

પુસ્તક ૭૧]

[અંક ૧]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જાન્યુઆરી સન ૧૯૩૨

“નવા જમાનામાં નવા મુદ્ધારા અને અગત્યના માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યતા હદ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ઠાઠા થએલા ઘોઠા હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ધરી કાઢશે.”

ફેબ્રુઆરીના દુકમથી

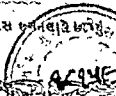
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૬ થી)

મુજબલાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ દર સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

જો “કાવ્યમંડલ ન્યુમિડી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ અને શ્રી સલામત રોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	શુદ્ધિસંપત્તિ	૧
૨	નિર્બંધશિક્ષણ	૧
૩	પ્રાદેશિક ભૂગોળ	૧
૪	સૃષ્ટિનિરીક્ષણ	૧
૫	વાચનમાળાનાં કાવ્યોના કર્તાનાં જીવનચરિત્રો	૧
૬	યાત્રાનાં સ્થળો	૨
૭	સામાજિક મુદ્ધારા તથા વંશપરંપરાથી હિતરી આવતી જોડખાપજો	૨
૮	મનુષ્ય ઓલાદ મુદ્ધારવાના અખતરા (ન્યુથોર્ક)	૩
૯	શાળાનાં બાળકોના ઉચ્ચ આદર્શો	૩
૧૦	ભરૂચ સેનિટરી એસોસિએશન અને ભરૂચ રેડક્રોસ સોસાયટી, ડિરેક્ટર શાખા	૩
૧૧	પંચાંગ	૩
૧૨	ચર્ચાપત્ર અને તેનો ઉત્તર	૩
૧૩	વેરબુ-બાળવર્ગ (નિંધ)	૩
૧૪	કનામપત્રક	૬
૧૫	ખાનગી ગાદેરખાળો	...

સાદરૂપ દેક્ટર ઇ. જી. હાન્ડલે પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલ

ગુજરાતના ઇતિહાસની સચિત્ર સહેલી વાર્તાઓ

ગ્રામા ધોરણ માટે સક્ષિત ગ્રામી આદર્શ પૃષ્ઠ ૧૩૬, કિં. માત્ર રૂ. ૦-૪-૦
વિસ્તૃત પ્રમાણમાં પૃષ્ઠ ૨૧૬ કિં. રૂ. ૦-૬-૦)

શિક્ષકોની સચવાઈ રચના ન થાય તેથી આ આદર્શ વિશેષ દુર્લભ ગણાયો. આ આદર્શ હાલ હાલની બાળકો અને સરખાઈ ગયેલા પુસ્તકો, નકલો, સદિન, સારી સરખાઈમાં રચના તરબોળ કરે તેથી ગ્રામીણ, સંપૂર્ણ સાહિત્યથી બરપુર વાર્તાઓ, આધુનિક રીતે મુદ્ધારા વધુ સામગ્રી અનિરૂપિત મુદ્ધારાને આ પ્રત્યક્ષ અને છે.

સરખાઈ દેશીશિક્ષણ (આક્રમી આદર્શ પૃષ્ઠ ૪૪ કિં. રૂ. ૦-૧-૬ પૃષ્ઠ ૩૬ ૦-૧-૩):—બધાં કરતાં આમાં સરખાઈ પ્રાચીન બાળકો, પુસ્તકો, હાલનાં, માત્રકો, તેમાં અને વ્યવહારિક સંપૂર્ણ નિગમો સિધ્ધ શિક્ષકોને સરખાઈ અને ઉપયોગી થાય તેથી સમાવી છે. ઇતર, બાંધકા, સાનપુર, કોઈ વ રેડક્રોસ દેક્ટરશુક.

બાળગીતા સરખાઈ ૧ ૦-૬ ૦ સાંવાદ સરખાઈ ૧ ૧ ૧-૦
બાળગીતા સરખાઈ ૨ ૦-૧-૨-૩ સાંવાદ સરખાઈ ૨ ૨ ૦-૧-૨
બાળગીતા સરખાઈ ૩ ૦-૪-૦ સાંવાદ સરખાઈ ૩ ૩ ૦-૧-૨

બાળગીતા પૂર્વકાલ સરખાઈ.

સાદરૂપ સાંવાદ બાળગીતા

દેશીશિક્ષણ ૧૦ ૨૬૧, ઉપકાર

(સાંવાદ) ૧૦ ૧૧૦ ૬૩૨

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

જાન્યુઆરિ સને ૧૯૩૨

[અંક ૧

બુદ્ધિસંપત્તિ

કોઈપણ દેશની ઉન્નતિનો આધાર ત્યાંના લોકના બુદ્ધિજન ઉપર મુખ્યત્વે કરીને હોય છે. જેટલા પ્રમાણમાં તેમની બુદ્ધિસંપત્તિ ઓછી હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં વિદ્યા અને હુન્નરકળામાં તેમની પ્રગતિ ઓછી થાય છે. જેમ બુદ્ધિશાળી મનુષ્ય સમાજમાં આગળ પડે છે અને ખીછ વ્યક્તિઓનાં મનને તે અમુક દિશામાં દોરે છે, તેમ જે પ્રજાની સમગ્ર શુદ્ધિનો સારો વિકાસ થયો હોય છે તે જીવનસંગ્રામમાં વિજયી નીવડે છે, અને ખીજા લોકો ઉપર તે તેની સત્તા જમાવી શકે છે. આ કારણને લીધે હાલમાં દરેક યુધ્ધેલી પ્રજા તેનું બુદ્ધિજન વધારવાને માટે વધારે પ્રમાણમાં સારી કેળવણી આપવાની યોજના ઘડી કાઢે છે. સમાજ એ વ્યક્તિઓનો સમૂહ છે. જેટલા પ્રમાણમાં વ્યક્તિઓનું બુદ્ધિજન ઓછું હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં તે જીવનની દરિદ્રાર્થમાં પાછળ પડે છે; તેથી સામાજિક સામર્થ્ય વધારવાને ઉત્તમ પ્રકારની કાર્યસાધક કેળવણી આપવાને માટે યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન વગેરે દેશના નેતાઓ આમદ-પૂર્વક પ્રયત્ન કરે છે. હવે સવાલ એ ઉપસ્થિત થાય છે કે કોઈપણ વ્યક્તિના બુદ્ધિજનમાં શિક્ષક વધારો કરી શકે છે ? જે શિક્ષકના પ્રયત્નથી તેની બુદ્ધિસંપત્તિમાં વૃદ્ધિ થતી હોય તોજ શાળા પાઠશાળાની કેળવણીની જરૂર રહે છે; કારણકે હાલમાં જેટલાક વિદ્યાનવેતાઓ એવા નિર્ણય ઉપર

આવ્યા છે કે મનુષ્યનું શુદ્ધિગળ એ તેમની સ્વાભાવિક-જન્મસિદ્ધ શક્તિ છે. જન્મની સાથે જ શુદ્ધિસંપત્તિ કુદરતે તેને આપી હોય છે તેમાં કોઈ-પણ રીતે વધારો થઈ શકતો નથી. જે વ્યક્તિ મૂળથી જ શુદ્ધિશાળી છે તે હંમેશાં હિંચા પ્રકારના વિચાર તિમજ વ્યવહાર પણ કરવાની છે. જે મનુષ્ય જન્મથી ઠાઠ છે તેને ગમે તેટલી સારી તાલીમ આપવામાં આવે તોપણ તેની તેજ પ્રકૃતિ રહેવાની છે. સીધીભાઈ સો મણ સાથુએ નાહ્ય તોપણ તે કાળા ને કાળા રહે છે. એ કહેવત મુજબ કોઈ વ્યક્તિમાં જે કંઈ કુદરતી શક્તિ છે તેમાં કોઈપણ પ્રયત્ન ફેરફાર થઈ શકતો નથી. મનુષ્ય મનુષ્યના શુદ્ધિગળમાં જે તફાવત જોવામાં આવે છે તે બાહ્યપરિસ્થિતિ કે કેળવણીને લીધે નથી પણ તેની જે કુદરતી શક્તિ હોય છે તેને લીધે તે હોય છે. જે વસ્તુરિચિતિ આ પ્રમાણે હોય તો વિદ્યાર્થીના મગજ ઉપર સારા સંસ્કાર પાડવા માટે કંઈ પ્રયત્ન કરવાનો અવકાશ રહેતો નથી; એટલે કુદરત કે પ્રારબ્ધને સર્વસ્વ સોંપી દઈ દરેક જણે નિશ્ચેષ્ટ વેસી રહેવું જોઈએ એ આવા વિચારમાંથી ફલિત થાય છે, કારણ કે પુરુષાર્થથી કંઈ સુધારે થવાનો સંભવ નથી. જે શુદ્ધિવિકાસનો આવો સિધ્ધાંત સ્વીકારવામાં આવે તો જે જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવે છે તેની કંઈ જરૂર રહેતી નથી.

શુદ્ધિના વિકાસ સંબંધી ઉપર જણાવેલી દલીલ એક રીતે તર્ક અનુકૂળ છે, પણ હિંચા તેનો સ્વીકાર કરતી નથી, અને વહેવારમાં તો પુરુષાર્થની ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ આપણા જોવામાં આવે છે. મનુષ્ય જે ધારે તે કરી શકે એમ છે. બાળક અખૂટ શક્તિનો ભંડાર છે તે સત્યને અનુસરી શિક્ષકવર્ગ વિદ્યાર્થીની શુદ્ધિશક્તિ સુધારવાને પ્રયત્ન કર્યા જાય છે. જે તેમાં કંઈપણ સુધારો કરવો એ અશક્ય બાબત હોય તેને માટે કંઈપણ પ્રયત્ન કરવો એ ચૂર્ખાઈ ભરેલી વાત છે એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. પણ ખરી રીતે જોતાં વસ્તુરિચિતિ આ પ્રમાણે નથી. બાળકના શુદ્ધિગળનો વિકાસ થઈ શકશે એમ ધારીને વાચન, અવલોકન, મનન, બોધ, વગેરે જુદી જુદી જાતની પ્રવૃત્તિઓ આદરવામાં આવે છે. જે તેમાં કંઈ સુધારો થવાનો હોયજ નહિ તો પછી કેવળ નિવૃત્તિ પસંદ કરવી એ સારો માર્ગ લાગે છે.

શુદ્ધિના વિકાસ સંબંધી મુખ્ય એ મત છે: (૧) પહેલા પક્ષના વિજ્ઞાન-વેત્તાઓનું એવું ધારવું છે કે બાળકની કુદરતી સ્મરણશક્તિમાં શિક્ષક કંઈ વધારો કરી શકતો નથી, પણ ફક્ત તેની યાદશક્તિની ક્રિયા જુદી જુદી સ્થિતિઓથી તે વધારે વ્યવસ્થિત કરી શકે છે. તેનું જે કુદરતી ગળ હોય છે

તે તો તેમનું તેમ રહે છે. અમુક બાબતનો સંબંધ જુદી જુદી રીતે બાંધવાથી તે તેને જલદીથી યાદ રહી શકે છે. તેની રીતે કોઈપણ મનુષ્યના બુદ્ધિબળમાં વધારો થઈ શકે તો નથી, પણ કેળવણીદ્વારા તેને સંસ્કારી બનાવી વધારે પ્રમાણમાં કામ કરી શકે એવો તેનો વિકાસ થઈ શકે છે. ખરી રીતે સૂક્ષ્મ તર્ક કે યોજના ઘડી કાઢવાની તેની શક્તિમાં કંઈ વિશેષ ફરક પડતો નથી; નહિ તો મૂર્ખ માણસ વિદ્વાન થઈ જાય, પણ એ આપણે કદી જોયું નથી. અલગત સારા સંસ્કાર અને સંગતિથી તેના વર્તનમાં કંઈ સુધારો થઈ શકે પણ તે અમુક મર્યાદામાં થાય છે. (૨) બીજા પક્ષનો મત એવો છે કે સંસ્કારથી ગમે તેવો મનુષ્ય ધીમે ધીમે સુધરી શકે છે અને તેની બુદ્ધિ-સંપત્તિનો યોગ્ય વિકાસ થાય છે. પ્રાણીમાત્રના વિકાસનો આધાર બે બળ ઉપર છે: (૧) આંતર ચેતન અને (૨) પરિસ્થિતિ. જે આસપાસના સંજોગો પ્રબળ હોય છે તો મનુષ્યના મનના શુભ સંસ્કાર જાગ્રત થાય છે. જે તે કોઈ મુશ્કેલીમાં આવી પડે છે તો સ્વપ્રયાસ અને સાહસથી તે અનુકૂળ યોજના ઘડી કાઢે છે, જેવા સંજોગોમાં મનુષ્ય મુકાય છે તે મુજબ તેની બુદ્ધિનો પરિપાક થાય છે. કુદરતના સુંદર કે લબ્ધ દર્શ્યોની અને સારા મનુષ્યના સમાગમની હરકોઈ મનુષ્ય ઉપર સચોટ અસર થએલી આપણા જોવામાં આવે છે. મનના શુભ સંસ્કાર તેને લીધે સતેજ થાય છે અને બુદ્ધિને અમુક મુશ્કેલ સંજોગોમાં તર્ક કે અનુમાન કરવાની જરૂર પડે છે, અને તેને લીધે તેનું બુદ્ધિબળ વધે છે. જુદા જુદા મનુષ્યની બુદ્ધિમાં જે તફાવતો જોવામાં આવે છે એ તેમની પરિસ્થિતિને લીધે છે. જેવી જાતના બાળકની આસપાસના સંજોગો હોય તેવી તેની અસર તેના ઉપર થયાં જાય છે. પર્વતીય પ્રદેશમાં રહેતા મનુષ્યનું જીવન રણ કે કિનારા પર રહેતા માણસના કરતાં જુદું હોય છે અને તેથી તેનું માનસ પણ જુદા પ્રકારનું જ હોય છે. વિદ્યાર્થીની પરિસ્થિતિ એ તેના બુદ્ધિવિકાસમાં ઘણી અગત્યની બાબત છે.

જીવનનું અને પ્રાણીના રંગ, તેના આકાર અને તેના જુદા જુદા અવયવોની રચના તેની આસપાસના સંજોગોને લીધે અમુક જાતની થઈ છે. ઉત્તર મહાસાગરમાં જ્યાં બારે માસ બરફ જામેલો હોય છે ત્યાં રીંછનો રંગ ઘોળો હોય છે, પણ પૃથ્વીના બીજા ભાગમાં તે પ્રમાણે નથી. કેટલાક જંતુનો રંગ તેની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ હોય છે. ઝાડનાં પાંદડાંના ઉપરના કેટલાક જંતુનો રંગ લીલો હોય છે કારણ કે કુદરતે તેવો રંગ તેના રક્ષણાર્થે યોજ્યો છે. ગરમ પ્રદેશના લોકોનો રંગ કાળો હોય છે,

ત્યારે ઠંડા પ્રદેશના લોકોનો રંગ ધઉંવણો કે સફેદ હોય છે. તેવીજ રીતે-
જુદા જુદા અવયવોની રચના તેની પરિસ્થિતિને અનુસરી કુદરતે ઘડી કાઢી
છે. ગિરાફની ડોક જાડુ લાંબી છે, કારણ કે તેને ઉંચા ઝાડનાં પાંદડાં
ખાવાનું હોય છે. માંસાહારી કરતાં શાકાહારી પ્રાણીનાં આંતરડાં નાનાં હોય
છે; વળી તેમના દાંતની રચનામાં પણ ફેર હોય છે. આ પ્રમાણે ઘણી
ખાજતનો ખુલાસો આસપાસના સંન્નિગોથી થઈ શકે છે.

સારા શિક્ષકની તાલીમ લીધેલા વિદ્યાર્થીનું માનસ સાધારણ શિક્ષક-
ના હાથ નીચે કેળવાયેલા વિદ્યાર્થી કરતાં કંઈ જુદાજ પ્રકારનું હોય છે.
તેના વ્યક્તિત્વની છાપ તેના વર્ગનાં બાળકો ઉપર સ્પષ્ટ જણાઈ આવે-
છે. વારંવાર અમુક પ્રકારના સંસ્કાર જે મગજ ઉપર પડ્યા જાય છે તે
વ્યક્તિનું માનસ અમુક સ્વરૂપનું થાય છે. જર્મની અને જાપાન જેવા
દેશના લોકની ભાવના ૩૦ વરસની કેળવણીથી તદ્દન જુદા પ્રકારની ઘડ-
વામાં આવી હતી. જ્યારે બાળકના મનનું સ્વરૂપ અમુક ભાવનાથી ઘડ-
વામાં આવે છે ત્યારે મોટપણે તે તેમાં ભાગ્યેજ કંઈ ફેર ઉપજતો શકે
છે. આ નિયમ મુજબ જુદા જુદા ધર્મના આચાર્યો તેમના અનુયાયી-
ઓનું માનસ સતત સંસ્કારથી અમુક પ્રકારનું ઘડી કૃતાર્થ થાય છે.
પછી તો એવો જાતની પ્રકૃતિ બંધાય છે કે તેમાં દેશાટન કે ઝાનની પણ
અસર નહિ જેવી થાય છે; અને કેટલાક તો ધર્માધ જની જાય છે.
શિક્ષણની પૃથા કુદરતના નિયમને અનુસરી યોજવામાં આવે છે. આપણા
મન ઉપર બાહ્ય જગતની જુદી જુદી શક્તિના ધક્કા નિરંતર ઇન્દ્રિયો-
દ્વારા આપણા મન ઉપર થયાં જાય છે. જે સંસ્કાર વારંવાર અનુભવવામાં
આવે છે તે કાળક્રમે ટેવનું રૂપ ધારણ કરે છે, અને તે પ્રમાણે વ્યક્તિનું માનસ
કે ચારિત્ર્ય ઘડાય છે. આવી રીતે નિહાળતાં સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે પરિસ્થિતિ એ
બાળકના મનની પ્રકૃતિ ઘડવામાં નાનુંસુનું બળ નથી. કેટલાક તો તેને
સર્વોપરિ બળ માને છે, અને તેથી વિદ્યાર્થીની પરિસ્થિતિ સારી
બનાવી શકાય તે માટે શાળાનું મકાન, શાળાનાં સાહિત્ય, શિક્ષક અને
પુસ્તકની પસંદગી, તેના સોબતીઓ અને કુદરતી દ્રશ્યો વગેરેની ઘણી સંભાળ
રાખવામાં આવે છે.

આ બંને પક્ષની દલીલો જોતાં એમ જણાઈ આવે છે કે બાળ-
કની કુદરતી શક્તિ તેમજ તેની પરિસ્થિતિ બંને ઉંચા પ્રકારનાં હોય તો
સારી તાલીમ તે લઈ શકે છે અને કેળવણીની અસર તેના જીવનમાં સચોટ
મએલી માલમ પડે છે. જેમ દરેક પદાર્થમાં અમુક પ્રકારની શક્તિ હોય.

છે અને તેમાં મનસ્વી ફેરફાર આપણે કરી શકતા નથી, એટલે આપણા પ્રયત્નની અસર મર્યાદિત થાય છે, તેવી રીતે અમુક બાળકની કુદરતી શક્તિમાં શિક્ષક જે કે ગમે તેવો ધારેલો ફેરફાર કરી શકે એમ નથી; તેાપણ તેને સંસ્કારથી સુધારી તેના મનનું અમુક પ્રકારનું વસણ બાંધી શકે એમ છે તે તો ચોક્કસ જણાઈ આવે છે.

નિબંધશિક્ષણ

ભાષાના અભ્યાસમાં નિબંધલેખન એ ઘણો અગત્યનો વિષય છે. વિદ્યાર્થીના ભાષાજ્ઞાનની ખરી કસોટી આ વિષયમાં થાય છે. ભાષા શીખવાનો મૂળ હેતુ શુદ્ધ અને સંરૂપે બોલવાનો તથા વાંચવાનો તેમજ ઠાઈ વિષય સંબંધી પોતાના વિચાર સંબંધપૂર્વક દર્શાવવાનો છે. જે ભાષાના અભ્યાસથી ઉપર જણાવેલો હેતુ પાર પડે નહિ તો તેમાં શીખવવાની રીત અપૂર્ણ અને ખામીભરેલી છે એમ નિઃસંશય કહી શકાય; તેથી શિક્ષક વર્ગને આ વિષય યોગ્ય રીતે શીખવવાની ખાસ જરૂર છે. જેટલા પ્રમાણમાં આ નિબંધશિક્ષણ વ્યવસ્થિત અને શાસ્ત્રીય રીતે થાય તેટલા પ્રમાણમાં વિદ્યાર્થીને લાભ થવાનો સંભવ છે.

નિબંધ (નિ=પાસે, બંધ=બાંધવું) નો શબ્દાર્થ જોતાં વિચારને પાસે પાસે બાંધીને યોગ્ય ભાષામાં દર્શાવવા તે તેનો અર્થ થાય છે. ઠાઈપણુ વિષય સંબંધી ગમેતેમ વિચાર જણાવવામાં આવે તે નિબંધ કહેવાય નહિ. નિબંધમાં ખાસ કરીને અમુક બાબતને લગતા વિચાર સંબંધપૂર્વક શુદ્ધ ભાષામાં દર્શાવવાના હોય છે. જે જણુ રસ્તામાં કે ઘરમાં વાત કરતા હોય તે નિબંધ કહેવાય નહિ. આપણા લખવાની તેમજ વાતચીત કરવાની ભાષામાં ઘણો તફાવત જોવામાં આવે છે. વળી વિચારની સંકલ્પના એ પણ ઉપયોગી તત્ત્વ નિબંધલેખનમાં આવે છે; ત્યારે આ ઉપરથી એ ક્ષિત થાય છે કે જેમ માળા લુદાં લુદાં ફૂલને દોરા વડે ગૂંથી તેને માળાનું સ્વરૂપ આપે છે, તેમ જે આપણા વિચારને બરોબર ગોઠવી શુદ્ધ અને યોગ્ય ભાષામાં જણાવવામાં આવે તો તેને નિબંધ કહી શકાય.

તાલમાં વિદ્યાર્થીના નિબંધ ઉપર જોઈતું લક્ષ આપવામાં આવતું નથી. તેનું ખર્ કરણુ એ છે કે ભાષાજ્ઞાન જોડે આ વિષયનો કેવો સંબંધ છે તેનો ખરોખ્યાલ શિક્ષકને હોતો નથી. વાચન, કવિતા, વ્યુત્પત્તિ

તથા વ્યાકરણ જોડે તેનો સંબંધ નહિ જોડવાથી નિર્બંધશિક્ષણ કળદર્શી નીવડતું નથી; તેમજ નિર્બંધનો વાસ્તવિક હેતુ શો છે તેની ખરાબર માહિતી શિક્ષકને નહિ હોવાથી આ વિષય ઉપર ખરાબર ધ્યાન અપાતું નથી. વળી નિર્બંધશિક્ષણ વ્યવસ્થિત રીતે જોઈતા પ્રમાણમાં થતું નથી. આ ઉપરાંત તે સુધારવાનું કામ વિદ્યાર્થીને સારો લાભ થાય એ દૃષ્ટિએ નહિ થવાથી તેમની બાળાશક્તિ વરસ આખરે જોઈતા પ્રમાણમાં ખીસતી નથી. તેમના નિર્બંધમાં વિચારનું દારિદ્ર્ય અને બાળાનો સંકેત સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

આ કારણને લીધે નિર્બંધશિક્ષણ સંબંધી દેટલીક સૂચનાઓ નીચે મુજબ કરવામાં આવે છે:—

નિર્બંધના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે: (૧) કથનાત્મક, (૨) વર્ણનાત્મક અને (૩) વિચારાત્મક. કથનાત્મક નિર્બંધમાં અમુક બનાવનું કથન એટલે તેની હકીકત જણાવવાની હોય છે. તેમાં ખૂબ બાળત કાળ સંબંધની છે. અમુક વખતે જે ક્રમમાં બનાવ બન્યા હોય તે ચોખ્ખા ભાષામાં દર્શાવવાના હોય છે. દા. રેલવે અકસ્માત, નદીની આત્મકથા, ઝાડનું જીવન, જેળાનો અનુભવ વગેરે વિષયો આ વર્ગમાં આવી શકે છે. વર્ણનાત્મક વિષયમાં રચણ સંબંધ લક્ષમાં રાખી તેને લગતી હકીકતનું વર્ણન કરવાનું હોય છે. દા. યાત્રાનું રચણ, ચિત્રવર્ણન, ખેતરમાં જોએલો પાક, વગેરે આવા વિષય કાળ-ક્રમમાં બનતા બનાવો હોતા નથી, પણ અમુક રચણ કે જગામાં આવી રહેલી બાજોતોની હકીકત તેમાં જણાવવાની હોય છે. ત્રીજો વિભાગ વિચારાત્મક વિષયનો છે. તેમાં લેખકને બહુ વિચાર કરવાનો હોય છે; કારણકે નિર્બંધનો વિષય અમૂર્ત વિષયને લગતો હોય છે. દા. ડહાપણ, દરકસર, સત્યના કાયદા, ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય અને કાંકરે કાંકરે પાળ અંધાય-આવા અધરા વિષયમાં વિદ્યાર્થીને ઘણી મુશ્કેલી પડે છે.

નિર્બંધમાં જે મુખ્ય બાજોતો છે: વિચાર અને ભાષા. વિચાર અને ભાષા બંનેની મુશ્કેલી જ્યારે વિદ્યાર્થીને નડે છે ત્યારે તે બહુ થોડું લખી શકે છે. વળી તેથી તેને તેમાં કંઈ રસ પડતો નથી. જેમ અમુક બાળત કદી જવાનું વિદ્યાર્થીને ગમે છે; તેમ તેને નિર્બંધલેખનના કામનો પણ શોખ હોવો જોઈએ. આપણે આપણા વિચાર કાં તો બોલીને, કે કાં તો લખીને દર્શાવીએ છીએ. દાષપણ પ્રકારે આપણા મનમાંના વિચાર બહાર જણાવવાનું આપણને ગમે છે. જ્યારે કોઈ કવિ કે લેખક પોતાની કૃતિ જુએ છે ત્યારે તેને દેટલો બપો આનંદ થતો હશે ! જેમ માથાપને પોતાના

બાળક પ્રત્યે પ્રેમભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ લેખકને તેના નિબંધ પ્રત્યે તેવોજ ભાવ અવસ્ય હોવો જોઈએ. ન્યાસુધી આવી દૃષ્ટિથી નિબંધ-લેખન થાય નહિ ત્યાંસુધી વિદ્યાર્થી તે હોસે હોંસે લખે એ ખતી શકે એમ નથી. વિદ્યાર્થીને તેના વિચાર ખોલીને કે લખીને બહાર જણાવવાનું મન થાય તેને માટે અમુક વિષયના વિચાર તેના મગજમાં પુરતા પ્રમાણમાં હોવા જોઈએ. વિચારની ખામીને લીધે નિબંધની ભાષા મામુલી થાય છે. જે વિચારમાં વિપુલતા અને જોડે હોય તો કુદરતી રીતે નિબંધની ભાષા અર્થસુક્ત અને ગૌરવવાળી બનશે. આ કારણને લીધે નિબંધશિક્ષણમાં અગત્યની બાબત વિચારસમૃદ્ધિની છે, તેથી શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓને અવગોળ, વાચન, મનન અને સારી સોજતનો લાભ મળે તેવી જોગવાઈ કરવી જોઈએ. ન્યાસુધી વિચાર સંપત્તિ થોડી હશે ત્યાંસુધી ભાષામાં સુંદરતા કે ગૌરવ જણાશે નહિ. આ કારણને લીધે પરીક્ષા વખતે વિદ્યાર્થીઓ એકની એક બાબત ફરી ફરીને લખીને પાનાં ભરે છે. ખરી રીતે તો પરીક્ષક તેથી કંટાળે છે અને તેને થોડા માર્ક આપે છે. જે વિદ્યાર્થી સાત વરસ સુધી પોતાની માન્યતાઓ અભ્યાસ કરે તેની પાસેથી તો કંઈક સારા નિબંધની આશા રાખી શકાય; પણ વસ્તુસ્થિતિ એથી ઉલટી છે. તેનું કારણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ વિચારની ખામી છે.

નિબંધશિક્ષણમાં બીજી બાબત ભાષા સંબંધીની છે, ભાષા શુદ્ધ એટલે બુદ્ધ વગરની તો હોવી જોઈએ. તેમજ તેની સાથે યોગ્ય શબ્દોનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. એક અર્થ દર્શાવનાર ઘણા શબ્દો હોય છે, પણ તેમાંથી પ્રસંગને અનુસરી અનુકૂળ શબ્દ વાપરવાની ટેવ વિદ્યાર્થીને પાડવી જોઈએ. લાંબા અને સુંચવણીઆં વાક્યો વાપરવાની વિદ્યાર્થીની ટેવ સુધારવી જોઈએ. જેમ બને તેમ અર્થ સરળ અને સ્પષ્ટ સમજાય તેવી વાક્યની રચના હોવી જોઈએ. વળી આ ઉપરાંત ઉપલાં ધોરણમાં કંઈક ભાષાના સાંદર્ભનો વિચાર પણ કરવાની જરૂર છે. જે શબ્દ સુંદર અને મુરેખ હોય તે વાપરવાથી નિબંધનું ગૌરવ વધે છે.

પ્રથમ આપણે જોઈ ગયા છીએ કે નિબંધને એક નિરાળા વિષય તરીકે ગણવાથી તેનો આરંભ બટું મોડો થાય છે. પ્રથમ પાંચમા ધોરણમાં પત્રલેખન વગેરે લખવાનું કામ થાય છે, ખરી રીતે તો નિબંધનો સંબંધ ભાષાશાસ્ત્ર સાથે ઘણો ગાઢ હોવાથી તે કામ બાળવર્ગથી થવું જોઈએ. નાનાં બાળકોને બોલવાનું ઘણું ગમે છે. તે તેમના ગોઠીઆ સાથે છૂટથી વાતચીત કરી તેમની લાગણી અને વિચાર જણાવે છે; પણ વર્ગના કૃત્રિમ બંધનથી.

તેઓ બોલવાને મંડાચાય છે. શરમ તથા બીક એ બંને કારણોને લીધે તે ઘણું થોડું બોલે છે. બાળવર્ગમાં આવતાં બાળકોનો પ્રથમ શિક્ષક વિશ્વાસ સંપાદન કરવો જોઈએ અને તેમનામાં તેને વિશે સારો ભાવ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ. બ્યારે આવી રીતે શિક્ષક અને બાળક વચ્ચે પ્રેમભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેઓ નિખાલસ દીલથી તેમના વિચારો જણાવે છે. બાળવર્ગમાં છોકરાંને વધારે બોલવાના પ્રસંગો આપવા જોઈએ. સાંભળેલી વાર્તા તેઓ હલી શકશે. પદાર્થપાઠ કે સૃષ્ટિજ્ઞાનમાં તેમના જવાબ આપ્યા વાક્યમાં લેવા જોઈએ. સામાન્ય જ્ઞાનની વાતચીત વખતે પણ પ્રથમ તે જાણતા હોય તે તેમને કહેવા દેવું જોઈએ. વાચન વાંચ્યા પછી ભાવાર્થના પ્રશ્નોના જવાબ આપ્યા વાક્યોમાં આવે તેવી ટેવ તેમને પાડવી જોઈએ. કેટલાંક છોકરાં વધારે વાક્યો સાથે બોલી શકશે. બ્યારે તેમને લખતાં આવડે ત્યારે તેમની પાસે થોડા થોડા શબ્દો લખાવવા. પશુ, પક્ષી, ઝાડ, અનાજ, કપડાં, ખોરાક, શાળા તથા ઘરની વસ્તુઓ, ખેતરમાં જેવામાં આવતી બાબતો, વારનાં નામ, સામાન્ય આકારો, ઋતુઓનાં નામ, શરીરના અવયવો, વગેરે જાણીતી બાબતોનાં નામ તેમની પાસે લખાવરાવવાં. પહેલા ધોરણમાં થોડાંક વાક્યો લખાવવાનો મહાવરો કરવો જોઈએ. તે પહેલાં તેમની પાસે વાર્તા કહેવરાવવી. વળી ગદ્ય કે પદ્યની મતલબ તેમના શબ્દોમાં તેમણે કહેવી જોઈએ. બાળજીવનના પ્રસંગ સંબંધી ટુંક વાતચીત કરવી. કોઈ જાણવા જેવી બાબતની માહિતી તેમણે વર્ગમાં કહેવી જોઈએ.

કા. પા. પર લખેલા શબ્દો ઉપરથી તેમણે ટુંકાં વાક્યો બનાવવાં જોઈએ. તેમજ વાક્યમાં ખાલી રહેલી જગા શબ્દપૂર્તિથી પૂરવી જોઈએ. બીજા વિષયોમાં કોઈ કોઈ વાર આપ્યા વાક્યોમાં પણ જવાબ આપવાની ટેવ તેમને પાડવી જોઈએ.

બીજા ધોરણમાં પણ તેથી વધારે આગળ જઈ તેઓ સંબંધપૂર્વક વાર્તા કહે અથવા વાચનના પાઠનો સાર સરળ રીતે બોલે તેવી ટેવ વિદ્યાર્થીને પાડવી. જે તેઓ બીજા ક્ષણે જોપડીઓ વાંચતા હોય તો તેનો સાર તેમની પાસે કહેવરાવવો. વાક્યમાં શબ્દપૂર્તિ તથા શબ્દોનો વાક્યોમાં ઉપયોગ તેમની પાસે કરાવવો. બાળકના અનુભવના કે ચાલતા પ્રસંગના સાદા વિષય ઉપર વાતચીત કરવી. વિરામચિહ્નમાં પૂર્ણવિરામનું જ્ઞાન કરાવવું અને તેનો ઉપયોગ કરાવવો. આ ધોરણમાં બાળક ૧૦ થી ૧૫ સુધીમાં વાક્યો બોલી શકે અને લખી શકે તે પ્રમાણે કામ લેવું ઠીક છે. વળી કોઈ કોઈ વાર ચિત્ર સંબંધી વાતચીત કરી તે હકીકત તેમની પાસે લખાવવી.

ત્રીજા ધોરણમાં વિશેષમાં શિક્ષક પ્રથમ એક વાર્તા કહે અને તેનું જોખું તૈયારી તે કા. પા. પર લખે. પછી બાળકો તે વાક્યોનો વિસ્તાર કરી આખી વાર્તા ઉપજાવી કાઢશે. વળી શિક્ષક રસિક વાર્તા ધીમેથી વર્ગમાં કહી જાય અને પછી વિદ્યાર્થીઓ તેનો સાર લખી લાવે. કોઈપણ ચિત્રનું વર્ણન તે સ્વતંત્ર પણે પ્રથમ લખી લાવે. તેવો મહાવરો કોઈ કોઈ વાર કરાવવો. વળી જે કોઈ સુંદર દેખાવ તેમણે જોયા હોય તે સંબંધી પ્રથમ વાતચીત કરી તેમની પાસે તેનું વર્ણન લખાવવું. વાર્તા, કોઈ અસાધારણ બનાવ કે પ્રસંગનું વર્ણન બાળકો કરે તેવું ઉત્તેજન તેમને આપવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીનું શબ્દભંડોળ વધે તેની ખાસ કાળજી રાખવાની છે. તેમની પાસે પુરતા શબ્દો હોય નહિ તો તેઓ તેમના વિચાર યોગ્ય રીતે જણાવી શકશે નહિ. લખવામાં તેમને આનંદ થાય એવી યુક્તિ શિક્ષકે કરવી જોઈએ. આ ધોરણમાં બાળકો ૨૦ વાક્યો લખી શકે તો સાફ કહેવાય. તેઓ પૂર્ણવિરામનો બરાબર ઉપયોગ કરે તે ખાસ જોવું. જે બને તો અર્ધવિરામ શું છે તે સમજાવવું.

ચોથા ધોરણમાં વિદ્યાર્થીની લેખનશક્તિમાં સારો સુધારો થવો જોઈએ. વાર્તાકથન, ચિત્રવર્ણન, કે દ્રશ્ય વર્ણન તેઓ જરા વિસ્તારપૂર્વક કરી શકે અને તેને લગતી હકીકત સંબંધપૂર્વક બોલી કે લખી શકે તેની કાળજી રાખવી જોઈએ. તેમને કલ્પિત વાર્તાઓ લખવાને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. વર્ગમાં શિક્ષકે ટુંકાં ટુંકાં વાક્યો જોડી તે કેવી રીતે મોટા થઈ શકે છે તે બતાવવું. તે ઉપરથી કોઈ વાર્તાના બોખા ઉપરથી તેમાંની હકીકત ચિત્રિત સંબંધપૂર્વક જણાવવાનું તેમને કહેવું જોઈએ. આ ધોરણમાં જુદા જુદા બનાવ કે પ્રસંગને લગતી વધારે વાતચીત કરવી જોઈએ. તેઓ તેમના વિચાર સંબંધપૂર્વક ટુંકાં વાક્યોમાં દર્શાવે એ સુદો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ. પદાર્થપાઠ, સૃષ્ટિજ્ઞાન, ભૂગોળ, ઇતિહાસ જેવા વિષયનો ઉપયોગ નિબંધલેખનમાં થઈ શકે એમ છે. વળી વર્ગમાં સારો નિબંધ વાંચી બતાવી બીજા વિદ્યાર્થીને તેવું લખવા માટે ઉત્તેજિત કરવાની જરૂર છે. આ વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓ લગભગ ૨૫ વાક્યો લખી શકે એ ઇચ્છવા જોગ છે. જેમ જેમ તેમને બોલવાનો અને લખવાનો મહાવરો થશે તેમ તેમની શક્તિનો વિકાસ થશે. પાંચમા ધોરણમાં બ્યારે આ વિષયની શરૂઆત થશે ત્યારે તેમને તે કોમ જરાપણ અઘરું લાગશે નહિ.

પ્રાદેશિક ભૂગોળ

છેલ્લાં પચીસ વરસમાં ભૂગોળશિક્ષણમાં મોટા ફેરફારો થયા છે. હાલમાં ભૂગોળને એક શાસ્ત્ર તરીકે ગણવામાં આવે છે, એટલે ભૂગોળની દૃષ્ટિકોણે કાર્યકારણ સંબંધથી જોડવામાં આવી છે. જે વિદ્યાર્થીને છુટું-છવાયું જ્ઞાન મળે તો તેને તે બરાબર યાદ રહી શકતું નથી અને પછી તેને તે જોખમું પડે છે. વળી સંબંધ રહિત ભૌગોલિક બાબતોમાં તેને કંઈ રસ પડતો નથી. જે બાબત વિદ્યાર્થીની સમક્ષ સંબંધપૂર્વક મૂકવામાં આવે છે, તે તે ઝટ સમજી શકે છે અને તેથી તે બરાબર યાદ રાખી શકે છે. જ્યાંસુધી ભૂગોળશિક્ષણમાં કાર્યકારણની દૃષ્ટિથી વિષયનું નિરૂપણ થશે નહિ ત્યાંસુધી તે વિષય વિદ્યાર્થીને તેમજ શિક્ષકને શુષ્ક અને કંટાળા ભરેલો લાગે એ નવાઈ જેવું નથી. આ કારણને લીધે ભૂગોળમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ નવીન દૃષ્ટિને અનુસરી તે શીખવવામાં આવે છે. મનુષ્ય માત્ર જે કંઈ જુએ છે કે અનુભવે છે તેનું તે સહજ કારણ શોધવા પ્રેરાય છે. જ્યાંસુધી અમુક બનાવનું કારણ મળી આવતું નથી, ત્યાંસુધી તેને નિરાંત વળતી નથી. તેનાં તે અનેક કારણો શોધવાને મથે છે; અને જ્યારે તેનું ખરું કારણ મળી આવે છે ત્યારે તેને સંતોષ થાય છે. જેમ જેમ જ્ઞાનનો વિસ્તાર આ પ્રમાણે થાય છે તેમ તેમ તેનું જ્ઞાન વ્યવસ્થિત થાય છે અને વહેવારમાં તેના સહેલાઈથી ઉપયોગ થઈ શકે છે. દરેક શિક્ષકે આ સિદ્ધાંત મુજબ વિદ્યાર્થીને જ્ઞાન આપવું જોઈએ. જેટલા પ્રમાણમાં તેના અમલ થતો નથી તેટલા પ્રમાણમાં વિદ્યાર્થીને હાનિ થાય છે. જ્યાંસુધી વિદ્યાર્થીની વિચારશક્તિને આ પ્રમાણે શાસ્ત્રીય તાલીમ મળે નહિ ત્યાંસુધી તે શિક્ષિત છે એમ કહેવું ભૂલભરેલું છે. આ કારણને લીધે હાલમાં કાર્યકારણના સંબંધનું જ્ઞાન જેમ અને તેમ વધારે વિદ્યાર્થીને મળે તે માટે ભૂગોળશિક્ષણ પ્રાદેશિક શૈલી મુજબ આપવામાં આવે છે.

જે દેશના અમુક ભાગમાં એકજ જાતની કુદરતી રચના હોય અને તે બધામાં એકજ જાતની આબોહવા હોય તો તેને કુદરતી પ્રદેશ કહે છે. જે દેશના અમુક ભાગમાં પર્વતો હોય છે તો ખીજે ભાગ સપાટ મેદાન હોય છે. વળી ત્રીજી જગ્યાએ રણ, ખીણ કે ખડકાળ જમીન હોય છે. ખંડર્ય ભૂમિ કરતાં કિનારાની જમીન જુદા પ્રકારની હોય છે. વળી આબોહવા એટલે ટાંઢ, તાપ, અને વરસાદ પણ દેશના જુદા જુદા ભાગમાં જુદા

જુદા પ્રમાણમાં પડે છે; તેથી દેશના અમુક ભાગમાંજ ન્યારે એકજ પ્રકારની જમીન અને આબોહવા હોય છે ત્યારે ત્યાં એકજ પ્રકારની વનસ્પતિ તથા ખેતીનો પાક થાય છે. તેને લીધે વેપાર, ઉદ્યોગ, અને લોકોના રીત-રિવાજ અને વિચાર ઉપર એક સરખી અસર થાય છે. જો આવી રીતે દેશના જુદા જુદા કુદરતી પ્રદેશો પાડી ભૂગોળ શીખવવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીની તર્કશક્તિનું પોષણ સાફ થશે. તે અમુક જાતની જમીન અને આબોહવા ઉપરથી ત્યાં કેવી જાતની વનસ્પતિ કે ખેતી થઈ શકે તેનો તર્ક કરતાં શીખશે અને તે ઉપરથી ત્યાંના રહેવાસીનું લોકજીવન કેવી રીતે ઘડાય છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ તેને આવશે. હાલમાં રાજકીય વિભાગો મુજબ ભૂગોળશિક્ષણ આપવામાં આવે છે, પણ તેને બદલે કુદરતી વિભાગ હોવાથી વિદ્યાર્થી કાર્યકારણનો સંબંધ સહેલાઈથી જાણી શકશે અને તેને તે શૈલી મુજબ ભૂગોળમાં રસ પડશે એ સ્વાભાવિક છે. આને માટે આપણે આપણા દેશની ભૂગોળમાંથી દૃષ્ટાંતો લઈ તે જાખત વધારે સ્પષ્ટ કરીશું.

રજપુતાના એ ગુજરાત જેવો લગભગ સપાટ પ્રદેશ છે પણ તેનું જમીનતળ જુદા પ્રકારનું હોવાથી ત્યાંનું ભૌગોલિક સ્વરૂપ જુદી જાતનું ઘડાયું છે, અને તેને લીધે ખીજ બધી જાખતો પણ જુદાજ પ્રકારની માલમ પડે છે. સિંધ પણ તેની પાસેનો એક સપાટ પ્રદેશ છે, તેમજ પંજાબનો મોટો ભાગ પણ તેજ જાતનો સપાટ ભાગ છે; પણ સિંધનું જમીન તળ પંજાબના કરતાં જુદું છે. સિંધના મોટા ભાગની જમીન રેતાળ છે. ફક્ત જે પ્રદેશમાં થઈ સિંધુ વહે છે તેની આસપાસનો મુલક નહેરોને લીધે આબાદ છે, વરસાદની ઘણી તાણ હોવાથી તેમજ જમીન કસ વગરની હોવાથી ત્યાં ખીજ ભાગમાં ખેતી બરાબર થઈ શકતી નથી, અને તેને લીધે ત્યાંના લોકોના ઉદ્યોગો, રાહરસમ વગેરે ઉપર તેની સ્પષ્ટ છાપ જણાઈ આવે છે. પંજાબનો ફક્ત ભાગ કાંપનો સપાટ પ્રદેશ છે, ફક્ત તેની ધશાનમાં હિમાલયની ગિરિમાળાના ફાંટા આવેલા છે. વળી ત્યાં સિંધ કરતાં વધારે વરસાદ વરસે છે. સિંધની માફક ત્યાં કોઈ કોઈ વાર ૧૧૫°-૧૨૦° સુધી ગરમી પડે છે, પણ એકંદર હવા ખૂશનુમા અને ઉત્સાહજનક છે. આ બે કારણોને લીધે ત્યાંના પાક તથા ઉદ્યોગો તેમજ વસ્તી જુદા પ્રકારની છે. સિંધ કરતાં પંજાબમાં વધારે આબાદ શહેરો જેવામાં આવે છે; તેમજ ઉદ્યોગો પણ મોટા પ્રમાણમાં ત્યાં ચાલે છે. સિંધમાં વસ્તીનું પ્રમાણ દર ચો. માઈલે ૭૧ છે, ત્યારે પંજાબમાં ૨૨૦ માણસનું છે. તેવીજ રીતે રજપુતાનાનો મોટો ભાગ સપાટ છે પણ જમીન અને આબોહવાને અનુસરી તેના

એ ભાગ પડે છે. પશ્ચિમ રજપુતાના અને પૂર્વ રજપુતાના. પશ્ચિમ-રજ-પુતાનાના મોટા ભાગમાં થરપારકરનું વેરાન રણ છે, તેમજ ત્યાં વરસાદ ઘણો થોડો (૫") પડે છે. ત્યાં તાપ અને ટાઢ પણ અતિશય લાગે છે, પણ પૂર્વ રજપુતાની જમીન વધારે કસદાર છે અને ત્યાં ૨૦" થી ૩૦" વરસાદ પડે છે, વળી ચંબલ, બનાસ, કાળી સિંદ વગેરે નદીઓ એ પ્રદેશમાં થઈ વહે છે. આ કારણને લીધે ત્યાં પાણીની સવડ સારી છે અને જમીન વધારે કસદાર હોવાથી ત્યાં પાક સારો થાય છે અને વસ્તી પણ વિશેષ છે. પશ્ચિમ રજપુતાના રેતાળ પ્રદેશ હોવાથી અને વરસાદ ઘણો ઓછો પડવાથી ત્યાંના લોકોને દુકાળનો બધ વારે વારે લાગે છે. કુવા ૨૦૦ થી ૩૦૦ ફુટ ઊંડા હોય છે. આવી રીતે પાણીની તાણને લીધે તેમજ જમીન રેતાળ હોવાથી ત્યાં વસ્તી ઓછી છે.

દેશના જુદા જુદા પ્રદેશમાં જમીન અને આબોહવા જુદી જુદી હોય છે તેથી ત્યાં પાક પણ જુદો જુદો થાય છે. ડાંગરને તાપ અને બિનાશ વિશેષ નેઈ એ છીએ, તેથી તેનો પાક ગંગાનામાં પુષ્કળ થાય છે, તેમજ બ્રહ્મદેશ, મદ્રાસ, અને સંયુક્ત પ્રાંતમાં તેનો પાક સારો થાય છે. ઘઉં શિયાળુ પાક છે, અને તેને જરા સૂકી હવા અને ઓછા પાણીની જરૂર છે, તેથી જ્યાં આવી જાતની આબોહવા હોય છે ત્યાં તે પાક થાય છે. પંજાબ, માળવા, ખાનદેશ, મધ્યપ્રાંત અને ગુજરાત જેવા પ્રાંતોમાં તેનો પાક વિશેષ થાય છે. તેવી રીતે ચા, કાશી, કપાસ, શેરડી, તમાકુ, મસાલો, રગર, વગેરે પાકના સંબંધમાં સમજવાનું છે. વળી અમુક જાતનો કાચો માલ જેવો કે ચામડાં, તેલીશીઆં, ઈમારતી લાકડાં જ્યાં અમુક ભાગમાં થતાં હોય ત્યાં તેનો પાકો માલ બનાવવાનાં કારખાનાં કે મિલો જામે છે. કલકત્તામાં શણની બણી મિલો છે, કારણકે તેની આસપાસના પ્રદેશમાં શણનું વિશેષ વાવેતર થાય છે. રંગુન બંદરેથી દુનિયામાં વધારેમાં વધારે ચોખા પરદેશ ચઢે છે, કારણકે જે પ્રદેશમાં ડાંગર પુષ્કળ થાય છે તેમાં તે આવેલું હોવાથી તેના વેપારનું તે મુખ્ય રચણ થઈ પડ્યું છે. જ્યાં ડાંગર વધારે થાય છે ત્યાં તે ખાંડવાના સંચા હોય છે. વળી જ્યાં જંગલોમાંથી ઉપયોગી કાટ મળી આવે છે ત્યાં તે વહેરવાનાં કારખાનાં જોવામાં આવે છે. આવી રીતે ખેતીની પેદાશ અને ઉદ્યોગોનો કેવો સંબંધ છે તે જણાઈ આવે છે.

જો આ શૈક્ષીથી ભૂગોળ શીખવવામાં આવે તો અવસ્ય વિદ્યાર્થીની તર્કશક્તિ ખીલશે અને તેની સાથે તે વિષયમાં તેને રસ પડશે. આપણે ત્યાં બહુ થોડાં ભૂગોળનાં પુસ્તકો આ શૈક્ષી મુજબ રચવામાં આવેલાં છે.

જે પ્રદેશવાર ભૌગોળિક ખાખતનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોય છે તે વિદ્યાર્થી સદજ તેના કાર્યકારણ સંબંધ શોધી શકે છે અને તેથી તેને જલદી માદ રહે છે, કારણકે મગજમાં જે વસ્તુ બરાબર ગોઠવાઈ હોય છે તેને માદ લાવવામાં મુશ્કેલી પડતી નથી. જે અમદાવાદ જિલ્લાની ભૂગોળ શીખવવાની હોય તો તેની સાથે મહીકાંઠા અને બનાસકાંઠા એજન્સિ તથા પાલણપુર અને રાધનપુર સંસ્થાનની હકીકત લેવી જોઈએ, કારણકે તે બધા ભાગ ઉત્તર ગુજરાતમાં છે અને તે એક પ્રદેશમાં આવી શકે છે. ઘણી વખત બધા જિલ્લાની ભૂગોળ શીખવ્યા પછી એજન્સિઓ લેવામાં આવે છે. આમાં કંઈ હેતુ જોવામાં આવતો નથી. ખરી રીતે તો એકજ પ્રદેશમાં આવતા કુદરતી વિભાગો લઈ શીખવવામાં વાંધો નથી, અને પછી તે અમુક રાજકીય વિભાગમાં આવી શકે છે એમ વિદ્યાર્થીને કહી શકાય. ઉપર મુજબ ભૂગોળશિક્ષણની જે શૈલી છે તે પ્રાદેશિક ભૂગોળની છે.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

એકદળ વનસ્પતિનાં કુટુંબો

વનસ્પતિના વર્ગીકરણના સિદ્ધાંતે આપણે ગતાંકમાં તપાસી ગયા. આજે આપણે એકદળ વનસ્પતિનાં કેટલાંક કુટુંબો વિશે ખાસ હકીકત તપાસીએ.

૧. કેળાનું કુટુંબ:—

કૌટુંબિક લક્ષણો:—

મૂળ—પુંજમૂળ હોઈ જમીનમાં બહુ જાડાં ઉતરે નહિ. મૂળમાંથી નવા પીલા નીકળે જે કાપીને ખીજે વાવવાથી નવા છોડ થાય.

ચડ—પોચા ગર્ભવાળું; ખરી રીતે વીંટળાઈ વળતાં પાંદડાંઓનું બનેલું, પાણીથી ભરેલું.

પાન—લાંબાં, આખી દિનારીવાળાં, મજશુત રેસાઓવાળા મધ્ય નસવાળાં, અખંડ સાદી બાલુવાળાં.

ફૂલ—ત્રણ વજ્રપત્ર અને ત્રણ પાંખડીઓની વચ્ચે પાંચ પુકેસરો હોય. ગર્ભાશય ત્રણ પાનનું બનેલું હોય.

કેળનું વિશેષ વર્ણન:—પાન લંબગોળ છથી આઠ શીટ લાંબાં, જે શીટ પહોળાં, પોલા પરિવેષકથી ચડ સાથે વીંટળાએલાં હોય છે. છોડનું

રક્ષણ કરવા સખત પવનના સપાટા વખતે પાંદડાંઓ ફાટી જઈ પવનનો આઘાત પોતાના પર ઝીલી પવનને પસાર કરી દે છે. પાંદડાંના પરિવેષક પાસેથી રસ ઝરતી સફેદ નળાકાર દાંડી ઉપર દસથી સોળ સંખ્યામાં બનેલી હારોમાં ફૂલો હોય છે, અને તેમનું રક્ષણ કરવા રેસાઓવાળા પાનનો મજબુત દોડો તેમની ફરતો હોય છે. ફૂલો વિકાસ પામે એટલે દોડો ફાટે છે. બે ત્રણ મહીનાઓ સુધી નવાં ફૂલોની હારો થતી જાય છે. શરૂઆતની આઠ દસ હારોમાં ખુકેસરો અને પછીની હારોમાં સ્પીકેસરો ફળી શકતા નથી, તેથી શરૂઆતનાં ફૂલોમાંથી ફળો બંધાય છે અને પછીના ફૂલો ફળ્યા વિના ખરી પડે છે.

ગર્ભાશય ત્રણ જોડાએલાં પાનોનું બનેલું હોવાથી ફૂલને ત્રણ છોડાં-વાળા છાલ હોય છે. અંદરના ભાગમાં ગર્ભ હોય છે. ખાવાનાં કેળાંના છોડને વિજ્ઞાનની મદદથી સુધારેલો હોવાથી ફળની અંદર બીજ વિકાસ પામતાં નથી. જંગલી કેળોના ફળના ગર્ભમાં મરી જેવાં સખત ઢાંકણું વિનાનાં બીજ દેખાય છે.

કેળનું આયુષ્ય સામાન્ય રીતે એક વર્ષનું ગણાય છે, અને તે એકજ વખત ફળે છે. કેળને હિંદુ લોકો બહુ પવિત્ર ગણે છે. તેનાં પાન ધાર્મિક ક્રિયાઓ વખતે વપરાય છે. થડનું પાણી પાપડવગેરે બનાવવામાં વપરાય છે. કેળના તંતુઓમાંથી દોરડાં, વસ્ત્રો વગેરે બનાવવામાં આવે છે. કેળની જાતના ઘણા છોડવાઓ થાય છે જે કેળના સામાન્ય નામથી ઓળખાય છે.

૨. કેવડાનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો:—

મૂળ—પુંજમૂળ. થડ—પાતળું, ડાળાંઓ વિનાનું.

પાન—રફ આકારમાં ગોઠવાએલાં, ગુંથણવાળા નસોવાળાં, વિવિધ જાતનાં. ફૂલ—એકજાતીય, દોઢા વિનાનાં, નર અને નારી જાતિનાં એકજ છોડ પર રસદાર દાંડી પર દોડાળાં થાય.

ફળ—ઠળાઆવાળું.

કેવડાનું વિશેષ વર્ણન:—કેવડાનો છોડ થાય છે. તેનાં મૂળ ઘણાં જાડાં જતાં નથી, તેથી તેને સહાયકારી મૂળો નીકળે છે. થડ પાતળું હોય છે. પાંદડાં કાંટાવાળા કિનારીવાળાં હોય છે. ફૂલ તેની વાસ માટે પ્રખ્યાત છે. ફૂલને માટે નાંગ જેવાં ગ્રાણીઓ હરકત ન કરે તેથી પાંદડાંની કિનારી પર કાંટા હોય છે. આ કુટુંબની બીજી વનસ્પતિમાં કેતકીનો સમાવેશ થાય છે.

૩. કુંગળીનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો:—

મૂળ—જમીનમાં રહેલા દડામાંથી નીચે પુંજમૂળ નીકળે છે.

ચડ—જમીનમાં રહેલો દડો ચડનો ભાગ ગણાય છે. ચડ હોય તો રોપાની જાતનું હોય છે.

પાન—પાન સમાન્તર નસોવાળાં હોય છે.

ફૂલ—ત્રણ વજ્રપત્ર અને ત્રણ પાંખડીઓની વચ્ચે છ પુકેસરો થાય. ગર્ભાશય ત્રિકોણાકાર હોય.

કુંગળીનું વિશેષ વર્ણન:—જમીનમાં રહેલો દડો મૂળ નથી પણ ચડનો ભાગ ગણાય છે. દડો રસવાળાં એક ઉપર એક ગોઠવાએલાં પાંદડાંઓનો બનેલો હોય છે. ગરમીના વખતમાં જમીન પર દેખાતાં પાન તથા ફૂલ સુકાઈ જતાં અંદર રહેલો દડો સુકાતો નથી, પણ વરસાદ પડતાંની સાથે તેને જમીન પર નવાં પાન અને ફૂલ આવે છે. સામાન્ય રીતે કુંગળીની ઉત્પત્તિ દડા વાવવાથી થાય છે એટલે ફૂલ આવે ત્યાંસુધી છોડને રાખવામાં આવતો નથી.

આ કુટુંબની બીજી વનસ્પતિમાં લસણ અને લીલીના નામથી ઓળખાતા છોડવાઓનો સમાવેશ થાય છે.

૪. અનનસનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો:—

મૂળ—પુંજમૂળ, જાડાં ન હોય. ચડ—અનનસને ચડ જેવું કાંઈ જણાતું નથી. પાન—જમીનમાંથી નીકળતાં લાંબાં પાન હોય છે.

ફૂલ—ઘાંડી ઉપર અનેક ફૂલોનો સમૂહ હોય છે, જે બધાં પાટીને એકઠાં મળવાથી ફળ થાય છે.

ફળ—લંબગોળ, દડાના આકારનું હોય. ગર્ભાશય નીચું હોય.

અનનસનું વિશેષ વર્ણન:—પાનના ઝુમખાના મધ્ય ભાગમાંથી એક રસદાર ઘાંડી નીકળે છે અને તેની ઉપર અનેક ફૂલો આવે છે. ઘાંડી અને ફૂલો મિથ્ર ચર્મ જાય છે અને તેમાંથી ફળ બંધાય છે. આવું ફળ અંશુરનાં જેવું સમૂહવાળાં ફૂલોનું ફળ ગણાય છે.

ફળની અંદર બનતાં સુધી બીજ બંધાતાં નથી. ફૂલની ઘાંડી ઉપર વધે છે અને ત્યાં ફળની ઉપરના ભાગમાં ચોટલાના આકારમાં નાનાં પાન ઉગે છે. આ ઝુમખાવાળો ભાગ જમીનમાં વાવવાથી નવો છોડ થાય છે. છોડને ખાસ મારજતની જરૂર પડતી નથી.

આ વનરપતિ કુંગળીના કુટુંબની નથી, છતાં તેના કુટુંબને ઘણી રીતે મળતી આવે છે.

૫. આદુનું કુંડુંબ.

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—જમીનમાં નાખેલી ગાંઠોને નાના તાંતણાઓના રૂપમાં મૂળ નીકળે છે. થડ—જમીન બહાર થડ ન હોય. અંદર રહેલી ગાંઠો થડ ગણાય છે. પાન—પાન જમીનમાંથી નીકળતાં જણાય છે. મધ્ય નસમાંથી નીકળતી બીજી નસોનું ગુંચણ પિંછાકાર હોય છે.

ફૂલ—દ્વિખંડી, ત્રણ વજ્રપત્ર, ત્રણ પાંખડીઓ, છ પુંકસરો હોય, પણ એકતેજ પરાગકોષ હોય. ગર્ભાશય ત્રિકોણાકાર, ત્રિખંડી, નીચું હોય.

ફલ—શિંગના વર્ગનું.

આદુનું વિશેષ વર્ણન—આદુની ગાંઠો જમીનમાં વાવવાથી તેમના છેડા પર આવેલી, અણીવાળા તાંતણા જેવી કુંપળામાંથી નવા છોડ ઉગે છે. છોડને લાંબાં ટ્રાટાં પાન થાય છે. આદુ સામાન્ય રીતે ચોમાસામાં થાય છે, તેથી શોષણક્રિયાની બહુ બીક ન હોવાથી પાનને રૂંવાટી હોતી નથી. પાનની ઘાંટીથી થોડે દૂર જમીનમાંથીજ ફૂલની ઘાંટી બહાર આવે છે. શ્રીકેસરની સાથે પરાગરજવાળો પુંકસરનો તંતુ ચોટેલો હોય છે. નલિકા ઉંચી હોવાથી એકજ ફૂલમાં પરાગરજ તેના પર પડતી નથી.

આદુની ગાંઠો વાવ્યા બાદ ફરતાં ગવારનાં બીજ નાખવામાં આવે અને તેના છોડ ઉગી નીકળે એટલે તેમને ખેંચી કાઢી આડા પાડી દઈ ઉપર ધૂળ નાખવામાં આવે તો આદુને સારો કસ મળે છે.

હજાર અને એકથી આદુના કુટુંબની વનરપતિ ગણાય છે.

૬. ડાંગરનું કુંડુંબ.

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—પુંજમૂળ હોય. થડ—પોહું, અંકુરરથળ આગળ ગાંઠાવાળું, શંકુ આકારનું. પાન—પરિવેષ્ટકવાળાં, સીધી નસોવાળાં, સુકાઈ ગયા પછી ખરી ન પડે તેવાં.

ફૂલ—ઘાંટી ઉપર અનેક ફૂલોનો સમૂહ હોય. ફૂલોને વજ્રપત્ર કે પાંખડીઓ ન હોય. ડાંગરને છ નરતંતુઓ હોય અને બીજને ત્રણ હોય.

ફળ—એકઠળ, પોતાની મેળે ખરી ન પડે તેવું, સૂકું, માવાવાળું અને છોડા સાથે જોડાયેલું.

હાંગરનું વિશેષ વર્ણન:—આ કુટુંબમાં જુવાર, યાજરી, મકાઈ વગેરે અનાજનાં છોડ, જુદી જુદી જાતનાં ધાસ, શેરડી, વાંસ વગેરે વનસ્પતિનો સમાવેશ થાય છે. વાંસ સિવાયની સઘળી જાતોનાં થડ પોચા ગર્ભવાળા હોય છે. વચમાં વચમાં થડ સખત થઈ ગાઠોવાળું થઈ જાય છે, તેથી તે પવન સામે ટક્કર ઝીલી શકે છે. પાંદડાં પવનમાં વાવટાની જેમ ફૂંકડીને પવનનો આઘાત ઓછો કરે છે. મુળીઆં પુંજમૂળ હોય છે અને ફળ દોડાના આકારના કણુસલામાં છોડાંઓ સાથે ચોટેલાં જણાય છે.

૭. રોપાઓનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો:—

મૂળ—પુંજમૂળ; જમીનમાં દડા જેવું હોય, જેમાંથી નવો છોડ થાય.

થડ—રોપાઓનો પ્રકાર હોવાથી પોચા ગર્ભવાળું.

પાન—સાદાં રૂઢ આકારમાં ગોઠવાયેલાં.

ફૂલ—એક દાંડી ઉપર સમૂહમાં ઉગે. ત્રણ વજ્રપત્ર અને ત્રણ પાંખ-ડીઓ હોય. પુકેસર એક અથવા બે હોય, અને નલિકા સાથે જોડાયેલાં હોય, પણ પરાગરજ ખીજ ફૂલમાંથી આવે. ગર્ભાશય નીચું હોય.

ફળ—શિંગના વર્ગનું હોય. ખીજ ઘણાં નાનાં હોય.

વિશેષ વર્ણન:—ઝાડ, છોડ અને વેલાઓ ઉપરાંત લગભગ ૧૬૦૦ જાતના રોપાઓ ખેતરોમાં અને બગીચાઓમાં પોતાની મેળે ઉગી નીકળતા આપણને નજરે પડે છે. આમાંના લગભગ બધા આપણે માટે નફામાં હોય છે, એટલે તેમને ખેંચીને ફેંકી દેવામાં આવે છે. એમના મૂળમાં ગાઠો જેવું હોય છે, જે જમીનમાં પડી રહે છે અને વરસાદ આવતાં નવો રોપો ઉત્પન્ન કરી શરૂઆતમાં તેને પોષણ આપે છે. રોપાના મૂળમાં નવી ગાંઠો થાય ત્યાંથી ખીજે વર્ષે નવા રોપા નીકળે છે. આવા રોપાઓને ફૂલ તથા ફળ થાય છે. હવામાં તેમનાં ખીજ ઉડે છે, જે ઘણી વખત ઝાડની છાલ પર, છાપરાં પર ગમે ત્યાં ઉગી નીકળે છે. આવા રોપાઓમાં વેનીલા નામની એક વનસ્પતિ થાય છે, જેની શિંગોમાંથી આદ્યસક્ષીમ વગેરેમાં નખાતું વેનીલા અત્તર નીકળે છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આ. ડ. એ. ઇ. અમદાવાદ.

વાચનમાળાનાં કાવ્યોના કર્તાનાં જીવનચરિત્રો

કવિ બાલાશંકર ઉદાસરામ કંધારીયા

આ મસ્ત કવિનો જન્મ સંવત ૧૯૧૪ની જેઠ સુદ ૫ ને દિવસે થયો હતો. તેઓ નાતે સાકોદરા નાગર હતા. તેમના પિતા સ્વ. ઉદાસરાયજી લોકપ્રિય મામલતદાર હતા અને ધરના સુખી હતા.

કવિએ છેક નાનપણમાં ગુજરાતી અભ્યાસ શરૂ કરેલો અને પછી અંગ્રેજી અભ્યાસ શરૂ કરી એફ. એ. ના વર્ગમાં પહોંચતાં સુધી અભ્યાસ જારી રાખેલો.

કવિએ કર્ણાટક ખાતામાં, રેવન્યુ ખાતામાં, અને છેવટે પોલિસ ખાતામાં નોકરી કરી હતી. પણ નીચું માથું ધાલી નોકરી કરતાં એક ધાઈ જીવન વ્યતીત કરવું એ આ મસ્ત કવિના સ્વભાવથી વિરુદ્ધ હતું.. વળી આ સમયે એમને કવિતા કરવાનો ને સાહિત્યસેવા કરવાનો પણ જીવંત લાગ્યો હતો, એટલે એમણે નોકરી છોડી.

કવિની સાહિત્યપ્રવૃત્તિની શરૂઆત 'સ્વમુદારક' મંડળની સ્થાપનાથી થઈ હતી. આ મંડળમાં નર્મદ-દલપત યુગના કવિઓની કવિતાનો અભ્યાસ થતો ને તે ચર્ચાતી. એમના અભ્યાસનું ફળ ગુજરાતી આલમને ત્રણ પત્રોદ્વારા મળતું. 'કૃષ્ણ મહોદય' માસિક ધાર્મિક બાબતો ચર્ચાતું. 'ઇતિહાસમાળા' માસિકમાં ઐતિહાસિક સંશોધનના લેખો આવતા અને 'ભારતી-શૂણ્ય' ત્રિમાસિકમાં પ્રાચીન સંસ્કૃત અને વ્રજ ભાષાના ગ્રંથોનું વિવરણ થતું. તે ઉપરાંત કાવ્ય-પ્રકાશ ને સાહિત્યદર્પણ જેવા અલંકારશાસ્ત્રના ગ્રંથોનું ભાષાંતર પણ તેમણે આ ત્રિમાસિકદ્વારા બહાર પાડવાનો યત્ન કર્યો હતો. કપૂરમજ્જરી અને મુગ્ધલક્ષ્મી નાટકોનાં ભાષાંતર અને અણ્ડ કાવ્ય "કલાન્ત કવિ" એ તેમની સુપ્રસિદ્ધ કૃતિઓ છે.

તેમની મસ્તીભરી કવિતાઓએ તેમની કવિ તરીકેની કીર્તિને અમર કરી છે. ફારસી ભાષાની શાયરોના જેવી મિઠાશ ગુજરાતીમાં ઉતારવાનો તેમણે ખૂબ યત્ન કર્યો છે ને તેમાં તેમને સફલતા પણ મળી છે. આ મિઠાશ ગુજરાતને પ્રથમ અખાડવાનું માન તેમને છે. તેમનાં કાવ્યો શ્રુતિ-મનોહર અને અર્થગીરવચાળાં છે. ભાષા સાદી પણ ફારસી તત્ત્વવાળી છે, અને શૈલી સરળ હોઈ મધુર છે.

કવિ શ્રી. રા. રા. ન્હાનાલાલ દલપતરામ.

ગુજરાતના ચાર ચોપડી લેણેલા વર્ગને પણ ક. દ. કા. ના નામથી પરિચિત સ્વર્ગસ્થ કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈના ચોથા પુત્ર તે કવિશ્રી ન્હાનાલાલ. નાતે શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ છે. તેમનો જન્મ સંવત્ ૧૯૪૨ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૧ને દિવસે અમદાવાદમાં થયો હતો.

પ્રાથમિક તે માધ્યમિક અભ્યાસ પુરો કરી એમણે કોલેજમાં પ્રવેશ કર્યો, અને ૧૮૯૯માં 'તત્ત્વજ્ઞાન' ઐચ્છિક વિષય લઈને બી. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરીને એ વર્ષ પછી ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્ર વિષયો લઈ એમ. એ.ની પરીક્ષા પસાર કરી.

સાદરા સ્કોટ કોલેજમાં હેક ભારતર તરીકે ૧૯૦૨માં તેઓ જોડાયા અને પછી રાજકોટમાં રાજકુમાર કોલેજમાં બદલી થઈ. અહીં લગભગ નવ વર્ષ કામ કર્યા પછી રાજકોટના સ્વં નરેશ સર લાખાજીરાજે એમની નોકરી સરકાર પાસેથી ઉઠીતી માગી અને તેમ થતાં એમને સર ન્યાયાધીશ નીમ્યા. ત્યાંથી પાછા ફરતાં રાજકુમાર કોલેજમાં વાઈસ પ્રિન્સિપાલ નિમાયા અને પાંછળથી એન્જિનિયરિંગ એન્ડ કમર્સની ઓફિસર નીમાયા. સને ૧૯૨૧માં રાષ્ટ્રીય હીલચાલમાં પોતાનો યથાશક્તિ ફાળો આપવા તેઓએ નોકરીમાંથી રાજીનામું આપ્યું. નિવૃત્ત થયા પછી તેઓ અમદાવાદમાં આવી રહ્યા છે.

રાંતસુધા માસિકમાં 'વસન્તોત્સવ' પ્રથમ પ્રકટ થવા માંડ્યું ત્યારથીજ ગુજરાતનાં સાક્ષરવર્ગમાં ખળભળાટ મચ્યો. કવિને "છંદના કુંદમાંથી" છૂટા થવું હતું અને તે પ્રમાણે તેમણે કર્યું છે પણ ખરું. વસન્તોત્સવની ડોલન શૈલી વિરુદ્ધ ટીકા થવા લાગી છતાં આ ડોલનશૈલીએ એક નવો માર્ગ ઉઘાડ્યો છે એમાં શક નથી.

એમની કૃતિઓમાંની કેટલીકનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

કેટલાંક કાવ્યો ભા. ૧ને ભા. ૨.

વસન્તોત્સવ

નાના નાના રાસ ભા. ૧ ભા. ૨.

ધન્દુકુમાર નાટક અંક. ૧ તે અંક બીજો

જ્યાજ્યાન્ત નાટક

રાજર્ષિ ભરત

જહાંગીર નૂરજહાન

ગાલનગાલ અમદાવાદ

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનું ભાષાંતર
 મેધહૃતનું
 શકુન્તલાનું સંભારણું
 વિશ્વ ગીતા
 પ્રેમકુંજ

એક કવિ તરીકે એમણે સારી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી છે. એમનાં કાવ્યો અર્થગૌરવવાળાં છે. પદલાલિત્ય અને માધુર્યથી આ કાવ્યો છલા-
 છલ ભરેલાં છે. એમણે યોજેલા રાસો બહુધા આપણાં જુનાં લોક ગીતોના
 ઢાળમાં હોઈ ગરબા ગાનાર સ્ત્રીસમાજને ઘણાજ રુચિ કર થઈ પડ્યા છે.
 કાવ્યોમાં વહેતી કવિની વાણી પ્રાસાદિક ને મધુરી છે. શર્યાતનાં કાવ્યો
 અલંકારોથી ભરચક હતાં, પણ કલમ કસાતાં નૈસર્ગિક સુંદરતા વધતાં આ
 અલંકારો આપોઆપ ઓછા થતા જાય છે.

કવિનાં નાટકોમાં સુંદર વર્ણનો, લાંબા સંવાદો અને સ્વ-ઉક્તિઓ,
 અટપટા શબ્દસમૂહો, ઉંડા વિચાર પછીજ સમજાય ને આનંદ પડે તેવી
 ઉક્તિઓ વધુ પ્રમાણમાં હોવાથી તેમજ કૃતિવિભાગ ઘણાજ ઓછો હોવાથી
 તે ભજવી શકાય તેવાં નથી.

કવિની અપૂર્વ કાવ્યશક્તિ અને સમર્થ લેખનશક્તિએ એમને ગુજ-
 રાતના સાહિત્યક્ષેત્રમાં અવિચળ સ્થાન મેળવી આપ્યું છે. એમની ડોલન
 શૈલીએ એમને નવીન માર્ગદર્શક બનાવ્યા છે, અને એમની સમગ્ર સાહિત્ય
 સેવાઓએ, વીસમી સદીની પ્રથમ પચ્ચીસીને 'નહાનાલાલ યુગ' ઉપનામ
 અપાવ્યું છે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ.
 અમદાવાદ.

} રણજીતલાઈ દેરાસરી.

યાત્રાનાં સ્થળો

(અનુસંધાન ગતીક પૃષ્ઠ ૪૦૦ થી)

લખનૌ.—ગોમતી નદીને કાંઠે છે. જાત્રાનાં સાધારણ દેવમંદિરો છે.
 અયોધ્યા પ્રાંતમાં મોટું શહેર છે. દેખાવમાં પંજા સાઈ શહેર છે. મોટા બગીચો
 છે. તેમાં જીવતાં પ્રાણીઓ છે. વચ્ચે મહેલ છે. ગંગાગોમતી નામે
 જાણખાય છે. લખનૌ શહેર જોવાલાયક છે.

નૈમિષારણ્ય.—દ્વિમખાદ્યથી લખની થઈ હરકોઈ થઈ બધોલી સ્તેશનથી ૧૪ માઈલ ગાડામાં બેસી જવાય છે. તે પછી ગોમતીના કાંઠે છે. ત્યાં ૮૮૦૦૦ ઋષિઓ વસતા હતા. મનુ ને શતરૂપાએ તપ કર્યું હતું. બળદેવજીએ સુતપુરાણીનું માથું કાપ્યું હતું. અહીં મોટો બ્રહ્મચર (કથાવાર્તા) થયો, તેવો બીજો થયો નથી. શુકદેવની ગાદી, કાશીવિશ્વનાથ, અન્નપૂર્ણા વગેરે દેવસ્થાનો છે. ભાગવત વગેરે પુરાણોની કથા સુત પુરાણીએ ઋષિઓને સંભળાવી હતી. ચક્ર-તીથ, પંચપ્રયાગ, દધિચીકુંડ, હત્યાહરણકુંડ વગેરે જોવાલાયક છે.

અયોધ્યા.—શ્રી રામચંદ્રજીની જન્મભૂમિ સરયુગંગા નદીને કાંઠે છે. સૂર્યવંશી રાજાઓ અંબરીષ, સંગર, માન્ધાતા, દિલીપ, રઘુ, બગીરથ, દશરથ, રામ વગેરેની રાજગાદી ત્યાં હતી.

જાત્રા—સ્વામીનારાયણનું મંદિર, આદીશ્વર બગવાનનું જૈન મંદિર, સ્વર્ગદ્વાર, નાગેશ્વરનાથ મહાદેવ, હનમાનગઢી, કનકલુવન, અયોધ્યાના રાજાનો મહેલ, મનીષવર્ત, રાજ્યમહેલ, આનંદલુવન (દરેક માતાના બોળામાં પોતાના પુત્રો છે એવી મૂર્તિ) કોપલુવન (કેકેથી રીસાયાં તે) ૨૪ અવતારની મૂર્તિ, સીતાજીનું રસોડું, રામજન્મસ્થાન, રામની કચેરી, બીજા મહં. આ પ્રમાણે બધાં મળીને ૧૨૫ મંદિરો છે. તેમાં બાર મંદિર મુખ્ય છે. મંદિરો ઘણાંખરાં એકજ તરફ છે. ઘણાંખરાં મંદિરોમાં રામલક્ષ્મણ બિરાજે છે.

સરયુગંગાના ઘાટ—રામઘાટ, લક્ષ્મણઘાટ, ગોપ્તારઘાટ.

કુંડો—સીતાકુંડ, અશિકુંડ, સૂર્યકુંડ, ભરતકુંડ, નિર્મળાકુંડ, વગેરે કુંડો છે. અયોધ્યાથી થોડે છેટે છપૈયા નામે સ્વામીનારાયણનું ધામ છે.

અલાહાબાદ (પ્રયાગ).—અલાહાબાદમાં બે મોટાં પરાં છે. કીડગંજ અને દારાગંજ. ગંગાજમનાનો સંગમ, તથા છુપી રીતે સરસ્વતિ મળે છે, એટલે ત્રિવેણીસંગમ કહેવાય છે. ત્યાં સ્નાન કરવાનો તથા જળ ભરવાનો મહિમા છે. ગંગાનું પાણી ઘોળું, અને જમનાનું લીલું, કાળું એ સ્પષ્ટ દેખાય છે. ત્યાં પંડ્યાઓ (ગોરલોકો) પોતાની છાવણી નાખીને બેસે છે. દરેક ગોરની ધજા ઉપર ઓળખવાનું નિશાન છે. ત્યાં દાન કરવાનો, વાળ ઉતરાવવાનો તથા સ્નાન કરવાનો મહિમા છે.

વૃષભરાશિના બૃહસ્પતિ યાત્રા, ત્યારે અહીં કુંબનો મોટો મેળો ભરાય છે. જમનાજીને કાંઠે અકબરે બંધાવેલો કિલ્લો લગભગ બે માઇલના ઘેરાવામાં છે. આસપાસ ખાઈ છે. કિલ્લામાં સરકારી તોપખાનું છે. સોલજરોનો પેરો રહે છે, તોપણ અંદર થોડા ભાગમાં જવા દે છે. અંદર ભોંયરામાં અક્ષય વડનાં

જે ડાળાં છે તે લીલાં રહે છે. ત્યાં ભેટ ધરાય છે. બોંયરામાં નજીક નજીક ડેટલાક ઋષિઓની મૂર્તિઓ પધરાવેલી છે. અંદર અંધાડું પડે છે, જેથી પાંડ્યા લોકો દીવો લઈને દર્શન કરાવે છે. કિલ્લામાં અકબરનો મહેલ છે. કિલ્લાની પાસે રસ્તા ઉપર હનુમાનની એક મોટી મૂર્તિ સ્થતેલી છે. તેને સરકારે ખસેડવા પ્રયત્ન કરેલો, પણ નિષ્ફળ ગયો. જોડે વાપરલેસ ટેલિગ્રાફનું યંત્ર છે. પ્રયાગવડની દક્ષિણે અશોકસ્તંભ છે, તે ઉપર અશોકનો લેખ છે.

દારાગંજમાં વેણીમાધવ, દશાશ્વમેધ મહાદેવ, ને શેષશાસ્ત્રીનું મંદિર છે.

કેડલગંજમાં ભારદ્વાજ આશ્રમ, દુર્ગા, કાલકા, સમ્પત્કપિઓની મૂર્તિઓ, સિદ્ધનાથ મહાદેવ, બ્રહ્માજીનું મંદિર, પાઠરીનું દેવળ, મોતીલાલજીનો અંગલો, શિવકચેરી (૨૮૮ શિવલિંગ છે) પાઠશાળા, જૈન દેરાસર, જે મોટા પૂજો, ખુશરબાગ (ખુશર, નુરજહાન, સાહીબા બેગમની કબરો, ત્રણ રોળ) વગેરે જોવા લાયક છે.

ચિત્રકુટ.—અલાહાબાદથી જમના નદી ઉતરી નર્મની જંકશનમાં થઈ માણેકપુર થઈ ઝાંસીની ગાડીમાં બેસે તો કરવી ને ચિત્રકુટ રોશન આવે છે. કરવીથી ચિત્રકુટ ૭ માઈલ છે. ગાડીનાં સાધન મજે છે. ત્યાં તુલસીદાસની મૂર્તિ, મોટા ઓરસીઓ ને આળુઆળુ બધે સુખડનાં વૃક્ષો છે. રામનવમીએ મોટા મેળો ભરાય છે. આસપાસ પહાડ છે. મંદાકિની ગંગા ગંગાનદી છે. મંદિરો ખીન્ન ધણાં છે. હનુમાનધારા, કાન્તાનાથ, કોટિતીર્થ, અનસુયા, કાલાકનાથ, રૂદ્રાટિકશિલા, ગુપ્ત ગોદાવરી, ભરતદૂપ વગેરે તીર્થો છે. ચિત્રકુટ પર્વત ઉપર આચાર્ય મહાપ્રભુજીની બેઠક છે. આ યાત્રા ઘણીખરી પગે ચાલીને કરવી પડે છે.

શૃંગવેર.—અલાહાબાદની પૂર્વમાં શુકરાગ્રની રાજધાની શૃંગવેર છે. ત્યાંથી રામચંદ્રજી ગંગાના આ કાંઠે આવ્યા હતા.

કાશી.—કાશી (જનારસ અથવા વારાણસી) ગંગા નદીને કાંઠે પવિત્ર તીર્થ છે. આ પ્રાચીન શહેર છે. વિદ્યાર્થીઓ અને વૃદ્ધોને વહાણું સ્થાન છે.

વરણાને અસી એ જે નદીઓ વચ્ચે કાશી હોવાથી વારાણસી પડ્યું જણાય છે. કાશીનો ઇતિહાસ ખાસ જાણવા જોવો છે (સ્થળ સંકેતને લઈ આ લેખમાં આપ્યો નથી.)

ગંગા ઉપરના ઘાટ તથા તે ઘાટ ઉપરનાં જાત્રાનાં સ્થળો.—

(૧) વરણાસૈનમ ઘાટ—ગંગા નદીને વરણા નદી આ ઘાટ આગળ મળે છે. આ ઘાટ ઉપર શ્રાદ્ધ સરાવાય છે. ઘાટ ઉપર વસિષ્ઠેશ્વર મહાદેવ

શ્વેતદ્વીપ તીર્થ, આદિ કેશવનું મંદિર, જયવિજય પાર્વદાની મૂર્તિઓ વગેરે તીર્થો છે.

(૨) રાજઘાટ—આ ઘાટ ઉપર પહેલાં મોટો કિલ્લો હતો તે મહમદ ગીજનીએ તોડી ત્યાં મસીદ અને રાજો બાંધ્યા છે. આ ઘાટનું નામ રાજઘાટ હોવાથી તેની પાસે બાંધેલા સ્ટેશનનું નામ પણ રાજઘાટ પડ્યું છે.

(૩) પ્રહ્લાદઘાટ—પ્રહ્લાદેશ્વરની મૂર્તિ અને તેલીઉ નાળું આવેલું છે.

(૪) ત્રિલોચનઘાટ—ત્રિલોચનનાથ, વારાણસીનું મંદિર છે.

(૫) મહાધાટ (૬) ગાયઘાટ, (૭) લીલઘાટ (૮) રાજમંદિર ઘાટ,

(૯) બ્રહ્મઘાટ (૧૦) દુર્ગાઘાટ, એ દરેક ઉપર મંદિરો તો ખરાંજ.

(૧૧) પંચગંગાઘાટ—કીર્ણી, ધૂતપાપા એ બે નદીઓ અહીં ગુપ્ત પછે મળે છે, અને ગંગા, યમુના, ને સરસ્વતિ એ પ્રયાગરાજથી ભેગી થએલી આવે છે. આ ઘાટ ઉપર બિંદુ માધવનું મંદિર છે.

(૧૨) માધવરાય ઘાટ (૧૩) લક્ષ્મણ બાલાઘાટ; તે ઉપર લક્ષ્મણ બાલા-
જનું મંદિર છે.

(૧૪) રામઘાટ—રામનવમીએ સ્નાન કરવાનો મહિમા છે.

(૧૫) ભોંસલાઘાટ—લક્ષ્મીનારાયણનું મંદિર છે.

(૧૬) ગંગામહેલ ઘાટ (૧૭) સંકટાઘાટ, તે ઉપર સંકટદેવી.

(૧૮) સિંધિઆઘાટ (૧૯) મણિકર્ણિકા ઘાટ ને કુંડ, તે ઉપર મણિકર્ણેશ્વર
મહાદેવ તથા બીજાં મંદિરોનો પાર નથી.

(૨૦) સ્મશાન ઘાટ, સ્મશાનેશ્વર મહાદેવ છે. ત્યાં મુકદ્દમ બળાય છે.

(૨૧) રાજરાજેશ્વરી ઘાટ, તે નામની માતાનું દેવળ છે ને તેની પાસે
નેપાળી શિવમંદિર છે.

(૨૨) મીરઘાટ, તે ઉપર ભજનાશ્રમ છે.

(૨૩) માનમંદિર ઘાટ, ભેશ ભેવાય એવી સગવડવાળી વેણશાળા છે.

(૨૪) દશાશ્વમેધ ઘાટ, દશાશ્વમેધેશ્વર મહાદેવ અહીં બ્રહ્માએ દસ યજ્ઞ કર્યા હતા.

(૨૫) શિવાલાઘાટ, હયગ્રીવ મહાદેવ ને કુંડ છે.

(૨૬) અસિઘાટ, જગન્નાથજી અને દુર્ગાદેવી છે.

(૨૭) અગ્નિશ્વરઘાટ, કાશીવિશ્વનાથ મહાદેવ છે.

આ સિવાય અહલ્યાબાઈ ઘાટ, મુન્શીઘાટ, રાણાઘાટ, હનુમાનઘાટ
ચોસક ભોગણીનો ચોસકઘાટ, હરિશ્ચંદ્રઘાટ, દંડીઘાટ આ પ્રમાણે ઘાટ આવેલા છે.

કાશીમાં જાત્રાનાં ધામ.—કાશીવિશ્વનાથ—ખાર જ્યોતિર્લિંગોમાંનું આ એક છે. એક હાથનું શિવલિંગ છે. ખીલીપત્રથી તથા જળથી ઢંકાએલું રહે છે. દર્શનની ભીડ બહુજ થાય છે. તેમની પાસે ખીજાં ઘણાંજ શિવલિંગો છે.

નવી પ્રતિમાવાળું મંદિર—સોમનાથ રૂપજી શેઠે કાશી વિશ્વનાથ મહાદેવની પાસેજ નવીન પ્રતિમાવાળું સુંદર દેવજ બંધાવ્યું છે. જગા સુંદર છે. પ્રથમ ભદ્રકાળીની મૂર્તિ છે, ત્યાંથી લાઇન બંધ શિવપાર્વતીની, કૃષ્ણની, રામચંદ્ર, લક્ષ્મણસીતાની, એમ છ ખાનામાં બહુજ સુંદર મૂર્તિઓ છે. મૂર્તિઓ આગળ વીજળી લાઈટ રાત્રિ દિવસ બળ્યા કરે છે. જેથી અને મૂર્તિઓ પણ બહુજ સુંદર હોવાથી દેખાવ બહુજ સુંદર લાગે છે. વળી ખીજાં દેવળની પેઠે અંધારું પણ નથી, જેથી દર્શન બહુજ સારી રીતે થાય છે. આ યોજના હમણાંજ કરેલી લાગે છે.

અન્નપૂર્ણા દેવી—મૂર્તિ બહુજ સારી છે. કાશી વિશ્વનાથ નેટલોજ તેમનો મહિમા છે.

વિશ્વેશ્વરગંજમાં નાનકડું ગુરનું મંદિર છે. તેમાં ગ્રંથ પુન્ય છે. ખીજું રાધાસ્વામીનું મંદિર છે.

ભજનાશ્રમ—મીર ઘાટ ઉપર—હરે રામ હરે રામ, રામ રામ હરે હરે;
હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ, કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે.

આ નામની ધૂન લાગી રહે છે. ઘણાં ગાણસો તેમાં જોડાએલાં રહે છે. હુંદી રાજ ગણપતિ.

ગાન વાવ (કુવો), શિવલિંગ ઉજાગાને પડ્યું હતું. તેના ઉપર જાગા છે. તેના જળનું બાવિક લોકો આયમન લે છે.

પોહીઓ (નંદી) મુસલમાનોએ બાલા માર્યાના ઉપર ધા છે.

તે સિવાય સારનાથ (શિવના સાળા), ગોરખનાથનું મંદિર, કુખાંડા દેવી, કાશી કરવત, હિંદુ યુનિવર્સિટી, રામનગર, ડફરીન પુલ (લોહાનો), ખીજી ઘણી કોલેજો પાઠશાળાઓ તથા દ્વારકાંધીશનું મંદિર (રામાનુજ સંપ્રદાયનું), શંકર સ્વામીનો મઠ (બહુક લૈરવ પાસે) ગોપાલ મંદિર, રણકોડજીનું મંદિર, કાશીના રામનો મહેલ (અંદર સોનાનું કામ), મહનમોહન, બળદેવજ દાઉદજી, ગોકુળ ચંદ્રમા, વિક્ટોરિયા બાગ, કંપની બાગ, પુસ્તકાલયો, ધર્મશાળાઓ વગેરે ઘણુંજ જોવા લાયક છે.

ગોર બે જાતના છે. ગંગા ગોર—નદી ઉપરનાજ ગોર.

તીર્થ ગોર—બધી વ્યવસ્થા કરી આપનાર ગોર

કાશીની યાત્રાઓ—(૧) પંચકોશી—૫૦ માઇલની છે. મણિકર્ણિકાથી શરૂ થાય છે.

(૨) અંતર્ગ્રહીયાત્રા—કાશીમાં આવેલા તમામ દેવોનું દર્શન તથા પૂજન.

(૩) નિત્યયાત્રા—મણિકર્ણિકા કુંડમાં સ્નાન કરી ગંગાજીમાં સ્નાન કરી મણિકર્ણિકાશ્વર, નંદીકેશ્વર, તારકેશ્વર વગેરે ઠેકાણે દર્શન કરી પાછા દંડપાણિનાં દર્શન કરી વિશ્વનાથ ને અન્નપૂર્ણાનાં દર્શન કરવાં. તે આ પ્રમાણે ત્રણ મુખ્ય યાત્રાઓ છે.

શુદ્ધ મંગળનો મેળો—ચૈત્ર સુદ ૧ પક્ષી જે મંગળવાર આવે ત્યારથી શુક્રવાર સુધી ચાર દિવસ વંદાણમાં ખેસી લોકો ગંગામાં આમ તેમ ફરે છે, ને ગાનતાન કરે છે.

કાશીના સામે કાઠે ગદાક્ષેત્ર છે.

વેપાર—તાંજા પિત્તળનાં વાસણ, રેશમી કાપડ ઉપર સોનેરી રૂપેરી લારતકામ, વગેરેનો મોટો વેપાર ચાલે છે.

પટણા.—મગધ રાજ્યની રાજધાની પાટલીપુત્ર અથવા પટણા છે. તે ગંગા, શાણ, યમુના, કુશી, ગંડકી નદીઓના સંગમ પર આવેલું છે. પટણા દેવીના નામ પરથી પટણા નામ પડ્યું છે. પટણા દેવી બે છે. હોટી અને બહી. મોર્ચવંશના રાજકર્તાઓની રાજગાદી પટણા હતું. જોવા લાયક રથ-ગામાં દેવી, મઠ અને ખીજાં વૈષ્ણવ મંદિરો છે.

વૈજનાથ (ઝાઝખંડી).—આ મહાદેવનું જ્યોતિર્લિંગ છે. આ ખાંચ લાઇન છે, અને તેનું છેલ્લું સ્ટેશન છે. તેનું ખીજું નામ દેવગઢ છે. ગામની આસપાસ જંગલને ઝાડી હોવાથી વૈજનાથને ઝાઝખંડી કહે છે. ગામ બહાર શિવગંગા કુંડ ને ધર્મશાળા છે. કુંડના આરા બાંધેલા છે. જ્યોતિર્લિંગ ૧૦. ઇંચ ઊંડું, ખરબચડું છે. માથા ઉપર ખાડા જેવું છે. જેથી જણાય છે કે સુસલમાનો અહીં પણ પહોંચ્યા છે.

ખીજા વાત એમ પણ છે કે રાવણે તપ કરી શિવને લંકામાં આવવા વરદાન મેળવ્યું હતું, પણ આ વાત વિષ્ણુને ગમી નહિ, જેથી કહ્યું કે રસ્તામાંજ રહેજો. આ વિષ્ણુનું કહ્યું માનવા આતર શિવે રાવણને કહ્યું કે તું મને રસ્તા ઉપર ચૂકીશ નહિ; છતાં રાવણ રસ્તામાં પેશાબ કરવા જતાં

ખીજને સોંપી ગયો. ખીજએ નીચે મૂક્યું, એટલે ત્યાંથી ખસ્યું નહિ, જેથી રાવણે ઘણી ખેંચ કરતાં ન ખસવાથી શિવલિંગના માથા ઉપર અંગુઠો દાખ્યો, તેથી ખાડો પડ્યો હશે. શિવાલય પાછળ કુંડ છે. તે રાવણના પેશાબનો ખંનેલો છે એમ કહેવાય છે.

વેળુ નામના ગોવાળના નામથી વૈજનાથ કહેવાય છે. વૈજનાથ મંદિરની આસપાસ લક્ષ્મીનારાયણ, ભેરવનાથ, સંધ્યાગૌરી, ગાયત્રી, સૂર્યનારાયણ, મહાદેવજી વગેરેનાં મંદિરો છે. અહીંયાં શિવરાત્રી ઉપર મોટો મેળો ભરાય છે. રૂદ્રાક્ષ, ગુંદર, હરડે, પૌંચ્યા, સાકરીઆ ચણા, વગેરેનો વેપાર સારો ચાલે છે. અહીંનાં હવાપાણી ઘણાંજ સારાં છે.

કલકત્તા.—હાવરા સ્ટેશને ઉતરી હુગલી નદીના પુલ ઉપર યધને કલકત્તા જવાય છે. પુલને ન્યુગિલિ પુલ કહે છે તે પુલ મંગળવારે અને શુક્રવારે સ્ટીમરો આવતાં હોયો ચર્ચા જાય છે. કાંઈ બર્દવાન જિલ્લાનું હાવરા મોટું ગામ છે. બંગાળના રહેવાસી બંગાળી, તેમની ભાષા પણ બંગાળી. હિંદુ ધર્મ પાળે છે. શિવશક્તિના ઉપાસક ઘણા છે. ઉધાડે માથે ફરે છે. તે બાણુ કહેવાય છે. સ્ત્રીઓ ખારીકે સાડીઓ પહેરે છે. ઘણી ખરી સ્ત્રીઓ ચોળી અગર કબજે પહેરતી નથી. ચોખાનો ખોરાક વધુ છે. મચ્છી ખાવાનો ચાલુ આહારો સુધી પહોંચ્યો છે. હાવરા સ્ટેશનનાં ૧૧ સ્ટેટ-ફોર્મ છે. ટીકીટ કરાવનારને તથા કંઈ તરફની ગાડીમાં જવું તે પૂછપરછ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા વગર અડચણ પડે છે.

ગંગાજનાં ત્યાં ભાગીરથી, હુગલી, ગંગા, એમ ત્રણ નામ છે. કલકત્તામાં ટ્રામ અને એક માળવાળી મોટરો ચાલે છે. કાલી માતાના નામ પરથી કાલીકોટા અને તે ઉપરથી કલકત્તા પડ્યું છે. કાલીઘાટમાં કલિકાનું મંદિર છે. ત્યાં ટ્રામ ઉભી રહે છે. કાલી માતાની મૂર્તિ ભયંકર છે. જીભ લાંબી છે, રંગ કાળો છે, ગળામાં માણસની ખોપરીનો હાર છે. હાથમાં તરવાર છે. મંદિર સાંકડું છે. ત્યાં પહેલાં મનુષ્યનું બલિદાન અપાતું. પણ હાલ તો હંમેશાં બકરાનું બલિદાન અપાય છે, ને બકરાનો હોમ થાય છે. ને તેને પ્રસાદી તરીકે વાપરે છે.

ખીજ રથજો—સત્યનારાયણનું—ગડી બજારમાં

ભજનાશ્રમ—

મદન મોહનનું મંદિર—આગ બજારમાં

ગોર્ધનાથજીનું મંદિર—સ્ટેશન તરફ

ફોર્ટ વિલિયમનો કિલ્લો—ગંગા કિનારે

સામાજિક સુધારા તથા વંશપરંપરાથી ઉતરી આવતી ખોડખાપણો ૨૭

ચીડીઆ બાગ, મ્યુઝિયમ, બંદુગર, વિક્ટોરીઆ મેમોરીયમ, એન્થ્રોપોલોજી કોલેજ, હાઇકોર્ટ, એકેડેમી ગાર્ડન (દરરોજ સરકારી ખેડવાગે છે)

ખાવણાં—લોડ તોયજીક, અર્ધમેથો, લોડ લોરેન્સ, લોડ કેનિંગ, લોડ ડફરીન વગેરેનાં.

એકંદરે આખા હિંદમાં મોટામાં મોટું શહેર તેમજ બંદર છે. પુણે આગખોટો પરદેશથી આવે છે ને જાય છે. વેપાર—લીંડી અને શંભુના કાપડનો મોટો વેપાર ચાલે છે; અને મિલો પણ ઘણીખરી તેનીજ છે.

મણિલાલ ભોળાનાથ શુક્લ;

હેડ માસ્ટર, હીરાપુર, જિલ્લે અમદાવાદ

સામાજિક સુધારા તથા વંશપરંપરાથી ઉતરી આવતી ખોડખાપણો

આપણે બધા શિક્ષકો સમાજમાં સુધારો કરવા માટે ઘણાજ આતુર છીએ. જો કે આપણે આપણી નિશાળની બહાર જઈ શકતા નથી, ને સમાજ તરત સાંભળે પણ નહિ; પણ જો આપણે બધા ભેગા થઈ આપણા વિચારોની આપણે કરીએ તો કંઈક ફાયદો તો થાયજ અને તે વિચારો બાપણ દ્વારા બહાર દર્શાવીએ, તો કંઈક અસર સમાજ પર થાય, એ આશાથી હું આપની સમક્ષ કંઈક થોડું બોલવા માગું છું.

હું સુધારામાં માનું છું અને દેશ જો ગરિબાઈ, દરિદ્રતા અને દુઃખ અથવા કષ્ટ વેડે છે તે સંભારવાથી મને ઘણું દુઃખ થાય છે. તે દુઃખ દૂર કરવાને સીધી કે આડકતરી રીતે રસ્તા શોધવા એ શિક્ષકનું કામ છે. તે કેવી રીતે કરી શકીએ તે હું સમજીશ.

રાજ્યમાં પુરુષો, સંસારસુધારકો, અને બીજા નેતાઓ છે. એમાંના ઘણા પુરુષોનું ધ્યાન એક તરફ સુધારા તરફ છે. જો આપણે આપણી કેળવણીમાં ફેરફાર કરીએ, નિશાળો હસ્તીમાં લાવીએ, ખેતી સારી રીતે કરીએ, અને દરિદ્રતા દૂર કરી શકીએ તોજ કલ્યાણ થાય, એમ બધાઓનું માનવું છે. આપણે દુઃખ અને કષ્ટો જો વેડીએ છીએ તેનું કારણ આપણું વાતાવરણ અને પરિસ્થિતિ છે. એ કહેવું બાજબી છે કે નહિ તે નીચે બતાવેલી આખત ઉપરથી સમજાશે. ખરી વાત તો એ છે કે કોઈપણ ઝાડ કે છોડને ખોરાક, ખાતર અને પાણી નહિ આપીએ તો તેને ફળ નહિ લાગે; પણ

આથી વધારે પણ ઘણી શારીરિક ખામીઓ છે. જન્મથીજ સર્વ નબળા છે એમ નથી. ખાવાનું ન મળે, કેળવણી ન મળે, તેથી પણ બાળકો નિર્જાન થાય; પણ આ દિશામાં કંઈ કાર્ય કરવાની જરૂર છે. ગાંડાઓ જન્મથીજ ખામીઓ લઈને આવે છે. જે તમે ગાંડાની ઇરિપતાલમાં જાઓ તો તમને કેટલું બધું દુઃખ થાય ! આવી રીતે જન્મથીજ ખામીઓમાંથી ઉગારવા દાકતર, વૈદો કે સમાજ શું કરી શકે ? સમાજમાંથી તે દૂર કરવા ઘણાને આ સિદ્ધાંત માલમ નથી. આવાં ખામીવાળાં સ્ત્રીપુરુષો આ દેશમાં ઘણાં છે એમ હું માનું છું. તમને એક દાખલો આપું.

એક કુટુંબમાં એકજ વંશમાં ૧,૫૦૦થી ૨,૦૦૦ આદમી, એ બધાજ ખામીવાળા હતા. આમાં તેમને શાળામાં લઈ જઈ સારી કેળવણીનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છતાં તેઓ દુર્ગુણો ઉપર દુર્ગુણો પછવાડે મૂકી ગયા. હવે એક સારો હોશિયાર પુરુષ જન્મ પામ્યો, તેની વંશાવળી જોઈએ તો તે બધાઓ ગુણવંતા હતા—આ વાત ગપ જેવી કે બનાવટી નથી, પણ જાતમહેનતથી શોધી કાઢેલી છે. ટુંકમાં આપણા હિંદુસ્તાનમાં આપણાં સ્ત્રી-પુરુષોની ઉન્નતિ કરવાનો એક રસ્તો છે, તેની ઉપર વિચાર કરવો જોઈએ. બધા દુર્ગુણો ને ખામીઓ અને નહિ ઇચ્છવા જોગ બાબતનું કારણ ગરિબાઈ કે પરિસ્થિતિ છે એમ નથી, તો પછી આના ઉપરથી - કયા અનુમાન પર આવવું તે તમારે વિચારવાનું છે. તેને માટે સાધેના જે પુરુષની વંશ-જોતી કારકીર્દીનો અહેવાલ આપ્યો છે તે ઉપરથી વડીલોપાજિત ગુણો કેવી રીતે વંશપરંપરા ઉતરે છે તેના તે સચોટ દાખલાઓ છે.

મનુષ્ય એલાદ સુધારવાના અખતરા (ન્યુયોર્ક)

નં. ૧. મેકસવુલ્ફસ.

ઈ. સ. ૧૮૭૭માં ન્યુક્સ કુટુંબના ૫૪૦ વંશજો જાણવામાં આવ્યા હતા. તેમાંના ૩ જેટલા બચપણમાં મરણ પામ્યા હતા.

૩૧૦ જણા છેક ગરીબ હાલતમાં હતા.

એ બધાએ મળી કુલ ૨,૩૦૦ વરસ અનાથ આશ્રમમાં ગાળ્યાં હતાં.

૪૪૦ જણા શરીરે છેક નબળા હતા.

* પ્રો. અસાનાએ પ્રો. રા. ડ્રે. કોલેજમાં આપેલા ભાષણનો સાર.

સ્ત્રીઓમાંથી અર્ધા ભાગ કરતાં વધારે સ્ત્રીઓ દુરાચારી-વેશ્યાઓ નીવડી હતી.

૧૩૦ જણાને ગુન્હેગારો તરીકે શિક્ષા થઈ હતી.

તેમાંના કોઈએ એકજ શાળામાં શિક્ષણ લીધું નહોતું.

પણ ફક્ત ૨૦ જણા વેપારધંધો શીખ્યા હતા.

તેમાંથી ૧૦ જણા કેદખાનામાં ધંધો શીખ્યા હતા.

રાજ્યને તેમના માટે ૧,૨૫૦,૦૦૦ ડોલર જેટલું ખર્ચ વેડવું પડ્યું હતું.

નં. ૨. જોનાથન એડવર્ડ્ઝ

ધ. સ. ૧૯૦૦માં એડવર્ડ્ઝ કુટુંબના ૧૮૯૪ વંશજો જાણવામાં આવ્યા હતાં તેમાંથી—

૨૯૫ કૉલેજના સ્નાતકો હતા.

૧૩ મોટી કૉલેજના પ્રેસિડેન્ટ હતા.

૬૦ ઠાકતર હતા, તેમાંના ઘણા પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા હતા.

૧૦૦ ઉપરના પાદરીઓ કે ધર્મોપદેશકો થયાં હતા.

૭૫ જણા લશ્કરમાં અથવા નૌકાસૈન્યમાં અધિકારીઓ હતા.

૬૦ જણા આગળ પડતા ગ્રંથકારો અને લેખકો હતા.

૧૦૦ જણા ધારાસભ્યો હતા; ૩૦ જણા ન્યાયાધીશ થયા હતા.

૩ જણા રાજસભાના સભ્ય હતા. એક યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સનો પ્રેસિડેન્ટ હતા.

૧૫ જણા મોટી રેલ્વે માર્ગના અધિકારી હતા, ઘણા બેન્કોના અને વીમા કંપનિઓનો વહીવટ ચલાવતા હતા. તેમાંના કોઈને ગુન્હા અદલ શિક્ષા થઈ હોય એવું જાણવામાં આવ્યું નથી.

શાળાનાં બાળકોના ઉચ્ચ આદર્શો.*

૧. તમે શાળામાં જણતાં બાળકોને આહો. જીવન પર્યંતના અને દુનીયા-દારીના કામ સંબંધીના તે તમારા સોજતીઓ ચરો.

૨. શિક્ષણ એ આત્માનો (માનસિક) ખોરાક છે. તે પ્રત્યે તમે પ્રેમ રાખો તમારા માતૃપિતાનો જેમ આભાર માનો છો તેમ તમારા ગુરુનો આભાર માનો.

* એકસ્થાવેદીઆ દેશની ઘણી શાળાઓમાં જીવનના આ દસ મહાનિયમો

લખી પ્રદર્શિત કરેલાં જોવામાં આવે છે.

૩. દરેક બેક ઉપયોગી વખાણવા લાયક કામ કરીને અને દયાળુ રહીને તમારા આત્માને પવિત્ર બનાવો.
૪. પ્રમાણિક માણસોને માન આપો. દરેક માણસને માટે ઉચ્ચ ભાવ રાખો, પણ કોઈપણ માણસની આગળ તમારી જાતને હલકી પાડશો નહિ.
૫. તિરસ્કારની વૃત્તિનો નાશ કરો, અને પડોશીનું અપમાન ન થાય તેની સંભાળ રાખો. વેરભાવ ઉત્પન્ન ન થવા દો, પણ તમારા તેમજ ખીજના હક્કનું રક્ષણ કરો. ન્યાયનાં કામો પ્રત્યે પ્રેમની નજરથી જુઓ અને દુઃખ અને આપત્તિઓને ધીરજથી સહન કરો.
૬. સંભાળપૂર્વક નિરીક્ષા કરતાં શીખો અને સત્ય જાણવા ખાતર દરેક બાબતનો પુરેપુરો વિચાર કરો. તમારી જાતને અથવા ખીજને છેતર-શો નહિ અને જુદું બોલતાં વિચાર કરજો; દારણ કે અસત્ય બોલ-વાથી, આચરણથી, કે વિચારથી અંતઃકરણ, આત્મા, અને ચારિત્ર્યનો નાશ થાય છે. મનોવિકારને દાખી દો, અને પ્રેમ અને શાંતિનાં ઝરણો વહેવરાવો.
૭. પ્રાણીઓને પણ તમારી દયા માગવાનો હક છે. તેમને ઈજા કરશો નહિ કે ચીડવશો નહિ.
૮. જે જે કંઈ સાઈ નીવડે છે તે સઘળું કામનું ફળ છે. કામ કર્યા વિના જે કોઈ માણસ મજા ભોગવે છે તે કામ કરનારના મોંમાંથી કાળાઓ ચોરી લે છે.
૯. જે માણસ ખીજ પ્રજાઓને ધિક્કારે છે અને હલકી ગણે છે, અથવા તો જે લડાઈને માટે આતુર રહે છે, કે તેને સંમતિ આપે છે તે માણસને દેશભિમાની ગણશો નહિ, 'લડાઈ' એ તો જંગલી અવસ્થાનો વારસો છે.
૧૦. તમારા દેશને અને પ્રજાને ચાહો, પણ જે ઉચ્ચ પ્રકારનું કામ કરવામાં સઘળાં માણસો શાંતિ અને સુખના સમયમાં 'લાઈઓ' તરીકે રહી શકે તે કામમાં પણ તમે જોડાઈ જાઓ.

**ભરૂચ સેનિટરી એસોસિએશન અને ભરૂચ રેડક્રોસ
સોસાયટી, ડિસ્ટ્રિક્ટ શાખા**

ભરૂચ સેનિટરી એસોસિએશન અને રેડક્રોસ સોસાયટી ડિસ્ટ્રિક્ટ શાખા

તરફથી જિલ્લાના વૈદકીય મદદમાં કામ કરનારા શિક્ષકોને વૈદકીય તાલીમ આપવાનો વર્ગ તારીખ ૪-૧૧-૧૯૭૧ થી તા. ૮-૧૧-૧૯૭૧ સુધી રાખવામાં આવેલો તેની વિગત.

અત્રે જિલ્લાના ગામોમાં તાત્કાલિક વૈદકીય મદદ આપવાનાં સેન્ટરોનાં શિક્ષકોની ફેરબદલીઓ ચંવાથી જુદાં જુદાં ૨૮ ગામોના શિક્ષકોને ભરૂચ ખોલાવી તેઓને લગભગ એક અઠવાડિયા સુધીની તાલીમ આપવાનો વર્ગ ખોલવામાં આવ્યો હતો જેમાં સવરે સાડા આઠથી ૧૧૫ સુધી ભરૂચ સીવીલ ઇસ્પિતાલમાં પ્રેક્ટીકલ ડેમોન્સ્ટ્રેશન. જેવું કે જખમો ધોવા, પાટા બાંધવા તથા તે માટે લેવાની કાળજી વિષેની તાલીમ સીવીલ ઇસ્પિતાલના મે. સીવીલ સરજન સાહેબની દેખરેખ નીચે તેમના કળવાએલા ૨૮૫ તરફથી આપવામાં આવી હતી. જ્યારે ૨૫ થી ૫૫ સુધી શહેરના જાણીતા ડોક્ટરો ડો. નગીનલાલ પી. શાહ, ડોક્ટર એન. સી. ખંભોલજી, ડો. વખારીઆ તથા ડો. ખરશેદજી કામાકાકા વગેરેએ દવા વાપરવા વિષે તથા તેનો ઉપયોગ તેમજ તે માટેની સઘળી માહિતીઓ વિષેની સમજુત આપી હતી.

અકસ્માતમાં તાત્કાલિક મદદ દરદીની સારવાર તથા સિનીઅર રેડક્રોસ તથ રેડક્રોસ સોસાયટીના ઉદ્દેશો વગેરેનાં બાપણો એસોસિએશનના ડેમોન્સ્ટ્રેટર મી. ચીમનલાલ ટી. શાહે આખ્યાં હતાં. સદરહુ ટ્રેનિંગ ઉપરાંત ગામડામાં નવાં જન્મેલાં બાળકોની આંખ ધોઈ દવા નાખવા વિષેના સ્પેશીઅલ ડેમોન્સ્ટ્રેશન તથા લેકચર-ડો. ખરશેદજી કામાકાકાએ આખ્યાં હતાં, અને તેવા જ્ઞાનથી અંધાંપાને મદદ તથા તે અટકાવવા માટેની માહિતીની સમજુત આપી હતી.

ઉપર મુજબની વિગતથી સદરહુ ટ્રેનિંગ કક્લાસ ધણો અસરકારક અને ફતેહમંદ નીવડ્યો છે.

ઉપલા વર્ગ કાઢવા માટે ભરૂચ સીવીલ હોસ્પિટલના સીવીલ સરજન સાહેબ ડો. પી. પી. 'બલસરા.' એલ. એમ. એન્ડ. એસ. ભરૂચ ડિસ્ટ્રિક્ટ સ્કૂલખોડના મે. ચેરમેન સાહેબ તથા ઉપર જણાવેલા બાપણ આપનારા ગૃહસ્થોનો ભરૂચ સેન્ટરી એસોસિએશન અને ભરૂચ રેડક્રોસ સોસાયટી તરફથી આભાર માનવામાં આવે છે.

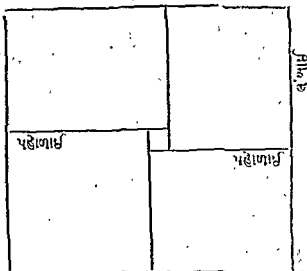
જે. ડી. વકીલ
સેન્ટરી મ્યુઝીઅમ હોલ,
ભરૂચ તા. ૧૧-૧૧-૭૧

ભાગશર-પોષ		ફેબ્રુઆરિ		માર્ચ		એપ્રિલ		મે		જુન	
પોષ-મહા		મહા-ફાગણ		ફાગણ-ચૈત્ર		ચૈત્ર-વૈશાખ		વૈશાખ-જ્યેષ્ઠ			
વર	તિથિ	વર	તિથિ	વર	તિથિ	વર	તિથિ	વર	તિથિ	વર	તિથિ
૧૮	૧ મોમ	૧૦	૧ મોમ	૯	૧ શુક્ર	૧૧	૧ રવિ	૧૧	૧ શુક્ર	૧૨	૧ શુક્ર
૬	૨ મોમ	૧૧	૨ મોમ	૧૦	૨ શનિ	૧૨	૨ મોમ	૧૨	૨ મુરુ	૧૩	૨ મુરુ
૧૦	૩ મુક	૧૨	૩ મુરુ	૧૧	૩ રવિ	૧૩	૩ મોમ	૧૩	૩ શુક્ર	૧૪	૩ શુક્ર
૧૧	૪ મુરુ	૧૩	૪ શુક્ર	૧૨	૪ મોમ	૧૪	૪ મુક	૧૪	૪ શનિ	૧૫	૪ શનિ
૧૨	૫ શુક્ર	૧૪	૫ શનિ	૧૩	૫ મોમ	૧૫	૫ મુરુ	૧૫	૫ રવિ	૧૬	૫ રવિ
૧૩	૬ શનિ	૧૫	૬ રવિ	૧૪	૬ મુક	૧૬	૬ શુક્ર	૧૬	૬ મોમ	૧૭	૬ મોમ
૧૪	૭ રવિ	૧૬	૭ મોમ	૧૫	૭ મુરુ	૧૭	૭ શનિ	૧૭	૭ મોમ	૧૮	૭ મોમ
૧૫	૮ મોમ	૧૭	૮ મોમ	૧૬	૮ શુક્ર	૧૮	૮ રવિ	૧૮	૮ મુક	૧૯	૮ મુક
૧૬	૯ મોમ	૧૮	૯ મુક	૧૭	૯ શનિ	૧૯	૯ મોમ	૧૯	૯ મુરુ	૨૦	૯ મુરુ
૧૭	૧૦ મુક	૧૯	૧૦ મુરુ	૧૮	૧૦ રવિ	૨૦	૧૦ મોમ	૨૦	૧૦ શુક્ર	૨૧	૧૦ શુક્ર
૧૮	૧૧ મુરુ	૨૦	૧૧ શુક્ર	૧૯	૧૧ મોમ	૨૧	૧૧ મુક	૨૧	૧૧ શનિ	૨૨	૧૧ શનિ
૧૯	૧૨ મુક	૨૧	૧૨ શનિ	૨૦	૧૨ મોમ	૨૨	૧૨ મુરુ	૨૨	૧૨ રવિ	૨૩	૧૨ રવિ
૨૦	૧૩ શનિ	૨૨	૧૩ રવિ	૨૧	૧૩ મુક	૨૩	૧૩ શુક્ર	૨૩	૧૩ મોમ	૨૪	૧૩ મોમ
૨૧	૧૪ રવિ	૨૩	૧૪ મોમ	૨૨	૧૪ મુરુ	૨૪	૧૪ શનિ	૨૪	૧૪ મોમ	૨૫	૧૪ મોમ
૨૨	૧૫ મોમ	૨૪	૧૫ મોમ	૨૩	૧૫ શુક્ર	૨૫	૧૫ રવિ	૨૫	૧૫ મુક	૨૬	૧૫ મુક
૨૩	૧૬ મોમ	૨૫	૧૬ મુક	૨૪	૧૬ શનિ	૨૬	૧૬ મોમ	૨૬	૧૬ મુરુ	૨૭	૧૬ મુરુ
૨૪	૧૭ મુક	૨૬	૧૭ મુરુ	૨૫	૧૭ રવિ	૨૭	૧૭ મોમ	૨૭	૧૭ શુક્ર	૨૮	૧૭ શુક્ર
૨૫	૧૮ મુરુ	૨૭	૧૮ શુક્ર	૨૬	૧૮ મોમ	૨૮	૧૮ મુક	૨૮	૧૮ શનિ	૨૯	૧૮ શનિ
૨૬	૧૯ શુક્ર	૨૮	૧૯ શનિ	૨૭	૧૯ મોમ	૨૯	૧૯ મુરુ	૨૯	૧૯ રવિ	૩૦	૧૯ રવિ
૨૭	૨૦ મુક	૨૯	૨૦ મુરુ	૨૮	૨૦ શુક્ર	૩૦	૨૦ શનિ	૩૦	૨૦ મોમ	૩૧	૨૦ મોમ
૨૮	૨૧ મુરુ	૩૦	૨૧ મુક	૨૯	૨૧ રવિ	૩૧	૨૧ મોમ	૩૧	૨૧ મુક	૩૨	૨૧ મુક
૨૯	૨૨ શનિ	૩૧	૨૨ શનિ	૩૦	૨૨ મોમ	૩૨	૨૨ મુરુ	૩૨	૨૨ શુક્ર	૩૩	૨૨ શુક્ર
૩૦	૨૩ રવિ	૩૨	૨૩ મોમ	૩૧	૨૩ મુક	૩૩	૨૩ રવિ	૩૩	૨૩ મોમ	૩૪	૨૩ મોમ
૩૧	૨૪ મોમ	૩૩	૨૪ મુક	૩૨	૨૪ શનિ	૩૪	૨૪ મોમ	૩૪	૨૪ મુરુ	૩૫	૨૪ મુરુ
૩૨	૨૫ મુક	૩૪	૨૫ મુરુ	૩૩	૨૫ રવિ	૩૫	૨૫ મોમ	૩૫	૨૫ શુક્ર	૩૬	૨૫ શુક્ર
૩૩	૨૬ મુરુ	૩૫	૨૬ શનિ	૩૪	૨૬ મોમ	૩૬	૨૬ મુક	૩૬	૨૬ શનિ	૩૭	૨૬ શનિ
૩૪	૨૭ શુક્ર	૩૬	૨૭ રવિ	૩૫	૨૭ મુક	૩૭	૨૭ મોમ	૩૭	૨૭ મુરુ	૩૮	૨૭ મુરુ
૩૫	૨૮ શનિ	૩૭	૨૮ મોમ	૩૬	૨૮ શુક્ર	૩૮	૨૮ શનિ	૩૮	૨૮ મોમ	૩૯	૨૮ મોમ
૩૬	૨૯ રવિ	૩૮	૨૯ મુક	૩૭	૨૯ રવિ	૩૯	૨૯ મોમ	૩૯	૨૯ મુરુ	૪૦	૨૯ મુરુ
૩૭	૩૦ મોમ	૩૯	૩૦ મોમ	૩૮	૩૦ શુક્ર	૪૦	૩૦ શનિ	૪૦	૩૦ મોમ	૪૧	૩૦ મોમ
૩૮	૩૧ મુક	૪૦	૩૧ મુક	૩૯	૩૧ રવિ	૪૧	૩૧ મોમ	૪૧	૩૧ મુક	૪૨	૩૧ મુક

ચર્ચાપત્ર અને તેનો ઉત્તર

૨૮. રતિલાલ કેશવલાલ ભટ્ટ વિહવાપુર લો. ખો. સ્કૂલથી લખે છે.
નીચેનો દાખલો અક્ષરગણિતની રીતે ન કરતાં બીજી રીતે ગણવો:—

લંબચોરસનું ક્ષેત્રફળ ૨૮૯૧૭ ચો. ફુ. છે. તેની લંબાઈ તથા પહોળાઈનો સરવાળો ૩૪૨ ફુટ છે. તે લંબાઈ અને પહોળાઈ કેટલી ?

૩૪૨' લાંબી લીટી ઉપર એક ચોરસ દોરો. તેની અંદર આવેલો લંબચોરસ ચાર વાર આકૃતિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ગોઠવો. એટલે અંદર નાનો ચોરસ થશે.

$$\begin{aligned} \text{નાનો ચોરસ} &= ૧ \text{ ચો. ફુ.} \times ૩૪૨ \times ૩૪૨ - ૪ \times ૨૮૯૧૭ \text{ ચો. ફુ.} \\ &= ૧૧૬૯૪ \text{ ચો. ફુ.} - ૧૧૫૬૬૮ \text{ ચો. ફુ.} \\ &= ૧૨૬૬ \text{ ચો. ફુ.} \end{aligned}$$

$$\therefore \text{તેની બાજુ} = ૩૬ \text{ ફુટ.}$$

$$\therefore ૩૬ \text{ ફુટ} + \text{પહોળાઈ} = + \text{પહોળાઈ} ૩૪૨ \text{ ફુટ.}$$

$$\therefore \text{પહોળાઈ} + \text{પહોળાઈ} = ૩૦૬ \text{ ફુટ.}$$

$$\therefore \text{પહોળાઈ} = ૧૫૩ \text{ ફુટ.}$$

$$\therefore \text{લંબાઈ} = ૩૪૨ \text{ ફુટ} - ૧૫૩ \text{ ફુટ} = ૧૮૯ \text{ ફુટ.}$$

જવાબ ૧૮૯ ફુટ લંબાઈ, ૧૫૩ ફુટ પહોળાઈ.

પ્રે. રા. ડ્રે. કોલેજ
અમદાવાદ.

ચંદુલાલ કેશવલાલ અમીન

ધોરણ-ખાળવર્ગ

શિક્ષક:-પ્રભુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર
તા. ૨૧-૧૧-૩૧
સમય ૩૦ મિનિટ

વિષય-સુખનિબંધ

સા. હેતુ-ભાષાનો વિકાસ કરવો અને શુદ્ધ બોલતાં શીખવવું.
વિ. હેતુ-હાથી, જાડ, ઘોડો, ગાય, બેંસ, બકર, ઘેડું,
અને કુતરો એ પ્રાણીઓનાં બચ્ચાંનાં ખાસ નામ.

સાધન-વિ. હેતુમાં જણાવેલાં પ્રાણીઓનાં બચ્ચાંનાં ચિત્રો

પાઠના વિભાગ અને સુદા

૧ આરંભ-વ્યવસ્થા, વિષય
પરતે એમ ઉત્પન્ન કરવો

૨ મુખ્ય વિષય-વાર્તા મહેલી

[શિક્ષણરેલી

ગોડ ઉપરની નોંધ

વર્ગને ચપળ બનવી વ્યવસ્થિત બેસાડવો.

તમને વાત સાંભળતી ગમે છે ને ? ચાલો ત્યારે એક વાત કહું.

એક નદી હતી. એ નદીએ પાણી પીવાને ઘણાં
જનવરો આપતાં. એક વખત પાણી પીવાને હાથી આવ્યો,
જાડ આવ્યું, ઘોડો અને ગધેડો આવ્યા. ગાય અને બેંસ
આવી, બકર અને ઘેડું આવ્યાં, સાથે સાથે કુતરો પણ
આવ્યો. બધાં જનવરો પોતાના બચ્ચાને લઈને આવ્યાં
હતાં. બધાંએ પાણી પીધું. મોટાં જનવરો ચારો શોધવા
ગયાં, અને બચ્ચાં લીમડાના ઝાડ તળે બેઠાં.

નદીએ પાણી પીવા કાણુ કાણુ આવ્યું હતું ? બચ્ચાં
ક્યાં બેઠાં ? મોટાં મોટું બચ્ચું કોનું હતું ?

હાથીના અચ્ચાતે બધાંએ મળી રાખી બનાવ્યો. બધાં બચ્ચાં હાથાં થઇને બેઠાં. હાથીનું બચ્ચું બોલ્યું-મને લોકો મદનીઈ કહે છે. તેમને દરેકને શું કહે છે તે તમે એક પછી એક બોલી જાઓ. બોલો, ગાયનું બચ્ચું શું બોલ્યું? એમ અતુકમે બધાં પ્રાણીઓના બચ્ચાનાં નામ કદાવવાં-કહેવાં અને આવરતવાર પ્રથમ પૂછી પાકાં કરાવવાં. કસારાની વ્યવસ્થા જોવી. શું બનવું છે બેસક? ચિત્ર ખુલ્લાં મૂકવાં. દરેકને એકેક પ્રાણીના બચ્ચાનું નામ આપી તે તે બચ્ચાનું ચિત્ર પહેરવા કહેવું. હાથીના બચ્ચા બનનાર પાસે બોલાવવું કે ‘હું હાથીનું બચ્ચું છું’ મને લોકો મદનીઈ કહે છે. એ મુજબ દરેક વિદ્યાર્થી પાસે બોલાવવું. પૂર્ણ ભાષામાં (વાક્યમાં) બોલેલું પસંદ કરવાનો આગ્રહ રાખવો.

ચિત્ર ઉલટ સુલટ અપાવવાં. દરેક વિદ્યાર્થી ચોતાની પાસે આવેલા ચિત્રનું નામ દર્શાવ્ય. બાદ વર્ગને વ્યવસ્થિત રીતે તેના ઓરડામાં લઈ જવો.

ટીપ્પણ—ગાયના બચ્ચાને વાછરડું, ઘેડાના બચ્ચાને વછેરું, ગરસાના બચ્ચાને લંવાડું, બેંસના બચ્ચાને “પાકડું”, ગધેડાના બચ્ચાને “બોલુકું”, ઘેડાના બચ્ચાને ગાડરું, અને કતરાના બચ્ચાને કુરકરીઈ-ગલુડીઈ કે લોટીઈ કહે છે.

ધનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

અચેર	કા. મથુરજી ધુરાજીએ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ગામલોક તરફથી	૮-૪-૦	પરીક્ષા વખતે ધનામ તથા મિઠાઈ વહેંચી
કેરાળા	મિ. કેશવલાલ પ્રભુદાસ પટેલે	૧૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીને જમાડયા.
સીંગજ ખાંભડા	નારણ ગણેશે પટેલ કેશવ કલ્યાણે સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરોએ તથા ગામલોકોએ	૧૦-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યા
	અડવાળના દેશાઈ પરસોતમ લક્ષ્મણભાઈએ	૨-૦-૦	પતાસો વહેંચ્યા.
	સાળંગપુર ટપાના વહીવટદાર હમીરસંગભાઈએ	૨-૪-૦	સાકર વહેંચી.
	મુખી નામજી ઝીણાભાઈએ	૩-૪-૦	"
	સોની જલ્દવજી પુલચંદે	૧-૮-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
	પટેલ રૂપા માધાએ	૧-૦-૦	"
	વીંખડીના રાજકવિ ચંકર દાનભાઈએ	૧-૦-૦	"
વાલા ણસા	મિ. સોમચંદ નાનાલાલે	૨-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	સોની મોહનલાલ લાલજીભાઈએ	૩-૦-૦	કન્યાશાળાની બાળા ઓને પુસ્તકો વહેં તથા સાધનો લાવી આપ્યાં.
	તાલુકદારો અને ગાયના સહ ગૃહસ્થોએ-મળી	૩-૦-૦	સાકર અર્ધોમણ વહેં
વોલેરા	શેઠ શ્રી કમરૂદીન મીયાંજીભાઈ તથા શેઠ શ્રી રજબચલી કમરૂદીન સાહેબો તરફથી	૧૧-૦-૦	લુંગડાના કકડા તથ પેંડા વહેંચ્યા.
ચંડીસર	તાલુકદાર પચાભાઈ અલુ- ભાઈએ	૧૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ જમાડયા.

એકા જિલ્લો

જોરાડા	મિ. મોતીભાઈ બાવાજીએ	૬૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	મિ. પૂનભાઈ સવાદાસે	૬૦-૦-૦	"

ટકોલ	ગિ. ખુમાનસંગ લક્ષ્મણસંગે	૨૦-૦-૦	ધડીઆળ નં. ૧ ભેટ
	ચાવડા છત્રસંગ દરીસંગે	૧૦-૦-૦	આપ્યું.
	દાકિરશ્રી ગણપતસંગ રાય- સંગજીએ	૫-૦-૦	
	ગામલોક તરફથી	૯-૬-૦	
લાલી	સુધાર નારણભાઈ જમનાદાસે	૩૧-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
દેશરડા	ગામલોક તરફથી	૨-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	દાદાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલે	૩૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	સુધાર છગનભાઈ વિઠ્ઠલભાઈએ	૨-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
પીઠાઈ	ડાબી રૂપાણ ગંગાજીએ	૩૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
જાલીઆ	દેશર જીવરામ યુનીલાલે	૭-૦-૦	સ્કૂલનાં વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
નામણ	દેશીના પા. યુનીલાલ મુળજી- ભાઈએ	૨૦-૦-૦	"
દેશી	પા. કાલાઈ ખુશાલભાઈએ	૨૮-૨-૦	"
	પા. યુનીલાલ મુળજીભાઈએ	૩૪-૮-૦	"
	પા. મુળજીભાઈ પ્રભુદાસે	૧૬-૪-૦	આરમાસ સુધી દરેક શુક્રવારે ચણા વહેંચ્યા.
સુરકૃપા	રામદાસ દયાળજીભાઈએ	૧૦-૮-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	ડાદાભાઈ ભૂલજીભાઈએ	૬-૧૦-૦	કળીના લાકડું વહેંચ્યા.
દેશી	પા. મહીજીભાઈ બાબરભાઈએ	૨૬-૧૨-૦	સ્કૂલનાં વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
વાંકવાળા	લેવાજી કલુમલ બીઆરીમલે	૧૪૧-૧૩-૬	તાલુકાની ૨૪ નિશાળો તથા વાંકવાળા સ્કૂલ, કન્યાશાળા તથા અ- ત્યજવર્ગનાં સહજા વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કોશીઅલ	પા. બહેચરભાઈ રામદાસે	૧-૦-૦	પેંડાં તથા ચેવડો વેંચ્યા.
નવાગામ	ગંગાસ્વરૂપ બાઈ સાકરબા પા. છોટાભાઈ ચતુરભાઈની વિધવાએ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલનાં વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.

પંચમહાલ જિલ્લો

ગરબાડા	મિ. પોલીસ સબ-રેક્ટર સાહેબે	૫-૦-૦	કન્યા કલાસની બાળા- ઓને પિત્તળના ટાંટે તથા મિઠાઈ વહેંચી.
	મિ. એકસાઈજી	૩-૦-૦	
	પોલીસ જમાદારે	૨-૦-૦	
	પા. પુંજભાઈ જીજીભાઈએ	૫-૦-૦	
	મિ. પુરુષોત્તમ બાપુજી દેશાઈએ	૨-૦-૦	
	ગામના સદગૃહસ્થો તરફથી	૫-૦-૦	પિત્તળનાં પવાલાં તથા મિઠાઈ વહેંચી.

ભરૂચ જિલ્લો

ખાઈ સુરજ પા. લક્ષ્મીભાઈ માધવની દિકરીએ તથા શીવાભાઈ બદલભાઈએ	૫૦-૦-૦	જુદાજુદા વખત મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યાશા- ળાની ખાળાઓને જમાડી.
સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર ભગુ- ભાઈ નારણજી પટેલે	૧૦-૪-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીને જમાડયા.
સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર પટેલ રણછોડ લક્ષ્મીરામના પુત્રી ખાઈ તારાએ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલને ધડિયાળ બેટ આપ્યું.

સુરત જિલ્લો

ખાઈ અંબા મહુમ કંચડજી દાજીભાઈની વિધવાએ, અના- વીલ સમાજ તરફથી ઉપલે નંબરે પાસ થનાર અનાવીલ ખાળાઓને	૨૫-૦-૦	રોકડ ધનામ તરીકે વહેંચવામાં આવ્યા છે
વકીલ ડાહ્યાભાઈ ભગવાનદાસ મોદીએ	૧૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળન વાડકીઓ વહેંચી.
મિ. નાથાભાઈ હરિભાઈએ	૦-૮-૦	ફૂલઝાડના રોપા રોપવ સાર કુંડા નં. ૬ લાવી આપ્યાં.
મિ. રામજી મચ્છરારામે	૩-૪-૦	સાકર વહેંચી.
મિ. રામચંદ્ર ગીરજશંકર વ્યાસે	૬-૦-૦	સને ૧૯૩૧ ના એપ્રિલ થી ઓક્ટોબર ૧૯૩૧ સુધીના દર શુક્રવારે સ્કૂલમાં ચણા વહેંચ્યા
મિ. રતનજી હંપજીજી ભગવાગરે	૨-૦-૦	કુનામની જોખડીઓ તથા પત્તામાં વહેંચ્યાં.
મિ. ચુનીલાલ રૂપરામ મહેતાએ	૧-૦-૦	
અહોદ્દરસિંહ દાનસિંહ ઠાકોરે	૧-૦-૦	
મિ. રામચંદ્ર ગીરજશંકર વ્યાસે	૧-૦-૦	
મિ. મગનલાલ ગીરજશંકર વ્યાસે	૧-૦-૦	
નારસંકર અંબારામ વ્યાસે	૧-૦-૦	
મિ. મોખેદ બહેરામજી એદલજીએ	૧-૦-૦	
મિ. દારબશાહ માણેકજી ભગવાગરે	૧-૦-૦	
મિ. અખટે રહેમાન અહમદે	૧-૦-૦	

શાળાપયોગી પુસ્તક પ્રકાશન

ગુજરાતનો વાર્તારૂપ ઇતિહાસ સચિત્ર—રા. ડી. એલ. સરાયા અને આર. એમ. જોશીકૃત. આવૃત્તિ ૧૩ મી. આ ઇતિહાસ વાંચકોમાં બાળકોને રસ પડે છે. ઘણા વિદ્વાનોના પ્રમાણપત્રો મળ્યાં છે. નવાનગર અને ખીખ ધણાં શેડોમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે. ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતામાં ઇનામ, લાયબેરી માટે મંજૂર છે. કિં. ૦-૨-૬.

ગુજરાત અને કાઠિયાવાડની ભૂગોળ—વેદ અને બાલકવિ કૃત. રંગીન નકશા સહિત, આવૃત્તિ ૫ મી, નવાનગર અને ખીખ ધણાં શેડોમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે. કાઠિયાવાડમાં બહોળો વપરાશ છે. કિં. ૦-૩-૦

પ્રાથમિક દર્શી હિસાબ—સચિત્ર, બાળવાર્તા સહિત, કિં. ૦-૧-૬.

સરળ દર્શી હિસાબ પ્રારંભ—રા. નરભરામ ગ. શાસ્ત્રી, પ. વિ. ઉપ્યુટિ એન્ડુ. ઇન્સ. સાહેબ કૃત. સચિત્ર આરાક્ષરી, પુરા આંક, બાળબોધ આરાક્ષરી, ગ્રોઈંગ-આકાર, અંકગણિત, મુખગણિત, પલાખાં, કોષ્ટકો, કુંચીઓ અને દિશામાન વગેરે અનેક હકીકતોથી ભરપૂર. કિં. ૦-૧-૯.

સરળ પ્રારંભ પોથી—અંગ્રેજી શિક્ષણ માટે ઉત્તમ છે. કિં. ૦-૪-૦

ડિક્ટેશન શિક્ષણ—શુક્લ અને કટારમજી કૃત. ગુ. ધોરણવાર.

ધોરણ ૧ હું, કિં. ૦-૨-૬ ધો. ૨ હું, કિં. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ હું, કિં. ૦-૩-૦ ધો. ૪ હું, કિં. ૦-૩-૬

ઘણાજ સુધારા સાથે, ગ્લેઝ ઉંચા કાગળ, મજબૂત પુંઠાં અને સસ્તી કિંમત હોવા છતાં શુકસેલરો અને માસ્તરોને ભરપૂર કમિશન. માસ્તરોને નમુનો મફત મોકલાશે.

મેકમિલનસ ન્યુ ઇંગ્લીશ રિડર્સની નોટસ-તરજુમા—

પ્રાથમ ભાગ ૧લાની નોટ, કિં. ૦-૬-૦ રિડર ૧લાની નોટ, કિં. ૦-૧૨-૦

પ્રાથમ ભાગ ૨ જાની ,, કિં. ૦-૭-૦ રિડર ૨ જાની ,, કિં. ૦-૧૫-૦

અનુભવી ગ્રેન્ડુએટને હાથે તૈયાર થયેલ છે. તદ્દન નવીજ પદ્ધતિ અને અવનવા સુધારા સહિતની ઉંચા ગ્લેઝ કાગળ પર છપાયેલ છે. માસ્તરોને નમુનો મફત મોકલાશે. કમિશન ભરપૂર મલશે.

શ્રી દ્વારકા મહાત્મ્ય—ગુજરાતી ભાષાન્તર, કિં. ૦-૧૦-૦

આ સિવાય શાળાપયોગી તમામ પુસ્તકો વગેરે વ્યાજબી ભાવે મલશે.

શુકસેલર—હુમરાજ જાદવજી વેદ, એન્ડ સન.

ગ્રો:—વેદ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ—જામનગર.

ઈનામ લહાણી માટે અનોડ

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં

સરતાં, સચિત્ર, સરળ, રૂપાળાં, વખણાએલાં બાળપુસ્તકો એકએકથી ચઢિયાતી વાર્તા, ચરિત્ર, ઇતિહાસ, વિજ્ઞાનની કૃતિઓ મંજુરી નંબરોની સંપૂર્ણ માદી પુસ્તક મંગાવી લેવા.

ટોલ્સ્ટોયની ૩ વાતો	૦૧
બકુલ	૦૧૨
બિરબલનો બન્ધુ	૦૧૧
બાળવિહાર	૦૧૧૧
બીજમ યુધિષ્ઠિર	૦૧
બદુર્ઘ હાર	૦૧
વાધોનું વન	૦૧
બંરશીપુરી	૦૧
સોનાકુમારી	૦૧
કચુબર	૦૧૩
તોફાની ટીપુડો	૦૧૨
મોતીના દાણા	૦૧
મેઘધનુષ	૦૧
કેરીના બજાયાં	૦૧૩
નવનીત	૦૧૩
બાળવિહાર (૨)	૦૧૨
ગધેડાનું રાજ	૦૧
બદુર્ઘ જમરણ	૦૧
હાથી ધમધમ ચાલે	૦૧
*સવાકાની આપવીતી	૦૧
*ભૂલભૂલામણી	૦૧
સિંધાપદ્માદા	૦૧૧૧
મધપૂડો	૦૧૧
ખોટી ખોટી વાતો	૦૧
રિક્કિ ટિક્કિ	૦૧

કીર્તિસ્તંભ	૦૧
સારંગીવાળો	૦૧૨
નીલમ	૦૧૨
જયજયજય	૦૧૨
કોલસાકાકા	૦૧
મૂરખરાજ	૦૧૧
ધૂપસળા	૦૧
એક હતો કૂતરો	૦૧
બાળ ડાયરી	૦૧૩
મિયાઉ	૦૧*
ચોપગાંતી પુચ્છતુરાઈ	૦૧*
બંગાળા બિરબલ	૦૧૨*
ખરેખરી વાતો	૦૧૩
મોસાજની મોજ	૦૧૧૧*
રશીદની પેટી	૦૧*
પુસ્તકાલય	૦૧૨*
બ્રહ્માંડનો ભેદ	૩૧૧*
દેવી ચૌધરાણી	૧૧૧*
ખાંચણા (કન્યાઓ માટે)	૦૧
બલિદાન	૦૧
અખો	૦૧
યમલ	૦૧
પાંડવ ગુપ્તનિવાસ	૦૧૧
મઠનો મસ્તાનો	૦૧૧૧
રમકડાંની દુકાન	૦૧
સખરસ	૦૧૩

બુકસેલેશને અને લહાણી માટે ચોખ્ખ વળતર

ગાંડીવ સાહિત્યમંદિર, -સુરત.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં શાળાપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.

*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦
ખાળવીર	૦-૮-૦
કસરત અને હિંદ	૦-૧૨-૦
ઘરમાં અને બહાર	૦-૧૨-૦
રૂમવાની રમતો	
આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨	૦-૧-૬

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૨-૩
*સરળ ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ	૦-૪-૦
મુંબઈલાકો (દિંકુસ્તાનસહિત)	૦-૫-૦
સંવાદ સંચય	૦-૧૦-૦
ખાળગીત	૦-૧-૦
ખાળિકાગીત	૦-૨-૦
*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ	
ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૦

—વસ્તુભાઈ લક્ષુભાઈ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન દબથી લખાયેલું
ખાળસાહિત્ય.

મયુરદેવ આખ્યાન	૦-૪-૦
લીમચાણુર્ય	૦-૪-૦
વીર અલિમચુ અને	
મહાવાદ	૦-૮-૦
અલાઉદ્દીન અને	
દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦
ખાળસંગીત માળા	૦-૩-૦
(હારમોનિયમ ગાઈડ)	
સાહિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૦

દાલમાંજ

ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલી

સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.

અત્યારસુધી બહાર પડેલી
ભૂગોળમાં આ એકજ ભૂગોળટેક્સ્ટ
બુક તરીકે મંજૂર થએલી છે.
ખાળકો પોતાની મેળે વાંચી સમજી
શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત
નકશા સહિત ગુજરાતના હરેક
જિલ્લાની હકીકત નવીન દબથી
આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાથમિકશાળા, માધ્યમિકશાળા, કોલેજ, લૉ કોલેજ,
લાયબ્રેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ
સામાન કિશવત ભાવે મળશે. બહારગામના ઓર્ડર ઉપર પૂરતું ધ્યાન
આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને ભરપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક
વખત ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરશે.

આલાદનુમાન, રીચોરડા

અમદાવાદ.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ,

ખાણવતા છુટકીપો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

* ખાળોપયોગી વાર્તાઓ ભાગ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ હાલમાં બહાર પડી છે.
નાનાં છોકરાં માટે ઘણીજ ઉપયોગી અને આનંદદાયી છે.

શાળાપયોગી ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી 'કિ'. ૦-૫-૦
*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જો
(પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ ગુણગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સંઘના જાણીતા શુદ્ધસેવરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

૬૦, પાતકોર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

પ્રિમચંદ કરમચંદ શાહ, જોડણના માજી ડે. એ. ઇ. મુ. કંપડવંજ

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયેલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને હુડીઓની લખાવટનો સુધારા ઉપરાંત તદ્દુપરાંત એકા, શેરો, વિમા અને પોષ્ટલ ઓર્ડર વિધે પુરી માહિતી તથા જીનાં મનોચત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોચત્ર દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી તુલના કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦
મુખર્જી—એન. એમ. ત્રિપાડી સુરત—ક. ના. ની કંપની
લેડર—ટેસાઈ પ્રધર્સ, શુદ્ધસેવર. એજન્ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ ભાઈચંદ શાહ
છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ વાયુમુક્તા ઓફિસ, પેલેસરોડ-વડોદરા.

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના નવ્યુચ્ચારિથી જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર			
મુદત	એક પાન	અડધું પાન	બા. પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૬ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ધલાકાની હરેક નિશાળમાં ટેફ્ટપુક તરીકે
ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબૂકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ પાનાં
દરેક નંબરની કિંમત બે આના

આખ્ય, મ્યુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ જે બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમો નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. હપલી સૂચના વિદ્યાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક બાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશો.

૨૫૦ અને તે હપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેક્ટર ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબૂકોને બાંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેને
ખાસ મંગાવી છે તેની હરેક બેકસમાં એક નંબરની હકતખાતની કિં. રૂ. ૧૫૫.

મુંબઈ-હાદોલાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,

ગોધરા-એમ. વદીલ બ્રધર્સ. સરાઈ બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ધલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટપુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યા છે.

અત્યાર સુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા
તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ઠેકાણું:-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કં.

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ,

દે. ૩૬૭ કાલકાદેવીરાં, મુંબઈ.

ખહાર પડ્યાં છે ! **卐** ખહાર પડ્યાં છે !

આજેજ સંગ્રાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન ચોળનાથી લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાડ.]

જાળપોથી જાળવર્ગ માટે { ભાગ ૧ લો કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પુસ્તક ૧ લું : પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાડ.]

પુસ્તક ૨ લું : { ભાગ ૨ લો કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ લું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ થું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાડ.]

પુસ્તક ૨ લું : { ભાગ ૩ લો કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ લું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ થું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગોરીશંકર જડાણંકર લાટે, બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી. એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્સિસર, મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, મુરત.	મોહનલાલ હરજીવન પંચોડી, આસિ. માસ્ટર, સિટિ હાઈસ્કૂલ, અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા સંગ્રાવો : લખો.

મેનેજર, શ્રી ગુજરાત એરિએન્ડસ બુક ટીપો,

ગાંધીસર, અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના ફેજવાણીખાતાએ પ્રાય-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવ માટે તથા (વિદ્યાર્થીઓ માટેનું)
ધોરણ ૪ ના માટે ટેક્સ્ટબુક
તરીકે મંજૂર કરેલું.

નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દક્ષિણી થાળએલું.

સરળ બાળઅકગણિત
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

ભોગીલાલ કેશવલાલ પટવા,

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

અને

પ્રસનજી દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રફલ. પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ
કોલેજ, અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી ફેજવાણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઇણઆ સ્ટેટસ એજન્સિસએ
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ
કેતી.

મનસુખરામ મણીશંકર કિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.
કિંમત ૦-૩-૦

ક્રાઇનલ પરીક્ષા માટે ધણોજી ઉપયોગી
હિંદનો સરળ ઇતિહાસ
(એક સદેહ-સાગળમાં જાણેલા સુંદર નકશા
અને ચિત્રો સહીત).

વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ,
અને

પ્રભુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.
કિંમત ૦-૧૧-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી ફેજવાણીખાતાએ
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.
નવી સુધારેલી આવૃત્તિ
ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ
અને

રાજ્યવ્યવસ્થા.

ખતાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,
સુધારી વધારી કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચાકસી
એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ
પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦
તા. ક.—નુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦
જાણી જોઈશે તે જાણી તે મળશે.

રા. રા. પ્રેમચંદ કરમચંદ
શાહકૃત *ટેક્સ્ટ બુસ્તકો.

***ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ**
ધોરણ પૃષ્ઠ કિંમત

ભાગ ૧ ૪ ૪૮ ૦-૨-૦
ભાગ ૨-૪ ૫-૬-૭ ૧૬૮ ૦-૫-૦

*દેશીનાંમાની પદ્ધતિ. ૦-૫-૦
*કન્યાનામું ૦-૨-૬
વિશેષ માટે અંદરની બા. અ. જુઓ.

ખાતાએ પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર
કરેલાં વ્યાકરણો.

નવીન વ્યાકરણ

ભાગ ૧ ધોરણ ૪ ૦-૩-૦
ભાગ ૨ " ૫-૬ ૦-૫-૦
ભાગ ૩ " ૭ ૦-૧૨-૦

મંજૂર કરેલી નવીન ભૂગોળ
ગુજરાત (૧૭ નકશા)
(શિક્ષકો માટે) ૦-૪-૬

મુંબઈ ઇલાકા (૧૨ નકશા)
(શિક્ષકો માટે) ૦-૫-૦

... ..

હિંદુસ્તાન (૧૮ નકશા) ૦-૫-૦
લેખક મું. હી. ચાકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજ, અમદાવાદ

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

પુસ્તક ૭૧.]

[અંક ૨

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

કેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૨

“નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાદાના વર્ષતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા શત્રુ પછી સત્યના દહ અને ધીમા વિકાસને હાથે વધારે ડાહ્યા થયેલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ઘડી શકશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેકમાસ્તર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ધી “સીયમંડ ન્યુબિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ હગનલાલે છાપ્યું.
સલાણાસ રોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

મ. નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કેળવણીની કસોટી	૪૧
૨	બાળવર્ગમાં પદાર્થપાઠ	૪૩
૩	ભૂગોળની શિક્ષણપદ્ધતિ	૪૫
૪	પાઠની તૈયારી	૪૮
૫	સૃષ્ટિનિરીક્ષણ	૫૭
૬	કાવ્યમાં શબ્દોનો અમલકાર	૬૪
૭	યાત્રાનાં સ્થળો	૬૫
૮	બાળવિકાસ	૭૩
૯	સરકારી જાહેરખબર	૭૭
૧૦	ઇનામપત્રક	૭૮
૧૧	ખાનગી જાહેરખબર	૮૦

શાહકૃત ટેક્સ્ટ-ધૃ. લા. પુસ્તક તારીકે મંજુર કરેલ

ગુજરાતના ઇતિહાસની સચિત્ર સહેલી વાર્તાઓ

ચોથા ધોરણ માટે સક્ષિપ્ત ચોથી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૧૩૬, કિં. ગાન ૩૧. ૦-૪-૦;

વિસ્તૃત પ્રથમાવૃત્તિ. પૃષ્ઠ ૨૧૬ કિં. ૩૧. ૦-૬-૦.

શિક્ષકોની સૂચનાથી રસક્ષતિ ન થાય તેથી આ આવૃત્તિ વિરોધ-દુકાની, ટાઈપો, મીઠા મુદ્રા છે. આ એકજ છાકરા છાકરીઓ બન્નેને સરખું જ ઉપયોગી; પુષ્કળ ત્રિજો, નકશા સહિત, સારી સરળ ભાષામાં રસમાં તરંગાળ કરે તેવી ઐતિહાસિક, સંપૂર્ણ સાહિત્યથી ભરપૂર વાર્તાઓનું, આધુનિક ઉદ્ધા સુધારા વધારા સાથેનું અતિરચ્ચિક મુકાબલે અવસ્થાને આ પુસ્તક આવે છે.

સરળ દેશીહિસાબ (નવમી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૪૪ કિં. ૩૧. ૦-૧-૬ પૃષ્ઠ ૩૬ ૩૧. ૦-૧-૩):—બધાં કરતાં આમાં સરળ પ્રાયોગિક ભાગો, પુષ્કળ હાસ્યરસો, ધાતો, કાષ્ઠો, લેખો અને વ્યાવહારિક સંપૂર્ણ વિગતો શિષ્યે શિક્ષકોને સરળ આગંધ્યક ઉપયોગી સમાવી છે. ઇ. ૮૨, વાંસદા, રામનપુર, ઘોળ વગેરે સ્થાનોમાં ટેક્સ્ટબુક બાળગીત સંચદ બા. ૧ ૦-૬-૦ સંવાદ સંચદ બા. ૧ લો. ૨-૦-૦ બાળગીત સંચદ બા. ૨ ૦-૧૨-૦ સંવાદ સંચદ બા. ૨ નો ૦-૧૨-૦ અમદાવાદ શહેરની સ. ભૂગોળ ૦-૪-૦ સંવાદ સંચદ બા. ૩ નો ૦-૧૪-૦ બાઈચંદ પૂનઠાસ શાહ, દેડમાસ્તર, તા. ૨૬૬, હોલોડા. (મલિકાંકા) શાહ માણેકલાલ બાઈચંદાસ દિલ્લીચકલા-અમદાવાદ.

શાહ ચંદુલાલ અને પોપટલાલ બાઈચંદાસ,

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૧]

ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૨

[અંક ૨

કેળવણીની કસોટી

મનુષ્યમાત્રની પ્રવૃત્તિ સહેતુક છે. અમુક કાર્ય શા માટે કરવામાં આવે છે; તેનું શું ફળ આવ્યું છે; શાથી ધારણું પરિણામ આવતું નથી;—આવી જાતનાં સર્વાંશ આપણે રૂવાંચાવિક રીતે પૂછીએ છીએ. કાર્કપણ ક્રિયાનું ઝોણું કે વતું, સારું કે નરસું ફળ તો હોવું જોઈએ. આપણે જે કંઈ શક્તિનો વ્યય કરી અમુક પદાર્થ ઉપર અસર ઉપજાવીએ છીએ તે તેના સંસ્કાર છે. સંસ્કારને લીધે મનોવૃત્તિ બદલાય છે અને જ્યારે તે દબ અને સચોટ હોય છે ત્યારે બાળકનું માનસ બદલાય છે. અને આપણે તેવ કહીએ છીએ. જ્યારે અમુક પ્રકારનું કામ કરવાની તેવ પડે છે ત્યારે તે કામ સરળ રીતે થોડાં વખતમાં થાય છે. શિક્ષણનો ખરો હેતુ સારી તેવ પાડવાનો—તેને યોગ્ય તાલીમ આપવાનો હોય છે. જ્યારે વિદ્યાર્થી સારી તાલીમ મેળવે છે ત્યારેજ તેને આપણે સુશિક્ષિત કહીએ છીએ. જે શિક્ષક તેના હાથ નીચેના વિદ્યાર્થીનું માનસ અમુક પ્રકારનું ઘડતો નથી તે વાસ્તવિક રીતે જોતાં તેને કેળવતો નથી, પણ અમુક જાતનું જ્ઞાન આપે છે. વ્યવસ્થિત જ્ઞાન અને સારી તેવ એ જે બાળત ઉપર શિક્ષકે ખાસ ધ્યાન આપવાનું છે પણ તેમાંજ તેને જે પ્રકારની તેવ પડે છે તે બાળત બહુ અગત્યની છે. જે કંઈ આપણે શીખ્યા હોઈએ છીએ—મણતા હોઈએ છીએ તે આપણે થોડાક વખત પૂછી ભૂલી જઈએ છીએ.

શાળામાં શીખેલી ઘણી બાબતો આપણે ગિસરી જઈએ છીએ એ ખરૂં પણ તેના સંસ્કારને લીધે અમુક પ્રકારનું જે માનસ બંધાય છે તે લાંબા વખત સુધી કાયમ રહે છે. આવી જાતની અમુક પ્રકારની જે મનોવૃત્તિ બંધાય છે તેને આપણે તાલીમ કે કેળવણી કહીએ છીએ.

એક વિદ્યાને કહ્યું છે કે વિદ્યાર્થીને જ્ઞાન આપવા કરતાં તેની જ્ઞાન ઉપર રુચિ થાય તેવી તાલીમ તેણે વિદ્યાર્થીને આપવી જોઈએ. નીતિશિક્ષણ દરરોજ આપવા કરતાં તેનું ચારિત્ર કેવા પ્રકારનું ઘડાય છે તે ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ, અને તેમે લીધે વિદ્યાર્થીની નીતિના દષ્ટાંત તથા સત્ય તરફ તેના હૃદયમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ. સ્વચ્છતા, સમ્યક્તા, સુધડતા વગેરે ટેવો પાડવાની સાથે તે વૃત્તિ એવી રીતે કેળવવી જોઈએ કે તેને તેવું કામ કરવાનું સહેજે મન થાય. ત્યાંસુધી આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીના જ્ઞાન, ચારિત્ર અને સાંદર્ય તરફ પ્રેમની લાગણી થાય નહિ. ત્યાંસુધી તેનું જ્ઞાન પંડિતના જેવું છે. તે અમુક બાબતે જાણે છે એ ખરૂં પણ તેના અમલ કરવાનું આત્મચેત્તે પ્રાપ્ત કરી શક્યો નથી.

આપણે બધા દરજ્જાએ જાળકને શિક્ષણ આપવાનું કામ કરીએ છીએ; પણ આપણે શાંતિથી જોવું કે આપણે જે મહેનત કરીએ છીએ તેનું શું ફળ આવે છે. જો આપણી ધારણા મુજબ પરિણામ આવતું નથી તો આપણને કુદરતી રીતે ગ્વાનિ થાય છે, કારણ કે ક્રિયાનું ફળ તો આવવું જ જોઈએ એવો નિશ્ચય આપણા મનમાં હોય છે. આવી ધારણા મુજબ આપણે આપણા કામનું સરવૈયું કાઢી તપાસ કરવી કે આપણી મહેનતનું શું ફળ આવ્યું છે. પરીક્ષક છાત્રાંની પરીક્ષા લે છે તે આવી જાતની એક પ્રકારની કસોટી છે પણ તેના કરતાં વધારે રચાયેલી પરિણામની તપાસ આપણે કરવી જોઈએ. ખીલું વસ્તુની માફક કેળવણીમાં પણ ઘણી બાબતો નકામી નીવડે છે, અને પ્રચ્છિત કાર્ય દ્વિતિયત્વનું નથી એ આપણે સર્વ જાણીએ છીએ. શિક્ષકની મહેનત તેની ધારણા મુજબ જરૂર આવતી નથી અને વિદ્યાર્થીઓને જે જ્ઞાન મળવું જોઈએ તે તેમને પ્રાપ્ત થતું નથી. આનું શું કારણ હશે? તેનાં કારણ તો ઘણાં છે પણ મુખ્ય બાબત એ છે કે શિક્ષકની કેળવણીનું ફળ પરીક્ષાના પરિણામ ઉપરાંત તેના શરીર, મન અને હૃદય ઉપર જે અસર થઈ છે તે તરત જાણવાને માટે હાથમાં આપણી પાસે સાધન નથી. સુધાર તેનું કામ ઝટ માપી શકે છે; ખેડૂતને તેની મહેનતનું ફળ થોડી વખતે મળે છે; દાકતર

ચોટી મુદતમાં તેના દરદીનો રોગ મટાડી શકે છે; પણ શિક્ષકના કામની અસર કેવી રીતે મોપી શકાય? જેમ એક મોટી નદી ઉપર પૂલ બાંધતાં લાંબો સમય લાગે છે તેમ શિક્ષકની તાલીમની અસર ઘણા સમય પછી જોવામાં આવે છે. ખીજા બધા કામ કરનારની અસર સ્થૂલ વસ્તુ ઉપર થાય છે એટલે તે જાણવાને મુશ્કેલી પડતી નથી, પણ શિક્ષકની કેળવણીની અસર આળકના વ્યક્તિત્વ ઉપર શી થાય છે તે ઝટ જાણવું મુશ્કેલ છે. વળી જ્યાંસુધી અમુક વિદ્યાર્થી તેના શિક્ષક પાસે લાંબા વખત સુધી બરાબર તાલીમ લે નહિ ત્યાંસુધી તેની અસરની તુલના કરવી એ અયોગ્ય છે. અત્યંત સારી શાળાના વાતાવરણથી તેમજ બાહ્ય શિક્ષણના સમાગમથી વિદ્યાર્થીના માનસમાં મોટો ફેરફાર થાય છે, પણ તેવા ચારિત્રના સંસ્કાર પડવાને માટે તો ઘણા વખતની એકજ પ્રકારની તાલીમની જરૂર છે. પ્રાચીનકાળમાં શિષ્ય ગુરુની પાસે તેના સમાગમમાં ઝાઝો વખત ગાળતો હતો એટલે તેના વ્યક્તિપ્રભાવની અસર તેના ઉપર અદૃશ્ય રીતે દરેકજ થતી અને તેને લીધે તેને અમુક પ્રકારના વિચાર કરવાની તથા કામ કરવાની ટેવ પડતી. તેવા સંસ્કારને લીધે તેનું ચારિત્ર ઘડાતું અને સંસારમાં તે તેનું વ્યક્તિત્વ તે પ્રમાણે બતાવતો હતો.

આ ઉપરથી જે બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની છે તે એ છે કે શિક્ષકના કામની કસોટી સાધારણ રીતે થઈ શકે એમ નથી. તેને માટે તો પરીક્ષકની દૃષ્ટિ વ્યાપક અને સંસ્કારી હોવી જોઈએ. અમુક બાબત આળકને લખતાં કે વાંચતાં આવડે એ કેળવણીની ખરી કસોટી નથી, પણ તેનાએ કરતાં તેના સંસર્ગને લીધે તેના ઉપર કેવા સંસ્કાર પડે છે તે બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. વળી સારા સંસ્કારનું ફળ તાત્કાલિક નીવડે એવી આશા રાખવી એ કેળવણીની ખરી દૃષ્ટિ નથી. શિક્ષકનો ધંધો એવો અટપટો અને વિકટ છે કે એકદમ તેને સારો કે ખોટો કહેવો એ સાહસ છે. તેના કાર્યની અસર લાંબા વખત સુધી નિહાળવાની જરૂર છે, અને પછી તેની તુલના કરવી જોઈએ.

આળવર્ગમાં પદાર્થપાઠ

આળકોની અવલોકનશક્તિનો વિકાસ થાય તેને માટે પદાર્થપાઠની યોજના છે. આપણે સર્વ કાંઈ જુદી જુદી વસ્તુઓ જોઈએ છીએ, પણ તેનું આપણે અવલોકન કરેલું હોતું નથી. જ્યારે આપણને અમુક વસ્તુની

જરૂર પડે છે ત્યારે તે બરાબર તપાસીએ છીએ. આવી રીતે હેતુપૂર્વક જોવું તેને અવલોકન કહે છે. બાળવર્ગમાંનાં બાળકોએ ઘરમાં કે બહાર કેટલીક વસ્તુઓ જોઈ હોય છે. દરેક બાળકે લાલ, લીલો, પીળો વગેરે રંગ જોયા હોય છે, તેમજ નાની મોટી વસ્તુઓ જોઈ હોય છે; તેણે ખારી, ખાટી, ગળી વગેરે વસ્તુઓ ખાધી હોય છે; લીસું, કરકરું, ટાકું, જીનું વગેરે સ્પર્શનો તેણે અનુભવ કરેલો હોય છે; કોઈ કોઈ વખત ભારે, હલકી વસ્તુ પણ તેણે અનુભવી હશે; અવાજના સંબંધમાં પણ તેમ કહી શકાય. જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોય તો તેમને તેને લગતા પદાર્થપાઠ આપવાની રીત જરૂર છે? ખરી રીતે જોતાં તો એમ જણાય છે કે બાળકનું જે પદાર્થજ્ઞાન છે તે અચોક્કસ અને અપૂર્ણ હોય છે. બાળકે બિલાડી તો જોઈ હશે. જ્યારે તે સંબંધી વર્ગમાં પાઠ આપવામાં આવે છે ત્યારે તેને ઘણી નવી બાબતો જાણવાની મળે છે. આવા પદાર્થપાઠ આપતી વખતે તેને વધારે જ્ઞાન આપવાનું છે તે દષ્ટિ રાખવાને. બંદલે તેણે જાતે તે વસ્તુના સંબંધમાં શું અવલોક્યું છે તે બાબત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. આ મુદ્દો સ્પષ્ટ કરવા આપણે રંગનો પાઠ લઈશું.

બાળવર્ગમાં બાળકે લાલ રંગ જોયો હોય છે. જ્યારે શિક્ષક લાલ ઢાગળ બતાવી પૂછે છે કે તેનો રંગ કેવો છે? તે કહે છે કે 'લાલ'. મરચાનો રંગ કેવો છે? 'લાલ' ટોપીનો રંગ કેવો છે? લાલ. આવી રીતે લાલ રંગનું તો જ્ઞાન હોય છે તો ઉપર પ્રમાણે સવાલ પૂછવાથી શો લાલ થાય છે તે સમજી શકાતું નથી. ખરી રીતે તો લાલ રંગનું જ્ઞાન કરવાને તેનાથી ચક્ષુ ઉતરના લાલ રંગની બીજી વસ્તુઓના રંગ ઓળખાવવા માટે પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે. ઘેરો લાલ, આછો લાલ, રતુમડો, કીરમજી વગેરે લાલ રંગના જુદા જુદા ભેદ પારખવાના મતોયત્ન કરવાની વધારે અગત્ય છે. આ પ્રમાણે બાળકને લાલ રંગના જુદા જુદા ઝીણા ભેદ ઓળખાવાની તાલીમ આપ્યા પછી તેની પાસે તેવા રંગના જુદા જુદા ઢાગળો તૈયાર કરેલા રંગના જુદા જુદા તફાવતવાળા તખ્તોને મળતા ગોઠવવાનું તેને કહેવું જોઈએ. જો બાળક તે પ્રમાણે રંગ ઓળખતાં શીખશે તો તેની જોવાની શક્તિ કેળવશે અને તે રંગની ખૂંચીને જાણી શકશે. આ પ્રમાણે પીળો, વાદળી વગેરે જુદા જુદા રંગના પાઠનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. બીજી ઇન્દ્રિયોની તાલીમમાં પણ તેવા જુદા જુદા ભેદ પારખી શકવાની બાળકની શક્તિ વધે એવો યત્ન કરવો જોઈએ.

ભૂગોળની શિક્ષણપદ્ધતિ*

અત્યારની કેળવણીમાં ભૂગોળના વિષયને શિક્ષણમાં વધારે અગત્યનું સ્થાન પાશ્વત્ય દેશોમાં આપવામાં આવે છે; કારણ કે કેળવણીના એક વિષય તરીકે તેની અગત્ય ધણી છે એમ હવે સમજવા લાગ્યું છે. ભૂગોળ-થી કલ્પનાશક્તિ કેળવાય છે, અને કાર્યકારણની દૃષ્ટિએ તેનાથી તર્ક-શક્તિ પણ કેળવાય છે. વળી ભૂગોળની યથાયોગ્ય સમજૂતી માટે નિરીક્ષા કરવાની પણ જરૂર પડે છે, એટલે અવલોકન કરવાની ટેવ પણ કેળવાય છે. દેશદેશની અદ્ભુત વાતો સાંભળી સાહસ વૃત્તિને ઉત્તેજન મળે છે. વિદ્યાર્થીને જે આ વિષય ઉપર રસ ઉત્પન્ન ન થાય તો તેની માનસિક રિયતિમાં કંઈકે દોષ છે એમ માનવાને કારણ મળી આવે છે. ભૂગોળની આટલી મહત્તા હોવાથી તે વિષયનો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી પાંકા અભ્યાસ થવો બહુ જરૂરી છે.

આપણા દેશમાં જુની પદ્ધતિ પ્રમાણે હજી ધણી શાળાઓમાં ભૂગોળ શીખવતી વખતે કેવળ નામાવલી અથવા તો શુષ્ક આંકડાઓ શીખવવામાં આવે છે. આથી વિષયનું ચેતન જે વડે વિદ્યાર્થીઓમાં ઉત્સાહ અને પ્રેરણા આવે છે તેની ખામી રહી જાય છે અને લૌકિક જીવન સાથે જે તેનો સંબંધ છે તે આવી પદ્ધતિથી નષ્ટ થઈ જાય છે. દેશની નદીઓ, શહેરો, બંદરો, અને પર્વતોની નામાવલીથી વિદ્યાર્થીઓને શો ફાયદો થવાનો છે? ખરી રીતે તો એકલી નામાવલીને બદલે કાર્યકારણનો સંબંધ જો સ્પષ્ટ કરવામાં આવે, એટલે કે દેશને અથવા શહેરને નદીની શી ઉપયોગિતા છે, શા માટે નદીનું પાણી ઉપયોગમાં લઈ શકાતું નથી, પર્વતોથી દેશને શા લાભાલાભ છે, તેમની રચના વગેરે, બંદરો શા માટે ઓછીવત્તી અગત્યનાં છે, તેમની રિયતિ ત્યાં કેમ છે, વગેરેની માહિતી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી આપવામાંજ ભૂગોળશિક્ષણનું રહસ્ય રહેલું છે. કોઈપણ દેશની ખનીજ કે જમીનતળસમૃદ્ધિ અને તે દેશના લોક, જે જે વસ્ત્રો કેવો સંબંધ છે અને એકબીજાની પરસ્પર શી રિયતિ છે તે ભૂગોળનો વિષય છે. આરબ, ચીના, કીરગીઝ, જુઝુ, એસ્કીમો, મેઝોરી, અને અંગ્રેજ, અમેરિકન, ફ્રેન્ચ, જર્મન, હિંદુ વગેરે લોકોનાં જીવનમાં-તેમના આદર્શોમાં કેમ ફેર છે વગેરે વિષયો ભૂગોળશિક્ષણના છે.

* મુખ્ય ઇલાકા, ખીજ ભૂગોળ પરિષદ વખતે વડોદરાના એન્જીકેશનલ કમિશનરે આપેલું ભાષણ-ચોડા ફેરફાર સાથે.

ભૂગોળનો વિષય ખરી રીતે જોતાં એકપક્ષી. વિષય નથી એ બરાબર સમજવાની જરૂર છે. વિજ્ઞાન, ખગોળ, ભૂસ્તરશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર, ગણિત, ગ્રાણીશાસ્ત્ર, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, વાણિજ્ય, વગેરે વિષયો એ ભૂગોળના સ્પર્શરેખાકીય વિષયો છે, અને ન્યારે ન્યારે ભૂગોળ શીખવતી વખતે એ વિષયોનાં મૂળતત્ત્વોનું જ્ઞાન આવશ્યક થઈ પડે ત્યારે તે આપવાની ખાસ જરૂર છે. જો આવી રીતે વિષય શીખવવામાં ન આવે તો ભૂગોળ શિક્ષણનો ફાઈલ હેતુ સરતો નથી, અને સમય નિર્થક જાય છે.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં ન્યારે ભૂગોળને આટલી અગત્ય આપવામાં આવી છે અને તેને લગતાં નવીન પુસ્તકો પણ સંખ્યાબંધ બહાર પડતાં થયાં છે, ત્યારે આપણા દેશમાં સ્વભાષામાં તેવાં પુસ્તકો તૈયાર થયાં નથી તેમ તેવી શાસ્ત્રીય દષ્ટિ પણ કેળવાઈ નથી, અને શિક્ષણ જુની ધરેડની ગોખણ પદ્ધતિથી અપાય છે.

એવું કહેવાય છે કે આ દેશની પરિસ્થિતિ એવા પ્રકારની છે કે જેથી તે ખીજ દેશોથી નિરાળો પડી ગયો છે, અને ખીજ પ્રજાઓના સમાગમમાં આવી નહિ શકવાથી નવીન વિચારો તે દેશ જલદી ગ્રહણ કરી શકતો નથી. આપણે ત્યાં ભૂગોળશિક્ષણનું નવું સ્વરૂપ સમજવામાં હજી આવ્યું નથી. દેશની આસપાસ ઉંચા પહાડો અને સમુદ્ર આવવાથી તે નિરાળો પડી ગયો છે અને તેથી તેનો સંસ્કૃતિ પણ તેવીજ નિરાળી રહી ખીલી છે. આ જે દુહીકત છે તે ઈતિહાસની દષ્ટિએ વાસ્તવિક લાગતી નથી: જુદા જુદા દેશોની સાથે આ દેશનો સમાગમ એક યા ખીજ રીતે એટલો બધો વિવિધ છે કે હજી સુધી તેવો સમાગમ ખીજ કોઈ દેશ પ્રાપ્ત ક્યો હોય એનો દાખલો મળ્યો નથી એમ કહી શકાય. દા. તરીકે, ઇન્ડો-આયર્ન લોકોએ હિંદુસ્તાનમાં પ્રવેશ ક્યો અને ત્યારપછી અનેક વિગ્રહોથી અથવા ખીજ રીતે ખીજ દેશોમાં સંસ્થાનો વસાવ્યાં અને ત્યાં જે સંસ્કૃતિઓ ઉદ્ભવી તે તેના સાદૃશ્યમાં જણાઈ આવે છે. પછી બૌદ્ધધર્મ ઉત્પન્ન થયો જે દુનીઆમાંના મદાન ધર્મોમાંનો એક ધર્મ છે. તેની અસર પૂર્વ અને પશ્ચિમના દેશોમાં થવા લાગી હતી.

સૈદ્ધાંતો સુધી આ દેશ દુનીઆના કેન્દ્રરૂપ હતો, અને પોતાની સંસ્કૃતિદ્વારા દુનીઆના ખીજ દેશોના આચારવિચારમાં પરિવર્તન કરી રહ્યો હતો. તે દરમિયાન ઇરાની, ગ્રીક, સિથિયન, વગેરે લોકોની સંસ્કૃતિની અસર પ્રાંતિક દેશો ઉપર પડવા લાગી હતી. પછીથી મુસ્લીમ અને યુરોપી

સંસ્કૃતિની અસર: હિંદી સંસ્કૃતિ ઉપર થવા વાળી. આ પ્રમાણે દેશની પરિ-
સ્થિતિ દેશને એક આડરૂપ નહોતી; કારણકે જુદી જુદી પ્રજાઓએ હિંદમાં
આવી તેની સંસ્કૃતિનું અનેરું સ્વરૂપ ઘડ્યું છે.

વ્યાપારી દષ્ટિએ પણ આ દેશે એકાંત સ્થિતિ ભોગવી નથી. ૩૦૦૦
વરસ સુધી આ દેશ તે જમાનાની સંસ્કૃતિના કેન્દ્રરૂપ હતો, અને તે વખતે
દેશના લોકનું સામુદ્રિક જીવન પણ પહેલા વર્ગનું હતું. પેશુ, કામ્બોડીઆ,
જાવા, સુમાત્રા, બોર્નિઓ અને પૂર્વમાં છેક જાપાન સુધી દેશનાં સંસ્થાનો
વસ્યાં હતાં. દક્ષિણ ચીન, મલાયા દ્વીપકલ્પ, અરબસ્તાન, ઈરાનનાં મુખ્ય
શહેરો, અને પૂર્વ આફ્રિકાનો કિનારો, આ સ્થળોએ તેનાં વેપારી સંસ્થાનો
પણ હતાં. રોમરાજ્યના દેશો જોડે પણ દેશનો વેપારી સંબંધ હતો, અને
તે પૂર્વ અને પશ્ચિમના દેશોના વ્યાપારી પ્રવૃત્તિનું મુખ્ય સ્થાન હતું.

આ પ્રમાણે દેશની પરિસ્થિતિ તેને કાષ્ઠપણુ પ્રકારે ગેરલાભ કરતી
ચર્ધ પડી નથી. ઉત્તરના ઉચ્ચ પ્રદેશોના ઘાટો લોકની આવનવન અને
વેપારના ધોરી રસ્તા યથા પડ્યા હતા. દક્ષિણનો મહાસાગર મહાન દરિયાઈ
માર્ગ ચર્ધ પડ્યો હતો. શરૂઆતમાં તે એક મોટી આડરૂપ હતો પણ
પછીથી પ્રજાનું નૌકા ખીલ્યું અને દરીઆ મારફતે દેશપરદેશનો વેપાર
અથવા સંબંધ સાથે સાથે ખીલ્યો. પરિણામે દેશ દક્ષિણ મહાસાગરનું સર્વો-
પરિપણું ભોગવતો થયો. વેપારીઓની કુશલતા, સાહસ, નાવિકાની
હિંમત, ઉપદેશકોનો ઉત્સાહ એ આ દેશનાં આંતર જળ હતાં. વળી દેશની
મધ્યપરિસ્થિતિ પણ ધણીજ અનુકૂળ ચર્ધ પડી હતી. એક બાજુથી આફ્રિકા,
બીજી બાજુએ વિશાળ દ્વીપો, ઉત્તરે મહાન ભૂમિપ્રદેશ, એ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ
હોવાં છતાં તે અનુકૂળ યથા પડી હતી. અને તેને લીધેજ તેની સમૃદ્ધિ અને સંસ્કૃ-
તિમાં નવું જળ આવ્યું હતું. દેશનું ખનીજ પણ સારા પ્રમાણમાં છે, જેથી
પહેલાં તેવી ઉદ્યોગપ્રવૃત્તિથી પશ્ચિમએશિયા, ઇજિપ્ત અને યુરોપનો સંબંધ
સંકળાયો હતો.

અત્યારે આ જમાનામાં દેશપરદેશનો સંબંધ વધ્યો છે, સહવાસ વધ્યો
છે, અને વિજ્ઞાનની શોધને લીધે, અંતર, અને સમયનાં વિદ્નો દૂર થયા
છે એટલે દુનીઆની જુદી જુદી પ્રજાઓ એક કુટુંબરૂપ ગણાવા લાગી
છે; તેથી કાષ્ઠ પણ એક પ્રજાને બીજાના સહકાર વિના ચાલે તેમ નથી.
જાતિ કે રંગભેદ પ્રત્યે તિરસ્કારની ભાવના એ ખરી રીતે જોતાં અજ્ઞાનનું
કારણ છે, પણ જો દેશની આબોહવા અને પરિસ્થિતિનો વિચાર કરીએ
તો આ ભાવના નષ્ટ થાય તેમ છે. પ્રજાની ત્રિષ્ટિ એ કેટલેક અંશે દેશની.

પરિસ્થિતિના પરિણામરૂપ છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે. ઠંડા પ્રદેશના લોકની ઉદ્યોગશીલવૃત્તિ અને ઉષ્ણ પ્રદેશના લોકની સ્વાભાવિક મંદવૃત્તિ એ દેશની પરિસ્થિતિનો મૌલિક તફાવત છે. એમાંથી એક આત્મતિક દોષ છે એમ કહેવું ભૂલભરેલું છે. પરિસ્થિતિ એ દેશના લોકના ચારિત્રમાં ઘણો ભાગ ભજવે છે. જીવનકલદમાં જ્યાં પ્રતિકૂળ રિયતિ છે ત્યાં મહાન પુરુષાય કરી લોક આજીવિકા મેળવે છે. જ્યાં તે અનુકૂળ છે ત્યાં સહેજ પુરુષાયે અદળતક દ્રવ્યસંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આમ પરિસ્થિતિ એ કેટલેક અંશે જીવનના પાયારૂપ છે. અમેરિકાની વિશ્વૃતિ, દક્ષીણીઓની દરિદ્રતા, એ સ્વાભાવિક છે. તેવીજ રીતે બીજા દેશો સંબંધી. પણ આથી કરીને દેશ દેશ વચ્ચે જે તિરસ્કારવૃત્તિ કે વૈરભાવ ઉત્પન્ન થાય એ ઇચ્છવાનું નથી.

ભૂગોળ અને આંતર રાષ્ટ્રીય જીવન વચ્ચે કારણકાર્યનો સંબંધ છે, એ બાબત ભૂગોળશિક્ષણમાં સ્પષ્ટ થવી જોઈએ; પણ અત્યારના ભૂગોળ-શિક્ષણમાં એ દષ્ટિ જોવામાં આવતી નથી. શાળાના વિષયોમાં ભૂગોળ ઉપર યોગ્ય અને શાસ્ત્રીય ધ્યાન અપાતું નથી. શિક્ષકો તેને અવગણી કાઢે છે, અને વિદ્યાર્થીઓને તે કેવળ શુષ્ક લાગે છે. ભૂગોળ શીખવતાં નકશાનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી, એટલે નકશાનો અર્થ પણ વિદ્યાર્થીઓ ન સમજે એ કેવળ સ્વાભાવિક છે. નકશા ઉપર કે પૃથ્વીના ગોળા ઉપરની દિશા કે તેના ઉપરના અંતરનો ખ્યાલ વિદ્યાર્થીઓને હોતો નથી.

પાઠ્યપુસ્તકોની પણ ઘણી ખામી છે. તેમાં કેવળ દેશનાં નામ, શહેરો, નદીઓ, ખનીજો, વનસ્પતિ અને ઉદ્યોગનાં નામોજ હોય, આવાં પુસ્તકો ભૂગોળનાં પુસ્તકો તરીકે નિરુપયોગી છે. અંગ્રેજીમાં કેટલાંક મનુષ્ય-જીવનની દષ્ટિએ લખાએલાં પુસ્તકો છે તેનો સ્વભાષામાં તરજુમો થવો જોઈએ. ખરી રીતે જોતાં દેશીઓએ પ્રવાસ કરીને અને નિરીક્ષા કરીને સ્વભાષામાં પુસ્તકો લખવાં જોઈએ તોજ ભૂગોળની ઉણપ મટી જાય.

પાઠની તૈયારી

સાદું શિક્ષણ આપવાની ઇચ્છા રાખનાર શિક્ષકે જે પાઠ શીખવવાના હોય, તેની કાળજીપૂર્વક તૈયારી કરવાની જરૂર છે. શિક્ષકે પાઠની તૈયારીને માટે ખરા દિલથી જેટલો શ્રમ લીધો હશે, તેટલી સફળતા તેને તે પાઠમાં અવસ્ય મળશે. આ શ્રમ કેવી રીતે લેવો, એટલે પાઠની તૈયારી કેવી રીતે

કરવી, તે દરેક શિક્ષકે ખરાખર જાણવાની જરૂર છે. આ ખાખત સારી રીતે સમજ્યા પછી રીતસર કરેલો શ્રમ સફળ થાય છે, એમાં જરાપણ સંશય નથી; માટે પાઠની તૈયારીમાં કઈ કઈ મુખ્ય ખાખતો ઉપર લક્ષ આપવાની જરૂર છે, તે વિષે વિચાર કરીએ. પાઠની તૈયારી માટે મુખ્યત્વે કરીને ત્રણ ખાખતો અતિ અગત્યની છે: (૧) પાઠ સંબંધી જ્ઞાન, (૨) પાઠ શીખવવાની પદ્ધતિ, (૩) પાઠની નોંધ. આ ત્રણ ખાખતોને પાઠની તૈયારીનાં અગત્યનાં અંગ કહીએ તો પણ વાસ્તવિક છે. હવે આ પ્રત્યેક અંગ સંબંધી અનુક્રમે જરા ખારીક વિચાર કરીશું.

(૧) પાઠ સંબંધી જ્ઞાન:—

પાઠની તૈયારીનું આ પહેલું અને અતિ મહત્ત્વનું અંગ છે. જે પાઠ શીખવવાનો હોય તેનું એટલે શીખવવાના વિષયનું શિક્ષકને પરિપૂર્ણ અને સંગીન જ્ઞાન હોવું જોઈએ. માટે શિક્ષકે પ્રથમ તો વિષય સંબંધી જ્ઞાન મેળવવાની તૈયારી કરવાની છે. જે આ તૈયારી ખરાખર કરવામાં નહિ આવે તો શીખવવાનો પાઠ નિષ્ફળ નીવડશે. કુવામાં હોય તો હવાડામાં આવે; એ કહેવત પ્રમાણે શિક્ષકમાં છત હશે તો શિષ્યમાં આવશે. આ ઉપરથી સાખીત થાય છે, કે પાઠની તૈયારીમાં વિષયને લગતું વિશાળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને માટે ખાસ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે વિષય શીખવવાનો હોય તે વિષયના માત્ર એકજ પુસ્તક ઉપર આધાર નહિ રાખતાં, તે વિષયનાં ખીન્ન જુદાં જુદાં પુસ્તકમાંથી જેટલી મળી શકે તેટલી વિસ્તૃત હકીકત મેળવવી જોઈએ. ઇતિહાસના એકજ પુસ્તકમાંથી હકીકત વાંચીને પાઠ શીખવનાર શિક્ષક કરતાં તેનાં જુદાં જુદાં પુસ્તકોમાંથી વિશેષ હકીકત મેળવવાનો શ્રમ લઈ પાઠની સારી તૈયારી કરી શીખવનાર શિક્ષક પોતાના પાઠમાં વિશેષ સફળ થશે.

વાચનનો પાઠ શીખવવાનો હોય, તો પાઠમાં આવતી ખાખતોની સંપૂર્ણ માહિતી તેને લગતાં પુસ્તકો વાંચીને મેળવવી જોઈએ. દાખલા તરીકે, ગુજરાતી વાચનમાળાની પાંચમી ચોપડીનો મહા કવિ પ્રેમાનંદનો પાઠ શીખવવાનો હોય તો પ્રેમાનંદનું જીવનચરિત્ર પ્રાચીન કાવ્યમાળાના દ્રૌપદીદરણુના પુસ્તકમાંથી વાંચી જવું જોઈએ. તે ઉપરાંત પ્રેમાનંદના મુખ્ય શિષ્યો (વલ્લભ, રતનેશ્વર, વીરજી અને સુંદર) વિષે પણ માહિતી મેળવવી જોઈએ. વળી પ્રેમાનંદ કવિનાં જે પુસ્તકોનાં નામ તે પાઠમાં આપેલાં છે, તે પુસ્તકો સંબંધી જરૂર જેટલી હકીકત કાવ્યદોહનના પુસ્તકોમાંથી મેળવી લેવી જોઈએ. આવી તૈયારી કરી હશે તો શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓની જિજ્ઞાસા વૃક્ષ કરી શકશે.

કોઈ વિદ્યાર્થી પૂછશે, કે લક્ષ્મણાદરણુ, સુભદ્રાદરણુ અને મુધન્વાખ્યાનમાં કોના સંબંધી શી દુકીકત છે, તો શિક્ષક તરતજ તેનો ખુલાસો કરી, તેની દુકી દુકીકત કહી શકશે. ગુજરાતી વાચનમાળાની ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી ચોપડીમાં ઘણા પાઠો અને કવિતા એવાં છે, કે તે સંબંધી વિશેષ જ્ઞાન શિક્ષકે મેળવવું જોઈએ. તે પાઠો અને કવિતા સારી રીતે શીખવવાની તૈયારીમાં શિક્ષકે સરસ્વતીચંદ્ર, કરણ ધેન્નો, મુદ્રારાક્ષસ. શાકુન્તલ નવલગ્રંથાવળી, નર્મગદ્ય, નર્મપદ્ય, નળાખ્યાન, મામેરું, કલાપીનો કેકારવ, વગેરે પુસ્તકો અવશ્ય વાંચવાં જોઈએ. આવી રીતે તૈયારી કરી દશે, તો જે પાઠ કે કવિતાનું શિક્ષણ આપવાનું હશે તેના ઉપર શિક્ષક યોગ્ય વિવેચન કરી, વિદ્યાર્થીના મન ઉપર તે સંબંધી સારો પ્રકાશ પાડી શકશે.

શિક્ષકે શીખવવાના પાઠ સંબંધી વિશેષ જ્ઞાન મેળવવા માટે કેવી જાતનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, તે એક દાખલો આપવાથી સ્પષ્ટ સમજી શકાશે. ધારો કે શિક્ષકને પાંચમી ચોપડીના પૃષ્ઠ ૮૨ની કવિતા “તું મારો આધાર દયાનિધિ તું મારો આધાર” શીખવવાની છે. તેમાં “સદ્ગુણ વિકળતા ટાળી દધને વીખ વિપયથી વાર” એ લીટી છે. આ લીટીમાં ‘વીખ વિપય’ એટલે ‘વિપયરૂપી વિપ’ એને માટે શિક્ષકે આ પ્રમાણે વિશેષ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ.

પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે: (૧) શ્રવણ, (૨) ત્વચા, (૩) ચક્ષુ, (૪) ઋક્ષ્ણ, (૫) નાસિકા. આ દરેક ઇન્દ્રિયનો એક એક વિષય છે: (૧) શ્રવણનો શબ્દ, (૨) ત્વચાનો સ્પર્શ, (૩) ચક્ષુનો રૂપ, (૪) ઋક્ષ્ણનો રસ, (૫) નાસિકાનો ગંધ. આવી રીતે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગંધ એ પાંચ વિષય છે. એ પાંચે વિષય વિષ સમાન છે, કારણ કે વિષયાન કરનાર જેમ મરણને શરણુ થાય છે, તેમ આ વિષયોનું સેવન કરનારની પણ એજ દશા થાય છે. આ સત્ય નીચેનાં દૃષ્ટાંતોથી સાબીત થાય છે.

(૧) શબ્દના વિષયરૂપી ઝેરથી હરણુ મરણાધીન થાય છે. શિકારી વનમાં વીણા વગાડે છે, એટલે નાસતું હરણુ તેના શબ્દથી મોહ પામી જાન બુલે છે, અને રિચર થઈ જાય છે. પરિણામે તે શિકારીના તીરનો ભોગ થઈ પડે છે.

(૨) સ્પર્શના વિષયરૂપી ઝેરથી હાથી સપડાઈ જાય છે. હાથીનો શિકાર કરનાર જંગલમાં એક મોટા ઉડા ખાડા ઉપર એક બનાવટી હાથણી ગોઠવે છે. જંગલી હાથી તેને જોઈને વિહ્વલ બને છે, અને તે ઉડા ખાડામાં પડી જાય છે. પરિણામે શિકારીને હાથે તેનું મૃત્યુ થાય છે.

(૩) રૂપના વિષયરૂપી ઝેરથી પતંગીકે પોતાના પ્રાણ ગુમાવે છે. દીપકના પ્રકાશથી મોહાંધ બની પતંગીકે તેમાં પડે છે, અને બળીને ભરમ થઈ જાય છે.

(૪) રસના વિષયરૂપી ઝેરથી માછલું મરે છે. મચ્છીમાર પાસે લોહાનો બનાવેલો અણીદાર કાંટો હોય છે. તેને એક દોરી બાંધેલી હોય છે. કાંટા ઉપર ખાવાની વસ્તુ ભરાવીને તે પાણીમાં ફેંકે છે, માછલું તે પદાર્થ ખાવા જાય છે, કે તરત પેલો કાંટો તેના મોંમાં ભેરવાઈ જાય છે. પછી મચ્છીમાર દોરી ખેંચી લે છે, તેની સાથે માછલું બહાર ખેંચાઈ આવે છે, અને મરણ પામે છે.

(૫) ગંધના વિષયરૂપી ઝેરથી ભ્રમરનો નાશ થાય છે. આખો દિવસ કમળમાં ભરાઈ રહ્યા છતાં તેની ગંધથી નહિ ધરાતાં રાત્રે કમળ બિડાઈ જાય છે, તોપણ તે તેમાં કેદી થઈને રહે છે. એટલામાં હાથી ત્યાં પાણી પીવા આવે છે, તે કમળને પેલા ભ્રમર સહિત ખાઈ જાય છે.

આવી રીતે એક વિષયરૂપી ઝેરથી એક પ્રાણીનું મરણ થાય છે, તો આ પાંચે વિષયમાં અંધ બની તેનો ઉપભોગ કરનાર મનુષ્ય પાપમાલ થઈ જાય, એમાં કંઈ પણ શક નથી. વિષયરૂપી વિષના સંબંધમાં આટલી માહિતી શિક્ષકે અવશ્ય મેળવવી જોઈએ.

આવી જાતની તૈયારી માટે શિક્ષકે નિત્ય અભ્યાસકે થવાની જરૂર છે. તેનામાં નવું નવું જાણવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોવી જોઈએ, અને તે ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા માટે તેણે અગત્યનું વાચન હંમેશાં નિયમિત વાંચવું જોઈએ. આમ કરવાથી શિક્ષકનું વાચન વિશાળ બનશે, અને તે તેના શિક્ષણમાં ઘણુંજ ઉપયોગી થઈ પડશે. કાળજીવાળો શિક્ષક વર્તમાનપત્ર અને સારાં માસિકો વાંચી, તેમાંથી પણ પોતાના પાઠને માટે સારી સામગ્રી મેળવી શકશે. આ સામગ્રી ભૂગોળના પાઠ માટે તો તેને અતિશય ઉપયોગી થઈ પડશે. છેલ્લામાં છેલ્લા ઔગોલિક સમાચારના જ્ઞાનથી ભૂગોળનો પાઠ તે સંપૂર્ણ અને રસિક બનાવી શકશે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજ શકાશે કે જ્ઞાનપિપાસુ કર્તવ્યનિષ્ઠ શિક્ષકનું દરરોજનું દરેક વાચન ખરેખર તેના શિક્ષણની તૈયારીરૂપ જ છે.

(૨) પાઠ શીખવવાની પદ્ધતિ :—

પાઠની તૈયારીનું આ બીજું અગત્યનું અંગ છે. પાઠને માટે વિષયનું સારું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી તે પાઠ શીખવવાની પદ્ધતિ સંબંધી તૈયારી કરવાની જરૂર છે. પદ્ધતિની તૈયારી વિના મેળવેલું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ

વચલા માળમાં જવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ ત્યાં તો 'ચોતરફ' અગ્નિની ભયંકર જ્વાળાઓ લલુટી રહેલી જુએ છે. તે તરતજ પાછો ફરી અગા-
સીની વંડી ઉપરથી જોડેના ધરમાં કૂદી પડી પોતાના પ્રાણ બચાવે છે.
ધરનો માલિક નોટો અને દાગીના લેવા કેમ ન ગયો ? સ્ત્રી અને બાળકોને
બચાવવા કેમ ન ગયો ? જોડેના ધરમાં કેમ કૂદી પડ્યો ? આવી રીતે દ્રવ્ય
અને સ્ત્રી પુત્રાદિ કરતાં પણ પોતાના પ્રાણ વિશેષ વહાલા છે, તેનો ખ્યાલ
આપી શકાશે.

આ પ્રમાણે પ્રાણ કેટલા વહાલા છે, તેનું માપ રજુ કર્યા પછી
આવા અતિશય વહાલા પ્રાણ કરતાં પણ સૌને સમચંદ્રજી વિશેષ વહાલા
લાગતા, એટલે તેમના ઉપર સૌને કેટલું વદાલ હતું, તેનો મંપૂર્ણ ખ્યાલ
વિદ્યાર્થીઓને આવી જશે. વળી સમચંદ્રજીના વિયોગથી તેમના પિતા
દશરથ રાજાના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા; તે બનાવ ઉપરથી આ વહાલની સાખીતી
પણ આપી શકાશે.

કવિતાના પાઠમાં પણ આવી જાતની તૈયારીની જરૂર છે. ત્રીજી
ચોપડીના ૨૪ મા પાઠની કવિતામાં ગાય કહે છે, કે “વાછરડાં વલવલે
ખિચારાં ને પય બીજા ખાધ.” આમાં વાછરડાંનો વલવલાટ સમજાવવા
માટે ગાયનું દૂધ દોહતી વખતનો દેખાવ ખડો કરવો જોઈએ. થોડુંક દૂધ
ધાવવા દીધા પછી બળાટકારે ખેંચી લઈ ખીલે બાંધેલું વાછરડું ધાવવા
જવા માટે કેટલાં વલખાં મારે છે (ટળવળે છે), તેનું આગેહુજ ચિત્ર પ્રશ્નોત્તર
પદ્ધતિથી રજુ કરવું. આમ કરવાથી બાળકો ‘વલવલે’ શબ્દનું રહસ્ય બરા-
બર સમજી શકશે. શબ્દના માત્ર પર્યાયથી તેના રહસ્યનો ખ્યાલ વિદ્યાર-
થીઓને આવી શકતો નથી, એ વાત શિક્ષકે કદી પણ ભૂલવી નહિ.
શબ્દનું બારીક રહસ્ય સમજાવવાને માટે તો આવી જાતના પ્રયત્નની
ખાસ જરૂર છે. રહસ્ય સમજાવ્યા પછી પર્યાય શીખવવામાં કંઈ પણ
બાધ નથી.

આ પ્રમાણે દરેક વિષયના મુદ્દાની શિક્ષણશૈલીની તૈયારી માટે
આવાં દર્શનો આપી શકાય, પણ વિસ્તારભયને લીધે આટલા વિવેચનથી
સંતોષ માનીએ છીએ.

(૩) પાઠની નોંધ:—

પાઠની તૈયારીનું ત્રીજું અંગ પાઠની નોંધ છે. પાઠને માટે કરેલી
તૈયારી વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવીને બરાબર લખવામાં આવે, તે પાઠની નોંધ
કહેવાય. પાઠની નોંધનાં મુખ્ય ચાર અંગ છે: (૧) પાઠના વિભાગ, (૨)

પાઠના મુદ્દા, (૩) શિક્ષણ શૈલી, (૪) કાળા પળાઆની નોંધ. પાઠના વિભાગ-માં આરંભ, મુખ્ય વિષય અને પુનરાવર્તનનો સમાવેશ થાય છે. પાઠના મુદ્દામાં મુખ્યત્વે કરીને મુખ્ય વિષયના કમિટ મુદ્દા લખવાના હોય છે. શિક્ષણશૈલીમાં દરેક મુદ્દો કઈ પદ્ધતિથી કેવી રીતે શીખવવાનો છે, તે જણાવવાનું હોય છે; અને કાળા પાટીઆની નોંધમાં શીખવવાના વિષય સંબંધી મુદ્દાસર ટુંકી નોંધ લખવાની હોય છે.

પાઠની નોંધમાં શું લખવું, અને કેટલું લખવું, તેનો સંભાળપૂર્વક વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે. પાઠની નોંધ જેમ અને તેમ ટુંકામાં અને મુદ્દાસર લખવી જોઈએ. મુખ્ય વિષયના મુદ્દા સમજાવવા માટે જેટલા પ્રશ્નો પૂછવાની જરૂર પડે છે, તે બધા પ્રશ્નો નોંધમાં લખી શકાય નહિ. એવા સઘળા પ્રશ્નો જે શિક્ષણશૈલીમાં લખવામાં આવે, તો નોંધ બહુજ લાંબી થઈ જાય, માટે ખાસ અગત્યના પ્રશ્નો હોય તે તેમાં લખવા જોઈએ. દાખલા તરીકે, વાચન કે કવિતાના પાઠની નોંધમાં ભાવાર્થના સહસ્ત્રના પ્રશ્નો લખવા જોઈએ.

વળી મુખ્ય વિષયના અમુક મુદ્દાની સ્પષ્ટ સમજ આપવા માટે શિક્ષકને જે વિવેચન કરવાનું હોય છે, તે બધું નોંધમાં જણાવી શકાય નહિ; પરંતુ તે સમજ કેવી રીતે આપવાની છે, તે ટુંકામાં જણાવવું જોઈએ. શિક્ષણશૈલીમાં આ બાબત ટુંકમાં કેવી રીતે જણાવવી, તે નીચે આપેલા જે નમુના ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજ શકાશે.

(૧) 'વીખ વિષયથી વાર' એના સ્પષ્ટાકરણ માટે શિક્ષકે કેટલી માહિતી મેળવવી જોઈએ, તે પાઠની તૈયારીના પહેલા અંગમાં જણાવ્યું છે. હવે તે બધી હકીકત અને તેને અંગે થવાના પ્રશ્નોત્તર શિક્ષણશૈલીમાં લખવામાં આવે, તો બહુજ લાંબાણ થઈ જાય, માટે તે સંબંધી કરેલી તૈયારીની સારરૂપ હકીકત ટુંકાણમાં આ પ્રમાણે લખી શકાય:—

પાંચ જાનેન્દ્રિયના પાંચ વિષયો શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગંધ છે, તે પ્રશ્નોત્તર પદ્ધતિથી સાદી ભાષામાં સમજાવીશ. પછી તે પાંચે વિષય વીખ (ઝેર) સમાન છે, તેનો ખ્યાલ આપવા માટે શબ્દથી દરણુ, સ્પર્શથી હાથી, રૂપથી પતંગીઈ, રસથી માછલું, અને ગંધથી ભમરો મરણુ પામે છે, તેની સમજ આપીશ. એવા વિષય રૂપી ભયંકર ઝેરથી દૂર રાખનાર (બચાવનાર) દયાનિધિ પરમેશ્વર સિવાય બીજું કોઈ નથી, માટે તેનાથી દૂર રાખવા પરમકૃપાળુ પ્રભુની પ્રાર્થના કરી છે, એ બાબત સૂચક પ્રશ્નોથી સમજાવી, તેનો ભાવાર્થ સ્પષ્ટ કરીશ.

(૨) “ તે ઉંચા ગુણુવાળા હોવાથી સૌને પ્રાણુથી પણ વહાલા લાગતા” આ વાક્યમાં પ્રાણુથી પણ વહાલા લાગતા એટલે કેટલા વહાલા લાગતા, એ કેવી યુક્તિ પ્રયુક્તિથી અને કેવી જાતની પ્રશ્નોત્તર પદ્ધતિથી સમજાવવાની જરૂર છે, તે પાઠની તૈયારીના બીજા અંગમાં જણાવ્યું છે; પરંતુ તે બધું વિસ્તારથી નોંધમાં લખી શકાય નહિ. નોંધમાં તો માત્ર પદ્ધતિની તૈયારી સમજી શકાય તેવી રીતે સંક્ષિપ્તમાં આ પ્રમાણે લખાય:-

પ્રાણુથી પણ વહાલા એટલે કેટલા વહાલા તેની બરાબર સમજ આપવા માટે માણસને પોતાના પ્રાણ કેટલા વહાલા છે, તેના ખ્યાલ જુદા જુદા બે પ્રસંગો રજુ કરીને સ્વયંક પ્રશ્નોદ્વારા આપીશ. એવા અતિશય વહાલા પ્રાણ કરતાં પણ રામચંદ્રજી વિશેષ વહાલા લાગતા, એટલે તેમના પર સૌને કેટલું વહાલ હશે, તે કહાવીશ. પછી દશરથરાજનું મરણ થવાનું કારણ પૂછી, રામચંદ્રજી ઉપરના તેમના અગાધ પ્રેમની સાબીતી રજુ કરી મૂળ મુદ્દા ઉપર પુરેપુરો પ્રકાશ પાડીશ.

આ પ્રમાણે નોંધમાં પાઠની વિસ્તૃત તૈયારીનું માત્ર તત્ત્વજ્ઞ લખવું જોઈએ. દહીંને વલોવીને જેમ માખણ કાઢવામાં આવે છે, તેમ નોંધ એ પાઠની તૈયારીનું નવનીત હોવું જોઈએ. વલોણાના માખણ ઉપરથી તેને ઉત્પન્ન કરનાર દૂધના કસનું માપ નક્કી કરી શકાય છે, તેમ પાઠની નોંધ ઉપરથી પાઠની તૈયારીના કસનું માપ જાણી શકાય છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાશે કે પાઠની નોંધ એ પાઠની તૈયારીનાં પહેલાં બે અંગ ઉપરથી તેના સાર સ્પષ્ટ ઉત્પન્ન કરેલું પાઠનું નવીન અંગ છે. પાઠની તૈયારીનું એ મૂર્તિમંત સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે. જ્ઞાન અને પદ્ધતિને યોગ્ય સ્વરૂપમાં ગોઠવવાં, એ કંઈ સહેલું કામ નથી. એમાંજ શિક્ષકની કુશળતાની કસોટી થાય છે.

પાઠની તૈયારીમાં નોંધને માટે લીધેલા શ્રમ શિક્ષકને પોતાના પાઠમાં માર્ગસૂચક થઈ પડે છે. શિક્ષણરૂપી નૌકાનું એ સુકાન છે. એટલે શિક્ષણ રૂપી નૌકાને તે સુકાનની સહાયતાથી સહીસલામત રીતે ધારેલે સ્થળે લઈ જવામાં સફળતા મળે છે.

પાઠની તૈયારી વિષે ઉપર પ્રમાણે મથાશક્તિ જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે, તે શિક્ષક બંધુએને પોતાના કાર્યમાં માર્ગદર્શક થાય, એવી આશા સાથે આ લેખ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

પ્રેમચંદ રાયચંદ દેનિંગ કૉલેજ } સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ,
અમદાવાદ } હેડ માર્સ્ટર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

દ્વિત્વ વનસ્પતિનાં કુટુંબો

અ છુટી પાંખડીવાળાં

૧. કમળનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો:--

મૂળ--જમીનમાં કાદવની અંદર હોય છે, જેથી વનસ્પતિ તણાઈ ન જાય. હવા લેવાને થડમાંથી કેટલાંક મૂળ પાણીની સપાટી પર આવે છે, જેને હવામૂળ કહેવામાં આવે છે.

થડ--પાણીની અંદર ગાંઠાના આકારનું હોય અને પાણીની અંદર વધતું જાય. પાણી સુકાઈ જાય ત્યારે થડની ગાંઠ કાદવમાં ઢંકાઈ જાય અને પાણી ફરી આવે ત્યારે તેમાંથી નવાં પાન નીકળે.

પાન--પોચા ગર્ભવાળા મધ્યમાં આવેલી લાંબી દાંડીવાળાં; પાણીની નીચે હોય ત્યાંસુધી ગોળ વીંટળાઈ ગએલાં; દાંડી સીધી અથવા ત્રાંસી થઈ, ઝોછા વધતા પાણીમાં પાનને હમેશાં પાણીની સપાટી પર રાખે, જેથી પાન હવા લઈ શકે. પાનને ઉપરના ભાગમાં ચીકટ પદાર્થનું પડ હોય, જેથી ઉપર પડેલું પાણી સરી પડે અને પાન સડી ન જાય. હવા લેવાનાં છિદ્રો ઉપરની બાજુએ હોય. જમીન ઉપર ઊગતા છોડને આવાં છિદ્રો ઘણે અંશે નીચેની બાજુએ હોય છે. પાન ઉપર નસોની ગુંથણીથી સુંદર આકૃતિઓ થાય છે.

ફૂલ--અનેક ખંડી, ચાર વજ પત્રોવાળું, અનેક પાંખડીઓ અને પુકેસરોવાળું, નલિકા વિનાના અગ્રવાળું હોય છે.

ફળ--ઠળાઆના વર્ગનું ફળ થાય છે.

૨. દાડમનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો:--

મૂળ--સોટીમૂળ. થડ--છોડ અથવા ઝાડના રૂપમાં હોઈ સખત કાઠવાળું. પાન--સાદાં, આખી દિનારીવાળાં, સામસામાં, તેલી અંથીઓવાળાં.

ફૂલ--અનેક ખંડી, ચારથી પાંચ ભેડાએલાં વજપત્રો, ચારથી પાંચ પાંખડીઓ અને ઘણાં પુકેસરોવાળાં, ગર્ભાશય બે કે વધારે પાત્રોવાળું.

ફળ--શિંગ કે ઠળાઆવાળા ફળના વર્ગનું.

આ કુટુંબમાં જાંબુ, યુકલીપ્ટસ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

૩. ખસખસનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો :—

મૂળ—સોટીમૂળ. થડ—છોડવાના રૂપમાં, રસવાળું.

પાન—પાનની ઉપર મીણના જેવા ચીકટ પદાર્થનું પડ હોય.

ફૂલ—અનેક ખંડી, જે વજ્રપત્ર હોય, જે ફૂલ ખીસે એટલે ખરી પડે; ચાર સદેદ પાંખડીઓ અને પુષ્કળ નરતંતુઓ હોય.

ફળ—અંદર ઘણા પડદાઓવાળું. ઉપરના ભાગમાં છિદ્રો વાટે બીજ ખેરવતું.

૪. સીતાફળીનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો :—

મૂળ—સોટીમૂળ, થડ—છોડ અથવા ઝાડનો પ્રકાર હોઈ ઝાળાંવાળું.

પાન—આખી કિનારીવાળાં, એક પછી એક ગોઠવાયેલાં.

ફૂલ—અનેક ખંડી, ત્રણ વજ્રપત્ર; ત્રણ કે છ પાંખડીઓ અને પુષ્કળ નરતંતુઓવાળાં. ગર્ભાશય અનેક પાનોનું બનેલું હોય.

ફળ—ઠંળીઆવાળું સંયુક્ત ફળ થાય.

રામફળ આ કુટુંબની વનરપતિ ગણાય છે.

૫. રાઈનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો :—

મૂળ—સોટીમૂળ, બહુ ફેલાતાં નથી.

થડ—રોપાઓના રૂપમાં હોવાથી પોચા ગર્ભવાળું, ઝાળાંવાળું.

પાન—ઉપરનાં પાન નાનાં, દીંટા વિનાનાં; નીચેનાં મોટાં, દીંટાંવાળાં ખંડાત્મક હોય.

ફૂલ—અનેક ખંડી, ચાર વજ્રપત્ર અને ચાર પાંખડીઓવાળાં, પુકેસર છ, ચાર ઉંચા, બે ટુંકા. ગર્ભાશય ઉંચું બે પાનવાળું.

ફળ—શિંગના વર્ગનું.

૬. ત્રાસળીનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો :—

મૂળ—સોટીમૂળ. થડ—ઝાડ અથવા છોડના રૂપમાં હોવાથી ઝાળાંવાળું.

પાન—પારદર્શક ટપકાંવાળાં, રક્ આકારમાં ગોઠવાયેલાં, પાંખોવાળાં.

ફૂલ—અનેકખંડી, ચાર કે પાંચ વજ્રપત્રો અને પાંખડીઓવાળાં અને આઠ દસ કે તેથી ઓછાં નીચેથી બેઝાયેલાં પુકેસરોવાળાં. ગર્ભાશય ઉંચું ચાર કે પાંચ બેઝાયેલાં પાનોવાળું.

ફળ—વિવિધ પ્રકારનું.

ખાટાં તથા મીઠાં લીંણુ; નારંગી વગેરે આ કુટુંબનાં ગણાય છે.

૬. આંખાનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ. જમીનમાં ડાળાંઓ નાખી ફેલાય.

ચડ—સખત કાઠભાગવાળું, બહારથી વધનારું.

પાન—દીંટીના મૂળમાં પત્તિઓ વિનાનાં, ૨ આકારમાં ગોઠવાયેલાં.

ફૂલ—અનેક ખંડી, એક દાંડી ઉપર સમૂહમાં હોય. વજ્રપત્રો,

પાંખડીઓ અને નરતંતુઓ ત્રણથી પાંચ હોય, ગર્ભાશય ઉંચું.

ફળ—વિવિધ પ્રકારનાં. આંખાનું ફળ ગોટલાવાળું હોય.

(વિશેષ વર્ણન માટે જુઓ શાળાપત્ર, એપ્રિલ ૧૯૩૦).

લીલામુ, કાળુ વગેરે આંખાના કુટુંબની વનસ્પતિ ગણાય છે.

૮. ગુલાબનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ. ચડ—ઝાડ, છોડ અને રોપાઓના વર્ગનું.

પાન—રક્ત આકારમાં ગોઠવાયેલાં, દીંટા આગળ પત્તિઓવાળાં.

ફૂલ—અનેક ખંડી, પાંચ વજ્રપત્રો અને પાંચ પાંખડીઓની કળી

બને. અનેક પુંકેસરો હારખંધ ગોઠવાયેલાં હોય. ગર્ભાશયનાં પાન છુટાં હોય.

ફળ—રસદાર માવાવાળું હોય.

બદામ અને સફરજન આ કુટુંબની વનસ્પતિ ગણાય છે.

૯. વાલનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટી મૂળ. જમીનમાં તાંતણાઓ નાખી ફેલાય.

ચડ—ઝાડ છોડ અને રોપાઓનાં રૂપમાં હોય. ઘણાંખરાં મોટાં ચતાં નમી પડી વેલાઓની જેમ ઉપર ચઢે.

પાન—પત્તિઓવાળાં, રક્ત આકારમાં ગોઠવાયેલાં, બનતાં સુધી સંયુક્તવર્ગનાં હોય.

ફૂલો—દિખંડી, બાજુમાં ખીલતાં, બનતાં સુધી પાંચ જોડાયેલાં

વજ્રપત્રો અને પાંચ પાંખડીઓવાળાં; પુંકેસરો બનતાં સુધી દસ હોય

અને કાં તો છુટાં અથવા નળા આકારે જોડાયેલાં હોય. ગર્ભાશય એક

પાનવાળું ઉંચું હોય.

ફળ—શિંગતા વર્ગનું, વજીથી જોડાયેલું. ખીજ દ્વિવળ ઉપર છાલ-વાળું. આ કુટુંબની ખીજ વનસ્પતિમાં ચણા, વટાણા, તુવેર વગેરે કઠોળ, શણ, આંબલી, ગુલમહોર, ખાવળ, લગ્નમણી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

૧૦. થોરનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ, પાણીનો સંગ્રહ કરે. થડ—રોપાના વર્ગનું, રસથી ભરેલું. પાણીનો સંગ્રહ કરી જોડતા પ્રમાણમાં વાપરે.

પાન—થોર જંગલી વનસ્પતિ છે અને ખતતાં સુધી સૂકા પ્રદેશમાં ઉગે છે એટલે શોષણક્રિયાથી છોડને નુકસાન ન થાય એટલા માટે પાનને શરૂઆતમાંજ ખેરવી નાખે છે. પાંદડાંના અભાવે ખોરાક ઉત્પન્ન કરવાનું કામ થડ કરે છે. હાથીઆ થોરને આત્મરક્ષણ માટે કાંટાઓ ઉગે છે.

ફૂલો—ફૂલો એકાંતિક, છુટાંછવાયાં, બધા ભાગોવાળાં હોય છે. ગર્ભાશય નીચું અને ફળ ઠળાઆવાળું હોય છે. સુધારેલી ખતના થોર ઘોરને ખોરાક તરીકે આપવામાં આવે છે.

વ જોડાયેલી પાંખડીઓ વાળાં કુટુંબો

૧. કાકડીનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ. થડ—પોલું, વેલાના પાન-ખડખડાં, મોટાં સામ-સામા આવેલાં અને બાલુમાંથી વીંટળાવા માટે રેસાઓ કાઢતાં. ફૂલ-અનેક ખંડી; એકજાતીય (નર અને નારીજાતિનાં એકજ છોડ ઉપર) સફેદ અથવા પીળા રંગનાં, જોડાયેલાં પાંચ વજીપત્રો અને પાંખડીઓ-વાળાં. પાંચ કે ત્રણ પુકેસરો હોય. ગર્ભાશય નીચું એકથી દસ પાનોનું બનેલું હોય.

ફળ—માવાવાળું, ખીજથી ભરેલું, ઠળાઆવાળા વર્ગનું.

ખીજ--ચીકણા પદાર્થથી વીંટળાયેલું હોવાથી જમીનમાં બરાબર ચોટી રહે છે અને અનુકૂળતા મળે કે તરત નવો છોડ ઉત્પન્ન કરે છે. આ કુટુંબમાં કેળું, દુધી, તરણચ, ચીમકું, ટેટી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. પથેલ ઘણે અંશે આ કુટુંબને મળતું આવે છે.

૨. શકરીઆનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો--

મૂળ—સોટીમૂળ, શકરીઆના વેલાને ગાંઠો આગળથી જમીનમાં દબાવવામાં આવે તો ત્યાં નવાં મૂળ નીકળે અને નવા ફણગા ફૂટે.

ચડ—રોપા વર્ગનું, પોચા ગર્ભવાળું. પાન—રૂઝા આકારમાં ગોઠવાય.
ફૂલ—અનેક ખંડી, ગરણીના આકારનાં, જુદી જુદી લંબાઈનાં પાંચ પું-
કેસરોવાળાં. ગર્ભાશય ઉંચું, ખે પાનવાળું.

ફળ—કાતરાના અથવા ઠળાઆના વર્ગનું. ખાવાનાં શકરીઆં ફળ
અથવા મૂળ નથી પણ થડનો ભાગ ગણાય છે.

૩. આંકડાનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટી મૂળ. ચડ—દૂધ જેવા રસવાળું, છોડના વર્ગનું.

પાન—સામસામાં, આખી કિનારીવાળાં, ફૂલ—અનેક ખંડી, પાંચ
ખીડાએલી પાંખડીઓવાળાં; પાંચ પુંકેસરોવાળાં.

ગર્ભાશય ખે પાનનું.

ફળ—શિંગના વર્ગનું, ખે મોટાં ખાનાંવાળી ડાબલીના આકારનું
ખીજ વાળ જેવા તાંતણાઓથી વીંટળાએલું.

૪. તુલસીનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ. ચડ—રોપા અથવા છોડના વર્ગનું, ડાળાંવાળું.

ફૂલ—દ્વિખંડી, પુંકેસર ખે અથવા ચાર, સ્ત્રીકેસરની નલિકા ખે
અગ્ર વાળી. ગર્ભાશય ઉંચું ખે પાનનું બનેલું.

ફળ—શિંગના વર્ગનું, અનેક ખીજોતે ખેરવતું.

૫. સાગનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ. ચડ—ઝાડ અથવા છોડના વર્ગનું. તેલી પદાર્થ-
વાળું, જેથી ખીસા મારતાં પણ લાકડું તુટે નહિ અને પાણીમાં સડે નહિ.

પાન—સામસામાં, મોટાં, ગુંથણવાળી નસોવાળાં.

ફૂલ—પુંકેસર ઘણે ભાગે ચાર હોય. ગર્ભાશય ચાર ખંડોવાળું.

૬. જાંબનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટી મૂળ. ચડ—ઝાડ અથવા છોડના વર્ગનું. પાન—સામ-
સામાં. ફૂલ—સાંજના ખીસે. અનેક ખંડી. પુંકેસર ખે.

ગર્ભાશય ઉંચું, ખે પાનનું બનેલું.

આ કુટુંબમાં પારિગત અને ઔલીવનો સમાવેશ થાય છે.

૭. સુરજમુખીનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ. થડ—રોપાઓના વર્ગનું, નળીના આકારનું.

આ કુટુંબમાં લગભગ ૧૦૦૦૦ જાતના છોડવાઓનો સમાવેશ થાય છે એટલે મૂળ અને થડમાં વિવિધતા માલમ પડે છે.

પાન—સામસામાં અથવા રફ આકારમાં ગોઠવાય. સુરજમુખીનાં પાન ફાંદાવાળાં, મોટાં અને રફ આકારમાં ગોઠવાયેલાં હોય છે.

ફૂલ—દાંડી ઉપર અનેક નાનાં નાનાં ફૂલોનો સમૂહ હોય છે, જેનું ફરતી ગોઠવાયેલી પાંદડીઓ રક્ષણ કરે છે. પાંચ પુકેસરો હોય જેમની દાંડીઓ છુટી હોય, પણ પરાગક્રોષ જોડાયેલા હોય છે.

ગર્ભાશય નીચું હોય છે. ફૂલ સૂર્ય તરફ ફર્યા કરે છે.

ફળ—સૂકું, ખીજ ન ખેરવે તેવું. ખીજ માવા વિનાનું અને તેલી પદાર્થવાળું હોય છે.

આ કુટુંબમાં દળ્લરીગલ, કચુંખી, કોસ-ચેમમ, દાદલીઆ, ઝીનીઆ, કોસમોસ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

ક વજૂ અથવા પાંખડીઓ બેમાંથી એકજ અથવા એક
ન હોય તેવાં કુટુંબો.

૧. એરંડાનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ. થડ—ઝાડ, છોડ અથવા રોપાઓના વર્ગનું. એરંડાનું થડ પોણું હોય છે. પાન—રફ આકારમાં ગોઠવાયેલાં, જનતાં સુધી પત્તિ-ઓવાળાં એરંડાનાં પાન ખંજાર હોય છે અને તેમની દાંડા પાસેની પત્તિઓ ખરી પડે છે. પાનની બાજુ ખંડાત્મક હોય છે.

ફૂલ—ધણે ભાગે નાનાં, ન દેખી શકાય તેવાં અને એકજાતીય હોય. ફૂલમણિને બહારનું ઢાંકણ ધણે ભાગે ન હોય. ગર્ભાશય ઢિંચું, ત્રણ પાનનું અનેક અને જનતાં સુધી ત્રણ ખાનાઓવાળું હોય.

ફળ—શિંગના વર્ગનું, તેલીબીઆંવાળું હોય છે.

સ્ખરનાં ઝાડ આ કુટુંબની વનસ્પતિ ગણાય છે.

પાણીમાં ઉગનારી વનસ્પતિનાં ખાસ લક્ષણો

ઉપર જણાવેલાં કુટુંબોમાં કેટલીક વનસ્પતિ પાણીમાં ઉગતી માલમ પડે છે. આવી વનસ્પતિનાં થડ, પાન, દાંડી વગેરે બહુધા ચોક્કાણુંવાળાં

હોય છે, અને આ પોલા ભાગમાં પુષ્કળ હવા ભરેલી રહે છે. હવા એ વનસ્પતિને માટે અગત્યની વસ્તુ છે અને તે મેળવવા માટે તે જુદી જુદી અનેક યુક્તિઓ કરે છે. આવી વનસ્પતિના ખાસ કરીને ત્રણ પ્રકાર પાડવામાં આવે છે:

૧. જે વનસ્પતિનાં પાન પાણીની ઉપર હવામાં રહેતાં હોય તેવી. પાણીમાં ઊગતા હંસરાજના છોડવાઓનાં પાન સાખરનાં શિંગડાઓની જેમ પાણીની સપાટી ઉપર હવામાં રહેલાં જણાય છે. આવાં પાન પોચાં હોય છે અને તેમાં હવા ભરેલી હોય છે.

૨. જે વનસ્પતિનાં પાન પાણીની સપાટી ઉપર તરતાં રહે તેવી. કમળ પોતાનાં પાનને પાણી ઉપર હંમેશાં તરતાં રાખે છે. પાનની ઢાંડી એવા પ્રકારની હોય છે કે તેથી તળાવમાં પાણી વધે તો ઢાંડી સીધી થઈ પાનને ઉંચે લઈ જાય અને પાણી નીચું જાય તો ઢાંડી ત્રાંસી જની પાનને સપાટી પર રાખવા નીચે લઈ જાય.

૩. જે વનસ્પતિનાં પાન પાણીમાંજ ડુબેલાં રહે તેવી. આવી જાતની વનસ્પતિ પાણીમાં આગળેથી હવા અને બીજા દ્વારો લઈને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. પાણીમાં રહેનારાં માછલાં જેવાં પ્રાણીઓ કાર્બોનિક એસિડ ગેસ બહાર કાઢે તેમાંથી તે કાર્બન લઈને પોતાની વૃદ્ધિ કરે છે અને પ્રાણુવાયુને છુટો પાડે છે, જે માછલાંને શ્વસનક્રિયામાં કામ લાગે છે. આવી વનસ્પતિનાં પાનને હવા લેવાનાં છિદ્રો હોતાં નથી, કારણ કે તેમને આવાં છિદ્રોની જરૂર હોતી નથી.

આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે જે સ્થાનમાં અમુક વનસ્પતિ ઊગતી હોય તે સ્થાનને અનુકૂળ થાય તેવી રચના પોતે પોતાના શરીરમાં કરી લે છે અને પોતાનો વિકાસ સાધવા પોતાનાથી અને તેટલા સઘળા પ્રયાસો કરે છે. કુદરત તેમના આ કાર્યમાં મદદ કરે છે.

સંજોગોને અને આસપાસની સ્થિતિને અનુકૂળ થવું અને તે મુજબ પોતાનું જીવન અને તેટલી સારી રીતે સંતોષથી ગુજારવું તથા કુદરતે આપેલી સ્થિતિનો સારામાં સારો લાભ લઈ આત્મવિકાસ સાધવો એ વનસ્પતિ અને પ્રાણી જીવનના અવલોકન ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આ. ૩. એ. ઇ. અમદાવાદ.

કાવ્યમાં શબ્દોનો ચમત્કાર

દોહરો

શબ્દ એક સ્વરૂપ પણ, લિન્ન લિન્ન અર્થો થાય;
જ્યાં જેવો શોભે સદા, તેવો અર્થ કરાય.

દોહરો

જમના જળ નાલા ચકી, મળે ન જમના દૂત;
જમના અલક્ષ જમ ના કહી, શાસ્ત્રેજ મના હે સુત,

જમના=જમના નદી

જમ ના=ન જમ

જમના=જમ રાજના

શાસ્ત્રેજ મના=શાસ્ત્રમાં મના જ છે.

જમના=દોહરાનું નામ

ભાવાર્થ:—જમનાનાં પાણીમાં નાલાથી જમ રાજના દૂત મળતા નથી.
હે જમના ! ખાવા લાયક નહિ એવી વસ્તુ ન જમ. કેમકે હે દોહરા !
તેની શાસ્ત્રમાંજ મના કહી છે.

બંધ બાંધ્યો પંચે મળી, આ રસ્તો છે બંધ;

તળાવનો બંધ બાંધતાં, પંચ રહ્યું સહુ બંધ.

બંધ=ધારો

બંધ=ધકડો, પાણીને જવાનો માર્ગ

બંધ છે=નવું આવવું નહિં.

બંધ=ચૂપ

ભાવાર્થ:—ગામના પંચે મળીને ધારો બાંધ્યો કે આ રસ્તો બંધ છે.
(મતલબ કે તળાવનો બંધ તટી જવાથી માણસોને નુકસાન થાય તેવું હતું.)
પણ બંધ બાંધી લીધો, એટલે માણસોએ ચાલવા માંડ્યું. પછી બધું
પંચ ચૂપ રહ્યું.

અટક્યાળું માકડું, લઈ ગયું મા કડું;

પેરાવીશ મા કડું મને, બોયું મેં મા કડું.

માકડું=વાંદરું

પેરાવીશ મા કડું=પહેરાવીશ નહિ કડું.

મા કડું=હે માટ્ટ ! કડું (પહેરાવતું)

મા કડું=મા-મમ એટલે માઈ કડું

ભાવાર્થ:—અટક્યાળું માકડું હે માટ્ટી ! કડું લઈ ગયું. માટે હે મા
મને કડું પહેરાવીશ નહિ, કારણ કે મેં માઈ કડું બોયું.

કેવડો ખડેકે દૂરથી, કેવડો ગોટો હોય;

મકાઈના ડોડા થઈ, નાનો કે વડો સ્થોય.

કેવડો=કેવડાનો ડોડો

નાનો કે વડો=નાનો કે મોટો

કેવડો=કેટલોક

ભાવાર્થ:—કેવડો છેટથી ફેરે છે. તેની ફેરથી અનણ્યા માણસે પૂછ્યું કે તે કેવડો મોટો હશે? શું તે મકાઈના ડોહાથી નાનો કે મોટો હશે?

પુરીને ઘરમાં પુરી, પુરી માતા જાય;

પુરી વાંચી ચોપડી, પુરી ખાઈને ત્યાં.

પુરીને=પુરી નામની છોડીને

પુરી=પુરેપુરી

પુરી=ઘરમાં પુરી

પુરી=ખાવાની પુરી

પુરી=જગન્નાથપુરી

ભાવાર્થ:—પુરી નામની છોડીને ઘરમાં પુરી દઈને તેની મા જગન્નાથપુરી જાય છે. ઘરમાં પુરી ખાઈને તે છોડીએ ચોપડી પુરી વાંચી લીધી.

ખાજ રીખાવે ચક્લીને, ખાજરી ખેતર મધ્ય;

ખાજરી દયા આણી ગયાં, ખાજરી તૂટી સઘ.

ખાજ રીખાવે=ખાજ પક્ષી હેરાન કરે

ખાજરી=ખાજરાક.

ખાજરી ખેતર=ખાજરીનું ખેતર

ખાજરી તૂટી=ખાજરા તૂટી.

ભાવાર્થ:—ખાજરીના ખેતરમાં ખાજ પક્ષી ચક્લીને હેરાન કરે છે. તે જોઈ ખાજરા દયા આણી ત્યાં ગયાં; પણ તેનું આયુષ્ય તરત તૂટી જવાથી તે ચક્લી ખાજ પક્ષીથી મરી ગઈ.

તા. ૨૬-૧૧-૩૧

વઢવાણ શહેર

ત્રિભુવન દેવશી રાઘવાણી

પે. આ. તા. રૂ. નં. ૨, વઢવાણ સીટી,

યાત્રાનાં સ્થળો

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૨૭ થી)

કંટક:—ઝોડીઆ પ્રાંતનું રાજધાનીનું નગર મહા નદીને કાંઠે આવેલું છે. રોશનથી ગામ ચાર માઈલ છેડું છે. લાંબુ વધારે છે.

વેપાર—આખા હિંદુસ્તાનમાં સોના ચાંદીની કારીગરીનું કામ ધણુંજ સુંદર અહીં બને છે. આવું સુંદર કામ આખા હિંદમાં બીજે કયાંય બનતું નથી, જોયી બહુજ વખણાય છે. નેતરના મોટા તાણ વસાય એવા કંડીઆ બહુજ સુંદર અને મજબુત બને છે.

સાક્ષીગોપાળ:—સાક્ષીગોપાળ રોશનથી એક માઈલ દૂર ગામ છે. ત્યાં સાક્ષીગોપાળનું મંદિર અને ચંદન સરોવર છે. સાક્ષીગોપાળમાં રાધાકૃષ્ણની

મૂર્તિઓ છે. જે કુંડ છે. તેમનાં નામ સ્યામકુંડ અને રાધાકુંડ. તે મંદિરની પાસેજ છે. પાસે બજારામનું મંદિર છે. ચારે તરફ બગીચા છે.

જગન્નાથજીની જાત્રાના તે ગોપાળ સાક્ષી રહે છે. માટે તેને સાક્ષી-ગોપાળ કહે છે. તેથી ઘણાખરા યાત્રાશુઓ ત્યાં જાય છે.

આને માટે એમ કહેવાય છે, કે જે બ્રાહ્મણ ઇંદાવનમાં ગોપાળના દર્શને આવ્યા હતા. તેમાં જે ઘરડો હતો, તે માંદો પડ્યો, એટલે તેણે જીવન બ્રાહ્મણને વચન આપ્યું કે અત્યારે જે તું મારી બરોબર સેવા કરે, તો તને મારી પુત્રી પરણાવીશ. તે વાતના સાક્ષી આ ગોપાળ માનજે. સેવા કરતાં ઘરડો બ્રાહ્મણ સાજો થયો. બન્ને સાથે પોતાના ગામમાં આવ્યા. ઘેર આવ્યા પછી વ્રદે કન્યા આપવાની ના પાડી. પેલા જીવાને ફરિયાદી કરી. રામજે સાક્ષી માગી. તેથી સાક્ષીમાં ગોપાળનું નામ આપ્યું, જેથી રામજે ગોપાળ ઉપર સમન્સ કાઢ્યો. જેથી ગોપાળ આવવા તૈયાર થયા, પણ એવી સરત કરી કે હું તારી પાછળ આવું છું, પણ તું પાછું વાળી જોઈશ નહિ અને મારા પર શ્રદ્ધા રાખીને ચાલતો રહેજે. ઘણે દૂર ગયા પછી બ્રાહ્મણે શંકાને લીધે પાછળ જોયું, તો ગોપાળ આવતા હતા, પણ સરત તોડી, જેથી ત્યાંજ અટક્યા આગળ ચાલ્યા નહિ. બ્રાહ્મણની વિનંતિયા રામજે ત્યાં ગોપાળ અટક્યા હતા, ત્યાં આવી સાક્ષી લીધી. તો ગોપાળે હા પાડતાં કન્યા પેલા જીવાને પરણાવી. જે સ્થળે ગોપાળ અટકી ગયા, અને રામજે સાક્ષી લીધી તે સ્થળનું નામ સાક્ષીગોપાળ પડ્યું. ત્યાં ગોરનાં ૨૦૦ ઘર છે તેની પાસે નાળિયેરી ઢેળ, અને કેવડાનાં વન છે.

જગન્નાથપુરી:—પુરી સ્ટેશનથી જે માઈલ દૂર છે.

જગન્નાથજી માટે એવી વાત છે કે પ્રથમ પુરુષોત્તમ ભગવાન સમુદ્રમાં આવેલા નીલ પર્વત ઉપર વાસ કરતા હતા. દેવો ત્યાં પૂજન કરવા આવતા હતા. પ્રસાદના ભાનના દાણા ખાવાથી એક બીજા ચાર દાયવાળો પ્રભુ રૂપે બન્યો. તે સમાચાર ઠાંચીના રામ રત્નગ્રીવને એક બ્રાહ્મણે આપ્યા. તે રામજે ત્યાં આવી તપાસ કરી. ન લાગવાથી તેણે ત્યાં તપ કર્યું. પરિણામે વૈકુંઠમાં ગયો. પછી પુરુષોત્તમનાં દર્શન કરવા માટે અવંતિ નગરીના રામ ઇન્દુભે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો. પ્રભુ પ્રસન્ન થયા. પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે તેણે સમુદ્રમાંથી તણાના આવતા લાકડાની કૃષ્ણ, બજારામ ને સુભદ્રા એમ ત્રણ મૂર્તિઓ કરાવી, અને ત્રણે મૂર્તિઓની સ્થાપના વૈશાખ શુદ્ધ દના રોજ કરી.

‘‘ ઇતિહાસ’એમ કહે છે કે જગન્નાથજીની મૂર્તિઓ ચોંધા સૈકામાં હાય લાગી. તેની ત્યાંના કેશરી વંશના રાજાએ સ્થાપના કરી, ને તે વંશના અનંગભીષમ રાજાએ બારમા સૈકામાં મંદિર ચણાવ્યું.

મંદિર ઉપર શેષા માટે ઘણી પ્રતિમાઓ છે. તેમાં કેટલીક નમ્ર પ્રતિમાઓ છે. મંદિરમાં પેસવાનો સિદ્ધ દરવાજો છે. ત્યાંથી ૨૧ પગથીયાં ચઢીને મંદિરમાં જવાય છે. દરવાજામાં જગન્નાથજીની નાની મૂર્તિઓ પતિત લોકોને દર્શન કરવા રાખેલી છે. તેથી તે પતિતપાવન કહેવાય છે.

હાથે હાથે રસોડું છે. રસોડામાં હાંડીઓ ચઢાવવા લગભગ સો ચૂલા હશે. ચોખ્ખાનો પ્રસાદ થાય છે. ૪૦૦ રસોઇયા છે. અહીં વર્ણુનો ભેદ નથી. ભેટ તરીકે ચોખ્ખાનો પ્રસાદ કરાવવા રકમ અપાય છે તેને અટકું કહે છે. અટકાનો તથા ખીંટ ભેટનો ઘણો વ્યવહાર ગોર મારફતે થાય છે.

ઉત્તરમાં હાથી દરવાજો છે. મંદિર ૨૦૦ ફૂટ ઉંચું અને ૧૦૦ પુટ લાંબું છે. મંદિરના આગલા ભાગમાં યાત્રાળુઓ બેસે છે, ને સખીઓ નાચે છે. ત્યાંથી પણ દર્શન થાય છે.

નેડે બીમ ને જરાસંધનાં મોટાં પુતળાં છે. ત્યાંથી આગળ ભોગ ધરાવવાનો મોટો ચોક છે. દર્શન બે દીવા સારા હોય તોજ થાય છે. બાકી અંધાઈ બહુ પડે છે. ગોર સાથે રાખવાથી દર્શન હીક કરાવે છે.

સામે મોટા ઓટલા ઉપર દસ અવતારની મૂર્તિઓ છે, ને તેની આગળ જગન્નાથજીની, બળભદ્ર ને સુભદ્રાની, એમ ત્રણ મોટી ભયંકર મૂર્તિઓ છે. પ્રદક્ષિણા કરવાની સાંકડી ગલી છે. દરરોજ દર્શનની ભીડ થાય છે.

મંદિરની દક્ષિણે પીપળાનું ઝાડ છે. ત્યાં મુક્તિમં પ છે. ત્યાં પાંડત લોકો ભણે છે તથા જપ કરે છે. મુક્તિમંડપ પાસે અક્ષયવડ છે.

એકાદશી—મોટા મંદિરની પાછળ એકાદશીનું મંદિર છે. અહીં જગન્નાથજીમાં એકાદશીને ઉંઘે માથે લટકાવી છે, જેથી પ્રસાદની તાલમેલમાં ઉપવાસ ઠાઈ કરતું નથી.

મોટા મંદિરની પશ્ચિમે સરસ્વતી, કરમાબાઈ, વિધાતા, કાલિકા, શીતળા વગેરે ઘણાં મંદિરો છે. મોટા મંદિરની બહાર હનુમાનજીની મોટી મૂર્તિ છે.

રથગત્રાના દિવસે પુરીમાં લાખો માણસો, સાધુ, સંન્યાસીઓનો મોટો મેળો ભરાય છે ને પુરી ને જન્મપુર વચ્ચે હીંડવાની પણ જગા રહેતી નથી. પંદર દિવસ અગાઉથી માણસો જમા થવા માંડે છે.

મંદિરો—વિષ્ણુપદનું મંદિર—દ્વગુગંગાના કાંઠે કાળા પત્થરનું મોટું મંદિર છે. ત્યાં સોનેરી કળશ છે. મોટો વિશાળ મંડપ છે. ત્યાં મોટો ઘંટ છે. એક તરફ ગરુડની કાળી મૂર્તિ છે. કનકેશ્વર મહાદેવ છે. વચ્ચે વિષ્ણુના એક ચરણનું પગલું છે. તેની ચારે તરફ રૂપાનાં પતરાં મહેલાં છે.

સૂર્યકુંડ—સૂર્યનારાયણની ચાર ભુજવાળી મૂર્તિ છે. ત્યાં પિંડદાન અપાય છે.

ગદાધર—શિખરખંધી મંદિરમાં ગદાધરની ચાર ભુજવાળી સુંદર મૂર્તિ છે.

ગયાશ્રીદેવી—આઠ ભુજવાળી મૂર્તિ છે.

ગયાશિર—વિષ્ણુચરણના મંદિરથી થોડે દૂર આ સ્થાન છે. અહીં વિષ્ણુએ ગયાસુરને ગદા મારી અને બ્રહ્માએ યજ્ઞ પૂર્ણ કર્યો હતો.

ગયાકૃપ—અકાળમૃત્યુથી મરી ગએલાને અહીં પિંડદાન અપાય છે. નાળિયેરમાં મરનારનું આવાહન કરી નાળિયેર ને પિંડ કુવામાં નાખે છે.

આદિગયાધર—એક ઝોરડીમાં મોટી મૂર્તિ છે.

મંગળાદેવી—દેવી તથા મંગળેશ્વર મહાદેવ છે.

ગોપ્રસાર—ગાયોની ખરીઓનાં ચિન્હ છે. બ્રહ્માએ અહીં ગાયોનાં દાન દીધાં હતાં.

અક્ષયવડ—મંગળાદેવીની પાસે છે. હેલ્કું શ્રાદ્ધ અહીં ચાય છે તે વખતે ગોરદેવ દક્ષિણા નક્કી કરવા આવે છે. ત્રણ યુગના ત્રણ વડ છે. કોઈ જાતના અપવ્રજશ્ચુની બાધા અહીં મૂકાય છે.

રામકુંડ, સીતાકુંડ—દ્વગુના સામે કાંઠે છે. ત્યાં રામની ગેરહાજરીમાં સીતાજીએ શ્રાદ્ધ કર્યું હતું, અને તે શ્રાદ્ધનો પિંડ દશરથે લીધો હતો. ગયાજીની ઉત્તરમાં રામશિલા, રામકુંડ, હનુમાનનું મંદિર, બૌદ્ધોની મૂર્તિઓ, પ્રેતશિલા (શ્રાદ્ધ), કાગજલી (શ્રાદ્ધ), ઉત્તરમાન સરોવર છે.

દક્ષિણમાં—સન્દેવતી, વૈતરણી, બ્રહ્મસરોવર (શ્રાદ્ધ) બીમગયા, મતંગવાવ, ધર્મોરણ્ય, બ્રહ્મયોનિપર્વત, છુદ્ધગયા તથા બૌદ્ધ તીર્થો છે.

શ્રાદ્ધ—ગયામાં પિતૃનું શ્રાદ્ધ સરાવવાનો ધણો મહીમા છે. રામચંદ્ર પણ અહીં શ્રાદ્ધ કરવા પધાર્યા હતા, અને તે રામ દશરથે પિંડ લેવા પોતાનો હાથ જળમાંથી બહાર કાઢ્યો હતો. ગયાનું માહાત્મ્ય પુરાણોમાં પણ છે. પિતૃશ્રાદ્ધ માટે ગયા ને માતૃશ્રાદ્ધ માટે સિદ્ધપુર મુખ્ય સ્થળ છે. શ્રાદ્ધપક્ષમાં જાત્રાળુઓની સંખ્યા વધે છે. ગયાજીમાં આખું, અર્ધું ને પા, એમ ત્રણ જાતનાં શ્રાદ્ધ સરાવાય છે.

પા શ્રાદ્ધવાળા કુટુંબ ઉપર, વિધ્યુચરણમાં, ને અક્ષયવડ પાસે એમ ત્રણ જગાએ સરાવે છે.

અર્ધા શ્રાદ્ધવાળા ત્રીસ જગાએ સરાવે છે.

આખા શ્રાદ્ધવાળા ૪૫ જગાએ સરાવે છે, અને દક્ષિણાનો દર પણ એ પ્રમાણે હોય છે.

અક્ષયવડ પાસે છેલ્લું શ્રાદ્ધ સરાવે છે તે વખતે ગોર પધારે છે, અને કૂલની માળાથી યજ્ઞમાનના હાથ બાંધે છે. ગોર જે દક્ષિણા કહે તે યજ્ઞમાન આપવા કબુલ થાય, સારે તે માળા કાઢી લઈ કોટમાં નાખી ખમો થાપડી આશીર્વાદ આપે છે.

કાનપુર:—ગંગા નદીને કાંઠે મોટું શહેર છે. સોરમનો ઘાટ નાહવા માટે પવિત્ર છે. ગંગા નદીનો પૂલ જોવા લાયક છે. માણસો ને રેલ્વે એ બન્ને માટે પૂલ ઉપર રસ્તો છે. ગંગાના ઘાટ બાંધેલા છે. હરદ્વારથી ગંગાની નીકળેલી નહેર અહીં મળે છે. જુનું ને નવું એમ બે કાનપુર છે. દ્રામ ચાલે છે. બળવા વખતે થએલી કતલની યાદગીરીમાં અંગ્રેજોએ મેમોરિઅલ ચર્ચ ને મેમોરિઅલ પાર્ક બનાવ્યાં છે. પાસે એક કુવો છે તેમાં બળવા વખતે ઘણા અંગ્રેજોને ફેંકી દીધા હતા એમ કહેવાય છે. હાલ તે કુવો સાચવી રાખેલો છે.

વેપાર—શેતરંજી, ગરમ કાપડ, ચામડાનો સામાન તથા ખાંડ અને અનાજનો પુષ્કળ વેપાર ચાલે છે.

કાનપુરથી થોડે દૂર દક્ષિણમાં બાંદા જતાં જમનાના કાંઠે રાજપુર ગામમાં તુલસીદાસની જન્મભૂમિ છે.

કાનપુરથી કનોજ જતાં બીલ્ડોર સ્ટેશન પાસે ઋષ્યશૃંગનો આશ્રમ હતો ત્યાં મુસલમાનોએ દરગા બાંધી છે.

કાનપુરથી કનોજ જતાં માનધાન જંકશન ચર્ચ બ્રહ્માવર્ત સ્ટેશન આવે છે. બ્રહ્માવર્તનું બીજું નામ બીથુર છે. તે ગંગાના કાંઠે છે. બ્રહ્માના પુત્ર મનુને ધ્રુવ રાજની જન્મભૂમિ છે ત્યાં દેવદિવાળીએ સ્નાન કરવાનો મહીમા છે.

બ્રહ્માવર્તથી ૭ માઇલ છેટે બૈરાહપુર આવે છે, તે વાલ્મિકિની જન્મભૂમિ છે, ત્યાં કુવો છે. ત્યાં વાલ્મિકિ ચોરી કરીને સંતાઈ રહ્યા હતા. ત્યાંથી બે માઇલ છેટે વાલ્મિકિનો આશ્રમ હતો. ત્યાં રામાયણ રચ્યું હતું.

આમ્રા:—જમના નદીના જમણા કાંઠે છે. અહીં મોટો કિલ્લો છે. કિલ્લામાં જવાની ૦-૨-૦ ની ટિકિટ છે, ને કિલ્લામાં જોવાનું ઘણું જ છે. સાથે ભોમી-આની જરૂર પડે છે. કિલ્લો લાલ પથ્થરનો બાંધેલો છે. અકબરે, જહાંગીરે અને શાહજહાંએ ત્યાં ગરેબો બંધાવ્યાં ને ગામને ચિતોરથી આજોલા છે

દરવાજા આ કિલ્લામાં મૂક્યા છે. નગીના મસીદ પાસે એક ઝોરડો છે. ત્યાં ઔરંગઝેબે શાહજહાં ને સાત વરસ નજરકેદ કર્યો હતો.

મયુરાસન ધડાવનારો ને ઉપર બેસનારો શાહજહાં આ કિલ્લામાં કેદી તરીકે મરણ પામ્યો હતો. દિવાને આમ, દિવાને ખાસ અહીં છે. અંદર સોલજનો પણ છે. સોમનાથનો દરવાજો પણ અહીં રાખેલો છે. એકંદરે કિલ્લો ઘણો જ મોટો છે.

તાજમહાલ—જમનાજી ઉપર એકદમ સફેદ આરસનો બાંધેલો છે. ઉપર તાજમહાલ બેગમ ને શાહજહાંની કબરો છે. નીચે પણ કબરો છે ત્યાં દીવો રાખી બતાવે છે. પાસે આરસના મોટા મિનારા છે. પાસે મસીદ પણ તેજ પથ્થરની બાંધેલી છે. કમ્પાઉન્ડ ઘણું જ મોટું છે. તેમાં બગીચા બનાવ્યા છે.

સિકંદરા—અકબરનો રાજો છે તેનાં હવે તો બધાં ખંડેરા થઈ ગયાં છે. ૫ માઇલ દૂર છે. પણ ત્યાં કાંઈ જોવા જેવું નથી. જોડે મીના મહેલમાં જુનું પુરાણું કામ જોવા જેવું છે.

કેલાસ—આગ્રાથી ૬ માઇલ દૂર મોટું શિવમંદિર જમનાકાંઠે છે.

યમુનાથિજ—નીચે રેલવે ને ઉપરે માળે માણસ તથા ગાડાં જાય છે.

આગ્રાથી અમરેરા થઈ મથુરા જવાય છે, અને ભરતપુર ને અમરેરા વચ્ચે ફતેપુર સીકી છે. જ્યાં બાબરે રાણાસંગને હરાવ્યો હતો.

જયપુર—આખા હિંદુસ્તાનમાં સુંદર શહેર છે. સલાટ લોકો પથ્થર અને આરસપદાર્થની સુંદર મૂર્તિઓ બનાવે છે. પથ્થરનાં રમકડાં, ખસ વગેરે ઘણું સાદું બને છે. મકાનો લાલ, એક સરખા ને સુંદર બાંધણીનાં જોવા લાયક છે.

જયપુરના રાજાનો બાગ બહુ વિસ્તારમાં છે. અંદર સુંદર મહેલ છે. ત્યાં સંગ્રહસ્થાન બહુજ સરસ જોવા લાયક છે બાગમાં છવતાં પ્રાણીઓ છે. બાગમાં શાવજીજાદરવાના મંડપો પણ છે.

શહેર વચ્ચે સાત માળનો ચંદ્રમહેલ છે તે જોવાંલાયક છે.

ગલતા—શહેરથી ત્રણ માઇલ છેટે છે. ડુંગર ઉપર ચઢવા ઉતરવાનું છે. ત્યાં હનુમાનજી ને સૂર્યનું મંદિર છે. આગળ જતાં સાત કુંડ આવે છે. પ્રથમના કુંડમાં હરદ્વારથી ગંગાનું પાણી આવે છે એમ કહે છે. એક કુંડમાંથી બીજા કુંડમાં ગાયના મેઠાંમાં થઈને પાણી જાય છે. ત્રી અને પુરુષોને નાદવાના કુંડો જુદા જુદા છે. પાસે બીજાં ઘણાં દેવળો છે. એકંદરે જગા જોવા લાયક છે. ડુંગરપર રસ્તો પથરા પથરીને બનાવેલો સારો છે.

આમીર—પાંચ માઇલ છેટે છે. ત્યાં કિલ્લામાં ચાર આનાનો પાસ લઈ જવું પડે છે. કિલ્લામાં જગાઓ ઘણી સારી છે. માતાજીનું મંદિર તથા દુકાનો તથા ખીજી ઘણી જોવા લાયક જગાઓ છે. કિલ્લામાં પણ ખજાનો, બંગલા, બેઠકો, બાગ વગેરે ઘણુંજ જોવા લાયક છે. કિલ્લા પાસે એક મુંદર સરોવર છે. પાસે જયપુરના રાજાના તથા તેમના દીકરા વગેરેના મહેલો છે.

શહેરમાં વેદશાળા, આરસના પથરથી બાંધેલી, રાજમહેલની પાસે છે. જાણીતા માણસ સિવાય સમજ પડતી નથી, માટે ભોમીઓ લઈ જવો પડે છે. સૂર્ય, ચંદ્રની ગતિ તથા ખીજી ખગોળને લગતી દૃષ્ટિકોટ ઠીક રીતે જણાય છે.

રાજમહેલ—અહીં જોવા લાયક છે. ત્યાં પણ ભોમીઆની જરૂર છે.

ગોવિંદદેવનું મંદિર—આ મૂર્તિ ઇંદાવનથી લાવીને સ્થાપી છે. ત્યાં સમય સમયનાં દર્શન થાય છે. મદનમોહનજી, રાધાગોપાળ, રામચંદ્રજી, વિશ્વેશ્વર મહાદેવ, હાથીખાનું, બગર, વગેરે ઘણું જોવા લાયક છે.

મહિલાલ ભોળાનાથ શુકલ

હેડમાસ્ટર, હીરાપુર; જિલ્લો અમદાવાદ

આળવિકાસ

મનુષ્યની બધી અવસ્થામાં આલ્યાવસ્થા એજ તેની સૌથી ઉપયોગી અવસ્થા છે. આ અવસ્થામાં આળક પોતે સ્વતઃ ક્રિયાદારા કામ કરે છે. આળક આસપાસના વાતાવરણમાંથી નવી પ્રેરણા, નવો ઉત્સાહ, અને નવો પ્રાણ ગ્રહણ કરે છે, અને તેથી તેની સ્વતઃ વૃત્તિને ઉત્તેજન મળે છે. આથી આળકની સર્જનશક્તિ ખીસે છે. આળક દરેક પળે પ્રવૃત્તિ કરે છે; આ પ્રવૃત્તિથી તેનો વિકાસ ચર્ચા કરે છે.

કેળવણીના ક્ષેત્રમાં મોટેસોરીની યોજનાએ નવોજ પ્રકાશ પાડ્યો, તેથી કેળવણીની દુનીઆમાં નવી જાગૃતિ આવી. મનુષ્યને મૂળથીજ સ્વતંત્રતા પ્રિય છે. તેથી કાર્યરૂપે પ્રવૃત્તિ કરવાની વૃત્તિ આળકનામાં સ્વભાવથી રહેલી છે. સ્વભાવને અનુકૂળ કામથી આળક ચાકતું નથી; પણ ઉલટું આળસુ ચર્ચ પડી રહેવાથી આળકને જીવનમાં કંઈ રસ પડતો નથી. પ્રત્યેક આળક ખીજી આળકથી શરીર, મન, અને આત્માથી જિજ્ઞાસુ છે. તેથીજ મોટેસોરીની શિક્ષણની યોજનામાં તેના વિકાસમાં વ્યવસ્થા વ્યક્તિગતજ થાય છે. વળી આળક પ્રત્યેક દિવસે વિકાસમાં, આગળ વધતું, નવ

છે. આગલા દિવસથી બીજે દિવસે તેનામાં નવા વિચારો અને નવી પ્રેરણાઓનું બળ વધતું જાય છે. બાળકનો સ્વભાવ એવો છે કે તેને જો અનુકૂળ યોગ્ય વાતાવરણમાં મૂકવામાં આવે તો પોતાનો વિકાસ સાધવાને માટે પોષક પ્રવૃત્તિ લઈ શકે.

શરીર, ઇન્દ્રિયો અને મન એ બધાં માનસિક વિકાસનાં સ્થૂળ સાધનો છે. તેમજ માનસિક અને શારીરિક વિકાસને સ્થૂળ સ્વરૂપ આપનારાં તેજ સાધનો છે. મન અને આત્માના વિકાસમાં ઇન્દ્રિયો, મન અને આત્મા પરસ્પર આધાર રાખે છે. બાળકની એકાગ્રતા અને તદ્દલીનતામાં બાળક ઉત્સાહપુર્વક આગળ વધે છે. આથી કરીને નાનાં બાળકોને વાર્તા સંભળાવવાથી તેની કલ્પનાશક્તિને પોષણ મળે છે. બાળકમાં અનંતશક્તિ છે. તેથી તેનામાં નવીન વિચારો આવવાથી આનંદિત થાય છે. આનંદી સ્વભાવ એ તંદુરસ્ત બાળકમાં સ્વાભાવિક વૃત્તિ છે. એ વૃત્તિ ન થાય ત્યાં- સુધી એનો વિકાસ થવો અસંભવિત છે. આથી કરીને બાળકને સ્વતંત્ર રાખી પરિસ્થિતિ અનુકૂળ કરી આપવી તેથી બાળક પોતે પોતાની જાતને કેળવી શકશે, અને એક ધ્યાન ધર્મ રસમાં તરબોળ થશે.

બાળક એક મહાન વ્યક્તિ છે. આ મહાન વ્યક્તિનો સ્વભાવ એવો છે કે તે પોતાનો વિકાસ પોતાની જાતે સ્વપ્રયત્નથી શોધે છે. બાળક પોતાનો વિકાસ શોધવાની હીલચાલમાં હોય ત્યારે આડે ન આવવું. બાળક પોતાની ઇન્દ્રિયોદ્વારા જે અનુભવો મેળવવા પ્રયત્નો કરી રહ્યું હોય તેમાં વિઘ્ન ન નાખવું, અર્થાત્ બાળક જે કંઈ કરવા તરફ વળે તે તેને કરવા દેવું તેને સ્વાતંત્ર્ય કહે છે. બાળકને સ્વતંત્રતા આપવી તેમાંજ તેનો વિકાસ છે. કોઈ વખત બાળક પોતાની જાતને જાણે અજાણે સ્વતંત્ર અનુભવી શકે છે, ત્યારેજ વિકસે છે, પ્રદક્ષિત થાય છે. બાળક જે કાર્ય કરે તે તેને કરવા દેવું જોઈએ, તેનો અર્થ એવો નથી કરવાનો કે બાળકનું આચરણ સ્વતંત્ર મટીને સ્વચ્છંદી આચરણનું થવા દેવું, બાળક પોતાની જાતેજ વિકસી શકે છે તે વાત સાચી છે; પરંતુ જ્ઞાન લેવાની દિશામાં પ્રેરણા તેને હમેશ મદદગાર ન હોવાથી બાળક ટેટલુંક અણસમજ્યે કરી બેસે છે કે જે અટકાવીએ નહિ તો ચાલેજ નહિ.

બાળસ્વભાવમાં તેનામાં બીજાણુપણાનો ગુણ હોય છે. બાળસ્વભાવમાં દુષ્ટતા અને ક્રોધ નથી. આપણા અવિચારી દયાળુ અને બાળકની સદૃજ પ્રવૃત્તિ સામેના વિરોધને કીધે ખાસ કરીને આપણેજ તેમને તે અવગુણો બક્ષેલા છે. બાળકના સ્વભાવને ક્રોધી બનાવવું તે બાળકોનો વિકાસ કરવામાં નુક-

સાનકારક છે. આળક એક અતિ નાલુક યંત્ર છે. તેની સાથે કામ કરનાર માણસ પણ નાલુક હથિયારોથી કામ કરી શકે તેવો હોવો જોઈએ. આળકોના વિચારોને પોષવાનું કામ ઘણી ધીરજ અને ડહાપણથી કરવાનું છે. આળકના દરેક અવગુણને નરમાશ અને દબતાથી દાખી દેવાની જરૂર છે. ક્રોધના આવેશને બદલે પ્રેમ અને માનની લાગણીથી આળકના મન ઉપર પ્રકાશ પાડી તેનું ચારિત્ર્ય શિક્ષકે ધડવાનું છે. બય અને બીકથી આળકનો વિકાસ સાધી શકાતો નથી. આળક પોતાના વિકાસમાં આગળ કેમ વધે તે જોતા જવાનું, અને જરૂર પડે તો તેને મદદ આપવાનું શિક્ષકનું કામ છે. આમાંજ શિક્ષકની ખરી કસોટી છે.

સમાજના આદર્શો શિક્ષણપદ્ધતિમાં ઉતરે છે. શિક્ષણપદ્ધતિ આળકનું ચારિત્ર્ય ધડે છે. આળક તે લવિષ્યની ઉગતી પ્રજા છે; એટલે તેનામાં વીરત્વની સાચી પ્રેરક લાગણી ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ. સારા સારા નમુનાઓનું પ્રદર્શન આળકને બતાવવું જોઈએ. આથી આળકની કળાકૌશલ્યની શક્તિ વધે છે. આળક પોતાની આવડતનું પ્રદર્શન પોતાના મિત્રોને બતાવે છે, તેમજ મિત્રોનું સુજન પોતે જુએ છે, અને તેની પરીક્ષા પણ કરે છે. મિત્રોનું સાફ કામ જોઈને સ્વપ્રયત્નથી પોતાનું સુજન કરવાના આનંદમાં મશગુલ બને છે.

આળકો જે કામ સ્વયંશક્તિથી કરતાં હોય તેમાંજ શાખાથી આપવી જોઈએ. સ્વતંત્રતાથી અને મનની અંતર ઇચ્છાથી કામ કરતાં આળકોનું કામ આપણે અવગ્રોહવા જોઈએ તો પોતાનું સાફ કામ બતાવેછે અને સામા માણસ તરફથી શાખાથી લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ વખતે આળકને ઉત્સાહની કાંઈ પણ પ્રેરણા મળતી નથી, ત્યારે આળક મંદ અને ઉત્સાહહીન બની જાય છે. તેના કામમાં તેને રસ પડતો નથી. શિક્ષણશાસ્ત્રમાં રસ એજ શિક્ષણનો આત્મા છે; એટલે રસ પડે તેમ થાય તોજ આળકનો વિકાસ થાય છે. આળકમાં ઈશ્વરી અંશ છે. તેણે તેની પ્રથમની સૃષ્ટિમાંથી આ નવી સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કર્યો છે. તેની સ્વતઃ વૃત્તિને ઉત્તેજન આપવામાં આવે, ત્યારે આળકની આન્તરવૃત્તિ જગત થાય ત્યારેજ વિકાસ સંભવિત છે. બહારનું ગમે તેટલું વલણ કે આકર્ષણ હોય પણ ન્યાંસુધી આળકની સ્વતઃવૃત્તિ જગત ન થઈ હોય ત્યાંસુધી બહુ નકામું જાય છે. તેથીજ તેને સ્વતંત્રતા પ્રથમ આપવાની જરૂર છે.

આળકને પોતાના વિકાસને માટે આંતરપ્રેરણા થાય છે. એ ક્રુધા વૃક્ષ કરવાને આળકને જો યોગ્ય સાધનો મળી શકે તો આળક તેના ઉપર આક્ર-

રીન થાય છે, અને તેના ઉપર એક ધ્યાનથી ગમે તેટલો વખત કામ કરે છે. આ કામ કુદરતી ગ્રેરણાથીજ થાય છે. તેમાંજ તેને આનંદ પડે છે. બાળકના જ્ઞાનને માટે દુનીઆના આકારો, રંગો, જુદી જુદી જાતની સુંવાળી, ખરબચડી સપાટીઓ, સુવાસો, અને સ્વાદના ભેદ શરીરની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિકાસ કરવામાં ખાસ આવશ્યક છે.

આપણા બધા જ્ઞાનનું મૂળ ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ છે. આંખદ્વારા વસ્તુઓના રંગ, આકાર, કદ, અંતર, મોટું, નાનું માલમ પડે છે. કાન વડે અવાજના ભેદ જાણી શકાય છે. સ્પર્શથી સુંવાળું, કરકરું, ટાઢું, ઊતું માલમ પડે છે. જીભથી સ્વાદ જાણી શકાય છે. નાકથી ગંધની ખબર પડે છે. બધી ઇન્દ્રિયોમાં આંખનો નંબર પહેલો છે. આંખદ્વારા જે છાપ મગજમાં પડે છે તે સ્પષ્ટ અને સચોટ પડે છે. બાળક પ્રત્યક્ષ જુએ છે, તેથી તે તેનો વિચાર કરે છે. અનુભવ ઉપરથી જે જ્ઞાન મળે છે તે સારીપેટ યાદ રહી શકે છે. આ જ્ઞાન જિંદગી સુધી જૂસાતું નથી. તેના વિચારો ચિરસ્થાયી થાય છે. અનુભવ થાય એટલે બાળક અવલોકન કરે છે. સારા શિક્ષણનો આધાર બાળકના અનુભવ ઉપર છે. એક શિક્ષકને સૃષ્ટિજાનના વિષયમાં હાથી વિષે પાઠ આપવાનો છે. હાથી બાળકોએ જિંદગી પર્યંત જોયો નથી. હવે હાથી નિશાળમાં લાવી શકાય તેમ ન હોય તો હાથીનો બંધા વસવાટ હોય ત્યાં કલાસને લઈ જવી, અને ત્યાં લઈ ગયા પછી હાથીનું અવલોકન કરવા કહેવું. તેની વાતચીત કરવી. ત્યારબાદ વર્ગને નિશાળમાં લાવવો. હાથીના કરેલા અવલોકન ઉપરથી બાળકના વિચારો સુસ્મૃત્તિ ગોઠવાય છે, તેથી તેની વિચારશક્તિનો ભંડોળ વધશે. આ વખતે બાળકને હાથીના કરેલા અવલોકનને લગતા પ્રશ્નો પૂછવામાં આવશે તો તે સારી પેઠે કહી શકશે. વળા હાથીનો નિબંધ પણ લખી શકશે. અનુભવથી જે જ્ઞાન મળે તેનો સંબંધ લાપા સાથે જોડવો. ખીને જમીનમાં વાવીએ ત્યારે તે ઉગે છે, અને ફાલે છે અને તેનો વૃક્ષના રૂપમાં વિસ્તાર થાય છે તે પ્રમાણે બાળકની શક્તિ અનંત છે. બાળકની શક્તિનો વિકાસ શિક્ષક ધારે તેટલો કરી શકે છે. બાળકની ધ્યાનશક્તિ કેળવવાથી બાળકના હૃદયમાં ઉન્નત ભાવ જાગર થાય છે. તેથીજ નાના બાળકને પ્રથમ 'શીખવતી વખતે વસ્તુ,' પછી નમુનો, ચિત્ર કે નકશો અને છેવટે આકૃતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. કોઈપણ વસ્તુ સાંભળવા કરતાં જોવાથી વધારે યાદ રહી શકે છે. નાના બાળકોને ઇન્દ્રિયોનું જ્ઞાન આપવું તેથી તેનામાં વિચારશક્તિ વધે છે.

બાળકને સ્વતંત્રતા આપવાથી તેનામાં જવાબદારી, સાહસ, સ્વતંત્ર પ્રેરણા, કલાકૌશલ્ય, વીરતા, આત્મશ્રદ્ધા, ઇત્યાદિ ઉંચા પ્રકારના ગુણો આવે છે. તેનો વ્યક્તિગત વિકાસ કરવા માટે અતુલ્ય યોગ્ય વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવું એ બાલવિકાસનો મહા મંત્ર છે.

તાલુકા સ્કૂલ,
પાલનપુર

}

શિક્ષક-ચુનિલાલ નરસેરામ

છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તરભાગ

નં. ૧૪૫૫૬

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગમાં છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા તા. ૪ થી એપ્રિલ ૧૯૪૨ને સોમવારે અને તે પછીના દિવસોએ નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ

સુરત

નડિઆદ

ગોધરા

ભરૂચ

૨. સદરહુ પરીક્ષા તા. ૨૦મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના મુંબઈ ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટના ભાગ પહેલાના પૃષ્ઠ ૧૯૬૮ થી ૧૯૭૧ સુધીમાં પ્રગટ કરેલી તા ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮ની નં ૨૨૮૮ના કેળવણીખાતાની સરકારી જાહેરખબરમાં જણાવ્યા મુજબ લેવામાં આવશે.

૩. દરેક સ્થળે પરીક્ષાનું કામ કમિટીને હસ્તક રહેશે. અમદાવાદ, નડિઆદ, ગોધરા, ભરૂચ અને સુરતની સરકારી હાઈસ્કૂલોના હેડમાસ્ટરો તે તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ તરીકે કામ કરશે.

૪. નક્કી કરેલું છાપેલું ફોર્મ ભરીને ઉમેદવારોએ પોતાની અરજી તથા પરીક્ષાની ફીના રૂ. ૩), જે સ્થળે પોતે પરીક્ષા આપવા ઇચ્છતા હોય તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ ઉપર તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૪૨ મી સુધીમાં કે પહેલાં મોકલી આપવી, તે તારીખ પછી મળેલી અરજીઓ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

પરીક્ષા માટેની અરજીનું ફોર્મ પ્રેસિડેન્ટ કનેથી વગર ફીએ અરજી કરવાથી મળી શકશે.

૫. અગ્રયાસક્રમની ચોપડીઓનાં નામ તા. ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૯૩૧ ના મુંબઈના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૨ નાના પૃષ્ઠ ૧૭ માં પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે.

૬. દરેક પુરુષ વિદ્યાર્થીનું તા. ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૨૨ સુધીમાં ૨૫મું વર્ષ પુરું થએલું હોવું જોઈએ નહિ, અને જે જિલ્લામાં પરીક્ષા આપવા માગતો હોય તે જિલ્લામાં હલ્લા ૭ માસ સુધી તે રહી હોવો જોઈએ.

૭. ઉમેદવારોની પરીક્ષામાં ખેસવાની લાયકાત, અભ્યાસક્રમ તથા પરીક્ષા સંબંધી સંપૂર્ણ વિગત વગેરે સદરહુ મુખર્ષી સરકારી ગેઝેટમાં પ્રગટ કરેલા નિયમોમાંથી મળી આવશે.

૮. તા. ૨૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૬ના નં. ૭૩૬ના કેળવણીખાતાના સરકારી હુકમની રૂએ મંજૂર કરવામાં આવેલાં અને તા. ૧૩ મી માર્ચ ૧૯૨૬ના મુખર્ષીના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૧લાનાં પૃષ્ઠ ૬૪૧-૬૫૪ માં પ્રગટ કરેલાં ઉર્દુ-ગુજરાતી અને ગુજરાતી-ઉર્દુ ધોરણો પ્રમાણે ઉર્દુમાં લેવાની, ઉર્દુ ઉમેદવારો માટેની વર્તીકયુક્ત શામનલ પરીક્ષા પણ સદરહુ સ્થળોએ તેજ વખતે લેવામાં આવશે.

૯. તા. ૬ ટૂં જુલાઈ ૧૯૨૫ ના નં. ૧૧૯૯ ના કેળવણીખાતાના સરકારી ઠરાવની રૂએ અને તા. ૯ મી જુન ૧૯૨૮ ના નં. ૧૧૯૯ ના કેળવણીખાતાના સરકારી ઠરાવની રૂએ સુધારેલા ખેતીકામના ઐચ્છિક અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા આપનાર ઉમેદવારોની પરીક્ષા અમદાવાદ, નડિયાદ, ભરૂચ, સુરત અને ગોધરા, એ સ્થળોએ તેજ સમયે લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ.
સાહેબની આફિસ, અમદાવાદ.

તા. ૨૧ મી ડિસેમ્બર ૧૯૩૧

(અંગ્રેજીમાં સહી) કે. જી. ગીડવાની

એ. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૨૦-૧-૧૯૩૨ ના હુકમ અનુસાર)

ઇનામપત્રક

સુરત જિલ્લો

ભગવા	ગિ. સોમાબાઈ મકનજીએ	૧-૦-૦	શુક્રવારે ચણા વહેંચ્યા.
	મિ. લાલબાઈ ગોવિંદજીએ	૧-૦-૦	
સીંગણપોર	શેઠ રતનજી પેસ્તનજી પટેલે	૩૫-૦-૦	વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે પુસ્તકો ઇનામ તરીકે વહેંચ્યાં.
અધ્યામા	તીથલવાળા ધનજીશા હીરજી	૧૪-૧૨-૦	કન્યાશાળામાં ધડિઆળ
	ભાઈ પટેલે		મેટ આપ્યું.
તીથલ	ડૉ. ધનજીશા હીરજીભાઈ પટેલે	૨૧-૧૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને સ્નેહ વહેંચી તથા ચણા વહેંચ્યા.

અપરાજાડા	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર પરસો- તમ ગાંધીભાઈ પટેલે મે. ચેરમેન સાહેબ ડાસાભાઈ સોરાબજી તરફથી	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા સાકર વહેંચી.

મહિફાંડા એજન્સિ

અકપોદરા	મે. રૂપાલ ઠાકોરસાહેબ તરફથી	૭-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
લીહોડા	મિ. ગોકળદાસ લક્ષ્મીભાઈએ શાહ દામોદરદાસ મલુકચંદે	૪-૦-૦	
		૫-૦-૦	દૂતનવર્ષના શુભપ્રસ- ંગાર્થે ખેડરકાઢિતને રૂમાલ નં. ૨૫ આપ્યા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં
	શેઠ દયારામ બસુરામે	૨-૦-૦	રોકડા આપ્યા તથા આદપાણી કર્યા.
	ગામના સદ્ગૃહસ્થો તરફથી	૫-૦-૦	ખેડરકાઢિતને થેલીઓ કરાવવા સાર આપ્યા
	ડમોડાના ખેલીક મિ. સનાલાલ મગનલાલે	૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં તથા દુધ સાકર નાખી પાર તથા રોકડા રૂ. ૨. આપ્યા.
	કરમસદની અંગ્રેજી સ્કૂલના હેડમાસ્ટર સાહેબ તરફથી	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શાહ જોહાલાલ હરજીવનદાસે	૨-૦-૦	રોકડા આપ્યા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ઠાકોર રમણજી કાળજી તરફથી	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શાહ સાંકળચંદ ચુનીલાલ ભાઈએ	૬-૪-૦	ખેડરકાઢિતના પટા નં ૨૫ આપ્યા.
	શાહ ખેડરદાસ લાલચંદે	૭-૦-૦	ખેડરકાઢિત માટે ખાખ મોજાની જોડ ૨૫ આપી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
સાચોદર	ખીપોદરના પંચાલ કચરાલાલ રેવાભાઈએ	૪-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને પેંડા વહેંચ્યા તથા આદ- પાટી આપી.
થરાદ	મેડિકલ ઓફિસર સાહેબ જેસીંગલાલભાઈ મગનલાલ ઠાકરભાઈએ	૧૪૦-૦-૦	હંટરમેલ ટ્રે. ડો. રાજ કોટમાં લણુતા રોકા લાલચંદ રતનશી વોર ને વાપક રોકાલશિ તરીકે આપ્યા.

થરાદ	મેડિકલ ઓફિસર સાહેબ જેસીંગલાલભાઈ મગનલાલ કારભારીએ	૨૫—૦—૦
લીહોડા	ખાનપુરના પટેલ છોટલાલ દાનભાઈ એ	૨—૦—૦
	ખાનપુરનાં શ્રીચુત શામળદાસ કાળીદાસે	૧૧—૦—૦
	જમીંદાર સાહેબ રા. રા. શંકરલાલ બાપુલાલ શાહે મે. ચાણુદાર સાહેબની લલામણુથી	૧૫—૦—૦
	નાંદોલના દવે લાલશંકર કાશીરામે	૨—૦—૦

અમદાવાદ જિલ્લો

વણુસોલી	મહુવાના શેઠ શંકરલાલ બાબરદાસે	૨૦—૦—૦
બાવળા	પા. અંબારામ મોતીભાઈએ	૧૫૦—૦—૦
	પા. પુરુષોત્તમદાસ નાયાભાઈએ	૨૫—૦—૦
	તથા મિ. કેવળભાઈ દેશાઈ- ભાઈએ તથા તલાટી બળદેવ ગીરધરદાસે મળી	
સાબરમતી	જેલના ડૉક્ટર તથા રટાફ તથા બીબરેલ્લે સદ્ગૃહસ્થોએ મળી	૧૧—૭—૩
તણુસા	દેશાઈ વિનાયકરાવ હરિપ્રસાદે	૩—૪—૦
	ગામના સદ્ગૃહસ્થો તથા રફૂલ- કમિટિના મેમ્બરો તરફથી	૩—૪—૦
હીરાપુર	શા. દેશવલાલ બકેરદાસે	૩—૦—૦
	શા. છોટાલાલ સુરચંદે	૨—૦—૦
	શા. સુનીલાલ એમચંદે	૨—૦—૦
	કુંભાર ઈશ્વર કલ્યાણે	૨—૦—૦
કુખાચલ	પટેલ મગનભાઈ નારણભાઈએ	૩—૦—૦

કુળકથક	મી. હોલા રજપુત ભૂપતસંગ	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ખસ	મેચરે મિત્તી કાળાદાસ મુળજીએ	૪૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા- શાળાના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
પીપળા	મિ. હીરાલાલ લાખડિયાં ઘોળકીયાએ	૨-૦-૦	મિહાઈ વહેંચી.
ગાંધી	મુ. સરદારસંગ રાયસંગજી તથા તાલુકદાર મુ. ભગવાનસંગ રાયસંગજીએ	૨૬-૪-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
રેઠાતલ	પટેલ જેઠાભાઈ કાળાભાઈ એ મિ. સાંકળદાસ કાશીદાસ પટેલે મિ. વણારસી કાશીદાસ પટેલે મિ. નારણદાસ, કાશીદાસ પટેલે	૧૪-૮-૦ ૩૨-૮-૯	" "

વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા

કર્તા—કાકેરલાલ શ્રીપતરાય કાકેર, બી. એ. બી. એસ. સી.

પ્રોપ્રાયટરી હાઇસ્કૂલ, અમદાવાદ.

ગુજરાતી ધોરણો ૫, ૬ અને ૭ અને અંગ્રેજી પહેલાં ૩ ધોરણો માટે.

પદાર્થશાસ્ત્ર અને રસાયનશાસ્ત્રના આધારિક સિદ્ધાંતો સરલ રીતે

સમજાવતું નોનકડું પ્રથમ પુસ્તક.

મેટ્રીકનો અભ્યાસ કરતા અને પુખ્ત વયના સ્ત્રી પુરુષોને પણ ઉપયોગી.

: કિંમત ફક્ત દશ આના :—

ખાના ૧૬૦ તથા ચિત્રો ૮૧

વડોદરાનું બહુમું માસિક “સાહિત્ય” લખે છે કે:—

“આ નાના સંગ્રહની ખુબી એ છે કે એના ત્રણ ભાગ કર્યા છે. પહેલામાં ભૌતિકશાસ્ત્ર છે, તે ગુજરાતી પાંચમા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ વાંચી શકે, બીજા ભાગમાં પદાર્થવિજ્ઞાન છે તે છઠ્ઠા ધોરણમાં ચાલી શકે, ત્રીજા ભાગમાં રસાયન છે તે સાતમામાં કામ લાગે. દરેક વિષયને પુષ્કળ ચિત્રોથી સમજાવવાનો આ અખતરો પહેલો છે એમ કહીએ તો ખાટું નથી. બાપા સહેલી છે એટલું જ નહિ, પણ પરિ-
ભાષા પણ સમજાયેલી છે; અને અંદર કરી બતાવેલા પ્રયોગો વિષયને બરાબર સમજાવવામાં ફતેહમંદ નીવડ્યા છે. છેક છેલ્લામાં છેલ્લી વાતો પણ સમાવી લીધી છે, અને રાજના કામમાં લાગે તેવી ચીજો અને એનારો અને સિદ્ધાંતો, વાતાકર્ષક, વાસુદેવ ખ્યાલો, હોકાયત્ર, હજીતામાપ, લોહચુંબક, સાણુ, તેલબ, વિજળીનો પ્રવાહ વગેરે ઘણી બાબતો વિશેનું સામાન્ય જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓ તો શું પણ મોટરાઓને પણ આનાથી મળે છે. દરેક પાઠ પ્રયોગાત્મક છે, એટલે શિક્ષકોને જરા મહેનત પડે, પણ વિદ્યાર્થીઓ માટે સુગમતા વધે. આ પુસ્તક વિશે વિશ્લેષમાં એક પણ આધત કહી શકાય તેવું જણાવું નથી.”

મળવાનું ઠેકાણું—

ખાનગોવિંક કુબેરદાસની કું. બુકસેલર્સ, ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં શાળાપયોગી પુસ્તકો

દરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.

*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦

*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦

ખાળવીર ૦-૮-૦

ઠંસરત અને હિલ ૦-૧૨-૦

ઘરમાં અને બહાર ૦-૧૨-૦

રમવાની રમતો

આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨ ૦-૧-૬

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૨-૩

*સરળ ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ ૦-૪-૦

મુંબઈબાકો (દિંદુસ્તાનસહિત) ૦-૫-૦

સંવાદ સંચય ૦-૧૦-૦

ખાળગીત ૦-૧-૦

ખાળકાગીત ૦-૧-૦

*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ ૦-૩-૦

—વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન ઢબથી લખાયેલું

ખાળસાહિત્ય.

મયુરદેવ આખ્યાન ૦-૪-૦

ભીમચાતુર્ય ૦-૪-૦

વીર અભિમન્યુ અને

મહલાદ ૦-૮-૦

અલાઉદ્દીન અને

દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦

ખાળસંગીત માળા ૦-૩-૦

(દારમોનિયમ ગાઠડ)

સાહિત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦

દાલમાંજ

ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલી

સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.

અત્યારમુધી બહાર પડેલી

ભૂગોળમાં આ એક જ ભૂગોળટેક્સ્ટ-

બુક તરીકે મંજૂર થએલી છે.

ખાળકો પોતાની મેળે વાંચી સમજી

શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત

નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક

જિલ્લાની લક્ષીકૃત નવીન ઢબથી

આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાયમિકશાળા, માધ્યમિકશાળા, કૉલેજ, હો કૉલેજ, લાયબ્રેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ સામાન કિંદાપત્ર ભાવે મળશે. બહારગામના ઝોડરો ઉપર પૂરતું ખ્યાત આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને વારપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક વખત ઝોડર આપી ખાત્રી કરશે.

ખાલાદનુમાન, રીચોરોડ

અમદાવાદ.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ,

બકાવતા બુકડીપો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

* ખાળોપયોગી વાર્તાઓ ભાગ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ દમણમાં બહાર પડી છે. નાર્નાં છાત્રો મટે ધન્યજ્ઞ ઉપયોગી અને આનંદદાયી છે.

શાળોપયોગી ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનામની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦
 *૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬
 *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
 (પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦
 *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જે
 (પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦
 ૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાતપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
 (૫-૬-૭ ચોપડીનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)
 ૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
 આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦
 ૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬
 ગુજરાતના સઘળા જાણીતા શુકસેવરોને ત્યાંથી મળશે.
 મુખ્ય એજન્ટ—એસ. એસ. બી. શાહની કંપની
 ડે. પાનકાર નાકે—મુ. અમદાવાદ.
 પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, મેંડળના માજી ડે. એ. ઇ. મુ. કંપડવંજ

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિં. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને હુદીઓની લખાવટનો સુધારા ઉપરાંત તદ્દઉપરાંત એકા, શેરો, વિમા અને પોબલ ઓર્ડર વિષે પુરી માહિતી તથા જુનાં મનોમત્ત ઉપરાંત નવાં ૧૬ મનોમત્ત દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી લેવા કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ મુખ્ય—એન. એમ. ત્રિપાઠી સુરત—ક. ના. ની કંપની
 લેરચ—દેસાઈ બક્ષસ, શુકસેવર. એજન્ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ ભાઈચંદ શાહ
 છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ વાયુમુક્તા ઓફિસ, પેલેસરાડ-વડોદરા.

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આગી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના નવ્યુઆરિથી જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૬ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
૩ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

શાળાપયોગી પુસ્તક પ્રકાશન

ગુજરાતનો વાર્તારૂપ ઇતિહાસ સચિત્ર—રા. ડી. એલ. સરાય અને આર. એમ. જોશીકૃત. આવૃત્તિ ૧૩ મી. આ ઇતિહાસ વાંચવામાં બાળકોને રસ પડે છે. ઘણા વિદ્વાનોના પ્રમાણપત્રો મળ્યાં છે. નવાનગર અને બીજાં ઘણાં સ્ટોટોમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે. ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતામાં ઇલામ, લાયબ્રેરી માટે મંજૂર છે. કિં. ૦-૨-૬.

ગુજરાત અને કાઠિયાવાડની ભૂગોળ—વેદ અને બાલકવિ કૃત રંગીન નકશા સહિત, આવૃત્તિ ૫ મી, નવાનગર અને બીજાં ઘણાં સ્ટોટોમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે. કાઠિયાવાડમાં બહોળો વપરાશ છે. કિં. ૦-૩-૦

પ્રાથમિક દેશી હિસાબ—સચિત્ર, બાળવાર્તા સહિત, કિં. ૦-૧-૬.

સરળ દેશી હિસાબ પ્રારંભ—રા. નરસેરામ ગ. શાસ્ત્રી, પ. વિ. ઉપ્યુટિ એન્ડુ. ઇન્સ. સાહેબ કૃત. સચિત્ર બારાક્ષરી, પુરા આંક, બાળબોધ બારાક્ષરી, ફોર્મ—આકાર, અંકગણિત, મુખગણિત, પલાખાં, કોષ્ટકો, કુચીચો અને દિશાગાન વગેરે અનેક હમીકતોથી ભરપૂર. કિં. ૦-૧-૬.

સરળ પ્રારંભ પોથી—અંગ્રેજી શિક્ષણ માટે ઉત્તમ છે. કિં. ૦-૪-૦

ડિક્ટેશન શિક્ષણ—શુક્લ અને કટારમલ કૃત. ગુ. ધોરણવાર.

ધોરણ ૧ હું, કિં. ૦-૨-૬ ધો. ૨ હું, કિં. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ હું, કિં. ૦-૩-૦ ધો. ૪ હું, કિં. ૦-૩-૬

ઘણાજ મુદ્દારા સાથે, બ્લેઝ ઉચા કાગળ, મજબૂત પુંઠાં અને સસ્તી કિંમત હોવા છતાં શુદ્ધસેવકો અને માસ્તરોને ભરપૂર કમિશન. માસ્તરોને નમુનો મફત મોકલાશે.

મેકમિલનના ન્યુ ઇંગ્લીશ રિડર્સની નોટસ-તરબુમા—

પ્રાથમિક ભાગ ૧લાની નોટ, કિં. ૦-૬-૦ રિડર ૧લાની નોટ, કિં. ૦-૧૨-૦

પ્રાથમિક ભાગ ૨ જાની ,, કિં. ૦-૭-૦ રિડર ૨ જાની ,, કિં. ૦-૧૫-૦

અનુભવી એન્ડુએટને હાથે તૈયાર થયેલ છે. તદ્દન નવીજ પદ્ધતિ અને અવનવા મુદ્દારા સહિતની ઉચા બ્લેઝ કાગળ પર છપાયેલ છે. માસ્તરોને નમુનો મફત મોકલાશે. કમિશન ભરપૂર મલશે.

શ્રી દ્વારકા મહાસ્થ—ગુજરાતી ભાષાન્તર, કિં. ૦-૧૦-૦

આ સિવાય શાળાપયોગી તમામ પુસ્તકો વગેરે બ્યાજબી ભાવે મલશે.

શુદ્ધસેવક—હેમરાજ બાદવજી વેદ એન્ડ સન,

પ્રો.—વેદ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ—જામનગર.

ઈનામ લહાણી માટે અજોડ

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં

સસ્તાં, સચિત્ર, સરળ, રૂપાણાં, વખણાએલાં ખાળપુસ્તકો એકએકથી ચંદ્રિયાતી વાર્તા, ચરિત્ર, ઇતિહાસ, વિજ્ઞાનની કૃતિઓ મંજુરી નંબરોની સંપૂર્ણ યાદી તુરંતજ મંગાવી લ્યો.

ટોલ્સ્ટોયની ૩ વાર્તા	૦૮	કીર્તિસ્તંભ	૦૧
ખડુલ	૦૮	સારંગીવાળો	૦)૨
ખિરખલનો ખન્ધુ	૦૧	નીલમ	૦૮
ખાળવિદાર	૦૧૧	જયખન્નરંગ	૦૮
બીજમું મુંધિબિર	૦૧	કોલસાકાકો	૦૮
બદ્ધ દાર	૦૧	મૂરખરાજ	૦૧
વાધોતું વન	૦૧	ધૂપસળી	૦૧
ખરશીપૂરી	૦૧	એક હતો કૃતરો	૦૧
સોનાકુમારી	૦૧	ખાળ કાપરી	૦)૩
કચુંખર	૦)૩	મિયાઈ	૦)૪
તોફાની ટીપુડો	૦૮	ચોપમાંની ચતુર્થ	૦૧
મોતીના દાણા	૦૮	ખંગાળી ખિરખલ	૦૮
મેઘધનુષ	૦૧	ખરેખરી વાર્તા	૦)૩
ફરીના બહાવાં	૦)૩	મોસાળની મોજ	૦)૩
નવનીત	૦)૩	રશીદની પેટી	૦૧
ખાળવિદાર (૨)	૦૮	પુસ્તકાલય	૦)૨
ગધેડાનું રાજ	૦)૮	બહાડનો ભેદ	૦૧
બદ્ધ જમરખ	૦)૮	દેવી ચૌધરાણી	૧૧
દાથી ધમધમ ચાત્રે	૦)૮	ખાંચણા (કન્યાઓ માટે)	૦૮
*સવાકાની આપવીતી	૦)૮	ખસિદાન	૦૮
*બૂલબૂલામણી	૦)૮	અખો	૦૧
સિપાકદાદ	૦)૧૧	પમચ	૦૧
મધપૂડો	૦૧૧	ખાંડવ ગુમનિવાસ	૦૧૧
ખોટી ખોટી વાર્તા	૦૧	મકનો સસ્તાતો	૦)૧૧
રિહ્તિ રિહ્તિ	૦૧	રમકડાંની દુકાન	૦)૮
		સખરમ	૦)૩

બુકસેલરોને અને લહાણી માટે યોગ્ય વળતર

ગાંડીવ સાહિત્યમંદિર, -સુરત.

નામદાર મુંબઈ સરકારે સ. ૧૯૨૪-૨૫
માં મંજૂર કરેલા પ્રાથમિક શાળાઓ
માટેના ચિત્રકળાના નવા
અભ્યાસક્રમ મુજબ
તૈયાર કરેલી.

સચિત્ર ડ્રૉઈંગ બુકો

ચિતરનાર

શ્યામજી ત્રિભુવન યાજ્ઞિક

પ્રોધમ ભારતર ટ્રેનિંગ કોલેજ

બોરસદ

(બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધી.)

બાળ અને ધો. ૧ હું ૦-૧-૦

ધો. ૨ બું ૦-૧-૦

ધો. ૩ બું ૦-૧-૦

ધો. ૪ યું ૦-૧-૦

ધો. ૫ મું ૦-૧-૬

ધો. ૬ ટું ૦-૨-૦

ધો. ૭ મું ૦-૨-૬

હેલ્થ અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે તૈયાર
કરેલાં ડ્રૉઈંગ તમારા શુક્રમેલર ખાસે
આજ ડ્રૉઈંગ બુકો મળે.

નમુનાની નકલ માટે ૦-૬-૦
ની પોસ્ટની ટીકાટો મોકલો. તેથી
નમના મોકલવામાં આવશે.

રંગીન નકશાઓ

(કાગળ ઉપર છાપેલા)

[ધર જોવાના તથા ચીતરવાના]

નામ.	સામ્રાજ.	કિંમત.
ગુજરાત	૧૮x૨૪	૦-૩-૦
મુંબઈ	૧૮x૨૪	૦-૩-૦
હિંદુસ્થાન	૨૨x૨૬	૦-૪-૦
કાઠિયાવાડ	૨૦x૨૭	૦-૪-૦
એશિયા	૨૨x૨૭	૦-૪-૦
યુરોપ	૨૨x૨૭	૦-૪-૦
આફ્રિકા	૨૧x૨૬	૦-૪-૦
અમેરિકા	૨૦x૨૭	૦-૪-૦
પૃથ્વી	૨૧x૩૬	૦-૬-૦
લાવનગર સ્ટેટ	૨૦x૨૭	૦-૪-૦
ભારતીય નિદેશો	૧૫x૨૦	૦-૪-૦
મૂળાક્ષર	૧૫x૨૦	૦-૦-૬
” રંગીન	૧૫x૨૦	૦-૪-૦

જોઈ જોઈને ચીતરવાના રંગીન
નકશાઓ

મુંબઈ	૭x૮	૦-૦-૬
ગુજરાત	૭x૮	૦-૦-૬
હિંદુસ્થાન	૧૦x૧૪	૦-૧-૦

નકશાપૈથી

(દરેકમાં બાર નકશાઓ)

ગુજરાત	૦-૨-૬
મુંબઈ	૦-૨-૬
હિંદુસ્થાન	૦-૨-૬

ઉપરના નકશાઓમાં કમિશન
સાર્થ મળશે. તમામ જાતના શાળામાં
આવતા મોટા નકશાઓ તથા નાના
દાંડીવાળા નકશાઓ મળશે. નિશા-
ળમાં આવતાં તમામ પુસ્તકો અમારે
ત્યાંથી મળી રાકશે, કમિશન માટે
પૂછાવવાથી ખુલાસો કરવામાં
આવશે.

જે. એ. દ. તલકશી એન્ડ સન્સ,

વડવાણ સીટી.

વહેલો તે પહેલો

તૈયાર છે ! તૈયાર છે !

વનોકિયુલર ફાઇનલ પરીક્ષાનાં
છેલ્લાં પાંચ વર્ષની

પ્રશ્નોત્તરી

જેમાં વનોકિયુલર ફાઇનલ પરી-
ક્ષામાં પૂજાએલા સવાલોના જવાબો
હાલના અભ્યાસક્રમ મુજબ સરળ
શુદ્ધ ભાષામાં અતિ સરળતાપૂર્વક
વર્ણવેલા છે. અત્યાર સુધીમાં બહાર
પડેલા ભોમિયામાં અતિ ઘેષ છે.

કિંમત ૧-૮-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી - ફેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઇલાચા સ્ટેટ્સ એજન્સિએ
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કતી

મનસુખરામ મણીશંકર દ્વિવેદી

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

કિંમત ૦-૩-૦

બહાર પડી ચુક્યું છે.

રા. ભોગીલાલ પટવા કૃત

‘આકાશ દર્શન’

સર. લલ્લુભાઈ શામળાસની
પ્રસ્તાવના સાથે માત્રિક નકશા અને
બીજી ઘણી કાવ્યોબી મહિનીવાળું
કિંમત ૦-૮-૦

એસ. બી. શાહની કં.

પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી ફેળવણીખાતાએ
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.
નવી સુધારેલી આવૃત્તિ
ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ
અને
રાજ્યવ્યવસ્થા.

બનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ;

સુધારો વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચૌકસી

એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે.રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ક.—જુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળી જોઈશે તે વળી તે મળશે.

રા. રા. પ્રેમચંદ કરમચંદ

શાહકૃત *ટેક્સ્ટ પુસ્તકો.

*ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ

ધોરણ પૃષ્ઠ કિંમત

ભાગ ૧ ૪ ૪૮ ૦-૨-૦

ભાગ ૨-૩ ૫-૬-૭ ૧૬૮ ૦-૫-૦

*દેશીનામાની પદ્ધતિ ૦-૫-૦

*કવિનામું ૦-૨-૬

વિશેષ માટે અંદરની જા. ખ જુઓ

શાળોપયોગી ભૂગોળ

ખાતાએ મંજૂર કરેલી નવીન ભૂગોળ

ગુજરાત (૧૮ નકશા)

(શિક્ષકો માટે) ૦-૪-૬

મુંબઈ ઇલાકા (૧૨ નકશા)

(પાઠ્ય પુસ્તક) ૦-૪-૬

... ..

હિંદુસ્તાન (૧૮ નકશા) ૦-૫-૦

આ પુસ્તકોમાં કાર્યકારણથી તેમજ

વર્ણાત્મક દ્રષ્ટિથી રસિક હકીકત મૂક-

વામાં આવી છે. તેમના અભ્યાસથી

ભૂગોળ શિક્ષણનો હેતુ ફળિભૂત થાય છે

લેખક મું. હી. ચૌકસી. એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટે. કોલેજ, અમદાવાદ

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

બહાર પડ્યાં છે ।

બહાર પડ્યાં છે ।

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન ચોળનાંથી લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાર.]

આળખોથી આળખર્ગ માટે { ભાગ ૧ નો કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પુસ્તક ૧ હું : પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાર.]

પુસ્તક ૨ નું : { ભાગ ૨ નો કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } બીજા ધોરણ માટે. ત્રીજા ધોરણ માટે. ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાર.]

પુસ્તક ૨ નું : { ભાગ ૩ નો કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } બીજા ધોરણ માટે. ત્રીજા ધોરણ માટે. ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગોરીશંકર જટાશંકર ભટ્ટ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલખોડ, મુરત.

મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
આસિ. માસ્તર,
સિદ્ધિ હાઈસ્કૂલ,
અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો,

મેનેજર, ધી ગુજરાત એરિએન્ટલ બુકડીપો,

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

માર્ચ સને ૧૯૩૨

“ નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાં નવા ભાવોની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી શાળામાં આપણાના વખતમાં જે રીતરિવાજ પાઠ્ય કાનૂનો વિષય ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે. અને જરૂર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યના દલ અને ધર્મના વિકાસને લીધે સુધારે ગાદી ચઢેલા લોકો દ્વારા કરતાં સુધારે સારી યોજના ધરી કાઢશે. ”

કેળવણીનાં તાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (આગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળભાઈ હીરાલાલ ચૌકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. ગ. કોલેજ કાલેજ, અમદાવાદ.

(એવ લેક્ટરવાળીને રાખ્યા છે.)

પી “શાયમંદ અધુનિકી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં ગરીબ દેવીલાલ બગતવાલે પ્રાથમિક
સલાખાસ સોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ખાળકતે તેના અગ્રાસમાં રસ ઉપગતનારી ખાખતો ...	૮૧
૨	સકરનો સિંધુબંધ (લોઈક ખેરેજ) ...	૮૬
૩	તારા ...	૯૦
૪	આચીન ગુજરાતનું પાટનગર ...	૯૩
૫	પુસ્તકાલય ...	૯૬
૬	ગણિતના દાખલા ...	૧૦૨
૭	ગામડાંની કેળવણીનું આદર્શ સ્વરૂપ ...	૧૦૬
૮	સુગર્ભ ઈલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	૧૧૩
૯	ધર્માભિપ્રત્યક્ષ ...	૧૧૬
૧૦	ખાનગી જાહેરખબરો ...	૧૮

શાહકૃત ટેકેસ્ટ ઇ. ભા. પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલ

ગુજરાતના ઇતિહાસની સચિત્ર સહેલી વાર્તાઓ

ચોથા ધોરણ માટે સંક્ષિપ્ત ચોથી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૧૩૬, કિ. માત્ર રૂ. ૦-૪-૦;
વિસ્તૃત પ્રથમાવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૨૨૬ કિ. રૂ. ૦-૬-૦.

શિક્ષકોની સચનાથી રસક્ષતિ ન થાય તેથી આ આવૃત્તિ વિશેષ ટુંકાવી શર્ષપો મોટા મુક્યા છે. આ એક જ છાકરા છાકરીઓ બંનેને સરખા જોડાયેલી પુષ્કળ ત્રિત્રો, નકશા સહિત, સાદી સરળ ભાષામાં રસમાં તરબોળ કરે તેવી એતિહાસિક, સંપૂર્ણ સાહિત્યથી ભરપૂર વાર્તાઓનું, આધુનિક ઉણા સુધારા વધાર સાથેનું અતિરસિક મુકાબલે અમર્યાને આ પુસ્તક આવે છે.

સરળ દેશીહિસાબ (નવમી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૪૪ કિ. રૂ. ૦-૧-૬ પૃષ્ઠ ૩૬ રૂ. ૦-૧-૩):—બધાં કરતાં આમાં સરળ પ્રાયોગિક ભાગો, પુષ્કળ હાલકરણો ખાતો કાજો, લેખો અને બ્યાવહારિક સંપૂર્ણ વિગતો ધિબ્ય શિક્ષકોને સરળ મર્મદર્શ ઉપયોગી સમાવી છે. ઇ. ૩૨, વાંસદા, રાવનપુર, દ્રોણ વગેરે સ્ટોરોમાં ટેકેસ્ટનું ખાળગીત સંચલ ભા. ૧ ૦-૬-૦ સંવાદ સંચલ ભા. ૧ લો. ૨-૦-૦ ખાળગીત સંચલ ભા. ૨ ૦-૧૨-૦ સંવાદ સંચલ ભા. ૨ લો. ૦-૧૨-૦ અમદાવાદ શહેરની સ. ભૂગોળ ૦-૪-૦ સંવાદ સંચલ ભા. ૩ લો. ૦-૧૪-૦ ભાઈચંદ પૂંતલાસ શાહ હેડમાસ્ટર, તા. ૦ સ્ટેડ, ડોહોટા. (મદિકાંકા શાહ માણેકલાલ ભાઈચંદલાસ દિલ્લીચંદા-અમદાવાદ.

શાહ ચંદુલાલ અને પોપટલાલ ભાઈચંદલાસ,
શાહપુર બેચરાસની પેળ-અમદાવાદ

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

માર્ચ સને ૧૯૩૨

[અંક ૩

બાળકને તેની અભ્યાસમાં રસ ઉપજાવનારી બાબતો

રસ એ બાળકને તેની આંતરશક્તિના વિકાસને માટે સાહાય્યદાયક બાબત છે. તે રસ તેના મનમાં કેવી રીતે ઉપજાવી શકાય તે શાધી કાઢવામાં કેટલીક મુશ્કેલીઓ નડે છે. જેવી કે:—

- (૧) બાળકની આંતરશક્તિનો આવૃત્તિય ચક્રાવલંબીય રીતે સંમજાવો.
 - (૨) બાળકની અંદર જે રસવૃત્તિ યુક્ત રૂપે રહેલી છે તેને જાગૃત કરવામાં પરિસ્થિતિનો પ્રભાવ કેટલો છે તે.
 - (૩) અરેબરી સ્વાભાવિક પરિસ્થિતિમાં મૂક્યાથી તેનામાં કેટલીક અગત્યની વૃત્તિઓ ઉત્તેજિત થશે તે માટે જરૂરી સંજોગોનો બાળકને અવકાશ.
 - (૪) જુદા જુદા જમાનાનાં, ઉંમરનાં અને સ્વભાવનાં બાળકોમાં જણાતી રસવૃત્તિની ભિન્નતા.
 - (૫) બાળકના રસપ્રવાહમાંથી કઈ રસવૃત્તિને પોષવી, કોને મર્યાદિત કરવી અને કોને દાબી દેવી કે બીજી દિશામાં વાળવી તે.
- ઉપર બતાવેલી મુશ્કેલીઓ વિષે આપણે વિશેષ વિચાર કરીશું તો જણાશે કે બાળકનો હેતુ યા તેની વૃત્તિનું અર્થમૂળ જાણવું હંમેશાં સહેલું કે સરળ નથી. કેટલીક વાર બાળકને તેમના હેતુનું જ્ઞાન હોતું નથી. કુદરતી પરિસ્થિતિ બાળક માટે બહુજ સમૃદ્ધ, યથાર્થ, વિવિધ, અને નિયમિત

હોય છે. મનુષ્યે તેના પ્રથમના વિચારો કુદરત પાસેથી મેળવ્યા છે. તેનું જીવન નભાવવા માટે તેમજ સુખમય કરવા માટે કુદરતના નિયમને અનુસરી તેને આચરવું પડ્યું હતું. આવાપીવાના સાધન અર્થે, રહેવાના ઘર માટે, શસ્ત્ર, વસ્ત્ર, ઓગરો, યન્ત્રો, ધરનાં ચાચરચીકાં, તથા સરસામાન, ઘરેણાં એટલુંજ નહિ, પણ તેના વિચાર અને કલ્પનાના આવિર્ભાવના સાધન અર્થે પણ તેને કુદરતી મદદ લેવી પડી હતી. આવા કુદરતી જીવનને લીધે બાળકની ગ્રુપ આન્તરવૃત્તિ ઉત્તેજિત થાય છે. તેની આન્તરવૃત્તિના સાધારણ આવિર્ભાવ માટે કુદરતી સંજોગોજ જરૂરના છે. તેને લીધે તેના વિચાર અને કાર્ય સતેજ થાય છે. આવી રીતે કુદરતી સંજોગો તેની રસવૃત્તિને જાગ્રત અને ઉત્તેજિત કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે. કમનસીબે આપણાં બાળકોને એ સાધન મુલ્ય નથી હોતું. હાલ તો સુધારાના યુગમાં શાળા પણ એ પ્રકારનું સાધન પુરી પાડી શકતી નથી. ઘરમાં કે શાળામાં બાળકની કુદરતી એટલે પ્રથમની હાજતો અન્ય તરફથી પુરી પાડવામાં આવે છે. ઘણાંજ ગરીબ સ્થિતિનાં કુટુંબ સિવાય બીજાં બધાં કુટુંબોમાં બાળકને ખવરાવવું, સુવાડવું, તેની સંભાળ રાખવી, બૂખ, ભય અને પ્રતિકૂળ હવા વગેરેની માફી અસરમાંથી તેનું રક્ષણ કરવું, સંકટમાંથી તેને બચાવવું, વગેરે સૌ બાંખે, પર મૂળથીજ કાળજી લેવામાં આવે છે. એવી બાંખે તેને મુલ્ય હોય છે તેથી સ્વપ્રયત્નથી કે તરફી લઈ તેવાં કામ તેને કરવાનો અવકાશ મળતો નથી.

મોટી ઉંમરનાં બાળક ન્યારે આત્મદર્પન માટે બહાર જાય છે ત્યારે તેમને આવાપીવાની તથા ઊંચ કે હવા વગેરેની જે મુશ્કેલીઓ નડે છે તેને લીધે ઉપર બતાવેલી જીવનની ખામી કેટલેક અંશે દૂર થાય છે.

રસવૃત્તિની વિવિધતાનો તેની બાંખે પર આધાર છે:—(૧) બાળકના શરીરનો બાંધ, અને (૨) તેનો સ્વભાવ કે પ્રકૃતિ. અર્થાત્ કાઈ પણ વ્યક્તિના કામની રસવૃત્તિ જાણવાને માટે તેના શારીરિક બાંધ વધારે જરૂરનો છે.

બાળસ્વભાવમાં સુખ્યત્વે એ પ્રકારની વૃત્તિ માલમ પડે છે:—(૧) અંદા આવાત્મક, (૨) પરાર્થલાવાત્મક. પહેલાં પ્રકારમાં વ્યક્તિના આત્મરક્ષણની વૃત્તિઓ માલમ પડે છે, જેની કે શરીરની હાજતો, ગ્રેમ તથા અંમત મિલકતની વૃત્તિ; બીજા પ્રકારમાં જાતિના પરિપાલનની વૃત્તિ, તેમજ માતૃભાવ, કુટુંબભાવ, ગાતિ કે સમાજની લાગણીનો સમાવેશ થાય છે. એ બે વૃત્તિઓ ઉપરાંત બીજી બાંખે છે તે તેની રહે છે.

આ બે વૃત્તિઓમાંથી તેમજ તેની શુદ્ધિના વિકાસ તથા તેની પરિસ્થિતિની અસર ઉપરથી તેની ટેવો બંધાએલી હોય છે. આ પ્રમાણે તેની વૃત્તિઓ અને ટેવો એકત્રિત થઈ પરસ્પર અસર કરે છે. વળી શરીરનો બાંધો તથા આરોગ્ય પણ વૃત્તિ અને ટેવો ઉપર અસર કરે છે, અને વૃત્તિઓ અને ટેવો શરીર પર અસર કરે છે. શરીરના વિપુલ ઉત્સાહને લીધે તેની પ્રેરણાનો ખૂબ આવિર્ભાવ થાય છે, તેની વૃત્તિ સ્વાર્થમયી કે પરાર્થમયી હશે તે પ્રમાણે બાળકના શરીરની સ્થિતિ જણાઈ આવશે. તેની નિદ્રા ગાઢ અને શાંત થશે, તે વધારે ચપળતાથી કામ કરશે, તે વધારે તંદુરસ્ત જણાશે અને વધારે વખત હોંસથી રમતું મોલમ પડશે. એથી ઉલટું તેની વૃત્તિ તેના શરીરના સમતોલપણ પર અસર કરશે. બ્યારે તેનો સ્વભાવ તેની ઉંમરના પ્રમાણમાં અનુકૂળ હોય છે ત્યારે શરીરની શક્તિનો એક સરખી રીતે વિકાસ થઈ શકે છે.

આ ઉપરથી જે બાળકમાં અહંતા અને ચપળ સ્વભાવ હોય છે તેની વૃત્તિઓ, વર્તન, અને રસ પણ કેવાં હોય તે સમજાય છે. ખરી રીતે તો તેવું બાળક અસ્વસ્થ, લોભી, સ્વાર્થી, અને એકલપેટું બનશે; તેની મતલબના પ્રસંગ સિવાય બીજાની તે દરકાર કરશે નહિ. જે તે આકર્ષક હશે અને જે તેની પ્રશંસા થશે, તેને સાબાશી અપાતી હશે તો તે સ્વાભિરત થઈ રમતને ચાહશે અને તે રમતદ્વારા તેની ઇન્દ્રિયો અને સ્નાયુઓનો ઉપયોગ કરવાની તે ઇચ્છા ધરાવશે. પ્રાણી, જનાવર, જંતુ, સમોવડીઓ બાળકો વગેરે હાલતું ચાલતું સર્વ જે કંઈ તે જોશે તે તપાસીને ભવિષ્યમાં તેનો ઉપયોગ કરવાની તેની ઇચ્છા થશે.

આથી ઉલટા સ્વભાવવાળું બાળક ઉદાસીન વૃત્તિવાળું હોય છે. વારતવિક રીતે તો જે બાળક ચપળ પણ અન્યતું હિત કરવા પ્રેરાય છે તે આદર્શરૂપ ગણી શકાય; કારણ કે એવી તરેહની પ્રકૃતિવાળાં બાળકોમાં સહૃદયતા કે દિલસોજી ભરેલી ભાવનાનો દૃઢતાથી આવિર્ભાવ કરવા માટે તેનામાં આંતરશક્તિનો ગૂઢ ભંડાર ધણા મોટો પ્રમાણમાં સમાયેલો જ છે; પણ આવી પ્રકૃતિની માહિતી આ તેનો પ્રકટીભાવ તેની અમુક ચોક્સ ભાવનાના વિકાસદ્વારાજ સુસાધ્ય છે.

બાળકને રસ ઉપજાવવા માટે જરૂરની ત્રણે બાબતોનો આપણે ઉપર મુજબ વિચાર કર્યો. આ ત્રણે બાળકની અંદરજ છે અને ત્રણે વંશપર-પરાથી તેનામાં પારસારૂપે મળેલી છે, પણ તે ઉપરથી તેમ સમજવાનું

બાળકની રસવૃત્તિનું જાણી શકે અને તે પ્રદર્શન થઈ શકશે. અમુક ઉંમરનાં બાળકોને-તેમની સાધારણ બુદ્ધિના વિકાસને કંઈ અંશે અનુકૂળ થાય એવી પરિસ્થિતિવાળું વાતાવરણ શાળામાં રચી શકાય. શિક્ષકને તે રચવામાં ઉપરની બાબતોની ચર્ચા સાદાપરોપ અને સૂચનરૂપ થશે એમ આશા રહે છે; તે સાથે એવો ભય પણ રહે છે કે છૂટક છૂટક વ્યક્તિમાં વિવિધતા હોવાથી, વિશિષ્ટતા હોવાથી, એ બાબતોનો ધોરણરૂપે સ્વીકાર થાય તો વ્યક્તિ દીક નુકસાન પણ થાય ખરું. સારો માર્ગ તો એ છે કે એકી વખતે વિવિધ સ્થિતિના વિકાસવાળાં બાળકોને અનુકૂળ યર્ષ રહે એવી પરિસ્થિતિનું વાતાવરણ રચવું. આનું નામજ સમૂહમાં વ્યક્તિગત શિક્ષણ કે જેને 'નવીન' કેળવણી'ના યુગમાં આદર્શ ગણવામાં આવ્યું છે.

સક્કરનો સિંધુબંધ (લોઈડ બેરેજ)

આજથી લગભગ ૧૩ વરસ ઉપર સક્કરની નહેરની યોજનાની ગણતરી મુંબઈના ના. ગવર્નર'સર જ્યોર્જ લોઈડ (હાલ લોડ' લોઈડ)ના સમયમાં કરવામાં આવી હતી, અને તે માટે ૨૦ કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ અંદાજવામાં આવ્યો હતો. તા. ૧૩ મી જાન્યુઆરિને બુધવારના રોજ ના. વાઈસરોય લોડ' વિલિંગડનના હાથે તે ખુલ્લી મૂકવામાં આવી છે.

આ નહેર બંધ આખી સિંધુના પાણી ચંભાવી રાખવાની શક્તિ ધરાવે છે અને પાણીના જરૂયાની વહેંચણી તેના વડે નિયમિત રીતે થાય. તેની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. બંધના ૬૬ તાક-વળાંક છે અને તે દરેક તાક ૮૦ ટુ. પહોળા છે. બંધની કુલ લંબાઈ એક માઈલ જેટલી છે. પાણીને બંધ દરવાનો દરેક દરવાજો પર ટન જેટલો વજનમાં છે. વિદ્યુત-ચંત્રના બળ વડે કે હાથે તે સડેલાઈથી ઉઘાડી શકાય એવી યોજના કરવામાં આવી છે. બંધ ઉપર બે મોટા પુલ છે. તેમાં મોટો પુલ છે તે દરવાજા ઉઘાડખીડ કરવાના કામને માટે ઉપયોગમાં લેવાનો છે. બીજો જે પુલ છે તે નદીના સામસામા કાંઠાના વ્યવહાર-અવરજવર માટે ઉપયોગી થશે. આખોએ બંધ ધોળા સુનાના પથ્થરથી બાંધવામાં આવ્યો છે અને જે કામનો છે તેમાં રી-ઈન્ફોર્સ' કોંક્રેટ વાપરવામાં આવી છે. આથી સિંધુના પુર તેજથી પ્રકાશતા સૂર્યનાં કિરણોથી તે ઉજાજળ બપકાદાર બાંધકામ દીપી ઉઠે છે.

આ યોજના દુનીઆની મહાન નહેરોની યોજનામાંની એક યોજના છે, તેથી સિંધુના પાણીની સપાટી ઉંચે લાવી શકાશે અને તેથી સિંધના ધણા ભાગમાં ખેતીને માટે પાણી નહેરથી પુરું પાડી શકાશે. અત્યારે સિંધના જે ભાગો વેરાન છે તેમાં પાણી મળવાથી ખેતી થશે અને પાકમાં ઘડું અને ૩ પેદા થશે, આથી વસ્તીને પણ ઉદ્યોગો મળશે અને ઘડું અને ૩ પરદેશ પણ મોકલી શકાશે. આ બંધની સાથે સાત મોટી નહેરોનો સંબંધ જોડવામાં આવ્યો છે. બ્રિટિશ મુલકમાં લગભગ ૭,૫૦૦૦૦૦ એકર જમીનમાં વાવેતર થશે, અને તેમાં નીચે પ્રમાણે પાક ઉગાડવામાં આવશે:—

ઘડું	૨૪,૪૦૦૦૦	એકર	જમીનમાં	લગભગ	૧૧૩૩૦૦૦	ટન
૩	૭,૬૦૦૦૦	„	„	„	૫૬૨૦૦૦	ગાંસડીઓ.
ચોખા	૬,૫૬૦૦૦	„	„	„	૪,૪૭૦૦૦	ટન
જુવાર, બાજરી	૬,૬૫૦૦૦	„	„	„	૨,૬૮૦૦૦	ટન
દાળ-કેડોળ	૫૩૦૦૦	„	„	„	૧૫૦૦૦	ટન
તેલીબીઆં	૪,૧૦૦૦૦	„	„	„	૧૧૭૦૦૦	ટન

આ યોજના પુરી થતાં ૨૦ કરોડ રૂપીઆનો ખર્ચ થયો છે. તેમાં તે કામને લગતા યંત્રોની કિંમત ૫,૫૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆની હતી. પુલ અને લોદાના દરવાજાની સંખ્યા એકંદરે ૧૬૭૦ જેટલી છે. મોટી સાત નહેરો તથા તેમાંથી નીકળતી શાખા-નહેરો જેનો મોટા બંધ સાથે સંબંધ છે તેને માટે પહેલાં તો પુષ્કળ જમીન ખોદવાનું કામ કરવાનું હતું અને સાથે સાથે કિનારો પણ મજબુત ઉંચો કરવાનો હતો. આમાંની ૬૦૦૦ માઇલની સરકારી નહેરો ખોદવાની હતી. એકંદરે ૩૧૦૦૦ માઇલમાં પાણીના પ્રવાહને વાળવાના હતા. એકંદરે નહેરોનો વિસ્તાર ૩૭૦૦૦ માઇલની લંબાઈનો છે, અને આ લંબાઈ પૃથ્વીના પરિઘ કરતાં દોઢગણી છે. નહેરો માટે જે માટી ખોદી કાઢવામાં આવી છે તેનો જો ૧૦૦ ચો. ફ. ની જગામાં ઉંચો સ્તંભ કરીએ તો તે ૪૫૦ માઇલ જેટલો ઉંચો સ્તંભ થાય. ધણીખરી માટી યંત્રોની મદદથી ખોદી કાઢવામાં આવી હતી. મોટામાં મોટું યંત્ર ૧ મહીને ૫૬૬ લાખ ધનપુટ માટી ખોદે અને તેટલીજ જમીન ખોદતાં તેજ સમયમાં ૩૮૦૦ માણસો કામે લગાડવાં પડે. યંત્રોથી ખોદાણ જેટલું થયું તેટલું ખોદતાં ૧૩૫૦૦૦ માણસો કામે લગાડવાં પડત. બધાં સામટાં યંત્રો કામ કરે તો દર મિનિટે ૭૪ ટન

મોટી ખોદી બહાર કાઢવાની શક્તિ એ યંત્રોમાં હતી. તેટલું કામ પાંચ મહીનામાં કરતાં ૭૫૦૦૦ માણસોની શક્તિ જોઈએ.

નદીને જમણે કાંઠે ત્રણ અને ડાબે કાંઠે ચાર એમ કુલ સાત મોટી નહેરો ખાંધવામાં આવી છે. તેમાંથી ડાબા કાંઠાની બે નહેર ખેરપુર સંસ્થાનના અલાયદા ઉપયોગ માટે છે. જમણા કાંઠાની નહેરો રાઈસ કેનાલ-ચોખાના પાક માટેની નહેર, નોર્થવેસ્ટર્ન કેનાલ, અને દાદુ કેનાલ તરીકે ઓળખાય છે. રાઈસ કેનાલ મધ્ય સિંધની જમીનના ઉપયોગ માટે ખોદવામાં આવી હતી. આ પ્રદેશ ચોખાના પાકને અતુકૂળ છે. નહેર ૮૨ માઈલ લાંબી છે અને તેનો ખરીફ પાક વખતે ઉપયોગ કરવામાં આવશે. એપ્રિલમાં તે નહેર ખુલ્લી મુકાશે અને સપ્ટેમ્બરમાં તે બંધ કરવામાં આવશે, તેથી ૩૩૨૪૦૦ એકર જમીનમાં ચોખાનો પાક થશે અને ૨૪૮૦૦ એકર જમીન ખરીફ પાક માટે તેજ વખતે ઉપયોગમાં લેવામાં આવશે. તેમાંથી ૬૫ માઈલની બીજી શાખાઓ અને ૨૫૮ માઈલની બીજી નાની શાખાઓ નીકળે છે.

નોર્થવેસ્ટર્ન કેનાલનો ઉપયોગ રાઈસ કેનાલના ઉત્તરના અને વાયવ્ય પ્રદેશમાં કરવામાં આવશે. તેની મુખ્ય શાખા ૩૬ માઈલ લાંબી છે પણ તેમાંથી બીજી ત્રણ શાખાઓ નીકળે છે જેની કુલ લંબાઈ ૧૭૧ માઈલની છે. બધી મળી નહેરના પાણીનો માર્ગ ૩૩૦૦ માઈલની લંબાઈનો અને તેનાથી ૫૬૨૭૦૦ એકર જમીનમાં વહેતર થશે.

ત્રીજી દાદુ કેનાલથી રાઈસ કેનાલની પૂર્વના અને દક્ષિણના પ્રદેશને પાણી મળશે. આ નહેર નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વેને સમાન્તર માર્ગે ૧૩૧ માઈલ મુખી વહે છે. પછીથી તેમાંથી બે શાખા નીકળે છે. તેમાંની એક મેહવાન નામના પ્રાચીન શહેર આગળ અટકે છે. તેનાથી ૧૪૨૦૦૦ એકર જમીનમાં ચોખા અને ૩ તેમજ બીજા ખરીફ અને રવી પાક થશે.

લોઈડ ખેરેજથી નદીના જમણા કાંઠાની જે નહેરોને પાણી મળશે તે ઇસ્ટર્ન નારા કેનાલ, રોહરી કેનાલ, તેમજ ખેરપુરની પૂર્વ અને પશ્ચિમ બાજુની શાખાઓ નામે ઓળખાય છે. લોઈડ ખેરેજથી અથવા તો નવી રોહરી કેનાલથી ખેરપુરની મૂળ નહેરોને પાણીની કેટલીક અગવડ થઈ છે તેના બદલા તરીકે ખેરપુર શાખાઓ કાઢવામાં આવી છે. આ નહેરોમાં ખારે માસ પાણી વહેવા દેવામાં નહિ આવે, પણ વરસના આઠ મહીના તે નહેરોમાં પાણી વહેશે અને તેથી રવી અને ખરીફ પાક ઉગારી શકાશે. પશ્ચિમ શાખા ૪૫ માઈલ લાંબી અને પૂર્વ શાખા ૧૩ માઈલ લાંબી છે.

રોહરી નહેર અગત્યની નહેર છે. આ યોજના : દુનીઆની મોટી : યોજનાઓમાંની એક છે. આ યોજનાથી ખારે માસ પાણી મળી શકશે : પહેલા આ પ્રદેશમાં સિંધુના પુરથીજ, પાણી નહેરોમાંથી વહેતું હતું. આ યોજનાથી હેદ્રાબાદ પ્રદેશની નહેરોને પણ પાણી ખારે માસ મળી શકશે. નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વેને સમાન્તર વહી તે આગળ ૨૦૮ માઇલ, સુધી વહે છે. તેમાં પહેલા ૫૨ માઇલ ખેરપુરમાં ઘર્ષ વહે છે. તેથી ૧૭૨૨૦૦ એકર જમીનમાં ૩ અને ખીજ ખરીફ પાકોનું વાવેતર થશે; ૮૦૦૦ એકર જમીનમાં ઝોખા, અને ૧૩૬૨૦૦૦ એકર જમીનમાં ઘઉં અને ખીજો રવી પાક ઉગાડવામાં આવશે.

વેસ્ટર્ન નારા કેનાલ્સ મૂળ નારા નદીની નહેરોજ છે. એ આખીએ નદીમાંથી નહેરો કાઢવામાં આવે છે. નદીનો કાપો કાંઠો સિંધુના પુરથી નુકસાનમાં આવી જતો હતો તેથી તે મજબુત કરવામાં આવ્યો છે. બંધમાં ૧૬ ફુ. નો એક એવા ૨૫ તાક વાળવામાં આવે છે. મૂળ નહેર અને તેની શાખાઓની મદદથી ૧૫૦૦૦૦ એકર જમીનને પાણી મળશે.

(અંગ્રેજીમાંથી)

તારા

આકાશમાં ચળકતા સઘળા તારાઓ સર્વાંશે આપણા સૂર્ય જેવા છે એવું ખગોળશાસ્ત્રીઓનું એક સમયે માનવું હતું. પણ એ વાત હાલના ખગોળશાસ્ત્રીઓને માન્ય નથી. ખગોળશાસ્ત્રીઓએ તેમનું વર્ગીકરણ કર્યું છે અને એમની લુહી લુહી જતો ઠેરવી છે.

(૧) ઘણાજ થોડા તારાઓ આપણા સૂર્ય જેવા છે.

(૨) કેટલાક તેજોમય વાયુના મહાન પરપોટા જેવા છે.

એમનું ઘટત્વ એટલું તો ઓછું છે કે આ પૃથ્વી ઉપર કોઈ પણ પ્રદાર્થના ઘટત્વ સાથે તે સરખાવી શકાય નહિ. વિજ્ઞાનની મદદથી કોઈ રચનને વાયુ રહિત કરવા જતાં તેમાં વાયુનો અતિસૂક્ષ્મ પરપોટો રહી જાય છે. એ સર્વવિદિત છે. એવા પરપોટો અતિશય ફેલાઈ જઈને અતિસૂક્ષ્મ ઘટત્વવાળો બને; તેના કરતાં પણ આ મહાન પરપોટાથી તારાઓનું ઘટત્વ ઓછું હોય છે.

(૩) ત્રીજી જાતના તારાઓ ખીજી જાતના તારાઓ કરતાં જરા વધારે ઘટત્વવાળા હોય છે. તેઓ પણ વાયુરૂપે જ હોય છે; પરંતુ તેમાં

ગરમી અતિશય હોય છે. એમાંનો એકાદ તારો ને આપણા સૂર્યના સ્થાને આવે તો આપણી પૃથ્વી અને તેના ઉપરના સઘળા પદાર્થો, એક ક્ષણ માત્રમાં બળીને ખાખ થઈ જાય.

(૪) તારાઓની એકે ચોથી જાત પણ પાડી છે. તેને સુઝાઈ ગએલા તારાઓ કહે છે. પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે જીવી, કાળબળે સુઝાઈ જઈ, આ તારાઓ અંધકારમય બની અનન્ય અવકાશમાં પડી રહ્યા છે. તેઓના હિષ્ટિમિદુથી તપાસીએ તોપણ તારાઓમાં એક બીજાથી ઘણો તફાવત માલમ પડે છે. કેટલાક બાહ્યરજની માફક સફેદ પ્રકાશ આપે છે તો કેટલાક આંદ્રોની માફક લાલ પ્રગળના જેવા રંગથી પ્રકાશે છે. વળી કેટલાક આપણા સૂર્યની પેઠે પીળા પ્રકાશ આપે છે. એક વિદ્વાને તારાઓને ઘણીજ યોગ્ય ઉપમા આપી છે. તે કહે છે કે તારાઓ ભઠ્ઠીમાંથી તરતજ કાઢેલા પોલાદના કકડા જેવા છે. પ્રથમ તેઓ ચળકતા શ્વેત દેખાય છે, પછી ધીમે ધીમે જેમ કંડા પડતા જાય છે તેમ તેમ તારંગી રંગના થઈ પીળા પડી લાલ થાય છે. છેવટે કાળા થઈ જાય છે.

આમ છતાં કેટલાક તારાઓ ધીરેધીરે કંડા થવાને બદલે વધારે ગરમ થતા જાય છે, એમ ચોક્કસ જણાયું છે. સૌથી વધારે ચળકતો તારો સૌથી મોટો હોય છે. પડેલા અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સૌથી ઉંમરે નાનો હોતો નથી. પણ આવા અતિશય તેજના સમયે તો તેની બરજીવાની હોય છે. આમ તારાઓને પણ બાળપણ, જીવાની, ઘડપણ ને અંતે મોત પણ આવે છે !

તારાઓનાં કદમાં પણ ઘણો તફાવત હોવાનું ને ફેરફાર થવાનું બજોળશાસ્ત્રીઓને જણાયું છે. અતિ મહાન તારાઓને તેઓ 'રાક્ષસ' તારા અને નાનાઓને 'વામન' તારા કહે છે. આ તારાઓ કેટલા મોટા છે તેને થોડો ખ્યાલ નીચેની હકીકત ઉપરથી આવશે. સાધારણ રીતે આપણને પરિચિત પદાર્થોમાં સૂર્ય સૌથી મોટો છે. તેનો વ્યાસ ૮૦૦૦૦૦ માઇલ જેટલો આસરે છે; છતાં આવા મોટા સૂર્યની ગણતરી 'વામન' તારાઓમાં થઈ છે ! મૃગશીર્ષ નક્ષત્રનો આંદ્રો એક 'રાક્ષસ' તારો છે. માઉન્ટ વિવસન વેધશાળામાંથી બજોળશાસ્ત્રીઓએ આ મહાન તારાનું માપ કાઢ્યું ત્યારે તેમને જણાયું કે એનો વ્યાસ એકવીસ કરોડ પચાસ લાખ માઇલ જેવડો છે ! ને આ તારો આપણા સૂર્યની જગ્યાએ આવીને એસે તો પૃથ્વીનો બ્રમણમાર્ગ તેના શરીરમાં ચઈતે જાય ! આ તારાઓ

ધગધગતા વાયુના પરપોટા હોઈ તેમાં ઘટતવ ધણુંજ ઓછું હોય છે—અદ્દે હોતુંજ નથી એમ કહીએ તોપણ ચાલે. આથી આવા મોટા કદના તારાનું વજન પણ ધણુંજ ઓછું હોય છે.

પ્રયોગથી આપણે જાણીએ છીએ કે વાયુને દબાણ આપવાથી તે ઓછી જગા રોકે છે; એટલે તેનું ઘટતવ વધતું જાય છે. માત્ર બહારના દબાણથીજ આ પરિણામ આવે છે એવું નથી. પોતાના વજનના દબાણથી પણ વાયુ ગરમ અને ઓછી જગા રોકતો થઈ જાય છે. દરેક પદાર્થ માફક પાતળા વાયુનાં રજકણો, પણ એકબીજાને ખેંચે છે ને ખેંચાઈ ઘટ જાય છે. આ રીતે આ મહાન તારાઓ પણ વધારે ગરમ અને તાપ જાય છે. તેનો રંગ ધીરે ધીરે બદલાઈ હિત્તરોત્તર શ્વેત જાય છે. આમ જેટલો સંકોચાવાનો હોય તેટલો સંકોચાઈ રહે, ખૂબ શ્વેત જાય અને ૩૦-૪૦ હજાર ડિગ્રી જેટલો તાપ થઈ જાય ત્યારે એ જીવાનીમાં આવ્યો એમ કહેવાય છે. તે કદમાં નાનો થાય છે પણ તેજમાં ઘણો વધી જાય છે. બાહ્યરજ અને વ્યાધ હાલ એ સ્વરૂપમાં છે.

આ બની રહ્યા પછી આ તારો ઘડપણ તરફ પ્રયાણ કરે છે. પોતે કદમાં જેટલો નાનો થઈ રોકે એટલો થઈ રહ્યો હોય છે અને વધારે ગરમ હવે થઈ શકતો નથી તેથી અનંતતામાં તેની ગરમી ફેલાવા લાગે છે. તે ઠંડો પડવા લાગે છે, અને રંગ પણ બદલવા લાગે છે. જરૂર જીવાનીમાં જે ચળકતો શ્વેત રંગ હતો તે બદલાઈને પીળો, નારંગી, રાતો ને છેવટે અજવાળું નષ્ટ થતાં ઝાંઝો ને અંતે અંધકારમય થઈ જાય છે. આ દૃષ્ટિથી જોતાં આપણો સૂર્ય પણ સંકોચાએલો ને પીળો માલમ પડે છે, તેથી આપણે કહી શકીએ કે તે પણ જીવાની વટાવી ઘડપણમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યો છે. આ ‘વામન તારો’ ભવિષ્યમાં ધીરે ધીરે કરોડો વર્ષ પછી ઠંડો થતો થતો, રંગ બદલતો બદલતો છેવટે અંધકારમય થઈ જશે!

શામાટે એને કેવી રીતે આ તારાઓ હિત્પન્ન થયા છે તે આપણે જાણતા નથી, પણ અનંત અવકાશમાંથી તેઓ હિત્પન્ન થયા છે અને કાળાંતરે પાછા અંધકારમય બની જાય છે.

મનુષ્ય જીવનની માફક આદિ અને અંત અંધકારની વચ્ચે આ તારાઓ પણ (કાળની અનંતતા લક્ષમાં રાખી બોલીએ તો) થોડા સમય માટે અંધકાર કરે છે.

રણજીતભાઈ

પ્રાચીન ગુજરાતનું પાટનગર+

ખ. સ. ના સાતમા સૈકામાં ગુજરાતની રાજધાનીનું શહેર પંચાસર હતું. શંકર કવિએ કરેલા પંચાસરના વર્ણન ઉપરથી મુખ્ય બની સોલંકી રાજા ભુવડે જ્યશિખરી ચાવડાની રાજધાની ઉપર હુમલો કર્યો અને ગુજરાતને પોતાના તાબાનો મુલક બનાવ્યો, તે પહેલાંની પંચાસરની જાહોજલાલી ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે. વનરાજ ચાવડાનું પુસ્તક અને ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ વાંચનારને આ તીર્થભૂમિની યાત્રા કરવાનું અને જ્યશિખરી અને વનરાજ તથા સુરપાળના ક્ષાત્ર તેજથી ઝળહળતા પ્રદેશનું દર્શન કરવાનું મન થાય એ સ્વભાવિક છે. પંચાસરની આસપાસનો આખો પ્રદેશ પોતાનું પ્રાચીન ગૌરવ જણાવવા તથા પોતાનો ઇતિહાસ વર્ણવવા આતુરે હોય અને આપણને આમંત્રણ કરતો હોય તેમ અત્યારે પણ જણાય છે. હાલનું પંચાસર રાધનપુર રોટના તાબાનું એક નાનકડું ગામડું છે. રાધનપુરથી તે ૨૯ માઇલ દૂર રૂપેણ નદીની દક્ષિણે ચાર માઇલ દૂર આવેલું છે. વીરમગામ તાલુકામાં આવેલા માંડલ ગામથી તે આઠ ગાઉ અને વરમોરથી લગભગ પાંચ ગાઉ દૂર થાય છે. પંચાસરની આસપાસના પ્રદેશને સરાણુ (રણના જેવી ઝાડપાન વિનાની સપાટ જમીન) કહેવામાં આવે છે. આસપાસનો સમગ્ર પ્રદેશ ઝાડપાન વિનાનો હોવાથી પંચાસર ઘણે છેટે દેખી શકાય છે. ત્રણ ચાર માઇલ દૂરથી જોનારને ગામ ફરતો ઉંચો કોટ જણાય છે; પણ નજીક જતાં કોટને બદલે ઉંચા ઉકરડા માલમ પડે છે. કોટનું નામ કે નિશાન હાલમાં દેખાતું નથી. જ્યશિખરીના મરાયા બાદ ભુવડે ગુજરાતનું રાજ્ય પોતાની દીકરી મીનળદેવીને આપ્યું હતું. ત્યારબાદ જ્યશિખરીનો પુત્ર વનરાજ જંગલમાં મોટો થયો, અને સ્વપરાક્રમથી પોતાના બાપનું રાજ્ય તેણે જીતી લીધું. પણ પોતાની રાજધાની અણહીલપુરપાટણમાં ખસેડવામાં આવી, ત્યારથી પંચાસરની મહત્તા ઘટવા લાગી. પંચાસર જ્યાં બાદ શિલગુણસુરીએ કરેલા ઉપકારના પરિણામે વનરાજે જૈન ધર્મને ઉત્તેજન આપ્યું હતું, અને પંચાસરમાં પારસનાથજીની મૂર્તિ પધરાવી હતી. અણહીલપુરવસાયા બાદ આ મૂર્તિ પંચાસરથી પાટણ લઈ જવામાં આવી હતી, અને હાલમાં પણ તે પાટણમાં જ છે. પંચાસરના પ્રાચીન જૈન મંદિરનું રચાન કયાં હશે તે હાલમાં જાણી શકાતું નથી. હાલમાં ગામને ઝાંપે

આવડા વંશનો રતનદેવ સંવત ૬૦૨ના વૈશાખ સુદ ત્રીજના રોજ આ શહેર બંધાવ્યું હતું એમ માનવામાં આવે છે.

એક જૈન મંદિર છે. પણ ગામના નવું મંદિર બંધાયા બાદ બહારના મંદિર-
માંથી મૂર્તિઓને ખસેડીને ગામની અંદર નવા મંદિરમાં પધરાવવામાં
આવી છે. ગામના મંદિરની પાસે રાજગદી છે, પણ આ પણ અર્વાચીન
મકાન છે.

ગામના પાદરે જૂથેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે. કહેવાય છે, કે જ્ય-
શિખરીના દદનરથળ ઉપર આ મંદિર બંધાવવામાં આવ્યું હતું. મહાદેવનું
લિંગ પુરાણું છે, પણ તે કેટલા વખત પૂર્વનું દશે તે ચોકસ રીતે કહી
શકાય તેમ નથી. આ શિવમંદિરની પાસે એક ચોતરો છે. તેની સામેના
એક પાળાઆ પર “ માયું વાઢે તે માલ કાઢે ” એવો લેખ હતો. આ
ઉપરથી સાઢેક વર્ષ પર કોઈ માણસ ચોતરો ખોદીને અંદર દટાએલી લક્ષ્મી
લઈ ગયો હતો, તથા ચોતરો ઉપર પાંચ રૂપીઆ મૂકી ગયો હતો, એમ
પંચાસરના લોકો હાલમાં કહે છે.

ગામના ઝાંપામાં જમીનની અંદર દટાઈ ગએલી વાવ હોય એમ
જણાય છે; કારણ કે ચોમાસાના પાણીના ધસારાથી તેના ઉપરનો મંડાણનો
ભાગ વરસાદ વખતે લોકોને જણાય છે. વરસાદ વખતે આસપાસની જમી-
નમાં કોઈ કોઈ રથજો મોટા પાયાઓ જણાય છે. તે કદાચ પુરાતન
કિલ્લાના કે ખીજાં મકાનોના હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે.

પંચાસર ગુજરાતની રાજધાની તરીકે બંધ થયું ત્યારપછીનો
તેનો ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ થતો નથી. તે ઘણી વખત વચ્ચું હોય અને
ઘણી વખત ઉજડ થયું હોય એમ લાગે છે. ગામની ફરતા દારબંધ પુષ્કળ
પાળાઆઓ નજરે પડે છે, જેમાંનાં ઘણા ઉપર તીરકામણવાળા માણસો
કેરેલા છે. ઘણા પાળાઆના લેખો જુસાર્ઈ ગયા છે. જે લેખો વાંચી
શકાય છે તે સંવત ૧૮૧૮ ની સાલના તથા ૧૬ મા અને ૧૭ મા
સૈકાના છે.

ગુજર લોકો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા અને ગુજરાતમાં જાટાકે ગુજર
પોતાની સત્તા જમાવી ત્યારે દેવપદ્મણુ (સોમનાથ પાટણ) માં તેમનું એક
મોટું રાજ રથપાયું હતું. પછી વલ્લભિપુર અને પંચાસરનાં રાજ્યો રથપાયાં.
ષ. સ. ૬૯૬ માં જયશિખરી મરાયો, ત્યારબાદ વનરાજે પંચાસર ફરી
જીતી લીધું. ત્યારપછીનો લાંબા કાળ મુઘી પંચાસરનો ઇતિહાસ મળી
શકતો નથી.

ષ. સ. ના ૧૩ મા સૈકામાં વળા ચમારહીથી નાડોદા લોકો પંચા-
સરમાં આવી વસ્યા હોય એમ મનાય છે. સંવત ૧૮૧૮ માં પંચાસર

સાત આઠ વખત ઉજડ થઈ ફરી વરસું હોય એમ જણાય છે. ભાવ-
નગરના ગોહેલો અદારમાં સૈફાની શરૂઆતમાં પંચાસરમાં રીસામણે ગયા
હોય એમ પણ માનવામાં આવે છે. તેમના આગમન વખતે પંચાસરમાં
આહીર લોકોની વસ્તી વિશેષ પ્રમાણમાં હતી એમ કહેવાય છે.

સંવત ૧૮૧૮ ના અરસામાં ધ્રાંગધ્રાના રાણાએ પાટડીથી પંચાસર
પર હુલ્લો કર્યો હતો, તથા ગામ બાળીને લૂટ્યું હતું. પંચાસરના બ્રાહ્મણો
તથા કોળીઓ રાણાની ફોજની સામે થયા હતા, અને તેને હરાવી હતી.

હાલના પંચાસરમાં ૧૭૧૮ માણસની વસ્તી છે. ગામમાં એક નાની
નિશાળ છે; જેનો ૨૦-૨૫ છોકરાંઓ લાભ લે છે. ગામમાં દસેક ઘર
બ્રાહ્મણોનાં, ૨૦ જૈન વાણીયાનાં, ૭૦ નાડોદીઓનાં, ૧૦૦ કોળીઓનાં,
૨૦ ભરવાડનાં, ૨૫ દેડનાં, ૨૦ વસવાયાઓનાં, એમ કુલ ૩૦૦ ઘરની
વસ્તી ગણાય છે.

પંચાસરની ઉત્તરે ચાર ગાઉ સંખેધર નામનું સ્થળ છે, જ્યાં જૈન
લોકોનાં અર્વાચીન દહેરાંઓ આવેલાં છે.

પંચાસરથી ૧૦ માઇલ દૂર મુંજપુર નામનું (માલવપતિ મુંજરાજનો
નામ ઉપરથી) ગામ આવેલું છે. દસાડા છ માઇલ, ઝિંઝુવાડા ૧૨ માઇલ,
પાટડી ૧૩ માઇલના અંતરે આવેલાં છે.

પંચાસરની આસપાસની સધળી જમીન વનરાજના આધ્યજીવનના
પ્રસંગથી બચીતી છે. જયશિખરીના મરણ વખતે મહારાણી રૂપસુંદરીને
વીર સુરપાળ કોઈ નિર્ભય સ્થળે લઈ ગયા હતા, તે સ્થળ પંચાસરથી
ધણું દૂર નહોતું. પંચાસરથી લગભગ છ માઇલ દૂર વણોદ નામનું ગામ
છે, તેની નજીક વાલેવડું નામનું ગામકું છે. તેની નજીકમાં આવેલાં જંગલી
લોકોનાં ઝુંપડાંઓમાં રૂપસુંદરીને રાખવામાં આવ્યાં હોય એમ માની
શકાય છે. વાલેવડાની પાસે વેનકુવાના નામથી ઓળખાતો એક મોટો
કુવો છે. આ કુવો હાલમાં તો જીર્ણ સ્થિતિમાં છે છતાં તે તેની ગ્રામીન
ભવ્યતા બતાવી શકે છે. તેને અંદરના ભાગમાં ચાર મોટી કમાનો હતી.
હાલમાં એક કમાનનો થોડો ભાગ દેખાય છે. કુવાની આસપાસ ઝાડીવાળો
અને ઉંચા ધાસવાળો પ્રદેશ આવેલો છે, અને અત્યારે પણ અણુહીલ
આહરના નામની સાથે જોડાયેલાં સ્મરણો તાજાં કરાવે છે. નજીકમાં
એક જીર્ણ શિવમંદિરનું ખંડેર જણાય છે. આની નજીક એક ભોંયરાનું
મ્હોં હોવાનું કહેવાય છે. એમ માનવામાં આવે છે, કે ભોંયરાના આ તરફ-
ના દાર વાટે વણોદમાં આવેલા શિવગુણસુરીના અપાસરામાં જઈ શકાતું.

વણોદમાં અત્યારે પણ શિલગુણસુરીના અપાસરામાં ભોંયરાતું દ્વાર જોઈ શકાય છે. શિવમંદિર અને જૈન અપાસરો એ બન્ને તે વખતે વિરોધી વસ્તુઓ ગણાતી, અને આ બન્ને રથજોને જોડનાર ભોંયરાદ્વારા જવા આવવાનો રસ્તો હોવાથી રથસુંદરીની ભાળ કાઢને ન મળે એ હેતુથી આતું ભોંયરૂં બનાવ્યું હોય એમ માની શકાય છે. ભોંયરૂં હાલમાં બંધ છે, કદાચ તેને ખોલવામાં આવે તો ઇતિહાસ ઉપર વિશેષ અજવાળું પડવાનો સંભવ છે. વાલેવડાની આસપાસ પાળીઆઓ અને જુના પથ્થરો પુષ્કળ માલમ પડે છે.

વણોદમાં શિલગુણસુરીના અપાસરા ઉપરાંત વેન તળાવ અને તેને કંઠે વનાઈ માતાનું મંદિર આવેલાં છે. વણોદની ગુજરાતી નિશાળના હાલના મહેતાજીના પ્રવાસથી માતાને માટે એક નાની દહેરી બંધાઈ છે.

આજથી દોઢેક વર્ષપર વણોદના મયાચંદ નામના એક વણિકે સ્વપ્ન આવેલું, કે “પ્રાચીન વણોદની લક્ષ્મી બહાર આવવા ઇચ્છે છે.” ત્યારબાદ બે ત્રણ દિવસમાંજ કોઈ માણસ વનાઈ માતા પાસે ખોદકાર કરીને જમીનમાં દોરેલી લક્ષ્મી લઈ ગયો હતો તથા માતાની આગળ પ્રાચીન કાળના પાંચ સિક્કાઓ મૂકી ગયેલો એમ વણોદના માણસો જણાવે છે. દરેક સિક્કાનું વજન ૨૬ આની ભાર થતું હતું.

ઉપર મુજબની પ્રાચીન ગુજરાતના લગ્ન પ્રદેશની યાત્રા તે વખતનું જ્ઞાન તેજ અને શૌર્યની આપણને અંખી કરાવે છે, અને કાળચક્રનું અપરિમિત સત્તાનું જ્ઞાન કરાવે છે. પંચાસરનું વર્ણન કરતાં કેવિત્રેન્દ્રનાલાલે ઉચ્ચારેલા નીચેના ઉદ્ગારો મુજબ યાત્રિકને પુરાતન કાળને ઇતિહાસ ઉઠેલવા આ ભૂમિ પ્રેરે છે.

પંચાસરે તે પાંચ સરોવરે !

પુણ્ય પાપ ચીતરેલાં નીર,

હો ! રણને કાંઠલડે રે;

જાહોજવાલી જુની ગુજરાતન

ઇતિહાસ ચીતરેલી ભોમ,

હો ! રણને કાંઠલડે રે

રંક અને રાજવીની ત્રાતલડી

દુઃખ સુખ ચીતર્યું અનિત્ય,

હો ! રણને કાંઠલડે રે

કાળ કેરા આંકડા ઉકેલતાં રે,
હવે શોક ચીતરેલું ચિત્ત,
હો ! રણને કાંઠે રે.

મનસુખરામ મણિશંકર દિવેદી
આસી: ડ. એ. ઇ., અમદાવાદ

પુસ્તકાલય*

પુસ્તકાલયનું મહત્વ કોઈને અજાણ્યું નથી. પ્રજાની પ્રગતિ તે સંસ્કારથી મપાય છે. એ સંસ્કારનું પ્રતિબિંબ પ્રજાના સાહિત્યમાં જિંદા છે. એ પ્રતિબિંબને પુસ્તકો સંગ્રહે છે, અને રક્ષે છે. એવાં પુસ્તકાલય એટલે પ્રજાસંસ્કારનો ભંડાર.

પુસ્તકાલયની સંસ્થા ઘણી જુની છે. માનવીએ જે યુગમાં વાણી મૂર્તિમાં ઉતારી તે યુગ જેટલી પુરાણી એ પુસ્તકાલયની કથા છે. ઇસવી સન પહેલાંની વીસ સદીઓથી પુસ્તકાલયની હયાતી નોંધાતી ચાલી આ છે. પુસ્તકાલયની સંસ્થા કાંઈ નહિ તો ચાર હજાર વર્ષ જેટલી જુની છે અને કદાચ તેનું અસ્તિત્વ એથી પણ જુના યુગમાં હોય.

પુસ્તકાલયની કથા ઘણી પુરાણી છે તેથી તે એક પુરાણ જેવી અહ જુત અને રસભરી છે. પ્રાચીન સંસ્કૃતિનું પુસ્તકાલય એક અંગ હતું એ બ્યારે આપણે જાણીએ છીએ ત્યારે આપણી વર્તમાન સંસ્કૃતિનો ધર્મ સહેજ ઓછો થાય છે. મીડિયનો, પારસીઓ, અને આસીરિયનોમાં પુસ્તકાલયો હતાં. ઇસુ પહેલાંનાં સોળસો વર્ષ ઉપરનો એક મીસરી હસ્તલેખ આજ સુધી સચવાઈ રહ્યો છે. પુસ્તકાલયોનું મહત્ત્વ પ્રાચીન ઇજીપ્તને એટલું બધું સમજતા હતા કે આજથી પાંતરીસો વર્ષ ઉપર પુસ્તકાલય એ ઇજીપ્તનો આત્મિક દવાખાનાને નામે ઓળખતા. ગ્રીસ અને રોમની સંસ્કૃતિએ ઇસુના જન્મ પહેલાં કેટલાંએ વર્ષો અગાઉ સંખ્યાબંધ પુસ્તકાલયો વિકસાવ્યાં હતાં. મુસ્લીમોએ પણ પુસ્તકાલયની સેવ કરવામાં પાછી પાની કરી નથી. મધ્ય એશિયાથી સ્પેન સુધી વીજળીની ઝલકે ફેલાયેલી મુસ્લીમ સંસ્કૃતિની આપણે હજી પુરી કદર કરી શક્ય

• નવસારી પ્રાંત પુસ્તકાલય પરિષદના પ્રમુખના બાપજીનો ચોરોક સાર.

નથી. એ સંસ્કૃતિએ માત્ર તલવારનેજ પુછ છે એમ માનવું એ બૂલભરેલું છે. અલેક્ઝેન્ડ્રિયાના પ્રાચીન અને વિશ્વવિખ્યાત પુસ્તકાલયને ખાળી મૂકવાનો આરોપ મુસ્લીમો ઉપર મૂકવામાં આવે છે એમાં સત્યનો અંશ ઘણો થોડો છે. ઉલટું મુસ્લીમોએ તો ખગદાદ અને બસરામાં, કેરે અને ત્રિપોલીમાં અને રપેનના કોરડોવામાં વિશાળ પુસ્તકસંગ્રહો રચાયા હતા.

ચીન અને જાપાનમાં પણ પ્રાચીન કાળથી પુસ્તકો ભેગાં કરવાની પ્રથા ચાલી આવે છે. હિંદુ સંસ્કૃતિએ તો અંચળે દેવનું મહત્વ આપ્યું છે. રામાયણ, ભાગવત, ભારત કે ગીતાનું પારાયણ પ્રવચન હોય ત્યારે અંચપૂજનો વિધિ કરવો પડે છે. અક્ષર એ બ્રહ્મવાચક શબ્દ છે. લિપિને-વર્ણકૃતિને અક્ષરનું નામ આપી આપણા વિદ્વાનોએ તેનામાં ઈશ્વરસ્વ કહ્યું છે. તેઓએ વર્ણમાં રહેલા બ્રહ્મને કહ્યું છે. એ વર્ણની જ ગોઠવણથી અનેલા અંચની પૂજા કરવામાં આવે એ સ્વાભાવિક છે. સીપ લોકોના અંચ સાહેબમાં પણ એજ ઈશ્વરસ્વરૂપ અક્ષરનાં પૂજનની ભાવના રહેલી છે.

જે દેશમાં અંચની પૂજા થાય તે દેશમાં અંચના સંગ્રહ થયા વગર રહે જ નહિ. અહીં પણ ઘણા પ્રાચીન સમયના અંચભંડારો જાડી આવ્યા છે. ઋષિઓના આશ્રમો, બૌદ્ધ સાધુઓના મઠ, જૈનોના ઉપાશ્રય, અને આચાર્યોનાં પીઠ એ બધાંજ એક અગર બીજે સ્વરૂપે પુસ્તકાલયોજ હતાં એમ કહીએ તો ચાલે. નેપાળ અને તિબેટના અંચભંડાર, જેસલમીર, પાટણ, અને ખંભાતના પુસ્તકસંગ્રહ આપણી પ્રાચીન પુસ્તકાલય પદ્ધતિની સાક્ષી પુરે છે. આપણા રાજ્યકર્તાઓ વિદ્યાને ઉત્તેજન આપવાનો રાજ્ય-ધર્મ જરાબર સમજતા હતા. વિક્રમ અને ભોજનાં નામ વિદ્યા પરત્વે અમર થઈ ગયાં છે. એક એક શ્લોકના લાખ રૂપીઆ ભોજ આપતો હતો એ કથનમાં અતિશયોક્તિ હશે; પરંતુ એ અતિશયોક્તિ પાછળ રહેલી ભોજ રાજની વિદ્યાપ્રાસના તો આપણે જરૂર જોઈ શકીએ છીએ. હેમચન્દ્રના વ્યાકરણને હાથી ઉપર વાજતે ગાજતે ફેરવનાર ગુર્જરનરેશ સિદ્ધરાજ અંચસંગ્રહ માટે કેટલો ઘેલો બનતો હશે તે આપણે સહજ કહી શકીએ એમ છીએ.

હિંદના મુસ્લીમ રાજકર્તાઓનો મોટો ભાગ વિદ્યાવિહીન હતો એમ કહેવું એ મોટો અન્યાય છે. મુગલ શહેનશાહોનો વિદ્યાવ્યાસંગ તો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે. ધર્મોન્ધ અને જુલમી ગણાતા ટીપુ સુલતાનનું પુસ્તકાલય તેના મૃત્યુ પછી અંગ્રેજોને હાથ આવ્યું, તેમાં એ હજાર હસ્તલિખિત

પુસ્તકો હતાં. અયોધ્યાના નવાબ વાજીઅલી સાહેબે પદમજ કરી કલકત્તા લાવવામાં આવ્યા ત્યારે એ નવાબ પોતાના પુસ્તકાલયમાંથી બે એટલાં કીમતી હસ્તલિખિત પુસ્તકો પોતાની સાથે લઈ ગયો હતો; છતાં તેનું મુખ્ય પુસ્તકાલય તો લખનૌમાં જ રહ્યું હતું. બીજે વર્ષે સત્તાવનના બળવા વખતે, લખનૌને અંગ્રેજોએ ઘેરા લીધો ત્યારે ત્યાંના પુસ્તકાલયમાંનાં અનેક પુસ્તકો નાશ પામ્યાં. તોપણ તેમાંથી થોડાંક રહ્યાં જે હજી કલકત્તાની એશિયાટિક સોસાયટીએ ખરીદી પોતાના પુસ્તકાલયમાં રાખ્યાં છે. પેશ્વાઈનું દફતરખાનું તો હજી શોધકો માટે ખુલ્લું જ છે.

પુસ્તકાલયની સંસ્થા પ્રાચીન છે, અને એ પ્રાચીન સંસ્થાને અંગ્રેજી અમલ પહેલાં પણ આપણે ત્યાં પોપણ મળતું હતું એ ઇતિહાસસિદ્ધ વાત છે. પુસ્તકાલય એ માત્ર રાજ્યની શોભા નહિ પરંતુ રાજ્યની જરૂરિયાત તરીકે ગણાતું. ધનખંડારની માફક પુસ્તકખંડારનાં જતન કરવામાં આવતાં. તેને માટે ઈમારતો અને ઓરડાઓ, અલગ રાખવામાં આવતાં. રાજમહેલમાં પણ પુસ્તકાલયનું સ્થાનક હોય અને સાધુઓના મકામાં પણ તેનું સ્થાનક હોય. શાહી કુખરસ્તાનમાં પણ તેનો પકોશ હોય અને કોઈ ફિલસૂફના ઘરમાં પણ તેની ગોઠવણી હોય. જેમ ધનનો સંચય કરવાની માનવીને ઇચ્છા હોય છે તેમ પુસ્તકસંચયની પણ તેને ઇચ્છા રહેલી છે, કારણ, માનવીની ખાતરી થઈ છે કે પુસ્તકની મહત્તા ધનની મહત્તા કરતાં ઓછી તો નથી જ.

વળી માનવજીવનના કંઈ કંઈ પ્રસંગો અને કંઈ કંઈ લાગણીઓ પુસ્તકાલયમાં સંક્રાન્ત થએલાં આપણે જોઈ શકીશું. પુસ્તકનો સંગ્રહ કરવાની વૃત્તિ ઉપરાંત એ સંગ્રહને સાચવી રાખવાની અને તેને વધારવાની લોભવૃત્તિ પણ આપણને પ્રાચીન કાળથી દેખાઈ આવે છે. એક રાજ્યના પુસ્તકાલયમાં એક લાખ પુસ્તક હોય તો બીજું રાજ્ય પોતાના પુસ્તકાલયમાં એ લાખ અંશે વસાવે. મિસરની ટોલેમીની પુસ્તકશાળા નિહાળી ગ્રીસના રાજ્યકર્તાઓને અદેખાઈ થતી. પુસ્તકાલયોનાં વેચાણ પણ થતાં અને તેમની બેટ બક્ષિસો પણ કરવામાં આવતી હતી. મહાન ફિલસૂફ એરિસ્ટોટલે પોતાની પુસ્તકશાળા પોતાના શિષ્ય થિઓફ્રેસ્ટસને આપી અને તેણે પોતાના શિષ્ય તેલીપસને તેનો વારસો આપ્યો. પુસ્તકાલયો તરફ રાજ્યકર્તાઓની પણ લોભનજર પડતી હતી. તેમાંથી બચાવવા તેલીપસે તેને પરગામ ખસેડી એટલુંજ નહિ, પણ તેને બોંયરામાં સંતાડી રાખ્યું. ભવિષ્યમાં એ પુસ્તકા-

ગણિતના દાખલા

‘ગુજરાત શાળાપત્ર’ના ઓગસ્ટ ૧૯૩૧ ના અંકમાં, પાનાં ૩૦૪ થી શરૂ કરીને ગણી બતાવવામાં આવેલા કેટલાક નમુનાના દાખલામાંથી નીચેના ત્રણ દાખલામાં ભૂલો છે, તેથી તે નીચે ફરીથી કરી બતાવ્યા છે.

દા. ૨, પાનું ૩૦૫.

૬, ૯, ૧ અને ૩ એ અંકોથી બનતી મોટામાં મોટી સંખ્યામાંથી તેજ અંકોથી બનતી નાનામાં નાની સંખ્યા બાદ કરો, અને જે જવાબ આવે તેમાં કેટલા શતક, દશક ને એકમ છે તે લખો.

મોટામાં મોટી સંખ્યા બતાવવા હજારના સ્થાનમાં બારેમાં બારે અંક (૯) ગોઠવીએ, પછી શતક સ્થાનમાં તેથી હલકો અંક (૬) દશકના સ્થાનમાં, તેથી ઉતરતો હલકો અંક (૩), અને છેવટે એકમના સ્થાનમાં સૌથી હલકો અંક (૧) મૂકીશું.

હ. શ. દ. એ.

∴ મોટામાં મોટી સંખ્યા

૯ ૬ ૩ ૧ થઈ.

તેથી ઉલટી રીતે નાનામાં નાની સંખ્યા ૧ ૩ ૬ ૯ થાય.

હવે મોટી સંખ્યા ૯ ૬ ૩ ૧

નાની સંખ્યા ૧ ૩ ૬ ૯

૮ ૨ ૬ ૨ બાદબાકી

તેમાં હજાર ૮

શતક ૨

દશક ૬

અને એકમ ૨ છે.

જવાબ ૮૨૬૨; તેમાં શતક ૨, દશક ૬ અને એકમ ૨.

(નોંધ-જે બાદબાકી આવે તેના શતક, દશક અને એકમ કેટલા થાય એમ નથી પૂછ્યું પણ તેમાં કેટલા શતક, દશક અને એકમ છે એમ પૂછ્યું છે.)

દા. ૩, પાનું ૩૦૬.

૩૫૭૯ શ. ૧૧ આ. ૮ પા. ને અતુકમે ૭, ૯ તથા ૫ વડે ભાગો; અને તેજ રકમનો ભાગક ૩૧૫ હોય, તો શેષ શો રહે તે ઉપરની રીત ઉપરથી શોધી કાઢો.

ક્ર. આ. પા.	લાગનો શેષ	કુલ શેષનીકિ.
૩ ૩૫૭૯-૧૧-૮	૧ પાર્શ્વ	૧ પાર્શ્વ
૫ ૫૧૧-૧-૨	દરેક સાતમા લાગની કિ	૫ ,, દરેક સાતમા ,, ૩૫ ,,
૫ ૫૬-૧૩-૧	દરેક ૭x૯=૬૩મા ,,	લાગનો શેષ.
૧૧-૫-૯	દરેક ૭x૯x૫=૩૧૫મા ,,	૪ ,, ,, ૬૩મા ,, ૨૫૨ ,,
	૩. આ. પા.	ર૯૩ પા.
	૨૯૩ પાર્શ્વ = ૧-૮-૫	કુલ શેષ.
	જવાબ રા. ૧-૮-૫ કુલ શેષ.	

દા. ૭, પા. ૩૨૦.

હું દર વર્ષે આખરે ૫૦૦) રૂપીઆ બચાવી ચ. ટ. વ્યાજે મૂકું છું. વ્યાજનો દર પહેલે વર્ષે ૪ ટકા છે, પણ બીજા વર્ષે તેમાં ૨૦ ટકાનો તથા ત્રીજા વર્ષે બીજા વર્ષના દરમાં ૨૫ ટકાનો વધારો થાય છે. ત્યારપછી દર કાયમ રહે છે, તો ચાર વર્ષે આખરે મારે ખાતે કેટલી રકમ થશે તે કાઢો. (ફક્ત આના સુધી જવાબ ખરો લાવો.)

૨૦ ટકા = ૨૦ મો ભાગ. ૪ ટકાનો ૨ = ૮ ટકા બીજા વર્ષનો વધારો
 ∴ બીજા વર્ષનો દર = ૪+૮ ટકા.
 ૨૫ ટકા = ૨૫મો ભાગ. ૪+૮ ટકાનો ૨૫ = ૧-૨૪૪ ટકા ત્રીજા વર્ષનો વધારો
 ∴ ત્રીજા વર્ષનો દર = ૬ ટકા.
 ચોથા વર્ષે તો દર કાયમ રહે છે ∴ ચોથા વર્ષનો દર = ૬ ટકા.

૩.

૫૦૦

૪+૮ ટકા લેખે ૨૪

૫૦૦

૧૦૨૪

૬ ટકા લેખે

૬૧-૪૪

૫૦૦

૬ ટકા લેખે

૧૫૮૫-૪૪

૯૫-૧૩

૫૦૦

પહેલા વર્ષે આખરે જ્યે માટે તેનું વ્યાજ બીજા વર્ષે મળે ∴ બીજા વર્ષ માટે મુદ્દલ વ્યાજ બીજા વર્ષ માટે.

બચત રકમ બીજા વર્ષ આખરે.

બીજા વર્ષ આખરે કુલ = ત્રીજા વર્ષ માટે મુદ્દલ

વ્યાજ ત્રીજા વર્ષ માટે.

બચત રકમ ત્રીજા વર્ષ આખરે.

ત્રીજા વર્ષ આખરે કુલ = ચોથા વર્ષ માટે મુદ્દલ.

વ્યાજ ચોથા વર્ષ માટે (ફક્ત આના સુધી જ ખરો જવાબ લાવવાનો છે માટે દરેક શીર્ષકો ખે રચણ સુધી જ ગુણાકાર કર્યો)

બચત રકમ ચોથા વર્ષ આખરે.

૨૧૮૦-૫૭ ચાર વર્ષ આખરે ખાતામાં કુલ રકમ.
 ૨૧૮૦ રા. ૫૭ દોકડા = ૨૧૮૦ રા. ૯ આના કુલ રકમ. જવાબ.

‘ગુજરાત શાળાપત્ર’ ના ઓગસ્ટ ૧૯૩૧ ના અંકમાં પાના ૩૦૪-થી શરૂ કરીને ગણી બતાવવામાં આવેલા નમુનાના દાખલામાંથી નીચેના ચાર દાખલા નીચે મુજબ વધારે ચોક્કસાઈ અને સરળતાથી કરી બતાવ્યા છે.

દા. ૧ લેા, પા. ૩૦૪.

જો ૭ મરદો ૩ દિવસમાં દરરોજ ૯ કલાક કામ કરીને બટાટાની ૯૪૫ હારો રોપી શકે, તો ૫ દિવસમાં દરરોજ ૮ કલાક કામ કરે, અને ૧૨૦૦ હારો રોપવાની હોય, તો કેટલી સ્ત્રીઓ જોઈએ.

(૪ સ્ત્રીઓનું કામ ૩ મરદ જેટલું હોય છે)

રોજ ૯ કલાક પ્રમાણે કામ કરે તો ૩ દિવસમાં ૯૪૫ હારો રોપવા ૭ મરદો જોઈએ.

મરદો

∴ ૭ ૮ ” ” ” ” ૩ ” ” ” ૭ × ૬ ” (વધારે)

મરદો

∴ ૭ ૮ ” ” ” ” ૫ ” ” ” ૭ × ૬ × ૫ (ઓછા)

મરદો

∴ ૭ ૮ ” ” ” ” ૫ ” ૧૨૦૦ ” ૭ × ૬ × ૫ × ૧૨૦૦ વ.

$$\frac{7 \times 8 \times 6 \times 5 \times 1200}{7 \times 8 \times 6 \times 5} = 1200 \text{ મરદ}$$

પણ ૩ મરદ જેટલું કામ ૪ સ્ત્રીઓનું હોય છે.

∴ ૬ ” ” ” ૪ સ્ત્રી × ૨ = ૮ સ્ત્રીઓનું થાય.

જવાબ ૮ સ્ત્રી.

દા. ૪ થી, પા. ૩૦૬.

૨૫ ફૂટ લાંબા, ૧૫ ફૂટ પહોળા તથા ૧૪ ફૂટ ઉંચા એક ઓરડાને ફરતો ૬ ફૂટ પહોળો ઓટલો કરાવવો છે; તેનું ખર્ચ રૂ. ૨૩૪ થાય છે. ત્યારે જો ઓટલો ૯ ફૂટ પહોળો કરાવીએ, તો ખર્ચ કેટલું વધારે થાય.

	લાંબાઈ ફૂટ	પહોળાઈ ફૂટ
ઓરડાની	૨૫	૧૫
૬ ફૂટ ઓટલા સાથે ઓરડાની	૨૫+૧૨	૧૫+૧૨
અને ૯ ફૂટ ” ”	૨૫+૧૮	૧૫+૧૮
હવે ઓરડાનું ક્ષે. ફ. =	(૨૫×૧૫) ચો. ફ.	= ૩૭૫ ચો. ફ.
૬ ફૂટ ઓટલા સાથે ” ” =	(૩૭×૨૭) ” ”	= ૯૯૯ ” ”
૯ ફૂટ ” ” ” =	(૪૩×૩૩) ” ”	= ૧૪૧૯ ” ”
∴ નાના ઓટલાનું ” ” =	૯૯૯ ચો. ફ. - ૩૭૫ ચો. ફ.	= ૬૨૪ ” ”
∴ મોટા ઓટલાનું વધારાનું ક્ષે. ફ. =	૧૪૧૯ ચો. ફ. - ૯૯૯ ચો. ફ.	= ૪૨૦ ” ”
હવે ૬૨૪ ચો. ફૂટ ઓટલાનું ખર્ચ રૂ. ૨૩૪ છે.		

$$\therefore ૪૨૦ \quad \text{,,} \quad \text{,,} \quad \text{,,} \quad \text{,,} \quad ૩૧. \quad \frac{૩૧}{૨} \times \frac{૧૦૫}{૨} = ૧૬૫ \quad ૩. = ૧૫૭-૮$$

જવાબ ૩૧. ૧૫૭-૮ વધારાનું ખર્ચ

દા. ૫ પા. ૩૦૮

એક વેપારી ડાપેલી કિંમત ઉપર ૧૦ ટકા કમિશન કાપી આપ શબ્દકોશ ૩. ૧૧ માટે વેચે છે જતાં તેને ૭૬ ટકા નફો મળે છે. ત્યાં જો તેણે ડાપેલી કિંમતે તે વેચ્યો હોત, તો તેને કેટલા ટકા નફો મળત ૧૦ ટકા = $\frac{૧૦}{૧૦૦}$ ભાગ \therefore ડાપેલી કિંમતના $(૧ - \frac{૧૦}{૧૦૦}) = \frac{૯૦}{૧૦૦}$ ભાગ વે. કિં કમિશન કાપીઆપે

\therefore વે. કિં. ના $\frac{૧૦}{૧૦૦}$ ગણી ડાપેલી કિં. થાય.

\therefore ડાપેલી કિં. = ૩. $\frac{૧૦}{૧૦૦} \times \frac{૧૦૦}{૯૦} = ૩. \frac{૩૫}{૧૦} = ૩.૩૫$ ૩.

૭૬ ટકા = $\frac{૭૬}{૧૦૦}$ ભાગ \therefore મૂ. કિં. ના $(૧ + \frac{૭૬}{૧૦૦})$ ગણી વે. કિં. થાય.

\therefore વે. કિં. નો $\frac{૧૦૦}{૧૭૬}$ ભાગ મૂ. કિં. થાય.

\therefore મૂ. કિં. = ૩. $\frac{૩૫}{૧૦} \times \frac{૧૦૦}{૧૭૬} = ૩. \frac{૩૫}{૧૭.૬} = ૩. ૧૦૧$

જા. કિં. મૂ. કિં.
ડાપેલી કિંમતે વેચવાથી મળનાર નફો = ૩. ૧૨૧ - ૩. ૧૦૧
= ૨ ૩.

૧૦૧ ૩. મૂ. કિં. ઉપર ૨ ૩. નફો મળે છે

\therefore નફો $\frac{૨૩}{૧૦૦}$ ભાગનો થયો

$\frac{૨૩}{૧૦૦}$ ભાગ = $\frac{૨૩૦૦}{૧૦૦}$ ટકા = ૧૮ $\frac{૧૦}{૧૦૦}$ ટકા

જવાબ ૧૮ $\frac{૧૦}{૧૦૦}$ ટકા નફો મળત.

દા. ૬. દો. પા. ૩૦૯.

એક માણસે ૮૦૦ રૂ. ની ૪ $\frac{૧}{૨}$ ટકાની લોન જ્યારે તેનો ભાવ ૮૬૧૧ હોતો ત્યારે ખરીદ કરી, અને થોડાંક વખત પછી વળી પાછી ૫૦૦ રૂ.ની તેજ લોન લીધી. જો તેને પોતાની રોકેલી રકમ ઉપર એકંદર ૪ $\frac{૧}{૨}$ ટકા વ્યાજ પરવડતું હોય તો પાછળથી ૫૦૦ રૂ. ની લોન શા ભાવે લીધી હશે ? દરેક વખતે સેંકડે $\frac{૧}{૨}$ ટકા દલાલી આપવી પડે છે.

કુલ લીધેલી લોન = ૮૦૦ રૂ. ની + ૫૦૦ રૂ. ની = ૧૩૦૦ રૂ. ની.

હવે (ઘ) ૧૦૦ રૂ. ની લોન ઉપર ૪૧૧ રૂ. વ્યાજ મળે.

\therefore ૧૩૦૦ રૂ. " " ૪૧૧ રૂ. \times ૧૩ = ૪૧૧.૫૮૧૧ વ્યાજ મળે છે.

પણુ (વ) રૂ. ૩. વ્યાજ પરવડે ત્યારે રૂ. ૧૦૦ રોકડા રોકેલા હોય

∴ $\frac{૧૧૭}{૧૦૦} \times ૩ = ૩.૫૧$ રૂ. વ્યાજ મળે, ∴ રૂ. $૧૦૦ \times \frac{૪}{૧૦૦} = ૪$ રૂ. રોકેલા હોય

(ઘ) ૧ લી લોનમાં રૂ. ૮૯૫૫૫ લાવ + રૂ. ૦૧ દલાલી = રૂ. ૮૯૫૬૬
રૂ. ૧૦૦ ની લોન માટે રોકેલા પડે

∴ ૮૦૦ રૂ. ની લોનમાં રૂ. $૮૦ \times ૮ = ૬૪૦$ રોકેલા હશે.

(ઙ) તેથી બીજી રૂ. ૫૦૦ ની લોનમાં રૂ. ૧૨૦૦ - રૂ. ૭૨૦ = રૂ. ૪૮૦ રોકાયા હોવા જોઈએ.

∴ રૂ. ૫૦૦ ની લોનમાં ૪૮૦ રૂ. રોકાયા છે

∴ રૂ. ૧૦૦ ની લોનમાં રૂ. $૪૮૦ \div ૫ = ૯૬$ રોકવા પડે.

રૂ. ૯૬ કુલ રોકાણ - રૂ. ૦૧ દલાલી = રૂ. ૯૫૫૫ લોનનો લાવ
જવાબ રૂ. ૯૫૫૫ લોનનો લાવ.

ગામડાંની કેળવણીનું આદર્શ સ્વરૂપ*

આપણો હિંદુસ્તાન દેશ નાનાં નાનાં ગામડાંનો બનેલો છે. બીજા સુધરેલા દેશોના પ્રમાણમાં આપણા દેશમાં શહેરો ઓછાં છે. આ કારણથી પ્રજાની ઉન્નતિ માટે આમ્ય કેળવણીનો વધારો થવાની જરૂર છે.

હાલના સમયમાં ગામડાંમાં જે કેળવણી અપાય છે, તે ખામી ભરેલી છે, એમ સામાન્ય પ્રજાવર્ગ, વિદ્વાનો, અને ખાતાના નાના ગોટા અધિકારી સાહેબો પણ કહે છે. જે કે તેમાં કયા કયા પ્રકારની ખામીઓ છે, તે સૌ સૌની જુદા જુદા પ્રકારની વિચારશક્તિ અને જે સ્થાનમાં રહી તેઓ એ ખામીઓ સંબંધી વિચાર કરે છે, તે સ્થાનની બિનનતાને લીધે એમાં ભેદ પડે છે, તેપણુ હાલ અપાતી કેળવણીમાં ઘણો સુધારો વધારો કરવાની જરૂર છે, એમ તો સૌ ટાઈ કહી શકે છે.

મનુષ્યની ત્રણ અવસ્થા બાલ, યુવાન અને વૃદ્ધ છે, તેમ પ્રજાની પણ એવી ત્રણ સિમિત સમય-પરતે બને છે. દેશની અવ્યવસ્થા અને અધાધુધી પાછી પ્રજા બાળકનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. વ્યવસ્થિત સમયમાં પ્રજા

* ખેડાગિરિવાના સદગંત યુનીવાલ દામોદરદાસ ગાંધી સ્મારક ફંડની ધનામી હરિકાષ્ઠમાં પ્રસિદ્ધ કરેલો આ નિબંધ છે.

આગળ વધે છે, અને યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, અને સંપૂર્ણ ઔશ્વર્યના સમયમાં પ્રજા પ્રમાદી થઈ વૃદ્ધાવસ્થા પામે છે.

આપણા આર્થ પૂર્વજ્ઞેએ એ ત્રણે સ્થિતિમાંથી પસાર થઈ વિદ્યા, કળા અને શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણતા મેળવી આપણા માટે જ્ઞાનના ભંડાર રૂપી અમૂલ્ય પુસ્તકો વારસામાં મૂક્યાં છે. એ પુસ્તકો જોતાં તેમનું અગાધ જ્ઞાન, અને તેમની અપૂર્વ શક્તિનું આપણને લાન થાય છે. તે જ્ઞાન અને તે શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમણે જે પુરુષાર્થ કરેલા તે તેમની પાછળની પ્રજાથી સંજોગોને અનુસરીને બની શક્યા નહિ, અને તેથી એ અમૂલ્ય જ્ઞાન તેમના વારસોથી દેશની અવ્યવસ્થા સમયમાં પ્રતિકૂળ સંજોગોને લીધે જીરવી શકાયું નહિ. પરિણામે વારસોએ પૂર્વજ્ઞેને દેવ તરીકે પૂજ્યા, અને પોતે બાલ્યાવસ્થા સ્વીકારી.

આ સ્થિતિમાં પ્રજાને વ્યાવહારિક કાર્યમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવી કેળવણી ગામડાંમાં અને શહેરોમાં સ્થાનિક જરૂરિયાત પ્રમાણે આપવાનું કામ બ્રાહ્મણોએ ઉપાડી લીધું. કેળવણી કરી રીતે આપવી એ વિષયમાં તેઓ સ્વતંત્ર હતા. માઆપની ઇચ્છા પ્રમાણે પંડ્યાજી બાળકોને તૈયાર કરતા. દુનીઆદારીમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવું એ સામાન્ય બહુતર હતું. એ પ્રકારના બહુતરથી હાલના વિદ્વાનો સંતુષ્ટ નજ થાય. બાપાશુદ્ધિ કે ઉંચા પ્રકારના ગણિત, ભૂગોળ કે ભૂમિતિનો એ સમય નહોતો; તોપણ ગામડાંના લોકો જ્યાં આવી કેળવણી મળતી ત્યાં તેથી સંતુષ્ટ હતા. આવી સાદી કેળવણી મેળવીને પણ મહા કવિ પ્રેમાનંદ અને દયારામ વગેરે સારા વિદ્વાન તરીકે ખ્યાતિ મેળવી ગયા છે.

એ કેળવણી લોકોને તેમની ઇચ્છાનુસાર મળતી. વળી હાલની માફક તે સમયે લોકોને સરકારી નોકરી મેળવવા માટેજ બહુયાનું છે, એ ભાવના હતી નહિ. માત્ર પોતાના ધંધામાં પ્રવીણતા અને સહાય મેળવવા માટેજ બાળકોને પંડ્યાજીને સોંપવામાં આવતાં. પંડ્યાજી પોતાની આજીવિકા પુરતું સાધન બહુનાર છોકરાઓ પાસેથી સીધા કરદારા પ્રાપ્ત કરી લેતા.

પ્રજાએ પોતાનાં બાળકોની કેળવણીનો જોગો પોતેજ ઉપાડી લેવો જોઈએ. એ પ્રજાને તે સમયે અવકાશજ ન હતો. મુખ્ય મુખ્ય ગામડાંમાં ધણે ભાગે આ પ્રકારની ગામડી શાળાઓ ચાલતી હતી. શહેરોમાં પણ આવીજ ગામડી શાળાઓ ચાલુ હતી.

તે સમયે શાળાનો સમય સવાર સાંજનો હતો. સવારે સૂર્યોદય સમયે શાળા ચાલુ થતી. જમવાને સમયે શાળા છુટતી, અને બપોરે ચાલુ થઈ

ગોરંજ સમયે અંધ થતી. સાધારણ વાચન લેખન અને સ્થાનિક વ્યવહાર પુરતું ગણિત શીખવવામાં આવતું. શરૂઆતમાં આ શાળાઓનું સાફ માન હતું. અમુક પંડ્યાઓનાં નામ આજે પણ શહેરોમાં અને ગામડાંમાં લોક માનપૂર્વક યાદ કરે છે.

તે સમયની શિક્ષણપદ્ધતિ ધણુંખરું સરકસનાં પ્રાણીઓ પ્રત્યે તેના શિખવનારની જે રીત હોય છે, તેને અનુસરતી હતી. આ રીત સ્વાભાવિક રીતેજ ત્રાસદાયક હોવાથી અળખામણી થતી ગઈ. સાથે સાથે તે સમય પ્રજાના સૂર્યોદયનો હતો. બ્રિટિશ સરકારે પ્રજાની કેળવણીનો પ્રયત્ન ઉપાડી લીધો, અને સરકારી શાળાઓ મુખ્ય મુખ્ય ગામડાંમાં ચાલુ કરી દીધી. આ રસ્તોમાં સારી દેખરેખ, શિક્ષકોની જવાબદારી અને ગામડીશાળા કરતાં ત્રાસની નીતિમાં બિન્નતા હોવાથી તંયા બહુતરનું ખર્ચ ધણુંજ ઓછું હોવાથી અને પરિણામે સરકારી નોકરી મળવાના લોકને લીધે ગામડી શાળાઓ એક પછી એક ઓછી થતી ગઈ, અને હાલ લગભગ બંધજ થઈ ગઈ એમ કહીએ તો ખોટું નથી.

વ્યવસ્થિત રાજ્ય અમલમાં પ્રજા આગળ વધે છે, એમ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે. આ તે સમય હતો. પ્રજાની કેળવણીમાં રાજ્યનું શ્રેય જોનારા મોટા અધિકારીઓએ સરકારી કેળવણીખાતાની સ્થાપના કરી અને હાલની કેળવણીનું મૂળ એ રીતે નંખાયું.

સામાન્ય રીતે છલાકાની કે પ્રાંતની પ્રજાને ઉપયોગી થઈ પડે તેવા એક સરખો અભ્યાસક્રમ નક્કી કરવામાં આવ્યો. ગામડાં કે શહેર માટે તેમાં કંઈજ ભેદ રાખવામાં આવ્યો નથી. આ સરકારી શાળાઓની શરૂઆતમાં શહેરોમાં સરકારી શિક્ષકો અને પંડ્યાઓને ધણીજ હરિકાઈ થઈ. ગામડાંમાં પંડ્યાઓની નિશાળો ન્યાં સરકારી શાળાઓ થઈ ત્યાં તો ધણું ખરું બંધજ થઈ.

“સોડી વીગે ચમ્ ચમ્ અને વિલા આવે ધમ્ ધમ્” એ સૂત્ર ગામડી શાળામાં પંડ્યાઓ જુલ્યા નહિ, અને સરકારી શાળાઓ ટ્રેન્ડ શિક્ષકોથી ભરાવા લાગી. ત્યાં ઉચાં ધોરણો. પાસ કરનાર વિદ્યાર્થીઓને સરકારી નોકરી જલદી મળવા લાગી, આથી શહેરોમાં પણ ગામડી શાળાઓ ઓછી થતી ગઈ. આજે જે જુજગજ ગામડી શાળાઓ કોઈ કોઈ શહેર કે ગામડાંમાં છે, તે ધણુંખરું સરકારી આર્યશાળા તરીકે કામ કરી રહી છે, અને અભ્યાસક્રમ તંયા ધારાધારણ સરકારી શાળા પ્રમાણે ચલાવી રહી છે.

સારા રાજ્ય અમલમાં જેમ કોઈ પણ મનુષ્ય ભુજે ભરવો ન જોઈએ એ સિદ્ધાંતનું પાલન કરવા સરકાર જાગ્રત રહે છે, તેમ સુરાજ્યમાં પ્રજાનો એક પણ બાળક કેળવણીના લાભથી વંચિત રહેવો જોઈએ નહિ. આ ગામડાંના દેશમાં કેળવણીનો બહોળો વખારો થવા માટે ગામડે ગામડે શાળા થવાની જરૂર છે. પરંતુ પ્રાથમિક કેળવણીનું ખર્ચ બાળકોના વાલી ઉપાડી લે તોજ એ બની શકે તેમ છે. આજે સરકારી શાળામાં રૂ. ૦-૧-૦ થી આપીને માઆપ પોતાના બાળકના ભણતરની પુરી કિંમત આપી એમ સમજે છે, અને બાળકોની કેળવણી પ્રત્યે દુર્લક્ષ રહે છે; પરંતુ બાળકોના પોપણુ માટે ખોરાક, કપડાં વગેરે પુરાં પાડવા જે ખર્ચ માઆપ કરે છે, તે કરતાં કેળવણી માટે જે ખર્ચ કરવો પડે તે ઓછો જરૂરનો છે, એમ નથી; અને ૦-૧-૦ એ વાસ્તવિક રીતે ભણતરના ખર્ચ જેટલી થી નથી. પ્રાથમિક શાળામાં ઓછામાં ઓછું દર છોકરા હીઠ ખર્ચ વાર્ષિક રૂ. ૧૦ થી ૧૫ સુધી આવે છે. તો બાર મહીને બાર આના થી એક છોકરાની આવે, તેથી શાળાનું ખર્ચ કેવી રીતે પૂર્ણ પડી શકે? એક ઢોરની ચરાઈ મહીને દિવસે ૦-૮-૦ થી ઓછી હોતી નથી. તો આપણાં બાળકો કેળવવા માટે આપણે ખોરાક, કપડાંલત્તાં પ્રમાણે કેળવણીની રકમ પણ ભુલી કાઢવી જોઈએ. ખોરાક બાળકોના શરીરનું બંધારણ છે, કપડાં શરીરનું ઢાંકણ છે, ત્યારે કેળવણી એ બાળકોની શુદ્ધિનો ખોરાક છે.

ગામડાંની આદર્શ કેળવણી કેવી હોવી જોઈએ.

કોઈ એક ગામડામાં જઈને જોઈશું, તો ત્યાં શાળામાં નથી જતાં એવાં બાળકોનાં ટોળે ટોળાં ગાંમતી ભાગોળે ખેલતાં જણાશે. તેમની કિંમતે તેમના સ્વભાવની સરળતા, ભોળપણ, અૌદાર્ય નિરભિમાનપણું, સત્યપ્રિયતા, સાદસ, કુદરત પ્રત્યેનો તેમનો પ્રેમ એ સર્વ ગુણો તેમની રમતમાંજ આપણે જોઈ શકીશું. એક સારી પ્રજામાં જે સદગુણો જોઈએ તે તેમનામાં મૂળથીજ છે.

ગામડાંની આદર્શ કેળવણી એ હોવી જોઈએ કે જે ગામડાંના બાળકોના સ્વાભાવિક સદગુણોને પોપણુ આપી શકે. "સત્તર પંચાં પંચાણું બે મૂક્યાં છૂટના લાવો શેઠ સોમાં બે ઓછા" આ પાઠને બદલે 'હરિશ્ચંદ્રના સત્ય' વંચનનો એકજ પોઠે ગામડાંના બાળકો માટે બસ છે.

જે વસ્તુ બંધાં નથી, તેનું ત્યાં આરોપણ કરવું, અથવા પ્રેરવું એ લાભને બદલે હાનિકારકજ છે.

શહેરનાં બાળકોને “સત્તર પંચાં પંચાણું”નો પાઠ અધ્યતિ નહિજ ગણાય. જેમ આ પાઠ પરત્વે શહેર અને ગામડાંની કેળવણીના દષ્ટિબિંદુમાં ફેર પડે છે, તેમ બીજા વિષયો સંબંધમાં પણ ફેર પડે છે.

બુજોળના પ્રાથમિક પાઠ ગામડાંનાં બાળકો સ્વતઃ શીખે છે. દરીઆ-કાંઠે વસનાર બાળકો જાતે સમુદ્ર જુએ છે. અખાત, ખેટ, ખાંડી, નદીનું મુખ એ વગેરે તેમને કંઈજ અજાણ્યું નથી. તે જાતે જે ચાર માધ્યમ ચાલી નજીકના પર્વત, નદી, નાળાં, કેાતર, જંગલ અને બિના ટાડા પાણીના કુંડ નજરે જુએ છે. કુદરતનો ખોજો ખુંદનાર આ ગામડાંનાં બાળકોને ઉપરની બાબતો પ્રત્યક્ષ જોવા મળતાં છતાં તેનાં મોડેલો જોવાથી વિશેષ લાભ કંઈજ મળે નહિ, પરંતુ તેમને હસ્તકૃત અને શહેરની જાણવા લાયક ઈમારતોનાં અને જુદાં જુદાં યંત્રોનાં મોડેલો ખતાવવાથી, તેમના જ્ઞાનમાં વધારો થશે, અને તે જોવામાં તેમને આનંદ આવશે.

શહેરનાં બાળકો તેટલીજ ઉમ્મરનાં ગામડાંનાં બાળકો કરતાં ધણું ખડું શરીર માંદલાં, (શહેરનો કોઈપણ એક બાળક જોણે ડાકટરને નાડી નહિ ખતાવી હોય તેજો ભાગ્યેજ મળે, ત્યારે ગામડાંમાં એવા કેટલાએ બાળકો હશે જેમણે ડાકટરનું નામ પણ નહિ સાંભળ્યું હોય.) બીકણ, ચપળ પરંતુ પ્રપંચી અને કાર્યર હોય છે. તેમને માટે જે શિક્ષણ જરૂરનું ગણાય તે શિક્ષણ ગામડાંનાં બિન્ન પ્રકૃતિનાં બાળકોને માટે આવે નહિ, એ સ્પષ્ટ છે. ગામડાંનાં બાળકોને શરીરનો ઉચ્ચ એ મુખ્ય છે, ત્યારે શહેરનાં બાળકોને ઘણું ભાગે માનસિક ઉચ્ચ કરવાનો હોય છે. હાલનું શિક્ષણ ગામડાંનાં છોકરાંને ઘણું ભાગે ખેડકીઆં અને અભિમાની બનાવે છે. હું આટલું લખેલો તે મારાથી ખાતરનું ગાડું ભરાયજ નહિ આ ભાવના નિર્મૂળ થાય, તોજ ગામડાંની આદર્શ કેળવણી સફળ થઈ ગણાય; કેમકે ગામડાંમાં લણુનાર બધાંજ બાળકો શહેરમાં જઈ શહેરી જીવન ગુમરી સકનાર નથી. તેમજ બધાંને ગાદીપટ્ટીએ કે ખુરશીમાં બેસવાની નોકરી પણ મળવાની નથીજ. ગામડાંનાં બાળકોને ઘણેભાગે પોતાનો પરાપૂર્વથી સાક્ષતો આવેલો ખેતીનો ધંધો કરવાનો છે. તેમાં ઉચ્ચ, ધીરજ, સહન-શીલતા એ ગુણોને પોષણ મળે એવા પ્રકારનું શિક્ષણ ગામડાં માટે અતુલ્ય થઈ શકે. ગામડાંની પ્રજાને પંડિતાર્થ કરતાં વ્યાવહારિક જ્ઞાનના શિક્ષણની વધારે જરૂર છે. ટૂંકામાં કહીએ તો ગામડાંની કેળવણી ઉચ્ચપ્રધાન હોવી જોઈએ.

કેળવણીની પદ્ધતિ

બાળકોમાં પોતાના આપદાદાનો ચાલતો આવેલો ધંધો કરવાની વૃત્તિ સ્વાભાવિક હોય છે. ખેડૂતનાં છોકરાં 'નાનપણમાંજ નાનાં હળ કરી જમીન ખેડવાની અને બી વાવવાની રમતો રમે છે. એ રીતે એમને ઉદ્યમ કરવાની વૃત્તિ જન્મથીજ મળેલી હોય છે. શાળામાં એ વૃત્તિને પોષણ મળે તો એ સારી રીતે ખીલી નીકળે.

કારીગરનાં છોકરાં બાળપણથીજ પોતાના ધંધાની રમત રમે છે. વેપારીનાં છોકરાં-કોડીઆનાં ત્રાજવાં બનાવી વેપારી રમત કરે છે. એ રીતે ગામડાંનાં બાળકોની પોતાના વડીલોના ધંધા તરફ અભિરુચિ સ્વાભાવિક હોય છે. તેમને યોગ્ય કેળવણીદ્વારા અનુમોદન મળતાં તેઓ સારા ખેડૂત, સારા કારીગર અને સારા વેપારી થઈ શકે.

પ્રાથમ કેળવણીની યોજના

શાળાને લગતાં પ્રયોગ કરવાનાં ખેતરો હોય, ત્યાં બાળકો જાતે કામ કરી અનુભવ મેળવે, જમીન ખેડે, વાવેતર કરે, કાપણી કરે અને અનાજ એકઠું કરે. સાથે સાથે એ ધંધાને લગતું ગણિત શિખવાય, એ કામને લગતાં પશુ પક્ષીઓની ચર્ચા થાય, એને લગતું વાચન વંચાય, અને એ રીતે ઉદ્યમ સાથે કેળવણી આપી શકાય. હાલની ચાલુ કેળવણીની પ્રયાધી જુદીજ આ કલ્પના છે. તેને વ્યવહારુ સ્વરૂપ આપવામાં ધણું વિદ્ય છે.

- (૧) શાળા માટે પ્રાયોગિક ખેતરો મેળવવાની મુશ્કેલી.
- (૨) જાતે ખેતી કરી શકે તેવા શિક્ષકોની અછત.
- (૩) ગામડાંના લોકે ઉદ્યમ સાથે મળતા વિદ્યાલાભથી ટેવાયા નથી ત્યાં સુધી થવાનો તેમનો વિરોધ.
- (૪) ખેતી કામ, અને કારીગર કામનાં ઓખરો વગેરે મેળવવાની મુશ્કેલી.
- (૫) શિક્ષકને આપવાના પગાર સંબંધી મુશ્કેલી.

પ્રથમની મુશ્કેલી નિવારી શકાય તેમ છે. શાળા માટે પ્રાયોગિક ખેતર સાંથે મેળવવું અઘરું ન પડે. પ્રયોગ સફળ થાય તો ખેતરની ઉપજ માંથી સાંચ આપી શકાય, પરંતુ દેરાધીન પ્રયોગ નિષ્ફળ જાય તો એક વર્ષની સાંચ જેટલું રૂ. ૫૦-૭૫નું ફંડ કરવું પડે.

પ્રાયોગિક શિક્ષણ માટે કેળવાએલા શિક્ષકોની અછત દૂર કરવાનું હાલ કંઈ સાધન નથી. ખેતીવાડીની શાળાઓમાં શિક્ષકોને અપાતું ટ્રેઇનિંગ હાલ બંધ થયું છે. છતાં જેનો પેઢી દર પેઢી ખેતીનો ધંધો છે, અને

જેઓ શિક્ષણનું કાર્ય કરી રહ્યા છે, તેના શિક્ષકો આ કામ ઉત્સાહથી સ્વીકારે તો સારીરીતે તેઓ પાર પાડી શકે.

ત્રીજી મુશ્કેલી સ્વાભાવિક છે. દરેક નવા કામમાં લોક લાગણી પહેલાં સામે હોય છે. ન્યારે કામનું પરિણામ સારું આવતું જાય છે, ત્યારે જ લોકો પ્રતિકૂળ હોય છે, તે અનુકૂળ થતા જાય છે.

ખેતી કામનાં ઝોળરો વગેરે મેળવવા માટે ફંડ કરવું અથવા શર-આતમાં થોડાંક ઝોળરો માગી લાવીને પણ કામ શરૂ કરી શકાય.

પાંચમી મુશ્કેલી એ ખરી મુશ્કેલી છે. હાલના સમયમાં કેળવણીનો બહોળો ફેલાવો કરવા ધણી શિક્ષકો જોઈએ, અને એ તમામ શિક્ષકોને પગાર આપવાનું કોષ્ટક પણ સરકારને હારે પડે. ગામડે ગામડે શિક્ષકને પગાર આપીને સરકાર જે ખર્ચ કરે તે કર રૂપે આપજોગ આપવો પડે, તેને બદલે ભણનાર છોકરાંઓનાં માળાપ જો એ ખર્ચમાંથી મોટા ભાગનું ખર્ચ ઉપાડી લે તો બાકીનો થોડો ખર્ચ ગ્રાન્ટ તરીકે આપવાની સરકારને ચારજ કરી શકાય અને સરકારી મદદ ગ્રાન્ટ તરીકે મેળવતાં ખાતાના અધિકારીઓની સલાહ અને સૂચનાનો લાભ પણ મેળવી શકાય.

હાલની ચાલુ કેળવણીની પ્રથાથી જુદીજ પ્રથાની એક ગ્રાન્ટ મળતી ઉદ્યોગપ્રધાન શાળાની કલ્પના કરી તેમાં આવતી મુશ્કેલીઓનો વિચાર કર્યો. પરંતુ વાસ્તવિકરીતે ગામડાની હાલની આદર્શશાળા કેવી હોવી જોઈએ. કેવા ગામમાં આદર્શશાળા દીપી નીકળે, કેવા આદર્શ શિક્ષકથી આદર્શશાળા શોભી ઉઠે, કેવા પ્રકારનો અભ્યાસક્રમ આદર્શશાળા માટે યોગ્ય હોવો જોઈએ, આદર્શશાળાનું મકાન કેવું હોવું જોઈએ, આદર્શશાળા માટે કયો સમય નક્કી કરવો જોઈએ, ગામડે ગામડે શાળા કાઢી શકાય તે માટે કેવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, આદર્શ શાળાનો શબ્દગાર શો હોવો જોઈએ એ વગેરે સંબંધી વિચાર કરીએ.

આદર્શગામ

જેનો દાખલો લઈ બીજી શાળાઓ સુધરી શકે તે આદર્શશાળા. દર્પણમાં જોઈ આપણે મોં ઉપરના કાંઈ દૂર કરી શકીએ છીએ, એમ આદર્શશાળાનું કામ જોઈ અનેક શાળાઓ તેને અનુસરે. આવી આદર્શશાળા માટે લાગ્યેયોગે આદર્શ ગામજ મળવું જોઈએ.

સોમેશ્વર દામોદર રાવળ,

લો. ઓ. સ્કૂલ માસ્ટર,

કાલસર—જિ. ખેડા.

મુંબઈ પ્રજાકાની ઉદ્ધુ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકનું નામ	અંચકર્તાનું નામ	પ્રગટકર્તા-કે લુકસેવરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	સા માટે મંજૂરી આપે- વામાં આવી છે.	રિમાર
૧	મનાઝીર-એ-કુદરત, ભા. ૧ લો (જીકી, આટલિ)	બોહમિ. એલીઆસ બર્નાઈ	મોદમદ મુકતાદખાન શેરવાળી, મતઆ મુ- સ્લીમ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, અલીગઢ	૧-૦-૦-૦	દરેક પ્રન્ટીટયુથનમાં પનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	
૨	" ભા. ૨ જો (ત્રીજી આટલિ)			૧-૦-૦-૦	માધ્યમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ પ્રિન્ટીટયુથનો- માં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	
૩	" ભા. ૩ જો (ચોથી આટલિ)			૧-૦-૦-૦	"	
૪	" ભા. ૪ થો (ત્રીજી આટલિ)			૧-૦-૦-૦	"	
૫	મજમાત-એ-શીઝત, ભા. ૧ લો (ચોથી આટલિ)	"	"	૧-૦-૦-૦	"	
૬	" ભા. ૨ જો (પાંચમી આટલિ)	"	"	૧-૦-૦-૦	"	
૭	" ભા. ૩ જો (પાંચમી આટલિ)	"	"	૧-૦-૦-૦	"	
૮	મઆરફ-એ-મિસત, ભા. ૩ જો (પાંચમી આટલિ)	"	"	૧-૦-૦-૦	"	
૯	" ભા. ૪ થો (ત્રીજી આટલિ)	"	"	૧-૦-૦-૦	"	

૧ જાન્યુઆરી ભા. ૧ લા	મિ. મહમદુલ્લોન નાથનર	મેસર્સ સી. સી. એન્ડ સન્સ, મદ્રાસ	૦-૧-૩	પ્રાયમિક અને માધ્યમિક સ્કોલમાં પ્રનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૧૧ ; ભા. ૨ ને (પહેલી આવૃત્તિ)			૦-૧-૬	
૧૨ ખરિયાળી કારનાએ (સને ૧૯૨૬ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. મહમદ દરીગુલાલ મુલીમ વારી શરીફ		૧-૦-૦	" અને પ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનો માટે.
૧૩ ખરિયાળી રીવાયન, (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૧-૦-૦	"
૧૪ મુરુક્કા-એ અદબ, ભા. ૨ ને (૧૯૩૦)	મિ. નુર હવાલી	મેસર્સ ઉત્તરચંદ કપુર એન્ડ સન્સ, લાહોર	૦-૧૧-૬	વધારાના વાચન તરીકે.
૧૫ " ભા. ૩ ને (બીજી આવૃત્તિ)	"		૦-૧૧-૩	"
૧૬ " ભા. ૪ થી	"		૦-૧૨-૧૦	"
(૧૯૩૧ ની બીજી આવૃત્તિ; તારીખ-એ-દિદ. ભા. ૧ લા અને ભા. ૨ ને	મિ. અક્ષિરામ રતન અને મિ. મહમદ શરી	"	૧-૦-૦	પ્રાયમિક અને માધ્ય- મિક સ્કોલમાં પાઠ્ય- પુસ્તક માટે.
૧૬ વાગલી-વા-નઝરી સાયન્સ ભા. ૧ અને ભાગ ૨ ને	મિ. ખયરહીત. પહેલા આસિ. અવરેન્ડ હાઈ- સ્કૂલ, અમરાવતી	ડૉ. મહમદુલીન, રીયાઝકોટ, પંજાબ	૧-૦-૦	પ્રાયમિક અને માધ્ય- મિક સ્કોલમાં પ્રનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૨૧ વાગદે અન્વોકા પાપરા કોલેજ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. અબ્દુલ કદીર, હેડ માસ્ટર, મ્યુનિ- ઉર્ફ ઈલક સ્કૂલ નં. ૨૩	કર્તા	૦-૩-૦	પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.

૨૨૧ નવરંગ-એ-શીતલ, (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ઇરજીત સર્મા	મેનેજર, ઉર્ફુ ચુકડેપો, મહારા ડિસ્ટ્રિક્ટ, મીરાત	૧-૪-૦૦ દરેક મનિસ્ટટયુશનમાં મનામ અને લાયબેરી માટે.
૨૨૨ મુન્તેખીખ અફસાને, ધી વૉલ્યુમ ૧ થી ૧૨	મોશ્વી તાજવારનાજીખ અગ્યાબાદી	મેસર્સ ઉત્તરચંદ કપુર એન્ડ સન્સ, લાહોર.	૧-૦-૦૦ દરેક મનિસ્ટટયુશનમાં લાયબેરી માટે.
૩૪૭ પયાને ઝિંદગી, ધી વૉલ્યુમ ૧ થી ૧૩	"	"	"
૪૬૬ તસવીર-એ-મનાઝીર ધી વૉલ્યુમ ૧ થી ૩	"	"	"
૪૯૯ તસવીર-એ-અઝખાત ધી વૉલ્યુમ ૧ અને ૨	"	"	"
૫૨૨ મહાલ-વા-મરાઝી	"	"	"
૫૨૩ રબાયાત-એ-રવાન	"	"	"
૫૨૪ રહાનીયાત, વૉલ્યુમ ૧	"	"	"

(અંગ્રેજીમાં સહી) એ. એમ. ખાન

ઓફિ. રીપ્યુબ્લિક. એન્ડ. મનસ.

મોહામેડન એન્ડ. સી. ડી. પુના.

પુના, તા. ૧૯-૨-૧૯૨૨

ધનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

રૂઢાતલ	મિ. માધવજી અંબારામ પટેલ	૩-૦-૦	નિશાળમાં ગોળધોણા વહેંચ્યા.
વિસલપુર	મિ. ગીરધારી અંબારામ પટેલ પા. મોહનભાઈ વનમાળાદાસે	૫૦-૦-૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ખરકડી	તાલુકદાર જટુભા જીજીભાઈએ તથા જટુભા દેવીસંગે તથા મહેતા જગજીવન દુર્લભદાસે મળી	૨૦-૫-૦	વિદ્યાર્થીઓને કપડાં વહેંચ્યાં.
સાકરીઆ	ગામલોક: તરફથી	૨૦-૫-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વાંચ	"	૧૪-૮-૦	બાળાઓને બેસવા સાર શેતરંજીઓ નં. ૧૫
		૧-૦-૦	લાવીઆપી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
હીરાપુર	પા. પુનમભાઈ વિહલભાઈએ	૩૦-૦-૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વિસલપુર	પરીક્ષા વખતે સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરોએ મળી બાકરાલના મિ. રાયસંગજી રામાજીએ	૫-૦-૦ ૧૨-૦-૦	બાકરાલ બાદરાબાદ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને ધનામ વહેંચ્યાં તથા જમાડ્યા.
ભાડીઆદ	કાદીપુરના તાલુકદારો તરફથી	૧-૦-૦ ૫-૦-૦	કાદીપુર વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને સાકર વહેંચી તથા રસોટા તથા ચોપરીઓ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને આપી.
ઓરાણુ	મે. ઠાકર સાહેબ સમેલસિંહજીએ	૪-૦-૦	ત્રણે સ્કૂલોમાં મિઠાઈ વહેંચી.
હિતેળાઆ	અત્રેના યુવરાજશ્રી હરિશ્વન્દ્રસિંહજી સાહેબનાં અ. સૌરાણી સાહેબ શ્રી કૃષ્ણકુંવરબાના સમરણથી કુમારશ્રી જયવંતસિંહજી સાહેબે	૧૦-૩-૦ ૨૦-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળામાં ચાલતાં ઉપયોગી પુસ્તકો વહેંચ્યાં તથા બંને સ્કૂલોમાં સાકર વહેંચી.
ગાંધી	મહેતા ગાંડાલાલ ભાઈદાંકર તરફથી	૧૪-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
મળીઆવ	દરબારશ્રી કુલસિંહજી રાયસિંહજીએ પોતાની દીકરીને નિશાળે બેસાડી તે પ્રસંગે	૪૨-૦-૦ ૪-૦-૦	પ્રિયિયાજી સ્કૂલમાં બેટ આપ્યું તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.

બજોદરા	મિ. ડી. સી. પંચાલ મીકેની- કલ ઇન્જનીયરે કચ્છર મગનલાલ વડોદરાવાળાએ	૧૭-૦-૦	ધડિઆળ સ્કૂલમાં બેટ આપ્યું.
	કચ્છર લાલજી લવજીએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
પરબરી	મિ. જમજીવન દુર્લભદાસ મહેતા મિ. જટુભા જીજીભાઈ તાલુકદાર (ગોહેલ) મિ. જટુભા દેવીશંક ગોહેલ મિ. કબાભાઈ નયુભાઈ મહેતા.	૧૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. જમજીવન દુર્લભદાસ મહેતા	૧૨-૦-૦	સાકર વહેંચી તથા સ્કૂલનાં વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
બાકરોલ બાદ- રાખાદ ચલોડા	મિ. રમણના વતની મિ. મોતી- લાલ સોમાભાઈએ પા. સોમાભાઈ મકનદાસે	૧૩-૦-૦	,, ,,
પરબરી	ગામ તરફથી	૧-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડ્યાં.
બાવળા	ચા. મણિલાલ જગનલાલે	૧-૫-૦	પતાસાં વિદ્યાર્થીઓને વહેંચ્યાં તથા પરીક્ષા વખતે ધનામ વહેંચ્યાં.
કાઠ	મિ. કેશરખાં મહેતાબતખાં પડાણે	૧૬-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સોનાસણ	મિ. ગણાખચંદ નાનચંદ ગાંધીએ મામના સદગૃહસ્થોએ	૧૦-૮-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને સ્કેટ, પેન, પેન્સિલ, કાગળ વગેરે આપ્યા.
	મિ. તલાઈ વાડીજાલ મોદનલાલે	૪-૦-૦	બાળાઓને કપડાંના કકડા વહેંચ્યાં.
	મિ. મોદનલાલ બહેચરદાસ પટેલે	૨૯-૧-૦	બાળકોને ચોપડીઓ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
જોડોદરા	શ્રી લક્ષ્મીભાઈ નાયજીભાઈએ	૨-૦-૦	નૃતિક સંવાદ ભજવ- નાર છોકરાંને શેકડ ધનામ તરીકે આપ્યા.
	ચા. આશાભાઈ ખેમચંદે	૦-૮-૦	શેકડ ધનામ તરીકે વહેંચ્યાં.
		૬-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા નં. ૪૫ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
		૨-૮-૦	બાળાઓને પિત્તળની રકાબી નં. ૮ તથા

ખડોદરા	શાહ ભોયચંદ નાથજીભાઈએ	૧-૦-૦	પતાસો વહેંચ્યાં.
વટામણ	યાનના શેઠ કેશવલાલ જોષા- જીએ.	૨૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
શીઆળ	અડવાળના રહીશ અને ધંધુકા સ્કૂલના હેડમાસ્તર હીરાલાલ વિઠલજીએ.	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
જગીયતપુરા	મહીજના પા. હાથીભાઈ તલ- સીભાઈ તથા અંબાલાલ ભુલાભાઈએ	૩૯-૦-૦	રકાબીખાલા, મિકાઈ તથા ખાળાઓને આ દણીઓ વહેંચી.

બેડા જિલ્લો

આંત્રાલી	પોલીસ પટેલ મુળજીભાઈ રણજીડભાઈએ	૧-૦-૦	દરેક સ્કૂલોમાં પતાસો વહેંચ્યાં.
કરમસદ	પટેલ અંબાલાલ હાથીભાઈ તરફથી	૧૨૫-૦-૦	કન્યાશાળા ખાતે કબા નં. ૨ બેડ આપ્યાં.
દહેમી	પા. જીવાભાઈ ભિખાભાઈએ	૩૨-૮-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કનીજ	સુતાર મોહનલાલ શંકરલાલે	૩૧-૦-૦	"
	શાહ છોટાલાલ કેશવલાલે	૧-૦-૦	મિકાઈ વહેંચી.
ખલ્લપુર	ખંભાત રોડના નામદાર નવા સાહેબે	૧૦-૦-૦	"
દાવોલ	શાહ મગનલાલ કામોદરદાસે	૮૧-૦-૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
	આઈ હેતા પા. પુલાભાઈ રેવનદાસની વિધવાએ	૯૧-૦-૦	"
	આઈ સુરજ બટ મુળજી અમયારામની વિધવાએ	૯૫-૦-૦	"
વધાસી	પા. દેસાઈભાઈ લલ્લુભાઈએ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	વહોરા આદમ કાસમભાઈએ	૧૮-૦-૦	ખાળાઓને ખાલા વહેંચ્યાં.
સંયધપુરા	પટેલ પ્રભુદાસ હરખજીએ	૧૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પગી લલ્લુ બહેચરજીએ	૧૦-૦-૦	"
	પટેલ પ્રભુદાસ દારકાંદાસે	૧૦-૦-૦	"
હમીદપુરા	પટેલ કિશોરભાઈ દારકાંદાસે	૧૫-૦-૦	"
	તથા પટેલ શંકરભાઈ પુંજ- ભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
સામરખા	પોલીસ પટેલ અંબાલાલ ચતુ- રભાઈએ	૫-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા ક વર્ગમાં પતાસો વહેં

નામરખા	મહેતાજી કેશવલાલ ઉમીઆ- ચંકર ત્રિવેદીએ	૫-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કેન્યા વગ માં પતાસાં વહેંચ્યાં
કનીજ	પટેલ સોમાભાઈ રણછોડભાઈ	૪૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કલોલી લાલી	પટેલ રણછોડભાઈ જીવાભાઈએ પટેલ મગનલાલ ગીરધરદાસ ઉમીઆપરના પટેલ શ્રીધર- ભાઈ રણછોડભાઈ	... ૩૨-૦-૦ ૧-૮-૦	" " પતાસાં વહેંચ્યાં.
અહીમા	મે. કાકોર સાહેબ શ્રી વિજ- યસિંગજી ઇન્ડસ્ટ્રિયલએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પિત્તળના ખાલા તથા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
દેવકીવજીસોલ	આરેયા પ્રભાતસંગ ભાવસંગે	૭-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
આમરોલ વાસણા	શા. પોપટલાલ મગનલાલે પટેલ લક્ષ્મીભાઈ કલ્યાણભાઈએ પટેલ ઝવેરભાઈ મકનદાસે તથા પા. બાજીભાઈ મક- નદાસની વિધવા બાઈ- દરખાએ	૩૦-૦-૦ ૨૫-૦-૦ ૩૨-૦-૦	" " "
કણ્ઠભાઈપુરા	પટેલ શનાભાઈ ઝવેરભાઈએ પટેલ શ્રીકરભાઈ વસનદાસે ગામના સહૃદયો તરફથી	૨૫-૦-૦ ૨૫-૦-૦ ૧૦-૦-૦	" " વિદ્યાર્થીઓને ટોપી તથા બાળાઓને પો- લકાં આપ્યાં.
	મંગામ્બરૂપ બાઈ રનાએ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પાટણનાઠીઆ દેસાઈ કા- ભાઈ મિ. બકોર કાભાઈ મિ. મોતીભાઈ તથા મિ. મંગળ લક્ષ્મી, મિ. મૂળજી વદાલા, મિ. મંગળ મથુર મિ. કુલા ગલાએ બધાએ મળી	૩૦-૦-૦	"
ખાનપુર	પા. જીવાભાઈ લક્ષ્મીભાઈએ	૫૦-૦-૦	એ દિવસ સુધી સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મરીડા	પા બીખાભાઈ દેસાઈભાઈએ	૩૦-૦-૦	" "
દેવકીવજીસોલ	આરેયા રતનાજી બાબાજીએ	૪-૦-૦	" "
પરીએજ	આરોટ પુનમભાઈ કેદારસિંગ શ્યાદ મોતીલાલ પુલેચંદ	૨૦-૦-૦ ૨૦-૦-૦	" " "

પીપલગ	દેસાઈ અંબાલાલ બાબરભાઈએ	૨૫—૦—૦	બંને રકૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં

ભરૂચ જિલ્લો

અંકલેશ્વર	લો.બો હિંદુ કન્યાશાળાના આસિ. મિ.કમરૂદીન મોહમુદીન સેયદે	૧—૦—૦	ખાળાએને પતાસાં વહેંચ્યાં.
અંદાડા	રાવણજી ઠાકોર શ્રી ભગવાન સિંહજી ખુશાલસિંહજીએ	૫—૦—૦ ૧—૦—૦	મુખ્ય રકૂલ તથા કન્યા કલાસમાં મિઠાઈ વહેંચી તથા ખાળાઓ સોરઠ સિવજી કામમાં આપ્યો.
કેસોદ	પા. ગોકળભાઈ વસ્તાભાઈએ પોતાની પત્નીના રમરણથી	૨૦૦—૦—૦ ૨૫—૧૨—૦	ગેલેરી રકૂલમાં કરાવી આપી.
	"	૧૫—૮—૦	વિદ્યાર્થીઓ જમાડ્યા. ખાળકોને ખનામ વહેંચ્યું તથા
	"	૫—૦—૦	મિઠાઈ વહેંચી.
છીદ્રા	અજ પરભાતસંગ ગુલાબસંગે ગરાશીઆ રજપૂત રણા ગમાસંગ. ભાઈજીએ પોતાનો પુત્ર ગુજરી ગયો તે નીમિત્તે	૨૭—૧૦—૮ ૧૫—૬—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
આશરમા	શેઠ દરકીશન નાયુભાઈએ	૧૦—૦—૦	
નાંગળ	પા. ગોવંદ પ્રેમાએ રકૂલ કમિટીના મેમ્બર પા. બાલુભાઈ ગણેશે	૧—૦—૦ ૧૫—૦—૦	સાકર વહેંચી.
	પા. દયાળભાઈ ભગવાને	૧૦—૪—૦	રકૂલને ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
હાસોટ	ભરૂચના મે. કલેક્ટર સાહેબ તરફથી	...	અડોલ કલાસને ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
અમલેશ્વર	મુખ્ય ધારાસભાના મેમ્બર સાહેબ માધવસંગ જોરાભાઈ સીધાએ	૨—૦—૦	મુખ્ય રકૂલ તથા કન્યાશાળામાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
પાલેજ	મિ. રેવાચંદર બાળાચંદર વટે	૧૭—૦—૦	બંને રકૂલોમાં સાકર વહેંચી.
હાસોટ	મયુભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસ દેસાઈએ	૫—૦—૦	જરૂરી વહેંચી
	આત્મારામ ફુલભરામ શેઠે	૫—૦—૦	કન્યાશાળા માટે બે રકૂલો લાવવા સારૂ આપ્યા.

સંગ્રહ

વિલાભાઈ જગનલાલ શેઠ	૫-૦-૦	કન્યાશાળા માટે ખા- રદીલો લાવવા સાડ આખા.
ભાણભાઈ દેવજીભાઈ	૫-૦-૦	"
વિલાભાઈ કરસનદાસ શેઠ	૫-૦-૦	"
મગનભાઈ દુલાભાઈ (ગોભાના)	૪-૦-૦	"
ડોક્ટર ધીરભાઈ	૩-૦-૦	"
કોકોરલાલ વંકીજી	૩-૦-૦	"
કોકોરલાલ પ્રાણવંશભ દેસાઈ	૨-૦-૦	"
મલમલ ગુલામ શેઠ	૨-૦-૦	"
રમુલ અબ્દુલા અમી	૨-૦-૦	"
સાકરલાલ કારકાદાસ દેસાઈ	૨-૦-૦	"
ખાલુભાઈ પરસોતમદાસ ડોક્ટર	૨-૦-૦	"
નવનીતલાલ મગનલાલ સોની	૧-૦-૦	"
મગનલાલ હરિલાલ સોની	૧-૦-૦	"
ગણાભાઈ લક્ષ્મીભાઈ કારકુન	૧-૦-૦	"
વિલાભાઈ કારકાદાસ શેઠ	૧-૦-૦	"
જમનાદાસ પ્રાણજીવનદાસ	૧-૦-૦	"
હીરાલાલ ધનંજીરામ દેસાઈ	૧-૦-૦	"
છોટાલાલ મગનલાલ	૧-૦-૦	"
ધનંજીરલાલ પટેલ	૧-૦-૦	"
જુલાખીદાસ ગોવિંદરામ શેઠ	૧-૦-૦	"
ખાલુભાઈ પ્રાણજીવન દેસાઈ	૧-૦-૦	"
જીવજીલાલ સોની	૧-૦-૦	"
આપાલાલ ગરખડદાસ વૈદ	૧-૦-૦	"
કોકોરલાલ જમનાદાસ	૧-૦-૦	"
કાળીદાસ સુનીલાલ	૧-૦-૦	"
અબ્દુલા કાનુગા	૧-૦-૦	"
વંકીજી નગીનદાસે વિકૃતદાસ ની મારફત.		
રહેમાન હુસેન મુસીફ ચાચા	૧-૦-૦	"
છોટાલાલ સુનીલાલ કાપડીઆ	૦-૮-૦	"
વિલાભાઈ હરજીવનદાસ શેઠ	૦-૮-૦	"
છોટાલાલ નાયુભાઈ ગાંધી	૦-૮-૦	"
નગીનલાલ માણિકલાલ શેઠ	૦-૮-૦	"
છોટાલ સુનીલાલ શેઠ	૦-૮-૦	"
ચીમનલાલ પ્રાણવંશભદાસ	૦-૮-૦	"
છોટાલાલ સુનીલાલ રામરામ	૦-૮-૦	"
રંગીજીદાસ કોકોરદાસ શેઠ	૦-૮-૦	"

પાંચમહાલ જિલ્લો.

છાલીયર	કુમારશ્રી માનસિંહ છત્રસિંહ જીએ	૬-૦-૦૦	પિતળના પ્યાલો બહેંચ્યા.
સીહોર	કુંવર સાહેબશ્રી પૃથ્વીરાજ સિંહજીની સાલગીરી હોવાથી તે પ્રસંગે મે. ઠાકોર- સાહેબ શ્રી માનસિંહજી કર- ણસિંહજી તરફથી	૧૫-૦-૦૦	પતાસાં વહેંચ્યાં તથા વિદ્યાર્થીઓને જમા- ડ્યા.
બાદરવા	ગામ લોકોએ તથા સ્કૂલ કમિ- ટિના મેમ્બરોએ	૧૦૦-૦-૦૦	"
વાંકાનેર	દેવે કેશવલાલ પીતાંબરની દીકરી બાપુ ચંચળે	૧૭-૮-૦૦	"
આલોદ	દેસાઇ કેશવલાલ ભુરીદાસે	૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને દૂધ પાંચું.

વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા

કર્તા—ઠાકોરલાલ શ્રીપતરાય ઠાકોર, બી. એ. બી. એસ. સી.

પ્રાપ્તપટ્ટરી હાઈસ્કૂલ, અમદાવાદ.

ગુજરાતી ધોરણો ૫, ૬ અને ૭ અને અંગ્રેજી પહેલાં ૩ ધોરણો માટે.

પદાર્થશાસ્ત્ર અને રસાયનશાસ્ત્રના પ્રાથમિક સિદ્ધાંતો સરલ રીતે

સમજાવતું નહાનકડું પ્રથમ પુસ્તક.

ગોદાકનો અભ્યાસ કરતા અને પુખ્ત વયના સ્ત્રી પુરુષોને પણ ઉપયોગી.

: કિંમત ફક્ત દશ આના :—

પાના ૧૬૦ તથા ચિત્રો ૮૧

વડોદરાનું જાણીતું માસિક “સાહિત્ય” લખે છે કે:—

“આ નાના સંગ્રહની ખુબી એ છે કે એના ત્રણ ભાગ ક્યાં છે. પહેલાંમાં ભૌતિકશાસ્ત્ર છે, તે ગુજરાતી પાંચમા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ વાંચી શકે, બીજા ભાગમાં પદાર્થવિજ્ઞાન છે તે છઠ્ઠા ધોરણમાં ચાલી શકે, ને ત્રીજા ભાગમાં રસાયન છે તે સાતમામાં કામ લાગે. દરેક વિષયને પુષ્કળ ચિત્રોથી સમજાવવાનો આ અખતરો પહેલો છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. બાપા સહેલી છે એટલું જ નહિ, પણ પરિ-
બાપા પણ સમજાય એવી છે; અને અંદર કરી જનાવેલા પ્રયોગો વિષયને બરાબર સમજાવવામાં ફત્તેદાર નીવડ્યા છે. છેક છેલ્લામાં છેલ્લી વાતો પણ સમાવી લીધી છે, અને રોજના કામમાં લાગે તેવી ચીજો અને એનરે અને સિદ્ધાંતો, વાતાકર્ષક, વાસુદેવ ખ્યાલો, હોમાયંત્ર, કષ્ણતામાપ, લોહચુંબક, સાબુ, તેલજળ, વિજળીનો પ્રવાહ વગેરે ધણી બાબતો વિષેનું સામાન્ય જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓ તો શું પણ મોટાઓને પણ આનાથી મળે છે. દરેક પાઠ પ્રયોગાત્મક છે, એટલે શિક્ષકોને જરા મહેનત પડે, પણ વિદ્યાર્થીઓ માટે સુગમતા વધે. આ પુસ્તક વિષે વિરૂદ્ધમાં એક પણ બાબત કહી શકાય તેવું જણાતું નથી.”

મળવાનું ઠેકાણું—

બાળગોવિંદ કુબેરદાસની કું. બુકસેલર્સ, ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ.

કામચાલના વધારા

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ
કાગળ

{ ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં
દરેક નંબરની કિંમત બે આના }

ચોક્કસ
પાનાં

આમ, મ્યુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી આવતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમો નમ્રસાથે વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આચાર્યકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે વપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશે.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આવેલનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બુધબેરતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ જેનો ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ડલન બારની કિં. રૂ. ૧૫૫.

મુંબઈ-ડાહ્યાભાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકાર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,

ગાધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ. સરાફ બજાર.

કેળવણીખાતાનો મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

દેશીહિસાબ

લાગ ૧ લો

કિંમત ૮-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યાર સુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ટેકાણું-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કં.

બુકમેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ,

૧૨, ૩૧૭ કાલકાદેવીરામ, મુંબઈ.

દેખવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં શાળાપયોગી પુસ્તકો.

દરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.

*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦

*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦

ખાળવીર ૦-૮-૦

દસરત અને હિલ્લ ૦-૧૨-૦

ધરમાં અને ખહાર ૦-૧૨-૦

રમવાની રમતો

આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨ ૦-૧-૬

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૨-૧

*સરળ ગુજરાતપ્રાંતની ભૂગોળ ૦-૪-૦

મુંબઈલાકો (દિંદુસ્તાનસહિત) ૦-૫-૦

સંવાદ સંચય ૦-૧૦-૦

ખાળગીત ૦-૧-૦

ખાળિકાગીત ૦-૧-૦

*ખાળાપયોગી વાર્તાઓ ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ ૦-૩-૦

—વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન દબધી લખાએલું

ખાળસાહિત્ય.

મયુરદેવ આખ્યાન ૦-૪-૦

ભીમચાતુર્ય ૦-૪-૦

વીર અભિમન્યુ અને

પ્રહલાદ ૦-૮-૦

અલાઉદ્દીન અને

દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦

ખાળસંગીત માળા ૦-૩-૦

(દારમોનિયમ માધક)

સાહિત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦

દાલમાંજ

ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજુર થએલી

સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.

અત્યારસુધી ખહાર પડેલી

ભૂગોળમાંઆએકજ ભૂગોળટેક્સ્ટ

બુક તરીકે મંજુર થએલી છે.

ખાળકો પાતાની મેળે વાંચી સમજ

શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત

નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક

જિલ્લાની હકીકત નવીન દબધી

આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાયમિકશાળા; માધ્યમિકશાળા, કોલેજ, હો કોલેજ, લાયસેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ સામાન કિંદાવન ભાવે મળશે. બદારગામના આઈરો ઉપર પૂરતું ખ્યાન આપવામાં આવે છે. ચિશકોને લરપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક વખત જોઈરે આપી ખાત્રી કરજો.

ખાલાદનમાન, રીચીરોડ

અમદાવાદ.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ,

ખડાપતા બુકડીપો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે.

* ખાળાપયોગી વાર્તાઓ શાખ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ દબલ્લાજ ખહાર પડી છે. નવાં છાત્રાં મટે ધણીજ દબધાની અને આનંદરાયી D

શાળોપયોગી ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામ આ. ૧ લી ૦-૨-૧

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લામ પહેલો

(પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ નો

(પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. બુક આ. ૪ થી ૦-૬-૦

(૫-૬-૭ ચોપડીનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ સુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)

આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સર્વજ્ઞ જાણીતા શુક્રસેવરોને ત્યાંથી મળશે.

સુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

ડે. પાનકોર નાકે—મ. અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, એજન્ટના માણે ડે. એ. ઇ. મ. કંપડવંજ.

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને હુડીઓની લખાવટનો સુધારો ઉપરાંત તદ્દઉપરાંત બેંગા, શેરો, વિમા અને ચોપટલ એડર વિશે પુરી માહિતી તથા જુનાં મનોચત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોચત્ર દાખલ કર્યાં છે. એક વાર વાંચી વૃદ્ધતા કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

મુખ્ય—એન. એમ. ત્રિપાઠી સુરત—ક. ના. ની કંપની

સરવ્ય—દેસાઈ બ્રધર્સ, શુક્રસેવર. એજન્ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ ભાઈચંદ શાહ, છગતલાલ લલ્લુભાઈ શાહ વાયમુક્તા એફિસ, પેલેસરોડ-વડોદરા.

જાહેરખબરના નવા લાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરિથી જાહેરખબરના લાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

બહાર પડી ચુકી

બહાર પડી ચુકી

નામદાર મુખ્ય સરકારે સં. ૧૯૨૪-૨૫ માં મંજૂર કરેલા
પ્રાથમિક શાળાઓ માટેના ચિત્રકળાના નવા અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ તૈયાર કરેલી

રંગીન ડ્રોઇંગ બુક

(બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધી)

ચિત્રકાર,

શ્યામજી ત્રિભુવન યાજ્ઞિક

ડ્રોઇંગ માસ્ટર ટ્રેનિંગ કોલેજ

બોરસદ.

બાળ અને ધો. ૧ ^{મું}	૦-૨-૦
ધો. ૨ ^{મું}	૦-૨-૦
ધો. ૩ ^{મું}	૦-૨-૦
ધો. ૪ ^{મું}	૦-૨-૦
ધો. ૫ ^{મું}	૦-૨-૬
ધો. ૬ ^{મું}	૦-૨-૬
ધો. ૭ ^{મું}	૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિની ડ્રોઇંગ બુક મળી શકશે. સાદી આવૃત્તિની કિંમત એક આનો. રંગીન આવૃત્તિ કરતાં એાછી સમજવી.

રંગીન આવૃત્તિની ડ્રોઇંગ ઘણો ખર્ચ કરીને તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. નમુનાની નકલ એક ધોરણની મફત મોકલાય છે. તમામ બુકમેલર પાસે આજ કતાની ડ્રોઇંગ બુક માંગો અથવા લખો. નિશાળમાં આવતા તમામ બાલના પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી મળી શકશે. લીસ્ટ માટે લખો—

જેથંદ તલકશી એન્ડ સન્સ,

બુકમેલર—વલ્લભ સીટી.

ધ. સં. ૧૯૨૭ નો નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

બહાર પડ્યાં છે ! **卐** બહાર પડ્યાં છે !

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી લખાએલાં

અંગગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસાવભાગ : શિક્ષકો સાર.]

ખાળપોથી આગવગે માટે { ભાગ ૧ હો } પુસ્તક ૧ હું : કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાર.]

પુસ્તક ૨ હું : { ભાગ ૨ ને } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ હું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ હું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાર.]

પુસ્તક ૨ હું : { ભાગ ૩ ને } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ હું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ હું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ભીરીશંકર જટાશંકર ભટ્ટ, બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી. એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર, યુનિસિપલ સ્કૂલનોડ, સુરત.	મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી. આસિ. મારતર, સિટિ હાઇસ્કૂલ, અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

ગાંધીચોક, અમદાવાદ.

નવાં પુસ્તકો.

મુ. ઈ. કેળવણી ખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો.

પુસ્તક ૧

(લિખક-સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે)

બા. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ધણું લખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં
નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના,
સરળતા અને શૈલી, એવાં સુંદર છે
કે બાળક ગુચવાયા સિવાય આ કદિન
વિષય સહેલાઈથી મહણું કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક સ્કૂલોમાં દાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

,, ૨ જું ૦-૪-૦

મુ. ઈ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુષ્કળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત,

લઘાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેત્રો

દેરદારો સાથે અને નવી રેલ્વે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

ઉલ્લેખ એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ક્ષાઈનલ

પરીક્ષાના અધ્યય વિષયો વિસ્તારથી

અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે.

આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

બીજાં જુની ૬૫થી લખાયેલાં અને

અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ

પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષે

પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સારું.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૩૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ક્ષાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ક્ષાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ

એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ

પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થયેલો છે.

દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા

પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી

તકે ખરીદવું જરૂરનું છે તેમાં આજ

સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦.

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની જદલાએલી પદ્ધતિ

અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો

છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓનાં બધા

વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ

તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા

માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી

લેવું ધણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧ ૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

વહલો તે પહેલો.

તૈયાર છે. તૈયાર છે!

વર્નાક્યુલર ક્ષાત્રનલ પરીક્ષાનાં
ઉદ્દેશાં પાંચ વર્ષની

પ્રશ્નાતરી

જેમાં વર્નાક્યુલર ક્ષાત્રનલ પરી-
ક્ષામાં પૂછાએલા સવાલોના જવાબો
દાલના અભ્યાસક્રમ મુજબ સરળ
શુદ્ધ ભાષામાં અતિ સરળતાપૂર્વક
વર્ણવેલા છે. અત્યાર સુધીમાં બહાર
પડેલા ભોમિયામાં અતિ ઘેષ છે.

કિંમત ૧-૮-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટન ઇન્ડિયા સ્ટેટસ એજન્સિએ
ટેક્ટાઇલ તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કતા

મનમુખરામ મણીશંકર દ્વિવેદી
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

બાહાર પઢી ચુક્યું છે.

શા. ભોગીલાલ પટવા કૃત

‘આકાશ દર્શન’

સર. લલ્લુભાઈ શામળદાસની
પ્રસ્તાવના સાથે માસિક નકશા અને
બીજી ઘણી ઉપયોગી માહિતીવાળું
કિંમત ૦-૮-૦

એસ. બી. શાહની કં.

પાનકેર નાકા-અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેક્ટાઇલ તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા.

બનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારો વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી

એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે.રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ક.—જુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળી જોઈશે તો વળી તે મળશે.

રા. રા. પ્રેમચંદ કરમચંદ

શાહકૃત *ટેક્ટાઇલ પુસ્તકો.

*ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ

ધોરણ પૃષ્ઠ કિંમત

ભાગ ૧ ૪ ૪૮ ૦-૨-૦

ભાગ ૨-૩ ૫-૬-૭ ૧૬૮ ૦-૫-૦

*દેશીનામાની પદ્ધતિ ૦-૫-૦

*કન્યાનામું ૦-૨-૬

વિગ્રેષ માટે અંદરની જા બ જુઓ

શાળોપયોગી ભૂગોળ

ખાતાએ મંજૂર કરેલી નવીન ભૂગોળ

ગુજરાત (૧૮ નકશા)

(શિક્ષકો માટે) ૦-૪-૬

મુંબઈ ઇલાકા (૧૨ નકશા)

(પાઠ્ય પુસ્તક) ૦-૪-૬

... ..

હિંદુસ્તાન (૧૮ નકશા) ૦-૫-૦

આ પુસ્તકોમાં કાર્યકારણથી તેમજ

વર્ણાત્મક દૃષ્ટિથી રસિક દ્રષ્ટીકત મૂક-

વામાં આવી છે. તેમના અભ્યાસથી

ભૂગોળ શિક્ષણનો હેતુ ફળિમૂળ થાય છે.

લેખક મું. હી. ચોકસી. એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટે. કોલેજ, અમદાવાદ.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકેર નાકા-અમદાવાદ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ થાય તેમ તૈયાર કરેલાં
!! અનડાનાં શાળાપયોગી પુસ્તકો !!

શિક્ષક લાભીઓ,

તમારે માટે અને તમારાં વિદ્યાર્થીઓ માટે પુસ્તકો લેા, ત્યારે નીચેનાં
 પુસ્તકો જરૂર લુઓ. શિક્ષણમાં બહુ લાભ થશે.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ ને પશ્ચિમ દિંદે એનન્સિએ
 યાકયપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.
 !! એનન્સિ, રૂટેટા, યુનિસિપાલિટીઓ ને લોકલબોર્ડોએ વાપરવા માટે
 સરકારીયર કર્યાં છે !!

કુમારગણિત

લાગ પહેલો

[છઠી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦]

કુમારભૂમિતિ

[રૂ. ૦-૨-૦]

કમિકભૂમિતિ

લાગ પહેલો તથા બીજો

[ફરેકના રૂ. ૦-૨-૦]

કન્યાગણિત

લાગ બીજો

[ચોથી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧૦-૦]

સરલ બાળચોથી

[૧૧ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦]

કમિકનામું

લાગ પહેલો

[છઠાં ધોરણ માટે, રૂ. ૦-૩-૦]

!! નવાં પ્રસિદ્ધ થયાં !!

[પ્રાથમિક શાળાઓનાં ધોરણો માટે]

!! નવી શૈલી, નવા વિચારો, નવો અભ્યાસક્રમ, પુષ્કળ ઉદાહરણો !!

અનડા ગણિતો

ધોરણ બીજું

રૂ. ૦-૪-૦

ધોરણ ત્રીજું

રૂ. ૦-૪-૦

ધોરણ છઠું

રૂ. ૦-૫-૦

ટીપ્સ:—વાપરનારાં મુક્તકંઠે વખાણે છે. નકલો માટે નીચેનાં શ્રીનામે લખો.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા

હેડમાસ્ટર, મેરીશ્રાઉન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ,—બોરસદ.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

એપ્રિલ સને ૧૯૩૨

“ નવા જમાનામાં નવા સુધારાં અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-દાદાના વખતમાં જે શૈતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણાં મુત્યુ પછી સત્યના દહ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી ધોળના ઘડી કાઢશે. ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ગોંગરટ ૧૯૨૬ થી)
મૂળભૂત હીરાલાલ ચૌકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ-દેવીદાસ ઉપનવાલે પ્રાપ્ત
અધાપાસ રોડ-અમદાવાદ

તે વહેવાર કે વૈજ્ઞાનિક નથી; તેથી આ બાબતની તાલીમ બાળકને નાન પણથી મળવી જોઈએ. કેટલી બધી બાબતો આપણે અદ્ધર માની લઈએ છીએ ! કેટલા બધા ખોટાં અને અપૂર્ણ અનુમાનો આપણે કરીએ છીએ કેટલા બધા ગપગોળાને આપણે ખરી હકીકત તરીકે ગણીએ છીએ આ બધાનું કારણ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિની ખામી છે. સંસારમાં જ્ય મેળવવાં માટે તેમજ સત્યતા નિર્ણયને માટે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ ઘણી અગત્યની બાબ છે. બીજા દેશોમાં હાલમાં આવા પ્રકારની તાલીમને અગત્યનું સ્થાન મળ્યું છે આપણી આસપાસ હરહમેશ ઘણા ફેરફાર થાય છે. આપણે આવી બદલાવ પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવા માટે આપણું માનસ તે પ્રમાણે ઘડવું જોઈએ ઘણી વખત અમુક સમય પછી આપણી બુદ્ધિ જડ થઈ જાય છે. નવા સંસ્કાર કે જ્ઞાન ગ્રહણ કરી શકતું નથી. ખરી રીતે કોઈપણ નવું જ્ઞાન મેળવવા માટે આપણે તત્પર રહેવું જોઈએ અને જેવું જાણ્યું હોય તે પ્રમાણે વર્તવાને માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ. હાલના જમાના કેટલા બધા આર્થિક, સામાજિક, ઔદ્યોગિક, રાજકીય, અને જ્ઞાન લગતા જલ્દી ફેરફારો થયે જાય છે ! તેને પહોંચી વળવા માટે આપણ મન વિશાળ અને તત્પર હોવું જોઈએ. કોઈપણ બાબત, મત, કે સિદ્ધાંત વેદવાક્ય છે અને તેથી તે પરિપૂર્ણ છે એવી માન્યતા હાલના જમાનામાં આજે એમ નથી, તેથી વિદ્યાર્થીઓના મગજની કોમળતાનો લાભ લઈ શિક્ષકોએ તેમનું ઉદાર અને વિશાળ માનસ ઘડવું જોઈએ.

બાળકની નીતિ પરત્વે એટલું કહેવાની જરૂર છે કે તેનામાં કંઈ ગરતો ગુણ, વ્યવસ્થા કે નિયમને માન આપવાની લાગણી, તેમજ જા વિચાર કરીને અમુક બાબતનો નિર્ણય કરવાની ઇચ્છા; નકલની સા સ્વતંત્ર કામ કરવાની વૃત્તિ, ફરજ અને જવાબદારીની લાગણી, ધૈર્ય અ સંયમ, તેમજ સાદું છવન અને ઉદાર તથા ઉન્નત વિચાર, ખંત તા આગ્રહપૂર્વક કામ કરવાની ટેવ-આ સદ્ગુણો નીતિની કેળવણીમાં આવે

બાળ સ્વભાવ-રેખાચિત્ર

એક શાળા હતી. તેમાં બીજાં છોકરાં ભેગાં કોઈ એકજ કુટુંબ ચાર છોકરાં ને બે છોકરીઓ હતી. સૌથી મોટી છોકરી હતી તેની ઉંમર ૧૯ અને સૌથી નાનીની ઉંમર ૭ વર્ષની હતી. કાર્વપરાયણ પરાયણ

તેમનામાં હતી. તેઓ તંદુરસ્ત હતાં. ધરની પરિસ્થિતિ સારી હતી. બુદ્ધિશાળી માતાને હાથે તેઓ ઉછર્યાં હતાં. અવલોકનશક્તિ, શુદ્ધતર્કશક્તિ, વિચાર-ભાવના વગેરે શુભ કેળવાએલા હતા. માત્ર વિચારદર્શનની શક્તિની ન્યૂનતા હતી, અને તેમને લખતાં વાંચતાં બરાબર આવડતું નહોતું. બીજી તરફથી, પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થઈ રહેતાં તેમને આવડતું હતું. સમૂહના લાભ અર્થે સ્વાર્થવૃત્તિ વિસરી જતાં તેમને આવડતું હતું. વર્ગના વિદ્યાર્થીઓના કહેવાથી અવળે માર્ગે જતાં તેઓ ખચકાતાં હતાં. તેઓ મદદ કરવાની તત્પરતા ધરાવતાં અને શાન્તસ્વભાવવાળાં, ખંતીલાં, ઉદ્યોગી અને લાગણીવાળાં હતાં; અને તેઓ અન્યને સાહતાં તેટલાજ અન્યને તે પણ પ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં.

શાળામાં સ્વરાજ્યપદ્ધતિ દાખલ થઈ ત્યારે સર્વે વિદ્યાર્થીઓએ પેલી ૧૯ વર્ષની વયની છોકરીની-અને તે વર્ગમાં તે એકલીજ છોકરી હતી-તેની પ્રમુખ તરીકે ચુંટણી કરી. તેનાં સર્વે ભાઈઓ અને બેનો પોત-પોતાનાં સમૂહના કેપ્ટન છે; અને તેમની વ્યવસ્થા એટલી બધી સારી છે કે સ્વરાજ્યવ્યવસ્થા આ શાળામાં ફતેહમંદ થઈ છે. એ સર્વે ભાઈબેનો સારા કાબેલ વ્યવસ્થાપકો છે તેથી શાળાની તમામ સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ તેમનીજ દેખરેખ નીચે થાય છે. સ્વભાવ અને ભાવનાનો બીજો દાખલો દિલસોજી વગરની અહંકારી વ્યક્તિનો છે. એક બાળક મૂળથીજ શરીરની નબળાઈવાળું હોવાથી કાર્યપરાયણતા રહિત છે. વારંવાર તેને બીજાની મદદ લેવાની જરૂર પડે છે. તે પુરેપુરા પરાશ્રયી હોય છે. દિલસોજીનો તેનામાં છાંટોયે નથી. બીજાને તકલીફ આપે છે તેનો વિચાર પણ તેનામાં આવતો નથી. દાકતરો તેવાં બાળકોને તેમની હાલની સ્થિતિને મળતી કેળવણીની અથવા ભૂતકાળમાં મળેલી કેળવણીના બિનવાકેફગાર હોઈ દવા આપે છે તેથી તેવાં બાળકોની સ્વાર્થવૃત્તિને અધિક પોષણ મળે છે. અહંભાવવાળાં બાળકોના કરતાં આવાં બાળકોએ દાખલેલી સ્વાર્થવૃત્તિ તેમની આસપાસનાં માણસને વધારે દુઃખ આપે છે. આવાં બાળકો પોતાનાં કરતાં વધારે પ્રબળ નીતિબળ ધરાવતાં બાળકોની સર્વોપરિ સત્તા આગળ દબાઈ જઈ નરમ વૃત્તિ ધારણ કરે છે; અને જેઓ તેમનાથી નરમ હોય અથવા દહપાર ગ્રેમ ધરાવતાં હોય તેમની પ્રત્યે દુરાગ્રહી અને ક્રૂર તેમજ બુદ્ધિમૃદ્ધિ દર્શાવે છે. જેઓ તેમની કાળજી લે છે-ને લાલનપાલન કરી તેમને લડાવી મૂકે છે તેમને કનડવામાં, ખીજવવામાં, ચીકવવામાં ને કંટાળો ઉપજાવવામાં પોતાનું બળ વાપરી નાખે છે; જેમાં થોડામાં થોડી શક્તિની જરૂર પડે તેવાં ધંધાની

તેઓ નક્કલ કરે છે અને તે પણ તેમની શુદ્ધિ સગુણાત્મકરૂપની અવસ્થામાં હોય છે ત્યાં સુધીજ.

કાંતા નામે એક છોકરી છે, તેની ઉંમર ૧૧ વર્ષ ૫ માસની છે. શુદ્ધિની કસોટી પ્રમાણે તેની માનસિક ઉંમર ૮ વર્ષને ૧૦ માસ છે. તેની ઉંચાઈ અને વજન ૬ વર્ષની ઉંમરના બાળક જેટલાં છે. તેને દાંત બહુ થોડા આવ્યા હતા, તેની સ્વચ્છતા માટે ખીજાને કાળજી લેવી પડતી હતી અને પચારીમાં તેનાથી પેશાબ થઈ જતો. ખોરાક તેને બાએજ બાવતો લાગે છે અને તેનો આહાર થોડો છે. તેની મગજશક્તિ નિર્બળ જડતાભરી જણાય છે. કંઈપણ કામ કર્યા વિના તે લાંબો વખત બેસી રહે છે. તે ખીજાની સામું જોતી બેસી રહે છે કે જાંઘની હોય તેમ બહુચક્રવર્તિ ધારણ કરી રહે છે. શાળાના સમયમાં તે કંઈપણ ચપળતા કે કાર્યપરાયણતા દાખવતી નથી, પણ કોઈકવાર અવસોકન અને સહકારનાં ચિહ્નો દેખાડે છે. તે જાતે કંઈ શોધકવૃત્તિ દર્શાવતી નથી, અને સ્વેચ્છાનુસાર કંઈ કામ પણ કરતી નથી.

શાંતાની સ્મરણશક્તિ થોડીક છે; અને તર્કશક્તિ પણ થોડીક હશે, તેમજ તેને એકલું કામ કરતાં આવડતું નથી. તે પોતાના પાક-કાર્ય કાળજી વિના કે વગર વિચાર્યે, રસ આણ્યા વિના કે વધારે સારી રીતે કરવાની ઇચ્છા ધરાવ્યા વિના કરે છે. ઘેર પણ તેનો સ્વભાવ અને વર્તન તેવાંજ છે. તેનું મન જડતાવાળું છે ને કંઈપણ તે જાતે કરતી નથી.

તે અમુક રમતોમાંજ રસ લે છે, તે તેના ભાઈને ખીજવે છે, તેની સાથે લડી પડે છે અને તેને કંઈ જોઈતું હોય તો વટી પડે છે-રડી પડે છે ને ચીસ-કીકીયારી પાડી માગે છે. તે માટે તે જલ્દ કરે છે. તે વહેલી જોડે છે તોપણ જલ્દથી ચાહપાણી કે નારતો લેવાને તેની જાંઘ બેડતી નથી અને કપડાં પહેરતાં વિલંબ કરે છે તેથી શાળામાં મોડી આવે છે. તે રસ્તે રજળતી, ગાડીઓ વગેરે જોતી જોતી જાય છે. તેને કંઈ સંદેશો આપી મોકલી હોય તો રસ્તામાં તે જોની સાથે ઓળખાણુ પણ (થયું) ન હોય તેની સાથે રમત રમવા રોકાઈ જાય છે ને સંદેશો પહોંચાડવામાં દીલ કરે છે.

હરિ-ઉંમર ૫ વર્ષ ૬. શરીરનું આરોગ્ય સાઈ નહિ હતું. તેની માતાને ફેફસાનો ક્ષય હતો. અને હરિને પણ ફેફસામાં તો ઘણીવાર સોજો આવી ગએલો. શુદ્ધિની કસોટી પરથી જણાયું હતું કે હરિની માનસિક-શક્તિ તેની ઉંમરના પ્રમાણમાં વધારે હતી. ચંચળતા તેનો સર્વોપરિ

રસપ્રવાહ-(સત્તાતરવ) હતો અને સૌથી પ્રથમ પંક્તિ લેવી, વર્ગમાં અગ્રણી બનવું અને હુકમે આપવા એ તેની ઉમેદ હતી. એક વખતે તે ભવિષ્યના વિચારતરંગો પર ચઢી ગયો હતો ત્યારે તેણે નીચે પ્રમાણે ઉદ્ગારો કાઢ્યા:- “તેવું હમણું નહિ બનશે, પણ હું શહેનશાહ કે રાજા બનીશ ત્યારે બનશે.” રમત હારવી એ તેને માથાપરના ધા સમાન લાગતું, અને તેના સ્વમાનનો ભંગ કરે એવા નિયમોને આધીન થવાને તે રાજી નહતો. તેને કોઈ આંટી જાય તે તે સાંખી શકતો નહિ. તેને કોઈને હઠાવવું, હંકારવું, દાખવું, છેતરવું એમ કરવાનું મન થતું. તે યત્ન કરતો ને ફક્ત ન પામે તો તે રમત મૂકી દેતો હતો. વરસની શરૂઆતમાં બે નવા વિદ્યાર્થીઓ તેની શાળામાં (તેના જ વર્ગમાં) દાખલ થયા. તે મજબુત અને હોશિયાર જણાયા હતા, તેથી તે ખિન્ન થયો હતો. તકરાર થશે એવું આગળથી ધારી લઈને શિક્ષકે તેને એમના વિષે કંઈ કહ્યું. ઉત્તરમાં તેણે શિક્ષકને કહ્યું હતું જે—

તેઓ મારી ઇચ્છાને આધીન વર્તે છે ત્યાંસુધી ભલેને તે ચિત્રકાર જેવાં ચિત્રો કાઢે કે ગ્રંથકાર જેવાં લખાણ લખે તેની મને શી દરકાર છે ! વળી, તે જે હુલ્લક કરશે તો મારા સોજતી એકઠા કરી, તેમની સામે અડધો કરી તેમનો પરાજય કરીશ. હરિની કલ્પનાના રાજ્યમાં પોતે જાણે સૈન્યનો નેતા હોય અને તેના સહુ વિદ્યાર્થીઓ તેના સૈન્યના સૈનિકો હોય એવો ખ્યાલ તેને હતો. કેટલીક વાર કંઈક નવીન શોધી કાઢવા અને તે રીતે પોતાની પ્રતિષ્ઠા જાળવી રાખવા હરિ પ્રયાસો આદરતો અને એ જાતે પરિશ્રમ ઉઠાવી ઘેર આવતો ત્યારે યાદોને લોથ ચર્ચ ગએલો જણાતો. નોકર તરફ અને ગરીબ લોકો તરફ તેની નિર્દય, તિરસ્કારભરી વૃત્તિ બહુ ખેદજનક હતી. તે હમેશા હુકમ આપવાના, સેવા કરાવવાના, અને શોધી ભોગવવાના પ્રસંગો શોધતો. વખતોવખત તે જુદા જણાતો. લોકોની લાગણી દુખવતી, અને દરેકનું કેમ અગ્રિય કરવું, તે ખૂબ સુદ્ધિપૂર્વક શોધી કાઢતો. તે ચિદાઈ જતો અને તેને કંઈ કામ કરવાનું કહેવામાં આવે તેથી ઉલટુંજ તે કરતો. તેને કંઈ કામ કરતો રોકવામાં આવે તો તે તેમ કરતાં ન રોકાતાં તે વારંવાર કરવું જારી રાખતો, અને શુરસો ચઢતો હોય તેવું ધુરંધુર કરતો ને ખીજનું લક્ષ્ય ખેંચતો. તે અહંકારી અને ક્રૂર હતો. તેનો મુદ્દો તે જીતતો ત્યારે કહેતો કે મેં મારા મનનું ધાર્યું કર્યું અને કોઈ અન્યની ઇચ્છાને હું આધીન થનાર નથી એમ અહંભાવથી જોટથી કહેતો.

“બાપુ બહાર ગયા છે અને મા પયારીમાં માંદી છે, માટે તમે

કંઈ ન કહેવાની બીકથી મને કશું કરનાર નથી." માને પાંચ દિવસથી તાવ આવતો હતો તેની હરિને દરકાર નહોતી. તેને મુંઝારો થએલો ને ઉધરસ ઉપડતી તે સાંભળી કોઈને પણ દુઃખ થયા વિના રહે નહિ. ઘણી રાત ઊંઘ વિનાની પસાર કરવી પડેલી હોવાથી, તેને આરામની ખાસ જરૂર હતી. હરિને આ વાતનું ઘણી વાર લાન કરાવવામાં આવેલું તોપણ તે કોઈ રીતે દીકરીને કે ઉદાસ થતો નહિ. તેની માની ખચર સરખી પણ તે પૂછતો નહિ. શાળામાંથી ઘેર આવીને બાના ઓરડાનાં બારણાં આગળ તે ઘાંટા પાડી ઘોંઘાટ કરતો. તેના ઓરડામાં જઈ ડોળા કાઢી આવતો વગેરે. શુદ્ધિ હોવા છતાં, પ્રમાણિકપણું કે અપ્રમાણિકપણું, ઉદારતા કે હલકાઈ, વિવેક કે તોછડાઈના તેને ખ્યાલ નહોતો. ઓરડાનાં લઘુણી તે વિચારપૂર્વક શોધ કરતો ને તે રીતે વિચારીને તે ચોરી કરતો, અને તે યુક્તિસર કરતો. તેને દયા, પ્રેમ કે સહૃદયતા જેવું કંઈ નહતું. કોઈકે તેને ટાઈટોયના પુત્રની લખેલી ચોપડી "બાળપણનાં સ્મરણો" વાંચવા આપ્યાં. તે પુસ્તકમાં અન્યકર્તાએ પોતાના કુટુંબના નોકર સાથે પોતાનો પ્રેમ અને મા પ્રત્યેના પૂન્ય ભાવની વૃત્તિ, જે એના મનને કેટલીકવાર અસહ્ય વેદના કરાવતી, અને કુટુંબના સંકટોથી તેને બહુ લાગી આવતું તે બધું વાંચી હરિ આંખો ઉઘાડી-પહોળા કરી કહેતો કે "આ શું છે ? મને આંખોનો કોઈ અનુભવ થયો કેમ નથી ? લોકોને લઘતા વસ્તી-કજીઓ કરતાં જોઈ માફ મન કેમ કદી ખિન્ન થયું નથી ?" હરિને બળતો પ્રભાવ બહુ સારો લાગતો. મહાન વીરની આચાર્ય જે કોઈ ઉદ્વેગન કરતાં તેમને દેશનિકાલ થયાની વાતો વાંચી તેનું મન પ્રસન્ન થતું. લઘાઈનાં પરાક્રમ જોવા-સાંભળવાનું તેને ઘણી નાની ઉંમરથી બહુ ગમતું હતું. થોડાક વખત થયાં તે વાર્તાઓ લખતો થયો. તેના સહાધ્યાયીઓ તેને મહાન અંધકર્તાનો ઇલ્લાખ આપતા તેથી તે બહુ રાજ થતો. તેને વિચારોનો ઝેરો મનમાં પુટતો તેથી તે કેટલીએ વાર કહેતો કે માફ મગજ વિચારોથી પુરી જશે. તેના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓએ તેને મૂકીને બીજા શાંત વિદ્યાર્થીને વગેરે 'નાયક' નીમ્યો. બીજાની પસંદગીથી તે નિરાશ થયો ને તેને નિરાશામાંથી શિખામણ મળી. શુદ્ધિશાળા, ઉદાસીનવૃત્તિવાળો સ્વાર્થી પુરુષ પોતાની શુદ્ધિનો ઉપયોગ બીજાને માટે દયા ને સમભાવ દર્શાવવામાં કરશે. તે સુસ્ત, આળસુ રહેશે, પણ તેના આળસ અને પરાશ્રમના દુર્ગુણને લોક ન નિન્દે એવું કરવાની શુદ્ધિ તે વાપરશે.

શુદ્ધિશાળી કાર્યદક્ષ પરાયી વ્યક્તિ જે તેનું સહભાગ્ય હશે તો (અને ભાગ્યની વાતેતો બૂલી જવા જેવી નથીજ) તો તે સંપૂર્ણ મનુષ્ય થશે, સહકારની ભાવના ધરાવશે, ભાતૃભાવ ધરશે, ભાતૃભાવથી કામ કરશે, વર્તશે, અને ઉચ્ચ આદર્શની પ્રાપ્તિ માટે સતત ખંતથી મંડશે રહેશે. દસ વરસની અંદરનું કોઈ બાળક આવી જાતનું નહિ જણાય અને તેથી બીજું બાળક તેના વિકાસને આડી ન આવે તો તેનું બાળક સંપૂર્ણ વિકાસ પામેલું ઉત્તમ મનુષ્ય થશે.

ઉદાહરણ:—

મનુ ઉંમર વર્ષ ૬ માસ. જા માસની ઉંમરે દાંત આવવા માંડ્યા હતા. ૧૫ મે માસે તે ચાલતાં શીખ્યો હતો. કદ ઉંચું, બાંધો મજબૂત. તેની સર્વે મનોવૃત્તિઓ સમપ્રમાણમાં છે. યાદ કે સ્મરણશક્તિ સારી. કંઈના મધ્યમ, કંઈ નવું શોધતો નથી. વાર્તા રચતો નથી, રચી શકતો નથી. તેની સ્મરણ-શક્તિ અને વિચારશક્તિ બહુ ઉંચા પ્રકારની છે. તેની નજર ચારે બાજુ ફરે છે, અને ન્યાયની કે તર્કની સમજશક્તિથી તે વિચારે છે, બોલે છે. ચપ્પણ અને કાર્યપરાયણ હોવા છતાં, જેમાં તેને રસ પડે છે તેવુંજ તે કરે છે. શરીરનો બાંધો ઘણી વૃદ્ધિ પામતો હોય તેવા વખત સિવાય તેને થાક લાગતો હોય તેવું જણાતું નથી. તેનો મુખ્ય રસ જેમ-તે ચાહે છે તેમની તરફજ વળેલા જણાય છે. પ્રાણી, જનાવર પ્રત્યે તે બહુજ પ્રીતિ ધરાવે છે અને નિર્ભય છે. જ્યારે નાની ઉંમર હતી ત્યારે તેનો મિજાસ ઝટ જતો રહેતો. તેની લાગણી કોઈ દુઃખવતું ત્યારેજ તે મનમાં ખિન્ન થતો. તે આનન્દ-અમર આનન્દ અનુભવતો અને દેવ કે ઈર્ષ્યા એનામાં નહોતી. તેનામાં લાગણી અપાર હતી, અને માળાપ પ્રત્યે નરમ હતો. નોકરવર્ગ અને સહાધ્યાયી કે બાળમિત્રો પ્રત્યે ઘણો પ્રેમાળ હતો. તેનાં ભાઈએનના કહેવા પ્રમાણે તે દોરવાઈ જતો નહિ. તે નિખાલસ સ્વભાવનો, વફાદાર, સ્વાગ્રથી, દૃઢ, સુસ્ત, ઉત્સાહી, અને અતિશય નમ્રતા કે નાજીકાઈ વાળો હતો. જે તેને ચાહતા કે ઓળખતા તેમની પ્રત્યે તે ચાપ તેટલી સેવા કરતો-સેવાવૃત્તિ દર્શાવતો. શુદ્ધિની કસોટી મુજબ મનુની ઉંમર ૬ વર્ષની લેખાતી તોપણ તેનામાં શુદ્ધિ સમપ્રમાણમાં હતી. શાળામાં દરોજ તે હાજર રહેતો ને નિયમસર ઘંટ વાગ્યાના ૧ કલાક પહેલાં ઓરડો ખરાબર સાફ છે કે નહિ તે જોવા માટે બીજા વિદ્યાર્થી કરતાં પહેલો આવતો. જે જનાવરને તે ખોરાક આપતો તેમને માટે ખાવાનું ઘેરથી લઈ આવતું

તે કદી વીસરતો નહિ, અને છૂટીના સમયમાં તે તે પ્રાણીઓને નવરાત્રી સાદસુદ રાખતો. આ બધું સ્વર્ગમિથી આપોઆપજ થતું. તે સ્તુતિ કે વખાણની ઇચ્છા વિના તે કરતો. એક વખતે તેને સસલાના કાન ગરમ લાગ્યા તેથી તેણે મનને ઉચ્ચાટમાં નાખીને કહ્યું કે:—“મને લાગે છે કે સસલાને તાવ આગ્યો છે.” પોતાનાથી નજામાં છોકરાં તરફ તેવાજ પ્રકારની દિલસોજની લાગણી ધરાવતો. નાનાં છોકરાં તેની સેવાનો પ્રેમથી સ્વીકાર કરી લેતા. આવા સુંદર સ્વભાવનો મનુ આખા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને પ્રિય થઈ પડ્યો હતો.

એકનહિલ (કંગડ)ની ખુલ્લા યોગાની શાળા

આ શાળાની સુલાકાત લેવા જતાં પહેલાં બાળગૃહ આવે છે. ત્યાં બાળકોને એકબીજાની સાથે સંપીને રહેતાં જોઈ આનંદ ઉપજે છે. જે આ લેવાના વખતે ત્યાં તમે જઈ પહોંચ્યા હો તો નાનાં નાનાં બાળકોને શાળાના ઓરડા ઠીકઠીક કરવા મંડી પડેલાં જોશો. તેઓ ત્યારપછી આ પીવાનાં મેજ પણ ગોઠવી દેતાં જણાશે. વળી કેટલાંક બાળકો જે મેમાન આવ્યા હશે તેમને ખીસકોલીના માળા તેઓએ શોધી કાઢ્યા હોય તે ખતાવવા તેઓ મંડી પડશે. સવારમાં તેઓએ જે દીવા રાખવાની ગોઠવણ કરી હોય અથવા તો ચાલણ ગાડી જે તેમણે બનાવી હોય અને રંગીને સરસ કરી હોય તે ખતાવશે. તમે જો તેમની સાથે ક્રોમેલ કેાણુ હતો, તેની શિક્ષણપદ્ધતિ કેવી હતી, વગેરે વાતો કરશો તો તે તમને તેઓ કદી ચક્રશે નહિ; પણ જો તમને બાળકેળવણીના રહસ્યની ખરેખરી સમજ હશે તો તો તમને તરતજ ખચર પડશે કે બાળકોની આવી પ્રવૃત્તિઓની પાછળ ક્રોમેલનો આત્મા રહેલો છે. મતલબ કે ક્રોમેલ કેાણુ હતો વગેરે પંડતાઈની વાતો ન જાણતાં બાળકો તેની શિક્ષણપદ્ધતિનું રહસ્ય ક્રિયાદારા સમજી રહેલાં તમને જણાશે.

તેઓ તમને તેમની નાહવાની ઓરડીઓ, હાથ ધોવાનાં કુંડાં, નાહવાનાં ટબ અને સુવાની ગોઠવણ ખતાવી આનંદ માનશે અને તમને પણ તે વસ્તુઓ જોઈ આનંદ થશે. તેમને સુવાને માટે એક લાંબી પડાળી હોય છે. તેની એક બાજુએ બારણું એવી રીતનાં રાખેલાં હોય છે કે ઉપલા અર્ધા ભાગમાં વીટા કાચ જડેલા હોય છે, અને એ બારણું પણ મરજી આવે ત્યાંથી ઉપાડી લેવાય તેવાં હોય છે. વળી એક જગાએથી બીજી

જગાએ એ ખારણાં ખસેડી શકાય તેવાં પણ હોય છે તેથી જરૂર પડે ત્યારે આખી પડાળાં ખુલ્લી મૂકી શકાય, અને બાળકોને તેવી રીતે રાત્રે અને દિવસે પુષ્કળ ચોકખી હવા મળી શકે છે. પડાળાંની પાછલી ભીંતમાં બાળકોની પથારીઓ ઉપર નાની નાની બારીઓ રાખેલી હોય છે, અને તે બારીઓમાંથી સુંદર પુષ્પવેલો અંદર આવતી જણાશે, પણ તમને ત્યાં ઉભા રહી તે જોવાનો વખત નહિ મળે કારણ કે તેટલામાં તો બીજાં બાળકો ત્યાં આવી તમને કહેશે કે “જુઓ આ મારું કબાટ, અથવા તો જુઓ આ મારું છે.” છ. વાગે ત્યાંથી તમે પાછા ફરો તો કેટલાંક બાળકોને તમે નાના નાના પલંગ ઉપર ગરમ ધાબળાથી વિંટળાઈને પડેલાં જોશો. તેઓ તો પડ્યા ભેગાંજ સુઈ જવાનાં, એટલે તમારે હળવે હળવે થગ મૂકીને ત્યાંથી પસાર થવું પડે.

બાળગૃહ જોઈને પાછા વળતાં તમે રમતના યોગાન ઉપર આવો તો ત્યાં ચીયવા ઉપર બાળકો બેસીને રમત કરતાં જણાશે અને જો બાળકો બેસીને રમત કરતાં જણાશે તોં એ બાળકોમાંથી કોણ વધારે વજનદાર છે તેનો પણ તમારે ત્યાં નિર્ણય કરવો પડશે. લાકડાથી આંધેલું મકાન એ શાળાનો ઓરડો છે. તેની બંને બાજુએ મોટી મોટી બારીઓ હોય છે. એ ઓરડામાં ‘તાજ સમાચાર’, ‘આંતર રાષ્ટ્રીય વર્તમાન’ ‘શાંતિ વર્તમાન’ વગેરેનાં પાટીઆં તમારી નજરે પડશે અને તેમાં વર્તમાન બનાવો, જગતમાં શું બની રહ્યું છે તે સંબંધી ચિત્રો પણ જોશો. વળી જગપ્રસિદ્ધ સ્ત્રી કે પુરુષોનાં ચિત્રોની હાર, અને જુના અને નવા ચિત્રકારોની હારનો ત્યાં એક વિભાગ રાખેલો હોય છે. શાળાના ઓરડાને છેડે શાળાને લગતું દેવળ હોય છે અને તેને મથાળે

જગતનો હરકોઈ માણસ પછી ગમે તે દેશ કે ગમે તે ધર્મનો હોય તેને સદા ‘શાંતિ’

એ મુદ્રા લેખ તમે વાંચશો. દેવળ એ એક નાતું સરખું શાંતિનું સ્થાન છે અને તેમાં વાદળા રંગના પડદા ટાંગેલા રહે છે અને તે જલદી ખસેડી શકાય તેવા હોય છે. બાળકો ત્યાં સવાર સાંજ આવી ગીતો ગાય છે; અને રવિવારે ૧૧ વાગે પ્રાર્થના કરે છે. પ્રાર્થનાની અને ગીતોની તેમને માટે ખાસ તૈયાર કરેલી ચોપડીઓ ઉપયોગમાં લેવાય છે. દર અડવાડીએ જે પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે તેમાં વારાફરતી પ્રેમ, સત્ય, શાંતિ, હિંમત વગેરે પ્રાર્થનાના વિષયો રાખવામાં આવે છે.

પ્રુલ્લા મેદાનમાં જુદા જુદા છાયામંડપો ગોઠવેલા હોય છે તેમાં ગુલાબી મંડપ મોટી ઉંમરની છોકરીઓ માટે, વાદળી છાયામંડપ મોટી ઉંમરના છોકરાઓ માટે અને ફરતો છાયામંડપ વચ્ચે વડનાં છોકરાછોકરીઓ માટે હોય છે. એ મંડપો ઉપર ગરમ નળાઓ ગોઠવેલી હોય છે તેથી હવા સૂકી રહે છે અને આગળ સાંકડાંપહોળાં થાય તેવાં ખારણાં હોય છે તે પવનના કે વરસાદના તોફાન વખતે બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

ઘટિહાસનો ઓરડો મોટાં નાનામોટાં થાય તેવાં ખારણાંવાળો હોય છે અને છાપરા ઉપર વીટા-કાચ રાખેલા હોય છે તેમાંથી પુરતું અન્નવાળું મળે છે. ઓરડામાં ચિત્રો, નકશા, અને સંદેશવાહક યંત્ર-વગેરે રાખેલાં હોય છે. આ સાહિત્યોથી વર્તમાન યુગની તેમજ ભૂતકાળની ઝાંખી કરી-ઘણું શીખવાનું મળે છે. એ ઓરડો આનંદદાયક થઈ પડે છે. તેવોજ ભૂગોળનો ઓરડો છે અને તેની પાસેજ હસ્તઉદ્યોગગૃહ છે. તેમાં રફી કાગળ તેમજ માટીના નમુના અને બાળકોને બતાવવાનું મન થાય તેવા લાકડાના નમુના ગોઠવેલા હોય છે. જમવાના ઓરડામાં બાળકોની અંકવાહી-આની સૌથી સરસ કૃતિ રાખેલી હોય છે. આથી નાના કક્ષાકરો સ્પર્ધાથી પ્રેરિતસાહિત બને છે, અને અંકવાહીઆના કામમાં તેવું જ્ઞાન મેળવવા ઉત્સુક થાય છે.

બાળકો તેમની ગુલાબવાદી બતાવ્યા વિના નહિ રહે. ત્યાં દરેકનો બગીચો સ્વયંકૃતિનો તમને બતાવવામાં આવશે. તે એકેકથી ચડે તેવો હોય છે અને તેથી બાળકનું વ્યક્તિત્વ તમારી નજરે તરી આવશે. બિનાળામાં આખો દિવસ બાળકો એકની છાયામાં પ્રુલ્લા મેદાનમાં કામ કર્યા કરે છે; અને શિઆળામાં બને તેટલાં થોડાં ગરમ કપડાં પહેરી તેઓ કામ કરે છે.

પુરી સગવડના અભાવે હસ્તઉદ્યોગગૃહના એક ખુલ્લો રસોડું ગોઠવવામાં આવ્યું છે છોકરીઓની માફક છોકરાઓ પણ ખાવાની ચીજ સરસ કેમ બને તે શીખવા તેટલાજ ઇતેબર રહે છે.

શાળામાં માંસાહાર વર્જ્ય કર્યો છે. તાબું દૂધ, મધ, ઘેર બતાવેલી ચેટલી, તાબું ઈંડાં, તેમજ બગીચાની શાકભાજી ખાવામાં આવે છે એટલે એમજ લાગે છે કે આના જેવો બીજો ખોરાકજ નથી. શાળામાં ખાસ જાણવા જેવી અને વિશિષ્ટ બાબત તો એ છે કે બાળકોને માટે સૂર્યનાં કિરણોનો પ્રકાશ લેવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. એને માટે એક સાદું ઈંટનું મકાન બાંધવામાં આવ્યું છે. તેના આગલા ભાગમાં વીટા-કાચ જડી દેવામાં આવ્યા છે, અને મકાનની રચના એવી રીતની કરવામાં આવી

છે કે સૂર્યનો પૂરતો પ્રકાશ મકાનમાં મળી શકે. આખું એ વરસ બાળકો અહીં આવી રશ્મિસ્નાન કરે છે; કારણકે જગતનાં કોઈપણ પુષ્પ કરતાં બાળકરૂપી પુષ્પને સૂર્યના પ્રકાશની વધારે જરૂર છે.

રહેવાને ધર ન હોય અથવા જેમને માઆપ ન હોય, અથવા જેમની તબીબીત નાદુરસ્ત હોય અથવા તો જેમને બાળકને જોઈતી આરોગ્યકારક સગવડ ન મળી શકે તેવું હોય, એવાં બાળકો આ સાદી, રમણીય અને ધર જેવી શાળામાં ભણવા આવે છે. શાળામાં અત્યારે ૪૦ બાળકોને માટે સગવડ છે. અહીંનાં બાળકો કોઈ પણ ઉપયોગનાં થઈ પડે એવી રીતનું તેમને શિક્ષણ આપવું એવો વ્યવસ્થાપકોનો ઉદ્દેશ છે. એ ઉદ્દેશ બાળકની મનોવૃત્તિ અને શક્તિ જોઈ ચર્ચાઓએ પાર પાડવામાં આવે છે. શાળાના ખર્ચના નિભાવ અર્થે બાળકોના વાલી કે માતૃપિતા પચાશક્તિ તેમનો ફાળો આપે છે પણ તેથી ખર્ચને પહોંચી વળાતું નથી, કારણ કે કેટલાંક બાળકોનું ખર્ચ શાળા પોતે ભોગવે છે.

(અંગ્રેજી ઉપરથી)

મોહનજોડેરાની સંસ્કૃતિ

સને ૧૯૨૨ થી ૧૯૨૭ સુધીમાં મોહનજોડેરાની પાસેના પ્રદેશમાં જે શોધખોળો થઈ છે તેથી હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન ઇતિહાસ પર કેટલુંક અજવાળું પડે છે. જે ખોદકામ થયું છે તેમાંથી મળી આવેલી ચીજો ઉપરથી બે બાબતો પર ખાસ વિશેષ પ્રકાશ પડે છે: એક તો એ કે હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસની તવારીખ ઇ. પૂ. ૩૦૦ ને બદલે ઓછામાં ઓછી ઇ. પૂ. ૩૦૦૦ વરસની નક્કી થાય છે; અને બીજી બાબત એ છે કે હિંદુસ્તાનમાં આર્યો આવ્યા તે પહેલાં તે પ્રદેશમાં બીજી એક પ્રજા વસતી હતી જે સુધારામાં સારી રીતે આગળ વધેલી હતી. વૈદિક આર્યગ્રંથોમાં એમ જણાવેલું છે કે જ્યારે આર્યો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા ત્યારે તેમનો હિંદના અનાર્ય-ખેડોળ અને જંગલી લોકો સાથે સમાગમ થયો; પણ આ બાબત મોહનજોડેરાની શોધખોળને પરિણામે ખીનપાયાદાર જણાય છે. આ સિંધુ નદી પ્રદેશનો સુધારો સુમેરિઅન સુધારાનાં મૂળતત્ત્વોને જો કે ભણે મળતો આવતો હશે તોપણ સિંધુ પ્રદેશના સુધારામાં તેનાં ખાસ વિશિષ્ટ તત્ત્વો છે જેને લીધે તે તેનાથી જુદો પડી જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ મેસો-

પોટેમિઆના સુધારા કરતાં તે કેટલીક બાબતમાં ચંદિઆતો પણ હતો એમ જણાય છે. પણ ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી બાબત એ છે કે આ સુધારો સિંધુ પ્રદેશની પેલી પાર ગયો હોય એવી હજુ કશી સાબીતી મળી આવી નથી; તેમ તે સુધારો ત્યાંજ રહ્યો હતો એવું પણ કહી શકાય તેમ નથી. વળી આર્યો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા ત્યાંસુધી તે ત્યાં ટકી રહ્યા એ પણ નક્કી કરવાને કાંઈ સાધન મળી આવ્યું નથી. મોહેન જોડેરાની શોધખોળથી હિંદુસ્તાનમાં ઘણા પ્રાચીનકાળમાં આર્યોની પહેલાં પણ સુધારાવાળો પ્રદેશ હતો તે હિંદને ગૌરવ આપનારી બાબત છે એ નિર્વિવાદ વાત છે.

સમય—જે મકાનો ખોદી કાઢવામાં આવ્યાં છે તે મકાનો કયારે બંધાયાં હશે અને તેમાંથી મળી આવેલી ચીજો કયા સમયની હશે તે માટે અટકળ કરી શકાય છે. સર જોન માર્શલ તે મકાનો ઇ. પૂ. ૩૨૫૦થી ૨૭૫૦ ઇ. પૂ.ના સમયનાં હશે એમ માને છે. પણ હજુ છેક નીચેના ભાગમાં ખોદાયેલામ યંત્રું નથી તેથી અને મોહેનજોડેરા પાસે અમરી ગામ આગળ જે શોધખોળ થઈ છે તે ઉપરથી કદાચ સુધારાની તવારીખ ઇ. પૂ. ૩૦૦૦ વરસ પહેલાં પણ જાય એવો સંભવ રહે છે.

લોક—મોહેનજોડેરાની સંસ્કૃતિ કયા લોકો બોગવતા હશે તે કહેવું વધારે મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. સિંધુ નદીના વારંવાર બદલાતા પ્રવાહને લીધે યજ્ઞેલા નુકસાનથી તેમજ મુઠ્ઠાઓને બાળવાના રિવાજને લીધે ઘણાં થોડાં હાડપિંજર મળી આવ્યાં છે, અને જે હાડપિંજર મળી આવ્યાં છે તેના વર્ગ પાડતાં તે ચાર જુદી જુદી મનુષ્ય જાતિનાં છે એમ માલમ પડ્યું છે. પ્રોટો-એસ્ટેલોઈડ, બ્રૂમધ્ય સમુદ્ર પ્રદેશનાં, આફ્રિક પ્રદેશનાં, અને મોગોલ એમ ચાર જાતિનાં તે હાડપિંજરો છે. દ્રાવિડ લોકો બ્રૂમધ્ય સમુદ્ર પ્રદેશની મૂળ જાતિના કુટુંબી છે એમ સાધારણ રીતે માનવામાં આવે છે. દ્રાવિડ ભાષાના શેષ બહુચિસ્તાનમાં હજુ પણ રહેલા માલમ પડે છે તેથી એટલું તો ખચિત નક્કી થાય છે કે દ્રાવિડ લોકો પ્રથમ સિંધમાં અને દક્ષિણ પંજાબમાં થઈ હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થયા છે અને તેથી એવો સંભવ છે કે તેઓએ હિંદી સંસ્કૃતિનો લાભ લીધો હતો.

લિપિ—જે સિલ્લાઓ અને કોતરેલા લેખ થોડા ઘણા મળી આવ્યા છે તે હજુ સુધી ઉઠેલાયા નથી પણ લિપિ સુમેરિયન પ્રાચીન લિપિને મળતી આવે છે એ નિર્વિવાદ બાબત છે, પણ તેના જેવી બીજી તેનેજ મળતી ચાર ચિત્રલિપિ છે.

કુળા—પાકી ઇંટાનો ઉપયોગ અમે પાણીના નિકાલની યોજના એ મકાનોના સંબંધમાં બહુ અગત્યની જાણવા જેવી બાબત છે. લોકો રૂનો ઉપયોગ કાપડ વણવાના કામમાં કરતા, અને તે ઉપરથી કાપડ બનાવવાનો ઉદ્યોગ હિંદુસ્તાનમાં ધણીજ પ્રાચીન કાળથી હતો એ બાબત સિદ્ધ થાય છે. ગ્રીક લોકો હિંદી રૂને 'સિંદુન' તરીકે ઓળખતા. માણસની આકૃતિઓ કે પુતળાંની કારીગરી ઉતરતા પ્રકારની હતી; પણ પ્રાણીઓની આકૃતિઓ જે સિકકા ઉપર અથવા તો માદળીઆ ઉપર જેવામાં આવે છે તે પ્રાચીન સમયના કોઈ સુધારા કરતાં વધારે ચઢિઆતી છે. જે પ્રાણીઓ ચીતરવામાં આવ્યાં છે તે બધાં ભારે વરસાદવાળા પ્રદેશનાં પ્રાણીઓ છે. વાઘ, હાથી, રિહીનોસરોસ એ પ્રાણીઓ ઘીચ જંગલના પ્રદેશનાં છે. અત્યારે આ પ્રદેશમાં એટલો વરસાદ નથી એટલે એવાં પ્રાણીઓ પણ નથી; અને વાયવ્યના મોસમી પવનો પણ ત્યાંસુધી જતા નથી એટલે કે મોસમી વાયુઓ એટલા પાછા હકયા છે.

ધર્મ—પુરુષ રૂપે ધર્મિરની અને સ્ત્રી રૂપે શક્તિનો ધર્મ હતો. એટલે શિવશક્તિનો ધર્મ હતો, અને આર્યો આવ્યા તે પહેલાં શૈવ ધર્મ ત્યાં હતો. એમ માનવામાં આવે છે. સિંધની સંસ્કૃતિ આર્યોની સંસ્કૃતિ પહેલાંની છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

ધરની કેળવણી

‘ધરની કેળવણી’ એને લગતા ચોથી આંતર રાષ્ટ્રીય કોન્ગ્રેસે કેટલાકે ઉપયોગી વહેવાર ઠરાવો કર્યા છે. તે માબાપોને તેમનાં ફરજદારી કેળવણી માટે અગત્યના હોવાથી તે નીચે પ્રમાણે જણાવવામાં આવ્યા છે:—

(૧) છોકરાની બચપણ, કુમાર અને યુવા અવસ્થાને લગતી કેળવણી આપવાની ફરજ મુખ્યત્વે માબાપની છે. તાલીમના આ ઉપયોગી કામમાં શાળાએ તેમજ બીજી સામાજિક સંસ્થાઓએ માબાપને મદદ કરવી જોઈએ તેમજ સરકારે તથા જે બીજી સંસ્થાઓ માબાપના હિતની છે તેમણે તેમને સહાય કરવી જોઈએ. કુટુંબની સંસ્થાને શિથિલ તથા તેનો ભંગ કરનાર બળની સામે તેનું રક્ષણ કરી તેને મજબુત કરવી કે જેને લીધે માબાપ તેમનાં બાળકોને તાલીમ આપવાનું કામ સારી રીતે કરી શકે.

(૨) શિક્ષણશાસ્ત્રમાં થતા સુધારાવધારાની તેમજ બાળકોને ઉછેરવાની રીત સંબંધીની માહિતી માઆપને આપ્યા કરવી. આ કારણને લીધે માનસ શાસ્ત્રના અભ્યાસની સંસ્થાઓ તેમજ કેળવણી સંબંધી યોગ્ય સલાહ આપનારાં મંડળોએ તેમની શોધખોળનું પરિણામ માઆપોને જાહેર કરવું અને તેમાં ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીના અમુક ધંધાને લગતું કેવા પ્રકારનું વલણ છે તે બાબત તેમને જણાવવી.

(૩) બાળકની સંકેતપ્રકૃતિ, સ્વતંત્ર કામ કરવાની ઇચ્છા, વહેવાર ભુદ્ધિ, રીતભાત અને ધર્મ, આ સંબંધીના ચારિત્રના ઘટતર માટે જે યોગ્ય અને સુલભ તાલીમ આપવાની પદ્ધતિઓ હોય તે શોધી કાઢી તેની માહિતી માઆપને આપવી જોઈએ.

(૪) બાળકના સારા ઉછેર માટે શાળા અને ઘરનો અસ્પર્શ નિકટનો સંબંધ થવો જોઈએ. વળી ઘર અને બીજી સંસ્થાઓ સાથે પણ તેવા સંબંધ હોવો જોઈએ.

(૫) જે યુવકોને માથે થોડા વખત પછી માઆપ તરીકેની જવાબદારી આવવાની છે તેમને શાળામાંથીજ તેને લગતી તેમની ફરજોની તાલીમ મળવી જોઈએ. કેળવણીની જુદી જુદી સંસ્થાઓએ તેના સંબંધનું યોગ્ય કામ કરવું જોઈએ. વિવાહિત જીવનનાં કર્તવ્યો, કુટુંબની સંભાળ, સામાજિક ફરજો, તાલીમની રીતો અને બાળકના હિત માટે તેનો વહેવાર ઉપયોગ, આ બધી તૈયારી કરવામાં વિદ્યાર્થીને સારી નૈતિક કેળવણી આપવાની જરૂર છે. જ્યારે કેટલાંક કુટુંબો જેવાં કે મજૂર વર્ગનાં-યોતાનાં બાળકોને તેમના લાલિ ગૃહસ્થધર્મની તાલીમ આપી શકતા નથી, ત્યારે યુવાનને કેળવવાની ફરજ જે સંસ્થા કે શિક્ષકોની છે તેમને માથે આ મદતની જવાબદારી આવી પડે છે.

(૬) જુદા જુદા વર્ગના લોકોને અનુકૂળ જે સંસ્થાઓ છે તે તેમના ફરજોના ઉછેર અને તાલીમ માટે તેમની માતાઓને યોગ્ય મદદ કરશે.

(૭) બાળકોએ તેમની કુરસદનો વખત ઘેર જાળવે જોઈએ અને તેને માટે તેમનો મનોવિકાસ થાય તેવાં રમત ગમતનાં સાધનોની જોગવાઈ થવી જોઈએ.

(૮) ઘેર બાળકોને કેળવવા માટે તેને લગતું સાહિત્ય, કેળવણીની સંસ્થાઓએ, કુટુંબના હિતની સંસ્થાઓએ તેમજ કેળવણીનું સાહિત્ય પ્રગટ કરનાર મંડળો તથા શિક્ષણ સમિતિઓએ જુદા જુદા દેશોમાં તેનો બહુ બર ફેલાવો કરવો જોઈએ.

જગતની ધડિઆળ

(એક લૌગલિક પાઠ)

સવિતા:—મોટાભાઈ, મારી ભૂગોળની ચોપડીમાં ' જગતની ધડિઆળ ' એ નામનો એક પાઠ છે, તે મેં વાંચ્યો પણ ' જગતની ધડિઆળ ' એટલે શું તેનો કશો ખ્યાલ મને આવ્યો નહિ. વાર, આપણે ત્યાં ધડિઆળ છે, તેથી કોઈ જુદી તરેહની ધડિઆળ વિષે એમાં વાત હશે ?

મોટાભાઈ:—જગતની ધડિઆળવિષે સમજાવતાં પહેલાં હિંદની ધડિઆળ વિષે મારે થોડુંક તને પૂછવું પડશે. વાર કહે જોઈએ. રાજકોટ, કરાંચી કલકત્તામાં સૂર્યોદય એકજ વખતે થતો હશે ને ?

સવિતા:—ના. જ્યે ઠંડાણે સૂર્યોદય એકજ વખતે ન થાય. કલકત્તામાં વહેલો ઉગે, ત્યારપછી સવા કલાકે રાજકોટમાં અને રાજકોટમાં ઉગ્યા પછી ૨૦ મિનિટે કરાંચીમાં સૂર્ય ઉગે.

મોટાભાઈ:—ખરૂં. આ કારણથી ગામેગામની ધડિઆળમાં એકજ વખતે જુદો જુદો સમય હોવો જોઈએ. રાજકોટની ધડિઆળમાં અત્યારે જે સમય છે, તેજ સમય કરાંચી, મદ્રાસ કે રંગુનની ધડિઆળમાં ન હોઈ શકે.

સવિતા:—શું ગામેગામની ધડિઆળમાં જુદો જુદો વખત હોય છે ? મેં તો એવું ક્યાંયે જોયું નથી. ગઈ દિવાળી ઉપર આપણે મુંબઈ ગયાં હતાં, ત્યારે દરેક સ્ટેશનની ધડિઆળમાં આપણી ધડિઆળ પ્રમાણેજ વખત જોવામાં આવતો હતો; અને મુંબઈમાં જ્યાં આપણે ઉતરી હતાં, ત્યાંની ધડિઆળનો વખત પણ આપણી ધડિઆળને મળતો હતો.

મોટાભાઈ:—જેન, તારૂં કહેવું ખરૂં છે. એમજ હોય છે. જેવારમાં ગોટાળો ન થાય, તેટલા માટે આખા હિંદ માટે એક પ્રમાણ સમય ઠરાવેલો છે. તેજ સમય ગામેગામનાં ધડિઆળોમાં જોવામાં આવે છે, પણ તે સમય કંઈ દરેક ગામનો કુદરતી સમય નથી. દરેક ગામનો કુદરતી સમય તો જુદો જુદો હોય છે.

સવિતા:—અત્યેક ગામનો કુદરતી સમય એટલે શું ? અને આખા હિંદ માટે નક્કી કરેલો પ્રમાણ સમય એટલે શું ? એ બન્ને વચ્ચેનો તફાવત હું સમજી શકતી નથી.

મોટાભાઈ:—સારૂં, એ વાત હું સમજાવું છું. વાર, જ્યારે કે મધ્યાહ્ન વખતે સૂર્ય આકાશમાં કયે ઠંડાણે હોય ?

સવિતા:—આપણા માથા ઉપર.

મોટાભાઈ:—ત્યારે તું સમજી શકશે કે સૂર્ય માથા ઉપર આવે ત્યારે દરેક ગમમાં ૧૨ વાગે. વાર, અત્યારે ઘડિઆળમાં કેટલા વાગ્યા છે. પ્રથમ જો અને પછી બહાર જોઈ આવે કે સૂર્ય માથે આવ્યો છે નથી આવ્યો ?

સવિતા:—મોટાભાઈ, ઘડિઆળમાં તો બરાબર ૧૨ વાગ્યા છે, પણ હજી સૂર્ય માથે નથી આવ્યો. સહેજ નીચો છે. એમ કેમ હશે વાર ?

મોટાભાઈ:—આ ઘડિઆળમાં રાજકોટનો કુદરતી સમય નથી, પણ બનારસનો કુદરતી સમય છે. બનારસમાં અત્યારે ૧૨ વાગ્યા હશે અને સૂર્ય બરાબર માથે હશે. આપણે ત્યાં ઘડિઆળમાં ૧૨ વાગ્યા છે બરા, પણ સૂર્યને માથે આવવાને હજી ૩૦ મિનિટની વાર છે. આ ઉપરથી તાર ધ્યાનમાં આવ્યું હશે કે સૂર્ય માથે આવે ત્યારે ૧૨ વાગવા જોઈએ અને એ પ્રમાણે આપણી ઘડિઆળમાં ૧૨ વાગ્યા હોત તો એમ કહેત. આ ઘડિઆળ આ ગામનો કુદરતી સમય બતાવે છે, પણ તેમ થતું નથી આપણા ગામનાં બધાં ઘડિઆળ આ ગામના કુદરતી સમય કરતાં ૪ મિનિટ વહેલાં છે. આ પ્રમાણે આપણા દેશના દરેક ગામનાં ઘડિઆળ તે તે ગામના કુદરતી સમય કરતાં વહેલાં કે મોડાં જોવામાં આવે છે અને તેનું કારણ એ છે કે પ્રત્યેક ગામનાં ઘડિઆળમાં દેશને માટે નક્કી કરેલે પ્રમાણ સમય રાખવામાં આવે છે. કુદરતી સમય તો કવચિત્ કોઈ શહેરના એકાદ ટાવરમાં વળતે હોય છે.

મોટાભાઈ:—હું ધાઈ છું કે હિંદની ઘડિઆળ એટલે શું એ સંબંધમાં હવે તું કંઈક કહી શકીશ ખરી.

સવિતા:—હા. જરૂર. હિંદના દરેક ગામનો કુદરતી સમય જુદો જુદો છે. પ્રત્યેક ગામમાં સૂર્ય બરાબર માથે આવે ત્યારે ત્યાં ૧૨ વાગ્યા કહેવાય. અને તે તેનો કુદરતી સમય કહેવાય, પણ આવો સમય હિંદના કોઈપણ ગામના ઘડિઆળમાં જોવામાં આવતો નથી ૮૨^૧° રેખાંશના કુદરતી સમયને આખા હિંદ માટે પ્રમાણ સમય ઠરાવવામાં આવ્યો છે અને એજ સમય હિંદનાં બધાં ગામનાં ઘડિઆળમાં જોવામાં આવે છે.

મોટાભાઈ:—વાહ ! હિંદની ઘડિઆળ વિશે તો તું ઠીક સમજી. હવે જગતની ઘડિઆળ વિશે સમજવું અઘરું નહિ પડે. ધાર કે એક સ્ટીમર મુંબઈથી પૂર્વ દિશા તરફ ઉપડી પૃથ્વીની સપાટી પર નીકળે છે. તે સ્ટીમર પરની ઘડિઆળના સમયમાં કોઈ જગાએ ફેરફાર કરવા પડે ખરો કે ?

સવિતા:—હિંદના પ્રમાણુ સમય પ્રમાણુ જંગતનાં સર્વ દેશોનાં ધડિયાળોમાં સમય રખાતો હોય તો ફેરફાર ન કરવો પડે. બાકી તો સ્ટીમર જેમ જેમ આગળ વધે તેમ તેમ ત્યાંના કુદરતી સમય અને સ્ટીમરમાંની ધડિયાળના સમય વચ્ચે તફાવત પડ્યાજ કરવાનો.

મોટાભાઈ:—બરાબર. તેં કહ્યું તેમજ બને. હિંદનો પ્રમાણુ સમય બીજા દેશોમાં ન હોય. બે સ્થળોના કુદરતી સમય વચ્ચે દર રેખાંશ ૪ મિનિટ પ્રમાણુ તફાવત પડે છે. તેથી સ્ટીમર જેમ જેમ પૂર્વમાં આગળ ચાલતી જાય, તેમતેમ સ્ટીમરના ધડિયાળમાં વખત આગળ મૂક્યાજ કરવો પડે.

સવિતા:—ધડિયાળમાં વખત આગળ મૂકવો પડે તેનું કારણ શું ?

મોટાભાઈ:—સ્ટીમર પૂર્વમાં ચાલે છે. પશ્ચિમને મુકાબલે પૂર્વ તરફ રહેલાં સ્થળોની ધડિયાળ આગળ હોય. રાજકોટમાં સૂર્ય વહેલો ઉગે કે કલકત્તામાં વહેલો ઉગે ?

સવિતા:—સ્ટીમર પૂર્વ દિશામાં ન જતાં પશ્ચિમ દિશા તરફ પ્રવાસે નીકળી હોત તો વખતો વખત સમયને બરાબર રાખવા કાંટાને પાછો ફેરવવો પડે ને ?

મોટાભાઈ:—હા એમજ કરવું પડે. ધાર કે મુંબઈથી પૂર્વ તરફ ઉપડેલી સ્ટીમર આખી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી પાછી મુંબઈ આવે તે દરમિયાન જુદે જુદે વખતે જેટલો સમય આગળ મૂકવામાં આવ્યો હોય, તે બધાનો સરવાળો કરીએ તો કેટલો થાય તે તું કહી શકે ખરી ?

સવિતા:—આખી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરતાં સ્ટીમર ૧૮૦° પૂર્વ અને ૧૮૦° પશ્ચિમ રેખાંશ મળી એકંદર ૩૬૦° રેખાંશ જેટલું ચાલે તેથી દર રેખાંશ ૪ મિનિટને હિસાબે એકંદર $૩૬૦^\circ \times ૪ = ૧૪૪૦$ મિનિટ = ૧૪ કલાક એટલે ૧ દિવસ જેટલી ધડિયાળને આગળ મૂકવી પડે.

મોટાભાઈ:—તેં બરાબર ગણતરી કરી. મુસાફરી દરમિયાન સ્ટીમર પરની ધડિયાળ એકંદર ૨૪ કલાક એટલે ૧ તારીખ જેટલો સમય આગળ મૂકવો પડે. એટલે સ્ટીમર આખી પૃથ્વીની મુસાફરી કરી પાછી મુંબઈના બારામાં આવે ત્યારે તે પરના ધડિયાળનો સમય તો બરાબર મુંબઈના સમય પ્રમાણુજ હોય, પણ તેમાં આખો એક દિવસ વધી ગયો હોય. બીજી રીતે કહીએ તો સ્ટીમર પરના કેલેન્ડરમાં મુસાફરી દરમિયાન કોઈ સ્થળે એક તારીખ પાછળ ન મૂકવામાં આવી હોય તો તે કેલેન્ડર મુંબઈના કેલેન્ડરથી એક તારીખ આગળ માલમ પડે.

સવિતા:—એ વાત હું ખરાબર સમજી નહિ. તમે શું એમ કહેવા માગો છો કે સ્ટીમર પરના કેલેન્ડરમાં ૨૧ મી તારીખ હોય તો મુંબઈના કેલેન્ડરમાં ૨૦ મી તારીખ હોય ? અથવા સ્ટીમર પરના કેલેન્ડરમાં શનિવાર હોય તો મુંબઈના કેલેન્ડરમાં શુક્રવાર હોય ? ધડિઆળને અને કેલેન્ડરને વળી શો સંબંધ ? કેલેન્ડરમાં તો સૂર્ય ઉગે એટલે તારીખ વાર બદલવામાં આવે છે.

મોટાભાઈ:—હા. તે કહો તેવાજ તારીખ અને વારનો તફાવત સ્ટીમર પરના કેલેન્ડર અને મુંબઈના કેલેન્ડર વચ્ચે પડે. ધડિઆળ અને કેલેન્ડર વચ્ચે સંબંધ કેમ નથી ? શું તે એવી ધડિઆળો જોઈ નથી કે જેમાં તારીખ અને વાર દર્શાવનાર કાંટા પણ હોય. ધાર કે સ્ટીમર પરની ધડિઆળમાં તેવા કાંટા છે તો મુસાફરી દરમિયાન કલાક કાંટો એકંદર ૨૪ કલાક આગળ ગયો તે પ્રમાણે વાર અને તારીખના કાંટા પણ આગળ જશે ને ? તેથી સ્ટીમર પરની ધડિઆળ એક તારીખ આગળ માલમ પડશે.

સવિતા:—તિથિ અને વારમાં આવો ફેર પડે તો તો બારે ગોટાળો થઈ પડે.

મોટાભાઈ:—હા. ગોટાળો થાય ખરો. એવા ગોટાળાને લગતી એક રમુજ વાત તને કહું. વિશ્વાયતમાં ફ્રાંક્સ નામનો એક શ્રીમંત અંગ્રેજ હતો. એક વખત તેણે જાપામાં વાંચ્યું કે ૮૦ દિવસમાં આખી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા થઈ શકે. આ સંબંધમાં તે પોતાના મિત્રો સાથે વાતો કરતો હતો. ત્યારે એક મિત્રે કહ્યું કે ૮૦ દિવસમાં આખી પૃથ્વીની મુસાફરી કરવી એ કઠી બનવાનું નથી. ફ્રાંક્સે કહે ધારો કે હું પોતે એ પ્રમાણે પ્રદક્ષિણા કરી આવું તો કંઈ શરત કરો છો ? પેલાએ કહ્યું હા. એટલે ફ્રાંક્સે શરત કરી કે હું આખી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરીને આવજી ૮૦ મા દિવસની સાંજના ૮ વાગ્યે લંડન પાછો આવી પહોંચીશ અને જો તેથી જરા પણ મોડો પહોંચું તો હું શરતમાં ૨૦ હજાર પાઉંડ હારું. સામા માણસોએ કશુંલ કંઈ કે જો તું આવજી ૮૦ મા દિવસે એટલે તા. ૨૧ મી ડિસેમ્બર ને સનિવારના રોજ સાંજના ૮ વાગ્યા સુધીમાં પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરી પાછો આવી પહોંચે તો અમે તને ૨૦ હજાર પાઉંડ આપીશું.

ફ્રાંક્સે તો તા. ૨ જી ઓક્ટોબરને શુક્રવારના દિવસે રાતના ૮ વાગ્યે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરવા રવાના થયો. લંડનથી મુંબઈ, કલકત્તા, સીંગાપુર, હોંગકોંગ, થોકોહામા, સાન ફ્રાન્સિસ્કો, ન્યુયોર્ક અને છેલ્લે લંડન એ પ્રમાણે પૂર્વ તરફ આવી તેણે આખી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી. રસ્તામાં તરેહ તરેહની મુશ્કેલીઓની સામે યઈને ૮૦ મા દિવસની સાંજે લંડન

આવી પહોંચ્યો તો ખરો, પણ નહીં કરેલા સંમય કરતાં કલાક મોડો પહોંચ્યો એટલે તેણે માન્યું કે હું શરત હારી ગયો.

મુસાફરી દર્મિયાન ફાંક્સે ઉપા નામની એક હિન્દુ સ્ત્રીને મૃત્યુના મુખમાંથી ઉગારી લીધી હતી. તે બાઈનું તેની સાથે લગ્ન કરવાનું નહોતું થતાં ફાંક્સે પોતાના નોકર પાસપુટને કહ્યું કે તું રેવ વિલ્સનને ત્યાં જઈ આવતી કાલે અમારે લગ્ન કરવાનાં છે, તેને લગતી ગોઠવણ કરી આવ. પાસપુટે રેવ વિલ્સનને ઘેર ગયો અને થોડીજ વારમાં દોડતો પાછો આવી કહેવા લાગ્યો સાહેબ, રેવ વિલ્સને કહ્યું કે આવતી કાલે તો રવિવાર છે એટલે લગ્નવિધિ નહિ થઈ શકે. શું આવતી કાલે રવિવાર છે ? હું તો એમ સમજતું છું કે આજે રવિવાર છે. આપણે ગઈ કાલે શનિવારે આવ્યા અને આજે રવિવાર છે એટલી પણ તને ખબર નથી ? ફાંક્સે કંઈક ગુસ્સામાં જવાબ આપ્યો. ત્યારે પાસપુટે કહ્યું કે સાહેબ, આપની ભૂલ થાય છે. મેં ખરાબર તપાસ કરી છે. મુસાફરી દર્મિયાન દિવસની ગણતરી કરવામાં તમે ક્યાંક એક દિવસની ભૂલ કરી છે. આપણે ૮૦ માં દિવસે નહિ પણ ૭૯ માં દિવસે મુસાફરી પૂરી કરી લંડન આવી પહોંચ્યા છીએ. હજી વખત છે. તમે જેમ અને તેમ વેળાસર શરત કરનારા તમારા મિત્રોને મળો અને જણાવો કે હું શરત પ્રમાણે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરી આવી પહોંચ્યો છું. પોતાના નોકરની આ વાત સાંભળી આશ્ચર્ય પામતો ફાંક્સ વધારે પંચાત ન કરતાં એકદમ દોડી હોડ બકનારાઓને જઈ મળ્યો અને શરત છાલ્યો.

સવિતા:—વાહ ! આ તો ઘણો રમુજ કિસ્સો. પણ મોટાભાઈ, ફાંક્સે પોતાની મુસાફરી પશ્ચિમ તરફથી શરૂ કરી હોત તો શું પરિણામ આવત ?

મોટાભાઈ:—તો મુસાફરી દર્મિયાન વખતોવખત તેને પોતાની ઘડિયાળ પાછળ મૂકવા કરવી પડત. એટલે આખી મુસાફરી પૂરી થયે ઘડિયાળ ૨૪ કલાક એટલે ૧ દિવસ પાછળ પડત. પરિણામે તે નિયત સમય કરતાં ૧ દિવસ મોડો લંડન પહોંચત.

સવિતા:—આવો ગોટાળો ન થાય તેને માટે કંઈ યોજના કરવામાં આવી હશે કે નહિ ?

મોટાભાઈ:—હા. યોજના કરવામાં આવેલી છે. જગતની બધી પ્રજાઓએ એકમત થઈને એવું ઠરાવ્યું છે કે ૧૮૦° રેખાંશને 'આંતર રાષ્ટ્રીય કાલ રેખા' ગણવી અને બ્યારે કોઈ સ્ટીમર કે વિમાન એ રેખા ઓળંગે ત્યારે તેણે પોતાના કેલેન્ડરમાં એક તારીખનો ફેરફાર કરવો. જો પશ્ચિમથી

પૂર્વ તરફ જવાનું હોય તો તેણે આંતર રાષ્ટ્રીય કાલ રેયા ઓળંગતી વખતે એક તારીખ વધારી દેવી અને પૂર્વથી પશ્ચિમમાં જવાનું હોય તો એક તારીખ ઘટાડી દેવી. કેમ, જગતની ઘડિયાળ એટલે શું અને તેમાં કઈ કઈ બાબતોનો સમાવેશ થાય તેનો તને કંઈ ખ્યાલ આવ્યો કે નહિ?

સવિતા:—હા, પણ મને તો પેલી વાર્તા બહુ ગમી.

મોટાભાઈ:—એ વાર્તાની ચોપડી હું તને વાંચવા આપીશ.

પોપટલાલ અંબાણી.

કવિઓનાં જીવન ચરિત્ર

દોલતરામ કૃપારામ પંડયા

સ્વર્ગસ્થ દોલતરામ કૃપારામ પંડયાનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૫૬માં નડીઆદમાં નાગર નાતમાં થયો હતો. અવસાન ૧૯૫૬માં નીપજ્યું હતું. તેઓ લુણાવાડા સ્ટેટના દિવાન પદે લગભગ ચૌદ વર્ષ રહ્યા હતા.

સંસ્કૃત ભાષાના ઉત્તમ અભ્યાસને લીધે એમનાં કાવ્યોમાં સંસ્કૃત તત્ત્વ ઘણું જોવામાં આવે છે.

કુસુમાવલિ, અમરસત્ર, ઉદ્વિજીત વધ કાવ્ય, સુમન ગુચ્છ વગેરે તેમની ઉત્તમ કૃતિઓ સાહિત્યમાં ઉચ્ચ સ્થાન ભોગવી રહી છે.

મધવચરમ બળવચરમ હોરા

આ સદ્ગત કવિ ને લેખકનો જન્મ સુરત શહેરમાં વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ નાતમાં, આજથી આશરે ૮૦-૮૫ વર્ષ ઉપર થયો હતો. ગુજરાતી અભ્યાસ પુરો કરી અંગ્રેજીનો મેટ્રિક ક્લાસ સુધીનો અભ્યાસ કર્યો હતો. પછી તે સમયમાં લેવાતી મુનસફની પરીક્ષા આપી હતી. થોડો સમય અંગ્રેજી ભાસ્તર તરીકે નોકરી કર્યા પછી મુનસફ થયા હતા ને તે નોકરીને અંગે વલસાડ, ખેડા, ભોરસદ, અંકલેશ્વર, ભરૂચ વગેરે જગ્યાએ ફરવું પડેલું ને દરેક સ્થળે સારી નોકરી પણ બજાવેલી. ગુજરાત પરની પ્રીતિને લીધે, ભવિષ્યનાં પ્રમોશન જતાં કરીને પણ છેક રીટાયર થતાં સુધી ગુજરાતમાંજ રહ્યા હતા ને રૂ. ૪૦૦ ની નોકરીમાંથી રીટાયર થયા હતા. કવિતા ને સાહિત્યનો નાનપણથીજ શોખ હતો અને સુરતના રંગીલા કવિ નર્મદના મિત્રમંડળમાંના તેઓ પણ એક હતા “મધુર કાવ્ય” “નૃસિંહ” નાટક એમની કૃતિઓ જાણીતી છે. તે ઉપરાંત પોતે સાંમાયિકામાં લેખો લખતા. સુરત સાહિત્ય પરિષદમાં સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ થયા હતા.

ગામડાંની કેળવણીનું આદર્શ સ્વરૂપ

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૧૨)

આદર્શશાળા માટે શિક્ષક નિર્વ્યસની, સદાચારી, પ્રેમાળ, અને બાળકો પ્રત્યે સમભાવ દર્શાવનાર હોવો જોઈએ. તોછડાઈ અને ક્રોધ બાળકોનો પ્રેમ મેળવવામાં વિધ્ન કરતાં છે. જેથી આદર્શ શિક્ષકમાં એ અવગુણ નજ હોય. બાળકોનાં સુખદુઃખ સમજવા માટે સમભાવ ધારણ કરવાની જરૂર છે. તે વગર બાળકના હૃદયમાં પેસી શકાતું નથી. ગણિતના ગુંચવણ ભર્યા દિસાબ ગણતો ગમરાએલો બાળક શિક્ષકના એક પ્રેમાળ શબ્દથી અનેક ગણા ઉત્સાહમાં આવી જાય છે, અને નવું બળ મેળવે છે. જ્યારે એક ગુસ્સાનો શબ્દ સાંભળી તે બાળક પોતાની મુદ્દલ શક્તિ પણ ખોઈ જોડે છે. પ્રેમભાવથી બાળક વશ થાય છે અને સમભાવથી બાળક અને શિક્ષક એકરૂપ બને છે.

દુર્વ્યસન શિક્ષકની પ્રતિષ્ઠાને હાનિકારક છે એટલુંજ નહિ પણ બાળકોની નીતિને પણ નુકસાન કરે છે. બાળક વ્યસન કરતાં શીખે છે. આગળ જતાં ચોરી અને અસત્ય એ બંને દુર્ગુણો વ્યસની બાળકમાં જલદી જોવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે દુરાચારી શિક્ષક પોતાની સારી છાપ બાળકો ઉપર પાડી શકતો નથી, અને બાળકોની પ્રીતિ અને માનનું પાત્ર તે યદ્યપિ શકતો નથી. અલગત કેટલાંક છોકરાં સારા શિક્ષકોના સંબંધમાં આવવા છતાં પણ ચોરી કરે છે, અસત્ય જોડે છે, અને વ્યસન કરે છે. આ સંસ્કાર તેમને ધરનાં માણસોથી કે નહારા મિત્રોના સંસર્ગથી મળેલા હોય છે. ધણીવાર એ સંસ્કાર નિવારવા બહુ અઘરા અને અશક્ય પણ થઈ પડે છે. તેવીજ રીતે વ્યસની અને અનીતિમાન શિક્ષકના સંસર્ગમાં સારાંખાનદાનનાં બાળકો આવવાથી બધાજ બાળકો વ્યસની અને અનીતિમાન થતાં નથી, તોપણ સામાન્ય રીતે ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં સારા કે માફા શિક્ષકની સારી કે માઠી અસર તેના સંસર્ગમાં આવતાં બાળકો ઉપર થવા વિના રહેતી નથી.

ગામડાંની આદર્શશાળા માટે અવ્યાસક્રમ, સાંદુ વાચન, લેખન, વ્યાવહારિક ગણિત ઉપરાંત જે ઉદ્યોગ બાળકોને ભવિષ્યમાં ઉપયોગી થઈ પડે તે શિખવવો. વણાટકામ, કાંતણ, પીંજણ, સીવણ, ગૂંથણ, મુતારીકામ ચિત્રકળા, અને કોતરકામ તથા આવા બીજા હસ્તઉદ્યોગ શાળામાં આણું કરવા જોઈએ. જેથી બાળકોનું આત્મશુદ્ધિ સ્પર્તિમાન રહે, ઉદ્યોગ તરફ

પ્રીતિ થાય, મહેનત મજૂરી કરવામાં બહેલાને કંઈ નાનમ નથી, એમ સમજતાં થાય, એટલા પુરતું પણ ઉદ્યોગનું શિક્ષણ શાળાઓમાં આપવાની ખાસ જરૂર છે. ગામડાંનાં બાળકો થોડા પાઠ બહુશે, થોડાજ હિસાબ ગણશે, અને ભૂગોળ ઇતિહાસ ઓછાં બહુશે તો તુકસાન નથી, પરંતુ તેઓ ઘણું બહુને ઉદ્યમ કરવામાં-શરીરની મજૂરી કરવામાં હીણું માનશે, એથી ગામડાંને ઘણુંજ તુકસાન છે. અને એ ઘણું બહેલા ગામડાંના બાઈની હાલત હાલ અત્યંત ઘટ્ટ સ્થિતિ ઘટ્ટ ના જેવી છે. માટે હાલના એકારી (નોકરીની અછત ના) સમયે કોઈપણ શાળા ઉદ્યમ સિવાયની હોવી ન જોઈએ. અમુક સમય બહુવા લખવા સાથે અમુક સમય ઉદ્યમ કરવોજ જોઈએ. એ ઉદ્યમથી મળતો લાભ યત્કિંચિત થાય, તે શાળાના કોઈ ઉપયોગી કામમાં લેવો, અથવા મહેનતના પ્રમાણમાં બાળકોને વહેંચી આપવો. થોડું વાચન શીખેલા ઉત્સાહી બાળકો પોતાના જ્ઞાનમાં શાળા છોડ્યા પછી પણ વધારો કરી શકે એ હેતુથી તેમનામાં વાચનનો રસ જનન કરવો અને જ્ઞાનની પરખો (પુસ્તકાલયો) ગામે ગામે શરૂ કરવી જોઈએ.

ગામડાંનો અભ્યાસક્રમ બધી બાબતમાં શહેરના અભ્યાસક્રમને અનુસરતો છે. આનું એક કારણતો ગામડાંના લોકોના જીવનનો આદર્શ શહેરી જીવન છે. ગામડાંમાંથી જો પૈસા પ્રાપ્તકરી શહેરમાં રહેવા જવું કે શહેરમાં નોકરી મેળવવી, અથવા શહેરના ઉપભોગ ગામડાંમાં વસાવવા એવો ઉદ્દેશ આજ સુધી ઉંચ કોમના લોકો શિખતા આવ્યા છે. ગામડાંમાં માટે ભાગે કેળવણીનો લાભ પણ ઉંચ કોમે લીધો છે. ખાસ કરીને આર્ય, ક્ષત્રિય, ધારાજી, બોઈ, મુસલમાન, દુબળા, બીલ, વગેરે કોમ કેળવણીમાં બહુજ પછાત છે. પરંતુ તે ઉદ્યમના ક્ષેત્રમાં બહુજ આગળ છે. પરસેવો ઉતારી રોટલો કમાનારી તે પ્રજા છે. વળી ઉંચ કોમના પ્રમાણમાં તેમની સંખ્યા પણ ઘણી છે. આ પ્રજા કેળવણીમાં રસ લઈ શકે તોજ કેળવણી ખાતાનો અર્થ સરે. ઉંચ કોમ બહુનાર છે, સમજે છે, ગરજુ છે, માટે તેતો બહુશેજ. ઉંચી કેળવણી લેવા તે શહેરમાં પણ જઈ શકે છે. પરંતુ સાધારણ કેળવણી ગરીબ અને મહેનતુ પ્રજાને મજે તેવી રીતનો ચાર વર્ષથી વધારે નહિ તેવો અભ્યાસક્રમ ગામડાંની આદર્શશાળા માટે ઘડવો જોઈએ. હાલની વાચનમાળા શહેરને માટે રાખી તેના પ્રમાણમાં સરળ અને સહેલી વાચનમાળા રચાનિક જરૂરિયાત, ઉદ્યમ, હિમત, સાહસ, ઉદારતા એવા આશ્ચર્યજનક સદ્ગુણોને પોષનારી થોડા પરંતુ સારા પાઠો વાળી તૈયાર કરાવવી જોઈએ.

ગણિતનો વિષય સાદો અને વ્યવહારના ઉપયોગ પુરતો રાખવો. હિંદુસ્તાનની સામાન્ય જુગોળ, અને ઇતિહાસની આદી વાર્તાઓ એ બંને વિષય ગામની જરૂરીયાત અને ઇચ્છા પ્રમાણે ફરજિયાત કે મરજિયાત રાખી શકાય. આ ઉપરાંત બીજા કોઈ વિષયોને વિષય તરીકે રાખવાની જરૂર નથી. વાચનપાઠમાં કાગળ કેમ લખવો તે આવે અને વ્યાવહારિક ગણિતમાં જમા ઉધારની સામાન્ય વિગતો આવે, પરંતુ કાગળ અને દેશીનામાના વિષયો જુદા પાડવાની જરૂર નથી. આંક અને લેખાં સંબંધમાં પ્રશ્નમાં ધણીજ ગેર સમજુતી જોવામાં આવે છે. લોકો પ્રશ્ન કરે છે, કે આંક ત્રીસા સુધીજ કેમ ? ચાલીસા, પોણા સવાયા, દોઢા અને અઢીઆ કેમ કમી થયાં ? આ પ્રશ્નોની સામે તેમને પ્રશ્ન કરી શકાય કે ચાલીસા સુધી આંક કેમ ? પચાસાના આંક કેમ નહિ ? વળી હડા, સાડાચાર, સાડા પાંચના આંક અદાર આંકમાં કેમ ન ઉમેરવા ? પ્રતિપ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ધણીવાર એમજ કરે છે કે પૂર્વે ચાલતું હતું માટે આમ જોઈએ, એમ અમારું માનવું છે. આમ રીતને વશવર્તી લોકો નવું જોતાં અકળાય છે. જરૂરિયાત કે બીન જરૂરિયાતનો વિચાર કરતા નથી.

લેખાંની કુંગીઓ ગોખાવવાથી છોકરા પહેલાં ભારે ભારે હિસાબ મોંએ કરી શકતા. આજે ગુણોત્તરથી છોકરાંઓ સહેલા હિસાબ પણ મોંએ કરી શકતા નથી, આ આક્ષેપ પણ સાંભળવામાં આવે છે.

એક રીત ગમે તેટલી સારી હોય પરંતુ જ્યાં સુધી તેનો શિખવનાર તેનું હાર્દ બરાબર જાણતો નથી, અથવા જાણે છે, તો તે સમજાવવા પુરતો શ્રમ લેતો નથી ત્યાં સુધી કોઈ પણ નવી રીત પ્રશંસાપાત્ર નીવડે નહિ. આંક અને લેખાંની બીન જરૂરી વગર સમજણની ગોખણપટ્ટીનો બોજો છોકરાઓના મગજ ઉપરથી કમી કરવાના હેતુથી કેળવણીખાતા તરફથી આંક કમી થયા છે, અને લેખાંને બદલે ગુણોત્તર દાખલ થયાં છે. જેટલે રૂપીએ શેર તેથી અઢી ગણે દોકડે રૂ. ભાર. જેટલે રૂ. મણ તેથી અઢી ગણે દોકડે શેર. આ બંને કુંગીઓ જુદી શિખવવાની ગુણોત્તર મના કરે છે. બંનેમાં ચાલીસનું ગુણોત્તર સામાન્ય છે, અને એક રૂ. ના ચાલીસ સરખા ભાગ કરતાં અઢી દોકડા આવે છે, માટે ચાલીસનું ગુણોત્તર હોય ત્યારે ભારે પરિમાણના રૂપીઆ કરતાં અઢી ગણા દોકડા હલકા પરિમાણની રીમત આવે છે. આમાં ગોખવાપણું કંઈજ રહેતું નથી. સમજણ ઉપર ખાસ આધાર છે. આ વિષય ખંતથી જાતે સમજીને બરાબર સમજાવવામાં

આવે તો બાળકો ગમે તેવા હિસાબ બુદ્ધિબળથી કરી શકે. તેમને કુંચીઓની જરૂર રહે નહિ. વગર સમજે ગોખવાના બોળમાંથી તેઓ છુટી જાય, અને લોકો ગુણોત્તરનું મહત્વ સમજે.

જેમ જેમ વિદ્યાનો વધતા જાય છે, તેમ તેમ ઉપયોગી અને ખીત ઉપયોગી પુસ્તકોનો વધારો થતોજ રહે છે. છોકરાઓની કૌપિયુકના સંબંધમાં જોઈએ તો એ છોકો જુદો જુદો ઘણી જાતની છપાઈ છે. ઘણા જુના સમયમાં અક્ષર સુધારવા ખડી અને પાટીનો ઉપયોગ થતો. કોરા કાગળની નોટો કૌપિયુકને બદલે વપરાતી. આજ પોલા અક્ષરમાં બધાં જ ત્રણત્રણ વખત કલમ ફેરવી છોકરો અક્ષર કાઢે છે. એ કૌપિ પોતેજ "દસ્કત શિક્ષક" છે, એટલે એ વિષયમાં શિક્ષકની તો જાણે જરૂરજ નથી. આવી કૌપિયુકોથી અક્ષર સુધારવાને બદલે બગાડાય છે; અને તેથી કોરા કાગળની નોટો હવે પછી વાપરવા માટે ખાતા તરફથી હુકમ થયો છે, તેજ આદર્શ ગ્રામ્યશાળાને વધારે અનુકૂળ છે.

આદર્શ શાળાનું મકાન

શાળાનું મકાન બાળકોના આરોગ્યની દૃષ્ટિએ સાદું અને સ્વચ્છ હોવું જોઈએ મકાનનું ભોંયતળાઈ આજુ બાજુની જમીન કરતાં ઉંચું હોય, શાળાને લગતું કંપાઉન્ડ વિશાળ હોય, એક બાજુ રમત ગમત અને વ્યાયામની વ્યવસ્થા હોય, એક બાજુ નાનો પરંતુ સુંદર બાગ ખીલી રહ્યો હોય, છોકરાઓને પાણી પીવાની નાની સ્વચ્છ ઓરડી એક બાજુ આવી રહી હોય, એક ઓરડો દરત ઉદ્યોગના કામનો ઇલાયદો હોય. આવી શાળાનું મકાન તે આદર્શ મકાન કહેવાય.

શાળાનાં હાત્રનાં ઘણાં બાંધેલાં મકાનો પ્રકાશની દૃષ્ટિએ જોતાં ઠીક નથી. કાળી તરફ છોકરાઓને પ્રકાશ મળવો જોઈએ, તેને બદલે ગેલેરીઓ પ્રકાશના રસ્તામાં કાટખૂણે લગભગ તમામ શાળાઓમાં આવેલી છે તેથી પ્રકાશ છોકરાઓને કાંતો માથાની પાછળથી અથવા આંખની સામેથી મળે છે. ન્યાં ગેલેરી નથી ત્યાં છોકરાને કાળી તરફથી અજવાળું મળે એ રીતે બેસાડવાનું બની શકે, પરંતુ ન્યાં ગેલેરીઓ પાકી યદ્યં ગઈ છે, ત્યાં હાલ બીજો ઉપાય નથી ન્યાં શાળા માટે આદર્શ મકાન નવું બાંધવામાં આવે ત્યાં આ બાબત ઉપર ખાસ લક્ષ્ય એવું જોઈએ.

ગામડાની શાળાનો સમય

ગામડાની આદર્શ શાળાનો સમય ગામડાને અનુસરતોજ હોય. શહેરમાં

મ વાગે જમી પિતા આદિસે જમ, અને બાળકો સ્કૂલમાં જાય; પરંતુ ગામડામાં તેવું નથી. પ્રાતઃ કાળમાં હિંદી બાળકો શિયાળામાં બજતી તાપણીએ બાળકો યદ્ય એસી રહે તેથી સવારનો કિંમતી સમય બરબાદ જાય છે. વળી ત્યાં બપોરનો એક વખતનો ટાઈમ હોય છે, ત્યાં શનિવાર કે શુક્રવારે સવારે જરૂરી ઘણું ખર્ચ વધારે આવે છે. પ્રાતઃ કાળમાં શિક્ષક અને શિષ્યનાં ગજ તાજાં અને પ્રકુલ્લ હોય છે. બાળકોની પાતઃ કાળમાં ગ્રાહક શક્તિ બળ હોય છે અને શિક્ષકની શિષ્યવંશની શક્તિ પણ તેજ રહે છે. આ રીતથી ગામડાંની શાળાનો સમય સવાર અને બપોરનો હોય તે ધ્રુવવા જાય છે. વળી ગામડાંના લોકોનો આ સમય વધારે અનુકૂળ હોય છે. ગણગણત છ કલાક કામ કરવા કરતાં ત્રણ ત્રણ કલાકના જે સમય વચ્ચે જ કલાક વિશ્રાંતિ મળવાથી બપોરનું કામ પણ સુંદર થાય છે. તેમ છતાં આદર્શ શાળા એક જ નિયમની શુદ્ધામીમાં ન રહે અને સ્થાનિક જરૂરિયાતો માણે પોતાને કાયદાકારક લાગે તે નિયમ તે અદલત કરે.

સોમેશ્વર દામોદર રાવળ

લો. બો. સંસ્કૃતમાસ્તર કાલસર

રસદ મેરી ઓર્ગેન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં પ્રિન્સિપાલ મિસ આર. જે. એલ. હેન્રિનું અવસાન

ગોરસદની મેરી ઓર્ગેન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં આદર્શ અને પ્રક્રિય પ્રિન્સિપાલ મિસ હેન્રિ તા. ૨૧-૩-૩૨ ને સોમવારના રોજ અવસાન પામ્યાં છે.

મહંમ સને ૧૯૦૮ માં આઈ. પી. જનાના મિશનમાં જોડાઈને આ સમાં આવ્યાં હતાં, અને ગોરસદ, આણંદ, અમદાવાદ વગેરે સ્થળે રહી મિશનદારો આ દેશના સ્ત્રીસમાજની ઉન્નતિ માટે અવિશ્રાંત શ્રમ કરતાં તાં. તેઓ ૧૯૧૪ થી આ કોલેજનાં પ્રિન્સિપાલ નીમાયાં હતાં અને એનાં રજનાં વર્ષો સિવાય આજસુધી ચાલુ રહ્યાં હતાં.

કોલેજ ૧૯૧૨ માં સ્થાપન કરવામાં આવી હતી એટલે તેમના હાથમાં જ આવ્યાં ત્યારે કોલેજ માત્ર ઉગતા છોડ જેવી હતી. તેને ૨૦ વર્ષના અંબર વૃક્ષ જેવી બનાવવાનું સર્વમાન તેમને ઘટે છે. તેમણે કોલેજને તપ્ત સ્વરૂપ આપવાના સર્વ પ્રયત્નો કરવામાં ભારે શ્રમ લીધો છે. કોલેજ માટે ગોરસદમાં મકાન બંધાવ્યું. એટલુંજ નહિ, પણ તેને સારી સરકારી મંરયા જેવી બનાવવા હરદમેશ પ્રયત્ન ને પ્રયત્ન કર્યાં કરતાં. તેઓ

ભારે આસ્તિક હતાં અને પ્રભુના કાર્યમાં પ્રભુ મદદ કરશેજ એમ માની અખંડ શ્રમ કરીજ કરતાં.

કેળવણીના કામમાં તેમને એટલો બધો રસ હતો કે કેળવણીને લગતી બહારગામની સભાઓમાં, પ્રદર્શનોમાં હાજરી અચૂક આપતાં અને રાજ-રાજ શિક્ષણમાં નવા નવા સુધારા દાખલ કરતાં હતાં.

તેમનો સ્વભાવ એવો માયાળુ ને હસમુખો હતો, કે તેમની મુલાકાતે આવનાર દરકોઈ પ્રસન્ન થઈનેજ જતું.

મિત્ર હેત્રિના અવસાનથી ગુજરાતના મિશનને, ગુજરાતની કેળવણીને તેમજ સ્ત્રીસમાજને એક ઉત્તમ કાર્યદર્તાની ખોટ પડી છે.

પ્રભુ મહાત્માના આત્માને અખંડ શાન્તિ આપો.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનંડા,
હેડમાસ્ટર.

વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા

કર્તા—કાકોરલાલ શ્રીપતરાય કાકોર, બી. એ. બી. એસ. સી.

પ્રોપ્રાયટરી હાઇસ્કૂલ, અમદાવાદ.

ગુજરાતી ધોરણો ૫, ૬ અને ૭ અને અંગ્રેજી પહેલાં ૩ ધોરણો માટે.

પદાર્થશાસ્ત્ર અને રસાયનશાસ્ત્રના પ્રાથમિક સિદ્ધાંતો સરલ રીતે

સમજાવતું ન્હાનકડું અથમ પુસ્તક.

ગેટ્રિકનો અભ્યાસ કરતા અને પુખ્ત વયના સ્ત્રી પુરુષોને પણ ઉપયોગી.

: કિંમત ફક્ત દસ આના :—

પાના ૧૬૦ તથા ચિત્રો ૮૧

શ્રી શારદાબેન સુમન્ત મહેતા લખે છે:—

વિજ્ઞાનનો વિષય જે રસિક રીતે અને સરલતાથી બાળકને શીખવ્યો હોય તો તેની અસર બાળકનાં કુમળાં મગજ ઉપર બહુ સારી અસર કરી શકે છે. આ વસ્તુ લક્ષમાં રાખીને તમે જે સરલ બાષામાં આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે તે માટે ખરેખર તમને ધન્યવાદ ઘટે છે. બહુજ સાદા સિદ્ધાંતો ઉપરથી વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન ક્રમે ક્રમે આપી શકાય એજ પદ્ધતિ તમે અહીં કરી છે. યુનિવર્સિટીમાં વિજ્ઞાનને હવે સાઈ રથાન મળ્યું છે અને બ્યાવહારિક દ્રષ્ટિએ તેનું જ્ઞાન આપવા માટે પ્રયાત્ન થઈ રહ્યા છે તેવું વખતે તમારું આ પ્રાથમિક પુસ્તક બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે. તમારા પુસ્તકને સાઈ ઉત્તેજન મળશે એવી આશા રાખું છું. મળવાનું ઠેકાણું—

બાળગોવિંદ કુંભરદાસની કું. બુક્સેલર્સ, ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ.

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ-ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે અલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ
કાગળ

{ ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં
દરેક નંબરની કિંમત એ આના }

ચોવીસ
પાનાં

માત્ર, મ્યુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ જે બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમે નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. હપલી સુચના વિદ્યાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીનાં કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક ભાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશે.

૨૫૦ અને તે હપરાંત કોપિ જરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. ચેકિંગ અને રેફરે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેના ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ડકન જારની કિં. રૂ. ૧૫૫

મુંબઈ-ઇલાકાવાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ,

ગાંધરા-એમ. વકીલ બાંધસી. સરાફ બજાર.

કેળવણીખાતાના એ. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૨ લો

કિંમત ૦-૨-૬

ઘણાજ મુદ્દારો તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યાર સુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

ગળવાનું ટેકાણું:-મેસર્સ જીન, હીંગલેતાની ફં.

જુહાપુરનાં એન્ડ પબ્લીશર્સ,

કે, ૧૬૧ કાલકાદેવીરાડ, મુંબઈ.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં

સાજોપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.

*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦

*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦

બાળધીર ૦-૮-૦

ઠસરત અને હિલ ૦-૧૨-૦

ધરમાં અને બહાર ૦-૧૨-૦

રમવાની રમતો

આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨ ૦-૧-૧

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૨-૩

*સરળ ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ ૦-૪-૦

મુંબઈથીલાકો (દિંદુસ્તાનસહિત) ૦-૫-૦

સંવાદ સંચય ૦-૧૦-૦

બાળગીત ૦-૧-૦

બાળિકાગીત ૦-૧-૦

*સાજોપયોગી વાર્તાઓ ભા. ૧-૨ીજ આવૃત્તિ ૦-૩-૦

—વસ્તુભાષા લક્ષુભાષા પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસનો સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦

નવીન દખથી લખાએલું

બાળસાહિત્ય.

મયુરદાસ આખ્યાન ૦-૪-૦

ભીમચાતુર્ય ૦-૪-૦

ધીર અભિમન્યુ અને

પ્રલ્લાદ ૦-૮-૦

અલાઉદ્દીન અને

દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦

બાળસંગીત માળા ૦-૩-૦

(હારમોનિયમ ગાઝડ)

સાહિત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦

દાલમાંજ

ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલી

સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.

અત્યારસુધી બહાર પડેલી

ભૂગોળમાંઆએકજ ભૂગોળટેક્સ્ટ-

બુક તરીકે મંજૂર થએલી છે.

બાળકો પોતાની મેળેવાંચી સમજ

શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત

નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક

જિલ્લાની લૂકીકત નવીન દખથી

આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાથમિકશાળા, માધ્યમિકશાળા, કોલેજ, લૅા કોલેજ, લાયબ્રેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ સામાન કિંદ્રાયત ભાવે મળશે. બહારગામના ઓડરો ઉપર પૂરતું ખાત આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને ભરપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક વખત ઓડર આપી ખાતી કરશો.

બાલાદનુમાન, રીચીરોડ

અમદાવાદ.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ

ખડાગતા શુકડીયો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

* સાજોપયોગી વાર્તાઓ ભાગ ૧ ની ૩ીજ આવૃત્તિ હાલમાંજ બહાર પડી છે.

નવાં છોકરાં-મોટા ધર્મીજ હપથોગી અને આનંદશાળી છે.

શાળાપયોગી ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનામાંની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦
 - *૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬
 - *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો (પ્રાથમિક શાળાનાં ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦
 - *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—આ. ૨-૩ નો (પ્રાથમિક શાળાનાં ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦
 ૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦ (૫-૬-૭ યોગ્યતાનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સંદિત)
 ૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી) આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦
 ૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬
- જે ગુજરાતના સવળાં જાણીતા શુકસેવરોને ત્યાંથી મળશે.
 મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની
 ટે. પાનકાર નાકે—મુ. અમદાવાદ.
 પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, પ્રેક્ષાના માણ ડે. એ. ઇ. મુ. કંપડવંજ

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને હુટીઓની લખાવટનો સુધારા ઉપરાંત તદ્દઉપરાંત એ. કે. એ. એ. અને ચોપડા એડર વિશે પુરી માહિતી તથા જુનાં મનોપત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોપત્ર લખાવ કર્યા છે. એક વાર વાંચી પુસ્તક કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ મુખ્ય—એન. એમ. ત્રિપાઠી સુરત—ક. ના. ની કંપની
 ભરૂચ—ટેસર્સ બર્ધસ, શુકસેવર. એજન્ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ ભાઈચંદ શાહ
 જાનસાલ લદ્દુભાઈ શાહ વાયુમુક્તા એક્સિસ, પેત્રેસરાડ-વડોદરા.

જાહેરખબરના નવા ભાગ

આથી સર્વે ખબર આપવામાં આવે છે કે અને ૧૯૩૦ ના મંત્યુઆરથી જાહેરખબરના લખામાં યજ્ઞો કરી તે નીચે ગુજળ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

પ્રકાર	એક પાન	આઠ પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	૨. ૮૦	૨. ૧૦	૨. ૪૦
૬ માસ	૨. ૪૦	૨. ૭૦	૨. ૨૦
ત્રણ માસ	૨. ૨૫	૨. ૨૦	૨. ૧૫
એક મહિના	૨. ૧૨	૨. ૧૦	૨. ૭

ખહાર પડી ચુકી

ખહાર પડી ચુકી

નામદાર મુખઈ સરકારે સં. ૧૯૨૪-૨૫ માં મંજૂર કરેલા
પ્રાથમિક શાળાઓ માટેના ચિત્રકળાના નવા અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ તૈયાર કરેલી

રંગીન ડ્રોઇંગ બુક

(બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધી)

ચિત્રકાર,

શ્યામજી ત્રિભુવન યાજ્ઞિક

ડ્રોઇંગ માસ્તર ટ્રેનિંગ કોલેજ

બોરસદ.

બાળ અને ધો. ૧ હું	૦-૨-૦
ધો. ૨ બું	૦-૨-૦
ધો. ૩ બું	૦-૨-૦
ધો. ૪ થું	૦-૨-૦
ધો. ૫ મું	૦-૨-૬
ધો. ૬ ઠું	૦-૨-૬
ધો. ૭ સું	૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિની ડ્રોઇંગ બુક મળી શકશે. સાદી આવૃત્તિની કિંમત એક આનો. રંગીન આવૃત્તિ કરતાં ઓછી સમજવી.

રંગીન આવૃત્તિની ડ્રોઇંગ ધણો ખર્ચ કરીને તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. નમુનાની નકલ એક ધોરણની મફત મોકલાય છે. તમામ બુકસેલર પાસે આજ કતાની ડ્રોઇંગ બુક માંગો અથવા લખો. નિશાળમાં આવતા તમામ જાતના પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી મળી શકશે. લીસ્ટ માટે લખો—

જેયંદ તલકશી એન્ડ સન્સ,

બુકસેલર—વઢવાણ સીટી.

ધ. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

ખહાર પડ્યાં છે ! **卐** ખહાર પડ્યાં છે !

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ { આથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી
દર્શાવનારાં લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાડ.]

ખાળપોથી { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ લું :
ખાળવર્ગ માટે કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાડ.]

પુસ્તક ૨ લું : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ લું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ થું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાડ.]

પુસ્તક ૨ લું : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ લું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ થું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટાશંકરે લલિત,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,
મુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, ગુરત.

મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
આસિ. ભારતર,
સિટિ હાઇસ્કૂલ,
અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
ટીચીરોડ, અમદાવાદ.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઈ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[લિખક-આકરલાલ અમૃતલાલ દવે)
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

વ્યાકરણનાં લખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં
નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના,
સરળતા અને શૈલી એવાં સુંદર છે
કે બાળક ગુચવાયાં સિવાય આ કદિન
વિષય, સહેલાઈથી મઢણુ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલને સહેલા કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક સ્કૂલોમાં દાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

„ ૨ જું ૦-૪-૦

મું. ઈ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલા

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઘાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેલા.

દેરકારો સાથે અને નવી રેલ્વે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ક્ષાંત્રનજ
પરીક્ષાના બધાંય વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલાં છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
બીજાં જુની દગથી લખાયેલાં અને
અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ
પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાર.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૩૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ક્ષાંત્રનજ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ક્ષાંત્રનજ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થયેલો છે.
દરેકે દરેકે વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે તેમાં આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની જદલાઓલી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા
વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થયેલો છે. જાને પાસ થતા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
લેવું ધણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગૂજરાત સાહિત્ય સંદિર: શીચીરા, અમદાવાદ.

વહેલો તે પહેલો

તેયાર છે ! તેયાર છે !

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાનાં
ઉદ્દેશાં પાંચ વર્ષની

પ્રતિભાતરી

જેમાં વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરી-
ક્ષામાં પૂજાએલા સવાયોના જવાબો
દાલના અભ્યાસક્રમ મુજબ સરળ
શુદ્ધ ભાષામાં અતિ સરળતાપૂર્વક
વર્ણવેલા છે. અત્યાર સુધીમાં બહાર
પડેલા ભોમિયામાં અતિ ઓછ છે.

કિંમત રૂ-૮-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટ્સ એજન્સીએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનમુખરામ મણીશંકર દ્વિવેદી
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

બહાર પડી ચુક્યું છે.

રા. ભોગીલાલ પટવા કૃત

‘આકાશ દર્શન’

સર. લલ્લુભાઈ શામળદાસની
પ્રસ્તાવના સાથે માસિક નકશા અને
બીજી પળી ઉપયોગી માહિતીવાળું
કિંમત ૦-૮-૦

એસ. બી. શાહની કું.

પાનકોર નાદા-અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખતાએ
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા.

બનાવનાર

વિદુલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારો વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી

એમ. એ.

લેડમાસ્ટર ગ્રે.રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬—જુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળા જોઈશે તે વળી તે મળશે.

પ્રાયમિક શાળાના છૂટા તથા સાતમા

તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી
છૂટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાદા-અમદાવાદ

11 અનડાનાં શાળાપયોગી પુસ્તકો !!

શિક્ષક-ભાઈઓ,

તમારે માટે અને તમારાં વિદ્યાર્થીઓ માટે પુસ્તકો લો, ત્યારે નીચેનાં પુસ્તકો જરૂર લુઓ. શિક્ષણમાં બહુ લાભ થશે.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ ને પશ્ચિમ હિંદ એજન્સિએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.*

!! એજન્સિ, રેટેડ, યુનિસિપાલિટિઓ ને સ્કોલરશોર્સોએ વાપરવા માટે સરકારી ક્યાં છે !!

કુમારગણિત

ભાગ પહેલો*

[જીટી આરટિ, રૂ. ૦-૧-૦],

કુમારભૂમિતિ

[રૂ. ૦-૨-૦]

કમિકભૂમિતિ

ભાગ પહેલો તથા બીજો*

[દરેકના રૂ. ૦-૨-૦]

કન્યાગણિત

ભાગ બીજો*

[ચોથી આરટિ, રૂ. ૦-૧૦-૦]

સરલ બાળચોથી*

[11 મી આરટિ, રૂ. ૦-૧-૦]

કમિકનામું

ભાગ પહેલો*

[જીટી ધોરણ માટે, રૂ. ૦-૩-૦]

!! નવાં પ્રસિદ્ધ થયાં !!

[પ્રાથમિક શાળાઓનાં ધોરણો માટે]

!! નવી શેલી, નવા વિચારો, નવો અભ્યાસક્રમ, પુષ્કળ ઉદાહરણો !!

અનડા ગણિતો

ધોરણ બીજું

રૂ. ૦-૪-૦

ધોરણ ત્રીજું

રૂ. ૦-૪-૦

ધોરણ છઠું

રૂ. ૦-૫-૦

ટીપ:—વાપરનારાં મુદ્રાકર્તા વખાણે છે. નકલો માટે નીચેનાં સ્થાનનાં લખો.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા

હોડમાસ્તર, મેરીબાઉન મેમોરિયલ ટેનિંગ કોલેજ, બોરસદ.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જુલાઈ સને ૧૯૩૨

“નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણાં પાપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનૂનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યતા દેહ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે લાણા યજ્ઞેલા લોકો દાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ઘડી કાઢશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજુલાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ દક્ષ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

પી “રામમંડ ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજ દેવીદાસ હનનલાલે બાંધ્યું.
સલાયત રાત-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	બુગોળનો આરંભ	૧૯૫
૨	પુરાણકાળનું મોઢેરા	૧૯૮
૩	ભાષાની ખૂબી	૨૦૨
૪	મોન્ડીસોરી પદ્ધતિનો ટુંકો પરિચય	૨૦૬
૫	આપણા દેશની વર્ષોન્નત્ર	૨૧૧
૬	આધુનિક કન્યાકેળવણી અને તેને અંગે કરવાં લાયક સુધારાં. ૨૧૬	૨૧૬
૭	બેકા જિલ્લા કેળવણીપ્રદર્શન	૨૨૦
૮	શિક્ષક ભાઈ એ. માટે તો ખાસ	૨૨૫
૯	એક દોહરો	૨૨૬
૧૦	મહેરખખરો	૨૨૭
૧૧	સૃષ્ટિચાત્રનો સુધારેલો અભ્યાસક્રમ	૨૨૯
૧૨	ઈન્ડિઅન રેડક્રોસ સોસાયટી	૨૩૩
૧૩	પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં ૧૯૩૨ ના એપ્રિલમાં લેવાયેલી પરીક્ષાનું પરિણામ	૨૩૭
૧૪	પાઠ્યપુસ્તક ઈનામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતાએ મંજૂર કરેલાં પુસ્તકો	૨૪૦
૧૫	ઈનામપત્રક	૨૪૩
૧૬	ખાનગી મહેરખખરો	૨૪૬

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આનાકા

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયેલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે એપડા અને દુહીઓની લંખાયટનો સુધારા ઉપરાંત તદ્દઉપરાંત બેકા, શેરા, વિમા અને ચોટલ એકાદર વિશે પુરી માહિતી તથા જુનાં મનોચત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોચત્ર દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી પૂલના કરવા વિનંતિ છે. ચોટલ ૦-૨-૦ મુખ્ય—એન. એમ. ત્રિપાઠી સુરત—ક. ના. ની કંપની

લઙ્ગ—દેસાઈ ચંપસ, છુકસેલર. એન્ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ ભાગ્યદાસ કગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ વાપુમુક્તા એફિસ, પેલેસરોડ—વડોદરા

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

જુલાઈ સને ૧૯૩૨

[અંક ૭

ભૂગોળનો આરંભ

આપણે ત્યાં હજી વિદ્યાર્થીઓને ભૂગોળશિક્ષણમાં રસ પડે એવી રીતે એ વિષય શીખવવામાં આવતો નથી. તેનું મુખ્ય કારણ ભૂગોળશિક્ષણની યોગ્ય શૈલીનો અભાવ છે. ભૂગોળશિક્ષણમાં ડગલે ડગલે કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. તેને માટે ભૂગોળનું પ્રાથમિક શિક્ષણ અવલોકનદ્વારા થવું જોઈએ. બ્યાંસુધી બાળકની આસપાસની સ્થિતિ તેમજ કુદરતના દેખાવ અને બનાવોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તેને મળે નહિ, ત્યાંસુધી તેને ભૂગોળમાં રસ પડવાનો સંભવ રહેતો નથી. આ કારણને લીધે 'ઘરની ભૂગોળ' અવલોકનદ્વારા બરાબર શીખવવાને અભ્યાસક્રમમાં ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે; પણ ખરી રીતે હાથમાં ભૂગોળશિક્ષણની શરૂઆતમાં પણ કેટલેક ઠેકાણે ચોપડીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. અને તેમાં આપેલી વ્યાખ્યા વગેરે છાકરાંઓને ગોખાવવામાં આવે છે. આને લીધે બાળકોને કંટાળો આવે છે અને તેથી અર્ગળ ઉપર પણ તેમને ભૂગોળનો વિષય નીરસ લાગે છે.

ભૂગોળશિક્ષણના આરંભમાં તો અવશ્ય બાળકોને વર્ગની બહાર તેને લગતું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. તેની જિજ્ઞાસા સતેજ કરીને વાતચીતદ્વારા તેની આસપાસની સ્થિતિનું જ્ઞાન અવલોકનદ્વારા આપવું જોઈએ.

તેમજ જમીનની ઉંચાઈ, નિચાઈ, સપાટ પ્રદેશ, ખડકાળ જમીન, રણ-નદી વગેરે જુદી જુદી સંજ્ઞાઓનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓને બહાર પર્થનમ લઈ જઈને આપવું જોઈએ. તેમજ કુદરતમાં થતા ફેરફારનું નિરીક્ષણ બાળકે પોતે કરવું જોઈએ. હવામાં થતા ફેરફારો, સૂર્યની ગતિ, ચંદ્રનું કળા, વાદળો, વરસાદ વગેરે બાબતો જો તેઓ જાતે જોશે તો તેમને તેમ રસ પડશે અને આગળ ઉપર તેને લગતી હકીકત તેઓ સહેલાઈથી સમજી શકશે. આ પ્રમાણે ભૂગોળશિક્ષણનો કમ નહિ સાચવવાથી બાળકોએ ચોપડીમાં આપેલી હકીકત ગોખી ગોખીને યાદ રાખવી પડે છે.

બાળકના મનોવિકાસના મુખ્યત્વે ત્રણ પગથીયાં છે: (૧) અવલોકન (૨) યાદદસ્ત અને કદપના અને (૩) વિચાર. આ નિયમ-મુજમ બાળકને તેની પ્રથમ અવસ્થામાં ઇન્દ્રિયોદ્વારા બાહ્ય જગતના જુદા જુદા પદાર્થો આંખનાં વોનું જ્ઞાન મળે છે, તેથી પ્રત્યક્ષ વસ્તુદ્વારા ગણતા જ્ઞાનમાં તેને રસ પડે છે. તેવીજ દૃષ્ટિથી શિક્ષકે બાળકને શીખવવું જોઈએ. શબ્દજ્ઞાન એ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની છાયા છે, એ ખાસ યાદ રાખવાની જરૂર છે. બધાંસુધી જોઈ પછી બાબતનું આપણને થોડું પછી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોતું નથી ત્યાંસુધી તેને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપણા મગજમાં આવી શકતો તથી. આ કારણે અનુસર શિક્ષકે ચોપડીમાંની હકીકત બાળકને સમજાવવાને કે ગોખાવવાને બદલે તે બાબતનું જ્ઞાન અવલોકનદ્વારા આપવું જોઈએ. દા. બ્યારે શિક્ષક પૂર્વ પશ્ચિમ વગેરે દિશા શીખવતો હોય ત્યારે તેણે ભોંત ઉપર લખેલાં દિશાના નામ વારંવાર બતાવી તેનો ખ્યાલ આપવાને બદલે બાળકને વર્ષ બહાર મેદાનમાં લાવી સૂર્યોદય કઈ બાજુએ થાય છે તે બાબત પ્રત્યક્ષ બતાવીને ‘પૂર્વ’નું જ્ઞાન આપવું જોઈએ. તેમજ સૂર્ય કેવી રીતે આકાશમાં ફેરે છે અને પછી આથમે છે તે બતાવીને પશ્ચિમ દિશા શીખવવી જોઈએ. આને આધારે ઉત્તર તથા દક્ષિણ દિશા શીખવવી જોઈએ, આથી રીતે શીખવવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીને તેનો સચોટ ખ્યાલ આવે છે. તેવીજ રીતે નદી એ શું છે તથા તેને લગતી બીજી બાબતો, જેવીકે તેનું મૂળ, મુખ, ડાબો અને જમણો કિનારો, તેની શાખાઓ, અખાત, જળક્ષેપક પ્રદેશ, પાત્ર, મેદાન, ખીણ, સંગમ, સરોવર વગેરેનું જ્ઞાન બહારની ભૂમિ-રચના તથા વહેના વહેજાના અવલોકનદ્વારા રસપૂર્વક આપી શકાય એમ છે. પછી વસ્તુસ્થિતિ તેથી ઉલટી છે, તેથી આ સંબંધી વિદ્યાર્થીઓના મગજમાં શબ્દજ્ઞાનદ્વારા લસો જંબો ખ્યાલ હોય છે.

જમીન અને પાણીના આકારો તથા કુદરતના દેખાવો અને બનાવો આ શૈલી મુજબ શીખવવા જોઈએ. એટલુંજ નહિ પણ માનવ જીવનને લગતી બાબતો, જેવી કે જુદા જુદા ધંધાઓ તથા હિસાબો સંબંધી જ્ઞાન બાળકોને બહાર તે સ્થળોએ ફરવા લઈ જઈને આપવું જોઈએ. ઘણી વખત વિદ્યાર્થીઓ આયાતનિકાસ થું છે તે બરાબર જાણતા નથી, અથવા સાથી અમુક વસ્તુઓ બહારથી ગામમાં વિશેષ લાવવી પડે છે તેનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન તેમને હોતું નથી; પણ જો રેશન ઉપર લઈ જઈને કે ગામમાં ગાડા મારફત જતો માલ કે દુકાને મળતી ચીજો બતાવવામાં આવે તો તેમને જરૂર આ વિષેનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થશે. આવી રીતે આરંભમાં ઘણી બાબતોનું સંયોગ જ્ઞાન અવલોકનદ્વારા આપી શકાય છે.

આ દષ્ટિ મુજબ ભૂમિરચના અને જુદી જુદી સંજ્ઞા અને જ્ઞાન ઉપરાંત 'નકશા'ના ખરા ખ્યાલ માટે પ્રથમ શિક્ષકે બાળકોને બહાર ફરવા લઈ જઈને, 'વસ્તુ' 'ચિત્ર' અને 'નકશો' (આકાર) એ થું છે તેનો સ્પષ્ટ અર્થ અવલોકન, અને માટીના આકારદ્વારા શીખવવો જોઈએ. નકશો થું છે તેનો બરાબર ખ્યાલ બાળકને હોતો નથી, તેથી પ્રથમ બ્યારે તેનો ઉપયોગ થાય છે ત્યારે તે ગુંચવાય છે. ખરી રીતે તો નકશો અમુક ચિહ્નોદ્વારા ભૌગોલિક લક્ષીત અમુક માપ પ્રમાણે બતાવવાની એક યુક્તિ છે એમ શિક્ષકે જાણવું જોઈએ. પર્વત, નદી કે રહેરું જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોય તેને અમુક સંજ્ઞાદ્વારા નકશામાં દર્શાવી કલ્પનાશક્તિ વડે તેનો ખ્યાલ બાળકો લાવે તે માટે તેવી ગોઠવણ કરવામાં આવી હોય છે.

વળી નકશો કેવી રીતે વાંચવો તેનો યોગ્ય મહાવરો નહિ થવાથી ભૂગોળ જોઈએ તેવી રીતે શીખવવામાં આવતી નથી; અમુક જિલ્લા કે પ્રાંતનો બરાબર ખ્યાલ તેના નકશાદ્વારા આવી શકે છે. અમુક સ્થળ કેટલું દૂર છે તથા તે કઈ દિશામાં છે તેટલુંજ જાણવાથી વિદ્યાર્થીને જોઈતો લાભ થતો નથી, પણ તેની સાથે તે જગ્યા કેટલી ઉંચી તથા નીચી છે તથા તે જંગલવાળા કે પર્વતીય પ્રદેશમાં છે વગેરે બાબતો જાણવાની જરૂર છે. સાધારણ નકશામાં પર્વતીય કે ખીણનો પ્રદેશ બતાવવામાં આવેલો હોતો નથી, પણ કેટલાક નકશામાં તેનો સંયોગ ખ્યાલ ગોળાકાર લીટીઓ (રેખામાન) દોરી અમુક પ્રદેશની કેટલી ઉંચાઈ છે તે ફૂટની સંખ્યા લખી બતાવવામાં આવી હોય છે. નકશાનો આવી રીતે અર્થ સમજતા પહેલાં શાળાની પાઠશામાં આવેલી ઉંચીનીચી જગ્યાનું માપ લઈ શિક્ષકે તેનું ચોક્કસ જ્ઞાન આપવું અને પછી તે બાબત નકશામાં કેવી રીતે

અતાવી શકાય તે ગોળાકાર લીટીઓ દોરીને અતાવવી કે જે ઉપરથી ભૂમિ-
રચનાનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ વિદ્યાર્થીને આવી શકે.

પુરાણ કાળનું મોઢેરા

વડોદરા રાજ્યના મહેસાણા, પ્રાંતમાં ચાણુસમાં તાલુકામાં આવેલું
મોઢેરા પ્રાચીન કાળમાં એક મોટું નગર હશે એમ તેના હાલના અવશેષો
ઉપરથી જણાય છે. ઇ. સ. ના દસમા સૈકામાં આ નગર તેની પૂર્ણ
જાહોજલાલીમાં હશે એમ ત્યાંના સ્થાપત્યના નમુનાઓ જોતાં લાગે છે.
પ્રાચીન ઇતિહાસમાં રસ લેનાર દરેકને આ સ્થળની ઇતિહાસચાત્રો ધણી
લાભદાયી થાય તેમ છે.

એચરાણ લાખન પર આવેલા દેથળી (દેહસ્થળી) સ્ટેશનથી
મોઢેરા લગભગ છ માઇલ છે.

અતિ પ્રાચીન કાળમાં શ્રી રામચંદ્રજીના વખતમાં આ ભૂમિ ધર્મા-
રણના નામથી ઝોળખાતી હતી અને આ ભૂમિમાં આવેલાં સ્થળોનો
ઇતિહાસ ધર્મારણ્ય પુરાણમાં વિગતેથી આપવામાં આવ્યો છે એમ કહેવાય
છે. શ્રી રામચંદ્રજીના પુનિત આગમનથી આ પવિત્ર ધણેલી ભૂમિમાં તેમના
સ્મરણ તરીકે મોઢેરામાં એક કુંડ બનાવવામાં આવ્યો હતો જેને 'રામકુંડ'
કહેવામાં આવતો હતો. આ ઉપરાંત મોઢેરામાં સૂર્યકુંડ, છાયાકુંડ, યમકુંડ
તથા સ્થાંડિલ્ય કુંડ નામના ધીમ ચાર કુંડો હતાં એમ ઇતકથા બાબે છે.

શ્રી રામચંદ્રજીની આરાધી ભદ્રારિકા દેવીની અન્તે સ્થાપના કરવામાં
આવી હતી. આ દેવીને મોઢ લોકો (મોઢેરાના વતનીઓ) અત્યારે પણ
પોતાની કુળદેવી તરીકે ઝોળખે છે.

મોઢેરા જે વખતે તેની જાહોજલાલીના શિખરે ચઢેલું હતું ત્યારે તેની
વસ્તી ૧ લાખ માણસોની હતી અને તેમાં ૧૮ હજાર બ્રાહ્મણો, ૩૬
હજાર વાણીયા અને ૧૮ હજાર ધાંચીઓ હતા. ઇતકથા કહે છે કે ભદ્રા-
રિકા માતાની સુવર્ણની મૂર્તિથી લોભાઈને એક મોઢ બ્રાહ્મણે ધનપ્રાપ્તિ
માટે મૂર્તિના કકડા ક્યાં તેથી માતાએ શ્રાપ આપ્યો કે મોઢેરા ગામમાં
મોઢે લોકોની કુળવૃદ્ધિ થશે નહિ. આથી મોઢ લોકોએ આ ગામ તહન ખાલી
કર્યું. અત્યારે ગામની વસ્તી ૧૮૫૫ માણસોની છે તેમાં મોઢ કામમાંથી
ફક્ત એક ધાંચીનું જ ઘર છે. બાકીની વસ્તી મુખ્યત્વે પટેલીઓઓની છે.

આત્યારનું ગામ એક વખતના લગ્ન અને સમૃદ્ધ નગરનું હાડપિંજર હોય એમ દેખાય છે. ગામના પાદરમાં એક તળાવ છે. તળાવ ખોદાવતાં માટી કાઢીને એક મોટો ટેકરા બનાવેલો હશે અને તેના ઉપર રાજગઢ બંધાવેલો હશે. અને તેને ફરતું વિશાળ નગર હશે એમ અવલોકન કરતાં જણાય છે. ટેકરા ફરતી મોટી ઇંટોના બનાવેલો ગઢ હશે. આસપાસની ભૂમિ પર વરસાદના પાણીના ધસારાથી જુના પાયાઓ નીકળી આવે છે અને ખોદાણુ કામ કરતાં કોઈ કોઈ જગ્યાઓથી સુવર્ણના તલેયાઓ, સુવર્ણની લગડીઓ અને સિંકાઓ નીકળેલા સંભળાયા છે.

જે જગ્યાએ રાજગઢ હશે એટલે કે ટેકરાવાળી જગ્યાએ હંચા ભાગમાં હાલનું આખું મોઢેરા આંવી રહેલું છે. હાલના ગામમાં પ્રાચીન કાળનાં મકાનોની અવશિષ્ટ લગ્નતા સિવાય કાંઈ જોવાં જોવું નથી. ગામના પાદરમાં દેવશર્માના નામથી ઝોળખાતું એક જીનું તળાવ છે. આ તળાવની મધ્યમાં પથરની બાંધેલી એક જીની ખેઠક છે અને ફરતાં પગથીઆંઓના બાંધેલો એક જીનો આરા છે. નજીકમાં ખેરાળુના ડુંગરાઓમાંથી નીકળતી પુષ્પાવતી નામની નાની નદી છે અને થોડે દૂર રૂપેણ નામની બીજી નદી છે.

પ્રાચીન લગ્નતા દર્શાવનાર અને ગુજરાતમાં શિલ્પ કામના અદ્ભુત નમુના રૂપ સૂર્યમંદિર આ તળાવની નજીકમાં જ છે. આજુ ઉપરનાં દેલવાડાનાં દહેરાને બરાબર મળતી આવતી કારીગીરીવાળું આ મંદિર કાચા પથરોનું બનાવેલું છે. તેના ચાંબલાઓ, કમાનો અને ખેડકા ઉપરનું કોતરકામ તદ્દન શુદ્ધ હોવાના માણસને પણ બે ધડી મુઘ કરી નાખે તેવું છે. દેલવાડાના દેવળના કોતરકામથી આ કામ ચઢીઆતું ગણાય કે સરખું ગણાય તે તો શિલ્પકળાના શાસ્ત્રીઓ કહી શકે, પણ તેનાથી આ કામ ઉતરતું નથી એટલું તો સામાન્ય માણસ પણ કહેવાની હિંમત કરી શકે. મોઢેરાનું કામ વધારે પ્રાચીન હોવાથી દેલવાડાનું શિલ્પકામ મોઢેરાનું અનુકરણ હોય તેમ કહી શકાય. મંદિરની અંદર અને બહાર સુંદર કારીગીરીવાળાં અને ભાવનાવાહી પુતળાંઓ ઠેર ઠેર નજરે પડે છે.

આ મંદિરની બહાર દેરવામાં આવેલી કેટલીક આકૃતિઓ વર્ણવી ન શકાય તેવાં બીભાસ દૃશ્યો બતાવે છે. મંદિર બંધાવતી વખતે લોકોની રસવૃત્તિ ટેવી દશે અથવા આવી રસવૃત્તિને પોપનારી પ્રતિકૃતિઓ શા માટે મૂકવામાં આવી હશે તે સમજાતું નથી. સ્ત્રી અને પુરુષનાં નગ્ન દૃશ્યો તો પુરાણ કાળનાં ધણાં રથજોમાં જોવામાં આવે છે, પણ આવી

ભાષાની ખબરી

વાચ્યાર્થ નિર્ણય

શબ્દની અભિધા શક્તિવડે તે શબ્દના વાચ્યાર્થ કે મુખ્યાર્થનો જોધ થાય છે, પરંતુ કેટલાક શબ્દના એક કરતાં વધારે વાચ્યાર્થ હોય છે. જ્યારે આ પ્રમાણે હોય, ત્યારે કયે સ્થળે કયો વાચ્યાર્થ લેવો, તે સંબંધી સહેજ વિચાર કરવાની જરૂર જણાય છે. વિશેષ વાચ્યાર્થવાળા શબ્દનો વાક્યમાં થએલો પ્રયોગ જોઈ, તે શબ્દનો ત્યાં કયો વાચ્યાર્થ લેવો તેનો નિર્ણય થઈ શકે છે, છતાં સાચીય દષ્ટિએ જોતાં આવી રીતે શબ્દના અમુક વાચ્યાર્થને નિયમિત કરનાર કેટલાંક નિયમકો છે. આ નિયમકોમાં મુખ્ય કયાં કયાં છે, અને તે પ્રત્યેક નિયમકથી શબ્દનો વાચ્યાર્થ નિર્ણય કેવી રીતે થાય છે, તે સંબંધી વિચાર કરીએ. નીચેનાં દર્શાવેલ ઉપરથી આ બાબત સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાશે:

(૧) રામ વનમાં જાય છે.

આ વાક્યમાં 'રામ' શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે. હવે 'રામ' શબ્દથી જુદી જુદી બે વ્યક્તિનું અભિરૂપ થાય છે. એટલે 'રામ' શબ્દના બે વાચ્યાર્થ છે.

અ. રામ—દશરથના પુત્ર (રામચંદ્રજી, રામચંદ્ર, દાશરથિ)

ક. રામ—જમદગ્નિના પુત્ર (પરશુરામ).

આ પ્રમાણે 'રામ' શબ્દના બે વાચ્યાર્થ હોવાથી ઉપરના વાક્યમાં તેનો કયો અર્થ લેવો, તે નક્કી થઈ શકતું નથી; પરંતુ 'રામ લક્ષ્મણ જનકી વનમાં જાય છે' આ વાક્યમાં કયા રામ વનમાં જાય છે તેનો નિર્ણય તરતજ થઈ શકે છે. મતલબ કે આ વાક્યમાં 'રામ' શબ્દનો વાચ્યાર્થ દશરથપુત્રજ લેવાનો છે, એમ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. વાચ્યાર્થની આ સ્પષ્ટતા સાચી થઈ, તે જોઈએ. રામની સાથે લક્ષ્મણ અને જનકી વનમાં જાય છે, એટલે લક્ષ્મણ અને જનકીનું સાહુચર્ય 'રામ' શબ્દના વાચ્યાર્થનો નિર્ણય કરનાર છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાશે કે આ સ્થળે વાચ્યાર્થનું નિયમક સાહુચર્ય છે.

(૨) રામ અને અર્જુન વચ્ચે લયકર યુદ્ધ થયું, તેમાં રામે અર્જુનને મારી નાખ્યો.

અ રામ—દશરથ પુત્ર. અ અર્જુન—પાંડુપુત્ર (કૌતેય, સવ્યસાચી).

ઘ રામ—પરશુરામ. ઘ અર્જુન—સહસ્ત્રાર્જુન (કાર્તવીર્ય).

ઉપર પ્રમાણે 'રામ' અને 'અર્જુન' એ દરેક શબ્દના બળને વાચ્યાર્થ છે. હવે ઉપરના વાક્યમાં 'રામ' શબ્દનો વાચ્યાર્થ 'પરશુરામ' અને 'અર્જુન' શબ્દનો વાચ્યાર્થ 'સહસ્ત્રાર્જુન' લેવાનો છે. આ પ્રમાણે વાચ્યાર્થ લેવાનું કારણ શું છે, તેનો વિચાર કરીએ. જો આ વાક્યમાં 'રામ' શબ્દનો અર્થ 'દશરથપુત્ર' લઈએ અને 'અર્જુન' શબ્દનો અર્થ 'પાંડુપુત્ર' લઈએ તો વિરોધ આવે છે, કારણ કે રઘુનંદન અને કૌતેય સમકાલીન ન હતા; એટલે તેમનું યુદ્ધ અને દશરથને હાથે સવ્યસાચીનું મરણ એ તદ્દન અસંભવિત છે. સહસ્ત્રાર્જુને પરશુરામના પિતા જન્મદશિને મારી નાખ્યા હતા, તેથી પરશુરામે સહસ્ત્રાર્જુન સાથે યુદ્ધ કરી તેને મારી નાખ્યો હતો, એટલે પરશુરામ અને સહસ્ત્રાર્જુનનું યુદ્ધ તથા પરશુરામને હાથે સહસ્ત્રાર્જુનનું મરણ એ બરાબર છે. આ કારણથી 'પરશુરામ' અને 'સહસ્ત્રાર્જુન' અર્થ લેવાથી કંઈ પણ વિરોધ આવતો નથી. 'દશરથપુત્ર' અને 'પાંડુપુત્ર' અર્થ લેવાથી વિરોધ આવે છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજ શકાય છે કે આ વાક્યમાં રામ અને 'અર્જુન'ના વાચ્યાર્થનું નિયમિત વિરોધ છે; એટલે 'વિરોધ' વાચ્યાર્થને નિયમિત કરે છે.

(૩) સ્થાણુ ને બજવાથી મોક્ષ મળે છે.

સ્થાણુ એ સંસ્કૃત શબ્દ છે. તેના બે વાચ્યાર્થ છે.

અ સ્થાણુ—મહાદેવ, શિવ, શંકર.

ઘ સ્થાણુ—ચાંબડો.

ઉપરના વાક્યમાં 'સ્થાણુ' શબ્દનો વાચ્યાર્થ 'શિવ' લેવાનો છે, કારણકે શંકરના બજનથી મોક્ષ મેળવી શકાય છે. ચાંબડાના બજનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી; એટલે મોક્ષ મેળવવાનું પ્રયોજન શિવનું બજન છે, પણ ચાંબડાનું બજન નથી.

આ ઉપરથી નક્કી થાય છે, કે આ વાક્યમાં 'સ્થાણુ' શબ્દના 'શિવ' વાચ્યાર્થને નિયમિત કરનાર પ્રયોજન છે.

ક. મેં તમારી ગર્થ કાલે એ કલાક વાટ જોઈ.

જ. મેં આજે પૈડા ઉપર ચઢાવવાને તૈયાર કરેલી ધગધગતી વાટ જોઈ.

હ. તું આ દવાને આંખમાં અંજલ્ય એવી બહુજ બારીક વાટ.

ઉપરના દરેક વાક્યમાં વાટ શબ્દનો કયો અર્થ લેવો, તે પૂર્વોપર સંબંધ ઉપરથી તરતજ જાણી શકાય છે, તેથી તે દરેક વાક્યમાં વાચ્યાર્થનું નિયામક પૂર્વોપર સંબંધ છે; એટલે પૂર્વોપર સંબંધથીજ 'વાટ' શબ્દના વાચ્યાર્થનો નિર્ણય થઈ શકે છે. આ વાક્યોમાં 'જાતિ' વાચ્યાર્થનો નિર્ણય કરી શકતી નથી. 'વાટ કાપી' એમ કહીએ તો 'વાટ' શબ્દનો કયો અર્થ લેવો તે નહીં થઈ શકતું નથી. 'રસ્તો કાપ્યો' કે 'દિવેટ કાપી' તે સમજી શકાતું નથી, કારણકે બન્ને વાચ્યાર્થમાં 'વાટ' શબ્દની નારી જાતિ છે. વળી 'વાટ જોઈ' એટલું જોણીએ તો પણ 'રાહ જોઈ' કે પૈડાની વાટ જોઈ' તે નહીં થઈ શકતું નથી. તેનું કારણ પણ બન્ને વાચ્યાર્થમાં 'વાટ' શબ્દની નારી જાતિ છે એજ છે. આ પ્રમાણે હોવાથી 'વાટ' શબ્દના વાચ્યાર્થના નિયામક તરીકે 'જાતિ' સદ્ધન થઈ શકતી નથી. આવે પ્રસંગે વાચ્યાર્થ નિર્ણય માટે પૂર્વોપર સંબંધની જરૂર પડે છે, અને 'પૂર્વોપર સંબંધ' (પ્રકરણ) વાચ્યાર્થનું નિયામક બને છે. આવી રીતે વાચ્યાર્થ નિર્ણયમાં વિશેષે કરીને આ નિયામક અન્ય નિયામકો કરતાં આગળ પડતો ભાગ ભજવે છે. બીજા નિયામકો પણ પ્રસંગોપાત પોતપોતાની ફરજ બજાવે છે. ભાષાના ભંડારમાંથી તે દરેકનાં વિશેષ દૃષ્ટાંતો મળી શકે એમ છે. ભાષાના રસદા વાચકો સહેજ શ્રમ લેશે તો દરેક નિયામકનાં અન્ય દૃષ્ટાંતો ઉપજવી શકશે.

પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
હેડ માસ્ટર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ.

મોન્ટીસોરી પદ્ધતિનો ટુકો પરિચય

મોડમ મિરિઆ મોન્ટીસોરીનો જીવનપરિચય:—આજથી લગભગ ૪૪ વર્ષ પહેલાં કેળવણી ક્ષેત્રમાં સ્વાતંત્ર્યયુગ પ્રવર્તાવનાર ડૉ. મોન્ટીસોરીનો જન્મ સને ૧૮૭૦માં ઇટાલીમાં થયો હતો. તે મધ્યમ સ્થિતિનાં પણ એક સંસ્કારી માતાપિતાનાં એકનાં એક પુત્રી છે. અગીઆર વર્ષની ઉંમરે પ્રાથમિક કેળવણી સમાપ્ત કરી તેઓએ એન્જનીયરીંગનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. વિદ્યાપીઠમાં તેમને છાકરા સાથે રહીને અભ્યાસ કરવાનું હતું, તેથી

તેમને ઘણી મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડી. આ મુશ્કેલીઓની દરકાર નહિ કરતાં અંતે તેઓ એક જગ્યાએ ગણિતશાસ્ત્રી થયાં. ત્યારપછી તેમનું વલણ ડોક્ટરના ધંધા તરફ ગયું. સને ૧૮૯૮માં એમ-ડી-ની ઉંચામાં ઉંચી ડીગ્રી પ્રાપ્ત કરી. વૈદ્યકશાસ્ત્રની ઉંચામાં ઉંચી ડીગ્રી ધરાવતી પ્રથમ સ્ત્રી-ડોક્ટર ઉત્પન્ન કરવાનું માન ઇટાલીને ઘટે છે. ત્યારપછી ઇટાલીના પાટનગર રોમની ઇશ્વરતાલમાં મગજની અને ઇન્દ્રિયોની ખામીવાળાં મૂઠ બાળકોની કેળવણી આપવાના કામ ઉપર તેમણી નિમણૂક થઈ. તેમણે તપાસ કરી કે અત્યાર પહેલાં મંદ બુદ્ધિવાળાં બાળકોને કેળવવાનો કોણે કોણે પ્રયાસ કર્યો છે. તેમાં તેને માલમ પડ્યું કે ક્રાન્સના ડોક્ટર ઇટાડ અને સેગુઈને ઇન્દ્રિયોની ખામીવાળાં મૂઠ બાળકોને કેળવવા માટે સાધનો તથા પદ્ધતિઓ યોજીને આ તરફનું કામ કર્યું હતું, તેથી ડોક્ટર મોન્ટીસોરીએ આ કાર્ય પોતાને સોંપા-તાંજ. ઇટાડ અને સેગુઈને યોજેલાં પુસ્તકો અને શિક્ષણપદ્ધતિનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. એ અભ્યાસથી તેને સમજાયું કે આ બાળકોની મૂઠતા-મંદતા—દૂર કરવાનો ઉપાય—દવા નથી, પણ ઇન્દ્રિયકેળવણી છે. પોતાના આ વિચારો તેમણે દુરનીમમાં જરાએલી કેળવણીની પરિપદમાં પ્રગટ કર્યા. તેના આ અદ્ભુત વિચારોથી કેળવણી ક્ષેત્રમાં એક નૂતન આંદોલન થયું—ખૂબ ખળભળાટ થયો.

પોતે ક્રાન્સ ગયાં. પુસ્તકો જોયાં અને શિક્ષણપદ્ધતિનું અંધઅનુકરણ ન કર્યું, પણ પોતાને ઠીક લાગ્યાં તેવાં સાધનો અને શિક્ષણપદ્ધતિઓ યોજી મૂઠ બાળકોને કેળવણી આપવાનું શરૂ કર્યું. બે વર્ષ પર્વત આ કાર્ય ખતમ થઈ ગયું તેમાં તેને ઠીક સફળતા મળી. પોતે યોજેલાં સાધનોથી કેળવેલા મૂઠ બાળકોને પરીક્ષા આપવા એક પ્રાયમિક શાળામાં મોકલ્યાં. ત્યાં આગળ સારાં તદ્દુરસ્ત, સુખી અને સાધારણ બુદ્ધિનાં બાળકો કરતાં આ બાળકો ઉંચે નંબરે પાસ થયાં. આવા પરિણામથી લોકો આશ્ચર્યચકિત થયાં; પણ ડો. મોન્ટીસોરી તો ગહન વિચારમાં પડી ગયાં કે સારી બુદ્ધિવાળાં તદ્દુરસ્ત અને સુખી બાળકો મૂઠ બાળકો કરતાં પરીક્ષામાં નીચે નંબરે કેમ પાસ થયાં? મેં યોજેલી પદ્ધતિથી અને સાધનોથી મૂઠ બાળકોનાં સંબંધમાં આહું સાફ પરિણામ આપ્યું તો પછી સારાં બાળકોને કેટલો બધો લાભ થાય, તેમની પ્રગતિ જરૂર ચમત્કારીજ થાય. આવા વિચાર થતાંજ તે પ્રાયમિક શાળાઓ તપાસવા નીકળ્યાં. ઇન્સ્પેક્ટરોને મળ્યાં અને કેળવણી વિષયક અધો વાંચવા લાગ્યાં. બાળકેળવણીના સંબંધમાં સંપૂર્ણ તપાસ કરતાં તેમને લાગ્યું કે આજુ પદ્ધતિ ખામીવાળાં છે. આજુ શિક્ષણતંત્રમાં ઇન્દ્રિય-

વિકાસને જરૂરીએ અવકાશ નથી. તેમજ તે પદ્ધતિ બાળસ્વાતંત્ર્યને ઝુંટવી દેનારી અને સ્વયંસ્ફૂર્ણથી ચંતા વિકાસને દાખી દેનારી છે. શું શું શીખવવું અને કેવી રીતે શીખવવું આ બંને બાબતો પરત્વેજ ચાલુ તંત્ર વિચાર કરે છે, પણ જેને શીખવવું છે તેના તરફ (બાળકો) કોઈ દૃષ્ટિએ કરતું નથી. બાળસ્વાતંત્ર્યને ચમદી નાખવાની આ પદ્ધતિને પાયામાથી ઉખેડી નાખી તેની જગાએ તદ્દન નવી ઈમારતનો પાયો નાખવો જોઈએ. જો આમ બને તોજ બાળકોને ખરી કેળવણી મળે. આ નવી પદ્ધતિની પૂર્વ તૈયારી માટે તુર્તજ તે માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા કોલેજમાં દાખલ થયાં. તેઓએ બાળમાનસનો પાકો અભ્યાસ કર્યો અને પછી કેળવણીક્ષેત્રમાં ઝંપલાવ્યું. તેણે બાળકોને માટે જે પદ્ધતિ યોજી તેનો પ્રથમ પ્રયોગ તેમણે મચ્છુર વર્ગનાં બાળકો ઉપર કર્યો. સને ૧૯૦૭માં તેમણે રોમમાં પહેલું બાળમંદિર સ્થાપ્યું અને યોજેલાં સાધનો અને પદ્ધતિદ્વારા કેળવણી આપવાનું કામ શરૂ કર્યું. ઇટાલીનું આ સ્ત્રીરત્ન સને ૧૯૦૭માં પ્રકાશમાં (જાહેરમાં) આવ્યું. ડૉ. મોન્ડીસોરી ઉદ્યોગ અને ખંતનાં આદર્શમૂર્તિ છે, એટલુંજ નહિ પણ અપૂર્વ વ્યક્તિત્વ ધરાવતાં પ્રભાવશાળી બેન છે.

બાળકેળવણીના સ્ત્રી યોજક તરીકે પહેલું ગાનવંતું સ્થાન ડૉ. મોન્ડી-સોરીને મળ્યું છે. તે ગણિતશાસ્ત્રી, માનસશાસ્ત્રી, શારીરશાસ્ત્રી અને માનવ-વંશશાસ્ત્રી છે. ઉપરાંત તેઓ એક જબરો કેળવણીકાર છે. તેમના નામ ઉપરથી તેમની પદ્ધતિનું નામ મોન્ડીસોરી શિક્ષણ પદ્ધતિ પડ્યું છે. અત્યારે તેઓ હુરોપના બધા દેશોમાં ફેરે છે અને પોતાના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કરવા ભગીરથ પ્રયત્નો કરે છે. હાલમાં તેઓ એક અધ્યાપન મંદિર ચલાવી રહ્યાં છે. તેમાં મોન્ડીસોરી શિક્ષકો તૈયાર થાય છે. અત્યારે જગતનાં મહાખરા આગળ વધેલા દેશોમાં બાળમંદિર સ્થપાતાં જાય છે. આપણા દેશમાં સૌરાષ્ટ્રના પૂર્વ ભાગમાં ભાવનગરના દક્ષિણમૂર્તિમાં મોન્ડીસોરી સિદ્ધાંતો પ્રભાણેનું એક આદર્શ બાળમંદિર છે.

મોન્ડીસોરી પદ્ધતિમાં મુખ્ય ૩ સિદ્ધાંતો છે:

- ૧ સ્વાધીનતા
- ૨ નિયમન
- ૩ સતંત્રતા.

મોન્ડીસોરી પદ્ધતિમાં ઇરિયોની કેળવણીને બારે મહત્વ આપવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિનો બધો ઝાઝ ઉદ્વિધવિકાસ તરફજ હોય છે. મોન્ડી-

સોરી પદ્ધતિમાં પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોને બદલે નવ જ્ઞાનેન્દ્રિયો માનવામાં આવે છે. આ ઇન્દ્રિયોનો પરિપૂર્ણ વિકાસ કરવો તેનું જ નામ ઇન્દ્રિયકેળવણી. આ કેળવણી ૩ થી ૭ વર્ષની ઉંમરનાં બાળકોને માટે છે.

૧ દર્શનની ઇન્દ્રિય

૨ રંગની "

૩ સ્પર્શની "

૪ શીતોષ્ણની "

૫ વજનની "

૬ રૂપની "

૭ ગંધની "

૮ શબ્દની "

૯ સ્વાદની "

ઇન્દ્રિયવિકાસની જરૂર.—ઇન્દ્રિયો એટલે જ્ઞાન ગ્રામ કરવાના-દરવાજા. તેમાંથી બહારના જગતનું પાર વગરનું જ્ઞાન અંદર જાય છે અને અંદરનું જ્ઞાન બહાર આવે છે. કેટલાક સાક્ષરો કહે છે કે ઇન્દ્રિયો એટલે જ્ઞાનરૂપી વિશાળ ખાણમાંથી જ્ઞાન ખોદી કાઢવાનાં હથિયારો. આપણી પાસે સારી તેજસ્વી, તીક્ષ્ણ ત્વરિત કાતર હોય તો કાપવાનું કામ ધણી સારી રીતે થઈ શકે, તેમ આ શસ્ત્રો વધારેમાં વધારે બળવાન, તેજસ્વી, તીક્ષ્ણ, ત્વરિત અને કસાએલાં હોવાં જોઈએ. જો બરાબર કેળવાએલાં ન હોય તો જ્ઞાન મેળવવાની ક્રિયામાં નિરંતર ખામી આવ્યાજ કરવાની, માટે ઇન્દ્રિયરૂપી શસ્ત્રો સુંદર અને કેળવાએલાં હોવાં જોઈએ.

આ શસ્ત્રો જો બિન-કેળવાએલાં હશે તો શુદ્ધિવિકાસ પણ સારો નહિ થઈ શકે. વ્યવસ્થિત જ્ઞાન મેળવવા આની ભારે જરૂર છે. શુદ્ધિની કેળવણીનો બધો આધાર ઇન્દ્રિયકેળવણી ઉપર અવલંબે છે. ઇન્દ્રિયોના વિકાસ પછીજ શુદ્ધિનો વિકાસ જન્મે છે.

ઇન્દ્રિયકેળવણી વગરનું શુદ્ધિબળ પાંગળું રહે છે. એ સમજવા એક દૃષ્ટાંત લઈએ—

ધારો કે એક પુસ્તકપાંડિત છે. તેને ત્રણ જાતનાં ઘી તપાસવા આપો, તો ઉત્તમ કથું છે તેની તે પારખ કરી શકશે નહિ; કારણ કે ઇન્દ્રિયવિકાસ અધુરો છે. પરિણામે તેની બૈદિક કેળવણી ખામીવાળી છે એમ માલમ પડી આવશે. આ પ્રમાણે ડૉ. મોન્ડીસોરીએ બાળકેળવણીમાં

ઇન્દ્રિયકેળવણીને અગ્રસ્થાને મૂકી તેને માટે વિવિધ સાધનોની યોજના કરી છે કે જે પ્રબોધક સાહિત્યોને નામે ઓળખાય છે.

ઇન્દ્રિયો કેળવવાનાં સાધનો—દર્શનની અને સ્નાયુની કેળવણી આપવાનાં સાધન:

- ૧ દટ્ટાની પેટીઓ નં. ૩
- ૨ મિનારો
- ૩ પહોળા સીટી
- ૪ સાંકડી સીટી
- ૨ રંગની:—રંગની તખ્તીઓની પેટીઓ.
- ૩ સ્પર્શની:—સ્પર્શનાં પાટીઆં.

રેશમ, મખમલ, લીન, સુતરાઉ કાપડ વગેરે જાતના કાપડના બે કકડા.

- ૪ શીતોષ્ણની:—કાચના પ્યાલા, થર્મોમિટર.
- ૫ વજનની:—લાકડાની ત્રણ પેટીઓ.
- ૬ રૂપની:—ક્રોએશની લાકડાની ઇટે અને ધન, નાનાં રમકડાં, ધરતી નાની મોટી ચીજો.
- ૭ આંખ, સ્પર્શ અને સ્નાયુની:—ભૌમિતિક આકૃતિની છ ખાનંવાળા પેટી.
- ૮ કર્ણેન્દ્રિય:—અવાજની ડાબલીઓ.

જીલ અને નાકની ઇન્દ્રિયો કેળવવા માટે હલુસુધી કોઈ સાધન મોજવામાં આવેલું નથી. મોન્ડીસોરી સાધનોની વિશિષ્ટતા એ છે કે વસ્તુઓ પોતેજ બાળકોની બુદ્ધિનું સૂચન કરે છે. મોન્ડીસોરી ઇન્દ્રિયકેળવણી ઉપરાંત બૌદ્ધિક કેળવણી પણ આપે છે. તેમાં વાચનપ્રવેશ, લેખનપ્રવેશ અને ગણિતપ્રવેશ કરાવે છે. તે ઉપરાંત વાર્તા, સૃષ્ટિમાન, હસ્તઉદ્યોગ, ચિત્રકામ ને રમતને પણ બાલમંદિરમાં સ્થાન હોય છે.

મોન્ડીસોરી પદ્ધતિમાં શિક્ષકનું કાર્ય—આ પદ્ધતિમાં શીખવવું, બતાવવું, હુકમ આપવો, એમાંનું કશુંએ હોતું નથી, પણ બાળકોને પોતાની મેળે સાહિત્યોનો ઉપયોગ કરવા દેવો અને એ સમયે તેની ક્રિયાનું શિક્ષકે બારીક અવલોકન કરી બાળમાનસનો અભ્યાસ કરવાનો હોય છે.

સાહિત્યોનો ઉપયોગ કેમ કરવો તેનું માર્ગસૂચન શિક્ષકે એક વખત કરવાનું હોય છે. કોઈ બાળક સાધનનો ઉપયોગ કરવામાં નિષ્ફળ જતું હોય અને પોતાની મેળે સફળતા પ્રાપ્ત ન કરી શકતું હોય તો શિક્ષક તેની માર્ગણી ઉપરથી થોડી મદદ કરે છે.

આ પ્રમાણે શિક્ષકનું કામ બાળકોની પ્રવૃત્તિનું અવલોકન કરવાનું છે. શિક્ષક તેને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે અમુક કાર્ય કરવાની લેશ પણ ફરજ પાડતો નથી, ને તેને સ્વયં શિક્ષણના ચીલા ઉપર મૂકી આપે છે, અને બાળક સ્વપ્રયત્ને સ્વતઃસ્ફૂર્ણાને લીધે આગળ વધે છે.

મોન્ટીસોરી શિક્ષણપદ્ધતિને પ્રયોગમાં મૂકતાં પડતી મુશ્કેલીઓ:—

૧. તેનાં સાહિત્યો ખર્ચાળ છે.
૨. આ પદ્ધતિનું રહસ્ય સમજનાર શિક્ષકો મળવા મુશ્કેલ થઈ પડે છે.
૩. જનસમાજ હજી ત્રણ વર્ષનાં બાળકોને બાલગૃહમાં મૂકવા જોઈથી હદે કેળવાયાં નથી.

આ પદ્ધતિમાં નીચેની બાબતો ધ્યાનમાં રાખવાની છે:—

૧. પ્રત્યેક બાળકમાં જે કંઈ વ્યક્તિત્વ છે તેને સંપૂર્ણ માન આપવું.
૨. બાળકોને પોતાનું કામ (કેળવણી વિષયક) સ્વયંસ્ફૂર્ણ પ્રમાણે કરવા દેવું, વચ્ચે નિરાધ કરવા નહિ.
૩. બાળકોને પોતાનો વિકાસ પોતાની મેળેજ સાધવા દેવો.

બાર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ, ફોર વિમેન, } ગુણવંતી આણંદજી ઠાકર
રાજકોટ.

આપણા દેશની વર્ષાઋતુ

“તાપ તપે મે માસમાં, જુન ગરમે ધમધોર; ઓકટોબરમાં આળશે જળ વરસાનું જોર.” એ કવિશ્રી દલપતરામની વાણીનું સત્ય આપણા દેશની ઋતુઓને લાગુ પડે છે, એ હરકોઈ જાણે છે. અંગ્રેજી જુન માસમાં આપણે ચોક્કસ માની લઈએ છીએ અને ખરેખર અનુભવીએ છીએ કે જુન માસથી હિંદુસ્તાનમાં—આખા દેશમાં વરસાદ પડે એ શરૂ થાય છે, અને સરકારી રિપોર્ટ ઉપરથી આપણે જાણીએ કે સિંધોનમાં ચોમાસું ખેડું ત્યારે થોડા દિવસમાં મલબાર કિનારે અને ઉત્તરોત્તર હિંદુસ્તાનમાં સામાન્ય રીતે વરસાદ વરસવા માંડે છે. દેશી મહીનાઓના હિસાબે જેઠ માસમાં ચોમાસું ખેસવાનાં ચિહ્ન જણાવા લાગે છે અને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનને પશ્ચિમ કિનારે તેમજ બંગાળના અને બ્રહ્મદેશના કિનારે પણ વરસાદ પડવા માંડે છે; એટલે એ સમાચાર સાંભળીએ ત્યારે આપણા જીવને નિરાંત વળે છે કે વરસાદ હવે દેશમાં ફરી વળશે. આપણા દેશના

ગરમીથી પાણી ઉઘે આકાશમાં ખેંચાય છે. સૂર્યને એટલા માટે સંકર્ષણ લગવાન કહીશું. એ મહાસાગરોમાંથી ખંડ તરફ પવનો આવે અને પવનો જ્યારે રોકાય ત્યારે વરસાદ રહે. વરાળ તેમાંથી ઠલવાય છે, અને ધરતી ઉપર ચેતન આવે છે. પૃથ્વીનાં નકશામાં વાર્ષિક સરેરાશ વરસાદનું પ્રમાણ જોશો તો જ્યાં ઉપર જણાવેલી અવકૂળતા છે ત્યાં વરસાદનું પ્રમાણ વધારે જણાશે. વરસાદનું પ્રમાણ વધારે કેમ છે તેનાં બીજાં કારણો પણ છે પણ તે અત્રે જણાવવાનો અવકાશ નથી.

આપણા દેશની પૂર્વ અને પશ્ચિમે બે સાગર છે અને એ બે બે સાગરોમાંથી પવનો આપણા દેશ તરફ વાય છે. આ પવનો મોસમી પવનો કહેવાય છે.

હવે ઉનાળામાં સૂર્ય જમવાન જ્યારે ઉત્તરાયનમાં આવે છે, ત્યારે એશિયાના મુખ્ય પ્રદેશો વધારે તપે છે અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનનાં વિશાળ મેદાનો-રજપુતાના, ગંગા-જમના પ્રદેશ-તપે છે. તે પ્રદેશ ઉપરના પવનો પાતળા ચર્ધ બાળુના પ્રમાણમાં ભારે પવનોને તે જગ્યા આવે છે; એટલે દક્ષિણ સમુદ્રના પવનો તેમની જગ્યાએ આવે છે એ વાત સહેલી અને સમજાય તેવી છે. પણ એ પવનો શુદ્ધ દક્ષિણથી ઉત્તર તરફ આવવાને બદલે નૈર્ઋત્યથી ધ્રુવાન તરફ ગતિ ધારણ કરે છે એનું કારણ ફેરલે સમજાવ્યું છે. પૃથ્વીની પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફની દૈનિક ગતિને લીધે પવનો આવી રીતે ભરડાય છે એ એનું ટુંકમાં કારણ છે.

કટિબંધ અને અક્ષાંશ બેતાં આપણો દેશ સ્વાભાવિક રીતે ઈશાની વ્યાપારી પવનનો પ્રદેશ છે; એટલે જો અસમાન ગરમીને લીધે પવનની દિશામાં ફેરફાર ન થાય તો હંમેશાં આપણા દેશમાં ઈશાની સૂકા પવનનું સામ્રાજ્ય ચાલતું ચંદ્ર દિવાકરી રહે. પણ તેનું સામ્રાજ્ય ઉનાળાની ઋતુ બેસતાં તૂટવા માંડે છે અને અરબી અને બંગાળી સમુદ્રમાં તેનાં જળરો દરીફ જન્મે છે, જે ઉનાળો ઉતરતાં બળવતર બની ઈશાની પવન સામે જંગમાં ઝુકાવે છે અને તેના સામ્રાજ્યને તે છીનવી લઈ પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપે છે.

પણ આ સામ્રાજ્ય સ્થાપતાં પહેલાં તેને ઈશાની પવનો સાથે અનેક વાર યુદ્ધ કરવું પડે છે. સૂર્યજગતની તે સાહાય્ય લઈ તેના પ્રતિપક્ષીને તે નબળો પાડે છે અને પછી પોતાનું બળ દાખવે છે. સૂર્યનાં પ્રચંડ કિરણો ઈશાની પવનનાં દાડ દીર્ઘ કરી નાખે છે, તેને તે પાતળા બનાવી નાખે છે અને તે દરમિયાન નૈર્ઋત્યના પવનો તેને દબાવતા આગળ

વધતી આવી છેવટે આખા દેશમાં પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપે છે. આપણે એ ગુપ્ત યુદ્ધ નજરે જોઈ શકતા નથી; છતાં તે આકાશમાં અદૃશ્ય રીતે થયા કરે છે. યુદ્ધ કાંઈ પાંચ પંદર દિવસ ચાલતું નથી. માર્ચ મહીનો ખેસતાં ઇશાની પવનો દીલા પડી જાય છે; કારણ સૂર્ય તેને તપાવવા માંડે છે. એપ્રિલ માસમાં તે લગભગ હ્રસ્ત થઈ જાય છે. મે માસમાં તેનું અસ્તિત્વ જણાતું નથી અને દક્ષિણ-પશ્ચિમના પવનો તેનું સ્થાન લેતા જણાય છે; અને જુન મહીનાથી નૈઋત્યના પવનો નિરંતર વાતા-જોઈએ છીએ. આ યુદ્ધમાં આ પવનો પહેલાં વાદળો રૂપી લશ્કરની મોખરાની ટુકડીઓ મોકલે છે, પણ એ ટુકડીઓનો પ્રાયઃ લોપ થઈ જાય છે, છતાં તે નિરાશ ન થતાં ફરીથી તેવી ને તેવી અનેક ટુકડીઓ મોકલી આખરે દેશને કબજે કરવાનો આરંભ કરે છે. આખા દેશમાં લશ્કર પથરાઈ જાય છે, કોઈ કોઈ વારે તે ટુકડીઓને પાછું હટવું પડે છે પણ સતત પ્રયાસ વડે તે ઇશાની પવનોને જુન મહીનામાં તે દેશમાંથી હાંકી કાઢે છે. આ પ્રમાણે ઝપાઝપીઓ થયા પછી ઇશાની પવન ન્યારે પોતાનું સામ્રાજ્ય છાડી દે છે, ત્યારે નૈઋત્યના પવનોનું સામ્રાજ્ય તેની જગાએ સ્થપાય છે. દેશમાં તેનો પ્રભાવ તરત માલમ પડે છે. ચોમેર મેઘાડંબર છાયા રહે છે, વીજળાઓ ઝંખકે છે, અને ગડગડાટથી તે પોતાના સામ્રાજ્યની જયધોષણા કરી લોકમાં નવું ચેતન આણે છે.

સામાન્ય રીતે આપણે એમ માનીએ છીએ કે ઉત્તરના પ્રદેશો તપે એટલે પવનો ઉઠ્યા ચડે. અને તેની જગાએ નૈઋત્યના પવનો આવે અને દેશમાં વરસાદ આવે. જો પવનો આવવાનું આ એકેજ કારણ હોય તો વરસાદ આપણા દેશમાં નિયમિત વખતેજ આવેલા જોઈએ. જુનની ૧૦ મી તારીખે મુંબઈમાં વરસાદ પડેલા જોઈએ. મે માસમાં સિલોનમાં ચોમાસું ખેસવું જ જોઈએ. મુંબઈમાં વરસાદ આવ્યા પછી ૧૦ દિવસમાં ગુજરાતમાં વરસાદ આવેલા જોઈએ. આપણી આ ધારણા હંમેશાં સફળ નથી થતી. ઘણી વખત ચોમાસું મોટું ખેસે છે, ઘણીએ વખત તે વહેલું ખેસે છે, કેટલીએ વખત અનાવૃષ્ટિ થઈ દુકાળ પડે છે. આમ વિચિત્ર સ્થિતિ થવાનાં કારણો ઘણાં છે. આપણા દેશની વર્ષાઋતુ મોટી ખેસશે કે વહેલી તેનાં કારણો બીજા પ્રદેશના હવામાન ઉપર આધાર રાખે છે. તે આકાશના વાયુમંડળમાં થતા ફેરફારો પણ ઉપર આધાર રાખે છે. દાખલા તરીકે, આસ્ટ્રેલિયા, દક્ષિણ આફ્રિકા અને ઈરના બીજા દેશોના ઉષ્ણતા-માન તથા વાયુભારના પ્રમાણ સાથે આપણા દેશની વર્ષાઋતુનો સંબંધ

સંકળાએલો છે. આ સાથે ચોમાસું વહેલું બેસશે કે મોડું, વરસાદ ચોખ્ખો થશે કે ઓછોવતો, એ બાબતો બીજા દેશોનાં વાયુમાન, ગરમીમાન તપાસી સાધારણ રીતે નક્કી કરી શકાય છે. સરકારી વાયુચક શાસ્ત્રીનો એવો અભિપ્રાય છે કે આ વખતે એકંદરે વરસાદ ૭૫-૮૦ ટકા જેટલો થશે. તેનાં કારણોમાં તે બીજા દેશોની આવા પ્રકારની સ્થિતિ જણાવે છે.

શિક્ષકે આપણા દેશની ઋતુઓ શીખવતી વખતે આવી આવી ઊંડી બાબતોનો વિચાર કરી તે શીખવવી જોઈએ. એ કાંઈ યાંત્રિક સંકલના નથી કે આવી મરડી કે લોલક આપ્યું. આની પાછળ વિજ્ઞાન રહેલું છે એટલે નિયમોનું સ્પષ્ટી કરણુ કરી ઋતુઓનાં કારણો સમજાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આધુનિક કન્યાકેળવણી અને તેને અંગે કરવા લાયક સુધારા*

દેશ પરદેશની ચટતીનો મુખ્ય આધાર કન્યાકેળવણી ઉપર રહેલો છે. તે કેવી રીતે આપવી જોઈએ, તે વાત હાલના કેળવણીકારોના સમજવામાં આવવાથી દિનપ્રતિદિન કેળવણીમાં, સુધારાની સાથે વધારો કરવા સારું નવા નવા વિષયો દાખલ કરવામાં આવે છે; પણ તે વિષયોના હેતુઓ શું છે, કેવી રીતે તે પાર પાડી શકાય છે, ક્યાં કારણો તેમાં વિઘ્નકર્તા હોય છે, વગેરે બાબતો ઉપર પુરતું લક્ષ નહિ અપાવાને લીધે લાભને બદલે નુકસાન થાય છે.

આથી કરીને હાલની કન્યાકેળવણી એ વાસી ફળફળાદિની દુકાન જેવી લાગે છે; કેમકે દુકાનમાં દરેક જાતનાં ફળ સુંદર અને શરીરને લાભકારક ઉપરથી જણાય છે, પરંતુ તે ફળોને કાપીને લક્ષપૂર્વક ચૂસવામાં આવે છે ત્યારે સમજાય છે, કે તેમાં મિઠાશવાળો ભાગ સુકાઈ ગયો છે, ને છોતરાં તથા ગર્ભ દાંતને મહેનતના બોળરૂપ છે, તેમ હાલની કેળવણીના હેતુઓ અને નિયમો રૂપી રસ નહિ સમજાવાને લીધે, વિષયો શુષ્ક થઈ શરીર અને બુદ્ધિને બોળરૂપ થાય છે.

પહેલી હકીકત તો એ છે કે “પહેલું સુખ તે જાતે નયો.” આ કહેવતના આધારે શરીરની તંદુરસ્તી એ મુખ્ય સુખનું સાધન છે. તે

* એકા જિજ્ઞાસુ સદ્ગત સુનીલાલ દામોદરદાસ ગાંધી સ્મારક ફંડની ધનામી દક્ષિણમાં પસંદ કરેલો આ નિબંધ છે.

તંદુરસ્તી જળવવા માટે નિશાળનાં મકાન જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં મોટાં અને ખુલ્લી હવા તથા સૂર્યનો પ્રકાશ આવે એવાં હોતાં નથી. આ દરકત ખાસ કરીને શહેર કરતાં ગામડાંમાં ઘણીજ હોય છે. જેમકે એક જોરડીનું માપ ૧૦x૫ યાર્ડનું હોય અને તેમાં બાળાઓની સંખ્યા ૭૦-૮૦ સુધી ચાર વર્ગમાં બેસાડવામાં આવે છે. આ પ્રમાણ પુરવાર કરે છે કે મકાનની મૂકેલી ઘણીજ હોય છે. વળી તેમાં ધ્યાનમાં રાખવાનું એ હોય છે કે લાલુનાર બાળાઓને શરીર કેળવવા સાર, ડીઝ, રમતને માટે જગ્યા હોતીજ નથી અને કંઈક હોય છે તો તે થોડી પણ ખુલ્લી હવા મળી શકે તેવી તો નહિજ. આથી બાળાઓમાં નબળાઈ જોવામાં આવે છે. તેની અસર મગજ ઉપર ચમાં વિના રહેતી નથી.

ખીજ વાત કે મરજિઆત કેળવણી આપવામાં આવે છે તેથી મા-બાપની અગ્રાન્તાને લીધે બાળાઓ તરફ તેમનું લક્ષ ખીલકુલ હોતુંજ નથી. તેમજ તેઓ તેમની અનિયમિતતાની અને ભવિષ્યના દુઃખની દરકાર રાખતાંજ નથી. આ કારણથી તેઓ નિશાળે નિયમસર અને દરરોજ હાજરી આપતાં નથી. તેના પરિણામે શિક્ષિકાઓના શિક્ષણની સફળતા જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં ફળીભૂત થતી નથી.

આથી શિક્ષિકાઓનું બાળાઓ તરફ હાજરી બાબતનું દબાણ થાય છે. આ દબાણથી કોમળ બાળાઓ કંટાળે છે, અને લાલુવા તરફ અરુચિ જણાવે છે.

કેટલાંક સુધરેલાં કુટુંબો લાલુવવાની જરૂર છે, એમ સમજવાથી પ્રેમથી કે ત્રાસથી લાલુવે છે, ને બાળાઓ લાલુ છે. આ નિયમ કંઈક અંશે શહેરમાં પળાય છે, પણ ગરીબ અને અભણ કુટુંબનાં માણસોની આર્થિક સ્થિતિ નરમ હોવાથી, બાળાઓને લાલુવતા નથી. આ અભણ બાળાઓની સાથે, લાલુનાર બાળાઓ રમવાથી કુટેવો શીખે છે. તેમ કેટલાંક સંજોગોને લીધે, તે બાળાઓ ઉપર, ઘરકામનો બોજો આવવાથી અધવચ જાડી જાય છે. પછી ઉંમર લાયક ચતાં ગૃહવ્યવસ્થાનો બોજો માથે પડે છે, તે ઉપાડવાની હિંમત નહિ હોવાથી દુઃખથી રિખાય છે.

એથી ઉલટું સીએને લાલુવાની જરૂર જ નથી, એમ કેટલાકનું માનવું હોય છે. પણ તેમણે જાણવું જોઈએ કે, "સુખનું મૂળ સંતોષ" છે, તે સંતોષ ક્યારે રહે! બન્ને પક્ષની જ્ઞાનની સમાનતા હોય ત્યારેજ. જેમ ધીના વેપારી અને ધરાકની વચ્ચે સંતોષનું મૂળ દાંડી છે. જો દાંડી એક બાજુ નમતી રહે તો વેપારી નારાજ થાય, કાં તો ધરાક નારાજ

ચાય છે. પરંતુ ઘાંડી બંને બાબતી સરખી રહે છે, ત્યારે બંને પણ રાજ રહે છે ને તેમનામાં ક્લેશ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ રહેતુંજ નથી. આવી રીતે બે પુરુષોની મિત્રતા પણ તેમના વિચારોના કે સ્વભાવમાં મળતાપણા ઉપર આધાર રાખે છે. પણ તેમના વિચારોમાં ફેર પડતો જાય છે, તેમ તેમનો સંબંધ ઓછો થતો જાય છે. આજ પ્રમાણે બંને દંપતીની વચ્ચેના સંતોષનું મૂળ જ્ઞાન ઉપર આધાર રાખે છે, અને એ જ્ઞાન પોતાની માફક સ્ત્રીને લણાવ્યાથી આવી શકે છે. તેથી બંનેના વિચારોનું એકમ વધતું જાય છે એટલુંજ નહિ, પણ એકેકને અણીના વખતમાં મદદગાર થાય છે. જેમ સરસ્વતીએ વિદ્યાભ્યાસ કરી ધણું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું, તે શ્રી શંકરાચાર્ય સાથેના વાંદવિવાદમાં પોતાના પતિ મંડનમિશ્રની અર્ધાંગના તરીકે, તેણે કેટલીક મદદ કરી તથા વીરમંતીએ પોતાના પતિ જગદેવનો પ્રાણ જંગલમાં વાઘણને તીર મારી બચાવ્યો તેમ મહારાણી વિકેટરીયાએ લગ્ન વખતે અને રાજ્ય ચલાવવામાં વિવેક, નમ્રતા, પ્રેમ, અને ઉદારતા કેવી ઉંચા પ્રકારની બતાવેલી છે, તેમ ગરીબોની લાગણી નહિ દુઃખાવવામાં મિતળદેવીએ રાજ્યકારભાર ચલાવવામાં મક્કાવ તળાવ બંધાવતી વખતે કેવો ઇન્સાફ આપ્યો છે, આવા ઉંચા ગુણો કેળવણી આપવાથીજ સ્ત્રીઓમાં આવી શકે છે.

આથી સમજાય છે કે ફરજિયાત કેળવણીની ખાસ જરૂર છે અને તેની સાથે ગરીબ ને હલકી કેમની દરેક બાબતે લણવાનાં સાધન પુરાં પાડવાની જરૂર છે. આ હરકતો શહેરમાં કંઈક ઓછી હોય છે, પણ ગામડાંમાં ઘણીજ નુકસાનકર્તા થાય છે.

શિક્ષણ ઘણુંજ થોડું લેવામાં આવે છે, કારણ કે બે ત્રણ ધોરણ સુધીના જ્ઞાનથી, બાળાઓની વિચારશક્તિ સારાનરસાનો. ભેદ સમજવાને લાયક હોતી નથી; તેથી તેની નજરે જે જે બનાવો જોવામાં આવે છે, તેમાં તેનું મન પરોવાય છે અને તેથી તેઓ જુદું બોલવું, ઉદ્વેગ કરવી, વહીવટની આગાહી ઉદ્વેગન કરવું, વગેરે દુર્ગુણોમાં દોરવાઈ જાય છે, અને ખિચારી નિર્દોશ બાળાઓ, સાસરીના તથા પરકુટુંબનાં માણસોના સ્વભાવ અને વર્તન નહિ સમજવાથી કલેશનું સાધન ગણાઈ શિક્ષાને પાત્ર થાય છે. આવી તિરસ્કાર વૃત્તિથી તેના પર જીલમ ગુજારવામાં આવે છે. આથી સમજશક્તિ અને સહનતાના અભાવે, કોઈ વખત આત્મઘાત કરેલાં જોવામાં આવે છે. તેમ કોઈ બાળા વિધવા થાય ત્યારે તે તેની મિલકત સાચવવાને લાયક નથી તેમ કરી કુટુંબના કોઈ માણસના કબજામાં તેને

સોંપવામાં આવે છે; એટલે તે મિલકત પોતાની જ છે એમ માની વિધવા બાઈને તથા તેનાં નાનાં બાળકોને છતી મિલકતે ગુજરાત ચલાવવાના સોંસા પડે છે.

વળા કોઈ જગ્યાએ મિલકત સોંપવામાં આવે છે, ત્યારે તેની લેવડ-દેવડનો હિસાબ નહિ આવડવાથી પારકા માણસની ખુશામત કરવી પડે છે; છતાં હિસાબનો ખરો લાભ તે બાઈને મળતો નથી. કોઈ વખત એવા બનાવો જોવામાં આવે છે કે કોઈપણ જાતની વિદ્યા કુળની મોટા-ઈના ટેકમાં શીખવવા દેવામાં આવેલી ન હોય અને પાછળથી વિધવા થાય ત્યારે કોઈ કમાનાર નહિ હોવાથી શ્રીમંતાઈ શીટી ગરિબાઈ આપોઆપ આવી જાય છે; ત્યારે બિચારી વિધવાના દુઃખનો અંત આવતો નથી. આ પ્રમાણે ભૂખમરાથી હજારો બાળવિધવાઓ પોતાના શિયળવૃત્તનો ભંગ કરી બેસે છે. આવા બનાવોથી કેળવણીને ઉત્તેજન નહિ મળતાં નિદાંય છે, પણ અધુરું જ્ઞાન આપવાની પોતાની ખામી માખાપો સમજતાં નથી. માટે વ્યવહાર ચલાવવાને ખરોખર લાયક થાય, તેવી વિચારશક્તિ કેળવાઈ મળજીત ચતાં સુધી લણાવવામાં આવે તો તે લણતરના પ્રભાવથી સમજી શકે કે વ્યવહારમાં કેવી કેવી હરકતો આવે છે. તે કેવી રીતે દૂર કરી શકાય, શું કરવાથી નુકસાન યશે, વગેરે બાજતો ઉપર પોતે સમજીને પોતાના વર્તનમાં પોતેજ સુધારો કરે છે અને બીજાને પણ સુધારી શકે છે. વળા તેઓ અમુક કામ માથે લે છે, તે તેમાં મન પડાવે છે, એટલે કઠણ કામ ખંત અને કાળજીથી કરી, પોતાનું લવિષ્યનું જીવન સુધારી શકે છે. તે ઉપરાંત વિચારશક્તિવડે લીધેલા જ્ઞાનનો, વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરતાં શીખે છે. આવી રીતે તેઓ કુદરતના નિયમોને અનુસરી તેવી દૃષ્ટિથી વહેવાર બની શકે છે.

અધુરો ઘડો ઝટ છલકાશે, એ નિયમ ધ્યાનમાં રાખી શ્રીમંત અગર ગરીબ તેમ ઉંચ કે નીચ દરેક જ્ઞાતિની બાળાઓને ઓછામાં ઓછી પ્રાથમિક કેળવણી પુરેપુરી લેવાની જરૂર છે. તેમ તેટલી કેળવણીની દરેક વ્યાવહારિક કામમાં જરૂર પડે છે. જેમકે વખતશાહ શેઠના બહોળા વેપાર પ્રમાણે તેને ઘેર વીસ પચીસ ગુમાસ્તા, ચારબનો ઘોડો, ઘોડાગાડી-ઓ વગેરે રાખવામાં આવતું, અને શેઠ કાગળાઆના રોગથી એકાએક બે વર્ષના બાળકને મૂકીને મરણ પામ્યા, પણ હરખબાઈએ વિદ્યાબ્યાસ કરીને, જે જ્ઞાન મેળવ્યું હતું, તેથી તેણે પોતાનું લેણુંદેણું, પાંછલા સરવાળાં તપાસી જણી લીધું, અને નોકરોને ખર્ચ આપી કે ટપાલના કાર્ગોના

જવાબ મને પૂછીને લખવા, તે નીચે તેની સહી લેવી. હૂડી, પત્રિકા પરવાનગી સિવાય લખવી કે ખરીદવી નહિ. વળી પરદેશની દુકાનની રાજની ખરીદી, વેચાણ, નફોતોટો, સિલક વગેરે જાણીએ આવે એવો પત્ર ટપાલમાં મંગાવવા માંડયો. આવી પોતાની કેળવાએલી શુદ્ધિ વડે શેઠના કરતાં વેપાર વધાર્યો. આ પ્રમાણે તેણે નામામાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. તે તે વેપાર ચલાવી શકી. આવી રીતે પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રેર લેવામાં શારદાબીલનો કાયદો અમલમાં મૂકવામાં આવવાથી મદદરૂપ થયો છે.

આ પ્રમાણે એક પણ બાળા એવી નહિ રહે કે તેની અજ્ઞાતાનો લાભ ખીજે લઈ શકે, તેમ ખીજના જ્ઞાનના વધારામાં હરકત કરતાં પણ થાય. અધુરા જ્ઞાનથીજ કુમારને સારો માની પોતાની હઠ નહિ છોડતાં તે કામમાં વધારે દોરાય છે. તેથી જેમ બધા રોગનું ઔષધ હોય છે, પણ વહેમી રોગનું ઔષધ વેદ આપી શકતો નથી, તેમ તેવી બાળાઓને કુમારમાંથી સન્માર્ગે લાવી શકાતી નથી. મૂર્ખ માણસને ઉપદેશ કરવાનું સહેલું થાય છે, પણ અર્ધજ્ઞ માણસને તો વશીકરણનો મંત્ર પણ ઉપદેશ કરી શકતો નથી.

શારદા ચંદુલાલ

હેડમિસ્ટ્રેસ એડ કન્યાશાળા, જિલ્લે ખેડા

ખેડા જિલ્લા કેળવણીપ્રદર્શન

કાસરા મુકામે કેળવણીપ્રદર્શન તા. ૨૭ મી નવેમ્બર સને ૧૯૩૧ ના રોજ ઉત્તર વિભાગના મે. એ. ઈ. સા. બ. શ્રી. કે. જી. ગીડવાણી સાહેબના શુભ હસ્તે ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું હતું. એને અંગે તેઓશ્રીના પ્રમુખ પણા નીચે તા. ૨૭ અને ૨૮ મીએ પ્રદર્શનસમારંભ રાખવામાં આવ્યો હતો અને તા. ૨૯ મીએ શિક્ષકોની કોન્ફરન્સ રાખવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ એક અઠવાડીયા સુધી આ પ્રદર્શન જાહેર પ્રજાને જોવા માટે ચાલુ રાખવામાં આવ્યું હતું.

આવાં પ્રદર્શનથી જુની ઘરેમાં પડેલા શિક્ષકો હાલની શિક્ષણ પદ્ધતિથી વાકેફ થાય છે, ખાતાના અધિકારીઓ અને શિક્ષકો નિકટ સંબંધમાં આવતાં કુટુંબભાવ કેળવાય છે, અને કેળવણીના કાર્યમાં નવું બળ આવે છે. પ્રજાને કેળવણીની પ્રગતિ જાણવાની તક મળે છે, અને વિદ્યાર્થીઓનાં માત્રાપ તથા શિક્ષકો પરસ્પર હળીમળા કેળવણીના કાર્યમાં સક

કોર સાધે છે. આવા અનેક લાંબા પ્રદર્શન ભરવાથી મળે છે, તેથી ખેડા જિલ્લાનાં મે. ડે. એ. ઇ. સાહેબ શ્રી. જનુભાઈ સાહેબે આ જિલ્લામાં તેના પ્રચાર કર્યો છે. ખોરીઆવી, ચિખોદ્રા, મહુધા અને ઠાસરા એ ચાર ઠેકાણે જિલ્લા પ્રદર્શન તથા નાપાડ, કાલસર વગેરે ઠેકાણે નાના મોટા સ્કાલિટના મેળાવડા અનેક થયા છે. કેળવણીના કાર્યમાં અધિકારી સાહેબોનો ઉત્સાહ અને શિક્ષકોનું તેમના પ્રત્યે માન અને પ્રેમ એ આવા ઉત્સવો ફતેહમંદ થવાનાં કારણો છે.

ઠાસરા કેળવણી પ્રદર્શનનો લાભ ખેડા જિલ્લાના લગભગ ૪૦૦ શિક્ષકો અને ૧૦૦ સ્કાલિટો, પંચમહાલ કેળવણી બોર્ડે પસંદ કરી મોકલેલા શિક્ષકો, ખંભાત સ્ટેટના શિક્ષકો, અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ શિક્ષકો, અને આજુબાજુનાં ગામડાંના આશરે દસથી પંદર હજાર માણસોએ લીધો હતો. આ શુભ પ્રસંગે માનવંતાં મહેમાનો કન્યાશાળાઓનાં ઇન્સ્પેક્ટર મિસ ટવેલ્સ સાહેબ, પંચમહાલ કેળવણી બોર્ડનાં માશુ ચેરમેન મિસ ન્યુટન સાહેબ, ખોરસદ મિશન ટ્રે. કો. નાં મિસ સાહેબો વગેરે પધાર્યા હતાં, અને કેળવણી પ્રદર્શન પ્રત્યે પોતાની અભિરુચિ પ્રકટ કરી હતી.

ઠાસરા નિવાસી શ્રીમાન્ શેઠ સુનીલાલ ભોગીલાલ અને જિલ્લા લો. બો. મેમ્બર શ્રીમાન્ દેસાઈભાઈ હરિભાઈ પટેલ એમણે પધારેલા શિક્ષકો અને મહેમાનોનું નિત્ય રમરણમાં રહે તેવું સ્વાગત ઘણાજ ભાવથી કરી સર્વને આનંદ આપ્યો. ઠાસરાનાં અવલ કારકુન મે. પટેલ સાહેબે પ્રદર્શનના કામમાં કીર્મતી સહાય કરી હતી. ઠાસરાના અન્ય સહૃદયોએ પણ આ પ્રસંગને વધાવી લઈ સ્વાગતમાં યથાશક્તિ પરિશ્રમ લીધો તે તેમનો કેળવણી પ્રત્યે ઉડો પ્રેમભાવ દર્શાવે છે.

પ્રદર્શન વ્યવસ્થા—ઠાસરા તાલુકા સ્કૂલના મકાનમાં પ્રદર્શન જુદા જુદા વિભાગમાં ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. (૧) ગણિતવિભાગ, બિન અને સુતરનું વણાટકામ. (૨) સૃષ્ટિજ્ઞાન, અને વિદ્યા, (૩) ચિત્રવિભાગ, માટીકામ અને મોડેલ, (૪) શરીરવિજ્ઞાન, (૫) બાળવાચન, મોતીકામ, અને ઐતિહાસિક વક્ષા, (૬) ભૂગોળ વિભાગ, સીવણકામ અને હસ્તઉદ્યોગ.

પ્રવેશદારના ઓટલા ઉપર કપડાની પટ્ટીથી ફેમ કરેલા અને કાચથી મઢેલા ફોટા સુંદર ડિઝાઈનમાં ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. કપડાના કરચલીવાળા તાણા કાઢી તે ઉપર ઘટતે રચળે રેશમી પટ્ટી મૂકી બનાવેલો સુંદર દાર મધ્યના ફોટા ઉપર મૂકવામાં આવ્યો હતો. ઠાસરા કન્યાશાળાનું આ કામ આકર્ષક હતું.

પ્રવેશદ્વાર સ્વાગતના મોતીના તોરણથી અને સુતરના જાળીદાર ચક્રથી શણગાર્યું હતું. ગણિતવિભાગમાં સંખ્યાશિક્ષણ, મણુકા અને સળાઓથી બનાવેલા આંકના નમુના, અપૂર્ણાંકના નકશા ઉપરાંત "અદલ ઇન્સાફનો" હાથાની વહેંચણીનો નાપાડ રૂઢીનો નમુનો, અને "સાગરમાં નાવ"નો વડોદ રૂઢીનો નમુનો ધ્યાન ખેંચે તેવા હતાં.

ભૂમિતિની આકૃતિઓ અને માપકરણોના સિદ્ધાંતદર્શક નમુનાં સાથે કપડાવણુજ ઉર્દુ મંદ્રેસાનું યુદ્ધચેત્રનું મોડેલ બાળકોને પ્રમોદ આપતું ગોઠવવામાં આવ્યું હતું.

સૃષ્ટિજ્ઞાન અને વિદ્યાવિભાગમાં આકાશદર્શન, એકેદળ અને દ્વિદળની સરખામણીદર્શક વીરસદ રૂઢીનો નકશો, સુકવેલાં પાનનો પ્રકારદર્શક ખેડવા રૂઢીનો નમુનો, તારીખવાર વાલનો વૃદ્ધિક્રમ દર્શાવતો નમુનો અને વિદ્યાર્થીઓની તારીખવાર લીધેલી નોંધની સૃષ્ટિજ્ઞાનની કાલસર રૂઢીની મોટી રેશમના કીડાને ઉછેરવા સંબંધી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપતી સરખેજ રૂઢીની ટોપલી, અને રેશમના કીડાને ઉત્પત્તિ વિષે ઠાસરા રૂઢીનો નકશો, કાલસર અને ખેડવા રૂઢીના રઢી કાચના ટુકડાઓ ઉપયોગમાં લઈ બનાવેલા કેલિગ્રાફિકા કે પ્રકાશના ચમત્કારના નમુના વગેરે આનંદ સાથે બાળકોના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરે તેવાં હતાં.

આરોગ્યવિભાગમાં તાંદુરસ્તીને તુકસાનકારક કુટેવો, મેલેરીઆ, પ્લેગ ક્ષય, કોલેરા, હવા, પાણી, ખોરાક, કપડાં, આરોગ્યના નિયમ, ઘરનું મહત્વ કસરત અને રમત, અકસ્માત, ઊંધ અને આરામ આ બધાં ઉપયોગી પદ્ય પંડોળી રૂઢીનાં હતાં. વળી હૃદય અને ફેફસાં, હાડપિંજર, મગજ, લોહી, બ્રમણ વગેરે નકશા જુદી જુદી રૂઢીના આવેલા, તેમાં ચિખોદ્રા રૂઢી કામ આગળ પડતું હતું.

ચિત્રવિભાગમાં સારસા રૂઢીનું ડિઝાઈન કામ, સૈન્યપુરનું તાજમહલ નું ચિત્ર, નેસનું રણછોડજીનું ચિત્ર, ખંભોળજીનું ગણપતિનું ચિત્ર, મહુધા સ્વામીનારાયણનું ચિત્ર, ઠાસરાનું જનકસમાનું ચિત્ર, અડાસનાં પદાર્થચિત્ર અને કાલસર તથા ચિખોદ્રાનો વિદ્યાર્થીઓનાં ડિઝાઈન ચિત્રો ઠીક હતાં.

વાર્તાચિત્ર ઘણાં હતાં. કાગડાની ચતુરાઈનાં ઘણાં ચિત્ર પૈકી પંડોળ રૂઢીનું કામ સારું હતું. નેસનું "શિકારી સાહેબ, સિંહ અને મગરનું, વીરસદનું "કાંગડો અને શિઆળનું," વાડનું "મરેલો હાથી અને શિઆળનું," કાલસરનું "સિંહ અને શિઆળનું" વાર્તાચિત્ર, તથા મુરેલી

“બગલો અને શિઆળનું” પેપરકટિંગ ચિત્ર એ સૌમાં ધ્યાન ખેંચા તેવાં હતાં. ડ્રિલનું ચિત્રકામ ચિખોદ્રાનું સારું હતું.

મોડેલ કામમાં “નનદી ભુવન” ડોક્ટર કન્યાશાળાનું, “શાન્તિ ભુવન” ઠાસરા કન્યાશાળાનું, વડોદરાની શહેર માંડવીનું મોડેલ આગરવાનું અણુપ્રકર અને સુધરેલા ગામનાં બે સરખામણી દર્શક મોડેલ અવારસાનાં તથા અનારોગ્ય અને આરોગ્યદાયક સ્કૂલોની ભિન્નતા બતાવનારાં બે મોડેલ કાલસર સ્કૂલનાં હતાં. અગત્ય અને સુંદરતાની દૃષ્ટિએ બધાંજ સારાં હતાં કાગળનાં, બિનનાં, અને રેશમનાં ફૂલગ્રાહ પ્રદર્શનની શોભામાં વૃદ્ધિ કરતાં હતાં. વાચનવિભાગમાં અંક સાથે શબ્દ વાચન નીસરાયા સ્કૂલનું હતું. બાળપોથીનું અને ઉર્દુ કાવ્યનું વાચન જુદી જુદી સ્કૂલોનું સાર ચિત્રો સાથે આવેલું હતું. પંડોળા સ્કૂલનું વાક્યપૃથક્કરણ અને બાપાનું કલ્પવૃક્ષ જેવા લાયક હતું. “પશુમાં તકરાર” એ પાઠનું ચિત્રવાચન ઠાસર અને વીરસદ સ્કૂલનું જેવા લાયક હતું.

ઇતિહાસ વિભાગમાં જ્યોતિષ્વરી, સિદ્ધરાજ અને કરજીનાં વાર્તાચિત્ર ચિખોદ્રા સ્કૂલનાં, પાણીપતનું છેલ્લું યુદ્ધ વીરસદનું, પ્લાસીનું યુદ્ધ કાલસર અને ચિખોદ્રાનું, સિકંદર અને પૌરસનું યુદ્ધ અને પંચાસરનો ઘેરો રતન પુરાનાં હતાં. આ ઉપરાંત જુદા જુદા રાજ્યકર્તાઓના સમયના હિંદના નકશા ધણા આવેલા હતા.

ભૂગોળ વિભાગમાં ગ્રીકથી કપડા ઉપર ભરેલો સુંગ્રાઈ ઇલાકાનો નકશો ચિખોદ્રા કન્યાશાળાનો, રેશમના દોરાથી કપડા પર ગુથેલો હિંદુસ્તાનના રાજકીય વિભાગનો નકશો કાલસર કન્યાવર્ગનો, પૃથ્વી ઉપરનાં જુદાં જુદાં સ્થાનનો સમય બતાવનાર નકશો મહુધાનો, હિંદુસ્તાનની પેદાશ બતાવતો ઠાસરા અને પોરડાનો, હિંદુસ્તાનનાં પ્રાણીદર્શક ચિખોદ્રાનો, હિંદનું રાજ્યબંધારણ દર્શક પંડોળાનો, સુંગ્રાઈ ઇલાકાની ખેતીની પેદાશ ચિખોદ્રાનો, ઐતિહાસિકાત્રાન્ય, કટિબંધ, રેલવે, બાપા, અને આર્યોવર્ત એ નકશા કાલસરના હતા. આવેલા અનેક નકશાઓમાં ઉપરના નકશા આકર્ષક હતા.

હસ્તઉલ્લેખ—લક્ષ્મી કામમાં લાકડાની ઘણી ઠાસરાની, લાકડાનું કોતરકામનું છુકકેસ વડોદ્રાનું, લાકડાનો દોરી ભરેલો ખાટલો કઠલાલ કન્યાશાળાનો, મારવાડી હળ વસોનું, દેશી હળ વાડદ અને રાણીઆનાં હતાં.

આરાતારાની સુંદર ટોપલીઓ કરમસદ અને સારસા કન્યાશાળાની, વીરજીની તલવાર ઠાસરાની, ઘાસની રકાખી ઠાસરા કન્યાશાળાની, સાદડી નેસની, અને ધઉનાં કુંવળની ટોપલી કરમસદ કન્યાશાળાની હતી.

કપડવણુજ મહેસાની દોરીની ગુંથેલી બેગ, સૈજપુરનો જાંટનો મોં અને ચામણાનો દોરી ગુંથેલો ખેરો એ દોરકાંતું કામ હતું.

અડાસ અને ચિખોદ્રાના માટી કામના નમુના સૌમાં ઉત્તમ કોપરું, બીડો, કેરી, જમફળ, દાડમ વગેરે નમુના દૂરથી જોતાં માટી-એમ જાણી શકાય નહિ તેવા હતા.

કાલસરના વિદ્યાર્થીઓએ બનાવેલાં તારનાં ચીંકાં ગામડાનાં બાળ પુરસદનો ઉપયોગ કેમ કરવો તે બતાવતાં હતાં.

મોતીકામ—પારણું, મોતીના ટોદલા, પંખા, તોરણો, જુમ્મર, સામકલ વગેરે ઘણી કન્યાશાળાઓમાંથી આવેલાં તેમાં કાસરા, ખોરીચ અને કઠલાલ કન્યાશાળાઓનું કામ સાફ હતું.

કીરીઆંતું કામ—ત્રણ માળનું જુમ્મર, પંખો, પેટી, બાજી, ગૌર ચકલી, પોપટ, હાથી, ખડીઆ, વગેરે ઘણી કન્યાશાળાઓમાંથી આ તે પૈકી કાસરા અને ડોકોર કન્યાશાળાઓનું કામ ધણુંજ આકર્ષક હતું.

ભરતકામ—કસબનું ભરતકામ ઘણું આવેલું તેમાં કરમસદ, મદાવાદ, ડોકોર, કાસરા અને કપડવણુજ મહેસા કન્યાશાળાનું કામ લાયક હતું.

ગુંથણકામ—બિનનાં મોજાં, ઝલણું એ કપડવણુજ મહેસાનું કામ હતું. ગલપટ્ટા, રૂમાલ, ગૌમુખી, વગેરે રેશમી દડાનું ગુંથણકામ દ અને કાલસર કન્યાવર્ગનું ઠીક હતું. ઘરેણાં વગેરે ગાંઠવા માટે ગોળ ચપટી દોરી, અને પાટી વગેરે હાથનું ગુંથણકામ કાલસરનું હતું.

સીવણકામ—હાથનું તથા સંયાનું સુંદર ઝીણું સીવણકામ ઘણું આ હતું. કાસરા અને કાલસર કન્યાશાળાના સફેદ કપડા ઉપર ચળકદાર ઢીના ભરેલા સુંદર ચિત્રોવાળા ચોરસા બહુજ આકર્ષક હતા.

આ પ્રદર્શન જોવા ગામનાં અને બાળબાળનાં ગામડાનાં અનેક આવ્યા, અને જોઈને ખુશ થતા કામનાં વખાણુ કરતા મયાં, તેથી સંકાય છે, કે સારા શિક્ષણ સાથે આવાં પ્રદર્શન પણ કેળવણી પ્રબલ કરવા જરૂરનાં છે.

પ્રદર્શન સમારંભ માટે સુંદર લવ્ય મંડપ એ હજાર માણસ સહે તેવા રેટેશનના રસ્તા ઉપર બાંધવામાં આવ્યો હતો. તેમાં બ અને બાળાઓનાં સ્વાગતનાં ગીત, ઉચ્ચરપ્રાર્થના, સંવાદ, રાસ, સુંદર ગ અને સ્વાગતના પ્રમુખ પટેલ દેસાઈભાઈ હરિભાઈ તથા પ્રદર્શન કમિટી પ્રમુખ શ્રીમાન સુનીલાલ ભોગીલાલે પોતાનાં આવકારદાયક ભાષણો શ્રી ઓફિસર મે. કાદરી સાહેબે, મે. ડે. સા. શ્રી જનુભાઈ સા

તથા મે. પ્રમુખ સાહેબે પ્રસંગને અનુસરતાં વિવેચન કરી સમારંભ તા. ૨૮ મીએ સાંજે પૂર્ણ કર્યો. રાત્રે મંડપમાં સ્કાઉટોએ શ્રી ગુણવંતરામ-ભાઈની સંનિધિમાં કેમ્પફાયર કર્યો.

તા. ૨૯ મીએ પ્રાતઃકાળે મે. એ. ઈ. સા. બ. ના પ્રમુખપદે શિક્ષકોનું કોન્ફરન્સ મળ્યું. તેમાં બાળવર્ગનું ચિત્રવાચન અને બીજાં ધોરણનું શ્રુતલેખન એ બે કચિતપાઠ અપાયા. વાર્તાવાચન પદ્ધતિ વિષે મોધરા મિશન સ્કૂલના હે. મા. સાહેબ શ્રી પોપટલાલભાઈએ પોતાનો અનુભવ પ્રકટ કરી એ વિષય ઉપર ઠીકે પ્રકાશ પાડ્યો.

અપૂર્ણીકના સરવાળા કેવી રીતે શીખવવા તે બાબત મે. પ્રમુખ સાહેબે પોતે બહુજ સરળ અને સુંદર રીતે શિક્ષણપદ્ધતિ અનુસાર શિક્ષકોને બતાવી. તે પછી વાંચનના નમુનાનો પાઠ અપાયો, અને વાચન-માળામાં રહી ગએલી ખામીઓ વિશે ચર્ચા ચલાવી, તથા સાહેબ બહાદુરે સંન્યાસી અને રાજા વિશે પાઠમાં રહી ગએલી ખામીઓ શિક્ષકોને સમજાવી, તથા એવી રીતે બીજા પાઠોમાં જણાતી ખામીઓ શાળાપત્રમાં ચર્ચા માટે લખી મોકલવા શિક્ષકોને જણાવ્યું.

સોમેશ્વર દામોદર રાવળ

સ્કૂલમાસ્તર—કાલસર

શિક્ષક લાઈઓ માટે તો ખાસ

ગુજરાતી ત્રીજી ચોપડીનો ૭૨ મો પાઠ ત્રાજવા સંબંધીનો છે. તેના છેલ્લા પેરિગ્રાફમાં લખેલું છે કે:—

“ત્રાજવું દોઢ દાંડીનું છે, એવા વહેમ પડે તો પહેલાં અર્ધો માલ એક પક્ષામાં અને પછી બાકીનો બીજામાં જોખાવવો, એથી આપણને નુકસાન ન થાય; કારણકે એકની ખાધ બીજું પૂરે છે, એટલુંજ નહિ, પણ સહેજસાજ વધારે આવે છે.”

એકની ખાધ બીજું પૂરે છે, એ વાત સમજાય તેવી છે, પણ સહેજ સાજ વધારે આવે છે એ બાબત સમજવા માટે નીચે પ્રમાણે જણાવતી સિદ્ધ કરવાની જરૂર છે.

દોઢ દાંડીનું ત્રાજવું—દાંડીની વચમાં જ્યાં નાયલું રહે છે, તેની એક તરફની દાંડી કરતાં બીજી તરફની દાંડી નાની અથવા મોટી હોય તો તે દોઢ દાંડીનું ત્રાજવું કહેવાય છે.

દોઢ દાંડીનું ત્રાજવું—દાંડીને બન્ને છેડે બ્યાં પદ્ધતિ બાંધવામાં આવે છે તે કાણાં નાયણાથી સરખે અંતરે ન હોય તો તે પણ દોઢ દાંડીનું ત્રાજવું કહેવાય છે. તેમાં બન્ને દાંડીઓ નાયણાથી સરખી લંબાઈની હોય છે, પણ દાંડીના બન્ને છેડાનાં કાણાં નાયણાથી સરખે અંતરે હોતાં નથી.

૧૬	
અ	ચ
૭ ઇચ	૮ ઇચ

દાંડી ૧૬ ઇંચ

દોઢ દાંડીનું ત્રાજવું.

દાંડી સરખી છે. પણ કાણાં ૮ અને ૭ ઇચ છેટ છે. માટે તે પણ દોઢ

દાંડીનું ત્રાજવું ગણાય.

૨૦ શેર માલ લેવો હોય તો પ્રથમ અ. દાંડીના પદ્ધતિમાં દશશેરો મૂકી તોળવો તો

$10 \times 5 = 50$; $50 \div 2 = 25$ શેર માલ થાય.

પછી બીજી ચ દાંડીવાળા પદ્ધતિમાં દશશેરો મૂકી તોળાએ તો

$10 \times 2 = 20$; $20 \div 2 = 10$ શેર માલ થાય.

માટે $25 + 10 = 35$ શેર માલ થાય.

૨૦ $\frac{૩૫}{૨} = ૩૫$ શેર નોટલો સહેજસાજ માલે વધારે આવ્યો.

તા.

ત્રિભુવન દેવંશી રાઘવાણી

એક દોહરો

રઘુકુળ દલપતરામ^૧ જ યદુકુળ દલપતરામ^૨

દિગ્ગજ દલપતરામ^૩ જ કવિકુળ દલપતરામ^૪

ઉપરના દોહરામાં ચાર વખત “દલપતરામ” શબ્દ આવે છે. તેમાંથી દલપત અને રામ એમ બે શબ્દો જુદા પાડી દરેક “રામ” શબ્દનો અર્થ જુદો જુદો લેવાનો છે.

૧ રામ=રામચંદ્રજી, ૨ રામ=બળરામ (હળધર) ૩ રામ=પરશુરામ ૪ રામ=કવિ દલપતરામ.

દલપત=“દલ+પત=પતિ”=પૃથ્વીપતિ એટલે કે સમૂહમાં શ્રેષ્ઠતાવાળા રઘુકુળ એટલે જે કુળમાં રઘુરાજ થયા તે કુળ યદુકુળ એટલે જે કુળમાં યદુરાજ થયા તે કુળ.

દ્વિજકુળ—એટલે બ્રાહ્મણકુળ કે જેમાં ભગવાન પરશુરામ (જન્મદશિ)
જન્મ્યા છે.

કવિકુળ એટલે સામયિક કવિઓ.

સમજાવતી

જેમ રઘુકુળમાં ભગવાન રામ થયા, જેમ યદુકુળમાં તેવા જ
બંજરામ થયા, જેમ દ્વિજોમાં પરશુરામ ઉત્તમ ગણાયા, તેમ સર્વ કવિ-
ઓમાં દલપતરામ કવિ સારા કહેવાયા છે; મતલબ કે કવિ દલપંતરામ
ખોતાની સહેલી, સાદી, રસિક, અને બોધ આપતી કવિતાઓથી વળણાઈ
ગયા છે અને પાછળ લાગેલ “રામ” શબ્દ ખરેખર યોગ્યજ છે.

સંગ્રાહક રતિલાલ કેશવલાલ ભટ્ટ

મહેતાજી વિકલાપુર—અમદાવાદ

જાહેરખબર

નવરોજ પેસ્તનજી વકીલ સ્કોલરશિપ માટેની પરીક્ષા

આ ઉપરથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે અમદાવાદ શહેરમાં અને
તેની આસપાસ આવેલી સરકારે માન્ય કરેલી કોઈપણ શાળાની હિન્દી
બાળાઓને નવરોજ પેસ્તનજી વકીલની આર સ્કોલરશિપો આપવા માટે
સ્પર્ધાની પરીક્ષા થી મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદમાં શુરુવાર
તારીખ ૨૫-૮-૩૨ અને ત્યારપછીના દિવસોએ સવારના ૧૧ થી સાંજના
૫૦ વાગતાં સુધી લેવામાં આવશે.

૨. પરીક્ષા મે. ઉત્તર વિભાગના એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ
તરફથી લેવામાં આવશે. પરીક્ષામાં દાખલ થવાની અરજી “મે. ઉત્તર
ભાગના એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ, અમદાવાદ” એ સીરનામે કરવી.
અરજી તા. ૨૫-૭-૩૨ અગર તે પહેલાં તેઓ સાહેબને મળવી જોઈએ. નક્કી
થએલી તારીખ પછી એક પણ અરજીનો સ્વીકાર કરવામાં આવશે નહિ.

૩. ઉમેદવારની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલરશિપની રકમ અને
મુદત વગેરેની માહિતી આ પરીક્ષા માટેના નિયમોમાં આપવામાં આવેલી છે.

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી

ગુલામ મહીયુદ્દીન નરમાવોલા

તા. ૩૦ મી મે, સને ૧૯૩૨

પ્રમુખ

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી

૫ (ક) અપૂર્ણ અથવા અનિયમિત રીતે પૂરેલાં અને વખતસર નહિ પહેંચેલાં સર્ટિફિકેટ તથા અરજીઓ કોઈપણ મંત્રાલયમાં રવીકારવામાં આવશે નહિ.

(ઘ) દરેક ઉમેદવાર માટે જુદી અરજી તથા જુદું સર્ટિફિકેટ જોઈશે. પરીક્ષા માટે કંઈ દાખલ થી લેવામાં આવશે નહિ પણ રેસનર વિ. ખર્ચેના માટે આ ઓફિસ વખતો વખત નક્કી કરે તે રકમ દરેક ઉમેદવાર પાસેથી પરીક્ષા શરૂ થયા પહેલાં લેવામાં આવશે.

૭. મુખ્ય સરકારના કેળવણીખાતા તરફથી સને ૧૯૧૩ માં પ્રસિદ્ધ થયેલા ગુજરાતી સાતમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ પરીક્ષા લેવાશે પણ ગુજરાતી વિષયની પરીક્ષા નીચે મુજબ લેવાશે:—

માક

(ક) લેખી પરીક્ષા { ૧. ગુજરાતી સરકારી વાચનમાળા પુસ્તક સાતમા-
ના સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠોની લેખી પરીક્ષા. ૫૦
૨. વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ, પિંગળ અને નિબંધ. ૫૦
૩. અક્ષર. ૨૦

(ઘ) મોઢાની પરીક્ષા

૩૦

આ પરીક્ષા માટે સાતમી યોગ્યતાની નીચેની કવિતાઓ મુખપાઠ તથા અર્થ સાથે લેવાને મુકરર કરેલી છે:—

પાઠ ૩, ૭, ૧૧, ૧૫ (ફક્ત ધર્મ વિગેતી), ૩૨.

(ગ) સાયન્સ તથા આરોગ્યવિજ્ઞાનના વિષયમાં વે. ઈ. સ્ટે. ઓ. ના મહે. એન્ડુ. ઓફીસર સાહેબના સર. નાં. ૭ તા. ૨૬-૬-૨૮ થી સુધારેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે (આ અભ્યાસક્રમ “સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષક” ના નવેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે.)

૮. છેક નાના કદના, કાનની કે આંખની શક્તિમાં ખામીવાળા, બોળકા, કે અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળા તથા દાક્તરી પરીક્ષામાં નાપાસ થયેલા ઉમેદવારને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોરમેન

મૂ. ચ. પટેલ

રોજકોટ તા ૩૦-૪-૩૨

પ્રિન્સિપાલ.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફેરમેનની પ્રાવેશિક પરીક્ષા

ઉમેદવારની અરજીનો નમુનો:

(આ અરજી પોતાના હાથદસ્તકતની જોઈએ.)

મહેરબાન હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ સાહેબ.

મુ. રાજકોટ.

વિનંતિ એ છે જે રાજકોટ મુકામે થનારી આવતી પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં બેસવાની મને પરવાનગી આપવી મહેરબાની કરશે.

આ સાથે મારું સર્ટિફિકેટ રજુ રાખ્યું છે.

તા.

આપનો આચાર્યકિત સેવક

(સહી, નામ, બાપનું નામ તથા અટક)

પુરું સીરનામું:—

સૃષ્ટિજ્ઞાનનો સુધારેલો અભ્યાસક્રમ

જુનિઅર પહેલું વર્ષ

સૃષ્ટિજ્ઞાન

૧. વનસ્પતિનો અભ્યાસ—છાંડના ભાગો અને તેના ઉપયોગ. મૂળ અને તેના ઉપયોગ અને તેનું કાર્ય. થડ અને તેના ઉપયોગ.

એકદળ અને દ્વિદળ વનસ્પતિ—જમીન પર પથરાતાં અને જમીન અંદર ફેલાતાં. પાંદડાં અને તેના ઉપયોગ. સાદાં અને સંયુક્ત પાન. પાંદડાં આકાર અને તેની નસોની રચના, (પીંછાંકાર, પંખાકાર, સમાન્તર નસોવાળાં)

ફૂલ—ભાગો અને તેના ઉપયોગ.

ફળ—ફૂલમાંથી ફળનો વિકાસ.

૨. ધો. ૨ ને શીખવવા માટે પાંચ રચાનિક છોડવાઓનું નિરીક્ષણ.

૩. ધો. ૨ ને શીખવવા માટે પશુ અને પક્ષીઓનો અભ્યાસ.

૪. આકાશનું નિરીક્ષણ, વાદળો, વરસાદ, સૂર્ય (છાયો અને રિયલિટી અને તારા. પવનની દિશા.)

સિનિઅર પહેલું વર્ષ

સૃષ્ટિજ્ઞાન

૧. વનસ્પતિનો અભ્યાસ—પહેલા વર્ષના જુનિઅર વર્ગમાં થઈ ગયેલાં મુદ્દાઓનો વિશેષ વિગત સાથે પુનરાવર્તન.

- (અ) ચંડ-ઊભાં, વેલા, ઉપર ચડતાં, અને જમીનની અંદર ફેલાતાં.
 (ખ) મૂળ-પુંજમૂળ, સોટીમૂળ, કંદમૂળ, હવામૂળ, શાખામૂળ.
 (ક) પાંદડાં-પ્રકાશ અને પાણી સાથે મુંબંધ. છોડ ઉપર તેની ગોઠવણી વગેરે.

પ્રયોગ—

- (૬) ફૂલ-રજવદન (પવન અને જંતુઓથી), અને ફળાંકરણ.
 (૭) ફળની વૃદ્ધિ.
 (૮) ખીજનું વેરાવું અને ખીજોદ્ભવ ક્રિયા.
 ૨. સ્થાનિક ખીજ પાંચ વધારે છોડનું નિરીક્ષણ (પહેલા વર્ષના જુનિઅર વર્ષમાં થઈ ગએલા રોપા સિવાયના).
 ૩. પક્ષીઓનો અભ્યાસ—પક્ષીઓનું વર્ગીકરણ (અ) નિવાસ, (બ) ખોરાક, (ક) ચાંચ, અને (ડ) પંજ પ્રમાણે. પક્ષીઓની સામાન્ય ટેવો અને લક્ષણો.
 ૪. ચંદ્ર અને તેની કળાઓનું નિરીક્ષણ. વાદળાં-બંધારણ અને જાતો (ભારે અને આછાં). વરસાદનાં વાદળાં, પીછાં જેવાં અને ચિત્રરૂપ. ખડકો અને જમીન-પાણી, ગરમી, ઠંડી અને પવનની જમીન પર થતી અસર. જમીનની જાતો.

ખીજનું વર્ષ મૃદિંગજ્ઞાન

૧. વનસ્પતિનો અભ્યાસ—

- (અ) જમીનના અને પાણીના છોડ વચ્ચેનો તફાવત.
 (બ) સપુષ્પ અને અપુષ્પ છોડ વચ્ચેનો ભેદ—(૧) ફર્ન (હંતરાગ)
 (૨) લીલ, અને (૩) જિસાડીનો રોપ.
 (ક) પરોપજીવી વનસ્પતિઓ.

૨. જંતુચવનનો અભ્યાસ.

૩. દેડકું, રેશમનો કીડો, અથવા પતંગીઆના જીવનવિકાસનો ઇતિહાસ.

૪. (અ) વરસાદ અને ઉષ્ણતામાનનું માપ.

- (ખ) ધુમસ, ઝાડજ અને કરાનું જનવું.
 (ક) નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે આકાશી પદાર્થોનું નિરીક્ષણ:—

(૧) તારામંડળો:—

- (અ) સપ્તર્ષિ.
- (બ) મૃગશીર્ષ (હરણાં).
- (ક) શર્ભિષ્ઠા.
- (ડ) અર્ધાહુદય.
- (ધ) નરતુરંગ.
- (ફ) સ્વરિતક.
- નક્ષત્રો. (ચાંદ્ર)
- (અ) કૃતિકા.
- (બ) આર્દ્રા.
- (ક) પુનર્વસુ.
- (ડ) સ્વાતિ.
- (ધ) શ્રવણ.
- (ફ) બાદ્રપદ.

(ઉ. બા. ના મે. એન્ડુ. ઇન્સ. સાહેબનાં તા. ૨૦-૪-૩૨ ના પત્ર નં. ૧૦૯૦ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

ઈન્ડીઅન રેડક્રોસ સોસાયટી

ભરૂચ જિલ્લા શાખાનો ૭ મા વર્ષનો વાર્ષિક અહેવાલ
સને ૧૯૩૧

ઈન્ડીઅન રેડક્રોસ સોસાયટીની ભરૂચ જિલ્લા શાખાની શરૂઆત સને ૧૯૨૫ ના વર્ષમાં કરવામાં આવી હતી, એટલે તેને સને ૧૯૩૧ માં ૭ વર્ષ પૂરાં થયાં છે. એ સાતમા વર્ષમાં ભરૂચ શાખાએ કરેલા કામની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓનો વાર્ષિક અહેવાલ નીચે મુજબ છે. જે જાહેર-પ્રગતી જાણુ માટે રેડક્રોસ ભરૂચ શાખાના મંત્રીઓ તરફથી નીચે મુજબ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે:—

(૧) મીટીંગ:—વર્ષ દરમિયાન મંડળના કામકાજ માટે કાર્યવાહક કમિટીની ૮ મીટીંગો મળી હતી.

(૨) હેલ્થ પ્રોપેગેન્ડા:—(અ) વર્ષ દરમિયાન મેજક લેન્ટર્ન સ્લાઇડઝથી શહેર અને જિલ્લાના ગામોમાં ૩૭ ભાષણો પાણીની સ્વચ્છતા,

મેલેરીઆ, શીતળા, શારીરિક આરોગ્યતા, માંખી, દાંતની સંભાળ વગેરે તંદુરસ્તીના વિષયો ઉપર ભાષણો આપવામાં આવ્યા હતા.

(બ) સચિત્ર નકશા સાથે શહેર અને જિલ્લાની સ્કૂલોમાં ૧૭ ભાષણો આપવામાં આવ્યા હતાં, વર્ષ દરમિયાન કુલ ૫૪ ભાષણો ભરૂચ સેનિટરી એસો. ના ડેમોન્સ્ટ્રેટર મિ. ચીમનલાલ ટી. શાહે સેનિટરી એસો. ના સાધનોથી આપ્યાં હતાં.

(ક) આરોગ્યતાના હસ્તપત્રોની પ્રસિદ્ધિ:—ધરની માંખી, મરડો, તાવ, આંખની સંભાળ વગેરેના હસ્તપત્રો છપાવી શહેર અને જિલ્લાના ગામોમાં જિલ્લાના શિક્ષકો મારફતે વહેંચવામાં આવ્યાં હતા.

(૩) જુનિઅર રેડક્રોસ (બાળવર્ગજન સેવા સંસ્થા):—જુનિઅર રેડક્રોસની સ્થાપકઝંથી શહેરમાં ૧૦ ભાષણો જુદી જુદી સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવ્યાં હતાં, અને જુનિઅર રેડક્રોસનું કામ કરવા માટે એક કમિટી નિમવામાં આવી હતી અને તેના ચેરમેન તરીકે ઉત્તર વિભાગના મે. કેળવણીખાતાના ઇન્સપેક્ટર સાહેબને નિમવામાં આવ્યા છે. વર્ષ દરમિયાન શહેરમાં ૧ અને અંકલેશ્વરમાં ૨ ગ્રુપોમાં ૨૨ છોકરાઓ તથા ૭૪ છોકરીઓથી આ કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું છે અને તેના મંત્રી તથા ચેરમેન વગેરેથી તેઓની કમિટીઓ નીમી જુનિઅર રેડક્રોસના કામની શરૂઆત કરવામાં આવી છે.

(૪) વૈદકીય મદદની તાલીમ આપવા માટેનો શિક્ષણવર્ગ:—વર્ષ દરમિયાન નવેમ્બર માસમાં વૈદકીય મદદનું કામ કરનાર શિક્ષકોની ફેરબંદલી થવાથી નવા કામ કરનારા શિક્ષકો માટે ૨૮ ગામના શિક્ષકોનો એક વર્ગ તારીખ ૪ થી નવેમ્બરથી તારીખ ૮ મી નવેમ્બર, ૧૯૩૧ સુધી ખા. બા. ડો. પી. પી. બલસારા, સીવીલ સરજન સાહેબની દેખરેખ નીચે જોલવામાં આવ્યો હતો, અને તેમાં જુદા જુદા ડોક્ટરોની મદદથી દવા આપવાની તાલીમ, આંખની સંભાળ રાખવાની તાલીમ ડો. કે. એચ. કામાકાકા તરફથી આપવામાં આવી હતી, તથા બીજાં ભાષણો આપવામાં આવ્યાં હતાં. ટ્રેનિંગ ક્લાસ ચલાવવા માટે ખા. બા. ડો. પી. પી. બલસારા, એલ. એચ. એન્ડ. એસ સીવીલ સરજન સાહેબનો તથા ડો. કામાકાકા તથા બીજા ડોક્ટરો વગેરેનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે.

(૫) શહેર અને જિલ્લામાં જુદી જુદી જાતની વૈદકીય મદદ:—

(અ) આંખની દવાની મફત મદદ:—વર્ષ દરમિયાન ૧૪૬ ગામોમાં આંખની દવાની ખાટલીઓ જિલ્લાના શિક્ષકોની મારફતે લોકોને

દવા નાખી આપવા માટે મોકલવામાં આવી હતી. તેમજ શહેરમાં ૧ ડઝન બાટલીઓ શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં આપવામાં આવી હતી, અને આંખની સંભાળતી પત્રિકાઓ વહેંચવામાં આવી હતી.

(ખ) મેલેરીઆ રીલીફઃ—ચોમાસામાં સપ્ટેમ્બર માસથી નવેમ્બર માસ સુધી શહેર અને જિલ્લામાં ભરૂચ સેનિટરી એસો. ના સદ-કારથી નીચે મુજબની જુદી જુદી જાતની વૈદકીય મદદ આપવામાં આવી હતી.

(૧) શહેરમાંઃ—શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં દસ મથકોએ કિવનાઈનના રોકમીડયરનો ૧૫૦૦ માણસોએ લાભ લીધો હતો તેમજ ૩૬૦૦ તાવની ટીકડીઓ મફત વહેંચવામાં આવી હતી.

(૨) જિલ્લામાંઃ—જિલ્લામાં ૭૪૦૦ કિવનાઈનના પડીકા ૧૪૮ ગામોની રક્ષોમાં તથા ૬૭ દવા આપવાનાં મથકોએ નિશાળના શિક્ષકો મારફતે ૪૭૦૦૦ તાવની તથા કિવનાઈનની ટીકડીઓ મફત વહેંચવામાં આવી હતી.

સે. એસો. અને રેડક્રોસ શાખાના—

(૬) વૈદકીય મદદ આપવાના કાર્યમનાં મથકોઃ—જિલ્લાના ૬૨ ગામોમાં નિશાળના મારફતેની મદદથી દવા આપવાનું કામ ચાલુ રાખવામાં આવ્યું છે, અને વર્ષ દરમિયાન ૪૩૪૪૬ દર્દીઓએ લાભ લીધો છે, અને આ કામ માટે રૂ. ૧૩૮૮-૨૪-૦ નો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો છે. વર્ષ દરમિયાન ૫ નવાં મથકો લોકોની નાણાની મદદથી ખોલવામાં આવ્યાં છે, અને હાલ કુલ ૬૭ મથકોએ દવા આપવાનું કામ ચાલે છે. આ કામ જિલ્લાના શિક્ષકોની ખંત, ઉત્સાહ અને કીમતી મદદથી ચાલે છે.

(૭) સુવાવડ અને બાળ સંભાળઃ—જુલાઈ માસથી સે. એસો. અને રેડક્રોસ તરફથી રાખેલી કેળવણી દાયજની મદદથી શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં જુલાઈથી ડિસેમ્બર ૬ માસમાં ૫૩૨ નવાં જન્મેલાં બાળકો તથા સ્ત્રીઓની મુલાકાત લેવામાં આવી છે.

(૮) હોસ્પિટલમાં જોઈતા સાધનોની મદદઃ—શહેરમાં સીવીલ હોસ્પિટલ, જનતા મિશન હોસ્પિટલ, સેવાઆશ્રમના આંખ તથા દાંતના દવાખાનાને તથા જિલ્લાના ૧૦ દવાખાનાને મળી કુલ ૧૪ દવાખાનાને દર્દીઓને ઉપયોગી ઓળેની મદદ આપવામાં આવી છે અને તે કામ માટે રૂ. ૩૪૮-૧૫-૦ નો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો છે.

(૯) માંઢાની માવજત માટેનાં સાધનોઃ—શહેર અને જિલ્લામાં

સેવાભાવી ગૃહસ્થો મારફતે લોકોને ખતી મદદ આપવાનું કામ આજ રાખવામાં આવ્યું છે.

(૧૦) બાળહિત અને આરોગ્ય ઉજવણી:—ડિસેમ્બર માસમાં નાતાલના વહેવારોમાં સેનિટરી એસો. અને રેડક્રોસ શાખાની મદદથી તારીખ ૨૫ મી ડિસેમ્બરથી ૨૯ મી ડિસેમ્બર ૧૯૩૧ સુધી બાળહિત ઉજવણી કરવામાં આવી હતી અને તેને અંગે આરોગ્ય પ્રદર્શન, બાપલો, હૃદયપ્રેક્ષન, બાળહિત સંવાદ, સંગીત, સિનેમા શો તથા શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં તંદુરસ્ત બાળકો, બાળ ઉછેર, અજ્ઞાનતાના આપ વગેરેની સિનેમા ફિલ્મો વગેરે ખતાવવાની પ્રવૃત્તિઓથી આ બાળહિત ઉજવણી કરવામાં આવી હતી. ડો. એન. વી. પટેલે ઓઓ માટે સર સાપુરજી બાચા હોલમાં બાળ-સંભાળ માટેનું બાપલુ આપ્યું હતું.

(૧૧) વાર્ષિક લવાજમ:—વર્ષ દરમિયાન ૩ વાર્ષિક સભાસદો, ૧૨ વાર્ષિક એસોસિએટ સભાસદોએ પોતાના લવાજમો આપ્યા છે, અને કુલે રૂપિયા ૬૮ લવાજમના મળ્યા છે. તે માટે સમગ્ર મેમ્બરોનો આભાર માનવામાં આવે છે.

સને ૧૯૩૧ ના વર્ષમાં મુંબઈ ઈલાકાની રેડક્રોસ શાખાએ રૂ. ૧૦૦૦) દવા આપવાના ખર્ચ માટે તથા રૂપિયા ૬૦૦) હોસ્પિટલ કમ્પ્લેટ્સની આન્ટની મદદ આપવા માટે મુંબઈ ઈલાકા શાખાના કાર્યવાહકોનો, ભરૂચ ડિસ્ટ્રિક્ટ રફલ બોર્ડનો, ભરૂચ સેનિટરી એસોસિએશન, તેમજ વૈદકીય મદદનું કામ કરનારા શિક્ષકોનો, તથા રેડક્રોસની જુદી જુદી દિશાઓમાં કામ કરવા માટે મદદ આપનારા સમગ્ર ગૃહસ્થોનો રેડક્રોસ શાખા તરફથી આભાર માનવામાં આવે છે. ભરૂચ રેડક્રોસ શાખાના પ્રેસિડન્ટ મિ. એ. ઓ. કુરેશી પોતાનો માનવંતો ઓહો છોડી રિટાયર થયા છે. તેમની ઉલ્લા ૭ વર્ષ સુધી રેડક્રોસ શાખાની બજાવેલી સેવા માટે નોંધ લે છે. તથા મિ. એન. એ. કાદરી એડમિ. ઓફિસરની બદલી થવાથી જો. એ. સેક્રટરી તરીકે સેવા બજાવી તે માટે ડિ. શાખા તેમનો આભાર માને છે.

લી. સેવકો,

જે. ડી. વટીલ

સે. ગુજિઅમ

તા. ૫-૧-૧૯૩૨

સોરાબજી બ. જીનવાલા

હોમી એસ. દસ્તુર.

જે. સેક્રટરીઝ રેડક્રોસ ડિ. શાખા.

પો. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં લેવાએલી વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ ૨૩૭

પો. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સને ૧૯૩૨ના એપ્રિલ માસમાં
લેવાએલી વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ

પહેલું વર્ષ

નંબર	નામ	ટકા મા
૧	કુલાભાઈ આશાભાઈ પટેલ	૬૨.૨
૨	જતનાભાઈ દશરીઆ ચૌધરી	૫૮.૨
૩	અશુન ગીગાભાઈ ખિરતી	૫૭.૫
૪	જગજીવન ત્રીકમલાલ ભોસમીઆ	૫૭.
૫	ચુનીલાલ કાળીદાસ દવે	૫૬.૬
૬	વિઠ્ઠલદાસ કુબેરદાસ ઉપાધ્યાય	૫૬.
૭	નિમ્જાભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૫૫.૨
૮	ચૌરીશંકર અંબાશંકર મહેતા	૫૪.
૯	ખાલુભાઈ કુંવરજી નાયક	૫૪.
૧૦	ડાહ્યાભાઈ નારણભાઈ પટેલ	૫૪.
૧૧	મોતીલાલ રાયચંદ પટેલ	૫૩.૭
૧૨	પદ્મશંકર વજેશંકર ભટ્ટ	૫૩.૫
૧૩	રણછોડલાલ જોશંકર ત્રિવેદી	૫૩.૫
૧૪	વિશ્વાસ આણંદ રાઠોડ	૫૩.
૧૫	હરિહરશંકર જટાશંકર દવે	૫૨.૯
૧૬	માધવભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૫૨.૬
૧૭	દુર્લભભાઈ છનાભાઈ ચૌધરી	૫૨.૨
૧૮	ત્રીકમલાલ હેમજીભાઈ પટેલ	૫૨.૨
૧૯	નાગરજી ગોપાળજી ઠાકોર	૫૨.૨
૨૦	મહાસુખ ડોસાભાઈ પટેલ	૫૨.૧
૨૧	તેજરામ જોશલાલ પુરોહિત	૫૨.
૨૨	જીવાભાઈ ચામળભાઈ પટેલ	૫૧.૧
૨૩	કુંગરસિંહ રતનસિંહ રાઠોડ	૫૧.૧
૨૪	રામો લાલા વણકર	૫૦.૫
૨૫	હસનઅલી ભુધરઅલી ખોળ	૫૦.૧
૨૬	મોહનલાલ જીવજી નાયક	૫૦.૦
૨૭	લક્ષ્મીકાન્ત મહાસુખરામ ઠાકોર	૫૦.૦
૨૮	પરજીભાઈ છીયાભાઈ પટેલ	૫૦.૦
૨૯	સામસુન ખુશાલ ખારૈઆ	૪૯.૫
૩૦	છોટાલાલ જગનલાલ ભટ્ટ	૪૯.
૩૧	દેવજીભાઈ પરજીભાઈ બકડીઆ	૪૯.
૩૨	કેશવલાલ નરભેરામ મોદી	૪૯.

૩૩	રેવાશંકર અંબાલાલ ઉપાધ્યાય	૪૮-૮
૩૪	ચૌહાન ખેન્નમીન ફેંક	૪૮-૫
૩૫	માણેકલાલ ગણપતરામ ત્રિવેદી	૪૮-૫
૩૬	લક્ષુરામ આત્મારામ જોશી	૪૮-૨
૩૭	મોહનલાલ રણછોડ વાળંદ	૪૮-૧
૩૮	પુનમચંદ જયશંકર પંડયા	૪૭-૮
૩૯	ભેંકા યુધીઆ પટેલ	૪૭-૮
૪૦	ખાનાંઆસ એંગાર ડાભી	૪૭-૭
૪૧	રામશંકર જીવણરામ પાઠક	૪૭-૭
૪૨	જોહાલાલ ભીખાજી મોઘેરા	૪૭-૫
૪૩	ગીરધરલાલ આપુલાલ ઠાકર	૪૭-૧
૪૪	મણીભાઈ જીવણજી નાયક	૪૭-૦
૪૫	સુલેમાન દેવજીભાઈ ખિરતી	૪૬-૫
૪૬	પ્રાગજી હરિભાઈ વશી	૪૬-૫
૪૭	કાન્તિલાલ રણછોડ પરમાર	૪૬-૪
૪૮	સીરીલ મોરારભાઈ ખિરતી	૪૫-૫
૪૯	લક્ષુભાઈ રૂદરજી દેસાઈ	૪૫-૧
૫૦	મણીલાલ જગનલાલ ઉપાધ્યાય	૪૪-૬
૫૧	પોલ કોદરલાલ મેકવાન	૪૩-૬

ખહારથી એકલા વિદ્યાર્થીઓ

૧	રતનજી લીમજી પટેલ	૫૧-૩
૨	અંબાલાલ દામોદર ભટ્ટ	૫૧-૨
૩	માણેકલાલ ગીરધરભાઈ ગોર	૪૬-૮
૪	જીણાભાઈ યુધાભાઈ પટેલ	૪૬-૪
૫	અંબકલાલ નર્મદાશંકર આચાર્ય	૪૫-૬
૬	વાલજી ધુળાભાઈ કિશન	૪૫-૮
૭	જગુભાઈ વાઘજીભાઈ આરેઆ	૪૫-૩
૮	ભલાભાઈ દાનસેગ પટેલ	૪૪-૧
૯	ચંદ્રશંકર મણીશંકર દવે	૪૩-૮
૧૦	માનાલાલ શીવલાલ ખિરતી	૪૨-૯
૧૧	દોલતસિંહ જયસિંહ આરોડ	૪૧-૭
૧૨	ભીખુભાઈ રામશંકર પંડયા	૪૦-૦

વોકેશનલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ, અંકલેશ્વરના વિદ્યાર્થીઓ

૧	જગનલાલ રણછોડ સકરીઆ	૫૧-૪
૨	ફેડરીક ગાંડાલભાઈ સોલંકી	૫૧-૦

૩	રેવા કેશવ ચૌધરી	૫૦.૧
૪	દિલિપ રણછોડ આરેઆ	૪૯.૭
૫	નાયન ઉકાભાઈ મહીડા	૪૮.૦
૬	સદ્યુષ્ઠ રતનચંદ સોલંકી	૪૬.૦
૭	દિલિપ ગોવિંદ મેકવાન	૪૫.૪
૮	કાળિદાસ જુરાલાલ ભગત	૪૦.૯
૯	નટવરલાલ નારણદાસ પંચોલી	૪૮.૭
૧૦	દામજી માનસીંગ ભર્યા	૪૮.૪

બીજું વર્ષ

૧	ભોજાનાથ મહાસુખરામ રણા	૬૨.૮
૨	ભગવાનલાલ મોહનલાલ મહેતા	૬૨.૪
૩	મોહનલાલ ભોધાલાલ પંડ્યા	૫૬.૨
૪	મણીગીરી કાશીગીરી ગોસ્વામી	૫૮.૪
૫	પુરષોત્તમ નાયુરામ સાધુ	૫૮.૦
૬	પુરષોત્તમ કુબેરદાસ ગોર	૫૭.૫
૭	સુલેમાન હાદ્દાદીમ શેખ	૫૭.૧
૮	ગૌરીશંકર ગણપતરામ પંડ્યા	૫૬.૬
૯	છોટાલાલ ભગવાનદાસ ખિસ્તી	૫૫.૯
૧૦	નાથુસિંહ દીપસિંહ પરમાર	૫૫.૫
૧૧	નમદાશંકર ત્રીકમલાલ ભટ્ટ	૫૪.૭
૧૨	રામકૃષ્ણ નારાયણ સરદેસાઈ	૫૪.૬
૧૩	ભગવાનજી નાગરજી દેસાઈ	૫૩.૮
૧૪	કીરપાશંકર જદુરામ ભટ્ટ	૫૩.૫
૧૫	નાનાભાઈ વહાલાભાઈ પટેલ	૫૨.૪
૧૬	ખંડુભાઈ નિચ્છાભાઈ નાયક	૫૨.૦
૧૭	ત્રંબકલાલ ભુલાભાઈ ત્રિવેદી	૫૦.૮
૧૮	ધનજી જ્ઞેકણ ભીલ	૪૯.૪
૧૯	નંદલાલ મુળજીભાઈ પાઠક	૪૬.૯
૨૦	અહેચરદાસ સોમચંદ પટેલ	૪૪.૮

બહારથી બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓ

૧	હરિલાલ રણછોડલાલ પંચોલી	૫૦.૮
૨	કીલોમાન પથુભાઈ પટેલ	૪૮.૩
૩	જગન્નાથ ગણપતરામ પાઠક	૪૫.૦
૪	જમીઅતરામ બેચરદાસ પંડ્યા	...
૫	સોમચંદ દેવજીભાઈ ખિસ્તી	...

૧૬ જે બાળ વાતોઓ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જ્યોતિષી. સી. એચ. ભટ્ટ	બાલોદાન કાર્યોદય, વડોદરા	૦-૧-૧-૦	૬નામ અને પ્રાયમિક સ્કૂલો. માટે.
૧૭ રસેશની મુસાફરી (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૧-૧-૬	"
૧૮ પુસ્તકાલય	મિ. નટરલાલ વીમાવાળા	ગાંડિય સાહિત્યમંદિર, સુરત	૦-૨-૨-૦	"
૧૯ ખરેખરી વાતો	"	"	૦-૨-૨-૦	"
૨૦ સતનીઓ (બીજી આવૃત્તિ)	મિ. જ્યોતિષી. ઈ. પટેલ	મિ. પી. બી. પારેખ, વઢવાણ શહેર	૦-૩-૩-૦	"
૨૧ મોતીઓ (પહેલી આવૃત્તિ)	"	મિ. નાગરદાસ ઈ. પટેલ ગોવર્ધનવિલા, મલાડ	૦-૩-૩-૦	"
૨૨ ભલી ભરવાડયુ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. સી. એચ. પંડ્યા	આલજીવન કાર્યોદય, વડોદરા	૦-૧-૧-૦	"
૨૩ નયુઓ રાખ	મિ. આર. એન. શાહ	મિ. મોહનલાલ ડી. મહેતા, રાજકોટ	૦-૧-૧-૦	"
૨૪ ૨૧ નવી વાતો	મિ. સી. એચ. પી. શાહ	મિ. જે. સી. ગોધરી, ગોપીપુરા, સુરત	૦-૩-૩-૦	"
૨૫ ગુજરાતના ઇતિહાસની મિજબસો	મિ. જે. સી. ગોધરી	મિ. જે. સી. ગોધરી, ગોપીપુરા, સુરત	૦-૪-૪-૦	લાયબ્રેરી
૨૬ ભૂવર્ચુન ભાગ ૧ (પહેલી આવૃત્તિ)	પ્રો. એમ. એલ. શાહ અને મિ. સી. જે. પરીખ	પ્રો. એમ. એલ. શાહ (જેનું મિ. સી. જે. પરીખ, વડોદરા મેલેજ, વડોદરા)	૦-૬-૬-૦	"

ટીકા:—“દેશીનાસુ” કર્તો મિ. સી. એલ. શાહ એ ગોપીપુરાની કિમત રૂ. ૦-૧-૦ થી વધારીને રૂ. ૦-૫-૦ આના રાખવામાં આવી છે.

(અગ્રિયમાં સહી) એન. જી. કાદરી

ધનામપત્રક

ઉમરવા	કાઠીયાવાડી સોની તારાચંદ	૫--૪--૦	બાળાઓને જન્મ
	લાલભાઈ તરફથી		વહેંચ્યા.
ધન્દોર	સ્કૂલકમિટીના મેમ્બર પા.	૨૦--૩--૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને
	ધશ્વરભાઈ જેશંગભાઈએ		જમાડ્યા.
અવીધા	કંડાળીનાં પા. સોમાભાઈ	...	કન્યાશાળાની બાળા-
	ગુલાબભાઈ તથા ભદામના		ઓને પિત્તળના ૩૫૫
	પા. ગોરધનભાઈ હીરાભાઈનાં		નં. ૯૪ વહેંચ્યા.
	લગ્ન અન્નેના પા. દેશાઈભાઈ		
	બાવાભાઈને ત્યાંથી વાચી તે પ્રસંગે		

મહિકાંઠા એજન્સિ

બાવીશી ચાણુદાસ તરફથી	૪૮--૦--૦	તાલુકાસ્કૂલ, કન્યા- શાળા, અંત્યજ્ઞશાળા અને વડોદરા સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને વાર્ષિક ધનામ તરીકે પુસ્તકો, કપડાં વગેરે તથા બાળાઓને શિવેલાં ક- પડાં વગેરે વહેંચ્યાં.
ડોહડા જમીનદાર, વડોદરાગામ મતાદારો અને સદગૃહસ્થો પાસેથી મે. ચાણુદાર સાહે- બના હસ્તક	૫૦--૦--૦	એથેલેટિક સ્પોર્ટ્સ ક- રાવી મે. પો. એ. સાહેબે રોકડ રકમ અને ચીજો વહેંચી.
ચાણુદારસાહેબ પુરુષોત્તમરાયજી ગુલાબરાયજી પંડ્યાએ	૫--૦--૦	તાલુકા સ્કૂલમાં બાળ- લાયબેરી માટેનાં બાળ
ચાણુદારસાહેબ શંકરલાલ મોહનલાલ વ્યાસે	૫--૦--૦	પુસ્તકો ખરીદવા માટે આપ્યા.
મિ. મંગળભાઈ હરજીવનદાસે	૩--૦--૦	"
લાંચી ભોગીલાલ જોષીતનદાસે	૧--૦--૦	"
પટેલ પ્રલાભાઈ ઉમેશભાઈએ	૫--૦--૦	"
શા. ગૌતમલાલ સાંકળચંદે	૩--૦--૦	"
શા. શકરચંદ અમથાલાલે	૬--૮--૦	બાળમંથાવળી ચાર ઐશ્વર્યો.
શા. શકરાલાલ હેમચંદે	૧-૧૦--૦	ખૂટતાં પુસ્તકો માટે આપ્યા.
ચાણુદાર શંકરલાલ મોહનલાલ નાં પત્ની મહાલક્ષ્મીએ	૧--૦--૦	બાળાઓ માટે બાળ- પોથીઓ વહેંચી.
શા. શંકરલાલ કાલિદાસે	૫--૦--૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળા-

ડોહાડા
લીહોહા

શા. ચક્રબાધ નરોત્તમદાસે	૫—૦—૦	રફૂલ, ક.માં મિકાઈ બેઝી
ખાનપુરના શાહ ચંદુલાલ	૨—૦—૦	રોકડાં છુટના કાળામાં
હરજીવનદાસે		આપ્યા.
જાંડવા ગામ સમરત તરફથી	૬—૦—૦	સુખડી તથા રોકડાં રૂ.
જાંડવાના શેઠ શાહ કાળીદાસ	૧૫—૦—૦	પંચોતરકાઢિટને આપ્યા.
ગીરધરભાઈએ		પર્યાટન વખતે રકાઢિટને
જાંડવાના પટેલ ખાતુભાઈ	૧૫—૮—૦	જમાડયા.
લાલદાસે		"
હાકોર પુનજી રજુછોડજી	૧—૮—૮	પતાસાં વહેંચ્યાં.
તરફથી		"
પટેલ બકોરભાઈ મથુરભાઈ	૧—૮—૦	"
તરફથી		"
રામોલના હાકોર બાપુજી	૫—૦—૦	બાયરકાઢિટને દૂધ
માસ્તર તરફથી		સાકર તથા રોકડાં
		રૂ. ૪) આપ્યા.
સરગુના હાકોર રમજીભાઈ	૨—૦—૦	રોકડાં આપ્યા.
તરફથી		"
મોડાસાવાળા શાહ વાડીલાલ	૨—૦—૦	દૂધ સાકર તથા રોકડાં
મથુરદાસે		આપ્યા.
સાવલીના ત્રીવેદી મુકુન્દરાય	૧૮—૮—૦	ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
કેશવલાલે	૧—૦—૦	તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
હરખજીના મુવાડાના હાકોરશ્રી	૧—૦—૦	બાયરકાઢિટને પતાસાં
ગલમસિંહજી હુંગરસિંહજી		વહેંચ્યાં.
તરફથી		"
શાહ જેઠાલાલ હરજીવનદાસે	૭—૮—૦	ખાળાઓ માટે કાપડ
		રંગા વાર આપ્યું.
ડોહાડાના કોન્સ્ટાન્ટર ચકરા-	૧૫—૦—૦	બાયરકાઢિટને રોકડાં
લાલ હેમચંદે		આપ્યા.
સદ્ગૃહસ્થો તરફથી ફાળો કરીને	૫૧—૦—૦	નવાબુમિલિ હોલની
		પ્રતિષ્ઠા ક્રિયા તથા
		ભોજન ને ધનામમાટે
હાકોર માધુસીંગ ગેમભાઈએ	૩—૮—૮	પરખ માટે આપ્યા.
મે. જમીદારસાહેબ શંકરલાલ	૩—૮—૦	"
ભાઈએ		"
હાકોર ભુપતાજી લીલાજીએ	૭—૦—૦	"
પટેલ બકોરભાઈ મથુરદાસે	૧—૦—૦	"
હાકોર કેસરાજી માલાજીએ	૧—૦—૦	"
શાહ સાંકળચંદ સુનીલાલે	૧—૦—૦	પરખ માટે પવાલાં
		આપ્યાં.

શાળાપયોગી *ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકો.

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જે
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ યોગીના ચબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૪-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

૮. ગુજરાતના સઘળા જાણીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

૬. પાનકોર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ્ર દરમચંદ્ર શાહ, ગોડાળના માણુ કે એ. ઇ. મુ. કપડવાળ

જોઈએ છીએ—વીસ વર્ષ થયાં ચાલતી કન્યાશાળા માટે ટ્રેન્ડ,
મેટ્રિક્યુલેટ ટે ક્વેલિફાઇડ શિક્ષિકાઓ. લખો—

મંત્રી, શ્રી કચ્છી લોહાણા વિદ્યાવર્ધક મંડળ

મિશનરોડ-કરાચી.

જાહેરખબર

શહેર ભરત્ર મ્યુનિ. ઉર્દુ શાળાગે સારૂ થઈ ઇશર ઉર્દુ ટ્રેઇનિંગ
શિક્ષકોની જરૂર છે. હાલ મળતો પગાર, લાયકાત તથા અનુભવ બતાવી
અરજી મોકલશે.

રિટાયર્ડ થયેલા કામ કરી શકે એવા શિક્ષકોને પણ પસંદગી આપ-
વામાં આવશે.

મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ
ઓફિસ, ભરત્ર
તા. ૧૬-૫-૩૨

M. M. Dave
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર
સ્કૂલબોર્ડ-ભરત્ર મ્યુનિ.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં શાળાપયોગી પુસ્તકો

દરરોજ અમુલ્યખરાય દેસાઈ, કૃત.

*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦

*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦

ખાળવીર ૦-૮-૦

કરોત અને હિલ ૦-૧૨-૦

ધર્માં અને ખહાર ૦-૧૨-૦

રમવાની રમતો

આરોગ્ય શિક્ષણ લા. ૨ ૦-૧-૬

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.

અમદાવાદ સહેરની ભૂગોળ ૦-૨-૩

*સરળ ગુજરાતમાં તની ભૂગોળ ૦-૪-૦

ગુજર્ણલાકો (દિ'ફરતાનગ્રહિત) ૦-૫-૦

સંવાદ સંચય ૦-૧૦-૦

ખાળગીત ૦-૧-૦

ખાળિકાગીત ૦-૧-૦

*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ
લા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ, ૦-૩-૦

—વલ્લભભાઈ લલુભાઈ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન ઢબથી લખાયેલું

ખાળસાહિત્ય.

મયુરદેવ આખ્યાન ૦-૪-૦

લીમચાવૃત્ત ૦-૪-૦

વીર અલિમ-યુ અને

પ્રહલાદ ૦-૮-૦

અલાહદીન અને

દેવતાર્થ દીવો ૦-૪-૦

ખાળસંગીત માળા ૦-૩-૦

(હારમોનિયમ ગાઈક)

સાહિત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦

હાલમાંજ

ટેક્ટાઇપુક તરીકે મંજૂર થયેલી

સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.

અત્યારસુધી બહાર પડેલી

ભૂગોળમાં આ એકજ ભૂગોળટેક્ટા-

ઇપુક તરીકે મંજૂર થયેલી છે.

ખાળકો પાતાની મેળે વાંચી સમજી

શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત

નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક

જિલ્લાની હકીકત નવીન ઢબથી

આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાથમિક શાળા, માધ્યમિક શાળા, કોલેજ, લૉ કોલેજ, લાપ્સેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ સામાન કિંદ્રાંત ભાવે મળશે. બહારગામના ઓડરો ઉપર પૂરતું ખાંદ આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને લરપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક વખત ઓડર આપી ખાત્રી કરશો.

બાલાહનુમાન, રીચીરોડ

અમદાવાદ.

અંદુલાલ મણીલાલ પરીખ,

ખડાયતા સુકગીચો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

* ખાળોપયોગી વાર્તાઓ લાગ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ હંમણાંજ બહાર પડી છે.

નાનાં છોદરાં માટે ઘણીજ ઉપયોગી અને આનંદદાયી છે.

ધ. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

ખહાર પડ્યાં છે ! **卐** ખહાર પડ્યાં છે !

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારા { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી લખાએલા

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાર.]

આળખોથી { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ હું :
આળવગ માટે { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાર.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦ ૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ થું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાર.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ થું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટાશંકર ભટ્ટ,	મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.	આસિ. ભારતર,
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,	સિટિ હાઇસ્કૂલ,
મુનિસિપલ સ્કૂલ મોડ, મુરત.	અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
રીચીરાડ, અમદાવાદ

બહાર પડી ચુકી

બહાર પડી ચુકી

નામદાર મુબઈ સરકારે સં. ૧૯૨૪-૨૫ માં મંજૂર કરેલ
પ્રાથમિક શાળાઓ માટેના ચિત્રકળાના નવા અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ તૈયાર કરેલી

રંગીન ડ્રોઇંગ બુક

(બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધી)

ચિત્રકાર,

શ્યામજી ત્રિભુવન યાજ્ઞિક

ડ્રોઇંગ માસ્ટર ટ્રેનિંગ કોલેજ

બેરસદ.

બાળ અને ધો. ૧ લું	૦-૨-૦
ધો. ૨ જુ	૦-૨-૦
ધો. ૩ જુ	૦-૨-૦
ધો. ૪ થુ	૦-૨-૦
ધો. ૫ મું	૦-૨-૬
ધો. ૬ ફુ	૦-૨-૬
ધો. ૭ મું	૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિની ડ્રોઇંગ બુક મળી શકશે. સાદી આવૃત્તિની કિંમત એક આનો. રંગીન આવૃત્તિ કરતાં ઓછી સમજવી.

રંગીન આવૃત્તિની ડ્રોઇંગ બુક ઘણો ખર્ચ કરીને તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. નમુનાની નકલ એક ધોરણની મફત મોકલાય છે. તમામ બુકસેલર પાસે આજ કાર્તાની ડ્રોઇંગ બુક માગો અથવા લખો. નિશાળમાં ચાલતા તમામ બાલકો પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી મળી શકશે. લીસ્ટ માટે લખો—

જે.ચંદ તલકશી એન્ડ સન્સ,

બુકસેલર—વઢવાણ સીટી.

શહેર ભરૂચ મ્યુનિસિપલ શાળાઓ સારૂ એક મોન્ટે-
પદ્ધતિથી કામ કરી શકે એવા શિક્ષકની જરૂર છે. ઉમેદ
લાયકાત તથા અનુભવ જણાવી અરજી મોકલી આપવી.
કેટલા પગારથી આવવા ખુશી છે તે પણ દર્શાવવું.

હુકમથી,

M. M. Dave

એડમિનિસ્ટ્રેટિવ-ઓફીસ

મ્યુનિ. સ્કૂલબોર્ડ-ભરૂચ

વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા

કર્તા-ઠાકોરલાલ શ્રીપતરાય ઠાકોર, બી. એ. બી. એસ. સી.

પ્રોપ્રાયટરી હાઇસ્કૂલ, અમદાવાદ

ગુજરાતી ધોરણો ૫, ૬ અને ૭ અને અંગ્રેજી પહેલાં ૩ ધોરણો
પદાર્થશાસ્ત્ર અને રસાયનશાસ્ત્રના પ્રાથમિક સિદ્ધાંતો સરલ રીતે
સમજાવતું ન્હાનકડું પ્રથમ પુસ્તક.

મેટ્રિકનો અભ્યાસ કરતાં અને પુખ્ત વયના સ્ત્રી પુરુષોને પણ ઉપ-
યોગી : કિંમત ફક્ત દશ આના :—

પાના ૧૬૦ તથા ચિત્રો ૮૧

વિજ્ઞાનના પ્રાથમિક સિદ્ધાંતો અને પ્રયોગો આ પુસ્તકમાં સુંદર
ચર્ચવામાં આવ્યા છે. જે કે અંદરના પારિભાષિક શબ્દો સરસ
બાળકોને ફક્ત તે લાગશે જ, છતાં લેખક અને ત્યાં સુધી આ વિ-
ગુજરાતી શબ્દો આપવાની પ્રયાને વળગી રહ્યા છે તે એકંદર રીતે
કર્તુ છે, અને એથી છેવટે લઘુનારને તથા આપણી માતૃભાષાને લાભ

અંગ્રેજી પહેલાં, બીજા અને ત્રીજા ધોરણમાં લઘુતા વિદ્યાર્થી
ઉદ્દેશીને પુસ્તકના ત્રણ વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે. રથને રથને ઉપ-
ચિત્રો મૂકી આ શુદ્ધ વિષયને રસિક તથા આકર્ષક બનાવવામાં
છે. નાના વિદ્યાર્થીઓ વિજ્ઞાન જેવો અતિ ઉપયોગી વિષય રસથી શ-
રૂપ જાય તે દેશની પ્રગતિ થોડા વખતમાં ખુબ થાય એમાં શક નહીં

“કૌમુદી

મળવાનું ટેકાણું—

બાળગોવિંદ કુંભરદાસની કું. બુક્સેલ્સ, ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના બન્યુઅ
જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૩૦
૬ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૦
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૫

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેફ્ટબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબૂકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ પાનાં

આમ્ય, મ્યુનિસિપલ, હોલ્લબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાળ્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અગ્રે નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી સૂચના વધાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને ધ્યેય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ ચોખ્ખું ઇન્સાફ આપરોજ.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦, ૪૫ કમિશન આપનામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબૂકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ ચેનો ખાસ મંગાવી છે. તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ડહન ખારતી કિં. રૂ. ૧૦.

મુંબઈ-હાથિભાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનદાર નાકો—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપનિ,
ગોધરા-એમ. વઢીલ બ્રધર્સ. સરાફ બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૨-૬

વજાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

આત્યાર સુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાત્ય તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ડેપોઝિટ-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કં.

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

દે. ૩૬૭ કોલબાદેવીરાડ-મુંબઈ.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[લિખક—સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે)
ખી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ધણાં લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના, સરળતા અને શૈલી એવાં સુંદર છે કે બાળક ગુપ્તવાચા સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓને બોલે સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલોમાં દાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

” ૨ જું ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુષ્કળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઠાઈ પછી ભૌગોલિક થએલા

ફેરફારો સાથે અને નવી રેલ્વે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના બધાય વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. ખીર્ન જુની દબથી લખાએલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષે પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેકે દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમા આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે. બંને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું*ધણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગૂજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

મુખર્ષિ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાથ-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દૃષ્ટિથી ચોખ્ખાં કરેલું

સંરળ ખાળ અંગગણિત
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર
ભોગીલાલ કેશવલાલ પટેલ,
ખી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
અને

વસનજી દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુખર્ષિ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈશિયા સ્ટેટ્સ એજન્સિએ
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા
મનસુખરામ મણીશંકર દિવેદી
ખી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
કિંમત ૦-૩-૦

ફાઈનલ પરીક્ષા માટે યોગ્ય ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ, અને
પ્રભુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.
કિંમત ૦-૧૧-૦

ખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર
કરેલું વ્યાકરણ.

વ. ફા. પરીક્ષા માટે યોગ્ય ઉપયોગી નવીન

વ્યાકરણ ભાગ ૩, ૫૪૨ રૂ. કિંમત
૦-૩૨-૦. આ પુસ્તકમાં સંમિ-
સમાસ, અવ્યય, વિભક્તિના અર્થ,
પૃથક્કરણ, સંયોગીકરણ, દર્શિતા વિચાર,
અર્થકાર વગેરે બાબતોનું સરળ અને
સ્પષ્ટ વિવેચન ધણી દાખલા અને
મનોપાત્ર સાથે કરેલું છે.

લેખક-મુ. હી. ચોકસી એમ.એ.
દે. મા. પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજ, અમદાવાદ.

મુખર્ષિ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ
ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ
અને

રાજ્યવ્યવસ્થા.

ખનાવનાર

વિદુલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારો વધારો કરનાર
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી
એમ. એ.

કેન્દ્રમાસ્તર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

૫૪ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-જુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦
વાળી જોઈશે તે વેળા તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાના છટ્ટા તથા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા
ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય મજરાય દેસાઈ

ખી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના ખીજા ધોરણથી

છટ્ટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય મજરાય દેસાઈ

ખી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. ખી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

પુસ્તક ૭૨]

[અંક ૯

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૨

“નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યના દૃઢ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ઘડી-કાઢશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (સ્ટોગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. દેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ધો “ડાયમંડ ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીલાલ છબનવાલે છાપ્યું.
સંસ્થાપક રાડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃ
૧	બાળકનો સુખ	૨૭
૨	ગીતનું કુડાણુ	૨૮
૩	કેળવણી અને આર્થિકકર્મ	૨૮
૪	ઉપાં ગામમાં આદર્શ કેળવણી	૨૮
૫	આધુનિક ન્યાયકેળવણી અને તેને અંગે કરવાલાયક સુધારા. ...	૨૯
૬	પાઠમાં રસ	૩૦
૭	ચુંવાળ વિષે કાંઈક	૩૦
૮	પાનમને તીરે	૩૧
૯	સરકારી જાહેરખબર	૩૧
૧૦	ધનામપત્રક	૩૧
૧૧	ખાનગી જાહેરખબર	૫

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને હુદીઆન લખાવટના સુધારા ઉપરાંત ખેડા, શેરા, વિમા અને પોસ્ટલ એડર વિષે પુરી માહિતી તથા જીનાં મનોચત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોચત્ર દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી વૃક્ષના કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી સુરત—ક. ના. ખી કંપની
 ભરૂચ—દેસાઈ બ્રધર્સ, શુકસેઘર. એજન્ટ—અમદાવાદ માણિકલાલ ભાઈદેસાઈ
 હગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ, વાયુમુક્તા એક્સિસ, પેલેસરોડ-વડોદરા.

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે, સને ૧૯૩૦ ના નવ્યુઆરિથી જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

પુસ્તક	એક માસ	અડધું માસ	પા માસ
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૧૦	રૂ. ૪૦
૭ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ગુજરાત શાલાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૨

[અંક ૬]

બાળકનો યુગ

હાલનો જમાનો યંત્રનો ગણાય છે, કારણ કે આપણું સુખ અને મોજશોખની અનેક વસ્તુઓ હાલમાં યંત્ર વડે ઉત્પન્ન થાય છે. વળી જે કામ હાલમાં માણસો કે પ્રાણીઓ પોતાની મહેનતથી કરે છે તે પણ વખત જતા યંત્રની મદદથી કરવામાં આવશે એમ આશા રાખી શકાય છે. તેવીજ રીતે હાલનો જમાનો બાળકના યુગનો છે, કારણ કે બાળકના હિત અને તેની ઉન્નતિ માટે હાલમાં જેટલા પ્રયાસો થાય છે તેટલા અગાઉ કોઈ વખત થયા નથી. બાળક એ દેશની ઉત્તમ દોલત છે અને તેના યોગ્ય વિકાસ ઉપરજ રાષ્ટ્રનો આધાર છે એવો સિદ્ધાંત હરકોઈ પ્રજા હાલમાં સ્વીકારે છે. આ દૃષ્ટિને અનુસરી બાળકેળવણી ફરજિયાત કરવામાં આવે છે. વળી શિશુશિક્ષણને માટે વિવિધ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. કિનડર્ગાર્ટન અને મોન્ટેસોરિ પદ્ધતિઓ બાળકની શક્તિના સારા વિકાસ માટે યોજવામાં આવી છે. તેની સાથે બાળકની કેળવણી માટે અનેક જાતના સાહિત્યો તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે. બાળવાર્તાઓ, બાળગીત, બાળકનાં રમકડાં, બાળકનાં વાચનનાં પુસ્તકો વગેરે વસ્તુઓ બાળવિકાસ માટે તૈયાર થતી હાલમાં જોવામાં આવે છે. વળી શિશુશિક્ષણ કે બાળવર્ગ માટે ખાસ તાલીમ લીધેલા શિક્ષકની જરૂરિયાત સ્વીકારવામાં આવી છે. સમાજની ઉન્નતિ માટે આવી રીતે બાળક એ એક ઉપયોગી વ્યક્તિ છે

એવી દર દાક્ષમાં વિશેષ થવા લાગી છે અને તે વિચારને અનુસરીનેજ તેને શાસ્ત્રીય તાલીમ મળે તે માટે ઘણા પ્રયાત્ન કરવામાં આવે છે.

યુરોપી વિશ્વદ પછી પાશ્ચાત્ય દેશના વિદ્વાન વર્ગને ખાતરી થઈ છે કે બાળકની જરૂરિયાત ઉપર પ્રજા તરફથી જોઈતું ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. આ કારણે લીધે સેંકડો બાળકોનાં, શરીર નિર્માત્મ હોય છે. તેમની શુદ્ધિ તથા હૃદયનો વિકાસ નહિ થવાથી તેમની શક્તિ હલકા પ્રકારની બેવામાં આવે છે. વળી દુકાળ, રેલ, લકાઈ જેવી આફત વખતે બાળકોને ઘણું સહન કરવું પડે છે અને તેથી તેમની શારીરિક તેમજ માનસિક સંપત્તિને ઘણી હાનિ થાય છે. આવી રીતે મનુષ્યનાં સુખ અને પ્રગતિને અટકાવનાર જે કારણો છે, તે દૂર કરવાં જોઈ એ. બાળકની દરેક પ્રકારે સંભાળ રાખવી એ માબાપની ફરજ છે એમ સમાજે સ્પષ્ટ સ્વીકારવું જોઈ એ. જે બાળકો અનાથ છે તેમની સંભાળ તેમના હિત માટે રચાયેલાં મંડળોએ લેવી જોઈ એ. જ્યારે નાણાલીક કે આર્થિક આફતને લીધે બાળકોની સંભાળ ન લેવામાં આવે ત્યારે બાળહિત મંડળે તે કામ ઉપાદી લેવું જોઈ એ. તેમને માટે એક હક્કપત્ર તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે તેમાં નીચે જણાવ્યા મુજબ તેના નિયમો અને કલમો આપેલી છે:

સામાન્ય નિયમ

- (૧) દુનિયાના હરકોઈ બાળકનું શરીર દુરસ્ત અને દઢ હોવું જોઈ એ. તેની શુદ્ધિ તીવ્ર હોવી જોઈ એ; તેમજ તેના હૃદયનો વિકાસ થવો જોઈ એ.
- (૨) દરેક બાળક જન્મતી વખતે તંદુરસ્ત હોવું જોઈ એ, પછી તેને સારા વાતાવરણમાં ઉછેરવું જોઈ એ.
- (૩) જે બાળક માંદું પડે અને દુઃખમાં આવી પડે ત્યારે તેને મદદ કરવી જોઈ એ, જે તે ઉધે રહે જતું હોય તો તેને સુધારવું જોઈ એ.
- (૪) દરેક બાળકને તેના શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક વિકાસ માટે તક મળવી જોઈ એ.
- (૫) દરેક બાળક એ માનવકુળનું એક અંગ છે એવી રીતે તેને ઉછેરવું જોઈ એ. દુનિયાનાં બીજાં બાળકો સાથે તેને લાઘ્યારો થાય અને તેમને મદદ કરવા તે તૈયાર થાય એવી તાલીમ તેમને આપવી જોઈ એ.

હક્કપત્રની કલમો

- (૧) સારા તંદુરસ્ત બાળકની પ્રાપ્તિ માટે મા કે બાપ તરીકેની તેની શી શા ફરજો છે એનું ભાન સમાજની દરેક વ્યક્તિને થાય તે માટે તેમને શિક્ષણ ને સચવા આપવાં જોઈ એ.

- (૨) બાળકોના હિતની સંભાળ રાખવા માટે તથા તેમને લગતી જે સંસ્થાઓ હોય તેના ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે દરેક દેશમાં એક અલાયદું ખાતું સ્થાપવું જોઈએ.
- (૩) બાળકના જન્મ થયા પછી તરતજ આરોગ્ય ખાતાને તેની ખબર આપવી અને તેના જન્મની નોંધ ફરજિયાત હોવી જોઈએ.
- (૪) જેમ અને તેમ બાળકોને ખુલ્લી હવામાં અને તડકામાં ઉછેરવાં જોઈએ.
- (૫) માઆપ અને બાળકો માટે રહેવાની તેમજ સુવાની આરોગ્યકારક તથા પુરતી સગવડ હોવી જોઈએ.
- (૬) બાળહિતનાં મથકો સ્થાપવાં જોઈએ. જે ત્યાંથી બાળકના ઉછેર, ખોરાક અને કપડાં સંબંધી માતાઓને જોઈતી સલાહ અને મદદ મળે. વળી આવાં મથકોનાં કીમતી જ્ઞાન અને સલાહનો લાભ જેમ અને તેમ વધારે વ્યક્તિઓ સે એવો પ્રયાસ કરવો જોઈએ.
- (૭) બાળક અને તેની માને પુરતું ચોક્કસ દૂધ મળે તેને માટે ખાસ ગોઠવણ થવી જોઈએ.
- (૮) જે બાળકો ભુદી ભુદી ઉંમરના જૂખ્યા શાળામાં આવે છે તેમને ખાવાનું મળે તેવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ.
- (૯) બાળકોને જે ખોરાકની જરૂર છે તેવો સારો અને સસ્તો ખોરાક તેમને મળે તે માટે તેની યોગ્ય માહિતી આપવી જોઈએ.
- (૧૦) તંદુરસ્ત રહેવા માટે અને ખાસ કરીને સ્વચ્છ રહેવાનું જ્ઞાન બાળકોને આપવું જોઈએ.
- (૧૧) શહેરનાં જે બાળકો તંદુરસ્ત રહેવા નથી તેમને રાતના દિવસોમાં ગામડામાં જે દરીઆ કિનારે જવાને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.
- (૧૨) ઠોક, અપંગ, આંધળો, બહેરાં, મુગા અને માનસિક ખોડખાંપણવાળાં બાળકોની સંભાળ તથા શિક્ષણ માટે ખાસ ગોઠવણ કરવી જોઈએ. વળી જે બાળકો માંદાં પડે તેની સારવાર માટે પણ પુરતી નેમવાઈ દરેક દેશમાં હોવી જોઈએ.
- (૧૩) કામળ ગર્ભવતી સ્ત્રીઓની તેમજ બાળકોની માવજત માટે ખાસ સંસ્થાઓ હોવી જોઈએ. તેમજ દાન, કાન, નાક, ગળાના રોગની સારવાર માટે તેમજ શ્વેત રોગ મટાડવા માટે બાળકો તેમજ તેમની માતા માટે પુરતી ગોઠવણ થવી જોઈએ.
- (૧૪) અનાથ અને રખડાં બાળકોની સંભાળ રાખ્ય તરફથી ધરના જેવી થવી જોઈએ.

(૧૫) જે સ્ત્રીઓને ત્યજ દેવામાં આવી હોય અથવા જે વિધવા થઈ હોય તેને મદદ કરવા, તેમજ અશક્ત અને બેકાર માણસોને સાહાય્ય કરવા ગોડવણુ કરવી જોઈએ.

(૧૬) જે બાળકો ગુન્હો કરે તેમની તપાસ ખાસ કોર્ટમાં થવી જોઈએ અને તેમને જે શિક્ષા કરવામાં આવે તે તેમને સુધારે એવી હોવી જોઈએ.

(૧૭) જે વ્યક્તિ કાયદાની નજરે 'બાળક' છે તેને કેદની કે દેહાંત દંડની શિક્ષા થવી જોઈએ નહિ.

(૧૮) જે બાળક શાળામાં જવા લાયક હોય તેને નિયમિત રીતે કારખાનામાં રાખવું જોઈએ નહિ. અદાર વરસની અંદરના કોઈ છોકરા કે છોકરીને રાત્રે કામમાં રોકવાં નહિ; તેમજ જોખમકારક કામ તેમની પાસે કરાવવું નહિ.

(૧૯) બાળક તરફ જે કંઈ ફરતા, બેદરકારી થાય કે તેમનો દુરુપયોગ થાય તેને માટે કાયદા મુજબ શિક્ષા થવી જોઈએ.

(૨૦) દરેક દેશમાં તેની નાગરિકતા માટે સારી યોગ્ય કેળવણીની ગોડવણુ હોવી જોઈએ. તેને માટે જોઈતા શિક્ષકોને યોગ્ય તાલીમ આપવી જોઈએ. તેમજ તેમનો પગાર પુરતો હોવો જોઈએ. પ્રાયમિક કેળવણી મફત હોવી જોઈએ. જે બાળકમાં જે પ્રકારની ખાસિઅત હોય તે પ્રમાણે તેને કેળવણી આપવી જોઈએ. શાળાને અનુકૂળ પડે તેવાં મકાનો ખાંધવાં જોઈએ. તેમાં બહુ મોટા વર્ગો હોવા જોઈએ નહિ.

(૨૧) કેળવણીના ખાસ અંગ તરીકે હસ્તકામ હોવું જોઈએ; અને શાળાના અભ્યાસક્રમમાં શારીરિક કેસરત તથા તાલીમની ગોડવણુ હોવી જોઈએ.

(૨૨) છોકરીઓને સિવણુ, ધોવાનું તથા રાંધવાનું કામ શીખવવું જોઈએ; તેમજ ઘર ચલાવવાની અને બાળક ઉછેરની તાલીમ તેમને મળવી જોઈએ.

(૨૩) જે બાળકો શાળા છોડીને જાય તેમની ખાસિઅતોની માહિતી હોવી જોઈએ; તેને આધારે માખાપ અને શિક્ષકો એ બંનેએ મળીને તેને અનુકૂળ પડે તેવા ધંધો શોધી કાઢવો.

(૨૪) જે બાળકો શાળાનો અભ્યાસ પુરો કરી બહાર જાય તેને પોતાના સારા નિર્વાહ માટે ધંધો મળે તે માટે ખાસ સંસ્થાઓ ખોલવી જોઈએ.

- (૨૫) દરેક જાળામાં રમત ગમત માટે જગા હોવી જોઈએ. જે બાળકો ખુલ્લી જગામાં જઈ શકતાં નથી તેમને માટે તેમની પાસે રમવાની જગામાં બાળકોને આનંદ અને મજા પડે તેવાં રમવાનાં સાધન હોવાં જોઈએ.
- (૨૬) કુદરતની અદ્ભુતતાનું જ્ઞાન બાળકને મળે તેવી તાલીમ તેમને આપવી. વળી પશુ, પ્રાણી અને વનસ્પતિનું રક્ષણ કરવાનું તેને શીખવવું જોઈએ.
- (૨૭) દુનિયામાં જે સૌંદર્ય છે તેમાં કંઈવધારે કરવાનું બાળકને કહેવું જોઈએ. તેનો નાશ કે બગાડ કરવાની તેની વૃત્તિને અટકાવવી જોઈએ. લલિત કળા અને સુંદર કારીગીરીના નમુનાનું જ્ઞાન તેને આપવું જોઈએ. મંગીત પ્રત્યે તેને રુચિ થાય તેવી તાલીમ આપવી જોઈએ.
- (૨૮) બીજી ન્યાતમતના કે ધર્મનાં બાળકો સાથે સાથે રહે અને એક બીજાને મદદ કરે તેવી ગોઠવણ થવી જોઈએ. ઇતિહાસશિક્ષણનો ખાસ હેતુ મનુષ્યજાતિ પ્રત્યે પ્રેમ ઉદ્ભવે એવો હોવો જોઈએ.

જ્ઞાનનું કુંડાળું

આપણી આંખ ગોળ છે, દષ્ટિમર્યાદા ગોળ છે, પૃથ્વી ગોળ છે અને ચંદ્ર તથા સૂર્ય પણ ગોળ છે. જ્ઞાન અનંત હોવાથી તે ગોળાકાર છે; કારણકે વર્તુલ એ સંપૂર્ણ આકૃતિ છે. પણ આ બાબત પારમાર્થિક જ્ઞાન મંબંધે છે એમ કહેવાય. ખરી રીતે વહેવાર જ્ઞાન પણ ગોળાકાર છે. તેનું કુંડાળું બે અંશનું બનેલું છે. એક કોઈ પણ વસ્તુ જાણુરી તે જ્ઞાન કહેવાય છે. વળી જો તેનો અનુભવ ક્રિયાદ્વારા થાય તો તે જ્ઞાન પાકું થાય છે અને તેની છાપ મગજમાં દઢ થાય છે. આ જ્ઞાનનો બીજો અંશ છે. જ્યારે આ બંને અંશો મળે છે ત્યારે જ્ઞાનરૂપી કુંડાળું પૂર્ણ થાય છે, એટલે આવી રીતે આપણને કોઈ પણ બાબતનું જ્ઞાન સચોટ અને દઢ થાય છે. જ્યારે ઇન્દ્રિયોદ્વારા કોઈ વસ્તુના સંસ્કાર મગજમાં પડે છે, ત્યારે તે સંસ્કાર મગજમાં ક્રિયા રહિત ત્યાં પડી રહેતા નથી. દરેક સંસ્કાર શક્તિ રૂપ છે; પછી તે મંદ કે ચપળ હોય. જ્યારે કુદરતના જુદા જુદા પદાર્થો અને બનાવની છાપ બાળકના મગજમાં પડે છે ત્યારે તે કોઈપણ ક્રિયાદ્વારા બહાર જણાઈ આવે છે. જ્યારે આપણે કોઈ માણસ જોડે વાત-

ચીત કરીએ છીએ ત્યારે આપણા બોધવાથી તેના મગજ ઉપર જે છાપ પડે છે તેની છાયા તેના મોં ઉપર જણાઈ આવે છે. જે તે માણસ શાંત સ્વભાવનો અને આત્મસંયમવાળો દશે તો તેના ચહેરા ઉપર નદિ જેવી લાગણી માલમ પડશે; પણ આવેશવાળા માણસ સાથે વાત-ચીત દારા તેના મન ઉપર જે આઘાત થાય છે તે આપણે તેના મોં ઉપર થતા ફેરફારથી જાણી શકીએ છીએ. ત્યારે કોઈ માણસ બહુ મુસ્કે થાય છે ત્યારે તેના મનનો આવેશ જુદી જુદી ચેષ્ટાદ્વારા બહાર પ્રદર્શિત થાય છે. જે માણસ લાગણીને વશ હોય છે તે તેના મનનો ભાવ બીજાને જણાવે છે ત્યારેજ તેને શાંતિ થાય છે. પ્રેમના આઘાતને લીધે દેહલાંક મનુષ્યોના મન ઉપર બહુ ભારે અસર થાય છે; તેથી તેઓ તેમના હૃદયની લાગણીનો ઉત્તરો બીજા આગળ કાઢે છે ત્યારેજ તેમને આરામ થાય છે. આવી રીતે જે નિયમ લાગણીના સંબંધમાં છે તેજ જ્ઞાની પ્રક્રિયાના સંબંધમાં સમજવાનો છે.

મન ઉપર જે બાહ્ય ક્રિયા થાય છે તેની પ્રતિક્રિયા દરકોઈ રીતે થાય છે ત્યારે મનના કોઈ શાંત થાય છે. જેમ તળાવમાં કાંકરો નાખતાં તેમાં તરંગની પરંપરા ઉદ્ભવે છે, તેવી રીતે બાહ્ય જનનના બનાવોની અસર મગજમાં થવા જાય છે અને તે કંઈકારો કોઈ જાતની ક્રિયાદ્વારા બહાર પ્રગટ થાય છે. મનના આવા નિયમાનુસાર કોઈપણ બાજનની છાપ મગજ ઉપર પડે અને ક્રિયાદ્વારા સ્પષ્ટ થાય તોજ આપણને તે બાજનનું જ્ઞાન થાય છે એમ નિઃશંક કહી શકાય.

કોઈપણ વસ્તુ જાણવી એટલે તેના ગુણ કે ક્રિયા મદબ કરવી એ પુરું જ્ઞાન નથી. આવી રીતે જાણવું જે જ્ઞાનનું અર્થ કુંડાળું છે. ત્યારે તે જાણ ક્રિયાદ્વારા સ્પષ્ટ અને દૃઢ થાય છે ત્યારે જ્ઞાનનું કુંડાળું પુરું થાય છે.

જા ઉપરથી શાળાની દૃષ્ટિથી એ નહીં થાય છે કે કેવળ જાણવું એટલે શિક્ષક અમુક વિષય મંજૂરી કરી જાય અને હાકરાં તે સાંભળ્યાં કરે એ ખરું જ્ઞાન નથી. બાળકોના મગજમાં જે કંઈ છાપ પડી હોય તેને ક્રિયાદ્વારા સ્પષ્ટ કરવાની ખાસ જરૂર છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ કદાચ જ્ઞાનવાળી આપણે તે બાજન જરાજર સમજાવી નથી એટલુંજ નહિ પણ તેની છાપ મગજમાં પડી જાંબી પડી રહે છે. તેને સ્પષ્ટ કરવા માટે તો શાળામાં બે આપન છે. એક બાજનનું મોં અને બીજું હાથ.

જો શિક્ષક 'કનીલ' એ જાણે એવું 'હવેલું' એમ કહી જાય તો તે ઉપરથી બાળકોને તે અર્થ આવડે છે એમ પાંચનું જુલમરું છે.

ખરી રીતે તો તે શબ્દનો અર્થ વર્ગના બીજા ચારેક વિદ્યાર્થીને પૂછી પાકો કરાવવો જોઈએ તેમજ કા. પા. પર તે લખી તેમને નોટમાં કે રહેટમાં તે લખી લેવા કહેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે બોલીને તથા હાથની ક્રિયાદ્વારા તે શબ્દની છાપ વધારે સચોટ અને દૃઢ થાય છે. વળી જો શિક્ષક એક ડગલું આગળ વધીને તે શબ્દનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થીઓના બનાવેલા વાક્યમાં કરાવે તો તે શબ્દની છાપ તેમના મગજમાં ચિરસ્થાયી રહેશે.

‘ક્રિયા’ કરીને શીખવો એ શિક્ષણશાસ્ત્રનું ઉપયોગી સૂત્ર છે તે ઉપરના વિવેચન ઉપરથી સહજ સમજાશે; પણ આપણે ત્યાં શાળામાં હસ્તકામને જોઈતું સ્થાન નહિ મળેલું હોવાથી આપણા વિદ્યાર્થીઓની મગજશક્તિ બરાબર ખીલતી નથી એટલુંજ નહિ પણ તેમને જે જ્ઞાન મળે છે તે ઝાંખુ અને સક્રિય હોતું નથી. જે સંસ્કાર સખજ અને સત્ત્વશીલ હોતા નથી તે ક્રિયાનું સ્વરૂપ ધારણ કરતા નથી અને તે નિશ્ચેષ્ટ મગજમાં પડી રહે છે. બાળકને સાંચું યર્થાથ જ્ઞાન મળે તે માટે શિક્ષકે હરકોઈ રીતે ક્રિયાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. તેને માટે હાલમાં હસ્તકામ ઉપર લક્ષ આપવામાં આવે છે. દરેક વર્ગમાં થોડું અથવા ઓછું શાળાની શક્તિ અનુસાર હસ્તકામ હોતું જોઈએ. તેને માટે ખર્ચાળ સાધન લાવવાની જરૂર નથી. ઘરગથ્થુ કાગળ, કાડબોર્ડ, શાહી, પેન્સિલ વગેરે સાધનથી થોડું હસ્તકામ થઈ શકે એમ છે. જો શાળામાં આનંદ, આરામ અને સ્ફૂર્તિ લાવવી હોય તો હસ્તકામનો ઉપયોગ લુહા લુહા વિષયમાં થવો જોઈએ. આવી રીતે ક્રિયાદ્વારા જ્ઞાન આપવાથી નાનતું કુંડાળું જે પ્રથમ કેવળ જાણવાથી અધુરું હતું તે પુરું થાય છે.

કેળવણી અને ગ્રામોત્કર્ષ

કેળવણી એ સમાજની પ્રગતિનું એક અંગ છે. તેટલા માટે શાળામાં કેળવણી એવા હેતુથી અપાવી જોઈએ કે જેથી જ્ઞાનનો સંગ્રહ કરવાને માટે બાળકની યાદદાસ્ત નહિ પણ તેની તમામ શક્તિઓનો વિકાસ થાય. બાળકને હોશિયાર સ્વાર્થસાધક તરીકે નહિ પણ જિજ્ઞાસુ સહકાર-વૃત્તિ ધારણ કરે તેવી વ્યક્તિઓ તરીકે કેળવવાં જોઈએ. હાલ અત્યારે તેમનો તેમનાં કુટુંબ અને સ્થાનિક નાતજાત પ્રત્યે જે સંબંધ છે તેના કરતાં તે વધારે રોહબરો અને ફળદાયી નીવડવો જોઈએ. તેમની સમગ્ર સમાજગત

પરિસ્થિતિ એ તેમની કેળવણીના સંબંધ પરત્વે ઘણી અગત્યની બાબત છે. વર્તમાન પરિસ્થિતિથી તેમને કેવળ વાકેફ કરવા માટે તેમને શીખવવું જોઈએ એટલું બસ નથી; પણ તે તે પરિસ્થિતિને કેવી રીતે સુધારવી તે તેમને તક આપી શીખવવું જોઈએ. એજ બાબત જોયો મોટી ઉમરના છે અને જોયો રાત્રિશાળામાં ભણવા બધ છે તેમના સંબંધમાં વધારે યોગ્ય રીતે લાગુ પડે છે.

બાળકોના પોતાના વિકાસના એક અંગ તરીકે અને સમાજસેવાના ધર્મ તરીકે ગામડાના ઉત્કર્ષની વહેવાર સમજ દરેક ગામડાની શાળામાં બાળકોને પાડવી જોઈએ. એટલા માટે ગામડાંની આબાદી અને કેળવણી એ બંને એકીસાથે સાધવી જોઈએ. ગામડાંનો ઉત્કર્ષ એટલે શું ? આશ્ચર્યની પુનઃવ્યવસ્થા સંબંધીનો તે એક વિશાળ સહકારી પ્રવૃત્તિનો તેમજ લોકને નંદુરસ્ત, આબાદ અને નૂતન દિલ્લના અગત્યના નાગરિક બનાવવાનો કાર્યક્રમ છે.

દિલ્લી પ્રજાનો દૃઢ ભાગ જે ગામડાંમાં રહે છે તેનું બહુ સાધવા માટે ખાસ કરીને ગામડાંના શિક્ષકોને અને શહેરના શિક્ષકોને માથે પણ એક મોટી જવાબદારી કે ફરજ પડેલી છે. આ જવાબદારી અદા કરી શકાય તેટલા માટે ગામડાંઓ માટે બીજા શું કરે છે તે જાણવાનું તેમજ તેઓ જે કંઈ કરતા હોય તેમની સાથે સહકાર કરવાનું તેમને માટે જરૂરી છે.

સામાન્ય રીતે આપણા દેશના ખેડૂતોમાં અજ્ઞાન હોવાથી તેઓ જમીન, ખેતી, ખેતીની રીતો, ખેતીનાં ઓળરો, ખેતીને માટે ઉપયોગી ઢોર, ખાતર, પોતાની જરૂરિયાતો, પોતાનાં રહેવાનાં ઘર, પોતાનાં છોકરાંની કેળવણી, સમાજના રીતિરિવાજ વગેરે વગેરે બાબતમાં કોઈ પણ જાતની પ્રગતિ કરી શકતા નથી, અને પરિણામ એ આવે છે કે દેશનો દૃઢ જોડલો ભાગ ઉત્પત્તિ સાધી શકતો નથી, તેથી આડકતરી રીતે આખો દેશ સંસ્કૃતિમાં પાછળ પડી બધ છે. જે તેમનામાં સારા સંસ્કાર દાખલ થાય તો તેમને ધંધો ઉજાણો છે તેવાને તેવા રહે, અને ગામડાંનો પ્રાચીન વૈભવ સતેજ થાય, અને આશ્ચર્યની પ્રત્યે રસ જગૃત થાય. વળી બીજો ફાયદો એ થાય કે સારી યોગ્ય કેળવણીથી તેમના ઉત્પન્નમાં પણ વધારો થાય અને નાદકોનો દરેક પ્રકારનો બધ થતો અટકે. દા. તરીકે, સારી ખેતી, સારાં બી, સાઈ અને જોઈએ તેટલું ખાતર, જાણીને બદલે બીજું બળતણ, વધારે સારાં ઓળર, ખેતીની વધારે સારી પદ્ધતિઓ, નહેરકામ,

તુકસાનકારકે જીવજંતુઓનું જ્ઞાન, મહેનત બચાવે તેવી યોજનાઓ, પ્રયોગો, ગામડામાં રહેનારનું જીવન સુધરે અને આબાદ થાય તેવી કેળવણી વગેરે બાબતોમાં જો સંપૂર્ણ રસ લેવામાં આવે તો ખેડૂત પોતાની સ્થિતિ ધણી સુધારી શકે. વળી દોરદાંખરમાં પણ ખટરાં અને ઘેટાંને જો સારી રીતે ઉછેરવામાં આવે તો એમાંથી ઘેટાંની ઓલાદ ઉછેરી જીનની પેદાશ વધારે; તેમજ બળદ, ગાય, બેંસ વગેરેની ઓલાદ સુધારવામાં આવે તો ખેડૂતને તેથી ઘણો ફાયદો થાય.

આપણે જાણીએ છીએ કે નાણાની જોગવાઈ દરવખતે ખેડૂત પાસે હોતી નથી તેમજ યોગ્ય વખતે પોતાનો માલ ખર્ચમાં સારા ભાવમાં આપી શકતો નથી. બીજી રીતે કહીએ તો તે સમયને અનુસરી વેચાણ ખરીદ કરી શકતો નથી, તેથી તે વખતોવખત નાણાની તંગાસમાં આવી પડે છે અને સાહુકારનો દેવાદાર થાય છે, તે એટલે સુધી કે જમીન છેવટે તેને આપી દેવી પડે છે. આથી જો સઘળા જાતની સહકાર મંડળાઓ સ્થાપવામાં આવે, ગામડાંમાં નાણાની લેવડદેવડની બાબતમાં સગવડ ઉભી કરવામાં આવે, માલને ખપાવવાની જોગવાઈ કરવામાં આવે, તેમજ વાહન કે માલની લાવલઈજ કરવાની સરળતા કરવામાં આવે, વળી ગામડાંમાં વસ્તીના વધારાના ભાગ માટે ઉદ્યોગો ખીલવવામાં આવે, ખેતીનો સમય પુરો થઈ રહ્યા પછી દારૂ થએલાં માણસો માટે પણ જો તેવા ઉદ્યોગો કાઢવામાં આવે, તો ખેડૂતની ઉપર જણાવેલી મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ શકે.

રીતરિવાજના બંધનને લઈને કે મોટાઈની ખોટી વાસનાને લઈને, કે અજ્ઞાનને લીધે ખેડૂતો પોતાને માથે ખરચતો ખોજો વધારે જાય છે એ બહુ જાણીતી વાત છે. એવા દંભમાં ખેડૂતો ધરના નળાઓ વેચીસાટીને વરા કરી આખર કમાય છે. ઘરેણુંગાંદાં પાછળ ખોટો ખરચ કરી પોતાની સુડીને કુમાર્ગે ગોંધી રાખી નાણાં ઉછીના લઈ ખોજો વધારી મૂકે છે. વળી મોજશોખમાં ખોટાં ખરચ પણ કરે છે, કાર્ટ કચેરીએ ચઢી વાદીલા બની નાણાં ગમે ત્યાંથી ઉછીનાં લઈ ખરચ કરે છે. કાર્ટનો મામલો લાંબો ચાલે ત્યારે ધરખેતરાં વેચીસાટી કે વછીલને ત્યાં મૂકી એક જાતના દંભમાં ફસાય છે. આ બધાં તેની પાંચમાલીનાં કારણરૂપ છે. એટલા માટે તેમને જો સુશિક્ષણ આપવામાં આવે તો આવા દંભમાં પડે નહિ, અને ગામની આબાદીમાં વ્યક્તિગત હિરસો આપી શકે.

ગામડાંના લોક શરીર આરોગ્ય તરફ બહુ બેવકૂફ રહે છે. એટલા માટે આરોગ્યની જરૂરિયાત સંબંધી તેમનામાં જાગૃતી લાવવી જોઈએ. મળખૂતને માટે ખાડા કરવા, ખીજ આરોગ્યના ઉપાયો સૂચવવા, સ્વચ્છ ટેવો કેળવવી, ગામડું સ્વચ્છ રાખવું, પાણીના કુવા સ્વચ્છ રાખવા, રસી મૂકાવી એવી રોગથી બચવું, કૃત્રિમિનને અને મચ્છરદાનીનો ઉપયોગ કરવો, ઉદરનો નાશ કરવો, ખોરાક અને પાણીને એવી કે રોગજનક જાંતુથી સાચવવાં, દવાખાનાંનો, દાંતની ધરિપતાલોને જરૂર પડે આસરો લેવો, તંદુરસ્તીને નુકસાન કરે તેવા સામાજિક રીતરિવાજો બંધ કરવા, દવા અને ઉગ્રસ આપે તેવાં ઘરમાં રહેવું, વગેરે બાબતે જ્ઞાન તેમને કેળવણીદ્વારા આપવું જોઈએ. આવા કેળવણીના અભાવે જે રોગના ફેલાવા વખતે કેટલાંક આખાં ગામડાંઓ નાશ પામે છે, અથવા તો તેમાં કાયમને માટે રોગ ધર કરી રહે છે.

દરે, ગમે તેવી તંદુરસ્તી હોય કે ગમે તેટલું દ્રવ્ય હોય પણ જો સમાજમાં કે ઘરમાં સંસ્કાર ઉઘી જાતલ ન હોય તો તે નિરુપયોગી નીવડે છે; કારણ કે તેવા સંસ્કારના અભાવે જીવનપોષણના સાધન કરતાં વસ્તીનું પ્રમાણ ઘણું વધી જશે; અને વળી જો તેવું પુરુષ જાતિને આપણે શિક્ષણ આપ્યું હશે અને જો તે શિક્ષણ કન્યાઓને આપવામાં આવ્યું નહિ હોય તો તે કાયમનું લાભદાયી નીવડશે નહિ; એટલા માટે છોકરીઓને કન્યાશાળામાં કે છોકરાઓ ભેગું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. આ એક ઘણી મહત્વની બાબત છે; પણ એ શિક્ષણ એવી જાતનું હોવું જોઈએ કે જેથી તે શિક્ષણથી ગ્રામ્યજીવનની ઉચ્ચતા અને સંસ્કૃતિ સાધી શકાય. મતલબ કે તેવી શુશિક્ષિત જનેતાઓ ગામડાના ઉત્કર્ષમાં પોતાનો દિરસો આપી તેને આગળ ધપાવે. વળી તેવા શિક્ષણ માટે ખાસ કરી ગૃહકામની બાબતમાં નિષ્ણાત હોય એવી શિક્ષિકાઓ પણ ગામડાંમાં રાખવી જોઈએ. સ્ત્રી-વેદો, આયુર્વેદ, ઉપદેશિકાઓ અને અન્ય રીતે મદદ કરનારી સ્ત્રીઓ પણ ગામડાંમાં રાખવી જોઈએ કે જેથી તેઓ ગામલોકના ઘર આગળ જઈ સ્ત્રીઓને ઉપદેશ આપી શકે અને ઘર જીવનના ઉચ્ચ અને પવિત્ર આદર્શો સંબંધી તેમને બોધ આપી શકે.

રમત ગમત, તાર વિના સંદેશ લઈ જનાર યંત્રો, દૂરધ્વનિપોષક યંત્રો, વર્તમાન પત્રો, પુસ્તકાલયો, જાદુઈ જ્ઞાનસો, ચિત્રપટો, પ્રદર્શનો, સુ-ઉદ્યોગપોષક દરિદ્રાર્થીઓ, પંચામૃત સ્થાપન, વગેરે યોજનાથી ગ્રામ્ય જીવન-

માં વધારે ચેતન આણી શકાય, તેને પ્રોત્સાહિત બનાવી શકાય, અને એ પ્રમાણે ગ્રામ્ય પ્રવૃત્તિ અને જીવનનો સુસંયોગ સાધી શકાય.

છેવટે આધ્યાત્મિક જીવન સાધી, સમાજ સેવા અને નાગરિકતાના ધર્મનાં બી રોપી ગ્રામ્યજીવનને આદર્શરૂપ જીવન બનાવી શકાય. હિંદુસ્તાનનો પ્રાણ આ જીવન છે; એ જીવન જેટલું ઉચ્ચતર બને તેટલો સમસ્ત હિંદનો વૈભવ વિશેષ.

“ ઉપા ગ્રામમાં આદર્શ કેળવણી ” X

એક અમેરિકન મુસાફર લખે છે કે હિંદમાં શિક્ષણના એક અદ્યતન પ્રયોગની અજમાયશ જોઈને હું તાજુબ થયો. કેટલાક પદવીધરો હલકું કામ કરવાથી પોતાને અપમાનિત માને છે, અને તેમને એવા પ્રકારના ધંધા ગમે છે કે જેમાં તેના સફેદ ઝક કાંસરો જરા પણ ન અગડે. આવા પદવીધરો હિંદમાં ઉભરાય છે. હિંદમાં અસલના વર્ષતમા ગામડાંઓમાંથી વિદ્યાર્થીઓને લેવામાં આવતા અને તેમને શહેરી જીવનને માટે તૈયાર કરવામાં આવતા. આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે સરકારને મુંઝવણમાં નાખવાના ધંધા સિવાય બીજો કોઈપણ ધંધો નહિ કરનાર કેળવાએલા યુવાનો શહેરમાં પુષ્કળ જોવામાં આવે છે.

હિંદમાં ૮૫ ટકા લોકો ગામડામાં વસે છે, અને સાચા હિંદવાનો ગામડામાં જ મળી શકે છે. આટલા માટે જે માણસો જમીનને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ ખેડી શકે અને ગ્રામ્ય જીવનની રહેણીકરણી ઉચ્ચ કરવાને જેમનામાં શુદ્ધિ અને શક્તિ હોય તેવા માણસો ગામડામાં હોવાની ખાસ જરૂર છે. આ હેતુને અનુલક્ષીને એક નૂતન શાળા ખોલવામાં આવી છે જેમાં ઉચ્ચ શ્રેણીની યોજનાપદ્ધતિ (Project Method) નો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

ઉપા ગ્રામ—અંગાળામાં આવેલી ઉપાગ્રામ તરીકે ઓળખાતી શાળા જોવા જનાર આંગુતકને તે સંસ્થા ભાગ્યે જ શાળા જેવી લાગે છે. તેને એમજ લાગે છે કે હું એક આદર્શ ગામમાં આવ્યો છું. સ્વચ્છ સુંદર રસ્તાઓ, ઝાડપાન અને ફૂલોથી આચ્છાદિત મનહર મહુલીઓ આવનારની નજરે પડે છે. આ બધાં જ ધર માટીનાં બાંધેલાં છે, તેમાં સૂર્યનો આરોગ્યવર્ધક પ્રકાશ આવવાને માટે બારીઓની સારી સગવડ રાખવામાં આવી

ગણિત, ભૂમિતિ, હાથકામ, વનસ્પતિનો પરિચય, અને ઇતિહાસ વગેરે વિષયોનો અપ પડે છે. આથી આરોગ્યરક્ષણ, અનારોગ્ય અટકાવવાના ઉપાય, માંદાં દર્દીનો ઉપચાર વગેરે બાબતોનું સાફ જ્ઞાન મેળવવાની તક મળે છે.

આ ઉપરાંત ડાક ઘર, શરાદ્ પેઢી, સાણુ બનાવવો, મરઘાં ઉછેરવાં, લોઢાનું કામ કરવું, પુસ્તક બાંધવાનું, લાકડી સામાન બનાવવાનું, દરજીનું કામ, વિદ્યાર્થીઓને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ વગેરેની યોજનાઓ માફક હોવાથી તેઓ વખતો વખત તેમની અજમાયશ કરે છે.

આ ઉપરથી પાઠકને સહેજે પ્રશ્ન થશે કે આ બધા તમાશાને માટે શાળાના સામાન્ય અભ્યાસમાં કંઈ કમી જરતી કરવી નહિ પડે ? જવાબમાં કહી શકાય કે ઉપર જણાવેલી યોજનાના ક્રમમાં સરકારી અભ્યાસક્રમની બધી જરૂરિયાત સમાય છે એટલું જ નહિ પરંતુ ઇતર બાબતોના પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. દાખલા તરીકે, વાચનનો વિષય લઈએ. સાધારણ રીતે એવું ધારવામાં આવે છે કે ધણાંખરાં છોકરાંને વાચન શીખતાં એક વર્ષ કન્યાં વિશેષ વખત લાગે છે. માઈકલ વેસ્ટ નામનો કેળવણીકાર એક જગ્યાએ લખે છે કે મારા અનુભવ પ્રમાણે સાધારણ શક્તિનાં બાળકને વાચન શીખતાં દોઢ બે વર્ષ જેટલો વખત લાગે છે અને વાચન ઉપર પૂર્ણ ટાણુ મેળવતાં એથી પણ વધારે વખત લાગે છે.

મોગામાં એક વર્ષની આખરે તમામ બાળકો વાંચતાં શીખી જાય છે, અને તેમાંનાં ધણાંખરાં તો પાંચ માસની આખરેજ શીખી જાય છે. સરકારી શિક્ષણ તપાસનીસોને પ્રથમ કક્ષાના વિદ્યાર્થીઓ પોતાના અભ્યાસમાં એટલા બધા આગળ વધેલા જણાય છે, કે તેમાંથી કે ત્રીજી કક્ષામાં તેઓ એડદમ ચડાવી દે છે, જે કે શાળાવજાઓ તેમને દેખાવ પુરતાં ત્રીજી કક્ષામાં જ રાખી મૂકે છે.

દિંદી વિદ્યાર્થીઓને પ્રમાણુપત્ર મેળવવાની છેવટની પરીક્ષાની ખોટી દહેશન રહેતી હોવાનું જણાય છે. જ્યારે માત્ર બીજી શાળાઓમાં ૫૦ થી ૬૦ ટકા જેટલા વિદ્યાર્થીઓ પાસ થાય છે ત્યારે મોગાની શાળામાં બીજી બહારની પ્રવૃત્તિઓ છતાં ૯૦ ટકા જેટલા વિદ્યાર્થીઓ પસાર થાય છે.

લણુતાં લણુતાં દ્રવ્યોપાર્જન કરવું—કામ કરનાર વિદ્યાર્થીને પૈસા મળે છે એ વાતજ કોઈપણ વિદ્યાર્થીને ઉત્સાહ આપવા બસ છે.

માખાપ તરફથી વિદ્યાર્થીને કંઈપણ હાથખરચી લેવાની મના છે. પોતાના અભ્યાસનો બધો જ ખર્ચ તેમને પોતે ઉપાડી લેવાનો હોય છે. ખુબી એ છે કે તેઓ પૈસા પેદા કરતા બધા છે અને સાથે સાથે શીખતા પણ બધા છે. એક વિદ્યાર્થી બોલી ઉઠ્યો કે અમને તો એવું લાગે છે કે બહુતર અને કામ એકજ છે.

હાથકામ કરવાનું ગૌરવ મોગામાં વિદ્યાર્થીઓ શરૂઆતથી જ સમજી લે છે. હાથકામ કરવા ખુશી ન હોય એવા વિદ્યાર્થીને અહીં દાખલ કરવામાં નથી આવતા. નાનાં નાનાં છોકરાંએને પણ કામ કર્યા બદલ રોકડાં નાણાં આપવામાં આવે છે. દરેક વિદ્યાર્થી પોતપોતાનો હિસાબ રાખે છે. આથી તે પૈસા સંબંધીની જવાબદારી અને તેને અંગે રહેલી નૈતિક જવાબદારી સમજવા લાગે છે. સ્વાથ્યનો પદાર્થપાઠ મળવાથી અને સાધારણ આમજન કરતાં વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી આ કોટિના વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ગામની પ્રગતિના મોટા સાધક થઈ પડે છે. પોતાના પોષણ ઉપરાંત આ વિદ્યાર્થીઓ પોતાની તમામ પ્રકારની વ્યવસ્થા જાતે જ કરી લે છે. ખાદ્ય પદાર્થ લાવનારી સમિતિ, હિસાબી સમિતિ, દિવાળત્તી સમિતિ, આરોગ્ય સ્વરક્ષણ સમિતિ, વગેરે સમિતિઓ તેઓ નીમી લે છે. આ બધી નીમણુંક ચૂંટણીના ધોરણે કરવામાં આવે છે. આ બાબતમાં શાળાના સત્તાધીશો તરફથી કોઈપણ જાતની ડખલગીરી થતી નથી.

મોગાની ઘટના સ્વાભાવિક રીતે આકર્ષિક હોઈ શકે જ નહિ. અમેરિકા નિવાસી શ્રીયુત્ હારપર તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અને ત્યાંના સ્થાનિક શિક્ષક મંડળને તે ઘણે અંશે આલાગી છે. આ સર્વના સહકારે જ મોગાની સંસ્થાને શક્ય કરી છે. અહીં મારે કહેવું જોઈએ કે શ્રીયુત્ હારપર સાહેબ તથા તેમનાં બાનુએ કોલંબીયા વિદ્યાપીઠના શિક્ષકવિદ્યાલયમાં તાલીમ લીધેલી છે. વિશેષમાં મોગામાં શિક્ષકો માટે એક તાલીમ શાળા પણ ચાલે છે જેનો લાભ લેવા હિંદના તમામ ભાગોમાંથી લોકો આવે છે. અમેરિકાની દૃષ્ટિએ મકાન, સાહિત્ય, વગેરેની ઉણપ રહેવા છતાં શિક્ષકોની તાલીમ સંબંધમાં એમ કહેવું જોઈએ કે અહીં નવીન શિક્ષણ યોજનાઓનો સરસ વિકાસ સધાય છે. પંજાબ સરકારના કેળવણી ખાતાએ આનો સ્વીકાર કર્યો છે, જેથી આખા પ્રાંતમાં આવી દરેક પ્રાથમિક શિક્ષકોની તાલીમ સંસ્થામાં આ યોજનાઓનો પ્રયોગ ચાલુ કરવામાં આવેલો છે.

આધુનિક કન્યાકેળવણી અને તેને અંગે કરવા લાયક સુધારા

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૨૦ થી)

બીજું નિશાળોમાં બાળવર્ગમાં નીતિ વગરના કેવળ શુષ્ક જ્ઞાનથી તેના પર તેમને કંટાળો આવે છે અને તેથી પછીના ધોરણોમાં બાર રૂપ જ્ઞાનનો બોજો થાય છે. તેમ સાધનની અને શિક્ષિકાઓની અગવડ હોવાથી, બાળાઓના શિક્ષણમાં તુકસાન થાય છે; કેમકે બાળવર્ગની સાથે બીજા એક વર્ગ તેજ શિક્ષિકા પાસે હોવાથી જોઈએ તેવી રીતે શિક્ષણ સાઈ આપી શકાતું નથી; તેમ તેમનાં શરીર અને ટેવો પર બાળવર્ગમાં વ્યક્તિગત ધ્યાન આપવાની જરૂર પડે છે, તે પણ આપી શકાતું નથી. આની શરૂઆતમાં ટેવો ઉપર ધ્યાન નહિ અપાવાથી ઉપકાં ધોરણમાં હરકત થાય છે.

બાળવર્ગથી બીજા ધોરણ સુધીમાં નીતિની કેળવણીનો પ્રધાન હેતુ અને માનસિક કેળવણીનો ગૌણ હેતુ હોવો જોઈએ, અને પછીનાં ધોરણોમાં નીતિકતા સાથે રહેલી માનસિક કેળવણી હોવી જોઈએ. તેઓના અભ્યાસક્રમમાં મોન્ટેસોરિ પદ્ધતિ અને ક્રેબના સિદ્ધાંતોનો સમાવેશ થવો જોઈએ.

તેમને શિક્ષણ આપનાર શિક્ષિકાએ જાણવું જોઈએ કે બાળાઓ ટાંકી રૂપ છે અને એમની બુદ્ધિ પાણી રૂપે છે, એટલે કુવારાની નળી જેમ ટાંકામાં રહેલું પાણી બહાર ખેંચી લાવે છે, તેમ શિક્ષિકાએ બાળાઓમાં ગુપ્ત રહેલી શક્તિઓને અનુકૂળતા આપી બહાર કાઢવાની છે. તેમનાં મગજ ઘોળા કાગળ જેવાં હોય છે, એટલે ઘોળા કાગળમાં ગમે તેવા રંગોથી ચિત્ર દોરી શકાય છે, તેમ બાળકોના મગજમાં જ્ઞાનરૂપી ધણા રંગોથી સુંદર ચિત્ર દોરી મગજ કેળવી શકાય છે. તેની તંદુરસ્તી બળવવા સાથે કસરત કરવાની જરૂર છે. શરીર વધવાનો અને તેને મજબુત બનાવવાનો, બાળપણનો વંખત ધણો અગત્યનો હોવાથી, શિક્ષિકાએ તેમના અવધવાને પ્રમાણસર કેળવી, શરીરનો બાંધો મજબુત બનાવવા ધ્યાન આપવું જોઈએ. તેમનામાં સ્ફૂર્તિ, હોવી જોઈએ અને હુકમની આધિનતામાં રહેલો આનંદ લેતાં શીખવવું, અને રમતમાં આનંદ, સત્ય, સમૃદ્ધ પ્રેમ, લાગણી ઉદારતા, વિવેક દયા, સ્પર્ધા વગેરે ગુણો પ્રેરવામાં લક્ષ આપવું, કેમકે તે ગુણો જ સ્ત્રીઓને શોભાવનાર ગણાય છે.

આધુનિક કન્યાકેળવણી અને તેને અંગે કરવા લાયક સુધારા ૨૯૫

વળા વાર્તાના વિષયમાં સાધનની જે જરૂરિયાત જોઈએ, તેને બદલે તેનું નિશાન પણ જોવામાં આવતું નથી, તથા તે વિષયનો હેતુ શો છે, તેમાંથી શું ગ્રહણ કરી શકાય તેમ છે તે બાળકોના સમજવામાં આવતું નથી; અને પોતે કંઈ પણ ગ્રહણ કરી શકતા નથી; તેથી વાર્તાઓ પોપટની માફક મોઢેજ કરવામાં આવે છે. તેનું કારણ એજ છે કે વાર્તાનાં પાત્રો ને હકીકતનો સાર બાળકને જ લાયક અને તેના રોગના વર્તનમાં ઉતરી શકે તેવાં હોતાં નથી. દાખલા તરીકે, છોકરો ને વાઘની વાત બાળવર્ગમાં શીખવવામાં આવે છે, તેમાં જુહું ન બોલવાનો હેતુ હોય છે, પણ તે હકીકત બાળકના રોગના અનુભવનો નહિ હોવાથી, તેનો જોઈએ તેવો ખ્યાલ બાળકને આવી શકતો નથી. વાઘ જેવું વગડાકે પ્રાણી પાંચથી સાત વર્ષ સુધીના બાળકના જોવામાંજ લાગે આવતું હશે. પછી તેના સ્વભાવ, શરીર, વગેરેનો વિચાર બાળક શું કરી શકે અને તેની અસર તેના પર શું થાય? નજ થાય. એ તો દેડકો બળદનું પ્રમાણ બતાવતી બતાવતી પ્રાણી ગુમાવી બેઠી તેવું થાય. તેમ બાળકો તો શું પણ મોટાં માણસો તદ્દન અજાણી બાબત કલ્પી શકતાં નથી. દા. હિંદમાં પહેલવહેલી રેલવે થઈ ત્યારે તેને દેવી માની માણસો પૂજવા લાગ્યાં. ઑસ્ટ્રેલિઆમાં આંચળવાળા પ્રાણી ઈંડાં મૂકે છે, એ વાત મોટા અબણ માણસને કહો, તો તે વાત કહેનારને મૂર્ખ બતાવે. વળા કરણરાજનું લગ્ન મિનળદેવી સાથે થવામાં, રાજના હૃદયને ઉશ્કેરનારાં સાધનમાં ભાટોની વાણી અને રાણીની છબી હતી. માટે વાર્તાના વિષયમાં ચિત્રની ઉત્તમ સુંદરતા, શિક્ષણશૈલી અને પાત્રનું પ્રમાણ બાળકના સમજવામાં આવે તેવું, અને વર્તનમાં ઉતારવા લાયક હકીકતનો સાર, એટલું હોવું જોઈએ.

ભૂગોળમાં નદી, પર્વત, અખાત, શૂશિર, ખેટ, વગેરેની વ્યાખ્યાઓ ગોખાવવામાં આવે છે; પરંતુ તેજ આકારો કમ્પાર્ટકન્ટ એક ભાગમાં જમીનમાં બનાવ્યા હોય, તો તે નજરે જોવાથીજ પોતાની ભાષામાં સમજાવી શકે છે; એટલે તેમને ગોખવાની જરૂર રહેતી નથી અને તેનો ખ્યાલ બાળકને બરાબર થાય છે.

ગણિતના વિષયથી બાળકમાં સાચી આત્મશ્રદ્ધા, ચોકસાઈ, અને શાન્તિ વધે છે, માટે તેમાં જેમ અને તેમ બાળાઓને રસ પડે, તેવી રીતે શીખવવું. આ વિષયમાં ઘણી બાળાઓ પાછી પડે છે. ગુણાકાર, ભાગાકાર, ત્રિરાશિ વગેરે ભાગો ગણિતના પાયારૂપ છે. તે શીખવનાર

શિક્ષકાએ ધીમેથી તેના નિયમો લક્ષ્યપૂર્વક સમજાવવા, અને ક્યાં જૂલ થાય છે, એ તપાસી બાળાઓના મગજમાં સચોટ છાપ પાડવી, કે આગળ શીખવામાં જૂલ થાય નહિ.

નામું શીખવાની બાળાઓને ઘણી જરૂર છે; કેમકે ધરતો વહીવટ ચલાવવાનો તેમનાજ હાથમાં હોય છે, એટલે ઘણીની આવક કેટલી છે ? તેના પ્રમાણમાં ખર્ચ કેટલો કરવો ? કેવી રીતે કરવો ? કયા બાબતમાં ખર્ચ ઘટાડવાની, કે વધારવાની જરૂર છે ? વગેરે જીણી જીણી બાબતનો વિચાર, નામું શીખવાથી અને લખવાથી આવી શકે છે, અને તે પ્રમાણે વર્તવાથી ગરીબ સંસાર પણ સુખેથી ચલાવી શકાય છે. એથી ઉલટું નામાનો દિસાબ નહિ રાખવાથી, ખર્ચનું ને આવકનું માપ નહિ રહેવાથી, કોઈ વખત ખરાબ હાલતમાં આવી જવાય છે. નામું એ બાળાઓને યોગ્ય કરકસર કરતા શીખવાનું સાધન છે, માટે તેમાં રસ ઉત્પન્ન કરી તેનું સાઈ જ્ઞાન બાળાઓને અપાવું જોઈએ.

સીવણકામ એ બાળાઓનો ખાસ અંગત વિષય છે, તે હાલમાં પરદામાં પાસ કરવા પુરતોજ શીખવવામાં આવે છે; પણ તે જ્ઞાનનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી, તેમ તેમાં અભિરચિ ઉત્પન્ન નહિ કરવાથી, દરજનો ખર્ચ તો કાયમનોજ રહે છે; અને તે ઘટવાને બદલે દિવસે દિવસે વધતો જાય છે, એટલે બાળાઓને જોર વધતું જાય છે; પરંતુ જે ધોરણમાં જે કામ શીખવવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ તે ધોરણમાં કરવાની સમજણ પાડી રસ ઉત્પન્ન કરવો. જેમકે, પહેલા ધોરણમાં દોરો ભરવાનું કામ શીખવવામાં આવે છે. હવે એક ચોરસ કકડા પર ચારે બાજુ પટ્ટી વાળી દોરો ભરાઈ તેજ રમાલ તે કલાસની બાળાઓનાં દ્વિતર બાંધવાના ઉપયોગમાં લેવાવવામાં આવે, તો બાળાઓનો આનંદ વધે અને તેમનો પ્રેમ સીવણ ઉપર વધતો જાય.

બીજા ધોરણમાં દોરો ભરવાનું ને ઝોટણ કરવાનું કામ શીખવાય છે; માટે તેનો ઉપયોગ મોટી કોથળાઓ બનાવવામાં કરવો, અને તે કોથળામાં લણવાનાં સાધન રાખે, તેવી રીતે સમજ આપવી.

ત્રીજા ધોરણમાં ધાધરી સીવતાં શીખવવામાં આવે છે. ચોતાની હાથે સીવેલી ધાધરીઓ બાળાઓ પહેરે, અને તે પહેરનાર બાળાની કલાસ-

માં પ્રશંસા કરવાથી જેમની ધાધરી સારી નહિ સિવાઈ હોય, તેવી બાળાઓને તે તૈયાર કરવાનો અને પહેરવાનો ઉમંગ થશે, તેથી તેમને સાફ કામ કરવાની ટેવ પડશે તથા તેઓ સ્વાસ્થ્યથી બનશે, તેમ શીખેલું જ્ઞાન ધૂલી ન જતાં, તેનો ઉપયોગ કરતાં શીખશે. વળી ભવિષ્યમાં દરજ્જો ખર્ચ તેઓ બચાવી શકશે અને પોતાના કામથી કુટુંબમાં મદદગાર થશે. આવી રીતે જે જે શીખવવામાં આવે તેનો ઉપયોગ કરાવવાથી, તેઓને આનંદ પડશે. પોતાનાં જેવાં નાનાં બાળબેનનાં કપડા, ખમીસ, સદરો, ચદી, વગેરે વેતરતાં શીખી તે પ્રમાણે સીરીને, વાપરવાની ટેવ તેમને પડશે; પરંતુ તેના સાધનની પુરતી છુટ, તથા શિક્ષિકાઓની અનુકૂળતાઓ હોય ત્યારે આ પ્રમાણે થાય. હાલ તો પરીક્ષા પુરતાંજ સાધનના સાંસા હોય છે. ભરતકામમાં ધાધરાના લેસ, ઝૂલ, કેર, કાથળી વગેરેનો ઉપયોગ ગામડામાં હોવાથી તે કરાવવા. શહેરમાં બાળકનાં મોઝાં, રમાલ, ચક્ર, પંખા, ગરોડ વગેરેનો ઉપયોગ ત્યાં વધુ પ્રમાણમાં થવાથી તેવી રીતે શીખવવામાં આવે તો તે મદદકર્તા થાય. આવી રીતે નાનપણથીજ બાળાઓ પોતાના સાધન પોતેજ તૈયાર કરે અને તેનો ઉપયોગ કરે તો શિક્ષણનો હેતુ સફળ થાય છે.

સૃષ્ટિજ્ઞાનથી બાળાઓને સજીવ અને નિર્જીવનો ભેદ સમજાઈ ઇશ્વરની કળાનો અનુભવ થાય છે અને તેમને સર્વ પ્રાણી ઉપર પ્રેમ, દયા રાખતાં શિખવાય છે. આવી રીતે દરેક વિષયથી તેમની માનસિક શુદ્ધિ કેળવાય છે અને તે સંસ્કારો તેમના બાળકોમાં સ્વાભાવિક રીતેજ ઉતરે છે. કેળવાએલી શુદ્ધિથી, તેઓ પોતાના બાળકોને સારી રીતે કેળવી શકે છે; કેમકે નાના બાળકો માતાની પાસે ઘણો વખત રહે છે, અને તે વખતમાં જે સંસ્કારો પાડવામાં આવે છે, તેની છાપ ઘણી અસરકારક થાય છે. ઇશ્વરે હાથ, પગ, આંખ, કાન, વગેરે ચરીરના ભાગો સ્ત્રી અને પુરુષને સરખાજ આપ્યા છે, તેવી રીતે બાળાઓને ભણાવવામાં સરખોજ હક આપવાની જરૂર છે, અને તેઓને આપેલા લાભની અસર નવી પ્રગળે યથા વિના રહેતી નથી.

સુભદ્રાને તેમના બાઈ કૃષ્ણ ભગવાન કથા સંભળાવતા હતા, તે વખતે તેમના ગર્ભમાં રહેલા પુત્ર અભિમન્યુને યુદ્ધના છ કોદાનું જ્ઞાન થયું હતું. તે જ્ઞાન વડે તેમણે મોટા યતાં, યુદ્ધમાં જય મેળવ્યો હતો.

આવી રીતે માતાના વર્તનની ને ગુણની અસર સ્વાભાવિક રીતે બાળકોમાં આવે છે. શીતામાં શીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કહેલું છે, કે કુળની સ્ત્રીઓ દૂષિત થવાથી, વર્ણસંસ્કર પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી કુળનો નાશ થાય છે; પરંતુ દાસના વખતમાં કન્યાશાળાઓમાં શિક્ષણ આપવામાં પડતી દરકતો દૂર કરવામાં નહિ આવવાથી; કન્યાકેળવણીનો ફેલાવો વધુ પ્રમાણમાં થતો નથી. દરેક શિક્ષિકા પાસે બબ્બે ત્રણ ત્રણ કલાસો ભણાવવાના હોય છે, તેથી દરેક કલાસ પર પુરતું ધ્યાન નહિ અપાવાથી, કેળવણીનો ઉદ્દેશ જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં સચવાતો નથી. હુંકા પગારને લીધે ગૃહકાર્યમાં રોકાવાથી અને ખાનગી વખતમાં પોતાના શિક્ષણમાં દિવસે દિવસે વધારો કરવામાં લક્ષ્ય નહિ અપાવાથી, કન્યાઓના જ્ઞાનમાં વધારો થતો નથી. જે કલાસ જે શિક્ષિકાને સોંપવામાં આવે છે, તે કલાસ પરીક્ષાના પરિણામ સુધી બદલીઓ થવાને લીધે નહિ રહેવાથી, બાળાઓના શિક્ષણમાં નુકસાન થાય છે. તેમને પ્રસૂતિની રજા ચટતા પગારે ત્રણ માસ સુધી નહિ આપવામાં આવવાથી, અને આર્થિક સ્થિતિ ઓછી હોવાને લીધે પુરતો આરામ નહિ લેતાં, વહેલી દાજર થાય છે; પરંતુ તેવા અશક્ત શરીરથી શિક્ષણ આપવાનું કામ, તેનાથી સારું થઈ શકતું નથી તેથી, તેના શરીરને નુકસાન થાય છે, અને બાળાઓના શિક્ષણને ઘોડકો પહોંચે છે.

દિવાળી ઉપર અપાતી રજાઓમાં હિંદુ રિવાજ મુજબ ધણી ઉંમર લાયક બાળાઓ સાસરે જાય છે ને તેમને સાધારણ રીતે મહીનો દોઢ મહીનો ત્યાં રાખવામાં આવે છે, ત્યારે નિશાળોમાં એકાદ માસનો અભ્યાસ આગળ વધી જાય છે, એટલે તેઓ પાછળ પડવાથી કંટાળો લાવી લીડી જાય છે. આ દરમિયાન ગામડાંઓમાં ઉપજ્ઞાં ધોરણોમાં ભણુનાર બાળાઓ ઓછી હોય છે; પરંતુ આ રજાઓમાં વધારો કરવામાં આવે, તો તે બાળાઓ અધવચ્ચ લીડી નહિ જતાં, ભણુવાનો લાભ વધારે લઈ શકે.

કેળવણીમાં વધારો કરવા સારૂ પ્રદર્શન ભરવામાં આવે અને તેમાં દરેક નિશાળના કલાસવાર અમુક નમુનાઓ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે, ઉત્તમ નમુનાઓની યાદી સાથે પ્રદર્શનમાં મૂકવામાં આવે, તો દર વર્ષે કયા નમુના નવા નવા શીખવવામાં આવ્યા છે, તેનો લાભ કેટલીક બાળાઓને મળે છે, તથા તેમાં અભિરુચિ કરાવી આગળ કેટલા પ્રમાણમાં કામ વધે છે વગેરે બાબતો સમજી શકાય. એક બીજાના ખરા કામની તથા શિક્ષણની

સફળતા સમગ્રય તેમ તેવા નમુનાને ઉત્તેજન મળવાથી, તેનો લાભ દરેક બાળાને મળી શકશે તથા શિક્ષિકાઓને હુન્નરકલ્પોગતી ખીસવણી કરવાની જરૂર પડશે. વળી ઉપરી અધિકારી જે વખણાતી જગ્યાએ જાય તે જગ્યાની કારીગરીના નમુના પ્રદર્શનમાં શિક્ષિકાઓને બતાવવામાં આવે, ને તે પ્રમાણે બાળાઓને શીખવવામાં આવે તો ફાયદો થાય.

ઘણી શિક્ષિકાઓમાં વિષયો શીખવવાની પદ્ધતિમાં ખામી હોય છે. તે ખામીનું કારણ તેઓએ ટ્રેનિંગ લેતી વખતે પાસ થવા પુરતુંજ ધ્યાન આપેલું હોય છે તે છે. શિક્ષિકા તરીકે કામ કરવાથી તેની અગત્ય સમજે છે ત્યારે પરતાય છે, પણ તે પદ્ધતિના જ્ઞાનની તક નહિ મળવાથી, શિક્ષણ આપવામાં ભૂલ કરે છે, ને તે ભૂલ બાળાઓમાં પણ જોવામાં આવે છે. મોટે અમુક શિક્ષિકાઓનાં કામ સારાં હોય, તેવાંની પાસે તેજ વખતે પાઠ અપાવવાથી, તેની પદ્ધતિનો લાભ બીજી શિક્ષિકાઓ લઈ શકશે. આ પ્રમાણે પદ્ધતિઓમાં સુધારો કરવાથી, શિક્ષણમાં સુધારો થશે, અને તે લાભ બાળાઓને જ્ઞાન લેવામાં અવરોધ થશે.

બાળાઓના જ્ઞાનમાં વધારો કરવા સારું કન્યાશાળાની લાઈબ્રેરીમાં તેમને વાંચવા લાયક સારાં પુસ્તકો રાખવાની જરૂર છે કે જેથી તેઓ પુસ્તકો વાંચી વધારે જ્ઞાન મેળવી શકે. પુસ્તકો વાંચવાની ટેવ પાડવાથી, શાળામાંથી બીડી ગયા પછી પણ તેઓ પુસ્તકો વાંચી જ્ઞાનમાં વધારો કરતાં શીખી શકે છે. પ્રાચીન કાળમાં બાળાઓને કેળવવામાં માત્રાપ તરફથી પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવતું, તેથીજ લીલાવતી, સરસ્વતી, વગેરે વિદ્યા-બ્યાસમાં આગળ વધી પોતાની નામના કરી ગયાં છે.

બીજા દેશોમાં કન્યાકેળવણીમાં વધારે ધ્યાન અપાવાથી, તેઓ કેળવણીમાં આપણા કરતાં ઘણાં આગળ વધ્યાં છે, અને તેથી જપાન, અમેરિકા, ઈંગ્લંડ વગેરે દેશો લાલમાં આગળ પડતો લાગ લે છે. તેમને કેળવવાનાં સાહિત્યોમાં, શિક્ષણમાં અને શિક્ષિકાઓમાં, દિવસે દિવસે વધારો કરવાથી કન્યાકેળવણીમાં વધારો થાય છે. આવી રીતે બીજા દેશોની સાથે સરખાવતાં આપણા દેશની કન્યાકેળવણી ઘણીજ ઓછી છે તથા કેળવણી આપવાનાં સાધનો અને શિક્ષિકાઓ પણ ઘોડીજ છે.

માતાઓજ નાનાં બાળકોને કેળવવામાં તથા સરીરની તંદુરસ્તી જાળવવામાં ડૉક્ટર તરીકેનું ઉત્તમ કામ કરી પ્રજાની ઉન્નતિ કરવામાં

મુખ્ય સાધન ધણાય છે, એટલે બાળાઓને જેટલા પ્રમાણમાં, વધારે શિક્ષણ આપી કેળવવામાં આવશે, તેટલા પ્રમાણમાં તેઓ પોતાનાં બાળકોમાં ઉત્તમ સંસ્કાર પાડી તેમને કેળવી શકશે; તેથી ને બાળકો દેશની ચદતીમાં, આગળ પડતાં કાર્યો કરવામાં સમર્થ થશે. આ પ્રમાણે દેશની ચદતીનો આધાર આપણી પ્રજા ઉપર રહેલો છે, અને પ્રજાનો આધાર કન્યાકેળવણી ઉપર રહે છે. દાલ આપણા દેશમાં પણ કન્યાકેળવણીને આગળ વધારવા મહાન પ્રયત્નો પ્રયાસ કરી રહેલા છે, અને આપણે પણ બનતો પ્રયાસ કરી ફરજ હા કરવી એ મુખ્ય તરીકેનું કર્તવ્ય છે.

શારદા ચંદુલાલ

ઈ. હે. મિ. કન્યાશાળા ઓડ.

પાઠમાં રસ

(ગતાંકથી ચાલુ)

વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ અને નામું એ વિષયોના પાઠ કેવી રીતે રસિક કરી શકાય, તેના નમુના ગતાંકમાં આપ્યા છે. હવે બીજા વિષયોમાં કેવી રીતે રસ ઉત્પન્ન કરી શકાય, તે જોઈએ.

નિબંધ—આ વિષય ઘણાજ અગત્યનો છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાના વિચારો સાદી અને સરળ ભાષામાં ડોઝ પછી જાતની બૂલ ન થાય એવી રીતે જણાવી શકે, એટલા માટે છેક બાળવર્ગથીજ આ વિષય ઉપર ખાસ લક્ષ આપવાની જરૂર છે. નાનાં બાળકોને સખ્દરમત અને વાક્ય-રમતમાં ઘણો રસ પડે છે. આ રમતોથી તેમને ગમત સાથે ભાષાનું સાદું જ્ઞાન મળે છે, અને નિબંધનો પાયો મજબુત થાય છે. અપૂર્ણ વાક્યોમાં યોગ્ય સખ્દપ્રયોગ સમજણપૂર્વક અને સહેલાઈથી તેઓ કરી શકે છે. પરિણામે વાક્યરચના ઉપર તેમનો સંપૂર્ણ દાણ આવી જાય છે. વળી આ રમતોનાં મંદર અક્ષર અને છુટા સખ્દોવાળાં સાધનોની છાપ નાનાં બાળકોનાં મન ઉપર વારંવાર પડે છે, તેથી તેમનું લખાણ પણ સરખાત-થીજ સુધરે છે; એટલે તેઓ મોતીના દાણા જેવા અક્ષરથી છુટા સખ્દો-

વાળાં બૂલ વગરનાં વાક્યો લખી શકે છે. આ પ્રમાણે બે શરૂઆતથી જ નિર્બંધશિક્ષણ ઉપર લક્ષ આપવામા ન આવે તો બાળકોનું લખાણ બગડે છે, અને પછીથી તે સુધારતાં બહુજ મુશ્કેલી પડે છે. ઉપલાં ધોરણોમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓનું લખાણ તદ્દન ખરાબ હોય છે. તેમની ભૂલોની ચર્ચા કરતી વખતે નિર્બંધના લિન્નલિન્ન અંગે મંમંથી શિક્ષણ આપવું અગત્યનું છે. આ શિક્ષણ જુદી જુદી જાનના રમુજ દર્શાવેથી કેવી રીતે રસિક થઈ શકે, તેના નમુના નીચે અપવામા આવ્યા છે.

(૧) સારા અક્ષર:—નિર્બંધલેખનમા હંમેશા સારા અક્ષર લખવા જોઈએ. વિદ્યાર્થીના અક્ષર ઉપરથી જ તેના નિર્બંધની અર્ધી પરીક્ષા થઈ જાય છે. કેટલાકનું લખાણ એટલું બધું ખરાબ હોય છે, કે પોતાનું લખેલું પોતે પણ વાંચી શકતા નથી. આવું ખરાબ અક્ષરવાળું લખાણ વાંચનારને અતિશય કંટાળો આપે છે. એવા લખાણનો અર્થ ખેસાડતાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે, એટલું જ નહિ પણ આવા લખાણથી કોઈ કોઈ વખત વિવાદની વરસી થઈ જાય છે. નીચેના દષ્ટાંતથી આ બાબત સમજાવી શકાશે.

એક ખરાબ અક્ષરવાળા માણસે પોતાના ભાઈને કાગળ લખ્યો. તેમાં તેણે લખ્યું કે “કાકા અજમેર ગયા છે, અને કાકી કોટે છે.” હવે સાર્ધ સાહેબનું લખાણ મદા મુશ્કેલીથી વંચાય એવું હોવાથી તેના ભાઈએ જેમ તેમ કરીને વાંચ્યું, કે “કાકા આવ મરી ગયા છે, અને કાકી ફૂટે છે.” આ પ્રમાણે અર્થનો અનર્થ થવાથી પરિણામ એ આવ્યું, કે બધા સર્ગાવદાલાંએ એકઠાં થઈ કાકાની કાલુ માઠી. પહેલાં જ્યારે ઘોડું ભણેલા માણસો કાનામાના વગરના બોલીઆ અક્ષર લખના, ત્યારે ઉપરનો જનાવ ખરેખરો બન્યો હતો એમ કહેવાય છે. કાનામાત્રાવાળા અક્ષર બહુજ ગરબડીઆ લખવામા આવે, તે પણ આવી જાતનો અનર્થ થવાનો મંભવ છે.

અક્ષરનો ગરોડ ખરાબર નહિ કાઢવાથી એક અક્ષરને બદલે બીજો અક્ષર વંચાય છે. જેમકે ‘ટ’ ને બદલે ‘ર’, ‘લ’ ને બદલે ‘મ’, ‘અ’ ને બદલે ખ, ‘ય’ ને બદલે ‘પ’, ‘ઘ’ ને બદલે ‘ધ’ વગેરે. આવી રીતે એક અક્ષરને બદલે બીજો અક્ષર વંચાય, તો લખાણનો મૂળ અર્થ બદલાઈ જાય. ‘ટ’ અક્ષર ‘ર’ જેવો લખવાથી આખા લખાણનો અર્થ કેવી રીતે બદલાઈ જાય છે, તે નીચે આપેલા દર્શાવેથી સમજાશે.

“બાણને રવિવારે છાતીમાં દુખાવો શરૂ થયો હતો. તે દુખાવો બે દિવસ સુધી ચાલુ રહ્યો. પછી ત્રીજે દિવસે તે મટી ગયો.” આ લખાણમાં ‘મટી’ ને બદલે ‘મરી’ વંચાય તો ‘ત્રીજે દિવસે તે (દુખાવો) મટી ગયો’ એને બદલે ‘ત્રીજે દિવસે તે (બાણ) મરી ગયો’ એવો અનિષ્ટ અર્થ નીકળે. સારા મરોડદાર અક્ષર નહિ લખવાથી આ પ્રમાણે અવળું વેતરાઈ જાય છે, માટે અક્ષર તો મોતીના દાણા જેવા લખવા જોઈએ.

(૨) છુટા શબ્દો—લખાણમાં છુટા શબ્દો લખવા, એ પણ ખાસ અવગતની બાબત છે. શબ્દોનો ખીચડો કરી નાખવાથી લખાણનો અર્થ સહેજાઈથી સમજી શકાતો નથી. દરેક શબ્દ છુટા લખવાથી વાક્યનો અર્થ સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે. નીચેનાં દૃષ્ટાંતોથી આ બાબત સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી શકાશે.

દૃષ્ટાંત ૧ લું:—

અ ‘ચાકરનો કર ના દુઃખે’ એવી માન્યતા નિર્ધારિત દિલ્લવાળા શેઠની હોય છે.

વ ચાકરનોકરના દુઃખે દયાળુ શેઠનું દિલ દ્રવે છે.

ઉપર જણાવેલાં બે વાક્યોનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. અ વાક્યમાં ‘ચાકરનો કર ના દુઃખે’ એ ચાર શબ્દો છુટા લખવાથી તે શબ્દોનો અને આખા વાક્યનો અર્થ સહેજાઈથી સમજી શકાય છે. વ વાક્યમાં ‘ચાકરનો કર ના દુઃખે’ એ બે શબ્દો છુટા લખવાથી તે શબ્દોનો અને આખા વાક્યનો અર્થ સરળ થઈ જાય છે. બન્ને વાક્યમાં પહેલાં નવ અક્ષરો એના એજ છે; પરંતુ અ વાક્યમાં એ નવ અક્ષરોના ચાર શબ્દો બનેલા છે, અને વ વાક્યમાં એજ નવ અક્ષરોના બે શબ્દો બનેલા છે. તે શબ્દોને છુટા નહિ પાડતાં ‘ચાકરનો કર ના દુઃખે’ આ પ્રમાણે ખીચડો કરવામાં આવે, તો તેનો અર્થ સમજાવે મુશ્કેલી પડે.

દૃષ્ટાંત ૨ લું:—

અ આદારથી દેદ ટકે છે. બાવાઈ—બોજનથી શરીર ટકે છે.

વ આ દારથી શરીર શોમે છે. બાવાઈ—આ ફૂલની માથાથી શરીર સાફ દેખાય છે.

ક આદા ! રથી, ચૂર્પ સમાન શોમે છે. બાવાઈ—આદા ! રથમાં બેસી લડનાર ચોદો ચૂર્પના જેવો તેજસ્વી દેખાય છે.

અ વાક્યમાં 'આહાર' એ ચાર અક્ષરનો એકજ શબ્દ છે. દા વાક્યમાં એજ ચાર અક્ષરના બે શબ્દ છે. 'આ' અને 'હારથી'. ક વાક્યમાં પણ એના એજ ચાર અક્ષરના બે શબ્દ છે. 'આહા !' અને 'રથી'. હવે જો ઘ અને ક વાક્યમાં તે શબ્દો છુટા નહિ પાડતાં 'આહારથી' એમ બેગા લખવામાં આવે, તો તે વાક્યોનો અર્થ બદલાઈ જશે.

ઉપરનાં બે દૃષ્ટાંતોથી છુટા શબ્દો લખવાની કેટલી અગત્ય છે, તે વિદ્યાર્થીઓને રસિક રીતે સમજાવી શકાશે.

(૩) વાક્યરચના અને યોગ્ય શબ્દપ્રયોગ—નિબંધમાં વાક્યરચના ઉપર ઘણીજ કાળજી રાખવાની જરૂર છે; એટલું જ નહિ પણ શબ્દોનો અર્થ બરાબર સમજ્યા પછી જ તેનો વાક્યમાં યોગ્ય પ્રયોગ કરવો, એ બાબત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે. ઉપર જણાવેલી બાબત તરફ દુર્લક્ષ રાખવાથી વાક્યો કેવાં ભૂલભરેલ, અર્થવગરનાં, અને દંભધ્વાનગરનાં રચાય છે, તે નીચે આપેલાં દૃષ્ટાંતોથી રસિક રીતે સમજાવી શકાશે.

અ "નેપોલીયન એક સિપાઈ હતો, પણ તેણે પોતાની જાત મહેનતથી એક રાજા તરીકે પંકાઈ ગયો છે."

ઘ "જે માણસ જાતે મહેનત કરતો નથી, તેનામાં આજસુ, રોગી, અસત્ય વાણીવાળો વગેરે દુર્ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે."

ક "એકુતનો બધો આધાર જોઈએ તે સમયે વરસાદ આવે તો અનાજ બરાબર પાકે, પણ જો વરસાદ વધારે આવવાથી અધું વાવેતર કોહી જાય છે, તેથી માણસોને તથા પશુપક્ષીઓ અનાજ વિના ઘણું મરી જાય છે."

ઢ "શિક્ષકના હાથમાં કુમળાં પવિત્ર બાળકોના આત્મા શિક્ષકના હાથમાં આવે છે, માટે બાળકો મોટાં થાય ત્યારે નીતિને પંથે ચાલી કુળ તેમજ સમાજ દેશને લાભદાયક થાય, માટે શિક્ષકે ગુણસંપન્નથી કામ કરવાની જરૂર છે."

ઈ "અનાવૃષ્ટિથી પાક કોહી જાય છે, નવાણો ઉભરાઈ જાય છે, નદી-ઓના પૂડા વૂટી જાય છે અને ઘર પડી જાય છે."

ફ "વર્તમાનપત્રના અધિપતિએ નિષ્પક્ષપાતપણાવગરનું લખાણ લખવું જોઈએ."

ગ "સતયુગની પ્રજા ઇચ્છા પ્રમાણે ભટકનારી હતી, અને તે પ્રજા માનસિક સિદ્ધિને પામેલી, તેથી પૃથ્વીના રસથી ઉત્પન્ન થએલા

આકારનું લક્ષણ કરનારી હતી. તે એક સરખા રૂપ, આયુષ્ય અને મુખવાળી હતી.”

“આખી મનુષ્યજાતિ આવ સંસ્કૃતિના ઉદ્દોગોના અવશેષો નહિ ધરાવતી હોય, એવું અનુમાન વ્યાપક સૂત્ર ખાંધી ચકાય તેમ નથી.”

ઉપરનાં ભૂત ભરેલાં વાક્યો વિદ્યાર્થીઓનાંજ છે. તેમાં લુદી લુદી જાતની હાસ્યજનક ભૂલો થયેલી છે. આ ભૂલો તરફ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ્ય ખેંચી, તે પ્રશ્નાત્તર પદ્ધતિએ સુધરાવવાથી તેમની વાક્ય રચનાની શક્તિ કેળવી શકાશે.

(૪) વિરામચિહ્ન—લખાણમાં યોગ્ય સ્થળે યોગ્ય વિરામચિહ્ન અવશ્ય મૂકવાં જોઈએ. વિરામચિહ્ન નહિ મૂકવાથી અથવા ખોટી રીતે મૂકવાથી અર્થનો અનર્થ થઈ જઈ છે. તેની સાખીતી માટે એક રમુજ દૃષ્ટાંત નીચે આપવામાં આવ્યું છે. તે દૃષ્ટાંતથી વિરામચિહ્નની અગત્ય વિદ્યાર્થીઓ સમજી રસિક રીતે રજુ કરી શકાશે.

મોટા શહેરમાં કેટલીક જગાએ જતા આવતા લોકો અતિશય ગંદકી કરે છે. તે ગંદકી અટકાવવા માટે એવી જગાએ મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી કે તે જગાના માલિક તરફથી નીચે પ્રમાણે ચેતવણી આપનાર લખાણવાળું પાટીકું ચોટવામાં આવે છે.

“આ જગાએ ગંદકી કરવી નહિ. કરનાર શિક્ષાને પાત્ર થશે.” ઉપરના લખાણમાં ‘નહિ’ શબ્દ પછી પૂર્ણવિરામ છે, તે જરાબર છે. હવે કોઈ મરકરો માણસ ‘નહિ’ શબ્દ પછી મૂકેલું પૂર્ણવિરામ કાઢી નાખી, ‘કરવી’ શબ્દ પછી પૂર્ણવિરામ કરી દે છે. પરિણામ શું થાય છે, તે જોઈએ.

“આ જગાએ ગંદકી કરવી. નહિ કરનાર શિક્ષાને પાત્ર થશે.” ઉપર પ્રમાણે લખાણ તદ્દન ઉલટા અર્થવાળું બની જાય છે. આવી રીતે અયોગ્ય સ્થળે વિરામચિહ્ન મૂકવાથી હસવાલાયક ફેરફાર થઈ જાય છે, માટે વિરામચિહ્ન ઉપર ખાસ લક્ષ આપવાની જરૂર છે.

(૫) વિષય સંબંધી જ્ઞાન—જે વિષય ઉપર નિબંધ લખવાનો હોય તે વિષયનું વિદ્યાર્થીએ સાદું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. વિષય સંબંધી જરાબર માહિતી ન હોય તો સંતોષકારક નિબંધ લખી શકાતો નથી, એટલુંજ નહિ પણ કોઈ વખત ઓડનું ઓડ વેતરાઈ જાય છે. વિષય સંબંધી અજ્ઞાનથી વિદ્યાર્થીઓ કેવી જાતના છબરડા વાળા બેસે છે, તે નીચેનાં દૃષ્ટાંતોથી ખતાવી શકાશે.

અ. “વળી મહેનત કરી સુએજ અને પાનામા જેવી નહેરો ખોદી અનાજને માટે ઉપયોગી કરી.”

સુએજની નહેરથી બ્રૂમધ્ય સમુદ્ર અને લાલ સમુદ્ર તથા પનામાની નહેરથી આટલાન્ટિક અને પાસિફિક મહાસાગર જોડાઈ ગયા છે, એ જ્ઞાન નિબંધ લખનારને નથી. લેખક તો તે નહેરોને ગંગાજમનાતી નહેરો જેવી સમજે છે, તેથી ઉપર પ્રમાણે દાસ્તખ્વાનક બૂલ કરી છે.

વ. “યર નિર્વિઘ્ને પુરો કર્યો, અને અધને છુટો મૂકવામાં આવ્યો.”

અશ્વમેધ યજ્ઞ કરતા પહેલાં યજ્ઞના અશ્વને છુટો મૂકવામાં આવે છે. તે ઘોડાને જો કોઈ બાંધે તો તેની સાથે યુદ્ધ કરીને તેને છોડાવવો પડે છે. એવી રીતે દિગ્વિજય કરનારજ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરી શકે છે. આ બાબતથી ઉપરનું લખાણ લખનાર અજ્ઞાત છે.

ક. “કમળ, પોયણી વગેરે પુષ્પો જાણે પોતાના સૂર્યદેવ પિતાને ભેટવા કિત્સુક હોય તેમ ખીલીને તૈયાર થઈ જાય છે.”

સૂર્યોદય થતાં કમળ ખીલે, પણ પેયની (કુમુદ) તો બિડાઈ જાય. ચંદ્રોદય થાય ત્યારે પોયણી ખીલે. આ બાબતથી લેખક અજ્ઞાત છે.

ઢ. “લલિતનાં કાવ્યો એટલે લલિતાની બનાવેલી કવિતાઓનો સમૂહ કરી બનાવેલું એક પુસ્તક તેનું નામ લલિત કાવ્ય. તેણીએ ચૌદ પંદર વર્ષમાં સાદું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેણીએ સારા કવિના જેવી થોડા વખતમાં ખ્યાતિ મેળવી હતી.”

લલિત તો પુરુષ છે, સ્ત્રી નથી. ‘લલિત’ એ કવિનું ઉપનામ (તખલ્લુસ) છે. તેમનું નામ જન્મશંકર મહાશંકર હોય છે. નિબંધ લખનારે આ હકીકત જાણવાની તરદી લીધી નથી, એટલુંજ નહિ પણ લલિત એટલે લલિતા એમ અલેલટાપે અનુમાન કરી, આવો હસનીય છબરડો વાળી, ઓડનું ચોડ વેતરું છે.

ઉપરનાં દષ્ટાંતોથી વિદ્યાર્થીઓને સચોટ રીતે સમજાવી શકાશે, કે નિબંધ લખનારે જે વિષય ઉપર નિબંધ લખવો હોય, તે વિષયનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન અવશ્ય મેળવવું જોઈએ.

પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
હેડમાસ્ટર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ.

સુવાળ વિષે કાંઈક

અમદાવાદ જિલ્લામાં આવેલા વિરમગામ તાલુકાના ચાર ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. પૂર્વ તરફનો ભાગ ખાખરીઆના નામથી ઓળખાય છે, કારણ કે ત્યાં અસલ ખાખરાઓનાં પુષ્કળ ઝાડ આવેલાં હતાં. મધ્યનો ભાગ સુવાળના નામથી ઓળખાય છે, કારણ કે આ ભાગના રાજવીને ૪૪ ગામે મળેલાં હતાં.

ઉત્તરનો ભાગ વડીઆરના નામથી ઓળખાય છે. આ રથજે અસલ ચાવડાઓ અને સોલંકીઓ વચ્ચે વદવાડ ચલેલી તેથી કદાચ આ નામ આપવામાં આવ્યું હશે. દક્ષિણનો ભાગ નળનો કહેવાય છે, કારણ કે આ ભાગની દક્ષિણે નળ સરોવર આવેલું છે.

વડીઆરનો ભાગ ઇતિહાસથી ભરપૂર છે. તે સંબંધી પંચાસર, માંડળ વગેરે સંબંધી છુટક લેખોદ્ધારા આપણે કાંઈક જાણ્યું છે. આજે સુવાળ વિષે કાંઈક જાણીએ.

લંકાદાની લો. બો. શાળાના હેઠભાસ્તર સીતારામ બારોટ દેત્રોજના વતની છે. તેમનો મૂળ ધંધો દમુદીનો છે. એમણે વહીવંત્યાઓના ચોપડાઓ-માંથી એકકું કરેલું સાહિત્ય સુવાળના ઇતિહાસ પર સારો પ્રકાશ પાડે તેમ છે. પ્રસંગ મળ્યે તે આખો ઇતિહાસ છપાવવા પ્રયત્ન છે. તેમના એકલા કરેલા સાહિત્ય ઉપરથી સુવાળ વિષે નીચેની હકીકત મળી આવે છે.

સંવત ૧૨૪૨ ના અરસામાં કાઠિઆવાડની દક્ષિણે આવેલા વંથળા ગામમાં લોલ લખધીરસંગ નામનો એક બારોટ રહેતો હતો. તેનો વિવાદ જૂનાગઢના રાજવીના બારોટને ત્યાં થયો હતો, પણ આ વિવાદ તોડીને લોલને જદલે હીકરીને ખીજની સાથે પરણાવી દેવામાં આવી. લોલે આ ખાખતની ફરિયાદ વંથળાના ડોહીઆ જાતના હાકોરને કરી. લોલે વંથળાના હાકોરની મદદથી પરણવા આવનાર વરને મારી નાખી પોતાનું વેર લીધું. આથી વંથળાપર જૂનાગઢનો હક્કો થયો અને ડોહીઆઓને જૂનાગઢના હક્કથી વંથળા છોડીને પાટડી આવવું પડ્યું.

પાટડીના હાકોર જત્રસેન ઝાડાને વિરમગામના હાકોર સાથે વેર હતું. ડોહીઆઓને પાટડીમાં આશ્રય મળવાથી તેમણે વિરમગામ હાકોર સામે હક્કો થયો અને તેનું માથું જત્રસેનને બેટ ધર્યું. આથી જત્રસેને ડોહીઆઓને સુવાળનું રાજ્ય આપ્યું અને વંથળાના ડોહીઆઓની નવી રાજધાની

દેત્રોજમાં રથપાઈ. આ વંશનો પહેલો રાજા અમરસંગ ડોડીઓ સંવત ૧૨૪૨ ના વૈશાખ સુદ ચોથને દિવસ દેત્રોજની ગાદીએ બેઠો.

વખત જતાં ડોડીઆઓ વ્યસની અને ઉદ્દત બન્યા. લોકો રાજ્યના ત્રાસથી કંટાળી ગામ છોડી નારી જતા હતા. પણ લોકની સમગ્રવટથી તેઓ તેમ કરતાં અટક્યા. લોકે રાજાને ધન શિખામણ આપી અને થોડો વખત સંઘળું દીક દીક ચાલ્યું, પણ પાછળથી રાજ્યનો ત્રાસ પૂર્વવત્ ચાલુ થયો. આથી લોક બારોટ કંટાળીને કાશીએ જતા રહ્યા અને દેત્રોજના મહાજનને મોઢેરે જવા તથા ત્યાં કાલરીથી આવીને રહેલા સોલંકી કોઠારને ડોડીઆઓપર હલ્લો લાવવા આમંત્રણ આપવા જવા કહેવામાં આવ્યું. કાલરીનો સોલંકી કોઠાર લશ્કર લઈને ડોડીઆઓને મળવા આવ્યો. ડોડીઆઓનો સોલંકી કોઠાર સાથે મેળાપ થયો ત્યારે ડોડીઆઓ દારૂના ઘેનમાં મત્ત થયા હતા. સોલંકી કોઠારે તેમનો વધ કર્યો અને દેત્રોજની ગાદી લઈ લીધી. લોક બારોટને કાશીમાં આ ખબર મળ્યા એટલે તેમણે દેહ ત્યાગ કર્યો અને તેમનાં સ્ત્રી સતી થયા.

સોલંકી વંશમાં દેત્રોજની ગાદીએ કાનોજ નામનો એક કોઠાર થયો. એમ કહેવાય છે કે તે એક વખત શિકાર કરવા ગયા હતા. ત્યાં દેત્રોજની નજીકમાં આવેલા કાંઝ ગામમાં તેમણે એક કોળીની દીકરી જોઈ. તે ધણી સ્વરૂપવાન હતી તેથી તેની સાથે પરણવાની કાનોજને ઇચ્છા થઈ. આ દીકરીના પુત્રને ગાદીનો હક મળે એ સરતે તેની સાથે કાનોજનું લગ્ન થયું. આ પ્રમાણે ઉતરતી કામમાં સોલંકી કોઠારનાં લગ્ન થવાથી કાનોજનું કુટુંબગૌરવ ઉતરી ગયું અને તેઓ કોળાકોઠાર અથવા પાલવીકોઠાર એટલે કોઠરડાની પંક્તિમાં આવ્યા.

ખીજ દંતકથા એવી પણ છે કે એક વખત કાનોજ અસાવલના કોળા રાજાને મદદ કરવા ગયેલા એ મદદના ખદલામાં આ કોળા રાજાની દીકરી કાનોજ સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. ખરી વાત ગમે તે હો પણ કાનોજ કોળા કુટુંબની દીકરી સાથે પરણ્યા, એથી ક્ષત્રિયોમાં તેમનું કુટુંબગૌરવ ઘટ્યું અને ત્યારથી તેઓ પાલવી કોઠાર ગણાયા.

કાનોજ કોઠાર સંબંધી સિદ્ધપુરના વહીવંચાઓ જુદી રીતની હકીકત કહે છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—

ગુજરાતમાં જ્યારે મોગલ બાદશાહ શાહજહાનનો અમલ ચાલતો હતો ત્યારે અમદાવાદના સુબા તરફથી સુવાળની દેખરેખ રાખવાનું કામ

ગોપી પટેલ નામના એક ગૃહસ્થને આપવામાં આવ્યું હતું અને તેઓ દેત્રોજમાં રહેતા હતા. એક વખત ઇંદરાજ નામનો ચારણ દેત્રોજમાં આવ્યો, અને ગોપી પટેલને પોતાની સગવડ કરવા તેમણે વિનંતિ કરી. ગોપી પટેલે મસ્કરીમાં ઢલું કે દેત્રોજનો ઠાકોર કાનોજ છે તેથી તેમની પાસે જાઓ. કાનોજ સેલકી વંશનો હતો પણ દેત્રોજનો ઠાકોર ન હતો. તેણે પોતાની ભગીર ખોઈ હતી અને તે વખતે ચોકીઆતનું કામ તે કરતો હતો. ચારણ કાનોજને ત્યાં ગયો અને ત્યાં તેની યચાસકિત સેવા-સુશ્રૂષા થઈ. ઇંદરાજ ચારણ માતાને ઉપાસક હતો અને કાનોજને તેમણે આશીર્વાદ આપ્યો કે તમે દેત્રોજના ધણી થશો.

ચારણના કહેવાથી ત્યારથી તેઓ બહારવટે નીકળ્યા અને યુવાણને હુંટવા લાગ્યા. ગોપી પટેલે આ બાબતની બાદશાહને ફરિયાદ કરી. બાદશાહે કાનોજ બહારવટીઆને વશ કરવા એક ફોજ મોકલી. એક વખત સખત વંટોળાઆમાં આ ફોજને ઘણો ત્રાસ પડ્યો. કાનોજના માણસોએ આ મંકટના સમયમાં બાદશાહના સરદારોને અને ફોજનાં માણસોને મદદ કરી. આથી સરદારોએ ખુશ થઈને તેમને દેત્રોજની ગાદી આપી. શાહજહાન બાદશાહને આ વાતની ખબર પડી એટલે તેમણે આ કરાર ઉપર સહી કરી અને ઇંદરાજ બારોટના કહેવા મુજબ કાનોજ દેત્રોજનો ધણી થયો.

ઘોડા વખત બાદ શાહજહા, દારા દેત્રોજની પાસે અંબાસણા ગામમાં આવેલા ત્યારે પણ કાનોજએ તેમને મદદ કરેલી, તેથી તેમને બીજા કેટલાક હકો મળેલા અને શાહજહાને તે મંજુર રાખેલા.

ગોપી પટેલને આ વાત રૂચી નહિ. કાનોજએ પટેલને પોતાને મળવા આમંત્રણ મોકલ્યું પણ - તેઓ માંદગીનું બાનું કાઢી મળવા ગયા નહિ. ગોપી પટેલને સાત દીકરાઓ હતા. તેમને પટેલે બોલાવીને કહ્યું કે “તમે કાનોજને મળવા જાઓ પણ તેમને નમન કરશો નહિ.” કાનોજને પણ લાગેલું કે પટેલના દીકરાઓ નમન - કરશે નહિ, તેથી તેમના આગમનનું પ્રવેશદાર તેમણે એક નાની બારીના રૂપમાં રાખેલું, જેમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાં તેમને મસ્તક નમાવવું પડે. પટેલના સાતે દીકરાઓ બારીમાં પ્રથમ માથું નાખવાને બદલે પગ નાખીને આવ્યા અને કાનોજએ આ અપમાનના બદલામાં સાતે દીકરાઓનો વધ કરાવ્યો. આ વખતે મોટા દીકરાની વહુ ગર્ભવતી હતી. તેને પુત્ર પ્રસવ્યો અને તેનું નામ મકનદાસ રાખવામાં આવ્યું. મકનદાસને કોઈ કન્યા આપતું ન હતું. યુવાણ

માં આ વખતે દેત્રોજ, અધાર, અને ચુંવાળા એ પાટલાનાં ગામ ગણાતાં હતાં. કાનોજની મદદથી મકનદાસને ઉધરોજમાંથી કન્યા મળી એટલે ઉધરોજને તેમણે પાટલાના ગામમાં ગણવા કર્યાં.

ઉપર મુજબ સોલંકીઓના વખતમાં ચુંવાળનું રાજ્ય આઝાદ બન્યું અને કાનોજના વખતથી સોલંકી ઠાકોરા પાલવી ઠાકોરની ગણતરીમાં આવી ગયા.

કાલરીના સોલંકી ઠાકોરા બહુચરાજના ભક્તો હતા. કાનોજ પણ બહુચરાજનો પરમ ઉપાસક હતો. તેના વખતમાં દેત્રોજની જાહોજલાલી ગુજરાતમાં પ્રખ્યાત હતી. દેત્રોજમાં બહુચરાજનું એક મોટું મંદિર બાંધવામાં આવ્યું હતું અને તેની નજીક એક મોટો ચોક હતો. આજે પણ ચુંવાળનો ચોક કહેવામાં આવે છે. અત્યારે પણ હાલની લો. બો. ગુજરાતી નિશાળની નજીક સુંદર કોતરકામવાળા જખ્ખર પતયરો અને મોટી ઈંટો નજરે પડે છે. આ પુરાણકાળના ભવ્ય મંદિરોનાં અવશેષો હોય એમ જણાય છે.

કાનોજના વંશના ત્રીજા રાજાને કાનાણી, માનાણી, પરખાણી અને પોચાણી નામના ચાર પુત્રો હતા. આથી ચુંવાળનું રાજ્ય ચાર ભાગમાં વહેંચાઈ ગયું.

વખતના વહેવાની સાથે ચુંવાળની ઉપર કાળચક્રની અસર થઈ અને દેત્રોજ ઉજડ થયું અને ફરી વસાયું. આ મુજબ તડકો અને છાંયડો અનુભવતું, ઉજડ થતું અને ફરી વસાતું તથા આઝાદ થતું દેત્રોજ મંવત ૧૮૭૬ માં બરાબર આઝાદ થઈ અંગ્રેજ સરકારના કબજામાં આવ્યું. હાલમાં દેત્રોજ કરબાનું ગામ છે, છતાં તેનું પૂર્વ ગૌરવ પ્રાપ્ત કરી શક્યું નથી.

બહુચરાજનું પ્રાચીન મંદિર નાશ પામ્યું છે પણ નજીકમાં નવું મંદિર બાંધવામાં આવ્યું છે અને ત્યાં બહુચર માતાની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી છે. ગામમાં એક છોકરાઓની અને એક છોકરીઓની નિશાળ છે. સુખ્ય વરતી પાટીદાર અને વાણીઆઓની છે. નજીકમાં એક કુંજરી છે તેને જેખી ટેકરો કહેવામાં આવે છે. જુના કાળમાં દેત્રોજ અગલનું અને ગૌરવવાન શહેર હશે એટલું તો ત્યાંના પ્રાચીન અવશેષો ઉપર જિહ્વા નજર કરનારને પણ જણાઈ આવે તેમ છે.

ચુંવાળનો પ્રદેશ પૈસે ટકે હાલમાં નિર્ધન જણાય છે. કાનોજના વંશને ઠાકરડાઓ એક વખત ચુંવાળના રાજ્યકર્તાઓ અને સુખી હોવા છતાં હાલમાં નિર્ધન અને દુઃખી સ્થિતિમાં જણાય છે. કેળવણીમાં અભાવ અને દારૂનું ભુરુંબસન તેમની પાંચમાલી કરી રહ્યો છે. હુંદકાટના ગુન્હાઓનું

પ્રમાણ્ય સુંવાળમાં વિશેષ પ્રમાણ્યમાં જણાય છે. હાથમાં આવી વિપરીત રિયતિમાં આવેલો આ પ્રદેશ તેના પ્રાચીન ઇતિહાસથી ગૌરવવાન ગણાય છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી
આસી. ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ.

પાનમને તીરે

(૩૦૬ વાગ્યો ને લસકર.....એ લય.)

શીતળ ને ધીરો વાયુ વાય છે પાનમને તીરે,
દાઝ્યાં દીલ આવી શીળાં થાય છે પાનમને તીરે.

(૧)

પાથરના પડદા બેઠી કેવું નદનીર વહે છે,
પાથરદીર વારિ પ્રેમે એવું બેઠાય છે—પાનમને તીરે.

(૨)

'ધન' 'ધન' નીર વહીને ધનકારે એ સમજાવે,
જીવન જે હિજળી વહે તે શાંતિ વહી જાય છે—પાનમને તીરે.

(૩)

દાંક્યા પાથર ને ભમરાવાળા આ નીર પ્રવાહે,
હોડી સુકાની રિયર જે તીરે લઈ જાય છે—પાનમને તીરે.

(૪)

કુદરત ને જનના બંધે અટકીને પાછી વહે છે,
બંધો ગણુકારી તોડી વહેવું સમજાય છે—પાનમને તીરે.

(૫)

નિર્મળ નીર વારિદ કેઈ પર્વત ને પૃથ્વીપાત્રે,
જનના ક્ષણાણુ માટે કેવું રો'જાય છે—પાનમને તીરે.

(૬)

ધસમસતા નીર પ્રવાહે પાથર ને કાષ્ઠ તણાયે,
દલકું તરી જાયે, બારે તગીએ ધસાય છે—પાનમને તીરે.

(૭)

કુદરતનાં દર્શન દીક્ષને કેવી ચિર શાંતિ આપે,
સંસારી દીલકાં બક્તિરંગે રંગાય છે—પાનમને તીરે.

વાઘજીપુર, પાનમતીરે
૨૬-૬-૩૨

}

અ'બાશંકર હરિશંકર દ્વિવેદી

સુખર્ષ ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજુર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	અંશકર્તાનું નામ	પ્રગટકર્તા કે છુટકસેલરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજુરી આપવામાં આવી છે	રિમાર્ક્સ
૧ પ્રાથમિકી ઉર્દુ કોર્સ, લાગ ૨ (૧૯૨૯)	મિ. મોશ્વા દીરાજુદ્દીન	લખનૌર	૦-૫-૨૦	પ્રાથમિક સ્કૂલમાં મનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	
૨ " " " " " "	એન્ડ સન્સ, લાહોર	"	૦-૭-૧૭	"	
૩ " " " " " "	"	"	૦-૬-૨	"	
૪ ઉર્દુ મિડલ કોર્સ, લાગ ૧	"	"	૦-૧૧-૦	"	
૫ " " " " " "	"	"	૦-૧૧-૦	"	
૬ ગુલદરતએ અખલાક (૧૯૩૧ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. મોદી વલીઅહમદ વલી	અલ-ફલામ, છુટકો ન્યુમાકેટ, જે. સોસરીડી	૦-૧૨-૦	"	
૭ હરિમતી કરીદા, (૧૯૩૧ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. અમીતાનઝલી જોષ્વન્દ મિ. કોહિટર 'હરિમત' દિલ્હી	રાશિદુલખેરી, કોહિટર, હરમત, દિલ્હી	૧-૦-૦	ઝાકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલો અને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ મન્સ્ટીટયુશન માટે.	
૮ સવલાબે અંશક, (૧૯૨૯ ની બીજી આવૃત્તિ)	મિ. રાશિદુલ ખેરી, દિલ્હી	"	૧-૪-૦	મનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	
૯ હરિમતી દરતરખાન, (૧૯૩૦ ની ત્રીજી આવૃત્તિ)	મિ. અમીતા નઝલી	"	૨-૦-૦	ઝાકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલો અને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ મન્સ્ટીટયુશન માટે.	
૧૦ મન્ગો કે ખાતે (૧૯૩૧ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૮-૦	"	

૧૧. ગીમારોકે ખાતે (૧૯૨૧ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	મિસિઝ ખાતૂન અકરમ, રાશિદુલખેરી	"	૦-૧૦-૦	"
૧૨. ગીજી બેરી	"	મિ. રાશિદુલખ ખેરી	"	૦-૬-૦	"
૧૩. હયાતે સાલેલા (૧૯૩૦ ની ત્રીજી આવૃત્તિ)	"	મિ. રાશિદુલખ ખેરી	"	૧-૮-૦	"
૧૪. જમાલે લગનશીત, (૧૯૨૯ ની ત્રીજી આવૃત્તિ)	"	મિસિઝ ખાતૂન અકરમ રાશિદુલખેરી	"	૧-૦-૦	"
૧૫. યુલીસતાને ખાતૂન, (૧૯૩૦ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	મિસિઝ ખાતૂન અકરમ રાશિદુલખેરી	મિ. રાશિદુલખેરી, દિલ્હી	૧-૪-૦	ઝાકરીઆની પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ઓઆની પ્રીનિંગ હન્ડરીટયુશને માં હનામ અને લાય. બેરી માટે.
૧૬. નિસ્વાની ઝીંઘી, (૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	મિ. રાશિદુલખ ખેરી	"	૦-૮-૦	"
૧૭. નારતા, (૧૯૨૦ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	અગીતા નઝલી	"	૦-૨૦-૬	"
૧૮. હરમતી કાશિયા (૧૯૨૯ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	કુતીમાબેગમ બિન્ટે કાઝી મહમ્મદુલ્લેન સીવીલિ, બેંગલોર	"	૧-૮-૦	"
૧૯. તહરીર હિન્નિસા, (૧૯૩૦ ની ત્રીજી આવૃત્તિ)	"	મિ. સુગરા હુમાયુન મીરઝા, એડિટર, 'અન્નિસા'	"	૦-૧૨-૦	"
૨૦. હંડ કલયા (૧૯૩૦ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	અમીના નઝલી	"	૦-૮-૦	"

૨૨	જદીદ હિસાબ (હુર્ફ ધોરણ ૫ માં) કાઝી સૈયદ મહમદ મા માટે (૧૯૩૧ની પહેલી આઘતિ)	આઘતિ	૨૩ી કુલ ખેરી	૨	૦-૬-૦	ધોરણ ૫ માં અને એ. યુ. સ્ટુડેન્ટ ધોરણ ૧ લા અને ૨ ના માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	૦
૨૩	ધોરણ ૩ માં માટે	આઘતિ	૨	૨	૦-૬-૦	ધોરણ ૩ ના માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	૦
૨૪	જદીદ ભુગોળિક પદ્ધતિ એ. મ. અબ્દુલ્લે મહમદ માટે (૧૯૩૧ની પહેલી આઘતિ)	આઘતિ	૨	૨	૦-૬-૦	ધોરણ ૩ ના માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	૦
૨૫	જદીદ હિંદુસ્તાન ભુગોળિક પદ્ધતિ એ. મ. અબ્દુલ્લે મહમદ માટે (૧૯૩૧ની પહેલી આઘતિ)	આઘતિ	૨	૨	૦-૬-૦	ધોરણ ૩ ના માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	૦
૨૬	જદીદ ભુગોળિક પદ્ધતિ એ. મ. અબ્દુલ્લે મહમદ માટે (૧૯૩૧ની પહેલી આઘતિ)	આઘતિ	૨	૨	૦-૬-૦	ધોરણ ૩ ના માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	૦
૨૭	જદીદ ભુગોળિક પદ્ધતિ એ. મ. અબ્દુલ્લે મહમદ માટે (૧૯૩૧ની પહેલી આઘતિ)	આઘતિ	૨	૨	૦-૬-૦	ધોરણ ૩ ના માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	૦
૨૮	જદીદ ભુગોળિક પદ્ધતિ એ. મ. અબ્દુલ્લે મહમદ માટે (૧૯૩૧ની પહેલી આઘતિ)	આઘતિ	૨	૨	૦-૬-૦	ધોરણ ૩ ના માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	૦
૨૯	જદીદ ભુગોળિક પદ્ધતિ એ. મ. અબ્દુલ્લે મહમદ માટે (૧૯૩૧ની પહેલી આઘતિ)	આઘતિ	૨	૨	૦-૬-૦	ધોરણ ૩ ના માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	૦
૩૦	જદીદ ભુગોળિક પદ્ધતિ એ. મ. અબ્દુલ્લે મહમદ માટે (૧૯૩૧ની પહેલી આઘતિ)	આઘતિ	૨	૨	૦-૬-૦	ધોરણ ૩ ના માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	૦

૩૧ દિલ્હીનાનગર સુમરીયા (ગિરજા) મિ. કાદરઅલી, બી. એ. ૫ મા માટે (૧૯૨૭ ની પહેલી આગસ્ટ તારીખે ફક્લ આગસ્ટી)	"	"	૧-૦-૦	" " મો. ૫મા "
૩૨ દિલ્હીનાનગર સુમરીયા (ગિ. ૬ ફા માટે) (૧૯૨૮ ની પહેલી આગસ્ટી)	"	"	૧-૪-૦	" " ધો. ૬ ફા "
૩૩ દિલ્હીનાનગર સુમરીયા (ગિ. ૭ મા માટે)	"	"	૧-૪-૦	૬૨૬ ઉર્દુ રફ્ફો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનો માં ઇનામ અને લાય-બ્રેરી માટે.
૩૪ સલીનતે-દિલ્હીના જોર લંકા મિ. સી. મોરીસન, એમ. (૧૯૨૮ ની પહેલી આગસ્ટી)	"	"	૧-૪-૦	"
૩૫ તારીખે-દિલ્હી, બાત્ર ૧ લો (૧૯૩૧ ની પહેલી આગસ્ટી)	"	સેવડ મોદસીન સીરજા, મેસર્સ અતરચંદ કપૂર ખાનઅબ્દુલ દરગીહખાન, એન્ડ સન્સ, લાહોર અને પ્રોફ. મહમદઅલી	૧-૦-૦	૬૨૬ ઉર્દુ હાદરાની નિયાજના ધો. ૬ અને ૭ અને એ. યુ. નિશાળના ધો. ૧, ૨ અને ૩ માં અને હાદરી-ઓની નિયાજના ધો. ૬ ફા અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનમાં પાઠન પુસ્તક તરીકે.
૩૬ " બાત્ર ૨ નો "	"	"	૧-૦-૦	"

૩૭ ઉર્દુસ્તાનના જુગ્મદિઆ, (ધોનિ. અલીઅકબર કાઝીમી, મેસર્સ મેકમિલન એન્ડ કંપની એ. પટના યુનિવર્સિટીના રેફોર્મર) (૧૯૩૦)	મેસર્સ મેકમિલન એન્ડ કંપની એ. પટના	૦-૧૨-૦	ઉર્દુ છોકરાની નિશાનના ધોરણ ૫ મા માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૩૮ યુરેશિઆના જુગ્મદિઆ (ધોરણ ૬ મા માટે)	"	૦-૧૪-૦	" ધોરણ ૬ મા "
૩૯ અમેરિકા, આફ્રિકા, ઓસ્ટ્રેલિઆના જુગ્મદિઆ, (ધોરણ ૭ મા માટે)	"	૦-૧૨-૦	" ધોરણ ૭ મા "
૪૦ નિગારિસ્તાને ઉર્દુ	મિ. મૌલવી હકીમ અલી રહીન અહમદ, લેક્ચરર, ઓરિએન્ટલ કૉલેજ, દારાનગર	૦-૧૨-૦	ઉર્દુ સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ સ્કૂલોમાં ઉપયોગી માટે.
૪૧ મુસદ્દો મુકદ્દસ (૧૯૩૧ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. સૈયદ અલીરહીન અહમદ નાસિક	૦-૧૨-૦	"
૪૨ તેહઝીબ-નિસ્વાન	અસરજહાન બેગમ લાહોર	૫-૦-૦	ઝાકરીઓની સ્કૂલો તેમજ સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ તથા શિક્ષકોની લાયકગી માટે.
૪૩ ફૂલ	મેસર્સ સૈયદ મુસ્તાઅલી એન્ડ સન્સ, લાહોર	"	ઝાકરા તથા છોકરીઓની સ્કૂલોમાં સ્કોલરશીપ લાયકગી તરીકે.
૪૪ ઉર્દુના બદીદ કાયદા અ-અલિફ, (૧૯૩૧ ની સુધારેલી આવૃત્તિ)	મિ. રોષ અલીબવાદળી એ. લેક્ચરર, મુસ્લિમ યુનિવર્સિટી, અલીગઢ	૦-૧-૬	ઝાકરા તેમજ છોકરીઓના બાળવર્ગ માટે

સરસીડા	હાકોરસાહેબ દિપસિંહજી	૬-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ વહેંચી.
જલોદરા	ભારતસિંહજીએ સ્કૂલકમિટીના મેમ્બર ભીમ-સંગ કાકઠ સોલંકીએ	૨-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
લાકા	મે. હાકોરસાહેબ જીતસિંગજી નયુઆવાએ	૧૧-૦-૦	સ્લેટ, ચોપડીઓ, પેના, સાકર, ગોળ વગેરે વહેંચ્યું.
ગોધરા	પોલિસ કોન્સ્ટેબલ મોલડ લક્ષ્મણે	૮-૮-૦	ગાળકોને પતાસાં વહેંચ્યાં.
વોરા	પાઠક જશ્વંતરામ ગણપતરામે	૫-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
રણપુરા	ગામના આગેવાન ગૃહસ્થોએ મળી	૧૬-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સંતરામપુર	અત્રેના દિવાનસાહેબનાં પુત્રી સૌ. વિદ્યાગૌરી મંગુભાઈ દેસાઈએ	૧૮-૦-૦	કન્યાશાળામાં માટે ઘડિયાળ ભેટ આપ્યું.
ઈટવાડ	સ્કેટના ભાગીદાર હાકોર ચંદ્ર-સિંહજી કૂલાભાઈ તથા રોહાડ પ્રતાપસિંહ ગુલાબસિંહ તથા રોહાડ જીતસિંહ સાહેબસિંહ તથા રોહાડ લક્ષ્મણસિંહ નાયુસિંહ તથા શા. મુળજી-ભાઈ બાપુજી તથા રોહાડ નાયુસિંહ સામંતસિંહ તથા રોહાડ કાળુભાઈ ગુલાબસિંહ અને રોહાડ લક્ષ્મણસિંહ જમલસિંહ એમણે મળી.	૨૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કંબરી	દરજી વનમાળી નાયજીએ	૩-૦-૦	સ્કૂલમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પાટોદાર પુંજભાઈ નાયાસાઈએ	૩-૦-૦	"
ફતેપુરા	ગામલોકીએ	૧૪-૦-૦	ઘડિઆળ સ્કૂલને ભેટ આપ્યું.

રાજપીપળા સ્ટેટ

ભદામ	પા. પરસોતમભાઈ રણછોડ-ભાઈએ	૧૫-૦-૦	કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
ધમણાયા	પા. મોતીભાઈ ભગવાને	૩-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	આ. રેવાદાસ ગુલાબ તરફથી	૨-૦-૦	"
પાણેયા	પંડયા પ્રભાસંકર નાગેશ્વરે	૨૫-૦-૦	કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.

મેળવી	રાજપીપળાના સ્ટેશનમાસ્તર	૨૧—૦—૦	મારટીલો નં, ૩ હોકરને બેસવા માટે બેઠ આપી.
અવિધા	મનમોહનદાસે મિ. જગજીવન જેઠાલાલે	...	કન્યાશાળામાં જર્મન. સિદ્ધરના ખાલા નં. ૯૩ વહેંચ્યા.
	મિ. સોમાલાલ તરફથી	...	"
મહીકાંઠા એજન્સિસ			
ડબોડા	મિ. સોમનાથ લાલદાસ મિરુએ	૮૦—૦—૦	ત્રણે સ્કૂલોના વિદ્યાર્થી.
	"	૨૫—૦—૦	એને જમાડ્યા.
	"	૪૦—૦—૦	બાળ લાયબેરી માટે કબાટ આપ્યું.
	"	૪૦—૦—૦	નવી કન્યાશાળા તથા અંત્યજ્ઞશાળા ખુશી મૂકવા માટે ચાંદીના તાળા આપ્યાં.
	પટેલ એચ. એસ. બર્ધના	૧૨—૮—૦	નવી શાળાઓમાં એક
	મુવાડા હાલ અમદાવાદવાળાએ	૧૨—૮—૦	એક લડિઆળ બેટ આપ્યું.
	મિ. સોમનાથ લાલદાસ સુથારે	૩૦—૦—૦	ત્રણે સ્કૂલોમાં લાકડાંથી લાકું તથા ચવાણું વહેંચ્યું.
	મિ. કંટ્રાક્ટર ગુલાબચંદ	૨૦—૦—૦	"
	કરતુરચંદ		
	મિ. કંટ્રાક્ટર દલસુખ કાલિદાસે	૧૦—૦—૦	"
અડપોદરા	મુખી પા. રેવનદાસ બહેચરદાસ	૧૫—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીએને જમાડ્યા.
	તથા પા. પુળ લક્ષ્મીએ		
	શેઠ નગીનદાસ હુંગરશીએ	૩—૦—૦	સાકર વહેંચી.
	આચાર્ય પીતાંબર દેવશંકરે	૨—૦—૦	"
	જેશી પુરશોતમ હીરારામે	૧—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	વાડાના શા. કૃતેચંદ હિંગરચંદ	૧—૦—૦	"
	નાના એખલાના શા. મોહન	૧—૮—૦	"
	લાલ હુંગરશીએ		
	મોહનપુરના ગાધી કુલચંદ	૦—૮—૦	"
	હકમચંદ		
	મોહનપુરના સંગવી મણીલાલ	૧—૦—૦	"
	પાનાચંદ		
	સદાના વ્યાસ દમાશંકર હર-	૦—૮—૦	"
	ગોવિંદ		
	તલાડી પસવંતલાલ હરગોવિંદ	૧—૦—૦	સકરટેટી વહેંચી.
	શાહ સાકલચંદ દેવચંદ	૩—૦—૦	પતાસાં તથા આંકની ચોપટીઓ વહેંચી.

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં શાળાપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.

*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦
ખાળવીર	૦-૮-૦
કસરત અને હિલ	૦-૧૨-૦
ધરમાં અને બહાર	૦-૧૨-૦
રમવાની રમતો	
આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨	૦-૧-૧

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૨-૩
*સરળ ગુજરાત પ્રાતની ભૂગોળ	૦-૪-૦
મુંબઈથી લોકો (હિંદુસ્તાન સહિત)	૦-૫-૦
સંવાદ સંચય	૦-૧૦-૦
ખાળગીત	૦-૧-૦
ખાળિકાગીત	૦-૧-૦
*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ	
ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૦

—વસ્તુભાષા લક્ષુભાષા પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન ઢબથી લખાયેલું

ખાળસાહિત્ય.

સચુરદેવ આખ્યાન	૦-૪-૦
લીમચાતુર્ય	૦-૪-૦
વીર અભિમન્યુ અને	
મદુલાદ	૦-૮-૦
અલાહિદીન અને	
દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦
ખાળસંગીત માળા	૦-૩-૦
(હારમોનિયમ ગાદડ)	
સાહિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૦

દાલમાંજ

ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજુર થયેલી
સરળ

ગુજરાત પ્રાતની ભૂગોળ.

અત્યારસુધી બહાર પડેલી
ભૂગોળોમાં આ પહેલી ભૂગોળ ટેક્-
સ્ટબુક તરીકે મંજુર થયેલી છે.
ખાળકો પોતાની મેળે વાંચી સમજ
શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત
નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક
જિલ્લાની હકીકત નવીન ઢબથી
આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાથમિક શાળા, માધ્યમિક શાળા, કોલેજ, લૉ કોલેજ,
લાયબ્રેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ
સામાન કિંદ્રાયત ભાવે મળશે. બહારગામના ઓર્ડરો ઉપર પૂરતું ધ્યાન
આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને ભરપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક
વખત ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરશો.

ખાલાહનુમાન, રીચીરાડ
અમદાવાદ.

અંદુલાલ મણીલાલ પરીખ,
ખડાયતા બુકડીપો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે.

ખાળોપયોગી વાર્તાઓ ભાગ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ હમણાંજ બહાર પડી છે.
નાનાં બેઠરાં માટે ઘણીજ ઉપયોગી અને આનંદદાયી છે.

ઇ. સ. ૧૯૨૭ ના નવા મુદ્રાણ અભ્યાસક્રમ મુજબ

ખેલાર પડયાં છે ! ❧ ખેલાર પડયાં છે !

આજેજ મંગાવો,

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { આથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]

ખાળયોથી ખાળવર્ગ માટે { ભાગ ૧ લો કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પુસ્તક ૧ હું : પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૨ લો કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ થું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૩ લો કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ થું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટાશંકર ભટ્ટ,	મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.	આસિ. માસ્ટર,
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્સિસર,	સિટિ હાઇસ્કૂલ,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, મુરત.	અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
રીચીરોડ, અમદાવાદ

પ્રથમ કાઠિઆવાડ શિક્ષક સંમેલનમાં પ્રશંસા પામેલી યોજના અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલું અને મુંબઈ ધલાકાની ગુજરાતી ટેક્સ્ટબુક કમિટીએ પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોના ઉપયોગ માટે તેમજ ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે મંજૂર કરેલું.

ગણિત પ્રવેશ પુ. ૧ હું અને તેને લગતાં સાહિત્યો

વડે પ્રત્યેક શિક્ષિત ગાળાપ નાનાં બચ્ચાંઓને બાળમંદિરના સરખી કેળવણી આપી શકે છે.

આના સંબંધમાં અગ્રગણ્ય કેળવણીકારો શું કહે છે ?

“મી. શેખની વિચાર સરણી નવી છે અને આવકારદાયક છે. ડૉ. મોન્ટેસરિએ ગણિતનાં જે સાધનો બનાવેલાં છે તેની સાથે આ સાધનો મળતાં છે છતાં આ સાધનો સ્વતંત્ર બુદ્ધિથી અને અનુભવથી ઉપજાવેલાં છે.”

“ગણિતના વિષયમાં આ પહેલ છે.”

દક્ષિણામૂર્તિ-ભાવનગર.

ગિનુભાઈ બધેકા.

“આ પુસ્તક તેમજ તેને લગતાં સાહિત્યો તૈયાર કરવામાં અને તેને છપાવવામાં મી. શેખ કેવળ સેવાભાવથીજ પ્રેરાયા છે.”

મૃણાલભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ.

પ્રિન્સિપાલ હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન-રાજકોટ.
રંગ, રસ, રમત અને સર્જનથી બાળક શીખે છે તે માનસ-શાસ્ત્રના મુદ્દા ઉપર આ ગણિત પ્રવેશની રચના છે.”

ગજાનન ઉ. ભટ્ટ, એમ.ઈ.ટી. (લીડઝ) એમ.આર.એસ. ટી. લંડન.

“આ બાળકોનું પુસ્તક નથી પણ અસંખ્ય રંગબેરંગી ચિત્રોનું અને નકશાઓનું એક રમકડું છે.”

મુંબઈ સમાચાર, તા. ૧૮ જૂન ૧૯૩૨

“મી. શેખે ગણિત પ્રવેશનું પુસ્તક અને તેને લગતાં વિવિધ સાહિત્યો યોજી શિક્ષણક્ષેત્રમાં નવો પ્રકાશ પાડ્યો છે.”

ચાપટલાલ અંબાણી.

હેડ માસ્ટર, આર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વીમેન-રાજકોટ.
ગણિત પ્રવેશ પુ. ૧ હું કિ. રૂ. ૦-૨-૬ શિક્ષક આદર્શ કિ. રૂ. ૦-૬-૦

સાહિત્યો—બાડા કાર્ડ બોર્ડ ઉપર ચોટાડેલા ૬ નકશા, ૨૦૦ રમકડાંનાં ચિત્રો લાકડાની સ્લેટો વગેરે ૧૬ જૂદા જૂદા પ્રકારની વસ્તુઓ લોખંડની સુટ કેસ પેટી સાથે કિ. માત્ર રૂ. ૩-૦-૦. દરેક મોટા શહેરમાં બુકસેલરોને ત્યાંથી મળી શકશે.

નવાં પુસ્તકો

મુ. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[વિષય-સાકરણાલ અમૃતલાલ દવે]

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ધણાં લખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા
નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના,
સરળતા અને શૈલી એવા સુંદર છે.

કે બાળક ગુચ્છવાયા સિવાય આ કઠિન
વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલને સહેલો કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક સ્કૂલોમાં દાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

” ૨ જું ૦-૪-૦

મુ. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક બૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઠાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેલો

ફરફારો સાથે અને નવી રેલવે

ચક્રો સાથે આ છેલ્લામાં

રેલ્વે એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છોકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ
પરીક્ષાના બધાં વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
બીજાં જુની ઢગથી લખાએલાં અને
અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ગ
પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૩૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને મંતોપ થએલો છે.
દરેકે દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છોકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા
વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થયેલો છે. બંને પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
લેવું ઘણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીંગ, અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાથ-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધારણ ૪ ના માટે)
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દ્રષ્ટિથી ચોાનાયેલું

સરળ બાળ અંગગણિત
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

ભોગીલાલ કેશવલાલ પટયા,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.
અને
વસનજી કયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈશિઆ સ્ટેટ્સ એજન્સિએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનસુખરામ અણિશંકર દ્વિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.
કિંમત-૦-૩-૦

ફાઇનલ પરીક્ષા માટે ધણેજ ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ, અને
અણુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર,
કિંમત-૦-૧૧-૦

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવીન વ્યાકરણ ભા. ૩
વ. ફા. પરીક્ષા માટે ધણું ઉપયોગી છે.

પૃષ્ઠ ૨૩૬, કિંમત ૦-૧૨-૦

આ પુસ્તકમાં સંધિ, સમાસ, અભ્યય,
વિભક્તિના અર્થ, પૃથક્કરણ, સંયોગી-
કરણ, કવિતા વિચાર, અલંકાર વગેરે
ખાખતોનું સરળ અને સ્પષ્ટ વિવેચન
ધણી દ્વારા આપવામાં આવેલું છે.
લેખક-મુ. હી. ચોક્કસી એમ. એ.
દે. મા. પ્રે. રા. દે. કોલેજ, અમદાવાદ.

લેખક-મુ. હી. ચોક્કસી એમ. એ.
દે. મા. પ્રે. રા. દે. કોલેજ, અમદાવાદ.

એસ. બી. શાહની કંપની-ચાનકાર નાકા-અમદાવાદ

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ
અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

ખનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,
સુધારો વધારો કરનાર
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોક્કસી
એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.
પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦
તા. ૬-—જુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦
બાળા જોઈશે તો બધી તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાના છૂટા તથા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા
ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજરાય દેસાઈ
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.
કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી
છૂટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજરાય દેસાઈ
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

પુસ્તક ૬૧]

[અંક ૧૦-૧૧]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઑક્ટોબર-નવેમ્બર સને ૧૯૩૨

“ નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને અગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-પાદાના વળતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મુત્યુ પછી મૃત્યુના દહ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે હાથા ચએલા ઢોંકો હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના થી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઑગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ધી 'ડાયમંડ ન્યુઝિલી' પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીણ દેવીલાલ જનવાલે છાપ્યું
સલાખાસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	મન સંબંધી જુદા જુદા વિચાર	૩૧૯
૨	આધુનિક માનસશાસ્ત્ર અને દેખવણી	૩૨૩
૩	ગ્રાજીવશિક્ષણના નિયમો	૩૩૩
૪	એક શાળામાં ડોકીઉં	૩૩૯
૫	મારી નોંધપોથી	૩૪૩
૬	હાલનું સંશ્લિષ્ટાન શિક્ષણ	૩૪૬
૭	ધોરણ ૪ થી (નોંધ)	૩૫૧
૮	સરકારી નાદેરખખરો	૩૫૪
૯	મનામપત્રક	૩૬૧
૧૦	ખાનગી નાદેરખખરો	૬૦

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ઓપકા અને દુડીઓની લખાણટના સુધારા ઉપરાંત બેંગા, શેરા, વિમા અને પોસ્ટલ ઓફિસ વિશે પુરી માહિતી તથા જીવન મનોવત્ત ઉપરાંત નવાં ૧૬ મનોવત્ત દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી વૃક્ષના ઠરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટલ ૦-૨-૦ મુલ્ય—એન. એમ. ત્રિપાઠી સુરત—૬. ના. ની કંપની લાક્ષ્ય—દેસાઈ બધસ, છુકસેલર. એન/ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ ભાઈમદલાલ છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ, વાયુમંકતા ઓફિસ, પેલેસરોડ-વડોદરા.

નાદેરખખરના નવા લાપ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના નવમીએથી નાદેરખખરના લાપમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

નાદેરખખરના દર

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	ખા ખાન
આખું વર્ષ	૩. ૮૦	૩. ૬૦	૩. ૪૦
૬ માસ	૩. ૪૦	૩. ૨૦	૩. ૧૦
ત્રણ માસ	૩. ૨૫	૩. ૨૦	૩. ૧૫
એક માસ	૩. ૧૨	૩. ૧૦	૩. ૭

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨] ઓક્ટોબર-નવેમ્બર સને ૧૯૩૨ [અંક ૧૦-૧૧

મન સંબંધી જુદા જુદા વિચાર

શિક્ષક એ ઉત્તમ કારીગર છે. ખીજા બધા કારીગરને રથૂજી વસ્તુની જોડે સંઘવ હોય છે, પણ શિક્ષકનો વિષય જે મન છે તે ઘણી સૂક્ષ્મ વસ્તુ છે. સુધાર, લુહાર દરજી વગેરેને દેખીતી જડ વસ્તુ ઉપર ક્રિયા કરી તેનો અમુક જાતનો આકાર ઉપજાવવાનો છે, પણ શિક્ષકને બાળકની બુદ્ધિને સરકારી કરી તેનું ઉત્તમ ચારિત્ર ઘડવાનું છે. આ કારણને લીધે મન એ શું છે અને જ્ઞાન સંપાદન કરતી વખતે તે કેવી જાતની ક્રિયા કરે છે એ દરેક બાળકના કેળવણીકારે અવશ્ય જાણવાની જરૂર છે.

મન એ અતિસૂક્ષ્મ વસ્તુ છે એ આપણે તેના થોડાવણા અનુભવથી જાણીએ છીએ. ચોપડી કે મેજની માફક તેને આપણે જોઈ શકતા નથી. તેની ક્રિયા સમજવાને માટે આપણે આતર અવલોકન કરવું પડે છે. આપણું મન હરવખત જુદી જુદી ક્રિયા કરી અનેક જાતની અસર બાહ્ય પદાર્થ ઉપર ઉપજાવે છે; પણ આવી જાતના અવલોકન ઉપરથી તેનું ખરું સ્વરૂપ સમજવામાં આવતું નથી. કોઈ એક માણસ ગુરૂસે ચાલે છે ત્યારે તેના આખ, દાંત, હાથ વગેરે અવયવની ક્રિયામાં ફેરફાર ચાલે છે. તેના ચહેરા ઉપરના સ્નાયુ ઉપર થતી ક્રિયા ઉપરથી તે ગુરૂસાના આવેશમાં છે એમ આપણે જાણીએ છીએ. ખરી રીતે તેના ભાવનું આ મધ્યાર્થ જ્ઞાન નથી. જો તેનું વાર્તાવિક જ્ઞાન મેળવવું હોય તો આપણે અનુભવેલા એવા ભાવનું

ચિત્ર આપણા મગજમાં ખડું કરવું જોઈએ; એટલે યાદદારતા વડે તેની ખ્યાલ આપણા મનમાં આવવો જોઈએ. ત્યાંસુધી મનમાં થતાં જુદાં ફેરફાર આ પ્રમાણે કદપવામાં આવે નહિ, ત્યાંસુધી આપણે તેને ખરી રીતે જાણતા નથી. આ ઉપરથી શિક્ષક માટે એક બાબત એ દર્શિત થાય છે કે તેણે હંમેશાં બાળમાનસ અનુભવવાને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ત્યાંસુધી તે બાળકની મનની સ્થિતિ બરાબર અનુભવતો નથી કે જાણતો નથી ત્યાંસુધી તે બાળકને સમજતો નથી; એટલે તેને યોગ્ય તાલીમ તે આપી શકતો નથી. આવી રીતે શિક્ષકવર્ગે તેની બાળ અવસ્થાનો અનુભવ તોળે કરી બાળ માનસ સમજવાને માટે યોગ્ય પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

એક વિદ્યાને કહ્યું છે કે કુદરતની સર્વ વસ્તુઓમાં મનુષ્ય એ ઉત્તમ પ્રાણી છે; અને મનુષ્યની અંદર, ઉત્તમમાં ઉત્તમ બાબત તેનું મન છે; કારણ કે કુદરતની અદ્ભુતતા તથા તેનું રહસ્ય મનુષ્ય જેટલું સમજી શકે છે તેટલું કોઈ પણ પ્રાણી સમજતું હોય એમ જણાતું નથી. મનુષ્ય-મનની આવી પ્રભાવશીલ શક્તિ છે એ આપણે આપણા સુધારા માટે દરરોજ વપરાતી ચીજો ઉપરથી સ્પષ્ટ જાણી શકીએ છીએ; પણ તેની સાથે તે કેવી ગહન વસ્તુ છે એ પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ આપણે જાણીએ છીએ; તેમ છતાં તેને સમજવાને માટે વિદ્વાનોએ ભગીરથ પ્રયત્નો કરેલા છે, તેમાંના મુખ્ય શા શા છે અને તેને લીધે કેળવણીની પ્રક્રિયા ઉપર કેવી અસર થઈ છે તે આપણે હવે જોઈશું.

બાળક જન્મે છે ત્યારથી આસપાસની વસ્તુઓ તથા કુદરતમાં બનતા બનાવની અસર તેના મગજમાં થયાં જાય છે. ત્યાંસુધી તેની જ્ઞાનેન્દ્રિય સાશુત હોય છે ત્યાંસુધી તે જુદી જુદી જાતનું જ્ઞાન મેળવે છે. આવી રીતે આપણને જાણ જગતનું જ્ઞાન ધન્દિયોદ્ધારા મળે છે. જ્યારે ધન્દિયોદ્ધારા મળેલા સંસ્કાર મગજમાં પહોંચે છે ત્યારે આપણે કહીએ છીએ કે તે વસ્તુનું આપણને જ્ઞાન થયું છે. એ પ્રમાણે હરહમેશ નવી નવી જાતનું જ્ઞાન બાળકને મળે જાય છે. આ ઉપરથી સહજ વિચાર એ ઉદ્ભવે કે બાળમન એ મીઠું જેવી ધણી કોમળ પોચી વસ્તુ છે અને તેનો અનુભવ એ એક જાતની સીધ-છાપ છે. જેમ જેમ તેને અનુભવ થતો જાય છે તેમ તેમ ધન્દિયોદ્ધારા પડેલા સંસ્કારની છાપ તેના કોમળ મગજ ઉપર પડતી જાય છે. પત્થર કે લાકડા જેવા કઠણ પદાર્થ ઉપર સીલ મારતાં તેની છાપ પડતી નથી, પણ માટી કે મીઠું જેવી પોચી વસ્તુ ઉપર તેની છાપ સ્પષ્ટ અને જીંદી પડે છે. આવી રીતે બાળમનને મીઠું જેવું

નરમ ગણવાથી શિક્ષણ માટે એક બાબત એ સ્પષ્ટ થાય છે કે શિક્ષકે જેમ અને તેમ વારંવાર અમુક વિષયને લગતા સંસ્કાર તેના મન ઉપર દબા કર્યા કરવા કે જેથી તેમની છાપ તેના મગજમાં જાડી પડે અને તે બાબત તે ભૂલી નય નહિ. જે બાબતની છાપ આપણા મગજ ઉપર આછી પડી હોય છે તે આપણે, લાંબો વખત યાદ રાખી શકતા નથી; પણ જે તેના સંસ્કાર દબા પડ્યા હોય છે તો તે વધારે વખત સુધી યાદ રહે છે. આ પ્રમાણે મનની કામળ સ્થિતિને અનુસરી બાળકની શક્તિ વધે છે અને તેથી તે વધારે જ્ઞાન મેળવી શકે છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ મનની કલ્પનાને લીધે કેળવણીની દૃષ્ટિએ બાળકની શક્તિનો વિકાસ થઈ શકતો નથી, પણ અમુક બાબતના વારંવાર પુનરાવર્તન લીધે તેનામાં ગોખણપટ્ટીની ટેવ આવે છે એટલે સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની તેની વૃત્તિ નષ્ટ પામે છે. બાળમન એ મીણુ જેવી કામળ વસ્તુ છે એ કલ્પના સાધારણ લોકની વૃત્તિને અનુકૂળ છે; પણ જરા વધારે જોડા વિચાર કરતાં ખાલમ પડે છે કે મન એ કંઈ જઠ વસ્તુ જેવો નિશ્ચેષ્ટ પદાર્થ નથી, પણ તેનામાં સ્વતઃ ક્રિયા કરવાની શક્તિ છે અને તે વડેજ તે જ્ઞાન મેળવી શકે છે. જેમ કોઠીમાં દાણા ભરીએ છીએ તેમ બાળકના મગજમાં જ્ઞાન ઠાંસવાની જરૂર નથી. કોઠી જેવા જઠ પદાર્થમાં પ્રતિક્રિયા કરવાની શક્તિ નથી, પણ બાળમન તો દરેક પળે તેના ઉપર જે કંઈ ક્રિયા થાય છે તેને ગ્રહણ કરવાને તેના ઉપર પ્રતિક્રિયા કરે છે અને તે સંસ્કારને વ્યવસ્થિત કરી જ્ઞાન પદ્ધતિપૂર્વક મેળવે છે.

બાળમન સંબંધી બીજો વિચાર એ છે કે તેને જે જ્ઞાન મળે છે તે પદાર્થની ક્રિયાદ્વારા મળતા એક પછી એક પ્રત્યક્ષનો સમૂહ છે. કોઈ એક બાળક બિલાડી જુએ છે તો આ પ્રક્રિયા અનુસાર મળતું જ્ઞાન-તેનો આકાર, તેનો રંગ, તેનું ચલનવલન, તેનું બોલવું વગેરે જુદા જુદા પ્રત્યક્ષની પરંપરા રૂપ છે. તે બિલાડી સંબંધી જે કંઈ અનુભવે છે તે તેને જેવાથી ઉદ્ભવતા જુદા જુદા પ્રત્યક્ષો-ઈન્દ્રિયોની છાપના સરવાળારૂપ છે, એટલે બાળકને અમુક પદાર્થનું જે જ્ઞાન મળે છે તે પ્રથમ તેનું સમગ્ર સ્વરૂપ નથી, પણ એક પછી એક જુદા જુદા છાપ તેના મગજમાં પડે છે તેના સમૂહરૂપ તે વસ્તુજ્ઞાન છે. જેમ 'ચોપડી' એ તેના જુદા જુદા અણુઓનો સમૂહ છે તેમ તેનું જ્ઞાન જુદા જુદા પ્રત્યક્ષોના સમૂહરૂપ છે.

આ બીજી પ્રક્રિયાને અનુસરી શિક્ષણના જુદા જુદા વિષયમાં સંયોગી-કરણ પદ્ધતિ સ્વીકારવામાં આવી. જે બાળકને વાચન શીખવું હોય

તો તેણે પ્રથમ મૂળાક્ષર શીખવા અને તે ઉપરથી શબ્દો બનાવવા અને
જુદા જુદા શબ્દો ઉપરથી તેનાં વાક્યો કરવાં, અને વાક્યો ઉપરથી આખો
પાઠ ઉપજાવવો. આ પદ્ધતિ મુજબ હાલની બાળપોથી રચનામાં આવી છે.
દુકામાં દરકોષ વિષયની શિક્ષણપદ્ધતિ ઉપર વિચાર કરવાથી સમગ્ર
જરો કે એક વખત ઉપર જણાવેલા મનના સ્વરૂપને અનુસરી સંયોગી-
કરણ પદ્ધતિ શિક્ષણશાસ્ત્રમાં સાધારણ યથ પડી હતી.

મન એ કંઈ જડ વસ્તુ નથી, તેમજ તે જે કંઈ જ્ઞાન મેળવે છે
તે પૃથક્ પૃથક્ પ્રત્યક્ષોદ્ધારા મેળવતું નથી. ખરી રીતે તો તેનામાં સ્વતઃ-
ક્રિયા કરવાની શક્તિ છે. તેને જે કંઈ જ્ઞાન પ્રથમ મળે છે તે પદાર્થના
સમગ્ર સ્વરૂપનું હોય છે. જે કે પ્રથમ તે જ્ઞાન આપું અને થોડું હોય છે
પણ વખત જતાં તે બોખાઈ જાય જ્ઞાનમાં વિવિધતા આવે છે. બાળમન
સંબંધી ત્રીજે વિચાર વિજ્ઞાનના વિદ્યાસને અનુસરી એ પ્રચલિત થયો કે
તે એક યંત્ર છે. જેવી રીતે આપણું જરૂર કે હૃદય એવી મેળે ક્રિયા
કર્તા જાય છે, તેવી રીતે આપણું મન પણ અદ્વિતીય ક્રિયા કર્યા કરે છે. આ
કલ્પનામાં પ્રથમના વિચારના જેવી મનની જડતા જેવામાં આવતી નથી.
તે એક ક્રિયાવાન પદાર્થ છે એમ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. તેને લીધે
શિક્ષણમાં ક્રિયાને રચાન મળે છે. કોઈ પણ જાતની છાપ બાળકના મગજ
ઉપર કંઈ જાણ ફેરફારને લીધેજ પડતી નથી, પણ તેની સાથે મન પણ
ક્રિયા કરે છે. જેમ જરૂરમાં પડેલો ખોરાક આંતરડાની ક્રિયાદ્વારા એક
સ્વરૂપ યથ જાય છે અને તેને લીધે શરીરના જુદા જુદા અવયવોને લોહી-
દ્વારા પોષણ મળે છે, તેવી રીતે મગજમાં જે કંઈ છાપ પડે છે તે મગજ-
ની ક્રિયાને લીધે જ્ઞાનરૂપ યાય છે અને આપણા જ્ઞાનરૂપી પરિ-
મંડળના એક અંગ તરીકે તેના સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. જે કંઈ છુટા-
છવાયા સંસ્કાર હોય છે તેને જ્યાંમુઘી સુવ્યવસ્થિત કરવામાં આવતા
નથી ત્યાંમુઘી તેને આપણે બરાબર સમજી શકતા નથી, તેમજ યાદ પણ
રાખી શકતા નથી. આ પ્રમાણે મનને એક યંત્રરૂપ ગણવાથી શિક્ષણ-
શાસ્ત્રમાં ક્રિયા કરીને શીખવો એ જે સૂત્ર છે તેને ટેકો મળે છે અને મન
એ એક નિર્જીવ-જડ વસ્તુ છે એ ખ્યાલ દૂર થાય છે. તેને બદલે મન
એ એક સજીવ-ચેતન વસ્તુ છે એવો વિચાર સ્વીકારવામાં આવે છે. આવી
મનની સ્વાભાવિક ક્રિયા સ્વીકારવાથી શિક્ષણપદ્ધતિમાં કેવો ફેરફાર થાય
એ સમજી શકાય એમ છે. મન એ યંત્રરૂપ છે એ વિચારથી મનનું
અસ્વરૂપ હોય લાગતું નથી. અલગત ઉપર જણાવ્યા મુજબ તેની બીજી

કલ્પનાઓ કરતાં તે વધારે યથાર્થ છે, પણ તેથી કરીને આપણને તેનું અર્થ જ્ઞાન મળતું નથી. મનને યંત્રની ઉપમા આપવાથી પ્રથમ કરતાં આપણે તેને વધારે સારી રીતે સમજી શકીએ છીએ; પણ આ વિચાર પણ ખામીભરેલો છે. ખરી રીતે જોઈએ તો યંત્રની ક્રિયા અમુક નિશ્ચિત સ્વરૂપમાં થાય છે પણ મનમાં તો સ્વતંત્ર ક્રિયા કરવાની શક્તિ છે. આકાશનાં તારામંડળો અતિશય વિશાળ છે; પણ તે તેમના નિયત માર્ગમાં જ દૈર્ઘ્ય કરે છે; પણ એક બાળકમા અમુક વાત પસંદ કરવી કે નહિ એવી ઇચ્છાશક્તિ છે. આવી સ્વતંત્ર કામ કરવાની શક્તિ જદ વસ્તુઓમાં નથી, તેમજ સૂર્યમંડળ કે તારામંડળોમાં પણ નથી. વળી યંત્રમાં ખરા ખોટાનો વિચાર કરવાની શક્તિ નથી એટલુંજ નહિ પણ તેમાં ભૂત, વર્તમાન કે ભવિષ્યકાળનું અનુસંધાન કરી લામા સમયનો વિચાર કરવાની શક્તિ હોતી નથી. આ ઉપરાંત મનમાં હેતુપૂર્વક કરવાની જે વૃત્તિ 'જોવામાં આવે છે તે યંત્રરૂપ ચાલતા પદાર્થમાં હોતી નથી. યંત્રો તો બાહ્ય વેગ કે શક્તિના સંચાલનને અનુસરી ક્રિયા કરે છે, પણ કોઈ પણ જીવ તો સ્વતઃ શક્તિ-આત્મબળને અનુસરી તેની ક્રિયા કરે છે. મનુષ્યમાં તો બધાં પ્રાણીઓ કરતાં આત્મનિર્ણય કરવાની વિશેષ શક્તિ છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે બાળક એ સ્વતઃ વિકાસ પામતું પ્રાણી છે. તેનું મન સ્વતઃ-સ્વતંત્ર શક્તિ ધરાવતું હોવાથી તેના મન ઉપર જે કંઈ ક્રિયા થાય તેની સામે તે પ્રતિક્રિયા કરે છે અને તેને ચોતાના રૂપ તે કરી શકે છે. જેમ બાહ્ય જગતમાં આપણે વ્યવસ્થા, ક્રમ અને નિયમ અનુભવીએ છીએ તેમ બાળમનમાં પણ જ્ઞાનને સુવ્યવસ્થિત કરવામાં આવે છે અને અનેક જાતના સંસ્કારોને ક્રમ અને નિયમપૂર્વક ગોઠવી જ્ઞાનની સુંદર અને વ્યવસ્થિત પ્રક્રિયા ઉપજાવવામાં આવે છે. હાલમાં આ ચોથો વિચાર પ્રચલિત છે અને તેને લીધે શિક્ષણની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે. આવા થયેલા ફેરફારને આપણે આધુનિક કેળવણી કહીએ છીએ.

આધુનિક માનસશાસ્ત્ર અને કેળવણી

હાલની કેળવણીમાં જે મોટો ફેરફાર થયો છે તે કેળવણીના વિષય-મંજીનો છે. શિક્ષકના સર્વ વિચાર અને ક્રિયાનું કેન્દ્રસ્થાન બાળક છે એ આધુનિક કેળવણીનો પ્રધાન સૂત્ર છે. વિચારના આ પરિવર્તનને લીધે

શિક્ષણપદ્ધતિ, પુસ્તકો, શિક્ષણ સાહિત્યો, મકાન, શાળાનું રાચરચીકું, વખતપત્રક, રમતગમત, વગેરે અનેક બાબતો બાળકેળવણીની દૃષ્ટિથી દાલમાં રચવામાં આવે છે. બાળક એ બાળક છે, તે પુખ્ત ઉંમરના માણસ જેવું નથી; એટલે તેની શક્તિ, પ્રેરણા, લાગણી, વિચાર, ઊર્મિ વગેરે મનોભાવ મનુષ્યનાથી ધણા જુદા પ્રકારનાં હોય છે. વળી શિશુઅવસ્થા, બાળપણ, કિશોર અવસ્થા, યુવાવસ્થા વગેરે તેની જુદી જુદી અવસ્થા વખતે તેનું માનસ બદલાયેલું-જુદા પ્રકારનું માલમ પડે છે. બાળપણમાં જે શિક્ષણ-પદ્ધતિ તેના માનસ વિકાસને અનુકૂળ હોય તે કિશોર કે યુવાવસ્થામાં કામ લાગશે નહિ; તેમજ વિષય પરત્વે પણ તેવું સમજવાનું છે. પાંચ વરસના બાળકને અદ્ભુત વાર્તામાં જે અનહદ આનંદ થાય છે તેવો આનંદ બાર કે સોળ વરસના વિદ્યાર્થીને તેમાં નહિ પડે. તે સમયે તો સાદસ કે પરાક્રમેને લગતાં વર્ણનો તેને પ્રિય થઈ પડે છે અને તે આદર્શનો અનુભવ કરવાને તે પ્રેરાય છે.

આ પ્રમાણે ‘બાળક’ એ કેળવણીમાં અગત્યની બાબત છે, અને તેના દિતની દૃષ્ટિએજ શિક્ષણની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ એ નિઃસંશય છે; પણ બાળક શું છે, તેનામાં કઈ કઈ શક્તિઓ છે, તેનામાં શી શી પ્રેરણા ઉદ્ભવે છે, તેના ઊર્મિભાવ કેવા હોય છે, વગેરે સારીર શાસ્ત્ર તેમજ માનસ શાસ્ત્રને લગતી ઉપયોગી બાબતો શિક્ષકે જાણવાની જરૂર છે; કારણ કે જે વસ્તુ ઉપર તેને દિયા ઠરી અમુક જાતનું તેનું સ્વરૂપ ધડવાનું છે તેની ખાસિયત તથા શક્તિ વગેરે બાબત જાણ્યા સિવાય તેની પ્રવૃત્તિ અપૂર્ણ અને ખામી ભરેલી માલમ પડે છે. કેળવણીના ઇતિહાસમાં એક બાબત એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે જેમ મનુષ્યજીવનના હેતુ સંબંધી ફેરફાર થતો ગયો તેમ તેમ કેળવણીનો આદર્શ બદલાતો ગયો. વળી તેની સાથે વિદ્યાર્થીની શક્તિનું-તેના માનસનું જે પ્રમાણે સ્વરૂપ કલ્પવામાં આવ્યું તે પ્રમાણે શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી છે. જે બાળમન સંબંધી અમુક વિચાર પ્રચલિત થયો હોય તો બાળકેળવણીનું સ્વરૂપ પણ તે પ્રમાણે ધડવામાં આવેલું જોવામાં આવે છે. રૂસો, પેસ્ટેલોઝી, ક્રબ્સ અને મોન્ટેસોરી જેવા મહાન કેળવણીકારોના વિચારમાં જે ફેરફાર થયો છે, તે પ્રમાણે કેળવણીનું સ્વરૂપ નક્કી થયું છે તે હવે દરેકાઈ શિક્ષક સારી પેઢે જાણે છે; તેથી દાલના સમયમાં માનસશાસ્ત્રમાં શા શા ફેરફાર થયા છે અને તેને અંગે શિક્ષણની પ્રક્રિયા કેવા પ્રકારની બાંધવામાં આવી છે તે હવે આપણે જોઈશું.

હાલના સમયમાં શરીર અને મનના ગાંઠ મંચંધનો સિદ્ધાંત સર્વમાન્ય થઈ ગયો છે. મનની કોઈપણ ક્રિયા શરીર ઉપર અસર કર્યા સિવાય થતી નથી એ આપણે સર્વ જાણીએ છીએ. ઉગ્ર આવેશ કે ભૂમિને લીધે જઈ અને હૃદયની ક્રિયા ઉપર ભારે અસર થાય છે અને કોઈ કોઈ વખત તો તે અવ્યવસ્થિત થઈ જાય છે. તીવ્ર કંપનાની શરીર ઉપર તુકસાનકારક અસર થયાના ઘણા દાખલા આપણા જાણીતામાં આવ્યા છે. તેવીજ રીતે શારીરિક વિકારની અસર માનસિક ક્રિયા ઉપર યથા વગર રહેતી નથી. બહુ યાક લાગવાથી મન સુસ્ત થઈ જાય છે. શરીરમાંના વ્યાધિને લીધે મન ખરાબર કામ કરી શકતું નથી. મનની મંદ કે તીવ્ર સ્થિતિ ઉપર માણસના આશાવાદ કે નિરાશાવાદનો આધાર રહે છે. આ પ્રમાણે શરીર અને મન બંને સુદૃઢ હોવાની ખાસ જરૂર છે. મન (આત્મા) એ શરીરથી તદ્દન નિરાળી વસ્તુ નથી, પણ તેની ક્રિયાનો આધાર મગજની સ્થિતિ તેમજ શારીર વ્યાપાર ઉપર રહે છે. આ સત્ય દરેક શિક્ષકે ખરાબર યાદ રાખવાની જરૂર છે. શિક્ષણની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિને લીધે બાળકનું મગજ કામ કરે જાય છે, અને તેને લીધે તેના શરીરમાં વહેતા લોહીનો મોટો ભાગ મગજની ક્રિયામાં વપરાય છે; તેથી વિદ્યાર્થીનું શરીર સાંઈ અને મજબૂત કરવાની ખાસ જરૂર છે. આ કારણને લીધે દરેક શિક્ષકે બાળકની તંદુરસ્તી સુધારવાને માટે અને તેટલા પ્રયત્ન કરવા જોઈએ; કેવળ લેખન, વાચન કે ઇતિહાસ ભૂગોળ શીખવવામાં તેનું કર્તવ્ય સમાપ્ત થાય છે એ માન્યતા ભૂલભરેલી છે. બુદ્ધિની કેળવણી સાથે શરીરને તાલીમ આપવી એ પણ કેળવણીનું ઉપયોગી અંગ છે. તે બાબત ઉપર આપણે ત્યાં હજી સુધી ઘણું દુર્લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે અને તેને લીધે આપણા વિદ્યાર્થીઓનો બુદ્ધિનો વિકાસ પણ હલકી પંક્તિનો જોવામાં આવે છે.

હાલમાં જીવનશાસ્ત્રના સારા વિકાસને લીધે એક બાબત એ સિદ્ધ થઈ છે કે બાળકના શરીર, બુદ્ધિ અને હૃદયની શક્તિઓ અનેક યુગના વડીલોએ ને બાબતમાં સંપાદન કરેલી મંપત્તિનું ફળ છે. આ પ્રમાણે બાળકને હજારો વરસના માનવ જાતિએ પ્રાપ્ત કરેલા સંસ્કારનો વારસો મળે છે એટલુંજ નહિ, પણ તે તેનાથી ઉતરતા વર્ગના પ્રાણીઓ સાથે પણ ઘાડો સંબંધ ધરાવે છે; એટલે બાળકનું વર્તન એ અનેક પશુપ્રાણીઓએ અનુભવેલા સંસ્કારના પરિણામરૂપ છે. આ કારણને લીધે બાળક એ દિવ્ય કે ફિરસ્તા જેવી વ્યક્તિ છે અને સ્વર્ગમાંથી અમુક દોષને લીધે તેને આ મંસારમાં જન્મ લેવો પડ્યો છે એ એક કલ્પના છે. તેને ઠેકાણે હાલમાં એમ

માનવામાં આવે છે કે બાળકના જન્મતાંની સાથે તેનામાં જે જે પ્રેરણા કે ઊર્મિઓ જોવામાં આવે છે તે ઘણું અંગે પ્રાણી વર્ગના સ્વભાવને મળતી હોય છે. બચ્ચપણથીજ તે નીતિમાન કે સદાચારી છે એ ધારવું એ મોટી ભૂલ છે. બાળકોમાં ક્રૂરતા, જીલ્ડુ ખોલવાની ટેવ, અદેખાઈ, લડાયક વૃત્તિ વગેરે મનોભાવ કેવી રીતે તેનામાં આવ્યા તેનો ખુલાસો જીવનશાસ્ત્રના અભ્યાસથી વધારે સ્પષ્ટ થઈ શકે છે. મનુષ્યનો સ્વભાવ મૂળથીજ દ્વિરતા જેવો પવિત્ર હોતો નથી, પણ અનેક વરસોના ચએલા વિકાસને અનુસરી તેનામાં તેમની પ્રકૃતિ ઉતરી આવેલી છે અને ધીમે ધીમે કરેલા ફેરફારના પરિપાક રૂપ તેનો હાલનો સ્વભાવ નિર્ણયિત થયો છે. આ ઉપરથી આપણે એ બાબત યાદ રાખવાની છે કે બાળકોની વૃત્તિ આદર્શરૂપ નથી. તેની જે પ્રકૃતિ હાલમાં જોવામાં આવે છે તેમાં સુધારો કરી તેનું ચારિત્ર શિક્ષકે ધડવાનું છે. તેના ચારિત્રના ધડતરનો આધાર તેના જે કુદરતી વશણો આપણા જોવામાં આવે છે તેમાં યોગ્ય ફેરફાર કરવા ઉપર છે. આવી રીતે બાળસ્વભાવનો અભ્યાસ કરી તેમાં ધીમે ધીમે વિકાસ કરી તેને સારી તાલીમ આપવાની છે. તે એકદમ સુધરી જાય એવી આશા રાખવી એ નિરર્થક છે, કારણ કે ઘણા વરસના જે સંસ્કાર તેના મગજમાં પડ્યા હોય તેમાં ઘટતો ફેરફાર કરી તેનું જીવન સુધારવાનું છે, પણ તે કામ ધીમે ધીમે દૃઢતાથી કરવાની જરૂર છે.

બાળકને ઉપર જણાવ્યા મુજબ પ્રાણી વર્ગ સાથે ગાઢ સંબંધ હોવાથી તેનામાં મોટા પ્રમાણમાં તેમજ તીવ્ર સ્વરૂપમાં પાશવ વૃત્તિઓ જોવામાં આવે છે. આ બાબત ઉપર લક્ષ રાખીને તેને તાલીમ આપવાનું કામ કરવાનું છે. આપણે આદર્શ તેને ઉત્તમ મનુષ્ય-પુરુષોત્તમ-જનાવવાનો છે, તેથી તેની સ્વાભાવિક વૃત્તિઓને અનુસરી તેમને સંસ્કારી જનાવવાં જોઈ એ. વળી તેને અંગે બીજી બાબત એ યાદ રાખવાની છે કે બાળક જન્મે છે ત્યારે તેનું મન ચોક્કસ ચંદ્ર હોતું નથી; પણ તેમાં અમુક પ્રકારની શક્તિ મૂળથી જોવામાં આવે છે. વંશપરંપરાના નિયમને અનુસરી તેને જીવિસંપત્તિનો જે વારસો મળે છે તેની મદદ વડે શિક્ષકે તેની શક્તિઓ કેળવવાની છે; એટલે બાળક જ્યારે શાળામાં આવે છે ત્યારે તેનું માનસ અમુક પ્રકારનું ઘડાએલું હોય છે. તેના જન્મસિદ્ધના સંસ્કાર ઉપર ધર અને તેની આસ-પાસના સંજોગોને લીધે જે ક્રિયા થાય છે તેને લીધે તેનું અમુક પ્રકારનું વલણ બંધાએલું હોય છે. શિક્ષકને તો તેને આધાર તાલીમ આપવાની છે. અવ્યયત આ દૃષ્ટિએ શિક્ષકનું કામ ઘણું મર્યાદિત થાય છે, પણ બાળકના

મગજની કોમળ સ્થિતિ જોતાં તેને નિરાશ થવાનું કારણ મળતું નથી. ખરી રીતે તો બાળકની સ્વાભાવિક શક્તિનો લાભ લઈ તેને કામ કરવાનું છે; તેથી ઘણી વખત તેને જોઈતો વશ મળતો નથી; પણ તેથી તેણે નિરુત્સાહી થઈ સુરત બેસી રહેવું એમ ઠરતું નથી. આની માથે બીજી એક વસ્તુ તેના પ્રતિયોગ તરીકે યાદ રાખવી જોઈએ કે બાળકના આત્માની અનંત શક્તિ છે. વળી તેનામાં દેવ થવાની શક્તિ છે. ફક્ત તેનામાં શુભ સ્થિતિને રહેલી શક્તિને યોગ્ય સાધનથી ગતિ કરવાની જરૂર છે. જો શિક્ષક વર્ગમાં આ જાતની ભાવના દૃઢ થયેલી જોવામાં આવે નહિ, તો તે નિરાશાવાદને લીધે પ્રારબ્ધને વશ થઈ બેસી રહે એ મંભવિન છે. વાસ્તવિક રીતે તો શિક્ષકે આશા, ઉત્સાહ અને ખંત વડે બાળકને જોડેલી અને તેડેલી સારી કેળવણી આપવી જોઈએ.

માનસશાસ્ત્રમાં ઝીંઝે ફેરફાર એ થયો છે કે બાળકને કોઈ પણ વસ્તુનું જે જ્ઞાન મળે છે તે એક પછી એક એમ પરંપરારૂપ પ્રત્યક્ષોનું નથી. બાળકની ઇન્દ્રિયો ઉપર બાહ્ય જગતમાં ચતા ફેરફાર ઘડકો મારે છે. કોઈ કોઈ વખત તો તેના ઉપર દૃઢો પણ કરે છે. આ કારણને લીધે તેનાં મગજમાં જે સ્ફુરણો પેદા થાય છે તે પૃથક્ પૃથક્ એક પછી એક તેમાં પ્રવેશ કરે છે. પછી તેનો સમૂહ કરી તેમાંથી તે પદાર્થનું જ્ઞાન ઉપજાવવામાં આવે છે. આ વિચાર હવે સ્વીકારવામાં આવતો નથી. પણ બાળકને કોઈ પણ પદાર્થનું પ્રથમ સમગ્ર જ્ઞાન થાય છે એમ હાલમાં માનવામાં આવે છે. જો કે તેનું આ જ્ઞાન અપૂર્ણ અને આછું હોય છે, તોપણ તે આખી વસ્તુનું જ્ઞાન હોય છે. દા. જ્યારે બાળક બિલાડી જુએ છે ત્યારે તેને તેનું સમગ્ર જ્ઞાન થાય છે, અલગત આ પ્રથમ અવસ્થામાં તેનો આકાર, રંગ, ગુણ, શરીરની રચના, તેનો ઉપયોગ વગેરે બાજતનું ધણું ઝાણ જ્ઞાન હોય છે; પણ વખત જતા તે બોખામાં વિશેષ હકીકતો પુરવામાં આવે છે. પહેલા વિચાર મુજબ પદાર્થના છુટકે છુટકે પ્રત્યક્ષની છાપને એકત્રિત કરી તેનું જ્ઞાન ઉપજાવવામાં આવતું હતું, પણ હવે તો એમ માનવામાં આવે છે કે તેને કોઈ પણ વસ્તુનો પ્રથમ આખો ખ્યાલ આવે છે, પછી તે તેને લગતી હકીકત વિશેષ અનુભવ ચતા જોડી દેછે એટલે તેનું જ્ઞાન ધીમે ધીમે સવિસ્તર થતું જાય છે.

આ વિચારને અનુસરી શિક્ષણની પ્રક્રિયામાં મોટો ફેરફાર થયો છે. અગાઉ આપણે જોઈ ગયા છીએ કે કોઈ પણ વસ્તુના જુદાં જુદાં અંગોને

એકત્રિત કરી જે એક આખી વસ્તુ ઉપજવવામાં આવે છે તે સંયોગી-
કરણની પદ્ધતિ કહેવાય છે, કારણ કે તેમાં છુટી છુટી બાબતોનો સંયોગ
કરવામાં આવે છે. માનસ શાસ્ત્રના નવીન વિચાર મુજબ ખરી રીતે તો
બાળકને કોઈ પણ વસ્તુનો પ્રથમ સમગ્ર ખ્યાલ આપવો જોઈએ અને
પછી તેનું પૃથક્કરણ કરી તેની વિશેષ હકીકતનું જ્ઞાન તેને મળવું જોઈએ.
હાલમાં બાળવર્ગની વાચનશૈલી પરત્વે કેળવણીની આલમમાં મોટો ફેર-
ફાર થયો છે. આપણી બાળપોથી જોઈશું તો તેમાં પ્રથમ શરૂઆત અક્ષર-
થી કરવામાં આવી છે. અક્ષર જ્ઞાન થયા પછી તેમાંથી ઉપજતા શબ્દો
અને વાક્યોનું વાચન કરવામાં આવે છે. આ સંબંધી સહજ સવાલ એ
થાય છે કે આ શૈલી કુદરતી છે? બાળક પ્રથમ અક્ષર, શબ્દ કે વાક્ય
બોલે છે? વાસ્તવિક રીતે જેતાં બાળપોથીની શિક્ષણશૈલી જુના વિચારને
અનુસરી ધકકવામાં આવી છે. હાલમાં વાક્યથી શરૂઆત કરવાની પૃથા
લોકપ્રિય થતી જાય છે. બાળકને વાતોનાં વાક્યો વાંચવાનું ગમે છે,
કારણ કે તે અર્થયુક્ત અને સ્વાભાવિક છે. આ કારણને લીધે હાલમાં
કેટલેક ટેકાણે વાક્યો કે શબ્દોથી બાળકને વાંચતા શીખવવામાં આવે છે.
તેનો એક ફાયદો એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે તેથી બાળકોનું વાચન સરળ
થાય છે. તેઓ અચકાઈ અચકાઈને વાંચતા નથી. હવે શિક્ષણક્ષેત્રમાં
ખીજ કયા કયા ફેરફાર થયા છે તે હુંકામાં જોઈએ.

થોડાં વરસ પહેલાં બાળકો જે ચિત્રકામ કરતાં તે પ્રથમ આઠી
લીટી, સીધી લીટી, અર્ધગોળ વગેરે છુટા છુટા આકારો કાઢી કરતા. પછી તેને
જોડીને અમુક પદાર્થનું ચિત્ર કાઢવામાં આવતું હતું. હાલમાં પ્રથમથીજ
પિંડ ગિર કાઢનાં બાળકોને શીખવવામાં આવે છે. વળી જે કુદરતી પદાર્થો
છે તે પણ તેના સમગ્ર સ્વરૂપમાં કઢાવવામાં આવે છે. વાચનના પાઠમાં
આખા પાઠનો સાર કહ્યા પછી તેનું વાચન કરવાથી તેનો ભાવાર્થ વધારે
સ્પષ્ટ થાય છે. જે બાળક પાઠની મતલબ પહેલેથી જાણતો હોય છે, તો
તે પાઠ તે વધારે સારી રીતે સમજી શકે છે. વળી શબ્દોના અર્થ પણ
વાક્યના સંબંધમાં શીખવવામાં આવે છે. આપણે સારી પેઠે યાદ રાખવું
જોઈએ કે ‘શબ્દ’ એ વાક્યનું અંગ છે અને તેથી વાક્યના અર્થનો આધાર
તેના ઉપર હોય છે. આ કારણને લીધે અમુક શબ્દોનો અર્થ વાક્યના
સંબંધમાં સહેલાઈથી સમજી શકાય છે. તેવી રીતે હાલમાં બાળકોને પ્રથમ
આખી પૃથ્વીનો ખ્યાલ રસિક લોકવૃત્તાંતદ્વારા આપવામાં આવે છે.
આપણી પૃથ્વી કેવી છે તેનો થોડો ખ્યાલ આપ્યા પછી તે ધરની ભૂગોળ

શીખવાનું શરૂ કરે છે. હાલમાં વ્યાકરણશિક્ષણની શરૂઆત ક,ખ,ગ, જેવા અક્ષરચાનથી કરવામાં આવતી નથી; પણ વાક્યનું પ્રથમ તેને જ્ઞાન કરવામાં આવે છે; કારણકે આરંભમાં જુના જુદા પ્રકારના અક્ષરચાનથી તેમને કંટાળો આવે છે. ખરી રીતે તો વાક્ય, શબ્દ અને અક્ષર એ ક્રમ કુદરતી છે અને હાલની વ્યાકરણ શૈલીમાં તે બાબત હવે સ્વીકારવામાં આવી છે. કવિતા, શ્રુતવેખન, સૃષ્ટિજ્ઞાન, પદાર્થપાઠ વગેરે વિષયોમાં આ પ્રમાણે બંને ત્યાંસુધી પ્રથમ પદાર્થને સમગ્ર ખ્યાલ આપી તે બાબત શીખવવામાં આવે છે. એટલે દુકામાં શિક્ષકે બનતાં સુધી આખા ઉપરથી ભાગ ઉપર જવાની શૈલી અપ્તીયર કરવી. જ્ઞાન સંપાદન કરવાની આ પૃથક્કરણ પદ્ધતિ છે. કેટલાક વિચારમાં બંને પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરવાથી સારું શિક્ષણ આપી શકાય છે.

હાલના માનસશાસ્ત્રમાં ચોથી બાબત એ જાણવાની છે કે આપણા મનમાં જે વિચાર ઉદ્ભવે છે તે કાંકરાની ઢગલી માફક પડેલા કે ગોઠવાએલા હોતા નથી. આપણા વિચાર એ જડ વસ્તુની માફક સ્થાવર રહેતા નથી. વિચારનો સતત પ્રવાહ વળાં જાય છે. જેમ નદીના પ્રવાહનું પાણી ફરેક પળે પળે ગતિમાન માલમ પડે છે, એટલે તેની એકની એક સ્થિતિ કોઈ પણ વખત જોવામાં આવતી નથી, તેમ આપણા મનમાં વિચારનો પ્રવાહ હમેશાં વહેતો હોય છે; તેથી કોઈ પણ વિચાર આપણે તેની તેજ સ્થિતિમાં ફરીથી અનુભવી શકતા નથી. કાળક્રમે થએલા ફેરફારને લીધે તે જુદા સ્વરૂપમાં આપણે નિહાળીએ છીએ. જાંઘતી વખતે પણ સ્વપ્નમાં તેના ફેરફારનો અનુભવ થાય છે. વળી વિચારનો પ્રવાહ આપણું પોતાનું અંગ છે. જો કે તેમાં વિશ્લેષ કે ભાગ પડે છે તોપણ તે એક સતત પ્રવાહ હોય એવો અનુભવ આપણને થાય છે. આપણા મનની આવી વિચારપ્રણાલિકા તરફ નજર કરીશું, તો તેમાંના અમુક વિચાર ઉપર આપણને રાગદ્વેષ હોય છે; એટલે અમુક વિચારસમૂહને આપણે પસંદ કરીએ છીએ અને બાકીના તરફ દુર્લક્ષ આપીએ છીએ કે તેની અવગણના કરીએ છીએ. આપણા મનના આવા સ્વરૂપને લીધે શિક્ષણમાં પણ ફેરફાર થયો છે. બાળક પદાર્થનું જે જ્ઞાન મેળવે છે તે તેના મગજના એક ખુણામાં કાગળ કે પેન્સિલ માફક પડી રહેતું નથી; પણ જ્યાંસુધી તે વિચારરૂપી પ્રવાહના એક અંગરૂપ બને નહિ, એટલે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જ્યાંસુધી જુના અને નવા જ્ઞાનનો ગાઢ સંબંધ થાય નહિ ત્યાંસુધી તે આપણા કામમાં આવતું નથી એટલુંજ નહિ, પણ તેને આપણે ફરી યાદ

આંતર મનના પ્રદેશમાં ગએલા હોવાથી આપણે તદ્દન જૂઠી ગયા છીએ એમ ધારવું જોઈએ નહિ. આપણા મનનું બંધારણ એવું છે કે તે નજીવી બાજતો ઉપર ધ્યાન આપતું નથી. તેમને તે આંતર મનને સોંપી દે છે. મુખ્ય મુદ્દાની બાજતો જગત મનના અધિકારમાં હોવાથી તે આપણને તરત યાદ આવે છે. જો બધી ઝીણી ઝીણી બાજતો આપણે યાદ રાખીએ તો મન ઉપર કેટલો બધો અસર બોળે થાય એ કલ્પવું મુશ્કેલ છે; પણ વહેવારની સરળતા માટે ઝીણી બાજતો આંતર મનમાં પડી રહે છે અને મુખ્ય સિદ્ધાંતો જ જગત મન યાદ રાખે છે, તેથી એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે ભૂલી જવું એ અગત્યની કળા છે.

જો આપણે આંતર મનમાં રહેલા સંસ્કારના બંધારનો વિચાર કરીએ તો ઘણી વખત કેટલાક શિક્ષકો ગોખણપટ્ટી ઉપર જે ભાર મૂકે છે તે એક મોટી ભૂલ છે એમ જણાઈ આવે છે. કેઈ પણ વિષયની ઝીણી ઝીણી બાજતો ઉપર આટલું બધું કેમ લક્ષ આપવામાં આવે છે તે ભૂલ ઉપરના વિચારની મદદથી તરત સમજાઈ જાય છે. કેટલીક વખત શીખવેલી બાજત છોકરાને યાદ આવતી નથી તે ઉપરથી તેને નથી આવડતી એમ કહી શકાય નહિ. તે બાજત તેને થોડા વખત પછી યાદ આવે છે. કેઈ વિદ્યાર્થીને તે યાદ લાવતાં થોડી વાર થાય છે, તો કેઈને વધારે વાર લાગે છે, પણ તે ઉપરથી તે બાજત તદ્દન જૂઠી જવામાં આવી છે એ માનવું જોઈએ.

હાલના માનસશાસ્ત્રમાં વિદ્યાર્થીની શુદ્ધિ શક્તિ કેટલી છે તેનું માપ લેવાના ઘણા પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા છે. આપણે ત્યાં એક વર્ગમાં ચલાવેલા વિદ્યાર્થીની શુદ્ધિમાં ઘણો તફાવત જોવામાં આવે છે. અમુક વિદ્યાર્થીની શક્તિ કેટલી છે તેનું માપ આપણે આપણી હાલમાં ચાલતી પરીક્ષા ઉપરથી કાઢીએ છીએ. ખરી રીતે જોતાં તો હાલની પરીક્ષાની રૂઢિમાં ઘણી ખામીઓ છે. તેમાં મુખ્યત્વે પરીક્ષકના તરંગ કે ક્રાંદાને અનુસરી અમુક બાળક લાયક કે નાલાયક ગણવામાં આવે છે. વળી તેમાં વિચારશક્તિનો વિકાસ થાય એવા સવાલ ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. આ બધાં કારણને લીધે આપણે ત્યાં વર્ગમાંના વિદ્યાર્થીઓની શુદ્ધિમાં ઘણી અસમાનતા જોવામાં છે. આ કારણને લીધે શુદ્ધિશાળા વિદ્યાર્થીને અભ્યાસમાં જે ઉત્તેજન મળવું જોઈએ તે મળતું નથી. તેમજ મંદ વિદ્યાર્થી ઉપર જોઈતું લક્ષ આપવામાં આવતું નથી. હાલમાં શુદ્ધિની કસોટીના પ્રશ્નો યોજવામાં આવ્યા છે અને તે ઉપરથી અમુક વિદ્યાર્થીની શુદ્ધિ

શક્તિ કેટલી છે તેનું ચોક્કસ માપ શોધી કાઢવામાં આવે છે. જે વર્ગમાં લગભગ સરખી પંક્તિના વિદ્યાર્થીઓ હોય તો તેનું કામકાજ સારું થાય છે. વળી બાળકના વ્યક્તિગત વલણને ધોષણ મળવાથી તે વિદ્યાર્થી અભ્યાસમાં ઘણો આગળ વધે છે. તેને જે કુદરતી શક્તિ મળી હોય છે તેને અનુકૂળ વાતાવરણ મળવાથી તે એક આગળ પડતી વ્યક્તિ નીવડે છે. આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીની શક્તિના જુદા જુદા ભેદ માલમ પડવાથી તેનું યોગ્ય વર્ગીકરણ કરી વર્ગ બાધવામાં આવે તો અસાધારણ, સાધારણ અને મંદ બુદ્ધિવાળાને અભ્યાસ કરવાની યોગ્ય ભેગવાઈ મળે છે અને તેને લીધે દેશની બુદ્ધિમંત્રિમાં સારો વધારો થાય છે.

બાળશિક્ષણના નિયમો*

એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે કોઈ પણ બાળકનું સાંગોપાંગ જ્ઞાન મેળવવું હોય તો તેની હકીકત ચાર રીતે મેળવવી જોઈએ. જે એક મકાનનું જ્ઞાન પરિપૂર્ણ રીતે મેળવવું હોય તો તે ચાર રીતે મળે છે. (૧) આ મકાન શેને માટે બનાવેલું છે? એટલે તેનો શો હેતુ છે? (૨) એનો આકાર કેવો છે? (૩) એનો બનાવનાર કોણ છે? (૪) એ મકાન શેનું બનેલું છે? આ ચાર બાબતો શિક્ષણના વિષય પરત્વે ધરાવીએ તો એમ કહી શકાય કે પ્રથમ કેળવણીનો હેતુ શો છે? એનો કયો સારો હેતુ છે? (૨) જેમ મકાનનો અમુક આકાર છે તેમ શિક્ષણની કેવી રીતની યોજના ધરેલી છે? (૩) મકાનનો બનાવનાર સુચાર, મજૂર, લુહાર વગેરે કારીગર હોય છે; તેમ બાળકેળવણીમાં શિક્ષક એ હિતમ કારીગર છે. (૪) શિક્ષણ કે કેળવણીનો વિષય બાળક છે એટલે તેનામાં કઈ કઈ શક્તિઓ છે એ ચોથી બાબત કેળવણી સંબંધી સમગ્ર અને પરિપૂર્ણ વિચાર કરવાને માટે જરૂરી છે.

બાળક એ હાલમાં કેળવણીનું કેન્દ્ર છે. એને માટે અનુકૂળ મકાન તેનો યોગ્ય વિકાસ થાય તેવાં સાહિત્યો, પુસ્તકો, શિક્ષક વગેરે બાબત હિતમ હાલમાં ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે. બાળમનોવિકાસ કેવી રીતે હિતમ પ્રકારે થાય તે બાબત કેળવણીમાં ઘણી અગત્યની થઈ છે. બાળ કેળવણી હિતમ જ આગળ હિતમની માધ્યમિક તથા કોલેજની કેળવણીનો આધાર છે; માટે

* સ્ત્રીઓ માટેની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજમાં તા. ૬-૬-૩૨ને રોજ આપેલા બાધણનો સાર.

બાળશિક્ષણ સંગીત હોવું જોઈએ. પહેલાં તો શિક્ષકોની એ-ભૂલ થાય છે કે તેઓ બાળકને બાળક તરીકે નહિ ગણતાં તેને એક મનુષ્ય તરીકે ગણે છે. બાળક ૨ થી ૩ વર્ષનું હોય ત્યારે શિશુ કહેવાય છે. પછી ૪-૭ સુધી વર્ષનું થાય ત્યારે તે બાળક કહેવાય છે. ૮ થી ૧૨ વરસ સુધીમાં તેની કિશોર અને પછી યુવાવસ્થાનો આરંભ થાય છે. આવી રીતે તેની જીવી જીવી અવસ્થા છે, તેથી એના મનની અંદર જે જે વિચાર કે ભૂમિંઓ ઉભરાય છે તે તે માણસનાં કરતાં જીવી હોય છે. પાંચ વર્ષના બાળકને અદ્ભુત વાર્તા સાંભળવી બહુ ગમે છે, પણ ૧૨ થી ૧૬ વર્ષની ઉંમરનાને સાદસ કે પ્રાકૃતિક મનાં વર્ણન પસંદ પડે છે. ત્યારપછીની યુવાવસ્થામાં ચુંગાર રસની વાતો તથા નવલકથાઓ વાંચવાનો શોખ તેમને હોય છે. દરેક અવસ્થામાં બાળકનું માનસ બદલાયા કરે છે. શિક્ષકે બાળકને બાળક તરીકે જ ગણવું જોઈએ અને તેને અનુસરતી શિક્ષણની પદ્ધતિ ચોજવી જોઈએ.

જો આપણે પ્રાણીઓનાં ફરજંદ અને મનુષ્યનાં બાળકો તપાસીશું તો આપણને માલમ પડશે કે ચકલી કે મરઘીનું બચ્ચું જન્મ્યા પછી ખાવાની તથા ઊડવાની ક્રિયા જલદી કરી શકે છે; પણ મનુષ્યના ફરજંદને નિર્વાહ માટે લાંબી મુદતની તાલીમ લેવી પડે છે. વળી તેમાં મોટો તકાવત એ છે કે પ્રાણીઓનાં ફરજંદો કેવળ પ્રેરણાથી કામ કરે છે; પણ મનુષ્યનાં ફરજંદમાં થોડી પ્રેરણા સાથે બુદ્ધિ શક્તિ હોવાથી તે પ્રગતિ કરી શકે છે. હજારો વરસથી જે કરોળીઓ બળ ખાંધતો આવ્યો છે તેજ પ્રમાણે તે હાલમાં બાંધે છે. તેમાં આપણે કંઈપણ ફેરફાર જોતા નથી, કારણ કે તેમને વારસામાં કંઈ અનુભવ મળી શકતો નથી. પરંતુ માણસો પોતાના બાળકોને જ્ઞાન તથા સંસ્કારિતાનો વારસો આપી શકે છે. જે બાળકને સમાજ તરફથી સારી જાતનો વારસો મળે છે, તે વધારે સંસ્કારી અને જ્ઞાની થાય છે અને તેથી સમાજની સંસ્કૃતિ આગળ વધે છે. જે સમાજમાં બાળકોને સારા સંસ્કારો વારસામાં નથી મળતા, તે સમાજ આગળ પડતો નથી. હોટેલોનાં બાળકોનો સામાજિક વારસો ઓછો છે, તેથી તે પછાત રહે છે. અંગ્રેજ, જર્મન કે હિંદુ બાળકોને વડીલોપાજિત જ્ઞાનની દોલત એટલી બધી મળે છે કે તે આ જગતી પ્રજાના કરતાં હજારગણું શીખી શકે છે અને દેશની બુદ્ધિસંપત્તિમાં વધારો કરી શકે છે.

જ્ઞાન આપવું એટલે શિક્ષણ શું છે તે હવે જોઈએ. બાળક જન્મે છે ત્યારે તેના પર જે રીતે અસર થાય છે. એક તો મનુષ્યના સહવાસની અસર અને બીજી અસર કુદરતી સંજોગોની છે. કુદરતમાં થતા અનેક

ફેરફારો આળકોના મગજ ઉપર એવો ધક્કો મારે છે કે તેને લીધે કુદરતી બળની અસર તેના ઉપર હરહમેશ થયા જાય છે. જે આળકે દરીઆ કિનારે રહે છે તેના સંસ્કારો જે આળકે જંગલમાં જન્મ્યું હોય તેના કરતાં જુદા પ્રકારનાં હોય છે. તેમજ જે આળકે ગામડામાં કે શહેરમાં જન્મ્યું હોય છે તેના સંસ્કારો તેવા વાતાવરણને લગતાજ ધકાય છે. આવી રીતે આળકે એ એતન પ્રાણી છે અને તેના પર મનુષ્ય અને પ્રકૃતિની અસર થાય છે તેથી તે જ્ઞાન મેળવે છે. એક આળકના આગળ કુરકુરીઈ છે. તે રમાડવા જાય છે એટલે તે તેને નહોર ભરે છે. આના કુરકુરીઈ એ બાલ્ય સંજોગો છે અને જે અસર તેના મગજ ઉપર થાય છે તેને લીધે તે દૂર ખસી જાય છે; એટલે કુરકુરીઈ એ ઉત્તેજક છે અને તેનું ખસી જવું એ પ્રતિક્રિયા થાય છે. આવી રીતે બાલ્ય સંજોગોની મગજ ઉપર થતી ક્રિયા અને તેના પ્રત્યુત્તર રૂપ થતી પ્રતિક્રિયાનો જે સંબંધ બંનાય છે તેને આપણે શિક્ષણ કહીએ છીએ. આ પ્રમાણે આળકના મન ઉપર જે અસર થાય છે તેને લીધે જ્યારે જ્યારે તે કુરકુરીઈ જુએ છે ત્યારે ત્યારે તે તેનાથી દૂર જાય છે. બાલ્ય સંજોગોની જે અસર તેના મન ઉપર થાય છે, તેની સામે આળકે જે પ્રતિક્રિયા કરે છે તેને આપણે શિક્ષણ કહીએ છીએ. આપણા શિક્ષણની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓનો હેતુ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જુદી જુદી જાતનો સંબંધ બાંધવાનો છે; તેથી સંજોગો સામે જે પ્રત્યુત્તર કરવામાં આવે છે તે શિક્ષણ છે. ટુંકમાં સૌ પ્રથમ એને શિક્ષણ કહેવામાં આવે છે. આવી જાતના અનેક સંબંધો ઘરમાં, વર્ગમાં તેમજ દરેક જગ્યાએ પરિસ્થિતિની ક્રિયારૂપે આળકના મગજમાં બંધાતા જાય છે.

એક આળકે 'શ' નો ઉચ્ચાર 'સ' કરે છે. શિક્ષક પોતે 'શ' બોલે છે અને તે પ્રમાણે તેની કને 'શ'નો ઉચ્ચાર કરાવે છે; એટલે તે 'સ'ને બદલે 'શ'નો ઉચ્ચાર કરે છે. આવી રીતે બાલ્ય સંજોગોની અસરથી તે પ્રત્યુત્તર રૂપે શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરતાં શીખે છે. ઘરમાં કે શાળામાં કેટલીક વાર આળકને અમુક કરવાને 'હા' અથવા તેને 'ના' કરવાનું કહેવામાં આવે છે અને તે પ્રમાણે ક્રિયા કરીને અમુક પ્રકારનું શિક્ષણ તે મેળવે છે. વળી ભય કે શિક્ષાને લીધે પણ તે તે પ્રમાણે કરે છે. દા. એક આળકને આ બેઠીને તે પીવાનું મન થાય છે. તેને તેમ કરવાનું ના કહેવામાં આવે છે. જ્યારે જ્યારે તે આ પીવાનું કહે છે ત્યારે તેને તેમ કરતાં અટકાવવામાં આવે છે, એટલે પછીથી તે આ પીવાને ઇચ્છતું નથી. જે કે તે આ જુએ છે પણ તે પીતું નથી અને તેને બદલે દૂધ પીવાની

તેવ પાડ્યાથી તે દરેજનું દૂધ પીએ છે. આવી રીતે મગજમાં સંબંધ બંધાવવાથી તેનું ચારિત્ર ઘડાય છે. બાળકનું મગજ એ એવી સૂક્ષ્મ અને કોમળ વસ્તુ છે કે તેમાં હજારો આવા સંબંધો બંધાએલા હોય છે. તેને આપણે તાલીમ કહીએ છીએ. એક બીજો દાખલો લઈ આ બાબત વધારે સ્પષ્ટ કરીશું. એક માણસ પાસે કુતરો હતો. તે તેની આગળ માંસ ધરતો અને જેવો તે કુતરો લેવા જાય કે તેને તે આશુક લગાવતો. આવી રીતે તેને વારંવાર શિક્ષા કરવાથી તે માંસ જોતો તોપણ તે લેવાને તેને મન થતું નથી; કારણ કે માંસ લેવાની વૃત્તિનો શિક્ષાથી નિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો. જે કુદરતી પ્રેરણા કુતરામાં હતી તેના પર મનુષ્યે કેવો વિજય મેળવ્યો ! આને શિક્ષણ કહેવામાં આવે છે. બાળકના મગજમાં સારો સંબંધ બાંધવો તે સાફ શિક્ષણ છે અને નહારો સંબંધ બાંધવો તે નહાર શિક્ષણ છે એ ઉપરના વિવેચનથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

કાઈપણ શિક્ષકને સારો પાઠ આપવો હોય તો તે પાઠનો હેતુ તેના મગજમાં સ્પષ્ટ હોવો જોઈએ. પાઠનો શો હેતુ છે તે મગજમાં રમતો હોવો જોઈએ. પાઠ આપતી વખતે વિદ્યાર્થી આગળ હેતુ સારી રીતે રજુ કરવાથી તેઓ વધારે સરળ રીતે તે સમજી શકે છે. બાળક વર્ગની અંદર આવે છે ત્યારે તેના મનમાં અનેક જાતના તર્કવિતર્ક આવ્યા કરે છે. બાહ્ય શિક્ષક આરંભ પ્રદા કરે છે એટલે તેના મનમાંથી વિષયને લગતા જે વિચાર હોય નહિ તેમને શરૂઆતમાં સવાલ પૂછીને આધા ખસેડી દે છે અને જોઈતા વિચારને આગળ લાવે છે, એટલે તે બાળકનું માનસ જાગૃત કરે છે. જો તેનું માનસ જાગૃત ન થાય તો તેમાં સંસ્કાર પડતા નથી; કારણ કે તે તેને ગ્રહણ કરતું નથી. વળી આપણા મગજમાં જેવો હેતુ હોય છે તેવું આપણે અવલોકન કરીએ છીએ. એક નદી કિનારે પાંચ માણસો ફરવા જાય છે. માછી માછલાં ક્યાં સારાં મળશે તે બાબતનું અવલોકન કરે છે. ખેડૂત ખેતી માટે કેવી રીતે નહેર દ્વારા ખેતરમાં પાણી લઈ શકાય તેનો વિચાર કરે છે. કવિ નદીના પ્રવાહને સંસાર સાથે સરખાવે છે. વેપારી તેના ઉપર હોડીઓ વેપાર માટે કેવી રીતે લાઇ શકાય તે બાબત ઉપર ધ્યાન આપે છે. ભક્તજન એકાંતમાં ક્યાં આત્મચિંતન થઈ શકે તેવી જગા શોધે છે. આ પ્રમાણે પાંચ માણસો તેમના મનમાં જે હેતુ છે તે પ્રમાણે એકજ બાબતનું અવલોકન કરે છે. જે બાબત તેમને ઉપયોગી નથી તે તેઓ મૂકી દે છે.

આ કારણને લીધે જેવો હેતુ બાળકના મગજમાં હશે તે પ્રમાણે તે શિક્ષણમાંની હકીકત ગ્રહણ કરશે. બાળકને કહેવામાં આવે કે આપતી

કાલે આપણે અમુક જાતનાં 'પાંદડાં' બેગા કરવાના છે. હવે જ્યારે તેઓ બાગમાં કે ખેતરમાં જશે ત્યારે તેવાંજ પાંદડાં તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચાશે અને તે પાંદડાં શોધ્યા પછી તેમને આનંદ થશે. પાકનો હેતુ સ્પષ્ટ કર્યો પછી શિક્ષકે મુખ્ય વિષયની રજુઆત કરવી જોઈએ. આવી રીતે બાળકના મનમાં આતુરતા-જિજ્ઞાસા પ્રદીપ્ત કરવી જોઈએ, એટલે તેની આંતર ધમ્મજા ઉત્કેરવી જોઈએ. જે શિક્ષક આવી રીતે ખૂંચીધી આરંભ કરી મુખ્ય વિષય જોડી દે છે તેજ શિક્ષક પાઠમાં રસ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. બાળકને જોઈતી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય નહિ ત્યાંસુધી તેને રસ પડતો નથી, અને રસ એ શિક્ષણનો આગ્રા છે. આ પ્રમણે પ્રથમ બાળકને શીખવાની ઉત્કંઠા થવી જોઈએ, નહિ તો શિક્ષણ સફળ થતું નથી; તેથી બાળમનની આતુરતા એ શિક્ષણનો પ્રથમ નિયમ છે.

એક બાળકને પૂછવામાં આવે છે કે ૯×૬ એટલે શું ? બાળક ૫૦ કહે છે. એ ભૂલ સુધારવાની છે. ૯×૬=૫૪નો સંબંધ તે ભૂલી ગયું છે. જ્યારે ૯×૩, ૯×૪, ૯×૫, એમ અનુક્રમે તેની કને ધડીઓ બે લાવવામાં આવે છે ત્યારે તે તરત ૯×૬=૫૪ જવાબ આપે છે; કારણકે ઉપરના બીજાં પલાખાં બોલવાની સાથે તે પલાખાનો સંબંધ જાત્રન થાય છે; એટલે બાળક ખરો જવાબ બોલે છે. આ પ્રમાણે આપણે તેના મનની ગુપ્ત સ્થિતિનો સંબંધ જાત્રત કરાવીએ છીએ. બાળકને તે પલાખું આવડ્યું નહોતું તેનું કારણ એ છે કે વિદ્યાર્થી પામે વારંવાર તે ગોખાવ્યું ન હોય, અગર કા. પા. પર તે લખ્યું ન હોય અથવા વિદ્યાર્થી પાસે રસેટમાં તે લખાવ્યું ન હોય. કાષ્ટ પણ બાળત પાકી કરાવવાને તેનું વારંવાર પુનરાવર્તન કરાવવું જોઈએ. કાઈ વસ્તુની છાપ મગજમાં એકદમ દૃઢ અગર સ્થાયી પડી જતી નથી, માટે જે કંઈ શીખવાનું હોય તે ટેવના રૂપમાં શીખવવું જોઈએ. બાળક જે કામ સરળ રીતે ઝડપથી ચોક્કસ કરી શકે છે તે ટેવના બળને લીધે છે. કેટલાંક બાળકોને 'ગોળ' ને બદલે 'ગોર' એટલે 'જ' ને બદલે 'ર' બોલવાની ટેવ હોય છે. જ્યારે જ્યારે વિદ્યાર્થી આ ભૂલ કરે ત્યારે શિક્ષક ખૂબ પ્રયત્ન કરી તેને તે ભૂલ કરતાં અટકાવશે તો તે 'ર' ને બદલે અવશ્ય 'જ' બોલશે. એક બાળક કાંગારૂ પ્રાણી પ્રથમ જુએ છે ત્યારે તે બહુ અજાણ થાય છે, એટલે જ્યારે તેના જોવામાં તે આવશે ત્યારે તેનું નામ તે બોલશે; કારણકે તેવો મંબંધ તેના મગજમાં જોડાશે છે. શિક્ષકે જે કંઈ શીખવવું તે વારંવાર ક્રિયા કરીને ટેવના રૂપમાં શીખવવું; એટલે બાળક તે કદી ભૂલી જશે નહિ. આપણે જે

કંઈ બોલીએ છીએ તથા કરીએ છીએ તે બધું વતન ટેવને આધારે થાય છે; માટે શિક્ષકે જે શીખવવાનું છે તે બધું વારંવાર ક્રિયા કરીને શીખવવું. આવી રીતે સંબંધનો મહાવરો કરાવીને શિક્ષણ પાકુ કરવું એ બીજો નિયમ છે.

આપણે જે કામ કરીએ છીએ તેમાં જે સફળતા મળે છે તે આપણને સંતોષ-આનંદ થાય છે. એક ૮ મહીનાનું છોકરું ઉંઝરા પાસે છે. તેની મા અંદરના ખંડમાં છે. બાળકને બીજા ખંડમાં તેની મા પાસે જવું છે. બાળક ઉંઝરા ઓળંગવાને ધણી ગડમથલ કરે છે. આમતેમ ફરીને તેના પગ ઉંચો કરી અને હાથ ઉંઝરા ઉપર ટેકવી અંદર જવા ખૂબ પ્રયત્ન કરે છે. થોડીવારે તે ઉંઝરા ઓળંગીને અંદર જાય છે ત્યારે તેને બહુ આનંદ થાય છે. તેને તેના કામમાં જે સફળતા મળી તેથી તે બીજે દિવસે ધણી થોડીવારમાં અંદર જાય છે. ત્રીજે દિવસે બેએક મિનિટમાં અને પછી સપાટાબંધ ઉંઝરા ઓળંગી અંદર જઈ શકે છે. જે પહેલોજ વખત તે નિષ્ફળ ગયું હોત તો તે થોડા દિવસ ફરી પ્રયત્ન કરત નહિ. કેટલીક વાર શિક્ષકો બાળકને આરંભમાં ઘણું અઘરું કામ સોંપી નિરુત્સાહી બનાવી દે છે. કોઈ કોઈ તો વિદ્યાર્થીને ઠોઠ કહી તેને તદ્દન નિરાશ કરી દે છે. શિક્ષકની આવી રીતભાત ધણી વાંધાભરેલી છે. જે બાળક કંઈ સાઈ કામ કરે તેને સામાશી આપી ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. ગણિતમાં બાળકને પ્રથમ બહુજ સહેલા દાખલા લખાવવા, એટલે તેમાં જે તેમને ફતેહ મળશે તો તેઓ બીજા અથવા દાખલા ગણવાને પ્રેરાશે. જે કામમાં આપણને યશ મળે છે તેને લીધે આનંદ થાય છે અને તે ફરીફરી કરવાનું આપણને મન થાય છે; એટલે શિક્ષકે વખાણથી કે કુનેહથી બાળકનામાં ઉત્સાહ પ્રેરવો જોઈએ. શિક્ષકે બાળકને જેમ અને તેમ આનંદ થાય એમ શિક્ષણની યોજના કરવી જોઈએ; પરંતુ શિક્ષણ બધું સરળ અને રસિક કરવા સંબંધી ફરિયાદ કરવામાં આવે છે કે તેથી બાળક મોજમજાહ કરશે અને તે જાતે કંઈ પ્રયત્ન કરશે નહિ. વળી આગળ જતાં તે કામજ યઈ જશે અને સંસાર વહેવારમાં તે મુશ્કેલી સામે બાથ ભીડી શકશે નહિ. બીજા કેટલાક એમ કહે છે કે અઘરું કામ સોંપવાથી બાળકને કંટાળો આવે છે, અને તેથી તે શીખવાનું મૂકી દે છે. આપણે આ બાબતમાં મધ્યમ માર્ગ સ્વીકારવો. પાઠ બહુ સરળ કે રસમય કરી દેવો એ બૂલ છે. તેના શિક્ષણમાં કેટલીક મુશ્કેલી પણ ઉત્પન્ન કરવી કે જેથી તેનામાં આત્મવિશ્વાસ, ખંત અને જવાબદારીનાં ગુણ બીજે; પરંતુ તે મુશ્કેલ

અ.અત એવી હોવી જોઈએ કે તેમાં બાળકો પોતે વિજય મેળવી શકે. તેઓને પાઠમાં રસ પડે અને તે સાથે તેઓ પ્રયત્ન કરે તેવી શિક્ષણની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ. આ ઉપરથી ત્રીજો નિયમ એ નીકળે છે કે બાળકને તેના કામમાં સફળતા મળે અને તેમાં તેને કંટાળો આવે નહિ એવું શિક્ષણ તેને મળવું જોઈએ. આ પ્રમાણે બતાવેલા શિક્ષણના ત્રણ નિયમ સુખ્ય શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીને તેના કામમાં આનંદ પડે અને તેની સાથે તેને મંગીન જ્ઞાન મળે તથા તેને સારી ટેવો પડે તેથી તેનું આરિત્ર પણ ઉંચા પ્રકારનું થાય.

એક શાળામાં ડોકીઉં

ગયા ઉનાળાની રજામાં હું મારે વાતન ગયો હતો. ઘણા દિવસથી મારી ઇચ્છા ગામડાની શાળા જોવાની હતી; તેથી એક દિવસ સવારે ફરવા નીકળ્યા પડ્યો. બે એક માઇલ ચાલ્યા પછી પાસેના શાંતિપુર ગામમાં જઈ ચડ્યો અને તપાસ કરીને હું શાળા તરફ ગયો. તે વખતે છોકરાંઓનો કંઈ ઘોંઘાટ સંભળાતો નહોતો. પાસે આવતા માલમ પડ્યું કે શાળાના છોકરાઓ શાંતિથી તેમનું કામ કરતા હતા. શાળામાં પેસતાંજ કેમ્પાઉન્ડમાં આવેલો નાનો પણ સુંદર બગીચો ધ્યાન ખેંચે એવો હતો. હું જરા અંદર ગયો એટલે એક શિક્ષક મારી પાસે આવ્યા. મેં તેમની સાથે વાતચીત કરવા માંડી. તે ઉપરથી મને માલમ પડ્યું કે શિક્ષકનું નામ રામશંકર હતું. તેમણે શિક્ષણની યોગ્ય તાલીમ લીધી હતી, તેમજ તેમને બાળશિક્ષણનો શોખ હોવાથી કેળવણીને લગતાં પુસ્તકો અને માસિકો વાંચી તેમના જ્ઞાનમાં તેમણે ઠીક વધારો કર્યો હતો. વળી તેમણે તેમના જીવનનું ધ્યેય ‘બાળ કેળવણી’ નક્કી કરેલું હોવાથી વિદ્યાર્થીઓને શીખવવામાં તેમને ઘણો રસ પડતો હતો. તેમને બાળકો બહુ ગમતાં હતાં. તેઓ ઈશ્વરી અંશ છે એમ તેઓ માનતા હતા; તેથી તેમની અનંત ગુપ્ત શક્તિ જોટલી અને તેટલી ખીલવવાને તેઓ પ્રયત્ન કરતા. આ ઉપરાંત તેઓ સારા નાગરિક થઈ તેમની યોગ્ય ફરજો બરાબર બજાવે તેવી તાલીમ તેઓ તેમને આપતા હતા. આ આદર્શને અનુસરી તેમણે આ ગામમાંજ તેમની સર્વ શક્તિ સમર્પિત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. આ કારણને કીધે બાળ માનસશાસ્ત્ર તેમજ ગ્રામ્ય જીવનના જુદા જુદા પ્રશ્નોનો ખતથી તેમણે બારીક અભ્યાસ

કર્ષો હતો. આડગં નિશ્ચય, કુદરતી શોખ અને સારા જ્ઞાનને લીધે તેમની શાળામાં ધણા સુધારા કરી તેને ઉચ્ચ કોટિએ આણી હતી. હરકોઈ માણસ તેના તરફ થોડી નજર કરે તો તેની વિશિષ્ટતા જણાઈ આવે એવી હતી. રામશંકર અને મારી વચ્ચે શાળાના કામ સંબંધી જે વાર્તાલાપ થયો તે નીચે પ્રમાણે છે:—

શિક્ષક:—તમારી શાળામાં આવો સુંદર બગીચો હોવાથી છોકરાંએને આનંદ થતો હશે !

રામશંકર:—હા, તેમને ફૂલ બહુ ગમે છે એવી મને ખાતરી થઈ છે. તેમણે પોતે પાસેના તળાવમાંથી પાણી લાવીને તે ખાલવ્યો છે.

શિક્ષક:—બાળકોને આનંદ થાય તે જ હેતુથી આ બગીચો બનાવ્યો છે ?

રામશંકર:—એકલી શોભા એ તેનો હેતુ નથી. પદાર્થપાઠ અને સ્પષ્ટિજ્ઞાન જેવા વિષયોની બરાબર સમજાતી મળે એ બાબત પણ ધ્યાનમાં રાખવામાં આવી છે. વળી બાળકોને કુદરતનો શોખ આવના બગીચાથી થઈ શકે છે એમ હું માનું છું.

શિક્ષક:—હાલમાં ધણા શિક્ષકો બગીચો બનાવે છે પણ તેને લીધે બાળકને કુદરત ઉપર પ્રીતિ થતી હોય એવું મારા જાણવામાં આવ્યું નથી.

રામશંકર:—તમે કહે છે તે કેટલેક દરજ્જે ખરું છે. શોભા માટે તેમજ ઉપરી અમલદારના કુકમને માન આપી ધણા શિક્ષકો બગીચો બનાવે છે; પણ ફૂલની કામળતા તથા મનોહરતા ઉપર બાળકોનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવતું નથી. મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે છટલિની દરેક શાળામાં બગીચો હોય છે અને વિદ્યાર્થીઓ આવતાંની વાર શિક્ષકના મેજ ઉપર ફૂલના સુંદર ગોટા મૂકે છે.

શિક્ષક—વિદ્યાર્થીની સૌંદર્યની લાગણી નાનપણથીજ ખીલવવી જોઈએ. આ જડવાદના જમાનામાં જીવનકલહની હાડમારીને લીધે આપણું જીવન શુષ્ક અને સ્વાર્થમય થતું જાય છે. એક સુંદર ફૂલ પરમાત્માનું ચિહ્ન છે અને તેની કામળતા હૃદયની શુદ્ધિ બતાવે છે એવું ભાન બાળકોને થાય તો તેમને જીવનમાં વિશેષ આનંદ મળે. તમારી શાળામાં કેટલા વિદ્યાર્થીઓ છે ?

રામશંકર—હાલમાં ૨૧૫ વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે.

શિક્ષક—શાળામાં કેટલાં ધોરણ છે અને દરેક ધોરણમાં કેટલા કેટલા વિદ્યાર્થીઓ હશે ?

રામશંકર—અમારી શાળા સાત ધોરણની છે. બાળવર્ગમાં ૩૦, ધોરણમાં ૧ માં ૩૦, ધોરણ ૨ માં ૩૫, ધોરણ ૩ માં ૩૫, અને ધોરણ ૪ માં ૨૫ વિદ્યાર્થીઓ છે. ધોરણ ૫ માં ૨૨, ધોરણ ૬ માં ૨૦, અને ધોરણ ૭ માં ૧૮ વિદ્યાર્થીઓ છે.

શિક્ષક—પ્રજાપતિ ગામડાની શાળામાં ઉપદ્રા વર્ગમાં ઘણી ઓછી સંખ્યા હોય છે. વળી છેલ્લા ધોરણમાં ના પાચ છ વિદ્યાર્થીઓ હોય છે. તમારી શાળામાં સારી સંખ્યા છે તેનું હું કારણ હશે?

રામશંકર—તમે જાણતા હશે કે આપણે ત્યાં ગામડાની કેળવણીનો સવાલ એ કૂટ પ્રશ્ન છે. આપણા દેશની વસ્તીનો ઘણો મોટો ભાગ ગામડામાં વસે છે અને અત્યાર સુધી જે કેળવણીની યોજના ઘડવામાં આવી છે તેમાં ગામડાની જરૂરિયાતો ઉપર કંઈ લક્ષ આપવામાં આવ્યું નથી; તેથી તે કેળવણી ગ્રામ્ય જીવનને ફળદાયી નીવડી નથી.

શિક્ષક—તમારું એવું કહેવું છે કે અત્યાર સુધી લાખો રૂપિયાનું જે ખર્ચ કેળવણી માટે કરવામાં આવ્યું છે તે નકામું ગયું છે?

રામશંકર—અલગત તેનો મોટો ભાગ પાણીમાં ગયો છે. થોડાક માણસને સહેજ સાજ સખતાં વાંચતા આવડે એ ખરી કેળવણી કહેવાય નહિ.

શિક્ષક—ગામડાની કેળવણી શા કારણથી નેહએ તેવી રીતે ફળદાયી થઈ નથી તે જણાવશો?

રામશંકર—પ્રથમ તો કેળવણીની યોજના ઘડતી વખતે શહેર અને ગામડાની પરિસ્થિતિનો વિચારજ કરવામાં આવ્યો નથી. વળી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ પડે તેવાં સાહિત્યો તથા શિક્ષકો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં નથી.

શિક્ષક—આ સિવાય બીજાં કેઈ કારણો છે?

રામશંકર—હા, બાળવર્ગથી માઠી તે ઠેક સુધી બાળનારની સંખ્યા ઘણી ઓછી હોય છે. તેમને જે કંઈ શીખવવામાં આવે છે તે રસિક હોતું નથી; તેથી તેમને નિશાળમાં આવવાનું મન થતું નથી. વળી તેમના માળાપની ગરિબાઈ, કેળવણી નરફ તેમનો અભાવ, હાજરીની અનિયમિતતા, મંદવાતાવરણ—આ કારણને લીધે કેળવણીની નેહતી અસર માલમ પડતી નથી. જે છોકરાં ચોથા કે વધારે ધોરણ સુધી બેઠે છે તે ઉઠી ગયા પછી બેઠેલા ધીમે ધીમે જૂલી જાય છે. આ કારણોને લીધે શિક્ષણની અસર ફળદાયી નીવડતી નથી અને તેથી ગામડાની શાળાઓ આખાદ થતી નથી.

શિક્ષક—તમે તમારી શાળામાં જે સુધારા કર્યા હોય તે જણાવશો ?

રામશંકર—મેં જે સુધારા કર્યા છે તે ત્રણ જાતના છે: (૧) ગ્રામ્ય જીવનને લગતા વિષયો અને શિક્ષણ શૈલી (૨) વહેવાર કેળવણી અને (૩) સમાજ સેવા.

શિક્ષક—આ સંબંધી વિશેષ દ્રષ્ટિકત જણાવશો ?

રામશંકર—હાલની વાચન માળામાં જે પાઠો છે તે ખાસ કરીને ગ્રામ્ય જીવનને અનુકૂળ નથી. તેમજ ગણિત, ભૂગોળ, પદાર્થપાઠ આરોગ્ય વિજ્ઞાન વગેરે વિષયોની દ્રષ્ટિકત તથા વર્ણુન ગ્રામ્ય જીવનને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલું હોતું નથી. બાળકને જે સંજોગોમાં જીવન માળવાનું હોય તેનો વિશેષ ઉપયોગ શિક્ષણશૈલીમાં થવો જોઈએ. તેને લીધે વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે છે અને તેઓ તેમની આસપાસની સ્થિતિ વધારે સારી રીતે સમજી શકે છે. ગામડામાં જે જે વસ્તુઓ બાળકના જોવામાં આવે છે અથવા અનુભવવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ શિક્ષણમાં થવાની જરૂર છે.

શિક્ષક—તમારે કહેવું સત્ય છે; કારણ કે તેમાં જાણીતા ઉપરથી અભ્યાસ ઉપર જવાના નિયમનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તમારે ત્યાં વહેવાર કેળવણી કેવી રીતે આપવામાં આવે છે ?

રામશંકર—પ્રથમ તો અમે અમારા વર્ગોના એ વિભાગ પાડ્યા છે: (૧) અગવર્ગવી ત્રીજા ધોરણ સુધી અને (૨) ચોથાથી સાતમા સુધી. પ્રથમ વિભાગના વિદ્યાર્થીઓનું માનસ વહેવાર કેળવણી લેવા લાયક અને તે માટે નિયમિત, હસ્તકેશોગ, પદાર્થપાઠ, ભૂગોળ, સ્પષ્ટિજ્ઞાન, જેવા વિષયો વહેવાર દ્રષ્ટિથી શીખવવામાં આવે છે. પછી બીજા વિભાગના વિદ્યાર્થીઓ સવારમાં અન્ય શાળાના વિદ્યાર્થી માફક વાચન, ગણિત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ જેવા વિષયો શીખે છે; પણ ખપોરના સમયમાં તેમને ખેતી, હાકારી તથા સુધારી જેવા ગ્રામ્ય જીવનને ઉપયોગી ઉદ્યોગોની તાલીમ આપવામાં આવે છે. તેમાં ખાસ બાબત એ છે કે તેમને તે ધંધાનું જ્ઞાન શાસ્ત્રીય અને સુધરેલી રીત મુજબ આપવામાં આવે છે.

શિક્ષક—બધા વિદ્યાર્થીઓને આ પ્રમાણે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે ?

રામશંકર—ના. જે વિદ્યાર્થીઓને ઉપર જણાવેલા ધંધામાં પડવાની વૃત્તિ ના હોય તેમના સાહિત્યના શોખને ઉત્તેજન મળે તેવી ખાસ ગોઠવણ કરવામાં આવી છે; પણ તેમની સંખ્યા ઘણી ઓછી હોય છે.

શિક્ષક—સમાજ સેવાની તાલીમ કેવી રીતે આપવામાં આવે છે ?

રામશંકર—ભાષણદ્વારા સમાજ સેવાનું પુસ્તકીયું જ્ઞાન આપવા કરતાં તેને લગતાં કામ તેમની પાસે કરાવવામાં આવે છે. જ્યારે જ્યારે ગામમાં મદદ કરવાના પ્રસંગે ઉભા થાય છે, ત્યારે અમારી શાળાના વિદ્યાર્થીઓ સેવા કરવા તત્પર હોય છે.

શિક્ષક—આને લગતી સવિસ્તર દર્શીકત જણાવો તો હીક.

રામશંકર—ચોખ્ખા ગયા પછી ગામમાં જે ખાડાખેણા પડ્યા હોય છે તે રજના દિવસે વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકની દેખરેખ નીચે પૂરીને જમીન સપાટ બનાવે છે. જ્યારે મેલેરિયા આવે છે ત્યારે તેઓ માંદા માણસને દવા આપે છે. કુરસદના વખતમાં તેઓ અમુક કેકાણે ધર્મનાં કે બીજાં ઉપ-યોગી પુસ્તકો લોકો આગળ વાંચે છે. કેઈ કેઈ પ્રસંગે ગ્રામ્ય જીવનના ઉત્કર્ષને લગતાં વ્યાખ્યાનો આપવામાં આવે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થી રાત્રિશાળા ચલાવે છે. વળી કેટલાક પુસ્તકાલયની યોજનામાં મદદ કરે છે. કેઈ પ્રસંગે નાટ્ય પ્રયોગ કરી કે લોકગીત ગાઈને લોકોને આનંદ આપવામાં આવે છે. ખેતીની સુધારણા, આરોગ્ય, કરકસર, નીતિ વગેરે ઉપયોગી વિષયોની માહિતી મેળાવડો કરી ભાષણદ્વારા પણ આપવામાં આવે છે, પણ તેમાં ખાસ બાબત વિદ્યાર્થીનું પોતાનું જીવન એવું આદર્શરૂપ ધડવામાં આવે છે કે તે પોતે બીજાના દીવાની માફક સુધારાનો પ્રકાશ આસપાસ બધે ફરવડી ફેંક્યા કરે છે.

શિક્ષક—તમે તમારી શાળાના સુધારનું જે વર્ણન કર્યું તે ઉપરથી મને કેટલીક બાબત નવી જણવાની મળી છે, તેથી હું તમારો ઉપકાર માનું છું.

આ વખતે મેં મારી ધડિઆળમાં જોયું તો લગભગ દસ ચએલા હોવાથી હું રામશંકર સાથે ચએલા વાતોલાપનું ચિંતન કરતો કરતો ઘેર પાછો આવ્યો અને ગામડાના ઉદાર માટે ગ્રામ્યજીવનને અનુકૂળ પડે તેવી શાળાની ખાસ જરૂર છે તેવી મને ખાતરી થઈ.

એક શિક્ષક

મારી નોંધપોથી

એક નાનું બાળક પગલામાં ધૂળ લરછુ હતું અને પાછું-તેને ઠાલવી નાખતું હતું. આમ તે વારંવાર કરતું હતું. પાસે તેની મોટી બેન બેઠી

હતી. તેના જોવામાં આ.આવ્યું કે તરત, તેણે બાળક પાસેથી પવાલું ખેંચી લઈ લીધું. એટલે તેણે રડવા માંડ્યું. તેની બેનના મનમાં રખેને તે મંદું થાય તેવી બીકને કીધે તેણે પવાલું ખેંચી લીધું, પણ બાળકને તો તેમાં અનહદ આનંદ પડતો હતો. આનું શું કારણ હોવું જોઈએ ? કુદરતમાં દરેક ચેતન વસ્તુ ધીરીથી માંડી મનુષ્ય સુધી પોતાનું સ્વત્વ-પોતાનો સ્વભાવ-અનુભવવાને માટે જુદી જુદી પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેની આંતર ઇચ્છા ન્યારે સંતુષ્ટ થાય છે ત્યારે તેને આનંદ થાય છે. ન્યારે તેની ઇચ્છેલી વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી નથી ત્યારે તે નિરાશ થાય છે. આ નિયમ મુજબ દરેક સજીવ વસ્તુ તેની આંતર પ્રેરણા કે જીર્મીને વશ થઈ અમુક અમુક જાતની ક્રિયા કરે છે. તે ક્રિયામાં બીજાને કોઈ હેતુ હોતો નથી. તેના ખરો ઉદ્દેશ તો ફક્ત તેના અંતરની ઇચ્છા ક્રિયાદ્વારા બહાર પ્રદર્શિત કરવાનો છે અને તેથી તેને આનંદ થાય છે. આવી જ સંતોષની લાગણી તેને આપણે સુખ કહીએ છીએ. કેળવણીમાં ખાસ કરીને નાના બાળકોના શિક્ષકે બાહ્ય દબાણથી તેમની અંતરની પ્રેરણા દાબી દેવી કે તેનો નિરોધ કરવો એ કેળવણીની દૃષ્ટિએ જરા પણ ઇચ્છના જેવું નથી.

x x x x

x x x x

કોયલ શા માટે હૂહૂ કરી આસપાસ આનંદ રેલાવી દે છે ? શા હેતુથી કવિજન કાવ્ય રચવામાં મશગુલ રહે છે ? મધ્ય રાત્રીઓ શા કારણસર ખગોળવેત્તા આકાશના તારાગણો નિહાળતો દરો ? કેવળ શોખને ખાતર આવી પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે એમ આપણે કહી શકીએ; પણ પૈસાને માટે, કીર્તિ વાસ્તે કે અધિકાર મેળવવાને માટે થતું કામ શોખથી થએલા કામ બરાબર આવતું નથી. શોખ એટલે આપણા મનમાં જે કુદરતી લાગણી કે જીર્મી ઉદ્ભવે છે તે સંતોષવાને જે ક્રિયાઓ થાય છે તે. આ સિવાય તેના બીજા કોઈ અંતિમ હેતુ નથી. જેમ બાળકને રમતમાં અતિશય આનંદ મળે છે તેમ કવિ કે ખગોળવેત્તાને તેની પ્રવૃત્તિમાં ધણો આનંદ મળે છે. તેમની પ્રવૃત્તિ બીજા કોઈ હેતુસર ચતી નથી. જેમ ગ્રીષ્મ ઋતુમાં કોયલ ગાવાની ખાતર હૂહૂ કર્યા કરે છે, તેમ બાળક પણ જુદી જુદી ક્રિયાઓ આંતર વેગના બળે કરે છે અને તેને લીધે પછી તેને આનંદ મળે છે.

x x x x

x x x x

આપણે બધા મહેનતથી શા માટે કંટાળાએ છીએ ? ખરી રીતે કંઈ પણ કામ કરવું એ આપણે માટે જરૂરનું છે; પણ જ્યારે કામમાં આનંદ મળતો નથી ત્યારે તેનો કંટાળો આવે છે. જે કામ આપણી પ્રકૃત્તિને અનુકૂળ હોતું નથી તે કામ કરવાનું આપણને ગમતું નથી; અથવા જ્યારે હદ ઉપરાંત કામ કરવાનું હોય છે ત્યારે તે આપણને વેઠ જેવું લાગે છે. ખરી રીતે તો આપણને કામમાં ખૂબ આનંદ મળવો જોઈએ કેમકે કારીગરનું કામ જોઈશું તો આપણને મલમ પડશે કે તેને તેના કામમાં ઘણો આનંદ મળે છે. જ્યારે તે થાકે છે ત્યારેજ તે કામ કરવાનું મૂકી દે છે. આવી રીતે કુદરતી વૃત્તિને અનુકૂળ કામ કરવું એ આપણને મનગમતી વાત છે, પણ તેમાં રમતનું તત્ત્વ હોય તોજ કામ કરવાનો આપણને શોખ થાય છે. રમત એ કુદરતી ક્રિયા છે. તેમાં આતરતી ઈચ્છા બહાર પ્રદર્શિત કરવા સિવાય બીજું હેતુ નથી; તેથી તે દરેક પ્રાણીને ગમે છે. કામમાં અમુક ક્રિયા અમુક વખતમાં પૂરી કરવાનીજ હોય છે. આવા બાહ્ય ક્રિયાણું લીધે ઘણી વખત તેવું કામ કરવાનું ગમતું નથી ચિત્રકારનું મન તેનું ચિત્ર કાઢવામાં ગર્ક થએલું હોય છે; કારણ કે તે જે કામ કરે છે તેમાં રમતનું તત્ત્વ હોય છે. કેવળ કામ એ એક જાતની વેઠ છે, પણ જ્યારે તેની સાથે રમતની પ્રેરણા હોય છે ત્યારે તેને આપણે શોખ કહીએ છીએ.

x x x x

x x x x

બાળકને રમતદ્વારા શીખવવું એટલે તેની ચિત્તવૃત્તિને સતોષ થાય તેવી રીતે તેની પાસે કામ કરાવવું. બાળકને રમત ઘણી ગમે છે, કારણ કે તેના મનની લાગણી કે આવેશને બહાર ક્રિયાદ્વાર બતાવવાનું તેનું કુદરતી વલણ હોય છે. આવી રીતે તે કામ કરે છે, પણ કામ કરવું એ તેની ક્રિયાનો મુખ્ય હેતુ નથી. ખાસ ઉદ્દેશ તો તેના મનની ઈચ્છા પરિતૃપ્ત કરવાને તે ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાઓ કરે છે. સારી કેળવણીમાં રમત અને કામ એ બન્ને તત્ત્વો યોગ્ય રીતે શું થાએલા હોય છે. જ્યાં ફક્ત કામ કરાવવા તરફજ લક્ષ રહે છે, ત્યાં છોકરાઓને શીખવા પ્રત્યે અણગમે પેદા થાય છે. જ્યાં કેવળ રમત જ રમાડવામાં આવે છે ત્યાં સંગીન ફળ જોવામાં આવતું નથી આ કારણને લીધે ચતુર શિક્ષક તો બને તત્ત્વોનું સારું મિશ્રણ કરી તેની શિક્ષણ પદ્ધતિ યોજે છે.

x x x x

x x x x

બાળકને તેની મરજી મુજબ કામ કરવા દેવામાં આવે તો તે સ્વચ્છંદાચારી નહિ થાય ? બાળકની સ્વતંત્રતા સામે આવી દલીલ ધણી વાર થાય છે. ખરી રીતે જોતાં તો એમ માલમ પડે છે કે કુદરતની દરેક ક્રિયા મર્યાદિત છે, તેમજ તે સ્વતઃ છે. કોઈ પણ જાતની મર્યાદા સિવાય કંઈ પણ કામ થઈ શકતું જ નથી. કુદરત જે વસ્તુ ઉત્પન્ન કરે છે તેને ખરાબર નિહાળવાથી માલમ પડે છે કે તે પદાર્થોની શક્તિ અમુક મર્યાદામાં નિયત અએલી હોય છે. ત્યાં મર્યાદા કે નિશ્ચિતતા હોતી નથી ત્યાં કોઈ વ્યક્તિનું અસ્તિત્વ હોઈ શકતું નથી. જ્યારે કુદરતનો આદેશ આ પ્રમાણે છે તો બાળકે કે સત્તુએ તેનું કર્તવ્ય અમુક કક્ષામાં રહીને જ કરવું જોઈએ. જો નહીં તેના તટની મર્યાદામાં રહીને વહેતી ના હોય તો તેનું પાણી કામમાં કંઈ આવી શકે નહિ. તેના નિશ્ચિત પ્રવાહને લીધે જ તેનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. તેવી રીતે સ્વચ્છંદાચાર એ સ્વતંત્રતા નથી. અમુક મર્યાદા કે વ્યવસ્થામાં રહી જે કંઈ કામ કરવાનું હોય તે સ્વતંત્રતા છે. મુંજે મોટે નિયમના બાલ દમાણને વશ થઈ કામ કરવું એ પરતંત્રતા છે, પણ પોતે સ્વીકારેલી વ્યવસ્થા મુજબ

જેમ પ્રોમિસરી નોટની કિંમત એક કાગળના કકડા તરીકે નથી, પણ તેના વડે જે ખાવાપીવાની તથા મોજ શોખની ચીજો મળી શકે છે તેને લીધે તે મૂલ્યવાન ગણાય છે; તેવી રીતે શબ્દ એ વિચારદર્શક સંજ્ઞા હોવાથી જો તે વડે સાબળનાર કે વાંચનાર તેને અંગે જોડાએલા વિચાર ગ્રહણ કરી શકે તોજ તે શબ્દો ઉપયોગી ગણી શકાય આ પ્રમાણે આપણા અનુભવમાં તથા વહેવારમાં શબ્દનું સ્થાન હોવાથી જ્યારે ફક્ત તેમના ઉપરજ ભાર મૂકવામાં આવે છે, ત્યારે વસ્તુજ્ઞાનના અભાવે વિદ્યાર્થીઓને ખરું જ્ઞાન મળતું નથી અને તેથી તેમના મનનું યોગ્ય શબ્દો વડેજ થાય છે. શબ્દ એ તર્ક કરવાનું તથા વિચારની આપને કરવાનું સાધન છે એ ખાખત બૂલી જવાથી શિક્ષણમાં કેવળ શબ્દજ્ઞાનને પ્રાધાન્ય મળતું જાય છે.

શિક્ષણની યોગ્ય વ્યવસ્થાને અંગે તો બાળકને તેની શાળાની પ્રથમ અવસ્થામાં પુષ્કળ વસ્તુજ્ઞાન મળવું જોઈએ. વસ્તુનો આકાર, તેનું રૂપ, રંગ તથા તેના જુદા જુદા ગુણ એ બધાનું અવલોકન દ્વારા તેને વિશેષ અને યથાર્થ જ્ઞાન મળવાની જરૂર છે. બાળકને આ પ્રમાણે પદાર્થજ્ઞાન મળતું નથી, ત્યારે તેની ખોટ તે કદપના વડે પૂરી પાડે છે અને તેથી તે અશુદ્ધ અને અયથાર્થ શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે. વળી પુરતા વસ્તુજ્ઞાનને અભાવે તેની યાદદાસ્ત, કદપના તથા વિચારશક્તિ નેહિંએ તેવું સાદું કામ કરી શકતી નથી. જો પદાર્થજ્ઞાન રૂપી પાયો અધુરો અને હલો હોય તો તેના ઉપર જ્ઞાનના મજલા કેવી રીતે બાધી શકાય ?

શિક્ષણની ઉપર જણાવેલી ખામી દૂર કરી બાળકનો વિકાસ યોગ્ય રીતે થાય તેને માટે પદાર્થપાઠની યોજના કરવામાં આવી છે. વિદ્યાર્થીને પદાર્થની મદદથી જે જ્ઞાન આપવામાં આવે તેનું નામ પદાર્થપાઠ છે. પછી વહેવારમાં તો ચિત્રદ્વારા કે મોઢેથી અનુક પ્રાણી કે પદાર્થનું જ્ઞાન આપવું તેને પણ પદાર્થપાઠ તરીકે ગણવામાં આવે છે. પદાર્થપાઠનો હેતુ બાળકની અવલોકન શક્તિ ખીલવી તેની મદદ વડે તેની વિચાર કરવાની શક્તિ ઢેળવવાનો છે. આ ખાખત ઉપર કંઈ ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. તેને બદલે વાચન કે ઇતિહાસના જેવો તેનો પાઠ ગણવામાં આવે છે. વળી કેટલેક ઠેકાણે તો પદાર્થપાઠની નોટો ગોખાવીને તે તૈયાર કરવામાં આવે છે. પદાર્થપાઠનું આવું હારથજનક અને વિકૃત સ્વરૂપ યથા લાગ્યું એટલે ઢેળવણીકરોએ તેને બદલે સૃષ્ટિજ્ઞાન વિષય શીખવવાનું નહીં કર્યું. આ વિષયનું ખરું સ્વરૂપ હજી કેટલક શિક્ષકના જણવામાં નથી. જે દોષને

લક્ષ્મીને પદાર્થપાઠનું શિક્ષણ નિરૂપયોગી થયું છે. એટલું જ નહિ પણ વિદ્યાર્થીને તે હાનિકારક થઈ પડ્યું છે, તેજ દોષ સૃષ્ટિજ્ઞાન સંબંધી થયો જોઈએ નહિ એ બાબત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે. ફક્ત સૃષ્ટિજ્ઞાન કે પદાર્થપાઠમાં બાળક કુદરતમાં થતા ફેરફાર અને બનાવોના પ્રત્યક્ષ સંસર્ગમાં આવે છે. બીજા બધા વિષયોમાં તેમને મુખ્યત્વે શબ્દજ્ઞાન ઉપર આધાર રાખવાનો છે; તેથી જો તે વિષયો પણ બીજા વિષયોનો કોટિમાં આવી જાય તો તેમના શિક્ષણનો ખરો હેતુ સફળ થતો નથી અને તેમનું જ્ઞાન કેવળ શાબ્દિક થઈ જાય છે.

પદાર્થપાઠમાં મુખ્યત્વે બે ખામીઓ છે. એકતો તેમાં તૈયાર પદાર્થનું જ્ઞાન બાળક મેળવે છે. 'કપાસ'નો પદાર્થપાઠ હોય તો તેને કપાસ બતાવવામાં આવે છે. પણ સૃષ્ટિજ્ઞાનમાં તો જે કંઈ શીખવાનું છે તેની જુદીજુદી અવસ્થાઓ અવલોકવાની છે. કપાસના બીનું વાવેતર થયું કે તેનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે કપાસનું જીવું થાય ત્યાંસુધી તેના જુદાં જુદાં અંગો બારીક રીતે તપાસવામાં આવે છે. આ ઉપરથી પદાર્થપાઠ અને સૃષ્ટિ જ્ઞાનમાં એક તફાવત એ જણાય છે કે સૃષ્ટિ જ્ઞાનમાં અમુક પદાર્થના વિકાસક્રમનો અભ્યાસ કરવાનો હોય છે.

આ ઉપરાંત બીજો તફાવત એ છે કે સૃષ્ટિ જ્ઞાનમાં કોઈ પ્રાણી, જીવ જંતુ કે વનસ્પતિનું અવલોકન તેના કુદરતી સંજોગોમાં કરવામાં આવે છે. કપાસનો છાંડ વર્ગમાં લાવીને પાઠ આપવો એ સૃષ્ટિજ્ઞાન નથી. તેને માટે તો તેના વિકાસના ક્રમનું અવલોકન બગીચામાં થવાની જરૂર છે. તેની આવી પરિસ્થિતિમાં જ તેમાં થતા ફેરફાર બરાબર જોઈ શકાય છે.

આ ઉપરાંત સૃષ્ટિજ્ઞાનના સારા અભ્યાસ માટે તેના હેતુ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. આ વિષયમાં જ્ઞાન આપવા કરતાં વિદ્યાર્થીને અવલોકન કરતાં શીખવવાની ખાસ જરૂર છે. આપણા દેશના લોકો મુખ્ય હોય વરતુના ખામી ભરેલા નિરીક્ષણ પરત્વેનો છે. બાલ્ય જાતના પદાર્થો બરાબર જોયા અને તેમાં થોડા ફેરફાર કરી તેનું જ્ઞાન મેળવવાની શક્તિ આપણા વિદ્યાર્થીવર્ગમાં ઘણી ઓછી હોય છે. વળી વરતુનું અવલોકન બરાબર કરવામાં આવે તોજ આપણે તેની વડે ખૂબ અતુમાન કરતાં શીખીએ. કુદરતના સદવાસને લીધે બાળક તેની ખૂબી અનુભવે એ ઉપરાંત શું જોવું અને શું ન જોવું તેની ટેવ તેને પડતી જોઈએ. ત્યારે વરતુસ્થિતિ આ પ્રમાણે સુધરશે ત્યારે આપણી વિચાર શક્તિ તેની સાથેજ વિકાસ પામશે.

તર્ક કરવાની શક્તિનો આધાર અવલોકનદ્વારા મેળવેલા સંસ્કાર ઉપર છે. જેમ હવા વગરના શૂન્ય આકાશમાં પક્ષી ઉડી શકતું નથી; તેમ વસ્તુજ્ઞાન દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલા સંસ્કારની મદદ સિવાય વિચારની સચોટ ક્રિયા થઈ શકાતી નથી. આ કારણને લીધે સૃષ્ટિજ્ઞાનનો અભ્યાસ તેના ધર્થાથ સ્વરૂપમાં થવો જોઈએ.

સૃષ્ટિજ્ઞાનમાં બાળકને અમુક માહિતી કે જ્ઞાન આપવું એ આ વિષયમાં ધણી ગૌણ બાબત છે. તેનો મુખ્ય હેતુ તો બાળકની જોવાની શક્તિ યોગ્ય રીતે ખીલે અને તેની મદદથી તે જાતે વિચાર કરે એ છે. સૃષ્ટિજ્ઞાનનો આ ઉદ્દેશ્ય ધ્યાનમાં રાખીનેજ તેનું શિક્ષણ બાળકોને આપવું જોઈએ; પણ ખરી રીતે હાલમાં આ વિષય જોઈએ તેના શીખવવામાં આવતો નથી. તેના કારણોમાં પ્રથમ સાધનનો અભાવ જણાવવામાં આવે છે. સૃષ્ટિજ્ઞાનને માટે મોટું સાધન તો બગીચો છે.

શાળાને લગતો નાનો સરખો બગીચો હોય તો સૃષ્ટિજ્ઞાન સારી રીતે આપી શકાય. આસપાસના ખેતરમાં બાળકોને લઈ જવાથી જોઈએ તેવું શિક્ષણ આપી શકાય નહિ; કારણ કે વનસ્પતિમાં થતા ફેરફારો વિદ્યાર્થીએ પોતે જોવાના છે અને તેની નોંધ તેને કરવાની છે. શિક્ષકમાં તીવ્ર ઇચ્છા અને આગ્રહ હોય તો આ દિશામાં ધણું કરી શકાય, વળી પશુ, પ્રાણી, પક્ષી, જંતુ તથા બીજા કુદરતમાં થતા ફેરફારનું અવલોકન કરવાના સારા પ્રસંગો ગામડામાં મળે છે. ગ્રામ્ય જીવન તો કુદરતને ખોળેજ વિકાસ પામે છે; તેથી શિક્ષકનામાં તેના અભ્યાસની વૃત્તિ હોવી જોઈએ. આ વિષયમાં જિજ્ઞાસા એ મુખ્ય બાબત છે. જે શિક્ષકને કુદરતનો શોખ હોય તો તે ધણું કામ કરી શકે એવી તક તેને હમેશાં મળે છે.

કુદરતના થએલા ફેરફારનું અવલોકન કર્યા પછી તેના ખુલાસા માટે કાર્ય કારણનો સંબંધ બતાવવો જોઈએ. અમુક પક્ષીની ચાંચ લાંબી હોય છે તો તે અમુક જાતનો ખોરાક ખાય છે, તે અમુક સંજોગોમાં ઉછરે છે એટલે તેનો રંગ તથા આકાર અમુક જાતનો હોય છે. આ પ્રમાણે આસપાસની સ્થિતિની અસર પ્રાણી કે વનસ્પતિ ઉપર કેવી થાય છે તે સ્પષ્ટ કારણ સહિત સમજાવવામાં આવે તોજ વિદ્યાર્થીની વિચાર શક્તિ ખીલે છે.

સૃષ્ટિજ્ઞાનના અભ્યાસને અંગે જે બાબતનું અવલોકન થાય તેની આકૃતિ વિદ્યાર્થીએ તેના વર્ણન સાથે ઠાઠવાથી તેનું સચોટ જ્ઞાન તેને મળે છે. જ્યારે કોઈ વસ્તુ ઉપર આપણે વિશેષ ધ્યાન આપીએ છીએ, ત્યારે તેના સંબંધી ધણી બાબતો આપણા જાણવામાં આવે છે, તેથી વન-

પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે ગરદારી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	ગ્રંથકર્તા	ગ્રંથકર્તા (હિકાણા સહિત)	પ્રકાર દીક ક્રિમત ૩. આ પા	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે	રિમાર્ક
૧ વ્યાકરણના સહેલા પાઠો પુસ્તક ૨. (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એસ. એ. દવ	શા ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર, અમદાવાદ	૦-૪-૦	પાઠ્યપુસ્તક	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૨ શિક્ષણ સાહિત્યમાળા ક્રમિક પાઠ્યપુસ્તક પહેલું (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. પી. કે. દેસાઈ અને મિ. જે. એ. સેથ	મેસર્સ એમ. સી. કોશરી રાવપુરા, વડોદરા	૦-૧૨-૦	"	માધ્યમિક "
૩ પુસ્તક બીજું (બીજી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૧૩-૦	"	"
૪ ભૂગોળ માળદશિકા ભાગ ૨ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. બી. એમ. ડોશી	મેસર્સ મંગળદાસ એન્ડ સન્સ. બુકસેલર, સુરત	૦-૭-૦	"	"
૫ " ભાગ ૩ (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૭-૦	"	"
૬ ભૂગોળવિદ્યાનાં મૂળતરંગો (૧૯૩૨ની સંસ્કરણી આવૃત્તિ)	"	મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ બુકસેલર, સુરત	૦-૫-૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૭ પ્રાથમિક શાળાનું અંગ્રજી ભા. ૩ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જી. જે. ભટ્ટ અને મિ. એમ. એચ. પંચોલી	ગુજરાત ઓરિજિનલ બુક ડીપો, અમદાવાદ	૦-૭-૦	"	"
૮ પ્રાથમિક શાળાનું અંગ્રજી ભા. ૨ (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૮-૦	ગ્રીન્ડર્સ લાયબ્રેરી	"
૯ પ્રાથમિક શાળાનું અંગ્રજી ભા. ૧ (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૭-૦	"	"

૧૦૨૮૧ના આકરમાતથી કેમ બચવું(દિવાળીખર્ચ રોડોડ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. પંડિત નારાયણ મુળજી, કાલ્યાદેવીરોડ, મુંબઈ	૦-૪-૦	ઇનામ અને લાયબ્રેરી ડોકરોની પ્રાથ- મિક રકૂલો અને શ્રીઓની ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૧૧૧૧૧ ગરબાવળી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ટી. સી. બ્યાસ	૦-૪-૦	"
૧૨૬૬૬૬ અને નાટ્યકળા "	મિ. આર. એન. વજીલાતેસર્મ આર. આર. શેહ એન્ડ કો. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨	૧-૦-૦	ઇનામ અને સ્કોલર્શિપ માધ્યમિક રકૂલો માટે લાયબ્રેરી ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૩૩૩૩૩	મિ. સી. એમ. એ. આ. આ. આ. ભાવનગર હાઉસ, રાજકોટ	૦-૨-૦	ઇનામ અને " ડોકરોની પ્રાથ- મિક રકૂલો માટે.
૧૪૪૪૪૪ રાજ (૧૯૩૩ની આવૃત્તિ)	મિ. આર. એન. શાહ માલજીવન કાર્યાલય, વડોદરા	૦-૧-૦	પ્રાથમિક રકૂલો માટે.
૧૫૫૫૫૫ દેશના મહાન પુસ્તોની ઐતિહાસિક વાર્તા (૧૯૩૧ની આવૃત્તિ)	મિ. કેશવ ભોળાજી દાદવે મુંબઈ	૦-૪-૦	"
૧૬૬૬૬૬ દિવડા (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. બી. પી. બ્યાસ ખાડીઆ, અમદાવાદ	૦-૬-૦	"
૧૭૭૭૭૭ પ્રતિહાસની મિજલસો	મિ. ને. સી. ચોધરી મેસર્સ કરસનદાસ નાર- ણદાસ, નાણાવટ, સુરત	૦-૧૪-૦	લાયબ્રેરી
૧૮૮૮૮૮ દેશના લોક (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. સી. દિવાન ગીરગામ, મુંબઈ	૦-૬-૦	વધારાના વાચન તરીકે
૧૯૯૯૯૯ શિક્ષક (૧૯૩૦ ની આવૃત્તિ)	મેસર્સ મેકમિલન એન્ડ કો. હોનૉર્બરિડ, મુંબઈ	૦-૩-૦	"

૨૦. આયોગ્યવિજ્ઞાન પ્રવેશ પોથી મિ. પી. વી. દેસાઈ	મેસર્સ એસ. બી. શાહ ૦-૬-૦૦	અને સાથસિક શાળાઓ માટે
(પહેલી આવૃત્તિ)	એન્ડ કો. પાનેકેરનાકા અમદાવાદ	લાયબેરી માટે
૨૧. અનગ્રાગચિત (વિરજ્યુ ફ) (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. પી. અનગ્રામિ. આર. પી. અતડા, ૦-૫-૦૦	પાઠ્યપુસ્તક
	મેરીયાકેન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગકોલેજ, જોરસાદ	"

(અલેખમાં મહી) એન. એ. કાઠરી

ફોર એન્યુ. ઇન્સ. ડિ. બા.

(ડિ. બા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાથેના તા. ૨૧-૭-૧૯૩૨ ના પત્ર નં. ૫૬૦૩ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

બહિર ખખર

રાવ સાહેબ માધવલાલ હરીલાલ સ્મારક ફંડની

કોષ નક્કી કરેલા વિષય ઉપર સૌથી સરસ પાઠ આપવા માટે ભણ્ય અને સુરત જિલ્લા અને સુરત એજન્સીની કોષ સ્ત્રી શિક્ષકને સ્મારક ઇનામ તરીકે રૂ. ૩૦) અંકે ત્રીસનાં ઇનામનાં પુસ્તકો અથવા સાહિત્યો આપવાની ધી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ ગોઠવણ કરી છે. પરીક્ષા તા. ૫-૧૨-૩૨ ને સોમવારના રોજ અમદાવાદની ધી મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રેક્ટિસિંગ ટીચરમાં સદરહ કોલેજનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ અને પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં હેડ માસ્ટર સાહેબ લેશે. પાઠોના વિષય અને વર્ગનું નામ એક કલાક વગાઉ જણાવવામાં આવશે. સધળા અરજીઓ તા. ૨૫-૧૧-૩૨ સુધીમાં પોતાના ઉપરી અધિકારી મારફત મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ તરફ હિમેદવાર મોકલવી. પાંચ વરસ ઉપરની અને પંદર વરસ અંદરની નોકરીવાળાં સ્ત્રી આ ઇનામ માટે દરિદ્રાઈ કરી શકશે.

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ, ફોર વિએન

અમદાવાદ, તા. ૩-૯-૩૨.

V. Baptist

લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ

છાકરીઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ક્ષત્રનલ પરીક્ષા

ઉત્તરભાગ:

ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૨માં લેવાએલી છાકરીઓ માટેની વ. કા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી:—

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ જિલ્લો				
૧	મિર્સા મથુરભાઈ મેકવાણુ	૪૩૧	૩૦	નર્મદા સોમનાથ કરીઆ	૩૧૩
૨	હીરા સાંકળચંદ ગજજર	૩૬૩	૩૧	રૂક્માણીબેન ખેમાભાઈ પટેલ	૩૧૨
૩	ચંચળ રણછોડલાલ પંચાલ	૩૫૭	૩૨	કાદીગૌરી મોતીરામ ઠાકર	૩૧૦
૪	ફાન્સીસ ગીરધરલાલ ભગત	૩૫૦	૩૩	કુસુમકાન્તા પુરસોત્તમદાસ	૩૦૬
૫	કાન્તા પોપટલાલ શાહ	૩૪૭		ગજજર	
૫	શાન્તાગૌરી રેવાશંકર દેરાસરી	૩૪૭	૩૪	રતન ગીરજશંકર દવે	૩૦૬
૬	કમળાગૌરી નરસિંહલાલ ભટ્ટ	૩૪૬	૩૬	મુક્તા છગનલાલ ગોર	૩૦૫
૮	નેશુ કેશવજી વાઘેલા	૩૪૨	૩૬	સવિતા કેશવલાલ ખિરતી	૩૦૫
૯	મંગળા મગનલાલ ત્રવાડી	૩૪૧	૩૬	સવિતા રણછોડદાસ સુરતી	૩૦૫
૧૦	સરસ્વતી બાપાલાલ દવે	૩૪૦	૩૯	હાદી ટોવાભાઈ ખિરતી	૩૦૩
૧૧	તારામતી મુકુંદરાય નાણાવડી	૩૩૯	૪૦	રૂપાળી જગજીવનદાસ પારેખ	૩૦૨
૧૨	સરસ્વતી જીવજીલાલ જોષી.	૩૩૬	૪૧	હાદી મંગળભાઈ પટેલ	૩૦૦
૧૩	ચંચળ હીરાલાલ શાહ	૩૩૩	૪૧	દેવી ગલા ખિરતી	૩૦૦
૧૩	સલિતા લલ્લુભાઈ પંડિત	૩૩૩	૪૧	ગ્રેસ ડાહ્યાભાઈ ખિરતી	૩૦૦
૧૫	કાન્તા લલ્લુભાઈ શાહ	૨૩૧	૪૪	શારદા ડાહ્યાભાઈ શાહ	૨૯૯
૧૬	હાદી ભગવાનદાસ સ્વામી	૩૨૯	૪૪	કાન્તા જમનાદાસ પટેલ	૨૯૯
૧૬	મારગેરેટ પાંચાલાલ ખિરતી	૩૨૯	૪૬	જસુમતી ભાઈલાલ મહેતા	૨૯૭
૧૬	કાન્તા ત્રીકમલાલ પટેલ	૩૨૯	૪૬	પરસ્તન કેશવલાલ શાહ	૨૯૭
૧૯	શીલાવતી કહાનજી ચૌહાણુ	૩૨૭	૪૮	શારદા ભગવાન દવે	૨૯૫
૨૦	વિવાગૌરી દેવશંકર ત્રવાડી	૨૨૪	૪૯	મુક્તાબેન જોકીસનદાસ સાધુ	૨૯૪
૨૦	ત્રીશ્યામ્ના ત્રીજલાલ બ્યાસ	૨૨૪	૫૦	ભીખી જોષીતારામ સાગર	૨૯૩
૨૨	જશોદા રણછોડલાલ પંડ્યા	૨૨૨	૫૦	કમળાગૌરી ગૌરીશંકર દવે	૨૯૩
૨૨	શાન્તા દામોદર કરીઆ	૨૨૨	૫૦	શાન્તા ડાહ્યાદાસ જોષી	૨૯૩
૨૪	મોંઘી કહાનજી મહીડા	૨૨૦	૫૩	રમિલા ગંગારામ ચોકસી	૨૮૯
૨૫	આનંદગૌરી ભુદરલાલ ત્રિપાઠી	૩૧૮	૫૪	દારકા ચંદુરાવ જાદવ	૨૮૮
૨૫	શાન્તા રણછોડભાઈ પટેલ	૩૧૮	૫૫	કપીલા વિશ્વનાથ રાજગોર	૨૮૭
૨૭	કીકીબેન નગીનદાસ ટોપીવાળા	૩૧૭	૫૬	સમરચ વેલસીભાઈ સાણુદી	૨૮૬
૨૮	જશોદા કુલચંદ છોકલીવાળા	૩૧૬	૫૭	કચનકુમારી ગોકળદાસ શાહ	૨૮૨
૨૮	બસુ બળદેવદાસ પરીખ	૩૧૬	૫૮	ભીખી કાહ્યાભાઈ સાગર	૨૮૦
૩૦	માણુક ડાહ્યાભાઈ સુતરીઆ	૩૧૩	૬૦	પદ્માવતિ માધવલાલ શાહ	૨૮૦
			૬૦	હાદી છોટાલાલ પટેલ	૨૭૯
			૬૧	માળાગૌરી રામશંકર ત્રિપાઠી	૨૭૬

૬૧ કાશીબેન દામોદર પાઠક	૨૭૬	૧૨ સાલોમી ધુળા ખિસ્તી	૩૫૫
૬૨ સવિતા ઈશ્વરલાલ સવાંદીઆ	૨૭૪	૧૩ મુસાના ગોઝળ ખિસ્તી	૩૫૨
૬૪ સદગુણ મણીલાલ ઝોઝા	૨૭૩	૧૪ મારગ્રેટ સોમચંદ ખિસ્તી	૩૪૨
૬૪ મોદાવરી વાઘજીભાઈ પખર	૨૭૩	૧૫ શાંતિ રણછોડ ખિસ્તી	૩૪૬
૬૬ અચંતિકા નાનાલાલ ભારતર	૨૭૨	૧૬ એગનસ કુમા ખિસ્તી	૩૩૫
૬૭ પુષ્પાવતી ત્રંબકલાલ દવે	૨૭૧	૧૭ ગુણવતી દુલ્લા ખિસ્તી	૩૨૬
૬૮ જોનાબ મગનભાઈ એન્જી- નીઅર	૨૬૭	૧૮ રક્ષમણી છોટમપુરી ગોસાઈ	૩૨૮
૬૮ માણેક નરસિંહરામ ગોર	૨૬૭	૧૮ બાલુ સોમચંદ ખિસ્તી	૩૨૮
૭૦ વિદ્યાગૌરી કદાનજી શુક્લ	૨૬૫	૨૦ મંદુકાન્તાબેન ઉમીઆશંકર ભટ્ટ	૩૨૭
૭૧ સવિતા મનસુખરામ સોની	૨૬૪	૨૧ ગ્રેસ મોતી ખિસ્તી	૩૨૬
૭૨ અમીના રાજેમહમદભાઈ પંજેતની	૨૬૨	૨૨ હુસૈયા ચોદાન ખિસ્તી	૩૨૪
૭૨ લક્ષ્મીબેન રધુરામ દવે	૨૬૨	૨૩ એલન મુદરલાલ ખિસ્તી	૩૨૧
૭૪ શારદા પુરસોત્તમદાસ શોધન	૨૬૦	૨૩ મેરી જોસફ ખિસ્તી	૩૨૧
૭૫ મહાલક્ષ્મી ગીરધરલાલ પટેલ	૨૫૬	૨૫ મરીયમ ગોવિંદ ખિસ્તી	૩૧૮
ઉર્દુ		૨૬ ગ્રેસ લાજરસ ખિસ્તી	૩૧૨
		૨૭ વિદ્યા છોટલાલ વ્યાસ	૩૧૦
૧ શાંતમાખીબી રસુલભાઈ મોમીન	૩૫૧	૨૮ એલન જેમ્સ ખિસ્તી	૩૦૫
૨ હલીમાબાઈ સુલતાનજી કેળાવાળા	૩૨૯	૨૮ શાંતિ મંગળા ખિસ્તી	૩૦૫
૩ જોનાબખીબી ઇલાહીબક્ષ શેખ	૩૧૧	૩૦ શાંતા ડાહ્યાભાઈ દલવાડી	૩૦૩
૪ હુસેનાબીબી ગુલામનબીભાઈ મોમીન	૩૦૩	૩૦ પરસનબેન મોહોદલાલ ઠક્કર	૩૦૩
૫ મરીઅમખીબી તુરભાઈ શેખ	૩૦૦	૩૨ શાંતા જોન ખિસ્તી	૩૦૨
ગ્રેકા જિલ્લો		૩૩ ગુલાબ દાઉદ ખિસ્તી	૩૦૦
		૩૩ પરસીસ ટીટસ ખિસ્તી	૩૦૦
૧ હંદીરા બેચરભાઈ ભટ્ટ	૪૧૧	૩૫ એલન મોહનલાલ ખિસ્તી	૨૯૫
૨ અન્ના જયમલ ખિસ્તી	૪૧૦	૩૫ મેરી જીવા ખિસ્તી	૨૯૫
૩ મારગ્રેટ કુમા ખિસ્તી	૪૦૮	૩૭ વિમળાગૌરી પુરસોત્તમ દવે	૨૯૪
૪ પરસીસ લવજી ખિસ્તી	૪૦૭	૩૮ સુર્યકાન્તા રતનલાલ ત્રિવેદી	૨૯૨
૫ મંજુલા હીરાલાલ ખિસ્તી	૪૦૬	૩૯ રક્ષમણી ખાનદાસ ખિસ્તી	૨૯૧
૬ ચોદાન કુંગર ખિસ્તી	૪૦૫	૪૦ માર્થા ગીરધરલાલ ખિસ્તી	૨૯૦
૭ રાહેલ મીકા ખિસ્તી	૪૦૫	૪૧ કમળા ચુનીલાલ દેસાઈ	૨૮૮
૮ હેક્સીઆદ ધનજી ખિસ્તી	૪૦૬	૪૨ હીરાબેન કપુરચંદ શાહ	૨૮૬
૯ દરકા ખુશાલભાઈ ખિસ્તી	૪૦૮	૪૩ પરસન જલમભાઈ ખારેયા	૨૮૪
૧૦ તારા વલ્લભદાસ પરીખ	૪૦૬	૪૪ શારદા દામોદરદાસ દેસાઈ	૨૮૩
૧૧ એલન એન્જીમીન ખિસ્તી	૪૦૭	૪૫ એલીસાબેન ચોદાન ખિસ્તી	૨૮૨
		૪૬ બજુબેન કેશવલાલ ત્રિવેદી	૨૮૧
		૪૭ સુલતાબેન માણેકલાલ ઝોસવાર	૨૭૭
		૪૮ કંચનબેન ચુનીલાલ મેસરી	૨૭૫
		૪૮ ગોપાનગણુ મોહનજી ત્રિવેદી	૨૭૫

૪૮ કાતમા જમાલ વોહરા	૨૭૫	૨૯ હીરાલક્ષ્મી ભગીરથજી ગામેથ	૨૪૬
૪૯ જસોદાબેન છંગનલાલ ત્રિવેદી	૨૭૫		
૫૨ નાઓમી રામાદીન ખિસ્તી	૨૭૨		
૫૩ દેવલક્ષ્મી ભીખાભાઈ ત્રિપાડી	૨૬૨		
૫૪ સુશીલા મોતીલાલ મિસ્ત્રી	૨૫૭		

ઉદ્ધ

૧ નુરખીબી બાકરઅલી સૈયદ ૨૭૬

પંચમહાલ જિલ્લો

૧ એલન હરખાજી ખિસ્તી	૪૧૨
૨ શારદાગૌરી નાનજી ખિસ્તી	૪૦૬
૩ કાન્તા હેન્રી ખિસ્તી	૩૭૭
૪ અન્ના સામા ખિસ્તી	૩૭૫
૫ ગુણવંતી વદાલજી ખિસ્તી	૩૬૮
૬ રૂથ પાંચાલાલ ખિસ્તી	૩૬૪
૭ માણેક જોન્નખલાલ શાહ	૩૬૩
૮ કાલરીસ કલ્યાણ ખિસ્તી	૩૫૫
૯ કૃષ્ણા રતના ખિસ્તી	૩૪૬
૧૦ શાન્તા ગંગુભાઈ ખિસ્તી	૩૩૪
૧૦ શશીકળા વદાલજી ખિસ્તી	૩૩૪
૧૨ એલીસ આશીર્વાદ ખિસ્તી	૩૩૩
૧૩ વિજયા લક્ષુ ખિસ્તી	૩૨૮
૧૪ મંજુલા કીશા ખિસ્તી	૩૨૭
૧૫ દીનકુંવર ગણપતભાઈ ખિસ્તી	૩૨૪
૧૫ કૃષ્ણા બેન્જમીન ખિસ્તી	૩૨૪
૧૭ મરીઅમ ખાનદાન ખિસ્તી	૩૧૭
૧૮ પાતી સરાભાઈ ખિસ્તી	૩૧૦
૧૯ મરીઅમ મીઠાલાલ ખિસ્તી	૩૦૯
૧૯ સોના ભીખા ખિસ્તી	૩૦૯
૨૧ રૂક્માણી કદાનજી ખિસ્તી	૩૦૧
૨૨ મેખળ ધુળા ખિસ્તી	૩૦૦
૨૩ ગ્રેસ વદાલજી પરમાર	૨૯૯
૨૪ જયકુંવર વિરજભાઈ ખિસ્તી	૨૯૮
૨૫ ભાનુમતી મોતીરામ પાઠક	૨૯૪
૨૬ રૂખીના જ્ઞેનભાઈ ખિસ્તી	૨૮૭
૨૭ કાશી દલસુખ જોષી	૨૬૭
૨૮ પ્રભાવતી વાઢીલાલ શાહ	૨૬૮

ભરૂચ જિલ્લો

૧ મેખળ ત્રીકમલાલ ખિસ્તી	૩૪૪
૨ જયવંતી વીરચંદ શાહ	૩૧૨
૩ માણેકબેન મૂળજીભાઈ ખિસ્તી	૩૧૧
૩ જયવંતી પાનાચંદ ખિસ્તી	૩૧૧
૫ રૂથ ભીખાજી ખિસ્તી	૩૦૯
૬ ડુલભાઈ દાદાભાઈ પટેલ	૩૦૭
૭ ચંપાવતી કાળિદાસ કાપડીઆ	૩૦૪
૮ ગુલાબ છંગનલાલ મહેતા	૨૯૯
૯ પુતુ ગામ્યા ખિસ્તી	૨૯૫
૧૦ ચંદનગૌરી ભોગીલાલ માપરા	૨૯૦
૧૧ હના પુનુલાલ ખિસ્તી	૨૮૬
૧૨ ધનસુખગૌરી નાથુભાઈ દલાલ	૨૭૬
૧૩ કિમ્લા નારણજી સોલંકી	૨૬૫
૧૪ જયાગૌરી ઠાકરલાલ	૨૫૯
ગંભીરવાળા	
૧૪ વિજયાગૌરી ધીરજરામ શુક્લ	૨૫૯

સુરત જિલ્લો

૧ વિજયાલક્ષ્મી મહાશંકર દિક્ષિત	૩૭૭
૨ લલિતાબેન દામોદરદાસ	૩૭૬
છતખાર	
૩ સરલાદેવી મદનલાલ મિસ્ત્રી	૩૭૪
૪ આનું જમશેદજી મલવાધ્યા	૩૬૫
૫ મહિલાવતી ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ	૩૬૩
૫ પદ્માવતી મનુભાઈ દેસાઈ	૩૬૨
૭ નન્દનબેન મોતીચંદ શાહ	૩૬૨
૮ ગંગાબેન નારણજી પટેલ	૩૫૪
૯ મહાલક્ષ્મી નરોત્તમ પારેખ	૩૫૩
૧૦ શારદાગૌરી ગૌરીશંકર ભટ્ટ	૩૫૧
૧૧ અચન બહેરામશાહ વગાઈવાળ	૩૫૦
૧૨ ડાહીબેન એલીઆસ વજીબેન	૩૪૮
ભાઈદાસ પટેલ	
૧૨ સવિતાબેન કલ્યાણજી દેસાઈ	૩૪૮
૧૪ એલીસાબેન નાનજી પટેલ	૩૪૬
૧૫ નનમનગૌરી રંગીલાદાસ પારેખ	૩૪૨

૧૬ સવિતા જેઠાલાલ ચૌધરી	૪૪૧	૫૬ વસુમતી છોટાલાલ લનવાગા	૨૯૧
૧૭ મન્દગતી નરહરિ વૈદર	૪૪૫	૫૭ બીખીબેન દયારામ ભક્તા	૨૯૦
૧૭ કીકીબેન દેવજીભાઈ ગામીટ	૪૪૫	૫૭ એલીનેર શીવલાલ ખિસ્તી	૨૯૦
૧૯ ઉમિલાબેન દેન્ડી દહર	૪૪૭	૫૯ કમુબેન ડાહ્યાભાઈ દેશાઈ	૨૮૯
૨૦ સલિતાબેન નિરજાભાઈ નાયક	૪૪૨	૫૯ વજુઆબેન મોરારજી નાયક	૨૮૯
૨૦ મણીબેન મોદનલાલ દેસાઈ	૪૪૨	૬૧ સવિતાગૌરી પ્રાણજીવનચૌહાણ	૨૮૮
૨૦ મજરાબેન પરાગજી નાયક	૪૪૨	૬૧ દિવાળીબેન હરિભાઈ પટેલ	૨૮૮
૨૦ મદન છોટાલાલ દેસાઈ	૪૪૧	૬૩ વીરમતી ડાહ્યાભાઈ ઝવેરી	૨૮૭
૨૪ મરથા ઉજ્જમસીંગ પરમાર	૪૪૦	૬૪ સંતોશબેન કુંવરજી મહીઠા	૨૮૬
૨૫ કમુબેન મોદનલાલ નાયક	૪૨૫	૬૪ સવિતાબેન ગુલાબભાઈ પટેલ	૨૮૬
૨૬ શાન્તાબેન રામભાઈ દાદર	૪૨૪	૬૬ રતનબેન લલ્લુભાઈ ધનગર	૨૮૫
૨૭ ઐરતર શંકર બોમ્સને	૪૨૭	૬૭ કાન્તાબેન મગનલાલ રાવળ	૨૮૪
૨૮ રમવતી દાદારદાસ પટેલ	૪૨૨	૬૮ મણીગૌરી કુમેરજી મહેતા	૨૮૩
૨૯ વસંતબેરી દીનમણીશંકર ગુક્લ	૪૧૯	૬૯ મજરાબેન ગુલાબભાઈ દેશાઈ	૨૮૨
૩૦ અંબાબેન લલ્લુભાઈ સાયકલવા	૪૧૮	૬૯ મણીબેન ખાવાભાઈ પટેલ	૨૮૨
૩૦ રૂક્મણીબેન મોરારજી દેશાઈ	૪૧૮	૭૧ મનુબેન મદારશંકર બ્યાસ	૨૮૧
૩૨ હી ગૌરી જેઠીસનદાસ પટેલ	૪૧૭	૭૧ પ્રેમીબેન લલુભાઈ સારંગ	૨૮૧
૩૨ લ કુબેન નાગરજી નાયક	૪૧૭	૭૧ જમનાબેન મણિભાઈ નાયક	૨૮૧
૩૪ દસ્યંતીબેન દીરાલાલ મહેતા	૪૧૬	૭૧ કમળાબેન કેવળ ભાવસાર	૨૮૧
૩૪ દુર્ગાબેન પરાગગીર ગોંસાઈ	૪૧૬	૭૫ ખાનુમતી મોદનલાલ પારેખ	૨૭૯
૩૬ શાન્તાબેન લગવ નદાસ પારેખ	૪૧૪	૭૫ ચંદરમતી નગ્નિનચંદ અઢલ-વજર	૨૭૯
૩૭ મહેગ્યાનુ પાલનજી તારાપોરવા	૪૧૦	૭૫ તારાબેન લાલભાઈ દેશાઈ	૨૭૬
૩૮ મણીબેન સવરામભાઈ દેશાઈ	૪૦૬	૭૮ કુંદનબેન રંગીલદાસ જરદોસ	૨૭૭
૩૯ હંચાબેન પ્રાણજીવન જેધી	૪૦૫	૭૯ અંદનબેન મકનલાલ સિંધ-પુરીઆ	૨૭૬
૩૯ રૂકેઆબ મ અહીમુદ્દીન સેયદ	૪૦૫	૭૯ શશીકાન્તા ચંદ્રપ્રસાદ મહેતા	૨૭૬
૪૧ હીરા જગનલાલ પટોળાવાળા	૪૦૪	૮૧ પ્રીતિ સુસક ખિસ્તી	૨૭૫
૪૨ મજરાબેન નિરજાભાઈ નાયક	૪૦૩	૮૨ કમળાબેન રણજીડજી વશી	૨૭૨
૪૩ નંદીબેન નાગરજી તળાવીઆ	૪૦૨	૮૩ વીરખાળા નટવરલાલ સુતરીઆ	૨૭૦
૪૪ નાજન દાવસજી બીલીમોરીઆ	૪૦૧	૮૩ અનપૂર્ણબેન મુકુંદરાય પંડ્યા	૨૭૦
૪૫ કુસુમબેન હકમાભાઈ ચૌધરી	૪૦૦	૮૫ કમળાબેન ડાહ્યાભાઈ નાયક	૨૬૫
૪૬ શાન્તા હરિભાઈ તેલકર	૨૯૮	૮૬ કીકીબેન કુંગરા બીલ	૨૬૪
૪૭ દેવીબેન કૃષ્ણ પટેલ	૨૯૭	૮૭ સલિતાબેન ડાહ્યાભાઈ રોડોડ	૨૬૩
૪૮ ભદ્રાખાળા જગનલાલ બ્યાસ	૨૯૬	૮૭ કમળાબેન લલ્લુભાઈ નાયક	૨૬૩
૪૯ આનંદગૌરી છોટાલાલ ચાહ	૨૯૫	૮૯ કીકીબેન મગનલાલ દેસાઈ	૨૬૨
૫૦ હરવિદ્યા ડાહ્યાભાઈ મુનીમ	૨૯૪	૯૦ ચંદ્રપ્રભાબેન જમીઅતરામ દલાલ	૨૬૧
૫૦ લ લિતાબેન મોરારજી વશી	૨૯૪	૯૧ હાબેન મુશ્કેલમદાસ મહેતા	૨૫૯
૫૨ મણી પારોજશાહ સાદરી	૨૯૩	૯૨ કુસુમગૌરી મગનલાલ પટેલ	૨૫૯
૫૩ મણીગૌરી કદાનજી પટેલ	૨૯૨		
૫૩ વેતી નાય લાલ પટેલ	૨૯૨		
૫૪ મણીબેન ખડુભાઈ પટેલ	૨૯૨		

૯૩તાપી નરોત્તમ મોચી	૨૪૬	૮અલામાઈ નવરોજી શેઠના	૩૨૧
કરંચી જિલ્લો		૯પીરોજી ખમનસા ગોટલા	૩૧૯
૧જીજીઆઈ મોરારજી	૩૪૬	૧૦લક્ષ્મીઆઈ તોપનદાસ	૩૧૩
૧વિદ્યાગૌરી હીરાલાલ દવે	૩૪૬	સોમ્માયા	
૩અખીઆઈ હીરજી સોની	૩૪૩	૧૧ભાગીરથી હીરાલાલ જાની	૩૧૨
૩હીનાઆઈ મારકર	૩૪૩	૧૨શ્રીનાઆઈ મોઝીઝ મહેતા	૩૦૯
૫વર્મતઆઈ નરભેશંકર વ્યાસ	૩૩૬	૧૩તુરગીઝ ખમનસા ગોટલા	૩૦૭
૫દેવકાઆઈ પ્રેમજી રાદીઆ	૩૩૬	૧૪સમુઆઈ વીરારામ સોનાવાળા	૨૯૬
૭કુંદનઆળા છોટાલાલ ઠાકર	૩૩૫	૧૫મણીઆઈ વીરારામ સોનાવાળા	૨૮૯
		૧૬લીલાવંતી મુળજી	૨૮૦
		૧૭તુલસાઆઈ મુળજી ગોટનપોટ્ટા	૨૫૨
		૧૮ભાણીઆઈ રામજી ગુડેયા	૨૫૭

ઉ. ભા.ના મે. એન્યુ. ઇ. } (અંગ્રેજીમાં સહી) એસ. એસ. કેમેરોન
સાહેબની ઓફિસ,
અમદાવાદ, તા. ૨૨-૮-૩૨ } એન્યુ. ઇન્સ. ઉ. સી.

(ઉ. ભા.ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૩-૬-૧૯૩૨ ના
ચત્ર નં. ૭૮૧૦ માં કરેલી સુચનાનુસાર.)

ધનામપત્રક

મહિકાંઠા એજન્સિસ

ખડાલ	શા. છોટાલાલ બોગીલાલે	૨-૦-૦-૦	પરખકુંડમાં આપ્યા.
"	"	૭-૦-૦-૦	ખંને સ્કૂલોમાં પનાસા વહેંચ્યા.
"	શાહ સોમાલાલ બોગીલાલ મંદેશરવાળા	૬-૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળ- ના પ્યાલા વહેંચ્યા.
"	"	૬-૦-૦-૦	અંગ્રેજી સ્કૂલ કુંડમાં.
"	"	૨-૦-૦-૦	મુજરાતી સ્કૂલમાં વિ- દ્યોતોત્તેજક કુંડમાં.
"	"	૧-૦-૦-૦	પરખ કુંડમાં.
"	"	૬-૦-૦-૦	ખંને સ્કૂલોમાં પનાસા વહેંચ્યા.
"	શાહ મુનીલાલ સાંકળચંદ છીપડીવાળા.	૬-૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળ- ના પ્યાલા વહેંચ્યા.
"	"	૭-૦-૦-૦	અંગ્રેજી સ્કૂલ કુંડમાં
"	"	૪-૦-૦-૦	વિદ્યોતોત્તેજક કુંડમાં.

દાથીજળ	શાહ હીરાચંદ રણછોડદાસની	૨-૦-૦	કળીના લાડુ વહેંચ્યા.
	પેટી તરફથી		
	શાહ બાપચંદ છમનલાલે	૦-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
પરબંદી	ચુડાસમા ગનુભા રામસંગજીએ	૧-૪-૦	સાકર વહેંચી.
હાસૈલ	મિ. સોમનાથ મુળજીએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ગામના પાટીદાર મુહરચૌતરફથી	૧૫-૦-૦	
	પા. અંબારામ રેવનદાસે	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. આતીયા પુંજીઆએ	૨-૦-૦	"
	મિ. કુમ્ભા ગણેશે	૨-૦-૦	"
તળુસા	મહેતા લક્ષ્મીચંદર હરિભાઈ	૧૨-૦-૦	કન્યાશાળાને મોટું
	પેન્શનર મહેતાજી ભાવનગર		ઘડિઆળ ભેટ આપ્યું.
	રોટનાએ		
	કોદારી મનસુખલાલ ગોષાળજી	૩-૪-૦	ઘડિઆળની પેટી કરાવી
			આપી.
	કપોળ-દામજી રામજીએ	૩-૮-૦	કાચનો આરસોઆપ્યો.
	કોદારી કરસનદાસ લક્ષ્મીચંદ	૫-૦-૦	પિત્તળની ડોલ, લોટો
			તથા ત્રણ પ્યાલા
			આપ્યા.
	સોની મોહનલાલ લાલજીએ	૨-૦-૦	ત્રાંખાનો ઘડો આપ્યો.
અડાલજ	પટેલ ગોવિંદભાઈ પ્રભુદાસના	૪૫-૦-૦	જાને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	વાલી બાઈ ડાહીબેને		
કુડક	માસ્તર ગેરભાઈ હીરાભાઈ	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી તથા
		૩-૦-૦	ગરીબ બાળકોને રહેટો
			તથા ચોપડીઓ વહેંચી.
અગાળીયા	તાલુકા જીવુભા આર.ગો.તથા		
	" ઉદયસિંહ કે.ગો.તથા	૨૨-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને
	" જીવુભા એચ. ગોહિલે		જમાડ્યા.
મુંડલા	આઈ શીવકોર તથા બાઈ સંતોક	૧૨-૦-૦	"
	પા. ઘેલદાસ પ્રાણદાસની		
	વિધવાઓએ		
	મુથાર મગન મોહને	૧૦-૦-૦	"

એક જિલ્લો

ખટનાલ	ખનેજડાના મુતાર જીવરામ	૬-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા
	પિતાંજરે		પતાસાં વહેંચ્યા.
	રત્તાના પટેલ સોમાભાઈ	૬-૦-૦	"
	શંકરભાઈએ		
	રાસણાના પા. શામળ રણછોડ	૫-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા
	તથા પા. લક્ષુ મનોરદાસે	૪-૦-૦	રકાબી ખાંડસાથે વહેંચ્યા.

અહીમા	શાહ ગોરધનભાઈ નાયજી- ભાઈ એ	૨૫—૦—૧
આંત્રોલી	મલીઆતજના પંડ્યા દેવશં- કર હરગોવિંદે	૪—૦—૧
	કનીપુરના શાહ મગનલાલ ગુલાબચંદે	૧—૦—૧
	શાહ શનિલાલ મગનલાલે ભાઈ હરિ પા. નારણ સુંધા- ની વિધવાએ	૨—૦—૧ ૭૫—૦—૧
	કનીપુરના વતની શા. મગ- નલાલ ગુલાબચંદે	૧૫—૦—૧
છીપડી	વાળંદ મોતીભાઈ લલ્લુભાઈ એ	૭૫—૦—૧
સામરખા	પા. ભાઈલાલભાઈ નારણ- ભાઈ એ	૫—૦—૧
	પા. નરસિભાઈ માધવભાઈ એ	૫—૦—૧
સુરાસામળ	મરીડાના પા. છોટાભાઈ ઝવે- રભાઈ એ	૬૦—૦—૧
આમોદ	વડોદરાના પા. અંબાલાલ બાબરભાઈ એ	૩૩—૧૪—
	” પા. નાચાભાઈ બહેચરભાઈ એ	૧૮—૮—
કલાનવાડી	મુજપરના ઠક્કર પીનામ્બર હરગોવિંદાસે	૨૨—૮—
	છાયાપુરીના ઠક્કર ચીમનલાલ બદવજી એ	૨૨—૮—
દહેમી	અલારસાના પા. દેશાઈ ભાઈજી એ	૨૨—૪—
	આણંદના મિ. ઝવેરભાઈ કરીભાઈ એ	૪૧—૮—
	ગોરીઆવીના પા. ભાઈજી જેસંગભાઈ એ	૩૫—૪—

દહેમી	કિન્નલોડના પા. આશાભાઈ	૩૫—૦—૦	જન્મનના પ્યાલા, પતાસાં
લાલી	લલુભાઈ એ		વહેંચ્યાં, ફેડમાં આપ્યા.
	શા. પોપટલાલ મલુકચંદે	૪—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	આઈ રેવા પા. આત્મારામ	૧—૦—૦	"
	છગનની વિધવાએ		
વાણી	પા. કાલીદાસ રણછોડભાઈ એ	૧૨—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પા. આદિતભાઈ દાજીભાઈ એ	૧૨—૦—૦	"
કંબોડા	શાહ અમૃતલાલ ગીરધરદાસે	૧૦—૦—૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ તથા રહે- ટો વહેંચી.
ગોલેલ	આઈ ખોટી પાટણવાડીઆ	૧૦—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ભાઈજી લખાભાઈની વિધવાએ		
	પા. શંકરભાઈ નારણદાસે	૧૦—૦—૦	"
મુરકુવા	મિ. લલુભાઈ ખુશાલભાઈ એ	૫—૦—૦	પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
	મિ. હરમાનભાઈ રામદાસે	૧૫—૦—૦	જન્મનના પ્યાલા ૨- કાળી વહેંચ્યા.
આમરોલ	રાહોડ કાભઈ કાભઈ એ	૨૦—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	આમળગામના શા. વાડીલાલ	૨૦—૦—૦	"
	ગોપાળદાસે		
શ્રીગળાવ	મેટાશીના પા. પ્રભુદાસ	૨૦-૧૨-૦	કન્યાઓને ઓઢણીઓ તથા સ્કૂલમાં પિત્તળના પ્યાલા તથા મિઠાઇ વહેંચી.
	જીવાભાઈ એ		
	પા. શંકરભાઈ નાગરભાઈ એ	૧૨-૧૦-૦	સ્કૂલમાં પિત્તળના પ્યાલા તથા મિઠાઇ વહેંચી.
શ્રીગળાવ	ખડોલના પા. છાલાભાઈ પ્રભુદાસે	૧૩-૧૫-૦	સ્કૂલમાં પતાસાં તથા પ્યાલા વહેંચ્યા.
	મિ. રેવાશંકર સદારામ તથા	૨૦-૧૪-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પા. શનાભાઈ વ્રહાલાભાઈ એ	૨૦-૧૪-૦	"
અહીમા	પગી ભાઈજી દાજીભાઈ એ	૨૫-૦-૦	"
કરોલી	ડક્કર સુનિલાલ જગજીવને	૬-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પિત્તળના પ્યાલા રકાળી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
ગાજણા	ડાકોર શ્રી મોતીસિંહજી મહેરામણ સિંહજી એ	૧૨-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૩-૦-૦	કળીના લાકુ વહેંચ્યા.
	પંડયા મણીશંકર હરિભાઈ એ	૧૨-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

ગાજણા	મિ. ગલાખસંગ ફૂલાભાઈ જાદવે	૧૨—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને
બાનેર	મિ. રતીલાલ લલ્લુભાઈ ઠક્કરે શાહ યુનિલાલ નંદલાલખીન રણુછોડદાસે	૧૨—૦—૦ ૪—૦—૦ ૨—૮—૦	„ [જમાડયા પતાસાં વહેંચ્યાં તથા પિત્તળની પવાલી પર- બમાં આપી.
વાલ્લાવર્ગ	મિ. ગોરધનદાસ મોતીરામ પંડ્યાએ	૧૨—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
બાનેર	રૂદ્ધાના શા. આશાલાલ કહા- નદાસે	૩—૦—૦	ગરફી વહેંચી.
વડયલ	સ્કૂલના શિક્ષકોએ મળી કચ્છર ડાહ્યાભાઈ વનમાળીદાસે	૩—૦—૦ ૪૧—૦—૦	પેંડા વહેંચ્યા. બંને સ્કૂલના વિદ્યા- ર્થીઓને જમાડયા.
હેરંજ	ગરાસીઆ મહીડાં ડુલજીભાઈ હરિભાઈએ ગરાસીઆ અમરસંગ બેચર- ભાઈએ શાહ આશારામ લખમીચંદે	૧૦—૦—૦ ૭—૦—૦ ૨—૮—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. મિઠાઈ વહેંચી. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ વહેંચી.
વરસોળા	પીઝના શીવાભાઈ શંકરભાઈ પટેલે	૧૨—૦—૦	કન્યાઓને જર્મનસિ- લ્વરના ટાટ વહેંચ્યા તથા છોકરાઓને પતાસાં વહેંચ્યાં.
	સિદ્ધજીના ધનજીભાઈ અંબા- ધદાસ પટેલે	૭—૮—૦	કન્યાઓને જર્મનસિ- લ્વરનાં પવાલાં તથા છોકરાઓને પતાસા વહેંચ્યાં.
કનીજ	સુતાર આત્મારામ ધશ્વરભાઈએ	૧૦—૮—૦	સ્કૂલમાં પરબ બેસાડી.
નામણુ	ગામલોક તરફથી	૨૭—૮—૦	પિત્તળના પ્યાલા રકા- બી વહેંચ્યા તથા વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મધ ઝવેર બારેઆ લખજી ભક્તિની વિધવાએ	૧૮—૪—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ગેલગઢ	પટેલ ગલાભાઈ ચામળે પા. ચતુરભાઈ મૂળજીભાઈ તથા ખીજા ગૃહસ્થોએ મળી	૧૨—૦—૦ ૨—૦—૦	„ પતાસાં વહેંચ્યાં.
રાણીયા	કાકોર સાહેબ ગણપતસંગ જસવંતસંગે શા. જેઠાલાલ અમીચંદ નર- માલીનાએ	૩—૦—૦ ૮—૦—૦	„ પતાસાં પુસ્તકો તથા કપડા વહેંચ્યાં.

-કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેફ્ટબુક તરીકે
ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ઓવીસ
કાગળ { દરેક નંબરની કિંમત બે આના } પાનાં

આમ્ય, મ્યુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
પસંદગીથી ચાલતી કોપિ જે બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ
વાળી માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમેા નમ્રસાથે
વિનંતિ કરીએ છીએ. હપલી સૂચના વિદ્યાના ઉપાસકો, આરાધકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક ભાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
થોથ રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ થોથ ઇન્સાફ આપશો.
૨૫૦ અને તે હપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપ-
નામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત-
નું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો
ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની હજનખારની કિં.રૂ. ૧૫૫
મુંબઈ-હાદિલાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકાર નાકા—એસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ,

ગાધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, સરાફ ખજાર.

કેળવણીખાતાના એ. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની
પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦—૧—૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.
અત્યાર સુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા
તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ઠેકાણું:-એસર્સ એન. ડી. મહેતાની કું.

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

ટે. ૩૬૭ કાલકાદેવીરોડ—મુંબઈ

પ્રથમ કાઠિઆવાડ શિક્ષક સંમેલનમાં 'પ્રશંસા પામેલી યોજના' અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલું અને મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી ટેક્સ્ટબુક કમિટીએ પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોના ઉપયોગ માટે તેમજ ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે મંજૂર કરેલું

ગણિત પ્રવેશ પુ. ૧ હું અને તેને લગતાં સાહિત્યો

વડે પ્રત્યેક શિક્ષિત માળાપ નાનાં બચ્ચાઓને બાળમંદિરના સરખી કેળવણી આપી શકે છે.

આના સંબંધમાં અગ્રગણ્ય કેળવણીકારો શું કહે છે ?

“મિ. શેખની વિચાર સરણી નવી છે અને આવકારદાયક છે. ડૉ. મૉન્ટેસરિએ ગણિતનાં જે સાધનો બનાવેલાં છે તેની સાથે આ સાધનો મળતાં છે છતાં આ સાધનો સ્વતંત્ર સુદ્ધિથી અને અનુભવથી ઉપજાવેલાં છે.”

“ગણિતના વિષયમાં આ પહેલ છે.”

દક્ષિણામૂર્તિ-લાવનગર.

ગિજુભાઈ બધેકા.

“આ પુસ્તક તેમજ તેને લગતાં સાહિત્યો તૈયાર કરવામાં અને તેને છપાવવામાં મિ. શેખ કેવળ સેવાભાવથીજ પ્રેરાયા છે.”

મૂળજીભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ.

પ્રિન્સિપાલ હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન-રાજકોટ.

“રંગ, રસ, રમત અને સર્જનથી બાળક શીખે છે તે માનસ-શાસ્ત્રના મુદ્દા ઉપર આ ગણિત પ્રવેશની રચના છે.”

ગજાનન ઉ. ભટ્ટ, એમ.ઈ.ડી. (લીડઝ) એમ.આર.એસ. ટી. લંડન.

“આ બાળકોનું પુસ્તક નથી પણ અસંખ્ય રંગબેરંગી ચિત્રોનું અને નકશાઓનું એક રમકડું છે.”

મુંબઈ સમાચાર, તા. ૧૮ જૂન ૧૯૩૨

“મિ. શેખે ગણિત પ્રવેશનું પુસ્તક અને તેને લગતાં વિવિધ સાહિત્યો યોજી શિક્ષણક્ષેત્રમાં નવો પ્રકાર પાડ્યો છે.”

ચોપટલાલ અંબાણી.

હેડ માસ્ટર, બાર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વીમેન-રાજકોટ.

ગણિત પ્રવેશ પુ. ૧ હું કિ. રા. ૦-૨-૬ શિક્ષક આટલિ કિ. રા. ૦-૬-૦

સાહિત્યો—ગડા કાર્ડ બોર્ડ ઉપર ચોટાડેલા ૬ નં.શા, ૨૦૦ રમકડાંનાં ચિત્રો લાકડાની સ્લેટો વગેરે ૧૬ જૂદા જૂદા પ્રકારની વસ્તુઓ લોખંડની સુટ કેસ પેટી સાથે કિ. માત્ર રા. ૩-૦-૦. દરેક મોટા શહેરમાં બુકસેલરોને ત્યાંથી મળી શકશે.

ગણિતપ્રવેશ ઓફિસ, શેખ બધર્સ-રાજકોટ.

ધ. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ
બહાર પડ્યાં છે ! **卐** બહાર પડ્યાં છે !

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]

આળખોથી બાળવર્ગ માટે { ભાગ ૧ લો કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પુસ્તક ૧ હું : પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ હું : પુસ્તક ૩ હું : પુસ્તક ૪ યું : { ભાગ ૨ નો કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } બીજા ધોરણ માટે. ત્રીજા ધોરણ માટે. ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ હું : પુસ્તક ૩ હું : પુસ્તક ૪ યું : { ભાગ ૩ નો કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } બીજા ધોરણ માટે. ત્રીજા ધોરણ માટે. ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટાશંકર ભટ્ટ,
 બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
 એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,
 યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, મુરત.

ગોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
 આસિ. ગાર્ટર,
 સિટિ હાઇસ્કૂલ,
 અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
 રીચીરોડ, અમદાવાદ

ગાંડીવ એટલે બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાયેલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટેલ્સ્ટોયની ૩ વાતો	૦૮૮	૨૩ હાથી ધમધમ ચાલે	૦૧૮
૨ બકુલ	૦૧૮	૨૪ બાળકાયરી	૦૧૮
૩ મિરબલનો બન્ધુ	૦૧૧	૨૫ ચોપગાની ચતુરાર્ધ	૦૧
૪ મૂરખરાજ	૦૧૧	૨૬ મધેડાનું રાજ	૦૧૮
૫ નીલમ	૦૧૮	૨૭ રમકડાની દુકાન	૦૧૮
૬ ભીષ્મ	૦૧	૨૮ બકુલ જમરખ	૦૧૮
૭ જયઅન્નરંગ	૦૧૮	૨૯ મલ્લો મસ્તાનો	૦૧૮
૮ બાળવિહાર (૧)	૦૧૧	૩૦ બગાળા બિરબલ	૦૧૮
૯ વાધોનું વન	૦૧	૩૧ ભૂતમૂલામણી	૦૧૮
૧૦ બકુલ હાર	૦૧	૩૨ સવાકાની આપનીતી	૦૧૮
૧૧ બરશીપુરી	૦૧	૩૩ ખોટી ખોટી વાતો	૦૧
૧૨ સોનાકુમારી	૦૧	૩૪ સિપાઈ દાદા	૦૧૮
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૧૮	૩૫ મધપૂડો	૦૧૧
૧૪ કચું મર	૦૧૮	૩૬ કોપસાકાકા	૦૧૮
૧૫ ધૂપસળા	૦૧	૩૭ સ રસ	૦૧૮
૧૬ બાળવિહાર (૨)	૦૧૮	૩૮ કીર્તિરતંબ	૦૧
૧૭ મોતીના દાણા	૦૧૮	૩૯ રિક્ષીટિક્ષી	૦૧
૧૮ કેરીના ભજવા	૦૧૮	૪૦ સારંગીવાજો	૦૧૮
૧૯ એક દત્તો કૂતરો	૦૧	૪૧ ખરેખરી વાનો	૦૧૮
૨૦ નવનાત	૦૧૮	૪૨ ગોસાળની ગોળ	૦૧૮
૨૧ મિયાઈ	૦૧૮	૪૩ રસીદની પેટી	૦૧૮
૨૨ મેધધનુષ	૦૧	૪૪ પુસ્તકાવધ	૦૧૮
		૪૫ પ્રાણીપુરાણ	૦૧૮

નવી નવી છપાતી બાય છે *

ઇનામ-સહાણી માટે અન્નોદ

મુંબઈ, અમદાવાદ, કરાંચી, વડોદરા, નડિઆદ ભરૂચ વગેરે સ્થળે
બધા બુકસેલરો વેચે છે.

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાથ-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું

તથા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દૃષ્ટિથી ચોખ્ખું કરેલું

સરળ બાળ અંગગણિત
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

ભોગીલાલ કેશવલાલ પટવા,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

અને

વસંતજી કયાજી દેસાઈ, એસ ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈડીઆ સ્ટેટસ એજન્સિએ
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતીનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

શુદ્ધિ પરીક્ષા માટે ધણેજ ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ, અને
પ્રભુલાલ અંબૃતલાલ ઠાકર.

કિંમત ૦-૧૧-૦

પ્રાથમિક પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલું

નવીન વ્યાકરણ લા. ૪
પ. કા. પરીક્ષા માટે ધણું ઉપયોગી છે.

પૃષ્ઠ ૨૧૬, કિંમત ૦-૧૨-૦

આ પુસ્તકમાં સંધિ, સમાસ, અવ્યય,
વિકાકિતના અર્થ, પૃથક્કરણ, સંયોગી-
કરણ, કવિતા વિચાર, અલંકાર વગેરે
બાળતોનું સરળ અને સ્પષ્ટ વિવેચન
ધણી દાખલા અને મનોમતન સાથે
કરેલું છે.

લેખક-મૂ. હી. ચોકસી એમ.એ.
દે. મા. પ્રે. રા. દે. કોલેજ, અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

બનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારો વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી

એમ. એ.

કેદમાસ્તર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

પૃષ્ઠ ૪૦૦. કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-—જુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળા બેઠરો તો વળી તે મળરો.

પ્રાથમિક શાળાના છઠ્ઠા તથા સાતમા

તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી

છઠ્ઠા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપુનિ-પાનકોર માકા-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	શાળા એ સમાજનું અંગ છે	૩૬૭
૨	બુદ્ધિશક્તિ અને હસ્તકામ	૩૭૦
૩	હરપાળ મકવાણો અને ગુજરાતમાં ઝાલાઓ અને દેસાઈઓનો અમલ	૩૭૨
૪	કિરણના ચમત્કાર	૩૭૭
૫	પાકમાં રસ	૩૮૦
૬	રેડકોસ સોસાયટી	૩૮૬
૭	માનામૃત	૩૯૩
૮	આટલું તો જરૂર પાડે રાખજો	૪૯૫
૯	સને ૧૯૩૨ માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વ. કા. પરીક્ષામાં જેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના-ખામીઓ તથા તે સુધારવાની ચૂચના સાથે	૩૯૬
૧૦	ઉદ્ધૃ વ. કા. પરીક્ષામાં જેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના ...	૪૦૧
૧૧	ભરૂચ રેડકોસ સોસાયટીની ડિરેક્ટર શાખા	૪૦૩
૧૨	(સિંધપ્રાંત બાદ કરતાં) મુંબઈ છલાંગમાંની છોકરાઓ માટેની ગુજરાતી-ઉદ્ધૃ પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ...	૪૦૪
૧૩	સરકારી જાહેરખબરો	૪૩૩
૧૪	ખાનગી જાહેરખબરો	૪૭

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને દુટીઓની લખાવટના સુધારા ઉપરાંત જેઠેલા, શેરે, વિમા અને ગોસ્વાલ એડર્સ વિશે પુરી માહિતી તથા જુનાં મનોમત્તન ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોમત્તન લખાવટ કર્યા છે. એક વાર વાંચી ગ્રહણ કરવા વિનંતિ છે. ગોસ્વાલ ૦-૨-૦

મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી મુદ્રત—ક. ના. ની કંપની
ભારત—દેસાઈ સ્વપ્ન, શુક્લેશ્વર. એન્ટ—અમદાવાદ માળેકલાલ બાપ્તિસ્ટ શાળા
છંગનલાલ લલિતભાઈ શાહ, વાયુમુક્તા ગોહિસ, પેલેસ્ટાઈ-વડોદરા.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૨] ડિસેમ્બર સને ૧૯૩૨ [અંક ૧૨

શાળા એ સમાજનું અંગ છે

સમાજ એ અનેક કુટુંબોનો સમૂહ છે. કુટુંબમાં માતા, પિતા, પુત્ર-પુત્રી વગેરે વ્યક્તિઓ એક ખીજના સહકાર અને સ્નેહના તંત્રથી જીવન ગુજારે છે. સમાજમાં બિન્ન બિન્ન પ્રકારના કુટુંબોની વ્યક્તિઓનો એક-ખીજ સાથે જીવનવ્યવહાર ચાલે છે. ગૃહ, જ્ઞાતિ, શાળા, ધર્મસંસ્થા, રાજ-વ્યવસ્થા વગેરે સમાજની સંસ્થાઓની અસ્પર્શ અસરથી જાળકનું જીવન ધડાય છે. સમાજના આદર્શ તથા પ્રવૃત્તિનું પ્રતિબિંબ શાળામાં હોવું જોઈએ, કારણ કે જે બાલકોનું સેવન વિદ્યાર્થી શાળામાં કરે છે તેનો અનુભવ તેને જાહેર જીવનમાં કરવાનો હોય છે. જ્યારે શાળાની પ્રગતિ સમાજમાં થતા ફેરફાર સાથે બંધબેસતી હોતી નથી, ત્યારે વિદ્યાર્થી શાળા છોડ્યા પછી ધણો મુઝાય છે. કેવી રીતે જીવન ગુજારવું એ તેને મહા પ્રશ્ન થઈ પડે છે. કેટલીક વખત હોશિયાર વિદ્યાર્થીઓ તેમના મનોબળ અને હૃદયની શક્તિને આધારે સમાજના ખેંચતે અનુકૂળ તેઓ જીવનમાં પરિવર્તન કરી શકે છે, પણ સાધારણ રીતે તો શાળા એ જીવનની તૈયારીની તાલીમ આપવાની મંસ્થા છે. જો શાળા અને સમાજની પ્રવૃત્તિઓ વચ્ચે વિરોધ હોય છે, તો વિદ્યાર્થીઓ તેમના જીવનના આદર્શોનો અનુભવ કરી શકતા નથી અને તેમની શક્તિ છિન્નબિન્ન-અવ્યવસ્થિત થઈ જાય છે. આ કારણને લીધે દરેક યુગમાં સમાજની બાલકોમાં જેવો ફેરફાર થાય છે તેવો ફેરફાર શાળાની પ્રવૃત્તિમાં

જોવામાં આવે છે. જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ હિલટી હોય છે ત્યારે વ્યક્તિને તેમજ સમાજને ઘણી હાનિ થાય છે. આ બાબત રપષ્ટ કરવાને વ્યક્તિ અને સમાજનો અરરપસર કેવો સંબંધ છે તે જોઈએ.

સમાજ એક આપણા શરીર જેવું અંગી છે. જેમ લુદા લુદા અવધોની અરરપરસ ક્રિયાથી શરીરનો નિર્વોદ થાય છે, તેમ સમાજનાં લુદાં લુદાં અંગની પ્રવૃત્તિથી તેની પ્રગતિ થાય છે. જેમ શરીરની સ્વચ્ચતા અને આરોગ્ય ઉપર લુદા લુદા અવધોની શક્તિનો આધાર છે તેમ સમાજના સામર્થ્ય અને શક્તિવડે વ્યક્તિઓનું પોપણુ અને વિકાસ થાય છે. આ પ્રમાણે શાળાની અસર સમાજ ઉપર થાય છે અને સમાજની અસર શાળા ઉપર થતી જોવામાં આવે છે. આ બંને સંસ્થાઓ એકબીજાથી નિરાળાં થઈ શકે એમ નથી. જેમ આપણો હાથ શરીરથી છુટો પડતાં તે હાથ કહેવાતો નથી, તેમ જો વ્યક્તિ સમાજથી છુટી પડે છે તેને સમાજની પ્રાકૃતિક તેમજ માનસિક સંપત્તિનો લાલ મળતો નથી. જ્યારે સમાજ નિર્જન સ્થિતિમાં આવી પડે છે, ત્યારે શાળામાં તૈયાર થએલી વ્યક્તિઓમાં જોમ અને શક્તિ હોય છે તો તેઓ સમાજમાં સુધારો કરી તેને ઉચ્ચ સ્થિતિએ લાવે છે.

આ પ્રમાણે શાળા એ સમાજનું અંગ છે એટલે તેની પ્રવૃત્તિનું પ્રતિબિંબ તેમાં પડે છે એટલુંજ નહિ, પણ સુવ્યવસ્થિત શાળાની સારી અસર સમાજ ઉપર થાય છે; તેથી કેળવણીકારની એક ખાસ ફરજ છે કે શાળાની વ્યવસ્થા સમાજની પ્રવૃત્તિને અનુકૂળ થઈ પડે તેવી કરવી જોઈએ. જ્યારે સમાજમાં અનેક જાતના આર્થિક, માનસિક, આત્મિક કે પ્રાકૃતિક ફેરફાર થતા હોય અને શાળા છેલ્લાં પચાસ કે સાઠ વર્ષ ઉપરની બાવના મુજબ કામ કરતી હોય છે; ત્યારે શાળા તેમજ સમાજનું શ્રેય સાધી શકાતું નથી. આ દૃષ્ટિથી જોતાં આપણી શાળાઓ ધણી પાછળ પડી ગઈ છે. છેલ્લાં ત્રીસ વરસમાં ઘણા ફેરફારો આપણા સમાજમાં થયા છે. હાલમાં પ્રજાનું મનસ કેવળ બદલાઈ ગયેલું છે. આનંદપાન આહારવ્યવહાર, કામ કે સમાજની કોઈ પણ અંગની સ્થિતિમાં મહાન ફેરફારો થયેલા જોવામાં આવે છે. શાળાનું જીવન તેને પહેાંચી વળવાને માટે ઘડવામાં આવ્યું છે ? શાળાની પ્રવૃત્તિની અસર સમાજનાં બધાં અંગો ઉપર થોડી કે વધતી થાય છે અને તેને લીધે આખરે તેનું જીવનસ્વરૂપ નક્કી થાય છે. આ કારણને લીધે સામાજિક પરિવર્તનને અનુકૂળ શાળામાં જો ફેરફાર કરવામાં આવે તો વ્યક્તિ તેમજ સમાજ બંનેને તે લાભકારક છે.

પ્રાથ્મિક દેશમાં હાલમાં જે ત્રણ મોટા ફેરફાર સમાજમાં થયા છે તેનું પ્રતિબિંબ શાળાના જીવનમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આપણું જીવન દિવસ દિવસે ઉદ્યોગપ્રધાન થતું જાય છે. ખેતીપ્રધાન જીવનમાં પરિવર્તન થવાથી તેની અસર સમાજ ઉપર ભારે થઈ છે અને તેને લીધે વ્યક્તિની પ્રવૃત્તિમાં પણ મોટો ફેરફાર જોવામાં આવે છે. ઔદ્યોગિક જીવનને અંગે જે ગુણોનો વિકાસ વ્યક્તિમાં થાય છે તે ખેતીમય જીવનને અનુકૂળ હોતા નથી. આ કારણને લીધે જે દેશમાં ઔદ્યોગિક પરિવર્તન થયું છે ત્યાં સમાજ-યંત્રના બધાં ચક્રોની ગતિમાં ફેરફાર થયો છે અને તેને લીધે વ્યક્તિના જીવનનો હેતુ પણ બદલાઈ ગયો છે.

આની સાથે સંબંધ ધરાવતી બીજી બાબત વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિની છે. જગતમાં સર્વત્ર કુદરતના નિયમનું સામ્રાજ્ય છે. કુદરતમાં ક્રમ, વ્યવસ્થા અને નિયમ તેના દરેક ક્ષેત્રમાં જોવામાં આવે છે. આવી દૃઢ માન્યતાને લીધે જુના જીવનના આદર્શ અને પ્રવૃત્તિમાં મોટો ફેરફાર થએલો જોવામાં આવે છે. વહેમ, કલ્પના, નિરંકુશ ખ્યાલ વગેરે અસ્વાભાવિક માનસિક ક્રિયાઓને બદલે નિયમની અરબલિત સત્તા ડગલે ડગલે અનુભવવામાં આવે છે, તેથી ધર્મ, રાજ્ય, ગૃહ વગેરે સમાજનાં અંગની પ્રવૃત્તિમાં મહાન પરિવર્તન થયું છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો હાલમાં દરેક બનાવની કસોટી શુદ્ધિની સ્વતંત્ર ક્રિયાથી કરવામાં આવે છે. વ્યક્તિના વિચારમાં આવી રીતની વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ હોવાથી ભવિષ્યની પ્રવૃત્તિનો નિર્ણય ચીકા તરંગ કે કલ્પનાને વશ થઈ કરવાનો નથી, પણ જે વસ્તુસ્થિતિ હોય છે તેના ઉપરથી આગળ ઉપર શું થશે તેનો નિર્ણય કરવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણેના વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યના ધ્રુવ રૂપે હાલમાં જગતમાં સર્વત્ર પ્રજ્ઞાશાસનની ભાવના આગળ ધપતી જોવામાં આવે છે. પ્રજ્ઞાનું હિત સાચવવું અને તેની પ્રગતિ કરવી એ રાજ્યનો ધર્મ છે એવો વિચાર ધણી ઝડપથી સમાજમાં ફેલાતો જાય છે. રાજ્યોના દેવી હકની ભાવના એ હાલમાં એક પ્રાચીન જીર્ણ વસ્તુ જેવી લાગે છે, અને દરેક વ્યક્તિને પોતાનો આત્મનિર્ણય કરવાનો હક હોવાથી તેને તેની જીવનની વ્યવસ્થા કરતાં આવડવું જોઈએ એવો વિચાર સર્વ સામાન્ય થતો જાય છે. દુનિયામાં ઔદ્યોગિક જીવન, વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ તથા પ્રજ્ઞાશાસન એ હાલમાં આપણા જીવનનાં મુખ્ય ત્રેરક બળ છે. તે સિદ્ધ કરવાને માટે શાળાની વ્યવસ્થા દોવી જોઈએ. ન્યાસુધી આ ત્રણ બાબત શાળાના જીવનમાં જોવામાં આવે નહિ, ત્યાંસુધી વિદ્યાર્થીની ભાવના સત્વહીન અને અપૂર્ણ હોય એ

સ્વાભાવિક છે. જે આપણે વિદ્યાર્થીનું જીવન સમાજની પ્રવૃત્તિને અનુ-
કૂળ કરવું હોય તો ઉપર જણાવેલા ત્રણ વિચાર લક્ષમાં રાખી શાળાનું
ધ્યેય, શાળાનું સાહિત્ય, અભ્યાસક્રમ તથા શિક્ષકોની તત્કાલીન વ્યવસ્થા
નક્કી કરવી જોઈએ.

ભૂગોળશિક્ષણ અને હસ્તકામ

બાળકના મગજ ઉપર જે સંસ્કાર પડે તેનો અવશ્ય આવિર્ભાવ થવો
જોઈએ અને તેના મગજ ઉપર જે ક્રિયા થાય તેની પ્રતિક્રિયા થવી જોઈએ.
આ નિયમે શિક્ષણશાસ્ત્રમાં મોટો ફેરફાર ઉપજાવ્યો છે. તેની જ્ઞાનેન્દ્રિયોદ્ધારા
બાળકના મગજમાં જે છાપ પડે છે તે વાસ્તવિક જ્ઞાન માટે પુરતી નથી.
ત્યાંસુધી તે છાપનો આવિર્ભાવ બોલી કે લખીને થતો નથી ત્યાંસુધી
તે જ્ઞાન જાંખું અને અપૂર્ણ રહે છે. આ કારણને લઈને શાળામાં હાલમાં
હસ્તકામને એક જરૂરના વિષય તરીકે ગણવામાં આવ્યો છે. બાળક અમુક
બાબત જાણે છે તેથી તે બરાબર સમજ્યો છે એમ કહી શકાય નહિ. તેની
સ્પષ્ટ અને સચોટ છાપ માટે તેની પાસે ક્રિયા કરાવીને જ્ઞાનને વધારે
દૃઢ કરવાની ખાસ જરૂર છે. દરેક વ્યક્તિને સંસાર વહેવારમાં તેના જ્ઞાનનો
જુદા જુદા પ્રસંગે ઉપયોગ કરવો પડે છે. વળી તેના મગજના જે વિચાર
હોય તેને તે અણીના વખતે ઉચ્ચાવીને તેમાં જે વિચાર અનુકૂળ હોય
તેના તે સ્વીકાર કરે છે અને પછી તેનો અમલ કરે છે. આવી રીતે જ્ઞાનની
પુનર્રચના કરવાને વારંવાર આપણને જરૂર પડે છે અને તેના જોઈતો
ઉપયોગ કરીને જ્ઞાનને વધારે સમૃદ્ધ કરવામાં આવે છે. જ્ઞાનની આવી
કુદરતી પ્રજ્ઞાલિકામાં મગજમાં પડેલા સંસ્કારનું પુનરાવર્તન થતું નથી, પણ
તેમાં યોગ્ય ફેરફાર કરી પ્રસંગને અનુસરી તેની નવીન રચના થવામાં
આવે છે. આ ઉપરથી સહજ સમજાશે કે બાળક શાળામાં ફક્ત સાંભળ્યા
કે જોયા કરે તે મથાર્થ જ્ઞાન માટે પુરતું શિક્ષણ નથી. ખરી રીતે તો તે જે
કંઈ સાંભળે કે જુએ તેના ઉપયોગ કોઈ પણ જાતની ક્રિયાદ્વારા શિક્ષકે
કરાવવો જોઈએ કે જેથી તેના મગજમાંના સંસ્કાર દૃઢ અને સ્પષ્ટ થાય.

હાલમાં ભૂગોળશિક્ષણમાં મોટો ફેરફાર થયેલો જોવામાં આવે છે.
ભૂગોળને શાસ્ત્રીય વિષય ગણવાથી તે શીખવવામાં બાળકોને ઘણી રસિક
દૃષ્ટિકત પુરી પાડવામાં આવે છે અને વળી તે સંબંધી ઠાવકારણની ઘટના
પરતે તેમનું લક્ષ ખેંચવામાં આવે છે. અમુક દૃષ્ટિકત આ પ્રમાણે અમુક

દેશમાં શા માટે હોય છે તેનો પ્રાકૃતિક કારણને આધારે ખુલાસો કરવામાં આવે છે. આને લીધે તેની તર્કશક્તિને પ્રોત્સાહન મળે છે અને ગોખણપટ્ટીની રીતને તિલાંજલિ આપવામાં આવે છે. વળી આ નવીન દૃષ્ટિ ઉપરાંત બૂગોળશિક્ષણમાં મનુષ્યને લગતી બાબતો ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે. બાળકના જીવનની સાથે સંબંધ ધરાવતી હકીકતમાં તેને વધારે રસ ઉપજે એ સ્વાભાવિક છે. સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિથી આવા ફેરફાર બૂગોળશિક્ષણમાં હાલ જોવામાં આવે છે, પણ બાળકનું જ્ઞાન સારી રીતે દબ અને સચોટ બનાવવાને માટે તો હરતકામની યોજના કરવામાં આવી છે.

એક શિક્ષક ગુજરાતના પર્વતો જોવા કે આણ, પાવાગઢ, રાજપીપળા, શેત્રુંજી, બરડા વગેરે કહી જાય. તે સંબંધી ઉપયોગી હકીકતનું વર્ણન પણ કરવામાં આવે, તોપણ જ્યાંસુધી બાળક તે જ્ઞાનને ક્રિયાદારા દબ કરતું નથી ત્યાંસુધી તે શિક્ષણની છાપ ઝાંખી પડે છે. આ કારણને લીધે હવે શિક્ષક કા. પા. પર તેના વિષયને લગતા નકશાનું ખોખું કાઢે છે. ગુજરાતના પર્વત શીખવતી વખતે ગુજરાતનું ખોખું કા. પા. માં દોરવું જોઈએ. અને તેની સાથે બાળકની સ્લેટમાં અથવા નોટમાં તેવું ખોખું દોરાવવું જોઈએ. હવે શિક્ષક જેમ જેમ આણ, પાવાગઢ વગેરે પર્વત સંબંધી વર્ણન કરતો જાય, તેમ તેમ તેણે ખોખામાં તે પર્વતોની સ્થિતિ બતાવવી જોઈએ, અને બાળકેજે પણ તે પ્રમાણે ખોખામાં તેવી ક્રિયા કરવી જોઈએ. આવા મહાવરાથી તેમને વિશેષ ધ્યાન આપવું પડે છે. વળી તેમના હાથના ઉપયોગને લીધે જે ક્રિયા થાય છે, તેથી તેના મગજ ઉપર સચોટ છાપ પડે છે. આ પ્રમાણે નદી, દરીઆકિનારા, આબોહવા, ખેતી, ખનીજ, રેલવે વગેરે સામાન્ય જ્ઞાનની બાબતો શીખવતી વખતે જો શિક્ષક અવરજ ઉપર જણાવ્યા મુજબ નકશાનો ઉપયોગ કરે તો વિદ્યાર્થીને સારો લાભ થાય છે, તેમને તે વિષયમાં રસ પડે છે એટલુંજ નહિ પણ તે જ્ઞાન તેમના મગજમાં સ્થાયી સ્વરૂપ પકડે છે. અલખત આવી રીતના બૂગોળશિક્ષણમાં શિક્ષકને વધારે મહેનત કરવી પડે છે. વળી તેને માટે જોઈતી તૈયારી કરવી પડે છે, પણ જુની રીત પ્રમાણે બાળક નકશામાં વારંવાર જોઈને ગામ બનાવવાનું શીખે તેના કરતાં આ પદ્ધતિ વધારે ફળદાયી છે. તેમાં તે જાતે વિચાર કરે છે અને શિક્ષક જે ઉપયોગી બાબત શીખવે છે તે તે સહેલાઈથી રસપૂર્વક શીખે છે. ઘણી વખત બૂગોળની નિરુપયોગી, નીરસ અને ઝીણી ઝીણી બાબતો શીખવવાથી વિદ્યાર્થીને કંઈ ફાયદો થતો નથી, પણ ઉલ્ટો તેને તે વિષયનો કંટાળો આવે છે.

સ્વાભાવિક છે. જો આપણે વિદ્યાર્થીનું જીવન સમાજની પ્રશ્નિતને અનુકૂળ કરવું હોય તો ઉપર જણાવેલા ત્રણ વિચાર લક્ષ્યમાં રાખી શાળાઽધ્યેય, શાળાનું સાહિત્ય, અભ્યાસક્રમ તથા શિક્ષકોની તાલીમની વ્યવસ્થા નક્કી કરવી જોઈએ.

ભૂગોળશિક્ષણ અને હસ્તકામ

બાળકના મગજ ઉપર જે સંસ્કાર પડે તેનો અવશ્ય આવિર્ભાવ થવો જોઈએ અને તેના મગજ ઉપર જે ક્રિયા થાય તેની પ્રતિક્રિયા થવી જોઈએ. આ નિયમે શિક્ષણશાસ્ત્રમાં મોટો ફેરફાર ઉપજાવ્યો છે. તેની રાતેન્દ્રિયોદ્ધારા બાળકના મગજમાં જે છાપ પડે છે તે વાસ્તવિક જ્ઞાન માટે પુરતી નથી. ત્યાંસુધી તે છાપનો આવિર્ભાવ બોલી કે લખીને થતો નથી ત્યાંસુધી તે જ્ઞાન ઝાંખું અને અપૂર્ણ રહે છે. આ કારણને લઈને શાળામાં હાલમાં હસ્તકામને એક જરૂરના વિષય તરીકે ગણવામાં આવ્યો છે. બાળક અમુક બાબત બણે છે તેથી તે બરાબર સમજ્યો છે એમ કહી શકાય નહિ. તેની રપટ અને સચોટ જાપ માટે તો તેની પાસે ક્રિયા કરાવીને જ્ઞાનને વધારે દૃઢ કરવાની ખાસ જરૂર છે. દરેક વ્યક્તિને સંસાર વહેવારમાં તેના જ્ઞાનનો જુદા જુદા પ્રસંગે ઉપયોગ કરવો પડે છે. વળી તેના મગજના જે વિચાર હોય તેને તે અણીના વખતે ઉચ્ચવાનીને તેમાં જે વિચાર અનુકૂળ હોય તેનો તે સ્વીકાર કરે છે અને પછી તેનો અમલ કરે છે. આવી રીતે જ્ઞાનની પુનર્ચના કરવાને વારંવારે આપણને જરૂર પડે છે અને તેનો જોઈતો ઉપયોગ કરીને જ્ઞાનને વધારે સમૃદ્ધ કરવામાં આવે છે. જ્ઞાનની આવી કુદરતી પ્રજ્ઞાવિદ્યામાં મગજમાં પડેલા સંસ્કારનું પુનરાંવર્તન થતું નથી, પણ તેમાં ચોક્કસ ફેરફાર કરી પ્રસંગને અનુસરી તેની નવીન રચના ઘડવામાં આવે છે. આ ઉપરથી સદજ સમજાશે કે બાળક શાળામાં ફક્ત સાંભળ્યા કે જોયા કરે તે મર્યાદા જ્ઞાન માટે પુરતું શિક્ષણ નથી. ખરી રીતે તો તે જે કંઈ સાંભળે કે જુએ તેનો ઉપયોગ કોઈ પણ જાતની ક્રિયાદ્વારા શિક્ષકે કરાવવો જોઈએ કે જોથી તેના મગજમાંના સંસ્કાર દૃઢ અને રપટ થાય.

હાલમાં ભૂગોળશિક્ષણમાં મોટો ફેરફાર થયેલો જોવામાં આવે છે. ભૂગોળને વાસ્તવીય વિષય ગણવાથી તે સ્વીખવવામાં બાળકોને ઘણી રસિક દર્શકત પુરી પાડવામાં આવે છે અને વળી તે સંજ્ઞાની કાર્યકારણની ઘટના પરત્વે તેમનું લક્ષ્ય ખેંચવામાં આવે છે. અમુક દર્શકત આ પ્રમાણે અમુક

દેશમાં શા માટે હોય છે તેનો પ્રાકૃતિક કારણને આધારે ખુલાસો કરવામાં આવે છે. આને લીધે તેની તર્કશક્તિને પ્રોત્સાહન મળે છે અને ગોખલુપદ્ધતીની રીતને તિલાંજલિ આપવામાં આવે છે. વળી આ નવીન દૃષ્ટિ ઉપરાંત બૂગોળશિક્ષણમાં મનુષ્યને લગતી બાબતો ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે. બાળકના જીવનની સાથે સંબંધ ધરાવતી હકીકતમાં તેને વધારે રસ ઉપજે એ સ્વાભાવિક છે. સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિથી આવા ફેરફાર બૂગોળશિક્ષણમાં હાલ જોવામાં આવે છે, પણ બાળકનું જ્ઞાન સારી રીતે દૃઢ અને સચોટ બનાવવાને માટે તો હરતકામની યોજના કરવામાં આવી છે.

એક શિક્ષક ગુજરાતના પર્વતો જોવા કે આબુ, પાવાગઢ, રાજપીપળા, શેત્રુંજે, બરડા વગેરે કહી જાય. તે સંબંધી ઉપયોગી હકીકતનું વર્ણન પણ કરવામાં આવે, તોપણ જ્યાંસુધી બાળક તે જ્ઞાનને ક્રિયાદારા દૃઢ કરતું નથી ત્યાંસુધી તે શિક્ષણની છાપ ઝાંખી પડે છે. આ કારણને લીધે હવે શિક્ષક કા. પા. પર તેના વિષયને લગતા નકશાનું ખોખું કાઢે છે. ગુજરાતના પર્વત શીખવતી વખતે ગુજરાતનું ખોખું કા. પા. માં દોરવું જોઈએ. અને તેની સાથે બાળકની સ્લેટમાં અથવા નોટમાં તેવું ખોખું દોરાવવું જોઈએ. હવે શિક્ષક જેમ જેમ આબુ, પાવાગઢ વગેરે પર્વત સંબંધી વર્ણન કરતો જાય, તેમ તેમ તેણે ખોખામાં તે પર્વતોની સ્થિતિ બતાવવી જોઈએ, અને બાળકોએ પણ તે પ્રમાણે ખોખામાં તેવી ક્રિયા કરવી જોઈએ. આવા મહાવરાથી તેમને વિશેષ ધ્યાન આપવું પડે છે. વળી તેમના હાથના ઉપયોગને લીધે જે ક્રિયા થાય છે, તેથી તેના મગજ ઉપર સચોટ છાપ પડે છે. આ પ્રમાણે નદી, દરીઆકિનારા, આબોહવા, ખેતી, ખનીજ, રેલવે વગેરે સામાન્ય જ્ઞાનની બાબતો શીખવતી વખતે જે શિક્ષક અવશ્ય ઉપર જણાવ્યા મુજબ નકશાનો ઉપયોગ કરે તો વિદ્યાર્થીને સારો લાભ થાય છે, તેમને તે વિષયમાં રસ પડે છે એટલુંજ નહિ પણ તે જ્ઞાન તેમના મગજમાં સ્થાયી સ્વરૂપ પકડે છે. અલગ અલગ આવી રીતના બૂગોળશિક્ષણમાં શિક્ષકને વધારે મહેનત કરવી પડે છે. વળી તેને માટે જોઈતી તૈયારી કરવી પડે છે, પણ જુની રીત પ્રમાણે બાળક નકશામાં વારંવાર જોઈને ગામ બનાવવાનું શીખે તેના કરતાં આ પદ્ધતિ વધારે ફળદાયી છે. તેમાં તે જાતે વિચાર કરે છે અને શિક્ષક જે ઉપયોગી બાબત શીખવે છે તે તે સહેલાઈથી રસપૂર્વક શીખે છે. ઘણી વખત બૂગોળની નિરુપયોગી, નીરસ અને ઝીણી ઝીણી બાબતો શીખવવાથી વિદ્યાર્થી કંઈ ફાયદો થતો નથી, પણ ઉલ્ટો તેને તે વિષયનો કંટાળો આવે છે.

હાલમાં ભૂગોળશિક્ષણમાં નવીન દૃષ્ટિથી ધણે ઠેકાણે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, પણ તેમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ નકશાનો ઉપયોગ ઘણો થોડો કરવામાં આવે છે. જે શિક્ષકોએ ભૂગોળશિક્ષણ સાથે હસ્તકામ દ્યુ હશે તેઓ બેધડક કહી શકે છે કે તેને લીધે બાળકોને તે વિષય શીખવામાં રસ પડે છે અને તેથી તેઓ તે બાબત વધારે સારી રીતે સમજીને શીખે છે. બાળક ભૂગોળની અમુક બાબતો ગોખીને તૈયાર કરે તેમાં પ્રથમ તો થોડો વખત લાગે છે, પણ તે જ્ઞાન કાચું હોવાથી બાળક માદ રાખી શકતું તથી. ભૂગોળમાં હસ્તકામને લીધે શરૂઆતમાં થોડું કામ થાય છે. પણ આખરે તેની અસર ઘણી સારી બનેવામાં આવે છે. આ ઉપરથી શિક્ષકવગે જે ભૂગોળશિક્ષણમાં હસ્તકામનો ઉપર જણાવ્યા મુજબ ઉપયોગ કરશે તો બાળકોને સારો ફાયદો થવાનો સંભવ છે.

હરપાળ મકવાણો અને ગુજરાતમાં ઝાલાઓ અને દેસાઈઓનો અંમલ

ગુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં ઝાલાઓનાં પરાક્રમો ઉચું સ્થાન મેળવી શકે છે. ઝાલાઓનો ઇતિહાસ હરપાળ મકવાણાથી શરૂ થાય છે.

કરણધેણાનું પુરતક જેમણે વાંચેલું હશે તેમણે હરપાળના ઇતિહાસમાં તેના પરાક્રમોમાં આનંદ અને રસ અનુભવ્યાં હશે. આ પુસ્તક નવલકથા હોઈ તેની અંદર આપેલી હકીકતને ઇતિહાસ તરીકે સ્વીકારતાં સંભાળ રાખવી ઘટે છે. તેમાં આપેલી હકીકત હુંકમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

કચ્છદેશમાં કિરંતીગઢમાં વેહિયાસ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. વેહિયાસના મરણ વખતે તેના પુત્ર કેસરે, સામેયા ગામના રાજા હુમ્મીર મુમરાને હરાવવા વચન આપેલું અને પિતાના મરણ બાદ ૧૦ દિવસમાં કેસરે તેને હરાવેલો. કાળક્રમે હમ્મીરે કિરંતીગઢ પર વળતો હુમલો કર્યો અને કેસરને હરાવ્યો અને તેનું રાજ્ય જીતી લીધું. કેસરનો પુત્ર હરપાળ પિતાના મરણ વખતે નાનો હોવાથી ગુજરાતમાં આવ્યો. ગુજરાતનો રાજા કરણવાણે હરપાળનો મસિઆઈ બાઈ થતો હતો એટલે તેના તરફથી હરપાળને મદદ મળત, પણ તે સ્વપરાક્રમમાં જ્ઞાનનારો હોવાથી ધાત્રના દરે તેવો ન હતો. ગોત્ર પ્રસંગ મળ્યે પોતાનાં પરાક્રમો વડે તે કીર્તિ સંપાદન કરવા માગતો હતો. ગુજરાતમાં આવ્યા બાદ હરપાળનાં લગ્ન એક અદ્યુત

હરપાળ મકવાણો અને ગુજરાતમાં જાલાઓ અને દેસાઈઓનો અમલ ૩૭૩
 દેવી શક્તિ ધરાવનાર બાઈ સાથે થયાં અને ત્યારથી હરપાળના ભાગ્યનો
 ઉદય થવા લાગ્યો.

પાટણમાં કરણ વાઘેલાની રાણી કૂવારાણીને ભૂત વળગેલું, જે હરપાળે
 પોતાની મંત્રશક્તિથી કાઢ્યું. આથી કરણ પ્રસન્ન થયો અને જે માગે
 તે ધનામમાં આપવાનું તેને કહ્યું. એક રાતમાં પોતે જેટલા માગેને તોરણ
 બાંધે તેટલાં માગે ધનામમાં આપવા હરપાળે માગણી કરી અને કરણે તે
 સ્વીકારી. પોતાની સ્ત્રીની દેવી શક્તિની મદદથી હરપાળે એક રાતમાં ૨૦૦૦
 માગેને તોરણો બાંધ્યાં. આટલાં બધાં માગે આપી દેવાં તે કરણને ગમ્યું
 નહિ, એટલે તેની રાણી કૂવારાણીએ હરપાળ પાસેથી બહેન તરીકે કંઈ
 ભેટની માગણી કરી અને હરપાળે તેને લાલનાં ૫૦૦ ગામડાં કાપડા
 તરીકે પાછાં આપ્યાં.

કરણઘેલામાં આપેલી ઉપરની કથો નવલકથા છે. જાલાઓ કહે છે
 કે હરપાળ મકવાણો કરણ સોલંકીના વખતમાં થયેલો. તેની ઠંકરાત વીરમ-
 ગામ આગળ આવેલા સચાણા ગામમાં હતી. અમદાવાદથી વીરમગામ
 જતા જખવાડા રેલ્વેન આગળ રેલ્વે લાઇનની એક બાજુ તળાવ અને
 વડની મુંદર ઘટાથી સુશોભિત થયેલું અને બીજી બાજુ થોડાં ઝુપડાંઓવાળું
 મુસાફરોને આકર્ષતું નાનું સચાણા હરપાળની અસલ રાન્યગાદીનું ગામ
 હતું. હરપાળનાં નાના પ્રકારનાં પરાક્રમેથી કરણ સોલંકી તેનાપર ખૂશ
 થયેલો અને તેને ધનામ માગવા કહેલું. પોતે એક રાતમાં જેટલાં માગેને
 તોરણો બાંધી શકે તેટલાં માગે હરપાળે ધનામમાં માગ્યાં. કરણ સોલંકીએ
 આ વાત કહી રાખી અને હરપાળે આ રીતે ૭૦૦ માગે મેળવ્યાં.
 હરપાળે પ્રથમ તોરણ પાટડી માગે બાંધેલું. આ ગામને તેણે પાટનું ગામ
 ગણેલું તેથી તેનું નામ પાટડી આપવામાં આવ્યું. સોલંકીવંશના રાજવી
 પાસેથી પોતાનાં પરાક્રમેના બદલામાં ૭૦૦ માગે ધનામમાં મળ્યા બાદ
 હરપાળની રાન્યગાદી સચાણામાંથી પાટડીમાં આવી. તેના તાબામાં પાટડીની
 નજીકમાં આવેલાં વીરમગામ તથા : માંડળ નામનાં ગામો પણ આવેલાં હતાં.

* માંડળની પ્રાચીનતા આપણે આગળના એક લેખદ્વારા જાણે છે. ઇ. સ.
 ૭૨૪-૭૪૮ના અરસામાં ખલીફ હાસમના સિંધના સુબા જુનાઈદે માંડળ પર
 સ્વારી કરવા લગ્નર મોકલ્યું હોય એમ લાગે છે. ઇ. સ. ૧૩૪૭માં મદમદ તખલ્ખ
 ગુજરાતમાં આવ્યો ત્યારે તેણે માંડળ નજીક મુકામ કર્યો હતો, અને ઇ. સ. ૧૩૬૦
 માં ગુજરાતના સુબા મદમદશાહે માંડળ કબજે કર્યું હતું. ઇ. સ. ૧૩૬૫માં સુલતાન
 મુલકશાહે માંડળને ગેરા ધાલ્યો હતો, અને ઇ. સ. ૧૪૧૪માં અલમદશાહે ઇન-

આ સમયે વીરમગામ નાનું પણ અગત્યના સ્થાન તરીકે ગણાતું ગામ હતું. તેની જહોજલાલીના ઇ. સ. ૯૭૦ થી ૧૦૪૦ સુધીના સમયનું વર્ણન અશુરીદામ અલખીરની નામના લેખકે આપેલું છે. આ પહેલાના પ્રાચીન કાળમાં હાલના વીરમગામના સ્થાપુર હરવાખની બહાર રાજ્યના આતાની નજીકમાં એક મોટી ઝાડી હતી અને ત્યાં આહીર લોકોનો એક નેસ હતો. આ સ્થળે એક ભરવાડણને આદત આવેલી અને તેથી તે સતી થયેલી. ત્યારથી ભરવાડ તથા રજારી લોકોએ આ સ્થળનો ત્યાગ કરેલો અને અત્યારે પણ વીરમગામમાં ભરવાડો તથા રજારી લોકો રહેતા નથી.

જંગલો અને ઝાડીવાળા આ હુલ્લકાડીયા પ્રદેશમાં કાઠિયાવાડના પ્રવેશદ્વાર તરીકે ગણાતા આ સ્થળની મહત્તા ગુજરાતની માતા અને કરણ સોલંકીની ન્યાયી અને વીર પત્ની મહારાણી મીનલદેવીને જણાઈ. લોકોની પાળીની મુશ્કેલી દૂર કરવા તેમણે અહીં ગંગાસર અને મુનસર નામનાં બે તળાવો બંધાવી આપ્યાં. હિંદુસ્તાનમાં કાઠકજ સ્થળે નજરે પડે તેવી સ્થાપત્યકળાવાળું સુંદર મુનસર ગુજરાતની કારીગરીનો એક અદ્ભુત નમુનો છે. પીપળાના પાનના આકારમાં સર્વ સ્થળે પત્થરના બાંધેલા ઘાટ-વાળા મુનસર ફરતી ૩૬૦ દહેરીઓ બનાવેલી હતી. દરેક દહેરીના શિરો-ભાગમાં કાણું પાડીને અંદરના બધા ઘંટોનું જોડાણ કરવામાં આવ્યું હતું. મોટા ઘંટ આગળની દહેરીમાંથી સાંકળ બેંચાય એટલે બધી દહેરીઓના ઘંટ વાગે અને ભાવિક લોકોનું ટોણું સર્વ શક્તિમાન પરમાત્માનો મહિમા ગાય એ એક અલૌકિક દૃશ્ય હશે.

આજ અરસામાં વીરમગામ દરપાળને મળેલું એમ જાણાં કહે છે. દરપાળની રાણી અદ્ભુત દેવી શક્તિ ધરાવતાં હતાં. એક વખત એક મત્ત અનેલો દાથી આમનેમ દોડતો હતો. રસ્તામાં ઉભેલાં દરપાળનાં ઊકરાં દાથીના અશ્વઘટમાં ઠચરાઈ જાય તેવી સ્થિતિમાં આવી ગયેલાં તેમને દરપાળની રાણીએ પોનાતો દાથ લંબાવીને બચાવી લીધેલાં. આથી દરપાળ-

સાલજ પાસેથી માંડળ તથા પાટડી લઈ લીધાં હતાં. ઇ. સ. ૧૫૩૦માં સુલતાન બહાદુરશાહના સરદાર ખાનખાનને માંડળ તથા પાટડી કબજે કર્યાં હતાં. ઇ. સ. ૧૭૪૧માં દેલાઈજ બાવસિંદજીએ માંડળ તેમના બાઈ વેળીદાસને જીવાઈમાં આપ્યું. તેમણે ઇ. સ. ૧૭૪૭માં માંડળને પત્થરનો કિલ્લો બંધાવ્યો હતો. પેશવા સરકારના વખતમાં માંડળ વેળીદાસના બાઈના વંશજ જોડાભાઈ પટેલને મળ્યું હતું. જોડાભાઈનાં પત્ની માણેકબાઈ એક રાજનીતિજ્ઞ અને બહાદુર સ્ત્રી હતાં. પેશવાના પતન બાદ માંડળ આવશ્ય થયું.

હરપાળ મકવાણા અને ગુજરાતમાં આલાઓ અને દેસાઇઓના અમલ ઠળના વંશજો (કુંવરોને રાણીએ આલીને બચાવેલા તેથી) આલાઓ કહેવાય છે. હરપાળના મરણ બાદ તેના મોટા પુત્રને પાટડી અને નાના પુત્ર શેખડાજીને સચાણા મળ્યાં.

વાઘેલા વંશમાં વીરધવલના મરણ બાદ ઇ. સ. ૧૨૩૮માં વીરમગામ વીરમદેવ વાઘેલાને મળ્યું હતું એમ ઇતિહાસ કહે છે.

પંદરમા સૈકાની આખરે અને સોળમા સૈકાની શરૂઆતમાં વીરમગામ વીરમદેવ નામના આલા રાજાના કબજામાં હતું. આ વખતે ગુજરાતની ગાદીએ મહમદ બેગડો હતો. વીરમદેવ આલાનું લગ્ન માતરના માતરીઆ રાવની બહેન સાથે થયેલું. રાવને મહમદ બેગડાએ કેદ કરેલો. આથી લાગ સાધીને વીરમદેવે બાદશાહની બેગમને સરખેજના રોજે જતાં પકડ્યાં અને વીરમગામ લાવી સર્વ પ્રકારના માન સાથે કેદમાં રાખ્યાં.

મહમદ બેગડાએ આંપાનેરવાળા દેસાઈ વૈરસિંહજીને લશ્કર આપી બેગમ સાહેબને છોડાવવા વીરમગામ મોકલ્યા. વૈરસિંહજીએ વીરમદેવને હરાવ્યો અને બેગમ સાહેબને છુટાં કર્યાં. આથી બાદશાહે વીરમગામની જગીર વૈરસિંહજીને આપી.

દેસાઇજી વૈરસિંહજી કડવા કણબી નાતના હતા. કણબીઓ નાતે વૈશ્ય કે ક્ષત્રી તે સંબંધી મતભેદ છે. એક મત એવો છે કે કણબીઓ ભગવાન કશ્યપ મુનિના ચંદ્રવંશીય કૂર્મ ઋષિથી ઉતરેલા છે અને તેથી તેઓ ક્ષત્રી છે, પણ કાળધર્મને વશ બનીને વૈશ્ય કાર્યને તેમણે સ્વીકારેલું છે. તેમનું અસલ નિવાસસ્થાન પંજાબ હતું અને ત્યાં ગુજરાત શહેરની નજીકમાં આવેલાં કરડ અને લેયા પ્રદેશમાં તેઓ આગ્રાદ થયા હતા. ઇ. સ. પૂર્વે ૭૮ની આસપાસમાં મહારાજા દનિષ્ઠના વખતમાં તેઓ મયુરા તરફ આવેલા અને પછી આનર્ત (ગુજરાત) તરફ ફેલાયા. આ પ્રદેશની યાદગીરી તરીકે તેમણે કરડવા અને લેયા એવાં નામો પોતાને આજબવા માટે રાખેલાં.

હેલ્લા વાઘેલા રાજાના પતન પછી પાટણ મુસલમાન મુશાઓના અમલમાં પાયમાલ થયું તેથી તેઓ ચરોતર તથા આંપાનેર તરફ ગયા ત્યાં તેમની વસતી હતી.

આંપાનેરમાં પતાઇ રાવજના વખતમાં આ કુટુંબના રાખ વૈરસિંહજીના હાથમાં લશ્કરની સરદારી હતી. તેમણે ખૂબ પરાક્રમે કરેલાં પણ છેવટે મહમદ બેગડાના હુમલા વખતે તેઓ કેદ પકડાએલા. વીરમદેવ આલા પામેથી બેગમ સાહેબને છુટાં કરવા મહમદ બેગડાએ વૈરસિંહજીને છુટા

કરી વીરમગામ મોકલ્યા અને તેમના પરાક્રમથી તેમને વીરમગામ મળ્યું તે આપણે ઉપર લેઈ ગયા.

ધીમે ધીમે પડોશના રાજાઓના હુમલાઓ વધતાં આઠાઓને પાટડી-માંથી રાજ્ય ગાદી કુવા ખસેડવી પડી. ત્યાંથી ઇ. સ. ૧૪૮૮માં રાજ્ય ગાદી હુળવટમાં ગઈ અને ઇ. સ. ૧૭૮૦માં રાય રાયસિંહજીના વખતમાં આઠાઓની રાજ્ય ગાદી ધ્રાંગધ્રામાં આવી.

ઇ. સ. ૧૭૪૫માં શેષાલાઈ આઠા સાયલે ગયા અને રાજ સાહેબના પાટવી કુવર વાંકાનેર ગયા.

દરપાલની રાણીને આઠાઓ દેવીનો અવતાર ગણે છે. પાટડીના રાજ્ય દરબારમાં આ દેવીનું સ્થાનક છે. ધ્રાંગધ્રા ગયા બાદ ત્યાં શક્તિ દેવીનું સ્થાનક-દહેકે બંધાવવામાં આવ્યું છે. આઠાઓ આ દેવીને પોતાની કુળદેવી તરીકે પૂજે છે.

આઠાઓના ગયા બાદ ઉત્તર ગુજરાતમાં દેસાઈઓની સત્તાએ જમાવટ કરી.

ઇ. સ. ૧૭૨૫ માં વૈરસિંહજીના વંશજ દેસાઈશ્રી ઉદયકર્ણજીએ વીરમગામ ફરતો કોટ બંધાવ્યો અને હાલમાં પરકોટાના નામથી ઓળખાતા સ્થળે રાજગદી બંધાવી.

આ અરસામાં ગાયકવાડના સેનાપતિ રંગોજીએ વીરમગામ પર હસ્તે કર્યો અને ઇ. સ. ૧૭૪૧-૪૨ની સલાહ પ્રમાણે દેસાઈજી ભાવસિંહજીને પાટડી તરફનાં ૨૦ ગામો મળ્યાં.

ગોડા વખત બાદ આઠાવાડ પેશવાઓના ભાગમાં ગયું અને વીરમગામ તેમનું ચાલું બન્યું. તેમના મુખાને માટે હાલની મેજરરોડની કોટ નજીક કડનવીસતું ડેહું બંધાવવામાં આવ્યું, અને ગુજરાતી બ્રાહ્મણ સંસ્થાનંબર ૧ ના મકાનમાં બાવન પાયગા તથા નજીકમાં હાથીખાતું બંધાયું. ભાવસિંહના કાકા ભુખણદાસે વીરમગામમાં પોતાને માટે હવેલી બંધાવી. પેશવાએ તેમને સચાણા તથા બીજાં બે ગામની જગીર આપી તથા જેઠાલાઈ પટેલને માંડળ ગામની જગીર આપી.

ઇ. સ. ૧૮૧૭માં પેશવાએ અંગ્રેજોની સાથે યુદ્ધ કર્યું. તેના પરિણામે પેશવાનો મુલક જતો થયો. તેમાં વીરમગામ તથા માંડળ બાલસા થયાં. વીરમગામનાં દેસાઈજી પાસે હાલમાં સચાણા, ઘોડા, કેશવપુરા, યુલેટા અને હરિપુરા નામનાં પાંચ ગામની જગીર છે.

હાલમાં અલાઓનું રાજ્ય ધ્રાંગધ્રા, વદવાણુ, સાયલા, વાંકાનેર વગેરે રચનાએ છે. મૂળાના પરમાર રાજ્ય સિવાય આખા અલાવાડમાં તેમની સત્તા ચાલે છે.

દેસાઈઓના કબજામાં પાટડીનું ગણ્ય છે. ધર્મ પ્રેમી, ન્યાયી અને પોતાની કેમની ઉદાર ભાવનાવાળા દેસાઈ ગજળોના અમલમાં પાટડીની પ્રજા સુખ અને વૈભવ માણે છે.

હાલના બાળ રાજાના વખતમાં રાજ્યમાતા રાણી સાહેબા અને કાઠિ-આવાડમાં લોકપ્રિયતાના શિખરે ચઢેલા ખા. બ. બેન્નમીન સાહેબના સંયુક્ત કારભારમાં પાટડીનું રાજ્યસુકતન પ્રગતિની દિશા તરફ વળેલું જણાય છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આસી. ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ.

કિરણના ચમત્કાર

અનંત વિશ્વ સાથે સરખાવતાં આપણી પૃથ્વી સાગર સામે જળમિંદુ સમાન છે તોપણ તે એટલા ચમત્કારોથી ભરેલી છે કે મનુષ્યે રચેલા સર્વ પુસ્તકના ભંડારમાં પણ એના સર્વ ચમત્કારનું વર્ણન સમાય તેમ નથી. એક પંછી એક મનુષ્યને એમાંના કેટલાક ચમત્કાર સમજાય છે. સર આશ્વકે ન્યુટનને આખી જિંદગીના વિચારના અંતે આવી મોટી શોધ-ખોળો કર્યા પછી એમજ લાગ્યું કે જ્ઞાનસાગરના કિનારે ઉભો રહી એ એક બાળકની માફક છુટાછવાયા કાકરા વીણતો હોય અને એની સમક્ષ જ્ઞાનનો મહાસાગર હજી અણખેડેલો પડ્યો હતો ! એની માફક આજે આપણે પણ એકાદ કાંકરો ઉચકીએ. જોણે એ જોયો નહિ હોય તેને એ જોઈ આશ્ચર્ય થશે. મોરનાં પીછાંમાં રંગજ નથી એ મનાય એવી વાત નથી; અને જો કોઈ એમ કહે તો તેને મૂર્ખ ગણી લોકો હસી પણ કાટે. પણ એમ કહેનાર મૂર્ખ નથી. એજ ખરો છે. ખરેખર મોરપીંછના ચાદરણામાં રંગ નથી. સૂર્યમાથી નીકળતા કિરણોમાંના ફક્ત એકજ કિરણના ચમત્કાર જોઈએ. આપણે એને અજવાળાનું સંદેહ કિરણ કહીએ છીએ. પણ ખરી રીતે જોતા એમાં મેઘધનુષમાં જણાતા સઘળા રંગ છે. કુદરતે જાણે એમાં સઘળા રંગ ભેગા કરી તેને તાજું માર્યું હોય તેવું બને છે. લાખો માઈલ ચાલ્યા પછી અમુક વસ્તુ પર તે પડે છે અને તે વસ્તુ

જાણે તાણુ ઉઘાડી અનેક રંગ આંખ આગળ ખડા કરે છે. જો તે ગુલાબ ઉપર પડે તો તેમાંનાં માત્ર ગુલાબી ફિરણોજ લઈ તે પુષ્પ આપણી તરફ ફેંકે છે. ઘાસની પાંદડીપર પડે તો તે બધા રંગ પોતાની અંદર મૂકાડી માત્ર એક લીલોજ આપણી આગળ ધરે છે. જો કોલસા ઉપર પડે તો કોલસો બધા રંગ ગળી જાય ને એકે પાછો આપણને આપે નહિ. આ વસ્તુઓમાં એવા ખાસ ગુણ રહેલા છે કે તે તેજમાંના અમુક રંગો પોતે પોતાનામાં સમાવી દે અને અમુક પાછા આપે. જો એક ગુલાબ, પાન કે કોલસાના કદડાને તમે રસાયનશાસ્ત્રીને આપો તો તે તેમાંથી એ એ રંગો છૂટા પાડી શકશે. રંગ એ આ વસ્તુઓનો ભાગ છે. પણ મોરપીંછમાં આમ નથી. દુનિયા ઉપરનો કોઈ પણ રસાયણશાસ્ત્રી મોરપીંછમાંથી રંગ કાઢી શકશે નહિ. દુનિયામાં સૌથી સુશોભિત વસ્તુઓ કઈ, એમ કોઈને પૂછીએ તો તો તરતજ ઉત્તર મળે કે મેઘધનુષ અને મોરપીંછ; પણ ખરી વાત તો એ છે કે આમાંની એકનું અસ્તિત્વજ નથી, અને બીજામાં રંગજ નથી. મેઘધનુષ જેવું આકાશમાં કાંઈ હોતુંજ નથી, અને પીંછમાં રંગ હોતા નથી. ધૂળનાં અસંખ્ય પરમાણુઓ સૂર્યના કિરણનું પૃથક્કરણ કરી આ સુંદર રંગ છૂટા કરે છે. કોઈ પણ બે વ્યક્તિ એકજ મેઘધનુષ જોઈ શકતી નથી. તેવીજ રીતે કોઈ પણ બે વ્યક્તિ એકજ મોરપીંછનો ગુચ્છ જોતી નથી. મોરપીંછ અનેક પડવાળા પાસાદાર પદાર્થનાં બનેલાં છે અને તેથી તેના ઉપર પડતાં સૂર્યનાં કિરણોનું પૃથક્કરણ થઇને તે આપણી તરફ ફેંકાય છે. મોરપીંછનો જે દેખાવ આપણને આટલો પરિચિત છે તે કેમ ઉત્પન્ન થાય છે તે જોઈએ.

દિવસનાં પુરતા અજવાળામાં મોરની ડોકનો રંગ લીલાશ પડતો આસમાની (નીલ વર્ણો) હોય છે, પણ સાંજના અજવાળા વખતે તે સમુદ્રનાં ઘેરાં પાણી જેવો લાગે છે, અને દિવસનું અજવાળું ઓછું થતાં ભૂરો પલટાઈ ઘેરો જાંબલી થતો જાય છે. આખો દિવસ મોરપીંછમાં પણ આવાજ રંગનાં મોજાં ઉછળ્યા કરે છે. પ્રત્યેક ક્ષણે પીંછગુચ્છ તેજનાં કિરણો પાછાં ફેંકે છે. આકાશમાં તરતાં જળખિંદુઓને જેમ પોતાનો રંગ નથી તેમ આ મોરપીંછને પણ પોતાનો રંગ નથી. જલદુભરી રમત કરીનેજ મેઘધનુષ તથા મોરપીંછ આપણી આંખને આ રંગ ખાડે છે. આ બંને કુદરતનાં ભ્રમ છે. કુદરતમાં આવા અનેક ભ્રમ છે. જ્યારે આપણે મોરપીંછ જોઈએ છીએ ત્યારે તો તેના રંગની સુંદરતા આપણને એટલી તો મોહક લાગે છે કે આપણને તે રંગો લઈ લેવાનું અને આપણી વસ્તુઓને ચઢાવી દેવાનું : મન થઈ

નય છે. પણ આમ કરવું અસંભવિત છે કારણ કે મેઘધનુષના રંગની માફક આ રંગ પણ લઘુ શકાય તેવા નથી. અનેક વસ્તુઓને પોતાના રંગ હોય છે. ધારીએ તો વિજ્ઞાનની મદદથી તે રંગ તે વસ્તુઓમાંથી છૂટા પાડી આપણે લઘુ શકીએ છીએ. લીલાધાસમા ને ઝાડનાં પાનમાં ક્લોરોફીલ નામનો રંગીન પદાર્થ ભર્યો છે. આપણે આ ક્લોરોફીલ જીવું પાડી શકીએ. પણ તેનો રંગ જીવો પાડવા આ મોરપીંછનો ખાડીને બુકા કરીએ તો પરપોટાની માફક તેનો રંગ જીડી નય છે.

રંગની ઉત્પત્તિનાં કારણ સમજવાથી આ ખતાવનું સત્ય સમજાય તેવું છે. તેજ વગર રંગ નથી. તેજને આપણે શ્વેત માનીએ છીએ, પણ ખરી રીતે તેજ સર્વ રંગનું બનેલું છે. જ્યારે તેજ વસ્તુ પર પડે છે ત્યારે તે વસ્તુ પોતાના ગુણ પ્રમાણે અમુક રંગ લઘુ, બાકીના આપણી તરફ પાછા ફેંકે છે.

મોરનાં પીંછાં તદ્દન રંગ વગરનાં હોય છે. કાચની બારીમાંથી જેમ અજવાળું ચાલ્યું નય છે, તેમ તેના ઉપરથી પણ અજવાળું ચાલ્યું જત અને રંગથી ઉત્પન્ન થતી સુંદરતા કદી દેખાત નહિ. પણ કુદરત અજવાળા પાસે અનેક સાધનો મારફતે રંગની સુંદરતા ઉત્પન્ન કરાવે છે. સાદા કાચમાંથી અજવાળું ચાલ્યું નય છે. પણ ત્રણ પાસાદાર કાચમાં મેઘધનુષના બધા રંગ ઝળકી હોઈ છે. સાધારણ રીતે પોલાદ બધા રંગ ગળી નય છે પણ જો પોલાદની એક પટ્ટી ઉપર એક ઈંચ જેટલી જગામાં વીસ હજાર જેટલી લીટીઓ દોરી હોય તો આ પટ્ટી પણ મેઘધનુષના બધા રંગ બતાવે છે. મોરપીંછમાં પણ એજ પ્રમાણે બને છે. મોરપીંછની આંખમાં પણ, આના કરતાં પણ વધારે પાસે પાસે પડ હોય છે. તેના ઉપર અજવાળું પડતાં તેનું પૃથક્કરણ કરી તે તેને ફેલાવે છે. આ પ્રમાણે મોરપીંછના રંગ એના પોતાના નથી પણ અજવાળાની રમત છે. કુદરતમાં આવા અનેક દૃષ્ટાંતો છે. ગુંજારવ કરતા જંતુઓની છાતી ઉપર, અને પતંગીઆની પાંખો ઉપર પણ આવી પડતી ગોઠવણને લીધેજ અજવાળામાંના પૃથક્કરણથી રંગો દેખાય છે. આકાશનો ભૂરા રંગ પણ આજ જાતના ચમત્કારથી દેખાય છે. ઉંચે હવામાં ઊડતા અમંજ્ય અત્યંત સૂક્ષ્મ અણુઓ અજવાળાના કિરણો સાથે આ પ્રમાણે પૃથક્કરણની રમત રમે છે ને તેથીજ આકાશ ધોર અધિકારમય ન જણાતાં ખુશનુમા ભૂરા રંગનું દેખાય છે. કુદરતમાં આવા ઘણા દાખલા છે. કેટલીક જાતની છીપોમાં દેખાતા તથા માછલીની ચામડી ઉપરનાં પડમાં દેખાતા રંગ પણ અજવાળાનીજ ખૂબીઓ છે.

કોઈ કોઈ વખત કુદરત કુરૂપતામાંથી પણ સુંદરતા ઉત્પન્ન કરે છે. મોટરમાંથી તેલ ટપકી રરતા ગંદા થાય છે. પણ તેના ઉપર અજવાળું પડતાં તેમાં કેવા સુંદર રંગ દેખાય છે ! કુદરતના સૌંદર્ય ઉત્પન્ન કરવાના પ્રયત્નો નકામા નથી. સૌંદર્યની મજા માણવી એ માણુનારના હાથની વાત છે. ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ જોતાં આપણે આડા ખેંચાઈ જઈએ. સૌંદર્ય પણ જગતમાં અગત્યનું છે. મોરપીછની સુંદરતા લલેને અજવાળાથી ઉત્પન્ન થતો ભ્રમ હોય તોપણ આપણે તો તેને આહીશુંજ. વિદ્યાનની દૃષ્ટિએ સત્યને ભ્રમ શોધી જુદા પાડવા એ એક વાત છે પણ સુંદરતા જોઈ તે માણુની ને આનંદ પ્રાપ્ત કરવો એ જુદી વાત છે.

શુભરાતભાઈ દેરાસરી

પાઠમાં રસ

અંક નવમાના પૃષ્ઠ ૩૦૫ થી ચાલુ

નિબંધનું શિક્ષણ કેવી રીતે રસિક કરી શકાય, તેના નમુના નવમા અંકમાં આપ્યા છે. હવે ભૂમિતિ અને ગણિતના પાઠ કેવી રીતે રસિક બનાવી શકાય, તે જોઈએ.

ભૂમિતિ:—

(૧) બિંદુ—ભૂમિતિમાં પ્રથમ બિંદુ વિષે વિચાર કરીએ. બિંદુ એ ભૂમિતિનું અગત્યનું તત્ત્વ છે. તેની સમજ બરાબર આપવી, એ સહેલું કામ નથી. જોને સ્થિતિ છે, પણ મહત્ત્વ નથી એ બિંદુનું લક્ષણ છે. મહત્ત્વ નથી એટલે તેના ભાગ થઈ શકતા નથી. હવે જોના ભાગ થઈ શકે નહિ એવું બિંદુ અતિ સૂક્ષ્મ ટપકું કરીને પણ બતાવી શકાય નહિ. તેની સત્ય સમજ આપવાને માટે એક ટાંકણી લઈ તેની આણીના અગ્રભાગ તરફ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ્ય ખેંચી, તે રોચ ઉપર તેમની દૃષ્ટિ સ્થિર કરાવવી. પછી તેમને સમજાવવું કે ટાંકણીની આણીની જે છેદલામાં છેદલી સ્થિતિ તમે જુઓ છો, તે બિંદુ કહેવાય. તેને માત્ર સ્થિતિ છે, પણ મહત્ત્વ નથી. જો તે આણીનો સૌથી ઉપરનો અતિશ્ચય બારીક ભાગ સારામાં સારા સાધન વડે કાપી લઈ જુદો પાડીએ, તો તે કાપેલો સૂક્ષ્મ ભાગ બિંદુ નથી, કારણકે તે ઝીણામાં ઝીણા ભાગને પણ મહત્ત્વ છે. ફક્તના પરાગનું અતિ સૂક્ષ્મ રજકણ પણ બિંદુ નથી. તેને સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રમાંથી જોતાં તે મોટું દેખાય છે, અને તેના પણ કોઈ સારા સાધનવડે ભાગ થઈ શકે છે, એટલે તેને મહત્ત્વ છે. આ બાબત પ્રયોગ.

દ્વારા સમજાવવાથી આ પાઠ રસિક થશે, અને વિદ્યાર્થીઓ બિંદુની વ્યાખ્યા સહેલાઈથી રખે રીતે સમજી શકશે.

બિંદુના સ્વરૂપને બ્રહ્મસ્વરૂપ સાથે ચરખાવી શકાય. બ્રહ્મના સાક્ષાત્કારની પેઠે બિંદુનો સાક્ષાત્કાર પણ મુશ્કેલ છે; છતાં જેવી રીતે બ્રહ્મમાંથી આપું બ્રહ્માંડ ઉત્પન્ન થયું છે, તેવી રીતે બિંદુમાંથી આખી ભૂમિતિની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ છે. જેમ ગાની પુરુષ સૃષ્ટિના પ્રત્યેક પદાર્થમાં બ્રહ્મનું દર્શન કરે છે, તેમ ભૂમિતિવેત્તા ભૂમિતિની દરેક આકૃતિમાં બિંદુનું સ્વરૂપ વ્યાપી રહેલું જુએ છે. બિંદુના ચલનથી લીટી બને છે, એટલે લીટી એ બિંદુનું સ્વરૂપજ છે. લીટીના ચલનથી સફાઈ બને છે, એટલે સફાઈ પણ બિંદુનુંજ સ્વરૂપ છે. લીટીઓ અને સફાઈથી ભૂમિતિની લિન્ન લિન્ન આકૃતિઓ બને છે, એટલે તે આકૃતિઓ પણ બિંદુનુંજ સ્વરૂપ છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે, કે ભૂમિતિની આખી સૃષ્ટિમાં બિંદુ સર્વવ્યાપી છે.

બિંદુ ઉપરથી લીટી અને સફાઈ ઉપર આવી શકાશે. બિંદુને માત્ર રિચિતિ છે, અને તેના ચલનથી બનેલી લીટીને માત્ર લંબાઈજ છે, પણ પહોળાઈ નથી. લીટીના ચલનથી સફાઈ બને છે, તેથી સફાઈને લંબાઈ અને પહોળાઈ છે, પણ જડાઈ નથી. સાદો કાગળ લઈને આ બાબત સમજાવી શકાશે. કાગળને ચાર ખુણે ચાર બિંદુઓ છે. તેને માત્ર રિચિતિ છે. કાગળની ચાર કિનારીઓ, તે ચાર લીટીઓ છે. તેને માત્ર લંબાઈ છે, કારણકે તે બિંદુઓની બનેલી છે. કાગળની લંબચોરસ સફાઈને લંબાઈ તથા પહોળાઈ બને છે. કાગળની બને તરફની ઉપરની માત્ર સપાટી એજ સફાઈ છે. આખો કાગળ સફાઈનથી, કારણકે તેને થોડી પણ જડાઈ છે. ચિનાઈ કાગળ કરતાં દુર્લભકેવ કાગળ જડો છે, અને દુર્લભકેવ કરતાં અમદાવાદી કાગળ જડો હોય છે, તે પ્રત્યક્ષ બતાવેલું.

બિંદુ, લીટી અને સફાઈની વ્યાખ્યા અપુ કે તરવારના સાધનથી પણ સમજાવી શકાશે. તરવારની આણીનો અગ્રભાગ બિંદુ છે. તેને માત્ર રિચિતિ છે, પણ મહત્ત્વ નથી. તરવારની ધાર એ લીટી છે. તેને માત્ર લંબાઈ છે, પણ પહોળાઈ નથી. તરવારના પાનાની સપાટી એ સફાઈ છે. તેને લંબાઈ અને પહોળાઈ છે, પણ જડાઈ નથી. લંબાઈ અને પહોળાઈ સાથે જડાઈ હોય, ત્યારે ધન આકૃતિ બને છે. તરવારનું આખું પાનું એ ધન આકૃતિ છે.

(૨) ખુણાના પ્રકાર—ખુણાના પ્રકાર શીખવવામાં પ્રમાણ તરીકે કાટખુણાનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. કાટખુણો ૯૦° નો ખુણો છે. બધા

એક શન્ય વધે, તો તેની મૂળ કિંમતને દસમા ભાગની બનાવી દે છે. આ પ્રમાણે શન્યની કૃપાથી કોઈ પણ અંક કરોડપતિ બની જાય છે, અને તેની અવકૃપાથી તેજ અંક કોટીની કિંમતનો બની જાય છે. શન્યનું આ પરાક્રમ કંઈ જેવું તેવું ન કહેવાય.

હવે શન્યનું બીજું પરાક્રમ જોઈએ. શન્યને જ્યારે ગુણક તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે, ત્યારે ગુણ્ય ગમે તેટલી મોટી સંખ્યા હોય, તો પણ ગુણાકાર શન્યજ આવે છે. એથી ઉલટું શન્યને ભાજક તરીકે સ્વીકારવામાં આવે, તો ભાજ્યમાં 'એક' જેવી નાની સંખ્યા હોવા છતાં પણ ભાગાકાર 'અનંત' એટલે પાર વિનાનો આવે છે. ટુંકામાં કહીએ તો ગુણક તરીકે શન્ય પાયમાલ કરી નાખે છે, અને ભાજક તરીકે તે ન્યાય કરી નાખે છે. શન્યનો સપાટો એવો છે, કે તે રીઝે તો અઢગક આપી દે, પણ બીજે તો સર્વસ્વ લઈ લે. જગતમાં જેમ ઈશ્વરની માયાનો પાર પામી શકાતો નથી, તેમ ગણિતની સૃષ્ટિમાં શન્યની માયાનો પણ પાર પામી શકાતો નથી.

(૩) પ્રમાણ—ગુણોત્તર શીખવ્યા પછી પ્રમાણ ઉપર આવી શકાય છે. એક ગુણોત્તર બીજા ગુણોત્તરની બરાબર હોય, ત્યારે તે બરાબરપણાને પ્રમાણ કહે છે; અને બંને ગુણોત્તરનાં ચાર પદો પ્રમાણમાં છે, એમ કહેવાય છે. ૪:૧૨=૬:૨૭ છે, માટે ૪,૧૨,૬,૨૭ એ ચાર પદો પ્રમાણમાં છે, એમ કહેવાય. ગુણોત્તરનું બરાબરપણું :: આ પ્રમાણે ચાર ટપકાંથી બતાવી શકાય છે. એટલે પ્રમાણનાં ચાર પદો ૪:૧૨::૬:૨૭ આ પ્રમાણે લખાય છે. પ્રમાણના પહેલા અને છેલ્લા પદને અંત્યપદો કહે છે, અને બીજા તથા ત્રીજા પદને મધ્ય પદો કહે છે. જ્યારે ચાર પદો પ્રમાણમાં હોય, ત્યારે બે અંત્ય પદોનો ગુણાકાર બે મધ્ય પદોના ગુણાકારની બરાબર થાય છે. ૪×૨૭=૧૦૮; ૧૨×૬=૭૨. પ્રમાણનાં ત્રણ પદો ઉપરથી ચોથું પદ શોધી શકાય છે. બે મધ્ય પદોના ગુણાકારને એક અંત્યપદે ભાગીએ તો બીજું અંત્યપદ આવે, અને બે અંત્યપદોના ગુણાકારને એક મધ્યપદે ભાગીએ તો બીજું મધ્ય પદ આવે.

ઉપર જણાવેલી બાબત કેવી રીતે રસિક કરી શકાય તે જોઈએ. પ્રમાણમાં પહેલા અને છેલ્લા પદને ગાઢ મિત્રતા છે, અને બીજા તથા ત્રીજા પદને પણ તેવીજ દોસ્તી છે. હવે મિત્રોની આ બે જોડીમાંની એક જોડી ખંડિત હોય છે, ત્યારે બીજી કાયમ જોડીની મદદથી પેલી ખંડિત જોડી પૂર્ણ કરી શકાય છે. ૪:૧૨::૬:() આ ત્રણ પદ ઉપરથી ચોથું

પદ શોધી કાઢવાનું છે. અંત્ય પદોની જોડીમાનો એક મિત્ર ખોવાઈ ગયો છે, તેથી તેમાનો બાકી રહેલો મિત્ર તેને શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે યોગડો મધ્ય પદોની બે મિત્રોની જોડી પાસે જાય છે, અને તેમની મદદ માગે છે. તે બે મિત્રો કહે છે, કે અમે બે ગુણ્ય અને ગુણક બનીએ. પછી અમારા બેનો જે ગુણાકાર આવે તેને તારાવડે ભાગીએ તો તારો મિત્ર જડી આવે. $૧૨ \times ૯ = ૧૦૮ \div ૪ = ૨૭$. આ પ્રમાણે પ્રમાણનું કોઈ પણ ખાલી પદ શોધી શકાય.

(૫) ત્રિરાશી—કોઈ પ્રમાણના ત્રણ પદ આપેલાં હોય, તે ઉપરથી ચોથું પદ શોધી કાઢવાની રીતને ત્રિરાશિ કહે છે. પ્રમાણની સમજ બરાબર આપવામાં આવી હશે, તો વિદ્યાર્થીઓ ત્રિરાશિની આંદીધુંટી સહેલાઈથી સમજી શકશે. ત્રિરાશિથી ચર્ચ શકે નહિ, એવા કેટલાક રમુજ દાખલાથી આ બાબત સ્પષ્ટ થશે.

અ. ૧૫ વરસનો માણસ ૫ કુટ હંચો હોય, તો ૪૫ વરસના માણસની હંચાઈ કેટલી ? વિદ્યાર્થી આ હિસાબનો જવાબ ૧૫ કુટ લાવે, તો તે પ્રમાણ સમજ્યો નથી. તેને પૂછવું કે ૪૫ વરસનો માણસ અથવા કોઈ પણ માણસ ૧૫ કુટ હંચો હોઈ શકે ? પછી તેને સમજ આપવી, કે ઉંમર અને હંચાઈ પ્રમાણમાં નથી હોતાં, માટે આ દાખલો ત્રિરાશિથી ન થાય.

વ. ૨૫ વરસનો માણસ ૬ મણુ બોજો ઉપાડે. તો ૭૫ વરસનો માણસ કેટલો બોજો ઉપાડશે ? ૭૫ વરસનો કે કોઈ પણ ઉંમરનો માણસ ૧૮ મણુ બોજો ઉપાડી શકેજ નહિ. જો ૭૫ વરસની ઉંમરે ૧૮ મણુ બોજો ઉપાડી શકાય, તો વૃદ્ધાવસ્થા જરાએ અજબામણી લાગે નહિ.

ક. ૧૮ વરસનો માણસ ૮ રોટલી ખાય, તો ૯૦ વરસનો માણસ કેટલી રોટલી ખાય ? ૯૦ વરસનો ડોસો ૪૦ રોટલી ખાય તો ભારે ચર્ચ પડે ?

ઉપરના બે દાખલાના પરિમાણો પણ પ્રમાણમાં નથી, માટે તે પણ ત્રિરાશિથી થાય નહિ.

(૬) ગણિત ગમ્મત—હવે ગણિત ગમ્મતના કેટલાક નમુના આપીશું. આવા નમુનાથી વિદ્યાર્થીઓને ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપી શકાશે.

અ.

(૧)

$$૧ \times ૨ + ૨ = ૧૧$$

$$૧૨ \times ૨ + ૩ = ૧૧૧$$

$$૧૨૩ \times ૨ + ૪ = ૧૧૧૧$$

$$૧૨૩૪ \times ૨ + ૫ = ૧૧૧૧૧$$

$$૧૨૩૪૫ \times ૨ + ૬ = ૧૧૧૧૧૧$$

$$૧૨૩૪૫૬ \times ૨ + ૭ = ૧૧૧૧૧૧૧$$

$$૧૨૩૪૫૬૭ \times ૨ + ૮ = ૧૧૧૧૧૧૧૧$$

$$૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૨ + ૯ = ૧૧૧૧૧૧૧૧૧$$

$$૧૨૩૪૫૬૭૮૯ \times ૨ + ૧૦ = ૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧$$

આ નમુનામાં ગુણ્ય તરીકે એકથી નવ સુધીના અંક ક્રમસર આવેલા છે. ગુણક તરીકે નવડો બધે કાયમ રહે છે. વત્તા તરીકે ૨ થી ૧૦ સુધીના અંક અનુક્રમે આવે છે, અને જવાબમાં બધા એકડાજ આવે છે !

(૨)

$$૧ \times ૨ + ૧ = ૩$$

$$૧૨ \times ૨ + ૨ = ૨૬$$

$$૧૨૩ \times ૨ + ૩ = ૨૬૭$$

$$૧૨૩૪ \times ૨ + ૪ = ૨૬૭૬$$

$$૧૨૩૪૫ \times ૨ + ૫ = ૨૬૭૬૫$$

$$૧૨૩૪૫૬ \times ૨ + ૬ = ૨૬૭૬૫૪$$

$$૧૨૩૪૫૬૭ \times ૨ + ૭ = ૨૬૭૬૫૪૩$$

$$૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૨ + ૮ = ૨૬૭૬૫૪૩૨$$

$$૧૨૩૪૫૬૭૮૯ \times ૨ + ૯ = ૨૬૭૬૫૪૩૨૧$$

આ નમુનામાં ગુણ્ય ઉપરના નમુના પ્રમાણે જ છે. ગુણક નવને બદલે આઠ છે. વત્તા તરીકે ૧ થી ૯ સુધીના અંક અનુક્રમે આવે છે, અને જવાબમાં નવથી એક સુધીના અંક ઉતરતા ક્રમમાં આવે છે !

વ. એકથી નવ સુધીના અંકમાંથી આઠડાને દેશવટો દઈ બાકીના અંક અનુક્રમે મૂકી એક રકમ બનાવીએ.

$$૧૨૩૪૫૬૭૮$$

આ રકમમાંથી કોઈ પણ એક આંકડો લઈને તેને નવવડે ગુણવાથી જે ગુણકાર આવે, તેના વડે આ આખી રકમને ગુણવાથી જવાબની આખી રકમ પ્રથમ લીધેલા આંકડાવાળાજ આવશે.

$$\begin{aligned}
 ૧ \times ૯ &= ૯ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૯ = ૧૧૧૧૧૧૧૧ \\
 ૨ \times ૯ &= ૧૮ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૧૮ = ૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨ \\
 ૩ \times ૯ &= ૨૭ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૨૭ = ૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩ \\
 ૪ \times ૯ &= ૩૬ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૩૬ = ૪૪૪૪૪૪૪૪૪૪ \\
 ૫ \times ૯ &= ૪૫ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૪૫ = ૫૫૫૫૫૫૫૫૫૫ \\
 ૬ \times ૯ &= ૫૪ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૫૪ = ૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬ \\
 ૭ \times ૯ &= ૬૩ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૬૩ = ૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭ \\
 ૮ \times ૯ &= ૮૧ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૮૧ = ૯૯૯૯૯૯૯૯૯૯
 \end{aligned}$$

આ યોજનામા આઠડો આઠખીલી રૂપ જણાયાથી બધા અંકોએ મળીને તેને ન્યાત બહાર મૂકયો છે. મૂળ રકમમા ગુણ્ય તરીકે તે આઠખીલી રૂપ છે, છતાં આઠને નવ વડે ગુણીને તે વડે મૂળ રકમને ગુણવાથી ગુણાકારમા બધા આઠડાજ આવે છે.

$$૮ \times ૯ = ૭૨ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૭૨ = ૮૮૮૮૮૮૮૮$$

ક.

(૧)

(૨)

૧	૨	૩	૪
૫	૬	૭	૮
૯	૧૦	૧૧	૧૨
૧૩	૧૪	૧૫	૧૬

૩	૧૦	૨	૭
૬	૩	૭	૬
૯	૪	૮	૧
૪	૫	૫	૮

ઉપરના બન્ને ચોરસો સરખા છે. દરેકમા સોળ નાના ચોરસો આવેલા છે. ચોરસ નં. ૧મા જે અંક લખ્યા છે, તે અંદરના સોળ ચોરસનો અનુક્રમ નંબર બતાવે છે.

ખીજા ચોરસના સોળ ખાનામા, જે અંકો ગોઠવ્યા છે, તેમા આશ્ચર્યકારક ખૂબી રહેલી છે. તે ચોરસની આડી ઉભી હારોના, બન્ને કણુના, અને જોડાજોડ આવેલા કોઈ પણ ચાર ચોરસના અંકોનો સરવાળો ૨૨ થાય છે.

ઉપર પ્રમાણે કોઈ પણ બેકી સંખ્યા જેટલો સરવાળો આવે, એવી રીતે ચોરસના સોળ ખાનામા અંકો ગોઠવવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે:—

$$બેકી રકમ ૨૨ લીધી. ૨૨ \div ૨ = ૧૧$$

૧૧-૧=૧૦, ૧૦-૧=૯, ૯-૧=૮, ૮-૧=૭, ૭-૧=૬, ૬-૧=૫
૫-૧=૪, ૪-૧=૩.

આ પ્રમાણે ૧૧માંથી એક એક બાદ કરીને ૧૦, ૯, ૮, ૭, ૬, ૫, ૪, ૩ એ આઠ અંકો તૈયાર કર્યાં.

હવે ચોરસ નં. ૧ નાં સોળે ખાનાંને જે અનુક્રમ નંબર આપેલો છે, તે ધ્યાનમાં રાખી ઉપરના આઠ અંકો નીચે પ્રમાણે ગોઠવવા.

ખીજા ખાનામાં ૧૦, નવમાંમાં ૯, સોળમાંમાં ૮, સાતમાંમાં ૭, આઠમાંમાં ૬, પંદરમાંમાં ૫, દસમાંમાં ૪, અને પહેલામાં ૩.

ઉપર પ્રમાણે આઠ ખાનાંમાં આઠ અંક ગોઠવાઈ ગયા. હવે નીચે જણાવેલા નંબરવાળાં આઠ ખાનાં બાકી રહ્યાં.

૩, ૪, ૫, ૬, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪.

આ આઠ ખાનાંમાં અનુક્રમે ૨, ૭, ૬, ૩, ૮, ૧, ૪ અને ૫ એ આઠ અંક ગોઠવવા. આ પ્રમાણે ચોરસનાં સોળે ખાનાંમાં અંકો ગોઠવવાથી ઉપર આપેલો ચોરસ નં. ૨ તૈયાર થાય છે. જેનો સરવાળો બધી તરફથી ૨૨ થાય છે.

૧૬ કરતાં ઓછી બેકી રકમનો ચોરસ બનાવવો હોય, તો નીચે પ્રમાણે કૃતિ કરવી. બેકી સંખ્યા ૧૨ લઈએ.

$૧૨ \div ૨ = ૬$. છમાંથી એક એક બાદ કરી નીચે પ્રમાણે આઠ અંક તૈયાર કરવા.

૫, ૪, ૩, ૨, ૧, ૦, -૧, -૨

આ પ્રમાણે અંક તૈયાર કર્યા પછી ખીજા બધી કૃતિ ઉપર પ્રમાણે જ કરવી. નીચે પ્રમાણે ચોરસ તૈયાર થશે. તેના પાસપાસેના કોઈ પણ ચાર ચોરસનો સરવાળો ૧૨ થશે. ઓછાના ચિહ્નવાળો અંક બાદ કરવો.

-૨	૫	૨	૭
૬	૩	૨	૧
૪	-૧	૮	૧
૪	૫	૦	૩

જા. કોઈ પણ માણસ પોતાના મનમાં કોઈ પણ રકમ ધારે, તો તેની ધારેલી રકમ આપણે કહી શકીએ.

રીત—એક વિદ્યાર્થીને મનમાં કોઈ પણ રકમ ધારવાનું કહેવું. પછી તેને કહેવું કે તમે ધારેલી રકમને બે વડે ગુણો. જે આવે તેમાં ચાર ઉમેરો. પછી જે આવે તેને પાંચ વડે ગુણો. પાંચે ગુણવાથી જે આવે તેમાં બાર ઉમેરો. પછી જે આવે તેને દસે ગુણો. હવે જે સંખ્યા આવી, તેમાંથી ૩૨૦ બાદ કરો. જે બાદબાકી આવી તેના ઉપરના બે મીઠાં કાઢી નાખો. બાકી જે રકમ રહી, તે તમારી ધારેલી રકમ છે.

દાખલો—ધારો કે વિદ્યાર્થીએ પોતાના મનમાં ૧૪ ધાર્યા.

$૧૪ \times ૨ = ૨૮$; $૨૮ + ૪ = ૩૨$; $૩૨ \times ૫ = ૧૬૦$; $૧૬૦ + ૧૨ = ૧૭૨$;

$૧૭૨ \times ૧૦ = ૧૭૨૦$; $૧૭૨૦ - ૩૨૦ = ૧૪૦૦$; $૧૪૦૦ = ૧૪$.

ઉપર પ્રમાણે કૃતિ કરવાથી કોઈ પણ ધારેલી રકમ શોધી શકાશે.

આવી જાતના હિસાબોમાં વિદ્યાર્થીઓને બહુ રસ પડશે, અને તેમને ગણિત તરફ પ્રેમ ઉત્પન્ન થશે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

} સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ.
હેડ માસ્ટર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ.

રેડકોસ સોસાઈટી

સવિતા:—મોટાભાઈ, અમારી શાળા રેડ કોસ સોસાઈટીના લાભાર્થી જન્મા-
ષ્ટમીને દિવસે એક નાટ્યપ્રયોગ કરવાની છે. વાર, એ રેડ કોસ
સોસાઈટી તે શું છે? કયા ગામમાં છે? અને શા હેતુથી સ્થપા-
એલી છે? તે મંબંધી મને હુંકી માહિતી આપશો?

મોટાભાઈ:—તમારી શાળાએ રેડ કોસ સોસાઈટીના લાભાર્થી નાટ્ય-
પ્રયોગની યોજના કરી છે, તે જાણી હું બહુ ખુશ થાઉં છું. એ સોસા-
ઈટીની જનહિતકારક પ્રવૃત્તિને પ્રત્યેક નાગરિકે યથાશક્તિ મદદ કરવી
જોઈએ. એ સોસાઈટીના ઇતિહાસ અને પ્રવૃત્તિને લગતી હુંકી માહિતી
તમે આપું છું.

રેડકોસ સોસાઈટી નામની સંસ્થા સ્થાપન કરવાની પ્રથમ કલ્પના
હેનરી ડ્યુનન્ટ નામના એક સ્વિસ ગૃહસ્થને યર્ષાહતી. તે ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં
ઉત્તર ઇટલીને પ્રવાસે નીકળ્યો હતો. તે સમયે તે દેશના સાર્વજનિકોના
મેદાનમાં એક ભયંકર યુદ્ધ ચાલતું હતું, તેમાં ૪૦ હજાર જેટલા સૈનિકો
જખમી બની આકાંદ કરતા પડ્યા હતા. તેમને પીવાનું પાણી પણ કોઈ
આપતું ન હતું. આટલાં બધાં માણસોની કરુણાજનક સ્થિતિ નિહાળનાંજ

ડયુનંટનું અંતઃકરણ દયાથી દ્રવી બિહયું અને આસપાસનાં કૃપિકારીની મદદ લઈ તેણે કમનસીબ જખમીઓની ખતતી સારવાર કરી.

પ્રવાસમાંથી પોતાને વતન જીનિવા આવ્યા બાદ યુદ્ધ અને અન્ય સંકટ સમયે આપદ્વચ્ચ જનોને સદાય કરવાની કેટલી બધી જરૂર છે, તે બાબત લોકમત જગત કરવાને તે લેખો લખવા તથા બાપણો આપવા લાગ્યો. તેના અવિશ્રાંત પ્રયત્નનાં પરિણામે જીનિવામાં એક આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ બરાણી અને રેડક્રોસ સોસાયટીની સ્થાપના થઈ. ભૂતદયાનો નિદર્શક લાલ રંગનો ક્રોસ એ આ સંસ્થાનું પ્રતીક (નિશાન) છે, તેથીજ તેનું નામ રેડક્રોસ સોસાયટી રાખવામાં આવેલ છે.

સવિતા:—રેડક્રોસ સોસાયટી હાલ કયા ગામમાં છે અને શું કામ કરે છે?

મોટાભાઈ:—આ સંસ્થાની વરિષ્ઠ ઓફિસ પેરિસમાં છે, અને પૃથ્વી પરના જુદા જુદા પઠ દેશોમાં તેની શાખાઓ છે. ગયા મહા યુદ્ધ સુધી તો આપણો દેશ આ સંસ્થા સાથે જોડાયેલો ન હતો. પણ સને ૧૯૩૦ માં હિંદી સરકારે આ બાબત એક કાયદો પસાર કરી હિંદમાંની રેડક્રોસ સંસ્થાઓને સ્વીકૃત કરી, ત્યારથી આપણો દેશ પણ રેડક્રોસ સંઘનો સભ્ય થયો છે. આપણા દેશમાં રેડ ક્રોસની મુખ્ય ઓફિસ ન્યૂદિલ્હીમાં છે.

રેડક્રોસ સંસ્થાનું ધ્યેય અને કાર્ય જો એકજ 'શબ્દમાં' કહેવું હોય હોય તો 'ભૂતદયા' એ શબ્દથી કહી શકાય. આ સંસ્થાના સભ્યો યુદ્ધ પ્રસંગે જખમી સૈનિકોની સારવાર કરે છે, કોઈ પણ તરેહનો બેદલાવ રાખ્યા સિવાય આપદ્વચ્ચ લોકોને મદદ કરે છે, જનતાનું આરોગ્ય સુધારવાને તેમજ બાળકો અને માતાઓને નીરાગી તથા સશક્ત બનાવવાને તળવીજ કરે છે, ખિમાર માણસોને માટે દવાખાનાં સ્થાપે છે તથા ધરતી-કંપ, કુદરત, અગ્નિપ્રલય, જળપ્રલય વગેરે અંશુધારી આપત્તિમાં સપડાયેલા નિરાધાર લોકોને મદદ કરે છે.

સવિતા:—ગઈ સાલ રાજકુમાર કોલેજના મેદાનમાં જુનીઅર રેડક્રોસનો મેળો થયો હતો. એ જુનીઅર રેડક્રોસ વળી શું છે?

મોટાભાઈ:—એ પણ રેડક્રોસ સોસાયટીજ છે, પણ ધણુંખરું કામ બાળકો કરે છે. તને જે સંસ્થાની માહિતી આપી, તેને લગતું બધું કામ પ્રૌઢ ઉંમરના સ્ત્રીપુરુષો કરે છે. આવા સેવાભાવી કાર્યો કરવામાં પ્રૌઢ વયનાં માણસોની પેઠે નાની ઉંમરના બાળકો પણ રસ લે તો તેમને નાનપણથીજ સમાજસેવા કરવાની ટેવ પડે, એવાં

હેતુથી નાનાં બાળકોને માટે જુનીયર રેડકોસ સોસાયટી સ્થાપનાનો વિચાર ગયા મહા યુદ્ધ દરમિયાન ઉદ્ભવ્યો હતો. કેનેડા દેશના કવીબેક પ્રાંતમાં રેડકોસ સોસાયટીના સભ્યોએ જખમી સૈનિકોને માટે મલમપટ્ટા તૈયાર કરવાના કામમાં શાળાના બાળકોની મદદ લીધી. ધીમે ધીમે કેનેડાના અન્ય પ્રાંતોમાં પણ આ યોજનાનું અનુકરણ થયું. ત્યાર બાદ થોડાજ સમયમાં યુરોપ અને અમેરિકાના ઘણાખરા દેશોમાં આ કામને માટે બાળકોના અનેક મંડળો સ્થપાયાં. સને ૧૯૨૦ માં જુનીયર રેડકોસ એ આંતર રાષ્ટ્રીય મંસ્થા ધર્મ, ત્યારથી બાળસુધીમાં તેના કાર્ય અને વિસ્તારમાં ઝપાટાગંધ વૃદ્ધિ થઈ છે. હાલ જગતમાં જુદા જુદા ૪૬ દેશોમાં જુનીયર રેડકોસ કામ કરી રહેલું છે, અને તેમના સભ્યોની એકંદર સંખ્યા ૧ કરોડ ને ૨૦ લાખ જેટલી છે.

સવિતા:—આપણા દેશમાં પણ જુનીયર રેડ કોસ સંસ્થા છે ને ?

મોટાભાઈ:—હા, છેલ્લાં ૭ વર્ષથી આપણા દેશમાં પણ તેની સ્થાપના થયેલી છે. હિંદના જુદા જુદા પ્રાંતોમાં આ સંસ્થાની શાખાઓ અને સભ્ય દિનપ્રતિદિન વધતા જાય છે. હાલ આપણા દેશમાં તારા જેવડા લગભગ ૮૦ હજાર બાળકો આ સંસ્થાના સભ્યો બન્યાં છે.

સવિતા:—જુનીયર રેડ કોસનાં ઉદ્દેશ અને પ્રવૃત્તિ તમે પ્રથમ 'કહાં' તેવાજ છે કે તેથી કંઈ ભિન્ન છે ?

મોટાભાઈ:—તેવાજ છે. એ સંસ્થાના સભ્ય બાળકોએ જાતે નીરોગી રહેવા પ્રયત્ન કરવો, સમાજનું આરોગ્ય જળવાય તેને માટે બનતી તજવીજ કરવી અને ઇતર દેશોના બાળકો સાથે બંધુત્વ સાધવું. આ પ્રમાણે જુનીયર રેડકોસ મંસ્થાના મુખ્ય ઉદ્દેશો છે. હુંકામાં કહીએ તો સેવા એજ તેનું બીરદ છે. શાળામાં અભ્યાસ કરતા છોકરા અને છોકરીઓ આ મંસ્થાના સભ્ય બની સમાજસેવાનાં કાર્યો કરે છે. શાળાના વિદ્યાર્થીઓની સલા કરી પ્રથમ તેમાં જુનીયર રેડ કોસ સંબંધી માહિતી આપવામાં આવે છે. પછી તેના સભ્ય થવા ઇચ્છતા વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું એક મંડળ બતાવે છે. સામાન્ય રીતે આવા પ્રત્યેક મંડળમાં ૨૫ સભ્યો હોય છે. પ્રત્યેક મંડળનાં સભ્યો પોતાની અંદરથી પ્રમુખ, ઉપ-પ્રમુખ, મંત્રી, કોષાધ્યક્ષ વગેરે કાર્યવાહકોની નિમણૂક કરે છે.

સને ૧૯૩૨માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વ.ફા. પરી-
ક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના-
ખામીઓ તથા તે સુધારવાની સૂચના સાથે.

ભાષા:—ધણા વિદ્યાર્થીઓ મુદ્દાસર ઉત્તર આપવાનું જણતા નહોતા. આપેલા મુદ્દાઓ ઉપરથી ધણા થોડા વિદ્યાર્થીઓ વાર્તા લખી શક્યા હતા. જેઓએ તે લખવાનો યત્ન કર્યો હતો તેઓ તેમાં છેક નિષ્ફળ નીવડ્યા હતા. વ્યાકરણ અને પૃથક્કરણનું તેઓનું જ્ઞાન કાચું હતું. આ વિષયો યોગ્ય રીતે શિખવાતા નથી એમ માલમ પડે છે. ધણા વિદ્યાર્થીઓએ જવાબમાં અસંબંધ બાબતો લખી હતી તેથી એમ જણાય છે કે પરીક્ષાનાં પ્રશ્નપત્રોના ઉત્તર કેમ આપવા તે વિષે તેમને તાલીમ આપવામાં આવી નથી. એકજ પાના ઉપર એક કરતાં વધારે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા હતા.

સૂચના:—શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ પ્રમાણે ભાષાશિક્ષણ થવું જોઈએ અને એટલા માટે ભાષાશિક્ષણના સિદ્ધાંતોને બરાબર અમલમાં મૂકવા જોઈએ કે જેથી સાહિત્ય પરત્વે વિદ્યાર્થીઓમાં રસવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય. નીચલાં ધોરણોના વિદ્યાર્થીઓને નિબંધ લખવાનો પુષ્કળ મહાવરો પડવો જોઈએ જેથી તેઓ યોગ્ય ભાષામાં પોતાના વિચારો જણાવી શકે. શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ રસિક રીતે વાર્તા કહેવી જોઈએ અને પછી ચર્ચા કર્યા પછી કા. પા. ઉપર મુદ્દાઓ નોંધવા. ત્યારપછી તેમણે વિદ્યાર્થીઓને મુદ્દા ઉપરથી વિસ્તૃત વિવેચન કરવા અથવા નિબંધ લખવા કહેવું જોઈએ. વ્યાકરણના વિષય સંબંધી વિદ્યાર્થીઓનું જ્ઞાન ઘણું કાચું છે એવી ફરિયાદ દર વરસે થાય છે; છતાં ગ્રાંથમિક શાળાઓમાં વ્યાકરણ પર નજરું ધ્યાન અપાય છે. દાખલા ઉપરથી નિયમ ઉપર અને નિયમ ઉપરથી દાખલા ઉપર, એ સિદ્ધાંત પ્રમાણે આ વિષયનું શિક્ષણ થવું જોઈએ, અને એટલા માટે પુષ્કળ પહેવાર દાખલાની મદદથી વ્યાકરણના શિક્ષણના સિદ્ધાંતો અમલમાં મૂકવા જોઈએ. ભાષાથી વ્યાકરણ નિરાળું છે, એમ ગણી વ્યાકરણ શીખવવું એ ભૂલભરેલું છે. ભાષાશિક્ષણનાં લુદ્ધાં લુદ્ધાં સ્વરૂપ સાથે તેનો સંબંધ જોડી શીખવવામાં આવે, તો વિદ્યાર્થીઓ તેમાં રસ લેતા થશે.

નિબંધ:—નિબંધ લખવા માટે ત્રણ વિષયો આપવામાં આવ્યા હતા, અને વિદ્યાર્થીઓને તેમાંથી એક ઉપર નિબંધ લખવાનો હતો, પણ

છાકરાઓની વ. કા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના ૩૯૭

તેમાંથી એકે વિષય ઉપર તેઓ સંતોષકારક રીતે નિબંધ લખી શક્યા નહોતા, કારણકે તેઓએ મુદ્દાપૂર્વક લખ્યું નહોતું. વળી તેમની વિચાર-સામગ્રી ઓછી હોવાને લીધે એકની એક બાબત ફરી ફરીને લખી હતી. વિચારસંકલના યોગ્ય હતી નહિ. પરિચ્છેદનો અભાવ હતો. વિરામ-ચિહ્નનો ઉપર લખતી વખતે ધ્યાન આપ્યું નહોતું, અને જોડણી અસંતોષ-કારક હતી.

સૂચના:—કેવળ પાઠ્ય પુસ્તકોજ વાંચીને સંતોષ માની શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ બેસી રહે, તો નિબંધલેખન સુધરે એવી આશા રાખવી બ્યર્થ છે. રસ ઉત્પન્ન કરે એવાં પુસ્તકો વાંચવાની વિદ્યાર્થીઓને સારી ટેવ પાડવી જોઈએ, તેથી તેમની વિચારશક્તિ વધશે અને પોતાના વિચાર જણાવવા માટે તેમની પાસે તે ભંડોળ પણ વધશે. મુખનિબંધ નીચલા ધોરણમાંથીજ શરૂ કરવો જોઈએ; અને વિદ્યાર્થીઓને દરરોજના વહેવાર વિષય ઉપર નિબંધ લખવા કહેવું જોઈએ. સારા સારા નિબંધ વર્ગને વાંચી સંભળાવવા જોઈએ. નિબંધલેખન સંબંધી અમુક શૈલીનું અનુકરણ કરવા પણ તેમને કહેવું જોઈએ.

રિપોર્ટ:—આ કામ એકંદરે સંતોષકારક હતું, પણ અરજી કેમ કરવી એટલે કે અધિકારીઓને કેમ લખવું તે સંબંધી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ જાણતા નહોતા.

મોઢાનું વાચન:—વિદ્યાર્થીઓ યોગ્ય શબ્દસમૂહો પાઠી વાંચી શકતા નહોતા, એટલે એકંદરે વાચન ઠીક થતું નહોતું. તેમજ કેટલાક સરળતાથી વાચન કરી શકતા નહોતા. તેઓએ જે વાંચ્યું હોય તે તેઓ સમજી શક્યા નહોતા. અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે કવિતાનો મુખ પાઠ કરવામાં આવ્યો નહોતો. તે વિસારી દેવામાં આવ્યું હતું, કારણકે ધણા વિદ્યાર્થીઓ મોઢેથી કવિતા બોલી શક્યા નહિ. રાગ પ્રમાણે કવિતા ગાઇ શક્યા નહોતા.

સૂચના:—શાળાપત્રમાં વારંવાર ટીકા તથા સૂચના પ્રગટ કરવામાં આવે છે છતાં જોઈએ તેટલું ધ્યાન આ વિષય ઉપર આપવામાં આવતું નથી. મુખપાઠ સંબંધી નિયમિત ટેવ વિદ્યાર્થીઓને પાડવામાં આવતી નથી એવું માલમ પડે છે. ન્યારે તેઓ કવિતા મોઢે બોલે છે, ત્યારે કવિતાના નિયમોનો તેઓ ભંગ કરે છે. શિક્ષકે યોગ્ય દળમાં કવિતા ગાઇ બતાવવી જોઈએ. કવિતાનું વાચન સરળ અને સમજપૂર્વક થવું જોઈએ એ બાબત વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

શિક્ષકે વાચનની કળા ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવું જોઈએ. તેમણે જાતે વાચનનો નમુનો આપી બતાવવો જોઈએ. સામાન્ય રીતે ઉપલાં ધોરણોમાં વિદ્યાર્થીઓને વાંચવાની જોઈએ તેટલી ટેવ પાડવામાં આવતી નથી.

ગણિત:—આ વિષયમાં વિદ્યાર્થીઓનું કામ એકંદર અસંતોષકારક માલમ પડ્યું હતું. ગ્રન્થપત્ર કંઈક અઘરો નીવડ્યો હતો, કારણકે કેટલાક દાખલામાં ગુંચવણ બરેલી રીતો આવતી હતી. દાખલા ગણતી વખતે કેટલાંક પગથીયાં બતાવવાં જોઈએ, તે બધાં યોગ્ય રીતે બતાવવામાં આવ્યાં નહોતાં. દાખલા ગણતી વખતે તેની પદ્ધતિ અને વ્યાખ્યાનપણા ઉપર ઘણા ખરા વિદ્યાર્થીઓએ ધ્યાન આપ્યું નહોતું. કેટલાકને ગણિતનાં મૂળતત્ત્વોના પણ સમૂળગો ખ્યાલજ નહોતો. માપકરણમાં પણ તેઓનું જ્ઞાન ઘણું ડાંચું હતું, કારણકે ચોરસ અને ધનમાપ વચ્ચે શો તફાવત છે તે તેઓ જાણતા નહોતાં. 'પૈસાની તેરીખ' અને 'દોકડાની તેરીખ' એટલે શું તેની કેટલાકને ખબર નહોતી. માપકરણ, વખત, કામ અને ઝડપના દાખલા સંતોષકારક રીતે ઘણા થોડા વિદ્યાર્થીઓ ગણી શક્યા હતાં.

સૂચના:—વહેવાર દાખલાની મદદથી તેમજ આકૃતિઓથી નીચલાં ધોરણથીજ વિદ્યાર્થીઓને ગણિતના મૂળમૂલ સિદ્ધાંતોનું સચોટ જ્ઞાન આપવું જોઈએ. મોંઝેથી દાખલા ગણવાનો પુષ્કળ મહાવરો વિદ્યાર્થીઓને પાડવો જોઈએ. દાખલા સ્પષ્ટ રીતે અને પદ્ધતિપૂર્વક ગણવા એ બાબત ઉપર હંમેશાં વિશેષ બાર મૂકવો જોઈએ, તેથી દાખલા ગણતી વખતે પગથીયાં વચ્ચે આંતર સંબંધ કેવા પ્રકારનો છે તે વિદ્યાર્થીઓ સમજી શકે.

દેશીનામું:—સંવત ૧૯૮૭ માં અધિક માસ હતો, તેની ઘણા વિદ્યાર્થીઓને ખબર નહોતી. બ્યાજ ગણવાની રીતનો તેમજ માસિક દિસાખ કેવી રીતે લખવો, તેનો વિદ્યાર્થીઓને ઘણો ડાંખો ખ્યાલ હતો. જમા-ઉધારની રકમો કયા પાસામાં નાખવી તે તેઓ ખરાખર કરી શક્યાં નહોતાં, એથી અને બાજુની રકમો મોંઘવામાં તેઓએ ભૂલો કરી હતી. અક્ષર ઉકેલે તેવા નહોતાં. આ વિષયમાં સ્વચ્છ લખાણ ઘણી અગત્યની બાબત છે. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ હુંડી-કેમ લખાય તે જાણતા નહોતાં. એકંદર કામ સાધારણ હતું.

સૂચના:—આ વિષયના કેવળ સિદ્ધાંત ભાગનું જ્ઞાન વિષય સમજવામાં તેમને મદદકર્તા થઈ નહિ પડે. વહેવાર દર્શાવતરૂપે તેમને વેપારીઓની હુંડીઓ પ્રત્યક્ષ દેખાડવી જોઈએ, જુદી જુદી જાતની હુંડીઓ લખવાનો મહાવરો કરાવીને તે વિશે તેમને સારી સમજણ પાડવી જોઈએ. નમુનારૂપે કેટલાક ચોપડા તેમને બતાવવા જોઈએ; પણ સૌથી સારી રીત તો એ છે-

છાકરાઓની વ. ક્ષા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના ૩૯૯

કે તેઓએ પોતાની લેવડદેવડનો હિસાબ જાતે લખી રાખવો. શાળામાં જે સહકારી મંડળી હોય તો આ કામ વધારે રસિક થઈ પડશે અને નામાના સિદ્ધાંતો તેઓ સહેલાઈથી સમજી શકશે.

ઈતિહાસ:—જે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવામાં તર્ક અને કલ્પનાશક્તિની જરૂર પડે તેમ હતું તેવા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાનો યત્ન ઘણા થોડા વિદ્યાર્થીઓએ કર્યો હતો. જવાબ લખતી વખતે ઐતિહાસિક તારીખોનો ખ્યાલ રાખ્યો નહોતો. પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતાં પહેલાં સામાન્ય રીતે તેઓ પ્રશ્નપત્ર વાંચતા નથી. શેર અધ્યાપન, નુરજહા, અને મમતાઝ મદદલ જેવાં ઐતિહાસિક પાત્રો વિશે તેમને માહિતી નહોતી, અને એ બધાં પાત્રોની સેગમેન્ટ કરી નાખી હતી. મોગલ સમયમાં હિંદુ-મુસલમાન ઠામે વચ્ચેના આંતરજાતીય લગ્નો, કાયમની જમાબંદી, વગેરે જેવા અગત્યના ઐતિહાસિક બનાવો તેઓ જાણતા નહોતા.

સૂચના:—અમુક બનાવો શીખવવાના હોય તો તારીખવારજ તે શીખવવા એ પદ્ધતિ ભૂલભરેલી છે. વધારે અગત્યની બાબત તો એ છે કે યુગદર્શક કે અગત્યના બનાવો ઇતિહાસમાં જે માલમ પડતા હોય તે પહેલાં શીખવવા જોઈએ અને નાના કે ઓછી અગત્યના બનાવો તે વખતે મૂકી દેવા જોઈએ, અને પછી તે શીખવવા જોઈએ. આથી યોગ્ય રીતે વિષય સમજવામાં વિદ્યાર્થીઓને તે ઘણું મદદકર્તા થઈ પડશે. સમયના તકતા પણ બનાવવા જોઈએ કે જેથી તેમને અગત્યના અને સૂચક બનાવો તારીખવાર સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકે. વર્તમાન સમાજનું સ્વરૂપ ભૂતકાળના સમાજમાંથી ધડાયું છે એ બાબત ઉપર શીખવતી વખતે ખાસ બાર મૂકવો જોઈએ. ઇતિહાસના પાટોમાં વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે એટલા માટે શિક્ષકોએ રસિક દ્રષ્ટીકન બીજી ચોપડીઓમાંથી એકઠી કરી રાખવી જોઈએ.

ભૂગોળ:—પ્રાથમિક શાળાઓમાં પ્રાકૃતિક ભૂગોળશિક્ષણ વિસારી દેવામાં આવે છે. પ્રશ્નના ઉત્તર આપતી વખતે વિદ્યાર્થીઓ આકૃતિઓ કાઢતા નથી. કાલ્પનિક મુસાફરી સંબંધીના પ્રશ્નો ઉત્તર અસ્પષ્ટ હોય. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ હિંદુસ્તાનનો નકશો હીક દોર્યો હતો પણ તેમાં રથજો મૂકવા બાબતે ભૂલો કરી હતી.

સૂચના:—શિક્ષકે ભૂગોળનો વિષય વધારે વિશાળ દૃષ્ટિથી જોવો. માનુષ અને વર્ણનાત્મક તરવો તે વિષયના શિક્ષણમાં દાખલ કરવાં જોઈએ,

છોકરાઓની ઉર્દુ વ.કા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના ૪૦૧

સને ૧૯૩૨માં લેવાયેલી છોકરાઓ માટેની ઉર્દુ-વ. કા.

પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના

ખીજે વિષય—નિબંધ:—

ઉર્દુ-ગુજરાતી:—નિબંધલેખન માટે જે વિષયો જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા તે વિદ્યાર્થીઓ બરાબર સમજના હતા, પણ તેઓ યોગ્ય રીતે પોતાના વિચાર જણાવી શક્યા નહોતા. તેઓ બેઠણીમાં કાચા હતા. એકંદરે કામ ઠીક હતું.

ગુજરાતી-ઉર્દુ:—વાક્યરચનામાં ભૂલો થઈ હતી અને વિરામચિહ્નો ઉપર લક્ષ આપવામાં આવ્યું નહોતું.

ત્રીજે વિષય—ગણિત:—

ઉર્દુ-ગુજરાતી—નડિઆદ અને સુરતથી આવેલા વિદ્યાર્થીઓનું કામ ધણું નિરાશાજનક હતું. દાખલા ગણવામાં સ્વચ્છતા અને પદ્ધતિપૂર્વકના કામનો અભાવ નજરે તરી આવતો હતો.

ભૂમિતિ:—

ઉર્દુ-ગુજરાતી:—પ્રશ્નના ઉત્તર ખરાબ હતા. નડિઆદથી આવેલા વિદ્યાર્થીઓનું કામ સાધારણ ધોરણથી ઉતરતા વર્ગનું હતું.

દેશીનામું—

ઉર્દુ ગુજરાતી:—આ વિષયમાં કામ એકંદરે સંતોષકારક હતું.

ગુજરાતી-ઉર્દુ:—વ્યાજ ગણવામાં વિદ્યાર્થીઓએ ઘણી ભૂલો કરી હતી. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ એક બાજુતે નોંધવાને બદલે તે બેવડી લખી નાખી હતી.

ચોથો વિષય—ઇતિહાસ:—

ઉર્દુ-ગુજરાતી:—ઘણા થોડા વિદ્યાર્થીઓને મુંઝઈ ધારાસલાનો ખરો ખ્યાલ હતો. પ્રશ્નના ઉત્તર ઘણા લંબાણથી આપેલા હતા અને ફેટલાક ઉત્તર ઘણા દુર્લભ હતા.

ગુજરાતી-ઉર્દુ:—થોડાકજ વિદ્યાર્થીઓએ પાંચમા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાનો યત્ન કર્યો હતો, પણ તેમના જવાબ અસંતોષકારક હતા.

ભૂગોળ:—

ઉર્દુ-ગુજરાતી:—નકશાનું કામ ધણું ખામીભરેલું હતું. વિષય યોગ્ય પદ્ધતિથી શિખવાતો નથી એમ જણાય છે. પરિણામ એકંદરે સંતોષકારક હતું.

છટ્ટો વિષય—ઉર્દુ-સાહિત્ય:—

કવિનાનું શિક્ષણ સામાન્ય રીતે વિસારી દેવામાં આવ્યું છે. ઘણા

શોડા વિદ્યાર્થીઓ કડીઓનો ખરો અર્થ સમજવી શક્યા હતા. કવિતામાંના વિચારો પુરેપુરા રૂપે રીતે તેઓ સમજી શક્યા નહોતા. લખાણકામ ખરાબ હતું. એવું જણાય છે કે નિયમિત રીતે લખાણકામ થતું નથી. વ્યાકરણ પણ વિસારી દેવામાં આવ્યું છે.

નિબંધ અથવા રિપોર્ટ (ઉર્દુ):—

નિબંધ અને જોડણીમાં વિદ્યાર્થીઓ કાચા માલમ પડ્યા હતા. તેઓ તેમના વિચાર યોગ્ય ભાષામાં જણાવી શક્યા નહોતા. તેમનું સામાન્ય જ્ઞાન ઘણું ઓછું હતું.

ગુજરાતી સાહિત્ય:—

તેઓ તેમના વિચાર ટુંકામાં જણાવી શક્યા નહોતા. ગોખલપદ્ધતિને ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે એમ માલમ પડે છે. વ્યાકરણ શીખવવામાં આવ્યું નથી.

ગુજરાતી નિબંધ અને રિપોર્ટ:—

વિદ્યાર્થીઓમાંથી કોઈ એ તેના વિચાર યોગ્ય રીતે જોઈ શક્યા નહોતા. ભાષાદ્વારા વિચાર જણાવવાની શક્તિ ઓછી હતી.

મુખપાઠ-ઉર્દુ અને ગુજરાતી:—

સામાન્ય રીતે મુખપાઠમાં વિદ્યાર્થીઓ ઘણા નબળા હતા. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે બધી કવિતાઓ મોંએ કરી નહોતી. ઉર્દુ વાચન વધારે રૂપે અને સમજણ ભરેલું થતું જોઈ એ.

પાંચમો વિષય:—વિજ્ઞાન-આરોગ્ય:—

ગુજરાતી ઉર્દુ:—જે જે પ્રયોગો તેમને સમજાવવાના હતા તે પ્રયોગોના સિદ્ધાંતોનું વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાન હતું નહિ. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના પારિભાષિક શબ્દો જેવાકે 'ગુપ્ત ગરમી,' 'દબાણ' તેઓ સમજવી શક્યા નહોતા. તેઓનું આરોગ્યશાસ્ત્ર સંબંધિત જ્ઞાન ઘણું કાચું હતું.

પહેલો વિષય. (બ) અને (ક):—

ઉર્દુ:—વ્યાકરણમાં વિદ્યાર્થીઓ ઘણા નબળા હતા. પ્રથમકરણનું જ્ઞાન ઘણું કાચું હતું. વિવરણને બદલે તેઓએ માત્ર પર્યાય શબ્દો મૂકી સમજાવતી આપી હતી. અથવા શબ્દોને બદલે બીજા નવા શબ્દોજ આપ્યા હતા.

ગુજરાતી:—

વિદ્યાર્થીઓ વ્યાકરણમાં ઘણા કાચા હતા.

સૂચના:—છોકરાઓ માટેની ગુજરાતી વ. ક્ષ. પરીક્ષામાં જેટલા વિદ્યાર્થીઓના કામ સંબંધી જે સૂચના આપવામાં આવી છે તે આ સમાલોચના સાથે વાંચવા વિનંતિ છે.

ભરૂચ રેડક્રોસ સોસાયટીની ડિસ્ટ્રિક્ટ શાખા

ભરૂચ સેનિટરી એસો. અને રેડક્રોસ સોસાયટી ડિ. શાખા તરફથી જિલ્લાની વૈદ્યકીય મદદમાં કામ કરનારા શિક્ષકોને વૈદ્યકીય તાલીમ આપવાનો વર્ગ તા. ૨૨-૧૦-૪૨થી તા. ૨૫-૧૦-૩૨ સુધી રાખવામાં આવેલો તેની વિગત:—

અત્રે જિલ્લાના ગામોમાં તાત્કાલિક વૈદ્યકીય મદદ આપવાના મધ્ય સ્થળોના શિક્ષકોની ફેરવદલીઓ ચવાથી જુદાં જુદાં ૨૦ ગામોના શિક્ષકોને ભરૂચ ખોલાવવામાં આવ્યા હતા, પણ તેમાંથી ૧૫ ગામના શિક્ષકોએ આ વર્ગમાં હાજરી આપી હતી.

ટ્રેનિંગ કલારસનો કાર્યક્રમ — દરરોજ સવારે સાડા આઠથી સાડા અગીયાર સુધી ભરૂચ સિવિલ હોસ્પિટલમાં મે. સિવિલ સરજન સાહેબ, ખા. બા. ડો. પી. પી. બલસારા, એલ. એમ. એન્ડ. એસ. બી. એમ. એસ.ની મદદથી શિક્ષકોને હોસ્પિટલના ડો. એસ. બી. પંડ્યાની દેખરેખ નીચે ટ્રેનિંગ આપવા માટે ગોડવણ કરવામાં આવી હતી, અને તેમાં દરરોજ સવારે પ્રેક્ટિકલ ડેમોન્સ્ટ્રેશન જેવા કે જખમ ધોવા, પાટા બાધવા, દવાઓ માપવાનું પ્રમાણ, જખમોની સારવાર તથા તે માટે લેવાની કાળજી વિષેની સઘળી જરૂરી તાલીમ આપવામાં આવી હતી.

તા. ૨૪ મીએ સિવિલ હોસ્પિટલમાં ઓપથેલમિક વોર્ડમાં ઓ. એડિક્શન ઓફિસર ડો. કે. એચ. કામાકાકાએ આંખની સંભાળ માટે, આંખ ધોવા તથા તેમાં દવા નાખવા વગેરેના કામની માહિતીના પ્રયોગો બનાવ્યા હતા તે ઉપરાંત નવાં જન્મેલાં બાળકોની આંખ ધોઈ દવા નાખવા વિષેના ખાસ કામની તાલીમ આપી હતી.

એ રીતે સિવિલ હોસ્પિટલમાં શિક્ષકોને તાલીમ આપવા ઉપરાંત જે. ડી. વકીલ સેનિટરી મ્યુઝીઅમ હોલમાં બપોરે ૪થી ૬ સુધી શહેરના જાણીતા ડો. કેવળચંદ ટી. વખારીઆ, ડો. એન. વી. પટેલ વગેરેએ દવાઓ વાપરવા વિષે તથા તેનો ઉપયોગ તેમજ તે માટેની સઘળી માહિતીઓ વિષેની સમજુતી આપી હતી.

વૈદ્યકીય તાલીમ ઉપરાંત શિક્ષકોને અકરમાતમાં તાત્કાલિક મદદ, દર્દીની સારવાર, જુનીઅર રેડક્રોસ તથા રેડક્રોસ સોસાયટીના ઉદ્દેશો, સેનિટરી મ્યુઝીઅમમાં ગોઠવેલા નમુનાઓ, ચિત્રો વગેરેનાં ભાષણો એસો. ના ડેમોન્સ્ટ્રેટર મિ. ચીમનલાલ ટી. સાહેબાણી દ્વારા તા. ૨૩-૧૦-૪૨ને રોજ રેડ-

કેસ સોસાયટીની ઉત્પત્તિ વિષે તથા તેના ઉદ્દેશો તેમજ દુનિયાના બુદ્ધ બુદ્ધ દેશોમાં તેની પ્રવૃત્તિઓની મેનિકલેન્ડર્ન રલાઇડ્ઝ ખતાવવામાં આવી હતી.

આ વર્ગની તાલીમ આપવા માટે ભરૂચ સિવિલ હોસ્પિટલના મેં સિવિલ સરજન સાહેબ ખાંડે બાં ૩૦ પી.પી. બલસારા, એલ. એમ. એન્ડે એસ.બી. એમ. એસ. ભરૂચ ૩૦ સ્કૂલ બોર્ડ તથા ૩૦ એન.વી.પટેલ, ૩૦ એસ. બી. પંડ્યા તથા ૩૦ કેવળચંદ ટી. વખારીઆનો ભરૂચ સેનિટરી એસોસિએશન અને રેડક્રોસ સોસાયટી તરફથી આહાર માનવામાં આવે છે. આ વર્ગ ચલાવવા માટે શિક્ષકોને જવા આવવા માટે રેલ્વે ભાડું, ગાડા ખર્ચ, ખાદ્યા ખર્ચ, વગેરેનો કુલ ખર્ચ રૂ. ૫૬ થયો છે.

(સિંધ પ્રાંત બાદ કરતાં) મુંબઈ ઇલાકામાંની છોકરાઓ માટેની ગુજરાતી-ઉર્દૂ પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ

[ટીપ.—૧. આ અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સ્થાનિક દેશી ભાષામાં શિક્ષણ આપવું.]

૨. શાળામાં બાળબાળીના કામ માટેની જગા તથા સંગવડમાં પુષ્કળ ફરકાર મળે. સ્થિતિ અનુકૂળ હોય ત્યાં કેવી જાતનું કામ કરવું તે આ સૂચનામાં દર્શાવ્યું છે. એવી અનુકૂળ સ્થિતિમાં શિક્ષકે જે કંઈ સાધન ઉપલબ્ધ થતા હોય તેનો સૌથી સારો ઉપયોગ કરવો. શિષ્યો કામની શરૂઆત કરે તેમ ઉત્તરજન આપવું.]

બાળવર્ગનું ધોરણ

પહેલો વિષય—સરકારી બાળપોથીનું વાચન. ચાલેલી ચોપડીની કવિતા વર્ગમાં ગાવી.

બીજો વિષય—મૂળાક્ષર અને ‘બારાખડી’ પુરી. સાદા શબ્દો પાઠીઆ ઉપર અથવા સ્લેટ ઉપર મોટા અક્ષરે લખવા.

ત્રીજો વિષય.—

ગણિત:—

૧. સંખ્યાનું જ્ઞાન:—૧૦૦ સુધીની સંખ્યાની ગણતરી, વાચન અને લેખન (પદાર્થો વડે ગણતરી કરે એવું શિક્ષણ આપવું).

૨. સંખ્યા સમૂહનું જ્ઞાન:—જે બે, ત્રણ ત્રણ, ચાર ચાર, પાંચ પાંચ, અને દશ દશના જૂથમાં પદાર્થોને એકઠા કરી તેથી થતી સંખ્યાનું જ્ઞાન આપવું.

૩. મોઢાના સરવાળા:—૧૦૦ સુધીની ગમે તે સંખ્યામાં ૫ સુધીની ગમે તે સંખ્યા ઉમેરી તે બન્ને રકમોનો સરવાળો મોટે ગણવો અને ૨૮+૪, અને ૯૮+૫, એવી જે રકમોમાં નવા દશક કે શનક ઉમેરવા પડે તેવી રકમો છોડી દેવી. શિક્ષણના આરંભમાં સરવાળાનો જે જવાબ આવ્યો હોય તેનો વાસ્તવિક રીતે પદાર્થોની ગણતરી કરાવી તાજો મેળવવો.

ભૂમિતિ:—

૧. આકાર:—ધન (ધનાકાર), ગોળો વગેરે જેવા નક્કર પદાર્થો બાળકના હાથમાં મૂકીને તેમની બાજુઓ, ધારો, ખુણાઓ અને ગોળાના ભાગ (વાંકાશ) વક્રતા વગેરે બાબતથી બાળકોને વાકેફ કરવાં.

૨. ચીતરવું:—કાળા પાટીઆપર કે પાટીપર આ પદાર્થોનો આકાર કે દેખાવ ચીતરવો.

૩. કાગળ વાળવા કે સળચના:—ચોરસ અને લંબચોરસ કાગળ વાળવા.

ચોથો વિષય.—બાળવર્ગમાં હેડળના વિષયોનું યોગ્ય શિક્ષણ આપવાનું દાખલ કરવાને દરકત નથી:—

(અ) કુદરત સંબંધીનું શિક્ષણ —જેતરમાં અથવા બાગમાં સાધારણ છોડવાઓ અને સાધારણ પ્રાણીઓ વિષેનું શિક્ષણ શિક્ષકે વાતચીતદ્વારા આપવું.

શાળામાં બાળબાળીનું શિક્ષણ.—બાળકોએ ઘેરથી ઘણાં નાનાં કુડાં અથવા નાળિયેરનાં કાચલાં લાવવાં, તેમાં માટી ભરવી અને બીજાં વાવવાં તથા તેમની સંભાળ લેવી. શાળાના સાધારણ બાગમાંથી અથવા વર્ગના પ્લૉટમાંથી નિંદવાનું, કાંકરા, સુકાં પાંદડા, વગેરે એકઠા કરવાનું કામ શિક્ષકની સાથે મળીને બધાએ કરવું.

(બ) સાદા ડ્રૉઇંગ સાથે સાદા આકાર, રંગ તથા બહુ જાણીતી વસ્તુઓનું શિક્ષણ.

(ક) મુખ્ય મહેતાજીએ અથવા ટ્રેન્ડ આસિસ્ટન્ટે સાદી અને રસિક વાર્તાઓ કહી જવી.

● સરકારી વાચનમાળાની ચોપડીનું નામ લખ્યું હોય ત્યાં તેટલીજ અક્ષરી અને માન્ય શુભેલાણી બીજી કંઈ ચોપડી આ ખાતા વરદથી કમ્પ્લેટ રાખવામાં આવશે. જો ઇન્સ્પેક્ટરની એવી ખાતરી વાય કે વાચન માટેની ચોપડીનો શીખવેલો ભાગ, તે તૈયાર કરવાની રીત જોતાં વર્ષના પુરા કામ જોઈએ છે, તે ચોપડીનો કાચેલો બધો ભાગ 'શીખવેલો' જોઈએ એમ જરૂર રહેતી નથી.

(ક) સાદાં ગીતો મોટે બોલાવવાં અને સાથે ગવરાવવાં.

(દ) બાળકવાચત, કસરત અને રમતો.

(ક) નિશાળની સગવડ પ્રમાણે થોડાક કિન્ડરગાર્ટનના પાઠો.

પાંચમો વિષય.—ચિત્રકામ—રેતી, જમીન કે ભીંતની સપાટી ઉપર, કાગળનાં પુઠાં કે કાળા પાટીઆં ઉપર, સળીઓ, આંગળીઓ, અને ચાકવડે મોટા પ્રમાણમાં રેખાકૃતિઓ અને પિંડચિત્ર દર્શાવવાં, અને બની શકે ત્યારે બાળા રંગીન કે સફેદ કાગળપર રંગીન ચાકથી કે ખીંછીથી નાના સાપનાં ચિત્ર દોરાવવાં.

બની શકે ત્યાંસુધી જે પ્રદાર્યો બાળકોને પરિચિત હોય તેમજ ઘણા સદા, ખાચાખૂંચી વિનાના, અને એક રંગવાળા અથવા સ્પષ્ટ જણાઈ આવે એવા અનેક રંગોવાળા હોય તેવા ખરેખરા (કુદરતી કે બનાવટી) પદાર્થો પરથીજ ચિત્રકામ કરાવવું (જેમ કે, પરખીડીઆં, પતંગ, સાદો વાવટો, કન્યા જવાની લાકડી, દડો, આકની, તવેથો, લાકડાની પાટી, નારંગી, પાંદડું, વગેરે).

જાણીતી વસ્તુઓના આકારમાં કાપી કાઢેલાં કાગળનાં પુઠાંની આસપાસ ચેન્સલ ફેરવીને અથવા તે નમુનો જોઈને રેખાકૃતિ દોરાવવી; અને તેમાં બાળકો કને રંગ પુરાવવા. શિક્ષકોએ તેમજ બાળકોએ પુઠાંમાંથી આકારો કાપી કાઢવા.

રંગના નામ અને કયા રંગની સાથે કયો રંગ વધારે જોશે તે જુદા જુદા રંગના બોરની બાતનાં ફૂજો, ખીઆં, મણુકા, રંગીન કાગળની ચકતીઓ વગેરેનો ઉપયોગ કરી શીખવવું. આવાં સાધનો વડે આકારનાં નામ અને બની શકે ત્યાં સાદી રચનાકૃતિ બનાવતાં શીખવવું.

સ્મૃતિ ઉપરથી દોરવાના અને કર્પનાત્મક ચિત્રકામ. એમાં બાળકોને પોતાની મેળે વાર્તા વગેરેનાં ચિત્રો દોરવાનું ઉત્તેજન આપવું, અને તેમને તેમની ઇચ્છાનુસાર દોરવા દેવું, પણ તેમણે જે ચિત્રરૂં હોય તે તેઓ પોતાની મેળે ખીજને સમજાવી શકે એવું હોવું જોઈએ. સચના માટે પુરવણી બ જુઓ.

ટીપ.—ગણતરી કરવી, શબ્દ સ્પષ્ટિમાન, શાળામાં બાગ-બાની, પદાર્થપાઠો, ચિત્રકામ, રમતો તથા ઉલોગો એ સર્વ અને ત્યાંસુધી જે બાળકો શીખે.

મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી-હિંદુ પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૦૭

પાઠનું વાચન, ચાલેલા ભાગની સમજૂતી, ચાલેલી ચોપડીની કવિતા સાથે મળી ગાવી.

બીજો વિષય—જેઠાક્ષર ન આવતા હોય તેવા શબ્દો પાઠીઆ અથવા રહેટ ઉપર મોટા અક્ષરે લખવા. મરાઠી જિલ્લાઓમાં મોટી મૂળાક્ષરો વધારામાં શીખવવા.

ત્રીજો વિષય.—

ગણિત:—

૧. સંખ્યા—૧,૦૦૦ સુધીની સંખ્યાનું લેખન અને વાચન. એકમ, દશક, અને શતકનું જ્ઞાન. રૂપનો ઉપયોગ.

૨. સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકારની ચાર પ્રાદી રીતો:—

(અ) ૧૦૦ સુધીની ગમે તે સંખ્યામાં ૧૦ સુધીની ગમે તે રકમ મોટેથી ઉમેરવી અથવા તેમાંથી બાદ કરવી.

બે આકડાની રકમોના સરવાળા બાદબાકીના સહેલા દાખલા લખાવી ગણાવવા. નાણાંની રકમોના સરવાળા અને બાદબાકીના સહેલા દાખલા.

(બ) મોડાના ગુણાકાર, જેવાકે :—

(૧) એકની એકજ રકમનો બે કે તેથી વધારે વાર સરવાળો. દાખલા તરીકે કે, $૩+૩+૩=૯$.

(૨) એકની એકજ રકમનો બે કે તેથી વધારે વાર ગુણાકાર. દાખલા તરીકે કે, $૩\times ૩=૯$.

(ક) મોડાના ભાગાકાર જેવાકે સંખ્યાનું માપ જેમ કે ૮ માં ૨ કેટલી વાર આવે છે ?

૩. આંક.—પદાર્થોની મદદથી ૧૦×૧૦ સુધીના આંક. અને તેના આંકની અંદરના સવાલો આવે તેવા સહેલા મોડાના દાખલા.

૪. દેશી ચલણી નાણાં.—દેશી નાણાંના કોષ્ટકો અને ચલણી નાણાંની માહિતી. દરરોજના વ્યવહારમાં ઉપયોગમાં આવે તેવા દાખલા ગણવામાં તેમનો ઉપયોગ કરાવવો.

ટીપ.—ધોરણ ૧ લામાં લેખન જેમ અને તેમ સાદુંજ રાખવું.

ભૂમિતિ:—

૧. આકૃતિરચના (ડિઝાઈન).—ચોરસ અને લંબચોરસ આકૃતિઓમાં સીધી લીટીઓ કે મીંચા મૂકીને ડિઝાઈનો તૈયાર કરાવવી.

* કોષ્ટકો માટે, પુરવણી ક જુઓ.

૨. ચિત્રકામ:—પેરીઓ, ચોકઠાં, ચોરસ, લંબચોરસ, કાટખુણા વગેરેનાં સાદાં ચિત્રો.

ચોથો વિષય.—

સૃષ્ટિજ્ઞાન.—(અ) રોપાઓ સજીવ છે અને મોટા થાય છે એવી વિદ્યાર્થીઓને ખાતરી આપવા સારું નિશાળના બગીચામાં અથવા તેની નજીકમાં હોય તે તપાસવા. રોપા કેમ વધે છે તે તપાસવા સારું ભિનાશવાળી રેતીમાં બી વાવવાં.

મળી શકે તેવા છએક રોપા તથા તેના ચોક્કસ જુદા જુદા ભાગો જેવા કે મુળીઉં, ઘાંડી, પાંદડાં, ફૂલ, ફળો તપાસવાં.

(બ) (૧) ભેંસ તથા ગાય અથવા બળદને,

(૨) મેંદા તથા બકરાને,

(૩) પોપટ તથા કાગડાને

એક બીજા સાથે સરખાવવાં અને બન્ને વચ્ચેના ભિન્ન ગુણો બતાવવાં.

(ક) આકાશ તથા આકાશમાં આપણે શું શું જોઈએ છે તે: આકાશ, વાદળાં, સૂર્ય, ચંદ્ર તથા તારા.

વરસાદનું પાણી: તે ક્યાંથી આવે છે, ક્યાં જાય છે અને તેથી શું થાય છે.

સાળામાં બાગબાની.—વર્ગના પ્લાટમાં નરમ જમીનમાં ખોદવા માટે ખુખીનો ઉપયોગ કરવો તથા તે વડે ખોદવાનો મહાવરો પાડવો. છએક રોપા ઉગાડના શીખવવું અને સામાન્ય રીતે શિક્ષકની દેખરેખ હેઠળ કામ કરવું. સાધારણ રીતે એક સાથે ૧૫ કરતાં વધારે વિદ્યાર્થીઓ પાસે કામ કરાવવું નહિ.

(સૃષ્ટિજ્ઞાનના અભ્યાસની યોજનામાં સમાવેશ ન થયો હોય તેવા) બળીતા પદાર્થો તથા કુદરતી બનાવો ઉપર છ પદાર્થપાઠો.

(ડ) સાદી તથા રસિક વાર્તાઓ કહેવી અને તે છોકરાંઓ પાસે તેમના પોતાના શબ્દોમાં કહેવડાવવી.

(ઘ) કિન્ડર-ગાર્ટનના પાઠો, કવાયત, કસરત અને રમતો ચાલુ રાખવાં.

(ક) ચિત્રકામ.—બાળવર્ગના અભ્યાસ જેટલોજ.

પાંચમો વિષય.—ઉર્દુ મૂળાક્ષરો વાંચવાનું અને લખવાનું અને બે અક્ષરોના સાદા શબ્દો બનાવવાનું શિક્ષણ.

ધોરણ ૨ જી

પહેલો વિષય:—સરકારી વાચનમાળાની બીજી ચોપડીમાંથી પસંદ.

મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી-ઉર્દૂ પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૦૯

કરેલા ૩૦ પાઠનું વાચન, ચાલેલા ભાગની સમજૂતી સાથે. ચાલેલી ચોપડી-માંથી કવિતા, અર્થના સામાન્ય જ્ઞાન તથા મુખપાઠ સાથે.

મરાઠી નિઃશ્વાઓમાં વધારામાં મોટી બાળપોથીનું વાચન.

બીજો વિષય,—(અ) ચાલેલી ચોપડી અથવા ચોપડીઓમાંથી મોટા અક્ષરે ડિક્ટેશન લખવું. શબ્દો છુટા પાડીને લખવા.

(બ) મોટા અક્ષર લખવા. પુરી લખેલી કૌપીશુક બતાવવી.

ત્રીજો વિષય:—

ગણિત:—

૧. મંજ્યા.—૧ લાખ (૧,૦૦,૦૦૦) સુધીની સંખ્યાનું લેખન અને વાચન.

૨. સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકારની ચાર સાદી રીતો:—

(અ) ૧૦,૦૦૦ સુધીની સંખ્યાના સરવાળા અને બાદબાકી, વત્તા + અને ઓછાનાં - ચિહ્નોનો ઉપયોગ, અને

(બ) વધારેમાં વધારે બે અંકરચાનની રકમ વડે ૧૦,૦૦૦ સુધીની કોઈપણ સંખ્યાનો ગુણાકાર (અને ત્યાંસુધી ગુણકની રકમના કાખી બાલુના આંકડાથી ગુણાકાર કરવાની શરૂઆત કરાવવી).

(ક) ભાગાકાર, જેવા કે:—

(૧) 'માપ'.—ઉ. ૧૬માં ૪ કેટલી વાર આવે છે ?

(૨) 'વહેંચવું'.—ઉ. ૧૬નો ચોથો ભાગ શું ?

બન્ને પ્રકારના પ્રશ્નલાની રીતોનો પરસ્પર સંબંધ સમજાવવો.

વધારેમાં વધારે બે રકમની સંખ્યાથી ૧૦,૦૦૦ સુધીની કોઈપણ સંખ્યાને ભાગવી; અને તે પણ શીખી ગએલા આંકના ગડીઆમાં જે સંખ્યા આવી ગઈ હોય તે સંખ્યાથીજ ભાગવી. ગુણ્યા x અને ÷ ભાગ્યાનાં ચિહ્નોનો ઉપયોગ.

૩. આંક.— $10 \times 20 = 200$ સુધીના આંકના ગડીઆ.

વખત, લંબાઈ, તોલ અને માપનાં રચાનિક ઉપયોગનાં કોષ્ટક; અને તેમનો ઉપયોગ જેમાં કરાય તેવા સહેલા દાખલા. (બાળકોએ પોતાને હાથેજ તોલ માપનાં કાટલાં વગેરેનો ઉપયોગ કરીને તોલ અને માપ કાઢતા શીખવું.)

૪. અપૂર્ણાંક—સાદા અપૂર્ણાંક. જેવા કે, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{6}$, વગેરે અને તેમને લખવાની દેશી રીત.

ભૂમિતિ

૧. આકૃતિરચના.—ધોરણ ૧લામાં કહેલા કામ કરતાં વધારે આગળ-નો અભ્યાસ.

૩. આંક.—(અ) પાછલાં ધોરણોમાં ચાલી ગએલા અભ્યાસ અને ગુજરાતી શાળાઓ માટે ૨૪, ૩૦, ૩૨ અને ૪૦ના ગણીયા.

(બ) અંગ્રેજી નાણાંનાં કોષ્ટકો.

૪. અપૂર્ણાંક.—પાછલાં ધોરણોમાં ચાલી ગએલા અપૂર્ણાંકના અભ્યાસમાં વધારો.

$\frac{૧}{૨} = \frac{૨}{૪} = \frac{૫}{૧૦}$ વગેરે પ્રમાણની સમજૂતી.

સાદા અપૂર્ણાંકના સરવાળા અને બાદબાકી.

૫. પ્રમાણ.—એકમરીતિ. એકમરીતિની પદ્ધતિ પ્રમાણે સમ પ્રમાણના ત્રિરાશિના સાદા દાખલા.

ટીપ—ઉપરની સર્વ બાબતોનો દરરોજના વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરી શકાય અને મોટેથી ગણી શકાય તેવા સહેલા દાખલા.

ભૂમિતિ:—

૧. ચિત્રકામ—માપ યા અંતર પ્રમાણે ચિત્રકામ.

વર્તુલ ચિત્રવાં, નળાકાર પેટીઓ બનાવવી વગેરે.

૨. કાગળ વાળવા યા સજાર્યના. ગોળાકાર પ્રમાણે કાગળોને વાળવા.

ઔષ્ઠો વિષય.—ભૂગોળ—જમીન શકે ત્યાંસુધી પ્રત્યક્ષ અવલોકનથી તથા માટીના અથવા બીજા નમુનાથી ભૂગોળની મુખ્ય સંજ્ઞાઓ શીખવીને પછી નકશામાં બતાવવી. નકશામાં ભૂતજરચના બતાવી હોય તે ઉપરથી દેશના ઉચ્ચ જાનિયાણુના દેખાવ તથા તેનાં સામાન્ય લક્ષણો વિશે અનુમાન કરવાને છોકરાઓને મદાવરો પડાવવો. (નકશાના) રેકલર્નું જ્ઞાન અને રેકલથી નકશા ઉપર અંતરો માપવાં. જિલ્લા અથવા એજન્સિની ભૂતજ તથા રાજકીય ભૂગોળ; જે જે ઉદ્યોગ ત્યાં ચાલતા હોય તેમજ રથજો વચ્ચે વ્યવહારનાં જે સાધનો તેમાં હોય તે વગેરે તથા વિભાગની સામાન્ય ભૂગોળ. શિક્ષકે પાટીઆ ઉપર દોરેલા નકશાના ખોખામાં છોકરાંઓએ જગ્યાઓ પુરવી.

પાંચમો વિષય.—

સંસ્થિતાન—(અ) મુળાઉં તથા રોપાને મુળાઆનો ખપ; રેસાવાળાં મુળાઆં, મુખ્ય મુળાઉં, તથા કંદવાળું મુળાઉં એ બધા વચ્ચેનો તફાવત.

દાંડી—લુદી લુદી જાતની દાંડી, જેવી કે, ઉભી, જમીનપર પથરાતી, કોઈને આધારે ઉંચે ચઢતી તથા જમીનની તળીએથી જતી અને તેમનો ઉપયોગ દાંડીને આડી કાપીને ચકરડાવાળા અથવા ચકરડા વગરના કટકાનો અભ્યાસ.

મુખ્ય ધલાકાની ગુજરાતી-ઉર્દુ પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૧૩

પાંદડાં—છોકરાંઓએ પૌતે ભેગાં કરેલાં પાંદડાંમાં શા શા ફેરફારો છે તે બતાવતાં તેમને શીખવવું.

(બ) છોકરાંઓ મળતાં હોય તેવા પક્ષીઓની સાધારણ ખાસિયત તથા તેમના વિશેષ ગુણ. પક્ષીઓની રહેઠાણની જગા, ખોરાક, ચાંચ તથા પંખા પ્રમાણે તેમના વર્ગ પાડવા.

(ક) દિવસે દિવસે ચંદ્રમા ક્યાંથી ક્યા જતો બધ છે તથા કેટલો નાનો મોટો થતો બધ છે તેનું અવલોકન કરવું.

વાદળાં—કેવી રીતે બને છે તે તથા કેવા પ્રકારનાં (ધેરાં અને આછાં) હોય છે તે; વાદળ પર પવનની અસર.

ખડકો તથા માટી; વહેતા પાણીની તેના પર અસર.

શાળામાં બાગબાની.—જમીન તૈયાર કરવાનું બધાને સાથે શીખવવું. બની શકે ત્યાં ૫' x ૬' ના પ્લોટમાં ત્રણ ત્રણ છોકરા પાસે સાથે કામ કરાવવું અને સૃષ્ટિજ્ઞાનના અભ્યાસમાટે જોઈતા રોપાઓ ઉગાડવા. મુળીઆં જેવા કે, મુળા, ગાજર, અને કંદ જેવા કે, બટાટા, આદુ, હળદર, કાંદા, ચકરીઆં, લાજ, જેવી કે, મેથી, અજી, પોકલા, અને કાચાં ખવાતાં શાક જેવા કે, મરચાં, વેંગણ, કાકડી.

ચાલેલી ચોપડીમાં વર્ણવેલા અથવા કોઇપણ અનુકૂળ ટેફરટ-શુક્રમાંથી લીધેલા (સૃષ્ટિજ્ઞાનની યોજનામાં આવી નહિ જતા) પદાર્થો તથા કુદરતી બનાવો પર ૧૨ પદાર્થપાઠો.

(૬) ચિત્રકામ.—પાછલાં ધોરણનો અભ્યાસ આગળ ચલાવવો, અને વિશેષમા આંખની સમસપાટીમા ઉમ્મી સ્થિતિમાં ગોઠવેલા નળાકાર, ચંક્ર આકાર અને કાટખુણ ચોખુણ આકારના બનેલા પદાર્થો તેમજ કુદરતી નમુના જેવા કે પાંદડાવાળી કુમળા કાળાઓ, વગેરે દોરતા શીખવવું.

સીધી ધારવાળા ચોખ્ખ પદાર્થોનું (જેમ કે, દીવાસળીની પેટીનું) બાળકો પાસે માપ લેવડાવવું અને તેટલાજ માપનું તેમજ સાદા પ્રમાણવાળું ચિત્ર કુટપટી વગેરેથી દોરાવવું. સૂચના માટે પુરવણી બ લુઓ.

છટ્ટો વિષય.—સરકારી વાચનમાળાની ઉર્દુ ખીજ ચોપડીમાંથી પસંદ કરેલા ૪૦ ખાનાનું વાચન, ચાલેલા પાઠની સમજુતી સાથે. તેજ ચોપડીમાંની કવિતાની ૨૦ ભેતોનો મુખપાઠ તથા સમજુતી. ચોપડીના ચાલેલા ભાગમાંથી બે લીટીનું ડિક્ટેશન મોટે અક્ષરે લખવું. પુરી લખેલી કોપીશુક બતાવવી.

ધોરણ ૪ થું

(આ ધોરણ પુરું કર્યા પછી છોકરાંઓને અંગ્રેજી લખવાની રમ
આપવામાં આવે છે.)

પહેલો વિષય.—(અ) સરકારી વાચનમાળાની ચોથી ચોપડીમાંથી
પસંદ કરેલા ૪૦ પાઠનું વાચન, ચાલેલા ભાગની સમજૂતી અને શબ્દોના
અર્થ સાથે સાદું વ્યાકરણ અને સહેલું પદ્યછંદ.

(બ) ચાલેલી ચોપડીમાંથી ૫ કવિતાનો મુખપાઠ અને સમજૂતી.

(ક) વાંચી શકાય એવા હસ્તલેખનું વાચન. મરાઠી જિલ્લાઓમાં
વધારામાં મોડી બીજી ચોપડીનાં અડધા ભાગનું વાચન.

બીજો વિષય.—(અ) ચાલેલી ચોપડી અથવા ચોપડીઓમાંથી ચાર
લીટીનું ડિક્ટેશન.

(બ) ઝીણા અક્ષરો લખવા. પુરી લખેલી કોપીશુક બતાવવી.

ત્રીજો વિષય:—

ગણિત:—

૧. મજબા.—અવધવો. કોઈ સંખ્યાને તેના નિઃશેષ અવિભાજ્ય અ-
વધવોના રૂપમાં મૂકવી. ઉ. ૪૬૦=૨×૨×૨×૩×૩×૫.

કોઈપણ સંખ્યાના નિઃશેષ અવિભાજ્ય અવધવો શોધી કાઢવાની રીત.
ગણિતનું કામ સરળ કે સહેલું કરવાની યુક્તિઓ કે ટુંકી રીતો, જેમ કે-
કોઈપણ રકમને ૫૧ કે ૪૯ વડે ગુણવી હોય તો તે ગુણક વડે સીધા
ગુણાકાર ન કરતાં ગુણને ૫૦ વડે ગુણીને જે ગુણાકાર આવે તેમાં ગુણ
ઉમેરી દેવા; ને ગુણક ૪૯ હોય તો ૫૦ વડે ગુણીને જે ગુણાકાર આવે
તેમાંથી ગુણ બાદ કરવા. ૨૫, ૧૨૫ વડે ગુણવાં અને ભાગવાનું કામ.

૨. અપૂર્ણાંક—(અ) અપૂર્ણાંકના સરવાળા અને બાદબાકીના સહેલા અને
સરળ દાખલા.

(બ) “ના” ના ચિહ્નોવાળા ગુણાકાર. અપૂર્ણાંક વડે અપૂર્ણાંકનો
ભાગાકાર. વિષમ અપૂર્ણાંકો.

(ક) હેઠ ઉકાડવાની જરૂરિયાત અને બીજી જરૂરિયાત.

૩. પ્રમાણ.—એકમરીતિ એકમરીતિથી ત્રિરાશિ અને પંચરાશિના
દાખલા; સહેલા વ્યવહાર દાખલા.

૪. વ્યાજ.—સાદું વ્યાજ:—

(અ) માત્ર વ્યાજ ગણવું.

(બ) દેલી રીત પ્રમાણે વ્યાજ ગણવું.

મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી-ઉર્દુ પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૧૫

૫. માપકરણ.—(અ) લંબચોરસનું ક્ષેત્રફળ કાઢવાના દાખલાની રીતની વ્યવહાર કે પ્રાયોગિક સમજાવતી. ભોંયપર પથ્થર બેસાડવા, દિવાલો “રંગવી”, વગેરે કામના ખર્ચ ગણવાના દાખલા, ચોરસમાપ અને ધનમાપ.

(ખ) માપ શોધી કાઢવા સહેલા દાખલા. ધનમાપ,

૬. દ્વિમાપી કામ—(નામું) ચોપડાવહી લખવાનું પ્રાથમિક જ્ઞાન (માત્ર સામાન્ય ખ્યાલ) બાળકોને તેમની શાળાના કાગળ, પેન્સિલ વગેરે ચીજો માટેના મંડળનો દ્વિમાપ રાખવાનું કહેવું.

ભૂમિતિ.—

૧. વર્તુળો.—ખુણાની માહિતી. વર્તુળના અંશમાં ભાગો પાડવા. કમ્પાસનાં બિંદુઓ.

૨. ક્ષેત્રફળ.—લંબચોરસનું ક્ષેત્રફળ. જેમ કે, ૬૫ (ક્ષેત્રફળ)=૫ (પાયો)

$$\times ૬ (ઉંચાઈ) \text{ ત્રિકોણનું ક્ષેત્રફળ. જેમ કે, } ૬૫ = \frac{૫ \times ૬}{૨}$$

૩. ધનફળ—ધનફળ કે માપનું પ્રમાણ ગણતરી કરીને અથવા બીજા પ્રવાહી પદાર્થ મૂકીને કરવું.

ઢીપ:—(અ) મોઢાનું કામ લેખી કામની પહેલાં થવું જોઈએ. ત્વરાથી દાખલા ગણવાની સરળતાનો ગુણ કેળવવાની ખાતર મુખ્યગણિત શીખવવું; પણ પ્રશ્નો સાદા અને દરરોજના જીવનવ્યવહારમાં ઉપયોગમાં આવે તેવા પૂછવા.

(બ) વિશેષ સંખ્યાના દાખલા જેમ અને તેમ પૂછવા. વિદ્યાર્થીના જ્ઞાન અને અનુભવમાં આવતી ચીજો અને બાબતો દાખલામાં પૂછવી.

(ક) લાખા અને ગુંચવાડો કરે એવી ગણતરીના દાખલા પૂછવા નહિ.

ચોથો વિષય.—(અ) પ્રાંતનો ઇતિહાસ. આ વિષયનું શિક્ષણ સાદી અને રસુજ વાર્તાઓ મારફત આપવું.

(બ) પ્રાંતના ખાસ જ્ઞાન સાથે ઇલાકાનું અને હિંદુસ્તાનનું સામાન્ય જ્ઞાન. શિક્ષકે દોરેલા હિંદુસ્તાનના નકશાના ખોખામાં છોકરાઓએ જગાઓ પુરવી.

પાંચમો વિષય.—

સૃષ્ટિજ્ઞાન—(અ) પાંદડાઓનો પ્રકાશ તથા પાણી સાથે સંબંધ.

ફૂલના ભાગો તથા તેમનો ઉપયોગ.

ફળ.—રસનાળાં તથા સુકાં, ફળના ભાગ. બીમાંથી ફળોનો કેમ પુટે છે તે બતાવવા સાદા અખતરા.

(બ) અવલોકન હેઠળ રાખેલા કોઈપણ જીવડા (જેવા કે પતંગીઈ અથવા રેશ્મના કીડા) નો તથા દેડકાનો જીવન હેવાલ. માછલી (મળી

મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી ઉર્દુ—પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૧૭

(બ) મોટા વહીવટી અક્ષર લખવા. પુરી ટોપીથી બતાવવી.

ત્રીજો વિષય.—(અ) ચોથા ધોરણના અભ્યાસ ઉપરાંત, દશાંશ અપૂર્ણાંક અને સાદું અને ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ પુરું.

(બ) મુખગણિત—ચોથા ધોરણના અભ્યાસ ઉપરાંત નીચેનાં ગુણોત્તર વાપરવા પડે તેવા દાખલા, એટલે કે, ૮, ૧૦, ૧૬, ૩૨, ૬૪, ૨૪૦, ૨૫૬ અને ૩૨૦.

ચોથો વિષય.—(અ) હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. મુસલમાનો આવ્યા ત્યારપછીના કાળનો, ઇ. સ. ૭૧૨ થી ૧૭૬૧ સુધીનો, અથવા તે કાળના છ મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્ર.

(બ) એશિઆઈની સામાન્ય ભૂગોળ, હિંદુસ્તાનની ભૂતલ, રાજકીય અને ઔદ્યોગિક ભૂગોળના ચોક્કસ જ્ઞાન સાથે. નકશા ઉપર જગાઓ બતાવવી.

પાંચમો વિષય.—

સૃષ્ટિજ્ઞાન—(અ) (૧) પવનથી અથવા જંતુ વગેરેથી ફૂલ ઉપર ફણ, ડાઘ વગેરે પડવા બાબત; (૨) ફળદ્રુપ કરવા બાબત; (૩) વિકાસ; (૪) ખી રોપવાની સૌથી સામાન્ય રીત; (૫) ફળો પુટવા બાબત.

જીવ જીવ રોપાઓ કયે ઢેકણે થાય છે તે.

ફૂલવાળા તથા ફૂલ વગરના છોડ વચ્ચેનો તફાવત. ફર્ન, લીલ અને કુતરાની ટોપી એ ફૂલ વગરના છોડના દાખલા તરીકે વાપરવા.

કેરી, લૉરેન્સ તથા કુતરાની ટોપીની પોષણક્રિયા.

(બ) મધમાખી અથવા કીડી, માખી અથવા મચ્છર, વાંદા તથા અર્જસિયાનો સામાન્ય અભ્યાસ.

ગરબીના ઈંડાની રચનાનું (ન્યારે બની શકે ત્યારે) અવલોકન કરવું.

(ક) આ ધોરણ માટેની વાચનમાળામાં આપેલા સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરે આકાશમાંના પદાર્થોનું અવલોકન.

ધ્રુમસ, ઝાકળ તથા કરા કેવી રીતે થાય છે. તે વરસાદ તમા ઉજીલતા કેવી રીતે મપાય છે તે. સ્થાનિક ખડકો અને જમીનોનું અવલોકન.

શાળામાં બાગબાની.—ફર્ન તથા લીલ માટે બાગના છાંયડાવાળા ભાગ તૈયાર કરવા બાબત; ૫'x૬' ના પ્લોટમાં બે વિદ્યાર્થીઓએ બીંડા, ટમેટા, કાળું, વેંગણ, અંબાડી, કપાસ, મકકાઈ રોપવા.

બાગના સામાન્ય ભાગમાં સગવડ પ્રમાણે તથા સૃષ્ટિજ્ઞાનના અભ્યાસ માટે જોઈતાં બને તેટલાં ફળજાડ હોવાં જોઈએ.

કળાઓ કુટવા તથા કલમ કરવાને લગતો પ્રયોગ, આગને તુકસાન કરતા જીવજંતુની માહિતી. સામાન્ય રીતે આગની રચનાનું કામ.

(સૃષ્ટિજ્ઞાનના અભ્યાસ માટેની યોજનામાંના પાઠો બાદ કરતાં)- વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વોના ૧૨ પદાર્થપાઠો.

(૩) ચિત્રકામ—પાછલાં ધોરણનો અભ્યાસ આગળ ચલાવવો. પદાર્થોને ઉલા, આડા, અને ત્રાંસા એમ જુદી જુદી રીતે ગોઠવવા. સૂચના માટે પુરવણી એ જુઓ.

છટ્ટો વિષય.—સરકારી વાચનમાળાની ઉર્દુ પાંચમી ચોપડીના ૬૦ પાનાંનું વાચન. ચાલેલા ભાગની સમજુતી સાથે વ્યાકરણ—શબ્દમેદ ચોપડીના ચાલેલા ભાગમાંથી કવિતાની ૫૦ જેતોનો મુખપાઠ તથા સમજુતી. ચોપડીના ચાલેલા ભાગમાંથી ૪ લીટીનું ડિક્શન. પુરી લખેલી કૅપીશુક ખતાવવી.

ધોરણ ૬

પાંચલો વિષય.—(અ) સરકારી વાચનમાળાની છઠી ચોપડીમાંથી પસંદ કરેલા ૪૫ પાઠનું વાચન. વ્યાકરણ પુર્વ, વાક્યવિચાર અને સાદો સ્પષ્ટરચના સાથે.

(બ) સાધારણ સરકારી હસ્તલેખનું વાચન.

(ક) ચાલેલી ચોપડીમાંથી ૫ કવિતાના મુખપાઠ અને સમજુતી.

બીજો વિષય.—(અ)પરીક્ષકે કહેલી વાર્તા અથવા વૃત્તાંતનો સાર, રિપોર્ટ, અથવા કામળ અથવા એક સાદો નિબંધ. વહીવટી અક્ષરે લખવો; જોડણી વ્યાકરણ અને વિરામચિહ્ન ધ્યાનમાં લેવાં.

(બ) ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મરોડ સારો હોવો જોઈએ, શબ્દો છુટા છુટા લખવા જોઈએ અને વિરામચિહ્ન ચૂકવાં જોઈએ. શિક્ષકે સુધારેલી એકસસોઈઝ શુકો ખતાવવી.

ત્રીજો વિષય.—(અ) પાંચમા ધોરણના અભ્યાસ ઉપરાંત, મુદત કાપવાના હિસાબ, નફેતોટો, પંત્યાણ અને વર્ગજીન.

(બ) નવી ભૂમિતિ, ભાગ ૧, પહેલા વિભાગનાં પાનાં ૧-૫૯, અને બીજા વિભાગના ૧-૧૩ સિદ્ધાંતો.

(ક) દેશીનામું રોજમેળ લખવાનું અને ખતવણી કરવાનું પ્રાથમિક જ્ઞાન.

ચોથો વિષય.—(અ) હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ—આજ સુધીના બ્રિટિશ રાજ્યના અમલનો અથવા તે કાળના છ મહાપુરુષોના જીવનચરિત્ર.

(બ) પાંચમા ધોરણના અભ્યાસ ઉપરાંત, યુરોપની સામાન્ય ભૂગોળ. ગ્રેટ બ્રિટનનો હિંદુસ્તાન સાથે વ્યાપારી તથા રાજકીય સંબંધ અને બંને

મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી ઉર્દુ-પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૧૯

ખંડોના બીજા દેશોનો હિંદુસ્તાન સાથે વ્યાપારી સંબંધ, તેમજ વ્યાપારના માર્ગો. હિંદુસ્તાનના નકશાનું ખોખું. ભૂતળ ભૂગોળ (ભૂગતત્ત્વો, વિધુવદ્ધત, દ્રુવદ્ધતો, અક્ષાંશ અને રેખાંશ વગેરે પૃથ્વીના ગોળાના સંબંધમાં વપરાતા શબ્દો સુદ્ધાં).

પાંચમો વિષય.—સરકારી વાચનમાળાની જટ્ટી ચોપડીમાં હોય તે પ્રમાણેના વિજ્ઞાનના સાદા પાઠો.

ચિત્રકામ—પાછલાં ધોરણનો અભ્યાસ આગળ ચલાવવો. સાદા સમૂહ-માં ગોઠવેલા પદાર્થો અને ભુદા ભુદા વિદ્યાર્થીઓની જરૂરિયાત મુજબ વિશિષ્ટ પ્રકારનું કામ દોરતા શીખવવું. સૂચના માટે પુરવણી બંધ જુઓ.

છટ્ટો વિષય.—સરકારી વાચનમાળાની ઉર્દુ જટ્ટી ચોપડીમાંથી ૬૦ પાનાનું વાચન, ચાલેલા ભાગની સમજૂતી સાથે. સાદું પદ્યછેદ. ચોપડીના ચાલેલા ભાગોમાંથી કવિતાની ૭૫ જેતોનો મુખપાઠ તથા સમજૂતી. ચોપડીના ચાલેલા ભાગમાંથી ૫ લીટીનું ડિકટેશન, આપેલા વિષય ઉપર એક સાદો પત્ર અથવા વર્ણનયુક્ત પારેઆફ લખવાનું શિક્ષણ. સહેલા ઉર્દુ હસ્તલેખનું વાચન. શિક્ષકે સુધારેલી એકસસોધઝ જુકો બતાવવી.

ધોરણ ૭ મું

પહેલો વિષય.—(અ) સરકારી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડીમાંથી પસંદ કરેલા ૩૫ પાઠનું વાચન અને સમજૂતી. વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિનું ફરીથી શિક્ષણ.

(બ) અધરા સરકારી હસ્તલેખનું ૩૫૫થી વાચન.

(ક) ચાલેલી ચોપડીમાંથી ૫ કવિતાના મુખપાઠ અને સમજૂતી. ચોપડીમાં આવના જોડાનું પિંગળજ્ઞાન.

બીજો વિષય.—(અ) આપેલા વિષય ઉપર નિબંધ અથવા રિપોર્ટ વહીવટી અક્ષરે લખવો. જોડણી, વ્યાકરણ અને વિરામચિહ્ન ધ્યાનમાં લેવાં.

(બ) ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મરોડ સારો હોવો જોઈએ અને શબ્દો છુટા છુટા લખવા જોઈએ. શિક્ષકે સુધારેલી એકસસોધઝ જુકો બતાવવી.

ત્રીજો વિષય.—(અ) અંગ્રજીયુત પુરં, દાખલાની રીતોના ભૂજ સિદ્ધાંત તેમજ લંબાઈ, ચોરસ તથા ઘનમાપના દાખલા સુદ્ધાં.

(બ) નવી ભૂમિતિ, ભાગ ૧, વિભાગ ૧ પુરો, અને બીજા અને ત્રીજા વિભાગમાંનાં સઘળા સિદ્ધાંતો તથા કૃત્યો અને તે સંબંધી સહેલા પ્રશ્નો.

(ક) દેશીનામું.

ચોથો વિષય.—(અ) હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ પુરો. હિંદુસ્તાની રાજ્ય-પદ્ધતિ સંબંધી થોડી માહિતી.

(બ) પૃથ્વીની ભૂગોળ, હિંદુસ્તાન સાથે જુદા જુદા દેશોના વ્યાપાર સંબંધના તેમજ અંગ્રેજોના તાબામાંના મુલકના ખાસ જ્ઞાન સાથે. ભૂતળ ભૂગોળનાં મૂળતત્ત્વો, ઋતુઓ, દિવસ અને રાત, ગ્રહણ, ભરતી, ઓટ, દવા, વરસાદ, ઝાકળ વગેરે કુદરતી બનાવોની સંજ્ઞાઓ સુદ્ધાં. અક્ષાંશ રેખાંશ સાથે હિંદુ-સ્તાનનો નકશો દોરવો.

પાંચમો વિષય.—સરકારી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડીમાં આવતું આરોગ્યસંરક્ષણશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો.

છટ્ટો વિષય.—ચિત્રકામ—છટ્ટા ધોરણના અભ્યાસ જેટલો.

સાતમો વિષય.—સરકારી વાચનમાળાની ઉર્દૂ સાતમી ચોપડીમાંથી ૭૫ પાનાનું વાચન, ચાલેલા ભાગની સમજૂતી તથા શબ્દોના શબ્દવિન્યાસ સાથે વ્યાકરણ પુરેપુરું. ચાલેલી ચોપડીમાંની કવિતાની સો બેતોમાં મુખપાક અને સમજૂતી. છટ્ટા ધોરણના કરતાં વધારે અધરા ઉર્દૂ હસ્તલેખનું વાચન, સાદા વિષય ઉપર રિપોર્ટ અથવા નિબંધ વહીવટી અક્ષરે લખવો. શિક્ષકે મુધારેલી એકસસોમુઠા છુટ્ટા બતાવવી.

પુરવણી અ

વ્યવસ્થાપકોની ગરજ હશે તો, ૪ થી ૭ ધોરણમાં જણાવેલા સજ્જિ-જ્ઞાન, નિસાગમા બાગ્યાની, પદાર્થપાઠો અને વિજ્ઞાનને બદલે હસ્તશિક્ષણ અથવા વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વોનો ધોરણવાર ઠોકવેલો અભ્યાસક્રમ તેઓ ચીંતવી શકશે. એવો કોઈપણ ક્રમ પસંદ કરતી વખતે જે ઠોકણે નિસાળ આપી હોય તે ઠોકણાની ઔદ્યોગિક અને ખીજી જરૂરિયાતો પર લક્ષ આપવું જોઈએ. વ્યવસ્થાપકોને યોતાના લક્ષાને યોગ્ય કોઈપણ વિષય પસંદ કરવાનો અધિકાર છે; માત્ર તેમણે તૈયાર કરેલા અભ્યાસક્રમ માટે આ ખાતાની મંજૂરી લેવી.

પુરવણી બ

ચિત્રકામ સંબંધી સૂચના

૧. બની શકે ત્યાંમુધી શાળાના અભ્યાસક્રમના બીજા વિષયોના શિક્ષણ સાથે ચિત્રકામનો અભ્યાસક્રમ જોડી દેવો જોઈએ.
૨. પીળીઆ, રંગી, વગેરે સાધનો પુરાં પાડી શકે એવી શાળાઓમાં સારી કુદરતી અને બહારીલી વસ્તુઓનું પીળીકામ શીખવવું.
૩. જ્યાં પુરતાં સાધનો હોય ત્યાં, સારી કુદરતી વસ્તુઓ, ભૂમિતિના આકારો, પત્તાં, વગેરે એકબીને અમુક હેતુવાળી સારી દસ્તિયત આકૃતિ કાઢતાં બાળકો

મુંબઈ ઈલાકાની ગુજરાતી ઉર્દુ—પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૨૧
 શાળા એવી રીતે ફરીફરીને આવતી અને બીજી રચનાવાળી આકૃતિઓ બનાવરાવવી.
 પ્રાથમિક શાળાઓમાં શીખવવાનું ચિત્રકામ
 ચિત્રકામના નવા અભ્યાસક્રમના સંબંધમાં નીચે આપેલી સમજૂતીની
 નોંધ પ્રગટ કરવામાં આવી છે:—

સામાન્ય હેતુ

બાળકમાં ચોક્કસ અવલોકન કરવાની ટેવ અને તુલનાશક્તિ તથા જે વસ્તુઓનું તે અવલોકન કરે તે સીધી મપાટી (જમીન, ભીંત, પાટીઆં, કાગળ, વગેરે) પર આબેહુમ રીતે યથાર્થ આલેખવાની શક્તિ ખીલવવી.

બાળકની શોધકવૃત્તિ અને કલ્પનાશક્તિ ખીલવવી, અને દુનિયામાં તેની આસપાસ જે સૌંદર્ય રહેલું છે તેને વિગે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવો, અને તેનો ખ્યાલ તેને કરાવવો.

આનો હેતુ ધંધાને લગતો હોવા કરતાં કેળવણી આપી શકે તેટલા સાફ હોવો જોઈએ.

પદ્ધતિ

શરૂઆતથી બાળક પોતાની મેજે અવલોકન કરે અને પોતાના અવલોકનના પરિણામની અને એટલી ચોક્કસાઈથી નોંધ લે એવું તેને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. શિક્ષકની દૃષ્ટિથી બાળક જુએ એવો આગ્રહ કરવાની કોશીશ ખીલકુલ થવી જોઈએ નહિ. નાની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓના વર્ગોમાં, દિવાલો, જમીન, પાટીઆં, વગેરે પર “છુટે હાથે (ફીઆર્મ)” થઈ શકે તેવાં મોટાં ચિત્રો હોવાં જોઈએ; અને બાળકને પોતાની આંગળીઓ અને સ્નાયુપર કાણુ આવતો જાય તેમ તેમ તેમની પાસે ધીમે ધીમે નાનાં ચિત્રો દોરાવવાં. આરંભની ભૂમિકામાં, બહુલીતી વસ્તુઓની પુંડામાંથી કાપી કાઢેલ મોટી આકૃતિઓની આસપાસ પેન્સિલ ફેરવીને રેખાકૃતિઓ કઢાવવી, પણ તે કામ આરંભના થોડા પાટ પછી સાધારણ રીતે જારી રાખવું નહિ. અને ત્યાંસુધી પ્રુદ વસ્તુ પરથી બાળકોએ ચિત્ર દોરવું જોઈએ, અને ચિત્રો અથવા નકશી નમુનાઓ પરથી દોરવું નહિ. દિશાઓ પારખવાની શક્તિ ખીલવવાનો સૌથી મુખ્ય ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. વાંસની સળીઓ, ઘાસ, શેરડીના સાંઠા, વગેરે જેવી વસ્તુઓ ઉભી, આડી અને તીરકસ સ્થિતિમાં ગોઠવવી, અને રેતીપર આંગળીઓ, કે સળીઓવડે, અથવા દિવાલો, પાટીઆં, વગેરે પર ચાકવડે બાળકને તે વસ્તુઓને તેવી સ્થિતિમાં ચિત્રરાવવી.

પાકના શિક્ષણમાં એકલું પિંડચિત્ર કે રેખાચિત્ર કરી અટકવું જોઈએ નહિ. દડા અથવા નારંગી જેવી કેટલીક વસ્તુઓ પિંડચિત્ર

માટે 'અનુકૂળ' છે, ત્યારે ઘાસ અને સળીઆ જેવી કેટલીક બીજી આંગળી કે આકારે એક પહોળી રેખાથી ચિતરી શકાય છે, અને વાવટા જેવી વસ્તુઓ ફરેપામાં ચિતરી શકાય છે અને તેના આકાર કે તેના આકારો પાછળથી પુરી શકાય છે.

ચિત્રની સ્વચ્છતા કરતાં દિશાની ચોક્કસાઈ અને પરસ્પરના પ્રમાણ-પરથી તેની તુલના કરવી જોઈએ. પ્રથમ એકજ વસ્તુના જુદા જુદા ભાગ વચ્ચે અને પછી એક અને બીજી વસ્તુની વચ્ચે પ્રમાણની યથાર્થ સમજ ચાય એ આખા ચિત્રકામની કુંચી છે.

એક સિદ્ધાંત કે પદ્ધતિ સમજાવવા માટે અથવા સામાન્ય જુઓ તરફ વર્ગનું લક્ષ્ય જેવવા માટે કાળું પાટીઉં ઉપયોગી છે, પણ નકલ કરી લેવાનાં ચિત્રો દોરવા માટે અથવા બાળકોએ પોતે જેનું અવલોકન કરવાનું છે તે દેખાડનારાં ચિત્રો દોરવા માટે તેના ઉપયોગ કરવો જોઈએ નહિ.

ચિત્રકારના પાંદોને બનતાં મુખી શાળાના બીજા વિષયોના પાઠો સાથે અને બાળકોની પરિસ્થિતિ અને રીતરિવાજોની સાથે જોડી દેવા જોઈએ. ઉપલાં ઘોરણોમાં જે છોકરાંઓ અમુક ખાસ ધંધા કરવાનાં છે એમ જણાય તેમને તે ખાસ કામમાં અતિ ઉપયોગી નીવડે એવી તરેહનાં ચિત્ર શીખવવાં, જેમ કે, જે છોકરો મુઘાર ચવાનો હોય તેને હમેશા કરતાં પ્રમાણચિત્ર અને માપચિત્ર વધુ આપવાં જોઈએ.

પદાર્થચિત્ર અને કુદરતી પદાર્થચિત્ર

પદાર્થો કાળજીપૂર્વક ચઢતી શ્રેણીમાં એવી રીતે ગોઠવાએલા હોવા જોઈએ કે મુશ્કેલીએ એક પછી એક ઉભી થઈ દૂર થઈ શકે. સૌથી ઉત્તરતા વર્ગોમાં એક રંગની કે સ્પષ્ટ રંગોની તદ્દન મોટી વસ્તુઓજ ખાસ કરીને રાખની જોઈએ અને તે ઘણી સાદી અને ખાંચાપુંચી વિનાની હોવી જોઈએ, જેમકે, ફરવા જવાની લાકડી, વાવટા, પતંગ, પંખા, વગેરે ત્યારે એકજ વસ્તુ ઉપયોગમાં લેવાની હોય ત્યારે, તેને આખો વર્ગ બરાબર રીતે જોઈ શકે એવી મોટી તે હોવી જોઈએ અને બાળકોને તેની બરાબર સામા એસાડવા જોઈએ. ત્યારે ઘણી નાની ચીજો, જેમકે પરખી-ડીઆં, કુંચીઓ વગેરે શીખવવાની હોય ત્યારે, દરેક બાળકને એક ચીજ અથવા બે બાળક વચ્ચે એક ચીજ આપવી જોઈએ.

વયલા વર્ગોમાં લોટા, કુંજા, વાસણો, પેટીઓ, ભરમણ, વગેરે વસ્તુઓ પ્રથમ આંખની સમસપાટીપર ગોઠવવી જોઈએ અને પછી સામાન્ય રીતે જે રિયતિમાં તે વસ્તુ જોવામાં આવે છે તે પ્રમાણે ઉંચે અથવા

સુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી ઉદ્ભવ-પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૨૩

નીચે ગોઠવવી, અને ઉપલા વર્ગોમાં એ કે ત્રણ વસ્તુઓનો સમૂહ ગોઠવવો. બનતાં સુધી, પદાર્થોની પાછળ અનુકૂળ પૃષ્ઠભૂમિકા રાખવી જોઈએ અને ખાસ કરીને ઉપલા વર્ગોમાં પૃષ્ઠભૂમિકાનો સંબંધ શો છે તે બતાવીને વસ્તુઓ દર્શાવવી. વસ્તુઓના સમૂહની ગોઠવણ યોગ્ય રીતની અને સુસંગત હોવી જોઈએ.

પસંદ કરેલી વસ્તુઓ સારા ઘાટ, રંગ, અને બનાવટની, સુંબવણ-ભરેલી નહિ પણ સાદી, નવીને બહે જુની, તેઓની સુંદરતાને લીધે અગર તો વપરાશની યોગ્યતાને લીધે મનોરંજક હોવી જોઈએ. તેમજ બાળકોને બાણીતી તથા તેઓને રસ પડે એવી હોવી જોઈએ. બનતાં સુધી, પસંદ કરેલી ચીજો હિંદુસ્તાનની બનાવટની અને ઘાટની હોવી જોઈએ.

કુદરતી પદાર્થચિત્રમાં સાદી જાતના નમુના પ્રથમ પસંદ કરવા જોઈએ, જેવા કે, નાની ડાળાઓ, ઘાસ, સાદા પાન (આંબો, જમફળી, ફળુસ, વડ, વગેરેનાં), સાદા ફળો, અને શાકતરકારી (નારંગી, કેળાં, રીંગણાં, “પોમેલો”, વગેરે) અને ફૂલો; ત્યારપછી, ત્રણ કે ચાર સાદાં પાન અને ફૂલોની ડાંખળાઓ; વધુ અધરાં પાન (જેવાં કે એરંડો, પપૈયો), પીછાં, વગેરે, અને તે ઉપરથી ધીમે ધીમે વધારે મુશ્કેલીવાળા પદાર્થો જેવા કે છોડવા, જંતુ, પતંગીઆં, પ્રાણી વગેરે.

સામાન્ય રીતે પાઠ જે ઋતુમાં શીખવવામાં આવે તે ઋતુમાં મળતી વસ્તુઓ પસંદ કરવી. ફળો, શાકતરકારી, વગેરેના બનાવટી નમુના ઉપયોગમાં લેવા જોઈએ નહિ.

સ્મૃતિ ઉપરથી દોરવાનાં ચિત્ર અને કલ્પનાત્મક ચિત્ર

ખાસ કરીને નીચેના વર્ગોમાં ચિત્રકામ હમેશા નિયમિત રીતે ન લેવડાવવું જોઈએ. બાળકોને કહેવામાં આવેલી અગર બીજી રીતે બાણીતી વાર્તાઓ કે કલ્પિત વાર્તાઓના પ્રસંગો ચિત્રરવાની તક આપવી જોઈએ; અને વાચનપાઠ, ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને બીજા પાઠોમાં આવતાં વર્ણન સંબંધી ચિત્રો કાઢવાને તેમને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

બાળકોએ અવલોકન કરેલી વસ્તુઓ વગેરેનું સ્મૃતિચિત્ર નિયમિત રીતે આઠવાડીઆમાં એક વખત થોડી મિનિટનો વખત આપીને દોરાવવું. એ ચિત્ર નીચેના નમુના પ્રમાણે દોરવી શકાય:—

(અ) સામાન્ય ચિત્રકામના પાઠો દરમિયાન શીખેલી કોઈપણ હકીકતનું ચિત્ર;

(બ) શિક્ષકે બતાવેલી વસ્તુ તરફ એક કે બે મિનિટ સુધી નજર કર્યા પછી નજર આગળથી ખસેડી લીધેલી વસ્તુનું ચિત્ર;

(ક) શાળા, વગેરેની પાડોશમાં આવેલી કંઈપણ જાણીતી બાબતનું ચિત્ર. પણ પૂર્વે ચીતરેલી વસ્તુઓના ચિત્ર કરતાં પૂર્વે ન ચિતરેલી વસ્તુઓ, વગેરેનાં સ્મૃતિચિત્ર ધણા વધારે અગત્યનાં છે એમ જાણવું જોઈએ, કારણ કે પૂર્વે દોરેલી વસ્તુનું ફરી દોરાવેલું ચિત્ર પૂર્વે દોરેલા ખરાબ ચિત્ર કરતાં પણ ઘણીવાર વધારે ખરાબ નીવડે છે. સ્મૃતિચિત્રમાં માત્ર આકારજ ચિતરાવવો એમ નહિ, પણ તેમાં રંગ પુરવાના કામનો પણ સમાવેશ કરવો જોઈએ.

રંગકામ

પ્રથમના થોડા પાઠો વ્યવહાર પ્રકારના હોવા જોઈએ, જુદા જુદા રંગના ખીઆં, મણકા, કાગળ અને કપડાના કટકા, અંગડીઓ, વગેરેનો સંગ્રહ કરવો, અને બાળકને રંગીન પદાર્થ બતાવીને તે સંગ્રહમાંથી તેને મળતા રંગનો પદાર્થ ઓળખી ઉપાડી લેવા કહેવું.

શરૂઆતમાં, સ્પષ્ટ અને ચળકતા રંગો (સામાન્ય નિયમ તરીકે મુખ્યત્વે રાતા, ભુરા અને પીળા) વાપરવા. તે પછી તેજ રંગના જુદા જુદા આછા રંગો પારખવાનું અને રાતા, ભુરા અને પીળા રંગોની મેળવણીથી ચતા ખીખ રંગો બનાવીને પારખવાનું શીખવવું.

પદાર્થચિત્ર, કુદરતી પદાર્થચિત્ર અને ખીખ ચિત્રના પાઠો સાથે રંગકામ ને જોડી દેવું અને બાળકોએ જે વસ્તુ અથવા નમુના પોતે દોરતા હોય તેના રંગની બનતાં સુધી ખરી રીતે નક્કલ કરવી જોઈએ. લીલાં પાન રંગતી વખતે, ચળકતો લાલ અને સફેદ પરખીડીઆં રંગતી વખતે, ચળકતો ગુલાબી અથવા ભુરો રંગ વાપરવા દેવો નહિ.

સાહિત્યો વડે કરવાનું ચિત્રકામ (આંકણી, વગેરે વડે દોરવાનું ચિત્રકામ

નીચલાં ધોરણોમાં આબું ચિત્રકામ પરખીડીઉં, દીવાસળીની પેટી, વગેરે જેવી સાદી વસ્તુને આંકણીની મદદથી ચિતરી શકાય. આ કામ ઉપલા વર્ગોમાં સાદું ભૂમિતિચિત્ર અને પ્રમાણચિત્ર માટેની ભૂમિકા રૂપે હોવું જોઈએ. પ્રમાણચિત્રના પાઠોમાં, સપ્તજાં છાંદસો પાસે પહેલાં પસંદ કરેલી વસ્તુનું હાથવડે કાચું ચિત્ર (ફ્રી હેન્ડ સ્કેચ) દોરાવવું. પછી એક છોકરાને ખીખઓ જોઈ શકે તેમ તે વસ્તુનું માપ લઈને તે મોટેથી બોલવા કહેવું, અને તે માપ વિચારીઓ પોતે દોરેલા ચિત્ર પર તેને મળતી લીટીઓ પર મૂકીને તપાસી જોશે. સૌથી વધારે અનુકૂળ માપ કયું આવશે તે નક્કી કરવું અને

મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી ઉર્દુ-પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૨૫

ખનાવવું. સામાન્ય રીતે, વસ્તુના બે કે ત્રણ દેખાવ દોરવા અને જુદા જુદા દેખાવ બતાવવાની (પ્રાજેકશન) પદ્ધતિથી કાગળપર એક બીજાના ચોગ્ય સંબંધમાં ગોઠવવા. ઘન ભૂમિતિનાં મૂળતત્ત્વો સમજવામાં આવે અને તેઓના તેમાં સમાવેશ થાય એટલે સુધી પ્રમાણુચિત્ર શીખવવું જોઈએ. ભાત, નકસી-ચિત્ર અને હસ્તઉદ્યોગના પાઠોમાં આંકણી, વગેરે વડે દોરવાનું ચિત્ર રમતનો ભાગ થશે.

ભાતચિત્ર અને આકૃતિચિત્ર (પૅટર્ન અને ડિઝાઈન)

પાનાં, પાટીઆં, વગેરે ઉપરના દરેક ચિત્રને ખાલી જગ્યા ભરવા માટે અને અભ્યાસપાઠ તરીકે ગણવું જોઈએ. ચોગ્ય દાંડીઆ રાખવા; અને ખાલી જગ્યાઓમાં નામ, તારીખ, અને બીજી કોઈ વધારાની વિગતો પરસ્પરની સાપેક્ષતા જાળવીને મૂકવી જોઈએ.

ટપકાં, લીટીઓ, ચોરસો અને ચોરસની ગુંથણી, વગેરે ઉપર રચાએલી સાદી ભાત (પૅટર્ન) જમીન કે પાટીઆં ઉપર કઢાવવી અને તેમ કરવામાં બાળકોએ બીઆં, સળાઓ, પાંદડાં, કાપી કાઢેલી આકૃતિઓ વગેરેનો ઉપયોગ કરવો. ખાસ કરીને તહેવારોના દિવસોમાં રંગોળી કામ પણ કરી શકાશે. આ કામ ઉપરથી કાગળ ઉપરનાં ભાતચિત્ર અને આકૃતિચિત્ર દોરતાં શીખવી શકાય, પણ ઘણી શાળાઓમાં આકૃતિચિત્ર શીખવવાનું બની શકે તેમ નથી. જ્યાં તે શિખવાય એમ હોય ત્યાં તેમનાં આકૃતિચિત્ર ખાસ હેતુ તરીકે કે ખાસ વસ્તુ માટે છે એ બાબત બાળકોના મન ઉપર ઠસાવ્યા વિના તેમને આગળ વધવા દેવાં નહિ, અને બની શકે ત્યારે ત્યારે, આકૃતિચિત્ર ખરેખર તેમની કને દોરાવવું. દાખલા તરીકે, દ્વિત્રાણના તહેવારોમાં સામાન્ય રીતે રસ્તામાં સર્વ ઠેકાણે જોવામાં આવે છે તેવાં કાગળ અને કાર્ડબોર્ડના ફાનસ માટેના આકૃતિ (ડિઝાઈન) બનાવવાને તેઓને હિતેજન આપવું, અને હસ્તઉદ્યોગના પાઠોમાં તેમને તેવાં ફાનસો બનાવવાનું શીખવવું જોઈએ. ઓતરંગ અને ખારણાની ખારસાખોને આવાં આકૃતિચિત્ર વડે ચોગ્ય રીતે શણગારી શકાય છે.

સાહિત્ય

શાળાના અને મકાનના પ્રકાર અને સ્થિતિ પ્રમાણે વાપરવાનાં સાહિત્યો જુદાં જુદાં હોય, પણ ગમે તેવી હલકા પ્રકારની અથવા ખરાબ મકાનવાળા શાળામાં કેળવણીને લગતું થોડુંક ચિત્રકામ ચર્ચ શકે છે. પાટીઆં, જમીન, વગેરે ઉપર રેતી અગર ધૂળવડે (ચિત્ર માટેની) સપાટી હમેશાં બનાવી શકાય છે, અને જ્યાં ન હોય ત્યાં, લોપણવાળા જમીન પણ સહેલાઈથી તૈયાર

કરી શકાય છે, તથા આંગળીઓ અને સળાઓ વડે તેમજ રંગીન માટી, ચાક વગેરેના ગાંઠડા વડે ચિત્ર બનાવી શકાય છે.

નીચલા વર્ગોમાં છુટે હાથે દોરવાનાં “ફી આર્મ” ચિત્રો અને ચોટા ચિત્રો માટે જમીનની સપાટી વાપરી શકાય છે. પણ ઉભી સપાટી વધારે પસંદ કરવા જેવી છે અને બની શકે ત્યાં એવી સપાટી માટે ગોઠવણ કરવી જોઈએ. ભીંતો કાળા રંગાવવી અથવા પાટીઆં, કપડું, વગેરે ભીંતે ઉંચે લટકાવવું. તેની ઉંચાઈનો આધાર બાળકોની સરાસરી ઉંચાઈ ઉપર રહેશે. બાળકના ખભાથી ઉંચે અને નીચે સરખી જગા હોવી જોઈએ. એક બાલુ ઉપર કાળા શાહી (દેશી શાહી) થી અથવા બીજી કોઈ રીતે કાળા રંગેલાં અને ભીંત, મેજ, વગેરે સાથે ચોટાડેલાં બાંકાં પુંકાં અથવા લાકડાની પાટીઓ આ કામમાં લેવી. વળી બ્યારે ચિત્રકામના છુટા કાગળોની તબે કોઈ મૂકવાને જોઈએ ત્યારે, સામાન્ય ચિત્રકામ કરવાનાં પાટીઆં “ટ્રાઈગ બોર્ડ” તરીકે વાપરી શકાય છે.

નાના કામને માટે, દોરેલાં ચોરસ ખાનાં વગરના સાદા ખરીદેલા સામાન્ય બદામી રંગના (બાહિન) અને ટ્રાઈગના કાગળોને બદલે અથગર તે તે ઉપરાંત, નીચે જણાવેલી વસ્તુઓ બોલી કરીને ઉપયોગમાં લેવી:—સામાન્ય બારદાનના (વિંટાળવાના કામમાં આવતા) કાગળો, વપરાએલાં રંગીન પરબોડીઆં, એકસસાંધક ટુકોનાં પુંકાં, વગેરે એક બાલુએ તદ્દન ચળકતું (સફેદ) રહેલા દીધેલું, બીજી બાલુએ કાળું રંગેલું અને લાકડાના ચોક્કામાં બેસાડેલું દીનનું પતરું નીચલા વર્ગો માટે ઘણું કરીને સૌથી વધારે અનુકૂળ સાહિત્ય ચર્ષ પડશે. ચાક, રંગીન માટી, વગેરે, કાળા બાલુ ઉપર વાપરી શકાય છે અને સફેદ ચળકતી બાલુપર દેશી બનાવટની સાદી કાંસડી વડે કાળા રેની એક સરખી રીતે પાતળી પાથરી શકાય છે, તેમજ આંગળીઓ વડે પિંડચિત્ર અથગર રેખાકૃતિમાં ચિત્ર બનાવી શકાય છે.

ચાક અને ચીકણી ન હોય એવી રંગીન લાકડીઓ (પેસ્ટલ) એચ. બી. (H. B.) કરતાં કદાચ નહિ હોય એવી પેન્સિલો, નં ૫ કરતાં નાની ન હોય એવી ખીંછીઓ, અને પાણીવડે રંગવાના રંગની પેટીઓ (નીચે આપેલી પેટીઓની ભલામણ કરવામાં આવે છે):—

રીંગ નં. ૨૫ ઈ—૬ રંગની.

રીંગ નં. ૧૩૦ ઈ—૫ રંગની.

રીંગ નં. ૫૦ ઈ—૪ રંગની.

રીંગ નં. ૧૦૩ ઈ—૩ રંગની

મુખ્ય ઇલાકાની ગુજરાતી ઉદ્ધૃત-પ્રાચીન શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૨૭

આવી જાતનાં ખરીદેલાં સાધનને બદલે કે તે ઉપરાંત, ચિત્ર દોરવાનાં ખર્ચ સાદાથી તરીકે, ચોતપોતાને રચળ મળતા સાદાથી વાપરવાં. દરત કેલ્ચમના પાકમાં વડ, અગર, બાવળની નાની ડાળીઓ, શણ, વનસ્પતિનાં રાડા, પીછાં, વગેરેમાંથી રંગવાની પીછીઓ છોકરાંઓ બનાવી શકે છે. રંગને માટે રાતી, અને પાંખી માટીના ગાંગડા, ગેર, કંકુ, ગુલાબ, વગેરે લોપણવાળા જમીન પર, પાટીઓ અને કાગળ પર ઠેરી રિયનિમા વાપરી શકાય છે, અને પાણી સાથે મેળવીને કાગળ, ટીનનું પત્ર અને બોજી સપાટી પર વાપરી શકાય છે. ખતરમાં મળતી સામાન્ય રંગની ભૂકીઓ પણ વાપરી શકાય છે.

પદાર્થો વગેરે પુરા પાડવા બાબત

ખુદ વસ્તુ પરથી ચિત્રતાં શીખવું બેઝર્થ એ અને મુખ્યત્વે કરીને બાળકોની સાદાથ સ્વીકારવામાં આવે તે નદિ જેવા અગર જુજ ખર્ચે તેમ થઈ શકે છે. બીઆં, મણકા, નાની ડાળીઓ, પીછાં, જુજ જેવા નમુનાં દરેક રચળેથી સંગ્રહ માટે મેળવી શકાય છે. અને પાંદડા, શાકતર-કારી, ડાળા, સામાન્ય રીતે દરરોજ મળી શકે એમ છે. બનાવેલા પદાર્થોની બાબતમાં કેટલાક શાળામાંથીજ મળી આવે છે, કેટલાક સહેલાઈથી યોગ્ય વખત માટે માગી લાવી શકાય છે—રાંધવાનાં વાસણો, લાકડીઓ, છત્રીઓ, રમતનાં સાધન વગેરે—બ્યારે એવી બીજી ઘણી વસ્તુઓ છે કે જે દુકાનોમાંથી દર-રોજ ફેંકી દેવામાં આવે છે, જેવી કે, કોટોગ્રાફની શીટ્ટીઓ, ટીનના ડબ્બા, મોટરની ટયુબની પેટીઓ, ચઢાના ડબ્બા, ખરણીઓ, સોડાબોટરનો શીટ્ટીના ડાટા, વગેરે. આવી વસ્તુઓનો સંગ્રહ ઘણી સારી રીતે કરી શકાય છે. નવી વસ્તુઓની જરૂર નથી; જુની વસ્તુઓ લાગેલી હોય તોપણ કોઈકવાર બહુ સારી રીતે ઉપયોગી થઈ પડે છે. પ્રમાણગિત અને માપ ચિત્રના પાક માટે પેટીઓ, રેબલ, કબાટ, બારીઓ અને બારણાં જેવા શાળાનો સામાન અને મકાનને લગતા ભાગ યોગ્ય વિષય થઈ પડે છે.

પુરવણી ૬

ઉત્તર વિભાગની ગુજરાતી શાળાઓ માટેનાં કોષ્ટકો

૩૦x૧૦ ગુધીના આંકના ગડીઆ અને ૨૨, ૪૦, ૧/૨ અને ૧/૪ના ગુગોત્તર.

નાણાંનું કોષ્ટક

વજનના ઉપયોગ માટે ભારદશક-
પરિમાણો

૩ પાઈ = ૧ પેસો
૪ પેસા કે ૧૨ પાઈ = ૧ આનો
૧૬ આના = ૧ રૂપીઆ

૨૧ તોલા = ૧ અધોજ
૨ અધોજ = ૧ નવટાંક

૨ નવટાંક	= ૧ પાશેર
૨ પાશેર	= ૧ અમ્હેર
૨ અમ્હેર	= ૧ શેર
૪૦ શેર	= ૧ મણ (કાચો)
૮૦ શેર	= ૧ મણ (પાકો)
	અથવા બાંગાળી)
વજનના અગ્રેષ્ઠ રીત પ્રમાણેનાં	કોષકો
૧૬ આઉસ	= ૧ પોંડ કે રતલ
૧૧૨ રતલ	= ૧ હંદ્રૂવેટ
૨૦ હંદ્રૂવેટ	= ૧ ટન
૧ ટન	= ૫૬ મણ (કાચા)
	૨૮ મણ (પાકા)

લંબાઈનાં કોષકો

૧૨ ઇંચ	= ૧ ફુટ
૩ ફુટ	= ૧ વાર (યાર્ડ)
૧,૭૬૦ વાર	= ૧ માઇલ
૨ માઇલ	= ૧ કોસ (આશરે)

૨ આંગળ = ૧ તસુ

૨૪ તસુ = ૧ મજ

૨ ફુટ = ૧ મજ

ચોરસ માપનાં કોષકો

૧૨x૧૨ કે ૧૪૪ ચોરસ ઇંચ	= ૧ ચોરસ ફુટ
૪૪૩ કે ૯ ચોરસ ફુટ	= ૧ ચોરસ વાર
૧૨૧ ચોરસ વાર	= ૧ ચુંદો
૪૦ ચુંદો	= ૧ એકર
૧/૧૬ ચુંદો	= ૧ આના

ધનમાપનું કોષક

૧૨x૧૨x૧૨ કે ૧૭૨૮ ધનઘન્ય	= ૧ ધનફુટ
૧૦૦ ધનફુટ	= ૧ આસ

કાળદર્શક પરિમાણો

૬૦ સેકન્ડ	= ૧ મિનિટ
૬૦ મિનિટ	= ૧ કલાક
૨૪ કલાક	= ૧ દિવસ
૭ દિવસ	= ૧ અઠવાડીક
૩૬૫ દિવસ	= ૧ વર્ષ

સોના રૂપાનાં પરિમાણો

૬ ચોખ્ખાનાર	= ૧ રતી
૩ રતી	= ૧ વાલ
૧૬ વાલ	= ૧ ગદિઆણી
૨ ગદિઆણી	= ૧ તોસો

નાણાંના ઉપયોગ માટે

અર્થદર્શક પરિમાણો

૧૬ વીસવાસી	= ૧ બદામ
૧૬ બદામ	= ૧ દોકડો
૧૦૦ દોકડો	= ૧ રૂપીઆ

ઝંઝન, ઝોસ વગેરેનાં કોષક

૧૨ તંગ	= ૧ ઝંઝન
૧૨ ઝંઝન	= ૧ ઝોસ
૨૦ વરતુઓ	= ૧ કોડી કે સ્કેર
૨૪ કાગળ	= ૧ ધા (કવાવર)
૨૦ ધા	= ૧ રીમ

મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી ઉર્દુ-પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૨૬

(સિંધ પ્રાંત બાદ કરતાં) મુંબઈ ઇલાકામાંની છોકરાઓ માટેની

મરાઠી

ગુજરાતી - ઉર્દુ પ્રાથમિક શાળાઓ માટેના અભ્યાસક્રમના

કી

જુદા જુદા વિષયો અથવા પેટા-વિષયો માટે નક્કી કરેલા

ગુણ (માર્ક્સ) હેઠળ મુજબ છે

બાળવર્ગ

આ વર્ગમાં અંધા છોકરાઓની પરીણા સાથેજ સેવાશે, અને તેમને જુદા જુદા માર્ક્સ આપવામાં આવશે નહિ.

ધોરણ ૧ છ'

પહેલો વિષય.—ગિદ્દાની જાપાનું વાચન તથા સમજૂતી. ૩૫

એટી સાથે ગવરાવવું... ૧૦૦

બીજો વિષય.—વેખન ... ૧૦૦

ત્રીજો વિષય.— ... ૧૦૦

(અ) ગણિત ... ૭૫

(બ) ભૂમિતિ ... ૨૫

ચોથો વિષય.—સૃષ્ટિજ્ઞાન અને શાળામાં બાળજાની, પદાર્થપાઠો, ચિત્રકામ વગેરે... ૧૦૦

પાંચમો વિષય.—ઉર્દુ ... ૧૦૦

ધોરણ ૨ છ'

પહેલો વિષય.—ગુજરાતી પાઠનું વાચન અને સમજૂતી.

કવિતા અને ગોઠે માવાનું... ૧૦૦

બીજો વિષય.— ... ૧૦૦

(અ) ડિક્શનરી ... ૫૦

(બ) લેખનકળા ... ૫૦

ત્રીજો વિષય.— ... ૧૦૦

(અ) ગણિત ... ૭૫

(બ) ભૂમિતિ ... ૨૫

ચોથો વિષય.—શ્રેણી ... ૧૦૦

પાંચમો વિષય.—સૃષ્ટિજ્ઞાન અને શાળામાં બાળજાની, પદાર્થપાઠો, અને ચિત્રકામ... ૧૦૦

છઠ્ઠો વિષય.—ઉર્દુ

ધોરણ ૩ થી

પહેલો વિષય.—નિદેશની ભાષા

(અ) વાચન અને સમજૂતી ... ૭૫

(બ) કવિતા મોઢે ગાવાની અને સમજૂતી... ૨૫

બીજો વિષય —

(અ) ડિક્ટેશન ... ૫૦

(બ) લેખનકળા ... ૫૦

ત્રીજો વિષય —

(અ) ગણિત ... ૭૫

(બ) ભૂમિતિ ... ૨૫

ચોથો વિષય.—ભૂગોળ

પાંચમો વિષય.—સૃષ્ટિજ્ઞાન તથા શાળામાં આગળાની,

પદાર્થપાઠો, અને ડ્રોઇંગ... ૧૦૦

છઠ્ઠો વિષય.—ઉર્દુ

ધોરણ ૪ થી

પહેલો વિષય.—નિદેશની ભાષા

(અ) વાચન અને સમજૂતી. વ્યાકરણ ... ૫૦

(બ) કવિતા મોઢે ગાવાની અને સમજૂતી... ૨૫

(ક) હસ્તલિખિત લેખો વગેરેનું વાચન ... ૨૫

બીજો વિ. ય.—

(અ) ડિક્ટેશન ... ૫૦

(બ) લેખનકળા ... ૫૦

ત્રીજો વિષય.—

(અ) ગણિત ... ૭૫

(બ) ભૂમિતિ ... ૨૫

ચોથો વિષય.—

(અ) ઇતિહાસ ... ૫૦

(બ) ભૂગોળ ... ૫૦

સુંદર પ્રજ્ઞાકાન્તી યુગ્મરાત્રી ઉદ્ધૃત-પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અવગણસક્રમ ૪૩૧

પાંચમો વિષય.—સૃષ્ટિજ્ઞાન અને શાળામાં બાગબાની,

પદાર્થપાઠો, અને ચિત્રકામ...

૧૦૦

છઠો વિષય.—ઉદ્ધૃત

...

૧૦૦

ધોરણ ૫ સુ

પહેલો વિષય.—નિદ્ધાન્તી લાપા

...

૧૦૦

(અ) વાચન અને સમજુતી, વ્યાકરણ

...

૫૦

(બ) હસ્તલિખિત લેખોનું વાચન

...

૨૫

(ક) કવિતાનો મુખપાઠ અને સમજુતી

...

૨૫

બીજો વિષય.—

...

૧૦૦

(અ) ડિક્ટેશન

...

૫૦

(બ) લેખનકળા

...

૫૦

ત્રીજો વિષય.—

...

૧૦૦

(અ) દાખલા

...

૭૫

(બ) લેખાં

...

૨૫

ચોથો વિષય.—

...

૧૦૦

(અ) ઇતિહાસ

...

૫૦

(બ) ભૂગોળ

...

૫૦

પાંચમો વિષય.—સૃષ્ટિજ્ઞાન અને શાળામાં બાગબાની,

પદાર્થપાઠો અને ચિત્રકામ

...

૧૦૦

છઠો વિષય.—ઉદ્ધૃત

...

૧૦૦

ધોરણ ૬ સુ

પહેલો વિષય.—નિદ્ધાન્તી લાપા

...

૧૦૦

(અ) વાચન અને સમજુતી, વ્યાકરણ

...

૫૦

(બ) હસ્તલિખિત લેખોનું વાચન

...

૨૫

(ક) કવિતાનો મુખપાઠ અને સમજુતી

...

૨૫

બીજો વિષય.—

...

૧૦૦

(અ) નિબંધ

...

૬૦

(બ) હસ્તાક્ષર

...

૪૦

ત્રીજો વિષય.—

...

૧૦૦

(અ) ગણિત

...

૪૦

(બ) ભૂમિતિ

...

૨૦

(ક) દેશીનામ

...

૨૦

ચોથો વિષય.—	...	૧૦૦
(અ) ઇતિહાસ	... ૫૦	
(બ) ભૂગોળ	... ૫૦	
પાંચમો વિષય.—વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો અને ચિત્રકામ		૧૦૦
છઠ્ઠો વિષય.—ઉર્દુ	...	૧૦૦
ધોરણુ ઉર્ધ્વ		
પહુલો વિષય.—જિદ્દાની ભાષા	...	૧૦૦
(અ) વાચન અને સમજુતી. વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ	... ૫૦	
(બ) હસ્તલિખિત લેખોનું વાચન	... ૨૫	
(ક) કવિતાનો સુખપાઠ અને સમજુતી. છંદોનું પિચ્છગાન	... ૨૫	
છીજો વિષય.—	...	૧૦૦
(અ) નિબંધ	... ૬૦	
(બ) હસ્ત લેખ	... ૪૦	
ત્રીજો વિષય.—	...	૧૦૦
(અ) ગણિત	... ૫૦	
(બ) શૂનિતિ	... ૨૫	
(ક) દેશીનામું	... ૨૫	
ચોથો વિષય.—	...	૧૦૦
(અ) ઇતિહાસ	... ૫૦	
(બ) ભૂગોળ	... ૫૦	
પાંચમો વિષય.—આરોગ્યમૈરક્ષણશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો	...	૧૦૦
છઠ્ઠો વિષય.—ચિત્રકામ	...	૧૦૦
સાતમો વિષય.—ઉર્દુ	...	૧૦૦

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ક્ષાત્રીય પરીક્ષા, ઉત્તરભાગ

નં. ૧૦૯૯૫. આથી જણાવવામા આવે છે કે કન્યાઓ માટેની વ. ક્ષા. પરીક્ષા સને ૧૯૩૩ ના માસની તા. ૧લી સોમવારે અને તે પછીના દિવસોએ ઉત્તરભાગમા નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

સ્થળનું નામ	જિલ્લાનું નામ	જે અમલદાર પર અરજી કરવાની છે તે અમલદારનો ઓફિસ
અમદાવાદ	અમદાવાદ	ડેપુટિ એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર, અમદાવાદ.
નડિઆદ	ખેડા	} ડેપુટિ એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ખેડા, નડિઆદ.
આણંદ	"	
બોરસદ	"	
ખેડા	"	
ગોધરા	પંચમહાલ	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર, પંચમહાલ, ગોધરા.
ભરૂચ	ભરૂચ	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ભરૂચ.
સુરત	સુરત	} સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર, સુરત.
પારડી	"	

૨. સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈની તા. ૨૭ થીની કેળવણીખાતાની સરકારી જાહેરખબર નં. ૨૬૩૬, જે તા. ૧ લી ઑગસ્ટ સને ૧૯૨૯ ના મુજબ ગવર્મેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૧ ના ૧૬૫૯-૧૬૬૩ એ પાનાં ઉપર છપાએલી છે તે પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામા આવશે.

૩. દરેક સ્થળે તે સ્થળની કમિટી પરીક્ષા લેશે. પરીક્ષક કમિટીના ચેરમેન તરીકે સ્થાનિક ડેપુટિ એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર અને સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર કામ કરશે.

૪. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જે જિલ્લાના સ્થળે પરીક્ષામાં ગેસનું હોય તે જિલ્લાના ચાન્સેલર જે અધિકારી હોય તેમને છાપેલા ફોર્મમાં અરજી તથા પરીક્ષાની ફીના રૂ. ૩) મોકલી આપવા. અરજી અધિકારીને મોકલામા મોકલી તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૩ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં મળી જની જોઈએ. એ તારીખ પછી મળેલી અરજી સ્વીકારાશે નહિ

૫. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજીનું ફોર્મ જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના ચેરમેનને અરજી કરેલી ફી લીધા વિના મળી શકશે.

૬. પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ તા. ૧ લી ઑગસ્ટ સને ૧૯૨૯ ના સરકારી ગેઝેટ ભાગ ૧ ના પ્રૃષ્ઠ ૧૬૬૧-૧૬૬૩ ઉપર પરિશિષ્ટ ચ તરીકે છપાયેલ છે.

૭. ઉર્દુ ઉમેદવારો માટે ઉર્દુ વ. શ. પરીક્ષા પણ તેજ વખતે સધળાં ગુજરાતી પરીક્ષાનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ, તા. ૨૩-૧૧-૧૯૩૨.	}	(અંગ્રેજીમાં સહી) એસ. એસ. કમેરોન એ. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૩-૧૧-૧૯૩૨ ના પત્ર નં. ૧૦૯૯૬ માં કરેલી સૂચનાનુસાર).

સરકારી જાહેરખબરો

સરકારી જાહેરખબરો

(૧)

હાઇ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલની સરકારી સ્કોલર્શિપ માટે
હરિક્ષાર્ષની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

૧. ઉ. વિભાગના દરેક જિલ્લાની એક સરકારી સર્વે હરિક્ષાર્ષ કરી
થેકે એવી (ઓપન) સ્કોલર્શિપ માટેની હરિક્ષાર્ષની પરીક્ષા તા. ૧૩ અને
તા. ૧૪ મી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૩ ને સોમવારે અને ગંગળવારે ૧૧ વાગે
ચિંતનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

(૧) અમદાવાદ

(૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)

(૩) ગોધરા (પંચમહાલ)

(૪) ભરુચ

(૫) સુરત

૨. સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિક્ષાર્ષ કરી શકશે.

(૨)

મિડલ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોની સરકારી સ્કોલર્શિપો માટે હરિક્ષાર્પની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં બે સરકારી સ્કોલર્શિપોની સર્વે હરિક્ષાર્પ કરી શકે એવી (ઓપન) પરીક્ષા તા. ૧૫ અને તા. ૧૬ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૩ ને કુલવાર અને ગુરુવારે ૧૧ વાગે નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

- (૧) અમદાવાદ
- (૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)
- (૩) ગોધરા (પંચમહાલ)
- (૪) ભરુચ
- (૫) સુરત

૨. સદરહુ સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિક્ષાર્પ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યસ્થળે નીમાએવી કમિટી પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રમુખ તરીકે તે સ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મમાં કરવી જોઈશે. એ અરજી ઉમેદવારોએ પોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલી આપવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને શી તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૩ સુધીમાં મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી ટ્રાઇપલ્સ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને મુદત, પરીક્ષા માટેની શી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. તે નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી ક્યેંથી શી લીધા વિના મોકલી આપવામાં આવશે. તે નકલો ઉત્તર ભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ મુખ્યશાળામાં મોટિસજોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના મે.એ.ઈ.સાહેબ ડી ઓફિસ, અમદાવાદ. તા. ૧૯ મી નવેમ્બર ૧૯૩૨.	}	(અંગ્રેજીમાં સહી) એસ. એસ. ઉમેદવાર એન.યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૩)

મધ્યમ વર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની હાઇસ્કૂલોમાં આપવામાં આવતી સ્પેશિઅલ સ્કોલર્શિપો:-

ઉત્તર ભાગ

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના કેટલાક જિલ્લાઓમાં નીચે જણાવેલી વિગત મુજબ અગ્નોવર્નાકયુક્ત ધોરણ ૪ થી માટેની સ્કોલર્શિપો આપવા માટે દરિદ્રાઈની પરીક્ષા તા. ૧૩ અને તા. ૧૪ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૭૩ ને સોમવારે અને મંગળવારે ૧૧ વાગે નીચે જણાવેલા સ્થળોએ લેવામાં આવશે:-

(૧) આર. સી. હાઇસ્કૂલ,	અમદાવાદ,
(૨) સરકારી હાઇસ્કૂલ,	નડિઆદ,
(૩) તૈલંગ હાઇસ્કૂલ,	ગોધરા,
(૪) આર. એસ. દલાલ હાઇસ્કૂલ,	ભરુચ,
(૫) સોરાબજી જે. જે. હાઇસ્કૂલ,	સુરત.

૨. ઉત્તર વિભાગના પાંચ જિલ્લામાં જુદી જુદી કેમો માટે નક્કી કરવામાં આવેલી સ્કોલર્શિપોની સંખ્યા નીચે મુજબની છે:-

જિલ્લો	મધ્યમવર્ગ	પછાતવર્ગ	મુસલમાન
અમદાવાદ	૫	૪	૭
ખેડા (નડિઆદ)	૫	૨	૪
પંચમહાલ (ગોધરા)	૨	૪	૨
ભરુચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની બાબા ગુજરાતી રાખવામાં આવી છે પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ વર્નાકયુક્ત તરીકે (બાબાના વિષય તરીકે) ઉર્દુ બાબાનો સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દુ બાબામાં આપી શકાશે.

૪. સદરહુ પરીક્ષા દરેક મધ્યસ્થળે નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી લેશે, અને તે પાંચ મધ્યસ્થળોમાંના દરેક મધ્યસ્થળની સરકારી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મ મુજબ કરવી. અને તે માટેનાં કેસ છાપેલાં ફોર્મની નકલો જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજી કંપેંથી શી લીધા વિના રાખી શકશે અરજીઓ તારીખ ૧ લી જાન્યુઆરિ

૧૯૩૩ મુધીમાં આપવા તે પહેલાં કરવી. તે પછી મળેલી અરજી ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને મુદત, જરવાની શી વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરવાથી મફત મળશે. વળી નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ ઑર્ગેનાઇઝેશનલ શાળાઓમાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

૬. જાત અને પેદાજાત અને જન્મ તારીખ અરજીમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે, અને અરજદારનાં માળાપ ઇન્કમટેક્સ કે જમીનવેરા જેટલો જરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં પાડેલા વધારાના ખાનામાં દર્શાવવી, જે ઉમેદવારનાં માળાપ ઇન્કમટેક્સ અથવા જમીનવેરા પેટે વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ જરતા હશે તેમને પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

ઉ. ભા. ના. મે. એન્ડુ. ઇન્સ. સાહેબની	} (અંગ્રેજીમાં સહી) એસ. એસ. કેમ્બેરોન
એડિસ, અમદાવાદ.	
તા. ૧૯ મી નવેમ્બર ૧૯૩૨.	

એન્ડુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(૪)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની ગિરજ સ્કૂલોમાં આપવામાં આવતી સ્પેશિઅલ સ્કોલર્શિપો:—

૨. ઉત્તર વિભાગના પાંચ જિલ્લામાં જુદી જુદી કોમો માટે નક્કી કરવામાં આવેલી રકોલશિપોની સંખ્યા નીચે મુજબની છે:—

જિલ્લો	મધ્યમવર્ગ	પછાતવર્ગ	મુસલમાન
અમદાવાદ	૫	૪	૭
ગેડા (નડિઆદ)	૫	૨	૪
પંચમહાલ (ગોધરા)	૨	૪	૨
ભરૂચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૨. પરીક્ષાની ભાષા ગુજરાતી રાખવામાં આવી છે પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ વર્નોક્યુલર તરીકે (ભાષાના વિષય તરીકે) ઉર્દુ ભાષાનો સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દુ ભાષામાં આપી શકશે.

૪. સદરહુ પરીક્ષા દરેક મધ્ય સ્થળે નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી લેશે, અને તે પાંચ મધ્ય સ્થળોમાંના દરેક મધ્ય સ્થળની સરકારી હાર્દ-રફલના હેડમારતર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા જાપેલા ફોર્મ મુજબ કરવી, અને તે માટેનાં કોરાં જાપેલા ફોર્મની નકલો જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજી ક્યાંથી શી લીધા વિના મળી શકશે. અરજીઓ તારીખ ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૯૩૩ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં કરવી. તે પછી મળેલી અરજી ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, રકોલશિપની રકમ અને મુદત ભરવાની શી વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરવાથી મફત મળશે. વળી નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ ઐંગ્લોવર્નોક્યુલર શાળાઓના પ્રિન્સિપાલ્સ ઉપર મોકલવામાં આવી છે.

૬. જાત અને પેટાજાત અને જન્મ તારીખ અરજીમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે અને અરજદારના માબાપ હન્કમટેકસ કે જમીન વેરા જેટલો ભરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં પાડેલા વધારાના ખાતામાં દર્શાવવી. જે ઉમેદવારના માબાપ હન્કમટેકસ અથવા જમીન વેરા પેટે વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હશે તેમને પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

ઉ. ભા. ના. મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબની } (અંગ્રેજીમાં સહી) એસ. એસ.
 ઓફિસ, અમદાવાદ, } કેમેરોન
 તા. ૧૯ નવેમ્બર ૧૯૩૨. } એલ્યુ. ઇન્સ ઉત્તર ભાગ.

મુંબઈ ઇલાકાના ફેજવણીખાતાએ પ્રાય-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દ્રષ્ટિથી ધોત્ત એકું

સરળ બાળ અંગ્રેજી
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર
ભોગીલાલ કેશવલાલ પટવા,
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

અને
વરનજી કયાળજી દેસાઈ, એસ. ડી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી ફેજવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઇંગ્લા સ્ટેટ્સ એજન્સીએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા
મનસુખરામ અણિશંકર દિવેદી
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦
ફાઇનલ પરીક્ષા માટે યોગ્ય ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ, અને
પ્રભુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.
કિંમત ૦-૧૧-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૧-

ગુજરાત-૧૬ નકશા અને ૧૬ ખોખાં.
૬૦૦ સવાલ સાથે. ધોરણ ૪ માટે.
કિંમત ૦-૨-૯

નવીન એટલાસ પુ. ૨-

મુંબઈ ઇલાકા-૧૪ નકશા અને ૧૪
ખોખાં. ૯૫ સવાલ સાથે. ધોરણ ૪
માટે. કિંમત ૦-૩-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૩-

પૃથ્વીના બધાં ખંડોના ૯૦ નકશા
સાથે. કિંમત ૦-૭-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી ફેજવણીખાતાએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

ખનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારો વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચૌકસી
એમ. એ.

દેશમાસ્તર પ્રે.રા. પ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.
પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-જુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦
વાળા ભેજશે તો વળી-તે મળશે.

પ્રાયમિક શાળાના છઠ્ઠા તથા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા
ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજરાય દેસાઈ
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી
છઠ્ઠા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજરાય દેસાઈ
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર તાકા-અમદાવાદ

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જન્યુઆરિ સને ૧૯૩૩

“ નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન શાલુરાની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-
પાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા શત્રુ પછી
સત્યના દહ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા હોઈને
હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ધડી કાઢશે. ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

પા “કાયમંડે જ્યુબિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ હજનવાલે છાપ્યું.

સલાખોસ રેડ્ડી-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	પ્રાચીન આયોજનવણી	૧
૨	કેવી રીતે વાંચવું	૭
૩	સાહિત્યનું વાચન	૧૫
૪	સુવાળનો એક અને વિજયસિંહ સોલંકી	૧૬
૫	યુદ્ધ સમયનું ભારત...	૨૦
૬	મદુરાના સૌરાષ્ટ્રી ગ્રાહ્યજીવી વાપા	૨૫
૭	સને ૧૯૩૧ની વસ્તી ગણતરીની જાણવા લાયક ફકીકેત	૨૬
૮	સોનેરી શિક્ષાસૂત્રો	૨૮
૯	પંચાંગ	૩૦
૧૦	મુંબઈ સનંદી નોકરીના નિયમોના આધારે પ્રાયશ્નિક શાળાના શિક્ષકોને લાગુ પડતા રમના નિયમો	૩૨
૧૧	કન્યાઓ માટેની વ. ધા. પરીક્ષા ઉ. બા.	૨
૧૨	ખાનગી જાહેરખબરો	૩

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. આજ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને હુડીઓની લખાવટના સુધારા ઉપરાંત એકા, શેરા, ક્રિયા અને પોસ્ટલ ઓર્ડર વિશે પુરી ગાહીતી તથા જીનાં મનોચલન ઉપરાંત નવાં ૧૬ મનોચલન દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી વુલના કરવાં વિનંતિ છે. પોસ્ટલ ૦-૨-૦ મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી. સુરત—ક. ના. ની કંપની. લાડવ્ય—દેસાઈ ચંદ્રસેન, શુકસેનર. એન. ટ. અમદાવાદ માણેકલાલ બાઈચંદ શાહ, છગનલાલ લલિતભાઈ શાહ, વાલમુકતા ઓરિસ, પેત્રસેવોડ-વડોદરા.

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આજી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરીની જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

સુદત	એક માન	આડતું માન	પા માન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૬ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

જાન્યુઆરિ સને ૧૯૩૩

[અંક ૧

પ્રાચીન આર્ય કેળવણી

અધી શાંતિનાં બાળકોને પ્રથમ મૂળાક્ષર શીખવતી વખતે વિદ્યારંભની વિધિ કરી કેળવણીની શરૂઆત કરવામા આવતી હતી. આને માટે પાંચ વરસની ઉંમર હતી. નિયમિત અને રીનસરની કેળવણી તો ઉપનયન-મંડકારની વિધિ કેમકે આ શરૂ કરવામાં આવતી હતી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય જાતિને આનો અધિકાર હતો. જે બ્યક્તિઓએ યુનો કથો હોય તેમને તેમજ શદ્રવર્ગને તેમાંથી બાતલ કરવામા આવ્યાં હતાં. આ પ્રમાણે પ્રજાના મોટા વર્ગને ફરજિઆત કેળવણી આપવામાં આવતી હતી.

બ્રાહ્મણને વસંત ઋતુમાં, ક્ષત્રિયને ઉનાળામાં અને વૈશ્યને પાનખર ઋતુમાં ઉપનયન સંસ્કાર કરવામાં આવતો હતો. બ્રાહ્મણ માટે ૮-૧૬, ક્ષત્રિય માટે ૧૧-૧૨ અને વૈશ્ય માટે ૧૨-૨૪ વરસની ઉંમર નક્કી કરવામા આવી હતી. વરતુરિયતિને અનુસરી આ ઉંમરની મર્યાદામાં કેઈ વખત ફેરફાર કરવામાં આવતો હતો. બ્રાહ્મણને માટે પાંચ, ક્ષત્રિય માટે ૭ અને વૈશ્ય માટે સાત ઓછામાં ઓછી ઉંમર રાખી હતી.

બ્રાહ્મણનાં બાળકોની કેળવણી વહેલામાં વહેલી શરૂ થતી હતી. તેનાં જે કારણો હોઈ શકે એક તો તેના બુદ્ધિવિકાસ ખીખર બાળકો કરતા વહેલો થતો હોવા જોઈએ, અને ખીજું કારણ એ છે કે તેને ઘણા લાંબા સમય

સુધી તાલીમ લેવી પડતી હતી. વળી સામાન્ય રીતે બાળવાને માટે જે સાત વરસની ઉંમર નીકળે છે, તે હાલમાં પણ સ્વીકારવામાં આવી છે.

વિદ્યારંભમાં વિદ્યાર્થી હેતુ બાળકને વેદનું જ્ઞાન આપવાનો હતો. માત્રાપ તો તેને ભૌતિક જન્મ આપે છે, પણ ગુરુ તો તેનો વારસવિક પિતા છે, કારણ કે તે તેને આત્મજ્ઞાનવડે ભરણુ અને કાળની અસરમાંથી મુક્ત કરે છે.

આ કારણને લીધે તેનો બે વખત જન્મ થવાથી તેને દ્વિજ કહે છે. ત્રણ વર્ષનાં બાળકોનો સંસ્કારવિધિ કરતાં પહેલાં કેટલાક ધર્મના નિયમો તેમને પાળવા પડતા હતા. જે વ્યક્તિઓ આવી દ્વિજાત વિધિ પાળતા નહિ તેમને ન્યાત બહાર ગણવામાં આવતા. તેમની સાથે લગ્નો વહેવાર થતો નહિ, તેમજ વેદનું જ્ઞાન તેમને આપવામાં આવતું નહિ. શ્રી મનુ લગવાન તેમને ગ્રાત્ય તરીકે ઓળખે છે. પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પછી તેમને પાછા શુદ્ધ કરવામાં આવતા. વિદ્યારંભને લગતા દ્વિજાત નિયમ અને વિધિના ભંગ સંબંધી જે સખત પ્રાયશ્ચિત્ત તથા શિક્ષા કરવામાં આવતી, તે જોતાં એમ ૨૫૯ માલમ પડે છે, કે પ્રાચીન આર્યસમાજમાં ત્રણ વર્ષ માટે કેળવણી દ્વિજાત જેવી હતી.

ઉપનયન સંસ્કાર સમયે ગુરુ તેને બ્રહ્મચર્યની દિક્ષા આપતા હતા. તે વિધિ વખતે ચાર બાલ ચિહ્નો બ્રહ્મચારી ધારણ કરતો હતો.

(૧) ઉપરજોડ, (૨) ચર્મ, (૩) કટિમેખલા અને (૪) દંડ. ઉપરજોડો ૨૪ નક્ષત્રો ભાત જુદી જુદી વર્ણ માટે જુદાં જુદાં હતાં; તે પ્રમાણે ખીજાં ચિહ્નોમાં પણ ફેરફાર હતા. વર્ણના ધંધા મુજબ મેખલાની જાત નક્કી કરવામાં આવી હતી. બ્રાહ્મણ માટે મુંજ તો ક્ષત્રિય માટે ધનુષ્ય દોરી તથા વૈશ્ય માટે જાનનું કપડું હતું. ઉપરજોડને લીધે બ્રહ્મચારીમાં લાંબું આયુષ્ય, બળ અને ઓજસ આવે છે, એવું તેનું રહસ્ય છે. પાપ દૂર કરનાર, રક્ષણકર્તા તથા શુદ્ધિ અર્પનાર ચિહ્ન તરીકે મેખલા છે. જેને બ્રહ્મજ્ઞાન વધારવું છે તેણે ચર્મ પહેરવું, જેને ક્ષાત્ર શક્તિ વધારવી છે તેણે કપડું ઓઢવું જોઈએ. દંડ દીર્ઘ જીવન, પવિત્રતા તથા બ્રહ્મતેજનું ચિહ્ન છે.

આ પ્રમાણે શિષ્યે ઉપર જણાવેલાં સાહિત્ય ધારણ કર્યા પછી તેને આરંભમાં કેટલાક સવાલ પૂછવામાં આવતા હતા. પ્રથમ તેનું ગોત્ર અને નામ પૂછવામાં આવતું હતું. પછી શિષ્ય થવાને તેની ઇચ્છા છે એવી રીતસરની નીચે પ્રમાણે બહેરાત તેને કરવી પડતી “ હું અહીંયાં શિષ્ય થવાને આંગ્રો છું. મને દિક્ષા આપો, પરમાત્મા સવિત્રના આદેશથી હું

વિદ્યાર્થી રહીશ.” વળી શિષ્ય થનાર વ્યક્તિ સંબંધી કેટલીક નીતિને લગતી લાયકાત જોવામાં આવતી હતી. તે દુષ્ટ માણસ હોવો જોઈએ નહિ, તેમજ સ્વચ્છંદ આચારવૃત્તિ કે મનોવિકાર તેનામાં હોવા જોઈએ નહિ. તે પવિત્ર એકાગ્ર ચિત્તવાળો તથા સારી યાદદાસ્તવાળો અને સુશીલ હોવો જોઈએ. તેણે ગુરુની બહુભાષી કરવી નહિ, તેમજ તેને મારે દીનગીર થવું નહિ. જેમ હીરા માણેકની કાળજીથી રક્ષા કરવામાં આવે છે, તેમ કાળજીથી આત્મજ્ઞાન તેને આપવામાં આવતું હતું. પછી પ્રાર્થના કર્યા પછી તેને દેવાને સોંપવામાં આવતો હતો. આવા વિધિ વખતે જે પ્રાર્થના કરવા મા આવતી હતી, તેમાં કેળવણીનો ઉદ્દેશ જણાઈ આવતો હતો. તે ઉદ્દેશ ધાર્મિક અને સાંસારિક હતો, તેમજ સમગ્રમાણુ વિકાસ પણ લક્ષમાં રાખવામાં આવતા હતા. શિષ્ય દેવને ઓજસ, બળ અને શક્તિ અર્પણ કરી જ્ઞાનની દ્રષ્ટિની ચાચના કરતો. વળી દીર્ઘ આયુષ્ય, પ્રજા અને બળ તથા ધનપ્રાપ્તિ, તેમજ વેદનું જ્ઞાન, કીર્તિ, અને સુખની પણ પ્રાર્થના કરવામાં આવતી હતી. “તાઝ હૃદય મારા હૃદય સાથે રહેશે, મારા મન સાથે તારું મન એકત્ર થશે, મારા વચનથી તને અંતઃકરણપૂર્વક આનંદ થશે, મને એકલાનેજ તું વળગી રહીશ, મારામા તારાજ વિચારનો આશ્રય રહેશે, મારા ઉપર તને માન રહેશે. હું જ્યારે બોલીશ ત્યારે તું શાંત રહીશ.” આ પ્રમાણે ગુરુના પ્રવચન પછી તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવતો. ગુરુ અને શિષ્ય વચ્ચે કેવો આત્મિક સંબંધ હતો, તે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. દિક્ષાનો વિધિ પુરા થતા નીચે પ્રમાણે બ્રહ્મચારીને કહેવામાં આવતું “તું બ્રહ્મચારી છે, પાણી પી, સેવા કર, દિવસે ઊંઘવું નહિ.”

બ્રહ્મચર્ય કે શિષ્યની અવસ્થાનો આરંભ સવિતૃવ્રતથી થતો હતો. જે જ્ઞાન તેને આપવાનું હોય, તે પહેલાં અમુક સમય સુધી નિયમો અને વિધિ પાળવાના હોય, તેને બ્રહ્મચર્ય કહેતા હતા. વેદનો અભ્યાસ કરતાં પહેલાં સાવિતૃ (ગાયત્રી) નો આરંભ થતો હતો. સાવિતૃવ્રત એક વરસ, છ મહીના, ચોવીસ, બાર, છ કે ત્રણ દિવસ ચાલતું. સાધારણ રીતે વ્રત ત્રણ દિવસનું હતું. આ સમયે તેને અમુક પ્રકારનો ખોરાક ખાવાનો હતો, અને તેની માતા અને બીજા જે સગી સ્ત્રીઓ અથવા પાડોશની સ્ત્રી પાસેથી તેને ખોરાક માગીને લાવવાનો હતો. ત્રણ દિવસ વિધિપૂર્વક સાવિતૃવ્રત કર્યા પછી આશ્રમમાં રહેનાર વિદ્યાર્થી તરીકે તેનું જીવન શરૂ થતું. મઘ, માસ તથા તીષ્ઠો સ્વાદિષ્ઠ ખોરાક લેવાની તેને મના હતી. એકાંતમાં શાંત ચિત્તથી લોક રાખ્યા સિવાય તેણે ખાવું જોઈએ. તેને બેથી વધારે વખત ખાવાનું નહોતું. તેમજ અકરાંતીઆ જેવું ખાવાની મના હતી.

તે ગામ, ચાંડાળનું ઘર અને જંગલ જેવાં સ્થળોએ અધ્યયન કરવાની મનાઈ હતી. પાસેના સગાના મરણ પ્રસંગે અથવા તે મરણનું જમણુ જમેલા હોય, તેવા દિવસે અભ્યાસ બંધ રાખવામાં આવતો.

હવે તે જમાનામાં કેવી રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવતું હતું તે જોઈએ. તેવી શિક્ષણપદ્ધતિને અનુવાચન કહેતા. પ્રથમ એક ઋચા વિદ્યાર્થીને શીખવવામાં આવતી. પછી તે તેના ઋષિ, દેવ અને છંદ તેને જતાવવામાં આવતા. આ પ્રમાણે ગુરુ દરેક ઋષિની ઋચાઓ બોલતો, અને તે મુજબ દરરોજનો અભ્યાસ થતો. જેમને વેદનો અભ્યાસ કરી પંડિત થવાની ઇચ્છા ન હોય તેમને ટુંકો પાઠ શીખવતા. દરેક કાંઠની શરૂઆતમાં તથા અંતમાં કંઈ ખાસ વિધિ કે યજ્ઞ કરવામાં આવતો. સત્ર થઈ ગયા પછી વિદ્યાર્થી વેદના જે ભાગનો અભ્યાસ થયો હોય તેનું પરિશીલન કરતો. તેમજ સત્ર દરમિયાન સાંજે તે નવા પાઠનો અભ્યાસ કરતો નહિ. ગુરુ પ્રથમ અમુક શબ્દો બોલતા અને એક વિદ્યાર્થી તે પ્રમાણે પ્રથમ બોલતો. ત્યાર પછી બીજો વિદ્યાર્થી ગુરુની રજા લઈ તે પ્રમાણે બોલતો. જ્યારે અધરા લાંબા સમાસવાળા શબ્દો હોય ત્યારે ગુરુ ફક્ત એક કે બે શબ્દો બોલતા, અને તે પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ તેનું અનુકરણ કરતા. આવી રીતે બે ત્રણ ઋચાઓ સમજાયા પછી બધા વિદ્યાર્થીને તે ફરી ફરીને બોલવી પડતી. જ્યારે તે આ બધા શ્લોક બરાબર મોઢેથી બોલી શકેતા, ત્યારે તેઓ બધાએ કંઈ પણ અચકચા સિવાય પાઠ ફરીથી બોલતા. તે વખતે એક સરખી રીતે સંધિના બધા નિયમો તેમને પાળવા પડતા. દરેક સ્વર બહુ ઉચેથી બોલવામાં આવતો.

જે વિદ્યાર્થીઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં જોડાતા તેઓ આ પ્રમાણે ૧૨ વરસ અભ્યાસ કરતા. જેઓ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી હતા, તેમને ૨૪, ૩૬ કે ૪૮ વરસ સુધી અભ્યાસ કરવો પડતો.

ઘણી વખત એક શિષ્યને જુદા જુદા ગુરુને ત્યાં રહી અભ્યાસ કરવો પડતો હતો. ગુરુ જે વિષયમાં નિષ્ણાત હોય તેનું જ્ઞાન તે આપતા, તેથી તે ઘણા વેદનું જ્ઞાન જુદા જુદા ગુરુ પાસેથી મેળવતો. જે કુટુંબમાં વેદવિદ્યા પરંપરાથી ચાલી આવતી હોય, અને જેને તેનું જ્ઞાન હોય તેને ગુરુ થવાનો અધિકાર હતો. જે ગુરુ વેદ તથા કલ્પ અને હોમનિપદ શીખવતા તેને આચાર્ય કહેતા. તે તેના શિક્ષણનું કંઈ મહેનતાણું લેતો નહિ. ધર્મભાવનાથી તે પોતાનું કામ કરતો. વિદ્યાર્થીને તેના કુટુંબમાં દાખલ કરતા અને તે દ્રવ્યહિતની દૃષ્ટિથી

નહિ, પણ તેને લીધે કુટુંબમાં વધારે થાય છે એ બાબત મુખ્ય હતી. હાલની માફક પૈસાના સંબંધને બદલે હૃદયનો સંબંધ ગુરુ અને શિષ્ય વચ્ચે તે કાળમાં હતો. જે વિદ્યાર્થી પોતાનો અભ્યાસ પુરો કરતો, તે છેવટે ગુરુદક્ષિણા આપતો જે વેદનો થોડો ભાગ તથા વેદાંગ શીખવતા તેને ઉપાધ્યાય કહેતા, અને તે ફી લઈને ભણાવતો આ અભ્યાસ પુરો કર્યાના વિધિને સમાવર્તન કહેતા. તે પ્રસંગે જે તપ કરવું પડતું હતું, તેનો અંત આવતો હોય, તે બતાવવાને દૃટલીક ક્રિયા કરવી પડતી. તેમાં રનાનનો વિધિ અગત્યનો છે. સુગંધીદાર પદાર્થ ચંદન, ગુલાલ વગેરે જે તેનાં સગાવટાલાં આપતાં હતા, તે વડે તે રનાન કરતો; અને બ્રહ્મચારીના ચિહ્ન તરીકેનો ઉપરણો, કટિ મેખલા, ચર્મ તથા દંડને પાણીમાં નાખી દેવામાં આવતાં. રનાન કર્યા પછી તે રનાતક કહેવાતો. ગુરુ વિદ્યાર્થીને તેના દીકરા સમ ગણી તેના ઉપર તેવો પ્રેમ રાખતો, અને કંઈ પણ સંકોચ સિવાય પવિત્ર શાસ્ત્રનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીને આપતો. જે ગુરુ તેના વિદ્યાર્થીના અભ્યાસની ઉપેક્ષા કરતો તેને ગુરુ ગણવામાં આવતો નહિ. વળી તેના સ્વાર્થ માટે વિદ્યાર્થીને સેવા કરવાની નહોતી. તેનો ઉદ્દેશ વિદ્યાર્થીનું આરિત્ર સુધારવાનો હતો. સંકટ સમયે ગુરુ વિદ્યાર્થીની મદદ લેતો. તેઓ તેમને ગુના બદલ સખત શિક્ષા કરતા નહિ.†

કેવી રીતે વાંચવું

“ વાદવિવાદ કે વિરોધ દર્શાવવા, શ્રદ્ધાથી માનવા ખાતર અથવા વાતચીત કે પ્રવચન કરવા માટે આપણે વાંચવાનું નથી, પણ વિચાર અને વિવેક કરવા માટે વાચનની જરૂર છે. ” બેકન.

હાલના જમાનામાં છાપવાની કળાથી દરેકજણ હજારો પુસ્તકો, માસિકો વર્તમાનપત્ર ને ચોપાનીઆં નીકળે છે, તેથી પ્રાચીનકાળમાં જે જ્ઞાનનો અધિકાર જનમંડળનો અમુક વર્ગ ભોગવતો હતો, તે જ્ઞાન હાલમાં ક્ષુદ્રમાં ક્ષુદ્ર મનુષ્ય પણ સહેલાઈથી મેળવે છે ને તે ઉપર સ્વતંત્ર ચર્ચા કરી શકે છે. છાપવાની કળાથી જ્ઞાન મેળવવામાં જે સરળતા ઉત્પન્ન થઈ છે, તે ઉપરાંત જ્ઞાનની સીમાનો પણ વિશેષ વિસ્તાર થયો છે, તેથી ભિન્ન ભિન્ન વિષય ઉપર જુદી જુદી પદ્ધતિથી લખાએલાં અસંખ્ય પુસ્તકો નજરે પડે

છે. જ્ઞાનના સાધનના આવા વધારાની સાથે અર્વાચીન કાળમાં જીવન રમણી એટલી બધી તીવ્ર થઈ છે, કે નવી શોધો, નવીન જ્ઞાન વગેરે બાબતોથી આકર્ષિતગાર રહેવું, એ સંસારયાત્રામાં ક્રોધમંદ થવાને આવશ્યક વસ્તુ થઈ પડી છે. હાલમાં સમાજચંત્રની રચના એટલી બધી ગુદ્રિત થઈ છે, કે કોઈપણ વ્યક્તિને મગજશક્તિનો ધણો વ્યય જુદી જુદી રીતે કરવો પડે છે. વળી તે સાથે વાંચવું ને વિચારવું જે જરૂરનું થઈ પડ્યું છે, તેનો લાભ ધણાં પુસ્તકો ને માસિકામાંથી કેવી રીતે લેવો, એ એક મહા પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે.

હાલમાં વાંચવાનો શોખ ધણો વધી પડ્યો છે, એ નિઃસંશય છે; કારણ કે જ્યાં ત્યાં પુસ્તકો અને વર્તમાનપત્ર વાંચતાં આપણે માણસોને જોઈએ છીએ. પણ જ્ઞાનની આવી સરજતા અને તેથી વધતા શોખની સાથે એક બચ એ હિતો થયો છે, કે એક વિષયનાં ધણાં પુસ્તકો હોવાથી કોઈપણ સાંગોપાંગ જ્ઞાન હોવાને બદલે જુદા જુદા વિષયનું અધુરું જ્ઞાન થતું જોવામાં આવે છે. વળી સંગીન જ્ઞાનને બદલે આપણને ઉપલકીઈ જ્ઞાન મળે છે. ગંભીર વિષયના પુસ્તક ઉપર રુચિ હોવાને બદલે સરળ સાહિત્યનો શોખ વધતો જાય છે. ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન ઇતિહાસ, કાવ્ય વગેરે સાહિત્યના ગૂઢ વિષયના અભ્યાસને બદલે વર્તમાનપત્ર, નાટક, નવલકથા એ વિષય ઉપર વિશેષ ધ્યાન હાલમાં અપાય છે. કલ્પનાશક્તિ ને છુદ્ધિને કેળવવા કરતાં સ્મૃતિને ખીલવવા તરફ વધારે લક્ષ્ય એવાય છે.

આનું કારણ એ છે કે જ્ઞાનના સાધનની આવી સરજતા સાથે તેનું પદ્ધતિપૂર્વક જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં આવતું નથી, તેથી હાલના જમાનામાં શું વાંચવું અને કેવી રીતે વાંચવું એ ધણો અગત્યનો વિષય થઈ પડ્યો છે, કારણ કે રાત હુંકી ને વેશ ધણા જોતું છે. હાલના સુધારાના પ્રવાહ સાથે રહીને વધારેમાં વધારે લાભ લેવાને આપણી જીવનશક્તિનો સદુપયોગ કરવો એ દરેક સ્વચ્છ પુરુષનું કર્તવ્ય છે; તેથી ક્યાં ક્યાં પુસ્તક અને તે કેવી રીતે વાંચવાં તેનો વિચાર કરતાં પહેલાં વાંચવાનો હેતુ શો છે, તે ઉપર કંઈક લક્ષ્ય આપણને આપવાની જરૂર છે.

જેમ અન્ન, પાણી, હવા, આપણા શરીરની સ્વાભાવિક જરૂરિયાતો છે, તેમ જ્ઞાન એ આત્માની નૈસર્ગિક વાંછના છે. જેવી રીતે આવાપીવાથી આપણું શરીર યોગ્ય છે ને વૃદ્ધિ પામે છે, તેવી રીતે વાચન, વિચાર આદિ માનસિક ક્રિયાથી આપણું મન સંતુષ્ટ ને સશક્ત થાય છે. જ્ઞાન એ પ્રકારનું છે: અપરોક્ષ અને પરોક્ષ. અપરોક્ષ જ્ઞાન એ એવી જાતનું જ્ઞાન

છે કે તે આત્મપ્રયત્નનું ફળ છે અને તેથી આપણે આત્મવિકાસ થાય છે. વળી તે જ્ઞાન આપણા જીવનતત્ત્વ સાથે સંબંધિત જોડાએલું હોય છે. બીજા પ્રકારનું જ્ઞાન પરોક્ષ છે. તેનું કારણ એ છે કે તે જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં આત્મપ્રયત્ન ધણો થોડો હોય છે; ને તેથી તેનો જોઈએ તેવો સંબંધ બીજા જ્ઞાન સાથે નહિ થવાથી તે એક ઉપલક્ષીયા જ્ઞાન તરીકેજ રહે છે, તેથી તે અપરોક્ષજ્ઞાનની કોટિમાં આવતું નથી. જનમંડળની પ્રાથમિક અવસ્થામાં જ્યારે મનુષ્ય મનને કુદરતનો અપરોક્ષ અનુભવ વિશેષ હતો, ત્યારે અપરોક્ષ જ્ઞાનનો અંશ વધારે હતો; કારણકે ઇન્દ્રિયો તેમજ મન વિશેષ ચંચળ સ્થિતિમાં હોવાને લીધે વિશ્વતા સંભવ પદાર્થોદિનું જ્ઞાન સહજ રીતે મળતું હતું.

જેમ બાળકના મન ઉપર કુદરતના સંસર્ગની ભવ્ય અસર થાય છે, તેમ મનુષ્યમન ઉપર તેવીજ ભવ્ય અસર તે કાળમાં થઈ હશે, એમ તેમની ભાવના અને અનુભવ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. આવી રીતનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન લાંબો વખત ચાલતું નથી. જેમ જેમ કુદરત સાથેનો સંબંધ ગાઢ થતો જાય છે ને સમાજચક્ર આગળ વધતું જાય છે, તેમ તેમ પરોક્ષજ્ઞાનનો અવકાશ વધતો જાય છે ને તેટલાજ પ્રમાણમાં અપરોક્ષજ્ઞાનનો અંશ ઓછો થાય છે; કારણકે આત્મપ્રયત્નને લીધે થતો સ્વાનુભવ અપરોક્ષજ્ઞાનમાં તેટલા પ્રમાણમાં સમાએલો હોતો નથી. તેવું જ્ઞાન ઉદ્યમે સ્પર્શ કરી શકતું નથી. હાલમાં જ્ઞાનની જે અતિશય સરળતા આપણે અનુભવીએ છીએ તેથી આત્મપ્રયત્ન ને સ્વાશ્રય ઉપર આપણે થોડો અવલંબીએ છીએ; કારણ કે જ્ઞાનની સર્વ સામગ્રી લગભગ તૈયાર થએલી મળવાથી મનન કે નિદિધ્યાસન જેવી શુદ્ધિની ક્રિયા ઘણી થોડી થાય છે. આ કારણને લીધે આપણું જ્ઞાન હાલમાં પરોક્ષ રહે એ સ્વાભાવિક છે; પણ જ્ઞાનની આવી સરળતા સાથે ગંભીર વિચારનો લાભ લેવો એ ડાહ્યા મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે, તેથી પુસ્તકો કે જે હાલમાં જ્ઞાનનું મુખ્ય સાધન મનાય છે તેના સદુપયોગ કેવી રીતે કરવો એ હવે જોઈશું.

પુસ્તકો એ જ્ઞાન અને ડહાપણનો ભંડાર છે. તેમાંથી થોડી મહેનતે અને થોડી ભૂલે તેનો લાભ લેવો એ વાચનનો હેતુ છે. પુસ્તક વાંચવાના બે હેતુ છે: એક તો અન્ય મનુષ્યના વિચારથી આપણા મનને ઉત્તેજિત કરવું એટલે વાચન એ વિચારનું સાધન બને છે, અને બીજું અન્ય વિચાર કોના વિચાર પ્રહણ કરવા તે છે. વધારે શુદ્ધિશાળી મનુષ્ય પુસ્તક શક્ત તેમના મનને સતેજ કરવાનેજ વાંચે છે. તે બીજાના વિચાર પ્રહણ કરવાને

વ્યવસ્થા નથી. શુદ્ધિસાળા મનુષ્યો પુસ્તકના અભ્યાસથી હિંમતવા પરાક્ષગ્જાન ઉપર આધાર રાખતા નથી. અન્ય મનુષ્યના વિચારની નકલ કરવી એ તેમનો તેવું નથી, પણ આપણા પૂર્વગામીઓએ જે મહેનત અને આત્મ-લોભ આપી જ્ઞાન મેળવ્યું છે તેની તદ્દન અવગણના કરવી એ મૂર્ખાઈ વિના બીજું કંઈ નથી એમ ધારી તેઓ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરે છે. તે વડે વિચારનું અંકુષ તથા ઐતિહાસિક એકતા બળવી શકાય છે અને ફરી તેવીજ ભૂલ થતી નથી. આવા પરદ્રીય જ્ઞાનને સ્વદ્રીય કરવું, પરાક્ષગાંધી અપરોક્ષજ્ઞાન ઉપજાવવું એ શુદ્ધિસાળા મનુષ્યની અભિલાષા છે. આ કારણને લીધે પુસ્તકો ઉપર અત્યંત શ્રદ્ધા રાખવાને બદલે આંતરદર્શન કે આંતરસૂચણ ઉપર વિશેષ અભિરુચિ તેમની હોય છે. તેઓ અન્ય પુરુષના વિચાર ફક્ત ગ્રહણ કરતા નથી. તે વિચારને પોતાના સ્વાનુભવની મદદથી તેના મનનની એક આકૃતિ રૂપ જુએ છે. વળી વાચનને લીધે તેમની વિચારદૃષ્ટિનું અન્ય પુરુષના વિચારથી સમર્થન થાય છે. સાધારણ શુદ્ધિસાળા મનુષ્યો સ્વાશ્રય અને આત્મપ્રયત્ન ઉપર ઓછો વિશ્વાસ રાખે છે અને અન્ય વિચારકોના વિચાર ગ્રહણ કરવા વધારે આકર્ષાય છે, તેથી તે આત્મદર્શન, મનન, વગેરે શુદ્ધિની ક્રિયા ઉપર થોડો આધાર રાખી પુસ્તકો ઉપર વિશેષ ભાવ રાખે છે. પુસ્તકો એ જ્ઞાનનો ભંડાર છે, તેનો મનુષ્યોજ કરવા તરફ ભેપરવા રાખવી ન જોઈએ. બધાંમુખી પુસ્તકમાં સમાએલું પરાક્ષજ્ઞાન અપરોક્ષ રિચતિમાં આવતું નથી, ત્યાંમુખી પુસ્તક વાંચવાથી જે જ્ઞાન થવો જોઈએ તે થતો નથી. જ્ઞાનના વિસ્તારની સાથે માંનીર્ષની જે આશા રાખવામાં આવે છે પણ તેને ઠેકાણે ઉપરઓટીડ જ્ઞાનજ્ઞેવામાં આવે છે.

એલા અન્ય ઉપસિદ્ધાંતો પણ સમજી શકતા નથી. આ કારણને લીધે કોઈ પણ પુસ્તકનો ઘણો ઓછો ભાગ આપણે સમજી શકીએ છીએ.

લેખકનું દષ્ટિગિન્દુ સમજવાનો હેતુ એ છે કે જોગમે તેમ પુસ્તક વાંચવામાં આવે તો સંજોગેને સંસ્કારજનના પરિણામે તે પુસ્તક લખાયું છે તેની કદર થઈ શકતી નથી. વળી તેની સાથે આપણી વિચારસૃષ્ટિનું ઐક્ય જન્મતું નથી, તેથી તે પુસ્તકનું જ્ઞાન પરોક્ષ એટલે ઉપર ઉપરનું રહે એમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી. યથાર્થ જ્ઞાન સ્વાતુભવનું ફળ છે તે ઉપર આપણે જોયું છે. તેલક્ષ્ય સાધવાને તો વિચારની એકતાજ સાધન છે. જ્યાંસુધી આ બાબત ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી, ત્યાંસુધી તે પુસ્તક વાચવામાં રસ પડતો નથી. પુસ્તકો વાંચ્યાની સંખ્યાએ જ્ઞાન મેળવ્યાનું પ્રમાણ છે એમ માનવું એ હઠાપણુભરેલું નથી. લેખકના વિચારનું ઐક્ય સંપાદન કરવું એજ કોઈપણ પુસ્તકના મર્મભાગ શોધવાનો સરળ ને સ્વભાવિક રસ્તો છે. જ્યાંસુધી કોઈપણ પુસ્તકના મર્મભાગ આપણે સમજી શકતા નથી, ત્યાંસુધી તે પુસ્તક સમજ્યા છીએ એ કહેવું ફક્ત શાબ્દિક જ્ઞાન છે, પણ વસ્તુ જ્ઞાન નથી. પરોક્ષ જ્ઞાન છે, પણ અપરોક્ષજ્ઞાન નથી.

આવી રીતે પ્રથમ ગ્રંથકર્તાના લક્ષ્યગિન્દુ સાથે આપણે સમભાવના ધરાવતા હોવાથી તેનું યથાર્થ રહસ્ય આપણી શુદ્ધિના પ્રમાણમાં સમજવા શક્તિમાન થઈએ છીએ, પણ ગ્રંથકર્તાના વિચારની સાથે વાચકના વિચારની આવી એકતા સાથે થોડો ભેદ હોવાની પણ જરૂર છે; કારણ કે દરેક મનુષ્યને તેની નૈસર્ગિક શુદ્ધિ, કેળવણી તથા સંગતિના પરિણામે વિશ્વના જ્ઞાનનો અમુક અંશ પ્રાપ્ત થાય છે. વિશ્વનું સમગ્ર જ્ઞાન હોવું એ અસંભવિત છે, તેથી પુસ્તકની ખરી કદર કરવાને આપણા જ્ઞાન તથા અનુભવ સાથે લેખકના વિચારો સરખાવવા જોઈએ. અમુક વિચાર કેવા સંજોગોમાં લખવામાં આવ્યો છે, તે કેટલે દરજ્જે ખરા છે, વિશ્વવ્યવસ્થામાં તેનું શું સ્થાન છે અને તેના ગંભીર પરિણામ કેવા પ્રકારનાં નીકળશે વગેરે બાબતનું ચિંતન આપણા અનુભવ સાથે સરખાવીને કરવાનું છે. વિવેચક શુદ્ધિથી પુસ્તકનો અભ્યાસ કર્યા બાદ અને તે સમગ્ર પુસ્તકનું રહસ્ય જાણ્યા પછી તે પુસ્તકના વિચારનું પૃથક્કરણ કરવું જોઈએ. પુસ્તક એ એક વિચારની વ્યવસ્થિત યોજના છે. જ્યાંસુધી તેનાં જુદાં જુદાં અંગ તથા ઉપાગનો પરસ્પર સંબંધ આપણે શોધી શકતા નથી, ત્યાંસુધી તે ખરાબર રીતે વાદ રહી શકતા નથી. આવી રીતે પૃથક્કરણ કર્યા પછી ભિન્ન ભિન્ન વિચારના સંસ્કારને આપણા અનુભવ સાથે સરખાવી તેમાંથી નીપજતાં પરિણામ

(૨) પ્રથમ પુસ્તકો વાંચીએ તોજ લેખકનાં વિચાર જાણી શકીએ છ

કોઈના વિષે વાંચીને કોઈ જાતનો ખ્યાલ ખાંધી દેવો નહિ. નર્મદાશંક દાખલો લઈએ. આપણા દેશને ઉન્નત કરવો હોય તો આપણી પ્રજા ભાવના-દેશભાવનાને કેળવવી જોઈએ. કવિ નર્મદાશંકરે વિચાર્યું એ લખ્યું, તોજ તેનું માન છે. સાહિત્યના અભ્યાસીઓએ એકજ કવિનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ મન દઈ કરવો.

(૩) જીવન જાણવું જોઈએ.

લેખકનું જીવન ન જાણીએ તો એ શું કહેવા માગે છે તે જ શકીએ નહિ. કવિનું જીવન જાણ્યા સિવાય ખરી વસ્તુ જાણી શકે નથી. દા. તરીકે કલાપી અને બિહવમંગળ.

કોઈ લેખકનું જીવન જાણવું આવશ્યક છે. ન્યારે માણસ લખે ત્યારે પોતાના જીવનના અનુભવ દારાજ તે લખે છે. વિધાયતમાં કોઈ લેખની ઝીણામાં ઝીણી વાતો જાણવામાં આવે છે.

સિદ્ધ લેખકો પોતાની મહત્વકાંક્ષાથી પ્રેરાઈને લખે છે, ત્યારે જીવનના ધ્યેયને પહેંચવા મથે છે; પછી તે ધ્યેય ગમે તેવું દુષપ્રાપ્ય હો લેખકોએ સમયની માનસિક, આર્થિક અને રાજકીય સ્થિતિ ઓળખ જોઈએ. મિતલમુંજલનો ગ્રેમ લઈ મુન્શી સાહિત્ય રસિક કરી શકે લેખકનો અભ્યાસ તુલનાત્મક પદ્ધતિએ તેના સાહિત્યના અભ્યાસથી શકીએ છીએ.

યુવાળનો ચોક અને વિજયસિંહ સોલંકી

પરશુરામે પૃથ્વીને ૨૧ વાર નક્ષત્રી કરી અને ક્ષત્રિય રાજના હાથએલા પોતાના પિતાના વધનું વેર લીધું. આ ઘોર સંહાર બાદ ૧ આઠણોનેજ પોતાના યજ્ઞયાગાદિની રક્ષા અર્થે ક્ષત્રિયોની જરૂર લાગ લાગી, અને પરિણામે વસિષ્ઠે આણુ પર્વત ઉપર એક યજ્ઞ કર્યો જે દેવતાઓને આમંત્રણ આપ્યાં. આ યજ્ઞમાં ઇંદ્ર, અહ્યા, શિવ, અને વિષ્ણુ દાજરી આપી અને અગ્નિકુંડમાંથી ઇંદ્રે પરમારોને, અહ્યાએ ચાલુક્યો શિવજીએ પરિહારોને અને વિષ્ણુએ ચોહાણોને ઉત્પન્ન કર્યાં.

ક્ષત્રિયોની આ ચાર જાતિઓને અગ્નિકુળો કહેવામાં આવે છે કારણકે તેમને અગ્નિકુડમાંથી દેવતાઓએ ઉત્પન્ન કર્યા હતા.

બ્રહ્માના સુદ્યુકમાંથી (હથેળામાંથી) ઉત્પન્ન થયેલા ચાલુક્યવંશમાંથી સોલંકીવંશના ક્ષત્રિયો થયા. આ રાજાઓ પ્રથમ અયોધ્યામાં રાજ્ય કરતા હતા. ત્યાંથી તેઓ ભારતવર્ષના દક્ષિણ ભાગ તરફ આગળ વધ્યા અને ત્યાં રાજા જયસિંહે ચાલુક્ય રાજ્યની સ્થાપના કરી.

દક્ષિણમાંથી મૂળરાજ સોલંકીએ ઇ.સ. ૯૪૨ માં આવડા વંશના છેલ્લા રાજાને હરાવી ચાલુક્ય સત્તાની ગુજરાતમાં સ્થાપના કરી.

મૂળરાજ, સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળ જેના પ્રતાપી રાજ્યો આવીને સોલંકી વંશે ગુજરાતની દીર્ઘતી સુવાસ ભારતવર્ષમાં સર્વ ઠેકાણે પ્રસારાવી, અને આ વંશના શાંતુ, ઉદયન, મુંગલ અને સજ્જન નામના પ્રધાનોએ ગુજરાતની મુત્સદીગીરીનો પ્રભાવ ભારતખંડના ચાર ખુણામાં ફેલાવ્યો તથા લલિતકળામાં જૈનધનિકાએ સુંદર દહેરા બંધાવીને ગુજરાતના સ્થાપત્યને ઓપ ચઢાવ્યો.

આમ ઇ.સ. ૯૪૨ થી ૧૨૪૦ સુધી એટલે લગભગ ૩૦૦ વર્ષ સુધી સોલંકી વંશનો સ્વર્ણ પ્રકાસ્યો. ગુજરાતના ઇતિહાસનો આ સુવર્ણકાળ ગણાય છે.

ઇ. સ. ૧૧૭૯ માં ભોળો ભીમ ગુજરાતની ગાદીએ આવ્યો. આ વખતે દિલ્હીમાં અનંભપાળ તુવાર, કનોજમાં વિજયપાળ રાઠોડ, અજમેરમાં સોમેશ્વર ચોહાણ અને આણંદમાં જેતસી પરમાર રાજ્ય કરતા હતા. આણંદ રાજની કુંવરી ઇચ્છનાના કારણે અને કનોજરાજની પુત્રી સંયુક્તાના કારણે રણપુતોમાં કુસુપ પેડો અને એ કુસુપાગ્નિની જવાળામાં ગુજરાત અને દિલ્હીની રાજ્યશ્રીનું બળિદાન અપાયું. દિલ્હીશ્વર પૃથ્વીરાજના અને ઘોરીરાજ શાહબુદ્દીનના હાથે હાર ખાવાથી ભીમદેવની રાજ્યલક્ષ્મી રીસાર્ધ ગઈ અને માંડળિક રાજાઓ સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા. વિજયસિંહ નામના સોલંકી સરદારે ભીમદેવને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂક્યો, પણ લવણપ્રસાદ વાઘેલાના બહાદુર પુત્ર અણોરાજે ભીમદેવને ફરીથી ગાદીએ બેસાડ્યો, પણ ભીમદેવના મરણ બાદ થોડાજ સમયમાં ગુજરાતની ગાદી વાઘેલા વંશમાં ગઈ.

વિજયસિંહ સોલંકીએ મોઢેરાની નજીક કાલરી ગામમાં અને સોલંકીઓની એક બીજી શાખાએ મોઢેરામાં પોતાની સ્વતંત્રતા સ્થાપવાનું શરૂ કર્યું. આજ અરસામાં દેત્રોજમાં કાનોજ દાકોરની સત્તા શરૂ થઈ.

ભીમદેવના રાજ્યનો આખરનો ભાગ ગુજરાતના ઇતિહાસમાં અનિયંત્રિત સત્તાનું દર્શન કરાવે છે.

કાલરીના વિજયસિંહ સોલંકી વિષે નીચે દર્શાવેલી દંતકથા ચાલે છે

વિજયસિંહને તેજલા નામની એક કુંવરી હતી. વિજયસિંહને પુત્ર ન હોવાથી જન્મથીજ આ કુંવરીને કુંવર તરીકે પ્રસિદ્ધ કરેલી અને તેને પોપાક વગેરે પણ કુંવરનોજ પહેરાવવામાં આવતો હતો તથા તે તેજસિંહના નામથી ઓળખવામાં આવતી હતી. તેજસિંહ મોટે ચતાં પાટણના વાઘેલા રાજાની કુંવરી સાથે તેનો વિવાહ થયો. લગ્નન આમંત્રણ અપાયાં અને વરયાત્રા પાટણ ગઈ.

રનાનાદિક ક્રિયા વખતે તેજસિંહની જાતિ સ્ત્રીની છે એમ વહેમ જત ખારીક વસ્ત્ર પહેરી નહાવાની સૂચના થઈ. પોતે પકંડાઈ જશે અને ભયંકર પરિણામ આવશે એમ સમજી તેજસિંહ ગામનો કોટ કુદાવી નાઠો સોલંકી સરદારો અને વાઘેલાઓ વચ્ચે ભયંકર લડાઈ થઈ અને પુષ્કળ લોહી રેડાયું. તેજસિંહ નાસતો નાસતો કાલરીની નજીક સંખલપુર ગામ આગળ વિસામો ખાવા રોકાયો. પોતાની ઘોડીને ઝાડ સાથે બાંધી ઝાડની નીચે આડો પડી તે વિચાર કરતો પડ્યો હતો, ત્યાં સામે આવેલા પાણીના કુંડમાં એક કુતરીને પડતાં તેણે જોઈ. કુતરી બહાર નીકળે છે. ત્યાં તેનો કુતરીના બદલે કુતરો થએલો જણાયો. આ ચમત્કાર જોઈ તેને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. વિશેષ ખાતરી કરવા તેણે પોતાની ઘોડી કુંડમાં નાખી બહાર આવતા ઘોડીનો ઘોડો થએલો તેને જણાયો. આથી તેજસિંહ પોતે કુંડમાં નહાવા પડ્યો તો પોતે પણ સ્ત્રીને બદલે પુરુષ થયો. આ પ્રમાણે સ્ત્રીજાતિમાંથી પુરુષજાતિમાં આવ્યા બાદ પોતે પાટણ ગયો અને ખરે ખરે તેજસિંહ બનેલો સોલંકી કુંવર વાઘેલા કન્યાને પરણ્યો.

ઉપરની દંતકથાનું ગૂઢ રહસ્ય ગમે તે હો પણ આ સમયથી આ સ્થાનકનું મહત્વ ઘણું વધી ગયું અને બહુચરાણને નામે આ સ્થળ ગુજરાતમાં વિખ્યાત થયું. બહુચરાણનો પ્રભાવ જાણવાની ઇચ્છાવાળા અલાહીદીન ખિલજના વરકરને માતાના કુદડાઓએ ચમત્કાર બતાવેલો એમ પણ દંતકથા કહે છે.

તેજસિંહને જણાએલા ચમત્કારથી સોલંકીઓમાં અને આખા ગુજરાતમાં ખાસ કરીને સુવાળમાં બહુચરાણનું માહાત્મ્ય વધ્યું. દેત્રાજમાં કાનોજ ઠાકોરને પણ બહુચરાણની કૃપાથી રાજ્ય મળેલું કહેવાય છે. આથી

દેત્રોજમાં પણ બહુચરાણું સ્થાનક સ્થપાયું અને દેત્રોજને સુવાળનો ચોક અને બહુચરાણે સુવાળના ચોકવાળી કહેવામાં આવ્યાં.

હિંદુશાસ્ત્રો કહે છે કે જગતનું અસ્તિત્વ પ્રકૃતિના કારણે જણાય છે. પ્રકૃતિ અને પુરુષના યોગે વિશ્વરચના સ્થાય છે. બીજી રીતે કહીએ તો બ્રહ્માંથી ઉત્પન્ન થએલું જગત મહાન માયા શક્તિથી પ્રવૃત્તિમાન બાસે છે. માયા અથવા પ્રકૃતિ મહાન પરમાત્માની શક્તિ માની તેનાં નાનાવિધ સ્વરૂપોને મનુષ્યો દેવી તરીકે પૂજે છે અને તે બહુ (સર્વ) સ્થળે વિચરતી અને બહુરૂપી દેખાતી હોવાથી તેને બીજાં નામોની સાથે બહુચરાનું નામ આપવામાં આવે છે.

દંતકથા કહે છે કે મહાભારત કાળમાં જ્યારે બીષ્મ પિતામહે કાશીરાજનાં પુત્રી અંજાને પોતાના બ્રહ્મચર્યના વ્રતનાં કારણે પરણવાની ના કહી ત્યારે પિતામહે ઉપર વેર લેવા અંજા બળાને મરી ગઈ અને શિખંડી તરીકે અવતરી. ભારતના યુદ્ધમાં બીષ્મનું મૃત્યુ શિખંડીને હાથે નિર્માયું હતું, પણ તે નપુंसક હોવાથી હાવના બહુચરાણના સ્થાનકે એક યક્ષે શિખંડીને પોતાનું પુરુષત્વ આપ્યું હતું, અને પોતે શિખંડીનું વ્યંડન-પણું સ્વીકાર્યું હતું. બીષ્મને માયાં બાદ શિખંડી યક્ષ પાસેથી પોતાનું વ્યંડનપણું પાછું લેવા આવ્યો. આ જાતિવતી આપણે યક્ષના ગુરુની ગેર હાજરીમાં થએલી તેથી ગુરુએ શાપ આપ્યો કે યક્ષે સ્વીકારેલું વ્યંડનપણું તેને કાયમ રહેશે. આથી આ યક્ષના કુટુંબમાં જન્મેલા બધા વ્યંડન થવા લાગ્યા. આવા વ્યંડનો કાતકા કે હીજડાના નામથી ગ્રોળ-ખાના લાગ્યા. અત્યારે પણ આવી વ્યક્તિઓ બહુચરાણમાં ઘણી જણાય છે.

બહુચરાણમાં કમાલીઆ કરીને એક બીજા પ્રજા વસે છે. અસલ કમાલી કરીને એક ભક્ત ત્યા રહેતો હતો. હિંદુઓ અને મુસલમાનોમાના ઘણા તેના શિષ્યો હતા. મરણ વખતે તેના શખને દાટવું કે બાળવું તે વિશે પૂછતા તેણે જણાવેલું કે તેના શખ ઉપરનું કપડું જો કચર પર પડે તો તેને દાટવું અને કચર પર ન પડે તો તેને બાળવું. કપડું કચર પર પડ્યું તેથી તેના શખને દાટવામાં આવ્યું. આથી કમાલીના શિષ્યો જીવતા હિંદુ ધર્મ પાળે છે અને મરણ વખતે મુસલમાની ક્રિયાઓ કરે છે.

ભક્તરાજ વસંતભટ્ટના ગુણગાનથી અને બીજા દેવીભક્તોની શ્રદ્ધાથી બહુચરાણું સ્થાનક ગુજરાતના દેવીભક્તોમાં ધણું પ્રસિદ્ધ થયું છે. શ્રીમંત માનાજીરાવ ગાયકવાડે અત્રે એક સુદર દહેરું બંધાવી આપ્યું છે. અને તેજમિંદને જણાવેલા ચમત્કારોવાળા પ્રસિદ્ધ કુંડને પત્થરથી બંધાવી

આપ્યો છે તથા માતાજીના નિભાવ, અર્થે ખેડૂર, શંખલપુર અને ડોઠીવાડા નામનાં ત્રણ ગામો ઇનામમાં આપ્યાં છે. અમદાવાદથી કંટોસણ ચર્મને બહુચરાણ સુધી રેલવે ટ્રેન જાય છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દિવેદી

આસી૦ ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ

॥ ૐ ઓ ॥

બુદ્ધ સમયનું ભારત

ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં ઇ. સ. પૂર્વેની છઠ્ઠી શતાબ્દી ચિરસ્મર-નીય રહેશે. આ શતાબ્દીની લગભગ શાક્ય વંશમાં ભગવાન ગૌતમ બુદ્ધનો જન્મ થયો. મહાત્મા બુદ્ધના પ્રાદુર્ભાવના સમયમાં લોકોના મનમાં નવી નવી ચંકાઓ અને નવા નવા વિચારો પેદા થયા હતા. ધર્મ અને સમાજ-માં અરાજકતા વ્યાપી ગઈ હતી. જમાનો પરિવર્તન માગી રહ્યો હતો. તે સમયની દેશની રાજકીય, સામાજિક અને ધાર્મિક દશાનું સ્પષ્ટ દિગ્દર્શન કરાવવા આ નીચે પ્રયત્ન કર્યો છે.

ભારતવર્ષ આ સમયે ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાઈયો હતો. વચ્ચેનો ભાગ “મધ્યદેશ” (હિમાલય અને વિંધ્યાચળની વચ્ચે તથા સરસ્વતી નદીની પૂર્વે અને પ્રયાગની પશ્ચિમમાં જે દેશ છે તે) કહેવાતો. આ મધ્યદેશની ઉત્તરનો ભાગ “ઉત્તરા પથ” અને દક્ષિણમાં જે ભાગ હતો તે “દક્ષિણ પથ” કહેવાતા.

દેશમાં આ સમયે સોળ રાજ્યો હતાં. તે નીચે પ્રમાણે:—

૧. અંગ રાજ્ય	૯. કુરુ રાજ્ય
૨. મગધ રાજ્ય	૧૦. પાંચાલ રાજ્ય
૩. દારી રાજ્ય	૧૧. મત્સ્ય રાજ્ય
૪. કોસલ રાજ્ય	૧૨. શરસેન રાજ્ય
૫. વલ્લ્ક્યોનું રાજ્ય	૧૩. અશ્મક રાજ્ય
૬. મલ્લોનું રાજ્ય	૧૪. ગાંધાર રાજ્ય
૭. ચેદી રાજ્ય	૧૫. અવંતિ રાજ્ય
૮. વત્સરાજ્ય	૧૬. કાંબોજ્ય રાજ્ય

આ સોળ રાજ્યોના મધ્યે જણાવવાનું કે આ દેશોનાં નામ નથી, પણ કેટલીક જાતિઓનાં નામ છે. એમની જાતિઓનાં નામો પરથી દેશોના નામ પણ પડી ગયાં છે. 'ચિત્ત' અને 'મદ્ય' આ બે કોઈ જાત નહોતી પણ તે ખાનદાનીનાં નામો છે.

અંગ રાજ્યની રાજધાની વર્તમાન બાગલપુરની પાડોશના પ્રાચીન ચંપાનગરીમાં હતી. મગધરાજ્યની રાજધાની રાજગૃહ (રાજગિરિ) નગરમાં હતી. કાશીરાજ્યની રાજધાની વારણસી (બનારસ)માં હતી. કોશલ રાજ્યની રાજધાની હાલના ગાંડા અને બહરાધ્ય જિલ્લાની સીમા પર આવેલા સાહેય-મહેય નામના ગામની પાસે શ્રાવસ્તી નગરીમાં હતી. વલ્લિજ રાજ્યની રાજધાની હાલના મુજફ્ફરપુર જિલ્લાના બમાહ નામના ગામની પાસે પ્રાચીન વૈશાલી નગરીમાં હતી. એદી રાજ્ય સાધારણ રીતે હાલના શુદ્ધભંડની જગાએ હતું. વત્સરાજ્યની રાજધાની હાલના પ્રયાગ પાસે કૌશાંબી નગરમાં હતી. કુરુરાજ્યની રાજધાની દિલ્હી પાસે ઇંદ્રપરથ નગરમાં હતી. પાંચાલ રાજ્યના બે ભાગ હતા. ઉત્તર પાંચાલ અને દક્ષિણ પાંચાલ. ઉત્તર પાંચાલની રાજધાની હાલના બદાયું અને દુરુબાગાદની વચ્ચેમાં પ્રાચીન કાંપિલ્ય નગરમાં હતી, અને દક્ષિણ પાંચાલની રાજધાની કનોજ નગરમાં હતી. મત્સ્યરાજ્ય હાલના અલહર, જયપુર અને ભરતપુરના રાજ્યના થોડા થોડા ભાગો મળી બનેલું હતું. શરસેન રાજ્યની રાજધાની પ્રાચીન મથુરા નગરીમાં હતી. આસ્મક રાજ્યની રાજધાની ગોદાવરી નદીના કિનારે પોતન અથવા પોતલી શહેરમાં હતી. અવંતિ રાજ્યના બે ભાગ હતા. ઉત્તર ભાગ અને દક્ષિણ ભાગ. ઉત્તર ભાગની ઉજ્જયિની અને દક્ષિણ ભાગની રાજધાની માહિષ્મતી નગરો હતા. ગાધાર રાજ્યની રાજધાની હાલના રાવલ-પિંડી જિલ્લામાં પ્રાચીન તક્ષશિલા નગરીમાં હતી. કાંબોજ રાજ્ય કયાં હતું તેનો ચોક્કસ નિર્ણય અઘાપિપર્યંત થયો નથી. કેટલાક તિબેટ એ પ્રાચીન કાંબોજ છે એમ માને છે, અને કેટલાક ગાધાર અને સિંધની વચ્ચે પશ્ચિમ તરફ હતું એમ માને છે.

ધ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠી સૈકામાં ઉત્તરભારત આ પ્રમાણે નાનાં મોળ સ્વતંત્ર રાજ્યોમાં વિભક્ત થયેલું હતું. તેઓ પરસ્પર લડતા પણ ખરા, પણ કોઈ એવું સામ્રાજ્ય ન હતું, કે જે બધાં રાજ્યો પાસે પોતાનું આધિપત્ય સ્વીકારાવે.

રાજકીય સ્વતંત્રતાની ભાવના લોકોમાં પ્રબળપણે જાગૃત થયેલી હતી. કોઈ એમની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારે તેમ નહોતું. પ્રત્યેક ગામ

અને નગર પોતપોતાની વ્યવસ્થા કરી લેતું. મતલબ કે પ્રત્યેક નગર અને ગામ નાનું મોટું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય હતું.

આ સમયમાં ઉત્તર ભારતમાં કોઈ કોઈ જગાએ પ્રજાતંત્ર રાજ્યો પાણુ હતાં. તેમાં નીચેનાં નવ મુખ્ય હતાં:—

૧. શાક્યોનું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય.	૫. કાલિયોનું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય.
૨. ભગોનું "	૬. મલ્લોનું "
૩. શુલ્લિયોનું "	૭. મૌર્યોનું "
૪. કાલામોનું "	૮. વિદેહનું "

૯. લિચ્છિવિયોનું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય

આ પ્રજાતંત્ર રાજ્યો ખાસ કરીને હાલના ગોરખપુર, ખસ્તી અને મુન્દરપુર જિલ્લાના ઉત્તરમાં અર્ધાત્ બિહાર પ્રાંતમાં ફેલાયેલાં હતાં. આમાં સૌથી અધિક મહત્વનાં શાક્ય, વિદેહ અને લિચ્છિવિયોનાં હતાં. વિદેહ અને લિચ્છિવિયો એક બીજા સાથે મળી ગયાં હતાં, અને તે બન્ને એક ચર્ધ "વનિજ" કહેવાતાં.

શાક્યોની જન સંખ્યા ૧૦ લાખની હતી. એમનો દેશ નેપાળની તળેટીમાં પૂર્વથી પશ્ચિમ લગભગ ૫૦ માઇલ અને ઉત્તર દક્ષિણ લગભગ ૪૦ માઇલ વિસ્તરેલો હતો. એની રાજધાની કપિલવસ્તુ નગરમાં હતી. આ રાજ્યનું રાજ્યતંત્ર એક સભાદ્વારા ચાલતું. આ સભા એક મોટા આલિશાન "સભાભવન"માં બેસતી. આ સભાભવન "સંચાગાર" કહેવાતું. રાજ્યના વૃદ્ધ અને યુવાન સઘળા રાજ્યકારોખારમાં રસપૂર્વક ભાગ લેતા. સઘળા મળી એક સભાપતિને ચુંટી કાઢતા. આ સભાપતિને "રાજા"ની પદવી એનાયત કરવામાં આવતી.

વનિજ્યોનું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય ગ્રાચીન ભારતવર્ષનું એક સંયુક્ત રાજ્ય હતું. આ પ્રજાતંત્ર રાજ્યમાં આઠ લિન્ન લિન્ન જાતિ મળેલી હતી. તેની રાજધાની ગ્રાચીન વૈશાલી નગરમાં હતી. આ સંયુક્ત રાજ્યની બે પ્રધાન જાતિ વિદેહ અને લિચ્છિવિ નામની હતી. પહેલાં વિદેહનો વિસ્તાર ૨૦૦૦ માઇલ હતો એમ કહેવાય છે. તેઓની એક મહાસભા હતી. આ મહાસભામાં વૃદ્ધ અને યુવાન ભેગા મળતા, અને દરેક રાજકાર્યમાં ભાગ લેતા. "સુદલક-લિન્ન જાતક"માં આ મહાસભાના સભ્યોની સંખ્યા ૭૭૦૭ જણાવેલી છે. મહાસભાનો પ્રત્યેક સભ્ય 'રાજા' કહેવાતો. મહાસભા માત્ર કાયદાજ નહોતી ધડતી, પણ સૈન્ય, આવક, ખર્ચ વગેરે સર્વ વિષય ઉપર

સભામાં વિચાર અને વાદવિવાદ થતા હતા. રાજનંત્ર-નિયમિત ચલાવવા માટે આ મહાસભા પોતામાથી નવ સભ્યોની એકે કમિટી નીમતી, તે નવ સભાસદો “ગણરાજન” કહેવાતા અને તે સમસ્ત જનસમુદાયના પ્રતિનિધિઓ હતા.

મહાત્મા શુદ્ધના જીવન પર આ પ્રજાતંત્ર રાજ્યોને અધિક પ્રભાવ પડ્યો હતો. ગોતમબુદ્ધ શાક્યના પ્રજાતંત્ર રાજ્યમાં જન્મ્યા હતા. તેમના પિતા શુભદાદન આ પ્રજાતંત્રના રાજ્યના સભાપતિ (રાજા) હતા. ગોતમ શુદ્ધને સ્વાધીન વિચાર, સંગઠનશક્તિ અને એકતાનું શિક્ષણ અહીં પ્રાપ્ત થયું હતું. ભગવાન બુદ્ધે પોતાના લિપ્તુ મંત્રાણનું મંગદન આ પ્રજાતંત્ર રાજ્યોના આદર્શ ઉપર કર્યું હતું.

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર આ ચાર વર્ણ દિન્દુ સમાજમાં હતી. આ ચાર વર્ણમાં મિ. રાધક્ર ડેવિડ્સના મતાનુસાર ક્ષત્રિય સર્વથી શ્રેષ્ઠ મનાતા. આ પછી બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય અને શૂદ્રોનો દરજ્જો હતો. મિ. રાધક્ર ડેવિડ્સ પોતાના આ મતના સમર્થનમાં બૌદ્ધ અને જૈન ગ્રંથોના પ્રમાણ આપે છે, પણ આવા અરાજકતાના જમાનામાં જૈન અને બૌદ્ધ ગ્રંથોના પ્રમાણ સ્વીકારવા ઉચિત નથી. વસ્તુતઃ બ્રાહ્મણો સર્વ શ્રેષ્ઠ હોવાનાં પ્રમાણ આના કરતાં વધુ અને બળવત્તર મળી આવે છે.

આ ચાર વર્ણ ઉપરાત અન્ય ઘણી જાતિઓ હતી. તે શૂદ્રોથી પણ હલકી હતી એમ જણાય છે. આ જાતો “પતિત જાતો” કહેવાતી. આ જાતિઓ પ્રત્યે ઉચ્ચ વર્ણના માણસો સારો ભાવ રાખતા નહોતા. અંત્ય-જનું દર્શન પણ તે જમાનામાં પાપ લેખાતું, અને બૂચે ચૂકે તેને અહીં જવાય તો તેના તરફ બહુજ નિર્દયતા બતાવવામાં આતી હતી. ભગવાન શુદ્ધના દયાપૂર્ણ દૃષ્ટિમાં આ સામાજિક અન્યાય પ્રતિ બહુજ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો. આ અન્યાય દૂર કરવા તેમણે ઉચ્ચનીચનો ભેદ બીલકુલ ત્યાગી દીધો અને પોતાના ધર્મ અને લિપ્તુ મંત્રાણના દ્વાર સર્વ વર્ણ તથા જાતને માટે સમાન રૂપમાં ખુલ્લા મૂકી દીધા.

આ સમયમાં એક વર્ણ બીજા વર્ણ સાથે વિવાહ અને બોજન બંધાર રાખતી. આના અંતેક ઉદાહરણો મળી આવે છે. એક બીજા વર્ણના સ્ત્રીપુરુષોના લગ્નથી ઉત્પન્ન થએલા સંતાનો, તેના બાપના વર્ણની

જાતનાં ગણાંતાં. બીજા વર્ણની કન્યા સાથે લગ્ન કરવાની છૂટ હતી; પણ સગોત્રમાં લગ્ન કરવાનું નિષેધ ગણાતું હતું.

સઘળા વર્ણો અને જાતોનાં માણસો પોતાથી અન્ય વર્ણ અને જાતનાં કામો કરવા લાગ્યા હતા. બ્રાહ્મણો વેપાર કરતા હતા, કપડાં વણતા હતા, લડાઈમાં જતા હતા અને ખેતી પણ કરતા હતા. ક્ષત્રિયો વેપાર કરતા. આમ છતાં પણ વર્ણવ્યવસ્થા અવિચ્છિન્ન રહી હતી.

શુદ્ધદેવના અવતાર સમયે ધર્મમાં બહુજ અંધાધુધી થઈ ગઈ હતી. પશુચર પરાક્રાંદાએ પહોંચ્યો હતો. યજ્ઞ અને બલિદાન, હડયોગ અને તપ અને જ્ઞાનમાર્ગ અને દાર્શનિક વિચાર આ ત્રણ મુખ્ય વિચારપ્રવાહ પ્રખલ વેગથી વહી રહ્યા હતા. આ સિવાય ઘણા નાના મતમતાંતર અને વિચારો પ્રચલિત હતા. સૂર્ય અને વૃક્ષાદિની પૂજા અને ભૂતપ્રેતાદિના મહાત્મ્યનો ફેલાવો થયો હતો. આ સંસારમાં દુઃખ છે, તેનું શું કારણ ? આ પ્રશ્ન પ્રત્યેક મનુષ્યને થયાં કરતો. દરેક મતવાળા આનો ભિન્ન ભિન્ન પોતાના મતનો ફેલાવો થાય તેવો ઉત્તર દેતા હતા. તેમના ઉત્તરો માણસના હૃદયને મેતોપ અને શાન્તિ દેવા અસમર્થ નીવડ્યા. આ સમયે સમાજને એક એવા મહાયુરુપની જરૂર હતી કે જે સમાજની નાક પારખી તેને સરળ અને સ્ત્રીધો માર્ગ બતાવે. આવા પરમ વિકટ સમયમાં ભગવાન શુદ્ધદેવે અવતાર લઈ પ્રજાની નાક પારખી; દુનિયાને ઉપદેશ કર્યો કે જે લોકો માત્ર ધર્મમાર્ગ ઉપર ચાલી આત્મોન્નતિ માટે મંડયા રહે છે, તેમણે દયાળુ, સદાચારી અને પવિત્ર હૃદયી બનવું જોઈએ, અંતઃકરણ નિર્મળ બનાવવું, ગરીબો પર દયા રાખવી, અંદર અંદરના કલહો ત્યાગી દઈ બ્રાહ્મણવની લાગણીથી કામ કરવું અને સદાચારી બનવું એજ ઉત્તમ જ્ઞાન છે, અને તે દ્વારાજ નિર્વોણપદ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

તેમની નજરમાં ઉચ્ચ નીચ સર્વ સરખા હતા. શુદ્ધ ભગવાનના આ પવિત્ર અને સરળ ઉપદેશના પ્રભાવથી કેટલીએ શતાબ્દીપર્યંત બૌદ્ધ ધર્મ કેવળ એક જાતના દેશનો નહિ પણ સમગ્ર એશિયાનો મુખ્યધર્મ મનાયો હતો. અત્યારે પણ આ ધર્મ માનનારાની સંખ્યા લગભગ ૪૩ કરોડ જેટલી છે. (દિદીને આધારે)

મહુરાના સૌરાષ્ટ્રી બ્રાહ્મણની ભાષા

મહમ્મદ ગિજનીએ જ્યારે ગુજરાત ઉપર હુમલો કર્યો હતો, ત્યારે ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાંથી જે બ્રાહ્મણોને દલિયુમાં જવું પડ્યું હતું, તેમની ભાષાનો નમુનો નીચે પ્રમાણે અપવામાં આવ્યો છે:—

તમારું નામ શું ?	=	તેના નામ કાચ ?
તું કેમ આવ્યો ?	=	તું કેમ આવડયા ?
ધેર જા.	=	ધીરો જા.
મારી પાસે બેસ.	=	મેં જગત ખીસ.
જલદી આવ.	=	સુગમ આવ.
ફીઆ લઈ આવ.	=	ફાસઆ ખલી આવ.
તમારું ગામ કયું ?	=	તેના ગામ કોણ ?
તારો બાપ કયાં છે ?	=	તોના બાપ કોટ છે ?
વસ્ત્ર આવે છે.	=	પોડસ પડે છે.
સુરજ તપે છે.	=	સુરીજ તપે છે.
Yes હા	=	હાથ
No ના	=	નકો
ગાડી લઈ આવ	=	બોડી ખલી આવ.
હવે બેસો.	=	હોદના બીસો.
કાગળ પર લખો.	=	કાચદમ હોદના લીખો.
સ્ટાપ લગાડ.	=	ડોચકા લાવ.
ચાર ગજ આપો.	=	ચાર હાથ દે.
સારી જરીનું કાપડ ખતાવો	=	ચોખટ જરી બોટું દેખાડો.
નવું ઘર ફેરો નહિ	=	નવા ઘેર ફેરો હોના.
તું ઘર જા, હું આવુ છું.	=	તુ ઘરી જા, મી આવુ છ.
એક માણસને બે હાથ છે.	=	ઉંટ મેનીખને દી હાથ છે.
બે હાથની આગળા દસ છે.	=	દી હાથ અંગલી દસ છે.
માથે સફેદ વાળ છે.	=	ડોચકા વર લિખત કેસ છે.
માસ્તર આવ્યા.	=	વાતીયાર આવડયા.

ઉડી નીમ ખીસ્ત નીમ ચાલ નીગ હોધમ
નટનજ ગોપાળ નામ વીશર નહી મોનમ

બર્મામાં બોલાય છે અને આ ભાષાઓ લખવા જુદી જુદી ૨૦ લિપિ-ઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે જેમાંની મુખ્ય ઉર્દુ અને નાગરી છે. તે પછી બંગાલી, તેલુગુ, અને તામીલની લિપિઓ આવે છે. મોટી લિપિના કેટલો ઉપયોગ થાય છે તે ચોક્કસ જણાવું નથી. બર્મામાં બર્માજ લિપિજ અગત્યની ગણાય છે. હિંદુ સિવાયની પરદેશી ભાષા બોલનારાઓની ગણ્યા હિંદમાં ૬,૪૬,૫૭૫ જેટલી હતી જેમાં અંગ્રેજી ભાષા બોલનારાઓની ગણ્યા ૭,૧૯,૭૧૨ ની હતી.

જુદા જુદા ધર્મ પાળનારાઓની સંખ્યા

હિંદમાં અગત્યના જુદા જુદા ધર્મો પાળનારાઓની સંખ્યામાં છેલ્લા દસ વર્ષમાં કેટલો વધારો કે ઘટાડો થયો છે તે નીચલા કોઠા ઉપરથી જણાઈ આવશે:—

દર ૧૦૦૦ ની સને ૧૯૨૧ પછી વરતી દીઠ
કુલે સંખ્યામાં પ્રમાણુ થયેલા વધારા કે
ઘટાડાનું પ્રમાણુ

હિંદુ	૬૮૨	+ ૧૦.૪
મુસ્લીમ	૨૨૨	+ ૧૭.૧
જીહિસ્ત	૩૬	+ ૧૦.૫
શ્રદ્ધાલુ	} ૨૪	- ૧૫.૭
રિલિજિયસ		
ક્રિશ્ચિયન	૧૮	+ ૩૨.૫
બીજાઓ	૧૮	+ ૩૮

યુરોપીઅનો અને એંગ્લો ઇન્ડીઅનો

યુરોપીઅનોની સંખ્યા ૧,૬૮,૧૩૪ ની છે જેમાં ૧,૧૭,૩૭૬ પુરુષો અને ૫૦,૭૬૮ સ્ત્રીઓ છે. એંગ્લો-ઇન્ડીઅનોની સંખ્યા ૧,૩૮,૩૬૫ ની છે, જેમાં પુરુષોની સંખ્યા ૭૧,૨૪૭ ની અને સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૬૭,૧૪૮ ની છે. હિંદમાં યુરોપીઅનોની સંખ્યામાં ૧૯૨૧ પછી ૧૦,૮૮૩ નો ઘટાડો થયો છે, જ્યારે બર્મામાં સને ૧૯૨૧ પછી તેમની સંખ્યામાં ૨,૬૮૬ નો વધારો થયો છે.

સોનેરી શિક્ષા સૂત્રો

૧. દયા એજ ખર્ચે ઉદાપણ છે.
૨. મળનાવડા અને શાન્ત સ્વભાવથી આખા વિશ્વને કમજો કરાય છે.

૩. ગરીબપર દયા, સંતપુરુષ સાથે પ્રીતિ, સત્તા સાથે ડહાપણ, વૃપતિ, સાથે ન્યાય, શત્રુ સાથે શરાતન, માતાપિતા સાથે ક્ષમા રાખવી.
૪. દાન, માનાપમાન, આયુષ્ય, ગૃહછીદ્ર, પોતાની ગુપ્ત કથા-વાત, વિદ્યા, મંત્ર, ઔષધ એટલા વાનાં છુપા રાખવા.
૫. ધનવાન થવા ઇચ્છનારે નિદ્રા, સુરતી, લય, ક્રોધ, દીર્ઘ સૂતતા, એ દોષોનો પરિત્યાગ કરવો.
૬. આમદાની કરતા વધુ થતો ખર્ચ દુઃખનો દરવાજો છે.
૭. મોટા સાથે વૈર ન કરવું, નાનાની મજાક ન કરવી, વંદેલ વનિતા સાથે હારથ ન કરવું.
૮. કરજ, શત્રુ અને અગ્નિનો એક અશ પણ ન રહેવા દેવો. જે વિનાશનાં મૂળ છે.
૯. અગાઉથી વિચારનાર અને વેળાસર ચેતનાર એ બંને સુખી થાય છે.
૧૦. વેશ્યા, કાળ, અગ્નિ, રાજા, તરકર, બાળક અને યાત્રક એ પારકું દુઃખ બાણતા નથી.
૧૧. પુરુષ ગમે તેટલો વિદ્વાન હોય પરંતુ તેને કોઈ વખાણું નહિ ત્યાં સુધી વિદ્વતા નકામી છે.
૧૨. અધિકાર પ્રાપ્ત થયા છતાં કોઈના ઉપર ઉપકાર ન કરી શકાયો તો મળેયો અધિકાર ધિક્કારને પાત્ર થાય છે.
૧૩. જે મનુષ્ય રાગદ્વેષથી મુક્ત રહી કેવળ સાક્ષીરૂપે રહી જગતને નિહાળે છે-જુએ છે તેનું જ જીવન ધન્ય છે અને તેજ અમર છે.
૧૪. અભિમાન એ ઉંચામાં ઉંચો ગિરિ છે. તેનાપર જેટલા નર ચઢ્યા તે બધા પછડાયા છે. કોઈ બચ્યું નથી. તે સદા સ્મૃતિમા રાખવું.
૧૫. રોગીને દવા, શ્રમિતને આસન, પીયાસને પાણી, ક્ષુધાપીડિતને અન્ન આપવું એ મોટામાં મોટું પુણ્ય છે.
૧૬. વીરતા ઉંચામાં ઉંચું પદ છે. કંજુસાર્ધ કરનાર ધનિક છતાં પરાભવ પામે છે.

છગનલાલ શામળભાઈ ભટ્ટ,

હેડ માર્સ્ટર બ્રાન્ચ સ્કૂલ,

હુણવાડા સ્ટેટ.

મુંબઈ સન'દી નોકરીના નિયમોના આધારે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને લાગુ પડતા રજના નિયમો:

સને ૧૯૨૯ના જુન માસની પહેલી તારીખ પછી દાખલ થએલા શિક્ષકોને લાગુ પડતા મુંબઈ સન'દી નોકરીને લગતા નિયમો પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને લાગુ પડે છે, અને આ નિયમો સને ૧૯૨૯ના જુલાઈ માસની ૨૩મી તારીખથી અમલમાં મૂકવામાં આવ્યા છે.

તેમના હકની રજનો હિસાબ નીચે પ્રમાણે ગણાશે.

- (૧) સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈ માસની ૨૩ મી તારીખે તેમની જે હકની રજ ચરેલી હોય તે.
- (૨) ફ્લો, માંદગીની રજ જે સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈ માસની ૨૨ મી તારીખ પહેલાં બોગવી હોય તે બાદ જતાં સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈ માસની ૨૨ મી તારીખ સુધીમાં નોકરી બગવ્યાની મુદત અથવા રજ (વેકેશન) ના સમયનો ફ્રે બાગ.
- (૩) સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈ માસની ૨૩ મી તારીખથી નોકરી બગવ્યાની અથવા રજ (વેકેશન) ની મુદતનો ફ્રે (એટલે કે ફ્રે-ફ્રે) બાગ.
- (૪) અગાઉના નિયમો મુજબ દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે લીધેલી રજનો ફ્રે બાગ.
- (૫) સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈ માસની ૨૩ મી તારીખથી શિક્ષકોએ જે વરસમાં વેકેશનનો લાભ લીધો હોય તે દરેક વરસ માટે એક માસ બાદ કરવો (એટલે કે ફ્રે-ફ્રે).
- (૬) દાકતરી સર્ટિફિકેટ લઈ સરાસરી પગાર સાથેની વધારેમાં વધારે રજ છ માસની મળશે.

૨. ખાસ સંબંધેગો ધ્યાનમાં લઈ સરકાર જે બીજો કોઈ નિર્ણય જાહેર ન કરે તો સરકારી નોકર દિંદુરતાનમાં બીન સરકારી નોકરીના (ફારિન) દારખ સિવાય બીજો કોઈ રથજે લાગલાગટ તથા વરસ પછી રજ લઈને અથવા વગર રજએ નોકરી ઉપરથી ગેરદાખર રહેશે તો તે સરકારી નોકરીમાંથી ફારગ થએલો ગણાશે.

૩. કામ દર્માં બદલાજ રજ મળી શકે છે પણ તે દરેક તરીકે મળી શકશે નહિ. જાહેર નોકરીના અંગે જે જરૂરિયાતો ઉભી થાય તેને લઈને

મુંબઈ સનંદી નોકરીના નિ. આ. પ્રા. શા. શિ. લાગુ પડતા રજના નિયમો ૩૩

જે અમલદારને રજ આપવાની સત્તા આપવામાં આવી છે તે અમલદારને કોઈપણ પ્રકારની રજ ન આપવાની અથવા તો આપી હોય તો તે રદ કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે.

૪. નોકરી ઉપર ચડવાના સમયની આગળ તહેવારની રજઓ જોડવામાં આવશે નહિ.

૫. “વેકેશન” એ તહેવાર છે. નવો આવેલો માણસ જે વેકેશનની અંતે જગાનો ચાજ લે તોજ માત્ર રજની પહેલાં વેકેશન જોડી શકશે, અને ગેરહાજર રહેલા માણસની જગાએ આવનાર માણસની, રજ પુરી થયે એવી રીતની બદલી કરવામાં આવી હોય કે જેથી તે ગેરહાજર રહેલા માણસની જગાએ વેકેશનના કોઈપણ ભાગમાં કામ ઉપર ચડી ન શકે, તોજ રજ ઉપર ગએલો માણસ પોતાની રજને અંતે વેકેશન જોડી શકશે. રજની આગળ અથવા પાછળ વેકેશન જોડી શકાશે, પણ આગળ અને પાછળ એમ બંને રીતે વેકેશન રજની સાથે જોડી શકાશે નહિ, તેમજ રજના જે સમયની વચ્ચે પણ વેકેશન જોડી શકાશે નહિ.

૬. જ્યારે સરકારી નોકર રજ સાથે વેકેશન જોડે, ત્યારે સરાસરી પગારે વધારેમાં વધારે રજ ગણતી વખતે વેકેશન રજ તરીકે ગણાશે; તેનો તે જાતની રજના સમયમાં સમાવેશ થશે.

૭. સરકારી અગાઉથી મંજૂરી મેળવ્યા સિવાય કોઈ સરકારી નોકર જે રજ ઉપર ગએલો હોય તે બીજે કયાંય નોકરી સ્વીકારશે નહિ, કે કોઈ ધંધામાં જોડાશે નહિ.

૮. જે કોઈ સરકારી નોકરને દાક્તરી સર્ટિફિકેટના આધારે રજ આપવામાં આવી હોય તે, સરકાર નક્કી કરે તેવા ફોર્મમાં, તેની શારીરિક યોગ્યતાનું પ્રથમથી દાક્તરી સર્ટિફિકેટ લાવ્યા વિના ફરીથી કામ ઉપર ચડી શકશે નહિ. જે સરકારી નોકરને માંદગીના સમયે રજ આપવામાં આવી હોય અને એ રજ જે કે વાસ્તવિક રીતે દાક્તરી સર્ટિફિકેટ લીધા વિના આપવામાં આવી હોય, તોપણ જે અમલદારને રજ આપવાની સત્તા આપવામાં આવી છે તે અમલદાર તેની પાસેથી આવી જાતનું દાક્તરી સર્ટિફિકેટ માગી શકશે.

૯. જે અમલદારે રજ આપી હોય તેની નોકરી ઉપર ચડવાની પરવાનગી સિવાય સરકારી નોકર તેને જે મુદતની રજ આપવામાં આવી

હોય તે મુદત પુરી થયા પહેલાં ૧૪ દિવસથી વધારે દિવસ પહેલાં નોકરી ઉપર ચડી શકશે નહિ.

૧૦. જે સરકારી નોકર પોતાની રજના અંતે ગેરહાજર રહેશે તે પોતાની ગેરહાજરીના સમય જેટલી વગર પગારની રજ લેવાને હકદાર ગણાશે અને તેટલો સમય જે સરકારે તે રજનો વધારો મંજૂર કર્યો નહિ હોય તો તેની રજની નોંધમાં તેને ખાતે સરાસરી અડધા પગારની રજ છે એમ ગણી તે નોંધાશે. રજ પુરી થયા પછી જો ભણી છુટીને તે ગેરહાજર રહેશે તો તે ગેરવર્તણુક તરીકે ગણાશે.

૧૧. જો રજ કામકાજ ચાલતું હોયએવા દિવસે પુરી થતી હોય, પણ રજ ઉપરાંત તે વધારે દિવસ ગેરહાજર રહે તો સરકારી નોકર ફરીથી જગા ઉપર ચડે તે પહેલાં કોઈપણ મંજૂર થએલો તહેવાર આવતો હશે, તો તે તહેવાર રજ ઉપરાંતની ગેરહાજરીની મુદતના દિવસ સ.થે ગણુ શે.

૧૨. દાકતરી સર્ટિફિકેટ મેળવ્યું હશે છતાં તેથી તેવા સરકારી નોકરને રજ મેળવવાનો હક પ્રાપ્ત થયો છે એવું સમજવાનું નથી. જે અમલદારને રજ આપવાની સત્તા મળી હોય તેવા મોખ્ય અધિકારીને સર્ટિફિકેટ મોકલવું જોઈશે અને તે અધિકારીના હુકમની રાદ જોવી પડશે.

રજ લેવા સંબંધી અથવા તે લંબાવવા સંબંધી રજિસ્ટર્ડ દાકતરો પાસેથી લીધેલાં સર્ટિફિકેટ રજુ કરવા ઇચ્છતા સરકારી નોકરોને અનુસરવાની સૂચનાઓ:

(૧) હાંની નોકરીના નોન-ગેઝિટેડ સરકારી નોકરની દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે કરવામાં આવેલી રજની અરજ સાથે રજિસ્ટર્ડ દાકતર પાસેથી મેળવેલું સર્ટિફિકેટ મોકલવું જોઈશે, જેમાં માંદગીનો પ્રકાર અને તે માંદગી કેટલો વખત ચાલવા સંભવ છે એવી દર્શાવેલ રજ રીને જાણવામાં આવેલી હોવી જોઈએ, અથવા તો અરજ સાથે સરકારના દાકતરી અમલદાર પાસે તપાસ કરાવવા હુકમ દર્શાવવા માટેનું વિનંતિપત્ર તેને મોકલવું પડશે.

(૨) દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે રજ લેવા અથવા તે લંબાવવાના હેતુથી દાકતરની સલાહ લેવી હોય તો તેવા દરેક સરકારી નોકરની રજ છે કે તેજો તે પહેલાં બીજા ડોક્ટર દાકતરની તેવા ઇરાદાથી સલાહ લીધી હોય તો તે અને તેનું જે પરિણામ આવ્યું હોય તે તેને જાણવું. સરકારી નોકર જો આ આમત જાહેર નહિ કરે તો

સુબર્ધ સનંદી નોકરીના નિ. આ. પ્રા. શા. શિ. લાગુ પડનાં રજનાં નિયમો ઉપ

અથવા તો દાકતરી અમલદાર આગળ તે ખોટી હકીકત રજુ કરશે તો તે બાબતને ગંભીર ગણી ખાતા તરફથી પગલાં લેવામાં આવશે.

(૩) રજિસ્ટર્ડ દાકતર પાસેથી મેળવેલું સર્ટિફિકેટ સરકારી કામ માટે જો કોઈ સરકારી નોકર દાખલ કરવા ઇચ્છતો હશે, તો તે આ સૂચના-
ને જોઈને છેડે પરિશિષ્ટ અમાં જણાવ્યા પ્રમાણે નક્કી કરેલા ફોર્મ પ્રમાણે હોવું જોઈએ.

(૪) જો કોઈ સરકારી નોકર સરકારી કામ માટે એવું સાબીત કરવા માગતો હોય કે તે અમુક દાકતરની વૈદ્યકીય સારવારમાં છે, તો તેણે તે દાકતર પાસેથી તેવી મતલબનું સારવાર શરૂ કર્યા અને બંધ કર્યા બદલનું સર્ટિફિકેટ-(આ સૂચનાઓને છેડે આપેલું વ પરિશિષ્ટ જુઓ) રજુ કરવું અને તેમાં ક્યારે સારવાર શરૂ કરી અને ક્યારે તે પૂરી થઈ તે જણાવવું પડશે. તેની સારવાર શરૂ થાય કે તરતજ તે મતલબનું સર્ટિફિકેટ મોકલવું.

(૫) આવા સર્ટિફિકેટ માટે જે રીતની પોતાની સહી કરવામાં આવતી હોય તેનો નમુનો જો રજિસ્ટર્ડ દાકતરે મેડિકલ કાઉન્સિલના રજિસ્ટ્રારને આપેલો નહિ હોય તો તેવા દાકતર પાસેથી લીધેલું સર્ટિફિકેટ સરકારી કામ માટે મૂકવામાં આવશે તો તે ના મંજૂર થશે.

પરિશિષ્ટ બ

(અરજદારની સહી)

(રજા લેવા અથવા તે લંબાવવા અથવા ઘટાડવા માટેનું નોન ગેઝિટેડ અમલદારો માટેનું દાકતરી સર્ટિફિકેટ)

દરદીની સંજાળપૂર્વક અને તપાસ કર્યા પછી હું

આથી દાખલો આપુ છું કે

કે જેની સહી ઉપર લેવામાં આવી છે, તે

રોગથી પીડાય છે અને હું ધારૂં છું કે

તારીખથી

મુદત સુધી તે સાજો સારો

થાય તેટલા માટે નોકરીમાંથી છુટા થવાની ખાસ જરૂર છે.

તારીખ

} સરકારી દાકતરી અમલદાર કે
ખીજે રજિસ્ટર્ડ દાકતર

ટીપ ૧. માંદગીનો પ્રકાર અને તે માંદગી કેટલી મુદત સુધી લંબાશે તે જણાવવું.

પરિશિષ્ટ ઘ

બીજી ગ્રંથ

સારવારમાં રાખ્યાનું અને તેમાંથી મુક્ત કર્યા બદલનું સર્ટિફિકેટ.

દરદીનું નામ

રજિસ્ટરનો નંબર

દાકતરનું નામ

ધરિપતાલ
દવાખાનું

અરજદારની સહી

આથી સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવે છે કે

કે જેની સહી ઉપર લેવામાં આવી છે તેને ના રોજ દરદી

તરીકે સારવારમાં રાખવામાં આવ્યો છે અને તેનું દરદ એવા પ્રકારનું છે

કે જેથી તે નોકરીનું કામકાજ બધો સમય સુધી કરી શકે તેમ નથી.

તેને

ના રોજ છુટો કરવામાં આવ્યો છે.

નામ

રેન્ક

ઓફીસ

૧૩. રજા ઉપર ગયા પહેલાં તે જે જગ્યા ઉપર હતો તે જગ્યા ઉપર ફરીથી સામાન્ય રીતે જ્યાંસુધી જગ્યા ઉપર ફરી અડવાનો ખાસ દુકમ મળ્યો ન હોય ત્યાંસુધી રજા ઉપરથી પાછા ફરતાં અડવાનો તેને હક નથી. કામ ઉપર ફરી અડવા સંબંધી તેણે રિપોર્ટ કરવો અને તે સમજના દુકમની રાદ જોવી. વળી જાહેર નોકરીના દિવસ અર્થે જે કાંઈ જરૂરી દીવસ થાય તેટલો સમય તેણે જરૂર પડે તો રાદ જોવી પડશે.

૧૪. ખાસ સંજોગો ઉપરિચિત થાય તો વિશેષ પ્રકારની રજા આપી શકાયોઃ (૧) નિયમ પ્રમાણે બીજી કોઈ રજા ન મળી શકે તેમ હોય (૨) બીજી રજા મળી શકે તેમ હોય છતાં સરકારી નોકર વિશેષ પ્રકારની રજા લેખી અરજીદ્વારા માગે ત્યારે જેને ખાસ અથવા સામાન્ય રજાના નિયમો લાગુ પડતા હોય તેવા સરકારી નોકરના રજાના તિસાત્રમાં તેને ખાસ આવી રજા નોંધાયો નહિ. આવી રજા દરમિયાન રજાનો પગાર મળી શક્યો નહિ.

મુંબઈ સનંદી નોકરીના નિ. આ. પ્રા. શા. સિ. લાગુ પડતા રજના નિયમો ૧

૧૫. સત્તા આપવામાં આવી હોય તેવા અમલદાર સરકારી નોકરીમાં હોય તેવી સ્ત્રીને પ્રસૂતિની માંદગીના સમયે પુરેપુરા ચક્રતા પગારની રજ આપી શકશે, અને તેવી રજનો સમય તેવી માંદગીની શરૂઆતથી ત્રણ માસ પુરા થાય ત્યાં સુધી અથવા તે પ્રસૂતિના સમય પછીથી છ અઠવાડીયા સુધી આપી શકાશે. આ બેમાંથી વહેલી શરૂઆત થાય તે પ્રમાણે તે રજ આપવામાં આવશે.

૧૬. પ્રસૂતિની માંદગીની રજ સાથે, બીજા કોઈપણ પ્રકારની રજ જે દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે તેને માટે અરજ કરવામાં આવશે તે જોડી શકાય એમ આપવામાં આવશે.

૧૭. સરકારી નોકરીમાં કાયમની જગા ઉપર નહોતો. પણ અમુક જગા ઉપર કામ કરતો હોય અથવા હંગામી જગા ઉપર હોય તેવા સરકારી નોકરને જે રજ આપવાથી સરકારને કોઈ જાતનું ખર્ચ બોગવતું ન પડે તેમ હોય તે રજ આપવામાં આવશે. આ શરતના આધારે તેવા સરકારી નોકરને જણાવ્યા પ્રમાણે રજ મળી શકશે:-(અ) એકી વખતે વધારેમાં વધારે ચાર માસ સુધીની રજ આપી શકાય તેવી રીતની, જેટલી મુદત નોકરી કરી હોય તેટલી મુદતના ફૂલ ભાગ જેટલી સરાસરી પગારના જેટલી રજના પગારે રજ (બ) દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે એકી વખતે ત્રણ માસ સુધીની રજ આપી શકાય તેવી રીતની સરાસરી અડધા પગાર જેટલી ચક્રતા પગારની રજ (ક) કોઈપણ વખતે ત્રણ માસ સુધી વિશેષ પ્રકારની રજ આપી શકાશે. સરાસરી પગાર ઉપર વધારેમાં વધારે જે રજ આપી શકાય તે નોકરી બંધાવ્યાના સમયનો ફૂલ ભાગ, વેકેશનનો ફૂલ ભાગ અને એકી સાથે ચાર માસજ રજ બોગવી શકાય તેવી રીતનો ૧૩ વરસનો સમય. દોઢ વરસની બાકી રહેલી રજમાં દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે સરાસરી પગાર ઉપર છ માસની રજ અપાય છે અને બાકીની એક વરસની રજ સરાસરી અડધા પગારની રજના રૂપમાં અપાય છે.

હંગામી સ્ત્રી શિક્ષકોને સરાસરી પગારની પ્રસૂતિની માંદગીની રજ આપવામાં આવતી નથી.

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ક્ષાત્રનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ

નં. ૯૭૩૯

ઈ. સ. ૧૯૩૪ ની સાલમાં યનારી કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ક્ષાત્રનલ પરીક્ષા માટે નીચેના પાઠો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:—

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ગુજરાતી)—

ગદ્ય:—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩ જાના સમજા પાઠો.

પદ્ય:—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩ જામાંથી ૬, ૯, ૧૨, ૨૨, ૨૬ અને ૩૦, એ પાઠો.

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ઉર્દુ)—

ગદ્ય:—કેળવણી ખાતાની ઉર્દુ છટ્ટી ચોપડી (સને ૧૯૩૦ ની

ત્રીજી આવૃત્તિ)—પાઠો:—૧, ૨, ૩, ૪, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૨,

૧૬, ૧૭, ૧૯, ૨૩, ૨૪, ૨૭, ૨૯, ૩૧, ૩૨, ૩૪, ૩૬, ૩૯,

૪૧, ૪૨, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭ અને ૪૮ (જ્યાં મળી ૨૮ પાઠો).

પદ્ય:—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ છટ્ટી ચોપડી (સને ૧૯૩૦ ની

ત્રીજી આવૃત્તિ)—પાઠો ૫, ૧૦, ૧૫, ૨૦, ૨૫ અને ૩૦.

ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ.

સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ,

તા. ૨૪-૧૦-૧૯૩૨.

(અંગ્રેજીમાં સહી) એસ. એસ.

કમેરોન

એ. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૭-૧૧-૧૯૩૨ ના પત્ર નં. ૧૦૨૫૬ માં કરેલી સૂચનાનુસાર).

ખાળકોને રમત સાથે જ્ઞાન આપવા માટે પાંચ રંગમાં
છાપેલા સાહિત્યોની

ગણિત પ્રવેશ ચેટી (લોખંડની)

ઘણા મુધારા વધારા સાથે કિં. માત્ર રૂ. ૪)

ઉત્તમ અભીપ્રાયો મળ્યા છે. એક ચેટી મંગાવી ખાત્રી કરો.

ગણિત પ્રવેશ પુસ્તક ૧ હું કિં. ૦-૨-૬ શિક્ષક આવૃત્તિ કિં. ૦-૬-૦

રોખ ભથ્થું:—ગણિત પ્રવેશ ઓફિસ-રાજકોટ.

વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો તથા શિક્ષિકાઓને અમુલ્ય તક.

ભરપુર કમિશન.

વિ. વિ. સાથે જથ્થાવવાનું કે હમોએ મોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની દુકાન ઉઘાડી છે. જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા કોપિ, ડ્રોઈંગ, નોટબુક, રખર, પેન્સિલ, પુટ, કંપાસ, હોલર, કાગળ વગેરે ઘણાજ કીકાયત બાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવશે. દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિંમત તથા કમિશન જેવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. ખીજેથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદતા પહેલાં હમારી મુલાકાત લેવા વિનતી છે.

કોઠારી પોળ સામે:
રીચીંગ—અમદાવાદ.

રમણીક પી. કોઠારીની કંપની,
લુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર.

શાળાપયોગી ફોટોક્રસ્ટબુક તરીકે મંજુર થયેલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦
*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જે
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. લુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખ્યમંજિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬
ગુજરાતના સવળા જાણીતા લુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,

કે. પાનકાર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, મોડળના માજી કે. એ. ઇ. મુ. કંપન

ચિત્રચુકત મૂળાક્ષર.

સાઠજ ૨૦x૩૦

કિંમત ૦-૪-૦

‘આથી જ’ સુધી લુદા લુદા રંગીન ચિત્રો સાથે મૂળાક્ષરો આપવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત ૧ થી ૧૦ સુધીના અંકો સંખ્યા પ્રમાણે ચિત્રો ચૂકીને બતાવેલ છે.

નાની વયમાં બાળકોને ચિત્રો લેવાનો શોખ હોય છે તેથી આ નકશાના આકર્ષક ચિત્રોથી બાળક ખુશ થશે તેમજ મૂળાક્ષરો એકદમ થોડી મહેનતે શીખી જશે. આજેજ એક નકલ તમારા માટે ૦-૪-૦ ની દીક્રીટા બીડીને મંગાવો:-

આ નકશાના ચિત્રો બાળકના પરિચયનાજ પસંદ કરવામાં આવેલ છે તેથી ગમત સાથે જ્ઞાન મળે છે. પાંચ રંગમાં સરસ કાગળ ઉપર છાપવામાં આવેલ છે.

વારનીસ કરેલા લાકડીવાળા નકશાની કિં. ૧-૦-૦
લાકડાની પટ્ટી ઉપર ચોટેલા મૂળાક્ષરની પેટી „ ૧-૦-૦
ચિત્રોના નામ (ચિત્રો સાથે) પેટીની „ ૧-૦-૦
અંકશિક્ષણની પેટી (૧ થી ૧૦ સુધી) „ ૦-૮-૦

જેયંદ તંલકરી એન્ડ સન્સ,
વઢવાણ સીટી.

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની ફરેક નિશાળમાં ટેફ્ટબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કેપિબૂકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં ફરેક નંબરની કિંમત બે આના } ચોવીસ પાનાં

માત્ર, મ્યુનિસિપલ, હોલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કેપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે, એવી લેખનકળા કેપિ વાપરવા અમે નમ્રસાથે વિનંતિ કરીએ છીએ. કપલી સૂચના વિધાતા ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્ણ હોવા લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશે.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કેપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલવે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત નું ક સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કેપિબૂકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો ખાસ મંગાવી છે તેની ફરેક બોક્સમાં એક નખરની ટકત વારની કિં. રૂ. ૧૫૫

મુંબઈ-હાલોસાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકેર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ.

મોજરા-એમ. વલીલ બ્રધર્સ, સરાઈ બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યાર સુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ડેકાલ્ઃ-મેસર્સ જી. બહેતાની કું.

બુકસેલર્સ એન્ડ પ્રિન્ટીંગર્સ,

ટે. ૩૬૭ કાલકાદેવીરોડ-મુંબઈ

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[વિષય-સાકરણ અમૃતલાલ દવે]

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

વ્યાકરણો ઘણાં લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના, સરળતા અને શૈલી એવાં સુંદર છે કે બાળક મુશ્કેલીથી સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનો મોત્તે સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક શૈક્ષણિક દાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ જું ૦-૪-૦

મું. ઇ. તરકરી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક બૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

દલાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેલા

દેશશરો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના બધા વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. બીજાં જુની દબથી લખાએલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષે પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેકે દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૨૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થએલો છે. બંને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું ઘણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં શાળોપયોગી પુસ્તકો

દરરોજ અમુલખરોજ દેસાઈ કૃત.	ગોકળદાસ કુળેરદાસ મહેતા કૃત.
*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦	અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૨-૦
*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦	*સરળ ગુજરાતપ્રાંતની ભૂગોળ ૦-૪-૦
ખાળવીર ૦-૮-૦	મુંબઈથીકોઈ (દિ'દુસ્તાનસહિત) ૦-૫-૦
કસરત અને ડિલ ૦-૧૨-૦	સેવાદ સંચય ૦-૧૦-૦
ધરમાં અને બહાર ૦-૧૨-૦	ખાળગીત ૦-૧-૦
રમવાની રમતો	ખાળિકાગીત ૦-૧-૦
આરોગ્ય શિક્ષણ લા. ૨ ૦-૧-૬	*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ લા. ૧ નીચ આવૃત્તિ ૦-૩-૦

— વસ્તુભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ કૃત —

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન ઢબથી લંખાએલું

ખાળસાહિત્ય.

અયુરવેદ આખ્યાન ૦-૪-૦	દાલમાંજ
ભીમઆયુર્ય ૦-૪-૦	ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થયેલી
વીર અ ભામન્યુ અને મહાદા ૦-૮-૦	સરળ
અલાઉદ્દીન અને દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦	ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.
ખાળસંગીત માળા ૦-૩-૦	અત્યારસુધી બહાર પડેલી
(હારમોનિયમ ગાઈડ)	ભૂગોળોમાં આ પહેલીભૂગોળ ટેક્સ્ટ
સાંસ્કૃત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦	સ્ક્રીબલ તરીકે મંજૂર થયેલી છે.

ખાળકો પોતાની મેળે વાંચી સમજી શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત નકશા સહિત ગુજરાતના ઇતેહ જિલ્લાની હકીકત નવીન ઢબથી આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાથમિક શાળા, માધ્યમિક શાળા, કૉલેજ, હો કૉલેજ, લાયબ્રેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ સામાન કિંદાયત ભાવે મળશે. બહારગામના ઓર્ડરો ઉપર પૂરતું ખ્યાન આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને બરપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક વખત ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરશો.

ખાલાહતુમાન, રીચીરોડ

અમદાવાદ.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ,
ખડાયતા શુકડીપો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

* ખાળોપયોગી વાર્તાઓ ભાગ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ હવેથી બહાર પડી છે. નાનાં છોકરાં માટેના ધણીજ ઉપયોગી અને આનંદદાયી છે.

ક્ર. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

બહાર પડ્યાં છે । **卐** બહાર પડ્યાં છે ।

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન ચોજનાથી લખાયેલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]
આળખોથી { ભાગ ૧ નો } પુસ્તક ૧ હું :
નાળવર્ગ માટે { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ હું : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ હું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ હું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ હું : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ હું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ હું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટારાંકર લલ્લ,	મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.	આસિ. મારતર,
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,	સિટિ દામસ્કલ,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, સુરત.	અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો.

રીચીરોડ, અમદાવાદ

ગાંડીવ એટલે બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાયેલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટાસ્કોયની ૩ વાતો	૦૮	૨૩ હાથી કમકમ ચાલે	૦૮
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકાવરી	૦૮
૩ બિરબલનો બન્યુ	૦૧	૨૫ ચોપડાની ચતુર્થ	૦૧
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૬ મધેકાનું રાજ	૦૮
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રંગકાની દુકાન	૦૮
૬ લીલમ	૦૧	૨૮ બદુર્ક બમરેખ	૦૮
૭ બમરેખ	૦૮	૨૯ મકનો મસ્તાનો	૦૮
૮ બાળવિહાર (૧)	૦૧	૩૦ બાળી બિરબલ	૦૮
૯ વાધાનું વન	૦૧	૩૧ બુવબુવામણી	૦૮
૧૦ બદુર્ક દાર	૦૧	૩૨ સવાકાની આપવીતી	૦૮
૧૧ બરશીપુરી	૦૧	૩૩ ખોટી ખોટી વાતો	૦૧
૧૨ નેનાકુમારી	૦૧	૩૪ સિંઘર્ષ દાદા	૦૮
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૧
૧૪ કચુંબર	૦૮	૩૬ કાવસાકાકા	૦૮
૧૫ દુપસળા	૦૧	૩૭ સમસ્ત	૦૮
૧૬ બાળવિહાર (૨)	૦૮	૩૮ કીર્તિરત્ન	૦૧
૧૭ મોતીના દાણા	૦૮	૩૯ રિક્ષીટિક્ષી	૦૧
૧૮ કેરીના બાજીયા	૦૮	૪૦ સારંગીવાળો	૦૮
૧૯ એક દત્તો ફૂતરો	૦૧	૪૧ ખરેખરી વાતો	૦૮
૨૦ નવનીત	૦૮	૪૨ મોરબાળની મોજ	૦૮
૨૧ પ્રિયાઈ	૦૮	૪૩ રસીકની પેટી	૦૮
૨૨ મેલકનુષ	૦૧	૪૪ પુનઃકાવ્ય	૦૮
		૪૫ પ્રાણીપુરાણ	૦૮

* નવી નવી કપાતી બાય છે *

ઇનામ-હાહાણી માટે અંગ્રેજ

મુંબઈ, અમદાવાદ, કરાંચી, વડોદરા, નડિઆદ, ભરૂચ વગેરે રથજો
બધા બુકસેલરો વેચે છે.

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાય-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપશોભમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેકસ્ટબુક તરીકે પંજુર કરેલું.
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દર્શિથી ચોખ્ખો

સરળ બાળ આકૃગણિત
(ચોથા ધોરણ મુધીનું)

રચનાર
મોગીલાલ કેશવલાલ પટેલ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

અને
વસંતજી કયાંજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈસ્ટર્ન એન્ડ સેન્ટ્રલ
ટેકસ્ટબુક તરીકે પંજુર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા
મનરુખરામ મણિશંકર દિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

કિંમત ૦-૩-૦

કાનૂનક પરીક્ષા માટે પસંદગી ઉપશોભી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલિભલાઈ લક્ષ્મણાઈ પટેલ, અને
અબુલાલ આયુતલાલ ઠાકર.
કિંમત ૦-૧૧-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૧-

સંજ્ઞાત-૧૬ નકશા અને ૧૬ જોખાં.
૧૦૦ સવાલ સાથે. ધોરણ ૪ માટે.
કિંમત ૦-૨-૬

નવીન એટલાસ પુ. ૨-

મુંબઈ ઇલાકા-૧૪ નકશા અને ૧૪
જોખાં. ૨૫ સવાલ સાથે. ધોરણ ૪
માટે. કિંમત ૦-૪-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૩-

પૂર્વીના ખંડ ખંડોના ૬૦ નકશા
સાથે. કિંમત ૦-૭-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી મુધાદેહી આરૂતિ
ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ
અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

બનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનંજીભાઈ પટેલ,

મુધારો વધારો કરનાર
મુળજીભાઈ હીરાલાલ ચોક્સી
એમ. એ.

દેશાસ્તર પ્રે.રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

૪૪ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦
તા. ૬-૭-૭૦ની આરૂતિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળો જોઈશે તો વળી તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાનાં છઠ્ઠા તથા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા
ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય મજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી
છઠ્ઠા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય મજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકેર નાકા-અમદાવાદ

પુસ્તક ૭૨]

[અંક ૨

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૩

“ નવા જમાનામાં નવા મુદારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણાં બાળકોના વખતમાં લે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણાં મૂલ્ય પછી સત્યતા દલ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ધડી કાઢશે. ”

ફેબ્રુઆરીના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. શ. ટેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ:

(સર્વ દક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

મા “કાયમંડ ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ હજનવાલે કાર્યું
સલાખાસ રોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ગામડાંની ફળવણી	૩૭
૨	વિશેષ વાચન	૫૦
૩	સુવાળ-વિશે કાંઈક	૫૨
૪	જગતના લિંગ લિંગ પ્રદેશોનું લોકજીવન-કિરગીઝ ...	૫૫
૫	વિદ્યાવતની શાળામાં શું જોશે.	૬૧
૬	સરકારી જાહેરખબર	૬૪
૭	ખાનગી જાહેરખબરો	૬૫

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિં. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને હુડીઓની લખાવટના સુધારા ઉપરાંત ખેડા, શેરો, વિમા અને પોરટલ ઝોડર વિશે પુરી માહિતી તથા જીનાં મનોચિત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોચિત્ર દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી તુલના કરવા વિનંતિ છે. પોરટેજ ૦-૨-૦

મુખ્ય—એન. એમ. ત્રિપાઠી સુરત—ક. ના. ની કંપની

લેખક—દેસાઈ અવસે, બુકસેલર. એન્ટ-અમદાવાદ માણેકલાલ ભાઈચંદ શાહ, હગનલાલ લલિતભાઈ શાહ, વાયુમુક્તા ઓફિસ, પેલેસરોડ-વટોદરા

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના નવ્યુચારિયી જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટરો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૬ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

ફેબ્રુઆરિ મને ૧૯૩૩

[અંક ૨

ગામડાંની કેળવણી

ગામડાંની કેળવણી કેવા પ્રકારની છે અને તેમાં કેવા સુધારો થઈ શકે એ એક મહત્વનો વિષય છે. આપણા દેશની વસ્તીનો મોટો ભાગ ગામડામાં વસે છે. ખરૂં કહીએ તો આપણા દેશની આબાદીનો આધાર ગામડા ઉપરજ છે. આપણા દેશની વસ્તીનો $\frac{૧}{૨}$ ભાગ ગામડામાં રહે છે. હિંદુસ્તાનની વસ્તીમાંથી ૨૯ કરોડ માણસો ગામડામાં વસે છે; એટલે આખી દુનીયાનો $\frac{૧}{૬}$ ભાગ ગામડામાં વસે છે. આપણે ત્યાં શહેરની વસ્તી ૧૦ ટકા છે, પણ ઇંગ્લાંડમાં ૭૯ ટકા અને જાપાનમાં ૪૯ ટકા વસ્તી શહેરમાં માલમ પડે છે, તેથી ખરૂં કહીએ તો ઇંગ્લાંડની કેળવણી કમતા આપણા દેશની કેળવણી જુદીજ હોવી જોઈએ, પણ વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે ત્યાં જે જે ફેરફાર થાય છે તેનો પડો આપણે ત્યાં થોડા વખતમાં પડે છે.

ગામડાંની કેળવણી શરૂ કરી ત્યારે આપણી સમક્ષ ઇંગ્લાંડનો નમુનો રાખવામાં આવ્યો હતો, પણ જો ગામડાંની કેળવણી આપણે સુધારી શકીએ તો આપણે આખો દેશ સારી રીતે સુધરે એ નિર્વિવાદ છે. જેવા પ્રકારની ગામડાના શિક્ષણની યોજના કરવામાં આવશે તે પ્રમાણે આપણે દેશ ઉન્નત થશે; માટે દેશના દરેક શુભેચ્છકે એના ઉપર વિચાર કરી અને સુધારો સૂચવી, અમુક નિર્ણય પર આવવું જોઈએ કેટલાક વિદ્વાનોનો

* પ્રે. શ. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં શિક્ષક વર્ગને આપેલુ ભાષણ

એવો અનુભવ છે કે સરકારે કેળવણીખાતામાં જે હેતુપૂર્વક ખર્ચ કર્યું છે તે ફળીભૂત થયું નથી; કારણુ જે પ્રગતિ અને સુધારો થયો તે એ જ નથી. આ કારણુને લીધે કેળવણીના હેતુમાં તથા પદ્ધતિમાં મહાન ફેરફાર કરવો જોઈએ. જે પ્રમાણે કેળવણીનું સ્વરૂપ જોઈએ તે હેતુને અનુસરીને જોતાં સામાજિક, આર્થિક કે આરોગ્યને લગતો લાભ ગામડામાં જોવામાં આવતો નથી.

કોઈપણ પ્રકારની કેળવણીમાં જે બાબતનો સમાવેશ થાય છે: એક તો વ્યક્તિની શક્તિનો વિકાસ. વિદ્યાર્થીની દરેક શક્તિ પોતાનું કાર્ય યથાર્થ રૂપે કરી શકે એ પ્રથમ બાબત છે. બીજો હેતુ એ છે કે સંજોગોને અનુસરીને જે કામ કરવું જોઈએ તે સંબંધીનું જ્ઞાન તેને મળવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીની જે પરિસ્થિતિ હોય તેને અનુસરીને જે કામ કરી શકે તો તે કેળવણી ફળીભૂત થઈ છે એમ ગણી શકાય; નહિ તો તે નિષ્ફળ થઈ ગઈ છે એમાં જરા પણ સંશય નથી. કેળવણી એ કેવળ સંસ્કારિતા કે શાલાની વસ્તુ નથી પણ હૃદય પર સંસ્કાર પાડી તેને ઉન્નત કરવા માટે છે. વ્યક્તિને જે જે સંસારનાં કામો કરવાનાં છે તેને લગતાં સંસ્કાર ન પાડવામાં આવે તો કેળવણી જરૂર અપૂર્ણ છે એમ નિઃસંશય કહી શકાય.

આપણા દેશના કોઈપણ ગામડાની કેળવણીની ઘટના જોઈએ તો તે લગભગ સરખી જ માલમ પડે છે. જે કે તે ગામડાની પરિસ્થિતિ જુદી જુદી હોય છે, અને તેનું સામાજિક વાતાવરણ પણ ભિન્ન હોય છે તોપણ જે આપણે એવી યોડીકજ શાળાનું કામ તપાસીએ તો તે ઉપરથી બધી શાળાનો ખ્યાલ આપણને આવી શકે છે. ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીની માનસિક પરંપરા, તેની સામાજિક સ્થિતિ, અને આર્થિક સંજોગોનો વિચાર કરીને તેની કેળવણીમાં તે પ્રમાણે ફેરફાર કરી તેનું સ્વરૂપ નક્કી કરવું જોઈએ. જે કેળવણી આપણી પ્રગતિને અતુલ્ય નથી એટલે ફળદાયક નીવડતી નથી તે અત્યૂક નિષ્ફળ જાય છે એમ સમજવું. વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો કેળવણીની વ્યવસ્થા ગામડાંના સંજોગોને અનુસરીને હોવી જોઈએ. જે શિક્ષણથી ગામડાંની સ્થિતિ સારી થાય અને તેને સારો લાભ થાય તે વાસ્તવિક કેળવણી છે એમ કહી શકીએ; પણ હાલમાં તો ગામડાંનું બાળક મુખ્યત્વે દરીને લખવા વાંચવાનું અને ગણવાનું કામ શીખે છે.

પણ વિશેષમાં ઇતિહાસ જૂગોળ જેવા વિષયનું જ્ઞાન તે મેળવે છે, પણ બ્યારે તે શાળા છોડે છે ત્યારે તેને તેના આપદાદાના ધંધા તરફ અણગમો આવે છે, અને તે સરકારી નોકરી કરવા કલ્પક હોય છે. એકતનો

કારીગરનો છોકરો વધારે સારો બેઠકન કે કારીગર થાય તેને બદલે તેનો ધંધો તજ દે છે, અને કારકુન કે તલાટીની નોકરી પસંદ કરે. હાલમાં પંજાબમાં આ બાબતમાં ખાસ સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. રેઘાર્ધી પાંચમા ધોરણમાં આવે કે તેને ખેતીના ધંધા માટે શાખ થાય અને કારકુની માટે અરજી ન કરે એવી જાતની તેને તાલીમ આપવામાં આવે છે. તેવી શાળા ત્યાં કોલેજમાં થઈ છે. આપણા ગુજરાતમાં પણ ખેતીશિક્ષણની કેટલીક શાળાઓ સ્થાપનામાં આવી છે. અંકેશ્વર તથા મારડી તાલુકાની થોડી શાળામાં તો સુધારી, લુહારી, ઘરજીતું અને ઘરગથ્થુ કુન્નરનું જ્ઞાન મળે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

પરાપૂર્વથી આવતી ગ્રામ્ય વ્યવસ્થામાં હાલ ઘણો ફેરફાર થયો છે. ગામડાંનો શહેર સાથે નિકટ સંબંધ થતો જાય છે તેથી ગામડાના લોકો શહેરમાં આવી વસે છે, અને તેના ઉપર ઘણો આધાર રાખે છે, તેથી ગામડાંના ઉદ્યોગો નષ્ટ થવા લાગ્યા છે જે કામ પહેલાં હાથથી થતું હતું તે હવે સંચાલિત થાય છે. પહેલાં ગ્રામ્ય જીવન શાંત અને સાદું અને સરળ હોવાથી ઉચું ગણાતું હતું, પણ તે પ્રત્યે હવે અણગમો માલમ પડે છે. બજેલાને ગામડાનું શાંત અને સરળ જીવન આકર્ષ લાગે છે.

જુના વખતમાં ગામડાનું જીવન સ્વયંચાલ હતું. ખાનપાન અને ખીજ જરૂરી ચીજો પ્રથમ ગામડાંમાં ઉત્પન્ન થતી હતી; એટલે બહારથી કંઈ લાવવું પડતું ન હતું. આવી રીતે અરસપરસ સંબંધથી ગામડાની સ્થૂણ તેમજ સુદૃઢ જરૂરિયાતનું પોષણ અતર વ્યવસ્થાથી થતું હતું, પણ તે વ્યવસ્થા ખરેખર હાલના જમાનામાં અદ્યતન થતી જાય છે જે જુદા જુદા ધંધાઓ સુવ્યવસ્થિત રીતે ચાલના હતા તેમાના ઘણા લાગી પડ્યા છે, અને તેથી શહેરી જીવનનું આકર્ષણ વધતું જાય છે. આ કારણને લીધે કેળવણીનો મદાપ્રશ્ન એ છે કે ગામડાની પુનઃ રચના કેવી રીતે કરવી કે ત્યાંના લોકોનું મુખી અને શાંત જીવન ટકી રહે તેમજ જમાનાની સુધરેલી બાબતનો લાભ તેમને મળે.

હાલની કેળવણીથી ગામડાના છોકરાઓને તેમના બાપદાદાના ધંધા તરફ અણગમો થાય છે; કારણકે તેનો ઉદ્દેશ તેને વધારે સારો કારીગર કે બેઠકન બનાવવાનો નથી પણ સામાન્ય શિક્ષણ એ તેનો હેતુ છે. ગામડાના જીવનના પોષક જે ધંધાઓ હોય તે હાલના જમાનાના સાધનવડે વધારે સારા કેમ થાય તે હેતુથી શિક્ષણ આપવું જોઈએ. હંકામાં ગ્રામ્ય વ્યવસ્થાને ફક્ત ટકાવી રાખવી એટલુંજ નહિ પણ તેમાં જે સુધારો કરવાની

જરૂર હોય તે આધુનિક વિજ્ઞાનની મદદથી કરવા જોઈએ. આધુનિક સંસ્થાનાં યુગમાં તેનું જીવન વધારે ઉન્નત બનાવવું જોઈએ.

આધુનિક સંસ્થાનાં યુગમાં ગામડાંનું જીવન નહિ થવા લાગ્યું છે, પણ જો ગામડાંની સ્થિતિ સુધારવી હોય તો કેળવણી તેમની જરૂરિયાત પ્રમાણે આપવી જોઈએ, અને તેમાં તેમની સ્થિતિ, ઇચ્છા-અભિલાષનો વિચાર કરવો જોઈએ. કેળવણીની યોજનામાં આપણે ગમે તેટલો સુધારો કરીશું પણ તે આપનાર શિક્ષકમાં સુધારો નહિ કરીએ તો તે બધું જરૂર નિષ્ફળ જશે; કારણ કે તેનામાં વેગ તથા પ્રેરક બળની ખાસ જરૂર છે. આ કારણને લીધે શિક્ષકને ઉત્તમ લાલ આપનારી સંસ્થા ઉભી કરવી જોઈએ, અને તેમને પદ્ધતિસર ઉચ્ચ પ્રકારનું જ્ઞાન આપવું જોઈએ. શિક્ષકની જીવનદૃષ્ટિમાં મહાન ફેરફાર કરવો જોઈએ; કારણ કે તેની જેવી ભાવના હશે તે પ્રમાણે તે કામ કરવા પ્રેરાશે. તેનામાં દેશસેવાની જ્યોત પ્રગટાવવામાં આવે તો તે તેનું કર્તવ્ય ધણું ઉત્સાહથી કરી શકશે અને વિદ્યાર્થીનામાં પણ તેવી ભાવના ઉત્પન્ન કરી શકશે. આમ જીવનની પ્રથમ જરૂરિયાત તંદુરસ્તી સંબંધની છે.

આપણા મુખ્ય ઇલાકામાં બાળપ્રમાણ એક હજારે ૩૩૬ આવે છે ત્યારે વિદ્યાયતમાં ફક્ત ૯૭ છે. આવી રીતે મોટા માણસની મરજીની સરેરાશ પણ આપણે ત્યાં વધારે છે, એટલે આપણું સરાસરી જીવન ૨૫ છે. પણ યુનાઇટેડ રેટ્સનું ૫૦ છે. આવી આપણી શારીરિક સંપત્તિ શોચનીય છે. રુદિયૂરતપણું, સામાજિક રિવાજ, અજ્ઞાન, ગરિબાઈ એ તેનાં મુખ્ય કારણ છે.

પ્રથમ દરેક શિક્ષકે આરોગ્યવિજ્ઞાનનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ એટલું જ નહિ, પણ તેણે આરોગ્યથી રહેવાની ટેવ પાડવી જોઈએ; તેથી તેમની આસપાસ રહેનાર માણસને પણ તેવી ટેવ પાડી તેનું જીવન તંદુરસ્ત બનાવી શકે. શિક્ષક ખરી રીતે ગામડાંના બાળકોનું બલિષ્ઠ ધડનારો છે અને તેથી તેણે અવશ્ય આરોગ્યવિજ્ઞાન બાજુવું જોઈએ. તેનામાં આરોગ્યની સારી ટેવ હોવી જોઈએ. જે બૂલો બીજા લોકો કરતાં હોય તે દૂર કરવાને માટે તેણે સાફ જીવન ગાળવું જોઈએ શિક્ષકે વિદ્યાર્થીની તંદુરસ્તીમાં સુધારો કરવાને ધણો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે શિક્ષક એમ જાણે છે કે કેળવણી એટલે ફક્ત વાચન, લેખન અને સંખ્યા છે, તે એક મોટી ભૂલ કરે છે. આવી જાતના વિષયના જ્ઞાન ઉપરાંત તેમનું જીવન ઉચ્ચ પ્રકારનું થાય તેવી દૃષ્ટિ અવશ્ય તેનામાં હોવી જોઈએ. ફુકી દૃષ્ટિવાળો શિક્ષક જે જેની સુધિ જડ થઈ છે તેની પાસેથી ગામડાંનાં જીવનઉદ્ધારની આશા

રાખવી એ કેવળ વ્યર્થ છે. ખરી રીતે તો શિક્ષકનો આદર્શ સેવાભાવવાળો હોવો જોઈએ. તે પોતે 'મિશનરી' છે એવી ધગશ તેનામા હોવી જોઈએ. આવા માનસવાળો શિક્ષક હોય તોજ ગામડાની સ્થિતિમા સુધારો થઈ શકશે. તેની પાસે જે કંઈ જ્ઞાન હોય અથવા તેને જે મળી શકે તેનો તેણે અવસ્ય ગામડાના દિત માટે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આવી રીતના આદર્શવાળા શિક્ષકે જાણવું જોઈએ કે તેને ખાસ લગાનવાનું નથી, પણ ગ્રામ્યજીવન સુધારવા માટે તેણે જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાવવો છે. દરેક સુધારાના-નૈતિક, ધાર્મિક, આર્થિક કે સામાજિકના-કેન્દ્ર તરીકે શિક્ષક હોવો જોઈએ. જીવન સુધારનાર તરીકેનો વેગ તથા પ્રેરક બળ તેનામા હોવું જોઈએ. તેના જીવનનો આશય ફક્ત જ્ઞાન આપવા માટે હોવો જોઈએ નહિ પણ આત્મ-વિકાસ તેનું લક્ષ્યમિદુ હોવું જોઈએ. વળી મોટી ઉંમરના માણસ ઉપર ધાર્મિક અને નૈતિક સંસ્કાર તેણે પાડવા જોઈએ. જે પ્રકારની ભાવના ઉત્પન્ન કરવાની હોય તેનો અમલ પૂરેપૂરો કરવામા આવે તોજ શાળાનું કામ સુધરી શકે અને ગ્રામ્યજીવન ઉન્નત થઈ શકે.

શાળા એ ફક્ત લેખન વાચન માટેનું સ્થળ હોવું જોઈએ એ મંકુ-ચિત દષ્ટિ છે; તે તો ગ્રામ્ય જીવન સુધારવાનું પ્રેરક સ્થળ હોવું જોઈએ. સામાન્ય જ્ઞાનને લગતા બાધણુમા તેણે બનતી મદદ કરવી જોઈએ. ગામડાની સર્વે પ્રવૃત્તિ જેવી કે વ્યાખ્યાનો, જાદુઈ જ્ઞાનસા, રાત્રીશાળા, પુસ્તકાલય, સહકારી મંડળ, ખેતીના સુધારાને લગતી વ્યવસ્થા, (જનવર, ખી, છોડની વહેંચણી) વગેરેમા તેનો મુખ્ય ફાળો હોવો જોઈએ. વળી ગ્રામ્ય-પંચાયત, યુવક મંડળ, સ્પૃહિજ્ઞાનમંડળ, સામાન્યજ્ઞાનનો વાર્તાલાપ, તથા તે સંબંધીનું ગદ્ય અને પદ્યનું વાચન વગેરે પ્રવૃત્તિઓમાં તેણે આગળ પડતો ભાગ લેવાની જરૂર છે. રોગ ચાલે તેવે પ્રમંગે તેણે લોકોને તે સંબંધી વાતચીતદ્વારા માહિતી આપવી જોઈએ. આવી રીતે અનેક પ્રવૃત્તિમા ભાગ લેવાથી ગામડાનો શિક્ષક ત્યાની સ્થિતિ સુધારવાને માટે ધણું કરી શકે એમ છે.

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણેનો આદર્શ ફળામૂત કરવાને માટે શિક્ષક તેનું ઈર્તવ્ય, યોગ્ય રીતે અદા કરે તેવી જાતની તાલીમ તેને મળવી જોઈએ. તેનું મનસિક વલણ તેની દષ્ટિને અનુસરીને બધાવું જોઈએ. તેના જ્ઞાનની સામગ્રી પણ તે પ્રમાણે બડોળા પ્રમાણમા ઉંચા પ્રકારની હોવી જોઈએ. આરોગ્ય, તરતના ઇલાજ, સુધરેલી દુધની ખેતીનું જ્ઞાન, ઢોર ઉછેર, ગ્રામ્ય જીવનનું સમાજ તેમજ આર્થિક સાત્ર જેવા ઉપયોગી વિષયનું જ્ઞાન

તેનામાં હોવું જોઈએ. તેમજ તેના સામાન્ય જ્ઞાનમાં સારો વધારો કરવો જોઈએ. તેનામાં બાળ અભ્યાસનો શોખ હોવો જોઈએ. ગ્રામ્ય જીવન સુધારવાનું કેન્દ્ર બાળક છે એવી ભાવના તેનામાં હોવી જોઈએ. તેમજ બાળકની સ્થિતિ, તેની શક્તિ, તેના દૃઢ અને તેની અભિલાષ માટે તેનામાં સન્માન અને સમભાવની વૃત્તિ હોવી જોઈએ. વળી તેણે શિક્ષણશાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈએ અને કેળવણીની ઉંચી ભાવના તેના હૃદયમાં દૃઢ હોવી જોઈએ. આ ઉપરાંત વિશેષમાં સામાજિક કલ્યાણ કરવાની ધમશ તેના જીવનમાં ઝોતપ્રોત ચર્ષ જાય તે માટે હૃદયનો પલટો ખાસ અગત્યનો છે. હાલમાં શિક્ષક તાલીમ લેતી વખતે જે જ્ઞાન મેળવે છે તેમાંનું ધણું ખર્ચ તે થોડા વખતમાં ભૂલી જાય છે. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તેમને તેનો અમલ કરવાની ટેવ પડેલી હોતી નથી, એટલે કે જે જ્ઞાન તેમને મળ્યું હોય છે તેને તેમણે ટેવના રૂપમાં જીવનમાં ઉતાર્યું હોતું નથી.

ગામડાંના શિક્ષણની સ્થિતિ હવે આપણે જોઈએ. ગામડાંમાં મુખ્ય મુશ્કેલી છોકરાંની હાજરીની પડે છે. શિક્ષકનો ઘણો વખત તેમને બોલાવવામાં જાય છે, અને વળી હાજરી અનિયમિત હોવાથી તે તેમનું કામ રીતસર કરી શકે નથી. આવી અડચણ હોવા છતાં પણ ગ્રામ્ય કેળવણીના કામમાં જે ઉત્સાહ હોવો જોઈએ તે માલમ પડતો નથી. બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણમાં છોકરાંને ઘણો વખત રહેવું પડે છે, એટલે ફક્ત ૫૦ ટકા બાળકોજ ઉપલા ધોરણમાં ચડે છે. તેમાંથી પછી ધીમે ધીમે વિદ્યાર્થીઓ ઓછા થતા જાય છે. આવી વંસ્તુસ્થિતિ હોવાને લીધે ધણાજ થોડાં બાળકને કેળવણીનો લાભ મળે છે. શાળામાં વિદ્યાર્થીઓની એછી અને અનિયમિત હાજરી, તેમજ ધણાં છોકરાંને નીચલા વર્ગમાં ઘણો વખત રહેવું પડે છે તેનાં નીચે પ્રમાણે કારણ છે:—

- (૧) બાળકને તેમના કામમાં રસ પડે એવી રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવતું નથી. દા. વાચન : કંટાળાભરેલી અશાસ્ત્રીય રીતે શીખવવામાં આવે છે; તેથી તેને તે વિષય ઉપર પ્રેમ થતો નથી. ટુંકામાં શિક્ષણ-પદ્ધતિ ખામી ભરેલી હોવાથી બાળકને શાળામાં આવવાનું મન થતું નથી.
- (૨) જે શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવે છે તે તેમના જીવનને અનુસરી હોતું નથી. વિદ્યાર્થીની પરિસ્થિતિનો ઉપયોગ કરી જે શિક્ષણની યોજનાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો તેમને વધારે રસ પડે એટલુંજ નહિ

પણ તેઓ શાળા છોડ્યા પછી પણ તેમનું કામ વધારે સારી રીતે કરી શકે. જે બાળતો શાળામાં શીખવવામાં આવે છે તેનો સંબંધ તેમના દરરોજના જીવન સાથે હોવો જોઈએ. (૩) કેળવણી કેવળ વિદ્યાર્થીના શુદ્ધિવિકાસને માટે હોવી જોઈએ નહિ, પણ તેની સાથે તેનું કર્તવ્ય વધારે સારી રીતે કરી શકે તેવી તે હોવી જોઈએ, એટલે વિદ્યાર્થીના જીવનની તૈયારીરૂપ તે હોવી જોઈએ. જે આ ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં લઈ વિપયની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીની સંખ્યા વધે એટલુંજ નહિ પણ તેમની હાજરી પણ નિયમિત રહે, કારણકે માત્રાપ જાણે છે કે થોડા વખત પછી તેમના કામમાં સારી રીતે મદદ કરી શકે એવાં છોકરાં તૈયાર થનાર છે. આ કારણને લીધે અગવડ વેડીને તેમજ ખર્ચ કરીને પોતાનાં છોકરાંને માત્રાપો નિશાળે મોકલશે. હાથમાં સામાન્ય જ્ઞાન ઉપર ખાસ મોહ હોવાથી બાળકો જે શીખે છે તે તેમને ઉપયોગી નીવડતું નથી. તેમને શાળાનું શિક્ષણ લીધા પછી જે ધંધો કરવાનો છે તે વધારે સારી રીતે તેઓ કરી શકે એવી તાલીમ તેમને મળતી નથી. આવા સખખથી માત્રાપને તેમનાં છોકરાંને વધારે વખત શાળામાં રાખવાનું મન થતું નથી, કારણકે તેમની કેળવણી તેમની ધારણા મુજબ ફળદાયી નીવડતી નથી. (૪) શાળામાં જે બાળતો શીખવવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ તેમની પાસે તે વખતે કરાવવામાં આવતો નથી. તેમની પાસે હસ્તક્રિયાઓનું યુક્તિ કામ કરાવવું જોઈએ, કે તેને પછી ખેતી કે કારીગરના કામ ઉપર અણગમે ઉત્પન્ન થાય નહિ. દરેક વિદ્યાર્થીને મહેનત એ ઉમદા વસ્તુ છે એવું બાન કરાવી તેના હૃદયમાં તે છાપ ઠસાવવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે તેમની દૃષ્ટિ ફેરવવી જોઈએ કે તેઓ શાળા છોડ્યા પછી તોફારી શોધવા ન નીકળે, અને તેમના આપદાદાનો ધંધો સારી રીતે કરી શકે. આવી કેળવણીની ખામીને લીધે ગામડામાં કેળવણીનો ફેલાવો થઈ શક્યો નથી, અને જે કંઈ જે અક્ષર શીખે છે તે થોડા વખતમાં ભૂલી જાય છે. ચાર ધોરણ બણેલા વિદ્યાર્થીઓમાં ધણુંખણું ૨૯ ટકા તો શાળા છોડ્યા પછી થોડા વખતમાં ભૂલી જાય છે. એકંદરે ગ્રામ્યશાળાનું જીવન ખડું થોડાંજ વર્ષનું હોય છે. ઘણાં છોકરાં વડેલાં આવે છે અને બાળ વર્ગમાં પડી રહે છે તેનું કારણ એ છે કે નાનાં બાળકોને કેળવવા માટે કંઈ પણ ગોઠવણ હોતી નથી. એકજ વર્ગમાં બાળકોની ઉંમરમાં ઘણો તફાવત હોય છે, શિક્ષણપદ્ધતિ ઘણી જુની હોવાથી

સામ્રાજ્ય હોયે હોયે બાળક જન્મ તેને જદા પરાણે-અજાતકારે ત્યાં જન્મ છે. વળી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે દાગરી અનિયમિત હોય છે, એટલે પહેલાં ધોરણમાં જ સગબત ૪૫ ટકા જેટલા છોકરાઓ બિડી જન્મ છે.

આ બધી પરિસ્થિતિનાં કારણ ઉપર જણાવ્યાં તે છે. લોકો કંઈ અણુસમજી નથી તેમજ મુરખ નથી. તેમનામાં વહેવાર સમજસક્તિ હોય છે તેથી એ લોકોનામાં એવી સદજ પ્રેરણા થાય છે કે અમારાં બાળકોને ઉપયોગી શિક્ષણ આપવામાં આવે તોજ તે જરાખર લાભદાયી છે, નહિ તો નોકરીની લાલસાથી બળાવવાથી તેમના ધંધાને નુકસાન થાય છે. તે લોકો પ્રત્યક્ષ લાભ અનુભવે એવું શિક્ષણ આપવામાં આવે તો ખીજા દેશોની મારફત અપણે ત્યાં સારાં સંસ્કારી મોટા પ્રમાણમાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓ થોડા વખતમાં જોવામાં આવે.

મોટા દોષ એ છે કે વિદ્યાર્થીને જુદા જુદા વિષયનું બહુ જ્ઞાન મળે છે, પણ તેના સંસ્કાર છુટાછવાયા પડવાથી તે જ્ઞાન ફળદાયી નીવડતું નથી એટલુંજ નહિ, પણ તે બરાબર યાદ પણ રહી શકતું નથી, કારણકે ધ્યાનશક્તિ લિન્ન લિન્ન વિષયમાં વહેંચાઈ જવથી મગજ ઉપર દબ ધાપ પડતી નથી. બ્યારે સંસ્કાર સચોટ અને વ્યવસ્થિત હોય છે ત્યારે જ્ઞાનમાં વેગ જણાય છે અને તેથી તે ફળદાયી નીવડે છે; માટે જે વિષયનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીને આપવામાં આવે તેનું એકીકરણ અવશ્ય થવું જોઈએ કે જેથી એક વિષયમાં પડેલા સંસ્કાર બીજા વિષયમાં જાગૃત થાય અને આવી રીતનાં પુનરાવર્તન થવાથી તે દંઢ થાય. આ કારણને લીધે વાચન, ગણિત, પદાર્થપાઠ વગેરે વિષયનો ગાઢ સંબંધ બંધાય તેવી રીતની શિક્ષણની યોજના થવી જોઈએ. શિક્ષણનો બાળકની પરિસ્થિતિ સાથેનો સંબંધ અને જુદા જુદા વિષયનું એકીકરણ આ બે ઉપયોગીતરવો યોજના-પદ્ધતિમાં માલમ પડે છે અને તેથી તેને લીધે વિદ્યાર્થીનામાં આત્મ-વિશ્વાસ, સ્વનિર્ણય, અને વિચાર કરવાના ગુણ આવે છે.

ગામડામાં લોકો એટલા બધા રુઢિચૂસ્ત હોય છે કે તેમના જીવનમાં યોગ્ય પરિવર્તન કરવાને માટે તેમને નવીન વિચારની ખાસ જરૂર છે. તેમનું આરોગ્ય શિક્ષકે તેના આદર્શરૂપ વર્તનથી સુધારવું જોઈએ, એ બાબત આગળ ઉપર કહેવામાં આવી છે.

ગામડાંના લોકમાં જે અનેક જાતના હાનિકારક વહેમ હોય છે તે દૂર કરવાની ધણી જરૂર છે. તેને લીધે તેઓ કંઈ પ્રગતિ કરતા નથી, અને કંઈ નવી ઉપયોગી બાબત તેમની રુઢિચૂસ્ત પ્રવૃત્તિને લીધે તેઓ ગ્રહણ કરતા નથી. વળી રુઢિના ચૂસ્ત હિમાયતી હોવા ઉપરાંત તેઓ પ્રારબ્ધ-વાદી હોય છે. આવી તેમની માન્યતા સાત્વિક નથી, પણ તામસિક હોવાથી તે પ્રમાદ અને અંધશ્રદ્ધાને ઉત્તેજન આપે છે. આવી રીતે ગામડાંના લોકનું દષ્ટિબિંદુ ફેરવીને તેમનું જીવન વધારે સુખપ્રદ અને પ્રગતિશીલ કરવું જોઈએ.

શિક્ષક કર્તવ્યનિષ્ઠ હોવો જોઈએ. શિક્ષણની અન્ય બાબત કરતાં બાળકજ શિક્ષકનું લક્ષ્યબિંદુ હોવું જોઈએ. શિક્ષકે પરીક્ષાના કરતાં બાળકના આત્માવિકાસ ને હિતનો વિચાર કરવો જોઈએ. શિક્ષકમાં જ્ઞાન થોડું દશે તો ચાલી શકશે પણ બાળઅભ્યાસ તો તેનામાં અવશ્ય જોઈએ, તેના વ્યક્તિત્વના વિકાસ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ, કારણ કે બાળકની જે આસિધત હોય છે તેનો વિકાસ કરવામાં આવે તો તેથી તેને ધણી

લાભ થાય છે. શિક્ષકે નાના બાળકને બોલવવાના અનેક પ્રસંગે ઉત્પન્ન કરી તેની ભાષાશક્તિ પ્રથમ પ્રધારવી જોઈએ. એ બાળક આગળ કહેવામાં આવી છે, પણ મોટી ઉંમરનાં વિદ્યાર્થી આગળ તેણે પ્રસંગોપાત ઉત્તમ ગદ્ય અને પદ્યના નમુના રસભરી રીતે અને ભાવપૂર્વક વાંચી ખતાવવા જોઈએ. કવિતા રાગ અને તાલ પ્રમાણે ગાઈ ખતાવવાથી વિદ્યાર્થીના મનમાં તે વાંચવાની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય છે, અને આવી રીતે સાહિત્ય ઉપર તેમને પ્રેમ થાય છે. આ ઉપરાંત શાળાના એકધારી શુષ્ક જીવનમાં એતન રેકવાને માટે તેને રસિક વાર્તા, નાટ્યપ્રયોગ, આનંદ-પર્કટન, શાંતવાચન, વિશેષ વાચન, હસ્તઉલ્લેખ અને વાદવિવાદ જેવી જેટલી અને તેટલી પ્રવૃત્તિ દાખલ કરવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે સારો શિક્ષક શાળાનું કામ આકર્ષક બનાવીને વિદ્યાર્થીના જીવનમાં વિવિધતા આણે છે અને તેમને વિદ્યા ઉપર પ્રેમ થાય એવી શિક્ષણપદ્ધતિને તે અમલ કરે છે.

હવે આપણે ગ્રામ્યશિક્ષણની વ્યવસ્થામાં શો ફેરફાર કરીશું તે જોઈએ. ગામડાંમાં ધોરણુવાર વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ઓછી હોય છે, એટલે એક શિક્ષકને બે, ત્રણ, ચાર, ધોરણુ એકીવખતે શીખવવાં પડે છે. આ મુશ્કેલી વિદ્યાર્થીઓની ઓછી સંખ્યાને લીધે છે. દરેક ધોરણમાં મોડાં બાળક હોય તો વર્ગદીક શિક્ષક આપી તો નાજ સકાય.

ત્યારે આવી વસ્તુસ્થિતિ હોય ત્યારે તેણે બપોળે ધોરણુના સમૂહ કરીને શિક્ષકની યોજના કરવી જોઈએ. જો એક શિક્ષકને બાળવર્ગથી ચાર ધોરણુ શીખવવાનાં હોય તો તેણે તેના વિભાગ પાઠવાઃ ૧ બાળ-વર્ગ, ૨. પહેલું તથા બીજું ધોરણુ, અને (૩) ત્રીજું અને ચોથું ધોરણુ. આ પ્રમાણે વર્ગવ્યવસ્થા કરી તેણે એકમાં લેખી કામ હોય ત્યારે બીજા વર્ગોમાં વાચન વગેરે વિષય લેવા જોઈએ. વળી વડા નિશાળાઆને પણ કામ કરવાનું સોંપી શકાય. ધો. ૧ થી અને ૨ થી બંનેને જાણે એકજ બાળક શીખવવાની હોય તેવી યોજના કેટલાક વિષયની ધડતી જોઈએ અને બીજા વર્ગોમાં જોઈતો ફેરફાર કરી કામ આગળ ચલાવવું જોઈએ. અલગત આવી શાળામાં ધોરણુ પ્રમાણે પૂરું કામ થઈ શકે નહિ. તેમજ તે વર્ગદીક શિક્ષક હોય તેવા સરા કામની આસા પણ રાખી શકાય નહિ.

વળી તે શિક્ષકને વારંવાર બદલવો જોઈએ નહિ. બાળવર્ગ માટે ખાદેંશ, સારી તાલીમવાળો શિક્ષક અવશ્ય મૂકવો જોઈએ. જો સીશિક્ષક

મળે તો વધારે સાઈ. ચાર ધોરણ સુધી છોકરાછોકરીને સહશિક્ષણવાળી શાળામાં જો સીશિક્ષક મળી શકે તો તે વધારે સાઈ છે. નાના બાળકની કેળવણી માટે કરકસર કરવી એ દેશને ધણું નુકસાન કર્તા છે એ સ્પષ્ટજ છે. નાનાં બાળકોને કેળવવાની કેટલીક કુદરતી કુનેહ અને સમભાવ તેમનામાં હોય છે. હાલમાં ધણી શાળાઓમાં પૂરતા શિક્ષક ન હોવાથી જોઈતું શિક્ષણ આપી શકાતું નથી. તેને માટે સારો ઉપાય એ છે કે નાની નિશાળોને બદલે એક સારી મધ્યમશાળા ઉઘાડવી જોઈએ. તેમાં તાલીમવાળા સુશિક્ષિત શિક્ષકો મૂકવાં જોઈએ, અને તેને જોઈતાં સારાં સાધનો પૂરાં પાડવાં જોઈએ.

ન્યાં ગામો પાસે પાસે હોય ત્યાં જુદી જુદી શાળાઓ રાખવાની જરૂર નથી. આવી રીતે ફેરફાર કરવાથી શિક્ષણ સંગીન થશે, અને તેથી તેનું ફળ સાઈ આવશે. શિક્ષણનો જે મોટો ભાગ ખરબાદ જાય છે તે નકામું જશે નહિ.

ગામડાંના લોકોનું જ્ઞાન વધારવાને કેટલીક શાળાઓ ફરતી હોવી જોઈએ. તેમાં લોકોની અનુકૂળતા પ્રમાણે જે એક માસ શાળા ચલાવવી જોઈએ. પછીથી તે કામ બીજી જગ્યાએ શરૂ કરવું જોઈએ. આવી શાળામાં ઘણા બાહોશ શિક્ષક હોવા જોઈએ; કારણ કે થોડા વખતમાં ધણું કામ કરવાનું હોય છે. આવી શાળાથી ઘણા ફાયદા થવાનો સંભવ છે, કારણકે પૈસાની અમરવડને લીધે આવો પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે.

શિક્ષકનું જ્ઞાન તાજું રહે અને સુધરેલી ઢબથી તે માહિતગાર થાય તેને માટે દરેક તાલુકામાં એક મધ્યમ નમુનાદાર શાળા હોવી જોઈએ. તેમાં સુધરેલી ઢબ મુજબ કામ થવું જોઈએ. “સુધરેલી ઢબ” એટલે તેના અર્થ એ નથી કે ગમે તેવા ફેરફાર કર્યાજ કરવા. પણ જે પદ્ધતિથી અને શિક્ષણની યુક્તિથી જે શાળાની વ્યવસ્થાથી વિદ્યાર્થીઓ સરળ રીતે સંગીન જ્ઞાન મેળવી શકે તેવા સુધારા તેમાં દાખલ કરવા જોઈએ.

કેળવણી એ ઉત્તમ મનુષ્ય ઉપજાવવાની કળા છે. આ વિચારને અનુસરીએ તો નમુનાની શાળા અવશ્ય હોવી જોઈએ. તે બીજી શાળાના કામમાં વેગ અર્પે છે, અને તેમને આદર્શ બતાવે છે. વળી શિક્ષકમાં તેને લીધે જડતા આવતી નથી, તેમજ વિદ્યાર્થીઓને ઉંચા પ્રકારનું શિક્ષણ મળે છે. આવી શાળામાં આસપાસના શિક્ષકોની પ્રસંગોપાત સલાહ ભરાવી જોઈએ. જે સુધારા ત્યાં કર્યા હોય તેનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તેમને આપવું જોઈએ. તે સમંધી પાઠ આપ્યા પછી તેની રસભરી નિખાલસ રીતે ચર્ચા

યવી જોઈએ. ખીજા દેશમાં જે અખતરા થયા હોય તેની માહિતી આપવા પુસ્તકો તથા ચોપાનીઆં શિક્ષકવર્ગને મળવાં જોઈએ. આ પ્રમાણે કેળવણીનું શાસ્ત્ર અને તેની કળામાં સુધારો થવો જોઈએ. આપણી કેળવણીની ઘટના પશ્ચાત્ય દેશને અનુસરી ચએલી હોય છે તેથી કંઈ પદ્ધતિ અનુકૂળ આવે છે તેને માટે અવશ્ય પ્રયોગશાળાઓ તો હોવી જોઈએ.

કેળવણીનું કામ અધર્મ છે અને એ શાસ્ત્ર હમેશાં આગળ વધે છે, માટે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં જે શોધખોળ થાય તે કેટલે દરજ્જે આપણને અનુકૂળ છે તે શોધી કાઢવા માટે આવી પ્રયોગશાળાની ખાસ જરૂર છે. પ્રયોગશાળામાં અમુક વિચાર કે પદ્ધતિનો અખતરો થયા પછી તેનો શાસ્ત્રી-દષ્ટિએ વિવેક કરી તેનું પરિણામ તારવી કાઢવું જોઈએ અને પછી તેનો લાભ ખીજા શાળાઓને ચોપાનીઆંદારા કે તેમને અવલોકનદ્વારા આપવો જોઈએ.

શહેરમાં આવેલી તાલીમ આપનારી સંસ્થાનો એક મોટો ગેરલાભ એ છે કે તેમાંના શિક્ષકને ગામડાંની ખરેખરી મુશ્કેલીનું યથાર્થ જ્ઞાન હોતું નથી. ગામડાંની શાળાની જેવી પરિસ્થિતિ હોય; તે પ્રમાણે શિક્ષકને તાલીમ મળવી જોઈએ. ગામડાંનાજ વાતાવરણમાં નવીન શિક્ષકે કેળવણી આપવી જોઈએ, કે જ્યારે તેમને ગામડાંમાં કામ કરવાનું હોય ત્યારે તેમને એકદમ મોટો ફેરફાર લાગે નહિ. તાલીમ લઈ નીકળના શિક્ષકને આ રીતે ગામડાંના સંજોગો પ્રમાણે કેળવણી મળવી જોઈએ. જે વસ્તુસ્થિતિ સાથે સંબંધ છે, તેનો અનુભવ તેમને મળે તોજ તેઓ સરળ રીતે કામ કરી શકે. હુંકામાં ટ્રેનિંગ કોલેજની દષ્ટિ, તેની વ્યવસ્થા, તથા શિક્ષણપદ્ધતિ આમ્મજીવનને અનુકૂળ હોવી જોઈએ. આ કારણને લીધે શહેરની કોલેજના શિક્ષકને ગામડાંના અનુભવ થોડો વખત લેવો જોઈએ કે જેથી તેઓ તેમની યોજનામાં યોગ્ય ફેરફાર કરી શકશે.

આમ્મજીવન શાંત અને નોખું હોવાથી, શિક્ષકવર્ગના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ ગતી નથી એટલુંજ નહિ પણ ત્યાં અજ્ઞાનનું વાતાવરણ હોવાથી તેનું જ્ઞાન મલ્લું ઝોણું થઈ જાય છે. દિનપ્રતિદિન તેમાં આવી રીતનો બસારો થવાથી તેની જ્ઞાનરૂપી મુઠી ધણી ઝોણી થઈ જાય છે, અને પછી તે ટેવના બળને વશ થઈ જાય છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે તે અમુક ગરડમાં કામ કર્યા જાય છે. તેના કામમાં કંઈ નવીનતા જોવામાં આવતી નથી, અને તેથી આખરે વિદ્યાર્થીની કાર્યસાધકતા ધણી કમી થએલી જોવામાં આવે છે. પદ્ધતિપૂર્વક શિક્ષણને બદલે તેને જોખણનો

આશ્રય લેવો પડે છે, અને રસને બદલે અર્થહીન પુનરાવર્તન તથા શક્તિના વિકાસને બદલે બહુતર કે યાન માલમ પડે છે. આવી રીતનાં પરિણામ અટકાવવાને માટે શિક્ષકોને અમુક વર્ષને અંતરે પુનઃ શિક્ષણ (Refresher course) મળે તેવી ગોઠવણ થવી જોઈએ. વિદ્વાન અને સુશિક્ષિત શિક્ષક પાસે રમતની અંદર ટુંકા અભ્યાસક્રમના વર્ગની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ કે શિક્ષકનું જ્ઞાન કટાઈ જાય નહિ અને તેમને તેથી શોધ-ખોળનો લાભ મળે જાય. વળી તાલીમ લોખા પછી શિક્ષકમાં પ્રમાદ અને જડતા આવી જાય છે. તે અટકાવવા માટે તેમને લાંબા વખત સુધી કાયમ કરવા જોઈએ નહિ. તેમજ તેમને અમુક વર્ષે થોડાં પુસ્તકો વાંચીને પરીક્ષા આપવાની ફરજ પાડવી જોઈએ. તેમજ ઉપરી અધિકારીનો રિપોર્ટ ધ્યાનમાં લઈ તેમને કાયમ કરવા જોઈએ, અને પછી તેમના પગારમાં વધારો કરવો જોઈએ. જે શિક્ષક સુશિક્ષિત અને બાહોશ હોય તેને મુખ્ય શિક્ષકની જગા આપવી જોઈએ. જેઓ યંત્રવત્ કામ કરે છે અને જેના કામમાં કંઈ સુધારો જણાતો નથી તેને જવાબદાર જગા મળવી જોઈએ નહિ. ખરી રીતે મુખ્ય શિક્ષક ઉપરજ શાળાના ચેતનનો આધાર રહે છે.

શિક્ષકને જેવી રીતે સારી તાલીમની જરૂર છે તેવીજ રીતે તપાસણી અમલદારને પણ થોડો વખત તેના કામની પદ્ધતિસર તાલીમ મળવી જોઈએ તેને શિક્ષકના આગળ કેળવણીનું ધ્યેય રજુ કરવાનું છે. તેની કેવળ ખસે કાઢી શિક્ષકને નિરુત્સાહી બનાવવાનો નથી, પણ તેના કામની કદર કરી તે આગળ વધે એવી રચનાત્મક સૂચના કરવાની છે, અથવા સાફ કામ કેવી રીતે થાય તે કરી બતાવવું છે. આ કારણને લીધે તપાસણી કરનાર અમલદારની જવાબદારી બારે છે, અને તેથી તેને પણ તેના કામની તાલીમ મળવી જોઈએ. ખરી રીતે તો તેના ઉપર કેળવણીનો સર્વ આધાર છે. ટુંકામાં ગ્રામ્યશાળાની રૂપરેખામાં નીચલી બાબતનો સમાવેશ કરી શકાય:—

(૧) બાળકની પરિસ્થિતિ અને તેની જરૂરિયાત પ્રમાણે અભ્યાસક્રમ હોવો જોઈએ.

(૨) ધંધાદારી તાલીમ તેને મળવી જોઈએ.

(૩) શાળા એ સામાજિક સેવાનું મુખ્ય સ્થળ હોવું જોઈએ.

(૪) શિક્ષકની તાલીમ આમ્યજીવન ઉત્તમ થાય તે વિચારોને અનુસરી હોવી જોઈએ.

(૫) વહેવાર સૃષ્ટિગ્ન, આગબાની, હસ્તઉલ્લેખ, નાટ્યપ્રયોગ, પર્પટન જેવી બાબતો દાખલ કરવી જોઈએ.

(૬) સુશિક્ષિત અને તાલીમવાળા શિક્ષકો જોઈએ. તેમનામાં સામાજિક સેવાની ધગશ હોવી જોઈએ. તેમનામાં પદ્ધતિનું સાફ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. ગામડાંની આર્થિક અને સામાજિક સ્થિતિનું તેનામાં સાફ જ્ઞાન જોઈએ. દા-ગૃહવ્યવસ્થા, પાકની સંભાળ, ટોરકેટર, સ્વચ્છ અને સુધક ધર, સુધરેલી ખેતીની દબ વગેરે.

(૭) શિક્ષકનું જ્ઞાન તાજું રહે એટલુંજ નહિ પણ પદ્ધતિમાં જોઈતો સુધારો થાય એવી ગોઠવણ થવી જોઈએ.

વિશેષ વાચન

શાળાના અભ્યાસક્રમમાં લેખન, વાચન અને સંખ્યાજ્ઞાન એ અગત્યના વિષયો છે. જે માણસ દિસાખ કરી શકતો નથી તેમજ શું લખ્યું છે તે જાણતો નથી તેનાથી સંસારનો કાંઈપણ જાતનો વ્યવહાર બરાબર થઈ શકતો નથી. દરેક સંસ્કારી વ્યક્તિને વાચન તેમજ લખીને પોતાના વિચાર તથા લાગણી સરળ અને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા જોઈએ. વાચનમાં છાપેલાં કે લખેલાં ચિહ્નો ઉકેલવામાં આવે છે. તે ચિહ્નો અર્થયુક્ત હોય છે તેથી વાચક અર્થ મેળવે કરે છે.

સમાજમાં પરંપરાથી જે સાહિત્ય એકઠું થયું હોય તેનો લાભ વાચનથી આપણને મળે છે. ખરી રીતે જોતાં નિરક્ષર માણસ લાચાર સ્થિતિ ભોગવે છે; કારણકે વાચન વડેજ સાહિત્યના ખજાનાનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. આ પ્રમાણે વડિલોપાર્જિત સાહિત્યનો ઉપયોગ વાચનદ્વારા થાય છે. વળી વાચનથી આપણે ખીજા માણસોના વિચાર જાણી શકીએ છીએ. આ કારણને લીધે દરેક માણસને વાંચતાં આવડવું જોઈએ.

વાચન બે રીતે થાય છે: આરંભમાં અને પછીથી ઠંઠ સાંતમા ધોરણ સુધી વિદ્યાર્થીઓને મોઢેથી વાંચવાનું કહેવામાં આવે છે. તેમાં સરળતા, ભાવદર્શન અને અર્થગ્રહણ, એ ત્રણ મુખ્ય બાબતો છે. શાળામાં મુખ્યત્વે મોઢેજ વાચન થાય છે, પણ દુનિયાના વહેવાર માટે તેનો જવલ્લેજ ઉપયોગ થાય છે. જે કોઈ માણસ કંઈ વાંચે છે તે મનમાં કંઈપણ જોડ્યા સિવાય વાંચે છે અને તેથી તે જલદીથી તેનો ભાવાર્થ સમજી શકે છે. આવી રીતે શાંત વાચન વિદ્યાર્થીને વધારે ઉપયોગી છે.

આપણે બાપાના અભ્યાસમાં ફક્ત પાઠ્યપુસ્તકો ઉપરજ સાધારણ રીતે આધાર રાખીએ છીએ. બાપાશિક્ષણનો હેતુ સાહિત્ય ઉપર રુચિ થાય તે ખાસ છે; પણ શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ ફક્ત એકજ પુસ્તકનું વાચન કરે તો તે હેતુ પર આવતો નથી. ગદ્ય, પદ્ય, વ્યાકરણ, નિર્ણય, વ્યુત્પત્તિ વગેરે બાપાશિક્ષણના વિષયો વિદ્યાર્થીને ખીજાં પુસ્તકો વાંચવાનું મન થાય તે માટે મદદ કરવા અર્થે છે, એમ બૂલી જવાય છે. જે વિદ્યાર્થી જુદાં જુદાં પુસ્તકો વાંચે છે તો તેને લઈને તેના જ્ઞાનનું બંડોળ વધે છે. તેનામાં જે દૂષમંકુ-કતા હોય તે મટી જઈ તેની દૃષ્ટિ વિશાળ બને છે. તેના શબ્દજ્ઞાનમાં પણ સારો વધારો થાય છે. સારા વિચાર અને લાગણીનો અનુભવ સાહિત્યના વાચનથી થાય છે. પદ્યસાહિત્ય તેમજ મધુર શબ્દ સમૂહનું જ્ઞાન વાચનથી મળે છે. વળી સાહિત્યના અભ્યાસથી શુદ્ધ કલ્પનાચિત્રો વિદ્યાર્થીના મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેને માનસિક આનંદનો લાભ મળે છે.

આ વસ્તુસ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈ હાલમાં આપણે ત્યાં કેટલીક શાળામાં વિશેષ વાચનનો મદાવરો કરાવવામાં આવે છે. તેમાં પ્રથમ જરૂરી બાબત પુસ્તકોની પસંદગી છે; કારણ કે યોગ્ય રસબર પુસ્તકો વિદ્યાર્થીને મળે તોજ વાચન વખતે તેના રસમાં કાંઈ ક્ષતિ થાય નહિ અને પાનાં પર પાનાં તે વાંચ્યા કરે. ઘણી વખત વિશેષ વાચન વખતે વિદ્યાર્થીઓ શુષ્ક અને નીરસ ચોપડીઓ વાંચતા માલમ પડે છે. વિષય વાંચતી વખતે વિદ્યાર્થીનું ધ્યાન એક બાબત ઉપરથી બીજી બાબત ઉપર સરળતાથી ચાલ્યા કરે અને આગળ શું આવે છે એ જાણવાને તેને ઉત્કંઠા થાય તોજ વિશેષ વાચનનો હેતુ ફળીભૂત થાય છે. પાઠ્યપુસ્તકનું વાચન ઘણી ગ્રીણુવટથી થાય છે, પણ વિશેષ વાચનમાં તો વિદ્યાર્થીને રસ પડે એવી જેમ અને તેમ વાંચવાની વધારે બાબતો મળે તેવા પુસ્તકની જરૂર છે. નીચલાં ધોરણોમાં અહુત કે કલ્પિત વાર્તાવાળા પુસ્તકો પસંદ કરવાં. તેના અંતર્ભૂત રહેલો બોધ નીનિની વિરુદ્ધ હોવો જોઈએ નહિ; તેમજ બાળકના મનોવિકાસને ઉશ્કેરે એવાં પુસ્તક તેના હાથમાં મૂકવાં જોઈએ નહિ. વળી પુસ્તક બહુ લાંબી હકીકતવાળાં પણ જોઈએ નહિ. થોડા વખતમાં અમુક વાર્તા વંચાઈ જાય એવી જાતની ચોપડીઓ લેવી. તેમાંની બાપા બાળકના માનસને અનુકૂળ હોવી જોઈએ. તેમાં પ્રાંતિકતા તેમજ કદંગા શબ્દ-પ્રયોગો હોવા જોઈએ નહિ. પુસ્તકોની બાપા શુદ્ધ અને સરળ તેમજ ઉત્તરોત્તર ક્રમમાં સરેકારી હોવી જોઈએ. ઉપલા ધોરણ માટે સાદસ, પરાક્રમ, નવલકથા, પ્રવાસના, શવનચરિત્રના તથા સંવાદના તેમજ દીલ ઉશ્કેરતા

ખનાવનાં પુસ્તકો પસંદ કરવાં. છેક ઉપલા ધોરણમાં સરળ ભાષામાં લખેલાં નાનાં નાટકો વિદ્યાર્થીને વાંચવા આપવં.

વાંચતી વખતે વિદ્યાર્થીઓએ કંઈપણ હોદ્દા દુઃકાળ્યા કે ગણગણાટ દર્શાવવાં વાંચવું નેહિએ. વર્ગમાં કંઈપણ અવાજ થયો નેહિએ નહિ. અધરા શબ્દની સમજુતી શિક્ષકે આપવી અથવા ઉપલા ધોરણમાં વિદ્યાર્થીઓને શબ્દકોષનો ઉપયોગ કરતાં શીખવવું. તેમણે જે કંઈ વાંચ્યું હોય તેમાંથી સારા શબ્દો કે શબ્દસમૂહ તથા વિચારનું ટાંચણ જુડી નોટબુકમાં કરી રાખવું. વળી શિક્ષકે પ્રસંગોપાત વિદ્યાર્થી સાથે જે બાબત વાંચી હોય તેની વાતચીત કરવી. જે એ બધા વિદ્યાર્થીને વાંચવાનું પુસ્તક સામાન્ય હોય તો શિક્ષકે વાચન થયા પછી તરતજ તે સંબંધી વિદ્યાર્થીઓ એક બીજાને સવાલ પૂછે એવી ગોઠવણ કરવી. આરંભમાં તો પાચેક સવાલ કાળા પાટીઆ ઉપર લખી તેમના જવાબ શોધવાના હોય એમ પુસ્તકનું વાચન કરાવવું જરૂરનું છે; કારણકે તેથી વાંચતી વખતે તેમને તે બાબત ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું પડે છે. જે શિક્ષક દરેક બાળક મહીને કેટલું વાંચે છે તેની નોંધ રાખે તો તેથી વધારે ફાયદો થવાનો સંભવ છે. અમુક બાળકે કેટલાં પુસ્તક વાંચ્યાં તેનું માપ તે ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

જે વિદ્યાર્થીને વાચનમાં રસ પડે અને પુસ્તક ઘેર લઈ જવાની માગણી કરે તો તેને શિક્ષકે હિતેજન આપવું વિદ્યાર્થીઓએ જે પુસ્તક વાંચ્યું હોય તેની દક્ત મઝા માણવા દેવાનો સંતોષ નહિ માનતાં એક ડગલું આગળ જઈ તેમણે જે વાંચ્યું હોય તેનો ઉપયોગ કરવો. તેમને પ્રસંગોપાત વાંચેલી દુષ્ટીકતનો સંબંધપૂર્વક વર્ગમાં વર્ણન કરવા કહેવું. બાળકો આરંભમાં તો ધણું થોડું બોલશે. તેમનાં વાક્યો સંબંધ વચરનાં અને તૂટક માલમ પડશે, પણ મદાવરો થતાં તેઓ સંબંધપૂર્વક રીતસર બોલી શકે છે. હવે શિક્ષકે વાચનના વિષય સંબંધી જે કંઈ વાતચીત કરી હોય તે લખી લાવવા તેમને કહેવું. જે કોઈ કોઈ પ્રસંગે તેમની પાસે આવી રીતે લખાવવામાં આવે છે તો તેઓ ખ્યાનપૂર્વક વાંચે છે અને તેમના મનજ ઉપર પડેલા સંસ્કાર વધારે દઢ થાય છે.

ચુંવાળ વિષે કાંઈક

દહાણા

નિરમગમ તાલુકાના ચુંવાળ પ્રદેશ વિષે કેટલીક દુષ્ટીકત આપણે અંગ્રેજી નેહિ જ્યા. આ બાગની પ્રજા જુના કાગથી બહાદુર અને કૌશલ.

વાન ગણાય છે. કાળક્રમે આ શૌર્ય નિયમનના અભાવે હુંદકાટ અને ચોરીના રૂપમાં પરિણમવા લાગ્યું. સુવાળના આખા પ્રદેશમાં ઉનાળાના દિવસોમાં મુસાફરી કરવી એ ભયભરેલી ગણાતી અને અત્યારે પણ એ ભય લોકોના મનમાંથી ગયો નથી. લૂટકાટ કરનારાઓના ધોડા અને લોકડાની કાતરોના ઉપયોગનો અનુભવ ધણીને થતો કહેવાય છે.

દદાણા એ સુવાળના મધ્ય ભાગમાં એક નાનું ગામડું છે. સુવાળના ધણી કાનોજ હાકોરના મરણ પછી સુવાળના ૪૪ ગામો તેમના વારસોમાં વહેંચાઈ ગયાં, આજે રક્તે રક્તે નાના ગામડાઓમાં નાની નાની હકરાતો ઉભી થઈ. તે મુજબ દદાણામાં પણ ઇ. સ. ૧૮૨૫ ના અરસામાં જેહાજી ભગુજી નામના હાકોર રાજ્ય કરતા હતા.

એમના વખતમાં ગુજરાતમાં અંગ્રેજી અમલની શરૂઆત થતી હતી. ગાયકવાડ અને પેશવા આ સમયમાં ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં ફરીને ચોથ વગેરે ઉધરાવતા અને દશેરા પછી તેમના લશ્કરો આવી ઉધરાત કરવાને નીકળતાં.

ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં પેશવાઈ સત્તાનો અસ્ત થયો અને ગાયકવાડની સત્તા પ્રબળ બની. આ સમયે દદાણામાં જેહાજી હાકોરની સત્તા ચાલતી હતી. જેહાજીએ ગાયકવાડની સત્તાને માન આપ્યું હતું અને દર વરસે ગાયકવાડ તરફથી તેમને સુવાળની ચોકી બદલ અમુક રકમ વર્ષાસન તરીકે મળતી હતી. જેહાજીને પોતાની હકરાતના બદલામાં ગાયકવાડના કડીના સુબાને અમુક રકમ ભરવી પડતી. કેટલીક વખત આ રકમ ભરવામાં કમર થતી અને પરિણામે તેમને કડીમાં રોકાવાની ફરજ પડતી. આવા વખતે જેહાજીનાં માણસો આસપાસના ભાગોમાં હુંદકાટ કરી નહીં કરેલા આકડાની રકમ ભરી દેતા અને હાકોરને આવી રીતે મદદ કરતા.

દદાણાથી ૧૦ ગાઉ દૂર દસાડાનું રાજ્ય છે. જેહાજીનાં માણસો દસાડાનાં ગામડાંઓમાં ફરી લૂટકાટ કરતા હતા અને તેથી દસાડા અને દદાણાનો સંબંધ ધસાતો ચાલતો હતો.

તે વખતે દસાડાના તાબે વરમોર નામનું ગામ હતું. વરમોરમાં આંબે પાવરો નામનો એક નાડોદો પટેલ રહેતો હતો. દસાડાના દર-બારને તેણે એક વખત કહ્યું કે “ અમારા રાજ આપ છે છતાં અમારા પર ખરી સત્તા તો દદાણાના હાકોર જેહાજી ભગુજીની છે. તેમના માણસોને અમારે જતાં આવતાં ખાવાપીવાનું અને ધોડાંઓને ધાસ ચારો

આપવાં પડે છે અને ન આપીએ તો હુંટફાટ થાય છે, તેથી અમારા પર ખરી સત્તા તો તેમનીજ ગણાય”.

આવી ફરિયાદ થતાં દસાડા દરખાસ્તના કુવરો વરમેર આવ્યા અને જેઠાજી સાથેનું વેર દૂર કરવા પ્રયત્નો શરૂ થયાં. જેઠાજી પોતાનાં માણસો સાથે દસાડાના કુવરોને મળવા વરમેર ગયા અને મેળાપ થાય તે પહેલાં અકસ્માત વરમેરથી બંદૂકના અવાજ સંભળાયા. જેઠાજીને આમાં દગો ડાગ્યો અને પરિણામે યુદ્ધના મંડાણ મંડાયા, અને જાન આપીને કેટલાક માણસો મરાયાં.

દસાડા દરખાસ્ત આ બાબતની ફરિયાદ ગાયકવાડ સરકારને કરી. ગાયકવાડે કંપની સરકારની મદદથી દદાજીને વશ કરવા મેર સાહેબની સરદારી નીચે એક ફોજ મોકલી. ફોજ દદાજીને ઘેરા લાવ્યો અને લડાઈ શરૂ થઈ. જેઠાજી હાકોર અને તેમનાં માણસો દદાજીમાં એક વડની નીચે આવેલા વેરાઈ માતાના દેવળમાં ભરાયાં. સંગ્રામમાં શકિતના દેવળનું શિખર પડ્યું અને લોકોમાં ગભરાટ શરૂ થયો. જેઠાજીનાં માણસોમાંથી એક બહો ગોળા છોડી અને મેર સાહેબને ઠાર કર્યો. આથી આ ફોજ પાછી ગઈ. થોડા દિવસ બાદ મોટું લડકર મોકલવામાં આવ્યું, જેઠાજી હાકોરને પકડવામાં આવ્યા અને તેમનાં માણસો આસપાસનાં ગામડાંઓમાં ભરાઈ ગયા. દદાજીને ૪૨ વરસ ઉત્તર રાખવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું.

ગામના બ્રાહ્મણ, વાણીયા, પટેલો વગેરેએ નજીકમાં ચીંછણ નામનું ગામ વસાવ્યું અને ત્યાં જઈ રહ્યા. દદાજી તદ્દન તારાજ કરવામાં આવ્યું અને ગામ તળાઈ ખેડીને સાફ બનાવવામાં આવ્યું.

જેઠાજી હાકોરને અમદાવાદની જેલમાં લઈ જવામાં આવ્યા અને તેમને ૧૮ વર્ષની જેલની શિક્ષા ફરમાવવામાં આવી. કહેવાય છે કે આ શિક્ષા સાંભળીને જેઠાજી બેઠી ઉઠ્યા કે ૧૮ વર્ષમાં તો હું ફરી જન્મ લઈ થોડે ચડતો થઈ શકું. જેલમાં તેમને કામ સોંપવામાં આવ્યું જે કરવાની તેમણે સાફ ના કહી અને ઉમ્ર તોફાન મચાવ્યું જેના પરિણામે તેમને પોતાનો જાન ખોવો પડ્યો.

જેઠાજીનાં માણસો, જે આસપાસની જગ્યાઓમાં નાસી ગયાં હતાં તેઓ હુંટફાટ કરી લોકોને ધણો ત્રાસ આપતાં હતાં. આ અટકાવવા પનારના હાકોર માનાજીએ અંગ્રેજ સરકારને વિનંતિ કરી કે દદાજીને ફરી વસાવવામાં આવે અને હાકોરની જમીન પાછી આપવામાં આવે તો આ તોફાન અટકે. માનાજી હાકોરની આ લલામણુથી દદાજીની ૪૫ વરસની ટીપ ધટાડીને ૧૮ વર્ષમાંજ સરકારે ગામ ફરી વસાવવાની પર-

વાનગી આપી અને અસલની માફક વફાદાર રહી રાજ્યને મદદ કરવા બદલ દદાણાના હાકોરાને જે રકમ પ્રથમ મળતી હતી તે ફરી શરૂ કરવામાં આવી. અત્યારે પણ તેમના વંશજોને ઓર ગ્રાસના આશરે રૂ. ૫૦૦ સરકાર તરફથી મળે છે. ફરી આખાદ બનેલું દદાણા ઠેક બહુચરાણના નાકા સુધીના પ્રદેશની ચોકી બદલ મુસાફરો પાસેથી પૈસા મેળવતું, જે હાલમાં પંદર વીસ વર્ષથીજ બંધ થયું છે.

આ આખા પ્રસંગનો ઇતિહાસ ગ્રામ્ય જાયામાં રાસડાના રૂપમાં રચાએલા એક પ્રચલિત કાવ્યમાં સચવાઈ રહેલો છે અને વીરમગામ તાલુકાના બજાણીઆઓ આ રાસડો ઢોલક અને વાદ સાથે અત્યારે પણ ગાય છે. દદાણાના ગામના પાદરે અત્યારે કેટલાક પાળીઆઓ નુજરે પડે છે અને તેમના પર સંવત ૧૭૨૦, ૧૭૬૭ તથા ૧૮૬૯ ની સાલના કેટલાક લેખો મળ્યા આવે છે, પણ તે સંબંધી વિશેષ હકીકત ઉપલબ્ધ થતી નથી.

હાલમાં દદાણું એક નાનું તાલુકાદારી ગામડું છે અને લક્ષ્મીમાં તથા કેળવણીમાં આખાદ ન હોવા છતાં ચુંવાળના હુંદકાદીઆ પ્રદેશમાં ચોકીના કામમાં તેની ખ્યાતિ પૂર્વના જેવી ગણાય છે. દદાણાની હાલની વસ્તી ૯૫૦ માણસોની છે, જેમાં ૨૦૦ હાકરડાઓ, ૪૦૦ કોળીઓ અને ૫૦ પટલીઆઓ વસે છે. જાહાણ, વાળીઆ રખારી અને ઢેકની વસ્તી પ્રમાણમાં ઓછી છે. ગામમાં એક નાની નિરાળ છે જેમાં ૩૦ હાકરડાઓ જાય છે નહકમાં આવેલું ઝાંઝરવા નામનું ગામડું દદાણાને તાળે છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આસી. ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ

જગતના ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશોનું લોકશ્રવન

“ પરમેશ્વરની છે પ્રજા, આ સઘળો સંસાર,
એક કુટુંબી આપણે એક પિતાપરિવાર;
કાળા ગોરા કોઈ છે, ધનહીણા ધનવાન.

કહો ન દલકો કોઈને સઘળા એકસમાન.” (દલપતરામ)

બુદ્ધિજીવિઓમાં લોકશ્રવનને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે, તો ઉપરની પંક્તિઓમાં દર્શાવેલ વિશ્વજંતુત્વનું બીજારોપણ કંઈક અંશે આપણી સાળા-ઓજા કરી શકે. કોઈપણ પ્રજાના શ્રવનને ધડનાર ત્યાંની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ

છે. એ પરિસ્થિતિના લાન સાથે લિન્ન લિન્ન પ્રજ્ઞઓના જીવનનો સામાન્ય પરિચય વિદ્યાર્થીઓને કરાવવામાં આવે, તો કિરગીઝ લોકોને લગાયક તથા હુંટારા કહીને, નિંત્રાને કાળા તથા એદી કહીને અને પિગ્માને દોંગણા તથા કર કહીને તેમના તરફ દર્શાવાતો તિરસ્કાર દૂર થાય. કાળા, ગોરા, પીળા અને તામ્રવર્ણી એવા રંગભેદો પ્રજ્ઞઓ વચ્ચે હાલ ધૂણાને ઉત્પન્ન કરી રહ્યા છે તે દૂર થાય અને સુધારાને શિખરે પહોંચેલી પ્રજ્ઞઓ અન્ય પ્રજ્ઞઓને અસંસ્કૃત, પછાત અને જંગલી ગણી તિરસ્કાર દિટિથી જુએ છે તેમાં પણ કંઈક પરિવર્તન થાય. વિદ્યાર્થીઓને પ્રત્યેક પ્રજ્ઞના લોકજીવનનો સામાન્ય પરિચય કરાવવો એ ભૂગોળશિક્ષણમાં અતિશય અગત્યની બાબત છે, પણ હાલ તેનું છેકજ વિસ્મરણ થાય છે, એ ખરેખર શોચનીય છે.

લોકજીવનનો આધાર કુદરતી પરિસ્થિતિ પર છે. ખોરાક, પહેરવેશ, રીતરિવાજ, ધર્મો, મકાન એ સર્વનું નિર્માણ કુદરતી પરિસ્થિતિ પ્રમાણે થાય છે. જે પ્રદેશમાં ખેતીને માટે જરાએ અનુકૂળતા ન હોય, ત્યાંના લોકો માટે બાગે માંસાદારી હોય એ દેખીતુંજ છે. જ્યાં બારે માસ પીવાને માટે પથ્થુ પૂરતું પાણી ન મળી શકતું હોય, ત્યાંના લોકો શરીર અને વસ્ત્રની સ્વચ્છતા ન રાખી શકે એ પણ દેખીતુંજ છે; તેમજ જ્યાં લમણાં બાળી નાખે એટલો સખ્ત તાપ બારે માસ પડતો હોય, ત્યાંના લોકો વર્ષે કાળા અને સૂરત પ્રકૃતિના હોય એ પણ દેખીતુંજ છે. આ અદ્દાટ પૃથ્વી પર સુધારાના શિખરે પહોંચેલી પ્રજ્ઞઓથી માંડીને છેક પશુજીવન ગાળતી જંગલી પ્રજ્ઞઓ સુધીની અનેકવિધ પ્રજ્ઞઓ વસે છે. જે આપણી જુદી જુદી પ્રજ્ઞઓનું જીવન, અને તે ઘડાવામાં ત્યાંની કુદરતી પરિસ્થિતિ એ બનેલે કાર્યકારણના સંબંધરૂપે સમજાવે, તો આપણા કરતાં જુદી તરેહનું જીવન ગાળતી પ્રજ્ઞઓ પ્રત્યેની આપણી ધૂણા જરૂર દૂર થાય. તેટલા માટે જગતની કેટલીએક પ્રજ્ઞઓના જીવનનો ટુંક પરિચય ત્યાંની કુદરતી પરિસ્થિતિ સાથે આપવામાં આવેલો છે.

(૧) કિરગીઝ લોકો

મધ્ય એશિયામાં ધાસનાં જે અદ્દાટ મેદાનો છે, તેનો વિસ્તાર યુરોપ કરતાં પણ વધારે છે. એ મેદાનોમાં ઝાડપાન જવંદજે જોવામાં આવે છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં ધાસ, ધાસ ને ધાસજ દેખાય છે. ગમે તે દિશામાં સેંકડો માધવ આપ્યા જઈએ તોએ ધાસ સિવાય કશુંજ નજરે પડતું નથી. એ પ્રદેશ જાણે ધાસનો એક મહાસાગર હોય નહિ તેવો છે. આ પ્રદેશમાં

સૌન્દર્યનો ખરો બહાર વસંતમાં હોય છે, પણ તે છેકંજ અદ્વકાલીન છે. શિયાળામાં પડેલો બરફ વસંત ખેસતાંજ પીગળી ભૂમિ બીની યાય છે, અને થોડાજ દિવસમાં તો ધરતીમાતા સેંકડો માઇલના વિસ્તારની ઘીલી સાડી ધારણ કરી લે છે. પણ આ ભલકો થોડાજ દિવસ રહે છે. ધાસ માસ દોઢ માસમાં તો ઉગી, વૃદ્ધિ પામી, ફૂલફળથી સમૃદ્ધ થઈ પોતાનું જીવન પૂરું કરી નાખે છે. ન્યારે એ ધાસ પર સેંકડો માઇલના વિસ્તારમાં પુષ્પો ખીલ્યાં હોય, ત્યારે ત્યાં ફરનાર પ્રવાસીને એમજ લાગે કે કુદરતે અહીં સૌન્દર્ય વરસાવવામાં જરાએ ન્યૂનતા રાખી નથી, પણ એ પ્રમાણેનું દૃશ્ય ચાર દહાડાના ચાંદરડા સરખું છે. ગીબનો પ્રખર તાપ પડતાંજ બધું ધાસ પોતાની જીવનયાત્રા પૂરી કરી સુકાઈ જાય છે અને તે પ્રદેશ ખાવા ધાય તેવો સૂકો બની જાય છે. ધાસનો આ વિશાળ સાગર સ્ટેપ્સને નામે અને તેની અંદર રહેનારા લોકો કીરગીઝને નામે ઓળખાય છે.

કિરગીઝ લોકોનું જીવન ભટકતું છે અને તેમનો ધંધો પશુપાલનનો છે. તેઓ ઘોડાં, ઊંટ, ઘેટાં, બકરાં અને ઢોરના મોટાં ટોળાં રાખે છે. તેમની મિલકતનું માપ પૈસા, દરદાગીના, મકાન કે ખેતરનાડીથી થતું નથી પણ પશુઓની સંખ્યાથી યાય છે. પ્રત્યેક કિરગીઝ કુટુંબની પાસે હજારોની સંખ્યામાં પશુઓ હોય છે, અને ધનિક કુટુંબનાં પશુઓની સંખ્યા તો લાખથી અંકાય છે.

કિરગીઝ લોકો પોતાના જીવનની બધી જરૂરતો પોતાનાં પશુઓમાંથીજ મેળવે છે. જગતની અન્ય પ્રજાઓના સમાગમમાં તેઓ બહુ ઓછા આવે છે. તેમનો ખોરાક માંસ અને દૂધ એ બેજ વસ્તુ મુખ્યત્વે કરીને છે, અને તે બન્ને તેમનાં પશુમાંથી મળી રહે છે. મકાન તરીકે તંબુનો ઉપયોગ કરે છે. તે તંબુ ઘેટાના ઊનની ફેદમાંથી બનાવે છે, ઊંટના વાળમાંથી સુંદર શેતરંજીઓ અને આલીયા બનાવે છે, તે તંબુમાં પાયરવા તરીકે કામ લાગે છે. વાસણો અને ધણોખરો સરસામાન ચામડાંનો બનાવે છે, કેમકે ચામડાનો તેમને તોટો નથી હોતો, અને ચામડાનાં વાસણો ભટકતા જીવનને માટે બહુજ અનુકૂળ થઈ પડે છે. સામાન ભરવાનાં પાકિટ, પ્રવાહી પદાર્થ રાખવાના કુદ્દા અને પાણી રાખવાની મશકો પણ ચામડાની જ હોય છે. તેમના પોશાકમાં ઊનનાં વસ્ત્રો અને ચામડાંની વસ્ત્રુઓ હોય છે તે પણ તેમને બહાર લેવા જવી પડતી નથી. ધનિક લોકો ચોખ્ખા અને ધડેલો લોટ કવચિત્ વાપરે છે. તે તેઓ આ પ્રદેશમાં થઈને પસાર થતા વેપારી કાફલાઓ પાસેથી ખરીદી લે છે. ખાદ્ય તો બધી

પીએ છે. ઉનાળાનાં વખતમાં તેઓ દોરોને કાપતા નથી, ત્યારે તેમના ખોરાક એટલું દૂધજ હોય છે. દૂધમાંથી તેઓ દહીં, છાસ, પનીર અને કુમીસ બનાવે છે.

દુધકાળ કે રોગને લીધે કોઈ કુટુંબનાં ઘણાંખરાં પશુઓનો નાશ થઈ જાય છે, ત્યારે નિરુપાયે તે નાનાં પાયા પર ખેતી કરવાનું કામ કરે છે, પણ એ ધંધો તેનામાં ઘણાજ દલકો ગણાય છે. ખેતી, વેપાર અને રથાધી હવનને તેઓ અતિરમ્ય ધિછારે છે. એટલે ખેતી કે વેપાર નિરુપાયેજ કોઈ કરે છે. બાકી તો એટ રથજથી જીજે રથજે ક્યાં કરવું, રવત'ત્ર રહેવું, ચાંદનીમાં આકાશરૂપી છત નીચે સૂઈ રહેવું, આ બધી તેમના હવનની ભોજ છે. કિરગીઝ બાળકો આખો દિવસ વહેરાં, વાઝર અને લવારાં સાથે રમે છે, અને રાત્રે તેમની સાથે સૂઈ રહે છે.

કિરગીઝ લોકોના કુટુંબમાં માણસોની સંખ્યા જેમ વધારે, ધનિક, વધારે બળવાન અને વધારે પ્રતિષ્ઠિત ગણાય છે કારણકે કુટુંબમાં માણસોની સંખ્યા જેમ વધારે હોય, તેમ પશુઓની અધિક સંખ્યા રાખી શકાય છે. જો કુટુંબમાં માણસો ઘોઠા હોય, તો પોતાનાં વધારાનાં પશુઓ ખીજા કુટુંબને આપી દેવાં પડે છે. આ કારણથી પૈસાદાર કિરગીઝ અનેક સ્ત્રીઓ પરણે છે અને ઘણાં છોકરાંને પિતા થવા તથા સંખ્યાબંધ નોકરોને માલિક થવા ઇચ્છા રાખે છે. કિરગીઝ કુટુંબમાં એક પુરુષને સો સંતાન હોવા એ કંઈ અસાધારણ જેવું નથી. આ લોકોમાં અવિભક્ત કુટુંબની પ્રજા જોડેલે અંશે છે, તેટલે અંશે ખીજા કોઈ પ્રજામાં જન્મદેજ હશે! આ બધી પરિસ્થિતિને પરિણામે તેમનામાં કુવામિમાનની લાગણી બહુજ તીવ્ર હોય છે. પ્રત્યેક કિરગીઝ પોતાના દસ પંદર પૂર્વજોનાં નામ તેમના જીવનના વિશિષ્ટ પ્રસંગો સાથે ધાર્મિક આખ્યાયિકાની માફક મગરૂરીથી વર્ણવે છે. તેમનામાં મુખીની સત્તા નિરંકુશ છે.

છેલ્લાં પાંચ હજાર વર્ષમાં તેમની જીવનપદ્ધતિમાં જરાએ ફેરફાર થયેલો નથી, જો ખરેખર આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે. આજથી પાંચ હજાર વર્ષમાં પહેલાં દિવસ બાપામાં લખાએલા ધર્મગ્રંથોમાં રહેતેના વતનીઓનો જેવો જીવનક્રમ વર્ણવેલો છે, તેવાજ જીવનક્રમ આજે પણ તેમનામાં જોવામાં આવે છે, એટલે આ ઘાસના મહાસાગરમાં અર્વાચીન સુધારો ડોઝીઢ પણ દરી શક્યો નથી.

પોપટલાલ અંગાણી

વિલાયતની શાળામાં શું ભેજો.

આપણે હિંદવાસીઓ વિલાયતની શાળા જોવા જઈએ છીએ ત્યારે પ્રથમ તો તેની સ્વાભાવિક સિસ્ત આપણને આકર્ષે છે. આ સિવાય બાળકોની નિયમિતતા, શિષ્ટ બાપા, સારી રીતમાત, કર્તવ્યનિષ્ઠા, ખીજાઓને માટે માનની લાગણી, સ્વમાનશીલતા, અને વાણી અને વર્તનમાં સત્ય વગેરેથી આપણે પ્રસન્ન થઈએ છીએ. આ મુદ્દાઓને અનુવક્ષીને તે શિક્ષકો બાળવર્ગથી માંડીને માધ્યમિક શાળા સુધી શિક્ષણ આપે છે. સાચે સાચે આરોગ્ય અને સૌંદર્યની કદર, સ્વચ્છતા વગેરે જે સુંદર આત્માનાં આવશ્યક લક્ષણો છે તેના સંસ્કારથી બાળકો અને બાલિકાઓને સંસ્કારી બનાવે છે. બાળવર્ગ જોઈશું તો બાળકોની કામ કરવાની ચોક્કસાઈ અને

હોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તરભાગ નં. ૧૪૦૭૪

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગમાં હોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા તા. ૨૯ મી માર્ચ ૧૯૪૩ને શુક્રવારે અને તે પછીના દિવસોએ નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ

ભરૂચ

નડિઆદ

સુરત

ગોધરા

૨. સરકારી પરીક્ષા તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના મુંબઈ વર્નમેન્ટ ગેઝેટના ભાગ પહેલાના પૃષ્ઠ ૧૯૬૮ થી ૧૯૭૧ સુધીમાં પ્રગટ થયેલી તા. ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮ ની નં ૨૨૮૮ની કેળવણીખાતાની સરકારી જાહેરખબરમાં જણાવ્યા મુજબ લેવામાં આવશે.

૩. દરેક સ્થળે પરીક્ષાનું કામ કમિટીને હસ્તક રહેશે. અમદાવાદ, નડિઆદ, ગોધરા, ભરૂચ અને સુરતની સરકારી હાઇસ્કૂલોના હેડમાસ્ટરો તે તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ તરીકે કામ કરશે.

૪. નક્કી કરેલું હાપેલું ફોર્મ જારીને ઉમેદવારોએ પોતાની અરજી તથા પરીક્ષાની ફીના રૂ. ૩), જે સ્થળે પોતે પરીક્ષા આપવા ઇચ્છતા હોય તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ ઉપર તા. ૧૫મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૩ સુધીમાં કે પહેલાં મોકલી આપવી; તે તારીખ પછી મળેલી અરજીઓ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

પરીક્ષા માટેની અરજીનું ફોર્મ પ્રેસિડેન્ટ કનેથી વગર ફીએ અરજી કરવાથી મળી શકશે.

૫. અભ્યાસક્રમની ચોપડીઓનાં નામ તા. ૫ મી નવેમ્બર ૧૯૩૧ ના મુંબઈના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૨ જના પૃષ્ઠ ૨૨૦૪ માં પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે.

૬. દરેક પુરુષ વિદ્યાર્થીનું તા. ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૪૩ સુધીમાં ૨૫મું વર્ષ પૂરું થયેલું હોવું જોઈએ નહિ, અને જે જિલ્લામાં પરીક્ષા આપવા માગતા હોય તે જિલ્લામાં છેલ્લા ૭ માસ સુધી તે રહ્યા હોવા જોઈએ.

૮. તા. ૩૦ મી જુન ૧૯૨૮ ના નં. ૪૨૪૮ ના કેળવણીખાતાના સરકારી હુકમની રૂએ મંજૂર કરવામા આવેલા અને તા. ૫ મી જુલાઈ ૧૯૨૮ ના મુબઈના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૧લાના પૃષ્ઠ ૧૩૬૮-૧૩૮૫મા પ્રગટ કરેલા ઉર્દુ-ગુજરાતી અને ગુજરાતી-ઉર્દુ ધોરણો પ્રમાણે ઉર્દુમાં લેવાની, ઉર્દુ ઉમેદવારો માટેની વર્નાક્યુલર શાક્રનલ પરીક્ષા પણ સદરહુ રચણાએ તેજ વખતે લેવામા આવશે.

૯ તા. ૬ ટી જુલાઈ ૧૯૨૫ ના નં. ૧૧૯૯ ના કેળવણીખાતાના સરકારી હરાવની રૂએ અને તા. ૯ મી જુન ૧૯૨૮ ના નં. ૧૧૯૯ ના કેળવણીખાતાના સરકારી હરાવની રૂએ સુધારેલા ખેતીકામના ઔચ્છિક અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા આપનાર ઉમેદવારોની પરીક્ષા અમદાવાદ, નડિઆદ, ગોધરા, ભરૂચ અને સુરત એ રચણાએ તેજ સમયે લેવામા આવશે.

ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબની } (અગ્રેજીમાં સહી) એસ. એસ. ઓફિસ, અમદાવાદ.	(અગ્રેજીમાં સહી) એસ. એસ. કેમેરોન
તા. ૧૩ મી જાન્યુઆરી ૧૯૩૩	એ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૧૩-૧-૩૩ ના ૫૧ નં. ૧૪૦૭૬ના હુકમ અનુસાર)

ખાળકોને રમત સાથે જ્ઞાન આપવા માટે પાંચ રંગમાં
છાપેલા સાહિત્યોની

ગણિત પ્રવેશ પેટી (લેખકની)

ઘણા સુધારા વધારા સાથે કિં. માત્ર રૂ. ૪)

ઉત્તમ અભીપ્રાયો મળ્યા છે. એક પેગી મંગાવી ખાત્રી કરો.

ગણિત પ્રવેશ પુસ્તક ૧ હું કિં. ૦-૨-૬ સિદ્ધક આશ્રિતિ કિં. ૦-૬-૦

રોખ પ્રદર્શન:—ગણિત પ્રવેશ ઓફિસ-રાજકોટ.

ચિત્રચુક્ત મૂળાક્ષર

સામ્રજ ૨૦x૩૦

કિંમત ૦-૪-૦

‘આથી જ’ સુધી જુદા જુદા રંગીન ચિત્રો સાથે મૂળાક્ષરો આપવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત ૧ થી ૧૦ સુધીના અંકો સંખ્યા પ્રમાણે ચિત્રો મૂકીને બતાવેલ છે.

નાની વયમાં બાળકોને ચિત્રો જોવાનો શોખ હોય છે તેથી આ નકશાના આકર્ષક ચિત્રોથી બાળક ખુશ થશે, તેમજ મૂળાક્ષરો એકદમ થોડી મહેનતે શીખી જશે. આજેજ એક નકલ તમારા માટે ૦-૪-૦ ની ટિકિટા ખીડીને મંગાવો:-

આ નકશાના ચિત્રો બાળકના પરિચયનાજ પસંદ કરવામાં આવેલ છે તેથી ગમત સાથે જ્ઞાન મળે છે. પાંચ રંગમાં સરસ કાગળ ઉપર છાપવામાં આવેલ છે.

વારનીસ કરેલા લાકડીવાળા નકશાની	કિં. ૧-૦-૦
લાકડાની પટ્ટી ઉપર ચોઠેલા મૂળાક્ષરની પેટી „	૧-૦-૦
ચિત્રોના નામ (ચિત્રો સાથે) પેટીની „	૧-૦-૦
અંકશિક્ષણની પેટી (૧ થી ૧૦ સુધી) „	૦-૮-૦

જેયંદ તલકશી એન્ડ સન્સ,

વઢવાણ સીટી.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં શાળોપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.		ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦	અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૨-૩
*આરોગ્ય શિક્ષકા	૦-૭-૦	*સરળ ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ	૦-૪-૦
ખાળવીર (સ્કાઉટ વિષે)	૦-૮-૦	મુંબઈઈલાકો (ઈન્ડિસ્તાન સહિત)	૦-૫-૦
હસરત અને હિલ	૦-૧૨-૦	સેવાઈ સમય	૦-૧૦-૦
ધરમાં અને બહાર	૦-૧૨-૦	ખાળગીત	૦-૧-૦
રમવાની રમતો		ખાળકાગીત	૦-૧-૦
આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨	૦-૧-૬	*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ	
		ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૦

—વસ્તુલભાઈ લક્ષુભાઈ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન દબ્બથી લખાએલું
ખાળસાહિત્ય.

મયુરદેવ આખ્યાન	૦-૪-૦
લીમઆતુર્ય	૦-૪-૦
વીર અભીમન્યુ અને મહુલાદ	૦-૮-૦
અલાઉદ્દીન અને દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦
ખાળસંગીત માળા (દારમોનિયમ ગાઈડ)	૦-૩-૦
માહિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૦

દાલમાજ
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલી
સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.

અત્યારસુધી બહાર પડેલી
ભૂગોળોમાં આ પહેલીભૂગોળ ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલી છે.
ખાળકો પોતાની મેળે ચાંચી સમજી
શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત
નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક
જિલ્લાની હકીકત નવીન દબ્બથી
આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાયમિક શાળા, માધ્યમિક શાળા, કૉલેજ, લૉ કૉલેજ, મેડીકલ, ટેકનીકલ, લાયબ્રેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નેમજ નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ સામાન કિફાયત ભાવે મળશે. બહારગામના ઓર્ડરો ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામા આવે છે. શિક્ષકોને ભરપૂર કમિશન આપવામા આવશે. એક વખત ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરશો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલા છે.

* ખાળોપયોગી વાર્તાઓ ભાગ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ હમણાં બહાર પડી છે. નાનાં ભાઈઓ માટે ધણીજ ઉપયોગી અને આનંદદાયી છે

અડાયતા ભુકડીયો, રીચીરોડ ચંડુલાલ મણીલાલ પરીખ,
ખાલાલનુમાન, અમદાવાદ.

ગાંડીવ અને બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાયેલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટોશ્ટોયની ૩ વાતો	૦૮	૨૩ હાયા-ધમધમ ચાલે	૦)~
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકામરી	૦)~
૩ ગિરબલનો બન્ધુ	૦૧	૨૫ ચોપગાંની ચતુરાઈ	૦
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૬ ગધેડાનું રાજ	૦)~
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડાંની દુકાન	૦)~
૬ ભીખ	૦૧	૨૮ બકુઈ જમરખ	૦)~
૭ જ્યમ્બૂજંગ	૦૮	૨૯ મકનો મરતાનો	૦)~
૮ બાળવિદાર (૧)	૦૧૧	૩૦ બંગાળી ગિરબલ	૦૮
૯ વાંચોનું વન	૦૧	૩૧ બુલબુલામણી	૦)~
૧૦ બકુઈ દાર	૦૧	૩૨ સવાડાની આપવીતી	૦)~
૧૧ બરશીપુરી	૦૧	૩૩ જોડી જોડી વાતો	૦૧
૧૨ સોનાકુમારી	૦૧	૩૪ સિંપાઈ દાદા	૦)~
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૧૧
૧૪ કચુંબર	૦)~	૩૬ કાલસાકાકા	૦૧
૧૫ ધુપસળા	૦૧	૩૭ સખરસ	૦)~
૧૬ બાળવિદાર (૨)	૦૮	૩૮ કીર્તિસ્તંભ	૦૧
૧૭ મોતીના દાણા	૦૧	૩૯ રિક્ષીટેક્ષી	૦૧
૧૮ કેરીના ભાણ્યાં	૦)~	૪૦ સારંગીવાજો	૦)~
૧૯ એક હતો કૂતરો	૦૧	૪૧ ખરેખરી વાતો	૦)~
૨૦ નવનીત	૦)~	૪૨ મોસાળની મોજ	૦)~
૨૧ મિયાઈ	૦)~	૪૩ રશીદની પેટી	૦)~
૨૨ મેઘધનુષ	૦૧	૪૪ પુસ્તકાલય	૦)~
		૪૫ ગ્રાણીપુરાણ	૦)~

* નવી નવી છપાતી બાપ છે *

ઇનામ-લહાણી માટે અન્વેષ

મુંબઈ, અમદાવાદ, કરાંચી, વડોદરા, નડિઆદ, ભરુચ વગેરે સ્થળે.

અથા બુકસેલરો વેચે છે.

• મુખર્ષિ કલાહના, પશ્ચિમ હિંદ એનલિસના અને ધણી સ્ટેટના કેળવણીખાતાએ
પાઠ્યપુસ્તક, ટીચર્સબુક કે લાઇબ્રેરીબુક તરીકે મંજુર કર્યા, છે,
એનલિસ, સ્ટેટ, મ્યુનિસિપાલીટીઓ, ને લોકવગોળેએ ચલાવવા સરકારુલર કર્યા છે

• કુમાર-ગણિત

પહેલો, લાગ પહેલોખ

[ભૂમિતિ સાથે] [વામિતિ સાથે]

૦-૧-૦, [આ આ, ૧ ૦ ૭-૦]

• કન્યા-ગણિત

લાગ બીજો

[ચોથા ધોરણ સુધી કોલેજ સુધી]

આ, ભૂમિતિ સાથે, ૩ ૦-૧૦-૦

• કમિક-ભૂમિતિ *

લાગ પહેલો, લાગ બીજો

[ત્રીજા ધોરણ સુધી], [ચોથા ધોરણ માટે]

૩ ૦-૨-૦ ૩ ૦-૨-૦

• કુમાર-ભૂમિતિ *

૩ ૦-૨-૦

સરલ-ખાળપેથી *

[૧૧ મી આ, ૩ ૦-૧-૦]

!! નવા પ્રસિદ્ધ થયા !!

!! નવી શૈલી, નવા વિચારો, પુષ્કળ ઉદાહરણો !!

[આધારિક શાળાઓનાં ધોરણો માટે]

• અનડા-ગણિત

ધોરણ બીજું *

સાથે, બી આ, ૩ ૦-૪-૦

• અનડા-ગણિત

ધોરણ ત્રીજું *

સાથે, બી આ, ૩ ૦-૪-૦

• અનડા-ગણિત

ધોરણ ૭ ફુ +

[પી આ, ૩ ૦-૫-૦]

• અનડા-નામું

* જ્યાં-પહેલો, લાગ બીજો +

[બી આ, ૩ ૦-૩-૦] ૩ ૦-૪-૦

વાપરનાગ મુખકે વખાણે છે.

માર્ક કમિટન, નકલો માટે નીચેને સ્થાનમાં લખો

સ્વતંત્રી પુસ્તકાલય અનડા *

દેડમારના, ગેરીયાલિન મેમોરિયલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ધોરણદ.

* ભાષા તથા ઉચ્ચશિક્ષા અને અટ

+ ફક્ત ઉચ્ચશિક્ષા નર

નવાં પુસ્તકો
મ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો.

પુસ્તક ૧

લેખક-સાકરવાલ અમૃતલાલ (દવે)
જા. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

વ્યાકરણના ઘણાં લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના, સરળતા અને સૈદ્ધી એવાં મુદ્દો છે કે બાળક સુખવાચી સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓના બોલે સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલોમાં હામલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧. હું ૦-૩-૦

" ૨ જી ૦-૪-૦

મ. મ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો.

ગુજરાતી એટલાસ

પ્રકાશ બૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઠાઈ, પછી ભૌગોલિક ચચેત્રા

ફેરફાર સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના અધ્યાય વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. બીજાં જુની દબથી લખાએલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વખત પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૨૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આપો જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની જદમાએલી પદ્ધતિ અનુસર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના અધ્યાયોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું ધણું જરૂરું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીઝીરાઈ, અમદાવાદ.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

માર્ચ સને ૧૯૩૩

“નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા-આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-સાહેબના વખતમાં જે રીતરિવાજ હતા, હાલનાં તે તે બધે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ગરેબર આપણાં મુશ્કેલી પછી સત્યના દહ અને ધીમા વિકાસને ક્ષેત્રે વધારે કાળા થએલા દોડો દાલના કરતાં વધારે સારી ચોળાની જેમ કાઢશે.”

દેવવળીખાતાના લેકચરથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (અ. સ્ટ. ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ પાટી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. સી. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વામીન શોખ્યા છે)

શ્રી “રામમંડળ બુકબિલ્ડી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં શ્રી જી દેવીદાસ ઇનવાલે પ્રાપ્ત
સલાખાસ શેડ-અમદાવાદ.

અનુકંમણિકા

સ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧. વાચનપદ્ધતિ	...	૬૬
૨. વાર્તા અને નીતિબોધ	...	૬૮
૩. યુરોપનો અનુભવ	...	૭૦
૪. યુજ્જ્વાલનાં અભ્યુદયનાં શબ્દચરિત્રો	...	૭૭
૫. પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં વિજ્ઞાનના પ્રયોગોનું પ્રદર્શન	...	૮૧
૬. શિક્ષણમાં ભૂગોળનું સ્થાન	...	૮૬
૭. સને ૧૯૩૨ માં હોકરીઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં જોડેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમીક્ષા	...	૮૮
૮. ધનામ પત્રક	...	૯૩
૯. ખાનગી નહેરુખબર	...	૧૬

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ ગુણોવાળું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને દુહીગોળી લખાવટના સંધારા ઉપરાંત એકા, શેરો, વિમા અને પોસ્ટલ એડર વિષે પુરી માનીતી તથા જુનાં મનોચિત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોચિત્ર દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી વાંચી કરવા વિનંત છે. પોસ્ટલ ૦-૨-૦ મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી, રૂંદરા—ક. ના. ની. કંપનિ, ભરૂચ—દેસાઈ અર્ધસ, સુકેશ્વર, એન/ટ—આમદાવદ માણેશ્વાર ભામચંદ સાહ, ઇગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ, ગયમગતા એફિસ, પેટ્રોમોડ—વડોદરા

૭૭

“માહારાજશ્રી નરસિંહરામ-બીલખા” તરફથી અનાતન ધર્મના શિક્ષણની યોજના

યુજ્જ્વાલની અંગ્રેજી શાળાના બે દિદુ શિક્ષકો તથા ટ્રેનિંગ કોલેજની દિદુ વિદ્યાર્થીઓ ધર્મનાં ઉચ્ચ તત્ત્વોને જાણી, ધર્મરત્ને ઓળખવા પ્રયત્ન કરી, જીવનમાં સાચી ચાંનિનો અનુભવ કરવા હચ્છતા હોય તથા યોજનાના વિદ્યાર્થીઓને પોતે પ્રાપ્ત કરેલા ધાર્મિક જ્ઞાનનો લાભ આપી તેઓને ધર્મ-નીતિને માર્ગ દેરવા હચ્છતા હોય તેમને માટે બીલખા (કાદિઆવાડ) આનંદાશ્રમમાં પ્રતિવર્ષ શિષ્યાળાની ને જનાળાની રચના સમયમાં એક ખાસ ધાર્મિક વર્ગ અધ્યાવવામાં આવે છે. એ ધાર્મિક વર્ગમાં બક્ષિ, ચાન, યોગ, નિત્યકર્મ ને લગરદગીતાદિ શાસ્ત્રોનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. એ લાભ લેવા હચ્છનારને બોજનાદિની સમગ્ર આનંદાશ્રમ તરફથી આપવામાં આવે છે. આવવા હચ્છનારે જવાબીપત્તાથી આગળથી પૂછીને આવવું.

મેનેજિંગ ટ્રસ્ટીઓ—આનંદાશ્રમ-બીલખા—કાદિઆવાડ.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

માર્ચ સને ૧૯૩૩

[અંક ૩

વાચનપદ્ધતિ

બાળકના અભ્યાસક્રમમા વાચન એ ઘણો અગત્યનો વિષય છે. જે વ્યક્તિને વાચતા આવડે છે તેણે સાહિત્યના ભાડારની કુચી મેળવી છે એમ નિઃસંશય કહી શકાય, કારણ કે તેનામા વાચવાની જે શક્તિ છે તે વડે ભાષાનું કોઈપણ પુસ્તક તે વાચી શકે છે. પુસ્તકોના પ્રગ્નની વ્યક્ત કરેલી ભાવના, વિચાર તથા લાગણીનો સમૂહ કે મગ્ન હોય છે જે મનુષ્યને વાચતા આવડતું નથી તે તેનો લાભ લઈ તેના અત્માને સંસ્કારી કરતો નથી. સમાજની અનેક વ્યક્તિઓએ અતઃના વિચાર કે લાગણીનો જે અનુભવ કર્યો હોય છે તેનો આવિર્ભાવ સાહિત્યમા થયેલો જોવામા આવે છે. આ કારણને લીધે જે પ્રગ્નના સાહિત્યમા સર્વ અને ઝોગસૂ હોય છે તેનો લાભ વિદ્યાર્થીઓને તેમજ બીજા માણસોને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે મળે છે.

આ પ્રમાણે દરેક વ્યક્તિને વાચતા આવડવું જોઈએ એ સ્પષ્ટ છે, પણ વાચનની કઠગી અને કટાળાભરેલી રીતને લીધે નાના બાળકોને વાચવા શીખવાનું મન થતું નથી. શિક્ષણની જે પદ્ધતિ સરળ, અને શાસ્ત્રીય હોય તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. વળી તે રસિડ અને ફળદાયી હોવી જોઈએ. કોઈ પણ પદ્ધતિમા બાળકને રમ પડે નહિ તેમજ તેનું ફળ જોઈતા પ્રમાણમા આવે નહિ તો તેનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. હાલની વાચનપદ્ધતિનો મુખ્ય દોષ એ ગણાય છે કે બાળકને તેને લીધે વાચવાનું

ગન થતું નથી. ખરી રીતે તો બાળકનું મન વાંચવા માટે પ્રથમ તત્પર થવું જોઈએ. તેની જિજ્ઞાસા એ વાચનનું મૂળ કારણ હોવું જોઈએ. જે બાબત બાળકને વાંચવાની છે તેમાં તેને રસ પડે જોઈએ. વળી તેની સાથે વાચન-પદ્ધતિ શાસ્ત્રીય એટલે વિદ્યાર્થીના માનસને અતુટ જ હોવાની ખાસ જરૂર છે. ત્યાંસુધી હાલની વસ્તુસ્થિતિમાં ફેરફાર કરવામાં આવે નહિ ત્યાંસુધી બાળકની વાચનશક્તિમાં સુધારો થાય, અને તેને કંઈપણ વિશેષ વાંચવાની ઇચ્છા થાય એ અસંભવિત છે.

વાચનની અયોગ્ય પદ્ધતિની અસર હાલના બાળશિક્ષણમાં જણાઈ આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ આઠ વરસ સુધી પોતાની માતૃભાષાનો અભ્યાસ કરે, પણ તેમને થોડાં વાક્યો સંબંધપૂર્વક અને સ્પષ્ટ રીતે લખતાં તથા બોલતાં આવડે નહિ તો તેનું કારણ શોધી કાઢી તેમાં સુધારો કરવાની જરૂર દરકોઈ મનુષ્ય સ્વીકારશે. વિચાર કરતાં તેને માટે પ્રથમ બાબત એ માલમ પડે છે કે બાળવર્ગનાં બાળકોને વાંચવાનું મન થાય એવી શૈલીથી તેમને શીખવવું જોઈએ. છુટા અક્ષરો કે શબ્દો શીખવવા કરતાં બાળકોને ટુંકાં તથા સરળ વાક્યો વાંચવા બહુ મગે છે. એ તે વાક્યો કોઈ પ્રાણી, પક્ષી કે ઉપયોગી પદાર્થને લગતાં હોય છે તો તેમાં તેમને વધારે રસ પડે છે. જે શબ્દોનું વાચન અર્થગ્રસ્ત હોય છે, તે બાળક સરળ રીતે વાંચે છે. વળી જો કોઈ વાતોને લગતા વાક્યો વાંચવાનાં હોય છે તો તેથી તેની વાચનની જિજ્ઞાસા વધારે સનેજ થાય છે અને તેથી તે ધ્યાનપૂર્વક વાંચવા પ્રેરાય છે.

કેરવું પડે છે. આ કારણેને લીધે આપણા પ્રાંતની શાળામાં આ વાચન-પદ્ધતિનો પ્રચાર વધતો જોવામાં આવતો નથી. વાચનપદ્ધતિમાં ઉત્પન્ન થતી મુશ્કેલી દૂર કરવાને માટે ગોધરા મિશન ટ્રેનિંગ કોલેજ તરફથી વાર્તાને લગતાં પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે. તેમજ તેનાં શિક્ષણસાહિત્યો પણ તૈયાર કરવામાં આવ્યાં છે. એ સંસ્થાના મંચાલકો ધણા વરસથી તેનો ઉપયોગ કરે છે. વળી હાલમાં અમદાવાદની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજના શિક્ષકો તરફથી બાલવિનોદ નામનું પુસ્તક બહાર પડ્યું છે.

હાલમાં જમાનાને અનુસરી આપણે મોટરમાં મુસાફરી કરીએ છીએ. ગાડા તથા ધોડાગાડીનો ઉપયોગ આજે થઈ ગયો છે, તો કેળવણીના ક્ષેત્રમાં પણ જે પદ્ધતિ વધારે શાસ્ત્રીય અને કાર્યસાધક હોય તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જેમ બાળક મોટું થાય છે તેમ તે છુનાં કપડાં મૂકી દઈ તેને અંધએસતાં નવાં કપડાં પહેરે છે; તેમ શિક્ષણમાં જે બાબતો શુભ અને નિરુપયોગી થઈ હોય તેનો ત્યાગ કરી વધારે સારી રીતનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ, અને તેનો લાભ આપણા બાળકોને આપવો જોઈએ. જેટલા પ્રમાણમાં શિક્ષણપદ્ધતિ શાસ્ત્રીય હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં બાળકના મનનો યોગ્ય રીતે વિકાસ થાય છે. ગામડાના શિક્ષકોને ધણી મુશ્કેલી હોય છે એ બાબતનો ઈન્કાર થઈ શકે એમ નથી, તેમ છતાં શિક્ષકોની સગવડ હોય ત્યાં તેઓ ધણું કરી શકે એમ છે એ બાબત બૂલી જવી જોઈએ નહિ.

વાર્તા અને નીતિબોધ

વાર્તાશિક્ષણના હેતુ સંબંધી કેટલાક શિક્ષકોમાં ગેરસમજ થતી હોય એમ લાગે છે. તે દૂર કરવાને માટે આ પત્રમાં વાર્તાનો હેતુ, વાર્તા અને ચિત્ર તથા વાર્તા કહેવરાવાની અગત્ય એ સંબંધી અગાઉ કેટલાક લેખો લખવામાં આવ્યાં છે. તેને લગતા નીતિબોધના પાંચ વિષે પણ વિવેચન કરવા જેવું છે; કારણ કે ધણા શિક્ષકો વાર્તા કહી પછી બાળક પાસે તેમાથી બોધ કદાવે છે અને તે વારંવાર તેના મગજમાં ઠસાવે છે. વળી આ ઉદ્દેશને અનુસરી વાર્તાની પર્મદગી કરવામાં આવે છે. આ બંને બાબતોથી વાર્તાશિક્ષણનો હેતુ ફળીભૂત થતો નથી એ મુદ્દો બાળકના રાખવાની જરૂર છે.

ગેરસમજીતીમાં વધારો પાછો આવનારના અમુક પ્રકારના વર્તન પરથી થાય છે. પરિણામે જે પાશ્ચાત્ય ગ્રંથ સાથે હાલ તુરતમાં આપણું દિત્ત જોડાઈલું છે, લંગલંગ દોઢસો વર્ષનો જેની સાથે સંબંધ છે તેના ધર- ખાર આપણે જોયાં નથી, તેઓનાં આદર્શો આપણે જીવ્યાં નથી, તેઓની શીતલાત આપણે અવલોકી નથી અને તેમનાં વ્યક્તિગત અને સમજિ- ગત વ્યવહારમાંથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તત્ત્વને સમજી સંગ્રહી શક્યા નથી. આટલાં વર્ષોનો જેની સાથે પરિચય હોય તેને આપણે ધરાધર જાણીએ નહિ અને તેમની સંસ્થાઓ, ખાવા પીવાના વ્યવહારો, સમાજ સંગઠન, અભ્યાસ સ્થાનો, આનંદ સ્થાનો, અને આપણું સામાજિક રાજકીય અને વ્યાવહારિક તેમજ ઔદ્યોગિક અને નૈતિક બંધારણ સમજીએ નહિ એ ઇચ્છવા યોગ્ય લાગ્યેજ ગણાય. આપણા સમાન પંક્તિવાળા કે ઉપરની કે નીચેની પંક્તિવાળાના આચારવિચાર અને રહેણીકરણીના નિયમો જાણવાની આપણી ખાસ ફરજ છે. આપણે અત્યારે તેની જરૂ- રિયાત છે એ આપણે કાંઈ નહિ તો સામાન્ય વ્યવહારના નિયમો પણ સ્વીકારવું જોઈએ. એ સર્વે બાબતોમાંથી આપણે કાંઈ આંદરી શકીએ. આપણી પૌર્વાત્ય ભૂમિકામાં પાશ્ચાત્ય સંસ્કારને કયું સ્થાન છે—આપણે તત્ત્વે સમજી વિચારી આપણા વ્યવહારમાં, વ્યાપારમાં ઉદ્યોગ હુનરમાં, નૈતિક વર્તનમાં અને સમાજના સંગઠનમાં લાવી શકીએ ત્યારેજ આપણે આપણા ધરના માલિક થવાનો દાવો સિદ્ધ કરી શકીએ એમ મને લાગવાથી આ વિચારો જણાવ્યા છે. આપણે કઈ વાતો અને કઈ સંસ્થાઓ સ્વીકારવી એ તદ્દન જુદો વિષય છે; પણ પ્રથમ તો આપણે પાશ્ચાત્ય સંસ્થાઓને સમજવી જોઈએ અને સમજવા માટે મુસાફરી કરવી જોઈએ. એમના સ્થાનમાં જેઈ એમને જોવી જોઈએ. એમના ધરખાર, રહેણીકરણી જાણવાં સમજવાં જોઈએ અને તે પણ સર્વ પ્રેમભાવે કરવું જોઈએ. પ્રથમથી આપણે એવા વિચારથી ચાલીએ કે યુરોપમાં સર્વત્ર નાસ્તિકતા, અમાન અને અવ્યવસ્થા છે તો આપણે કાંઈ નવું શીખી શકીએ નહિ. સમજવા માટે પ્રેમભાવની જરૂર છે અને આદરવા પહેલાં સદ્ગતિનિરીક્ષણ, પૃથક્કરણ અને અભ્યાસની જરૂર છે. કાંઈ પણ સમાજને સમજવા માટે તેમના સ્થાન પર જવાની ખાસ જરૂર છે. અભ્યાસ કરવા માટે ખારીક અવલોકન કરવાની જરૂર છે અને કાંઈપણ હકીકત સ્વીકારતાં પહેલાં આપણા સંસ્કારોનો અભ્યાસ, આપણા આદર્શોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ અને આપણા વ્યવહારને પરિવર્તન આપવામાં રાખવી જોઈતી સલાહ એ બધાંની

બહુ જરૂર છે. પાશ્ચાત્ય બધું નિંદનીય નથી, પૌર્વાસ બધુ સાર્વાત્રિક થઈ શકે તેવું નથી. હવે આપણે વ્યવહાર આખી દુનિયા સાથે કરવાનો છે; એટલે અસહની પેઠે હિંદુસ્તાનના દરવાજા બંધ કરીને, બેસી શકીએ તેમ નથી. એની સાથે જે કાંઈ પૂર્વ સંસ્કારો રહ્યા છે તે આપણે ખોઈ નાખીએ તો અન્યને આપવાની આપણી પાસે ખીણ કોઈ ચીજ નથી. એ ચીજ ખોઈ બેઠા પછી સાંપડવી લગભગ અશક્ય છે અને અત્યારે તો સ્થિતિ એવા પ્રકારની છે કે ઘણુંખડું સમગ્રતા વગરનું અનુકરણ થાય છે. રહસ્ય પ્રાપ્ત કરવાને બદલે ઉપરનો ભપકો આંદરી દેવાય છે અને ઠેકાણા વગરનું ગાંડું આમતેમ ધસડાયા કરે છે. આપણી અત્યારની સ્થિતિ હોકાયત્ર વગરના વહાણ જેવી છે. આપણે આ મહા પરિવર્તન કાળમાં બહુ વિચાર કરવાની જરૂર છે. ઘણું જોવા જાણવાની જરૂર છે અને ચોક્કસ પગલે અને ધારેલે હિસાબે આગળ વધવું હોય તો મુસાફરી કરવાની ખાસ જરૂર છે. અતુરાઈ પ્રાપ્ત કરવા માટે અસહના જાણીતા નીતિના સંસ્કૃત વાર્તિકમાં જે અનેક સાધનો ગતાવ્યાં છે તેમાં અગ્રસ્થાન દેશાટનને આપવામાં આવ્યું છે તે તદ્દન યોગ્ય લાગે છે. દેશાટન કરવાથી અનેક પ્રકારના મનુષ્ય સ્વભાવનો અભ્યાસ થાય છે. જુદા જુદા રીતરિવાજો જાણવામાં આવે છે અને ખાસ કરીને આપણી જાત ઉપર ઘણો વિશ્વાસ આવે છે. બહાર ગામ ગયા પછી આપણે આપણા પેતાના ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. આપણામાં કંઈ શક્તિઓ છુપાઈ રહેલી છે તેનો આપણને ખ્યાલ આવે છે અને અનેક નાની મોટી અગવડોમાં આપણે કેવી રીતે બહાર નીકળી શકીએ છીએ તે પર આપણી મુસાફરીની ક્તેહનો આધાર રહે છે. આખા જીવનમાં આત્મવિશ્વાસ અથવા સ્વાવલંબન અતિ અગત્યનો સદગુણ છે એનું જ્ઞાન થાય છે. વધારે મહત્વની હકીકત આપણા વિચારક્ષેત્રની થતી વિશાળતા છે. આપણને નિર્ણય કરવાનું સાધન આપણા વિચારોનો સરવાળો છે. આપણું ભડોળ નાનું હોય તો નિર્ણય કાચા, અધુરા અને અપરિપક્વ રહે છે. જેમ ભડોળ મોટું તેમ નિર્ણય ચોક્કસ અને લાંબો વખત ચાલે તેવા હોય છે. એવા નિર્ણયો મુસાફરી પુરા પાડે છે. દેશાટનના અનેક ગુણો છે. હિંદુસ્તાનની નજરે મુસાફરી કેવી રીતે કરવી અને તેને માટે તૈયારી કેવી કરવી તે પહેલેથી નક્કી કરી લેવું જોઈએ. યુરોપની મુસાફરી કરવાનો સર્વથી વધારે અતુક્રૂણ સમય ગરમીનો છે. એપ્રિલથી સપ્ટેમ્બર સુધીનો સમય બહુ અતુક્રૂણ છે. માર્ચ માસની અધવચમાં નીકળવાનું બની આવે તો ઘણું ઠીક પડે છે.

યુરોપમાં ખરી જોવાની ચીજો કુદરતનો સૃષ્ટિસૌંદર્ય ઉપરાંત મોટા દેવળો અને લગ્ન મુકામો છે. ખરી કોમત સમગ્રતા મોટે શિષ્ય-સ્થાપત્યના પ્રકાર અને દરેકની વિવિધતા અને વિશિષ્ટતાનો અભ્યાસ કરવો. ગોથિક સ્ટાઇલ, કોરીનથીઅન, અને ડોરીઅન એ ત્રણેના પ્રકાર તથા રોમેનિક સ્ટાઇલ, ગ્રીક સ્ટાઇલ, બાઇઝેન્ટાઇન વગેરેનો તદ્દાવત બરાબર સમજ્યા વગર શિષ્યના ખરા નમુનાઓનો ખ્યાલ નહિ આવે. મોટાં લગ્ન દેવળોમાં કારીગીરી, અને શિષ્ય કેવું છે તેનો બરાબર અભ્યાસ કરવા માટે નહિ તો આનંદ મેળવવા માટે પશુ શિષ્યના પ્રાથમિક જ્ઞાનની જરૂર ધણી છે. ચિત્રકળાની અનેક ગેલેરીઓ આવે છે. એમાં લાખો રૂપિયાની કિંમતનાં ચિત્રો હોય છે. પેઇન્ટિંગ અને મોઝેઇક કામમાં ઘણો તદ્દાવત છે. પેઇન્ટિંગ એ કેન્વાસ અથવા શરૂઆતમાં કપડાં પર તેલરંગથી કાઢેલું ચિત્ર હોય છે અને મોઝેઇક એટલે નાના પાંચરો કે આરસના ટુકડા બેસાડી તેનું ચિત્ર બનાવ્યું હોય છે. મોઝેઇક ચિત્રમાં કુદરતના દેખાવો અને મનુષ્યની હાથી આવી શકે છે. આ કળા ખાસ સમગ્રતા જેવી છે. એની જુદી જુદી સ્કૂલોનો ખ્યાલ કરવાનો છે. ઇટાલીમાં ચાર સ્કૂલો મોટી છે. વેનિશિઅન સ્કૂલ, ફ્લોરેન્ટાઇન સ્કૂલ, મીલાન (અથવા લોન્બાર્ડી) સ્કૂલ અને રોમન સ્કૂલ. આ દરેકનો ખ્યાલ અને ખાસિયતો જુદી જુદી છે. એમાં મનુષ્ય શરીરનો આકાર, લાવ, અલિનય, મોડાનો ચહેરો, પરસ્પેક્ટિવ (દેખાવ) અને દૂર-નજીકના લાવોમાં બહુ વિવિધતા છે. કોઈ અલિનયપ્રધાન છે, કોઈ ચહેરો પર લાવ લાવવામાં કુશળ છે, કોઈ નૈસર્ગિક લાવો વધારે લાવે છે, કોઈએ જતાવરનો અભ્યાસ કરેલો હોય છે, કોઈ સૌંદર્યને પૂજે છે, એ સર્વે તદ્દાવત કળાની દૃષ્ટિએ સમગ્રતા જેવા છે. પ્રથમ કપડાં પર પેઇન્ટિંગ થતું હતું, સારપણી કેટલાક ફરકાર થયા. દરેક સૈકામાં ચિત્રકળા કેવી રીતે વિકાસ પામી અને દરેક સ્કૂલ કેમ વધી તેનો ઇતિહાસ સમગ્રજ્ઞાની જરૂર છે. એ ઉપરાંત ફ્રેન્ચ સ્કૂલ, જર્મન સ્કૂલ, બેલ્જિઅન સ્કૂલ, ઇંગ્લિશ સ્કૂલ, જર્મન સ્કૂલ, નોર્થેલિઅન સ્કૂલ એ દરેકનો તદ્દાવત, વિકાસ અને વર્તમાન શૈલી ઉપર બરાબર લઘ્ય આપવાની જરૂર છે.

સંગીત એ જરા આકરો વિષય છે. આપણું સંગીત તાલસુર પર રચાયેલું છે. યુરોપીય સંગીતમાં સંવાદને મુખ્ય સ્થાન છે. મ્યુઝિક પાછી ઇટાલીઅન, જર્મન, ફ્રેન્ચ, ઇંગ્લિશ સ્કૂલો છે. એ દરેકમાં થોડો થોડો તદ્દાવત છે અને અન્યત્ર ડાન્સ મ્યુઝિક હોય છે. એમાં કળા

છી છે. તે સમજવા માટે એના પ્રકાર જાણી લેવાની જરૂર છે. 'વનસ્ટેપ' વોલ્ટસ-ટેંગો વગેરે એના પ્રકાર છે. નાચ આપણા તાલેને ધણો મળતો આવે છે. અમેરિકન લોકો ચાલસ્ટન નામનો નાચ કરે છે. એનું સામાન્ય જ્ઞાન હોય તો આપણી આસપાસ જે વસ્તુ ચાલતી હોય તે આપણાથી સમજી શકાય છે. યુરોપમાં મુસાફરી કરનાર ભૂગોળ ભણેલા હોય છે એમ આપણે માની લઈએ, છતાં યુરોપનો અને પ્રાંતવાર નકશો જોઈ જવો અને સાથે રાખવો. ભૂગોળના અને રેલ્વે લાઈનના ચોક્કસ જ્ઞાન વગર ધણા માણસો આડીઅવળા મુસાફરી કરી એવડા ખર્ચમાં ઉતરે છે.

પેસેજ, આઉટફીટ, પાસપોર્ટ, મુસાફરીનો કાર્યક્રમ—

આપણે જે કાંઈ જીવન અભ્યાસદષ્ટિએ જોઈ શકીએ છીએ તે ઇંગ્લાંડ, સ્કોટલાંડમાં છે. આપણે જે લોકોની બાપા સમજતા હોઈએ તેના સંબંધમાં આવીએ તો કાંઈ ઉંડા ઉતરી શકીએ. અંગ્રેજ પ્રજા બહુ ઓછું બોલનારી છે એ ખરું છે, પણ એની સંસ્થાઓ બહુ અભ્યાસ કરવા લાયક છે. આપણે એમનાં સારાં તત્ત્વોને આપણા પૌર્વાત્ય સંસ્કારો સાથે યોગ્ય રીતે સામેલ કરવા હોય તો અંગ્રેજી જીવન, એમની સંસ્થાઓ, એમનાં નાટ્યગૃહો, એમનો વિવેક, એમની વ્યાપારપદ્ધતિ, એમની મોટાં કાર્યો હાથ ધરવાની રીત, એમનો અંદર અંદરનો બ્યવહાર, એમની લગ્નની સંસ્થા, એમની મોટી ખાણો, એમની સાંચાક્રમ પદ્ધતિ, એમની રેલ્વે પદ્ધતિ, પોલિસ, લશ્કર, પાર્લામેન્ટ, દેવળ વગેરે અનેક બાબતો જોવાની છે. લાખો માણસોની સરળતાથી અવરજવર કેમ ચાલે છે તે સમજવાનું છે. તેઓ દરેકને કેટલું માન આપે છે તેનો અભ્યાસ કરવાનો છે. લગભગ દોઢ માસ ઇંગ્લાંડ સ્કોટલાંડમાં જરૂર ગાળવો. પેરિસ માટે પંદર દિવસ પુરતા છે. બાકી બર્લિન અને રોમ માટે પાંચ પાંચ દિવસ, ફ્લોરેન્સ, વેનિસ, મીલાન માટે બે દિવસ, પીઝા માટે ચાર કલાક.

પૅંડના ફ્રેન્ક, ૧૬૦ ક્રાન્સ

„ માર્ક, ૨૦

એટ્રિઅન ફ્રેન્ક. ૧૬૦

સ્વીસ ફ્રેન્ક, ૨૫

ધટાલીઅન લીરા, ૮૦

ઓરિટ્રઅન શિલિંગ, ૨૮

વીએના—એ ઓરિટ્રઅન પ્રજાસત્તાક શહેર છે અને તેની વસ્તી આશરે ૧૮૫૦,૦૦૦ અઢારથી વીસ લાખ, અને ક્ષેત્રફળમાં તે શહેર યુરોપમાં બીજો

નંબરે આવે છે, અને વસ્તીમાં ચોથે નંબરે છે. વીઝેના શહેરના એકવીસ વિભાગ પાઠશાળામાં આવ્યા છે. વીઝેના ડેન્ટ્યુઅલ નદી ઉપર આવેલું છે. વીઝેનાનાં છ સ્ટેશનો છે. તે જુદા જુદા વિભાગમાં આવેલાં છે.

શહેરમાં ખાનપાનાદિકની જુદી જુદી જાતની દુકાનો, બગીચામાં મિઝખાનીઓની સગવડ, મોટર, રસ્તા, નીચે ચાલતી રેલવેગાડીઓ, પાણીમાં દરવા જવા માટે હોલીઓ, તાર, સંગીત, નાટ્યશાળાઓ, રમતગમતનાં મેદાનો વગેરે લોકને સગવડ આપનારાં પુષ્કળ સાધનો હોય છે. વિદ્યાપીઠો, વૈદ્યકીય શાળાઓ વગેરે કેળવણીની સંસ્થાઓ પણ છે. વીઝેનાની મોટામાં મોટી યુનિવર્સિટી ઇ. સ. ૧૩૬૫ માં સ્થપાઈ અને ૧૭૫૨ માં તે ભાંતી સરકાર તરફથી સ્વીકારવામાં આવી. વીઝેના યુનિવર્સિટી એ જુનામાં જુની બીજી નંબરે યુનિવર્સિટી છે કે જેમાં જર્મન ભાષા બોધાય છે. હાલનું યુનિવર્સિટિનું મકાન ૧૮૭૩ થી ૮૩ સુધીમાં બાંધવામાં આવ્યું છે. લાઇબ્રેરીમાં ૭૫,૦૦,૦૦ સાત લાખ પચાસ હજાર પુસ્તકો છે. ગ્રેફિસરોની વર્તણૂક ધણીજ સરસ હોય છે. દરેક સંસ્થામાં સ્ત્રીસમાજ વધારે છે. દર રવિવારે નોકરને રજા પણ આપવી પડે છે. ગરીબ અને તવંગર સરખા હકો લેખાય છે. બિખારી પણ દીવાસળા, જુટની દોરી વેચી ઉદ્યોગ કરી જીવન ગણાવે છે.

આખા શરીરની અંદર દાંતને અગ્રસ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. દાંતને ઉપયોગ બરાબર કરવામાં આવે તો ભાગ્યેજ માણસ બિમાર પડે છે; કારણ શરીરને પુરૂ તથા તંદુરસ્ત રાખવા માટે મૂળ અગત્યની બાબત દાંત છે. જો આપણે ખોરાક બરાબર ચાવીને ખાઈએ તો કુદરતી રીતે આપણે દાંતરોથી લંબેશાં દૂર રહીએ, અને આપણી તંદુરસ્તી સારી રહે. પરંતુ અત્રે તો તેથી વિરુદ્ધ જ નેવામાં આવે છે. જેમકે કામ પરથી કે સ્કૂલેથી ઘેર આવ્યા બાદ એકદમ ઉતાવળથી ખાવાનું કામ પૂર્ણ કરી બાદ તુરત કામ પર ચાલી જઈએ છીએ. બરાબર ચાવીને ખાવું જોઈએ. શરીરના સર્વે અવયવો કરતાં દાંતની ખરાબીની પહેલી અસર થવા માંડે છે.

આપણા શરીરમાંની સર્વેથી ઉપયોગી ને રાતદિવસના કામને ભાગ તે દાંતજ છે. દાંતો સહી જવાનાં ધણાં કારણો હોય છે. બાળકોના દાંત જન્મનાંની સાથેજ સહેલા આવે છે તેનું કારણ માતા છે. દાંતની બનાવટમાં યુનાનો ખાર, ચાક અને ચિકાસવાળો પદાર્થ આવે છે કે જેને બ્રિસ્ટલિન કહે છે. દાંતના ભાગ બધાંએ તો તેમાં નીચેનું પ્રમાણ હોય છે:—

નિસેટિન	૨૮	ભાગ
ફોસફેટ ઓફ લાઇમ	૫૮	"
ચાક (કાર્બોનેટ ઓફ લાઇમ)	૪	"
પાણી	૧૦	"

૧૦૦

બાળકોનો જન્મ થાય છે તે વખતે તે લગભગ દાંત વગરનાં હોય છે. બાળકને છઠ્ઠે કે સાતમે મહીને દાંત આરંભ છે. જે બાળક દાંત સાથે જન્મે તેના દાંત જલદી પડી જાય છે. કેટલાકને દોઢ કે બે વર્ષના થાય ત્યારે કુટે છે. દુધીઆ દાંત ૨૦ હોય છે, અને જાથુકના ૩૨. ધણું ખર્ચ નીચેના પહેલા આવે છે:—

મહીના	દુધીઆ દાંત
૫-૭	વચ્ચેના ધારવાળા
૬-૮	બાજુના ધારવાળા
૮-૧૫	આગલી દાંત
૧૫-૧૮	અણીદાર ,,
૧૮-૨૪	પાછલી દાંત

બાળકોનો છઠ્ઠો ભાગ દાંત ફૂટવાની હેરાનગતીમાં મરણ પામે છે. એ વખતે માવજત તથા ખોરાકની બેપરવાઈનો તે ભોગ થઈ પડે છે. દાંત ફૂટતી વખતે બચ્ચાંના આંતરંગમાં અને મગજમાં બહુ ભાર રહે છે.

વર્ષ	જાથુકના દાંત
૫-૭	પહેલી દાંત
૬-૮	વચ્ચેના કાપનારા દાંત
૭-૯	બાજુના દાંત
૮-૧૦	આગલી ખુણીઆળા દાંત
૯-૧૧	પાછલા દાંત
૧૧-૧૨	કૂતરીઆ દાંત
૧૨-૧૪	બીજી દાંત
૧૭-૨૫	ત્રીજી દાંત

દાંત આવતી વખતે લાજ પડે છે. પારા સૂચ આવે છે અને ગરમ રહે છે. ગાલ ઉપર રનાય આવે છે અને ઉલટી તથા તાવ પણ આવે છે. બાળકને ખુબી દવામાં ફેરવવું અને યેટ સાફ રાખવું

દાંતના બગાડનાં કારણો—કબજિઆતથી, પારાવાળી દવાઓથી, દાંતના સગથી, મેલથી, રક્તપીતથી, અશ્લુથી, ખરાબ ભાંગેલા દાંતો સડવા દેવાથી કે દાંટો સડેલી નહિ પુરાવવાથી, નબળાઈથી, તાવથી, ખટાશથી, વધારે ગરમ કે ઠંડુ ખાવાથી કે પીવાથી, તમાકુ, પાન, સોપારી, આદિ, કાશી વગેરેથી દાંત નબળા થઈ તેમાં પથરી બાકે છે. ભોજન પછી દરેક વખતે કામળા કરી દાંત સાફ કરવા. મુતી વખતે મીઠાના કાગળા કરી મોં સાફ કરવું.

ખામીમયો દાંતોના ત્રણ વર્ગ છે.

(૧) કે.હી સહી ગએલો હોય તે દાંત.

(૨) ત્યારે દાંત ઊગતો હોય ને વધતો હોય તે વખતે તેને ઘટતો ખતીજ પદાર્થ મળવો જોઈએ તે મળ્યો નહિ હોય તે.

(૩) જે દાંત જડખામાં પોતાની ઘટતી જગ્યાએ નહિ હોવાથી વોકોદુંદો અથવા ખીજ ઉપર ઢળી ગએલો હોય તે.

આ સઘળા ખામીઓ અટકાવી શકાય તેમ છે. બાળક જન્મ પામે તે આગમજન બાળકોના જડખામાં બંને દાંતોના સેટો બનેલા હોય છે. ખીન્ને સેટ પહેલા સેટની પછવાડે હોય છે. ત્યારે પહેલો સેટ આવે છે ત્યારે બાળકને ખતીજ પદાર્થનો જથ્થો ચાલુ મળતો રહેવો જોઈએ.

ગુજરાતનાં અણુમૂલો રાજ્ય રત્નો

ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ ખરી રીતે વનરાજ આવડાથી શરૂ થાય છે. આ વખત પહેલાંની હકીકત બરાબર ઉપજાવ્યું થતી નથી. વનરાજ પહેલાંનું ગુજરાત મુખ્યત્વે આદીવાળા પ્રદેશવાળું હતું. આખા પ્રદેશમાં નાનાં નાનાં રાજ્યો હશે, પણ સર્વોપરી સત્તાવાળું મહારાજ્ય સ્થાપવાના પ્રયાસો તો વનરાજનાં વખતથી એટલે ઇ. સ. ૭૪૬ ની સાલથી શરૂ થયા હોય એમ જણાય છે.

આદીવાળા પ્રદેશને ખેડીને વસવા લાયક બનાવવાનું કામ વનરાજે શરૂ કર્યું અને ગુજરાતમાં સ્વતંત્ર મહારાજ્યની સ્થાપના તેના વખતમાં થઈ એમ હાલમાં મળી શકતાં સાધનોથી જણાય છે.

વનરાજે શરૂ કરેલું કામ સોલંકી રાજાઓએ ચાલુ રાખ્યું અને મળરાજ, કરણ, સિદ્ધરાજ તથા કુમારપાળ જેવા સોલંકી રાજાઓએ હિંદમાં ગુજરાતનું સ્થાન હિંદુ આપ્યું. આ સમયમાં ગુજરાતના રાજાઓની

આણુ ઉત્તરમાં પંજાબ સુધી, પૂર્વમાં ગંગા સુધી, દક્ષિણમાં વિંધ્ય પર્વત સુધી અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર સુધી વર્તતી હતી.

ભીમદેવની આખર અવસ્થામાં રજપુતોમાં અંદર અંદર કુસુપ પેઢા અને પરદેશી આક્રમણોના પરિણામે ગુજરાતની રાજ્યશ્રીને અંખપ લાગી. આવા સંક્રાંતિકાળમાં કટોકટીના પ્રસંગે ધોળકાના વાઘેલા રાણાઓએ પાટણનું રાજ્ય સ્વદસ્તે કરીને ગુજરાતના રાજ્યવૈભવને પડી જતો જાણ્યો. આ સમયે ગુજરાતની હુદિશ્રાએ રાજ્યશ્રીને મદદ આપી ન હોત તો ગુજરાતનું સ્વાતંત્ર્ય ભીમદેવના વખતથીજ અસ્ત પામ્યું હોત.

ભીમદેવના વખતમાં ધોળકાની ગાદીએ ઇ. સ. ૧૨૩૩ થી વીરધવળ નામનો વીર વાઘેલો રાજ્ય કરતો હતો. ગુજરાતમાં તે મોટામાં મોટો સત્તાધારી હતો. વીરધવળ વીર હતો પણ તેની વીરશ્રીનો મુગટ બે વંશિક રત્નોથી પ્રકાશતો હતો. આ બે અણમૂલાં રત્નો વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામના જૈન પોરવાડ વાણીયા હતા.

વસ્તુપાળ અને તેજપાળનું મૂલ્ય આંકવું એ ઇતિહાસ લેખકોને માટે મુશ્કેલ છે. મુત્સદ્દીગીરી, વીરતા અને ઔદાર્યમાં આ બે ભાઈઓની જોડ ઇતિહાસમાં ગ્રામ યવી મુશ્કેલ છે. લલિત કળાનો તેમનો શોખ કોઈનામાં ન હોય તેવો હતો. હિંદુસ્તાનમાં કળાના શોખ માટે મોગલ સમ્રાટ શાહ-જહાન પ્રસિદ્ધ થઈ ગયેલ છે, પણ શાહજહાનમાં આ શોખ જન્યુત કરનાર ગુજરાતની તેની સુખાગીરી દરમિયાન વસ્તુપાળ અને તેજપાળનાં કળાના પુરાણા નમુનાઓજ હતા એમ કહેવું અતિશયોકિત ભરેલું નહિ ગણાય.

કુર્મપરંપી નાગની ચૂડમાં કચ્છરાતા દેશમાં વિદેશી સત્તાધારીઓના અંઝાવાત સમા વટોળીઆથી વિદીર્ણ થતા ગુજરાતને વસ્તુપાળ અને તેજપાળનો રાષ્ટ્રપ્રેમ કેવી રીતે જાગવી શક્યો છે તે ઇતિહાસના અભ્યાસ-કાળ જાણી શકે.

આ બે અણમૂલાં રાજ્યરત્નોનો અમર ઇતિહાસ ચિત્રોડ નિવાસી શ્રી જિનહર્ષગણિએ એક પ્રશસ્તિ ગ્રંથ વડે સંવત ૧૭૮૩ ની સાલમાં લખેલો છે. આ ઉપરાંત સોમેશ્વરકૃત કીર્તિ કૌમુદીમાં, અરિસિંહકૃત સુકૃત સંકીર્તનમાં, ઉદય પ્રભાસરિ કૃત ધર્માબ્યુદય કાવ્યમાં, મેરુતુંગાચાર્ય કૃત પ્રબંધ ચિંતામણિમાં અને રાજશેખરકૃત ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધમાં આ બન્ને ભાઈઓનો ઇતિહાસ વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યો છે.

ઉપરનાં સાધનો દ્વારા તેમના જીવનના કેટલાક પ્રસંગો અત્રે આપવામાં આવ્યા છે.

અણહીલપુર પાટણમાં અશ્વરાજ નામે એક મંત્રી હતા. તેમનું લગ્ન આભૂશાહ નામના એક વણિક ગૃહસ્થની પુત્રી કુમારદેવી સાથે થયું હતું. લગ્ન બાદ આ યુગલ સુંદાલક નગરમાં નિવાસ અર્થે આવી રહ્યું. ત્યાં તેમને મહલદેવ, વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામના ત્રણ પુત્રો થયા.

વય જતાં કાળના કરાલ પાશમાં અશ્વરાજ અપટાયા અને કુમારદેવીનું સૌભાગ્ય નાશ પામ્યું. પિતાના મરણ બાદ વસ્તુપાળ અને તેજપાળ પોતાની માતાની સાથે માંડળમાં આવીને રહ્યા. કુમારદેવી ઘણાં ધર્મગ્રેમી બાઈ હતાં અને માંડળમાં નરચંદ્રસુરિ નામના જૈન મુનિના આદેશ સાંભળવા દરરોજ જતાં હતાં. સુરિજીએ તેમનું લવ્ય કપાળ અને જોળસથી ભરેલી મુખમુદ્રા જોઈને કહેલું કે તેમના બે પુત્રો દેશમાં અમર યશ પ્રાપ્ત કરશે અને ધવલકપુરમાં (ધોળકામાં) તેમના અબ્યુદયની શરૂઆત થશે.

ઉંમર લાયક થતાં વસ્તુપાળનું લગ્ન લલિતા દેવી નામની સુલક્ષ્ણી વણિક કન્યા સાથે અને તેજપાળનું લગ્ન ગુણના નિધિરૂપ અનુપમા દેવી નામની કન્યા સાથે થયું.

ગુરુના આદેશથી પોતાના કુટુંબ સાથે બન્ને લાઈઓ યાત્રા કરવા નીકળ્યા અને તેમના કહેવા મુજબ ધોળકામાં તેમનો અબ્યુદય થવા લાગ્યો. યાત્રાએ જતાં પોતાનું દ્રવ્ય દાટવા જતાં હડાલક (હડાળા-લાલમાં) નજીક જમીનમાંથી તેમને ધીજીનું પુષ્કળ દ્રવ્ય મળ્યું.

ધર્મગ્રેમી અને જીદિના બંડાર રૂપ અનુપમા દેવીએ આ દ્રવ્ય પર્વતની ટોચ પર મૂકવા સલાહ આપી. આ સલાહનો ધ્વનિ જીદિમાન લાઈઓ સમજી ગયા અને તેમણે પોતાનું દ્રવ્ય પર્વતો ઉપર દહેરાંઓ બંધાવવામાં ખર્ચવાનો નિર્ધાર કર્યો.

યાત્રાથી પાછા ફરતાં ધોળકાના રાણાના રાજગુરુ સોમેશ્વરની સલાહથી રાણાએ તેમને મંત્રી પદ સ્વીકારવા આમંત્રણ આપ્યું. આ વખતે વસ્તુપાળ અને તેજપાળ પાસે ત્રણ લાખ રૂપીઆ હતા. મંત્રીપદ સ્વીકારતા પહેલાં રાણા સાથે તેમણે શરત કરી કે જો કદાચ કોઈ કારણસર તેમને અધિકાર છોડી ધોળકાથી જવું પડે તો આ ત્રણ લાખ રૂપીઆ તેઓ સાથે લઈ જઈ શકે. રાણાએ આ શરત કબુલ કરી અને વસ્તુપાળ તથા તેજપાળે ધોળકા અને ખંભાતની અધિકારપ્રાપ્તિનો સ્વીકાર કર્યો.

તેજપાળે રાજનીતિનું પુરુષ તરીકે અને તેજપાળે લઘાયક જીદિના પાત્ર રૂપે ઇતિહાસમાં અમરત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે.

રાણા વીરધવળનાં રાણી જયલતાના આઈઓ સાંગણુચને ચામુંડ વણુચળામાં (જૂનાગઢ પાસે) રાજ્ય કરતા હતા. તેમની ઉદ્ધતાઈના કારણે વસ્તુપાળ અને તેજપાળે તેમને હરાવી પદ્મપટ કપડાં અને રાજ્યગાદી જપ્ત લતાના ભત્રીજાને આપી પોતે ગીરનાર, દેવપત્તન (સોમનાથ પાટણ), દ્વીપપત્તન (દીવ) અને તાલધ્વજ યદ્યને ધોળકે આવ્યા.

ગોધરાના અભિમાની અને લૂટફાટ કરતા ધુંધળાની ડોકે કાજળની દાળડી બંધાવી તેનું પાણી ઉતાર્યું અને ભદ્રેશ્વરના રાજા ભીમસિંહને હરાવી વિજય મેળવ્યો.

દિલ્હીના બાદશાહના લશ્કરને આણુ આગળ હરાવી ગુજરાતની વીરતાનું દર્શન કરાવ્યું તથા બાદશાહની મા મઝકે જતાં હતાં ભારે દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી તેમને સગવડ કરી આપી તથા મહા શરીફ લઈ જવા આરસના તોરણની બેટ ધરી ગુજરાત ઉપરના બાદશાહી આક્રમણો બંધ રખાવવાની શરત કરવામાં અપૂર્વ મુત્સદ્દીગીરી બતાવી.

ઉપરનાં વીરતાદર્શક અને મુત્સદ્દીગીરીવાળાં કાર્યો ઉપરાંત તેમનો ધર્મ અને કળા ઉપરનો પ્રેમ આણુ, ગિરનાર અને શેત્રુંજય ઉપરનાં દહેરાઓ નેવાથી જણાઈ આવે છે. કારીગરોને તાજી બની રસોઈ જમાડીને તથા આરસમાં નકસી કોતરતાં ભૂંડા પડે તેની ભારોભાર રૂપું આપીને સંતોષતાં તેમની અદળક લક્ષ્મી વપરાઈ છે.

આ ધર્મપ્રેમી ભાઈઓને ઘેર સાધુ મંત્રોને જમાડવામાં દરરોજ પુષ્કળ ઘી વપરાતું હતું. રાજ્યના અમલદારોને તથા ખુદ રાજાને પણ ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન થાય તેટલું તેમના ઘરનું ખાનગી ખર્ચ હતું. આવી જાતની ઈર્ષ્યાથી પ્રેરાઈને તેમના ખાનગી ખર્ચની તપાસ એક વખત વીરધવળ પોતે વસ્તુપાળ તેજપાળની ભોજનશાળામાં વેશ પલટીને ગઝેલો. ભોજનશાળામાં આ વખતે પુષ્કળ કુડલાંઓ વપરાતાં તેને જણાયાં અને લક્ષ્મીનો આવો નિરકુંશ વપરાશ જોઈને તેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો.

અનુપમાદેવી મહેમાનોને તાંસળાઓ ભરી ભરીને ઘી પીરસતાં હતાં. આમ કરતાં ઘીનું એક કુંડલું ઢળા ગયું અને પુષ્કળ ઘી બગડ્યું. અનુપમા દેવીએ નીચે ઢળેલું ઘી જુદા વાસણમાં લઈ લીધું અને પોતાના રેશમી પાદ્મ વડે કુડલાનું મ્હોં લુછી નાખ્યું.

છદ્મવેશમાં આવેલા વીરધવળે આમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. અનુપમા દેવીએ જવાબ આપ્યો કે ઘી વપરાય છે, તેનું પુણ્ય તો મહારાણાને મળશે.

પણ આમ ધર્મકાય કરતાં પોતાનાં કપડાં બગડે તેનુંજ પુણ્ય પોતાને મળશે. આ પ્રકારનો ચતુર અનુપમાદેવીનો શુદ્ધિશાળી જવાબ સાંભળી વીરધવળનો ક્રોધ સમાપ્ત ગયો અને પોતે જાહેર થઈ તેમનાં આવાં કાર્યોની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. ક્રોધના કહેવાથી ઉદ્ભવેલી ઇર્ષ્યા ધર્મકાયથી મુગ્ધ થતાં સ્તુતિના રૂપમાં પરિણમી.

વસ્તુપાળના અને તેજપાળના જીવનના આવા અનેક પ્રસંગો ઇતિહાસમાં અમર સ્થાન મેળવી શકે છે દેરાણી જેદાણી તરીકે પ્રસિદ્ધ થએલા લલિતાદેવી અને અનુપમાદેવી રૂપ તેમના કુટુંબનાં સ્ત્રી રત્નોએ ગુજરાતના સ્ત્રીત્વનું ગૌરવ વધાર્યું છે.

આવાં અણમૂલાં રત્નોથી ગુજરાત સદાકાળ ગૌરવવાન ગણાય છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી,
આસી૦ ડે. એ. ઇન્સ. અમદાવાદ

મે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં વિજ્ઞાનના પ્રયોગોનું પ્રદર્શન

કુદરતનો નિયમ છે કે “આગળ વધવું.” સૃષ્ટિમાં ચેતન વસ્તુમાત્ર જમાનાની સાથે આગળ વધે જાય છે. હરેક વ્યક્તિની અવનતિ કે ઉન્નતિનો આધાર જમાનાથી પાછળ પડવામાં કે સાથે ચાલવામાં છે. જમાનાની સાથે ચાલવું કે પાછળ પડવું તેમાં મનુષ્ય સિવાયનાં પ્રાણીઓ આશુખ્યાનુના કુદરતી સંજોગોને આભારી છે. પરંતુ માણસ જાત ધર્મશક્તિ વડે કુદરતી સંજોગો સાથે સહકાર સાધી, પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરી કુદરતની હરિક્ષાઈ કરતી જણાય છે. વિશ્વવિધાતાએ પ્રાણીઓના સુખાર્થે પવન, પાવક, પાણી અને ખીજી વસ્તુઓ સરજી છે, પરંતુ તેનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવો તે મનુષ્યના મનુષ્યત્વ ઉપર અવલંબે છે. છેક પુરાતન કાળથી તપાસીએ તો પ્રથમ મંત્રણજી અસ્તિત્વ ધરાવતું. મધ્યયુગમાં ઔષધિ બળ અને અર્વાચીન સમયમાં ભૌતિક તત્ત્વો ઉપર સત્તા ચલાવી મનુષ્ય જાત પોતાના સુખનાં સાધનો નિપજાવી શકી છે.

જે જમાનામાં જે બળ કામે લાગ્યું તેનો આધાર તે જમાનાની કેળવણીની ઉપર રહેલો છે. હાલની કેળવણી સર્વદેશીય છે; પરંતુ તેમાં ખામીઓ તો છેજ. મહત્ત્વની ખામી તો શાબ્દિક શિક્ષણની છે. કેળવણી-

કારો તે ખામીઓને દૂર કરવા, આપતા દલાળે લઈ રહ્યા છે. કેટલીક આદર્શ સંસ્થાઓમાં માત્ર શાળિક શિક્ષણ નહિ આપતાં “કૃતિ કરીને શીખવવું” એ શિક્ષણના સૂત્રને અક્ષરશઃ સત્ય દરાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. કેળવણીકારો દેશની ઉન્નતિ અર્થે જમાનાને ભાવતી કેળવણી આપવા ધારે તો વિદ્યાર્થીઓને શિખવાતા વિષયો પૈકી વિજ્ઞાનને અગ્રસ્થાન મળે. ચાલુ સાલ પહેલા ટર્મમાં પહેલા અને મીઝ વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને શીખવેલા વિજ્ઞાનના પ્રયોગોનું પ્રદર્શન કોલેજના કમ્પાઉન્ડમાં તા. ૨૦-૧૦-૩૨ ના રોજ સવારનો કલાક ૧૧ થી ૨ વાગતા સુધી ભરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં નીચેના વિષયો સાત વિભાગમાં વહેંચી, અને તેટલાં સાહિત્યો ઉત્પન્ન કરી તથા વધારાના સાયન્સનાં સાધનોની મદદથી વ્યાવહારિક દષ્ટાંતો પ્રયોગોદ્વારા સમજાવવામાં આવ્યાં હતાં.

પ્રયોગોના વિભાગ. —

(૧) હવાને લગતા, (૨) પાણીને લગતા, (૩) પ્રકાશને લગતા, (૪) ગરમી સંબંધી, (૫) શક્તિ અને તેનાં રૂપાંતર સંબંધી, (૬) પદાર્થો સંબંધી, (૭) પરચુરણ (ગુરુત્વાકર્ષણ ને ગુરુત્વ મધ્યબિંદુ; એસિડ, અલ્કલિ ને ક્ષાર).

(૧) હવાને લગતા પ્રયોગ. —

(૧) હવાનું દબાણ અને વાયુભારમાપક યંત્ર, (૨) હવાનું દબાણ અને બંધો, (૩) બકનળી અથવા સાઈફન, (૪) અવાજ, (૫) પડધો.

(૧) હવાનું દબાણ અને વાયુભારમાપક યંત્ર. —

આ પ્રયોગમાં એક બાણુથી બંધ ૪૦" ઈંચ લાંબી કાચની નળી લઈ પાસથી ભરી. નળીના એ ઉપર આગળા દબાવી. પાસથી અર્ધો ભરેલા પ્યાલામાં નળીને ઊંધી મૂકી. આગળા ખસેડી લીધી, નળીમાંનો પારો નીચો ઉતરી ૨૯-૩" સ્થિર રહ્યો. દરિયાની સપાટીએ પારો ૩૦" ઉંચે સ્થિર રહે છે. એ પ્રમાણે વાયુભારમાપક યંત્રની બનાવટ સમજાવી.

ઉપયોગ:—(૧) દરિયાની સપાટીથી ૯૦૦ ફુટની ઊંચાઈએ આ યંત્રમાં પારો ૧ ઈંચ નીચો ઉતરે છે, એટલે તેનાથી પર્વતોની ઊંચાઈ માપી શકાય છે.

(૨) હવાના દબાણમાં થતા ફેરફારોની અસરથી પારો ચઢે કે ઊતરે છે, તેથી વરસાદ આવવાની કે પવનનું તોફાન થવાની આગાહી કરે છે.

(૩) આ યંત્રમાં એ જુદે જુદે સ્થળે થએલા હવામાનના ફેરફારથી પવન કઈ દિશા તરફ વાશે તે પણ જાણી શકાય છે.

(૨) હવાનું દબાણ અને ખંખેા.—

હવાનું ચારે બાજુનું દબાણ બતાવવા માટેના પ્રયોગો. —

(અ) સીધી કિનારીવાળો પ્યાલો પાણીથી છાંછાછાં ભરી, ઉપર કાગળ મૂકી હાથનું દબાણ રાખી પ્યાલો ઉંચો કરી હાય લઈ લીધો; પરંતુ હવાના ઉપલી બાજુના દબાણને લીધે પાણી ટોળાયું નહિ.

(બ) પાણી ભરેલો સીસો ચાળણીમાં ઊંચો મૂક્યો પણ પાણી ટોળાયું નહિ.

(ક) ટબમાં પાણી ભરી, તેમાં નળી મૂકી. નળીમાંની હવા મોં વડે શોષી લેવાથી, હવાનું ઉપલી મેરનું દબાણ કમી થયું, તેથી પાણી નળીમાં ચઢી મોંમાં આવ્યું.

(દ) પીચકારીમાં દોટો ખેંચવાથી ઉપરના દબાણવાળા હવા બહાર નીકળી ગઈ. તેની જગ્યાએ પાણી ચડ્યું. દોટો દબાવવાથી પાણીની સેર ઊઠી.

(ઈ) ડબલ પીચકારી જેવી રચનાથી પીચકારી કરતાં ઉઘટી ક્રિયા થતી બંધામાં જોઈ. તે પણ હવાના દબાણને જ આભારી છે. એ જન-સમાજનું ઉપયોગી યંત્ર છે.

(૩) બકનળી અથવા સાર્ફક્ટન. —

આ પ્રયોગમાં પાણી ભરેલા વાસણમાં બે છેડેથી ખુદ્દી, વાંકી કાચની નળી મૂકી. બહારના છેડેથી મોં વડે હવા શોષી લીધી, એટલે નળી વાટે પાણી ચઢી બીજા વાસણમાં ભરાવા માંડ્યું. ત્યાંસુધી નળીના બહારના છેડા કરતાં પાણીની સપાટી ઉંચી હતી ત્યાંસુધી પાણી નીકળ્યું.

આ પ્રયોગ પણ હવાનું પદાર્થ ઉપરનું દબાણ બતાવનારો છે.

(૪) અવાજ:—

હવામાં કંઈ નકતર થવાથી ઉત્પન્ન થતાં મોજાંથી અમુક પ્રકારનો અવાજ થાય છે. તે સમજાવવા માટેના પ્રયોગ. —

(અ) મોં આગળ પાતળો કાગળ રાખી ધીમેથી બોલવાથી બોલવા મુજબ હવાનાં આંદોલનોથી કાગળ ધ્રુજે છે તે બતાવ્યું.

(બ) પાણી ભરેલા ટબમાં કાંકરી નાખીને અંદરથી અને કિનારી ઉપર ટકોર મારીને બહારથી ઉત્પન્ન થતાં મોજાં બતાવ્યાં.

(ક) હવાનાં મોજાંનું વલન સમજાવવા બે છેડેથી દોરડું પકડાવી એક છેડેથી ઉંચું નીચું હલાવ્યું. દોરડાંનાં મિદુઆ આગળ ખસતાં નથી, પરંતુ આગળ જતાં હોય તેમ હાલવાથી જણાયું.

(હ) અવાજ હવા મારફતે ફેલાય છે તે સમજાવવા માટે, એલારમ-વાળી ઘડિઆળને આવી આપી. પેટીમાં મૂકી પેટી બંધ કરી, અવાજ જુનું સંભળાયો. પેટી ઉઘાડી ત્યારે અવાજ બરાબર સંભળાયો.

(ઈ) નક્કર પદાર્થદ્વારા અવાજ જઈ શકે છે:—કાગળના ભુંગળા સાથે દોરો બોલી ૫૦ યાર્ડના અંતરે વાત કરી સંભળાવી.

(૫) પડઘો. —

પડઘો એટલે પ્રતિધ્વનિ. મૂળનો અવાજ ફરીથી સાંભળવો. તે સમજાવવાના પ્રયોગ. —

(અ) લોખંડના ચીપીઆ ઉપર ગે ગરી મારી ધ્રુજતી ગતિમાં આણી કાચના નળાકાર પ્યાલાને તળાએ થોડું પાણી રેડી તેના મોં ઉપર ચીપી-આને ધર્યો. થોડી વારે હાર્મોનિયમના 'અરજ'ના સૂરોના ('પડજ') જેવો અવાજ સંભળાયો.

(બ) ધાતુનાં ચળકાટ મારતાં એ અંતર્ગોળ તગારાં સરખી ઉંચાઈએ સામસામાં નવ ફૂટના અંતરે ગોઠવ્યાં. એક તગારા પાસે તેના મધ્યગિંદુ જેટલી ઉંચાઈએ સ્ટેન્ડ ઉપર નાનું ઘડિઆળ મૂક્યું. સામેના તગારા પાસે જઈને સાંભળ્યું તો ઘડિઆળનો ટીકટીકટીક અવાજ સંભળાયો; કારણ કે ઘડિઆળથી ઉત્પન્ન થએલાં હવાનાં આદોહનો નજીકના તગારા ઉપર અથડાઈ, અંતર્ગોળ હોવાથી સામસામાં ફેંકાઈ પીળા તગારા પાસે જઈ અથડાયાં, તે પ્રતિગતિ પામ્યાં તેથી અવાજ સંભળાયો. —

(૨) પાણીની લગતા પ્રયોગો

(૧) પાણી અને તેનો ઉપયોગ, (૨) કુવારો, (૩) કેશાકર્ષણ, (૪) આર્કિમિડિસનો નિયમ.

(૧) પાણી અને તેનો ઉપયોગ:—

અ. પાણીથી જમીન ધસાય છે:—રેતીનો ઢગલો કરી ઉપર પાણી રેડી ઢગલો ખોદાતો બતાવ્યો.

બ. કૂવા ખોદાવાથી અરણો ફૂટે છે:—જમીન ઉપર પાણી રેડીને અંદર ઉતરી જતું બતાવીને સમજાવ્યું.

ક. પાણીની વરાળ બને છે:—સ્ટવ ઉપર તપેલીમાં પાણી ઉકાળા નીકળતી વરાળ બતાવી.

હ. સૂર્યનાં કિરણોથી વરાળ બને છે:—એ સમજાવવા માટે લીતું કપડું તડકે સૂકવીને સમજાવ્યું.

૬. પાણીનો આધાર નથી:—જુદા જુદા આધારનાં પાત્રોમાં રેડીને થતા જુદા જુદા આધાર ખતાવીને સમજાવ્યું.

૬. પાણીમાં જુદા જુદા રંગ નાખી પાણી રંગ વગરનું છે તે સાબીત કરી બતાવ્યું.

૭. પાણીમાં સ્વાદ નથી:—જુદા જુદા સ્વાદવાળા વસ્તુઓ નાખીને પાણી સ્વાદ વગરનું છે તે સમજાવ્યું.

(૨) કુવારો:—

પ્રવાહીના સરખી સપાટીએ રહેવાના ગુણને લીધે કુવારામાં પાણી ઉચું બેઠે છે. તે સમજાવવા માટે. —

(અ) એક ટબમાં નીચેથી રળરની નળા બોરી. ટબમાં પાણી ભર્યું. ટબ ઉંચું રાખ્યું ને નળાનો ખુલ્લો છેડો નીચે રાખ્યો. પાણીની સેર ઉંચે બેઠી. નળાનું મોં સાંકડું કર્યું, ને ટબને વધારે ઉંચું મૂક્યું એટલે પાણી વધારે ઉંચું બેઠતું જણાયું.

(૩) કેશાકર્ષણ:—

કેશાકર્ષણનો આધાર પ્રવાહીના ઘટસ્ત્વ અને પદાર્થના સ્વરૂપ ઉપર આધાર રાખે છે. તે બતાવવા માટે. —

(અ) દ્રવાલ તથા સુતરનો છેડો પાણીમાં બોળી બતાવ્યો.

(બ) ફેરીઆમાથી વાટ ઉપર ચઢતું તેલ બતાવ્યું.

(ક) બેલોનિંગ ઉપર શાહીનાં ટીપાં પ્રસરતાં બતાવ્યાં.

(ડ) ખાલમા પાણીનાં ટપકાં નીખ્યાં; પાણી ચૂસાઈ ગયું.

(ઈ) નેતરમાં નાળચાથી પાણી રેડ્યું તો આરપાર જઈ શક્યું.

(ફ) કાચની નળીઓમાં પાણી તથા પારાની સપાટી. (અનુક્રમે અંતઃગોળ તથા બાહ્યગોળ).

ખારીટ વાળ જેવી નળીઓ વાટે પ્રવાહીનું વધુ પ્રમાણમાં ચઢવું. જુદા જુદા વ્યાવહારિક પ્રયોગોથી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું.

(૪) આકર્ષિભિડિસનો નિયમ:—

“પ્રવાહીમાં છુડાડેલા નક્કર પદાર્થનું વજન તેટલાજ કદના પ્રવાહીના વજન જેટલું ઘટશે.” આ પ્રયોગ સમજાવવા માટે પ્રથમ હવામાં નક્કર પદાર્થનું વજન કરી, છલાછલ પાણી ભરેલા ટબમાં રાખી વજન કર્યું તો ઓછું થયું. નક્કર પદાર્થ પાણીમાં જવાથી જેટલું પાણી ખીન પાત્રમાં ઢોળાયું હતું તે પાણીના વજન જેટલું વજન નક્કર પદાર્થનું પાણીમાં તોળવાથી ઓછું થયું.

શિક્ષણમાં ભૂગોળનું સ્થાન

શિક્ષણમાં ભૂગોળનું સ્થાન એટલે શિક્ષણના વિષયોમાં ભૂગોળની અગત્ય-તેની ઉપયોગિતા. કેટલાકનું એવું માનવું છે કે ઇતિહાસ, ભૂગોળ જેવા નકામા વિષયો અભ્યાસક્રમમાંથી બાતલ કરવા જોઈએ. આ તેમનું તે વિષયોની ઉપયોગિતાનું અજ્ઞાન સૂચવે છે.

નીચેની બાબતો ઉપરથી સ્પષ્ટ બની શકાશે કે શિક્ષણમાં અગત્યના ગણાતા કોઈપણ વિષય કરતાં ભૂગોળની અગત્ય જરા પણ ઓછી નથી જ. જીવનની ઉપયોગી બાબતો સાથે ભૂગોળનો જેટલો સંબંધ છે તેટલો સંબંધ ખીજા કોઈપણ વિષયનો નથી એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. તે નીચે પાઠેલા વિભાગ પરથી જણાશે:—

૧. ભૂગોળશિક્ષણ એટલે વેપારી પ્રવૃત્તિનો ભોમિયો.
૨. ભૂગોળશિક્ષણ એટલે જ્યોતિષ, વિજ્ઞાન વગેરેનું પૂર્વજ્ઞાન.
૩. ભૂગોળશિક્ષણ એટલે ઇતિહાસનું મૂળ સ્વરૂપ.
૪. ભૂગોળશિક્ષણ એટલે દુનિઆભરની પ્રાપ્તિ નિકટ પરિચય અને તેમાં આપણું સ્થાન.
૫. ભૂગોળશિક્ષણ એટલે કુદરતનો અભ્યાસ.

ઉપરના પાંચ મુદ્દાઓ એક પછી એક તપાસતાં જરૂર જણાશે કે શિક્ષણમાં ભૂગોળનું સ્થાન ખરેખર ઉચ્ચ છે.

(૧) ભૂગોળશિક્ષણ એટલે વેપારી લાઇનનો ભોમિયો:—

વેપારધંધામાં આગળ વધનાર વિદ્યાર્થીને ભૂગોળશિક્ષણ અસાધારણ સરળતા કરી આપે છે. તે એક ભોમિયાતીજ જરૂર સારું છે. દુનિઆભરમાં વેપારમાં આગળ વધેલા દેશો કયા કયા છે? તે ક્યાં ક્યાં આવેલા છે? તે દેશો કઈ કઈ વસ્તુઓ પરદેશ ચઢાવે છે? તેમને કઈ કઈ વસ્તુઓ પરદેશથી આયાત કરવી પડે છે? તે દેશમાં જવાઆવવાને શું શું વ્યવહારનાં સાધનો છે વગેરે ભૂગોળશિક્ષણથી જાણી શકાય છે. એ ઉપરાંત તે દેશોની ઔદ્યોગિક સ્થિતિમાં ઉન્નતિ યા અવનતિ ક્યાં ક્યાં ભૌગોલિક કારણોને આભારી છે? તેના અભ્યાસથી પોતાના દેશમાં કોઈપણ ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિ શરૂ કરતાં પહેલાં તેમાં આવી પડતી મુશ્કેલીઓ આગળથી જાણી શકાય છે, અને તેના પ્રતિકાર માટે આગળથી તૈયારીઓ કરી શકાય છે, કે જેથી તેવી ઉગતી પ્રવૃત્તિઓને વિનાશના સપ્તાટામાંથી ઉગારી શકાય છે. વળી વેપારમાં વધારે અગત્યની બાબતો જાણવાની એ છે કે, કયા કયા

દેશોમાં ઈઈ ઈઈ એવી વંસ્તુઓ છે કે જે અત્યંત જરૂરની હોવા છતાં દેટલાંક ભૌગોલિક કારણોને લંઘને ઉત્પન્ન કરી શકાતી નથી. આ બાબતનું જ્ઞાન ભૂગોળશિક્ષણથી થાય છે અને તેથી હોશિયાર વેપારી તેવી ચીજો પોતાના દેશમાં ઉત્પન્ન કરાવી તેને બીજા દેશોમાં મોકલવાની તક કદી પણ ગુમાવતો નથી. આ બધું ભૂગોળશિક્ષણથી જ જાણી શકાય છે તો તેને વેપારમંદાનો ભોમિયો કહેવો એ જરા પણ અનુચિત નહિ ગણાય.

(૨) ભૂગોળશિક્ષણ એટલે જ્યોતિષ, વિજ્ઞાન એ બાબતોનું પૂર્વ જ્ઞાન:-કોઈ પણ વિષયનું શિક્ષણ આપતી વખતે જાણીતી બાબત ઉપરથી શીખવવાની બાબત ઉપર જરૂર એવો શિક્ષણનો સામાન્ય નિયમ છે. આ જાણીતી બાબત એવી હોવી જોઈએ કે તેને શીખવવાના વિષય સાથે સંબંધ હોય, જેમકે ગુણાકાર શીખવવા હોય તો સરવાળાની મદદથી શીખવી શકાય, તેથી સંવાળા એ ગુણાકારનું પૂર્વજ્ઞાન. તેજ પ્રમાણે જ્યોતિષના શિક્ષણમાં “પ્રાકૃતિક ભૂગોળ” પૂર્વજ્ઞાન ઠરે છે. સૂર્ય અને સૂર્યમાળા, તારાગણો, સૂર્યના માર્ગમાં રાશિઓ, ચંદ્ર અને તેની કળા, દરેકની ગતિ, વગેરે વિષે સામાન્ય જ્ઞાન ભૂગોળશિક્ષણથી મળે છે, એટલે પ્રાકૃતિક ભૂગોળ એ જ્યોતિષનું પૂર્વજ્ઞાન કહી શકાય. તેજ પ્રમાણે “ગણિત વિષયક ભૂગોળ” એ વિજ્ઞાનનું પૂર્વજ્ઞાન કહી શકાય. પૃથ્વીનો આકાર, તેનું માપ, અક્ષાંશ, રેખાંશ, કંબુજામાન, ઋતુઓ, કટિબંધો વગેરે વિજ્ઞાનશિક્ષણમાં પૂર્વજ્ઞાન રૂપે મદદરૂપ થાય છે.

(૩) ભૂગોળશિક્ષણ એટલે ઇતિહાસનું મૂળ સ્વરૂપ:-મારિકાઈથી વિચાર કરતાં જણાય છે કે કોઈ પણ દેશનો ઇતિહાસ બહુધા તે દેશની ભૌગોલિક પરિસ્થિતિનેજ આભારી હોય છે, એટલે કે તે દેશના દુનિયા પરના સ્થાન ઉપર આધાર રાખે છે. પછી ભલે તે ડુંગરાળ પ્રદેશની વચ્ચે આવ્યો હોય કે સંપાદ મેદાનમાં આવ્યો હોય, ઉષ્ણકટિબંધમાં હોય કે શીતકટિબંધમાં હોય, રણમાં હોય કે સમુદ્રમાં હોય, પણ તે તે સ્થાન પ્રમાણેજ પ્રગતિ સ્વરૂપ બંધાય છે. એકાદ દાખલાથી તે આ હકીકત સમજાશે.

ડુંગરાળ પ્રદેશમાં વસતા લોકોને પોતાના જીવનની જરૂરિયાતો માટે પુષ્કળ મહેનત કરવી પડે છે, તેથી તેઓ મહેનતુ અને સ્વાશ્રયી હોય છે. તેઓ કુદરતના સંસર્ગમાં વધારે આવે છે, અને ઘણું કરીને તેમનો દેશ બીજા આસપાસના પ્રદેશ કરતાં ઊંચો પડી ગયો હોય છે, એટલે તેઓ સ્વતંત્ર સ્વભાવના અને પ્રાચીન સંસ્થાઓને જાળવી રાખવાના વિચારવોળા હોય છે. આ પ્રમાણે ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ તેમના જીવન ઉપર અસર

કરતી હોવાથી તેમને ઇતિહાસ પણ તેને અતુરપણ ધડયો છે એટલે કે તેમણે કોઈપણ બોગે તેમની સ્વતંત્રતા અને પ્રાચીન સંસ્કૃતિ જાળવી રાખી છે. આથી વિરુદ્ધ પ્રકાર સપાટ ફળદ્રુપ મેદાનમાં વસતી પ્રજાએ તે મારે છે. તે થોડા શ્રમે જીવનની જરૂરિયાતો પૂરી પાડી શકે છે, તેથી તેઓ આળસુ, વિદ્યારી અને પરાધીન બને છે, અને તેમને ઇતિહાસ તપાસતાં પણ એજ બાબત માલમ પડે છે કે તેઓ પરદેશીઓના આક્રમણો સામે ટક્કર ઝીલી શક્યા નથી અને તેમના વિદ્યાસમાં અને આળસમાં સ્વતંત્રતા શુભાવી બેઠા છે, તેથી તે બાબત ભૌગોલિક સ્થિતિને આભારી હોઈને ભૂગોળને ઇતિહાસનું મૂળ સ્વરૂપ કહેવું એ વાસ્તવિક જ છે. ઉપર પ્રમાણે જ રીત-કટિબંધમાં અને ઉણુકટિબંધમાં વસતી પ્રજાઓનું બને છે.

વળા ઇતિહાસમાંથી આપણને જણાય છે કે નવા દેશો શોધનાર અને દુનિયાના બધા દેશો સાથે વેપાર ખેડનાર બીજી કોઈ નહિ પણ ટાપુઓમાં અને દરિયાકિનારે વસેલી પ્રજાજ છે. આ શુ ભૌગોલિક કારણોને આભારી નથી ? જેને પાણી સાથેજ વ્યવહાર છે અને નિરંતર સમુદ્ર સાથેજ બાથ બીડવાની હોય તે સર્વ શ્રેષ્ઠ નાવિકો બને તેમાં નવાઈ જ શું ? એમાંજ તેમની સાહસવૃત્તિ કેળવાય છે અને મંશોધકવૃત્તિ જાગૃત થાય છે કે જેને લઈને તેઓ દુનિયા પરના કોઈપણ ભાગમાં જતા જરા પણ અચકાતાં નથી. આ બધું એમજ બતાવી આપે છે કે ભૂગોળ એ ખરેખર ઇતિહાસનું મૂળ સ્વરૂપજ છે.

(૪) ભૂગોળશિક્ષણ એટલે દુનિયા ભંડળી પ્રજાનો નિકટ પરિચય અને તેમાં આપણું સ્થાન:-આપણે જોઈ ગયા કે ભૌગોલિક સ્થિતિ પ્રમાણે પ્રજાનો ઇતિહાસ ધડાય છે. આ અસર ઇતિહાસ ઉપરજ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ દેશની સામાજિક સ્થિતિ, હુન્નર ઉદ્યોગ, જનસ્વભાવ, રીતરિવાજ, વગેરે ઉપર પણ થાય છે. રણમાં અને જંગલમાં વસતા લોકોનાં રીત-રિવાજ, સ્વભાવ, હુન્નરઉદ્યોગ વગેરે તપાસો અને દરિયા કિનારે અને ફળદ્રુપ મેદાનમાં વસતા લોકોના રીતરિવાજ, સ્વભાવ, હુન્નરઉદ્યોગ વગેરે તપાસો. અત્યંત તફાવત જણાશે. આ તફાવત પણ ભૌગોલિક પરિસ્થિતિનેજ આભારી છે. આથીજ ઘેર બેઠાં આપણે આપણાથી સંકેડો માધ્યમ દ્વારા વસતી પ્રજાઓના રીતરિવાજ, સ્વભાવ, હુન્નરઉદ્યોગ રાજકીય બંધારણ વગેરે ભૂગોળથી જાણી શકીએ છીએ. કોઈપણ પ્રજા વિષે આટલું જાણ્યા પછી આપણે તેના નિકટ પરિચયમાં હોઈએ એમજ જણાય. આ પ્રમાણે બીજી પ્રજાઓ વિષે જાણ્યા પછી તેમની સાથે આપણી સરખામણી કરી

આપણું સ્થાન દુનિઆમાં કેટલું આગળ અથવા પાછળ છે તે જાણવું સુસ્કેષ્ઠ નથી. એ જાણવા પછી આપણું સ્થાન વધારે ઉચ્ચ બનાવવા આપણે કુદરતી રીતેજ પ્રેરાઈએ એ કાંઈ ભૂગોળશિક્ષણની ઓછી અગત્ય બનાવતું નથી.

(૫) ભૂગોળશિક્ષણ એટલે કુદરતનો અભ્યાસ:-પોતાની અતૂલ અને અલભ્ય વનસ્પતિ, સંપત્તિ અને સૃષ્ટિસૌંદર્યથી ભરપૂર ગિરિમાળાઓના દુનિઆ પરના સ્થાનનું જ્ઞાન-ભૂગોળથી થાય છે. આ ગિરિમાળાઓ કુદરતના રાકેત મુજબ પૃથ્વી ઉપર પથરાઈને તદ્દન નજીકના દેશોમાં અપાર ફેરફાર કરી મૂકે છે.

કંઈક પોતાના ધીમા પ્રવાહ સાથે નાચતી, ફક્ત વેપારને ઉત્તેજન આપતી કંઈક પોતાના પ્રચંડ પ્રવાહમાં અતૂલ વેગથી આગળ વધતી, અનેક જળધોધને આશરો આપતી, રણને ઉપવન બનાવતી નદીઓનું જ્ઞાન શું કુદરતનો અભ્યાસ નથી કરાવતું? પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ ઉતારનાર અધૌકિક સૃષ્ટિસૌંદર્યવાળા ભાગોનું જ્ઞાન અને દુનિઆ ઉપરની લિત્ત લિત્ત-જગા-ઓમાં વિધિવિધ પ્રકારની વનસ્પતિ, પશુ, પક્ષી વગેરે વિશેનું જ્ઞાન કુદરતનો ઓછો અભ્યાસ નથી આપતું. સૂર્ય, ચંદ્ર, તારાગણો અને ખીજ અનેક અમત્કારિક ગ્રહોનું જ્ઞાન આપણને કુદરતની વધારે નજીકમાં લાવી મૂકે છે. આ સર્વ કુદરતનો અભ્યાસ નહિ તો ખીજનું શું હોઈ શકે? એ અભ્યાસ ભૂગોળદરના સંપર્ક સકાય છે એ સ્પષ્ટ છે. ઉપર પ્રમાણે ભૂગોળથી મળતું જ્ઞાન જરૂર સૌથી ઉપયોગી બાબતો સાથે સંબંધ ધરાવે છે, પણ તે પ્રમાણે જ્ઞાન મળવાનો સઘળો આધાર તો ભૂગોળશિક્ષણની પદ્ધતિ ઉપરજ રહે છે, અને તેથીજ ભૂગોળશિક્ષણ કેટલાકને નકામી ગોખણપટ્ટીજ લાગે છે, ત્યારે કેટલાકને અત્યંત અગત્યનો વિષય જણાય છે.

પઠવાણ કેમ્પ,

કન્યાશાળા.

તા. ૩૦-૧૨-૩૨.

ગિરિજા દેવીપ્રસાદ રાવળ

સને ૧૯૩૨ માં ડોકરીઓ માટેની વ. કા. પરીક્ષામાં
બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના

ભાષા:-વાક્યપૃથક્કરણ અને પદ્ધતિ પરત્વે ખીલકુલ લક્ષ આપવામાં આવ્યું નથી. વિવેચન અને વિવરણ માત્ર સજ્ઞો મૂકીનેજ કરવામાં આવ્યું હતું. સમજૂતી આપતી વખતે પૂર્વાપર સંબંધ સમજાવવાનો ચત્ત

સને ૧૯૩૨માં છાકરીઓ માટેની વ. દા. પરીક્ષાના કામની સમાલોચના ૯૦

ભાગ્યેજ વિદ્યાર્થીઓએ કરેલો હતો. તેઓએ વાચનમાળાના પાઠોનો અભ્યાસ યોગ્ય રીતે તેમની ઝીણવટથી-વિવેચક દૃષ્ટિથી કર્યો હતો નહિ.

સૂચના:—શિક્ષકોએ પાઠોની ગોખણપટ્ટી કરવાની વિદ્યાર્થીઓની ટેવને મૂકાવી દેવી જોઈએ, અને વિદ્યાર્થીઓ પોતાના વિચાર યોગ્ય રીતે જણાવી શકે તેવી રીતનો તેમને સંપૂર્ણ મદાવરો પાડવો જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ યોગ્ય શબ્દોનો યોગ્ય રથને ઉપયોગ કરે એવો ખાસ આગ્રહ રાખવો જોઈએ. વ્યાકરણનો વિષય રસિક થાય તેટલા માટે તે વિષયને ભાષાના એક અંગ તરીકે ગણી શીખવવો જોઈએ.

નિબંધ:—નિબંધ માટે જે વિષયો પરીક્ષામાં જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા તેમાંથી એકે વિષય ઉપર યોગ્ય અને ખરી રીતે વિદ્યાર્થીઓ નિબંધ લખી શક્યા નહોતા. સામાન્ય વિષયો મંબંધી પણ તેઓની વિચાર-યોજનામાં ખામી જણાઈ આવી હતી. કેટલાક શબ્દોની જોડણી ખોટી હતી. અક્ષર એકંદર ઠીક હતા. આપેલા મુદ્દાઓ ઉપરથી વાર્તા ઉપજાવવાની શક્તિનો ખીલકુલ વિકાસ થયો નથી.

સૂચના:—દરરોજના સામાન્ય વિષયો ઉપર નિબંધ લખવાનો મદાવરો હોવો જોઈએ. સાર ઉપરથી વિસ્તાર કરી નિબંધ કે વાર્તા કેમ સારી રીતે લખી શકાય તેની પદ્ધતિ જે શિક્ષકો જતાવે તો તે વધારે સાઈ છે. સારા નિબંધો વખતો વખત વર્ગ સમક્ષ વાચી જતાવરા જોઈએ, અને જે સારા મુદ્દાઓ હોય તે તન્નુ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ્ય ખેંચવું જોઈએ.

શ્રુતલેખન:—કામ એકંદર સંતોષકારક હતું. 'પુષ્કળ', 'ક્ષિતિજ', 'પરાવર્તન' જેવા અધરા શબ્દોની જોડણી ખરી નહોતી.

ગણિત અને નામું:—વિશેષ અને સાદી મંબ્યા વચ્ચેનો તફાવત ધણા વિદ્યાર્થીઓ જાણતા નહોતા. મિશ્ર પ્રમાણના દાખલા ગણતી વખતે ધણા થોડા વિદ્યાર્થીઓને સમ અને વિષમ પ્રમાણનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ હતો. ધણા વિદ્યાર્થીઓને 'સાદી સંખ્યાના' અર્થની માહિતી નહોતી. દશાંશનાં મૂળતત્ત્વોનો પણ તેમને ખ્યાલ નહોતો. દાખલા ગણવાની રીતમાં ભૂલો કરેલી હતી. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને સિલિલ મેળવતાં આવડતી નહોતી.

સૂચના:—દાખલા પદ્ધતિ પૂર્વક અને ખરી રીતે કેમ ગણાય તેની રીત વિદ્યાર્થીઓને જતાવવી જોઈએ. સાદી અને વિશેષ સંખ્યાનો વ્યાવહારિક પુરનાં દ્રષ્ટો આપી તેમને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવો જોઈએ. ગણિતના વિષયની હુદ્દિપૂર્વક સમજુતી આપીને અને તે વિષયને વિદ્યાર્થીઓના ઇવનવ્યવહારને અંગે થતી પ્રવૃત્તિઓ સાથે જોડીને તેના મૂળ

સિદ્ધાંતોનું પાઠ્ઠન તેમને આપવું જોઈએ. શિક્ષકોએ ગણિતના અમુક અમુક દાખલા સ્પષ્ટ અને તર્કસિદ્ધ પદ્ધતિથી ગણીને નમુનારૂપ જવાબ કેવા હોય તે બત વડું જોઈએ.

ભૂગોળ:—આ વિષયમાં વિદ્યાર્થીઓનું કામ એકંદર અસંતોષકારક હતું. ભૂગોળની દલીલોનો જ્ઞાન તેમને અસ્પષ્ટ અને ભૂલભરેલું હતું. સુવેદ અને પત્રામાને ખેતીવાડીને લગતી નહેરો તરીકે જોળખાવી હતી. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ રૂપરેખાત્મક દિદુસ્તાનને નકશો દોરી શક્યા નહોતા. મુંઝવે અને સ્ટાન્ડર્ડ વખતનો તેમને સ્પષ્ટ ખ્યાલ નહોતો. રખર, જીન વગેરે કયા કયા દેશોમાં નીપજે છે તે તેઓ જાણતા નહોતા.

સૂચના:—આટલાસ અથવા જીતે ટાંગવાના નકશાનો ઉપયોગ સામાન્ય રીતે પ્રાથમિક શાળામાં કરવામાં આવતો નથી. થોડાક નકશાનું આકૃતિરૂપે શિક્ષકો તરફથી હસ્તલેખોનું કામ કરવામાં આવે તો આ વિષય સમજવામાં તે ઘણું મદદકર્તા થઈ પડે. વિષયશિક્ષણમાં માતૃ-પતૃવ અને વર્ણનાત્મક શૈલીનાં તત્ત્વો લાવી તેને વધારે રસિક અને વહેવારે બનાવવું જોઈએ અને તેટલા પ્રમાણમાં ભૂગોળની દલીલો ખાલી નકશાના ખોખામાં પુરવાતો મહાવરો પાડવો જોઈએ.

ઇતિહાસ:—વિદ્યાર્થીઓના જવાબ સંખેષ વિનાના હતા. ઘણી બાબતોમાં વિદ્યાર્થીઓને જવાબ લંબાણથી લખવાની આદત પડેલી હોય છે. ટોડરમલ, ગીતમણુદ, રોગટ કલાધવ, ચાંદખીખી વગેરે જેવા ઐતિહાસિક પુરુષો વિશે તેમને સ્પષ્ટ ખ્યાલ હોતો નથી. ૧૯૨૧ માં મુંબઈની મારાસગામાં જે સુધારા દાખલ થયા તેનો ખ્યાલ ઘણા થોડા વિદ્યાર્થીઓને હતો. પરીક્ષા માટે તૈયારી કર્યા વિના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં બેઠા હતા.

સૂચના:—ઐતિહાસિક બનાવોને લગતી વધારાની દલીલો એકઠી કરી ઇતિહાસ વધારે રસિક રીતે શીખવવો જોઈએ. ઐતિહાસિક દલીલોત ગોખી નાખવાની પદ્ધતિને ખીલકુલ ઉત્તેજન મળવું ન જોઈએ. શિક્ષકોએ મુખ્ય અને સૂચક બનાવો પુરેપુરી રીતે શીખવવા જોઈએ; ઝીણી બાબતો વિદ્યાર્થીઓએ જાતે શીખી લેવી જોઈએ.

પ્રધાન પુરુષોનાં જીવનચરિત્ર ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ, અને નિર્ધુર્યાત્મક બનાવો હોય અથવા સુત્ર પ્રવર્તક પુરુષો હોય તેમના વિશે ટાળજીપૂર્વક અભ્યાસ થવો જોઈએ. સમય સમયના તકતા બનાવી વર્ગમાં પાઠ આચરતો હોય તે વખતે તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અગ-

સને ૧૯૩૨માં છોકરીઓ માટેની વ. કા. પરીક્ષાના કામની સમાવેશના દર
લના ઔતિહાસિક બનાવો હોય તેના ઉપર વિદ્યાર્થીઓએ વખતો વખત
માંએથી કે લેખી ટીકા કરવી જોઈએ આથી વિષય યોગ્ય રીતે વિદ્યા-
ર્થીઓ સમજી શકશે.

આરોગ્ય:—આરોગ્યશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વો વિદ્યાર્થીઓને ખીલકુલ
શીખવવામાં આવ્યાં નથી. પાચનક્રિયા અને લોહીની ફરવાની અને શુદ્ધિની
ક્રિયા એ બંને સેળમેળ કરી દેવામાં આવી હતી અવધવાના યોગ્ય વ્યાપાર,
ચિત્રે તેઓને યોગ્ય જ્ઞાન નહોતું. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ આ વિષયમાં કાચા હતા.

સૂચના:—પાસે એવું કોઈ દવાખાનું કે આરોગ્યસંપ્રદરશાન હોય
તો બની શકે તો ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને લઈ જઈ વિષયને વહેવાર રૂપ આપી
તે શીખવવો જોઈએ જો નમુના કે ખીજી કોઈ સાહિત્ય ન હોય તો
શિક્ષકોએ નકશા બનાવવા જોઈએ અને તેની મદદથી વિષયની સમજુતી
આપવી જોઈએ. ચિત્રો અને આકૃતિઓનો યોગ્ય ઉપયોગ થવો જોઈએ.

સૌચકામ:—આ વર્ષે આ વિષયમાં કામ અમંતોપકારક હતું.
ઘણા થોડા વિદ્યાર્થીઓને વેતરવાનો કે ગાળ કરવાનો કંઈક ખ્યાલ હતો.

સૂચના:—કપડાં તૈયાર કરવાનો વિદ્યાર્થીઓને વધારે મદાવરો હોવો
જોઈએ. શિક્ષકોએ તેમની પાસે વધારે કામ કરાવી કે જાતે તેવું કામ
કરી બતાવીને વિષયને વધારે સારી રીતે શીખવવો જોઈએ.

સૃષ્ટિજ્ઞાન:—છોડવા અને પ્રાણીઓ વિષ વિદ્યાર્થીઓનું જ્ઞાન એકંદર
હીક હતું. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ ક્યારામાં કામ ક્યું નથી એમ જણાય છે.
છોડવાના વિકાસનું નિરીક્ષણ તેઓએ ક્યું નથી. ઝાકળ, ધુમસ અને કરાની
અસર વનરપતિ ઉપર શી થાય છે તેની માહિતી ઘણા વિદ્યાર્થીઓને હતી નહિ.

સૂચના:—જીદ જીદ રોપા અને પ્રાણીઓનું નિરીક્ષણ સંપૂર્ણ
રીતે આ વિષયમાં થવું જોઈએ. દરેક નિરીક્ષા વખતે જે જે કંઈ વિશેષ
જેવામાં આવ્યું તેની વિદ્યાર્થીઓની નોંધપોથીમાં નોંધ થવી જોઈએ.
વિદ્યાર્થીઓને જે ક્યારાઓ સંપવામાં આવ્યા હોય તેના ઉપયોગ વિદ્યાર્થી-
ઓએ ક્યો છે કે નહિ, તેમજ ક્યારાઓમાં જે રોપા ઉછેરવામાં આવ્યા
હોય તેની તેઓએ સંભાળ લીધી છે કે નહિ તે શિક્ષકોએ જોવું જોઈએ.
જાતે કામ ક્યું ન હોય અથવા નિરીક્ષા કરી ન હોય તો ગમે તેટલું
પુસ્તકો કે જ્ઞાન હશે તો તે કાંઈ ઉપયોગનું થશે નહિ. વિદ્યાર્થીઓની ને ધ-
પોથીની યોગ્ય તપાસ થાય તો તે વિદ્યાર્થીઓને લાભ કર્તા થઈ પડશે.

ચિત્રકામ:—પદાર્થચિત્રકામ એકંદર ઘણું નબળું હતું વિદ્યા-
ર્થીઓએ બરાબર પદાર્થનું માપ લીધું નહોતું. સામાન્ય ધોરણ કરતાં
ઘણું ઉતરતા પ્રકારનું તેમનું કામ હતું.

સૂચના:—પદાર્થોના માપ ઉપરથી પદ્ધતિનું ધારણ બાધવું બહુ અ. તેના માપ લેવાનો વિદ્યાર્થીઓને વારંવાર મહાવનો થવો જોઈએ; અને પાંચ તેનું ચિત્ર પાડવાનું તેમને કહેવું જોઈએ.

સંગીત:—આ વિષયમાં માત્ર એકજ વિદ્યાર્થી એકા હતા તેનું જ્ઞાન ઘણું ઠાવું હતું; કારણકે સંગીતના તાલ આપી શક્યા નહોતા, તેમજ રાગ આર્થ શક્યા નહોતા, અને તે સંબંધી જ્ઞાન પણ હતું નહિ. સંગીતનો તેને કશો ખ્યાલ હતો નહિ.

ઈનામપત્રક એકા જિલ્લો.

રાણીયા	સાંકાસાલના સોની ભોગીલાલ મુળજીએ	૩—૦—૦	પતાસાં તથા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ટોપી વહેંચી.
ખેરડા	હાકોર શ્રી દિમતસિલજી તખતસિલજીએ	૭૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ભાવમાર હીરાચંદ્ર ખુશાલદાસ તથા રાવળ વખતસંગ હરીસંગે	૪૫—૦—૦	"
	હાકોર શ્રી અરજુનસિલજી માધવસિલજીએ	૪૫—૦—૦	"
સાલોલવર્ગ	ભોરસદના રહીશ હાકોર મહેરુભાવા ફતેસિલ્હે	૨૦—૦—૦	"
આમોદ	મણીલાલ ભાદલાલ પટેલે નારના પા. રામદાસ કીશાભાઈએ	૧૫—૦—૦ ૨૩—૬—૦	"
મરીડા	ચોદાણુ હેમાજી ઝરાજીએ	૩—૦—૦ ૪૦—૦—૦	તથા પતાસાં વહેંચ્યાં. વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા પિતળના મ્યાલા વહેંચ્યા.
	હાકોર પરબતસંગ સામતસંગરી પુત્રવધુ કુલખાએ	૩૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ગાંધીપુર	હાકોર જમજીવનદાસ મુળજીભાઈએ		વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સોનીપુર	રાણદ જગન સાંકળે	૧૫—૦—૦	"
સામરખા	પરમારદેરાજીભાઈભાઈભાઈભાઈએ પા. ખાખરભાઈ હરિભાઈએ	૨—૦—૦ ૫—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
મરીડા	ચોદાણુ ભાઈજી જેણાજીએ	૪—૦—૦	મિઠાઈ વહેંચી.
માદેજ	મોકવાના મહેતા રણછોડ મંછારામે	૨૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
મોકવા	"	૮૫—૦—૦	રૂકલ તથા કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી
	"	૧૦૧—૦—૦	પરબની એરડી નિશાળ ખાતે બંધાવી.

ચિત્રચુક્ત મૂળાક્ષર

સામ્રાજ ૨૦x૩૦

કિંમત ૦-૪-૦

‘આથી જ’ સુધી જુદા જુદા રંગીન ચિત્રો સાથે મૂળાક્ષરો આપવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત ૧ થી ૧૦ સુધીના અંકો સંખ્યા પ્રમાણે ચિત્રો મૂકીને બતાવેલ છે.

નાની વયમાં બાળકોને ચિત્રો જોવાનો શોખ હોય છે તેથી આ નકશાના આકર્ષક ચિત્રોથી બાળક ખુશ થશે, તેમજ મૂળાક્ષરો એકદમ થોડી મહેનતે શીખી જશે. આજેજ એક નકલ તમારા માટે ૦-૪-૦ ની ટિકિટ બીડીને મંગાવો:-

આ નકશાના ચિત્રો બાળકના પરિચયનાજ પસંદ કરવામાં આવેલ છે તેથી ગમત સાથે જ્ઞાન મળે છે. પાંચ રંગમાં સરસ કાગળ ઉપર છાપવામાં આવેલ છે.

વારનિશ કરેલા લાકડીવાળા નકશાની	કિં. ૧-૦-૦
લાકડાની પટ્ટી ઉપર ચોટેલા મૂળાક્ષરની પેટી	.. ૧-૦-૦
ચિત્રોનાં નામ (ચિત્રો સાથે) પેટીની	.. ૧-૦-૦
અંકશિક્ષણની પેટી (૧ થી ૧૦ સુધી)	.. ૦-૮-૦

જેયંદ તલકશી એન્ડ સન્સ,

વઢવાણ ગ્રીટી.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં શાળાપયોગી પુસ્તકો

નરસાય અમુલપારાય દેસાઈ કૃત.

*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦

*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦

ખાળવીર (સ્કાઉટ વિષે) ૦-૮-૦

દસરત અને પ્રિય ૦-૧૨-૦

ધરમાં અને ખડાર ૦-૨૨-૦

રમવાની રમતો

આરોગ્ય શિક્ષણ વા. ૨ ૦-૧-૧

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૨-૩

*સરળ ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ ૦-૪-૦

મુંબઈવાડો (દિંદુરતાનસહિત) ૦-૫-૦

સુવાદ સંચય ૦-૧૦-૦

ખાળગીત ૦-૨-૦

ખાળિકાગીત ૦-૧-૦

*શાળાપયોગી વાર્તાઓ
વા. ૧ ત્રીજી આરતિ ૦-૩-૦

—વસ્તુભાઈ લક્ષ્મભાઈ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન દળથી લખાએલું

ખાળસાહિત્ય.

મયુરદાસ આખ્યાન ૦-૪-૦

ભીમચાતુર્ય ૦-૪-૦

વીર અહીમંત્રુ અને

મહાદા ૦-૮-૦

અગાઉહીન અને

દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦

ખાળસંગીત યાળા ૦-૩-૦

(હાર્મોનિયમ ગાયક)

સાહિત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦

દાલભાઈ

ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર થએલી

સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ

આત્મીરસુધી બહાર પડેલી ભૂગો-

ળોમાં આ પહેલી ભૂગોળ ટેક્સટબુક

તરીકે મંજૂર થએલી છે. ખાળકો

પોતાની મેળે વાંચી સમજી શકે તેવી

ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત નકશા

સહિત ગુજરાતના દરેક જિલ્લાની

હકીકત નવીન દળથી આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાથમિક શાળા, માધ્યમિક શાળા, કોલેજ, હાઈ સ્કૂલ, મેડીકલ, ટેકનીકલ, લાયબ્રેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, તેમજ નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ સામાન કિશોર વાલે મળશે. બહારગામના આડરો ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને સરપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક વખત આડર આપી ખાત્રી કરશો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

* શાળાપયોગી વાર્તાઓ ભાગ ૧ ની ત્રીજી આરતિ દબણાં બહાર પડી છે. નાનાં છાત્રો માટે ધર્મીય ઉપયોગી અને આનંદદાયી છે.

અંદુલાલ મણીલાલ પરીખ

ખડાયતા બુકડીપો, બાલાહનુમાન, રીચીરાડ—અમદાવાદ.

તૈયાર છે !!

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે

તૈયાર છે !!

● મુળઈ ઇલાકાના, પશ્ચિમ દિશ્વે એનિસના અને ઘણાં સ્ટેટોના કેળવણીખાતાએ

પાઠ્યપુસ્તક, દીવ્યસંખ્યક કે લાઘ્યોગીયૂક તરીકે મંજૂર કર્યા, છે.

!! એનિસ, સ્ટેટા, મ્યુનિસિપાલીટીઓ, ને લોકલગોર્ડેએ ચલાવવા સરકારીયર કર્યા છે।

● કુમાર-ગણિત

ભાગ પહેલો*, ભાગ પહેલોઅ*

[ભૂમિતિ સાથે] [ભૂમિતિ સાથે]

[સા. આ., ૩ ૦-૬-૦], [ગા. આ., ૩ ૦ ૭-૦]

● કન્યા-ગણિત

ભાગ બીજો

[ચોથા ધોરણથી કોલેજ સુધીનું]

[પા. આ., ભૂમિતિ સાથે, ૩. ૦-૧૦-૦]

● ક્રમિક-ભૂમિતિ *

ભાગ પહેલો, ભાગ બીજો

[ત્રીજા ધોરણ સુધી], [ચોથા ધોરણ માટે]

૩ ૦-૨-૦ ૩. ૦-૨-૦

● કુમાર-ભૂમિતિ *

૩. ૦-૨-૦

● સરલ-ખાળપોથી *

[૧૨ મી આ., ૩ ૦-૧-૦]

!! નવાં પ્રસિદ્ધ થયા !!

!! નવી શૈલી, નવા વિચારો, પુષ્કળ ઉદાહરણો !!

[પ્રાથમિક શાળાઓનાં ધોરણો માટે]

● અનડા-ગણિત

ધોરણ બીજું*

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., ૩ ૦-૪-૦]

● અનડા-ગણિત

ધોરણ ત્રીજું*

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., ૩ ૦-૪-૦]

● અનડા-ગણિત

ધોરણ ૪ કું*

[પા. આ., ૩. ૦-૫-૦]

● અનડા-નામું

* ભાગ પહેલો*, ભાગ બીજો*

[બી. આ., ૩. ૦-૮-૦], ૩ ૦-૪-૦

વાપરનારાં મુક્તકકે વખાણે છે.

સારું કમિશન, નકલો માટે નીચેને શીરનામે લખો.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા

હેડમાસ્ટર, મેરીબ્રાહ્મન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ધોરસદ.

* છાત્ર તથા છાત્રીઓ અને માટે

+ ફક્ત છાત્રો માટે

નવી પુસ્તકો

સું. મ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

(વિષય-સાદરણ અમૃતલાલ દવે)

પ. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

વ્યાકરણ પ્રણેતાઓમાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં
નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના,
સ્વરૂપતા અને શૈલી એવા મુદ્દા છે
કે આજે અગ્રવાયા સિવાય આ ક્ષેત્ર
વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય સહેલા કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

” ૨ જી ૦-૪-૦

સું. મ. કરદારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી ઐતહાસ

પ્રવચન ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લગભગ પછી ભૌગોલિક ચર્ચા

દેશકરો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો ઐતહાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ક્ષેત્રનલ
પરીક્ષાના બધા વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી ગય છે.
ખીજી જુની દબાઈ લખાએલો અને
અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ
પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સારું

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૩૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

દન્યાઓ માટે

ક્ષેત્રનલ શિક્ષિકા

દન્યાઓની ક્ષેત્રનલ પરીક્ષા માટે
સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થયેલો છે.
દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી ગય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની નકશાએલી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા
વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થયેલો છે. અને પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
લેવું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: ત્રિવેણી, ગાંધીનગર.

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાય-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દ્રષ્ટિથી ચોખ્ખું

સરળ બાળ અંગ્રેજી
(ચોથા ધોરણ મુધીનું)

રચનાર

ભોગીલાલ કેશવલાલ પટેલ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

અને

વમનજી દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈંગ્લેન્ડ સ્ટેટ્સ એજન્સિએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનમુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

ફાઇનવ પરીક્ષા માટે ધણેજ ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ, અને
પ્રભુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.

કિંમત ૦-૧૧-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૧—

ગુજરાત-૧૬ નકશા અને ૧૬ ખોખા.

૧૦૦ સવાલ સાથે. ધોરણ ૩ માટે.

કિંમત ૦-૨-૯

નવીન એટલાસ પુ. ૨—

મુંબઈ ઇલાકા-૧૪ નકશા અને ૧૪

ખોખા. ૯૫ સવાલ સાથે. ધોરણ ૪

માટે કિંમત ૦-૩-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૩—

પૃથ્વીના બધા ખંડોના ૯૦ નકશા

સાથે. કિંમત ૦-૭-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

ખનાવનાર

વિદુલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારો વધારો કરનાર

મુળજીભાઈ હીરાલાલ ચૌકસી

એમ. એ.

હેડમાસ્ટર ગ્રેડ ટ્રેનિંગ મહેલ, અમદાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૦-૧-૧૯૩૧ની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળી ભેઠશે તો વળી તે મળશે.

પ્રાયમિક શાળાના છઠ્ઠા તથા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી

છઠ્ઠા ધોરણ મુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો તથા શિક્ષિકાઓને અમુલ્ય તક

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સુધે જણાવવાનું કે હમોએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની દુકાન કોઢાવી છે. જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા કોપિ, કોઈમ, તોટણો, રંગર, પેનિસલ, કુટ, કંપાસ, હોફર, કાગળ વગેરે સજ્જાત પ્રીકાષત લાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપનામાં આવશે. દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસટ કિંમત તથા કમિશન જોવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી જાતી કરો. જીજ્ઞેષી પ્રસંગે વગેરે ખરીદના પહેલાં હમારી મુલાકાત લેવા વિનતી છે.

કોઢાવી પેળ સામે,
ચીપીયા—અમદાવાદ.

રમણીક ખી, કોઢાવીની કંપનિ
શુક્રેસેવર એન્ડ પબ્લિશર.

શાળાપયોગી સ્ટેક્ટરબુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ સા. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામુ સા. ૧ કી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોત્રણ ૪ માટે) સા. ૨૬ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—સા. ૨-૩ જે
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) સા. ૨૬ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ બ્યુપત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—સા. પ્રો. બુક સા. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીનાં શબ્દોની બ્યુપત્તિ સહિત)

૬. તર્ક સરળ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
સા. ૧૬ મી ૦-૪-૦

૭. ગુજરાત માંતની ભૂગોળવિદ્યા સા. ૧૬ મી ૦-૧-૬

૮. ગુજરાતના સવળા બાળીતા શુક્રેસેવરેતે ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપનિ,

૬. પાનકોર નકિ—મુ. અમદાવાદ.

રેમયંદ કરમચંદ શાહ, જોડણના માથુ રે. એ. ૬. મુ. કપડવાં

ગાંડીવ ઝરલે બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાએલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટોશરટોચની ૩ વાતો	૦૮	૨૩ હાથા ધમધમ ચાલે	૦૮
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકાનરી	૦૮
૩ બિરબલનો બન્ધુ	૦૧	૨૫ ચોપાળાની ચતુર્ગર્ધ	૦૧
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૬ ગરેકાનું ગજ	૦૮
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડાની દુકાન	૦૮
૬ બીજમ	૦૧	૨૮ જાદુઈ જમડા	૦૮
૭ બાળજીવન	૦૮	૨૯ મકનો મસ્તાનો	૦૮
૮ બાળવિદાર (૧)	૦૧	૩૦ ગંગાની બિરબલ	૦૮
૯ વાગે નું વન	૦૧	૩૧ જુલજુલામણી	૦૮
૧૦ જાદુઈ હાર	૦૧	૩૨ સવાળાની આપરીતી	૦૮
૧૧ ખરશીપુરી	૦૧	૩૩ બોલી બોલી વાતો	૦૧
૧૨ મોનાકુમારી	૦૧	૩૪ સિપાઈ દાદા	૦૮
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૧
૧૪ કચુંબર	૦૮	૩૬ કોનમાકાકા	૦૮
૧૫ ધૂપસળા	૦૧	૩૭ સમરસ	૦૮
૧૬ બાળવિદાર (૨)	૦૮	૩૮ કીર્તિરતંબ	૦૧
૧૭ મોતીના દાણા	૦૮	૩૯ રિક્ષીટિક્ષી	૦૧
૧૮ કેરીના બાડ્યા	૦૮	૪૦ સાર મીન જો	૦૮
૧૯ એક દનો કૂતરો	૦૧	૪૧ ખરેખરી વાનો	૦૮
૨૦ નવનીત	૦૮	૪૨ મોમાળાની મોજ	૦૮
૨૧ મિયાઈ	૦૮	૪૩ રસીદની પેટી	૦૮
૨૨ મેઘધનુષ	૦૧	૪૪ પુતકાલય	૦૮
		૪૫ પ્રાણીપુરાણ	૦૮

૨ નવી નવી છપાતી જાય છે

ઇનામ—સહાણી માટે અનોડ

મુંબઈ, અમદાવાદ, કરાંચી, વડોદરા, નડિઆદ, સરુચ વગેરે રથજો
બધા બુકસેલરો વેચે છે.

સ્વદેશી કિન્ડરગાર્ટન સ્ટોર.

સંવત ૧૯૮૯ ની વર્ષફળ પંચાંગ ડાયરી કિ. ૦-૪-૦

બાળસાહિત્ય ધાર્મિક તથા કેળવણીને લગતાં પુસ્તકો-પદ્યથી ચિત્રો તથા નકશાઓ વેચનાર તથા જીવન કૌશલથી પુરી પાડનાર. ટેલેગ્રામ મંગલો:

બાળસાહિત્ય.

નવી બાળપોથી, બાળ ઉપાણી,
બાળ નેડકણી, હસતા હિસાબ, બાળ-
હસામણી, બાળનાટિકા, બાળ વાર્તા,
ગોંડિવનું બાળ સાહિત્ય, દક્ષિણામૂ-
ર્તિનું બાળ સાહિત્ય, ગુજરાત વિદ્યા-
પીઠ, બાળજીવન, બાળમિત્ર, બાળક,
બાળોદ્યાન વગેરેનું બાળ સાહિત્ય
માસિકો, ભરત, ગુંથણ, શીવજીનાં
પુસ્તકો, મોતીના તોરણની ચોપડી,
જુદી જુદી જાતની કોષ્ટકો, છુકો,
પેઇન્ટીંગ છુકો, કાગળની કરામત,
સાથિયા પુરવાની છુકો, પાકચાચ,
રસોઇ કેમ બનાવવી તેનાં પુસ્તકો,
કુમાર, કુમારી, કુવતી. સ્ત્રીબોધ,
સંતતી નીપમન તથા વાજીત્ર ગાઇકો.

ધાર્મિક પુસ્તકો.

સરળ ચિત્રોવાળી ગીતા (સચિત્રો)
ગદ્યાર્થ ગીતા (૩૪ ચિત્રોવાળી)
સરળ પંચરત્ન ગીતા (૨૫ ચિત્રો)
ક્ષત્રિય ધર્મગીતા (બાર ચિત્રોવાળી)
વૈષ્ણવ ધર્મ ગીતા (૧૬ ચિત્રોવાળી)
સરલ હિન્દી ગીતા ૨૪ ચિત્રયુક્ત
સરલ મરાઠી ગીતા ૨૪ ચિત્રયુક્ત
સરલ સંસ્કૃત ગીતા ૨૪ ચિત્રયુક્ત
શ્રી રામ રક્ષા શ્રી રામબોધ સહિત
શ્રી હનુમાન આશીસા ભૂતપ્રેત નિવારણ
શ્રી લક્ષ્મી સ્તોત્ર (ધનદાયક)
શ્રી પુરુષોત્તમ સદ્ભક્તનામ (સચિત્ર)

શ્રી સત્યનારાયણની કથા વિષયસહસ્ર
શ્રીમદ્ ભાગવત [નામ સાથે
ગુલરીકૃત રામાયણ

એકાદશ ગીત તથા સર્વ જાતનાં
ધાર્મિક પુસ્તકો ઓડરથી. જીવન કૌશ-
લને પુરા પાડવામાં આવશે.

કિન્ડરગાર્ટન ફેરમ ૧૮×૧૮, ૨૪×૨૪
૪૨મતનું ફેરમ દાખડાવાળું (૩૦×૩૦)

ચિત્રો તથા નકશા.

ચાર બાયા શીખાય તેથી કિન્ડરગાર્ટન
અક્ષરબોધ. (૨૦૦ ચિત્રો) કિ. ૦.૧
સચિત્ર અક્ષરબોધ પુસ્તક
સચિત્ર અક્ષરબોધ કાડ,
સચિત્ર અક્ષરબોધ નકશો.
સંવિદ્યાન યશુ ગ્રાણીના નકશા
પદ્યાર્થ તથા કારીગરના હથીયારની પેટી
ચિત્રવાચન નકશા (સ્કૂલ માટે)
ભૂગોળના નકશા પૃથ્વીના ગોળાત્યા બોક્સ
કક્ષા બારાખડીના નકશા
હસતા હિસાબનો નકશો તથા પુસ્તક
આંકના નકશા અંક પેટી
ચિત્રપોથી, ચિત્ર કાડ, ચિત્ર પઝલ,
ચિત્ર પેઇન્ટીંગ, કોર્સિંગનાં પુસ્તક
દેશ નેતાના ચિત્રો તથા પઝલ બોક્સ
કાડ, કેલેન્ડર, ડાયરી, રેશનરી,
સ્વેટ પેન, પેન્સિલ, રમકડાં, રંગ,
ચોક્ક મોન્ટેસરી, કિન્ડર ગાર્ટન સેટ,
તથા શિક્ષણને લગતા સર્વ જાતનાં
સાહિત્યો કમીશન સાર મળશે.

કે. કે. જોશીની કુંપની.

કે. ૧૦૮-૧૦૯ સ્વદેશી મારકીટ કાલબાદેવી-મુંબઈ નં. ૨

કમિશનમાં વધાવે

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની ઠરેક નિશાળમાં ટેક્ટરબુક તરીકે
અલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબૂકો

ઉત્તમ કામળ { મુંબઈ અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ પાનાં
ઠરેક નંબરની કિંમત બે આના

શ્રાવ્ય, મ્યુનિસિપલ, હોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુદર લેખપ્રદ
વાસ્તે માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમે નમ્રભાવે
વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી સૂચના બિંધાના ઉપારોકો, આશાધકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક વાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
પામ્ય રીતે વપાસી તેના અદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ થોડા ઇન્સાફ આપશો.

રપ૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને રો'કડે ૩૦ ટકા કમિયન આપ-
વામાં આવશે. વેકિંગ અને રહેવે ખર્ચ પાંચ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત-
નું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબૂકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેના
ખાસ મંગાવી છે તેની ઠરેક બોક્સમાં એક નંબરની ઉચ્ચન ભારની કિં. રૂ. ૧૫

મુંબઈ-હાથિભાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાકા—એમર્સ' એસ બી. શાહની કું'પનિ,
ગોમતી એમ. વહીલ શાધર્મી, સરાફ બબ્બર.

કેળવણીખાતાના એ. ડિરેક્ટર માહેજે મુંબઈ ઇલાકાની
પ્રાથમિક શાળામાં ટેક્ટરબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

દેશીહિસાબ

વાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ મધારા તથા વધારા સાપે બહાર પડયા છે.

ખત્વારસુધી ઘણા દેશીહિનાઓ બહાર પડયા છે, પરંતુ ખાતા
તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત શાજ દેશીહિસાબ છે.

ગવાનું દેખાતું એમર્સ' એન. ડી. પહેતાની કું'

બુકબેલરો એન્ડ પબ્લીશર્સ.

૧૯૭ શાળાનેદોડ-મુંબઈ

ખહાર મહ્યા છે । **卐** ખહાર પહ્યા છે ।

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી
ધ્યાનનરાં લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાર.]

ખાળયોથી { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ લું :
આજનમં શાટિ { કિમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાર.]

પુસ્તક ૨ નું : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ નું : { કિમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ નું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાર.]

પુસ્તક ૨ નું : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ નું : { કિમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ નું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

મારીશંકર જ્ઞાનાંકર બદ્ધ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્સિસર,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, સુરત.

મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી
આસિ. માસ્ટર,
સિટિ હાઈસ્કૂલ,
અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત એરિએન્ટલ બુકડીપો.

[પુસ્તક ૬૨]

[અંક ૪]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

એપ્રિલ સને ૧૯૩૩

“નવા જમાનામાં નવા મુદ્દારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાળકોના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાલુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરૂપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મુલ્ય પછી અત્યંત દૃઢ અને ધીમા નિકામને તીવ્ર વધારે હાથ ધરેલા લોકો હાલના કરતાં વધારે નારી યોજના ધરી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંબી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હિંમતનગર પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સમ દેક સ્થાપીત નાખ્યા છે)

મા "શાવનક ન્યુઝિલી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવેશ્વર જનલાલે તાપ્ત
સત્યાગ્રહ સેન્ટર-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	જો હું ઇન્સ્પેક્ટર હોઉં તો !	૯૪
૨.	એક શિક્ષકની શાળા	૯૬
૩.	બાળકનાં માબાપને યાદ રાખવા જોગ અગત્યની બાબતો.	૧૦૪
૪.	આદીશનું યુજ્જ્વાલ	૧૦૭
૫.	પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં વિજ્ઞાનના પ્રયોગોનું પ્રદર્શન	૧૧૨
૬.	અવાસરૂપે જૂઓળશિક્ષણ	૧૧૬
૭.	ઈંગ્લેન્ડમાં પુખ્ત વયસ્થોની કેળવણી	૧૨૩
૮.	દાંતની ઉપયોગિતા અને તેની સ્વચ્છતા જાળવવાના નિયમો.	૧૨૫
૯.	નવીન પરબો બંધાવશો !	૧૨૬
૧૦.	સરકારી જનહરખખરો	૧૨૯
૧.	હોકરાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ	૧૨૯
૨.	મુંબઈ પ્રલાકાની ઉદ્ધુ શાળાઓ માટે મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	૧૪૧
૩.	સરકારી ખાતાં તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી.	૧૪૭
૪.	ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૨ માં લેવાયેલી હોકરાઓ માટેની	
૫.	ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી.	૧૪૧
૧૧.	ખાનગી જનહરખખરો	૨૪

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિં. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયેલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને દુહીઓની લખાવટની સુધારા ઉપરાંત જોડા, શેરો, વિમા અને પોસ્ટલ એક્સપ્રેસ વિશે પુરી માહિતી તથા જુનાં મનોમત્તન ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોમત્તન દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી વુહના કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટલ ૦-૨-૧ મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી, મુદ્રત—ક. ના. ની કેપનિ, ભરૂચ—ટેનાઈ સમર્પી, ભુક્તેશ્વર. એન્ટ—અમદાવાદ માલિકલાલ બાબરજી રા જગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ, તાપુમુક્તા એફિસ, પેલેસરોડ-વડોદરા

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

એપ્રિલ સને ૧૯૩૩

[અંક ૪

ને હું ઇન્સ્પેક્ટર હોઉં તો !

થોડા દિવસ ઉપર હોળીની રમમાં હું મારા મિત્ર રમણલાલ મહેતાને મળવા ગયો હતો. તેઓ એક પ્રગતિમાન દેશી શાળાની હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર છે. તેમને અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી સાહિત્યનો ઘણો શોખ છે. વળી તેઓ હાલના સામાજિક પુનઃરચનાના પ્રયોગમાં ઘણો રમ લે છે. ટ્રાઈપલ્સ મંચાળની ઉત્તતિનો આધાર તેના બાળકોને અપાતી કેળવણી ઉપર રહે છે એવો, તેમનો દૃઢ સિદ્ધાંત છે. આ હેતુને અનુસરી તેમણે ગામ્ય પુનઃચટનાના સવાલનો બારીક અભ્યાસ કર્યો છે અને ગામડાની કેળવણીને લગતા પ્રયોગોની ચર્ચા વખતે તેઓ કંઈ નવીનજ દૃષ્ટિ રણુ કરે છે. તેમનો આદર્શ હવે છે, પણ તેની સાથે તેઓ વહેવાર પણ છે.

આ પ્રસંગે મિ. રમણલાલ પાસે એક શિક્ષક બેઠા હતા. તેમનું નામ શિવશંકર હતું. તેઓ અને હાલની પરીક્ષાની પદ્ધતિ સંબંધી વાતોચિનોદ કરતા હતા. તેમની વચ્ચે થએલી વાતચીત નીચે પ્રમાણે છે:—

રમણલાલ:—તમારે ત્યાં હવે પરીક્ષા થઈ ગઈ હશે !

શિવશંકર:—હા, ગયે આઠવાડીએજ પરીક્ષા પુરી થઈ.

રમણલાલ:—શાળાનું પરિણામ કેવું હતું છે ?

શિવશંકર:—૮૫ ટકા.

રમણુલાલ:—આવું પરિણામ જોતાં એક રીતે શાળાનું કામ સંતોષ-
કારક કહી શકાય; પણ કેટલા છોકરા પાસ થયા છે તે ઉપરથી તેમને
યોગ્ય તાલીમ આપવામાં આવી છે એમ કહી શકાય નહિ.

શિવશંકર:—શાળાના કામની ખીજ કઈ કસોટી હોય છે? કેપ્લર
સાહેબ છોકરાંની પરીક્ષા લે અને તે ઉપરથી શાળાનું કામ કેવું છે તે
નક્કી થાય છે. જેટલા છોકરા પાસ થાય તેટલા પ્રમાણમાં કામ સાફનરસું
ગણાય છે.

રમણુલાલ:—હાલની આપણી પરીક્ષાપદ્ધતિ ઘણી ખામીવાળી છે.
તેમાં મુખ્યત્વે બાળકોને કેટલું આવડે છે તે તપાસવામાં આવે છે, પણ
તેમણે કેવી રીતે તે જ્ઞાન મેળવ્યું છે તે જોવામાં આવતું નથી; એટલે
પરીક્ષા વખતે ઘણુંખરું બાળકની રમણુશક્તિનીજ કસોટી થાય છે.

શિવશંકર:—આ સિવાય ખીજું શું તપાસવાનું હોય એ અમારા
જાણવામાં નથી. છોકરાંને લખતાં વાંચતાં તથા હિસાબ કરતાં આવડે
એમાંજ શિક્ષકનું કર્તવ્ય સમાપ્ત થાય છે. છોકરાંને સવાલ પૂછવામાં આવે
અને તેના તે જવાબ આપે તે સિવાય પરીક્ષાની ખીજ કોઈ પદ્ધતિ છે નહિ.

રમણુલાલ:—આ તમારું ધારવું ખૂલભરેલું છે. અનેક વરસોથી
ચાલી આવતી પરીક્ષાની રૂઢિમાં હવે તો ખાસ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે.
કેળવણીનો ઉદ્દેશ, તેની પદ્ધતિઓ તથા સાધનમાં હાલમાં ઘણા મોટા ફેરફાર
થયા છે એ તમે જાણતા નથી એમ લાગે છે. બાળક એ વૃદ્ધિ પામતી
બાજી છે; અને મોટી ઉંમરના માણસ કરતાં તેની શારીરિક તેમજ માન-
સિક રક્તિ વૃદ્ધ પ્રકારની છે એ દરેક શિક્ષકે પ્રથમ જાણવાની જરૂર છે.
વળી વિચાર, લાગણી, કલ્પના, ધ્યેયાવૃત્તિ જેવી તેની શક્તિઓમાંની
એક શક્તિ યાદદસ્ત છે. બાળમનોવિદ્યાસમાં તેનું સ્થાન ગોણું છે. ખરી
રીતે તેની વિચારશક્તિનો વિકાસ એ કેળવણીનો મુખ્ય હેતુ છે. આ ઉપરાંત
તેની લાગણી તથા કલ્પનાની તાલીમ ઉપર ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.
તેની સાથે તેની ધ્યેયાશક્તિ કેળવી તેને સારી ટેવ પાડવી જોઈ એ. તેનું
શરીર નીરોગી રહે અને તેના બાંધો દૃઢ થાય તેવી તાલીમ તેને મળવી
જોઈ એ. હંકમાં તેનામાં સ્વતઃ પ્રવૃત્તિ, સ્વતઃ વિચાર કરવાની શક્તિ,
સાદસ, કર્તવ્યની લાગણી, ખંત અને આગ્રહના ગુણ આવે એ ખરી
કેળવણી છે. ચારિત્રનો વિકાસ એ સંસારવહેવારમાં ઘણું ઉપયોગી બળ
છે. આ ઉપરાંત વિદ્યાર્થીનામાં સામાજિક લાગણી ઉત્પન્ન થવી જોઈ એ.

એટલે ખીછ વ્યક્તિઓની સાથે સહકાર અને જરૂર પડે સ્વાર્થ લાગ કરવાની વૃત્તિ તેનામાં દૃઢ થવી જોઈએ.

શિવશંકર:—તમે તો કેળવણીના નવાજ સ્વરૂપનું ચિત્ર મારી આગળ ખડું કર્યું છે. આ દૃષ્ટિએ જોતાં હાલમાં અવાતા શિક્ષણમાં ઘણી ઉણપો માલમ પડે છે.

રમણલાલ:—આજ કારણસર મેં તમને આરંભમાં કહ્યું હતું કે પરીક્ષામાં કેટલા વિદ્યાર્થી પાસ થાય છે એ તાલીમની ખરી કસોટી નથી. જો હું ઇન્સ્પેક્ટર હોઉં તો હાલમાં જે શૈલીથી તપાસણી ચાલે છે તેમાં ઉપર જણાવેલા ઉદ્દેશને અનુસરી યોગ્ય ફેરફાર કરું.

શિવશંકર:—તમે શા શા ફેરફાર કરવાની અલિલાપા રાખો છો તે જણાવશો, કારણ કે ઘણી વખત જે સ્વમદદા હોય છે તેમની સૂચના અસંભવિત હોવાથી વહેવારમાં તેનો અમલ થઈ શકતો નથી.

રમણલાલ:—ખરી બાબત એ છે કે આપણે ત્યાં હજી કેળવણીની નવીન ભાવનાએ શિક્ષક વર્ગમાં પરિવર્તન કર્યું નથી. જેવી રીતે શિક્ષકને માટે તાલીમની આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આવી છે તે મુજબ તપાસણી કરનાર અમલદારને તેના ખાસ કામની પ્રથમ તાલીમ આપવી જોઈએ. હાલમાં દરેક ધંધાની તાલીમ સામ્રાજીય રીતે આપવામાં આવે છે. તમે જણતા હશે કે પાશ્ચાત્ય દેશમાં તો દરેક ધંધાદારીને તેના કામમાં પ્રવીણતા મળે તે માટે જરૂરી તાલીમ લેવી પડે છે. મોટર હાંકનારને અમુક પ્રકારની તાલીમ મળ્યા બાદ તેને મોટર ચલાવવાનું સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવે છે. આવી રીતે સામ્રાજીય તાલીમની દરેક વ્યક્તિને જરૂર છે. ત્યાંમુઘી તપાસણી કરનારમાં સારા શિક્ષકના ગુણ અને તેની સાથે યોગ્ય અનુભવ હોય નહિ ત્યાંમુઘી તેના કામમાં સુધારાની આશા રાખવી વ્યર્થ છે.

શિવશંકર:—તમે તો એક ભાવનાવાદી તરીકે વાતો કરો છો, શીખવવા કરતાં તપાસવાનું કામ ઘણું સહેલું હોય છે એમ મારું માનવું છે.

રમણલાલ:—તમારાથી હું ઉલટો અભિપ્રાય ધરાવું છું. શિક્ષણ તપાસવું એ ઘણી અઘરી બાબત છે; કારણકે શિક્ષકના દોષ બતાવવા એટલે આ ખોટું છે, આમ કરવું જોઈએ નહિ, આ બરાબર નથી વગેરે જાનનાં નિષેધાત્મક વચન ઉચ્ચારવાં એ ઘણું સહેલું છે, પણ તેને રચનાત્મક સૂચના આપી કામમાં સુધારો કરવા પોતે પાદ આપી બતાવવા એ મુશ્કેલ બાબત છે.

શિવશંકર:—તમે જે કહો છો તે બનવું અશક્ય છે. જો તમે પોતે ઇન્સ્પેક્ટર હો તો કેવી રીતે કામ કરી બતાવો તેની રૂપરેખા રજૂ કરશો ?

રમણલાલ:—હા, ઘણી ખૂશીથી. મેં તમને પ્રથમ કહ્યું હતું કે જે સારો શિક્ષક હોય છે તેજ કામની સારી તપાસણી કરે છે અને શિક્ષણના સુધારો કરી શકે છે. પ્રથમ તો હું મારી જે 'બીટ' હોય તેની પાસે પાસેનાં ગામના લાગ પાડું અને તેમાં જે ગામ મધ્યસ્થ હોય : ત્યાં મુકામ કરું. પહેલાં શાળાની સ્થિતિથી વાકેફ થયા બાદ તેમાં જે જે ખામીઓ હોય તે દૂર કરવાને માટે હું જાતે શાળામાં કામ કરું અને શિક્ષકને તે ધ્યાનપૂર્વક જોવા કહું. દા. કાળા પાટીઆનો ઉપયોગ થતો ન હોય તો હું પાક આપતી વખતે તેનો ઉપયોગ કરી બતાવું. વાચનમાં જે ખામીઓ હોય તે હું વાચનનો પાઠ આપી બતાવું. પદાર્થપાઠ કેવી રીતે આપવો તે પણ પાઠદ્વારા બતાવું. શાળામાં બીજી જે ખામીઓ હોય તે ત્રણ દિવસના મુકામમાં બતાવું. તે સંબંધી શિક્ષક સાથે નિષ્પાત્સપણે ચર્ચા કરું. તેને પ્રોત્સાહન અભિપ્રાય બુદ્ધિ દિલથી જાહેર કરવા ઉત્તેજન આપું. તેની જે બહેવાર મુશ્કેલીઓ હોય તે ધ્યાનમાં લઈ શાળાનું કામ સુધારવાને તેને સૂચના આપું. મારી નોંધપોથીમાં આ શાળાને લગતી જે જે સૂચના આપી હોય તેની તેણે લખી રાખું અને પછી જતી વખતે શિક્ષકને કહું કે હું જે મારા પછી પાછો આવીશ ત્યારે સૂચવેલા સુધારા શાળામાં થયેલા હું જાહેરશ. આ પ્રમાણે મધ્યસ્થ ગામોમાં રચાતીક સંજોગોને અનુસરી કામ કરવાનું બતાવી હું બીજી શાળાની મુલાકાત લઈશ. બીજી વખતે તેજ શાળામાં કેટલો સુધારો થયો છે તે તપાસી ત્યાં બીજી બાબતો સુધારવા સંબંધી તેને સૂચના આપું અને તે કેવી રીતે થઈ શકે તે શાળામાં કામ કરી તેની સમક્ષ બતાવી આપું. આ શૈલી મુજબ અમુક ગામની શાળામાં સુધારો કરી તેમાંનું કામ બીજી પાસેની શાળાના શિક્ષકને દર મુકામને જોવા આવવા કહું. વળી દર પંખવાડીએ શિક્ષકો જુદાં જુદાં વિષયને લગતા પાઠ આપી એકબીજાને માર્ગસૂચક થાય તેવી વ્યવસ્થા કરું. નમુનાના પાઠની સાથે તેમને તેમના કામમાં પડતી મુશ્કેલીઓની ચર્ચા કરવાની પણ ગોઠવણ કરું.

શિવશંકર:—આ યોજના તો થોડીક શાળા માટે અનુકૂળ થઈ પડે એમ લાગે છે. બાકીની શાળાના કામમાં ચેતન આવે અને હાલના જમાનાને અનુસરી શિક્ષકો ફેરફાર કરે તે માટે શું કરશો ?

રમણલાલ:—વરસમાં ત્રણ વાર હું મારા બીટમાં બધાં શિક્ષકની

પરિપદ ભરવાની ગોઠવણ કરે. તે પ્રસંગે શાળાને લગતી ઉપયોગી આવડતની ચર્ચા કરવાને તેમને ઉત્તેજન આપું, તેમજ પાઠ આપીને તથા અપાવીને શિક્ષણપદ્ધતિમાં સુધારા કરવા તેમને પ્રેરણા આપું. એકબીજાના મંસર્ગથી થતી વિચારની આપ લે માટે તેમની વચ્ચે સ્પર્ધા ઉત્પન્ન કરે અને તેમના કામમાં જે સુધારો થાય તેની યોગ્ય કદર કરે. જે શિક્ષકો જુની પદ્ધતિ મુજબ ગોખાવી અનિયમિત રીતે શિક્ષણ આપતા હશે તેમને પગારનો વધારો મળશે નહિ તેમજ બીજા વાલો આપવામાં આવશે નહિ એવો સરકારી હુકમ કરે.

શિવશંકર:—હાલમાં તો નિયમિત રીતે અમુક મુદતે પગારમાં બદલી મળે જાય છે.

રમણલાલ:—હા. એ વાત ખરી છે. શિક્ષકોને તેમના ભરણપોષણની ચિંતા ન રહે અને ઉમંગથી નિશ્ચિંતપણે તેઓ કામ કરે તે હેતુથી પગારના નવા રેકૉર્ડ રાખવા કરવામાં આવ્યા છે. ઘણી વખત તેનો દુરુપયોગ થાય છે, તેથી ભારી યોજના મુજબ હું કોઈ પણ શિક્ષકને પ્રથમ પાંચ વરસમાં તો કાયમ કરે નહિ. વળી ત્યારે તેને પગારનો ૬ બીજો કોઈ લાભ મળવાનો હોય ત્યારે કેવળ નોકરીની મુદત નહિ જોતા તેનું ઉંચા પ્રકારનું કામ હોય તોજ તેને તે લાભ આપું. આ ઉપરાંત તેમને દર પાંચ વર્ષ પુનઃ શિક્ષણ માટે ટ્રેનિંગ કોલેજમાં એકાદ માસ મોકલવું અને દરેક વર્ષની નોકરી થાય ત્યારે તેમની પાસે આતર સ્પર્ધા ઉત્પન્ન કરવા કેળવણીને લગતા અમુક વિષય ઉપર નિબંધ લખવાની ગોઠવણ કરે. જે શિક્ષકોએ પ્રયોગ કર્યો હોય, શિક્ષણ સાહિત્યમાં સુધારો કર્યો હોય, તેમજ શિક્ષણને લગતાં પુસ્તકો વાંચ્યા હોય અને લેખો લખ્યા હોય તેની ગણના ખામ કેસ તરીકે કરે.

શિવશંકર:—તમે તો શિક્ષકને માથે ઘણું કામ લાદવા ધારો છો. હાલના પગાર જોતા આટલું બધું કામ તેમની પાસે માગવું એ તદ્દન અયોગ્ય છે.

રમણલાલ:—તમારું કહેવું વ્યાજબી છે. મારો વિચાર કામના પ્રમાણમાં પગાર આપવાનો છે. સારા ટ્રેનિંગ થએલા શિક્ષકને ઓછામાં ઓછાં રૂ. ૪૦) પગાર હોવો જોઈએ અને જેવટ તેમને રૂ. ૧૨૫-૧૫૦ સુધી પગાર મળવો જોઈએ. જેવો હારીગર તેવો પગાર રાખવાની જરૂર છે, એટલે પગારના પ્રમાણમાં કામ તો હોવું જોઈએ.

શિવશંકર:—હવે તો મને તમારી યોજના ખુબ ગમી. હું ધાંકું હું

- (બાળવર્ગ) સળાઓની મદદથી તે ગણતાર શીખવે. તેની નકલ કરે અને પછી પાટીમાં તે લખે.
- ૨ ગણિત નવા નિયમો શિક્ષક જાતે શીખવે. આ નિયમોને આધારે દાખલાઓ વિદ્યાર્થીઓ જાતે ગણે.
- ૨ અનુ લેખન ત્રીજા ધોરણથી ઉપલા વર્ગોમાં શિક્ષક ચિઠ્ઠીઓ આપે અને દેખરેખ રાખે. બાળકો જાતે લખે.
- ૩ શ્રુત લેખન. ત્રીજા અને ચોથા ધોરણમાં શિક્ષક શ્રુતલેખન કરાવે અને જૂલો જાતે સુધારે. પાંચમા ધોરણમાં એક વિદ્યાર્થી લખાવે અને જૂલો બાળકો પોતે સુધારે.
- ૫ નિર્ધાર, શિક્ષક જાતે શીખવે. પત્રલેખન. પાંચમા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ ઘણો લાગ જાતે કરે.
- ૬ ઘડીઆ શિક્ષક સામાન્ય દેખરેખ રાખે પણ બાળકો જ્યારે લખી રહે ત્યારે તે જૂલો સુધારે. ગાળાના યોગાનમાં બધાં બાળકો સાથે ઘડીઆ બોલે અને શિક્ષકના કહ્યા પ્રમાણે તે તૈયાર કરે.
- ૭ મુખ- શિક્ષક પ્રશ્નો પૂછે અને ગણિત. વખતે વખતે સિદ્ધાંતો સમજાવે અને જવાબ તપાસે. કોઈ યોગ્ય પુસ્તક હોય તો તેમાંથી એક વિદ્યાર્થી વગેરે મુખગણિતના દાખલાં આપે.
- ૮ વાચન શુદ્ધ વાચન માટે અને સા- તેમજ અધરા ફકરાની દિવ્ય સમજૂતી માટે શિક્ષકની દાન્ટરી જરૂરી છે. વિદ્યાર્થીઓ શાંત વાચન કરે, અધરા શબ્દોની નોંધ કરે, મનજી અને તેમાંથી ઉતરા પણ કરે.
- ૯ જૂગોળ શિક્ષક પારિભાષિક નામો સમજાવે, નકશો દોરતાં તથા તે સમજતાં શીખવે. થોડા વખત પછી બાળકો જાતે નકશા દોરે, રથજો શોધી તેમાં પુરે.

- ૧૦ ચિત્ર- શિક્ષકે ચિત્ર દોરતાં વિદ્યાર્થીઓએ પાંદડાં વગેરે
કામ શીખવવું. પાટીઆ ઉપર લાવવું અને પછી તેમણે જાતે
નકલો નકલી અને તે તે ચીતરવાં.
- ૧૧ સામાન્ય બાળકોએ જે જ્ઞાન મે- બાળકો વસ્તુઓનો સંમત
જ્ઞાન ગણ્યું તેમાં પોતે કદી ઉમેદા કરે. તેની વિશેષતા નોંધે અને
કરેલો, તેમજ વર્ણન કરેલા વર્ણન કરે. (લેખી)
૧૨. દરજ- શિક્ષકનું સામાન્ય મૂલ્ય વિદ્યાર્થીઓએ જાને કામ
ઉઘોમ અને બસ છે. કરવું.
- બાળકામ

આ વખતે શાળામાં ઓછો ગરબડાટ અને ઓછા વિદ્યાર્થીઓ હોવાથી તથા તેથી વધારે ધ્યાન-આપી શકવાની આ બધી સગવડ ઉભી થવાથી કામમાં વધારે સંગીનપણું આવી શકે છે. આવી રીતની વ્યવસ્થાથી બાળવર્ગને જી કે. આઠ મહીનામાં ઉપલા વર્ગમાં લેવાવવાની લાયકાત આવી જાય છે. એક-શિક્ષકની શાળામાં આવી રીતની વ્યવસ્થા નીચેના સિદ્ધાંતો ધ્યાનમાં રાખી કરવી જોઈએ.

૧. શાળાના કામના સમયના બે વિભાગ:—સવારનો સમય બે અથવા અઢી કલાકનો રાખવો. આ વખતે છેક નીચલાં બે ધોરણોમાં તે ધોરણોને લગતા તમામ વિષયો શિક્ષકે જાતે શીખવવા. પછી તેમને રજા આપવી! ઉપલાં ધોરણોનાં બાળકો સવારના વખતે શિક્ષકની સામાન્ય-દેખરેખા નીચે જાતે કામ કરે.
૨. વિષયના બે વિભાગ:—જે વિષયોમાં શિક્ષકની ખાસ જરૂર પડે તેવા અને બીજા જેમાં તેની માત્ર દેખરેખની જરૂર પડે તેવા-વિષયની ગોઠવણી સમયપત્રકમાં હોવી જોઈએ શિક્ષકને અમુક સમયે એકેજ વિષય જાતે શીખવવાનો આવે.
૩. સંયુક્ત વર્ગો:—ઉપરનો હેતુ સચવાય તેટલા માટે ધો. ૩-૪, ૪-૫ અને ૧-૨, એમ વર્ગો સાથે બેસી શકે. સામાન્ય જ્ઞાન, ભૂગોળ, વાર્તાશિક્ષણ, લેખન, મુખગણિત, શ્રુતલેખન વગેરે વિષયો સંયુક્તવર્ગોમાં શીખવી શકાય તેવા છે.
૪. શાળાના દિવસના, ૪૦-૫૦ મિનિટનો એક પિરિઅડ એવા ચાર પિરિઅડ રાખવા. બનતાં મુધી પહેલા પિરિઅડના વિષયનો અભ્યાસ પહેલાં પિરિઅડમાં કરવો અને બીજાનો બીજામાં; પણ આમ વખત-પત્રકને ચૂસ્તપણે વળગી રહેવાની ખામ જરૂર નથી. કદાચ પહેલા પિરિઅડનું કામ બીજામાં પણ ચાલે તો તેમ થવા દેવામાં વાંધો નથી. મુખ્ય બાબત છે એ છે કે દરેક વિષયનું શિક્ષણ સાંગો-પાંગ થવું જોઈએ, અને એટલા માટે દૈનિક કાર્યપ્રવૃત્તિમાં યોગ્ય કુમાર જોઈએ.

આ પ્રમાણે કામની યોજનાથી સરળતા આવે છે અને બાળકો જાતે કામ કરતાં થાય છે. પણ તેમાં પણ, ઘણી વખત વિદ્યાર્થીઓ તરફથી વર્ગના શિક્ષણ દરમિયાન પૂછપરછ કરવામાં આવે અને એ પ્રમાણે કામમાં ખલેલ પણ પહોંચે.

આ મુશ્કેલી દૂર કરવા 'હાઉસ યોજના'નો કેટલાક ફેરફાર સાથે અમલમાં મૂકી શકાય.

૧. ડાટન પદ્ધતિમાં એક માસનું કામ આપવામાં આવે છે. તેને બદલે આ શાળામાં એક અઠવાડીયાનું કામ રાખવું, કારણ કે નાનાં બાળકોને ઝાઝું કામ એકી વખતે સોંપી દેવું ન જોઈએ.
૨. કામ સોંપવામાં આવે તેમાં ઝીણી ઝીણી વિગતવાર સૂચનાઓ આપવી નહિ, તેમ એકલા પાઠની સંખ્યા પણ નહિ. બાળકો કઈ જગ્યાએ બૂલ કરે છે, કઈ બાબતો તેમણે મોંઢે કરવી જોઈએ વગેરે બાબતોની સૂચનાજ આપવી, પણ વિષયની સમજૂતી આપવી નહિ. વિદ્યાર્થીઓ સમજૂતી કરી લે અને શિક્ષકને તે બતાવે.
૩. વિષયને લગતાં પ્રસ્તુત પુસ્તકો હોય તે બતાવવાં જોઈએ અને વર્ગમાં તે રાખવાં જોઈએ. જેથી બાળકો વધારાની કે પૂર્તિરૂપે તેમાંથી માહીતી મેળવી શકે.
૪. વિષયનો અધરા ભાગ હોય તેના ખુલાસારૂપે કેટલાક સામાન્ય પાઠો, ગણિતના નવા સિદ્ધાંતોની સમજૂતી અને વિશેષ માહીતી એ શાળાના કામના અડધા હિસ્સા જેટલી પ્રગતિ છે.
૫. લેખી કામ બતાવવાની યોજના.
૬. જે બાળક એક માસનું સોંપેલું કામ પૂરું કરી રહે તેને બીજું વધારાનું કામ આપવું, અને પ્રેટલુંક કામ યોજનામાં લખેલું ન પણ હોય.
૭. જેણે એક માસનું સોંપેલું કામ પૂરું કર્યું ન હોય તેને બીજા મહીનાનું આગળ કામ કરવા દેવું નહિ, છતાં શિક્ષક ઉપર તે બાબત ઠોડી દેવી.
૮. વ્યક્તિગત પ્રગતિ કેટલી થઈ તેના વિદ્યાર્થી દીઠ સઘળા વિષયનો એક આફ રાખવો; તેમજ માર્ક પણ આપવા.
૯. વ્યક્તિગત કામ સોંપવું તે સામાન્ય શક્તિનો તોલ બાંધી સોંપવું, જેથી એક વર્ગના સઘળા સામાન્ય બુદ્ધિવાળા વિદ્યાર્થીઓ તે કામ કરી શકે; કદાચ મંદ બાળકોને તે કામ કરતાં વધારે વાર થાય એટલુંજ.

આ પ્રમાણે શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીઓને કામમાં યુથાર્થ રહેવું પડે છે. વળી સદકાર સાધી વિદ્યાર્થીઓને કેવી રીતે શાળાના કામમાં મદદરૂપે લેવા તે નીચેના સિદ્ધાંતો ઉપર આધાર રાખે છે

૧. ખેસવા બેઠવાની, ઉભા રહેવાની, ચોપડીઓ વ્યવસ્થિત રાખવાની, એમ દરેક જાતની તેમનામાં અમુ. જાતની ટેવ પાડવી જોઈએ. આથી રચનાની સુંદરતા વધે છે અને વ્યવસ્થા-બંદોબસ્ત બાળકોમાં ફેળવાય છે.

૨. બાળકોને યોગ્ય-પુરતા પ્રમાણમાં કામ આપવું. જ્યારે કામ થઈ રહે ત્યારે વખતે વખતે તેમને બીજું કાંઈ લખવા કે ચીતરવાની છુટ આપવી અથવા તો તેમને થોડી વગ છોડી મૂકવા-પણ વર્ગમાં આજસુ થઈને ખેસી રહેવા દેવા નહિ. એને માટે બીજી યુક્તિઓ પણ છે. વર્ગમાં મોનિટરને બંદોબસ્તની, વસ્તુની વ્યવસ્થાની, કે તેની ક્ષેવકહેવડની જવાબદારી આપવી, વળી સામસામા સવાલ જવાબ પણ કરવા દેવા, વિદ્યાર્થીઓના સમૂહ પાડી પાઠ તૈયાર કરવાની તક આપવી. મોનિટરને બીન પગારદાર શિક્ષકની પંક્તિમાં મૂકવો નહિ.

શાળાનાં સાધન:—આવી શાળામાં ગામડાની બીજી શાળાઓ કરતાં વિશેષ પ્રકારનાં સાધનો હોય નહિ. કા. પાટીઉં, નકશા, ચાક, બાળકો માટે ખેસવાની સાદડી, લખવાનું નાનું મેજ, વગેરે સામાન્ય સાધનો છે. નકશા હસ્તઉઘોગના કામ તરીકે થઈ શકે.

શાળામાં હાજરી:—બાળકોનું શાળાનું વાતાવરણ આનંદ ઉપજાવે એવું કરવું એ શિક્ષકના હાથમાં છે; છતાં સખતાઈની જરૂર પડે તો તે થોડી બતાવવી. તેમજ ગેરહાજરીનાં કારણ પણ શિક્ષકે જાણવાં જોઈએ.

આ પ્રમાણે શાળાના કામકાજની વ્યવસ્થા કરવાથી અને ડાહ્યન યોજનાનો કેટલેક અંશે સ્વીકાર કરવાથી શાળાનું કામ ઘણું આગળ ધપે એટલુંજ નહિ પણ બાળકોનું વ્યક્તિત્વ ખીલવવાનો ફેળવણીનો જે હેતુ છે તે પણ સાથે સાથે સાધી શકાય એમ છે.

(અંગ્રેજી ઉપરથી)

બાળકનાં માબાપને યાદ રાખવા જોગ અગત્યની બાબતો

૧. હાલમાં દુનીયા જે આક્રમક સપડાઈ છે તેમાંથી તેને ઉગારવાનો માત્ર એક જ ઉપાય છે, અને તે એ છે કે આ જમાનામાં બાળકોને

યોગ્ય રીતે ઉછેરવાં. બાળકની જરૂરઆતો તેમજ તે કેવી રીતે પુરી પાડવી તે વિષેના અજ્ઞાનને લીધેજ હાલની દુનીઆની દુઃખદ સ્થિતિ ઉભી થઈ છે.

૨. જગતમાં બાળકોનું માનસ અવ્યવસ્થિત છે. તે માત્ર બાળસ્વભાવ તેમજ તેમની બચપણની અવસ્થાની યોગ્ય કેળવણી વિષેના અજ્ઞાનને લીધેજ છે.

૩. બાળકનું વ્યક્તિત્વ દબાઈ ન જતાં તે ખીલે એવી જાતનું બાળકની આસપાસ જે માબાપ વાતાવરણ ઉભું કરે તેજ તેમનો યોગ્ય ધર્મ પામે છે એમ કહી શકાય.

૪. બાળક એ એક વ્યક્તિ છે. તે કંઈ માતૃપિતાના કેવળ આનંદની કે કબજાભોગવટાની વસ્તુ નથી. મોટા માણસની સાથે માનાભયું જે વર્તન આપણે રાખીએ છીએ તેવુંજ વર્તન તેના તરફ પણ રાખવાની જરૂર છે.

૫. બાળકને માબાપના દદા પ્રેમની જરૂર છે; પણ અતિશય લાડ એ માબાપના બાળક પ્રત્યેના પ્રેમની નહિ પણ તેમના પોતાના સ્વાર્થી પ્રેમની નિધાની રૂપ છે.

૬. તેમને કોઈ બોલાવવા માગે છે કે નહિ, તેમના ઉપર પ્રેમ છે કે નહિ એ બાળકો સમજી શકે છે. તેમની નજર-આગળ જે કંઈ બોલાય છે અથવા જે કંઈ ચાલે છે તે તેઓ ધણી નાની ઉંમરે જોઈ સમજી શકે છે. મુશિક્ષિત માબાપો બાળકોની હાજરીમાં તેમના ગુણદોષની માતો કરે નહિ.

૭. લાડ લગવેલાં અને લાડથી દૂષિત થયેલાં બાળકોમાં સ્વાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે અને આગળ જતાં અસંતોષી અને દુઃખી સ્ત્રી કે પુરુષ તરીકે જન્મ મામે છે.

૮. પહેલી તકેજ બાળકો સઘળું કામ જાતેજ કરે. એવી રીતનું તેમને પ્રોત્સાહન મળવું જોઈએ.

૯. બાળક ઉપર દોર કે અધિકાર ચલાવવો તેના કરતાં તેના પ્રત્યે ભાવુભાવ દાખવવો એ વધારે સારું છે. આ ગમે તે ઉંમરે બની શકે તેમ છે. જો તે ભાવ એક વખતે ગુમાવ્યો હોય તો તે ફરીથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, પણ તે ધીમે ધીમે પ્રાપ્ત થઈ શકે,

૧૦. બાળકનો અંદરનો ભાવ-તેની વસ્તુ કે પરિસ્થિતિ સંબંધીની લાગણીઓ કેવી છે તે વધારે અગત્યની બાબત છે. તે જે કંઈ બોલે છે તે તો માત્ર માબાપ કે બીજા લોકો જે કંઈ બોલ્યા હોય તે સંબંધીના વિચારો કે સંજ્ઞાઓ હોય, પણ તેથી તેની લાગણીના સ્વરૂપનો ખ્યાલ અંધિતો નથી.

બાળકનાં માઆપને યાદ રાખેલા 'જોગ કેટલીક અગત્યની બાબતો ૧૦૬

૧૧. બાળકની 'દરેક ક્રિયાત્મક પ્રવૃત્તિની પાછળ લાગણી રૂપી પ્રેરક-બળ રહેલું છે. માઆપને જો તેનું જ્ઞાન હોય તો બાળકની એજા કે ક્રિયા ઉપરથીજ તેની લાગણી તે પારખી શકે.

૧૨. માઆપ બાળકને જો કંઈ કહે તેના કરતા, તે તેને/કેવી રીતે કહે છે તે વધારે અગત્યની બાબત છે. અબજથી બાળકનામાં ખીક અથવા અનિશ્ચિતતાની વૃદ્ધિ થાય છે, ભયે પછી માઆપના મનમાં તેવી જાતની માન-સિક ઈર્ષા કરવાનો ઇરાદો પણ ન હોય.

૧૩. માઆપોએ તેમનાં બાળકોને જાહેરમાં કોઈ પણ પ્રસંગે બહુ વખાણી કાઢવાં ન જોઈએ કે તેમને હિતારી પાડવા પણ ન જોઈએ.

૧૪. બહુ સખત અથવા તો હવડા પાડી નાખે એવી જાતની શિક્ષા બાળકને હાનિકારક છે. ન્યારે ત્યારે દોષ કાઢવા એ-હાનિકારક છે. સમજ, નમ્રતા અને દાખલાથી બાળક આખરે સુધરે છે. જો કોઈ પણ પ્રસંગે તાત્કાલિક પગલાં લેવાની જરૂર પડે તો તે એવી રીતે ન લેવાં જોઈએ કે જેથી બાળકના મનમાં એમ થાય કે માઆપ અને તેની વચ્ચે એક આડરૂપ દિવાલ ઉભી કરી દેવામાં આવી છે, પણ તેને બદલે તેને એમ થવું જોઈએ કે વાતાવરણ શુદ્ધ થયું છે.

૧૫. પ્રયોગ અને અનુભવથી ચારિત્ર્યનો વિકાસ થાય છે. બાળકોમાં શોધકવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય તેવી રીતનું તેમને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. ભૂલ થાય તો તેને માટે કે તેની જિજ્ઞાસાને માટે તેને શિક્ષા કરવી ન જાઈએ.

૧૬. 'કાલે તેમ વતો' એ કંઈ ખરી સ્વતંત્રતા નથી. ખરી સ્વતંત્રતા એટલે આત્મનિયમન. જો બાળક ઉપર કેવળ અધિકારજ ચલાવવામાં આવે તો આવી જાતનું આત્મનિયમન બાળકનામાં આવે નહિ અને બાળક જાતે વિચાર કરતા શીખે પણ નહિ.

૧૭. બાળક શા કારણથી વશ નથી રહેલું તે જાણવું જોઈએ અગત્યનું છે તેટલુંજ બાળક કેમ વશ રહે છે તે જાણવું અગત્યનું છે. એમ પણ હોય કે બાળક તેના માઆપનું હક્કપણ સમજતા શીખ્યું હોય; પણ ઘણી વખત તો તે વશ રહે છે તેનું કારણ માઆપની ખીક હોય અથવા તો તેનાં માટેનાં તરફથી તેને પ્રેમ મેળવવાનો અભિલાષ હોય.

૧૮. ધનકી આપીને બાળકને વશ રાખવું ન જોઈએ. "એમ ન કરીશ" એમ બાળકને કહેવું તેના કરતાં "આટલું કરો" એમ કહેવું એણે હાનિકારક છે, જે રીતે સ્વચ્છતા આપવામાં આવે તેના ઉપર આ

આવે છે તથા ક્ષત્રપ, ગુપ્ત, ગુર્જર વગેરે રાજાઓના વખતના ક્રેટલાક તામ્રપત્રો ઉપરથી અમુક અમુક હકીકત મળી શકે છે, પણ સાક્ષ્યાર ચોક્કસ ઇતિહાસ આવડા રાજાઓના વખતથી શરૂ થાય છે.

આવડા રાજ્ય પહેલાં ગુજરાતમાં આહીરાની સત્તા અને તેમનો વૈભવ ઘણા સારા પ્રમાણમાં હશે એમ ઉત્તર ગુજરાતમાં મુસાફરી કરતાં જણાય છે.

યશોદાનંદન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર જે વખતે ગોકુળમાં રહેતા હતા, ત્યારે એટલે આજથી પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાં આહીરાની સંસ્કૃતિ અને વૈભવ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ હતાં એમ મહાભારત અને ભાગવત વાચતા જણાય છે.

કંસનો વધ કર્યા બાદ મથુરાનું રાજ્ય ઉગ્રસેનને આપ્યું અને જરા-સંઘના હુમલાથી યાદવોને બચાવવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે દ્વારિકા તરફ પ્રયાણ કર્યું, ત્યારે તેમના માનીતા ગોવાળીઆઓ ગોકુળનો ત્યાગ કરી તેમની પાછળ ચાલ્યા. આ ગોવાળીઆઓમાં ઝાંઝો, વીંઝો, દુધડો, વામાણી, કસોલ, માટીઓ, ધાંજીઓ, જાદવ અને જોંધર નામના નવ નંદો હતા. ભગવાને ગોકુળમાં રમણ કર્યું તેની યાદગીરીમાં ઉપરના નવ નંદોને એક એક લાખ ગાયો આપી તેમના પ્રત્યે પોતાનો પ્રેમ દર્શાવ્યો. ભગવાનના પ્રયાણ વખતે આ આહીરો તેમની પાછળ ચાલ્યા. પાછળ આવતા આહીરાને ભગવાને ઘણું સમજાવ્યા તેથી તેમાંના ક્રેટલાક પુષ્કર આગળ, ક્રેટલાક ઢીમા, ધરણી-ધર અને ચરા આગળ અટક્યા અને ક્રેટલાક તેમની સાથે દેદે દ્વારકા સુધી ગયા. આહીરો ઉપરનાં પાંચે સ્થળોને તીર્થસ્થળો તરીકે ગણે છે.

ભગવાને જતી વખત ગોવાળીઆઓને પુષ્કળ ગાયો આપી હતી અને તેમને રહેવાને માટે ઘાસચારાથી ભરપૂર જગ્યાઓ બતાવી હતી.

આહીરો જે જે જગ્યાઓએ રોકાયા ત્યાં ત્યાં તેમણે ધર્મસ્થાનકો બંધાવ્યાં.

ગોપીગણવલ્લભ કૃષ્ણચંદ્રનો વિયોગ સહન ન થવાથી આહીર સ્ત્રીઓએ કાળી બિનાં બનાવેલાં સોગીયાં કપડાં ધારણ કર્યા. કૃષ્ણ ભગવાન ફરી તેમને મળ્યા નહિ અને આહીર સ્ત્રીઓએ આ કપડા બદલાવ્યાં પણ નહિ એટલે આજ સુધી તેઓ આવાંજ સોગીયાં કપડાં ધારણ કરી રહી છે.

ગોવાળીઆ અથવા ભરવાડના નામથી ઝોળખાતા આ આહીરો ગાયો રાખતા અને ઉંચા પ્રકારની સંસ્કૃતિવાળું નીતિમય નિર્દોષ જીવન ગુજારતા.

આહીરાને-ભરવાડોને મળતીજ રખારીની કામ પણ ઘણા જુના વખતથી જાણીતી થએલી છે.

અભિમન્યુ જે વખતે મહાભારતનું યુદ્ધ ખેલવા સિધાવવાના હતા ત્યારે ઉત્તરાની સાથે તેમનો છેલ્લો મેળાપ કરાવવાનો પ્રયત્ન. રવિવામાં આવ્યો હતો. ઉત્તરા તેમના પીએરના દૂરના પ્રદેશમાં હતાં. તેમને અભિમન્યુ પાસે લાવવાનું કાર્ય દુષ્કર હતું. આ વખતે રખારી લોકો ઊંટ રાખતા અને લાંબી ખેપો કરતા હતા. રત્ના રામકા નામના રખારીએ ઉત્તરાને લાવવાનું કઠિન કાર્ય કર્યું, તેથી પાંડવોએ તેને દેસાઈનું પદ આપ્યું; ત્યારથી રખારીઓ દેસાઈઓ કહેવાય છે.

ભરવાડો અને રખારીઓમાં ઘણી ભિન્નતા છે. રખારીઓ ઊંટો રાખતા અને ભરવાડો ગાયો રાખતા. શ્રીકૃષ્ણના વિયોગે ભરવાડોએ હજી પંચુ બિનનાં સોગીમાં કપડાં પહેરે છે, બ્યારે રખારણો સુતરાઉ કપડાં પહેરે છે. ભરવાડ લાલ છેડાઓ વાળી પાઘડી, પાસાબંધ ડગલી, ત્યારે પહેરે છે. ધોતલી અને હાથમાં રૂપાનાં કડાં પહેરે છે. રખારીઓ સાદી છેડા વિનાની પાઘડી, આગળ દસવાળી ડગલી, બે છેડે ધોતલી અને કાંડે ડોડીઓ પહેરે છે. રખારી અને ભરવાડોને હાલમાં રોટીવહેવાર છે પણ બેટીવહેવાર નથી. હાલમાં રખારીઓ ગાયો રાખે છે પણ તે કામ અસલના વખતમાં ભરવાડોનું જ હતું.

ગોકુળનો ત્યાગ કર્યા પછી ભરવાડોની વસ્તી ગુજરાતમાં ફેલાઈ તેમના દ્રવ્યનો વ્યય તેમણે ગુજરાતમાં દહેરાંઓ, તળાવો અને વાવો બંધાવવા પાછળ કરેલો ટેરફર જણાય છે. આવડા વંશના રાજા વનરાજના પરમ મિત્ર અણુહીલનો ઇતિહાસ સૌને વિદિત છે. તે પહેલાંના આહીરોના ભરવાડોના વૈભવનો પરિચય વીરમગમ ગ્રાણિકામાં ફરનાર ઇતિહાસ-યાત્રિકને થઈ શકે તેમ છે.

આહીરોના વખતનો થોડો પરિચય કરવા આપણે બે ત્રણ સ્થળોનાં દૃષ્ટો તપાસીએ:-

બહુચરાણથી ચાર માઇલ દૂર સીતાપુર નામનું એક ધણું પ્રાચીન ગામ છે. અસલના વખતમાં ત્યાં આહીરોની વસતી સારા પ્રમાણમાં હશે એમ લાગે છે. તે કાળનાં બુના અવશેષોમાં ત્યાં સર્મા માતા, સર્મા તળાવ, સર્માવાવ અને ઉંડા મહાદેવની જગ્યાઓ અત્યારે પણ નોંધ શકાય છે.

પ્રાચીન કાળમાં સીતાપુર એકે મોટું નગર હતું. આ નગરમાં સર્મા આહીર નામનો એક દ્રવ્યવાન આહીર રહેતો હતો. આહીરો પૈસાદાર થતા તે વાવ, ફવા, તળાવ અને મંદિરો બંધાવતા. તે વખતે બેન્કો ન હોવાથી

પોતાનું દ્રવ્ય તેઓ જમીનમાં દાટતાં અને તેની નિશાની રાખવા અમુક અમુક જગ્યાએ તેઓ પાળીઆઓ દાટતા અને તે પર “તીરવા” “ઢોલવા” વગેરે શબ્દો કોતરવતા. વિશેષ હકીકત તામ્રપત્ર ઉપર કોતરાવી તે ધરમાં ચોખેલી.

આવા પાળીઆઓ વીરમગામ તાલુકામાં ઘણે સ્થળે હોવાનું અને તામ્રપત્રોની હકીકત ઉપરથી કુટલાંક સ્થળો પરથી દ્રવ્ય-લઘુમિશ્રિઓનું ઘણું સંબળાયેલું. દ્રવ્ય-લઘુ જતી-વખત ધીતો દીવો કરી તેની પાસે થોડા સિકાઓ ચૂકવામાં આવેલા હોવાય છે.

સેમાં આહીરો પોતાની અપાર લક્ષ્મી સીતાપુરમાં એક મોટું તળાવ, એક વાવ, એક માતાનું મંદિર અને એક શિવાલય બંધાવવામાં ખરચી હતી. આ આરે સ્થળો અત્યારે પણ જોઈ શકાય છે. દંતકથામાં કહેવાય છે કે સેમાં આહીરની સ્ત્રી આવા દ્રવ્યવ્યયથી નાખૂશ થઈ, તેથી તેણે કુટલાનાં ઝેરા આપી પોતાનો ધણીને મોરી નાખ્યો.

ઉડા-મહાદેવનું દહેરું હાલમાં જમીનની અંદર દેખાય છે. ઉપરના ભાગમાં હાલમાં રામજીની મૂર્તિ પધરાવવામાં આવી છે. જમીન ખોદવામાં આવે તો મોટું દહેરું નીકળી આવે એવું જણાય છે. માતાનું મંદિર હાલમાં ખૂંડેલાં ભાગોમાં જણાય છે. યાર તો આખીએ જમીનમાં દટાઈ ગયેલી છે. અસંલની ભવ્યનેગરની રમશાનમૂર્તિ ઉપર ખડું રહેલું હાલનું નાનકડું ગાંમડું પ્રાચીન ગીરવના નાનકડાં રમોરક રૂપે આવેલું જણાય છે. દહેરાનું કોતર-કામ અને બાંધકામ સોલંકી વંશમાં બંધાએલાં દહેરાંઓ કરતાં જુદા પ્રકારનું અને વધારે પુરાણું જણાય છે. આ ઉપરથી જણી શકાય છે કે આવા વંશની પૂર્વે આહીરોનો વેલવ અને સત્તા આ સંધર્ભો ભાગ ઉપર સારા પ્રમાણમાં હશે.

જે કોતરકામ અને બાંધણી સીતાપુરના ઉડા મહાદેવના દહેરાંમાં જણાય છે તેના જેવીજ બાંધણી અને કોતરકામવાળું એક શિવાલય ઓઢવ ગામ પાસે જણાય છે. ઓઢવ દેત્રાજીની આશરે છે માધવ છે. ઓઢવની મહાદેવનું દહેરું હાલમાં નેટલું બહાર દેખાય છે તેના કરતાં બમણું જમીનમાં દટાયેલું છે. જમીન ખોદતાં મોટી ચાંલણાંઓ, પ્રદક્ષિણા કરવાની પત્થરની બાંધેલી દહેરાં કરતી પગથીઓ વગેરે નીકળી આવે છે. હાલના મંદિરનો ધુમટ નાનો છે. મહાદેવ કરતી એવડી જળા-ધારી છે અને તેમાં મહાદેવની છ પીડીઓ પધરાવેલી છે. હાલના મહા-દેવ પાછળથી પધરાવેલા હશે એમ નિરીક્ષણ કરતાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

અસહના મહાદેવ જમીનમાં દટાર્ક ગએલા નીચેના ભાગમાં હશે. દહેરા ઉપરનો દેટલોક ભાગ મુસલમાન કાળમાં પાછળથી ઉમેરાએલો લાગે છે.

આસપાસનાં ગામડાંઓના લોકો કહે છે કે આ મહાદેવ ગૌતમ ઇસિએ સ્થાપ્યા હતા અને તેઓ કહે છે કે આ મહાદેવ જ્યોતિર્લિંગ ગણાય છે. જેને કે બ્રહ્માજીકાર્યાર્થ શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય ભગવાને ગણાવેલા ૧૨ જ્યોતિર્લિંગમાં તેમનો સમાવેશ થતો નથી.

શિવપ્રકાશ અને દહેરાની બાંધણી તપાસતાં આ મંદિર કોઈ મના-દય આહીરે બંધાવેલું હોય એમ લાગે છે.

આહીરાનું ખર્ચ ધન તેમનાં ઘર હતું. વરસાદ અને ધાસચારાની અતુ-કબ્બા મુજબ તેઓ પોતાનો નિવાસ બદલતા અને તેમના આગમન અને નિગમન પ્રમાણે ગુજરાતનો અમુક અમુક ભાગ સમૃદ્ધ અને ઉત્તમ બનતો. શીતાપુર, રૂદાતક, સુવાળા, શિહોર વગેરે અનેક સ્થળોએ જમીન બોદતાં પ્રાચીન કાળના લગ્ન નગરો દટાએલાં હોય એમ જણાય છે. આવાં સ્થળોં સ્થળો એક વખત આહીરાનાં પ્રેલવ સ્થળો હશે એમ માનવા જેવું લાગે છે. હાલનાં નાનકડાં ગામડાંઓ આ લગ્નતાની સ્મરણભૂમિ પર પ્રાચીન ગૌરવનો નિર્દેશ કરતા પાળાઆ જેવા લાગે છે.

આજ સ્થળોનો ગાવડ રાજાઓએ ઉદાર કરેલો અને સોલંકીઓએ તેમને સમૃદ્ધ બનાવેલા તથા પાછળથી વાઘેલાઓના પતન બાદ અંધાધુંધીના કામમાં પાછા તેઓ તારાજ થએલાં હોય એમ લાગે છે.

દિવસ પછી રાત્રી અને રાત્રી પછી દિવસ આવે તેમ કાળની અન-તતામાં ધરતી પર ઇતિહાસના અનેક ઘરો રચાતા જાય છે અને આજે જે સ્થળો વૈભવશાળી લાગે તે આવતી કાલે વિપરીત દશામાં આવી પડે અને બળિયમાં વળી પાછાં સાધનઅંપન બને. ઇતિહાસના ઘર ઉદ્ભવતાં એક જ ગુજરાતની ભૂમિ પર આહીર સંસ્કૃતિનો પણ આવે છે. આ સંસ્કૃતિ કાળમાં મૂળરાજ સોલંકીના બોલાવેલા ઉદિચ્યો પણ ન હતા, શ્રીમાળથી આવેલા શ્રીમાળાઓ પણ ન હતા. અને તેમની પણ પૂર્વે ગુજરાતી બનેલા પારસીઓ પણ ન હતા. કૃષ્ણભક્તિમાં તસ્લીન બનેલા નિર્દોષ અને નીતિમય હવન ગાળતા ગોકળાઆઓથી આ આખો પ્રદેશ સુખી અને વૈભવવાળો હતો.

મનમુખરામ મહિશંકર દિવેદી

આસી ૩૦ એ ૦ ૮-૨૫૦૨૨

અમદાવાદ.

[૩] પ્રકાશને લગતા પ્રયોગ

ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૫ થી આડુ

(૧) પ્રકાશનું પ્રસરણ, સંયોગીકરણ અને પૃથકરણ, (૨) પ્રકાશનું પરાવર્તન, (૩) પ્રકાશનું વક્રીભવન, (૪) પ્રકાશના ચમત્કાર.

(૧) પ્રકાશનું પ્રસરણ:—

(અ) પ્રકાશના કિરણો સીધી લીટીમાં જાય છે તે બતાવવા માટે મેજ ઉપર દીવો મૂકી ત્રણ કાણાવાળા કાગળ દીવાની સીધી લીટીમાં કાણા સીધી હારમાં રાખી ગોઠવ્યા. કાગળનાં કાણામાં ચર્ચ દીવાનો પ્રકાશ આરપાર નેઈ શકાયો. વચલા કાગળનું કાંણું સીધી લીટીમાંથી આવું ખસેડયું તો પ્રકાશ નેઈ શકાયો નહિ.

(બ) પ્રકાશનું પૃથકરણ —

ત્રણ પાસાવાળો કાચ લઈ તડકામાં ધરી તેમાંથી નીકળતા કિરણ છાંયકામાં સફેદ સપાટી ઉપર પાડ્યા. તો જ. ગ. વા. લી. પી. ના. રા. એ સાત રંગની પટ્ટી જણાઈ.

(ક) પ્રકાશનું સંયોગીકરણ —

ઉપર મુજબ પ્રકાશમાંથી છુટા પડેલા જ. ગ. વા. લી. પી. ના. રા. માટે રંગ સરખા પ્રમાણમાં એક લમરડી ઉપર લગાવી લમરડીને ફેરવી, તો સફેદ રંગ જણાયો. તેથી સમજાયું કે પ્રકાશ સાત રંગોનો બનેલો છે.

(૨) પ્રકાશનું પરાવર્તન:—

પ્રકાશનો પતનકોણ પરાવર્તનકોણની બરાબર હોય છે. તે સમજાવવા માટે પ્રયોગ.

(અ) સીધી લીટીવાળા મેજ ઉપર કાગળ મૂકી, કાગળની એક કિનારીએ આરસાને ઊભો ગોઠવ્યો. કાગળ ઉપર એક બાલુએ ઊભી ટાંક-ણીઓની ત્રાસી હાર કરી. તે ટાંકણીઓના આરસા પાછળ દેખાતા પ્રતિબિંબની સીધી હારમાં આવે તે પ્રમાણે કાગળ ઉપર બીજી ટાંકણીઓની લાઈન કરી. ટાંકણીઓની હાર મુજબ લીટીઓ દોરી ને બંને હારો વચ્ચેના ખુણાને દુભાગનારી લંબ-લીટી દોરી, તો બંને બાલુના બે ખુણા (પતનકોણ અને પરાવર્તનકોણ) સરખા થયા.

(બ) ઉપરના નિયમના આધારે અવાઉદીને પકિનીનો મહંગો નેચો

હતો, તે પ્રયોગ બહુજ રસુજ પડે, તેવી રીતે કરી બતાવવામાં આવ્યો હતો. મેજ ઉપર ઉભો આરસો ગોઠવી આરસાના મધ્ય ભાગેથી લંબને સમાન્તર કાટખોદના પડદો ઉભો મૂકી, પડદાની એકે બાજુએ સ્ત્રી અને બીજી બાજુએ પુરુષનાં પુતળાં ઉભાં રાખી આવેદ્ય ચિતાર બતાવવામાં આવ્યો હતો.

(ક) બે સરખા કદના આરસા મળગરાની પેટે જોડી દોધા હતા અને આરસા સીધી લીટીમાં હોય ત્યારે તેના સામે મૂકેલી પેન્સિલ એકજ દેખાતી અને જેમ જેમ તે આરસાને સંકડાડતા ગયા તેમ તેમ પેન્સિલો બે, ચાર, આઠ, એમ એમુક અંશને ખુણે દેખાતી હતી.

૩) પ્રકાશનું વક્રીભવન:—

પાતળાનાથી ઘાટા થરોમાં જતાં અને જડામાંથી પાતળા થરોમાં જતાં પ્રકાશનાં કિરણો બંને થરોની વચલી સપાટી ઉપર મરડાય છે તે સમજાવવા માટેના પ્રયોગ—

(અ) ખાલી ટબમાં રૂપીઓ મૂકી, બ્યાંથી રૂપીઓ ના દેખાય તેટલે દૂર ઉભા રહી ટબમાં પાણી રેડાવ્યું, તો રૂપીઓ દેખાયો.

(બ) પાણી ભરેલા ટબમાં ફૂટપટ્ટી મૂકવાથી તેનો અંદરનો ભાગ પાણીની સપાટી આગળથી વાંકો વળેલો દેખાયો.

(૪) પ્રકાશના અમતકાર:—

(અ) મગજના રણમાં પાણી જેવો ભાસ દેખાઈ, તેમાં ઝાડ ઉધાં દેખાય છે. (ચિત્રોથી સમજાવ્યું.)

(ક) મેઘધનુષ: સાત રંગના પટા આકાશમાં પ્રકાશનાં પૃથક્કરણથી દેખાય છે. (ચિત્રથી સમજાવ્યું.)

(ક) ફરકડી ઉપર ઉપરના સાત રંગો સમપ્રમાણ લગાવી ફેરવવાથી સફેદ રંગ દેખાયો.

(ક) એક જોળ પત્તાની એક બાજુ માંજડું અને બીજી બાજુ પોપટ ચીતરી ત્વરાથી ફેરવવાથી પાંજરામાં પોપટ પૂરે એવો દેખાયો.

(ક) સળગતા કોલમાને બાંધી જોળ ફેરવવાથી સળગતું વર્તુળ દેખાયું.

(ક) ઘાંતાવાળી ફરકડીને ફેરવવાથી ઘાંતા દેખાયા નહિ.

અમુક જોએલી વસ્તુનો ભાસ સેકડના આકાશ ભાગે જોટલી વખત આંખ ઉપર રહે છે. જેટલા ચાર પ્રયોગ એ નિયમનો સાબીતી રૂપ છે.

સિનેમામાં પ્રાણીઓ દોડતાં ફરતાં દેખાય છે. તે પશુ આ નિયમને જ આભારી છે.

[૪] ગરમીને લગતા પ્રયોગ.

(૧) ગરમીનો ફેલાવો. (૨) ગરમીથી પદાર્થો ફૂલે છે. (૩) રંગની ગરમી ટકાવવાની શક્તિ. (૪) કપડાની ગરમી ટકાવવાની શક્તિ. (૫) ગરમીનો ફેલાવો (વાહક ને મંદવાહક). (૬) છુપી ગરમીના વ્યાવહારિક દાખલા.

(૧) ગરમીનો ફેલાવો:—

અ. ગરમી કિરણોદ્વારા ફેલાય છે:—સગડીમાં સળગતા કોલસા ભરી થોડેક છેટે લોખંડનું પત્ર મૂક્યું. તે થોડીવારમાં ગરમ થઈ ગયું.

બ. ગરમી રજકણોદ્વારા ફેલાય છે:—સગડીમાં સળગતા કોલસા ભરવાથી આખી સગડી ગરમ થઈ ગઈ.

ક. વાયુરૂપ અને પ્રવાહી પદાર્થોમાં ગરમીથી નજીકના રજકણો ગરમ ને હલકા થઈ ખસી જાય છે. તેની જગ્યાએ દંડાં ને ભારે રજકણો આવી ગરમ થાય છે. એમ મતન ઉપજાવવાનું નીચેની ક્રિયાથી ગરમી ફેલાય છે. આ પ્રયોગ રૂઢવ ઉપર પાણી ગરમ કરીને સમજાવ્યો.

(૨) ગરમીથી પદાર્થો ફૂલે છે:—

અ. ગરમીથી ઘન પદાર્થો ફૂલે છે. તે બતાવવા માટે એક લોખંડના ગોળાને કડીમાં થઈ ચમાર કરી બતાવ્યો. પછી ગરમ કરી કડીમાં થઈ પસાર કરવા પ્રયત્ન કર્યો પણ આરંભે જઈ શક્યો નહિ.

બ. એક સળીઆ સાથે ચાંપવાળો ગરમી બતાવનાર કાટો અને સળીઆ નીચે સ્પીરિટ મળગાવવાની ખોલણવાળું ચત્ર હતું. ખોલણમાં સ્પીરિટ ભરી સળગાવ્યું. સળીઓ ગરમ થઈ ફૂલ્યો એટલે ચાંપના દબાણથી કાટો આથો ખસ્યો. સળીઓ ફડો પડ્યો ત્યારે કાટો પોતાના મૂળ આને પાછો આવ્યો.

ક. ગરમીથી પ્રવાહી પદાર્થો ફૂલે છે:—રૂઢવ ઉપર દૂધ ગરમ કરવાથી ઉભરો આવ્યો.

ઢ. કાચની નળીમાં ભરેલું રંગીત પાણી નળીને ગરમ કરવાથી ઉપર ચઢી બહાર નીકળ્યું.

ઈ. ગરમીથી વાયુરૂપ પદાર્થો ફૂલે છે. કાચના ફ્લારકનું મોઢું પાણીમાં ડુબાડી, ઉપરથી ફ્લારકને ગરમ કર્યો. ફ્લારકમાંની હવા ગરમ થઈ, પરપોટા રૂપે પાણીમાં થઈ બહાર નીકળી ગઈ. તેની ખાલી પડેલી જગ્યાએ પાણી ચઢ્યું.

ફ. રબરના કુક્કામાં સાધારણ હવા ભરી તેને ગરમ કુક્કામાંની હવા ગરમ થઈ ફૂલવાથી કુક્કો વધાઈ ફૂલી ફાટી ગયો.

૬. એક કરતાં વધુ ઉચ્ચાલનોથી મરજીમાં આવે તોટલું વગન ઉચકી શકાય છે તે સમજાવવા, છુટી અને જડેલી બે ગરગડીની મદદથી પાણી ખેંચી લાવવું.

૭. તળાવમાંથી પાણી લેવાની સુવિધાનો પ્રયોગ કરી બતાવ્યો. ઉપરાંત ઉચ્ચાલનના નિયમ તથા કાયદા વર્ણનથી સમજાવ્યા હતા.

(૩) જળચક્રી:—

યાંત્રિક કાર્યશક્તિનું વ્યાવહારિક દૃષ્ટાંત બતાવવા જળચક્રી ઉપર પાણી રેડી ચલાવી બતાવીને ઉપયોગ સમજાવ્યો.

[૬] પદાર્થો સંબંધી

(૧) ચાક, (૨) ગંધક, (૩) દેવતા, (૪) પહેલદાર વસ્તુઓ, (૫) મીઠાની બનાવટ, (૬) સીમુ, ક્ષાર્ધને જસત, (૭) ફટકડી, (૮) ગોળ, (૯) રંગ.

(૧) ચાક:—(૧) પાણીમાં ઓગળતો નથી. (પાણીમાં નાખી બતાવ્યો.)
(૨) દેવતામાં ઓગળતો નથી. (દેવતામાં નાખી બતાવ્યો.)
(૩) દેવતામાં નાખી હુંડું પાણી છાંટી ચુનો કરી બતાવ્યો.
(૪) છિદ્રાળુ છે. (પાણીનાં ટપકાં નાખવાથી ચૂસાર્ધ ગયાં.)
(૫) ખરડ છે. (પછાડી બતાવ્યો.)

(૨) ગંધક:—ગુણ:—ખરડ, પહેલદાર, અદ્રાવ્ય, પીગળે તેવો, બવાળાગ્રહી, રંગનો ઉરાડનાર ધોરે ગુણો ઉપર મુજબ કૃતિ કરીને સમજાવ્યા. ઉપયોગ વર્ણન કરીને સમજાવ્યો.

(૩) દેવતા:—બે લાકડાં ઘસવાથી, ચક્રમકને પથ્થર અંકુશાવાથી, અંતુ ગોળ આરસો અથવા સૂક્ષ્મદર્શક કાચ સૂર્ય સામે ધરવાથી દેવતા સળગે છે. હાલ દિવાસળીની શોધ થવાથી દિવાસળીથી દેવતા સળગાવાય છે. (કૃતિ કરીને સમજાવ્યું) મીણબત્તી સળગાવી ઉપર ખરણી ઢાંકી દીધી. થોડીવાર મીણબત્તી હોલવાઈ ગઈ એ પ્રમાણે અત્યક્ષ કૃતિ કરીને સમજાવ્યું કે દીવો દેવતા સળગતાં રહેવા હવાની જરૂર છે. ઉપયોગ વર્ણનથી સમજાવ્યો.

(૪) પહેલદાર વસ્તુઓ:—

જે વસ્તુને લાગવાથી નાનાંમોટા પણ સરખાં ઘાટના પાસાદાર ઢુકડા થાય છે તેને પહેલદાર વસ્તુઓ કહે છે. કૃતિ કરીને ફટકડી, ગંધક, મીઠું, ખરડ, પતરી સાકર એ પહેલદાર વસ્તુઓ છે તે સમજાવ્યું. તેમાં ખરડ, મીઠું, સાકર મનુષ્યકૃત પહેલદાર છે, ને બાકીની અશ્વસ્કૃત પહેલદાર છે.

(૫) મીઠાની બનાવટ:—

પાણીમાં દળેલું મીઠું નાખેલા દ્રાવણને ઉકાળાને મીઠું કરી બતાવ્યું; અગર કરી બતાવ્યો. મીઠાની જન, ઉપયોગ ને ગુણ વર્ણનથી સમજાવ્યા.

(૬) ગોળ:—કાકડાના કાઠામાં શેરડીને પીસી, રમ કાઢી કટાઈમાં ઉકાળા ગોળ તૈયાર કરી બતાવ્યો.

(૭) ફટકડી:—અરડ, પહેલદાર, તુરી, આખી ઘોળા. પાણીમાં ઓગળે છે, ગરમીથી પીગળે છે વગેરે ગુણ કૃતિ કરીને સમજાવ્યા.

ઉપયોગ:—દૂધ ગરમ કરીને ફટકડીની ભૂકી નાખીને દારી બતાવ્યું. મેલા પાણીમાં નાખીને રવચ્છ કરી બતાવ્યું, ને બાકીનો ઉપયોગ વર્ણનથી સમજાવ્યો.

(૮) સીમું, કલાઈને જસત:—

ત્રણે ધાતુઓના ગુણ અને ઉપયોગ સમજાવ્યા.

(૧) વામણને કલાઈ કરી બતાવી.

(૨) જસત ને કલાઈ મેળવી કાચ બતાવ્યું.

(૩) કલાઈ ને તાણું મેળવી પિત્તળ બતાવી બતાવ્યું.

(૯) રંગ:—

લાલ, પીળા, ને બાદળી એ ત્રણે મળે ગોમાથી પ્રમાણુઅર મેળવાણી કરી મિશ્ર રંગો અને મિશ્ર રંગોના મિશ્રણથી વધારાના રંગો બતાવી બતાવ્યા. આ પ્રયોગ જોવામાં નાની ઉમરના વિદ્યાર્થીઓને બહુ રમ પડ્યો હતો.

[૭] પરચુરણ પ્રયોગ

(૧) ગુરુત્વમધ્યગિંદુ (૨) એમિડ કે તેજળ, અન્દલિ અને કાર.

(૧) ગુરુત્વ મધ્યગિંદુ

હરકોઈ પદાર્થનું ગુરુત્વમધ્યગિંદુ શોધી કાઢનાની રીત—એક પતરા ઉપર જીંદે જીંદે કેકાણે પકડવાથી મમતોલ રહે તે જગોઓથી લીટીઓ દોરી અંધી લીટીઓનું છેદનગિંદુ તે ગુરુત્વમધ્યગિંદુ છે, એ સમજાવ્યું.

અ. હાથમાં માથા ઉપર વજન લઈને ચાલનાર જા માટે વજનથી વિરુદ્ધ આણુએ નમે છે તે ચિત્રોદ્ધાર સમજાવ્યું.

ઘ. ગુરુત્વમધ્યગિંદુની વિચિત્રતા બતાવનાર યંત્ર તથા અણુનમ પહેલવાન અને માથાનો કચેલો, એ માથાનોથી ગમ્મતની માથે આળોને ગુરુત્વમધ્યગિંદુનો પ્રયોગ સમજાવ્યો. મિનચ દીરીનું તળીઉ પહેણું રાખ-

કોલોનવી અમે ફ્રેંકફોર્ટ આવ્યાં. આ પ્રવાસ હાઈન નદીના ખોળામાં કર્યા હતા. કુદરતે સૌન્દર્યની ભેટ આ સરિતાને છુટે હાથે આપી જણાવ છે. તેને કાંઠે જોટલાં શહેરો વસેલાં છે તે બધાંએ સુંદર અને ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે. આ શહેરોની શેલામાં હાઈન ખૂબ અભિવૃદ્ધિ કરે છે. યુરોપના નગરોમાં આદ્યપ્રસન્નમાંથી હાઈનનો જન્મ થાય છે. તેની લંબાઈ ફક્ત ૮૦૦ માઇલનીજ છે, છતાં આ સરિતસુંદરી મધ્ય યુરોપને સૌન્દર્યનું દાન આપવા ઉપર ન ધોરી જગમર્ગની બક્ષીસ આપે છે.

ફ્રેંકફોર્ટ:—આ શહેરની આસપાસ પણ કોલોનની પેઠે સુંદર ઝરણાં છે. આના જળનો પણ દવા તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. વૈદ્યકવિદ્યાની વિશિષ્ટ તાલીમ માટે અહીં સંસ્થાઓ છે. અહીંની ખેતીપેદાશમાં રાય, જોટ, અને ખીટ એ મુખ્ય છે. ખનીજસંપત્તિમાં કોલસાની ખાણો પ્રગળ છે. ફ્રેંકફોર્ટ મુક્યા પછી અમે સ્ટુટગાર્ટમાં આવ્યાં.

સ્ટુટગાર્ટ:—તે વર્ટેમ્બર્ગની રાજધાની છે. આ શહેર હુંગરણ પ્રદેશમાં આવેલું છે. તેની આસપાસ નવાં જુઓ ત્યાં મનોહર દ્રાક્ષની વાડીઓ જોવામાં આવે છે. ત્યાંની હવા ઠંડી છે. ટેકેટોકાણે સરોવરો અને નિર્મળ ખાણીનાં ઝરણાંઓ છે. સ્ટુટગાર્ટ મુક્યા પછી અમે મ્યુનિચમાં આવ્યાં.

મ્યુનિચ:—મ્યુનિચ કુદરતી સૌન્દર્યથી ભરપૂર છે, કારણ કે તે બેલ્કેફોર્સ્ટની ઝાંઝ આવેલું છે. બાવેરિયાનું તે પાટનગર છે. સારી આલમનું સૌન્દર્ય મ્યુનિચને શરણે એકઠું થયેલું છે. સૌન્દર્યના ઉપાસકોને માટે તો તે બોલશ્વેત્ર સરખું છે. અહીંનાં સંગ્રહસ્થાનો અને પિયર ગેલેરીઓ જોતાં જનન પ્રજ્વળી વિશિષ્ટતાનો અને કલાપ્રિયતા કંઈક ભાસ થયો.

જો બાલુએ પુષ્પિત વૃક્ષાવલિઓથી સુશોભિત, વિશાળ અને આરસી રાસા રાસ રસ્તાઓ જોઈ મન આશ્ચર્યચકિત બન્યું. ટેકાણે ટેકાણે શહેરમાં કરતાં જણે એવાંજ ભાસ થતાં કે આપણે પૃથ્વીપરના કોઈ શહેરમાં નથી, પણ ઇદ્રપુરી કે અલકાપુરી જેવી કોઈ સ્વર્ગીય પુરીમાં ફરીએ છીએ.

ઘણા સમયથી મ્યુનિચનું જગપ્રસિદ્ધ મ્યુઝિયમ જોવાની, સંગીતના જલસાનો રસ લુંટવાની અને પ્રાચીન ચિત્રકારોથી માંડી અર્વાચીન ચિત્રકારોની આલેખિનીથી આલેખાએલી અદ્ભુત કૃતિઓને નીરખી આંખને દારવાની મારી મહેરજા હતી તે પૂર્ણ થઈ. મ્યુનિચમાં પગ મૂકતાં અમે જર્મન મ્યુઝિયમ તરફ આકર્ષાયા. એનું સર્વસંગ્રાહિત્વ જોઈ અમે તો આશ્ચર્ય-મુગ્ધ બની ગયાં. આ મ્યુઝિયમને જુદા જુદા પાંચ વિભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવેલું છે.

પહેલો વિભાગ:—આ વિભાગમાં ભૂસ્તરવિદ્યા અને ખનીજ પદાર્થોને લગતા એટલા બધા વિષય નમુનાઓ છે કે તે બધાને ગ્રીણવટથી જોતાં મહીનાઓ થાય, પણ એ વિદ્યાથી તદ્દન અનાભસ માણસોનો ચંચુપાત પણ તેમાં થઈ શકે નહિ. ખાણો જોવા ગયા ત્યારે તો એમજ લાગ્યું કે અમે સાક્ષાત ખાણોમાં ઉતરી બધું નિહાળી રહ્યાં છીએ. ત્યાં ચોમેર અનેક બાવલાં છે તે એટલાં બધાં વાસ્તવિક સ્થિતિમાં છે કે તેને જોતાંજ પ્રત્યેક પ્રેક્ષકને ભ્રમ થાય કે આ શ્રવણ મનુષ્યો છે. આધુનિક યંત્રો કેટલું ચમત્કારી કાર્ય કરી શકે છે તેનો કંઈક ખ્યાલ આ મ્યુઝિયમ આપ્યો. સાંભળવું કે વાંચવું એ એક બાબત છે અને અનુભવવું તે બીજી બાબત છે. આ કથન મને અહીં સર્વોચ્ચ સત્ય લાગ્યું. ખરેખર, અનુભવવામાંજ ખરો આનંદ સમાજેલો છે. આ વિભાગમાંથી અદ્ય સમયમાંજ મને ભૂસ્તરવિદ્યાને લગતું, આધુનિક યંત્રોને લગતું તથા ઉદ્યોગોને લગતું ઉપલક્ષ્ય મેળવવામાં પ્રાપ્ત થયું. દસ પુસ્તકોમાંથી પણ એ પ્રાપ્ત ન થાત. સમય કંઈ અમારી રાહ જોઈને અટક્યો ન હતો. તે તો સતત ચાલ્યો જતો હતો. લગભગ ત્રણ કલાક થઈ ગયા. તેથી આ વિભાગનું નિરીક્ષણ આટલું બસ છે એમ સંતોષ મानी બીજા વિભાગમાં દાખલ થયા.

બીજો વિભાગ:—કદપનાને સ્થૂલસૃષ્ટિમાં દાખલ કરતાં કેવા ભગીરથ પ્રયાસો કરવા પડે છે અને અંતે વિજયના ફુંફુભી કેટલા જોરથી ટંકાર કરે છે તેની જાંખી પ્રત્યેકને થઈ શકે એવું આ સ્થાન છે. યંત્રો, વિવિધ વાદનો, વિમાનો, ગાડીઓ વગેરેનો ઇતિહાસ પ્રદર્શિત કરતો આ મંત્રહ ખરેખર અનોરોજ છે. “જૉન સ્ટીવન્સનની કદપનાએ જન્મ આપેલ વરાળયંત્રથી માંડી વિદ્યુત એન્જિનોના નમુનાઓ અહીં મંત્રહાએલા છે. આ વિભાગમાંથી અમે ત્રીજા વિભાગમાં ગયા.

ત્રીજો વિભાગ:—અહીંઆ બટન દબાવતા એક પ્રયોગ થયો. ચાવી ફેરવતાં યંત્ર ચાલુ થયું. આવા અનેક પ્રયોગો જોઈ હું તો હેરાન પામી ગઈ. આ દેશમાં વિજ્ઞાન કેટલું આગળ વધ્યું છે, અને તેણે માનવની મુખસગવડમાં કેટલી પ્રગતિ કરી છે તેની કદપના કરતાં આપણા દેશની દયા આવી. ખરેખર, વૈજ્ઞાનિક કુનિયામાં આપણા દેશનું ગ્ધાન (સ્થળ) રસાતળ જેટલું નીચું છે. ત્યારપછી ચોથો અને પાંચમો વિભાગ જોયો.

પાંચમો વિભાગ:—પાંચમા વિભાગમાં કાગળ, વસ્ત્રો, દારૂ, ખેતી વગેરે ધંધાઓને લગતો વસ્તુમંત્રહ છે. તે ઉપરાંત ખગોળવિદ્યાને લગતા નમુનાઓ એક મોટો ઝોરડો છે. તેમાં રાક્ષસી વિસ્તારનું એક દુરબીન છે.

સમાજ તરફથી યોગ્યએક વર્ગોનો ૩૮૭૩૦ વિદ્યાર્થીઓએ લાભ લીધો હતો. પુખ્ત ઉંમરનાં પણ અલણ માણસોને જ્ઞાન આપવા માટે ઇંગ્લેન્ડમાં આ મ્હોટામાં મ્હોટી સંસ્થા છે.

(૨) જ્ઞાન સમાજ: છ કોલેજોને તેથી તેર અન્ય કેળવણીની સંસ્થાઓ આ સમાજ સાથે સંકળાયેલી છે, સભ્યોની સંખ્યા ૫૧૭૦ ની છે.

(૩) યુવાનોની ક્રિશ્ચિયન સમાજ: આ સમાજની ૬૨૦ શાખાઓ છે. ૨૭૦૦૦ બાળકો તથા ૬૬૦૦૦ પુખ્ત યુવા પુરુષો તેનાં સભ્યો છે. ૭૧૦ સ્થળોએ આ સમાજે સામાન્ય જનતા માટે વ્યાખ્યાનો ગોઠવ્યાં હતાં. ૨૫ સત્રાન્ત અભ્યાસક્રમો ચોલ્યા હતા; ૧૪ વર્ષાન્ત અને ૬ અન્યવર્ગો રાખ્યા હતા, તે ઉપરાન્ત જ્ઞાનપરખો તો અનેક ગોઠવી હતી. ટ્રેડિઓથી પણ શિક્ષણ અપાયું હતું.

(૪) યુવતિઓની ક્રિશ્ચિયન સમાજ: (Y. W. C. I.) સભ્યોની સંખ્યા ૩૬૫૦૦ છે. ૨૦૦૦૦ તારીઓ આ સંસ્થાના સંબંધમાં એક વર્ષમાં આવી છે. અક્ષરજ્ઞાન માટે ૨૭૧ વગા, અને વ્યાવહારિક કેળવણી માટે ૧૪૦ વર્ગો સમાજે ખોલ્યા હતા. વિનોનથે ૨૮૩ સંમેલનો રાખ્યાં હતાં.

(૫) ટેસસેવિકા સંઘ: આ સંઘની ગામડાઓમાં ૪૨૫૦ શાખા છે. સીવણ, પાકશાસ્ત્ર, આરોગ્ય, સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને મંગીત શીખવવા માટે ગામડાઓ તથા શહેરોમાં નિયમિત વર્ગો ભરાય છે. સભ્યોની સંખ્યા અઢી લાખની છે.

(૬) રાષ્ટ્રીય કેળવણી સંઘ: પુખ્ત, પાકટ ઉંમરના માણસોમાં જ્ઞાન પ્રચાર કરવાનો આ મંથનો ઉદ્દેશ છે આ સંઘનું મૂળ ધાર્મિક હતું, પણ અત્યારે તો જાહેર, પ્રજાકીય મંડળ બન્યું છે. પુરુષો માટે ૫૯૧, સ્ત્રીઓ માટે ૫૨૮, ન્હાતાં બાળકો (મલુર-ગર્ભા) માટે ૧૨૧, તથા ૧૬૪ ભ્રમશ શાળાઓ આ મંથ ચલાવે છે. અટપાડીએ એક વખત વર્ગ મળે છે અને નિર્ણિત અભ્યાસક્રમ હાથ લે છે. કેળવણીવિષયક અન્ધ પ્રવૃત્તિઓ પણ તે ચેન્ને છે. સમાજસેવાની તાલીમ પણ ત્યાં આપાય છે.

ઉન્દાગાની રત્નમાં નિશાળોમાં મશન કે અધ્યાપકો ‘આળસુ’ રહેતાં નથી, વ્યાખ્યાનો, ઇચિતપાઠો, સંમેલનો, ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ, ઉદ્યોગ-પ્રદર્શનો વગેરે ઉજવાય છે. પાંચ તો અનિયમિત થાય છે.

(૭) સહકારી સંઘ: આ સંઘમાં પચાસ લાખ સભ્યો છે. દર અઠવાડીએ સભા ભરાય છે, અને સામાજિક કે આર્થિક વિષયો પર ચર્ચા થાય છે. કુમારોમાં આ સંઘ સાફ કામ કરી રહ્યો છે.

દાંતની ઉપયોગિતા અને તેની સ્વચ્છતા જાળવવાના નિયમો ૧૨૬

તેમને દૂધીઆ દાંત કહેવામા આવે છે. તે દાંતમા ચાર કાર્પવાના બે ગણી
અને ચાર દાઢના મળીને એક જડખામા દમ એમ બે જડખામાં કુલ વીમ
દાંત ફૂટે છે. તે દાંત સાધારણ રીતે અનિ નુંદર, દેખાનાર અને નાની નાના
હોય છે. જ્યારે ગાંધી ગાંધી દાંત ન આવે ત્યારે ગાંધી આ દૂધીઆ દાંત કામ
કરે છે. માત્ર વર્ષ પછી દૂધીઆ દાંત પેદાએક પડના લાગે છે અને તેની
જગાએ સ્થાયી દાંત તરતજ ફૂટવા માંડે છે. ગાંધી દાંત ઘણેલાગે છે. જી
ચાર (બે ઉપવા જડખા અને બે નીચલામા) મોટી દાઢો મિલાઈના બધા
પંદર વર્ષે આની જાય છે

ગાંધી દાંત વિશેષ કરીને બીજીમ હોય છે ૧૬ ઉપલામા અને ૧૬
નીચલામા આ દાંત દૂધીઆ દાંત કરતા મોટા અને મજબુત હોય છે. આ
દાંતમા છેવટની દરેક જડખામા બે એમ ચાર દાઢ મત્તર વર્ષથી એકવીસ
સુધીમા આવે છે. તેઓ ઊગી નીકળે ત્યાર માણસમા વિવેકબુદ્ધિ અને
જ્ઞાનના અકુરો ફૂટે છે, અને તેથીજ તેમને જ્ઞાની દાંત કહેવામા આવે છે.
સ્થાયી દાંત જિંદગી પર્વત સ્વચ્છ અને મજબુત રહે છે

બધા દાંત એક સરખા હોતા નથી, ઘેઘી તેજદાર, ઘેઘી શુદ્ધ, ઘેઘી
તીક્ષ્ણ અને કેટલાક વિચિત્ર અને પહોળા હોય છે. પ્રત્યેક દાંતનું નામ
જુદું જુદું હોય છે તેઓ વડે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના કામ કરવામા આવે
છે તેથી દાંત વિધવિધ જાતના હોય છે જે દાંત વસ્તુ કરવાના કામની
સગવડમા વાપરવામા આવે છે તે કાર્પવાના દાંત અને જે દાંત ખોગક
કકડાના કપમા તોડવામા તેજદાર હોય છે તેને રાક્ષી અને જે દાંત કકડા-
ઓને ભૂકાના રૂપમા દળવામા મદદ કરે છે તે દાઢોના દાંત કહેવાય છે. દાંતના
ઉપરના ભાગ પશુ/એકમરખા હોતા નથી જેથી કામમા એક/સગવડ હોય
છે નિયમ પ્રમાણે વ્યવહાર નહિ કરવાથી દાંત અશક્ત બની જાય છે દાંતમા
મેવ જામી જવાથી દાંતના મૂળમા એક પત્થર જેવી કાણુ પીળા ચળકતી
દુર્ગંધવાળી વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે, તે દાંતને તથા શરીરને બહુજ અગવડ
કર્તા છે કોઈ કોઈ વિજ્ઞાનવેત્તાઓના એવા અભિપ્રાય હોય છે કે દાંતમાથી
લોહી નીકળવાનું મખળ કારણ એજ છે દાંત પૂરતી રીતે સાફ નહિ કર-
વાથી બે દાંતની વચ્ચે ખોગકની નાની નાની કણિકાઓ રહી જાય છે જે
દાંતને મડાવે છે તેનાથી દુર્ગંધ આવે છે અને ખોગક ખાતા જીવજંતુઓ
શરીરમા ઉતરે છે અને તેનાથી રોગની શરૂઆત થવા માંડે છે અને દાંત
આયિતા પડવા માંડે છે જેથી મોઢાની શોભા ઘટવા માંડે છે.

દાંતની ઉપયોગિતા અને તેની સ્વચ્છતા જાળવવાના નિયમો ૧૨૮

દાંતની અદરજ તે સંડી જાય છે અને દાંતને ગુકસાન પહોચાડે છે
ઘણાખરા માણસો રાત્રે દાંત કચડતા સાલજવામા આવે છે અથવા
તેમના મોમાથી લાળ નીકળવા લાગે છે તેનું કારણ પણ દાંતમા
રહેલો મેલજ છે રાત્રે વાળુ કર્યા પછી દાંત સાફ કરવાથી દાંતમા
કોઈ જાતનો મેલ નથી રહેતો અને આનંદપૂર્વક નિદ્રા પણ આવે છે

૬ ઝાં દાંત ખરાબ થઈ જાય તો તેને પડાવી નાખવો અથવા કોઈ
દાંતના દાકતર પામે તેની દવા કરાવવી

૭ મળમૂત્રનો ત્યાગ કરતા દાંત ભીડેલા રાખવા અને શૌચાદિ માટે
બેસવું પડે ત્યાસુધી તેજ પ્રકારે ખીડેલા રાખવા આમ કરવાથી
દાંત મજબુત થાય છે અને તરતજ પડી ન જતાં જાણા કાગસુધી
સંપૂર્ણ કામ આપે છે

૮ પ્રસંગોપાત દાંત ઊંચી જાય તો કૃત્રિમ દાંત બેસાડી લેવો જોઈએ,
તેમા વિલંબ કરવો ઉચિત નથી

૯ દાંતણથી દાંતને અદર, બહાર તેમજ વચેથી એમ દરેક જગાએથી
સાફ કરવા અને જો તેમ કરતા અવાળામાથી લોહી નીકળે તો નહિ
ડરતા વધારે જોમથી સાફ કરવા

૧૦ ઠંડા પીણા જેવા કે લેમન, સગળત, અને બગ્કપાણી વધારે
પ્રમાણમા પીવા નહિ કારણકે તેથી કરીને દાંત ડુખના આવે છે
અને પડી જાય છે

૧૧ દાંતના મજન માટે થોડું મીઠું, ફટકડી અને ચાકની જૂકી એક માથે
મિશ્રણ કરીને ધમવાથી દાંત સાફ થાય છે

૧૨ દાંત ધમવાના ઘણા નિયમ છે ઉપલા દાંત માફ કરતી વખતે
અવાળા તરફથી શરૂ કરીને નીચેની બાજુ સુધી ધમવા જોઈએ અને
નીચેના દાંત ધસતા અવાળા તરફથી ધમતા ધસતા ઉપરની બાજુ
સુધી ધમવા જોઈએ આ પ્રમાણે ધમવાથી દાંત મહેજે સાફ થઈ
જાય છે આ પ્રમાણે દાંત માફ કરનાનો અભ્યાસ યટલાક દિવસ થતા
પડવાથી હમેશા દાંત માફ કરવામા જગપણુ ડુખ થતું નથી.

૧૩ ઘણા પ્રકારના શાક, ફળ વગેરે જમવાથી દાંતને પુષ્ટિ આવે છે માટે
એના ફળનું મેવન કરવાથી દાંત સારજો માફ થશે

નર્મદાશંકર મગનલાલ ભટ્ટ

હેમ્સાસર, પ્રાથમિકમ્બલ, હેરોન, ઇડરરોડ.

નવીન પરબો અંધાવશો ?

આ જરૂરિઆતો એક બાળકની નહિ પણ અનેક બાળકોની છે. માથેક બાળક સનિતૃપા છિપાવવા નવનવા પુસ્તકો મારે ઝંખી રહ્યું છે, અને તે વિના તલધાપડ થઈ રહ્યું છે. તે નદી કે નવાણે વિનાનું ગામ હોઈ શકે તો જ બાલપુસ્તકાલય નિર્માણ શક્ય હોઈ શકે.

પાણીની પરબ ઉઘાડવામાં પુણ્ય છે, તેથી એ વધારે પુણ્ય જ્ઞાનની પરબ ઉઘાડવામાં છે. પાણીની પરબ એક અમૂલ્ય આશીર્વાદ છે, પણ તેથીએ વધારે અમૂલ્ય આશીર્વાદ જ્ઞાનની પરબ છે.

દેહની તૃપા મીઠા અને સ્વચ્છ જળ શમાવે છે, પણ મન અને આત્માની તૃપા તો સુદર અને નિર્મળ પુસ્તકજ શમાવે છે.

આ નવો યુગ છે, બાલયુગ છે; અને બાલયુગ બાલજ્ઞાનની પરબોને માગે છે.

શ્રીમતિ અને જ્ઞાનવીરો, રાજાઓ અને મહારાજાઓ, આ યુગને અને બાળમાગણોને ઝીલશો ? આ અવસરને ઝોળખશો અને અવસરનાં એધાણુ આપશો ?

સ્થળે સ્થળે નવીન પરબો અંધાવશો ?

ઉર્દુ-ગુજરાતી

પહેલો વિષય-ઉર્દુ—

ગદ્ય—ફેગવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (મને ૧૯૩૨ ની ૫મી આવૃત્તિ) —

પાઠો—પહેલા ભાગમાંથી મળેલા ગદ્યના પાંચે—

પદ્ય—ફેગવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (મને ૧૯૩૨ ની ૫મી આવૃત્તિ) —

પાંચે—૯, ૧૦, ૧૬, ૨૩, ૨૬, ૨૯ અને ૩૫ (૭ પાઠ) ।

છટ્ટો વિષય—ગુજરાતી (અર્થિક)—

ફેગવણીખાતાની પાંચમી ચોપડી (જન્ય મા છેલ્લી આવૃત્તિ) —

પાંચે—૧, ૨, ૪, ૫, ૬, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૨૧ ૨૨ ૩૫, ૪૦, ૪૧, ૪૬, ૫૨, ૫૭

૫૯, ૬૧, ૬૪ અને—૭૨ (બધા મળી ૨૦ પાઠ)

ગુજરાતી-ઉર્દુ

પહેલો વિષય—ગુજરાતી —

ગદ્ય—ફેગવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (જે નામા છેલ્લી આવૃત્તિ) —

પાંચે—૧, ૪, ૫, ૬, ૮, ૯, ૧૨, ૧૪, ૧૭ ૧૮, ૨૦, ૨૨, ૨૩, ૨૪, ૨૬, ૨૭,

૩૦, ૩૧, ૩૨, ૩૫, ૩૭, ૩૮ ૩૯ ૪૧, ૪૨ ૪૩, ૪૬, ૪૯, ૫૦, ૫૬, ૫૯,

૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૬, અને ૭૩ (બધા મળી ૩૫ પાઠ)

પદ્ય—ફેગવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (જે નામા છેલ્લી આવૃત્તિ) —

પાંચે—૧૫, ૧૯, ૨૮, ૩૨ અને ૪૪

છટ્ટો વિષય-ઉર્દુ—

ગદ્ય—ફેગવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (મને ૧૯૩૨ ની ૫મી આવૃત્તિ) —

પાંચે—૧, ૭, ૧૨, ૧૪, ૧૫, ૧૯, ૨૧ ૨૨, ૨૪, ૨૫, ૨૭, ૩૧, ૩૩, ૩૭,

૪૦ અને ૪૧ (બધા મળી ૧૬ પાઠ)

પદ્ય—ફેગવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (મને ૧૯૩૨ ની ૫મી આવૃત્તિ) —

પાંચે—૧૦, ૧૩, ૧૬, ૨૩ અને ૩૨ (૫ પાઠ)

ઉ ભા ના મે એન્યુ ઇન્સ } (અગ્રેષ્ઠ મા મહી) એસ. એસ. ડેમેરોન
માહેબની ઓફિસ
અમદાવાદ, ત ૧૫મી નવેમ્બર ૧૯૩૨ } એન્યુ ઇન્સ ઉ ભા

(ઉ ભા ના મે એન્યુ ઇન્સ માહેબના તા ૨૬-૧૧-૧૯૩૨ના
પત્ર ન ૧૧૧૧૫ મા ફરેથી સંચાલિત)

મુરફા-અન્ન-આદમ, ભા. ૧ (૧૯૩૦ની બીજી આશ્રિતિ)	ખાન બહાદુર સૈયદ અહ- ખાન બહાદુર સૈયદ અહ- ખુલ, બી.એ.	ગેસર્સ ઉત્તરવંદ કપુર એન્ડ સન્સ, લાહોર	૧-૯-૯	ઉડ્ડુ પ્રાર્થનિક સ્કૂલોના ધો. ૪થા માટે વધા- સના વાચન તરીકે.
દારતાને-હિંદ, હિસ્સા-એ- અવ્યાલ, (૧૯૩૧ની બીજી આશ્રિતિ)	"	"	૦-૧૧-૮	દેરકે સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં ઇ- નામ અને લાયબ્રેરી માટે.
" " હિસ્સા-એ-ફુલુમ, (૧૯૩૦ની પહેલી આશ્રિતિ)	"	"	૦-૧૨-૦	"
ગલીક વાંબર, (૧૯૩૧ની પહેલી આશ્રિતિ)	શેખ વાંદ, એમ.એ. એલ એલ.બી.	શેખક	૧-૮-૦	"
મેરી દાસ્તાને-હયાત, (બીજી આશ્રિતિ)	ખાદીમ મોહીયુદ્દીન, બી. એ.બી.ટી. એમ.ઈડી. (લીડર), ઇન્ટરમીડીએટ ગવર્મેન્ટ પ્રોવિડન્ટીઅલપુર ગ્રા. રામસરપ કોશાલ, એમ.એ.	કામી કુતુબખાના, લાહોર	૨-૮-૦	"
મસ્તીર-ખાના, (૧૯૨૯ની પહેલી આશ્રિતિ)	"	દાડલ ઇશાઓતે-પુન્જબ, લાહોર	૧-૪-૦	ઉડ્ડુ સ્કૂલોમાં દીવ્ય લાયબ્રેરી માટે.
" હિસ્સા-એ-ફુલુમ, (૧૯૩૦ની પહેલી આશ્રિતિ)	"	"	૧-૩-૦	"

૮ ગોમત-એ-આળીપત-દિરમા-એ-મિ. મુન્શી પ્રેમચંદ આ-૧૫, (૧૯૨૯ની પહેલી આગતિ)	૨-૦-૦-૦-૦ ઉર્ફુ રફલોમાં ટીચર્સ લાયબ્રેરી માટે.-
૯ " દિરમા-એ-ફુમ (૧૯૨૯ની પહેલી આગતિ)	૧-૧૨-૦-૦ " "
૧૦ દવનનાકાદરમાનો, (૧૯૩૧ની મિ. મેપદ હમ્તીયાકઅલી બીચ આગતિ)	૧-૦-૮-૦-૦ " "
૧૧ મુન્દેમલાવ-એ-આલોચમ (૧૯૨૯ની પાંચમી આગતિ)	૦-૧૨-૦-૦ ઉર્ફુ પ્રાયમિકરફલોમાં ઈ- નામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૧૨ કંચર-એ-મદરા, દિરમા-એ- મુન્મુમ (૧૯૨૯ની પહેલી આગતિ)	૧-૦-૦-૦-૦ " "
૧૩ અરરા-એ-આઝીમ, (૧૯૩૦ની મિગિજ વત્તાક, એમ. એ. ચીચ આગતિ) રામ નરેન્દ્રનાથ, એમ. એ. ની પુત્રી	૦-૦-૭-૦-૦ ઉર્ફુ રફલોમાં ટીચર્સ લાયબ્રેરી માટે.
૧૪ નીચલી ફુનિયા, (૧૯૨૮ની મિ. મીચી ઝીયાઉલ દક પહેલી આગતિ)	૦-૦-૫-૦-૦ ઉર્ફુ રફલોમાં દનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૧૫ નસાર કે ફલ (૧૯૨૮ની બીચ મિ. આમુલ અમર લરીઝી આગતિ)	૦-૦-૮-૦-૦ " "
૧૬ તપમી કરની વપમી ભરની, એગમ સાહેબા-એ-નાનપરા (૧૯૨૯ની ચીચ આગતિ)	૦-૦-૧-૦-૦ ઓકરીઓની રફલોમાં ઈ- નામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૧૭ કામદ-એ-નંદરતી, (૧૯૨૯ની ડા. બી. એલ. ધીખર પહેલી આગતિ)	૦-૧૨-૦-૦-૦ ઉર્ફુ પ્રાયમિક રફલોમાં ટીચર્સ લાયબ્રેરી માટે.
૧૮ બીરમા-એ-કાઝી એ-નંદરતી, મિ. મીચી મહમદ દુએન (૧૯૨૯ની પહેલી આગતિ)	૦-૦-૨-૦-૦-૦ ઉર્ફુ પ્રાયમિક રફલોમાં ઈ- નામ અને લાયબ્રેરી માટે.

૩૯. અલમરા, (૧૯૩૧ ની પહેલી ગુલામ અગ્રાસ આયત્તિ)	૨-૦-૦-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ હન્ડ્રીટ્યુશનો માં રીયર્સ લાયબ્રેરી માટે.	૦-૧૪-૦
૪૦. શમ-એ-ઉર્ફ, હિરસા-એ-અન-પલીસ-એ-બીલગામી વ્યાસ (૧૯૩૦ ની પહેલી આયત્તિ)	"	"	"
૪૧. શમ-એ-ઉર્ફ, ફુલુમ, (૧૯૩૦ ની પહેલી આયત્તિ)	૦-૧૪-૦	"	"
૪૨. નવમુસા, (૧૯૨૭ ની પહેલી મિ. સેરી સહવારવી આયત્તિ)	૦-૪-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલ માં છનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	"
૪૩. કદીમ તકરીએ (૧૯૨૭ ની મિ. અબ્દુલ મજીદખાન, "સાલીક" બી. એ. પહેલી આયત્તિ)	૦-૫-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ હન્ડ્રીટ્યુશનો માં છનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	"
૪૪. દુલમાતા, (૧૯૨૮ ની પહેલી મિ. અબ્દુલ અસર હાશીઝ-એ-મલકેરી આયત્તિ)	૦-૧૨-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલ માં છનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	"
૪૫. પાંચ દક્ષે મુખારે એ (૧૯૩૦ મુસ્તાઝ ની પહેલી આયત્તિ)	૦-૮-૦	"	"
૪૬. મુરયાત્રી ગુડીયા (૧૯૨૮ ની ગુલામ અગ્રાસ પહેલી આયત્તિ)	૦-૪-૦	હાઈકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલ માં છનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	"
૪૭. રીસાતા-એ-એ નમાઝ (૧૯૨૮ ની પહેલી આયત્તિ)	૦-૧-૦	રીયર્સ લાયબ્રેરી માટે.	"

૨૪ ગણપ્રવેશ ભાગ ૧ ખંડ ૧ મિ. એચ. જી. અંબરીયા,	અંબરીયા,	૦-૬-૦	પાઠ્યપુસ્તક	માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
૨૫ " ભાગ ૨ ખંડ ૨	"	૦-૮-૦	"	"

(અંગ્રેજીમાં સહી) એન. એ. કાઠરી
ફોર એન્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબતા તા. ૨૨-૧૦-૩૨ ના પત્ર નં. ૯૬૯૨ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

જાહેર ખર્ચના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખર્ચ આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરીથી જાહેર ખર્ચના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ ગણવામાં આવ્યો છે.

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	૩. ૮૦	૩. ૬૦	૩. ૪૦
છ માસ	૩. ૪૦	૩. ૩૦	૩. ૨૦
ત્રણ માસ	૩. ૨૫	-	૩. ૧૫
એક માસ	૩. ૧૨	૩. ૧૦	૩. ૭

૨૧૪	પુરુષોત્તમ મૂળજીભાઈ ખારોટ	૨૨૦
૨૧૬	અળવંતરાય હરગોવિંદદાસ	૨૧૯
	દક્ષિત	
૨૧૬	મણુપતરામ હરજીવન પટેલ	૨૧૯
૨૧૮	મોહનલાલ નરશીભાઈ	૨૧૮
	ખરાડીઆ	
૨૧૮	નિસારામ ગૌરીશંકર ગોર	૨૧૮
૨૧૮	નટવરલાલ હરગોવિંદ દવે	૨૧૮
૨૨૧	આણંદરાય કેશવલાલ પંડ્યા	૨૧૭
૨૨૧	અળદેવદાસ જગનલાલ સાધુ	૨૧૭
૨૨૧	કેશવલાલ કાશીભાઈ પટેલ	૨૧૭
૨૨૪	ચીમનલાલ સોમેશ્વર ત્રિવેદી	૨૧૬
૨૨૪	મૂળજીભાઈ આદરભાઈ પટેલ	૨૧૬
૨૨૬	મહેશ્વરભાઈ નારણભાઈ વ્યાસ	૨૧૪
૨૨૬	અમાજી અનાજી પગી	૨૧૪
૨૨૬	રમણલાલ પાનાચંદ શાહ	૨૧૪
૨૨૯	અમ્મનલાલ ગણેશ શાહ	૨૧૩
૨૨૯	મોનદાસ ગોવિંદરામ સાધુ	૨૧૩
૨૩૧	મગનજી કાળજી પરમાર	૨૧૨
૨૩૧	પુનલલાલ કર્તુરચંદ શાહ	૨૧૨
૨૩૧	શંભુચંદ કર્તુર પટેલ	૨૧૨
૨૩૧	મુસાભાઈ પુનાભાઈ ભરવાડ	૨૧૨
૨૩૧	ચાકુળ મુસા રાહોડ	૨૧૨
૨૩૬	પોપટલાલ લાલશંકર શુક્લ	૨૧૧
૨૩૭	શાન્તિલાલ નાયુભાઈ પટેલ	૨૧૦
૨૩૮	શાન્તિલાલ કુબેરદાસ દેસાઈ	૨૦૯
૨૩૮	વસરામ સોદાભાઈ વટાળીઆ	૨૦૯
૨૪૦	ઈન્દ્રવદનલાલ મધુરભાઈ વ્યાસ	૨૦૭
૨૪૧	મેનચંદ અણીલાલ શાહ	૨૦૬
૨૪૨	મમદભાઈ મુસેભાઈ ધાંચી	૨૦૫
૨૪૩	ત્રીભોવન વિંદુલદાસ ગંગર	૨૦૨
૨૪૪	ત્રીખાલાલ માનચંદ શાહ	૨૦૦

જેતીવાડી-આચર કોર્સ

૧	કેશવલાલ જગનલાલ લુહાર	૨૯૯
૨	રામભાઈ મગનભાઈ પટેલ	૨૯૮
૩	હરયાલાઈ હીમાલાઈ પટેલ	૨૭૧
૪	શંકિયાભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ	૨૬૫

ઉર્દુ-ગુજરાતી

૧	ગડાસાહેબ સૈદુમીઆં સૈયદ	૧૮૭
૨	અબ્દુલ્લીન અબ્દુલ્લાસાહેબ અખ્તામી	૨૬૫
૩	અનુમદમ્મદ અલારખજી છીયા	૧૭૫
૪	અબ્દુલ્લાભાઈ મહમ્મદભાઈ શેખ	૨૪૨
૫	પાનુમદમ્મદ મુસાહેબ છીયા	૨૩૭

ગુજરાતી-ઉર્દુ

૧	અબ્દુલકાદર કાકરભાઈ વોઝ	૩૯૪
૨	અગુમીઆં મદમ્મદમીઆં મલેક	૩૬૫
૩	કયા-ગભાઈ ચાંગભાઈ શેખ	૩૬૨
૪	ચાન્ભાઈ કાકરભાઈ વોરા	૩૮૬
૫	પરગુવભાઈ નયુભાઈ શેખ	૩૪૪
૬	મદમ્મદમીઆં સદમ્મીઆં સૈયદ	૩૨૪
૭	કનેદગવ અમીરરાવ ખારોટ	૩૧૩
૮	અબ્દુલસત્તાર અલમદભાઈ શેખ	૨૯૭
૯	અન્દીમ અબ્દુલહનીફ મેલકેડી	૨૯૧
૧૦	કાસમચાલી દલામચાલી કાદરી	૨૯૦
૧૦	અકબરચાલી મહમ્મદ ચાલી સૈયદ	૨૯૦
૧૨	કાસમચાલી ઉમરામીઆં મલેક	૨૯૦
૧૩	અમ્મદભાઈ વલીઅદમદ પટેલ	૨૮૩
૧૩	નાયુભાઈ અબાલીમ સત્તાર	૨૮૩
૧૫	નુરમદમ્મદ અલારખા મર	૨૭૦
૧૬	ગુલામરસુલ ગુલામુલ્લેન શેખ	૨૬૯
૧૭	મદમ્મદમીઆં હુસેનલાલ વોહરા	૨૬૨
૧૮	અનુભા મોરાજી પરમાર	૨૬૦
૧૯	રહેમાન પોચા ડાહડીઆ	૨૫૦
૨૦	કાસમચાલી અલીમીઆં હુસેની	૨૪૫
૨૧	નુરમદમ્મદ સાલમીઆં અબ્દુલકાદર	૨૪૨

નરિચાલ સેન્ટર

૧. સીમનલાલ સુનીલાલ શાહ	૩૮૩
૨. કીરલાલ હરમાનલાલ પટેલ	૩૮૦
૩. સીમનલાલ નેહાલાલ શાહ	૩૫૫
૪. પ્રભુભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૩૨૯
૫. મોતીલાલ ગીરધરલાલ શાહ	૩૨૭
૬. પ્રેમજી ચતુરભાઈ સુધાર	૩૨૬
૭. મણીલાલ ઝવેરદાસ શાહ	૩૨૩
૮. આર.કે.નસ મુળજી ખિસ્તી	૩૨૨
૯. હરમાનભાઈ કુત્તાભાઈ આરોટ	૩૨૦
૧૦. શાન્તિલાલ હરજીવનદાસ શાહ	૩૧૯
૧૧. સુનીલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩૧૭
૧૨. મણીલાલ કુત્તાભાઈ પટેલ	૩૧૭
૧૩. શાન્તિલાલ લક્ષ્મીભાઈ મોચી	૩૧૫
૧૪. શીવશંકર કીરપાશંકર દાનાક	૩૦૬
૧૪. જગનભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ	૩૦૬
૧૬. ભુદરજી ભલાજી ગોહેલ	૩૦૧
૧૬. ડાહ્યાભાઈ નેહાલાઈ પટેલ	૩૦૧
૧૮. દેસાઈભાઈ ભાઈજીભાઈ પટેલ	૩૦૦
૧૯. રણછોડભાઈ બાબરભાઈ પટેલ	૨૯૬
૧૯. કે.નૈઆલાલ નેકીશનદાસ	૨૯૬
રસાણીઆ	
૧૯. જગન્નાથ મણીલાલ રાવળ	૨૯૬
૨૨. ભગવાનસીંગ કુલજી આરૈયા	૨૯૨
૨૩. કીરલાલ ગીરધરલાલ કુધારા	૨૯૦
૨૪. પરભુદાસ આપુરુભાઈ પટેલ	૨૮૯
૨૪. સાનુગ્રામ અંગાલાલ ત્રિવેદી	૨૮૯
૨૬. પરભુદાસ ડાહ્યાદાસ કલુખી	૨૮૮
૨૬. ગીરધનભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ	૨૮૮
૨૬. રામભાઈ હરિભાઈ પટેલ	૨૮૮
૨૯. કુલસિંહ દાહસિંહ રાવળજી	૨૮૭
૩૦. મણુપતલાલ ઉમીઆશંકર દવે	૨૮૫
૩૧. ચંદુલાલ છોટાલાલ પંડ્યા	૨૮૧
૩૧. સોમાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૮૧
૩૩. ધરભાઈ કાશીભાઈ બીન મથુરભાઈ પટેલ	૨૮૦
૩૩. જયજીભાઈ ગોરધનદાસ શાહ	૨૮૦
૩૫. જસવંતરાય પુરેશોત્તમ દવે	૨૭૮

૩૫. જયંતિલાલ ભોગીલાલ મહેતા	૨૭૮
૩૫. ડાહ્યાભાઈ હાથીભાઈ પટેલ	૨૭૮
૩૫. ડાહ્યાભાઈ જીવાભાઈ પટેલ	૨૭૮
૩૯. કનુભાઈ કલ્યાણજી મચ્છર	૨૭૭
૪૦. રસિકલાલ સુનીલાલ આરોટ	૨૭૬
૪૦. પ્રતાપજી ઘેનાભાઈ પગી	૨૭૬
૪૦. રામભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૭૬
૪૩. ભેચરભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૭૫
૪૪. લક્ષ્મીભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૭૪
૪૪. સોમાભાઈ જીવાભાઈ પટેલ	૨૭૪
૪૪. અમરીતલાલ નેહાલાલ વ્યાસ	૨૭૪
૪૭. છોટાલાલ ઝવેરભાઈ પટેલ	૨૭૩
૪૭. નરસિંહભાઈ જગનભાઈ પટેલ	૨૭૩
૪૭. શાન્તિલાલ જગનલાલ વ્યાસ	૨૭૩
૫૦. મોતીભાઈ મોહનભાઈ આરૈયા	૨૭૧
૫૦. સંવાજી ઉમેદજી ખાંટ	૨૭૧
૫૦. નરશીભાઈ પ્રભુદાસ પાટણવાડીઆ	૨૭૧
૫૦. રણછોડભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૭૧
૫૪. કાશીભાઈ શંકરભાઈ કુંભાર	૨૭૦
૫૫. દીપસંગ નાનસંગ છસાડીઆ	૨૬૯
૫૬. વિલીઅમ બીજલાલ ખિસ્તી	૨૬૮
૫૬. પુરશોત્તમ સોમાભાઈ પટેલ	૨૬૮
૫૬. મુળજીભાઈ કુમેરભાઈ સુધાર	૨૬૮
૫૯. નટવરલાલ નેહાલાલ ભટ્ટ	૨૬૭
૫૯. પુરશોત્તમ ધુળાભાઈ પટેલ	૨૬૭
૫૯. જગદીશચંદ્ર અનોપરામ શુક્લ	૨૬૭
૬૨. જીવાભાઈ નેમંગભાઈ આરોટ	૨૬૬
૬૨. નટવરલાલ મગનલાલ ભટ્ટ	૨૬૬
૬૨. શંકરગ્રામ મણીલાલ દેસાઈ	૨૬૬
૬૨. અંગાલાલ ભુલાભાઈ પટેલ	૨૬૬
૬૬. ભીખાભાઈ મોચાભાઈ આરૈયા	૨૬૫
૬૬. કીરલાલ મણીલાલ આરોટ	૨૬૫
૬૬. મોહાભાઈ નેહાઈભાઈ પ્રહલદ	૨૬૫
૬૬. શાન્તિલાલ માધવદાસ ત્રિવેદી	૨૬૫
૬૬. રાનાભાઈ વાઘજીભાઈ વાળંદ	૨૬૫
૭૧. મુળચંદ ગણુપત ગોલા	૨૬૪
૭૧. નેહાલાલ જીવાભાઈ મીર	૨૬૪
૭૧. સોમાભાઈ પુરશોત્તમદાસ	૨૬૪
	પટેલ

૭૧ કુશીરભાઈ આદમભાઈ વહોરો	૨૬૪	૧૧૨ અવલુભાઈ મહીજીભાઈ આરેયા	૨૫૦
૭૫ પુરશોત્તમ હાથીભાઈ પટેલ	૨૬૩	૧૧૨ અર્જનભાઈ અમરમંગ ડાંગી	૨૫૦
૭૫ રણુછોડભાઈ ભીમભાઈ સુનાર	૨૬૩	૧૧૨ ઉમેંગ શાભાઈ મહીજા	૨૫૦
૭૭ આપુજી દલાભાઈ અક્ષભટ્ટ	૨૬૨	૧૧૨ પુત્રેન્દ્ર જગનજીવ પંડ્યા	૨૫૦
૭૭ અડેખાન અહમદખાન કીશ્વણી	૨૬૨	૧૧૨ દીગભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૫૦
૭૯ મોતીજીવ શીવજીવ ખિસ્તી	૨૬૧	૧૧૭ ગનાભાઈ નાયાભાઈ ભોધ	૨૪૯
૭૯ શાન્તિભાઈ મોતીભાઈ ગોર	૨૬૧	૧૧૭ રમેશચંદ્ર હારભાઈ ખિસ્તી	૨૪૯
૭૯ શાન્તિજીવ શંકરજીવ શાહ	૨૬૧	૧૧૭ કાન્તિજીવ જુજાશંકર દવે	૨૪૯
૮૨ રામાભાઈ હવાભાઈ ભોધ	૨૫૯	૧૧૭ જ્ઞેશજીવ દલસુખરામ જોષી	૨૪૯
૮૨ કમરદીન રમુજમીયા મલેક	૨૫૯	૧૨૧ અખાલાલ લક્ષ્મીદાસ કુંભાર	૨૪૮
૮૨ જવેરભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ	૨૫૯	૧૨૧ હીમનજીવ હવરામભાઈ	૨૪૮
૮૫ મધ્વભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૫૮		મહેતા
૮૫ વલ્લભભાઈ કીશોરભાઈ પટેલ	૨૫૮	૧૨૩ શીલીપ લાલા ખિસ્તી	૨૪૭
૮૭ અખાન આઝર પીતામ્બર	૨૫૭	૧૨૩ શ્લીઆપાસ દાઉદભાઈ કિ-	૨૪૭
		શિચાન	
૮૭ હવાભાઈ મગનભાઈ દલવાડી	૨૫૭	૧૨૩ ગનજીવ જુજાભાઈ શાહ	૨૪૭
૮૭ વિલીઅમ વરનેર મકવાણા	૨૫૭	૧૨૩ ચુનીજીવ કેશવજી ઉપાધ્યાય	૨૪૭
૯૦ ગોરધનદાસ હીમતજીવ બારોટ	૨૫૬	૧૨૭ ધીરુભાઈ દેવીચંદ્ર ગોહેલ	૨૪૬
૯૦ કાન્તિજીવ શનાભાઈ દરજી	૨૫૬	૧૨૭ ચીનોપતરામચંદ્રભાઈ વૈશ-	૨૪૬
૯૦ પુરશોત્તમ લલ્લુભાઈ મોચી	૨૫૬	મપાયન	
૯૦ ધનશંકર જટાશંકર પંડ્યા	૨૫૬	૧૨૯ કેશવજીવ પરધુભાઈ બારોટ	૨૪૫
૯૦ છોટાભાઈ અકોરભાઈ પટેલ	૨૫૬	૧૨૯ ચંદુભાઈ રણુછોડજીવ શાહ	૨૪૫
૯૦ શંકરજીવ મગનજીવ શાહ	૨૫૬	૧૨૯ ગંગાલાલ બેચરભાઈ વાળંદ	૨૪૫
૯૬ ચંદુલાલ કેશવજીવ કાઠીઆ-	૨૫૫	૧૩૨ ગંગાલાલ શનાભાઈ ખીન-	૨૪૪
		શંકરભાઈ પટેલ	
૯૬ રમણજીવ ભાઈજીવ જુદાર	૨૫૫	૧૩૨ જ્ઞેશભાઈ આશાભાઈ પટેલ	૨૪૪
૯૬ બેચરભાઈ જુજાભાઈ પટેલ	૨૫૫	૧૩૪ કાન્તિજીવ જ્ઞેશજીવ શાહ	૨૪૩
૯૬ પ્રભુજીવ ગોરદાસ પટેલ	૨૫૫	૧૩૪ નરવરજીવ શામળદાસ શાહ	૨૪૩
૯૬ પુરશોત્તમ જગનજીવ વાળંદ	૨૫૫	૧૩૪ કાસમખીઆં મોટુખીઆં દાકોર	૨૪૦
૧૦૧ લક્ષ્મીનાગયલુ દરિજીવ ભટ્ટ	૨૫૪	૧૩૭ પુરશોત્તમ ભાઈલાલ ગની	૨૪૨
૧૦૧ નાયાજીવ જગનજીવ પંડ્યા	૨૫૪	૧૩૭ દેવશંકર તારણજી જોશી	૨૪૨
૧૦૩ ગોવિંદસો સોમા ખિસ્તી	૨૫૩	૧૩૭ મણીશંકર ગોવિંદજી શુક્લ	૨૪૨
૧૦૩ ગંગાલાલ શંકરભાઈ પટેલ	૨૫૩	૧૪૦ હવાભાઈ કીશુભાઈ બેગ	૨૪૧
૧૦૩ છોટાભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૫૩	૧૪૦ ગોરધનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૪૧
૧૦૬ આનંદરાય ભુપતભાઈ ખિસ્તી	૨૫૨	૧૪૦ માણેકજીવ મોહનજીવ શુક્લ	૨૪૧
૧૦૬ જયભાઈ તળશીભાઈ પટેલ	૨૫૨	૧૪૦ રણુછોડભાઈ સુનામસિંહ	૨૪૦
૧૦૬ રિવાભાઈ રણુછોડદાસ પટેલ	૨૫૨		બારોટ
૧૦૬ રતીજીવ મુળજીભાઈ શાહ	૨૫૨	૧૪૩ મંગળજી મુંગજી મોહાણ	૨૪૦
૧૦૬ જગનભાઈ દેવજીભાઈ વાળંદ	૨૫૨	૧૪૩ વિલ્લમસિંહ ગોકળભાઈ જોષી	૨૪૦
૧૧૧ પાપટયાય માણેકયાય શાહ	૨૫૧	૧૪૩ દેવપ્રસાદ મોમેશ્વર પંડ્યા	૨૪૦

२१५	दिसाभ्यां छात्राभ्यां पटेल	२२६	२५६	हरिश्चंद्र देवशंकर लट	२१६
२१५	राभाभां पुनभां पटेल	२२६	२५६	तनाभां मनोरभां कृष्णी	२१६
२१५	रावभां कुलाभां भीन	२२६	२५६	नाभां उमेशभां पटेल	२१६
	भगणभां पटेल		२५६	आदम करीम वडोरा	२१६
२१५	रावभां मोतीभां पटेल	२२६	२६६	नैयालां चंद्रलां लट	२१५
२२६	पोपटलां हरिश्चंद्र लट	२२५	२६४	अदमभीया छात्राभीयां	२१५
२२६	शान्तिनां भगननां लट	२२५		मेलीम	
२२६	कुलाभां मोतीभां पटेल	२२५	२६४	छात्राभां लक्ष्मभां पटेल	२१५
२२६	सांक्षणां देवननां पटेल	२२५	२६४	दरभां नर्मभीयानभां	२१५
२२६	सोभाभां लक्ष्मभां पटेल	२२५		पडाण	
२३१	कागाछ दगाछ पाटणुवाडीया	२२४	२६४	अमभीयां रमलभीयां दादोर	२१५
२३१	शान्तिनां हरिनां रावणी	२२४	२६६	भगनभां शंकरभां गोला	२१४
२३१	मलाशंकर आणुशंकर व्यास	२२४	२६६	साडीलां मुण्डभां लट	२१४
२३४	दीरागर अमरीतर गोसां	२२३	२७१	नर्मलां आपुलां पटेल	२१३
२३४	हरिनां रामचंद्र जेपी	२२३	२७१	मानीभां अशाभां पटेल	२१३
२३४	कुनुभां नटरनां पंड्या	२२३	२७१	भगभां भगभां पटेल	२१३
२३४	मदमद दादिव वडोरा	२२३	२७१	लीनभां ब्रीकभां निवेदी	२१३
२३६	पुरोत्तम मोतीभां पटेल	२२२	२७१	दरभां हरिनां व्यास	२१३
२३६	शीवाभां अवेरभां पटेल	२२२	२७१	नर्मलां धर्मेश्वर लट	२१२
२३६	चंपकनां सुनीनां सुनार	२२२	२७१	मत्यप्रभां नायालां भहेता	२१२
२४१	न्यायां नगरवाडीया कडीर	२२१	२७६	मीरभां लक्ष्मीया शैयद	२१२
२४१	दरभां पुरोत्तम जेपी	२२१	२७६	अदमभां छात्राभां वडोरा	२१२
२४१	नैयालां चंद्रलां दादोर	२२१	२७६	न्यानां नर्मेशां व्यास	२१२
२४४	आदरभीयां रमलभीयां मलेक	२२०	२८१	ददाभीयां गजुभां मीरना	२११
२४४	गोरधनभां नायाभां पटेल	२२०	२८१	सुनीनां वाघभां पटेल	२११
२४४	नरशिंदभां मोतीभां भीन	२२०	२८३	मुदिनां सोमेश्वर अंभोगम	२१०
	दादाभां पटेल		२८३	ब्रीकभां शंकरभां कुंलार	२१०
२४७	देवननां सोभाभां पटेल	२१६	२८३	आभां शाभां पगी	२१०
२४७	सोभां भगां राडोरा	२१६	२८३	हर्मनभां अमनभां परभां	२१०
२४८	यपुरभां जोडाभां जोडा	२१८	२८३	शान्तिनां आत्माराम सुनार	२१०
२४८	लाभस विदुभां मेरुदा	२१८	२८८	आमरभां शाभां गोदेल	२०६
२४८	दासभीयां शैवभीयां मलेक	२१८	२८८	सुनां भदुसेन रमलभां मलेक	२०६
२४८	अंभालां वनेसांग परभां	२१८	२८८	छात्राभां आपुभां पटेल	२०६
२४८	जोडाभां शीवाभां पटेल	२१८	२८८	लक्ष्मभां हरिभां पटेल	२०६
२५४	हरिंद गौरीशंकर जनी	२१७	२८८	अश्वनां पुरोत्तम पुरोदिन	२०६
२५४	चंद्रशंकर कुचशंकर पंड्या	२१७	२८८	रामभां अशाभां लट	२०६
२५४	सुनीभां धनभां पटेल	२१७	२८४	आपुभां सुनीनां जेपी	२०८
२५४	चंद्रनां लाजशंकर मुक्त	२१७	२८४	निमप्रभां अंभुप्रभां पंडिन	२०८
२५४	जनां हारनां लट	२१७	२८४	अंभुप्रभां मुण्डभां व्यास	२०८
२५४	जनां वाघभां आदरभां	२१६	२८७	तनाभां भयुरभां अजीया	२०६

૨૯૭ છોટાભાઈ તળાવીભાઈ બીન	૨૦૬	૩ અખ્તુરરઝાક અખ્તુરરમાન	૨૪૨
આતમભાઈ પટેલ		શેખ	
૨૯૭ ગમ્પાભાઈ ઘેલાભાઈ પટેલ	૨૦૬	૩ હેસનમીઆં છોટામીઆં શેખ	૨૪૨
૩૦૦ ગોહનભાઈ જનુભાઈ રાવળ	૨૦૫	ગુજરાતી-ઉર્દુ	
૩૦૧ જગન્નેશ્વર કાળીદાસ પંડ્યા	૨૦૪	૧ છવામીઆં નાયુનીઆં મલેક	૩૦૬
૩૦૨ ઘડરાણ મોતીછ બારૈયા	૨૦૩	૨ છવામીઆં બાપુમીઆં મલેક	૨૬૩
૩૦૨ શીરીજ પુરોત્તમ પરમાર	૨૦૩	૩ અખ્તુરસમીઆં છવામીઆં	૨૮૫
૩૦૪ મગનભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૦૧	દાકેર	
૩૦૪ નવનીતલાલ છોટાલાલ શાહ	૨૦૧	ગોધરા સેન્ટર	
૩૦૬ અખ્તુરસમીઆં અહમદમીઆં	૨૦૦	૧ અમરસિંહ હાથીસિંહ ચોહાણ	૩૧૪
મલેક		૨ બાળકૃષ્ણ હરગોવંદ જોષી	૩૧૧
૩૦૬ વાડીલાલ ડાહ્યાભાઈ શાહ	૨૦૦	૩ મગનભાઈ તળાવીભાઈ પટેલ	૩૦૩
૩૦૮ શાન્તલાલ અંબાલાલ વ્યાસ	૧૯૯	૪ રામભાઈ મગનભાઈ પટેલ	૨૬૨
૩૦૯ પુરોત્તમ સોમાભાઈ પટેલ	૧૯૮	૪ રતીલાલ મણીલાલ શેઠ	૨૬૨
ખેતીવાડી-બાઅસ કોસ		૬ ફતેસિંહ ચંદનસિંહ દાકેર	૨૬૧
૧ કાભાઈ અમરાભાઈ વાઘરી	૩૦૮	૭ તામુદેવપ્રસાદ મુળશંકર જાની	૨૮૭
૨ મુંડાભાઈ અમરાભાઈ વાઘરી	૩૦૪	૭ ભાઈલાલ મગનલાલ વાળંદ	૨૮૭
૩ જગનભાઈ રામાભાઈ બારૈયા	૩૦૦	૭ સોમાભાઈ હીરાભાઈ વરીઆ	૨૮૭
૪ નાગરભાઈ બાવાભાઈ વાઘરી	૨૯૯	૧૦ કાલાભાઈ હરિદાસ ગુજર	૨૮૫
૫ જેરાભાઈ જેરાભાઈ વાઘરી	૨૯૮	૧૧ અંબાલાલ દકીરભાઈ લેયા	૨૮૩
૬ ખેચરભાઈ નારણભાઈ વાઘરી	૨૯૬	૧૨ ચંદલાલ મનસુખરામ શુક્લ	૨૮૨
૭ ડાહ્યાભાઈ ધુળાભાઈ બારૈયા	૨૭૬	૧૩ કાન્તિલાલ દલસુખભાઈ શાહ	૨૮૧
૮ ચંદુભાઈ મણીભાઈ પટેલ	૨૭૫	૧૩ ઉદયસિંહ હીમતસિંહ સોલંકી	૨૮૧
૯ અંબાલાલ નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૭૨	૧૫ પુનમભાઈ કેદારભાઈ બારીઆ	૨૭૨
૧૦ કાળીદાસ નાથભાઈ પટેલ	૨૬૮	૧૫ મોહનલાલ અંબાલાલ ઉપાધ્યાય	૨૭૨
૧૧ મગનભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૬૬	૧૭ સોમાભાઈ અંબાઈદાસ પટેલ	૨૭૧
૧૨ સોમાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૬૨	૧૮ જોષીતા ધરજી મચ્છર	૨૬૭
૧૨ રામાભાઈ સુનાભાઈ વાઘરી	૨૬૨	૧૮ ભગવાનલાલ જંગાભાઈ માડી	૨૬૭
૧૪ ગોધરધનભાઈ છોટાભાઈ પટેલ	૨૫૨	૨૦ મંગળસિંહ ગુલાબસિંહ ચોહાણ	૨૬૬
૧૪ અમગભાઈ ચંધાભાઈ વાઘરી	૨૫૨	૨૦ અર્જુનસિંહ મકનસિંહ સોલંકી	૨૬૬
૧૬ ગોધરધનભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૪૬	૨૨ દેવાભાઈ મંડભાઈ પટેલ	૨૬૧
૧૭ ઘેલાભાઈ શંકરભાઈ બારૈયા	૨૪૫	૨૩ જુહોડલાલ જગનલાલ ભટ્ટ	૨૬૦
૧૮ ડાહ્યાભાઈ મયુરભાઈ પટેલ	૨૪૨	૨૩ રતીલાલ પુરોત્તમ દવે	૨૬૦
૧૯ મગનભાઈ અભાઈ બારૈયા	૨૩૨	૨૫ જેરાલાલ દામોદર કાકા	૨૫૮
૧૯ ચનાભાઈ બીખાભાઈ વાઘરી	૨૩૨	૨૫ કાન્તિલાલ મગનલાલ શાહ	૨૫૮
ઉર્દુ-ગુજરાતી		૨૭ હસ્મુદ્દીન અહમદસેન સેયદ	૨૫૭
૧ અખ્તુરસમીઆં કાલભાઈ મલેક	૨૪૯	૨૮ રૂપસિંહ જુહોડસિંહ રાહોડ	૨૫૬
૨ અખ્તુરરહેમાન ગુલામ અહમદ	૨૪૬	૨૮ કનૈઆલાલ હસુભાઈ ત્રિવેદી	૨૫૬
શેખ		૩૦ ચંદ્રશંકર શામળભાઈ ભટ્ટ	૨૫૫
		૩૦ ઉમીઆશંકર ગોડળભાઈ જોષી	૨૫૫
		(અપૂર્ણ)	

ચિત્રચુકત મૂળાક્ષર

સાધક ૨૦૪૩૦

કિંમત ૦-૪-૦

‘આથી જ’ સુધી જુદા જુદા રંગીન ચિત્રો સાથે મૂળાક્ષરો આપવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત ૧ થી ૧૦ સુધીના અંકો સંખ્યા પ્રમાણે ચિત્રો સૂઝીને બતાવેલ છે.

નાની વયમાં બાળકોને ચિત્રો જોવાનો શોખ હોય છે તેથી આ નકશાના આકર્ષક ચિત્રોથી બાળક ખુશ થશે, તેમજ મૂળાક્ષરો એકદમ થોડી મહેનતે શીખી જશે. આજેજ એક નકલ તમારા માટે ૦-૪-૦ ની ટિકિટો બીડીને મંગાવો:-

આ નકશાના ચિત્રો બાળકના પરિચયનાજ પસંદ કરવામાં આવેલ છે તેથી ગમત સાથે જ્ઞાન મળે છે. પાંચ રંગમાં સરસ કાગળ ઉપર છાપવામાં આવેલ છે.

વૉર્નિશ કરેલા લાકડીવાળા નકશાની	કિં. ૧-૦-૦
લાકડાની પટી ઉપર ચોઢેલા મૂળાક્ષરની પેટી	,, ૧-૦-૦
ચિત્રોનાં નામ (ચિત્રો સાથે) પેટીની	,, ૧-૦-૦
અંકશિક્ષણની પેટી (૧ થી ૧૦ સુધી)	,, ૦-૮-૦

જેયંદ તલકશી એન્ડ સન્સ,

વઢવાણ સીટી.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[લિખક-સામસ્ત્રાલ અમૃતલાલ દવે]

બી. એ. એલ. ટી. સી. કી.

વ્યાકરણના વચ્ચાં લખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં
નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના
સરળતા અને સૌથી એવાં સુંદર છે
કે બાળક મુશ્કેલીયા સિવાય આ કદિને
વિષય સહેલાઈથી પ્રવણ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો ખોળે સહેલો કરા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક શરૂઆતમાં તખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ હું ૦-૪-૦

મું. ઇ. નરહરી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલા

ગુજરાતી એટલાસ

પુષ્કળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લગભગ પછી ભૌગોલિક થયોગ

ફેરફારો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ ઉદ્દેશમાં

દેવો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાંકરાઓ માટે

વર્નાકુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાકુલર કાર્મનલ
પરીક્ષાના અધાય વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
ખીર્મ લુની દબથી લખાએલાં અને
આશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ
પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાકુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૨૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાર્મનલ ગિદિકા

કન્યાઓની ફાર્મનલ પરીક્ષા માટે
સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને આનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને મંત્રાપ ચમકેલો છે.
દરેકે દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની ગદ્યગદ્યેલી પદ્ધતિ
આનુસર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છાંકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના અધ્યા
યનોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
લેવું મારું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય સંદિર: સીવાશિલ. અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાય-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દૃષ્ટિથી ચોખ્ખું કરેલું

સરળ બાળ અંગ્રંગણિત
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

લોગીસાલ કેશવલાલ પટેલ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

અને

વસનજી હયાળજી દેસાઈ, એસ ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈશિઆ સ્ટેટ્સ એજન્ટ્સએ
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનસુખરાય ગણિશંકર દિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

ફાઇનલ પરીક્ષા માટે ધ્યેયજી ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલિયારાઈ લલિતુભાઈ પટેલ, અને
પ્રજુહારા અમૃતલાલ દામર.

કિંમત ૦-૧૧-૦

હાલના ગ્રામાનાને અનુસરી ઉત્તમ
રીતે શિક્ષણ આપવું હોય
તો વાંચો

બાળઅભ્યાસ.

અને

શિક્ષણપદ્ધતિ.

આ પુસ્તકોમાં માનસશાસ્ત્રની તેમજ
શિક્ષણ શાસ્ત્રની છેલ્લામાં છેલ્લી ટકની
સોપાનોદવામાં આવેલી હકીકત સરળ અને
રસિક રીતોમાં મુઠ્ઠામાં આવી છે.

વેપદ-મૂ. હી. ચોક્સી એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. ગ. ટ્રેનિંગ કોલેજ

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આદર્શ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

લખાવનાર

વિઠ્ઠલનાથ વનજીભાઈ પટેલ,

સુધાના વધારો કરનાર

મુળજીભાઈ હીરાલાલ ચોદરી

એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. ગ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

૫૩ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-૧૧-૧૯૪૧ કિંમત ૦-૬-૦

વાળા લેખકો તે વળા ને મળશે.

પ્રાયમિક શાળાના છટ્ટા નવા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપેથી

કર્તા

પ્રીતમરાય બ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણની

છટ્ટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપેથી

કર્તા

પ્રીતમરાય બ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. ટી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો તથા શિક્ષિકાઓને અમુલ્ય તક

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે હમોએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની દુકાન ઉઘાડી છે. જેમાં પ્રાયગિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા ટાપિ, કુર્છમ, નોટશુકો, રખર, પેન્સિલ, પુટ, કંપાસ, હોલર, કાગળ વગેરે ધણાજ કીશવત ભાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવશે. દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિંમત તથા કમિશન જોવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. ખીજેથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદતા પહેલાં હમારી મુલાકાત લેવા વિનતી છે.

કોઠારી પોળ સાગે.
રીતીરાડ—આગાવાદ.

રમણીક પી. કોઠારીની કંપનિ,
બુકસેલર એન્ડ પબ્લિશર.

શાળાપયોગી ઋટેક્ટપુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

૧૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦
૧૨. સરળ કેન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬
૧૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાયગિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦
૧૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—આ. ૨-૩ જે
(પ્રાયગિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦
૧૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીનાં ચબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)
૧૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦
૧૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી. ૦-૧-૬

ગુજરાતના સવળા જાણીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ડ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપનિ,

કે. પાનકાર નાકે—યુ. અમદાવાદ,

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, મોડગના માણડે. એ. ઇ. મુ. કપડવાળ.

ગાંડીવ જાહેર બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાયેલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટાસ્કટોયની ૩ વાતો	૦૮	૨૩ દાથી ધમધમ ચાલે	૦)~
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકાવરી	૦)~
૩ બિરબલનો બન્ધુ	૦૧	૨૫ ચોપમાની ચતુર્ગર્ભ	૦૧
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૬ ગવેડાનું રાજ	૦)~
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડની દુકાન	૦)~
૬ લીબમ	૦૧	૨૮ જાદુઈ જમડખ	૦)~
૭ જયબજરંગ	૦૮	૨૯ મંડના મરતાનો	૦)~
૮ બાળવિદ્યાર (૧)	૦૧૧	૩૦ બાળી મિગબવ	૦૮
૯ વાઘોનું વન	૦૧	૩૧ બુનબુલામણી	૦)~
૧૦ જાદુઈ દાર	૦૧	૩૨ સવ ડાની આપવીતી	૦)~
૧૧ બરશીપુરી	૦૧	૩૩ બોગી બોટી વાતો	૦૧
૧૨ મોનાકુમારી	૦૧	૩૪ સિપાઈ દાદા	૦)~
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૧૧
૧૪ કચુંબર	૦)~	૩૬ મેલતાકાકા	૦૮
૧૫ ધૂપસળી	૦૧	૩૭ સનમ	૦)~
૧૬ બાળવિદ્યાર (૨)	૦૮	૩૮ નિર્મિત લ	૦૧
૧૭ મોતીના દણ	૦૮	૩૯ રિક્કીટિક્કી	૦૧
૧૮ કેરીના લાઝવા	૦)~	૪૦ સાર ગીવાળો	૦)~
૧૯ એક હનો ફૂતરો	૦૧	૪૧ પંરખરી વાતો	૦)~
૨૦ નવનીત	૦)~	૪૨ મોમાળની મોજ	૦)~
૨૧ મિયાઈ	૦)~	૪૩ રસીદની પેટી	૦)~
૨૨ મેઘવતુપ	૦૧	૪૪ પુસ્તકાવય	૦)~
		૪૫ પ્રાણીપુગથ	૦)~

૨ નવી નવી છપાતી જાય છે *

ઇનામ-સહાણી સાટે અબોડ

મુંબઈ, અમદાવાદ, કરાંચી, વડોદરા, નડિઆદ, લારુચ વગેરે સ્થળે
બધા બુકસેલરો વેચે છે.

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની ટ્રેક નિશાળમાં ટેકસ્ટબુક તરીકે અભ્યાસવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળભાષા ૭ નંબરમાં } ઓવીસ પાનાં
ટ્રેક નંબરની કિંમત બે આના

મામ્ર, મ્યુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધધર્મ વાળાં માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમેા નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આચાર્યકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે વપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને લેખ યોગ્ય ધન્યાદ આપસોચ.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. રેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ યાત્રુ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત નું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધાયેલી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેના ખાસ મંગાવી છે તેની ટ્રેક બોક્સમાં એક નંબરની ડબલ બારની કિં. રૂ. ૧૫.

મુંબઈ-હાહાલાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૩.

અમદાવાદ-પાનકેર નાકા-એસ. ડી. શાહની કુંપનિ.

ગાંધી-એમ. વશીલ બ્રાધર્સ, સરાઈ બજાર.

કેળવણીખાતાના એ. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

વખાજ સુધારા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યાવસ્યકી વખા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે; પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલ ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

ગંગાતંત્ર દેશીહિસાબ એન. ડી. મહેતાની કું.

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

૧-૩૬૭ કાલકાદેવીરોડ-મુંબઈ

ઇ. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

ખહાર પડ્યાં છે ! ખહાર પડ્યાં છે !

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]

આળખોથી- { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ હું :
આળખા માટે { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પગલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૨ જો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ બું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૩ જો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ બું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટાશંકર લાદ,	મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
ખી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.	આસિ. મારતર,
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્સિસર,	સિટિ હાઇસ્કૂલ,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલગોડ, સુરત.	અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

ચેન્નૈર. ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ડીપો.
રીચીરોડ, અમદાવાદ

રજિસ્ટર

કિન્ડરગાર્ટન કેરમ

કિન્ડ્રૂમ કેરમ

છ રમતનું દેશી ડાળડાવાળું

પટકોણ કલણ કેરમ, લાળીવાળા કેરમ, બ્રેકેટવાળા કેરમ, વગેરે દરેક જાતના કેરમ અમારે ત્યાં મળે છે.

ડાફબોર્ડ, ડાફબોર્ડસ, ચેસ (શિતરંજ) ક્રાઉડ, બીગીક્રાઉડ વગેરે ઇન્ડોર દરેક જાતની ઇન્ડોર્સગેમ મળે છે.

તમારા બાળકોની કેળવણીમાં તમને માર્ગદર્શક કિન્ડરગાર્ટન તથા મોન્ટેસોરી સાહિત્યો અને ઇનામ આપવા લાયક થણી ચીજો મળશે. સૂચીપત્ર મંગાવો.

સોનારપાના પુઠાની સચિત્ર સરળ ગીતા.

કિંમત રૂ. ૫૦૦) ૨૫)

હજાર અથવા પાંચસો ગીતામાં ફોટો અર્પણ પત્રિકા હુંક જીવન વૃત્તાંત મૂકી ઓર્ડરથી જનાવી આપીએ છીએ. ભાવ માટે પૂછો.

આ ગીતા જનોઈ લગ્ન કે નુતન વર્ષાભિનંદનમાં ભેટ આપવા માટે બહુજ ઉપયોગી છે, અને બીજા ઇનામ આપવા લાયક સ્વદેશી ચીજો ફેન્સિ રંગીન ફાંતના ને સુખડના રમકડાં અમારે ત્યાંથી મળશે.

કે. કે. જોશીની કુંપનિ.

૧૦૮-૧૦૯ સ્વદેશી કિન્ડર ગાર્ટન સ્ટોર,

સ્વદેશી મારકીટ કાલબાદેવી, મુંબઈ નં. ૨.

તૈયાર છે !!

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે

તૈયાર છે !!

શુભઈ કલામના, પશ્ચિમ દિશ્વ એલ્ગિસના અને ધણા સ્ટેટોના કેળવણીખતાએ
પાકયપુસ્તક, ટીચર્સબુક કે લાઇબ્રેરીબક તરીકે સંલુર કર્યા છે.
!! એલ્ગિસ, સ્ટેટો, મ્યુનિસિપાલીટીઓ, ને લોકલખોડોએ ચલાવવા સરકયુલર કર્યા છે !!

• કુમાર-ગણિત

• ક્રમિક-ભૂમિતિ *

લાગ પહેલો, લાગ પહેલો *
[ભૂમિતિ સાથે] [ભૂમિતિ સાથે]
[સા.આ., ૩ ૦-૬-૦], [ચા.આ., ૩ ૦-૭-૦]

લાગ પહેલો, લાગ ખીલો
[નોન ધોરણ સુધી], [ચાયા ધોરણ માટે]
૩ ૦-૨-૦ ૩. ૦-૨-૦

• કન્યા-ગણિત

• કુમાર-ભૂમિતિ *

લાગ ખીલો
[ચાયા ધોરણથી કોલેજ સુધીનું]
[પાં. આ., ભૂમિતિ સાથે, ૩. ૦-૧૦-૦]

૩. ૦-૨-૦
સરલ-ખાણપોથી *
[૧૧ મી આ., ૩. ૦-૧-૦]

!! નવાં પ્રસિદ્ધ થયાં !!

!! નવી શૈલી, નવા વિચારો, પુષ્કળ હિદાયળો !!

[આયમિક શાખાઓનાં ધોરણો માટે]

• અનડા-ગણિત

• અનડા-ગણિત

ધોરણ ધીલુ *
[ભૂમિતિ સાથે, ખી. આ., ૩. ૦-૪-૦]

ધોરણ છટું +
[પા. આ., ૩. ૦-૫-૦]

• અનડા-ગણિત

• અનડા-નામું

ધોરણ ત્રીલું *
[ભૂમિતિ સાથે, ખી આ., ૩ ૦-૪-૦]

ખાન પહેલો, લાગ ખીલો +
[ખી આ., ૩ ૦-૩-૦]. ૩ ૦-૪-૦

વાપગનાગ મુક્તકે વખાણે છે.

માર કમિશન, નકલો માટે નીચેને શીરનામે લખો.

સ્તનશી પુરુષોત્તમ અનડા

હોમારત, મેરીઆલિન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ.

* છે. ૧ તથા ૭ અંકના બને માટે.

+ આ હાકગમે માટે.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જુલાઈ સને ૧૯૩૩

“નવા જમાનામાં નવા યુગમાં અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા ઓગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુને ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરૂપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા યુગ પછી સત્યના દૃઢ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ઝડપે શક્તિ સોસા લાભમાં કરતાં વધારે સારી ચાલતા ધી કાઢશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (એગિટર ૧૯૨૬ થી)
મૂળભાઈ હીરાલાલ નેકરી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

મા “ગામઠી ન્યુનિટી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીષદ દેવીદાસ ભગનલાલે કરાવ્યું.
સલાયત ગાદ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કળાના મંસ્કાર	૨૦૭
૨	મારી નોંધપોથી	૨૧૦
૩	શું વાંચવું	૨૧૫
૪	ભોયણી	૨૨૨
૫	ગ્રામ્ય શિક્ષણ સાથે સ્કાઉટિંગ	૨૨૫
૬	બાળકની આંખની મેલાળ	૨૨૭
૭	બાલવીરની જય	૨૩૦
૮	ગંગાળા ઇલાકાનો શાળાનો ઉદ્ભાગ	૨૩૨
૯	ઇતિહાસ શિક્ષણ સુંદર કરવા માટે	૨૩૫
૧૦	શિક્ષકો માટે એક દિવસનો વેકેશનકોર્સ	૨૩૭
૧૧	ધી રેડક્રોસ સોસાયટી-ઉમરેઠ	૨૩૭
૧૨	કન્યાઓ માટેની વર્તીકયુલર પરીક્ષાના ધારાઓ	૨૩૮
૧૩	પાઠ્ય પુસ્તક, ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો ૨૪૨	૨૪૨
૧૪	મુંબઈ ઇલાકાની ઉદ્દેશાળા માટે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો ૨૪૪	૨૪૪
૧૫	પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સને ૧૯૩૩ના અપ્રિલ માસમાં લેવાયેલી વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ	૨૪૬
૧૬	સરકારી જાહેરખબરો	૨૪૭
૧૭	ઇનામપત્રક	૨૫૧
૧૮	ખામોશી જાહેરખબરો	૩૬

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયેલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને ફૂડીઓની લખાવટના સુધારા ઉપરાંત એકા, શેરા, વિમા અને પોસ્ટલ એક્ટર વિષે પુરી માહિતી તથા જુનાં મનોપાત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૬ મનોપાત્ર સામલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી ટુલના કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટલ ૦-૨-૦ મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાડી, મુરત—ક. ના. ની કંપની, સાર્વજનિક—દેસાઈ ધર્મસિં, બુકશેલર. એન્ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ ભાઈચંદ સાહ, જગનલાલ લલ્લુભાઈ-સાહ, વાયુમુક્તા ઓદિસ, પેલેસરોડ-વડોદરા.

ગુજરાત શાલાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

જુલાઈ સને ૧૯૩૩

[અંક ૭

કળાના સંસ્કાર,

જોગક, લુગડા, રહેવાની જગા અને જનભાવની સહીસંલામતી એ મનુષ્યમાત્રની મુખ્ય જરૂરિયાતો છે. ન્યાસુધી તેની આ હાજતો પુરી પડતી નથી ત્યાસુધી તે મેળવવામા તેનું ચિત્ત રોકાયેલું રહે છે. જગથી મનુષ્યના જીવનનો ઘણોખરો ભાગ તેના શરીરના નિર્વાહની પ્રવૃત્તિમા વ્યતિત થાય છે. મુઢરેલી જનનાને આ બાબતો થોડા 'શ્રમે' સહેલાઈથી મળે છે, તેથી તેનો બાકીનો કુરસદનો વખત તે આરામ અને આનંદ મેળવવામા ગાળે છે. પ્રાચીન કાળમા તેની મ્થૂન જરૂરિયાતો સહેલાઈથી પુરી પડવા માઠી એટલે તેને નવરાશ મળના લાગી, ત્યારે જ્ઞાન અને કુન્નગકળા વગેરે ઉંચા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ તરફ તેનું લક્ષ ખેંચાયું અને ધીમે ધીમે મુધાગનો વિકાસ થવા માડ્યો. અતિ પ્રાચીન કાળના મનુષ્યોએ શુદ્ધમા તથા પથર ઉપર દોરેલા ચિત્રો ઉપરથી અષ્ટ જણાઈ આવે છે કે તેમને પણ ચિત્રકળાનો શોખ હતો. મનુષ્ય કુદગતી રીતે તેનો કુરસદનો વખત કાષ્ઠપિણુ રીતે આનંદ મેળવવામા ગાળે છે. ન્યાસુધી તેનું ચિત્ત સસાગની જરૂરિયાતો મેળવવામા અસ્ત હોય છે, ત્યાસુધી તેને મોજમઝા માણુનારું મન થતું નથી. આગમના વખતમા કાષ્ઠપિણુ આનંદજનક પ્રવૃત્તિમા તેની ફાજલ પડેલી શક્તિનો ઉપયોગ કરવામા આવે છે, પણ આનંદદ્વારા તેને જે લાલ થવો જોઈએ તેને બદલે તેને શારીરિક તેમજ

ગાનસિક્ક ઘણું તુકસાન થાય છે; તેથી તેને નિર્દોષ તથા સાત્ત્વિક આનંદ મળે એ ખાસ ઇચ્છવાળો છે, અને તેનું સાધન કળા છે.

કળા એ એક પ્રકારની પ્રગતિ છે. સાધારણ કામમાં હમેશાં સ્વાર્થનો હેતુ હોય છે, એટલે અમુક વ્યક્તિનો અંગત લાભ તેમાં સમાવેલો હોય છે; પણ કળામાં નિઃસ્વાર્થ ક્રિયા કેવળ ક્રિયાની ખાતર આદરવામાં આવે છે. મનુષ્યના હૃદયમાં જે શુદ્ધ લાવના અર્તભૂત હોય છે તે અમુક સંજોગો વર્ધીને બહિર્ભૂત થાય છે. જ્યારે તે સ્થૂલ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે તેને કળા કહે છે. સંગીત, નૃત્ય, ચિત્ર, નાટ્ય, સ્થાપત્ય વગેરે કળાઓ છે અને તેને લગતા મનોભાવ જુદાં જુદાં સાધનદ્વારા દર્શાવવામાં આવે છે. કળાની કૃતિ નિહાળવાથી મનુષ્યનું મન તેની સંકુચિત મમતાની સદૃષ્ટિ જૂઠી જઈ કોઈ લાવમય પ્રદેશમાં વિસ્તાર પામે છે અને શુદ્ધ સાત્ત્વિક આનંદ અનુભવે છે. આપણને ખાનપાનાદિ વગેરેમાંથી જે સ્થૂલ આનંદ મળે છે તે ક્ષણિક હોય છે એટલુંજ નહિ પણ તેના અનુભવ પછી આપણામાં ગ્લાનિ-નિર્વેદ ઉત્પન્ન કરે છે. (પણ) જે કળાનો આનંદ છે તેમાં કંટાળો આવતો નથી; ઉલટું આપણને લાભ મળે છે. તે આનંદ સૂક્ષ્મ અને લાવમય હોવાથી આપણા આત્માને પરમ સંતોષ થાય છે; તેથી ખીજા સાધારણ આનંદની માફક તેને લીધે કંઈ તુકસાન થતું નથી. દરેક મનુષ્યને કળા ઉપર પ્રેમ હોય છે તેનું કારણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ છે. જેટલો વખત તે કળામાં તલલીન હોય છે તેટલો વખત તેની વાસના શાંત થાય છે અને તે આત્માના સ્વરૂપનો લાભ મેળવી આનંદ અનુભવે છે. આ પ્રમાણે કળા એ આનંદનું કારણ છે. તેમાં સૌંદર્ય, લવ્યતા અને દિગ્ગતાનો અનુભવ થાય છે.

જે મનુષ્યને કોઈપણ કળા ઉપર પ્રીતિ હોતી નથી તેનું જીવન સ્વાર્થ, કલેશ અને સંકોચવાળું હોય છે. બાળકોને કળા ઉપર પ્રેમ થાય તે માટે સમાજ, ઘર અને શાળામાં સારો પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. શાળામાં કળા ઉપર પ્રેમ ઉપજાવવાના ઘણા પ્રસંગો મળી આવે છે. પ્રથમ તો સ્વચ્છતા અને સુધઈતાની ટવ બાળકોને પાડવી જોઈએ. એક વિદ્યાને કહ્યું છે કે ગંદાપણ એ યુનાનું મુખ્ય કારણ છે. શરીરની અસ્વચ્છતા સાથે મનનું મેલાપણું આવે છે. સ્વચ્છ અને સુધઈ જગાએ થોડો વખત રહેવાથી હૃદયનો વિસ્તાર થાય છે અને તેને લીધે મનને આનંદ થાય છે. આ કારણને લીધે શરીરની અને હૃદયની શુદ્ધિ રાખવા માટે દરેક ધર્મમાં ફરમાન કાઢેલાં છે. વળી જુદી જુદી ઋતુઓમાં જે પ્રાકૃતિક ફેરફાર થાય છે તેનાં સુંદર દૃશ્યો નિહાળવાથી આપણને ઘણા આનંદ થાય છે. પર્વત,

ખીણ, નદી તથા સરોવરનો દેખાવ, વર્ષાઋતુમાં આકાશમાં ઘટા ફેરફાર, રાત્રે આકાશમાંના ગૃહ અને તારાનું નિરીક્ષણ, વનરૂપિ અને ઝાડની કુદરતી ગોઠવણ, ઊંચી નીચી હરિયાળી જમીન, પશુપક્ષીનું બોલવું, વગેરે' અનેક બાબતો આપણને સુંદર અને મનોહર લાગે છે. તેવા પ્રસંગે શિક્ષકે કે માળાપે બાળકોનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચી તેનું અવલોકન કરવા કહેવું જોઈએ. કેટલીક વખત સુંદર ચિત્રો વર્ગમાં ભીન ઉપર લટકાવી તેમને વારે ઘડીએ તે જોવાનો પ્રમંગ મળે તેવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. ચિત્રકામ વખતે રંગબેરંગી ચિત્રો વિદ્યાર્થી પાસે કદાવવા અને ઉત્તમ ચિત્ર બધા વિદ્યાર્થી જુએ તેવી ગોઠવણ અવસ્ય કરવાની જરૂર છે. શાળાના બગીચામાં છોડ અને ફૂલની જે શોભા હોય તે તરફ તેમનું લક્ષ આકર્ષવું જોઈએ. કવિતાના અભ્યાસમાં પણ સૌંદર્યની લાગણીનો વિકાસ કરવાના પ્રમંગો મળી આવે છે. અમુક અમુક કવિતા, યોગ્ય તાલ અને રાગથી મધુર અવાજે ગવરાવવાથી વિદ્યાર્થીઓને આનંદ થાય છે અને તેમને તેનો શોખ થાય છે. જે બની શકે તો મારા ચિત્રકામના અભ્યાસક્રમને અનુકૂળ પડે તેવાં કેટલાંક ચિત્રો શાળામાં રાખવાં જોઈએ અને તેનું દર્શન વારંવાર થાય તેમ વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. કોઈ કોઈ પ્રસંગે તે મંથંધી વાતચીત કરવી જોઈએ. તેને લગતા હાલમાં ઘણાં માસિકોમાં આકર્ષક ચિત્રો આવે છે. તેમજ કુમાર કાર્યાલય જેવી મંસ્થામાંથી તે વેચાનાં મળી શકે છે. સાહિત્ય, મંગીત તથા ચિત્રકળા ઉપરાત નાટ્યપ્રયોગદ્વારા પણ બાળકની સૌંદર્યની લાગણીનો વિકાસ થઈ શકે છે. જે નાટ્યપ્રયોગમાં કળાનું તત્ત્વ હોય એવા પ્રયોગો ખાસ કરીને પસંદ કરવા જોઈએ. શહેર કે ગામમાં જુનાં મકાનો હોય ત્યાંની કોતરણી તથા કારીગરી બતાવવા પર્યાટન કરવાં જોઈએ. આ પ્રમાણે જુદી જુદી રીતે બાળકની સૌંદર્યની લાગણી કેળવવાની ખાસ જરૂર છે. હાલમાં આપણી શાળા અને પાઠશાળામાં કંપના અને લાગણીના વિકાસને કંઈ, રચાન મળતું નથી. આ શક્તિઓના યોગ્ય વિકાસના અભાવે વિદ્યાર્થીનું જીવન ગુપ્ત થઈ જાય છે અને તેથી તે હલકા પ્રકારના રસનો આનંદ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીનું જીવન ઉન્નત કરી તે શુદ્ધ રસનું આસ્વાદન કરે તેવા અધિકારી બનાવવો એ કેળવણીનો આશય છે. મંમારના સ્વાર્થ અને દુઃખમય પ્રમંગે સૌંદર્યની લાગણી વડે આપણે અનેક પ્રકારનો આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ, તેથી એક અંગ્રેજ કવિએ કહ્યું છે, કે:-સુંદર વસ્તુ એ હંમેશાં આનંદ આપે છે.

ભૂગોળમાં માનુષ્યતત્વ

પૃથ્વી એ મનુષ્યના રહેઠાણનું સ્થળ છે એ દષ્ટિ ભૂગોળશિક્ષણમાં ઘણી ઉપયોગી છે. પૃથ્વી ઉપર મનુષ્ય વસે છે. તેના ઉપર આસપાસના સંજ્ઞેગોની અસર થાય છે અને તેમાં તે તેને અનુકૂળ ફેરફાર કરે છે. વળી આમુક પરિસ્થિતિમાં મુકાએલા મનુષ્યના જીવનનો કુદરતી સંજ્ઞેગો સાથે કેવો સંબંધ છે તેનો અહેવાલ એ ભૂગોળશિક્ષણનો વાસ્તવિક હેતુ છે. પૃથ્વી ઉપર મનુષ્ય એ મુખ્ય પ્રાણી છે અને તેની જરૂરિયાત તથા મુખ્ય નોટે જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ થાય છે, આ વિચારદષ્ટિએ તેમાં અગત્યના ફેરફારો થાય છે. મનુષ્યનું સુખ અને તેની જરૂરિયાતો ધ્યાનમાં રાખવાથી ભૂગોળમાં નિરૂપયોગી બાબતો વિદ્યાર્થિને શીખવવામાં આવતી નથી. ભૂગોળમાં જે બાબતનો મનુષ્યની સાથે કંઈ સંબંધ હોતો નથી એટલે તેને ઉપયોગી થઈ પડતી નથી, તેવી બાબતો શીખવવાથી તેને લાભ થતો નથી. પ્રથમ તો શહેર તથા દેશની વસ્તી, તેનો વિસ્તાર, પર્વતની ઉંચાઈ, નદીના વહેણની લંબાઈ, ભૂશિર તથા અખાતનાં નામ તથા ગામની નામાવલિ જેવી

નિરુપયોગી બાબતોની ગોખણુપટ્ટી કરવાની જરૂર રહેતી નથી; પણ માનવ-જીવન સાથે સંબંધ ધરાવતી ઉપયોગી બાબતો ભૂગોળશિક્ષણમાં કેવી જોઈએ. જે પર્વત કે નદીને લીધે માણસના સુખમાં વધારો થતો હોય તે શીખવવામાં બાળકને રસ પડે છે. પર્વતમાયી સોનું, રૂપું વગેરે દિમતી ખનીજો નીકળે છે. તે વાદળોને આકર્ષે છે, તથા દેશનું રક્ષણ કરે છે. નદીમાં પૂર આવવાથી ખેતી સારી થાય છે. તેમાંથી નહેરા ખોદી ખેતી કરવામાં આવે છે તથા ધધારોજંગલ માટે તે બહુ કામની છે. આવી આવી મનુષ્યને ઉપયોગી બાબતો જાણવાનું બાળકને મન થાય છે. તકામી હકીકત મૂકી દઇને જે બાબતો મનુષ્યનાં સુખ માટે જરૂરી છે તે વિદ્યાર્થીઓ રસપૂર્વક શીખે છે એટલે તેમને તે ગોખવી પડતી નથી.

x . x x x x

લેખનની સૂચના

બહુ લખાણકામથી બાળકનું લેખન સુધરતું નથી. બહુ લખવાના ઉમંગમાં તેને ઉતાવળ કરવી પડે છે; આ કારણને લીધે અક્ષરના મરોડ, ઘાટ તથા કદ ઉપર તેનું લક્ષ રહેતું નથી, તેથી ગમે તેવા અસ્પષ્ટ અને કદંગા અક્ષરો તે કાઢે છે. વળી કાનો, માત્રા, અજણ, વરડું, અતુસ્વાર વગેરે અક્ષરોનો મરોડ બગડી જવાથી તેનું લખાણ સુધર અને સુંદર થતું નથી. હાયનું યોગ્ય પ્રમાણમાં હરવું કરવું કેઈ એકદમ યર્થ શકતું નથી. લેખન સુધારવા માટે હાયના રનાયુને તાલીમની જરૂર છે. રનાયુની અમુક પ્રકારની હીલચાલ મદાવરાથી પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી તેને માટે પુરતા વખતની જરૂર પડે છે. ઉતાવળે તે ક્રિયા સિદ્ધ થતી મધી એ ખાસ યાદ રાખવાની જરૂર છે; તેથી બાળકો પાસે લખવાની ઉતાવળ કરાવવી નહિ. વળી સારા લેખન માટે નિયમિત લખવું જોઈએ. દરરોજ યોગ્ય રીતે લખાણ કરાવવામાં આવે તો તેના હાય દરે છે અને મરોડદાર લખવાની તેને કાળજી રાખવી પડે છે. શરૂઆતમાં બાળકો નાના મોટા અક્ષરો કાઢે છે, કારણ કે તેને પ્રમાણસર અક્ષર લખવાનો મદાવરો થએલો હોતો નથી; તેમજ તે આકારનું યોગ્ય રીતે અવલોકન કરી શકતો નથી. આ કારણને લીધે બાળકોમાં પોણા ઈંચના અંતરવાળી લીટીઓ રસેટમાં દોરાવેલી હોવી જોઈએ. અક્ષર કાઢતી વખતે અક્ષરોના કયા કયા ભાગ લીટીની ઉપર અને નીચે આવે છે તે તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચવું અને તે લીટીઓને અડાડીને લખવા કહેવું અને તેવી તેને વારંવાર સૂચના આપી દેવ પાડવી. ઘણી વખત બાળકની કલમ કે

પેન ધણી નાની હોય છે. તે ભાગ્યેજ તેમના ટેરવા વચ્ચે રહી શકે છે. તે કદગી રીતે કલમ પકડે છે, તેથી તેના ઉપર સરખું દબાણ આવતું નથી. અને લખાણ બેડાળ અને વાંકુંચુંકું થાય છે. ધારીલા અને ૨૫૯ લખાણ માટે આંગળાઓનું કલમ ઉપરનું દબાણ એક સરખું હોવાની જરૂર છે. વળી તેમના હાથના સ્નાયુ કોમળ હોવાથી તેને વધારે તરફી પડે છે, અને હેતુ તેને હાનિ થાય છે. લખતી વખતે બાળકે ટટાર બેસવું એ ખાસ અગત્યની બાબત છે. આ બાબતમાં વારંવાર શિક્ષકની બેદરકારી બેવામાં આવે છે. ત્યારે તે નીચા વળાને લખે છે, ત્યારે તેમના ફેફસાં તથા જઠર દબાઈ જાય છે, - તેથી તેમને ભારે શારીરિક નુકસાન થાય છે; કારણ કે તેથી બેઠકે તેવી રીતે હવાની શ્વાસોચ્છાસ ક્રિયા થતી નથી. વળી જઠરના સ્નાયુ દબાઈ જવાથી તેની પાચનશક્તિ કમી થાય છે. તેનું ડોકું જરા નીચું પડવું, બેઠકે એ, આખ અને સ્લેટ વચ્ચે યોગ્ય અંતર હોવું બેઠકે. લખાણની શરૂઆતમાં બાળકને ટટાર બેસવાની તેમજ આખથી બરાબર અંતરે સ્લેટ રાખવાની ટેવ પાડવા માટે શિક્ષકે ધણી કોળજ અને ખતથી કામ કરવાની જરૂર છે. પછી તે બાબત ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર રહેતી નથી.

x

x

x

x

x

સૃષ્ટિજ્ઞાન શીખવવાની રીત

બાળવર્ગમાં શિક્ષકે બાળક સાથે છોડ અને ગ્રાણીઓને લગતી વાતચીત કરવી. બાળકોની આસપાસ આવી રહેલી સજીવ સૃષ્ટિ પ્રત્યે રસ ઉત્પન્ન કરવો એ તેનો હેતુ છે. ઘેર, નિશાળના આગમાં, અને ગામ બહારનાં બેતરેમાં તેમના નિત્યજીવન સાથે જે છોડ અને ગ્રાણીનો સંબંધ હોય તેના સામાન્ય સ્વરૂપનું અવલોકન કરવા તેમને કહેવું. જે બાબત ઉપર ધ્યાન આપવાનું હોય તેનો પ્રયત્નથી બાળકને ખ્યાલ આપવો જરૂરનો છે. આજ અવલોકન તરફ તેમનો રસ જાગે તે માટે શિક્ષકે અકવાડીઓમાં ઝોજામાં ઝોજા એક વાર બાળકને સૃષ્ટિજ્ઞાનને લગતી ટુંકી સફરે લઈ જવાં બેઠકે. દરેક પર્યટન શા માટે કરવામાં આવે છે તેના ૨૫૯ હેતુ પ્રયત્નથી નક્કી કરવો બેઠકે. તેને લીધે કામ ચોક્કસ થાય છે. ખાસ કરીને ખરીદ અને રળીપાકની ઝગડામાં ત્યારે કુદરત પુર બહારમાં ખીલી હોય છે. ત્યારે આવું પર્યટન કરાવવું, પર્યટન કર્યા પછી બેઠકે બાબત સંબંધી વર્ગમાં વાતચીત કરવી. તેમજ સરળ અને સુચક પ્રશ્નો પૂછી બાળક પાસે અવલોકન કરેલી બાબત તેમની સાદી ભાષામાં કહેવરાવવી.

કુદરતી બનાવો સંબંધી બાળકોની જિજ્ઞાસા મનેજ રહે અને તેમાં તેનો રસ ટકાવવામાં આવે અને તે ઉપરથી તે ખુદી જુદી બાબતોનું અવલોકન કરે, તો કુદરતના અભ્યાસનો હેતુ ફળીજીત થાય છે. નાનાં બાળકોને સજીવ પદાર્થો જોવા બહુ ગમે છે. તેમજ આકાશ, પવન અને ખીજા કુદરતી દેખાવો જોવાનો તેને શોખ હોય છે, તેથી વિકાસ પામતા છોકરી સંજ્ઞાળ તેમણે રાખવી. વળી સસહુ, બિલાડી, કુરકુરીયાં જેવાં પ્રાણીની ખાવા-પીવાની તેમજ ઉછેરની સંજ્ઞાળ તેમણે રાખવી જોઈએ. હવામાં થતા ફેરફારની નોંધ તેમણે અમુક ચિહ્નોદ્વારા રાખવી. જે વરસાદ પડતો હોય તો છત્રીનું ચિત્ર કાઢવું. પવન વાતો હોય તો નમેલો છોકર બતાવવો; તેમજ ગરમી, ઠંડી વગેરે હવાના ફેરફાર તેમણે ખીજાં દર્શક ચિહ્નોદ્વારા બતાવવા. જે ફૂલ જગ્યાં હોય અથવા જે નવાં પક્ષી જોવામાં આવ્યાં હોય તેની નોંધનો તખતો તૈયાર કરવો જોઈએ. વળી તેમને જે કંઈ નવી વસ્તુ મળી આવે તેનો સંગ્રહ અમુક જગ્યાએ કરવો જોઈએ. મરેલો સાપ, જંતુ, પીછું, પાંદડું કે ફળ તેના જોવામાં આવે તે તેણે શાળામાં લાવવાં જોઈએ. નીચે મુજબ તખતોની યોજના છે—

તારીખ	હવાની સ્થિતિ	છોકર	પક્ષી	પ્રાણી, જંતુ	ડીકા

શું વાંચવું

જ્ઞાન એ આત્માની નૈસર્ગિક વાંછના છે અને તે મેળવવાનું એક માધન પુસ્તકોનો અભ્યાસ છે; પણ જ્યાંસુધી જે વાંચેલું હોય છે તેના ઉપર વિચાર કરવામાં આવતો નથી, ત્યાંસુધી તે જ્ઞાન પરિપક્વ થતું નથી. જેમ જેમ તેના ઉપર સતત મનન કરી આપણે તેને અપરોક્ષ જ્ઞાનની સ્થિતિમાં લાવીએ છીએ, તેમ તેમ ખરૂં રહસ્ય સમજી શકીએ છીએ અને એ આપણા જ્ઞાનનું ખરૂં તત્ત્વ બને છે. આવાજ જ્ઞાનનો આપણે વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ, તેથી સ્વાનુભવજ મથાર્થ જ્ઞાન મણાય છે.

જે જ્ઞાન આપણી કુદરતી જરૂરિયાત હોય અને તેનું ખરૂં સ્વરૂપ આવું હોય તો જે અસંખ્ય પુસ્તકો આ જમાનામાં આપણી નજરે પડે છે તેમાંથી કયાં કયાં પુસ્તકોનું આપણે અધ્યયન કરવું જોઈએ અને તેમના અભ્યાસ કેવી પદ્ધતિથી થવો જોઈએ એ વિષય ઉપર વિચાર કરવાની માણી જરૂર છે.

છે. તેમનાથી ઉતરતી સ્થિતિના વિચારકો મુખ્યત્વે કરીને તેમના જ્ઞાન ઉપર આધાર રાખે છે. ઉત્તમ વિચારકોએ જે મહાન વિચાર શોધી કાઢ્યા હોય છે તેમને નવીન સ્વરૂપમાં પ્રસારવાનું તથા તેનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ કરવાનું કામ આ મધ્યમ પંક્તિના ચિંતકોથી થાય છે. જે ઉત્તમ નવીન વિચાર પ્રસિદ્ધ કર્યા હોય છે, તેમનું દેશ તથા કાળ અનુસાર રૂપાંતર કરી નવીન સ્વરૂપમાં તેમને જનસમાજ આગળ મૂકવામાં આવે છે. મૂળ સિદ્ધાંતનાં યોગ્ય ફેરફાર કરી અમુક દેશ તથા કાળની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ ભાવના તથા વિચાર બહાર પાડવા એ આવા મધ્યમ પ્રકારના ચિંતકોનું કર્તવ્ય છે. ઉત્તમ વિચારને સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત કરી સાધારણ મનુષ્ય સમજી શકે તથા વ્યવહારમાં મૂકી શકે તેવું તેનું રૂપાંતર મધ્યમ પ્રકારના વિચારકો ઉપજાવે છે. તેમને બાહ્ય સાધન ઉપર વધારે આધાર રાખવો પડે છે. તેમનામાં સર્જન શક્તિ હલકા પ્રકારની હોય છે. વિશ્વના મર્મ ભાગ શોધવાની તીવ્ર દષ્ટિ તથા યુદ્ધિ તેમનામાં હોતી નથી.

વિચારસૃષ્ટિ પરત્વે તેમનું કર્તવ્ય મધ્યમાખી બરોબર છે. જેમ મધ્યમાખી જુદી જુદી વસ્તુઓમાંથી મધ્ય જેવા નવીન પદાર્થ ઉપજાવી શકે છે, તેમ આવી વસ્તુના ચિંતકો જુદા જુદા વિચારની જન્માવટ કરી તેમના જન્માવટને અનુસરતો નવીન સ્વરૂપનો વિચાર ઉપજાવે છે. તેમનાથી હલકા પંક્તિના લેખક કે વિચારકો મૂળ સત્યને ટાપટીપથી જાણ કરવાના મૂકે છે. તે સિદ્ધાંતને ઘણો સરળ કરે છે, અને સાદામાં સાદી સ્થિતિમાં તે ગૂઢ વિચારને દર્શાવે છે. ઉત્તમ વિચારનો હલકા પ્રકારના લેખકો વિવેચન કે ટીકાથી વિસ્તાર કરે છે. કંઈ નવીન સત્ય તેમનાં પુસ્તકોમાંથી જાણી આવતું નથી. મૂળ સત્યોનું સાદી ભાષામાં પિંચપેચજન ભાસમ પડે છે અને અમુક દેશ કે કાળના વિચારનો રંગ તેમના વિચારમાં જણાઈ આવે છે. વિશ્વના કેટલાક ગૂઢ પ્રશ્નોનો ખુલાસો જે મહાન ચિંતકો આપી ગયા હોય છે તેમાં કંઈ સહજ પણ વધારો કે સુધારો આ હલકા પ્રકારના લેખકોમાં જોવામાં આવતો નથી. જે ફેર જોવામાં આવે તે વિગતમાં જ હોય છે. તેમની આ સંગ્રહાત્મક વૃત્તિ ક્રીડાની કૃતિ બરોબર છે. જેમ ક્રીડાઓ દાણાના કણ જુદી જુદી જગાએથી એકઠા કરે છે, તેમ આવા લેખકો જુદા જુદા વિચારનો સંગ્રહ કરે છે. ખીજા પ્રકારના લેખકોમાં જે થોડી રચનાત્મક યુદ્ધિ જોવામાં આવે છે તેવું કંઈ આમનામાં હોતું નથી. તેઓ તો સાધારણ માણસોને અનુકૂળ થઈ પડે તેમ વિચાર સરળ બનાવે છે. વધારે દાખલા દલીલ તથા વિગતોથી તેમના ઉપર તે

સત્યની અસર ઉપગતી શકે છે. ખરી રીતે જોતાં ચિંતક તરીકે તેમની કિંમત ઘણી ઓછી હોય છે. આવી રીતે મગ સત્યના દોષ તથા ગુણ કાળાન્તરે જણાઈ આવે છે અને પછી આગળ ઉપર તેજ વિચાર જનમમાજની ઉન્નતિને સાધક થવાને બદલે બાધક નીવડે છે. હવે, જનમમાજને વધારે ઉચી સ્થિતિએ લાવવાને માટે કોઈ મહાન તત્ત્વચિંતકની જરૂર પડે છે, કારણ કે તે તેના નવીન પ્રિચારથી જનમમાજને વ્યવસ્થિત કરી મંમાગચકને ફરી પ્રગતિમાન કરી શકે છે. આટલ વિવેચનથી આપણને જણાય છે, કે જ્ઞાનના ખગ શોધકો તો મત્યના ઉત્પાદકાગ હોય છે ખીજી બધું જ્ઞાન તો તેનું અપહીકરણ તથા રૂપાન્તર હોય છે તેથીજ બેકનનું એવું કહેવું છે કે કેટલીક ચોપડીઓનો અમુક ભાગ વાચવાનો છે. કેટલીક ચોપડીઓ ઉપર ઉપરથી વાચવાની છે, અને ચોડીકનોજ ધ્યાનપૂર્વક પુરેપુરો અભ્યાસ કરવાનો છે. ઉપર જણાવ્યું છે તેમ વિચારકો અને સેષકો ત્રણ પ્રકારના હોય છે તેવી રીતે વાચક પણ ત્રણ પ્રકારના હોય છે.

વાચકે પોતે પોતાના અધિકાર મુજબ પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જે અભ્યાસની જિજ્ઞાસા વધારે તીવ્ર હોય તે શુદ્ધિમગ વિશેષ હોય તો હમેશા પ્રથમ પકિતના ચિંતકોનાજ પુસ્તકોનું અધ્યયન કરવું જોઈએ. જે પુસ્તક વાચવાથી આપણને કંઈ નવીન વિચાર સૂઝતો નથી તે પુસ્તકથી આપણુ જ્ઞાન કોઈપણ રીતે વધી શકતુ નથી. વાચવાનો ઉદ્દેશ અન્યકર્તાના વિચારોની મદદથી અવગત વિચાર કરવાનો છે. જે આપણા વિચાર તે પુસ્તક વાચવાથી ઉત્તેજિત થાય નહિ તો તે પુસ્તક નકામું છે એમ સમજવું. વિશ્વના રહસ્યના અનેક પ્રશ્નોના ખુલામામગથી આપણને વિચાર કરવાની કંઈ પણ સામગ્રી જે પુસ્તકમાંથી જાડી આવતી નથી તે પુસ્તક વાચવાથી આપણે વખત નષ્ટમો જાય છે એટલુજ નહિ પણ તેથી મન ઉપર નકામો બોજો વધે છે. ધણી ચોપડીઓના વાચનથી મળેલા પરાક્ષ વિચારથી આપણા મનમાં ગુચવાડો થાય છે, વિચાર કરવાની શક્તિ ધરી જાય છે, કંપનાશક્તિ કુદિત થાય છે અને સ્મરણ શક્તિ નબળી પડી જાય છે, તેથી નકામી ચોપડીઓ વાચવાથી હૃદયી વધારે બોજને આપણા મગજ ઉપર પડે છે અને તેને લીધે આપણી કુદરતી શક્તિ ક્ષીણ થાય છે. આ ઉપરથી હમેશા આપણે પ્રાચીન પણ પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો એ વધારે ફાયદાકારક છે; કારણ કે કાળાન્તરે નગમા હવકા પુસ્તકનો વય થાય છે અને જે ઉત્તમ પુસ્તકો હોય છે તેનેજ જનમમાજ પ્રતિષ્ઠિત ગણે છે. ખરી રીતે જોતાં માત્ર અથવા નગમા

પુસ્તકની પરીક્ષા કરાઈ છે. આ કારણે સીધે જ અસંખ્ય પુસ્તકો
જ્યાં અચળા લખાયા હોય તેમાંથી આપણે ઘણાં યોગ્ય પુસ્તકોને
સર્વમાન્ય નવા પ્રતિષ્ઠિત ગણીએ છીએ. જે પુસ્તકમાં ખરું તત્ત્વ હોય છે
તેને જ જનસામાન સ્વીકારે છે અને બીજાં બધાં કાર્યપ્રવાહમાં કુળી જાય
છે; તેથી આપણે યોગ્ય પણ પ્રતિષ્ઠિત ચિત્તદાનાં પુસ્તકોનું અધ્યયન
કરવું જોઈએ.

એકજ વિષયનો પુરો અભ્યાસ કરીને એ જ્ઞાનના હાસના વિસ્તારને લીધે જરૂરનું છે, પણ એકજ વિષયના જ્ઞાનથી આપણું મન સંકુચિત થઈ જાય છે, તેના બરાબર વિકાસ અર્થે એક વિષયના વિશેષ અભ્યાસ સાથે આપણને ખીજા વિષયની કેટલીક સામાન્ય હકીકતના ખાસ જરૂર છે. વિજ્ઞાનવેદાને સાહિત્યનો શોખ હોવાથી તેનું જીવન વધારે સુખમય બને છે. તેવીજ રીતે સાહિત્યના શોખીનને વિજ્ઞાનની હકીકત ઘણી લાભકારક નીવડે છે. આવી રીતે આપણને વિશેષ તેમજ સામાન્ય વિજ્ઞાનના જ્ઞાનની જરૂર છે.

આપણને જે વિષયનો શોખ હોય તે ઉપરાંત આપણને આપણા ધંધાને લગતાં પુસ્તક વાંચવાની જરૂર છે, કારણ કે આપણા ધંધામાં વધારે વિજ્ઞાની નીવડવું હોય તો તેને લગતી વિશેષ હકીકત આપણે જાણવી જોઈએ. વખતના ફેરફાર સાથે મળી આવતું નવું જ્ઞાન એ આપણો ધંધો સુધારવા માટે ખાસ જરૂરનું છે; કારણ કે ત્યારે વધારે સારી હકીકત આપણને મળે છે ત્યારેજ તે ઉપરથી આપણે યોગ્ય ફેરફાર કરી શકીએ છીએ.

આપણે ગમે તે વિષયનાં પુસ્તકો વાચતા હોઈએ પણ જ્યાંસુધી આપણે આપણા આત્માના ઉદ્ધારને મદદ કરનાર પુસ્તકો વાંચી બોધ ગ્રહણ કરીએ નહિ, ત્યાંસુધી આપણે આપણા જીવનની એક ઘણી ઉપયોગી બાબત બૂલી જઈએ છીએ. મનુષ્યમા ધર્મજિજ્ઞાસા સ્વાભાવિક છે. જેમ હોકાયંત્રની સોય અસુકળ દિશામાં વળે છે તેમ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે મનુષ્ય ધર્મના હરકોઈ સ્વરૂપ તરફ આકર્ષાય છે; તેથી એક મહાત્માએ ઉચ્ચારેલું છે કે જો મનુષ્ય આખી સજાતો સ્થાનિ યામ પણ જો તેના અમર આત્માનો વિનાશ / યામ તો તે સર્વ વ્યર્થ છે; માટે ધર્મવાસના જાગૃત કરવા અને જાગૃત હોય તો મતેજ કરવાને પુસ્તકનો પણ અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે.

આ ઉપરાંત સામાન્ય જ્ઞાન મેળવના હોઈએ ત્યારે આપણી કલ્પના કે નર્કશક્તિ તથા લાગણીને દેખવવા તરફ પણ લક્ષ આપવું જોઈએ. આ શક્તિની ખીસવટ આપણું જીવન સુખમય કરવાને માટે ઘણી જરૂરની છે. ક્ષત સ્મરણશક્તિને સશક્ત કરવા કરતાં બીજી શક્તિઓનું પોષણ કરી તેનો વિકાસ કરવાથી આપણને સારું સુખ મળે છે. આ વિષય સમાપ્ત કરતાં પહેલાં આપણે નક્કી કરવાનું છે કે આપણે કયા પુસ્તકો જ અને તે પણ ગૂઢ વિષયનાં વાચનાં જોઈએ કે વર્તમાનપત્ર, નવલકથા, ચોપાનીઆ વગેરે જેને આપણે સરળ સાહિત્ય કહીએ છીએ તે પણ વાંચવાની જરૂર છે. જો કે

જ્ઞાનની વૃદ્ધિને માટે ઉત્તમ ચિંતકોનાં પુસ્તકોના અભ્યાસની જોટલી જરૂર છે તેટલી સરળ સાહિત્યની નથી; તોપણ સરળ સાહિત્યની કેટલીક જરૂરો છેજ. વર્તમાનપત્રોથી આપણે હુનિયાના દરેક ભાગની હકીકત જાણી શકીએ છીએ, તેમજ જુદા જુદા વિષયની ચર્ચાનો લાભ લઈ શકીએ છીએ. વળી આપણી મનોવૃત્તિઓનું ખરૂં સ્વરૂપ નવલકથામાં પ્રતિબિંબરૂપે અનુભવીએ છીએ, અને તેથી અમુક જનસમાજ સ્થિતિનું તાદૃશ ચિત્ર આપણા મગજ ઉપર પડે છે. આપણું સરળ સાહિત્ય જે શિષ્ટ સાહિત્યને ઠેકાણે પ્રખળ થતું જાય તો ઘણી હાનિ થાય એ નિઃસંશય છે. વર્તમાનપત્ર વગેરે સરળ સાહિત્યના સાધનથી ફક્ત હકીકત તથા માહિતી મળી શકે છે; પણ તે હકીકત તથા માહિતીના આત્મારૂપ સત્યો તો ઉત્તમ સાહિત્યમાંથીજ મળે છે. જે હકીકત મેળવવી હોય તો વર્તમાનપત્ર વગેરે સરળ સાહિત્ય તરફ લક્ષ આપવું; પણ સંગીત જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો કોઈપણ વિષયના પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

સોનાનું પૂતળું નીકળ્યું હતું. નજીકમાં પુરાણ કાળનો એક બીજો કુવો આવેલો છે જેને હનમાનીઓ કુવો કહેવામાં આવે છે.

હાલમાં એક મહાદેવનું દહેરું જણાય છે જેને નળાસરા મહાદેવ કહેવામાં આવે છે. આ મહાદેવની સ્થાપના નળ રાજ્યએ કરેલી એમ દંતકથા કહે છે. હાલના સુંવાળાની નજીક ગળાસર નામનું તળાવ આવેલું છે, ગલા-શેઠ નામના વાણીઆએ આ તળાવ ખોદાવ્યું હતું. પાસે બ્રહ્માણી માતાનું સ્થાન છે.

સાતસો વર્ષ પૂર્વે આ નગરમાં જૈન લોકોની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં હોવાનું સાબીત થાય છે, કારણ કે આ સ્થળે ખોદતાં જૈન દેવાની મૂર્તિઓ તથા દેરાસરના ચાંલલાઓ નીકળી આવ્યા હતા. શ્રી શાંતિનાથ વગેરેની અત્રેથી નીકળેલી પ્રતિમાઓ હાલમાં સંકેતરમાં પધરાવવામાં આવી છે. સુંવાળાની નજીકમાં આવેલા હાલના ડાંગરવા ગામની જગ્યાએ પણ એક મોટું-શહેર આવેલું હશે એમ તેની પાસેના ઉચા ગામગોડ ઉપરથી જણાય છે. ડાંગરવાથી ત્રણ માઇલ દૂર હાલનું ભોયણી ગામ આવેલું છે. આ સ્થળે ખોદતાં મોટી ઈંટો મળી આવે છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે અહીં પણ અસલના વખતમાં એક મોટું ગામ હશે અને ત્યાં જૈન લોકોની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં હશે.

હાલનું ભોયણી ૩૦૦ ધરની વસ્તીવાળું નાનકડું ગામનું હોવા છતાં જૈન લોકોના તીર્થક્ષેત્ર તરીકે અત્યારે તે આખા ભરતખંડમાં જાણીતું થયેલું હોવાથી એક અગત્યના સ્થાન તરીકે ગણાય છે. સંવત ૧૯૩૦ ના વૈશાખ સુદી પૂર્ણિમાના દિવસે કેવળદાસ નામના એક પટેલના ખેતરમાં કુવો ખોદતાં જમીનની અંદર ત્રણ મૂર્તિઓના દર્શન થયાં. સંભાળપૂર્વક આ મૂર્તિઓ બહાર કાઢવામાં આવી અને તે જૈન તીર્થકરોની મૂર્તિઓ જણાયાથી પાસેના કુકવાવ નામના ગામડાના જૈન મહાજનને તે ઓળખવા આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું. કુકવાવના જૈન આગેવાન ત્રિભોવન કુબેર નામના શેઠે આ મૂર્તિઓ જૈન મુનિની પાસે ઓળખાવી અને તેમાંની એક પર કળશ ફેંકીને લંછન-ચિહ્ન જણાયાથી તે શ્રી મહીનાથજીની મૂર્તિ છે એમ લાગ્યું.

કુકવાવમાં જૈન લોકોની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં હોવાથી આ મૂર્તિઓ કુકવાવમાં પધરાવવાનો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો, પણ મહાજનને કાંઈક અમતકાર દેખાયો અને શ્રી મહીનાથજીની પ્રત્ન ત્યાંજ રહેવાની લાગી.

એથી આ ત્રણે મૂર્તિઓને ભોયણીમાંજ અમથા પટેલના ઓરડામાં પધરાવવામાં આવી. આ વખતે મૂર્તિઓની સમક્ષ ધીનો દીવો પ્રગટાવવામાં આવ્યો. તે અત્યાર સુધી હાલના મંદિરના અંદરના ગોખલામાં બાંધ્યા કરે છે. ૧૩ વર્ષ બાદ ભોયણીમાં ત્રણ શિખરનું ત્રણ ગભારાવાળું એક ભવ્ય દેરાસર બાંધવામાં આવ્યું અને સંવત ૧૯૪૩ ના મહા સુદી દશમને દિવસે શ્રી મહીનાથજીની પ્રતિમાને આ દેરાસરમાં પધરાવવામાં આવી.

હાલનું દેરાસર ધ્રાંગધ્રાના સુંદર પથ્થરથી બાંધવામાં આવ્યું છે અને તે નાના કદનું હોવા છતાં શિલ્પકળાના ઉત્તમ નમૂનારૂપ છે. મંદિરની અંદર બિરાજતી હીરામાણેકથી શણગારેલી મૂર્તિની સૌમ્યતા, વિવિધ પ્રકારની પ્રતિમાઓથી સુશોભિત યજ્ઞેસો ધુમટ, આદર્શ સ્વચ્છતા રૂપ જણાતો ચોક તથા પખાણ માટે વરસાદનું પાણી સંગ્રહી રાખવા માટેનાં સ્વચ્છ ટાંકાઓ અને નાનો પણ આકર્ષક બગીચો. યાત્રિકોના મનને આનંદ પમાડે છે. મહીનાથજી પ્રગટ થયાં ત્યારે ભોયણીમાં સોલંકી વંશના હાકોર રાણાજી લાખાજીની સત્તા ચાલતી હતી. તેમને ચોકીઆત પેટે વર્ષે રૂ. ૪૧૦ આપવાનું નક્કી થયું હતું, આ રકમ અત્યારે પણ તેમના વંશજોને મળે છે.

શ્રી મહીનાથજી જૈન લોકોના ૧૯મા તીર્થંકર ગણાય છે. તેમના સંગંધી એવી હકીકત છે કે પૂર્વે વીતશોકા નામની નગરીમાં મહાબળ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને છ મિત્રો હતા. મહાબળ રાજા તથા તેગના છએ મિત્રો માસકષપણુ વ્રત એટલે એક એક માસના ઉપવાસ કરતા હતા. રાજા પોતાના મિત્રોથી જળ કરીને પાંદણના દિવસે કાંઈક બહાનું કાઢીને જન્મતા નહિ અને પોતાની તપસ્યા આગળ લંબાવતા. આ તપસ્યાથી તેમને તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત થયું પણ પોતાના મિત્રો સાથે જળ કરવાથી તેમને ખીજે લવ કરી કન્યાશરીર પ્રાપ્ત કરવું પડ્યું. મિથિલા નગરીમાં (મથુરામાં) કુંભરાજની સ્ત્રી પ્રલાવતી ને ઉદરે મદદી નામની કન્યાએ તેમનો જન્મ થયો. તેમના છ મિત્રો પણ જુદા જુદા દેશોમાં રાજાએ જન્મ્યા. વખત જતાં મહીનું રૂપ ખીલી નીકળ્યું અને રાજાએ અવતરેલા તેમના છએ મિત્રોએ તેમના પાંચિગૃહજીની પૃથક્ પૃથક્ ભાગણી કરી. મહીએ આ રાજાઓને પોતાની સમક્ષ બોલાવ્યા અને માંસ તથા હાડકાંઓથી બનેલા પોતાના પાર્થિવ શરીરનું અનિચ્છનીય સ્વરૂપ બતાવી તેમને નિર્મોહી બનાવી કેવળ યાત્રી બનાવ્યા.

ઉપરના પ્રસંગ બાદ મહીને તીર્થંકર ગણવામાં આવ્યાં. જૈન મત પ્રમાણે ૨૪ તીર્થંકરો યદ્ધ ગયા છે. હોલા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરસ્વામિને ગણવામાં આવે છે. શ્રી મહીનાથજી ૧૬ મા તીર્થંકર ગણાય છે. ૨૪ તીર્થંકરોમાં શ્રી મહીનાથજી એકજ સ્ત્રી તીર્થંકર છે અને તેમની પ્રતિમા કળશ કુંભના લાંછન-ચિહ્નથી ઓળખાય છે.

ભોયણીમાં બિરાજતી શ્રી મહીનાથજીની પ્રતિમા અતિશય મોહક અને લાવણ્યથી ભરપૂર દેખાય છે. જૈન લોકો આખા ભરતખંડમાંથી દર્શનાર્થે અન્ને આવે છે. ભોયણી ખેતરાજી લાઈનપર એક જાણીતું રેલ્વે સ્ટેશન છે. વીરમગામ મેસાણા લાઈનપર આવેલા ઘેસડા સ્ટેશનેથી પણ ભોયણી જવાય છે.

જૈન ગૃહસ્થો તરફથી યાત્રિકોને ઉતરવાને માટે બે મોટી ધર્મશાળાઓ ખંઘાવવામાં આવી છે. ગામમાં લોકલખોડની એક નાની નિશાળ આવે છે. ગામની મુખ્ય વસ્તી દાકરડાઓ તથા કણ્વીઓની છે.

‘મનમુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આસી૦ ડેપુટી. એન્સુ. ઈન્સ.

અમદાવાદ

આમ્ય શિક્ષણ સાથે સ્કાઉટિંગ

શિક્ષણનો પ્રચાર એજ ભારતની મુશ્કેલીઓના નિઠાલનો રાખ્યાણુ ઉપાય છે; પરંતુ જ્ઞાનને ઠાંસી ઠાંસી ભરવું એ કંઈ શિક્ષણ નથી. સાચું શિક્ષણ તો અનુભવથી આવી જાય છે, અને એનેજ આપણે ઉત્તમ શિક્ષણ કહીશું. શિક્ષણ એ આપત્તિઓના ઉપાયરૂપ છે; પરંતુ તે શિક્ષણ ગામડાની સ્થિતિ અને જરૂરીઆતને અનુકૂળ હોવું જોઈએ. શહેરની અને ગામડાંની જરૂરીઆત જુદી જુદી માતની હોય છે. દરેક રચને દરેક માટે એક પદ્ધતિ પાલવે નહિ.

શિક્ષણની ખરી શરૂઆત બાળકથી થાય છે; કારણ કુમળાં મગજને સરકારો ઝીલવા તૈયાર હોય છે, અને જે કંઈ બતાવવામાં આવે તેની છાપ ઝટ મગજમાં ઠસી જાય છે, માટે બચપણથી એવા શિક્ષણની શરૂઆત કરવી જોઈએ. જેમકે શરૂઆતમાં એ ચાલાક મગજને જાદુઈ કાનરા વગેરેથી નળાય, રસ્તા, ઘેરીઓની સફાઈના ઉપાય બતાવવા અને માથે સમજાવવા

જવું. બાળશ્રંધ અથવા રક્ષાઉટટૂપ રચવાં અને તેમની સાથે રહીને શેરીઓ, રસ્તાઓ, તળાવો સાફ કરવાં. ક્રમે ક્રમે ખેતીની નવી પદ્ધતિઓ (પ્રયોગ) અજમાવવી. રોગીને દવા આપવાનું, આગ યુગાવવાનું વગેરે કામ શિખવાડવાં. ગામલોકો પોતાનાં બાળકને એક કામ કરતાં બેશે ત્યારે તેમને કામની ઉપયોગિતા સમજાશે અને બાળકને મદદ પણ આપશે.

પ્રથમ ત્યારે તમે રક્ષાઉટટૂપ રચો ત્યારે કસરત, ક્વાયત કરાવશે તો તે કહેશે કે આમાં છોકરાંને લડાઈમાં લઈ જવાની તૈયારી થઈ રહી છે; પરંતુ તે સંદેહ સમાજસેવાથી દૂર થશે અને તેમને પ્રવૃત્તિ ઉપર વિશ્વાસ બંધશે. આ બધી તૈયારી માટે ગામની નિશાળને કાર્યોનું કેન્દ્ર બનાવવું અને શિક્ષકને નેતા બનાવવા. આથી બાળક અને ગામજના લોકો આત્માપાલક થશે અને સહકારથી પોતાના ઝગડા આપસથી પતાવવાનું શીખશે.

એકત્ર થઈને દવાયત કરવાથી તથા રમતો રમવાથી સહકારની જે ભાવના જન્મત થાય છે તેજ ગ્રામ્યસ્થાનાં દર વખતે કામ લાગે છે. ગામની સુધરાઈમાં તથા રોગચાળા સામે યુદ્ધ કરવામાં એજ ભાવનાની જરૂર પડે છે. આમાંથી સેવા કરવાની ભાવના પણ ઉત્પન્ન થશે અને ભાવનાના બળથી ગામની નાની મોટી સેવા કરવાની ધણી તકો જડશે.

ગામની પેતાની નાની વાડીઓમાં શાકભાજી ઉત્પન્ન કરીને ગામમાં શાકની ખોટ પૂરી વાડી શકાય. સારી શાકભાજીના અભાવથી લોકો બિમારીના ભોગ બને છે તે થવા પામે નહિ અને સારી તાજ શાકભાજી મેળવી શકે. વાડીઓમાં ખાતર તરીકે કચરો તથા છાણનો પણ ઉપયોગ સારી રીતે થઈ શકે છે. આમ કરવાથી બાળકને બહુજ કિંમતી શિક્ષણ મળે છે. રક્ષાઉટ માસ્તરોએ સાથે રહી બગીચો કરાવવો, અથવા ખેતી કરાવવી એજ ગ્રામ્ય શિક્ષણમાં મૂળ જરૂરનું છે. આથી તેને હવનનિર્વાહનું ધણું વિજ્ઞાનક્ષેત્ર મળી રહેશે.

કેવળ આગાયતમાંથી એ યોજનાપદ્ધતિ પ્રમાણે છોકરાઓને વાંચવા લખવાની રુચિ ઉપજાવી શકાય. આમાં પગથીએ પગથીએ કામ લેવું. જળરચતી કરવાની કંઈ જરૂર નથી. આની સાથે ભૂતજ્ઞશાસ્ત્ર, રસાયનશાસ્ત્ર, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, પ્રાણીશાસ્ત્ર વગેરેનું જ્ઞાન આપી શકાય છે. જમીનની પેદાર, જમીન સરખી કરવી, માટીની પરીક્ષા કરવી, બંધ બાંધવા, હોડી ચલાવવી, તરી જાણવું વગેરે બાબતોનું વ્યાવહારિક જ્ઞાન વખતે જતાં આપી શકાય છે. ઝાડ, ફીંગ, મકાઈ, પશુ, પક્ષી વગેરેનો પરિચય પણ સહેલાઈથી આપી શકાય છે; કારણ કે આગાયત વાડી સાથે એને સંબંધ છે.

હાલની પદ્ધતિમાં સૌથી મોટો દોષ એ છે કે બાળક તેના જાત અનુભવ ઉપરથી લાલ મેળવી શકે છે કે કેમ એ વાતમાં આપણને વિશ્વાસ નથી. આપણે તેને સ્વાશ્રયી થવા દેતા નથી. વળી ગ્રામ્ય સેવાને માટે તન, મન લગાવીને કામ કરનારાઓની જોટલી જરૂર છે તેટલી દ્રવ્ય કે મુશ્કાળની જરૂર નથી. એને માટે તો તન મનથી કામ કરનારાઓની ધણી જરૂર છે. હા, ધન પણ જરૂરી છે. ઉત્તેજનની મોઢાની વાતોથી ચાલી શકશે નહિ. ખરી જરૂરિયાત તો તેમની સાથે કામ કરીને તેમને પ્રેરવાની છે.

ખરચ
તા. અંકલેશ્વર

}

શિક્ષક દેવજીભાઈ દીવાવાલા

બાળકની આંખની સંભાળ

૧. આંખની સંભાળનો પ્રશ્ન ઘણો અગત્યનો છે. નાનપણમાં કમ-સંભાળને લઈને ઘણાં છોકરાંની આંખો બગડે છે ને એમને આખી જિંદગી દુઃખ ને પરાધીનતામાં વિતાવવી પડે છે.

૨. બાળકની આંખની સંભાળનો બોન્ને માતાપિતા ઉપર અને કેટલેક અંશે નિશાળના સંચાલકો ઉપર હોવો જોઈએ. બાળકના જન્મથી જ તેના શરીરના બીજા અવયવો સાથે આંખની પાછળ એટલું જ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. આંખનાં એવાં કેટલાંક દરદો છે કે જેનો ઉપાય થતાંની સાથે જ કે થતાં પહેલાં સેવાથી આંખ બચાવી શકાય છે. જન્મ્યા પછી નાળછેદન કર્યા બાદ તરતજ દાઈ એ આંખ સાફ કરી સિલ્વર નાઇટ્રેટ (Silver Nitrate) નાં દીપાં પાડવાં જોઈએ. જો તેમ કરવામાં ન આવે તો, ને જો માતાને પ્રમેહનો રોગ હોય તો ત્રણથી દસ દિવસનો અંદર આંખ સખત સૂજ આવે છે, ને તરત ઉપાય સેવાય નહિ તો આંખમાં ફૂલ પડી જઈ સદાનો અંધારો બિચારા બાળકને વેઠવો પડે છે. દરેક શિક્ષિત દાઈને આ વિશે સૂચના મળેલી હોય છે, ને હોવી જોઈએ. સુવાવડની ઇસ્પતાલનો તો હમેશાનો એ નિયમ જ હોય છે. તેથી ઇસ્પતાલમાં જન્મેલા બાળકોમાં દસ વાસામાં આંખ દુઃખવા આવવાના કેમો જવસ્તે જ હોય છે.

૩. કુટુંબમાં એકાદ છોકરાની આંખ દુઃખવા આવી કે તેનો ચેપ ધરનાં બીજાં બાળકોને લાગે છે ને તેનાં કારણોમાં માખો તથા માતાની બેકાળજી છે. ચેપ એકથી બીજે કેકાળે લઈ જવામાં માખો કારણભૂત હોય

છે; એટલે, જે બાળકને ચોક્કસ રાખવામાં ન આવે તો માખીઓ એના શરીર અને આંખો ઉપર બહુબળે, આંખને ચેપ ખીજાં બાળકો ઉપર લઈ જાય ને પરિણામે ઘરનાં ખીજાં બાળકો એકલા જ નહિ પણ મા-બાપ ને ખીજાં મોટાં ભાંડુઓની પણ આંખ દુઃખવા આવે છે. વળી જેની આંખ દુઃખવા આવી હોય તે ગમે તેવા કકડા કે રમાલથી આંખ સાફ કરે, એવો ને એજ કકડાથી ખીજાં આંખ એવો ને ઘરનાં ખીજાં પણ એ જ રમાલ કે લુગડાનો કકડો આંખ ઢૂલવામાં લે તેથી ઘરમાં ચેપ એક આંખથી ખીજાં સહેલાઈથી ઉડે છે. માટે બાળકને સ્વચ્છ રાખ્યું હોય તો માખી ખેસવા સંભવ ન રહે અને એક આંખથી ખીજાં ચેપ ન ઉડે. માટે સારી આંખ પહેલી સાફ કરવી, ને દુઃખવા આવેલી આંખ સાફ જુદો જ રમાલ રાખવો જોઈએ. ત્યાંસુધી આંખ સારી ન થાય ત્યાંસુધી બાળકને ખીજાં બાળકો સાથે રમવા ન દેવું જોઈએ. માંખોપ એ રીતે જરાક ધ્યાન રાખે તો પોતાનાં છોકરાને હેરાન થતાં બચાવી શકે. કેટલાંક મા-બાપો, આંખની દવા કરાવવાને બદલે આંખમાં ચીમડ વગેરે ભરે છે, તેથી ઘણી વાર આંખને નુકસાન થવા સંભવ હોય છે. માટે આંખ દુઃખવા આવે કે તરતજ ડાકતરી સલાહ લઈ દવા શરૂ કરી દેવી જોઈએ.

૪. કેટલાંક નબળાં શરીરનાં છોકરાંઓની આંખમાં કાળા કીકી અથવા નાની ગાંઠ નેવું થઈ દુઃખવા આવે છે. આવી જાતનું આંખનું દરદ બાળકોમાંજ ઘણુંખરૂં જોવામાં આવે છે, ને તેનું કારણ નબળાઈ હોય છે. આવાં બાળકોને કંઈમાળની ગાંઠો હોય છે કે થવા સંભવ છે; અને છાતી પણ નબળી હોય છે. આ દરદ શરીરની એકદર નબળાઈ બતાવે છે, ને કંઈમાળ કે ક્ષય થવાની આગાહી બતાવે છે. એટલે જે શરૂઆતથી જ એવાં બાળકોને ડોડલીવર બોધાઈ; વીટામીન એ અને ડી વાળી દવાઓ ને ખાંદે વસ્તુઓ; લોહ વગેરે ટાનીક આપી સશક્ત બનાવવામાં આવે તો આગળ ઉપર તેને છંદલેણ દંદોમાંથી બચાવી શકાય છે.

૫. આંખનું ખીજું સામાન્ય દરદ ખીલ છે. ખીલનાં દરદની શરૂઆત નાનપણથી જ થાય છે અને જે શરૂઆતથી જ તેના ઉપાયો ને સંભાળ રાખવામાં નથી આવતી તો આગળ ઉપર તેમાંથી છારી, ફૂલ, પરવાળાં વગેરે દંદો થવા ઘણો સંભવ રહે છે ને અંતે અંધદશા પ્રાપ્ત થાય છે. નાનપણમાં વારંવાર આંખ દુઃખવા આવવાથી ખીલ જુના થઈ ગંદાઈ જાય છે. ખીલનું દંદ મારવાડ, રજપુતાનાં, અરેબિયા વગેરે રેતાળ પ્રદેશમાં વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. રેતી આંખમાં ઊંડાંથી જ ખીલ થાય છે એવું

કાંઈ નથી. ધૂણી તેમ ચોકખી હવા અને પુષ્ટિકારક ખોરાકનો અભાવ વગેરે પણ કારણભૂત છે. એક જ ઓરડીમાં ઘણાં માણસોનું રહેઠાણ હોય, રસોડું પણ કદાચ ત્યાં જ હોય, એવી ઓરડીમાં રહેતા બાળકોની તંદુરસ્તી નબળી જ હોય છે ને તેવાં બાળકો ખીલના દરકથી ખીડાતાં જોવામાં આવે છે. મજૂર વર્ગનાં બાળકો જે ખરાબ આંધણીની ચાલીઓમાં રહેતાં હોય છે તેઓમાં ખીલના-દર્દનું પ્રમાણ વિશેષ હોય છે, ને તેને સારૂં પૂરતો તડકો ને હવા આવતી હોય એવી જ ચાલીઓ આપવા દેવી જોઈએ. બાળકને ખીલથી બચાવવું હોય, તો ચોકખી હવા, તાજે ખોરાક વગેરે એને મળવું જોઈએ. ઘરમાં ધૂણીનું નામનિશાન પણ ન હોવું જોઈએ, ને આંખ દુઃખવા આવે કે તરત રોગને મૂળમાંથી દાખી દેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એક-વાર જડ ધાત્વા પછી ખીલના દર્દને મટાડવું મુશ્કેલ પડે છે, ને તેને સારુ લાભો વખત લાગતગટ દવા કરવી પડે છે. આરોગ્યના સામાન્ય નિયમોનું જે ઘરમાં પાલન થતું હોય તે ઘરનાં બાળકો ખીલના દર્દથી ખીડાતાં જોવામાં નથી આવતાં.

૬. આટલે અંશે બચપણમાં આંખની મંદાગતો બોલે માતાપિતાને શિર રહે છે. બીજો કેટલોક દરજ્જો નિશાળના મંચાલકો ઉપર રહેવો જોઈએ. અમદાવાદની દરેક મ્યુનિસિપલ સ્કૂલમાં દાકતરી તપાસ નિયમિત સર થઈ ગઈ છે એ અભિનંદનીય છે. પણ ખેદની વાત પણ છે કે બીજી ખાનગી નિશાળોમાં દાકતરી તપાસ શું તેની લેશ પણ માહિતી તેના મંચાલકોને હોતી નથી અથવા તો તે તરફ બેદરકારી બતાવે છે. હમણાં જ થોડા વખત ઉપર અમદાવાદની એવી એક ખાનગી શાળાના ઉપલા વર્ગના થોડા વિદ્યાર્થીઓની આંખ તપાસવામાં આવી હતી. તેમાંના લગભગ ૨૫ ટકા જોટલાની દુંડી નજર હતી ને તેમાંના કેટલાકની બાબતમાં તો આંખના શરૂઆતમાં જ બેસતાં ચરમા વાપરવામાં આવ્યાં હોત તો તે વધુ બગડતી અટકી પણ જત. ઉગતા વિદ્યાર્થીઓની પહેલેથી આંખની તપાસ થવાની ખાસ જરૂર છે કે જેથી શરૂઆતથી ચરમા વગેરેનો ઉપાય લેવાથી આંખ વધારે ખરાબ થતી અટકાવી શકાય. દેખીતી બધી રીતે આખ સારી હોય છે, પણ બાળક દૂરની ચીજો કે અક્ષરો જોઈ શકતું નથી; એટલે દુંડી નજરનું હોવાથી એના સમયના બીજાં બાળકોથી ભણવામાં પછાત પડી જવા મંભવ રહે છે. ઘરમાં માબાપે યોગ્યતા બાળકને જોવામાં કાંઈ ખોડખાંપણ છે કે નહિ તેનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ, ને નિશાળમાં દાકતરી તપાસથી ખબર આપવામાં આવે તો તરત આંખ તપાસાવી બેસતા

નંબરના ચક્ષુ અપાવામાં દીલ કરવી ન લેઈએ. દેટલીક વાર બાળક દૂરની વસ્તુ બરાબર લેઈ શકે છે પણ વાંચતાં કે નજીકનું કામકાજ કરતાં આંખમાં પાણી ભરાઈ આવે કે માથું દુઃખવા આવે અને તેથી વાંચવાનું પડતું રહે છે. આ પણ આંખની નબળાઈ છે, અને તે ચક્ષુમાંથી સુધરી શકે છે. બાળકને માથું દુઃખવાની કે આંખમાં વારંવાર પાણી આવવાની ખૂબ ચારતું આવે તો તરત આંખ તંપાસાવી ઉપાય લેવો એ માબાપની ફરજ છે. નિશાળની દાકતરી તંપાસમાં આવી જતની આંખની નબળાઈ ભુલાઈ જવાનો ઘણો સંભવ છે; કારણ કે છોકરાંને દૂરથી પાટીઆ ઉપરના અક્ષરો વાંચવાનો નિયમ હોય છે, ને દૂરથી બરાબર દેખી શકે છે, તો 'આંખ સારી' નો શેરો કરી દેવામાં આવે એ સંભવિત છે; માટે દરેક છોકરાંને વાંચતી વખતે માથું દુઃખવા આવે છે કે નહિ ને આંખમાં પાણી ભરાઈ આવે છે કે નહિ તેની પણ ખાત્રી દૂરના અક્ષરો વંચાવ્યા પછી કરવી લેઈએ. આ ઉપરથી સંમજી શકાય તેવું છે કે બાળકની આંખની સંભાળ માટે માબાપ સાથે નિશાળના સંચાલકોના સહકારની પણ ખાસ જરૂર છે.

૭. ઉપર બહુવ્યા પ્રમાણે નાનપણમાં જ બાળકની આંખ પાછળ ધ્યાન આપવામાં આવે તો તેમને આગળ ઉપર હેરાન થતાં અટકાવી શકાય ને અંધાપો બચાવી શકાય.

(મ્યુનીસીપાલીટી, અમદાવાદ)

આલવીરની જય

દરેક પાણીદાર છોકરાંને પોતાના દેશને માટે સર્વ પ્રકારે અભિમાન રહે એ સ્વાભાવિક છે. હિંદુભૂમિના પુત્રો ! તમારો દેશ અને તેનો ઇતિહાસ ખરેખર અભિમાન લેવા લાયક છે. તમારા વડીલ વડવાઓના કામની નકામી બડાઈ મારવામાં તમારું કર્તવ્ય સમાપ્ત થતું નથી; પરંતુ સતત-પણે તેમનાં જેવાં કામો કરીને તમારા દેશને માટે વધારે કીર્તિ અને મુખ મેળવો. એમ કરવાથી ભવિષ્યની પ્રગતિ તમારે માટે અભિમાન થશે.

અમારી " હનુમંત સેના "ની સ્થાપના માર્ચ સને ૧૯૩૨ની ૧લીએ થઈ. ત્યારથીજ ઉઘના વખત સિવાય સદૈવ યુનીફોર્મથી તૈયાર રહેતા.

અનાથ, દુર્બળ અને ગેરીમનું બનવું રક્ષણ કરતા. ગામના હિતને માટે તૈયાર રહેતા. આ પ્રમાણે જ માસ ગામની પૂર્ણ સેવા કરી ગામની પ્રજાને એવી રીતે અપનાવી લીધી કે લોકો તેમને ઘણુંજ ચાહતા. રક્ષાઉત્સવે તરતાં પણ શીખવવામાં આવતું. બીજી બધા રમતોમાં ગામે બાળકોને પસંદ કર્યાં. એક પ્રસંગે એક દસ વરસની બાળકો કુવામાં પડી. એક રક્ષાઉત્સવે તેને દુરથી જોઈને સીટી વગાડી. રમતો ટાલમ હતો જેથી હું અને બીજા રક્ષાઉત્સવે વીરમંદિરે કીમતી રમત રમતા હતા ! સીટીનો અવાજ સાંભળી અમે બધા તે દિશાએ દોડ્યા. સીટી વગાડનાર અંદર કૂદી પડ્યો. છોકરીને લઈ લીધી અને આસન ગાંઠવાળી દોરડું મૂક્યું. છોકરી બહાર કાઢી અને જીવતી તેને ઘેર મૂકી આવ્યા. હજી તે છોકરી છે.

ત્યારપછી બીજે મહીને અમે “ બાલવીર સમાહ ” કરી, તેમાં વીરોએ તંબુએ રહીને જાતે રસોઈ વગેરે બનાવતા શીખીને સ્વાશ્રયી જિંદગી ગુજારી. આ પ્રસંગે ઘણા આંદોલનોએ પધારી વીરસમાહને વધાવી લીધી હતી.

નવરાત્રીમાં ગામની ભાગોળે જંગલી અને લીસ કહેવાતી કોમ ભાગોળે પાડે મારી હિંસા કરે છે, ત્યાં બાલવીરો અપવાસ આદરી પોતાનો ભોગ આપવા તૈયાર થયા અને રાસથી આખો દિવસ ભજન કરી લોકોને સમજાવી હિંસા અટકાવી. દસમે મહીને એકવીસ વરસની બાઈ કુવામાં દોરડાની આંટી આવવાથી પડી ગઈ. એક રક્ષાઉત્સવે બળદ પાવા ગયો હતો તે બળદ જાડે બાંધી પોતે કૂદી પડ્યો અને તેને જીવતી બહાર કાઢી. હજી તે બાઈ હયાત છે. બીજે દિવસે વીરમંદિરે બપોર આપી અને અમે તેની નોંધ લીધી.

હું અને મારો મિત્ર એક વખત એક ગામ જતા હતા. રસ્તામાં વચ્ચે નદી આવી. અમારે ધારેલે ગામે અમુક વખતે જવુંજ જોઈએ, નહિ તો ઘણા નુકસાનમાં ઉતરવું પડે તેમ હતું. મેં હોડી મૂકી અને વાંસડાથી ચલાવી. મુકાનની દિશાથી ધારેલે સમયે પહોંચી ગયા. જાડ પર જોડેલા ચોરોથી એક વખત અમે ઇસારા વિદ્યાથી-હાથની સંસારથી બચી ગયા હતા. આ પ્રમાણે બીજા ઘણા બનાવો જીવનમાં આવી જાય છે. ઉપરના બનાવો મારી જાત અનુભવના આ એક વરસ દરમિયાનમાં બનેલા છે. તે ઉપરના બનાવો પરથી રક્ષાઉત્સવે પોતાની જાતને અને દેશને કેટલો ઉપયોગી થાય છે તે સમજાશે. શિક્ષક બંધુઓ, આવી હોંસ રાખી રક્ષાઉત્સવે પ્રવ્રત્તિને આગળ ધપાવી પોતાનું અને દેશનું લક્ષ્ય કરશો તો જરૂર તમે મુક્તિપુરીના અધિકારી થશો.

દીવ્યનગર કેમ્પ, { લક્ષ્મી મગનભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ
તા. અંકલેશ્વર } આસિં ડિસ્ટ્રિક્ટ રક્ષાઉત્સવે મારતર-અંકલેશ્વર ખીડ.

બંગાળા ઇલાકાનો શણુનો ઉદ્યોગ

આ ઇલાકાની વેપારી અને ખીજી પ્રગતિ આર્થિક હવનમાં, શણ અને શણુની બનાવટનો હુજરઉદ્યોગ, અર્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ, આજકાલ સર્વોપરિ અગત્યનો ભાગ લખે છે, અને તે ઇલાકાનો આ ઉદ્યોગ તેની પરદેશ સાથે થતી નિકાસમાં ચલેા અર્થમૂલ્યક સંબંધ રાખે છે. હિંદુસ્તાનની સરકારના જકાતખાતાં તરફથી બહાર પડતા આંકડા બેવાથી ક્ષણે માલમ પડે છે કે આખા ઇલાકાની પરદેશી નિકાસ ઉપર સરકારને જે આવક થાય છે તે એકંદરે આવકનો ૬૩ % આ ઉદ્યોગ ઉપજાવે છે. છેલ્લાં ૭ વર્ષ દરમિયાન આ ઉદ્યોગની સરેરાસ આવક રૂ. ૮૫,૦૦,૦૦,૦૦૦ (રૂપિયા પંચાસી કરોડની) છે.

આ ઉદ્યોગની ઉપજમાંથી જે નફો રહે છે તે નફાનો મોટા ભાગ જમીનદારોને સાંચ તરીકે, મહાજનોને વ્યાજ પેટે, કારીગરોને પગાર કરવામાં, અને પરદેશી અગર સ્થાનિક દેશી કાચા માલની ખરીદી પેટે ખર્ચવામાં વપરાય છે. સને ૧૯૩૦-૩૧ ની સવિનય બંગની હીલચાલ વખતે, આ ઉદ્યોગની કિંમતમાં તથા તેના ઉત્પન્ન થતા જથ્થામાં અસાધારણ ઘટાડો થયો હતો અને તેનાં બજાર સહંતર ખેંસી ગયાં હતાં !

માત્ર ની નિકાસમાં ૨૦ ટકાનો ઘટાડો થયો હતો અને તેની કિંમતમાં ૫૬ ટકાનો મારે ઘટાડો હતો ! બ્યારે શણુના માલની બનાવટમાં અને તેની કિંમતમાં વીસ કરોડનો ખાડો હતો, અથવા આગલા વર્ષની આવક કરતાં તેમાં ૩૭ ટકાની એકપી ખોટ હતી. પરિણામે ઇલાકાની બજારમાં પૈસાનો હુકામ પડ્યો હતો.

આ વેપારઉદ્યોગમાં આવી એંસી જતી વસ્તુસ્થિતિ ક્યાં પરિણામોથી ઉપસ્થિત થઈ ? શું ઉત્સાહી અને સાચા પ્રયત્નો કરવાથી તેની સ્થિતિ સુધરી શકે તેમ છે ? ક્યાં ક્યા તેના ઇલાજ છે ? આ સર્વ પ્રશ્નો દરેક જવાબદાર શહેરીએ અને સ્વદેશપ્રેમીએ ગંભીર રીતે પોતાની જાતને પૂછવા જોઈ એ અને તેને અસલની સ્થિતિએ લાવવા ઇલાજ લેવા જોઈ એ.

શણુના ઉદ્યોગનો ઇતિહાસ

ઝોગણીસમાં સૌકાની શરૂઆતમાં શણુની ઉત્પત્તિ દેશમાં પરસ્પર વેપાર-વાણિજ્યની નિકાસરૂપ વસ્તુ હતી. મુખ્યત્વે કરીને તે વખતે શણુ ગરીબ વર્ગના લોકોનાં કપડાં બનાવવામાં, ગોદડાનાં ઝોદા કરવામાં અને પડદા બનાવવામાં તેમજ બીજાં પરચુરણ ઉપયોગમાં વપરાતું હતું તેથી તે વ્યાવહારિક રીતે વપરાતું હતું.

સને ૧૮૦૯ ની સાલમાં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિએ પોતાનાં વહાણુ બનાવવાના કામમાં શણુના રેશાઓ અને તેની ખીજ મામત્રીઓને વહાણુના સદ બનાવવાના ઉપયોગમાં લેવાથી શણુના ઉદ્યોગમાં આપોઆપ રસ લેવા માંડ્યો અને શણુની વાવણી તરફ કંપનિએ પોતાનું લક્ષ આપ્યું. કંપનિના અમલદારોએ ઉપયોગ જેટલું શણુ લેવા માંડ્યું; પણ ઇલાકાની જનતાને શણુની કીમત કોડી સમાન હતી. સને ૧૮૨૮ની સાલમાં કંપનિ તરફથી ૩૬૪ હંદ્રેટ શણુ વપરાયું હતું. ઇસ્ટમખાતાના પત્રકમાં તેથી શણુ માટે એક વધારે ખાનું દેવાયું.

વિલાયતમાં ડંડી તે વખતે મીણુ બનાવવાનું કેન્દ્રસ્થાન હતું. મીણુનું બજાર તે વખતે ઘણું તેજ હતું. ૧૮૩૨ની સાલમાં ત્યાંના એક બાહોશ એન્જિનીયરે મીણુ અને મંચાની મદદથી શણુના રેશા બનાવવાનો પ્રયોગ અજમાવ્યો. તે ફતેહમંદ નીવડ્યો. શરૂઆતમાં તેના રેશા સંચાને કંતાતી વખતે અડચણુ કરતી નીવડેલા; પરંતુ “બહેલ” નામની માજીનીના તેલ વડે તે મુશ્કેલી દૂર થઈ ગઈ. અર્ધાંશન પ્રમંગના શણુ ઉદ્યોગની પાયાઈપી સ્થાપના સને ૧૮૩૮ની સાલમાં થઈ હતી.

ડંડીમાં આ ઉદ્યોગ સારી રીતે જામ્યો અને શણુની માગણી ખીજ બજારોમાં વધારે વધતી જતા હોવાથી તેમાં વિકાસ થવા માંડ્યો. તે દરમિયાન ઔધ્યોગિક ક્રાંતિ થઈ અને તેથી તેને વધારે ટેકો મળ્યો. ડંડી શણુ બનાવવાનું સ્થળ થઈ પડ્યું. ડંડીના શણુઉદ્યોગના ધમધોકાર વેપારથી બ્યોર્ન ઓક્લેન્ડ નામનો એક સફળદરજ, કલકત્તાની નજીક શણુ બનાવવાની એક મીલ બાંધવાને લલચાયો. કલકત્તામાં તે મીલ તેણે ૧૮૫૫ની સાલમાં બંધાવી. સને ૧૮૫૫થી ૧૮૭૩ સુધીમાં આવી પાંચ મીલ બંધાઈ ગઈ હતી. છતાં મીલો ધીમે ધીમે વધતી જતી હતી. એકાએક આ મીલોએ દોઢ વર્ષમાં એટલો બધો નફો કર્યો કે માત્ર બે વર્ષમાં ખીજ તેર નવી મીલો બંધાઈ. હવે મીલોની સંખ્યા વધવાથી શણુનું બજાર ડગ્યું. મંદી વધવા લાગી. નવાં બજારો શણુનાં વેચાણુ માટે હાથ કરવાના સજ્જત પ્રયત્નો થવા લાગ્યા. સને ૧૮૭૭માં અમેરિકામાં એક બજાર હાથ થયું અને ૧૧ વર્ષ પછી તે બરાબર જામ્યું. સને ૧૮૮૯ની સાલમાં દાક્ષણ અમેરિકાનાં બંદરોએથી સોનાની ગીનીની નિકાસ થવા લાગી.

આ અરસામાં કાચા શણુની માગણી પરદેશમાં ઘણીજ વધવા માંડી અને શણુનાં કારખાનાં હિન્દુસ્તાનમાં વધારે અને વધારે માલ ઉત્પન્ન કરતા થયાં. ઇંગ્લાંડમાં અને અમેરિકામાં શણુનાં કારખાનાં વધી પડ્યાં

અને કાચા શણુંને માટે ભારે માગણીઓ શરૂ થઈ. શણુંનો કાચો માલ પરદેશ ચઢતો થઈ ગયો.

બંગાળા ઇલાકામાં નિયમિત ઋતુસર વરસાદ પડવાથી, ભીની આબોહવા, કૃષ્ણ પ જમીન ઇત્યાદિ હોવાથી, તે ઇલાકા શણુંની વાવણી કરવાનું ઉપયોગી સ્થાન થઈ પડ્યું છે.

બંગાળામાં ૨૩.૮ લાખ એકર જમીન ખેડાય છે. જેમાં ૧૦ ટકા જેટલી જમીનમાં શણુંનું વાવેતર થાય છે.

શણના વેપારની મંદીનાં કારણો:—

- (સ)-(૧) સને ૧૯૨૯ થી અગાઉ નહિ જેએલી તેવી વેપારની મંદી બધા દેશોને જેવી પડી, અને તેની અસર પણ તેમને લોગવની પડી છે. આ વેપારી સામાન્ય સંકટની સ્થિતિ જુદા પ્રકારની છે.
- (૨) કાચા માલની ઉત્પત્તિ તથા બનાવટ જોઈએ તે કરતાં વધારે પ્રમાણમાં છે;
- (૩) ખેતીવાડીથી ઉત્પન્ન થતો માલ વપરાશ કરતાં વધારે મોટો છે;
- (૪) મહાન વિગ્રહ પછીથી આર્થિક સમતોલપણું દુનિયાને એકે દેશ રાખી શક્યો નથી. અસરપરસ માલની કિંમત એક સરખી નથી રખાતી. ૧૯૨૯ ના સપ્ટેમ્બર મહીના પછી આ સ્થિતિ વધારે અને વધારે બગડતી ગઈ છે.
- (૫) ૧૯૨૯ ના સપ્ટેમ્બર મહીનામાં અમેરિકામાં મોટું વેપારસંકટ આ-મું. ન્યુયોર્ક સ્ટોક એક્ષચેન્જ લાગી પડવાથી માલની કિંમતો અસ્થિર બની ગઈ અને ગગડી ગઈ.
- (૬) હાણીપરી જરૂરિઆતની ચીજોનો મોટો ભાગ વપરાશ માટે જોઈએ તે કરતાં વધારે છે અને વધારાનો માલ જાથુક પડી રહે છે.
- (૭) બેન્કિંગની દૃષ્ટિએ અંગભૂત કારણ પૈસાનાં કારણો છે. સર હેન્રી સ્ટ્રાકીશના શબ્દોમાં સોનાનું ચલણી નાણું આ સ્થિતિને માટે જવાબદાર છે. આ સોનું દુનિયાનાં એકાદ બે સ્થળે ખરાબ રીતે વહેંચાઈ ગયું છે. દુનિયાની ૭૫ ટકાની વસ્તી વેપારની સદ્વસ્તતા સોના ઉપર રાખે છે. સામાન્ય રીતે થોડાજ પ્રમાણની સોનાની વહેંચણી, માલના ભાવ અને તેની કિંમત ઉપર વધારે અસર કરે છે. સોનાનો મોટો જથ્થો અમેરિકામાં અને ફ્રાન્સમાં ભેગો થઈ ગયો છે. યુરોપના બધા દેશોને અને અમેરિકાને પણ આ દુનિયાઈ વેપારી મંદીથી સોસવું પડે છે, તો હિંદુસ્તાન તેમાંથી મુક્ત રહેવાની આશા ધરાવી શકે નહિ.

- (૮) સને ૧૯૩૦ ના વર્ષમાં સવિનય ભંગની હિલચાલ શરૂ થઈ. પરદેશી માલનો સખત બહિષ્કાર થયો. અરસપરસ માલની લેવડદેવડ થતી અટકી. બજારો અસ્થિર બની ગયાં અને વેપારીઓ મોઢા કરતા અટક્યા. ગ્રેટબ્રિટને શણુના માલની નિકાસ રૂ. ૭-૫૭ કરોડથી ઘટાડીને રૂ. ૨-૨૩ કરોડની ઘટાડી નાંખી. '

અમદાવાદ.

૩૫૯૫ ૬૦૨૨

ધતિહાસશિક્ષણ સુંદર કરવા માટે

ધતિહાસ ચારિત્ર્યનું ઘડતર કરે છે, દેશપ્રેમ ખીલવે છે, મનુષ્ય-સ્વભાવનું યથાર્થ જ્ઞાન આપે છે, અને મનુષ્યનું જીવન રસિક બનાવે છે. ખીજા કેટલાક ઉદ્દેશો પણ ધતિહાસશિક્ષણથી સિદ્ધ થાય છે. પણ તે કયારે? જ્યારે ધતિહાસશિક્ષણ સુંદર રીતે અપાય ત્યારેજ. ધતિહાસ-શિક્ષણ સુંદર રીતે આપવા માટે નીચેની બાબતોને અનુસરવું જોઈએ:—

૧. બને ત્યાંસુધી ઐતિહાસિક સ્થાનો પ્રત્યક્ષ બતાવી ધતિહાસ શીખવવો, કે જેથી વિદ્યાર્થીઓને ધતિહાસ શુ છે તેનો ખરો ખ્યાલ આવે, તેઓ સાચો ધતિહાસ શીખે અને એ વિષય તેમને રસિક લાગે. વર્ષમાં એકાદ બેવાર તો ઐતિહાસિક પર્યટન અવસ્ય કરવું અને આજુબાજુમાં આવેલાં ઐતિહાસિક સ્થાનો બતાવવાં. ખરૂં ધતિહાસ-શિક્ષણ આ છે; નહિ કે પાઠ્ય પુસ્તકનું ગોખણ.

૨. સુંદર ધતિહાસશિક્ષણમાં ખીજી અગત્યની બાબત, ઐતિહાસિક ચિત્રો, સિક્કા, હથિયારો, લેખો, ખંડિઓના વગેરેનું દર્શન છે. ગામમાં સંગ્રહસ્થાન હોય તો ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને લઈ જઈ, બતાવવા યોગ્ય વસ્તુ બતાવીને ધતિહાસનો આબેહુબ ખ્યાલ આપવો. વળી તે વધુ રસિક કરવા માટે કાગળ, કાર્ડ બોર્ડ કે માટીથી ઐતિહાસિક નમુનાઓ જેવાકે—મુગટ, ઢાલ, તરવાર, બખતર, રણસિંગડું, સિદ્ધાસન, કિલ્લો વગેરે વિદ્યાર્થીઓ પાસે બનાવરાવવા.

૩. ધતિહાસનું શિક્ષણ “નાટ્ય પ્રયોગ” દ્વારા આપો કે જેથી ધતિહાસનું શિક્ષણ જીવંત અને રસિક બને, અને ધતિહાસશિક્ષણના સર્વ હેતુઓ સિદ્ધ થાય.

૪. જે બાબત નાટ્યપ્રયોગ કરનાં રસીલી વાતો દ્વારા સારી રીતે કહી શકાય તે બાબતમાં વાર્તાપદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો. ધતિહાસ એ

૫ છઠ્ઠો વિષય:—આરોગ્ય.—

કન્યાઓ માટેનાં ધો. ૪, ૫ અને ૬ માટે નક્કી કરેલો અભ્યાસક્રમ.

૦૦ સાતમો વિષય:—સોયાકામ—

આ વિષયની લેખી પરીક્ષા થશે નહિ. પરીક્ષકની રજા ઉમેદવારોને—

(અ).—પોતાને બંધબેસતો થઈ રહે તેવો કબળો વેતરવો અને જોડવો પડશે.

(બ).—કન્યાઓ માટેની પ્રાથમિક શાળાનાં પહેલાંનાં ધોરણોના ધારામુજબ નક્કી કરેલા અભ્યાસક્રમ માટેનાં દોરાકામના નમુનામાંથી કોઈ પણ નમુનો તૈયાર કરવો પડશે અને તણવાનું તેમજ થીગણાં મારવાનું કામ કરવું પડશે.

(ક).—નીચેનામાંથી કોઈ નાનો નમુનો બનાવવો:—

ગુંથવાનું, સોયાથી દોરાનું ગુંથણકામ અથવા તો દેશી ભરતકામ.

૧ આઠમો વિષય:—નીચેના ઐચ્છિક વિષયોમાંથી એક વિષય.—

(૧) સૃષ્ટિજ્ઞાન.—કન્યાઓ માટેનાં ધોરણ ૪ અને ૫ માટે નક્કી કરેલો અભ્યાસક્રમ.

(૨) ચિત્રકામ.—પ્રાથમિક કમિટીએ ધોરણ ૬ માટે ઘડેલો અભ્યાસક્રમ. સંગીત—નીચેનો અભ્યાસક્રમ:—

(૧) સંગીતના સ્વર.—

નીચે જણાવેલા સંગીતના આર સ્વરોના ભેદનું જ્ઞાન અને તે સ્વરો તેમજ સ્વરોના પાંચ રીતના આરોહઅવરોહ ગાઈ બતાવવા:—

સ્વરોનાં નામ પરસ્પર સંબંધદર્શક આદોહનોની સંખ્યા

પંડૂજ	૨૪૦
દો. ઋષભ	૨૫૬
ઋષભ	૨૭૦
દો. ગાંધાર	૨૮૮
ગાંધાર	૩૦૦
દો. મધ્યમ	૩૨૦
તીવ્ર મધ્યમ	૩૩૭½
પંચમ	૩૬૦
દો. ધૈવત	૩૮૪
ધૈવત	૪૦૫

કો. નિયાદ	૪૩૨
નિયાદ	૪૫૦
પડજ	૪૮૦

(૨) સંગીતના તાલનું માપ:—

(૧) કેરવા, દાદગ, રૂપક, વિલંબિત કેરવા, ઝપતાલ, ચોતાલ અને ત્રિતાલ, આ તાલનો તફાવત વિદ્યાર્થીઓએ સમજવો જોઈએ, તેમજ તેમાં ખાલી અને ભરેલા તાલ પાડી બતાવવા જોઈએ અને મોટેથી માત્રા ગણી બતાવવી જોઈએ.

(૨) વિલંબિત, મધ્ય અને ના. એ ત્રણ લયમાથી ગમે તે એક લયમાં કોઈ ઝીજ ગાઈ ઉપરના તાલમાથી કોઈ બે તાલનું માપ આપી બતાવવું.

(૩) મુરવારત રાગો:—

(૧) રાગમાં આવના બે જિન્હા મહિત કોઈપણ સાત રાગોની તેમના યોગ્ય આરોહી ચાવરોહી સ્વરોની તેમજ વાદી, સંવાદી અને અનુવાદી સ્વરોના જ્ઞાન માથેની વ્યાખ્યા.

(૨) તાલ સાથે કોઈપણ ત્રણ રાગો યોગ્ય સ્વરાવર્તનના રૂપમાં ગાઈ બતાવવા.

(૩) રાગ અને તાલ વગેરે ઉપર યોગ્ય ધ્યાન આપી કેળવણીખાતાની કન્યાવાચનમાળાની કવિનાઓ અને રાષ્ટ્રગીત ગાઈ બતાવવા.

(૪) ઉપરની કવિનાઓમાંથી ગમે તે બે કવિનાઓ તાલ ઉપર ધ્યાન આપી અચરકરની સ્વરમાલામાં ઉતારવી.

(૫) સિતાર, દિલરૂબા, વાયોલીન કે દિંદી દારમોનિયમ ઉપર યોગ્ય સ્વરરચના પ્રમાણે નીચેના પગાડી બતાવવા:—

- (અ) આવી એક સ્વરમાલા.
- (બ) એકપદ.
- (ક) એકવૃત્ત.
- (ડ) રાષ્ટ્રગીત.

ટીપ:—સાદગાન, ચિત્રકામ અને સંગીત એ ત્રણ ઐશ્વિક વિષયોમાંથી ઉમેદવારે એક વિષય લેવો પડશે.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્ટુ. ઇન્સપેક્ટર મા. ના તા. ૧૬-૪-૩૩ ના ક્રમ નં. ૫૮૨ અનુસાર).

પાઠ્યપુસ્તક, કન્યામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	અન્ય કર્તૌ	પ્રગટ કર્તૌ (કેશાલુ સહિત)	નકલ દીધાયા માટે મંજૂરી કિંમત રૂ.આ.પા.	રિમાર્ક
હિંદુતાનના મુખ્ય ઇતિ- હાસ (૧૯૩૨ની આવૃત્તિ)	મિ. બી. એન. મર- ચંદ અને મિ. એન. એમ. મહેતા.	પ્રાફેસર એસ. આર. દાની- દકર, સામ્રાજ્ય-ડન્ટ, ન્યુ ઇંગ્લેન્ડ રફલ, પુના સીટી. મિ. એચ. જી. વાંળરીઆ લક્ષ્મીનર, ખાર, મુંબઈ ૨૨	૦-૧૨-૦ પાંચ પુસ્તક	માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
ગદ્ય પ્રવેશ ભાગ ૨, ખંડ ૧લો (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એચ. જી. વાંળરીઆ	"	૦-૧૦-૦	"
ગદ્ય પ્રવેશ ભાગ ૨-ખંડ ૨ન્નો (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૧૦-૦	"
નવીન ભૂગોળના ભાગ ૩ન્નો (૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. એચ. ચોક્સી	મિ. એમ. એચ. ચોક્સી, હેડ માસ્ટર, પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.	૦-૭-૦	"
સૃષ્ટિ નિરીક્ષણ ભાગ ૨ન્નો (૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	આખાંતર કર્તૌ મિ. એમ. જી. પટેલ	મેસર્સ કરસનદાસ નારણ- દાસ એન્ડ સન્સ, નાણામંદ. સુરત	૦-૧૦-૦	"
દુનિયાની ભૂગોળ (૧૯૩૨ ની ગુજરાતી આવૃત્તિ)	" " મિ. એ. એમ. પરીખ	મેસર્સ લોગમેન્સ ઓન એન્ડ કો. લિ: નીકોલરોડ, મુંબઈ	૨-૪-૦	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
શબ્દકોશ ગુજરાતના ઇતિ- હાસની સચિત્ર સહેલી યાત્રી- આ (ચોથી આવૃત્તિ) ફરી છપાઈ	મિ. બી. પી. સાહ	મિ. બી. પી. સાહ, હેડ- માસ્ટર, તાલુકા સ્કૂલ કોલોડા	૦-૪-૦	આયામક સ્કૂલો માટે.

૯	કાકી અને બીટ વાતો (પહેલી આગતિ)	મિ. શરદચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય	ગાંધિ આદિત્ય મંદિર, સુરત	૦-૩-૦	ઇનામ અને લાયબેરી	"
૧૦	ધારા નળી. (ઝિસ) (બીટ આગતિ)	મિ. વેરસી	મિ. વેરસી, બાલસાહિત્ય કાર્યોલય રોડેર	૦-૩-૦	"	"
૧૧	મારી મારી વાતો ભાગ ૩ તે (પહેલી આગતિ)	મિ. આર.એન.રાહ	બાલચંદ્રન કાર્યોલય બાજવાડા, વડોદરા.	૦-૪-૦	"	"
૧૨	મળીઓ (પહેલી આગતિ)	મિ. ચરનકીરી.	મિ. નાગરામ ઇ. પટેલ	૦-૩-૦	"	"
૧૩	ગુપ્તો (પહેલી આગતિ)	મિ. એન. ઇ. પટેલ	મગડા, સુંગઈ	૦-૩-૦	"	"
૧૪	ઉદર દેશ (પહેલી આગતિ)	"	"	૦-૩-૦	"	"
૧૫	આજીવન ક્યાઓ (પહેલી આગતિ)	મિ. સુબંધુ આત્યાનંદ	ગુર્જર ગ્રંથશાળા કાર્યોલય, અમદાવાદ	૦-૮-૦	"	"
૧૬	મનોમરી કાવ્ય (૧૯૭૨ ની આગતિ)	મિ. ઝોગ. એસ. પાંદ	મિ. મહાશંકર સોમેશ્વર	૦-૧-૦	"	"
૧૭	પ્રાણીપુરાણ (પહેલી આગતિ)	મિ. નરગજાલ વીમાનાળા	પાંદ, ડોરી પોળા, વડોદરા	૦-૩-૦	"	"
૧૮	કર્મની સંહાર અને તાત્કાલીન બંગોળ (પહેલી આગતિ)	મિ. પી. એ. બંદ	મિ. પી. એ. બંદ, રતન તલાવ, શુકાર બિરડીંગ ડગલી.	૦-૩-૦	ડીઝર્સ લાયબેરી	"
૧૯	મહિપ્રાંશ ઝિરનિમ્ની માન્ય બંગોળ (બી આગતિ)	મિ. બી. પી. માલ	મિ. બી. પી. માલ, હેડમાસ્ટર, તાતુકા રસ્તા, ડગોડા	૦-૫-૦	"	"
૨૦	અનમ્મ મણિત પોરણ રજુ (પહેલી આગતિ)	મિ. આર. પી. અનમ્મ	મિ. આર. પી. અનમ્મ, નેમ. બી. ઝોમ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરગદ	૦-૪-૦	"	"

ધોરણ ૩મું (પહેલી વ્યાવૃત્તિ) આપણો	મિ. રી. જી. ભ. માંકડ	મિ. સી. જી. ભ. માંકડ, રાજકોટ પરા	૦-૪-૦	"	પ્રનામ અને લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગલેબો માટે.
(પહેલી વ્યાવૃત્તિ) સીવંલુ, ભરત અને વેતરવાની કળા (સચિત્ર પહેલી વ્યાવૃત્તિ)	જેન શુશીલા દલાલ	જેન શુશીલા દલાલ, તુલસી-૨ દાસ મેન્શન, ગીરગામ ગોકરેડ, મુંબઈ.	૦-૪-૦	"	પ્રનામ અને સ્કોલર્શ લાયજેરી	છોકરીઓની પ્રાથ- મિક સ્કૂલ માટે અને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ કેલેન્ડર માટે.

(અંગ્રેજીમાં સહી) જી. એ. કાદરી. ફોર એલ્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૧૯-૧-૧૯૩૩ના પત્ર નં. ૧૪૩૧૧માં ફરેલી મુત્તાનુસાર.)

મુંબઈ ઇલાકાની ઉડ્ડશાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	અંચકતોનું નામ	પ્રગટકર્તા કે પુસ્તકોલરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	થા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક
અસાન સરદ-ઓ નહવ, હીરસ- ઓ અબ્બલ. (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી વ્યાવૃત્તિ)	મિ. મુશતાક અહમદ હેડ માસ્તર, ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલ. પહેલી વ્યાવૃત્તિ)	લેખક	૦-૪-૦	ઉર્દૂ પ્રાથમિક સ્કૂલોના ધો. ૪ થા માટે પાઠ્ય- પુસ્તક તરીકે.	
અરઝોશ તફસીર, (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી વ્યાવૃત્તિ)	મિ. મોદી આપુ. મોહમદ.	લેખક, દક્તર-ઓ. ફુરાની તહરીક, દેરાળાદ (ટુકન)	૧-૦-૦	ઉર્દૂ પ્રાથમિકમાં હુનામ અને લાયજેરી માટે.	

૩	" શાકાસી, (મને ૧૯૩૩ મુદતી મહામહાકવિયાન, બી.એ. ઈંગ્લીશ ટીચર, મુન્ડલીંગ હાઈસ્કૂલ, રાજગરાત, (પંજાબ)	તાલીમ એન્ડન્સિસ, મોહલી રોડ, લાહોર.	૦-૩-૦	"
૪	અમરની કી રુલાનો (")	"	૦-૪-૦	"
૫	તાસીએ-ધરામ, (૧૯૩૧)	એરેન્જ, બંગલ સટલાય રેડોર લાહોર	૦-૫-૦	"
૬	અખવાડી રુલાનીયા, (૧૯૨૮)	"	૦-૮-૦	"
૭	અન્નો કી ગીત, (મને ૧૯૨૬ની પહેલી આગતિ)	લેખક	૦-૮-૦	"
૮	દરબારે રીમાવાન, (મને ૧૯૩૦ ની પહેલી આગતિ)	"	૦-૮-૦	"
૯	બુમ્મદિઆ-એ. બદીદ પહેલી પ્રતાપ. (મને ૧૯૩૧ની પહેલી આગતિ)	એમર્મ એકમિનન એન્ડ કો. પિતિરો, સુબર્મ અને કવકતા	૦-૧૨-૦	૧૧મર્મલાયગેરી માટે.
૧૦	અફગાન-એ. હિંદ, મને ૧૯૩૦ ની પહેલી આગતિ)	"	૦-૧૨-૦	"
૧૧	બામુન લીનામ, (ડીગર્મ માટે) (મને ૧૯૩૨ની પહેલી આગતિ)	શેષ બદર્મ, શલિત પ્રવેશ અને બામુન લીમાળ ઝોડિમ, પુલ રેગન રોડ, રાજગરાત.	૦-૬-૦	"
૧૨	ધારે બન્નોમ પાશ પહામ, (મને ૧૯૩૨ની પહેલી આગતિ)	લેખક	૦-૨-૦	હિંદુ ગ્રામ. રુદ્ધો-ભાં દનામ અને લાયબ્રેરી માટે.

૨.કીશન કીકાભાઈ પાવાગઢીઆ	૫૪૦૩	૫.મગનલાલ જયશંકર દાકર	૬૧૦૦
૩.રાયસીંગ નારણભાઈ પટેલ	૫૩૦૫	૬.સુનીલાલ કાળીદાસ દવે	૫૮૦૬
૪.કુલચંદ હોઝલભાઈ ભગત	૪૮૦૨	૭.લક્ષ્મીકાન્ત મહાસુખરામ દાકર	૫૩૦૮
૫.ચીમનલાલ માતરભાઈ ગામેટી	૪૮૦૧	૮.રાયચંભાઈ હીરદાસ પટેલ	૫૩૦૬
૬.રમણીલાલ સુરજભાઈ પટેલ	૪૮૦૦	૯.ઉસ્માનમીઆં અનુમીયા	૫૧૦૮
બીજું વર્ષ		મીરઝાં	
૧.ભગવાનજી ભાણુભાઈ	૬૬૦૬	૧૦.બાવાભાઈ દુબળ ભંડારી	૪૯૦૯
આંપાનેરી		૧૧.મોનોલાલ પ્રભુરામ જોષી	૪૮૦૭
૨.મણીલાલ ગોવર્ધનદાસ	૬૧૦૭	૧૨.લ'ચુભાઈ આત્મારામ જોષી	૪૮૦૩
ભાવસાર		૧૩.બુલેશ્વર સોમેશ્વર જોષી	૪૭૦૩
૩.દુર્લભભાઈ હરિભાઈ નાયક	૬૧૦૬	૧૪.ગ કરલાલ માધવરામ ભટ્ટ	૪૬૦૮
૪.સોમેશ્વર વસ્તારામ ભટ્ટ	૬૧૦૫	૧૫.કેશવલાલ અમરતલાલ શાહ	૪૬૦૭
		૧૬.મગનલાલ અમઘારામ બલભટ્ટ	૪૪૦૩
		૧૭.સોમશીંગ મોનીશીંગ બલભટ્ટ	૪૨૦૨

નવરોજ પેસ્તનજી વકીલ સ્કોલરશિપ માટેની પરીક્ષા

અમદાવાદ શહેરમાં અને તેની આસપાસ આવેલી મરકારે માન્ય કરેલી કોઈપણ શાળાની હિંદી બાળાઓને નવરોજ પેસ્તનજી વકીલની ચાર સ્કોલરશિપો આપવા માટે સ્પર્ધાની પરીક્ષા મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજમાં શુક્રવાર તા. ૨૫-૮-૩૩ અને ત્યારપછીના દિવસોએ સવારના ૧૧ થી સાંજના પાંચ વાગતા સુધીમાં લેવામાં આવશે.

૨. પરીક્ષા મે. ઉત્તર વિભાગના એન્જીનેયરિંગ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ તરફથી લેવામાં આવશે. પરીક્ષામાં બેસવાની અરજી "મે. ઉત્તર વિભાગના એન્જીનેયરિંગ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ, અમદાવાદ" એ શિરનામે કરવી. અરજી તા. ૧૮-૭-૩૩ અગર તે પહેલાં તેઓ માહેબને મળવી જોઈએ. નક્કી થએલી તારીખ પછી એક પણ અરજીનો સ્વીકાર કરવામાં આવશે નહિ.

૩. ઉમેદવારની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલરશિપની રકમ અને મુદત વગેરેની માહિતી આ પરીક્ષા માટેના નિયમોમાં આપવામાં આવી છે.

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી.

અમદાવાદ

તા. ૪-૫-૩૩.

(મહી) મણીલાલ ચતુરભાઈ શાહ

ઉપપ્રમુખ

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી

જાહેરખબર

શ્રીઓ માટેની બાઈન ટ્રેનિંગ કૉલેજ, રાજકોટ

પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૩૩

આ કૉલેજની ચાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ને શુક્રવારે સવારના અગિયાર વાગે કૉલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

આ કૉલેજમાં દાખલ થવાને જે બાઈઓ ઇચ્છા રાખતી હોય, તેમણે હકીકતનું એક પત્રક પોતાની શાળાનાં મુખ્ય શિક્ષિકા મારફત અમારા તરફ મોકલી આપવું. એ પત્રકની સાથે સ્કૂલકમિટીના મેમ્બરો તરફથી અથવા પોતાના મામના કોઈ જે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો તરફથી મેળવેલા સહવર્તનના પ્રમાણપત્રની ત્રણ નકલો પણ મોકલવી. હકીકતનું પત્રક* તથા સહવર્તનના પ્રમાણપત્રની ત્રણ નકલો મોકલ્યાં મોકલી તા. ૧૫ મી ઓગસ્ટ સુધીમાં અમને મેળી જ્યાં જોઈએ, ત્યારપછી આવેલાં પત્રકો સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવાના સંબંધમાં ઉંમરની કોઈ ખાસ મર્યાદા રાખવામાં આવતી નથી, પરંતુ કૉલેજમાં દાખલ થતી વખતે જેની ઉંમર પુરાં ૧૫ વર્ષની હોય છે, તેનેજ દાખલ કરવામાં આવે છે. ૧૫ વર્ષથી ઓછી તેમજ ૨૫ વર્ષથી વધારે ઉંમરની બાઈઓને કૉલેજમાં દાખલ કરવામાં આવતી નથી.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૦૨ ના જન્યુઆરિ માસના ગુજરાત શાળાપત્રમાં પ્રગટ થએલ કન્યાશાળાના પાંચમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ લેવામાં આવશે.

અભ્યાસક્રમ સંબંધી સૂચના

સીવણ—પરીક્ષા વખતે નીચે પ્રમાણે તૈયાર સીવણકામ પ્રત્યેક ઉમેદવાર એને પોતાની સાથે લાવવું જોઈએ:—એ સોયાની બિનની ગલેચી, અને ધાંધરી, ઝલણ.

ભાષા—ગદ્ય:—ક. વા. પુ. ૨ જુલું પાઠ ૧ થી ૪૩.

ભાષા—પદ્ય:—પાઠ્યપુસ્તક:—રાસતરંગિણીમાંથી નીચેનાં કાવ્યો.

સખીઓ, કાચલબેતી, આંણાં, ભાઈબીજ, વાતસલ્ય

ક. વા. પુ. ૨જુલું નીચેની કવિતાઓ—પાઠ ૭, ૧૮, ૨૧, ૩૫

લેખન:—અ (૧) વાચન પાઠોમાં આવતી તથા ઇતિહાસને લગતી વાતો લખાવવી. (૨) પત્ર લખવાની જુદી જુદી તરફ બતાવવી.

(૩) ઐતિહાસિક પ્રસંગોનું તથા રચણાનું વર્ણન લખાવવું.

* હકીકતના પત્રક માટે જુઓ શાળાપત્ર પુસ્તક ૬૭ પૃષ્ઠ ૨૭૭

જા વિભાગ અ માં કરાવેલા લેખનના સિધ્ધ થએલાં મનોયત્નો સુંદર અક્ષરે લખાવવાં.

જે બાઈઓ કોલેજના દાખલ કરવા યોગ્ય જણાશે તેમની શારીરિક તપાસ કાર્ડિયાવાડનાં જનાના મેડિકલ ઓફિસર સાહેબ પાસે કરાવવામાં આવશે.

સ્ત્રીઓ માટેની બાઈન ટ્રેનિંગ કોલેજ, } મંજુલા મહેતા
રાજકોટ, } લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ
તા. ૧-૫-૩૩.

તા. ૩.—જે બેનોને બોર્ડિંગમાં રહેવા જમવાની સગવડ જોઈતી હોય તેમણે અગાઉથી ખખર આપવી. (૨) આવા બેનોને પરીક્ષા અગાઉ ચાર દિવસથી વધુ સગવડ મળશે નહિ માટે બદલું વહેલા ન આવવું.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન—પ્રાવેશિક પરીક્ષા

સને ૧૯૩૩

૧. આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેનની આજુ સાથની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૧ સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૩ ને શુક્રવારે ૧૧-૦ વાગે આ કોલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૨. નીચેની કલમ ૩ થીમાં જણાવેલી કોઈપણ પરીક્ષા પાસ થએલા ઉમેદવાર કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપી શકશે; પરંતુ ૧૬ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના તથા ૨૨ વર્ષથી વધારે ઉંમરના ઉમેદવારો કોલેજમાં સામાન્ય રીતે દાખલ થઈ શકશે નહિ પરંતુ બે. ઇ. સ્ટે એજન્સિના કોઈપણ સ્ટેટની કે એજન્સિની કોઈપણ શાળામાં ઓછામાં ઓછા છેટ્તા બે વર્ષથી કામ કરતો શિક્ષક ૩૦ વર્ષની ઉંમર સુધી કોલેજમાં દાખલ થઈ શકશે.

૩. દરેક ઉમેદવારની અભ્યાસ સંબંધી લાયકાત ઓછામાં ઓછી નીચેનામાંથી એક જોઈશે:—

(ક) સરકારી ફળવણીખાતાએ નિયત કર્યા મુજબ સાતમું ધોરણ પાસ.

(ઘ) વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પાસ.

(ગ) સરકારે મંજૂર કરેલી કોઈપણ શાળામાં અંગ્રેજી ધોરણ ચોથું પાસ.

૪. ઉપરની કલમ ૩ થી પ્રમાણેની લાયકાતવાળા ઉમેદવારે મુકરર ફરિયાદ ફોર્મમાં પોતાની અરજી તા. ૧૫ મી ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૩ મંગળવાર અગર તે પહેલાં આ ઓફિસે મેળી જાય તેવી રીતે મોકલી આપવી તથા આ અરજીની સાથે ઉમેદવારે જે શાળામાંથી કલમ ૩ થી

પ્રમાણેની પરીક્ષા પાસ કરી હોય તેના મુખ્ય શિક્ષકનું મુકરર કરેલ નમુના પ્રમાણેનું સર્ટિફિકેટ ભગવી મોકલવું.

૫. (ક) અપૂર્ણ અથવા અનિયમિત રીતે પુરેલાં અને વખતસર નહિ પહેલેલાં સર્ટિફિકેટ તથા અરજીઓ કોઈપણ સંતેજામાં રખાકારવામાં આવશે નહિ.

(જ) દરેક ઉમેદવાર માટે જૂદા અરજી તથા જૂદું સર્ટિફિકેટ જોઈશે.

૬. પરીક્ષા માટે કોઈ દાખલ ફી લેવામાં આવશે નહિ પણ રેશન-નરી વિ. ખર્ચના માટે આ ઓફિસ વખતો વખત નક્કી કરે તે રકમ દરેક ઉમેદવાર પાસેથી પરીક્ષા શરૂ થયા પહેલાં લેવામાં આવશે.

૭. મુખ્ય સરકારના કેળવણીખાતા તરફથી સને ૧૯૧૭ માં પ્રસિદ્ધ થએલા ગુજરાતી સાતમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ પરીક્ષા લેવાશે પણ ગુજરાતી વિષયની પરીક્ષા નીચે મુજબ લેવાશે:—

માર્ક

(ક) લેખી પરીક્ષા	{	૧. ગુજરાતી સરકારી વાચનમાળા પુસ્તક સાતમાના સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠોની લેખી પરીક્ષા	૫૦
		૨. વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ, પિંગળાચરે નિર્ણય	૫૦
		૩. અક્ષર	૨૦

(જ) મેલની પરીક્ષા ૩૦

આ પરીક્ષા માટે સાતમા યોપડીની નીચેની કવિતાઓ મુખપાઠ તથા અર્થ સાથે લેવાને મુકરર કરેલી છે:—

પાઠ ૩, ૭, ૧૧, ૧૫ (ફક્ત ધર્મ વિષેની), ૩૨.

(ગ) સાયન્સ તથા આરોગ્યવિજ્ઞાનના વિષયમાં વે. ઇ. રે. એ. ના મહે. એન્ડુ. ઓફિસર સાહેબના સર. નાં. ૭ તા. ૨૬-૬-૨૮ થી સુધારેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે (આ અભ્યાસક્રમ “સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષક” ના નવેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે).

(ઘ) ભૂમિતિના સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મે ૧૯૩૩ ના સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષકમાં છપાયેલ છે તે મુજબ પરીક્ષા લેવાશે.

૮. છેક નાના કદના કાનની કે આંખની શક્તિમાં ખોમીવાળા, બોખડા કે અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળા તથા દાકતરી પરીક્ષામાં નાપાસ થએલા ઉમેદવારને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

૬. હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજમાં એક પ્રાવેશિક વર્ગ જુન આખરથી ખોલ-
ામાં આવે છે જેમાં માત્ર ૫૦ વિદ્યાર્થીઓનો સમાવેશ છે.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન,

મ. છ. મહેતા

રાજકોટ તા. ૨૧-૫-૩૩.

એ. પ્રિન્સિપાલ.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેનની પ્રાવેશિક પરીક્ષા

ઉમેદવારની અરજીનો નમુનો

(આ અરજી પોતાના હાથદસ્તની જોઈએ)

મહેરખખ હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ માટે

મુ. રાજકોટ.

વિનંતિ એ છે જે રાજકોટ મુકામે યનારી આવતી પ્રાવેશિક પરીક્ષા-
માં ખેસવાની મને પરવાનગી આપવા મહેરખખની કરશો.

આ સાથે મારું સર્ટિફિકેટ રજુ રાખું છે.

તા. આપનો આગ્રહિત સેવક

(સહી, નામ, આપનું નામ તથા અટક)

પૂરું શિરનામું :—

જા. નાં.

ઈનામપત્રક

ભરૂચ જિલ્લો

જણેર	રા. ભીમસિંહજી ખુમાનસિંહ- જીએ	૬—૦—૦	ભીલ તથા અંત્યજ આ- ળેને કપડાં વહેંચ્યાં.
દાદા	રાજ નેપતસિંહ દાજી બાવાએ સ્વ. નહારસિંહ પહાડસિંહની વાર્ષિક ક્રિયા પ્રસંગે	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	"	૧૩—૮—૦	પિતૃજના રકાખી પ્યાલા વહેંચ્યા.
હામોટ	મિ. બાપાલાલ ગરખડદાસ વૈદો	૩—૦—૦	પરખ ફંડમાં આપ્યા,
		૧—૦—૦	તથા રકાહિટ ફંડમાં
		૩—૦—૦	આપ્યા તથા મોકાઈ વહેંચ્યા.
રવિદગ	સ્કૂલ કમિટીના ચેરમેન સા- હેબ અહમદ ઈસમાઈલ અને કરમાલીના પોલિસ પટેલ મુલેમાન ઇસપજીએ	૧—૦—૦	"

કદામના	પા. ત્રીભોવન નારણજીએ	૨૦-૦-૦	સ્કૂલમાં ઘડિઆળ બેટ આપ્યું.
પાલેજ	મિ. રેવાશંકર આસાશંકરભાઈ	૨૦-૦-૦	મેલેરીઓ રીપેર કરાવી તથા પથર નજાવી આપ્યા.
	મિ. ઈશ્વારીમ પટેલ ગોળવાળા તથા મિ. રણછોડસંગ ઇન્દ્રસંગે	૧૧-૦-૦	પરંચ માટે ચિત્તળની પવાલી આપી.
માતર	મે. ભદ્રચ જિજ્ઞાના કલેક્ટર સાહેબે વિઝીટ કરીને અણુસ્તુના ગરબડ રણછોડે પોતાના પુત્રના લગ્ન. પ્રસંગે	૧-૦-૦	કન્યાશાળામાં સાકર વહેંચી.
		૧૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળના ચાચા તથા સાકર વહેંચી.
ઝણોર	મસ્તુપુરાના દેવે મહીશંકર ગીરંતશંકરે	૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં પવાલાં
કારેલા	પટેલ ભીખાભાઈ ગીરધરભાઈ તથા બાઈ જમનાં પટેલ ગુલાબભાઈ રણછોડભાઈની વિધવાએ	૧-૦-૦	તથા મિઠાઈ વહેંચી.
		૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા સાકર વહેંચી.
દીવ્યનગર	કાઝીઆ પટેલ પંચ તરફથી	૧૦-૦-૦	સ્કાલિટ ટુંપ હનુમંત મેનોને ત્રાંચાનું મોઢું બુગલ લાવી આપ્યું.
	મિ. તલસી નરોત્તમ બીલે	૧૮-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
		૧-૦-૦	તથા લાયબ્રેરી ખાતે આપ્યા.
કારેલા	પટેલ કુલાભાઈ બાપુભાઈ એ બાઈ દરખા લક્ષ્મીલાલસની વિધવાએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
		૧૨-૦-૦	"
	પા. લક્ષુભાઈ બાઈભાઈ એ પોલિસ પટેલ ત્રીકમભાઈ દા-જીભાઈ એ	૧૨-૦-૦	
		૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
આમોદ	માતરના મે. દરબાર સાહેબે મેળાવણ વખતે પધારી	૭-૦-૦	સ્કાલિટ ફંડમાં આપ્યા.

સુરત જિલ્લો.

ધરાખણા	તીથલના મે. ડાક્ટર ધનંડયા હીરજીભાઈ પટેલે	૧૪-૦-૦	સ્કૂલને ઘડિઆળ બેટ આપ્યું.
ખતોદ	સ્કૂલ કમિટીના ચેરમેન મિ. બીખાજી રસ્તમજી પટેલે	૪૮-૬-૦	સ્કૂલમાં ચાલતાં પુસ્તકો તથા હારડોનિઆમ તથા નકશા વગેરે આપી

તીથલ	મિ. ડૉ. સાહેબ ધનજીશા હી-૨૨-૪-૦૦	પહેલાંના બાકી રહી ગએલા તથા બાજી મુધીના મળી માંડવીની શાળામાં સ્ટેટ તથા ચણા વગેરે વહેંચ્યા.
	રજલાઈ પટેલે	
ચીખલી	મિ. ચતુરભાઈ ડાલાભાઈએ પંડ્યા અંબારામ દુર્લભરામે	૩-૪-૦૦
	મિ. શંકરલાલ પંડ્યાએ	૩-૮-૦૦
	મિ. જમશેદજી ફરામજી ઇટાલીયાએ	૫-૦-૦૦
		૩-૦-૦૦
સાપણ	મિ. વલ્લભભાઈ દાજી ખત્રીએ	૨-૦-૦૦
	છોટાઉદેપુરના કદોઈ રતનલાલ ભગવાનદાસે	૮-૦-૦૦
	મિ. ભીમભાઈ રણછોડજી દેસાઈએ	૧-૦-૦૦
	મિ. લક્ષ્મીદાસ વેણીદાસ ગાંધીએ	૧-૦-૦૦
ઉગરસાડી	મિ. ગુલાબભાઈ ભગવાનજી દેસાઈએ	૮-૦-૦૦
		પટેલ ફળાયા કલાસ ઉમરસાડી મુખ્યમા કાપડ છોકરીઓને વહેંચ્યું.

શાળાપયોગી ક્રોડકૃત્યુક તરીકે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ થી કિં. ૦-૫-૦
 - *૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ થી ૦-૨-૬
 - *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો (પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ થી ૦-૨-૦
 - *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ ને (પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ થી ૦-—
 ૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. બુક આ. ૪૪ થી ૦-૬-૦ (૫-૬-૭ નોપડીનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)
 ૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી મા. ૫ સુધી) આ. ૧૬ થી ૦-૨-૦
 ૭. ગુજરાત પ્રાંતની જૂગાણવિદ્યા આ. ૧૬ થી ૦-૧-૬
 ૮. ગુજરાતના સવળા ભગ્નીતા કુકરોત્તરોને ત્યાંની મળમે. મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. સાદની કેપનિ, ડે. પાનકાર નાકે—ન. અમરાવાદ.
- પ્રિમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડળના માજી ડે. એ. ઇ. મુ. કમલવંજ.

મં. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુચારેલા અખ્યાસક્રમ મુજબ

ખહાર પડ્યાં છે । ખહાર પડ્યાં છે ।

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન ચોખનાથી લખાએલાં

અંગ્રંગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાર.]

આખરોથી { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ હું :
જાળવનાર માટે { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાર.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ બું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાર.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૯-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ બું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

મોરીશંકર જટારાંકર લટ્ટ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, મુરત.

મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
આસિ. મારતર,
સિટિ હાઇસ્કૂલ,
અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
રીવીશર, અમદાવાદ

સચિત્ર શબ્દચિત્ર

સામ્રા ૨૨×૩૫

કિંમત ૧-૦-૦

આ શબ્દચિત્રથી બાળક સમજાણ પૂર્વકનું વાચન શીખી જાય છે. અર્થ વિનાનું વાચનજ ન હોય તેવું તેને સમજાય છે. આજની પ્રાથમિક શાળાની અર્થ વિનાનું વાચન વાંચવાની મોટી ફરિયાદ છે, તે શબ્દચિત્ર દૂર કરે છે. ઉપરાંત આજ ચિત્રોને કાર્ડ બોર્ડના કકડા ઉપર છપાવેલ છે. જે બાળક ચિત્રની મદદથી વાંચી જઈ શકે છે. અગર તો તે થોડીએક શબ્દની ચિટ્ટી પેટીમાંથી લઈ જાય અને તેને લગતું ચિત્ર તેના ઉપર ગોઠવે કે જેથી તે સાચામાં સાચું વાચન વાંચી શકે છે અને આ કાર્ય કરવામાં તેને ખૂબ મજા પડે છે, ઉપરાંત તેનામાંથી રસ અને એકાગ્રતાનું દર્શન થાય છે.

તમારી શાળા માટે મંગાવો.—

નકશાની કિંમત	૧—૦—૦
શબ્દચિત્રની પેટી	૦—૧૦—૦
ચિત્ર અને શબ્દની પેટી	૦—૧૨—૦

જેયંદ તલકેશી એન્ડ સન્સ,
વઢવાણ સીટી.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં

શાળાપયોગી પુસ્તકો

દરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦
બાળવીર (સ્કાઉટ વિશે)	૦-૮-૦
ઠસરત અને હિંદુ	૦-૧૨-૦
ધરમાં અને બહાર	૦-૧૨-૦
રમવાની રમતો	
આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨	૦-૧-૬
બાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧	૦-૩-૦
" " ભા. ૨	૦-૪-૦
નવીન દળથી લખાએલું	

બાળસાહિત્ય

મથુરદાસ આખ્યાન	૦-૪-૦
ભીમસાવર્ય	૦-૪-૦
વીર અગિમ-સુ અને મહાદા	૦-૮-૦
આવાહીન અને દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦
બાળસંગીતમાળા (હારમોનિયમ ગાઈક)	૦-૩-૦
સાહિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૦

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
અમદાવાદ સહેલી ભૂગોળ	૦-૨-૩
*સરળ ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ	૦-૪-૦
મુંબઈધુલાકો (હિંદુસ્તાનસહિત)	૦-૫-૦
સંવાદ સંચય	૦-૧૦-૦
બાળગીત	૦-૧-૦
બાળિકાગીત	૦-૧-૦
*શાળાપયોગી વાર્તાઓ	
ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૦
ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા,	૦-૪-૦

હાલમાંજ

ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલી સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ

આત્યારસુંધી બહાર પડેલી ભૂગોળોમાં આ પહેલી ભૂગોળ ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલી છે. બાળકો પોતાની મેળે વાંચી સમજી શકે તેવી લખા છે. આકર્ષક રંગીત નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક જિલ્લાની હકીકત નવીન દળથી આપેલી છે.

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જળાધારનું કે દમોએ થોડા વખત હિપરજ્ઞ ચોપડીઓની ફોકન ફલાઈ છે જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા કોપિ, ફોઈન, નોટબુકો, રબર, પેન્સિલ, પુટ, કંપાસ, હોલર, કાગળ વગેરે ધણાજ ફીદાયત ભાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવશે. દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિમત તથા કમિશન જેવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. ખીજેથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદતાં પહેલાં હમારી મુલાકાત લેવા વિનવતી છે.

અંદુલાલ મણીલાલ પરીખ
ખડાયતા બુકડીપો,
રીચરિડ—અમદાવાદ.

રમણિક પી. કેઠારી
રીચરિડ—અમદાવાદ.

* પાઠ્યપરતક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[વિષય-સાદરલાલ અમૃતલાલ દવે]

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી

વ્યાકરણો ઘણા લખાયા છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સીધી એનાં સુદર છે તે બાળક મુશ્કેલી સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓને બોલે સહેલા કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલોમાં હાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હુ ૦-૩-૦

" ૨ જી ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક બૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઘુ પછી ભૌગોલિક ચર્ચા

દરદરો સાથે અને નવી રેલવે

, મહાકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના બધા વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી બધા છે. બીજાં છુની બધી લખાઈલાં અને અગ્રુદ પુસ્તકો ખરીદવા કરતા આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષે પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન માર્ગ.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૦૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે

મંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને મંતોષ થયેલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી બધા છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાયેલી પદ્ધતિ અનુસર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું માર્ગ જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરિડ, અમદાવાદ

મુખર્ષી, ઇલાહાબાદ સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વિદ્યાર્થીઓના સિદ્ધાંતોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે પ્રમાણિત (ગોલ્ડન ય ના માટે)
દેશસ્તરેથી તરીકે મંજૂર કરેલું
અને અત્યાસક્ષમ અને અનુસરીને નવીન
દ્રષ્ટિથી ચિત્તબદ્ધ

સરળ આળ અંગ્રેજી
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

અને

બોગીલાલ કશવલાલ પટેલ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

અને

વસનજી દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુખર્ષી ઇલાહાબાદ સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વિદ્યાર્થીઓના સિદ્ધાંતોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે પ્રમાણિત (ગોલ્ડન ય ના માટે)
દેશસ્તરેથી તરીકે મંજૂર કરેલું

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

અનુમુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

મુખર્ષી ઇલાહાબાદ સરકારી કેળવણીખાતાએ

હિંદો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ હરદુભાઈ પટેલ, અને
પ્રદીપભાઈ અમૃતલાલ ઠાકર.

કિંમત ૦-૧૨-૦

હાલના જમાનાને અનુસરી ઉત્તમ
રીતે શિક્ષણ આપવું હોય
તો વાંચો

આળઅભ્યાસ

અને

શિક્ષણ પદ્ધતિ

આ પુસ્તકોમાં માનસંશાસન તેમજ
શિક્ષકશાસ્ત્રની ઉલ્લાસમાં ઉલ્લી ટબની
શોધી માર્ગોમાં જાણેલી હકીકત સરળ અને
સરસ રીતોમાં મુખ્યમાં આવી છે.

વેપાલ-મુ. હો. ચોટસી એમ. એ.
દેશસ્તરે પ્રે. રા. પ્રેમિય કોલેજ

મુખર્ષી ઇલાહાબાદ સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વિદ્યાર્થીઓના સિદ્ધાંતોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે પ્રમાણિત (ગોલ્ડન ય ના માટે)
દેશસ્તરેથી તરીકે મંજૂર કરેલું

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

બનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુપ્રાદેશવાસી કરનાર

મૂળભૂત હીરાલાલ ચોટસી

એમ. એ.

દેશસ્તરે પ્રે. રા. પ્રેમિય કોલેજ, અમદાવાદ
પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તો. ક-નુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦
વાળા નેહરો તો વધી તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાના છૂટા તથા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા
ધોરણ સાર

આરોગ્યવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજારાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી
છૂટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજારાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકાર તાલ-અમદાવાદ

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓગસ્ટ અને ૧૯૩૩

“નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસોની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણાં બાપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાયદો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી બીજડે છે, અને જરૂરજરૂર આપણાં મુત્યુ પછી સત્યની દૃઢ અને ધીમા વિકાસને સાથે વધારે ઝડપથી થયેલાં હોવાનો કારણ જરૂર સાચી યોજના ઘડી કાઢશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મુખ્યબાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી “કાયમ” ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ હજનવાલે છાપ્યું.
સલાખાસ રોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

મ. નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	શિક્ષણમાં આંખનો ઉપયોગ...	૨૫૩
૨.	વિદ્યાર્થી જીવનમાં ઉપયોગી બાબતો...	૨૫૬
૩.	હોલ બાળક...	૨૬૧
૪.	પાઠમાં રસ...	૨૭૦
૫.	ભદ્રાકાના જૂનતરંગ...	૨૭૪
૬.	નિર્બંધ શિક્ષણ...	૨૭૭
૭.	બાળકો પ્રત્યે આપાત્ત દુર્લક્ષ...	૨૮૧
૮.	પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ, લાપચેરી માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકો...	૨૮૪
૯.	મુખર્જી ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકો...	૨૮૭
૧૦.	ઇનામપત્રક...	૨૯૪
૧૧.	ખાનગી ગૃહસ્થાપના...	૪૫

શાળાપયોગી સ્ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજુર થએલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦
- *૨. સરળ કન્યાનામ આ. ૧ લી ૦-૨-૬
- *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાનાં ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦
- *૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૪ નો
(પ્રાથમિક શાળાનાં ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦
૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રો. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ધોરણનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)
૬. નવું સરળ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૨-૦
૭. ગુજરાત પ્રાંતની જૂગણવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬
૮. ગુજરાતના સમજા નાચીતા છુકસેસરોને ત્યાંથી મળશે.
મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,
ડે. પાનકાર તાલુકો—મુ. અમદાવાદ.
- પ્રિમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોડળના માણ ડે. એ. ઇ. મુ. કંપનવાળા.

ગુજરાત સાઠાપત્ર

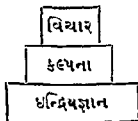
પુસ્તક ૭૨]

ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૩

[અંક ૮

શિક્ષણમાં આંખનો ઉપયોગ

આપણા સર્વ જ્ઞાનનું મૂળ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન છે. આપણા મનમાં જે કંઈ વિચાર કે લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે તેનો આધાર આપણને મળેલા ઇન્દ્રિયજ્ઞાન ઉપર હોય છે. કોઈપણ વિચારનું પૃથક્કરણ કરીશું તો આપણને તેના આધારરૂપ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળી આવે છે. જે બાબતનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોતું નથી તેનો ખ્યાલ મગજમાં આવતો નથી. જે મનુષ્ય જન્મથી બહેરો હોય તેને કોઈપણ રીતે કઠોર કે કોમળ અવાજના ભેદનું જ્ઞાન થઈ શકશે નહિ; તેથી બાળકને જે પ્રથમ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન મળે છે તેની મદદથી કલ્પનાનો વ્યાપાર ચાલે છે અને તે કલ્પનાની સામગ્રીમાંથી વિચારની ક્રિયા ઉદ્ભવે છે; એટલે મનુષ્યના જ્ઞાનના પાયારૂપ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન છે. તેના ઉપર કલ્પનાનો એક મજલો લેલો કરવામાં આવે છે. પણ તેનું કદ નાનું હોય છે. વળી કલ્પનાના ઉપર વિચારનો એક મજલો તૈયાર કરવામાં આવે છે. નીચે પ્રમાણે આપણા જ્ઞાનનો આકૃતિકારા ચદ-ઉત્તરતા પ્રમાણમાં ખ્યાલ આપી શકાય છે:—

વિચાર કરવા માટે ઉપર જણાવ્યા મુજબ આપણને ઇન્દ્રિયજ્ઞાન થાયું જરૂરનું છે. જેટલા પ્રમાણમાં પ્રત્યક્ષ અધુરું અને અચોક્કસ હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં વિચાર ખામીભરેલો હોય છે. આ કારણને લીધે બાળકને ચોક્કસ અને વિશેષ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન આપવા માટે તેની કેળવણીમાં પદાર્થ-પાઠ અને સાદૃશ્યજ્ઞાનની યોજના ધડવામાં આવી છે. તેના જીવનમાં ઇન્દ્રિયજ્ઞાનની આટલી બધી અગત્ય છે, તેનો ખ્યાલ કેટલાક શિક્ષકોને નહિ હોવાથી તેમને મુખ્યત્વે શબ્દજ્ઞાન આપવામાં આવે છે. તેને લીધે તેનો જ્ઞાનવિકાસ અપૂર્ણ રહે છે અને તેની તર્કશક્તિ કુદિત થઈ જાય છે.

બાળકને જે ઇન્દ્રિયજ્ઞાન કુદરતી રીતે મળે છે, તેમાં આંખનો હિસ્સો ઘણો મોટો છે. આંખદ્વારા આપણને કોઈપણ વસ્તુના આકાર, રંગ, કદ તથા અંતરનું જ્ઞાન મળે છે. 'કેરી' જેવા પદાર્થના જ્ઞાનનું પૃથક્કરણ કરતાં જણાઈ આવે છે કે તેમાં આપણી જાણે ઇન્દ્રિયજ્ઞાનનો સમૃદ્ધ હોય છે. આંખ વડે તેનો લીલો રંગ, તેનો લંબગોળ આકાર, તેનું અમુક ભતનું કદ તથા તે આપણથી કેટલા અંતરે છે તે જાણીએ છીએ. કાન વડે તેના પરવાથી થતો અવાજ જાણવામાં આવે છે. નાકથી તેની સુગંધ જણાય છે. સ્પર્શથી તેના લીસાપણાનો અનુભવ થાય છે અને તેને ખાવાથી તેની અટકા કે મિઠાશનું જ્ઞાન થાય છે. વળી તેને સ્નાયુ વડે દાખવાથી તે કંઈક કે નરમ છે એવું જ્ઞાન થાય છે. આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોદ્વારા મળેલા અનુભવોના સમૂહને આપણે 'કેરી' એવું નામ આપીએ છીએ. તેને લીધે કુદરતના લુધ લુધ પદાર્થનું જ્ઞાન આપણને મળે છે; પણ તેમાં આંખના જ્ઞાનનો હિસ્સો ઘણો મોટો છે તે તરત જણાઈ આવે છે. આપણા જ્ઞાનનો લગભગ ટૂંકા ભાગ નેત્રેન્દ્રિયદ્વારા પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનનો હોય છે. જે વસ્તુ-સ્થિતિ આવી હોય તો બાળકની આંખ કેળવીને તેને જેટલા પ્રમાણમાં વિશેષ જ્ઞાન મળે તેવો પ્રયત્ન દરેક શિક્ષકે કરવો જોઈએ. કુદરતી નિયમ મુજબ તો બાળકને આરંભમાં જેમ બને તેમ વધારે પ્રમાણમાં સુરેખ અને સાદું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળે તેવી-ગોઠવણ કરવી જોઈએ. કેટલાક શિક્ષકો બાળક પાસે નાનપણથી વધારે વંચાવવા ઇચ્છે છે તે ભૂલભરેલું છે. શબ્દ-જ્ઞાનનો આધાર પ્રત્યક્ષજ્ઞાન ઉપર હોય છે, તેથી તેને પ્રથમ તો આંખ. કાન, સ્પર્શ, હાથ વગેરે ઇન્દ્રિયોદ્વારા સારા પ્રમાણમાં જ્ઞાન આપવું જોઈએ અને શબ્દજ્ઞાન તેને પાછળથી મળવું જોઈએ. જે બાળકને શબ્દજ્ઞાન બહુ વહેલું મળે છે તો તેનો મનોવિકાસ અટકી જાય છે અને તેના મગજમાં જે ખ્યાલ આવે છે તે અપૂર્ણ અને ભૂલભરેલો હોય છે.

બાળકની આંખ કેળવવા માટે જુદા જુદા સાધનનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે. તેને જે કંઈ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળ્યું હોય છે તે ખામીવાળું હોય છે. તેને વધારે સ્પષ્ટ અને સચોટ કરવા માટે પદાર્થનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. તેવા પદાર્થો માટે કંઈ ઝાઝું ખર્ચ કરવું પડતું નથી. જે શિક્ષક ઉત્સાહી હોય છે તો તેવાં સાધન સહેજમાં તે તૈયાર કરી શકે છે.

બાળકના મગજ ઉપર આંખદ્વારા જે છાપ પડે છે તે સચોટ અને સ્પષ્ટ હોય છે. અમુક બાળક સાંભળવા કરતાં જોવાથી તે તરત યાદ રહી શકે છે; તેથી શિક્ષણમાં જેમ અને તેમ આંખનો વિશેષ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જે બાળકને તે પ્રથમ વસ્તુદ્વારા તેને જ્ઞાન આપવું. દા. નદી વિષે શીખવવાનું હોય તો ત્યાં લઈ જઈ પાસે વહેતી નદી બતાવવી. જે તે ન બને તો તેનો નમુનો બનાવી તેનો ખ્યાલ તેને આપવો. જે તે પણ ન બની શકે તો તેનું ચિત્ર બતાવવું. ચિત્રના અભાવે કાળા પાટીઆ ઉપર અમુક આકૃતિ કાઢી નદીનો ખ્યાલ ઉત્પન્ન કરવો. જે શિક્ષકને કા. પા. બપરવાની ઇચ્છા ન થાય તો તેણે શબ્દવર્ણનથી તેનો ખ્યાલ આપવો; પણ તેવું જ્ઞાન ધણું અચોક્કસ અને અપૂર્ણ હોય છે, તેથી વસ્તુ, નમુનો, ચિત્ર, આકૃતિ અને શબ્દ એ બાળકને જ્ઞાન આપવાનાં સાધન છે. તેમાં ઉતરતા પ્રમાણમાં જ્ઞાનની સ્પષ્ટતા તથા સચોટતા રહેલી છે. જ્ઞાન આપવાનું હલકામાં હલકું સાધન શબ્દ છે અને તેનો ઉપયોગ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. અલબત્ત દરેક પ્રસંગે સાધનનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર નથી, પણ બાળકને તો પ્રથમ તેવા જ્ઞાનની ખાસ જરૂર છે. મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ શબ્દજ્ઞાન વડે તેવી વસ્તુનો ખ્યાલ મગજમાં ઉપજાવી શકે છે, પણ તેનો આધાર તેને નાનપણમાં મળેલા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઉપર રહે છે. ઘણી વખત ખુદ વસ્તુ કે નમુનો મળી શકતાં નથી. તેવે પ્રસંગે શિક્ષકે ચિત્રનો ઉપયોગ કરવો. તેના અભાવે તેણે અવશ્ય કાળા પાટીઆનો ઉપયોગ કરી આકૃતિદ્વારા બાળકને સગજથી પાડવી જોઈએ. અંકગણિતમાં અમૂર્ત બાળકો વિદ્યાર્થીની સમજાવવાની હોય છે તો તે માટે સંખ્યાશિક્ષણ હોય તો કાંકરા કે બીજા પદાર્થનો ઉપયોગ સહેજમાં થઈ શકે છે. અપૂર્ણાંકના ખ્યાલ માટે આકૃતિ દોરવાની જરૂર છે. તેનાથી તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ તેને આવે છે. આવી આવી ઘણી બાબતો છે કે જે આંખનો ઉપયોગ કરી સચોટ રીતે શીખવી શકાય છે.

શબ્દ જ્ઞાન એ જ્ઞાન આપવાનું હલકામાં હલકું સાધન છે, પણ આપણે મુખ્યત્વે તેનો જ ઉપયોગ કરીએ છીએ; તેથી આપણાં બાળકોની અવ-

લોકન શક્તિ જોઈએ તેવી રીતે ખીલતી નથી. વળી તેને વસ્તુનો ઘણો જાણો ખ્યાલ આવવાથી તેની કલ્પનાશક્તિ મંદ પડી જાય છે. કોઈપણ વસ્તુના સચોટ ખ્યાલ માટે પ્રથમ તેને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળવું જોઈએ. આ જ્ઞાનના અભાવે તેના મનનો વિકાસ અપૂર્ણ રહે છે. આ કારણને લીધે ઉપર જણાવ્યા મુજબ દરેક શિક્ષકે ખાસ કરીને બાળશિક્ષણમાં જોટલો બને તેટલો આખનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

વિદ્યાર્થી જીવનમાં ઉપયોગી બાબતો*

જે ખરો વિદ્યાર્થી છે તેને મન તો વિદ્યા એજ તેના અર્થ છે; એટલે વિદ્યા એજ તેનું જીવન છે. કુદરતે તે અવસ્થામાં વિદ્યાર્થીની જિજ્ઞાસા તીવ્ર રાખેલી હોય છે. જો નવું નવું જાણવાની વૃત્તિ સતેજ હોય છે તો જુદી જાતનું જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા લાંબા સમય સુધી ચાલુ રહે છે. જ્યારે તેવું જાણવાની વૃત્તિ મંદ પડે છે, ત્યારે વિશેષ જ્ઞાન સંપાદન કરવાનું મન થતું નથી. જ્ઞાનનો જે કંઈ સંગ્રહ તેણે પ્રથમ કર્યો હોય છે તે ઉપર તેના નિર્ણય ચાલે છે. જો તેના જ્ઞાનની સામગ્રી થોડી હોય છે તો તે ટુંકા વખતમાં ખુટી જાય છે અને તેના જુના વિચારો ઉપર તેને આધાર રાખવા પડે છે. આ કારણને લીધે દરેક વિદ્યાર્થીએ કોઈપણ પ્રકારે દુઃખ વેડીને પણ સારા પ્રમાણમાં વિદ્યા મેળવવાનું ધ્યેય રાખવું જોઈએ. જેમ પાકી કાઠીએ કાના ચકતા નથી તેમ ૨૫ વરસ થયા બાદ નવું જ્ઞાન મેળવવાની વૃત્તિ મંદ પડી જાય છે. આ અવસ્થામાં તેણે જે કંઈ જ્ઞાન મેળવ્યું હોય છે તેની મદદ વડે તે વિચાર કરી શકે છે; પણ કોઈ બાબતની નવી દૃષ્ટિ રાગજવાને તેને ઘણીવાર લાગે છે અને ઘણી વખત તો તે બાબત તેના મગજમાં ઊતરતી પણ નથી. આ ઉપરથી સહજ જણાય છે કે વિદ્યાર્થી-અવસ્થાનો સદુપયોગ કરી દરેકે જુદા જુદા વિષયોનું સારા પ્રમાણમાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.

વિદ્યા—સારી વિદ્યા મેળવવી એ ઘણી કઠણ બાબત છે. તેને માટે ઘણું તપ, આદરવું પડે છે, એટલે જૂખ, દુઃખ વગેરે સહન કરવું પડે છે; પણ જેને વિદ્યાનુરાગ છે તેને તે કંઈ લાગતું નથી; કારણકે વિદ્યાનુરાગો ન સુખં ન નિદ્રા. તેનું સર્વસ્વ વિદ્યારૂપ ધન હોવાથી તેના મનની એટલી

* મુખર્જીની ફેલોશિપ સ્કૃલમાં તા. ૧૦-૬-૩૩ ને દાન વિદ્યાર્થી સમક્ષ આપેલું બાબત સુધાન્વાધારા સાથે.

અધી ઉત્કંઠા હોય છે કે ખાવું, પીવું વગેરે મોજમજામાં તેનું ચિત્ત હોતું નથી. તે તો અહોનિશ નવું નવું જ્ઞાન મેળવવા મચ્યો રહે છે. ત્યાંસુધી વિદ્યાર્થીનું ચિત્ત કેવળ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામા મશગુલ થાય નહિ ત્યાંસુધી તેને ખરું જ્ઞાન મળતું નથી. વળી જ્ઞાનામૃત મોજન એ વચનનો તો અનુભવ ભાગ્યેજ મળી શકે છે. આની માથે બીજી એક આપત સારી પેઠે માદ રાખવી જોઈએ કે કુદરત આપણને કાર્ષ્ણ્ય વસ્તુ ગદ્ગત આપતી નથી. તંદુરસ્તી, પૈસો, યશ, જ્ઞાન વગેરે મેળવવા માટે તનતોડ મહેનત કરવામાં આવે છે તો તે મળી શકે છે. કુદરત આપણને જે કંઈ આપે છે તેને માટે તે અમુક પ્રકારની બદલાની અગેક્ષા રાખે છે. જે આપણે તંદુરસ્ત રહેવું હોય તો ખાવાપીવામાં મિત રહેવું જોઈએ. હવા, કસરત વગેરે આરોગ્ય સાચવવાના નિયમોનું સખત પાલન કરવું જોઈએ. ત્યાંસુધી સંયમદ્વારા કુદરતના નિયમો પ્રમાણે જીવન ગુમરવામાં આવતું નથી, ત્યાંસુધી સારી તંદુરસ્તી મેળવવાની આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે. તેજ પ્રમાણે જ્ઞાન મેળવવા માટે ઉગ્ર તપ આદરવાની જરૂર છે. મોજશોખની ચીજોમાંથી મનને પાછું ખેંચી લઈ સાદું જીવન ગાળવાનો દૃઢ નિશ્ચય થવો જોઈએ. ત્યાંસુધી અનેક ખીનજરૂરી બાબતોમાં મનની શક્તિ વ્યગ્ર થઈ તેના દુર્વ્યય થાય છે, ત્યાંસુધી ચિત્તની એકાગ્રતા થઈ શકતી નથી અને તે સિવાય કાર્ષ્ણ્ય જાતના સંસ્કાર મન ઉપર અસર કરી શકતા નથી; તેથી વિદ્યાર્થીઓએ જ્ઞાન મેળવવામાંજ ચિત્ત ઘાટાડી ઉંચા પ્રકારના જ્ઞાનનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ.

દરેક વિદ્યાર્થીની આલસાપા ઉંચી હોવી જોઈએ. જેમ બને તેમ જીવનનો આદર્શ ઉંચો રાખવાની જરૂર છે. જેટલા પ્રમાણમાં જીવનની ભાવના ઉંચી હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં આપણું જીવન ઉચ્ચતર બને છે. સારી ભાવના વગરનું જીવન એ સુકાન વગરના વહાણના જેવું છે. જે વસ્તુઓ આપણે મેળવવાની છે તે તરફજ આપણા જીવનનું ધ્યેય હોવું જોઈએ અને તેને અનુસરી આપણું ચારિત્ર ઘડાવું જોઈએ. એક અંગ્રેજ કવિએ કહ્યું છે કે “તાં વર્તન નમ્રતાવાળું હોવું જોઈએ, તારી અલિસાપા ઉંચી હોવી જોઈએ, કારણકે જે મનુષ્ય આકાશમાં તીર ફેંકવાની ઇચ્છા રાખે છે તેનું તીર, ખીજે માણસ જે ઝાડ ઉપરજ તીર ફેંકવાનું ઇચ્છે છે તેના કરતાં વધારે ઉંચે જઈ શકે છે.” વિદ્યાર્થીઓએ જ્ઞાન અને ચરિત્ર સંબંધી ઉંચી ભાવના રાખવી જોઈએ. તેના પ્રેરક બળ વડેજ તે આગળ ઉપર પ્રગતિ કરી શકે છે. સંસારની અનેક ઉપાધિ અને લાલચોથી

ખાસ જરૂર છે. વિદ્યાર્થી જીવનમાં આદર્શવિદ્યાર્થીની અનિયમિતતાને લીધે શરીરના બાંધા નિર્માણ કે નાણુક ચર્મ બન્યું છે. દરેક વિદ્યાર્થીના શરીરનો બાંધો બરાબર ખીલવો જોઈએ અને તેની સાથે તેનામાં શુભ, દુઃખ તથા શુભ, તરસ વગેરે અન્યથો વેદવાની તિન્નિ ન હોવી જોઈએ.

- બુદ્ધિના વિકાસનો આધાર જ્ઞાન ઉપર રહે છે. જ્ઞાનવડે આપણી સ્વદેશ વાસના તૃપ્ત થાય છે અને બુદ્ધિ પરિપુષ્ટ થાય છે. હાલમાં જ્ઞાન મેળવવા માટે વાચન અને અભ્યાસ એ ધારૂં ઉપયોગી સાધન ગણાય છે. પુસ્તકોમાં મંત્રહેલા વિચાર અભ્યાસદ્વારા આપણા પોતાના કરવા એ વાચનનો હેતુ છે અને તે ઉદ્દેશને અનુસરી શાળા, પાઠશાળામાં અમુક પાઠ્ય પુસ્તકો નક્કી કરવામાં આવે છે, તેથી કોઈ પણ પુસ્તકનો કેવી રીતે અભ્યાસ કરવો તે હવે આપણે જોઈએ.

દરેક જણે કોઈપણ ચોપડી વાંચતાં પહેલાં તે શા માટે વાંચવાની છે તેનો જરૂર વિચાર કરવો જોઈએ. જે કોઈ પુસ્તક હાથમાં આવ્યું કે તે વાંચ્યા કરવું એ જ્ઞાન મેળવવાનો સરળ માર્ગ નથી. નાઈ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે તો પ્રથમ વાચકના મનમાં વાચનનો હેતુ સ્પષ્ટ હોવો જોઈએ. અમુક પુસ્તકનો અભ્યાસ તેના જીવનના આદર્શને અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ તેના નિશ્ચય તેણે કરવો જોઈએ. ત્યારે આપણે અમુક પુસ્તક હાથપૂર્વક વાંચીએ છીએ ત્યારે તેમાં આપણને સારો રસ પડે છે, કારણકે તે વાંચવાને મન આતુર હોવાથી નવી બાબતો જુના જ્ઞાન સાથે જોડાઈ જાય છે. જે બાબતો તેને કામની નથી, તે ઉપર લક્ષ નહિ આપવાથી તેના ઉપયોગી મુદ્દા ઉપર ધ્યાન આપવાથી તે વધારે સારું ચિત્ત એકાગ્ર કરી શકે છે. કોઈપણ પુસ્તકનું વાચન શરૂ કરતાં પહેલાં લેખકને તેમાં શું કહેવાનું છે તેનો વિચાર તેની અનુકૂળશિક્ષા, મથાણું તથા પ્રસ્તાવના ઉપરથી પ્રથમ કરવાની જરૂર છે. તેણે જે દૃષ્ટિથી પુસ્તક લખ્યું હોય તે દૃષ્ટિ પ્રથમ પ્રાપ્ત કરવાની ખાસ જરૂર છે, કારણકે તે ધ્યાનમાં રાખવાથી તેનો લખવાનો આશય ઝટ પ્રદર્શન થઈ શકે છે. વળી તે વિષય મંત્રાંથી આપણે શું શું જાણીએ છીએ તેનું સરવૈયું આપણે તૈયાર કરી રાખવું જોઈએ. હવે વાચતી વખતે લેખક કયો નવો વિચાર આપણી આગળ રજુ કરે છે તે લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. તેના સમર્થનમાં તે કઈ કઈ દલીલો આપે છે તથા તેની સમજુતી માટે કયા કયા દૃષ્ટાંત તથા વિગતો રજુ કરે છે તેની તુલના તે વખતે કરવી જોઈએ. આખું એ પુસ્તક આ દૃષ્ટિથી વાંચવાથી ઘણો લાભ થાય છે. એ પુસ્તકો ગમે તેમ વાંચવાં તેના કરતાં દસ પુસ્તકનો સારો અભ્યાસ કરવો એ વધારે

માનકર્તા થઈ પડે છે. થોડું પ્રભુ સંગીન જ્ઞાન જીવનમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. જે કંઈ વાંચવામાં આવે તે આપણા જ્ઞાનરૂપી ચોકઠામાં ચોગ્ય રીતે ગોઠવાઈ જવું જોઈએ કે તેનો જ્યારે અપ પડે ત્યારે ઉપયોગ થઈ શકે.

દરેક પુસ્તકનું વાચન હેતુપૂર્વક કરવું જોઈએ એ ઘણી અગત્યની બાબત છે, એ ઉપરના વિવેચન ઉપરથી સ્પષ્ટ થયું હશે. કોઈપણ એક પુસ્તક વાંચવાથી સંતોષ માનવો નહિ. અમુક વિષય ઉપર એક લેખકે જે દૃષ્ટિ રજુ કરી હોય તે કંઈ સર્વોચ્ચ સત્ય હોતી નથી. તેના જેવા બીજા લેખકોએ શું શું લખ્યું છે તે જાણવાની ત્રિશાસા વિદ્યાર્થીનામાં હોવી જોઈએ. હંકામાં તેણે તે તે વિષયને લગતાં બીજાં પુસ્તકો વાંચી તેના જ્ઞાનની સામગ્રીમાં સારો વધારો કરવો જોઈએ. પુસ્તકના વાચન થયા પછી તેમાંની હકીકતનું તારત્મ્ય કાઢવાની જરૂર છે. તેમાંની બધી હકીકત સરખી રીતે ઉપયોગી હોતી નથી. જે બાબતો ખાસ જરૂરની હોય તે વિચારપૂર્વક તારવી કાઢવી જોઈએ. જે વિગતો હોય તે મૂકી દેવી, કારણ કે નકામી વિગતો યાદ રાખવાથી મગજ ઉપરનો બોલો વધે છે. મુખ્ય મુદ્દા યાદ રાખવાથી તે વિષયનું જ્ઞાન સાફ થાય છે. આ કારણને લીધે જરૂરી અને બીજીજરૂરી હકીકતનો તફાવત ધ્યાનમાં રાખી મુખ્ય વિચાર મનમાં દસાવવા જોઈએ.

પુસ્તકનું હેતુપૂર્વક વાચન થયું, તેને લગતાં બીજાં પુસ્તકો વાંચ્યા તેમજ તેમાંથી અગત્યની બાબતોની તારવણી કરી, પણ જ્યાંસુધી તેની મારામારતાનો વિચાર થાય નહિ ત્યાંસુધી તે ખરૂં જ્ઞાન છે એમ કહેવાય નહિ; તેથી દરેક વાચકે વાંચીને તે સંબંધી વિચાર કરવો જોઈએ, એટલે તેના સત્ય સંબંધી વિવેક કરવો જોઈએ. તે સંબંધી તેના જે વિચાર હોય તે રજુ કરી તેની ટીકા કરવી અને આવા સંઘટનદ્વારા તેણે તેનું જ્ઞાન સંગીન બનાવવું. જ્યાંસુધી વાંચેલી બાબતો ઉપર તેના વ્યક્તિત્વની છાપ પડતી નથી ત્યાંસુધી તે જ્ઞાન તેનું પોતાનું થતું નથી. લેખકનો અમુક બાબત સંબંધી ગમે તેવો વિચાર હોય પણ આપણે આપણી વિચારદૃષ્ટિથી તેની તુલના કરવી જોઈએ. જ્યાંસુધી પુસ્તકમાંના વિચારની પરીક્ષા કરવામાં આવતી નથી ત્યાંસુધી આપણું જ્ઞાન ઉપલબ્ધિ રહે છે; તેથી વાચકે તેની કસોટી કાઢી તે વિચારને ગ્રહણ કરવો જોઈએ.

વિદ્યાર્થી જે કંઈ વાંચે તેને સારી પેઠે યાદ રાખવાનું છે. જો આગળ વાંચવામાં આવે અને પાછળ ભૂલી જવાય તો તેવા વાચનથી કંઈ પણ ફાલ થતો નથી, તેથી તેણે વાંચેલી બાબત યાદ રાખવાને પ્રયત્ન કરવો

નેઈએ. તેને માટે ઉપર જણાવ્યા મુજબ મુખ્ય બાબતો ઉપરજ વિશેષ ધ્યાન આપી તે યાદ રાખવી એ જરૂરી બાબત છે.

વાચનના સંબંધમાં એક અગત્યની બાબત એ છે કે તેણે જે વિચાર સંપાદન કર્યો હોય તેનો ઉપયોગ તેણે જીવનમાં કરવો નેઈએ. ન્યાંસુધી મગજમાં સંસ્કાર પડી રહે છે ત્યાંસુધી જીવન સુધરતું નથી. સંસ્કારનો ક્રિયામાં ઉપયોગ થવાની જરૂર છે. ન્યારે અમુક વિચારનો ઉપયોગ થાય છે ત્યારે તે વધારે સ્પષ્ટ અને સચોટ થાય છે. વિદ્યાર્થીએ વાંચેલી બાબત કાં તો વાર્તાલાપ, વાદવિવાદ કે લખાને પાડી કરવી નેઈએ. ન્યાંસુધી વિચારો અનુભવની બ્રૂમિકામાં આવતા નથી ત્યાંસુધી તે પરિપક્વ થતા નથી; તેથી વાચનની સાથે તેમાંના વિચારનો ક્રિયામાં અમલ કરવાની ખાસ જરૂર છે.

શરીર અને બુદ્ધિનો વિકાસ કેવી રીતે થાય તે જોયા પછી સૌથી વધારે અગત્યની બાબત ઉપર લક્ષ આપવાની છે અને તે હૃદયની કેળવણીની છે. હૃદયમાં દયા, આદ્રતા, પ્રેમ, વગેરે લાગણીનો સમાવેશ થાય છે. ન્યાંસુધી મનુષ્યના હૃદયનો વિસ્તાર થતો નથી ત્યાંસુધી તે મનુષ્યત્વ અનુભવી શકતો નથી. દૃઢ અને કસાએલા શરીરવાળો મનુષ્ય મલ્લ જેવો બળવાન હોય, વળી તેની બુદ્ધિ તીવ્ર અને તર્કસિદ્ધ હોય, પણ જો આ બંને શક્તિનો ઉપયોગ બીજાને હેરાન કરવામાં કે કસાવવા માટે કરવામાં આવે તો તે આસુરી વૃત્તિ છે એમાં કંઈ સંદેહ રહેતો નથી. તેવી વૃત્તિને કાચુમાં રાખી સુધારવાને માટે બીજા નિયામક વિચાર અને લાગણીની જરૂર છે અને તે પ્રેમ, અર્થસા, સેવા વગેરે જનતાની એકતાના ગુણો છે. તેને માટે શાળા કે પાઠશાળામાં ખાસ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. રાક્ષસી બુદ્ધિને સંયમમાં રાખવા માટે હૃદયના ગુણ કેળવવા નેઈએ. ન્યારે આ ત્રણે શક્તિનો યોગ્ય પ્રમાણમાં વિકાસ થાય છે, ત્યારે તે તેનું મનુષ્યત્વ અનુભવી શકે છે અને તેના જીવનનો હેતુ સિદ્ધ કરી શકે છે.

ઠોઠ બાળક

વર્ગશિક્ષણનો એક સામાન્ય દોષ એ છે કે વર્ગના દરેક બાળકની માનસિક શક્તિ સામાન્ય રીતે એકસરખી સ્વીકારવામાં આવે છે, અને એ માન્યતાને લીધે બાળકનું વ્યક્તિત્વ ધ્યાનમાં લેવામાં આવતું નથી. પણ દરેક અનુભવી શિક્ષકનો અંગત અનુભવ હોય છે કે કોઈપણ એ બાળકની શક્તિ

તે એક બાળકને માટે યોજવામાં આવી અને ગણિતનાં. સાદાં કોષ્ટકોના આધારે સદા દાખલા પણ ગણવા આપવામાં આવ્યા. કામમાં તેને રસ પડે એવા ઉપાય લીધા. વર્ગશિક્ષણ વખતે તેને આગલી હરોળમાં બેસાડવામાં આવ્યો. આમ બાર મહીના સુધી તેના ઉપર ખાસ દેખરેખ રાખવામાં આવી અને પરિણામ એ આવ્યું કે તેટલી મુદતમાં તે બીજા છોકરા-ઓની સાથે ચર્ધ ગયો.

શાળામાં બાળકનું આરોગ્ય એ પહેલી ધ્યાનમાં રાખવાની બાબત છે. તેમાં માળાપ તેમજ શિક્ષક એ બંનેનો સરખો જવાબદારી છે. ઘરમાં બાળકના રોગ કેટલીક વખત ધ્યાન આપ્યા વિના વધી પડે છે અને શારીરિક બોડખાંપણ રહી જાય છે. સળેખમ, ઉધરસ, ચાલુ તાવ વગેરે વ્યાધિઓ બાળકને ઘણું તુકસાન કરે છે, એટલા માટે એવાં દરદોના ખાસ છકતાર ખાસે પહેલી તકે બાળકને લઈ જઈ ચિકિત્સા કરાવી ઉપાય લેવા જોઈએ. શાળામાં પણ શિક્ષકે હરવખત બાળકના શરીરની તપાસ કરવી જોઈએ. દાલમાં કેટલીએક શાળામાં દાકતરી તપાસ થાય છે પણ વરસમાં એકાદ બે વાર તેવી તપાસથી કાંઈ લાભ થતો નથી. શિક્ષકે બાળકની જે કાંઈ બોડખાંપણ જણાય તેના તાકાદે રિપોર્ટ કરી શાળા તરફથી આપતા ઉપાય લેવરાવવા જોઈએ, અને બાળકને યોગ્ય-વ્યક્તિગત શિક્ષણ આપી તેને બીજાં બાળકોની સાથે રાખવો જોઈએ.

ગરિબાઈ:--બાળકની તંદુરસ્તી બગડવાનાં અને પાછળ પડી જવાનાં બીજાં મારખામા ગરિબાઈ પણ કારણ છે. આથી એમ ન સમજવું કે ગરીબ માળાપના બાળકો બુદ્ધિ વિનાનાં હોય છે. એવાં ઘણા પ્રસિદ્ધ દાખલા મળી આવે છે કે તેમાં માળાપનાં બાળકો અસાધારણ બુદ્ધિવાળા નીવડ્યા છે. અહીં સામાન્ય રીતે ગરિબાઈનો કારણરૂપે હિલ્લેખ કરવામાં આવે છે, એટલે કે ગરિબાઈને લીધે બાળકના વિકાસમાં શારીરિક વિકાસ અર્થે જે ખોરાકનાં પૌષ્ટિક તરવાંતી જરૂર છે તે બાળકના આહારમાં મળી શકે નહિ, અને એથી તેના શરીરનો વિકાસ થતો અટકે. આપણા ખોરાકમાં દૂધ, ઘી, ઘઉં અને તાજી શાકભાજી એ ઘણી અગત્યની વસ્તુઓ છે, પણ ગરીબ બાળકને આ મળી શકે નહિ એથી શરીર નબળું રહે છે. વળી માળાપના અનાનને લીધે બાળકની ખાસ નબળાઈમાં કયા ખાસ ખોરાકની જરૂર છે તે સમજાવામાં આવતું નથી અને કદાચ સમજવામાં આવે તો ગરિબાઈને લીધે માળાપથી તેવો ખોરાક બાળકને આપી શકાતો નથી. ગરિબાઈ અને ખજતપણને કૈવો સંબંધ છે તે જણવા માટે એક વખત એક કોઠો તૈયાર

પ્રજ્ઞાએ જોવું જોઈએ કે વર્ગમાં બાળકને બેસવાને માટે પુરતી જગ્યા છે. આ બાળક ધ્યાનમાં નહિ રહેવાથી બાળકે એક બીજાને અડીને સંક્રાંતિને બેસે છે અને તેથી છુટથી શરીરનું હલનચલન થતું નથી. બાળકના શરીરના હલનચલનથી લોહી શુદ્ધ થાય છે અને તેની અસર મગજના સ્નાયુઓ ઉપર થાય છે. વળી વર્ગમાં જોઈએ તે કરતાં વધારે બાળકે બેસાડવાથી હવામાં કાર્બોનિક ગેસ વધારે થાય છે અને તે પણ શરીરને નુકસાન કરે છે. હાલના જમાનામાં બાળકને પાટલીઓ ઉપર બેસાડવામાં આવે છે. આથી જમાનો અસાધ્ય વધી પડે છે અને તે ઉપરાંત એક પાટલી પર ત્રણ ચાર બાળક બેસે છે, એટલે તેઓ જકડાઈ જાય છે. બહુજ પાસે પાસે બેસવાથી શરીરની હીલચાલના અસાધ્ય બાળકને કંટાળો આવે છે અને તે ધ્યાન આપી શકતું નથી, અને 'પછાત' રહી જાય છે. વર્ગના ચોરસમાં પ્રકાશ ફેલી રીતે આવે છે તે પણ જોવું જોઈએ. કા. પા. ની ગોઠવણ, સિદ્ધકની બેઠક, આ બધી વ્યવસ્થા ઉપર બારીક ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. વળી કુદરતી ખોડવાળાં બાળકને કે માનસિક ખોડવાળાં બાળકને એવી રીતે બેસાડવાં જોઈએ કે તેની ખોડ તેને જોમ અને તેમ ઝોછી નુકસાન કરતો થઈ પડે. તા. તરીકે, બહેરું બાળક હોય તો તેને ખાસ આગળ બેસાડી તે માંસળી શકે તેવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ. તેવીજ રીતે આંખ નબળી હોય તેવાં બાળકોની પણ તેવી રીતે સંભાળ રાખવી જોઈએ. આવી કાળજી રાખવાથી શારીરિક ખોડખાપણને લીધે થતું નુકસાન આપણે અટકાવી અથવા તે ઓછું કરી શકીએ છીએ.

માનસિક નબળાઈ:—આવી બાળકની નબળાઈ ઘણા પ્રકારની હોય છે. ચંચળતા, બેધ્યાન, બેપરવા, સાહન, આળસ, મંદતા, મિશ્રણ, ચોર સ્વભાવ, બીજાને નુકસાન કરવાની આદત, વગેરે માનસિક વ્યાધિઓ છે, અને એને લીધે બાળક પછાત પડી જાય છે. બાળકનો સ્વભાવ ચંચળ હોય છે, એટલે કે તે એકજ કાર્યમાં લાગેા વખત સુધી ગુંથાઈ રહી શકતું નથી. આવા સ્વભાવને યોગ્ય દિશામાં વાળવો એ શિક્ષકનું કર્તવ્ય છે. ચંચળતા ધણે ભાગે ‘રસ’ ના અભાવે આવે છે. વારંવાર ચત્ન કર્યા છતાં બે તેના સ્વભાવની ચંચળતા ન મટે તો તેને માટે ખાસ ઉપાય લેવો જોઈએ; કારણ કે એવા સ્વભાવને લઈને બાળક વર્ગશિક્ષણમાં પાઠ્ય રહી જાય છે અને પરિણામે તેને અભાવો કે અણગમો આવે છે, અને તે આગળ વધતું ચટકી પડે છે. તેવીજ રીત બીજા ઉપર જણાવેલા માનસિક વ્યાધિઓને લઈને બાળક આગળ વધી શકતું નથી. કેટલાંક બાળક વર્ગમાં ધ્યાન આપી શકતાં નથી, કેટલાંક બેપરવા રહે છે, કેટલાંક અતિશય સાહસિક બની જાય છે. આ બધાં બાળકોની માનસિક શક્તિનું માઆપે તેમજ શિક્ષકે અવલોકન કરવું જોઈએ. આપણે ત્યાં શિક્ષકો તેમજ માઆપો બાળકના આવા માનસિક વ્યાધિ તરફ દુર્લક્ષ રાખે છે તે એક દોષગીરીભરેલી બાબત છે, કારણ કે બે પ્રથમથી તેવા વ્યાધિના સંચોટ ઉપાય લેવામાં નથી આવતા તો પરિણામે બાળકનો ભવ બગડે છે, એટલું જ નહિ પણ સમાજમાં નાગરિક તરીકે તેને કર્તવ્ય અદા કરવાનું છે તે તે કરી શકશે નહિ અને એથી સમાજને નુકસાન થાય છે. આવા વ્યાધિનો ઉપાય ખરેખર કાંઈ શિક્ષક કે માઆપના હાથમાં નથી. બીજા દેશોમાં તેવા માનસશાસ્ત્રી પાસે તે વ્યાધિવાળા બાળકને લઈ જઈ વ્યાધિની ચિકિત્સા કરાવવામાં આવે છે અને તેનો ઉપાય લેવામાં આવે છે. આપણી શાળાઓમાં તેવી કસોટી પણ નથી કે નથી તેવા માનસશાસ્ત્રીઓ કે જેમની પાસે બાળકને મોકલી શકીએ. શિક્ષકે તેવાં બાળકો સાથે મમતા તથા સહૃદયતાથી વર્તવું જોઈએ; કારણ કે ધમકીથી ઉલટા તેવા વ્યાધિને વધુ ઉત્તેજન મળે છે. બાળકનું માનસ સમજીને, તેનું હૃદય સમજીને તેની સાથે બે શિક્ષક વર્તન ચલાવે તો તેમાં ઘણા સુધારો થઈ શકે તેમ છે. જે જરૂરની બાબત છે તે એ છે કે દદતાથી એકસરખી રીતે બે તેજા બાળક પાસે કામ લેવામાં આવે તો તેની કેટલીક આવી ખોડ દૂર થાય.

લેખકના અનુભવની વાત છે કે એક વખત વર્ગનું નિરીક્ષણ કરતાં એક બાળકને વર્ગમાં કંઈ રસ ન લેતું જણાયું. બીજાં બાળકો ન્યારે

પ્રમોના ઉત્તર ઉત્સાહ અને આનંદથી આગતાં છતાં ત્યારે આ બાળક છેક નિઃશ્રેષ્ઠ માલમ પડ્યું. એ ત્રણ વખત બાળકની એવી રીતની સ્થિતિ જોઈ ત્યારે તેના વડીલને જણાવવામાં આવ્યું. તેના કારણમાં બાળકનું શરમાળપણું જોવામાં આવ્યું. તેના શિક્ષકે ત્યારે તેની સાથે મમતાથી અને આગ્રહપૂર્વક કામ લીધું ત્યારે તે બાળકમાં એતન આવ્યું, શરમાળ સ્વભાવ મટી ગયો અને વર્ગમાં બાળકો સાથે આનંદથી કામ કરવા મંડી પડ્યું. કહેવાની મતલબ એ છે કે વર્ગમાં લિન લિન પ્રકૃતિનાં બાળકો હોય છે. દરેક બાળકનો સ્વભાવ વ્યક્તિગત ધડાએલો હોય છે, એટલે શિક્ષકે તે દરેકના નિકટ પરિચયમાં જાણીથી આવી જવું અને દરેક બાળકના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરી ખોડ દૂર કરવાના ઉપાય હાથ ધરવા જોઈએ.

બાળકનો ખાસ અણુગમે:—શાળાના શિક્ષણમાં એવું અને છે કે અમુક બાળકોને અમુક વિષયોમાં રસજ પડતો નથી એવું માલમ પડે છતાં જો શિક્ષક બીજાં બાળકો જેટલાંજ એ વિષયોમાં હોશિયાર થવાની આશાએ ને આશાએ તેમની પાસેથી કામ લીધેજ નય, તો એથી પરિણામ એ આવે કે ખાસ માનસિક વલણ વિના બાળકને ત્યારે અમુક વિષય શીખવવામાં આવે; તો તેમાં તે બાળકની બુદ્ધિ અથવા મન પરેવાતું નથી. ઉપર ઉપરથી આપણને માલમ પડે કે તે શીખે છે છતાં અંદરથી તેની પ્રગતિજ ન થઈ હોય, એટલે એ વિષયમાં બાળક 'પછાત' રહી નય છે. એ અણુગમે આપણે રસ ઉત્પન્ન કરી દૂર કરી શકીએ, પણ જે મહત્વની બાબત છે તે એ છે કે કઈ પદ્ધતિથી તેવો વિષય બાળકને શીખવવો કે જેથી તેને તેમાં રસ પડે અને બીજા વિદ્યાર્થીઓની સાથે તે થઈ નય. વર્ગમાં ત્યારે આવાં બાળક 'માલમ પડે' ત્યારે એક જ પદ્ધતિથી વિષય શિક્ષણ થાય તો ઉપલા પ્રકારનાં બાળકોને હાનિ થાય છે. આધુનિક શિક્ષણ પદ્ધતિ આવી નતનજ બાળકોના અસ્થિતત્વનો સ્વીકાર કરે છે અને તે

આસ પદ્ધતિથી ઉપાય લેવાથી દૂર થઈ શકે છે અને આપણે તેને 'પછાત' થતું અટકાવી શકીએ. છીએ.

બીજાં કારણો:—સુધરેલા દેશોમાં બાળકને ઉપલા વર્ગમાં ચડાવવાનું ધોરણ અહીંના કરતાં જુદું હોય છે. ઉપલા વર્ગમાં ચડવાને માટે બાળક લાયક છે કે કેમ તેને માટે કસોટીપત્રો કે કસોટી પ્રશ્નો હોય છે. અમુક ઉંમરનાં કે અમુક વર્ગનાં બાળકો અમુક કસોટીમાંથી પસાર થવાં જોઈએ, એ ધોરણે કેટલીક એવી કસોટી કરવામાં આવે છે અને તેમાં ઉત્તીર્ણ થએલાં બાળકો ઉપલા વર્ગમાં રહે છે. આપણી શાળાઓમાં એવી પદ્ધતિ નથી. વાર્ષિક પરીક્ષા માટે શુદ્ધિવિકાસનું ધોરણ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે, પણ તેમાં કેળવણીની દૃષ્ટિએ વણી ખામીઓ છે એ નિર્વિવાદ વાત છે. એમાં કેટલાંક નાલાયક બાળકો ઉપલા વર્ગમાં ચડી જાય છે અને પછી તે વર્ગમાં પછાત પડી જાય છે, એટલા માટે પરીક્ષાનું ધોરણ વર્ગવાર બહુ નિશ્ચિત પ્રકારનું રહેવું જોઈએ, અને પરીક્ષાનું કાર્ય પવિત્રતા અને પ્રમાણિકતાનું મानी લેવું જોઈએ. ગમે તેમ બાળકોને ઉપલા વર્ગમાં ચડાવવાથી નાલાયક બાળકોને આપણે વધારે નાલાયક બનાવીએ છીએ અને તેના મનુષ્યત્વને મોટું તુકસાન કરીએ છીએ.

સાહાય્યક પ્રવૃત્તિઓનો અભાવ:—શાળાનો અભ્યાસક્રમ પુરો કરવામાં શિક્ષણ સમાપ્ત થતું નથી. શાળાની બહાર પ્રવૃત્તિમય જગત એ એક અરેખરી નિશાળ છે. એ નિશાળની પ્રવૃત્તિઓ શાળાના શિક્ષણને ઉપકારક છે એ બાબત દરેક શિક્ષકે લક્ષ્ય રાખવી જોઈએ. જેમ શાળાના શિક્ષણનો જગતની પ્રવૃત્તિ સાથે સમન્વય થવો જોઈએ તેમ બહારની પ્રવૃત્તિનો સંબંધ શાળાના શિક્ષણ સાથે પણ થવો જોઈએ. બાળવીર હીલચાલ રમતગમતો, સહકારી યોજનાઓ, સમૂહના કામ કરવાની યોજનાઓ, પર્યાટનો વગેરે પ્રવૃત્તિઓ સામાન્ય શુદ્ધિવિકાસમાં બહુ જરૂરી છે, અને એટલા માટે તેને શાળાના શિક્ષણમાં જોડવી જોઈએ.

માબાપ અને શિક્ષક વચ્ચે સહકારનો અભાવ:—માબાપ અને શિક્ષક એ બે વચ્ચેના સહકાર વિના શાળાનું કામ આગળ ધપી શકતું નથી. શાળાની ઉણપો માબાપો શાળાની વારંવાર મુલાકાત લઈ ખામીઓ સમજીને મટાડી શકે છે. તેવી રીતે શિક્ષકો માબાપને બાળકોની પ્રગતિથી વાકેફગાર રાખી કેટલીક ઉણપો દૂર કરી શકે છે; નહિ તો એવું બને કે શાળાનું કાર્ય ઘેર જુસાઈ જાય છે અને શિક્ષણ એજે જાય છે.

જમાવી દે છે. ઇતિહાસના શિક્ષકને એકલાને આ જુદી જુદી જાતનાં પાત્રોની જુદી જુદી જાતની કળા રજુ કરવી પડે છે. મતલબ કે શિક્ષકે બધી જાતના રસ જમાવવાની શક્તિ કે વધવાની જરૂર છે. જે શિક્ષકમાં આવી જાતની શક્તિ હોય છે, તે શિક્ષક તેના વિદ્યાર્થીઓનો માનીતો થઈ પડે છે.

હવે ઇતિહાસના લિખ લિખ પાઠ એવી રીતે રસિક કરી શકાય તેના કેટલાક નમુના આપીશું.

(૧) વલ્લભીપુરનો નાશ:—૨૦ કાકુ વલ્લભીપુરમાં આવ્યો. તે વખતની તેની સ્થિતિ અને તેનો ભાગ્યોદય યતાં તેની કરોડપતિની સ્થિતિનું વર્ણન એવી રીતે કરવું કે સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ તરણાનો મેર અને મેરનું તરણું બનાવી દે છે, એ સભ્ય બાળકો આડકતરી રીતે આપોઆપ સમજી જાય. કાકુની પુત્રીથી રતનજડિત કાંસડીની કથા એવી રીતે રજુ કરવી કે એ કાળસ્વરૂપ જેવી કાંસડીજ વલ્લભીપુરના નાશનું કારણ બની હતી, એ બાબત વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી કઢાવી શકાય. કાકુને લક્ષ્મીનો મદ, શિક્ષા-દિત્ય રાજાને લક્ષ્મી તથા સત્તાનો મદ, બન્ને પક્ષની હઠ, તેનું ભયંકર પરિણામ વગેરે મુદ્દાની રસિક રીતે ચર્ચા કરવી. એવી ચર્ચાથી બાળકોને પરોક્ષ રીતે જુદી જુદી જાતની નીતિનો બાધ પણ આપી શકાશે.

અન્નને અને દાંતને વેર હતું એવા કાકુને વલ્લભીપુરે આશ્રય આપ્યો અને વલ્લભીપુરેજ કરોડપતિ બનાવ્યો. તે વલ્લભીપુરના મહાન ઉપકારને બદલે અપકાર કરીને કૃતઘની કાકુએ તેનો નાશ કરાવ્યો. તેને તકરાર રાગ સાથે થઈ હતી. વલ્લભીપુરના વતનીઓએ તેનું કંઈપણ અગાડ્યું ન હતું, છતાં રાગ ઉપર વેર લેવા જતાં તેણે પાપડી ભેગી ઈયળ પણ બાફી નાખી. ‘કરે તેવું પામે’ એ કહેવત પ્રમાણે કાકુને પણ તેની નિમકહરામીનો બદલો મળ્યો. “જેવી કરે કરણી તેવી તરત ફળે છે, બદલો લેલા પુરાનો અહીંનો અહીં મળે છે” એ લીટીઓનું રહસ્ય કાકુના મંબંધમાં સમજાવી પાઠ પૂર્ણ કરવો.

(૨) ભુવડની ગુજરાત ઉપર અઢાઈ:—જયશિખરનો રાગકવિ શંકર બોળે ભાવે ભુવડની ગુજરાત ઉપરની અઢાઈનું કારણ બન્યો. તેણે ભુવડના દરબારમાં શુરાતનના શિખરરૂપ પોતાના અન્નદાતા જયશિખરનાં અને પોતાની માતૃભૂમિ ગરવી ગુજરાતનાં મુક્ત કંઠે વખાણ કર્યા. ‘ભુવડે શંકર કવિને સોંશે શિરપાવ આપ્યો; પણ તેનાથી જયશિખરનું સ્વાતંત્ર્ય સહન થઈ શક્યું નહિ, તેથી તેણે પોતાના મુખ્ય પટાવત મિહિરને મોકલું

તોડ્યા હતા. આવી રીતે હાલના નમયનાં સાધનો સાથે સરખા-
મણી કરવી.

છેવટે ભુવડે મહા પ્રયત્ને પંચાસરનો પશ્ચિમ તરફનો દરવાજો તોડા-
વ્યો. બન્ને સૈન્ય વચ્ચે ભારે યુદ્ધ જામ્યું. ભુવડના અગણિત સૈન્ય સામે,
સામી છાતીએ બહાદુરીથી લડીને જયશિખરનું સૈન્ય ખપી ગયું. છેવટે
જયશિખર પાસે માત્ર દસ થોડા બાકી રહ્યા, તોપણ તેણે ત્રણ દિવસ
સુધી યુદ્ધ ચલાવ્યું. ભુવડના અંગરક્ષકોને બેઠોને જયશિખર ભુવડ પાસે
પહોંચી ગયો, અને તેની છાતીમાં લાત મારીને તેને નીચે પાડ્યો; એટલામાં
ભુવડના અંગરક્ષક બે મલ્લોએ જયશિખરનું ડોકું ઉઠાવી દીધું. જયશિખરની
નસેનસમાં ગુરાતન બાપી ગયું હતું, તેથી તનુ ડોકા વિનાનું ધડ ત્રણ દિવસ
ઘૂમ્યું. ધન્ય છે એવા રણશુરા રજપૂતને.

આ પ્રમાણે ગુજરાત ઉપર ભુવડની ચડાઈના પાઠમાં અનેક નવી
નવી ખાખતોનું સુંદર રીતે રૂપરૂપીકરણ કરીને રમ ઉત્પન્ન કરી શકાશે.

(૩) મીનળદેવીના ન્યાય:—સિદ્ધરાજની મા મીનળદેવીએ ધોળકા-
માં મલાવ તળાવ બંધાવ્યું છે. તે તળાવ બેતાજ મીનળદેવીનો ન્યાય નજરે
પડે છે. તે તળાવના આકારની સુંદરતામાં ન્યૂનતા છે, એટલે તે અંપૂર્ણ
ચતુર્ગાકારમાં નહિ હોતાં એક તરફથી વાકું છે. આ પ્રમાણે તે તળાવને
બેડોળ બનાવનાર એક બાઈનું ઘર હતું. બે તે બાઈએ પોતાનું ઘર આપ્યું
હોત તો તે તળાવનું સૌંદર્ય સંપૂર્ણ થાત. મીનળદેવીએ તે બાઈને તેનું ઘર
તળાવના ઉપયોગ માટે આપવા બહુ સમજાવ્યું. તે ધરના બદલામાં તેને
ઝાં માગી કિંમત આપવાનું કહ્યું, પણ તે બાઈ એકની બે ન થઈ.
સાર્વજનિક કાર્ય માટે રાણીને તે ઘર બેવાની સત્તા હતી, છતાં તેણે
પોતાની પ્રજા ઉપરના અપાર પ્રેમને લીધે તે બાઈની લાગણી નહિ દુભવતા
તે તળાવ વાકું બંધાવ્યું.

મીનળદેવીએ પેલી બાઈને ઘર માટે આટલી બધી હડ કરવાનું કારણ
પૂછ્યું, ત્યારે તે બાઈએ કહ્યું કે તમે તળાવ બંધાવીને તમારું નામ અમર
કરી છો, અને હું મારું ઘર નહિ આપીને માત્ર નામ અમર કરું છું. વળી
વિશેષમાં તમારા કીર્તિમંદિર ઉપર તમારી ન્યાયપરાયણતાનો સોનેરી કળશ
ચઢાવું છું. ખરેખર પેલી બાઈએ તળાવનો ઘાટ બગાડીને મીનળદેવીનું
અને તેનું પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. મહાકવિ પ્રેમાનંદના મુત્ર કક્કડ
કવિ વલ્લભરામ પોતાના કાવ્યમાં પોતાના અંબધમાં કહે છે, કે હુંતો હીલોજ

જના, દેશના તમામ વર્ગને સ્પર્શી પહોંચી કરી શકતી નથી. બલકે દેશન અંતે શરીરની નિબેળતા વધ્યાં છે. યોગ્ય કેળવણીના અભાવને લીધે દેશમાં બાળશાળા સમજનાર માતાપિતાની સંખ્યા અત્યંત છે. આદર્શ પુત્રપુત્રીઓની સંખ્યા વરતીના પ્રમાણમાં નજીવી છે. રેણામે દેશ ઘણું કષ્ટ સહન કર્યું જાય છે. એજ સ્થિતિ ચાલુ રહેશે તો શિશુ સહન કરવું પડશે. યોગ્ય કેળવણીના અભાવે આપણે પરાશ્રયી બની રહ્યા છીએ. કેટલાંક વૃદ્ધ, અપંગ માતાપિતાઓ ઉદ્ધત પુત્રોની અવગણનાથી દુઃખિત દેહે જીવન ગુજારે છે. ભાઈઓ પ્રત્યે, સાસુ વધુ પ્રત્યે, મા દીકરી વચ્ચે તથા ભાઈ બહેનો વચ્ચેના રનેહ કમી થતો જાય છે.

શિક્ષક બાળકના નખ, વાળ, કપડાની અસ્વચ્છતા વગેરેને નજીવી આખત ગણી તે પ્રત્યે દુર્લક્ષ આપે છે. ભલાવવા કરતાં ચારિત્ર્ય ધડવા તરફ વધુ ડાળજી રાખવી જોઈએ. વિદ્યા ચિત્તયેન શોભતે. વિદ્યા હોય પરંતુ ચારિત્ર્ય ધરજીવા યોગ્ય ન હોય-દુર્ગુણી હોય તો તે વિધિ સમાન છે.

બાળકને સુદૃઢ, હિંમતવાન, સુશીલ તેમજ સશક્ત કરી લવિષ્યની સુસ્કેલીઓ દૂર કરવા પ્રબળ શક્તિમાન બનાવવા તેની વૃત્તિ ખીલવવી જોઈએ. બાળકને દેશભાવી ને સદ્ગુણી તૈયાર કરવા શિક્ષક શું ન કરી શકે ? પરંતુ પદ્ધતિને પરવશ થએલું પામર પ્રાણી થોડા સમયમાં પોતાની દીર્ઘ અભિલાષાઓનો અંત આણે છે. ખરેખર, શિક્ષક રાષ્ટ્રવિધાતા છે પરંતુ સમાજને તેની કદર નથી.

મનુષ્ય સાધારણ રીતે પોતાની પૂર્વ ગ્રિહિતિ વીસરી જાય છે. તે પણ એક દિવસ બાળકે જેવી સ્થિતિ ગાળીને આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યું છે, તો પોતાનાં બાળકો માટે શામાટે પુરતી તપાસ રાખવામાં આવતી નથી. પારકાં તે પણ પોતાનાજ ગણી તેમને સુધારવા અને સન્માર્ગે દોરવાં જોઈએ.

આજે થોડાંક માઆપ પોતાનાં છોકરાને પૂછતાં હૈશે કે ભાઈ, તું શું શીખી આવ્યો ? દરેક માઆપે હાલનાં શિક્ષણ અંગેના તથા બાલમાનસ, બાળસ્વભાવ, બાળઉછેર, વગેરે પુસ્તકો વાચવાં જોઈએ. વળી બાળસ્વભાવ, શિક્ષણપદ્ધતિ, બાળમિત્ર, શિક્ષણપત્રિકા વગેરે ચોપાનીઆઓ ઘણી શાળામાં મળી શકે એવી ગોઠવણ કરવામા આવે તો શિક્ષકો હાલ લઈ શકે. પ્રભુ માઆપો બાળક પ્રત્યે પુરતી ડાળજી રાખે એવી સદ્ગુદ્ધિ સર્વને અર્પો એવી ખાસ શુભ અભ્યર્થના છે.

શિક્ષક: દુર્લભભાઈ એચ. નાયક

મુ. સાલેજ જિ.-મુરત.

ક્રમ	પુસ્તકોનું નામ	અન્ય કૃતી	પ્રગટ કૃતી (ટુકડાળા સહિત)	નકલ દીધાયા આટ મંજુરી કિંમત રૂ.આ.પા.	આપવામાં આવી છે	રિમાર્ક
૧	સહિતિરીક્ષણ ભાગ ૩ (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ડી. વી. શેન્ડે અને મિ. જી. બી. એસ. મોટેર ભાગાંતર કર્તા મિ. એલ. જી. પટેલ મિ. એલ. આર. દેસાઈ.	મેસર્સ કરસનદાસ નારણ- દાસ એન્ડ સન્સ, નાણા- વટ, સુરત. મેસર્સ મેકમિલન એન્ડ કો., લોન્થ્રીરોડ, મુંબઈ	૦-૧૧-૦૦	પાઠ્યપુસ્તક તરીકે	માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
૨	અંગગણિત (માધ્યમિક સ્કૂ- લોના ધો. ૧ માં માટે)	"	"	૦-૧૦-૦૦	"	"
૩	(સને ૧૯૩૨ની આવૃત્તિ) " ધો. ૨ માટે	"	"	૦-૭-૦૦	"	"
૪	(સને ૧૯૩૨ની આવૃત્તિ) " ધો. ૩ માટે	"	"	૦-૬-૦૦	"	"
૫	(સને ૧૯૩૨ની આવૃત્તિ) ભારતભૂમિનો ઇતિહાસ (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. પી. કે. દેસાઈ	મિ. એમ. ડી. મહેતા, રાજકોટ	૦-૧૨-૦૦	"	પ્રાથમિક અને મા- ધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
૬	મિડલ સ્લેસ એરોથેમેટિક ભા. ૧ (સને ૧૯૩૨ની સુધારેલી પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. એન. લાકડાવાળા, સુધારો વધારો કરનાર મિ. સી. સી. શાહ	મેસર્સ કરસનદાસ નારણ- દાસ એન્ડ સન્સ, નાણા- વટ, સુરત.	૦-૮-૦૦	"	માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.

પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.	૦-૪-૦-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.
૧૪ આપણા દેશના મહાન સ્ત્રી પુરોગામી ઇતિહાસિક વાતા (સને ૧૯૩૨ ની બીજી આવૃત્તિ)	મિ. કેશવ બીખાજી ધાળવે, મુંબઈ.	લાયબ્રેરી
૧૫ ધરતીવટી (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. વાય. એસ. પંડ્યા, અમદાવાદ.	"
૧૬ બેતારી (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ)	ગાંધિય સાહિત્ય મંદિર, સુરત.	ટાકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.
૧૭ અર્ધગના (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"
૧૮ દરેક સ્ત્રી વાંચે	"	સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૧૯ પદ્મવતી અને રાજપૂતોના રણરંગ (સને ૧૯૩૨ ની આવૃત્તિ)	ધી જનરલ બુકડીયો, મુંબઈ.	ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.

નોંધ:—૧. સંગીત અભ્યાસક્રમ ભાગ ૧-૨ અને ૩ કર્તો ને. શી. ભોજક, બીજી આવૃત્તિ કિંમત. ૦-૧-૦ દરેકના

છાકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે વ્યાપવાને માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.

૨. ગુજરાત ગોરિજિન્ટલ બુકડેપોને પોતાની "પ્રાથમિક શાળાનું આંગણીત" કર્તો મેસર્સ ભટ્ટ અને પંચોલી

એ એપ્રિલે ત્રણ ભાગમાં છુટી પાડવાની મંજૂરી આપવામાં આવી છે દરેક ધો. ૨-૩ અને ૪ થી માટે અને તેની દરેકની કિંમત ૦-૨-૬, ૦-૩-૦ અને ૦-૩-૦ અનુક્રમે રાખવામાં આવી છે.

(અંગ્રેજીમાં સહી) એન. એ. કાદરી, ફોર એન્ક્યુ. ઇન્સ. ઇ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્ક્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૨-૪-૩૩ ના પત્ર નં. ૭૫૮ માં કરેલી સચવાવુસાર.)

મુંબઈ પલાકાતી ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકોનું નામ	અંકેતોનું નામ	પ્રગટકર્તા કે પ્રકાશકનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે	રિમાર્ક
૧	લુગ્ઝરીઆ-એ-ઝીલા-એ-પુતા (ઉર્દુ ગ્રામનિક સંદેશોના ઘો. ૩ માટે), (૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. અબ્દુર રહમાન અહમદ સાહેબ, હેડમાસ્ટર, મ્યુનિ. ઉર્દુ શાયઝ સંદેશ નં. ૧૦, પુના સીટી.	લેખક	૦-૫-૬	દીનસ લાય-જેરી માટે.	
૨	ઉર્દુ કાવેશ, હિસ્સ-એ-આવ્વાલ, (સને ૧૯૩૨ ની આઠમી આવૃત્તિ)	"	ધી અબ્દુમને-હીમાયતે-હસિલામ લાહોર.	૦-૦-૧૦	રોલસ લાય-જેરી માટે.	
૩	" " દુલ્લુગ (સને ૧૯૨૯ ની ચોથા આવૃત્તિ)	"	"	૦-૦-૧૦	"	
૪	ઉર્દુ પહેલી કીતાબ, (સને ૧૯૩૨ ની છઠી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૨-૪	હોઝાકરાતથા હોઝરીઓની ઉર્દુ સંસ્કૃતિમાં હનામ અને કાયમજેરી માટે.	
૫	" ફુસમી કીતાબ, (સને ૧૯૩૧ ની ચોથી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૩-૬	"	
૬	" તીમરી કીતાબ, "	"	"	૦-૪-૯	"	
૭	" ગીથી કીતાબ, "	"	"	૦-૬-૩	"	

મુદ્રાકૃત અનકાત (નોટરીઅન ૧૩૫૦ ની બીક આગતિ)	ગિ. મોતીકારી મોદમદ નુંકન, કીચર, મદકા- એ બેવુલ ઉત્તમ, મારેગાંવ મિ. મુન્ડી રામ આગરવાલ, બી. ઇડી. (ગિડીનયર્ગ), એફ. આર. ઇ. એસ. (લંડન)	રોષક	૦-૨-૬૬લામ અને લા- યોરી મરિ,
લુગ્રાપ્રીઆ-એ-ગ્રદીક પહેલી કીતાબ, (સને ૧૯૩૨ ની બીક આગતિ)	"	મેસર્સ ગેકમિલન એન્ડ કો., મુંબઈ	૦-૧૨-૦
અફસાન-એ-દિદ, (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આગતિ)	"	"	૦-૧૨-૦
આઈને-દિદ, (")	"	"	૦-૧૧-૦
ઉફુદા કાયેદા, (સને ૧૯૩૨ ની એકાદશી આગતિ)	"	ધી અબુમને-લીમાયતે- ઇસ્લામ, લાહોર.	૦-૦-૧૧ મકતબસમારેપા- લ્યપુસ્તક તરીકે, અને સાધારણ ઉફુદા મારે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ચાલી શકશે નહિ.
ઉફુદા પહેલી કીતાબ, (સને ૧૯૩૨ ની ચુંતલીસમી આગતિ)	"	"	૦-૧-૧
ઉફુદા દુસરી કીતાબ, (સને ૧૯૩૨ ની એતલીસમી આગતિ)	"	"	૦-૩-૩
ઉફુદા તીસરી કીતાબ, (સને ૧૯૩૨ ની પચીસમી આગતિ)	"	"	૦-૪-૧૦

૧૬	ઉર્ફુ યોથી પ્રીતાળ,	મિ. સુન્દરી રામ અગરવાલ, બી. ઇડી. (એડીનબર્ગ), એફ. આર. જી. એસ. (લંડન).	ધાં અંબુભત્તે-હીમથતે ધરલામ લાહોર.	૦-૧૨-૯	ધનામ અને લા- યજેરી માટે.
૧૭	કપુર બોયેશ્વરિ, હીસ્-એ- અવલ, (સને ૧૯૩૨ ની બીજી આવૃત્તિ)	મેજર એ. ડબ્લ્યુ. દાને, એમ. એ. (ઓક્સફર્ડ). એફ. આર. જી. એસ.	મેસર્સ ઉત્તરવંદ કપુર એન્ડ સન્સ, લાહોર.	૦-૧૦-૬	પ્રાયમિક માધ્ય- મિક અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં લાયજેરી માટે.
૧૮	" " ફુલુમ, (")	"	"	૦-૧૨-૫	"
૧૯	" " સુલુમ, (")	"	"	૦-૬-૪	"
૨૦	" " મહારમ, (")	"	"	૦-૬-૬	"
૨૧	ઉર્ફુ ઇનશા પરદાઝી (એ. વી. ધો. ૫ મા માટે), (સને ૧૯૨૮ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ચૌધરી કતલુદ્દીન, બી. એ. પી. ઇ. એસ. ઇન્સ. એફ. સ્કૅલ્સ, મુલ્તાન ડિવિઝન.	"	૦-૫-૦	ધનામ અને લા- યજેરી માટે.
૨૨	" " (એ. વી. ધો. ૬ મા માટે) (સને ૧૯૨૯ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૫-૬	"
૨૩	" " (ધો. ૭ મા માટે) (સને ૧૯૨૯ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૫-૬	"
૨૪	" " (ધો. ૮ મા માટે) (સને ૧૯૨૮ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૮-૦	"

૨૫	” (મોક્ષિયુલેશન પરોક્ષા માર્ગે) (મતે ૧૯૨૬ ની પહેલી આશરત)	”	ધી સેંટ જોન એમ્પ્યુલન્સ એસોસિએશન, ઇન્ડિઅન કાઉન્સિલ,	૦-૮-૦	”
૨૬	હોમ નેસિંગ ફન ઉર્ફ (પહેલી આશરત)	લેડી પાટરીર વાતે ડૉ. રથ વંગ, એમ. બી. ઇ., ડબ્લ્યુ. એમ. એસ. ઉર્ફ માં ભાષાતરકર્તા ડૉ. (મિસ) ઇ. એન. ફારેર, ફારેર હો-સ્પિટલ, ભીવંડી, (પંજાબ)	”	૦-૧૪-૦	”
૨૭	ઉર્ફ કા કાએલા વાતે રીડર્સ ૧ થી ૪	મોલ્લી મહમદ ઇસ્માઇલ	ધી મેનેજર બુકડીંગો, નવ-લકીશાર ગ્રેસ લખનો.	૦-૦-૬	પાઠ્યપુસ્તક ત-
૨૮	અલ-ફરેક	મિ. શમસુલ હિલ્મા મોલાના શીખલી નોઆમાની	મિ. સૈયદ મહમદ શંપીઉદ્દીન મલ્લીક-એ-અમ્મદ-હિલ્-અખબાર, બુક એજન્સિ, દિલ્હી.	૦-૨-૦	રીકે છે.
૨૯	અલ-ફરેક	”	”	૦-૨-૬	”
૩૦	અલ-ફરેક	”	”	૦-૩-૬	”
૩૧	અલ-ફરેક	”	”	૩-૦-૦	ઉર્ફ માધ્યમિક
૩૨	અલ-ફરેક	”	”	૩-૦-૦	સ્કૂલમાં વાતે ટ્રે-નિંગ ઇન્ટરીટયુ-શનોમાં ઇનામ
૩૩	અલ-માસુન	”	”	૧-૮-૦	અને લાયબ્રેરી
૩૪	સફરનામા-એ-રૂમ વશામ	”	કોમાગ્રસ, દિલ્હી	૨-૦-૦	માટે.

૩૫	ગીરત-નોમાન	"	મિ. કૈયદ મહમદ શાહિ- દીન મલીક-એ-અફઝલ- ઉલ-અખબાર, બુક ઓ- બન્નિય, દિલ્હી. ફૈઝ આમ પ્રેસ આલીગઢ.	૧-૮-૦	"
૩૬	ગેર-ઉલ-આઝગ-ભાગ ૧	"	"	૩-૦-૦	"
૩૭	"	"	"	૨-૮-૦	"
૩૮	"	"	"	૨-૮-૦	"
૩૯	"	"	"	૩-૦-૦	"
૪૦	"	"	"	૨-૦-૦	"
૪૧	સુઆઝન-એ-અનીસા-દશીર	"	શેખ મુબારકચાલી, તાઝીરે- કેતુબ, લાહોર. મઆરીફ પ્રેસ, આઝમગઢ.	૩-૦-૦	"
૪૨	ફલીયાતે-શીખવી	"	"	૧-૪-૦	"
૪૩	મકાયાતે-શીખવી	"	"	૧-૦-૦	"
૪૪	ખારક-એ-અકમરતો-ગાઝર	મીઝા મહમદ ગરી શીગઝી	મતબ-એ-મુન્શી-ત ૧૧ કીઝીગ લખનો.	૨-૮-૦	"
૪૫	ઉર્દુ-એ-સુઅવા	મિ. ધાનીબ	મદમદ અબ્દુલ અહમદ, પેપ્રાયટર, મતબ-એ- મુઝતયાઈ, દિલ્હી. મતબા-એ-મુફીદ-એ-અ- આમ, આગ્રા.	૨-૮-૦	"
૪૬	ઉર્દુ-હિંદી	"	આગા મહમદ તાહીર, મેને- જીંગ પ્રોપ્રાયટર, આગા બુકરીયો, લાહોર.	૦-૧૨-૦	"
૪૭	નીગારી-તાતે-ફારીમ	મિ. કમમુલ ઉલ્લા મોયાના મોલવી મહમદ હુસેન માહેમ, "આઝાદ"	"	૩-૦-૦	"
૪૮	સુખન-તાતે-ફારીમ	"	"	૨-૦-૦	"

૪૯	મરસી-એ-અંનીસ, લાગ ૧	મીર બાબર, અલી અનીસ	નાઝીમા પ્રેસ, બદાયુન	૧૦-૦-૦	ઉર્દુ સાખ્યામક
૫૦	દીનો-દાનીશ	મિ. મીસ્ત્રી મહમદઅલી	મતળ-એ-સૌજ બઝાર, અમૃતસર.	૪-૦-૦	સ્ત્રીલોમાં અંતે ટ્રેનિંગ કન્સ્ટીટ્યુશનોમાં ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૫૧	મુકદ્દમ-એ-શેરા-શાઝેરી	મિ. એમ. અલ્લાહ હુસેઈન હાલી	અનનાજીર પ્રેસ, લખનો.	૧-૮-૦	"
૫૨	દીવાને-હાલી	મિ. મીવાના નાઝીર અહમદ સાહેબ	દિલ્હી પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ, દિલ્હી	૧-૮-૦	"
૫૩	રયા-એ-સાદકા	સર સૈયદ અહમદખાન	મલીક તાબુદ્દીન કાકાઝી, કાશ્મીરી બઝાર, લાહોર.	૧-૪-૦	"
૫૪	તહઝીબે-અપલાક, લાગ ૨	"	"	૫-૦-૦	"
૫૫	મુકમમલ મજસુઆ-એ-શે-કયાસ વા. રખીઝીમ	મિ. સૈયદ મહમદ હસન નીઝી.	અંબુમન-એ-તરફી-એ-ઉર્દુ, ઔરંગાબાદ (રિક્ત)	૩-૦-૦	"
૫૬	હમારી-શાઝેરી	મિ. સૈયદ શમસુલ્લા સાહેબ કાદરી	તાજપ્રેસ, હૈદરાબાદ. (રિક્ત)	૨-૦-૦	"
૫૭	ઉર્દુ-એ-કદીમ	મિ. મહમુદ શેરાની	મીલસીલા-એ-ઇશાઆત અંબુમન તરફી-એ-ઉર્દુ, હરિલાખીઆ કાથેજ, લાહોર.	૨-૦-૦	"
૫૮	પંખાખ-એ-ઉર્દુ			૨-૮-૦	"

૫૯ મહાલાલે-રાસર, વળઝળાલે-રાસર	મિ. મોવાના આબદુલ હ-લીમ રાસર	કોમી પ્રેસ, દિલ્હી.	૧-૮-૦	"
૬૦ મરાનવી-ઐ-ખાઓ-ખીયાલ	મિ. ખાજ સેયદ મહમદ મીર, "આસાર"	અંબુમન તરફી-ઐ-ઉર્દુ, ઐરંગાબાદ (ડિફન)	૧-૮-૦	"
૬૧ હીઝયત વા એદતીસાસન	મિ. સેયદ સન્નદ હૈદર	મુસ્લીમ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, અલીગઢ.	૧-૪-૦	"
૬૨ ફુલીયાલે-વંલી	મિ. અલી અહસાન	અંબુમન તરફી-ઐ-ઉર્દુ, ઐરંગાબાદ (ડિફન)	૫-૦-૦	"
૬૩ સી પારા-એ-દીલ	મિ. ખાજ હસન નીઆમી	મુલ્તા મહમદ વાહિદુરરેશ પ્રેસ, દિલ્હી.	૧-૮-૦	"

પૃન, તા. ૯ મી માર્ચ, ૧૯૩૩.

(અગ્રિજમાં સહી) એ. એમ. ખાન
સેક્રટરી, ઉર્દુ સ્ટેશન બુક ટ્રાન્સિટી, પુના.

જાહેર ખખરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખખર આપવામા આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરીથી જાહેર ખખરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યો છે.

જાહેર ખખરના દર

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૭ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ધનામપત્રક

મુરત જિલ્લો

નારડોલી	શ્રીદાસ ચીમનલાલ ભાઈચંદ શાહે	૧૫—૦—૦	મુખ્ય સ્કૂલને અંગે બાળ લાયબેરી માટે રોકડ આપ્યા.
અંભેડી	ડા. ઝીણાભાઈ ભુલાભાઈ દેશાઈ એ	૧૭—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને બરફી પાશેર પાશેર વહેંચી.
કુંભારડાળીયા કીમ	મિ. ખુસાલભાઈ નાનાભાઈ એ સ્વર્ગસ્થ આત્મારામ દયારામની યાદગીરીમાં મિ. જમનાદાસ આત્મારામે ડા. બળવંતરાય અવેરીલાલ તરફથી	૬—૦—૦ ૨૨—૦—૦ ૩૦—૦—૦	કેરી વહેંચી. ધડિઆળ સ્કૂલને ભેટ આપ્યું. સત્રોટ કિંગ જ્યોર્જ તથા શહેનશાહ બાનુનો ફોટો ભેટ આપ્યો.
	સ્ટે. માસ્તર ભૂલજીભાઈ દયાળજી તરફથી તથા સ્કૂલ કમિટિ તરફથી	૫—૦—૦ ૫—૦—૦	સ્કૂલમાં ખેંડા વહેંચ્યા.
કુંભારડાળીયા	સ્કૂલ કમિટિના ચેરમેન મે. ખુસાલભાઈ નાનાભાઈ એ સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરો તરફથી	૪—૦—૦ ૧—૦—૦	કેરી વહેંચી. સાકર વહેંચી.
ધમડાચી	મિ. છોટુભાઈ નાગરજી નાયકે	૧૮—૮—૦	કાળીપરજના છોકરાંને ચોપડી, સ્નેટ, ટોપી, પેન, પેનસિલ વગેરે વહેંચ્યાં.
	સ્કૂલ માસ્તર દલપતરામ રતનજીએ	૧—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
સામણ	શા. નગીનચંદ ભગવાનજીએ	૪—૦—૦ ૦—૮—૦	મિઠાઈ વહેંચી તથા પેનો વહેંચી.
કોલક	મિ. જીજ્ઞુ ખટેસે	૨—૦—૦	સાકર વહેંચી.
ભગવા	મિ. કાળીદાસ રાવસમભાઈએ મિ. રામચંદ્ર ગીરજશંકર વ્યાસ મુ. ભગવા.	... ૭—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં. સમય દરમ્યાનના તહેવાર સિવાયના દર શુક્રવારે અઢી શેર લેખે ચણા બાળકોને વહેંચ્યા.
	મિ. ઉમેદરામ નારાયણ ભટ્ટ બંદર કારકુન સાહેબ ભગવા સ્ક. ક. ઇ. સાહેબ	૧—૦—૦	સ્કૂલ કમીટીએ વિચિટ કેરી તે વખતે સાકર શ. ૧)ની વહેંચી.

લગવા	મિ. ભાણુભાઈ જવાભાઈ ગોદીયાવાડ લગવા	૧-૦-૦	પોને આક્રિકા જવાની તૈયારીની ખુશાલીમા સાકર રા. ૧)ની વહેંચી
	મિ. રતનજી જીવજી લગવાગર	૧-૦-૦	
	મિ. ઉમેશરામ નારાયણ ભટ્ટ	૧-૦-૦	
	મિ. દારબશાહ માણિકજી લગવાગર	૧-૦-૦	લગવાના મદર ગૃહ- રચાએ વાર્ષિક પ- રીક્ષા વખતે મે. પા. સુ. સાહેબ
	મિ. મગનલાલ ગીરગશંકર વ્યામ.	૧-૦-૦	હમ્તે કુલ રા.
	મિ. બહાદુરસિંહ દાનસિંહ દાકોર	૧-૦-૦	
	મિ. દાઉદભાઈ હુસેનભાઈ	૧-૦-૦	૧૨-૮-૦ ની દરેક
	મિ. દીતાભાઈ કેસવ	૧-૦-૦	ખાળકાને એક એક
	મિ. બાવાભાઈ જવાભાઈ	૧-૦-૦	મંજુર થએલી ખુક
	મિ. બહેરામજી એદલજી	૧-૦-૦	તથા મીઠાઈ વહેં-
	મિ. હરીલાલ જવાભાઈ	૧-૦-૦	ચાખ્યા છે. કુલ રા.
	મિ. રામચંદ્ર ગીરગશંકર વ્યાસ	૧-૦-૦	૧૨-૮-૦
	મિ. મોખાભાઈ મકન	૧-૦-૦	
	મિ. પુછ્યા છીયા	૦-૮-૦	
કમાત્રછોડ	પેન્શનર માનર હરિભાઈ વલ્લભરામે	૧૧-૨-૦	કન્યાશાળામા જર્મન મિલવરના ખાલા નં. ૫૭ વહેંચ્યા.

રાજપીપળા સ્ટેટ

વાસણા	પા. પગ્ગોતમ લાલદાસની વિધવાબાઈ મહાકોરે	૧૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
નાપરા	મોટા વામણના પટેલ નટવ- રલાલ લલ્લુભાઈએ	૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પેંડા વહેંચ્યા.
ઝેળા	મિ. રામભાઈ કાળાભાઈ બદલે	૧૨-૦-૦	પિતૃજના ખાલા તથા સાકર વહેંચી.
ધમણાયા	ધનપોરના પા. જેયરભાઈ નાગજીભાઈ તથા અત્રેના પા. જેયરભાઈ જેમંગભાઈએ	૧૦-૦-૦	સાગનુ પીપ પાણી પી- વાનુ ભરી ગળવા માટે આપ્યુ.
	પા. બાવાભાઈ પરબુદાસે	૧-૦-૦	પિતૃજના ખાલા નં. ૬ બેટ આપ્યા.
માગરાળ	પા. સુનીલાલ લલ્લુભાઈએ મે. દીવાન સાહેબ પધારેલા તે નિમિત્તે	૧-૦-૦ ૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.

અધીઆ	ગામલોકો તરફથી	૭-૮-૦	પતાસાં વિદ્યાર્થીઓ તથા બાળાઓને વહેંચ્યાં.
"	"	૩-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
"	"	૪-૦-૦	છોકરીઓને જન્મન સિલવરના પ્યાલા તથા પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
લાઠરસ	મદરાના અમીન ઇશ્વરભાઈ અવેરભાઈ અને અમીન સુનીલાલ લક્ષ્મીભાઈ એ	૧૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળના પ્યાલા નં. ૧૦૦ વહેંચ્યાં
		૧૦-૦-૦	"

મહીકાંઠા એજન્સિ

વડાગામ	શેઠ પુરુષોત્તમદાસ અવેરદાસ શાહે	૧૫-૦-૦	સ્કૂલમાં ઘડિઆળ ભેટ
		૧૦-૦-૦	આપ્યું તથા છોકરા તથા છોકરીઓને ઈનામ તથા મિઠાઈ વહેંચી.
મેથાપુર	મહુમે વકીલ ડાહ્યાભાઈ હકમચંદ તરફથી શાહ કેશવલાલ કચરાદાસે	૨૭-૦-૦	બાળાઓને કાપડ તથા મિઠાઈ વહેંચી.
અમરાજીના સુવાડા	શાહ ભાઈચંદ માનચંદ તથા દાકોર રાણાજી જોડાભાઈ મળી મે. દાકોર સાહેબ ધુળાભાઈ સુરજભલ તરફથી.	૪૦-૦-૦	અને દિવસ સુધી વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૨-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
કેડી	દહેગામના શા. મણીલાલ સાંકલચંદે માણેકપુરના શા. મણીલાલ વેણીચંદે	૧૬-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
		૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કડબેદરા	શાહ મગનલાલ ગીરધરદાસે	૨૦-૦-૦	
	શા. ઇશ્વરદાસ નાનચંદે	૫-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
		૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
હળદરવાસ	શેઠ ભોગીલાલ ભાઈજીદાસ ગુજરી ગયાથી તેમના દિકરા મિ. ચંદુલાલ ભોગીલાલે	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	"	...	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
આડપોદરા	રખાલના શા. ફકીરચંદ લીલાચંદે	૬-૦-૦	સાહિત્યો લાવવા સાર ભેટ આપ્યા.
		૪-૦-૦	પતાસાં તથા રોકડ ઇનામ વહેંચ્યાં.

કમિશનમાં વધારો

[કમિતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેક્ટટ્યુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિખૂકો

ઉત્તમ-કાગળ - { શુભરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ પાનાં દરેક નંબરની કિંમત બે આના

માત્ર, મ્યુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ બે બાળકો અને શિક્ષકે મા સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમો નમ્રસાથે વિનવિ કરીએ છીએ ઉપલી સ્વચ્છતા વિદ્યાના ઉપાસકો, આરોધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રમપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પ્રકૃતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશો.

રૂ.૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંટેડ ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રહેલે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત-ત્વ કે સ્ટેશનથી આગળતુ ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિખૂકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ડક્ટનખારની કિં. રૂ.૧૧૧

મુંબઈ-હાદિવાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સાથે હુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ,

ગોધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, સરાફ બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાયમિક શાળામાં ટેક્ટટ્યુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ઠેકાણું:-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કું.

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

ટે. ૩૬૭ કાલબાદિવીરોડ-મુંબઈ

જી. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

બહાર પડ્યા છે ! **卐** બહાર પડ્યા છે !

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ- { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી
દર્શીવતારાં લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]

બાળપોથી બાળવગ માટે { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ લું :
કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ { પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ નું : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ નું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ થું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ નું : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ નું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ થું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટાશંકર લહે,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, સુરત.

ગાહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
આસિ. માસ્ટર,
સિટિ હાઇસ્કૂલ,
અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
રીચીરોડ, અમદાવાદ

ગાંડીવ અટલે બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાએલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટાઈસ્ટોયની ૩ વાતો	૦૮	૨૩ હાથી ધમધમ ચાલે	૦)~
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળગાયત્રી	૦)~
૩ ખિરબલનો બન્ધુ	૦૧	૨૫ ચોપડાની ચતુરાર્થ	૦૧
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૬ ગધેડાનું રાજ	૦)~
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડાની દુકાન	૦)~
૬ ભીષ્મ	૦૧	૨૮ જાદુઈ જમરખ	૦)~
૭ જયમજરંગ	૦૮	૨૯ મડનો મરતાનો	૦)~
૮ બાળવિદાર (૧)	૦૧	૩૦ બગાળી ખિરબલ	૦૮
૯ વાઘોનું વન	૦૧	૩૧ બુવનુલામણી	૦)~
૧૦ જાદુઈ હાર	૦૧	૩૨ સવાકાની આપવીતી	૦)~
૧૧ ખરશીપુરી	૦૧	૩૩ ખોટી ખોટી વાતો	૦૧
૧૨ સોનાકુમારી	૦૧	૩૪ સિપાઈ દાદા	૦)~
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૧
૧૪ કચુંખર	૦)~	૩૬ કાવસાકાકા	૦૮
૧૬ લાડકાવ્યો	૦૧	૪૮ કુગમદ	૦૧

વગેરે ૪૮ જાતની ચોપડીઓ તૈયાર છે, અને કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી છે. દરેક છુકસેલર વેચે છે, ન ખોલે તો લખો:-ગાંડીવ, સુરત.

શાળાપત્રના ગ્રાહકોને સૂચના

જેમણે અત્યારમુધીમા શાળાપત્રના ચાલુ આવૃત્તિ વચાગ્રમ ભણે ન હોય તેમને હવે તાકીદે મોકલી આપવા વિનવિ કરવામા આવે છે. વી. પી. અંક મોકલવાથી નાહક રૂ. ૦-૫-૦ આના વધુ ખર્ચ થશે માટે તાકીદે ધેમા મોકલવામાં આવશે એવી આશા છે.

તંત્રી

મુંબઈ ઇલાકાના રાજવણીખાતાએ પ્રાથ-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકાના ઉપયોગમાં
યોગ્ય ગ્રાંટ તથા ધોરણ ૪ ના માટે
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દૃષ્ટિથી ચોખ્ખાં કરેલું

સરળ બાળ અંગ્રેજી
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

ભોગીલાલ કશવલાલ પટેલ,

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

અને

વસાનંદ દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી રાજવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈડિશન સ્ટેટ્સ એગ્રીમેન્ટ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

ગાંધીજીરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

મિલન પરીક્ષા માટે પછાત ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લલિતભાઈ પટેલ, અને
મણુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.

કિંમત ૦-૧૧-૦

હાલના જમાનાને અનુસરી ઉત્તમ
રીતે શિક્ષણ આપવું હોય
તો વાંચો

બાળઅભ્યાસ.

અને

શિક્ષણપદ્ધતિ.

આ પુસ્તકોમાં માનસશાસ્ત્રની તેમજ
શિક્ષણશાસ્ત્રની ઉલ્લામાં ઉલ્લી રાખી
શોધી મદદમાં આવેલી દ્રષ્ટિકોણ સરળ અને
સ્પષ્ટ રીતીમાં મૂકવામાં આવી છે.
રેખા-મૂ. હી. ચોકરી એમ. એ.
વેસ્ટમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી રાજવણીખાતાએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતેખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

બનાવનાર

વિદુલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારાવધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકરી

એમ. એ.

વેસ્ટમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-જુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળા જોઈશે તો વળી તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાના છૂટા તથા સાતમા

તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ સાર

આરોગ્યવિજ્ઞાન પ્રવેશપાથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજારાવ દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી

છૂટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપાથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજારાવ દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૩

“ નવા જમાનામાં નવા મુદારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપુ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને પરેખર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યના દહ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા, સોયે દાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ઘડી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. શ. ટેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધા “દાયમદ ન્યુબિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ બચનલાલે છાપ્યું
સલાપાસ શેડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા.

ક્રમ નંબર

વિષય

પૃષ્ઠ

૧.	વાણીની વિશુદ્ધિ	૨૯૭
૨.	ગુજરાતનો સુખો આજમખાન	૩૦૫
૩.	ખારાધોળના વડા અગર	૩૦૯
૪.	શિક્ષકનું કર્તવ્ય	૩૧૩
૫.	સહશિક્ષણ	૩૨૦
૬.	હિંદમાં અધાપાનો અટકાવ	૩૨૪
૭.	શાળાનો વખત સવાર સાંજ સપ્તાહના કાયદાઓ	૩૨૮
૮.	જાપાને હિંદુસ્તાનના બજારમાં કરેલો ભંગીરય હુમલો	૩૩૧
૯.	ઇતિહાસની નોંધ ધોરણ ૪ થી	૩૩૫
૧૦.	૨૧. બી. ગીરનારસાહેબેરીઅલ એન્ડકોમેન્ટ ફરનો અહેવાલ	૩૩૮
૧૧.	ધનામખત	૩૪૦
૧૨.	ખાનગી નાદેખખત	૪૯

શાળાપયોગી ફોટોસ્ટાટિક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો.

- *૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦
- *૨. સરળ કન્યાનામ આ. ૧ લી ૦-૨-૬
- *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લાગ પહેલો (પ્રાયશ્ચિદ્ધ શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦
- *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ નો (પ્રાયશ્ચિદ્ધ શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦
- ૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪મી ૦-૧-૦ (૫-૬-૭ યોગડીનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)
- ૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી) આ. ૧૬ મી ૦-૪-૦
- ૭. ગુજરાત માંતની જૂગાળવિદ્યા આ. ૧૧ મી ૦-૧-૬
- ૮. ગુજરાતના સખળા ભૂગોળના બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે. મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની, ડે. પાનકાર તાકે—મુ. અમદાવાદ.
- પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોડળના માણ ડે. એ. ઇ. મુ. કંપડવંજ.

ગુજરાત સાહ્યપત્ર

પુસ્તક ૬૨]

સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૩

[અંક ૯

વાણીની વિશુદ્ધિ

આર્યસંસ્કૃતિનું વિશિષ્ટ લક્ષણ એ હતું કે શબ્દોન્માર અથવા વિશુદ્ધ વાણી ઉપર પુરેપુરો ભાર મૂકવામા આવતો. વેદકાળમાં મત્રો ન્યારે ગુંથાયા અથવા નવા રચાયા ત્યારે દરેક મત્રના ઉચ્ચાર પર બહુજ સાહ્ચીય ધ્યાન આપવામાં આવ્યું હતું. વેદના મત્રો સ્વગિત હોવાનું એ કારણ છે. ઉચ્ચારશુદ્ધિને આર્યો એટલું મહત્વ આપતા કે ન્યારે તેઓ ખીજ પ્રજાઓના મંસર્ગમાં આવ્યા ત્યારે તે પ્રજાઓના ઉચ્ચારોપ તેમને માલમ પડ્યા અને એથી આર્યોએ તેમને પોતાનાથી ઉતરતા ગણ્યા. દસ્યુ, અસુર, અનાર્ય, એ નામો આ બાબતમાં અર્થસૂચક છે. વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા દગમિઆન પણ બ્રાહ્મણોની વિશુદ્ધ વાણી એક નમુનારૂપ ગણાતી હતી. અત્યારના જનસમુદાયમાં પણ ભેદશું તો જેની વાણી ચોક્ખી એટલે કે ઉચ્ચાર દોષ કે વ્યાકરણ દોષ વિનાની હોય છે તેમને આપણે ભણેવ ગણીએ છીએ. ગ્રામ્ય અને નાગરિક જનની કસોટીરૂપ વાણીની વિશુદ્ધિ છે જેમની વાણી નિર્દોષ હોતી નથી તેમને આપણે ‘ગામડીઆ’ ઉપનામરૂપ ઝાળખીએ છીએ. આ પ્રમાણે અનાપાસે આપણે કેળવાએલા અને વગર કેળવાએલા એ બે ભેદ પાડીએ છીએ. વળી એક કુટુંબમાં પણ વાણી દોષને લીધે કેટલાક વિખવાદ થતા ભેદ એ છીએ. જેમની વાણી સંસ્કૃત નથી, અથવા તો જેમની વાણી બ્રહ્મ યજ્ઞ નય છે તેઓ કેટલીક વખત

દુષ્ટાના કારણરૂપ નીવડે છે. સંયમ વિનાની વાણી નાગરિકત્વને હાનિ કરે છે. સંસ્કૃતમાં “યદા યદા મુજ્જતિ વાક્યવાણં તદા તદા જ્ઞાતિ-
 સ્ફુલ્લપ્રમાણં” એ ઉક્તિ છે, અને તેમાં પણ વાણીથી પુરુષ પરખાય છે
 એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. વાણીનો સંયમ એટલે ખોલવામાં ઉચ્ચારની શુદ્ધિ,
 વ્યાકરણથી આવેલી નિર્મળતા, યથાયોગ્ય ભાષા. વિમલ વાણીથી મનુષ્ય
 વિશેષ શોભે છે. કેટલીક વખત ખોલીથી માણસનો સ્વભાવ, જાત વગેરે
 આપણે જાણખી લઈએ છીએ. વાણીથી આપણે વ્યવહારમાં કેટલી ફતેહ
 મેળવીએ છીએ. મધુર અને વિવેકભરેલી તેમજ ઉચ્ચારે શુદ્ધ એવી
 વાણીથી આપણે કેટલાં કામ પાર પાડીએ છીએ! વળી આપણે આપણા
 વિચાર સચોટ રીતે અને સ્પષ્ટતાથી પ્રકટ કરવા હોય તો તેનો આધાર
 આપણી ‘ખોલી’, અથવા ભાષા કે વાણી ઉપર છે. ખીજા મનુષ્ય ઉપર
 અસર ઉપજાવવામાં વાણી કેટલી બધી પ્રબળ છે તે જાહેર ભાષણ કર-
 નારાઓ સારી રીતે સમજે છે. આવી રીતે વાણીની વિશુદ્ધિ વ્યવહારમાં
 ઘણી ઉપયોગી છે અને વળી તે સુશિક્ષિત મનુષ્યનું એક ચિહ્ન છે. સ્પષ્ટ
 અને શુદ્ધ વાણી દરેક સંસ્કારી પુરુષ યા સ્ત્રી ખોલી શકે એટલા માટે
 શાળામાં આ વિષયને ઘણું અગત્યનું સ્થાન આપવું જોઈએ.

નાનપણથી બાળકને માખાપ ઘેર શુદ્ધ અને મધુર ખોલી ખોલવાનો
 આગ્રહ રાખે અને શાળામાં શિક્ષક તેવુંજ ધ્યાન આ બાબતમાં આપે તો
 ભવિષ્યમાં જનસમાજમાં વિશુદ્ધ વાણીસંચાર યથા વિતા રહે નહિ. જે
 વાણી કાનને મધુર લાગે, જેમાં શબ્દોચ્ચાર સ્વાભાવિક વાણીસ્થાનમાંથી
 થતા હોય અને જેમાં નમ્રતા, વિવેક તરી આવતાં હોય, અને જેમાં
 ઉદ્વેગ, સત્તા, ગર્વ વગેરે ન હોય તે વિશુદ્ધ વાણી કહી શકાય.

શાળામાં બાળક ન્યારે નવાં દાખલ થાય છે ત્યારે તેઓ જે ગામ
 કે સ્થાનમાંથી આવતાં હોય, અથવા તેમનાં માખાપ જે પ્રકારની ખોલી
 ખોલતાં હોય તેના સંસ્કારવાળા ખોલી તેઓ ખોલે છે. વર્ગમાં આ ભેદ
 તરત જણાઈ આવે છે. કેળવણીમાં માખાપનાં અને ખીનકેળવણીમાં
 માખાપનાં બાળકોની ખોલીમાં ભેદ જોવામાં આવે છે. વળી પ્રાંતિક અસર
 સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. કાઠિયાવાડ, અને ગુજરાતનાં પ્રાંતોમાંથી
 આવતાં બાળકોમાં પણ તે પેટા પ્રાંતોની અસર ખોલી ઉપર જણાઈ
 આવે છે. જેને સિષ્ટ ગુજરાતી ખોલી કહીએ તેવી તો માત્ર કેળવણીમાં
 માખાપનાં બાળકોજ ખોલી જણે છે; અને શાળામાં એવાં બાળકોનું પ્રમાણ
 ઘણું ઓછું હોય છે, એટલે શાળામાંજ મુખ્યત્વે કરીને વિશુદ્ધ ખોલીનાં

ની રોપાવાં ભેઈએ, પણ અત્યારે એવી જાતનો પ્રયત્ન શાળામાં શાસ્ત્રીય રીતે થતો નેવામાં આવમાં આવતો નથી.

અવાજના દોષ:—વાણીના દોષ શાળામાં કેમ મુઘરે તેનો હવે વિચાર કરીએ. વાણીનો પહેલો દોષ અવાજ સંબંધીનો છે. દરેક શિક્ષકના અનુભવની વાત છે કે દરેક બાળક બોલતી વખતે જે અવાજ કાઢે છે તેમાં વ્યક્તિગત ઘણો ફેર નેવામાં આવે છે. બોલતી વખતે એકાદ નાનું વાક્ય બોલવું હોય તોપણ કોઈ કોઈ બાળકો તો તે એક શ્વાસમાં એટલે શ્વાસનો સંયમ કરી બોલી શકતાં નથી. બોલવામાં તે થાકી જાય છે અને એથી કેટલીક વખત તે ઘણું ધીમું બોલી નાખે છે અથવા તો નાકમાંથી પણ બોલે છે. આમ વાણીસ્થાનનો કાંતો દુરુપયોગ થાય છે અથવા તો ન્યાન ઉપર વિશેષ બોલો આવે છે. ઉચ્ચારનું પ્રથમ સ્થાન ગળું છે અને ઘણું ધીમે બોલવાથી કંઠના સ્નાયુઓને વિશેષ તરફી પડે છે એટલે તેને વધારે ધસારો લાગે છે. તેવીજ રીતે વિચાર પુરેપુરો દર્શાવી દેવાની ઉતાવળમાં બાળક ન્યારે પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે પ્રાણનું યોગ્ય સ્તંભન કરવાની શક્તિ કમ હોવાથી તે કેટલાક ઉચ્ચાર નાક વડે કરી પ્રાણને ધીમેથી જવા દે છે. આમ કરવામાં પણ હાનિ થાય છે. નાકના ઉપલા ભાગમાં છિદ્રાળુ પ્રદેશ છે તેના ઉપર અવાજના ધ્વનિ વધારે પ્રમાણમાં પડે તો તે કોમળ ભાગને ઈજા થવાનો સંભવ રહે છે, અને વિશેષમાં ગુંગણાપણાનો દોષ ઉભો થાય છે. પરિણામ એકંદરે એ આવે છે કે વાણીમાં સ્પષ્ટતા આવતી, નથી અને મધુરતા તૂટી જાય છે. વળી બીજો વાણીનો દોષ એ છે કે બાળકને ભેઈએ તે કરતાં વધારે હંચા અવાજથી બોલવાની ટેવ પડેલી હોય છે. આ એક જાતની બોલવાની ટેવ છે અને જો તે છોડાવવામાં ન આવે તો હમેશને માટે બાળકને તેવી રીતે બોલવાની ટેવ પડી જાય છે અને તેની વાણી પછીથી અગ્રિય થઈ પડે છે. વળી ‘બોખરો’ અવાજ પણ આપણા સાંભળવામાં આવે છે. કેટલાક બાળકના ગળામાં સ્નાયુઓને લીધે અથવા તો બીજાં કારણોને લઈને તેના અવાજમાં બોખરાપણું આવે છે, અને વાણી કાનને કંટાળો ઉપજાવે એવી નીવડે છે.

ઉપાય:—ઉપર જે અવાજના દોષ ગણાવવામાં આવ્યા તેના મુખ્ય ઉપાય તરીકે યોગ્ય શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા છે. બાળકનાં ફેફસાં જો યોગ્ય શક્તિ ધરાવતાં હોય એટલે કે દુરસ્ત હોવાથી સંકોચવિકાસ યથાવિધ, યથાપ્રમાણ થતો હોય તો ફેફસામાં એકી વખતે બોલવા બેટલો શ્વાસ બાળક લઈ શકે છે અને બોલતી વખતે તેનો યોગ્ય સંયમ કરી

યોગ્ય વ્યય કરી શકે છે. આમ વાણી અથવા બોલવાની ક્રિયા અને શ્વાસનને ઘણો નિકટ સંબંધ છે. શાળામાં 'શ્વાસનક્રિયા' ની પરીક્ષા શિક્ષકો બાળકોને કરતા હશે. જેની શ્વાસનક્રિયા બરાબર હોય છે તે તંદુરસ્ત રહે છે અને તંદુરસ્તીનો સંબંધ વાણી સાથે પણ છે. યોગશાસ્ત્રમાં 'પ્રાણાયામ' ની ક્રિયા એ શ્વાસોચ્છ્વાસને નિયંત્રિત કરી તેના ઉપર કાબુ મેળવી શારીરિક આરોગ્ય સાધવાની ક્રિયા છે એ સુવિદિત વાત છે. દરેક પ્રાણીની શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા અમુક રીતે થયાં કરે છે, અને તેમાં જે વિષમતા આવે તો તે શરીરની વિકૃતિ-બગાડના ચિહ્ન તરીકે ગણાય છે. તંદુરસ્ત બાળકની શ્વાસનક્રિયા યોગ્ય હોય છે એટલે પ્રાણુને સ્તંભાવીને તેને યોગ્ય રીતે બહાર કાઢી શકે છે પણ નાદુરસ્ત તબીબતવાળાં બાળકની પ્રાણુક્રિયા કાં તો ઉતાવળી અથવા તો ઝાંઝા શ્વાસની હોય છે. આથી બોલતી વખતે તે થાકી જાય છે. વળી થાકતું બીજું કારણ ફેફસામાં તે શ્વાસ ભરી શકતું નથી તે પણ છે; એટલે વાણીનાં સ્થાનો ઉપર તેનો અંકુશ રહેતો નથી, અને એક યા બીજા સ્થાન ઉપર ભાર મૂકી ઉચ્ચાર કરે છે. યથાવિધિ પ્રાણની ક્રિયા થાય તેટલા માટે શ્વાસને લગતા કેટલાક પ્રયોગો બાળક પાસે કરાવવા જોઈએ. વિષમ પ્રાણની ક્રિયાને સુધારવા માટે નિયમપૂર્વક અને અમુક માત્રા બાંધી એટલે કે કાળ બાંધી શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ લેવાવવા જોઈએ. દીર્ઘ શ્વાસની ક્રિયા એટલે શ્વાસને ધીમે ધીમે બંને નસટોરાંદારા ફેફસામાં ભરવો જોઈએ અને ધીમે ધીમે બહાર કાઢવો જોઈએ. કેટલાક શ્વાસને મોઢેથી કાઢવાની હિમાયત કરે છે પણ તે ઇષ્ટ લાગતી નથી. શ્વાસને લેવાનું અને તે બહાર કાઢવાનું મુખ્ય કુદરતી અવયવ નાક છે એટલે તેનોજ ઉપયોગ થવો જોઈએ. આ પ્રમાણે પ્રાણાયામની ક્રિયાથી ફેફસાંની શક્તિ વધે છે, પ્રાણવાયુ વિશેષ પ્રમાણમાં લેવાય છે અને એથી એકંદર તંદુરસ્તી સુધરે છે.

પ્રાણાયામની ક્રિયા કરાવતી વખતે બીજા બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની છે તે એ છે કે બાળકનું શરીર યોગ્ય સ્થિતિમાં રહેવું જોઈએ. માથું, વાંસાનો ભાગ, છાતી અને પેટ એ સીધાં રહેવાં જોઈએ, મતલબ કે ફેફસાં ઉપર શરીરની સ્થિતિને લઈને દબાણ ન આવે એવી રીતે. બાળકને બેસાડવું જોઈએ. ઉભાં ઉભાં આવી રીતની શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા કરાવવાથી લાભને બદલે હાનિ થવાનો સંભવ રહે છે. આ જાતની ક્રિયાથી અવાજમાં એક જાતની અદ્ભુત મધુરતા ઉત્પન્ન થાય છે; અને સ્નાયુઓ ઉપરનો કાબુ વધવાથી અવાજમાં ન જોઈતી કૃત્રિમતા આવતી નથી.

અને બીજા દોષ પણ દૂર થાય છે. જે બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની છે તે એ છે કે આ ક્રિયા લાંબો વખત નિયમિત રીતે ને યોગ્ય પદ્ધતિથી થવી જોઈએ.

જીભ અચકવી—આ દોષ કુદરતી હોય છે, અને કેટલીક વખત તો બેદરકારીનું પરિણામ પણ હોય છે. વર્ગમાં શિક્ષકે આવાં બાળકો પ્રત્યે ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ, અને શુદ્ધ ઉચ્ચાર તેમજ બોલીનું તેમની પાસે અનુકરણ કરાવવાનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ. બાળકો કેટલીક વખત એવો જવાબ પણ આપે છે કે સાહેબ, મારાથી ચોકળું બોલાવું નથી, તો શિક્ષકે તે સંબંધી ઉદાય લેવો જોઈએ.

ઉપાય—આ દોષ મુખ્યત્વે કરીને ઉતાવળે બોલી જવાની ધગસને લઈને થાય છે. અનુભવની વાત છે કે જે આવાં બાળકને ધીમેથી એટલે કે ઉતાવળ કર્યા વિના યોગ્ય રીતે શ્રાવ્ય સ્તંભાનીને બોલવાની ટેવ પાડીએ તો અવશ્ય તેમાં ઘણો સુધારો થાય છે. આ દોષ સુધારવામાં શ્રાસને ધીમેથી બહાર કાઢવાની ક્રિયા વવાળે ઉપયોગી છે. વળી કેટલાક પ્રસંગમાં જીભનો પણ દોષ નેવામાં આવે છે. જીભ બહુજ નડી અથવા તો ફુંકી હોય તો આવો દોષ ઉભો થવાનો સંભવ છે, કારણકે તાલવ્ય અને મૂર્ધન્ય સ્થાનોના ઉચ્ચાર વખતે જીભ વાળી શકાતી નથી, અને અસ્પષ્ટ વાણી નીકળે છે.

યોગશાસ્ત્રમાં ‘જિહ્વાદોહન’ ની ક્રિયા છે. એનાથી જીભને લંબાવી પાતળી બનાવી શકાય છે. આ પ્રયોગ પણ જીભના દોષનિવારક તરીકે ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે, પણ આ બાબતનો એ અનુભૂત ઉપાય છે એમ લેખકથી કહી શકાય નહિ.

અસ્પષ્ટ ઉચ્ચાર—વાણીનો આ એક ઘણો સામાન્ય દોષ છે. ઘણા બાળકો પુરેપુરું મો ઉઘાડ્યા વિના બોલે છે, અથવા તો ગળામાંથી બોલે છે. આથી અવાજનાં મોઝાં પુરતાં નેસથી બહાર હવામાં જઈ શકતાં નથી. હોઠ બીડીને અથવા મોં અધુરું ઉઘાડું રાખીને બોલવાથી ઉચ્ચારમાં અસ્પષ્ટતા આવે છે. કંઠ્ય, તાલવ્ય અને મૂર્ધન્ય સ્થાનોના ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ સંભળાવાને માટે હોઠ તથા મોં બોલતી વખતે પુરેપુરાં ખુલવા જોઈએ, કારણકે વાણી તેના યોગ્ય સ્થાનમાં પ્રગટ થઈ મોં વાટે બહાર નીકળે છે, પણ જો મોં ખુલ્લું ન હોય તો અવાજ તૂટી જાય છે અને વાણીમાં અસ્પષ્ટતા આવે છે. વળી બોલતી વખતે કેટલાંક બાળકો મોં અથવા હોઠને એક અથવા બીજી બાજુ મરડે છે. એ પણ શારીરિક

દોષ છે. વળી તે ઉપરાંત તે એક જાતની ટેવ છે. લેખકનાં અનુભવની વાત છે કે એક વિદ્યાર્થી બોલતી વખતે હંમેશાં હોદને અને મોંને કાં તો એક બાજુ અતિશય મરડી નાખતો અથવા તો ઉપલા અને નીચલાં હોદની સંધિના ભાગને બંને બાજુથી બંને ગાલ તરફ વંધારે ખેંચતો. પરિણામ એ આવતું કે તેના મોંની બહુ વિકૃતિ થઈ જતી, અને બોલીમાં શબ્દો ઉપર અયોગ્ય ઉચ્ચારભાર આવવાથી માધુર્યની હાનિ થતી. વારંવાર તેનું એ કુટેવ તરફ લક્ષ દોરવાથી તેનામાં એ ટેવ સુધારવાને ખાતર આવ્યો અને થોડા વખતમાં સંતોષકારક સુધારો થયો. વર્ગશિક્ષકની આવી ઝીણી ઝીણી બાબતો તરફ દૃષ્ટિ જતી નથી, પણ પોતાના કર્તવ્યમાં તે બ્રષ્ટ થાય છે એ નિઃશંક બાબત છે.

ઉપાય:—આવી જાતના દોષ ત્યારે નજરે પડે ત્યારે શિક્ષકે તરત જ તેવા દોષ થતા અટકાવવા જોઈએ. બાળકને પોતાના ઉચ્ચારનો નમુનો બોલી બતાવવો જોઈએ. ઉપદેશ કરતાં ક્રિયા બળવત્તર છે એ ન્યાયે કયા ઉચ્ચાર કયા સ્થાનમાંથી કેવી રીતે કરવા તે પ્રત્યક્ષ બતાવવું જોઈએ.

વ્યંજન તથા સ્વરના દોષ:—

ર, લ,ળ, ળ, પ, સ, ત, ઢ, ઢ, ઝ, જ, ઝ, ગ, ઘ, ઙ, ઙ, એ અક્ષરના ઉચ્ચાર બાળકો પાસે કરાવવામાં ઘણું ધ્યાન આપવાની જરૂર છે; કારણકે મોટપણમાં એ દોષ સુધારવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે, એટલા માટે શિક્ષકે મોંએ બોલીને એ અક્ષરના ઉચ્ચાર શીખવવા જોઈએ. જલ અને ઉચ્ચાર સ્થાનનો કેવી રીતે ઉપયોગ થાય છે એ બાબત પ્રત્યક્ષ કરી બતાવવી. કેટલાક મોટા વિદ્યાર્થીઓ પણ ર,ળ, ળ, ઝ, જ, ગ, ઘ, નો યોગ્ય સ્થાનેથી ઉચ્ચાર કરતા નથી, તેમજ 'સ' ને બદલે 'ત' ના જેવો ઉચ્ચાર કરે છે.

બોલીમાં જેમ અક્ષરના ઉચ્ચારનો દોષ જોવામાં આવે છે તેમ સ્વરના દોષ પણ જોવામાં આવે છે. આ, ઇ, એ, ઓ, : (વિસર્ગ), આ સ્વરો તથા વિસર્ગના ઉચ્ચારમાં બાળકો ઘણી વખત ભૂલ કરે છે. આને ઉચ્ચાર, 'ઓ' જેવો, ઇ ને બદલે એ, 'એ'નો અને 'ઓ'નો પહોળો ઉચ્ચાર એ સામાન્ય દોષ છે. આ દોષ ઘણુંકરીને ગામડામાંથી અથવા અશિક્ષિત વર્ગમાંથી આવતાં બાળકોની બોલીમાં જોવામાં આવે છે. પીંપળ ને બદલે પેંપળ, આંખો ને બદલે આંખ, 'ઝાટલો' ને બદલે 'ઝાટલો', 'ઝાટલું' ને બદલે 'ઝાટલું' એ બધા વાણીના ગ્રામ્ય દોષ છે. આવા

અશુદ્ધ ઉચ્ચારથી વાણીમાં કેવી કટકંશના આવે છે એ સહજ ગમ્ય છે. વિસર્ગના ઉચ્ચાર પણ તેવીજ રીતે અશુદ્ધ થાય છે 'અંતઃકરણ' વગેરેમાં આવા દોષ યવનો સંભવ છે.

ઉપાય:—ઉપરના દોષ વિશેષે કરીને પ્રત્યક્ષ બોલી બતાવી તેની શુદ્ધિ ઉપર વિશેષ આગ્રહ રાખવાથી સુધારી શકાય છે. શિક્ષકને ધીરજ રાખવાની ઘણી જરૂર છે. ધીરજ, નમ્રતા અને આગ્રહ રાખવાથી આ દોષ નિર્મૂળ થઈ જાય છે, કારણકે આ કુદરતી દોષો નથી. પણ જો આના તરફ દુર્લક્ષ રાખવામાં આવે તો તે દૃઢ થઈ જાય છે અને વાણી બગડે છે. શિક્ષકે એકલા સ્વર કે અક્ષરનો ઉચ્ચાર કરવાની જરૂર નથી. જ્યાં વાંચતા કે બોલતાં એવા દોષ માત્ર પડે ત્યાં બાળકને અટકાવી ઉચ્ચાર કરી બતાવવા જોઈએ અને પછી શબ્દો અને ફક્કરાઓ અથવા કવિતાઓ વગેરે મનોમત્ન તરીકે તેમને વાગવા કે બોલવા આપવા જોઈએ.

હવે ઉચ્ચાર કરાવતી વખતે કાનની ઇન્દ્રિયને પણ કેળવવાની જરૂર હોય છે. જેમ સંગીતમાં સ્વરોના સૂક્ષ્મ ભેદ પારખી શકે ત્યારે શુદ્ધ ગાઈ શકાય છે, તેમ સ્વર તથા અક્ષરના ઉચ્ચાર સ્થાન પરત્વે શુદ્ધ ભેદ પારખી શકાય ત્યારે કાનના આધારે વાણીના સ્થાનનો ઉપયોગ કરી સંયમ મેળવી શકાય છે અને તેથી પરિણામે યોગ્ય ઉચ્ચાર થઈ શકે છે.

કર્ણેન્દ્રિય કેવી રીતે કેળવવી તે વર્ગશિક્ષકની અંગત હોશિયારી ઉપર આધાર રાખે છે, પણ જો શિક્ષક અમુક રીતે અદશ્ય થઈ જુદા જુદા અક્ષર તથા સ્વરનો ઉચ્ચાર કરી તેના સ્થાનની પરીક્ષા કરાવે તો સ્થાન સાથે તેમના ઉચ્ચારનો સમન્વય થાય અને મહાવરાથી સ્વર-અર્થજનની પરીક્ષા પાડી થાય છે; પછી ઉચ્ચારનો દોષ રહેવાનો સંભવ રહેતો નથી. આ જ્ઞાન પાકું થયા પછી કા. પા. ઉપર લખી ઉચ્ચાર શબ્દપ્રયોગ સાથે કરાવવા અને પછી કવિતાઓ કે ફક્કરા બોલવા આપવા. આ અદ્વિ-આતા ક્રમદ્વારા ઉચ્ચારની ખામી અવશ્ય દૂર થઈ શકશે.

બાળક ઘણી વખત ઘણું ઉતાવળું બોલી જાય છે અને શિક્ષકો પણ તેવાજ દોષ કરે છે. પરિણામ એ આવે છે કે ઉતાવળે બોલી જવાના ઉત્સાહમાં શબ્દો અથવા છેલ્લા અક્ષર કે સ્વર બોલતા સંભળાતા નથી. વળી વચલા શબ્દો પણ એકબીજા સાથે ભળી જાય છે. શિક્ષકના શિક્ષણની સફળતાનો આધાર સ્પષ્ટ વાણી ઉપર રહેલો છે અને બાળકની ભવિષ્યની નાગરિકતા પણ તેના ઉપર આધાર રાખે છે. આપણે જ્યારે સામા માણસનું બોલવું સમજતા નથી ત્યારે આપણે તેને ગરબડીઓ કહીએ છીએ.

લેશે તો વાણી સંસ્કારી બનશે. પ્રખ્યાત જાહેર ભાષણ કરનારાઓ ભાષણ કરે ત્યાં બાળકોને લઈ જવા. સિનેમા વગેરે ન્યાં હવે ચેષ્ટા સાથે વાણીનો પ્રયોગ થાય છે ત્યાં, તેમજ એવા અન્ય રથજે લઈ જવાથી બાળકોને વાણીના સુંદર નમુના મળે છે. શાળા અને જગતનો આમ સુયોગ સાધવાથી બાળકને પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ મળશે. શિક્ષક જો આવી તકોનો લાભ લઈ બાળકની વાણી સંસ્કારી બનાવવામાં પોતાનો હિસ્સો આપશે તો તે દેશની સંસ્કૃતિમાં ફાળો આપે છે એ નિઃસંશય છે.

ગુજરાતનો સુખો આજમખાન

ગુજરાતના સ્વતંત્ર સુલતાનનો અમલ પુરો થયા પછી મોગલ શહેન-શાહત તરફથી જે જે સુખાઓ ગુજરાતમાં મોકલવામાં આવ્યા તેમાંના પીર મહંમદ બકરનું નામ, તેનાં કામોથી ગુજરાતમાં હજી પણ તાજું છે.

શહેનશાહ શાહજહાંનના સમયની શરૂઆતમાંજ તેને અર્જમખાનનો માનવતો ઇલકાબ એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો. એ સમયે ગુજરાતમાં જોઈએ તેવી શાંતિ ન હતી. કાઠી અને કોળી લોકનાં ધાડાં અવારનવાર હુલ્લુટ કરતાં ને સામ્રાજ્યની પ્રજાને ત્રાસ આપતાં. આથી શાહજહાંને પોતાના દરબારના એક પ્રતાપી ને પ્રભાવશાળી ઉમરાવને ગુજરાતના સુખા તરીકે મોકલવાનું નક્કી કર્યું. ૧૬૩૬ માં ગુજરાતના ૨૩ મા સુખા તરીકે એની નિમણૂંક થઈ.

આ મહાન સુખાના સમયના ઐતિહાસિક બનાવો કરતાં, તેના સ્વભાવની જે ખાસીઅતે તેને ઉધઈનું ઉપનામ અપાવ્યું તે ખાસીઅતના પરિણામ સાથે પરિચય કરાવવાનોજ આ લેખનો હેતુ છે. ઉધઈ ન્યાં થોડો સમય પણ રહે છે ત્યાં તે ઘર બાંધે છે, તેમ આ મહાન સુખાએ પણ કર્યું છે. કોઈ કોઈ લોકો એ ઉધઈના બીજા ગુણો સાથે એને સરખાવે છે. ઉધઈ જેને ચોંટ છે તેને ખાઈ જાય છે. તે પ્રમાણે આ સરદાર પણ જેનો કોડો પકડતો તેને વશ કરીનેજ મૂકતો. ગમે તેમ હોય પણ અર્જમખાનને સુંદર મકાનોનો ઘણોજ શોખ હતો, તેથી તેના સાત વર્ષના અમલ દરમિયાન ગુજરાતમાં તેણે ઘણું સ્થળે મહેલો ને કિલ્લાઓ બંધાવ્યા હતા, તેમાંના કેટલાક હજી પણ મોજુદ છે તે તેના શોખની સાક્ષી પુરે છે.

પાટણ આવી પહોંચતાંજ આજમખાને કોળીઓના સરદાર ઉપર ચઢાઈ કરી તેને હરાવી શરણે આણ્યો ને તેના ઉપર કાણુ રાખવા સરદાર ઉપર

એ કિલ્લા બંધાવ્યા. વાતક ઉપર કપડવણુજથી થોડે દૂર એક કિલ્લો બંધાવ્યો અને તેનું નામ પોતાના નામ પરથી આઝામાખાદ પાડ્યું. ખીજો કિલ્લો બંધાવી, પોતાના પુત્રના નામ પરથી તેનું નામ ખલીલાખાદ રાખ્યું.

ક્રાળીઓને વશ કરી, અમદાવાદમાં આવી, તેણે કાઠીઓને વશ કરવાનું કામ હાથ પર લીધું. આઠ હજાર ઘોડેસ્વારનું લશ્કર લઈ તે સરખેજ ગયો. તે ત્યાંથી જે જંગલોમાં ભરાઈને કાઠીઓ હુંટકાટ કરતા હતા તે કપાવી નાખી તેના ઉપર વિજય મેળવ્યો. વિજયની નિશાની દાખલ અને તેમના ઉપર દેખરેખ અને દાખ રાખવા, ભાદર અને ગોમા નદીઓના સંગમ ઉપર શાહપુર નામનો કિલ્લો બંધાવ્યો. આ કિલ્લામાં તેણે એક સુંદર મસીદ, એક હમામખાનું ને એક કુવો પણ બંધાવ્યાં.

વળી ખુદ અમદાવાદમાં તેણે એક સુંદર સરાઈ બંધાવી. તે મકાનની લવ્યતા ઉપરથી લોકો તેને અજીમખાનનો મહેલ પણ કહે છે અને તે હજી પણ ભદ્રના અગ્નિ ખુલામાં તેના શોખની સાક્ષી પુરે છે.

આ સુખાનો અમલ ગુજરાત ઉપર લગભગ સાત વરસ રહ્યો. તે દરમિયાન ઘણા અગત્યના ઐતિહાસિક બનાવો પણ બન્યા. આ ઐતિહાસિક તત્વોનો અભ્યાસ જેટલો બોધદાયક છે તે કરતાં પણ વધારે બોધદાયક તેના નામ સાથે જોડાએલાં આ ઉપર ગણુવેલાં મકાનોનો ઇતિહાસ છે.

શાહપુરનો કિલ્લો કાઠી લોકોના ઉપર દાખ રાખવા માટે ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો, એ વાત આપણે આગળ કહી ગયા. આ સ્થળ એક મમયે ગોહેલ રજપુતોના તાખામાં હતું. રાઠોડ રજપુતોએ ગોહેલોને ૧૩મા શેકામાં મારવાડમાં લુણી કંઠિથી હાંકી કાઢ્યા. સેજકજીની સરદારી નીચે ગોહેલો, જુનાગઢના ચુડાસમાની પાસે મદદ માટે આવ્યા. તેણે સેજકજીને હાલના રાણપુરવાળું સ્થળ આપ્યું ને તે ભાગને સેજકપુર નામ આપ્યું. સેજકજીના પુત્ર રાણાજીએ ત્યાં કિલ્લો બંધાવ્યો ને તેને રાણપુર નામ આપ્યું. રાણાજીના પુત્ર મોખડાજીએ પોતાની સત્તા વધારીને પીરમમાં મુખ્ય રાજધાની ખસેડી. મોખડાજીએ વહાણો હુંટવા માંડ્યા તેથી મહમદ તઘલખ નેડે તેને લડાઈ થઈ તેમાં તે માર્યો ગયો. મોખડાજીના મરણ બાદ પણ રાણપુર ગોહેલોના હાથમાંજ રહ્યું ને આસરે એક સૈકા પછી રાણાજી નામના ખીજા ગોહેલ રાજાને મહમદ બેગડા નેડે લડાઈ થઈ ને તેમાં તે હાર્યો ને તેને કિલ્લો જમીનદોસ્ત કરવામાં આવ્યો.

આ પછી થોડા સમયે રાણાજીના લગ્નીજ હાલોજી ને લખીધરજીને સિંધના રાજા જોડે તકરાર થઈ, તેથી સિંધના લશ્કરે હાલોજીને કેદ પકડ્યો. તેના ભાઈ લખીધરજીએ મહમદ બેગડાની મદદથી પોતાના ભાઈને છોડાવ્યો. પણ તેણે મુસલમાન ધર્મ અંગીકાર કર્યો, આથી તેને રાણપુર પાછું મળ્યું. આના વંશજો તે રાણપુરના મોલેસલામ ગરાસીઆ કહેવાય છે.

સત્તરમા સૈદાના મધ્યમાં આઝમખાને કાઠીએને વશ કરવા આ ભાગ પર ચઢાઈ કરી અહીં કિલ્લો બંધાવ્યો તે વાત આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. પછી મોગલ રાજ્યની પડતીના સમયમાં વઢવાણના રાજાએ રાણપુર પર ચઢાઈ કરી તે સમયે મોલેસલામ સરદાર આલમભાઈએ દામાજી ગાયકવાડની મદદ માગી. દામાજીએ મદદ કરી રાણપુર બચાવ્યું પણ મદદના ખર્ચ બદલ દામાજીને રાણપુરનો કિલ્લો આપી દેવો પડ્યો. છેવટે ૧૮૦૨ ની સાલ સુધી તે ગાયકવાડને તાબે રહ્યું ને પછી અમદાવાદ જિલ્લા સાથે રાણપુર પણ બ્રિટિશ સરકારને મળ્યું.

આસરે છ લીટીના આરસપહાણુમા કોતરેલા એક લેખમાં આઝમખાને આ કિલ્લો બંધાવ્યો તેનો ઉલ્લેખ છે. અતિશયોક્તિથી લરપુર ભાષામાં આઝમખાનને “મહાનખાન, જમાનાનો સરદાર, જેના જેવા પુત્રને આ દુનિયા પરની કોઈ સ્ત્રીએ જન્મ નથી આપ્યો” તેવો કહી લેખ લખનાર કવિ કિલ્લો બંધાવ્યાની તારીખ તેમાં ગોઠવે છે ને તેને “અઅ-જમે બીલાદ” કહી તેને સૌથી ગોઠું શહેર કહે છે. વળી તેજ લેખમાં કવિ તેના ઉપર કોઈની કુબટ નજર “દૂર ચસ્મે બદ” ન લાગે તેવી પ્રાર્થના પણ કરે છે. કવિની આ ઉમેદ બર આવી નથી.

આપણે ઉપર જોયું તેમ આ સ્થળની મનુષ્યોને હાથે ખરાબી થઈ છે અને કાળચક્રે પણ તેને જર્જરિત કરી નાખ્યું છે. તેની લખ્ય દિવાલો કેટલીક જગાએ ખંડિત થઈ છે અને તેની ખંડેર અવસ્થા અને નિર્જનતાજ તેની પ્રાચીનતા સૂચવે છે. આ કિલ્લાની અંદરની મસીદ ઉપર એક લેખ છે. તેમાં “હીજરી સને ૧૦૫૦ ના જુલ્દજ મહીનામાં આ મુખ્યારક મસીદ, પરવરે દેગારની જનાબમાં ઉમેદવાર આઝમખાને બંધાવીને પુરી કરાવી કે જ્યાં ખુદાના બંદા સાચા ખુદાની બંદગી કરતા રહે” એવી મનલખનો લેખ છે. આ મુખ્યારક મસીદ ઉપર કાળચક્રે પોતાનો પ્રભાવ બતાવ્યો છે. અત્યારે ત્યાં ખુદાના બંદા સાચા ખુદાની બંદગી કરવા જમા થવાની ખબર નથી. વળી અહીંના હમામખાનાનો ઉપયોગ

હરી “તેક દુઆ ગુજારવા” જેવું પણ ત્યાં કોઈ રહ્યું નથી અને કૃપા પરના લેખમાં લખેલો કાયદો પણ અત્યારે ઉઠાવી શકાતો નથી.

નામ અમર કરવાની મોટી આશાએ અગર જનસમાજની સેવા અર્થે બંધાવેલી ધમારતો અત્યારે ખંડીએર અવસ્થામાં પડી રહી છે. તેની ઐતિહાસિક અગત્ય ભૂલાર્થે જાય છે એટલું જ નહિ. પણ તેની અંદર પ્રદર્શિત કરેલી લોકસેવાની ઉમેદો પણ થોડા સમય જ બર આવે છે ને સર્વના ઉપર કાળબકનું આક્રમણ થતાં તેની લગુરતા જણાય છે.

ઇ. સ. ૧૬૩૭ માં અમદાવાદમાં આઝમખાને બંધાવેલી સરાઈની વાત આપણે કહી ગયા છીએ. મોગલ સમયની સુંદર બાંધણીની યાદ આપતી આ સરાઈ અને શાહીબાગ હજી પણ અમદાવાદમાં મોજુદ છે. આઝમખાનની આ સરાઈનો દરવાજો ૧૮ ફુટ ઉચો છે અને તેનું દિવાનખાનું અષ્ટકોણાકૃતિ છે. આ દરવાજાની ઉપર સુંદર અક્ષરે, ફારસી ભાષામાં લેખ છે. આ લેખમાં પણ મકાનનાં અતિશયોક્તિભર્યાં વર્ણન છે. લેખમાં મહેલને ગગનચુંબી, અને સ્વર્ગ સમાન કહ્યો છે અને તેની તવારીખવાળા શબ્દોમાં તેને લક્ષાર્થને મહેરબાનીનું (મકાન ખૈર ઉદહસાને) સ્થાન કહ્યો છે. મકાન બંધાવનારની કે પછી તેના ઉપર લેખ લખનાર કવિની પાક ઉમેદો કેટલે અંશે બર આવી છે તે આપણે જોઈએ.

એક સમયે અંગ્રેજ અને ડચ કંપનિના બે મુખ્ય સંચાલકોને જમવા નોતરી તેમને નાચ દેખાડવાનું મન થતાં આઝમખાને કેટલીક નાચ કરનારીઓને બોલાવડાવી. તેમણે બે કલાક સુધી અતિસુંદર નાચ કર્યો. પછી બીજી નાચનારીઓને બોલાવવાનો ખાને હુકમ કર્યો પણ તે આવી નહિ. નોકરે જણાવ્યું કે તેઓ માંદો છે. આ વાત ન માનતાં ખાને તેમને જબરજસ્તીથી પકડી મંગાવી. તપાસ કરતાં તેને જણાયું કે ખાન તેમને પૈસા નહિ આપે એમ તેમની ખાતરી હતી તેથી તેઓ આવવાની ના પાડતી હતી. આ સાંભળી ખાને તરતજ તેમનાં માથાં ઉગ્રડી દેવાનો હુકમ છોડ્યો અને ત્યાં ને ત્યાં તેના હુકમનું પાલન કરાવ્યું. મહેમાનો આ ત્રાસદાયક બનાવથી ચોંકી ગયા, પણ ખાન તરતજ હસવા લાગ્યો ને કહેવા લાગ્યો કે જો હું આ પ્રમાણે ન કરું તો હું અમદાવાદનો સુખો રહી શકું નહિ. એક વખત આ લોકોને મારા હુકમનો અનાદર કરતાં હું જોઈ રહું તો એઓ મારે પણ માથે ચઢી લાગે ને મને શહેરમાંથી હાંકી કાઢે. આ વૃત્તાંત એક જર્મન મુસાફર મેન્ડેલોના દિલ્લા પ્રવાસમાં વિગતવાર આપેલો છે.

અદલ ઇન્સાફ કરનારા આઝમખાનને હાથેજ આ “સ્વર્ગસમાન” મકાનમાં આ ઘોર કૃત્ય થયું !

આ મકાનમાં મોગલ સમયના પાઞ્ચ લાગમાં મદ્રેસા એસવા લાગી. મરાઠાના હાથમાં અમદાવાદ હતું તે સમયે આ મકાનનો એક ભાગ લશ્કરી અમલદારના રહેવા માટે ને ખીજો ભાગ દારૂગોળો ભરવામાં વપરાતો. બ્રિટિશ લોકોના હાથમાં અમદાવાદ આવ્યું ત્યારપછી લગભગ અડધા સૈન્ય સુધી તેનો જેલ તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો !! ત્યારપછી તેનો અમદાવાદની મુખ્ય પોસ્ટ ઓફિસ તરીકે ઉપયોગ થવા લાગ્યો. હાલ પોસ્ટ ઓફિસ માટે નવું મકાન બંધાતાં આઝમખાનના આ મકાન ખૈર ઉ ધંહસાન—માં ઉત્તર દરકોઈના અમલદારની કચેરી છે.

રણુજીતભાઈ

ખારાઘોડાના વડા અગર

પ્રાચીન ઇતિહાસથી ગૌરવવાન બનેલા ઉત્તર ગુજરાતનાં કેટલાંક અગત્યનાં સ્થળોની દુંડી હકીકત આપણે ઉડતી નગરે અત્યાર અગાઉ જોઈ ગયા. વઢીઆર, સુંવાલ, આખરીઆ, જતવાડ અને નળકંદાના વિલાગેવાળો આ આખો પ્રદેશ પુરાતન કાળમાં વૈભવવાળો હતો અને આ આખા પ્રદેશ ઉપર સમૃદ્ધ રાહેરોની ભવ્યતાનો ઉદયઅસ્ત અનેક વખત થયેલો.

અતિપ્રાચીન કાળમાં કાઠિઆવાડની ખંડરથ ભૂમિ અને શુદ્ધ ગુજરાતની ભૂમિ વચ્ચે દરિયો હશે અને ખંભાતનો અખાત અને કચ્છનો રણુપ્રદેશ એકજ દરિયાથી જોડાયેલા હોવાથી વલભીપુર (વળા), અને ઝીંબુવાડા બંદરો હશે અને ખારાઘોડા અને પંચાસર આગળના પ્રદેશ પર તથા ઘોલેરાની આસપાસની ભાલની ભૂમિ પર સમુદ્રના જળ પથરાયેલાં હશે એમ લાંના ભૂમિતળની રિયતિ પરથી જણાય છે.

પૃથ્વીના ગર્ભમાં રહેલી ગરમીથી ભૂમિતલ પર થતા ફેરફારોના પરિણામે અને ધરતીકંપના આંચકાઓથી કાઠિઆવાડના ક્ષીપકંપની ભૂમિ ઉંચી આવી અને દરિયાનાં પાણી ખસી જવાથી ગુજરાત અને કાઠિઆવાડ જોડાઈ ગયાં તથા ભાલનો અને રણુના કાંઠા પર આવેલો સરાણુ પ્રદેશ વસ્તીવાળો બન્યો.

આવડા વંશના વનરાજના વખતમાં આ ભૂમિએ ઇતિહાસમાં યોગ્ય સ્થાન મેળવ્યું અને ત્યારથી અત્યારસુધીમાં કુદરતી કારણોથી અને અન્ય

પ્રવંદ્વોના હુમલાઓ વગેરે કારણોથી તેના પર ઉદયઅસ્તનાં અનેક પરિવર્તનો થઈ ગયાં.

દેવચના રણના કાંઠા પર આવેલા, એક વખત દરિયાના જળથી આવશ્ય-
દિત થયેલા આ પ્રદેશમાં ગુજરાતનો મોટામાં મોટો મીઠાનો અગર
આવેલો છે.

બી. બી. એન્ડ સી. આઇ. રેલવે લાઇન પર વીરમગામથી આગળ
વધીએ તો ખારાધોડાનું જંકશન આવે છે. આ લાગતી જમીનનું તળીઉં
ખારાધોડા હોવાથી ગામનું નામ ખારાધોડા આપવામાં આવ્યું છે. ખારા-
ધોડાનું વડાગડું મીઠું ગુજરાતમાં જાણીતું છે. મીઠું પકવવામાં આવે તે
રચળને અગર કહેવામાં આવે છે. ખારાધોડાનો અગર ગુજરાતમાં મોટામાં
મોટો હોવાથી તેને વડા અગર અથવા બડા અગર કહેવામાં આવે છે
અને ત્યાં પાકેલું મીઠું વડાગડું અથવા બડાગડું કહેવામાં આવે છે.

ખારાધોડાની નજીકની જમીન હાલમાં મીઠું પકવવા યોગ્ય રહી નથી.
તેના ભૂમિતળમાં રહેલો ક્ષાર એછો થતો જાય છે એટલે અગર પણ દૂર
ખસતો જાય છે. જમીન પર ભારે કોઈપણ જાતની વનસ્પતિ ઊગવા માટે
ત્યારે તે જમીન મીઠી થતી જતી ગણાય છે અને મીઠું પકવવા તે યોગ્ય
ગણાતી નથી.

ખારાધોડાના અગર રેશનથી લગભગ સંતોષ માદલ દૂર છે. અગર-
માં જવા માટે રેલવે લાઇન નાખવામાં આવી છે, તે ઉપર દ્રોણી અને
મીઠું ભરવાનાં વેગનો લઈ જવામાં આવે છે. અગર ઘણો મોટો હોવાથી
તેના પ્લોર્સ અથવા વિભાગો પાડવામાં આવેલા હોય છે અને જુદા જુદા
વિભાગમાં જવા માટે રેલ્વેના પાટા નાખવામાં આવેલા હોય છે. ખારા-
ધોડાના અગરની નજીકમાંજ ઉકુ ગામ આગળ બીજો મોટો અગર આવેલો
છે અને આ બન્ને અગરોમાંથી લાખો મણ મીઠું પકવી શકાય છે.

ઝોમઝાની ઝડતુમાં આખા અગરમાં પાણી ભરાઈ જાય છે અને
ત્યાં જઈ રોકાતું નથી. લગભગ એકઠોઅર માસથી અગરમાં કામ કરનારા
અગરીઆ ત્યાં જવા માટે છે. અગરની જમીન પ્રથમ ખોદીને સાફ કરવામાં
આવે છે અને અમુક અમુક માપના પાટ પાડવામાં આવે છે. પછી પાટ
ઉપરની જમીન દબાવીને સખત બનાવવામાં આવે છે અને ફરતી ઉગી
કિનારી બાંધી લેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે જમીન તૈયાર કર્યા બાદ
નજીકમાં કુવાઓ ખોદવામાં આવે છે અને તેમાંથી દીકવા વાટે ખેંચેલું
પાણી નીકડારા પાટમાં લઈ જવામાં આવે છે. આ પાણીમાં અતિશય
ખારાશ હોય છે.

પાટમાં આ પાણી અમુક વખત પડી રહે એટલે ક્ષાર નીચે બેસી જાય છે અને વધારાનું પાણી બીજી નીક વાટે અન્ય સ્થળે લઈ જવામાં આવે છે. આ બીનજરૂરનું પાણી ખારાઘોડા લઈ જવામાં આવે છે અને તેમાંથી વિલાયતી મીઠું (મેક્સલ્ફ) બનાવવામાં આવે છે જેનો ઉપયોગ દાકતરો રેયની દવા તરીકે કરે છે.

તાપ પડવા માંડે એટલે પાટમાં જમા થએલા ક્ષારના ગાંગડાઓ બનવા માંડે છે. અગરીઆઓ આ વખતે દંતાળાથી ક્ષારને જરૂર પ્રમાણે ઉંચો નીચો કરી ગાંગડાઓને યોગ્ય પ્રમાણમાં મોટા થવા દે છે. લગભગ ફેબ્રુઆરિ માસમાં ગાંગડાઓ પાકીને ઉપયોગમાં લેવા લાયક બની જાય છે, એટલે આખા પાટમાં તૈયાર થએલો પાક વેગનોમાં નાખીને ખારાઘોડા સ્ટેશને લઈ જવામાં આવે છે. અગરીઆઓને મહેનતાણું મળે છે.

અગરમાંથી મીઠું ભરીને આવેલાં વેગનો ખારાઘોડા સ્ટેશનપર ઉંચા પૂલ ઉપર લઈ જવામાં આવે છે, અને વેગનો ફલવી નાખવામાં આવે એટલે મીઠું નીચે પડે છે અને બેઝીલા પ્રમાણમાં તેના ઢગલા થઈ જાય છે. પૂલની ગોઠવણુ કરવાથી વેગનો ફલવવાની અને ઢગલાઓ કરવાની મહેનત બંધી જાય છે. ઢગલાઓ ઉપર પતરાનું છાપડું બનાવેલું હોય છે, એટલે આખો ભાગ ગોડાઉન-વખાર જેવો બની જાય છે. પૂલની નીચે દુનરો મણુ મીઠું માર્શ શકે છે. જરૂર પડે તો બહાર ખુલ્લામાં પણુ મીઠાના ઢગલા કરવામાં આવે છે. વરસાદ પડવાથી ઉપરનું થોડું મીઠું ઝોગળા જાય છે પણ પછી આખો ઢગલો સખત પથરોનો બનેલો હોય તેવો થઈ જાય છે અને ત્રીક્રમ અને પાવડાની મદદ વિના તેને એકઠું કરી શકાતું નથી. વર્ષો સુધી આવા ઢગલા ખુલ્લામાં રાખી શકાય છે.

મીઠું વેચવા સરકાર તરફથી એજન્ટ્સી આપવામાં આવે છે અને આ એજન્ટ નક્કી કરેલા ભાવે મીઠાનું વેચાણ કરે છે. ખારાઘોડાથી સીલબંધ વેગનો જરૂર પ્રમાણે જુદાં જુદાં સ્ટેશનોએ મોકલવામાં આવે છે અને એજન્ટના માણસો છુટક વેપારીઓને મીઠાનું વેચાણ કરે છે.

ખારાઘોડાના અગર કસ્ટમ્સ ખાતાના આસીઝ કલેક્ટર સાહેબની સત્તા નીચે મૂકવામાં આવેલા છે. પર હદનું મીઠું બ્રિટિશ હદમાં દાખલ ન થાય એટલા માટે બ્રિટિશ હદના નાકે લાઈનદોરી બાંધવામાં આવી છે, અને આખી લાઈન દોરી ઉપર માઇલ માઇલના અંતરે કસ્ટમ્સ ખાતાની પોલીસ માટે જાપરીઓ બાંધવામાં આવી છે અને આ પ્રમાણે આખી લાઈન પર ચોક્કી રાખવામાં આવે છે.

અગરની વ્યવસ્થા કરવા રેશનની પાસે નવા ખારાઘોડા નામનું ગામ વસાવવામાં આવ્યું છે. અહીંયા આસી૦ ફેક્ટર સાહેબ, સોલ્ટ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ વગેરે અમલદારોની કચેરીઓ અને ઑફિસોના સ્ટાફ માટે રહેવાનાં મકાનો, સરકારી હવાખાનું, નિશાળ વગેરે આવેલાં છે. ગામની દેખરેખ અને વ્યવસ્થા સોલ્ટ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની સીધી દેખરેખ નીચે મુજબમાં આવી છે. નવા ખારાઘોડા સ્વચ્છતા અને હવાપાણી માટે આદર્શ સેનેટોરીઅમ જેવું ગણાય છે. ગામમાં બાળકો માટે સોલ્ટ ખાતા તરફથી પાંચ ધોરણની ગુજરાતી નિશાળ ચલાવવામાં આવે છે. ગામમાં નાની પણ સુંદર લાઈબ્રેરી પણ રાખવામાં આવી છે. પીવાના પાણીને માટે બોરિંગની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે અને આ પાણીનો ઉપયોગ જાડપાન અને બાગબગીચાને સારી સ્થિતિમાં રાખવામાં પણ કરવામાં આવે છે.

નજીકમાં બુના ખારાઘોડા નામનું નાનું ગામ આવેલું છે. ત્યાં પણ લોકલખોડ તરફથી ચાર ધોરણની ગુજરાતી નિશાળ ચલાવવામાં આવે છે. ખારાઘોડાની નજીકમાં મીઠાઘોડા નામનું નાનકડું ગામકું આવેલું છે.

ખારાઘોડાના અગરના કોઈપણ ભાગમાં મીઠું પાણી મળી શકતું નથી અને અગરનીઆઓને રાત્રિ અને દિવસ ત્યાંજ રહેવાનું હોવાથી ખારાઘોડાથી પાંદપ વાટે મીઠું પાણી અગરમાં મોકલવામાં આવે છે.

બપોરના વખતમાં આ ભાગમાં સખત તાપ પડે છે અને સવારમાં ઘણી ઠંડી રાગે છે. ઉનાળામાં કચ્છના રણમાંથી ડુંકાતા પવનને લઈને બપોર પછી લગભગ દરરોજ આંધી ચઢે છે અને ધૂળથી આચ્છાદિત થએલું આકાશ વરસાદના વાદળાંઓથી ઢંકાયેલું હોય તેવું ધનધોર જણાય છે. બપોરના સખત તાપને લીધે હવા તપે એટલે તે પાતળી થઈ ઉઠે ચઢે અને આસપાસની ઠંડી હવા પાતળી હવાની જગ્યા લે એટલે આવી આંધી લગભગ દરરોજ ચઢે છે અને સખત પવન ડુંકાય છે. રાત્રિના વખતે વાતાવરણ શાંત બને એટલે ધૂળ નીચે ખેસી જાય છે. વડીઆરના લગભગ આખા ભાગમાં રણની ખારી ધૂળ ઉનાળામાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં જમા થાય છે. આથી ખેતીને ફાયદો થાય છે, પણ જુમિતળ ક્ષારવાળું થવાથી ઘણે ઠેકાણે પીવાનું પાણી ખાઈ થઈ જાય છે.

ઉત્તર ગુજરાતમાં મોકડીને અંગે ફરતાં બુદાં બુદાં રથજોને લગતી કેટલીક હકીકત મેં એકઠી કરેલી તે શાળાપત્રના વાંચકોને બુદા બુદા લેખો-

દ્વારા અર્પણ કરવામાં આવી છે. આ આખી ભૂમિ ઇતિહાસથી ભરપૂર છે અને મારી નોંધ સંપૂર્ણ ન હોવા છતાં ઇતિહાસમાં રસ લેતા વિદ્વાનોને આ સ્થળોનો ઇતિહાસ બહાર લાવવાના નમ્ર નિમંત્રણ રૂપે તે પ્રસિદ્ધ કરવાની મેં દિમ્મત કરી છે. આ ભૂમિનો મારી મુસાફરી પૂર્ણ થતાં આ લેખમાળા પણ પૂર્ણ થાય છે, પણ હું આશા રાખું છું કે અન્ય ઇતિહાસપ્રેમીઓ આ ભૂમિના ઉર્જિત ઇતિહાસને બહાર લાવવા પ્રયત્ન કરી ગરવી ગુજરાતના પ્રાચીન ગૌરવને બહાર લાવવા પ્રેરાશે.

મનસુખગમ મણિશંકર દિવેદી

સીનીઅર આર્મી ૩૦ એલ્યુ. ઇન્સ. મુરત

શિક્ષકનું કર્તવ્ય

શિક્ષકોની સમક્ષ ઉત્તમ પ્રકારની સમાજસેવા કરવાનો પ્રસંગ આવીને પડેલો છે એ વાત શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓએ એક પળવાર પણ ભૂલી જવી જોઈએ નહિ. ધન અને સત્તા કરતાં સેવા વધારે પૂજ્ય છે, વધારે આદર-માનને પાત્ર છે અને સેવા કરનારાઓને મોડુંવહેલું આદરમાન મળશે, સેવાની મોડીવહેલી જરૂર કદર થશે એ વાત નિઃસંશય છે અને શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓએ તે શ્રદ્ધાપૂર્વક માનવી. શિક્ષકોને પુરતું વેતન મળતું નથી અને સમાજમાં તેમને યોગ્ય પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન મળેલું નથી તેવું એ પણ એક કારણ છે કે સમાજસેવા કરવાનો જે ઉત્તમ પ્રસંગ શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓને પ્રાપ્ત થએલો છે તેનો તેમણે પુરેપુરો લાભ લીધેલો નથી. તમારો પગાર કે સમાજમાં તમારું સ્થાન અને સમાજમાં તમારે જે સેવા કરવાની છે તેની સાથે બીલકુલ પણ સંબંધ હોવો જોઈએ નહિ. સેવા તો હંમેશાં નિઃસ્વર્ણ હોવી જોઈએ. બદલાની આશાએ જે સેવા થાય છે તેનું મૂલ્ય ઘટી જાય છે.

માત્ર થોડા અપવાદ સિવાય મોટા ભાગના શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓને પોતાના ઉત્તમ અને પ્રતિષ્ઠિત ધંધાની મહત્તાનો, તેના ગૌરવનો, તેની ઉંચી દિમ્મતનો ખ્યાલ સરખોએ આવ્યો હોય એમ જણાતું નથી. શિક્ષકોએ પોતેજ પોતાના પવિત્ર ધંધાની દિમ્મત ઘટાડી છે. તેનું ગૌરવ હલકું પાડી દીધું છે. શિક્ષકોએ પોતેજ તેમનાં કર્તવ્યો તથા તેમની જવાબદારીઓની દિમ્મત હલકી આંકી છે, એટલે પછી સમાજ પણ તેની દિમ્મત હલકી

આંકે તેમાં નવાઈ જેવું શું છે ? શિક્ષકના ધંધાની મહત્તા, સમાજને તેની અનિવાર્ય જરૂર એનો જે શિક્ષકોને પોતાનેજ પુરેપુરો ખ્યાલ આવે અને પગાર કે પ્રતિષ્ઠાની દરકાર કર્યા વગર, ફળ કે વાહવાહની પરવા કર્યા વગર પ્રયત્નને સમર્પણ કરી માત્ર સેવાભાવથી તેઓ ઉચ્ચ કર્તવ્યભાવનાથી પોતાનું કાર્ય કરે જય તો રાજ્યની કે સમાજની મગદુર નથી કે તે લાંબા સમય સુધી શિક્ષકના ધંધાની કિંમત હલકી આંકી શકે, કે શિક્ષકોને યોગ્ય માન પ્રતિષ્ઠા ના આપે કે શિક્ષકોના ઉચ્ચ અને પવિત્ર ધંધાની યોગ્ય કદર ના કરે.

પરંતુ આ બધું થવાને માટે પ્રથમ આવશ્યક એ છે કે શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓએ પોતે પોતાના હૃદયની વિશાળતા કેળવવી જોઈએ. માંહેમાંહેની ઈર્ષ્યાને દુંદ્રી ને સંકુચિત સ્વાર્થચૃત્તિનો ત્યાગ કરી એક બીજા પ્રત્યે ઉદાર અને ક્ષમાશીલ થતાં શીખવું જોઈએ. મનની હલકાઈ, સહેજસાજમા એકબીજા સાથે તકસર કરવાની વૃત્તિ, એકબીજાની ખરી ખોટી ચાડીઓ કરવાની ટેવ, એક બીજા માટે ખોટી ખોટી વાતો ફેલાવવાની તેમ નિંદા કરવાની ટેવ, નનામા પત્રો લખવાની તથા નનામી અગ્રહણ કરવાની કુટેવ વગેરે દૂરથી પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓમાં સામાન્ય રીતે ઘણા મોટા પ્રમાણમાં પ્રચલિત છે તેનો શિક્ષકોએ પ્રથમ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આટલું કર્યા પછી શિક્ષકોએ આત્મવિશ્વાસ કેળવવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ. એક બાહોશ દાકતરને પોતાના ધંધાની આવડત અને કુશળતા માટે આત્મવિશ્વાસ હોય છે. કોઈ માંદા માણસ કે તેના સગંવહાલાંઓની મગદુર નથી કે દાકતર જે દવા આપે કે દરદીની માવજત માટે જે જે સચવાઓ કરે તેની સાથે તેઓ એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી શકે. પોતાના ધંધા પ્રત્યે આવીજ જ્ઞાતનો આત્મવિશ્વાસ શિક્ષકોએ કેળવવો જોઈએ એટલુંજ નહિ, પણ બીજાઓને પણ તેમણે ખાતરી કરી આપવી જોઈએ કે શિક્ષણની બાબતમાં તો શિક્ષકોજ પારંગત હોય, આપણે તેમાં કોઈ પણ સમજીએ નહિ. શિક્ષકોને યોગ્ય લાગશે તેવી રીતે તેઓ આપણાં બાળકોને શિક્ષણ આપશે, તેમાં માથું મારવાનો આપણને અધિકાર નથી.

હાલમાં સામાન્ય લોકમાન્યતા એવી ચર્ષ પડી છે કે બહાવડું એ તો સહેલામાં સહેલું છે. એ ધંધાને માટે કોઈ ખાસ તાલીમની જરૂર નથી. એ તે માણસ શિક્ષકનો ધંધો કરી શકે એમ છે. આજ કારણથી શિક્ષકોના પગાર ઓછા રાખવામાં આવેલા છે અને તેમને પુરતા પ્રમાણમાં

માન પ્રતિષ્ઠા મળતાં નથી. આવી જાતની પ્રચલિત લોકમાન્યતા દૂર કરવી એ તાલીમ પામેલા બાહ્ય શિક્ષકોને માથે મોટામાં મોટું કર્તવ્ય છે. આવી 'લોકમાન્યતા' કાંઈ એની મેજે અસ્તિત્વના આવેલી હોય નહિ. બીન-કુળવાએલા, બીનઅનુભવી, ધંધાની તાલીમ લીધા વગરના, શિક્ષકના ધંધાની બીજકુલ આવડત વગરના અસંખ્ય શિક્ષકોના વર્ષોના વર્ષો સુધીના ખરાબ શિક્ષણ ઉપરથી આવી જાતની લોકમાન્યતા હોતી જોઈએ; એટલા માટે પ્રજામાં જોડાં મૂળ ધાલી પોટેલી આ લોકમાન્યતા દૂર કરવાને માટે પણ શિક્ષણના ધંધાની ઉચ્ચ તાલીમ લીધેલા, ઉચ્ચ ભાવનાવાળા કર્તવ્યનિષ્ઠ અસંખ્ય શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓએ વર્ષોના વર્ષો સુધી ઉચ્ચ કોટિનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપવું પડે અને જનસમૂહને પ્રત્યક્ષ સાબીત કરી આપવું પડશે કે શિક્ષકનો ધંધો સહેલો નથી અને ગમે તે પુરુષ કે સ્ત્રી ધંધાની ખાસ તાલીમ મેળવ્યા વગર શિક્ષક થઈ શકે નહિ. ત્યાં-સુધી જનસમૂહ જુની ધરડના શિક્ષકો અને તાલીમ પામેલા નવીન શિક્ષકો વચ્ચેનો તફાવત પ્રત્યક્ષ જોશે નહિ, ત્યાંસુધી જનસમૂહને ખાતરી નહિ થાય કે નવીન શિક્ષકો જૂની ધરડમાં કામ કરી રહેલા શિક્ષકો કરતાં વધારે યોગ્યતા ધરાવે છે. તેમનામાં વિદ્યતા વધારે છે, તેમણે બાળસ્વભાવ અને માનસશાસ્ત્રનો જોડો અભ્યાસ કરેલો છે. શિક્ષણશાસ્ત્ર અને શિક્ષણની ખાસ કળામાં તેઓ પારંગત છે, અને આપણા બાળકોને તેમની પાસે શિક્ષણ લેવાડવીશું તો બાળકોનો શારીરિક, માનસિક, નૈતિક વિકાસ સાચો થશે, ત્યાંસુધી જનસમૂહ શિક્ષકોના ધંધાની યોગ્ય કદર નહિ કરે, તેમનું વેતન વધારવાની તેમની ઇચ્છા નહિ થાય, અને સમાજમાં તેમને ઉચ્ચ સ્થાન આપવાને તેઓ પ્રેરણા નહિ; એટલા માટે નવીન શિક્ષકોએ પ્રથમ તો પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરવો જોઈએ. ખરો શિક્ષક એજ મનુષ્ય થઈ શકે કે જે જીવનપર્યંત વિદ્યાર્થી રહી શકે. પોતાનું જ્ઞાન વધારવાની, નવાં નવાં પુસ્તકો વાંચતા રહેવાની, નવું નવું શીખવાની, નવા નવા પ્રયોગો કરવાની, નવા નવા અનુભવોની નોંધ રાખી તેમાંથી સારગ્રહણ કરવાની નવીન શિક્ષકોને સ્વાભાવિક વૃત્તિ હોવી જોઈએ. આત્મસુધારો કરવાની તેમજ પોતાની જાતનો માનસિક વિકાસ કરવાની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ ઇચ્છા એ દરેક નવીન શિક્ષકનું ખાસ લક્ષણ હોવું જોઈએ.

નવીન શિક્ષકે પ્રથમ તો શિક્ષણનું, શાળાનું, વિદ્યાર્થીનું તેમ શિક્ષકનું લાંબા સમયથી ચાલી આવેલું પ્રચલિત દષ્ટિબિંદુ ફેરવી નાંખવું જોઈએ અને સર્વત્ર નવીન આચારવિચારોનું ધાતોવરણ ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ.

અત્યારની આપણી પ્રાથમિક શાળાઓની સામે મોટામાં મોટો આક્ષેપ તો એ છે કે શિક્ષણના નવા આદર્શો પ્રમાણે એ શાળાઓ ચાલતી નથી. આપણી હાલની પ્રાથમિક શાળાઓ તો એક જાતના કેદખાનાંઓ છે. બાળકો તેમાં પુરવામાં આવેલા કેદીઓ છે, અને શિક્ષકો એ કેદીઓના વોરડેરો અને જેલરો છે. આ આક્ષેપો કેટલે અંશે સત્ય છે તેનો આપણે સૌએ પ્રમાણિકપણે વિચાર કરવાનો છે. નિશાળનો વખત થતાં બાળકો આનંદ અને ઉત્સાહથી શાળાઓ તરફ દોડતાં આપણી નજરે પડે છે ? શાળાઓમાં જતું બાળકોને ગમે છે કે તેઓ નાખૂશથી શાળાઓમાં આવે છે ? શાળાઓનો સમય પુરો થતાં રંગનો ઘંટ વાગે છે ત્યારે તેઓ કેટલા બધા આનંદમાં આવી જાય છે ? કેદખાનામાંથી છૂટી પોતપોતાને ઘેર જતાં કેદીઓને જેવો આનંદ થાય છે તેવો આનંદ શાળામાં છૂટી પોત પોતાને ઘેર જતાં બાળકોને થતો નથી ? શાળાઓમાં બાળકોને આનંદ અને રસ પડે છે ખરો ? શાળાઓનું વાતાવરણ પ્રેમમય છે કે ત્યાં ભયનું વાતાવરણ પ્રસરી રહેલું છે ? એનો દરેક શિક્ષક પોતે વિચાર કરવો જોઈએ. શાળાઓમાં સામાન્ય રીતે પ્રસરી રહેલું આ ભયનું વાતાવરણ દૂર કરી શિક્ષકોએ શાળાઓમાં એવી જાતનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ કે બાળકો હોસ અને આનંદથી શાળાઓ તરફ આકર્ષાય.

આવી જાતનું વાતાવરણ માત્ર આનંદી અને બાળકો તરફ જેમને સ્વાભાવિક પ્રેમ હોય એવાજ શિક્ષકો ઉત્પન્ન કરી શકે. બાળકો પ્રત્યે સ્વાભાવિક પ્રેમ ધરાવનારા, હસમુખા અને આનંદી શિક્ષકો આપણી મ્યુનિસિપાલિટીની શાળાઓમાં છે તે હું જાણું છું. બાળકો તેમની આલુ-આલુ વર્તણૂક વળી આનંદ કહોવા કરી મૂકે છે તે મેં પ્રત્યક્ષ જોયું છે. આવા પ્રેમાળ અને આનંદી શિક્ષકોના હાથ નીચે શિક્ષણ લેતાં બાળકોને શાળાઓ કેદખાના સમાન લાગતી નથી, પરંતુ મારે દીક્ષગીરીની સાથે કહેવું પડે છે કે આવી જાતનાં બાળકો પ્રત્યે સ્વાભાવિક પ્રેમ ધરાવનારા, હસમુખા અને આનંદી શિક્ષકો આપણી શાળાઓમાં ઘણા ઘણા છે. મોટે ભાગે આપણી શાળાઓના શિક્ષકો તો ભય અને ત્રાસની ભૂતિ સમાન હોય છે. તેમને જોઈ બાળકો ત્રાસે છે. તેઓ શિક્ષકો કરતાં જેલરોને વધારે મજાના આવે છે. તેમના ચહેરાઓ કદી પણ હસમુખા, આનંદી અને પ્રેમાળ દેખાતા નથી. સ્વભાવથીજ તેઓ કહુઆખોર, દુષ્ખી અને અસંતોષી જોવામાં આવે છે. તેમનું મોં હંમેશાં ગંભીર અને તોબરા જેવું ચહેલું દેખાય છે. તેઓ પોતે તો જીવનના આનંદ અને ઉત્સાહ

કદી પણ ભોગવી શકતા નથી એટલુંજ નહિ પણ બીજાઓ એવા આનંદ અને ઉત્સાહ ભોગવે છે તે પણ એમનાથી મહન યર્ધ શકતું નથી. તેઓ દંભી હોય છે. નીતિ અને ચરિત્રનો તેઓ એવા ખોટો દંભ અને આડંબર કરે છે કે બીજા શિક્ષકો અને બીજી શિક્ષિકાઓ આનંદથી કોઈ સાથે હસીને બોલે કે વાતચીત કરે કે સ્વચ્છ, સુંદર અને સુશોભિત કપડાં પહેરે તે પણ તેમનાથી દેખી શકાતું નથી. તેમના મોંમાંથી બાળકો પ્રત્યે પ્રેમના શબ્દો કદી પણ નીકળતા નથી. તેઓ બાળકોને કંઠાર શબ્દોથી સંબોધે છે. ધણીવાર તેમને ગાળો દે છે અને ના કહેવાય એવા શબ્દો કહે છે. આવી જાતની પ્રકૃતિ ધરાવનારા શિક્ષકોને નવીન શાળાઓમાં સ્થાન નથી. જેઓ બાળકો સાથે બાળકો જેવા આનંદી અને રમતીઆળ યર્ધ શકના નથી, બાળકોની નિર્દોષ રનતગમનોમાં આનંદ અને રમથી ભાગ લઈ શકતા નથી, ગંભીરતા, કઠોરતા, મોટાઈતું હુંપદ, નીતિ અને ચરિત્રનો ખોટો દંભ અને આડંબર એ જેમના સ્વાભાવિક લક્ષણો છે તેવાઓ તો શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ કૃતા માધુઓ અને સાધવીઓના કે પુખ્ત વયની વિધવાઓનાં આશ્રમો ઉપર દેખાઈ રાખનારની જગ્યાને માટે વધારે યોગ્યતા ધરાવે છે. શિક્ષકો નરીકે તેઓ બાળકોનું હિત કરતાં તેમનું અહિત વધારે કરે છે.

નવીન શિક્ષણ અને નવીન શાળાઓના મુખ્ય લક્ષણો સ્વાભાવિકતા અને સ્વતંત્રતા એ બે છે. આપણી હાલની પ્રાથમિક શાળાઓમાં સ્વાભાવિકતા અને સ્વતંત્રતાને હજી જોઈએ તેવું યોગ્ય સ્થાન મળેલું નથી. આપણી હાલની શાળાઓમાં યાત્રિક કૃત્રિમતા પુષ્કળ જોવામાં આવે છે. આપણી અત્યારની શાળાઓમાં અપાતું શિક્ષણ બાળકોની સ્વાભાવિક માનસિક વૃત્તિઓને પોષે એવું તેમ તેમનો શારીરિક અને માનસિક વિકાસ સાધી શકે એવું જણાતું નથી. આપણા હાલના શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ મોટે ભાગે એક યંત્રની માફક પોતાનું કાર્ય કરે જાય છે. તેઓ શાળાઓમાં નિયમિત રીતે આવે છે, તેમને સોપેલા વિષયો શીખવે, પરંતુ બાળકોની સ્વાભાવિક મનોવૃત્તિઓ જાણવાનો, અમુક સમયે અમુક જાતના શિક્ષણમાં બાળકોને રમ પડે છે કે કેમ તે શોધવાનો અને બાળકોની મનોવૃત્તિઓને અનુકૂળ થાય તેવી રીતે, તેમ બાળકોને રમ પડે એવી રીતે શિક્ષણ આપવાનો આપણે પ્રયાસ કરવો જોઈએ એવો વિચાર સરખેએ તેમને આવતો નથી. આનું પરિણામ એ આવે છે કે બાળકોની શક્તિઓનો સ્વાભાવિક વિકાસ થતો નથી. દરેક શિક્ષકે ખાસ કરીને

એક વાત મુખ્યત્વે કરીને લક્ષમાં રાખવી જોઈ એ કે, શિક્ષણ, અભ્યાસ-ક્રમ, ટાઇમટેબલો, પરીક્ષાઓ અને શિક્ષક પોતે પણ બાળકોને મારે છે, બાળકો તેમને મારે નથી. બાળકોને જ શિક્ષણનું કેન્દ્રસ્થાન સમજી, તેમની રચિને અનુકૂળ થઈ પડે, તેઓ શિક્ષણમાં આનંદથી રસ લે, અને શિક્ષણ તેમને બોગદણ થઈ પડે નહિ એવી રીતે તેમણે તેમના શિક્ષણની, તેમજ શિક્ષણપદ્ધતિની યોજના કરવી જોઈ એ.

આ સંબંધમાં મારી પાસે કેટલીક વાર ઉત્સાહી યુવાન આસિસ્ટન્ટોની ફરિયાદ આવે છે કે તેમના હેડમાસ્તરો તથા હેડમિસ્ટ્રેસો તેમના નવા નવા પ્રયોગો કરવા દેતા નથી અને નવીન પદ્ધતિ અનુસાર શિક્ષણ આપવા દેતાં નથી. બાળકો મારે અમે રમતગમતો, આનંદપર્ચટન, પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ વગેરેની યોજનાઓ કરીએ છીએ તે યોજનાઓ અમલમાં મૂકવાની અમને પરવાનગી આપતા નથી. હેડમાસ્તરો અને હેડમિસ્ટ્રેસોને આ સંબંધમાં મારે કહેવાનું કે તમે વધારે બાહોશ અને વધારે અનુભવી છો એ વાત હું ક્યુલ કહે છું. સ્વાભાવિક રીતે નવીનતા તરફ તમને આંતરુગમો અને અવિશ્વાસ હોય એ પણ હું સમજી શકું છું. નવા નવા શિક્ષકોની નવી નવી પદ્ધતિઓ તરફ તમને અગ્રદ્વા હોય એ પણ સ્વાભાવિક છે, પણ તમારે એક વાત લક્ષમાં રાખવી જોઈ એ કે આ જમાનો યુવકો અને યુવતીઓનો છે. ચાલતી આવેલી ધરડ પ્રમાણે આપણે બહુ દહાડા કામ કર્યું તેમાં આપણને કેટલેક અંશે સફળતા પણ મળી હશે, નિષ્ફળતા પણ મળી હશે, પણ આપણા અભિપ્રાયો ઉપર આપણી પદ્ધતિઓ ઉપર, આપણી કાર્યશક્તિ ઉપર, આપણને હજી ઉપરાંત પક્ષપાત હોવો જોઈ એ નાહ. નવા શિક્ષકો તરંગી હોય છે, કામ કરવા તરફ તેમનું લક્ષ હોતું નથી, તેમને તો માત્ર મોટી મોટી અને ડાહી ડાહી વાતો કરતાંજ આવડે છે એમ કહી તેમના ઉત્સાહ ઉપર પાણી ફેરવવું એ યોગ્ય કહેવાય નહિ. ધરડાઓના અનુભવોના નવા યુવાન શિક્ષકોએ લાભ લેવો અને તેવીજ રીતે યુવાન શિક્ષકોના નવા જ્ઞાનનો તેમ તેમના ઉત્સાહનો ધરડાઓએ લાભ લેવો જોઈ એ અને નવા શિક્ષકોની નવી નવી યોજનાઓને ઉત્તેજન આપી તેમને સુમાર્ગે દોરવા જોઈ એ, મારી પાસે જુના અને અનુભવી હેડમાસ્તરો અને હેડમિસ્ટ્રેસો પણ ઘણી વાર એવી ફરિયાદો લાવે છે કે આજકાલના નવા શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓમાં કર્તવ્યભાન ઘણું ઓછું હોય છે, તેઓ મન મૂકી કામ કરતાં નથી, આળસુ છે, માત્ર ડાહી ડાહી વાતો કરવામાંજ તેઓ યશ હોય છે; તેમ તેઓ ઉદ્ધત અને

અવિવેકી પણ છે, આસાધીનતાનો ગુણ તો તેમનામાં બીજકુલ જેવામાં આવતો નથી. આ ક્રિયાદ કેટલેક અંશે સત્ય છે તે હું કમુલ કહું છું. નવા યુવાન શિક્ષકોને મારી સલાહ છે કે તેમણે અનુભવીઓના અનુભવ પ્રત્યે દુર્લક્ષ આપવું જોઈએ નહિ. આપણે એકવાજ શિક્ષણશાસ્ત્ર, શિક્ષણકળા અને નવી પદ્ધતિઓમાં પારંગત છીએ અને જુનાં શિક્ષકો તો માત્ર જુની ધરડામાં ચાલનારા વૈતરાં જેવા છે. આવી જાતનું મિથ્યાભિમાન અને અવિવેક રાખવાથી નવા શિક્ષકો શાળાઓમાં કુસંપનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે તેમ તેઓ શાળાઓના શિષ્ટાચારનાં પણ ભંગ કરે છે. આસાધીનતા એ ગુણ તો શિક્ષકોએ ખાસ કરીને કેળવવા જોઈએ. જુના શિક્ષકોના અનુભવોને, તેમની વયને તેમ તેમના દરજ્જાને નવા યુવાન શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓએ માન આપવું જોઈએ. આપણે નવા અને જુના બંને વિચારોનો યોગ્ય સમન્વય કરીશું. જુનાઓના અનુભવોનો લાભ નવાઓ લેશે અને નવાઓના ઉત્સાહનો જુનાઓ ઉપયોગ કરશે તોજ આપણે આપણી શાળાઓનું શિક્ષણ સુધારી શકીશું. જુના શિક્ષકો વધારે મહેનતુ અને વધારે કર્તવ્યનિષ્ઠ છે એ વાત ખરી છે. નવાઓ પ્રમાણમાં વધારે બેદરકાર, વધારે અવિવેકી અને કાંઈકે ઉઠાંછળા અને ઉદ્વિગ્ન પણ છે એ વાત પણ હું જાણું છું; પણ કેટલાક નવા શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓમાં સ્વાભાવિક શિક્ષકોના ખાસ લક્ષણો મેં જોયા છે. તેમના નવીન પ્રયોગો અને નવીન પદ્ધતિઓની સફળતા પણ મેં જોઈ છે. તેમના હાથ નીચે શિક્ષણ લેતાં બાળકો વધારે આનંદી, વધારે ઉત્સાહી, વધારે આસાંકિત, વધારે નિયમિત, વધારે સ્વચ્છ અને વધારે ચપળ પણ મેં જોયા છે. મારો તો નવા અને જુના બંને શિક્ષકો પર સરખો પ્રેમ છે, તેથી હું બંનેને એકબીજા સાથે હળીમળી ચાલવા તેમ એકબીજાને સાહાય્ય અને પ્રોત્સાહન આપવા આ પ્રસંગે આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરું છું.

નવીન શિક્ષણનું બીજું ખાસ લક્ષણ સ્વતંત્રતા છે. આપણી શાળાઓમાં તેમ આપણાં ઘરોમાં આપણે બાળકનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ દાખી દઈએ છીએ. કોઈ કોઈવાર તો તેને કચડી નાખીએ છીએ. આ રીતે આપણે શિક્ષકો તરીકે તેમ વડીલો તરીકે બાળકો ઉપર જીવન કરી રહ્યા છીએ, પરંતુ આ જીવનનો આપણને ખ્યાલ સરખોએ આવતો નથી. દરેક જણને સ્વતંત્રતા પ્રિય હોય છે. ખાસ કરીને બાળકોને તે વધારે પ્રિય હોય છે. શાળાઓમાં અપાતાં શિક્ષણમાં તેમ શાળાઓની રમતગમતોમાં શાસન કે વ્યવસ્થાના બહાના નીચે આપણે અનેક જાતના કૃત્રિમ નિયમો

અને બંધનોથી બાળકોની સ્વતંત્રતા ઉપર તગપ મારીએ છીએ. બાળકોને બંધનરૂપ કે નડતરરૂપ ના લાગે. એવી રીતે અભ્યાસક્રમ અને ટાઇમ ટેબલોની યોજના કરતાં શીખો. એવીજ રીતે તેમને શિક્ષણ આપતાં શીખો. ખાસ કરીને પર્યાટન તથા રમતગમતોની યોજનામાં બાળકોને સ્વતંત્રપણે આનંદ લેવા દેજો. આવી જાતની સ્વતંત્રતાથી બાળકોનાં હૃદયો પ્રકુલ્લિત રહેશે, તેમના ચહેરા ઉપર આનંદ, ઉત્સાહ અને તેજ પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવશે અને તેમની સ્વાભાવિક શક્તિઓનો વિકાસ તમે નહિ ધારો એવી ઝડપથી હશે. નવીન શિક્ષકોએ ખાસ કરીને બે અગત્યની બાબતો લક્ષમાં રાખવી જોઈએ: (૧) દરેક બાળકને તેનું પોતાનું ઇલાયદુ, સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ છે, (૨) બાળકોના વ્યક્તિત્વનો, તેની શુભ શક્તિઓનો વિકાસ કરવો એજ ફેળવણીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. અભ્યાસક્રમ, ટાઇમ ટેબલો, અને શિક્ષક પોતે તો આ વિકાસ કરવાનાં માત્ર સાધનો છે. સાધનો કરતાં સાધ્ય વસ્તુ વધારે મહત્વની તેમ ઉપયોગી છે. સાધનોને હદ ઉપરાંત મહત્વ આપી તેને સાધ્ય વસ્તુ કરતાં પણ વધારે ઉપયોગી ગણવાં અને સાધનોની મદદતાને નુકસાન ના થાય તેની ખાતર સાધ્ય વસ્તુનો

એટલે એક શિક્ષકનો ખર્ચ વધશે. દરેક ગામડે જુદી કન્યાશાળા ખોલવામાં આવે તો કેટલો ખર્ચ વધે તે સહેજ સમજી શકાય તેવું છે.

છોકરા છોકરીઓના પરસ્પરના સહવાસથી અલગત એકબીજાના સ્વભાવ-ગુણના સંસ્કાર પડે છેજ. શું મંગતિના સંસ્કાર નથી પડતા ? શું કંઠાર માતાનું સંતાન મૃદુતાના વાતાવરણમાં મૃદુતા ધારણ ન કરી શકે ? પરિસ્થિતિનું બળ ઓછું છે શું ? કેટલીએ છોકરીઓ છોકરાઓનું અનુકરણ કરી બુદ્ધિમાં અને બળમાં આગળ વધે. હરિદ્રાઈમાં ઉતરીને ગણિત, વિજ્ઞાન જેવા બુદ્ધિના વિષયમાં છોકરાઓની હરોલમાં ઉભી શકે છે, તે સહશિક્ષણના પ્રાનાપેજ. જ્યારે પુરુષો બુદ્ધિના વિકાસ માટે ખૂબ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, તેવે સમયે એને પુરુષોથી નિરાળી સંસ્થામાં કેળવણી આપી તેમને પુરુષોએ પોતાની આગળ બુદ્ધિમાં ન આવવા દેવી એવોજ અર્થ થયો. સ્ત્રીઓ પુરુષોની સાથે શારીરિક અને માનસિક કેળવણીમાં હારફાઈ કરી શકે તેટલા માટે સહશિક્ષણ ઇષ્ટ છે.

રજઆ અને નુરજહાં જેવી રાજનીતિનિપુણ અને વીર રમણીઓ શું ગર્ભમાંથીજ રાજનીતિ શીખીને આવી છે ? શું જનતાખાનામાં એમનામાં વીરતા પ્રગટી બિડી હતી ? શું બહાદુર સરદારો અને કુશળ રાજનીતિજ્ઞ પુરુષોએ એમને તાલીમ નથી આપી અથવા એવા પુરુષોના સહવાસમાં રહીને એ વીરાંગના અને કુશળ મુસદ્દી નથી બની ? ઇતિહાસ એવી શાખ નથી પૂરતો કે એ રમણીઓ શૌર્ય અને રાજ્યવહીવટની કુશળતા લઈનેજ જન્મી હતી. સરમ્વતી અને ગાર્ગી જેવી વિદુષી સ્ત્રીઓએ શું રસોઈ કરતાં કરતાં અને ઘરખૂણે ખેસીનેજ વિદ્વતા પ્રાપ્ત કરી હતી કે ? શું એ વિદ્વાનજ અવતર્યા હતા કે ? આ પ્રાચીન વિદુષી માતાઓ જુદી કન્યાશાળામાં નથી લખ્યા, પરંતુ પ્રાચીન ઋષિમુનીઓની સહશિક્ષણ શાળામાંજ લખ્યાં છે. જો જુદી શાળામાં લખ્યાં હોત તો માતા ભારતી, શંકરાચાર્યજી અને મંડનમિત્રના વાદાર્થ માટે મધ્યસ્થ ન થઈ શકત.

સહશિક્ષણથી છોકરા છોકરીના સ્વાભાવિક ગુણોમાં પણ ભિન્નતા ન્યૂન થતી જાય છે. કેટલીએ યુવતીઓ સહશિક્ષણથી મૃદુતા છોડી પ્રાણ આપવા તત્પર થઈ છે. ક્યાં ગઈ એની સ્ત્રીની સ્વાભાવિક મૃદુતા ? ક્યાં ગઈ એની સ્વાભાવિક દયાની લાગણી ? ક્યાં ગઈ એની સંસારસુખના લ્હાવા લેવાની સ્વાભાવિક નિર્બંધતા ? સહશિક્ષણની અસર એક ખીજા હિપર થયા વિના ન રહે એ ખાસ દલીલ છે.

તેમ તેમ વર્તમાન સમાજ છિન્નભિન્ન થશે અને નવી સમાજરચના થશે. સૃષ્ટિનો ક્રમ છે કે એકની એક રચના નિત્ય રહેતી જ નથી. અનેક વિષયો થયાં જ કરે છે.

હવે સ્ત્રીપુરુષના ભાવિ કાર્યપ્રદેશ માટે વિચાર કરીએ. ઉભયનો કાર્યપ્રદેશ છેકજ ભિન્ન મानी લેવાનું શું કારણ છે? ભાવિના ગર્ભમાં આપણે નથી જોઈ શકતા, કે ભારતની સ્ત્રી એક વડો ન્યાયાધીશ, મહાન વકીલ, મધ્યસ્થ વડી ધારાસભાનો પ્રમુખ, અને પ્રધાનોની માનદ પદવીઓ ધારણ કરશે! બનવા જોગ છે કે ભાવિ જરા વેગળું હોય!

શારીરિક વિકાસમાં—અવયવોમાં જે કેટલું પ્રભુએ રાખ્યો છે, તે તો સૃષ્ટિના વિકાસને માટે છે. સ્ત્રીને બાળકો જન્મ આપવાનો કુદરતી કાર્ય સિવાય બીજા કાર્યપ્રદેશો જેવા કે સામારિક, ધાર્મિક કે રાજકીયમાં ભિન્ન ભિન્ન સ્થાન શા માટે હોવું જઈએ? સ્ત્રી અને પુરુષો સગવડ પ્રમાણે કામની વહેંચણી ભલે કરે. કેટલાએ પુરુષો રસોઈનું અને બાળ-ઉછેરની નોકરીનું કામ શ્રીમંતોને ત્યાં કરે છે. મોટા શહેરોમાં કેટલીક શ્રીમંત બાઈઓ પોતાના વેપારશૈળગાર ઉપર ધ્યાન આપી રહી હોય છે, બ્યારે એક પુરુષ રસોયો બધુંએ ગૃહવ્યવસ્થાનું કામ કરે છે. શું આ કામ ત્યારે પુરુષનું છે! કુદરતે કંઈ સ્ત્રીપુરુષના કાર્ય પ્રદેશ નિરનિરાળા નિયત કરી આપ્યા નથી.

છેવટે લેખક અહ્યર્થના ખંડનની વાત કરે છે. ખાસ માનસ સ્વભાવ છે કે જે વસ્તુને ખૂબ સંતાડી રાખવામાં આવે છે તે નીરખવાની તેને પુષ્કળ ઇચ્છા થાય છે. જંગલના પ્રદેશમાં બીજાં લોકોમાં સ્ત્રીઓનાં વક્તવ્ય હંમેશાં ખુલ્લાં રાખવામાં આવે છે. બીજામાં એ જોઈને માનસિક વિકૃતિ યદ્દિચિત્ પણ થતી નથી, કેમકે તે હંમેશાં એવું નિહાળ્યાજ કરે છે. તેને એ વસ્તુ સુખની માફક સ્વાભાવિક થઈ ગઈ છે. જેમ જેમ વધુ ને વધુ છોકરીઓ છોકરાં ભેગાં ભણતાં જશે તેમ તેમ એને અહ્યર્થ પાળવામાં ઘણી સુલભતા પ્રાપ્ત થશે. હાલ તો ચારસો નંબરની શાળા હોય, તેમાં દસ પંદર, કે વીસ છોકરીઓ હોય. બનવાજોગ છે કે કેટલાક છોકરાઓ અનિષ્ટ તરફ પ્રેરાય! પણ એ છોકરીઓ થોડી છે તેથી. વળી શાળાઓ જુદી હોય ત્યાં એવું તો થોડુંજ છે, કે એ કેળવણી લેતી છોકરીઓ કેળવાએલા સુવક્રો ભેગી થાયજ નહિ. હાલના પ્રગતિના જમાનામાં તો સભાઓમાં, જાહેર બાગોમાં, હવા ખાવાનાં સ્થાનોમાં અનેક

જગ્યાએ બેઠાં મળવાનાં. જે અંતઃકરણે મલિન હોય તો પછી વહેતા જળની માફક પોતાનો માર્ગ શોધી જ લે. જે એક સરખા પ્રમાણમાં છોકરાં છોકરીઓને સાથે શિક્ષણ આપવામાં આવે, તો અવાલ, કર્તા લાલ વધુ થવાનો સંભવ છે.

ગોપાલજી દુર્લભભાઈ દેસાઈ

હેડમાસ્ટર મગોદ તા. વલસાડ. જિ. સુરત.

હિંદમાં અંધાપાનો અટકાવ

અંધાપો દૂર કરવાની લડત અને શાળાઓમાં આંખનું રક્ષણ કરવાની પ્રવૃત્તિઓ માટે જુનિઅર રેડક્રોસ ખરેખર મોટી મદદ કરી શકે તેમ છે. પોતાના હવાક્ષતા જુનિઅરો-આળકોનો શિક્ષક સલાહકાર હોઈ જુનિઅર રેડ ક્રોસની પ્રવૃત્તિનું તે કેન્દ્રસ્થાન છે, એટલે આ લડતના પહેલા પગથીઆ તરીકે શિક્ષકોને તંદુરસ્તીની આ ખાસ શાખાનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ.

૧ આંખનું રક્ષણ કરનારી પ્રવૃત્તિઓ માટે શિક્ષકોને આપવાનું શિક્ષણ:—

એવી સૂચના કરવામાં આવે છે કે ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં શિક્ષકોને આંખના ખાસ દાકતર પાસે લાવણો અપાવવાં અને આંખની કીકીના આગ્રહા ભાગ અને પોપચાની અંદરના સોજતાના આંખના બે સામાન્ય દર્દોને અટકાવવાના ઇલાજોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વિદ્યાર્થી-દર્દીઓના સંબંધમાં અપાવવું. અંધાપો અટકાવવાની પ્રાથમિક સૂચનાઓ ગામડાઓમાં આપી શકે અને આંખના દર્દોમાં પ્રથમોપચાર કરી શકે એવા કુશળ માણસ દરેક ગામમાં હોય અને આંખનો દાકતર જલદી મળી શકે તો આંધળા માણસોની સંખ્યા હિંદુસ્તાનમાં જલદી ઘટી જશે. આંખનાં સાધારણ દર્દોમાં આંખને ક્ષાર અથવા ખેરીક લોશનથી ઘોયા પછી થોડાંક ટીપાં દીવેલ દર્દવાળા આંખમાં નાખવાથી પ્રથમોપચાર થઈ શકે છે. ખારનું લોશન ઉકળેલા એક પાઉન્ટ પાણીમાં આ નાખવાના ચમચાના માપ જેટલું નાખી બનાવાય છે અને પાણી દંડું પડે તેનો ઉપયોગ થાય છે. તેટલાંજ અને તેવા પાણીમાં તેવીજ બે ચમચી ખેરીક પાઉડર નાખવાથી ખેરીક લોશન બને છે. આ ઉપચાર વખતે પ્રાથમિક શાળાઓનાં આળકો

સાથે વાતચીત ચાલુ રાખવી. આંખના દરેક દર્દમાં શિક્ષકે તેના ખાસ દાકતર પાસે તેની તપાસ અને ઇલાજ કરાવવાની માખાપને સલાહ આપવી.

શિક્ષકોને આપવાનાં વ્યાખ્યાનોમાં આંખના ખાસ દાકતરે સામાન્ય નિરોગી આંખની જરૂરી બાબતો, અંધાપાના કારણો અને તેમને અટકાવવાના ઇલાજોની બાબતો દાખલ કરવી જાઈએ. અમલમાં મૂકવાના કાર્યક્રમની નીચે પ્રમાણે રૂપરેખા છે:—

૧ સામાન્ય નિરોગી આંખ માટે પ્રાથમિક ખ્યાલ આપવો.

૨ અટકાવી શકાય એવા અંધાપાના અટકાવના ઇલાજો:—

(૧) ઝોઝા ધોધણના દર્દો:—ઝોઝા અને ઝોઝી શક્તિ આપનારા ખોરાકથી રતાંધળા થાય છે અને આંખને ગંભીર તુકસાની પહોંચે છે. ઘણી વખતે દક્ષિણ હિંદમાં આથી તંન અંધાપો આવે છે, તેથી ધોષ્ટિક તપ્તોવાળો અને પુરતો ખોરાક લેવો જોઈએ. મીઠાના લોશનથી આંખો ધોવી, ચોક્કસ દીવેલ તેમાં રેડવું, તડકાના ચરમા પહેરવાં અને આંખોનું રક્ષણ કરવું.

(૨) ગુહ્યેન્દ્રિયના દર્દો માટે ખાસ વૈદક મદદ લેવી.

(૩) ધોધણમાં કાયમના ખીલનાં દર્દો. તે માટે સ્વચ્છતા રાખવી. એથી દર્દોમાં એક દર્દીની વસ્તુ બીજા માટે ન વાપરવી. આ દર્દને ફેલાવનારા સાધનરૂપ માખીઓનો નાશ કરવો. આ રોગથી પીડિતા દર્દીઓ માટે વૈદક સલાહ લેવી. સુરમા અને કાજલ આજવા માટે એક વખત વાપર્યા પછી ગરમ પાણીએ ધોયા વગર તે સળી બીજા માણસે આંજવામાં વાપરવી નહિ.

(૪) શીતળા—શીતળા ટંકાવણ ઉપર વધારે ભાર મૂકવો. શાળામાં અટકાવના ઇલાજો. શીતળાથી પીડિતાં બાળકોની આંખો સંભાળવી.

(૫) જોખમ ભરેલા અને કેફી પીણાઓનો ઉપયોગ—જંટ-વૈદોના કામથી પૂર્વના દેશોમાં વારંવાર આંખો જતી રહે છે. આ અણુ-ધડ માણસો આંખો જતી રહેતી અટકાવી શકાય એવા યોગ્ય વૈદક ઇલાજ કરતાં દર્દીઓને અટકાવે છે. અસ્વચ્છ ઝાળરો અને કેફી દવાઓથી આંખનું ચાલુ દર્દ વધે છે.

(૬) બન્ધ્યાની આંદી પડી ગએલી આંખો—જન્મ વખતે ૧ ટકા સીસ્વર નાઇટ્રેટના થોડાંક ટીપાં નાંખવાથી બન્ધ્યાની આંખો જતી રહેતી બચાવી શકાય છે. કેળવણી દ્વારા રાખવાની ઘણી જરૂર છે.

(૬) અકસ્માતો—દેશની ઔદ્યોગિક હાલતના ઘણા આગળ વધવા સાથે અકસ્માતથી અંધાપો આવવાનું પ્રમાણ વધે છે. આંખનું રક્ષણ કરવાને તડકાનાં ચક્ષુમાત્રો ઉપયોગ કરવા ઉપર અને ખીજ સલામતીની તદ્દર્શિ ઉપર ભાર મૂકવો.

(૮) મેલ અને ધૂળને દૂરથી થતી ચૂટ—મીઠાનું સામાન્ય લોશન અને દીવેલનાં દીપાં આંખમાં વખતસર નાખવાથી આ અટકાવી શકાય છે.

૩. અંધાપાના અટકાવ અને સામાન્ય દર્દના અટકાવ વચ્ચેનો ગાઢ સંબંધ. —

અંધાપા સામેની લડતથી ઘણી જિંદગી ખચાવી શકાય છે, કેમકે આંખનાં ઘણાં દર્દો સામાન્ય તંદુરસ્તીને હાનિકારક છે.

૪. અંધાપો અટકાવવાની પ્રવૃત્તિઓ :—

(અ) હિંદમાં—સરકાર તરફથી વધુ અને વધુ વૈદક અને વહાડકાપની સગવડો મળતી જાય છે. ઓલ ઇડિઆ પ્લાઇન્ડ રિલીફ એસોસિએશન—અંધતાનિવારણ સમસ્ત હિંદનું મંડળ. આ સંબંધમાં જુનિઅર રેડ ક્રોસનો ફાળો.

(આ) બીજા દેશોમાં —ઈન્ટર નેશનલ એસોસિએશન ફોર ધ પ્રિવેન્શન ઓવ પ્લાઇન્ડનેસ—આંતર પ્રજાકીય અંધતાનિવારણ મંડળ અને તેની સાથે બેહેલી જુદી જુદી પ્રજાકીય સંસ્થાઓ.

નોંધ. “Through Life's window”—‘જીવનની બારીમાંથી’ નામની સિનેમા ફીલ્મ રેડક્રોસ સોસાયટીના ઓર્ગેનાઇઝીંગ સેક્રેટરી, દીલ્હી પાસેથી લાડે મળી શકશે. તે શિક્ષકોને બતાવવા લાયક છે. તેમાં આંખની રચના અને તેના સામાન્ય દર્દો બતાવ્યાં છે.

૨. શાળામાં આંખના બચાવનું પ્રચારકાર્ય :—

અંધાપો આણનારાં આંખના દર્દો કેવી રીતે અટકાવી શકાય તે બે હિંદુસ્તાનની શાળાઓમાં બાળકોને શીખવી શકાય તો આવતા દાયકામાં આ દેશમાં અંધાપાની સંખ્યામાં ઘણો ઘટાડો થએલો જણાશે. એ બાબતની પહેલા તાલીમ લીધા પછી અંધાપો અટકાવવાને લેવાનાં જુદાં જુદાં પગલાઓ ઉપર શિક્ષકો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે લખણ આપી શકશે. પોપચાંનાં કાયમનાં ખીલના દર્દો, શીતળા, બચ્ચાંની આંખોમાં ચાંદી, ઓછા પોપણનાં દર્દો, જીટવૈદો, અને જીટવૈદુ, એ બધાં અંધાપાનાં

કારણો ઉપર ખાસ ભાર મૂકવો જોઈએ. વખતસરના ઘણા સાદા ઇલાજોથી બાળકની આંખ જતી બચાવી શકાય છે એ બાબત 'ભાર મૂકીને સમજવવી; દાખલા તરીકે, શીતળા ટંકાવવાં અને બીજાં દર્દોનો શરૂઆતથી ઇલાજ કરવો. જન્મ્યા પછી પહેલાં દસ દિવસ દરમ્યાન દર રોજ નવા જન્મેલાં બાળકોની આંખો ઉપર ધ્યાન આપવામાં ન આવે તો અંધાપો આવે છે એ બાળકોને સમજવવાનું કામ શિક્ષક ધણું સારું કરી શકે છે. સામાન્ય તંદુરસ્તી અને આંખને દર્દીથી જળવવાને માટે આસપાસના સંજોગો ઘણા અગત્યના છે તે પણ બાળકોને સમજવવું જોઈએ, જેમકે, ખોરાક, સ્વચ્છતા, તંદુરસ્તીવાળો નિવાસ, ઘીચ વસ્તીને દૂર કરવી એવા વિષયોનો સંબંધ સમજવવો. શારીરિક વિગતોમાં ઉતરવું નહિ અને વ્યાખ્યાનો, સિનેમા, જીદુઈ ફાનસ, અને ચિત્રોવાળા નકશાથી બની શકે ત્યાંસુધી પ્રત્યક્ષ સમજૂતીવાળાં અને આકર્ષક કરવાં. ન્યાં સાધન ન હોય ત્યાં ચિત્રો બાળકો પાસે હાથે દોરાવવા. ન્યા અંધાપો ખેંહો ફેલાએલો હશે તેવા ભાગમાં શિક્ષક જીવનમાંથી પ્રત્યક્ષ દાખલાઓ રહેલાઈથી આપી શકશે. અંધાપાના અટકાવ ઉપર સાગ નિબંધ અથવા તો સારા પોસ્ટર માટે ઇનામો રાખી હરિક્ષાઈ કરાવી શકાય છે.

૩. શાળાની ખહાર જીનિઅર રેડકોસનું પ્રચારકાર્ય :—

અંધાપાના અટકાવની લડતમાં જીનિઅરો સક્રિય ભાગ લઈ શકે છે, અને તેમના કાર્ય વગર સંભળાય નહિ તેવી જગ્યાઓએ એ પ્રચારકાર્ય કરે છે. અંધાપાના કારણો અને અટકાવ ઉપર તેમના ગામોમાં તેઓ ભાષણો કરી શકે છે, પોસ્ટરો અને જીદુઈ ફાનસની રક્ષાઈડો બતાવી શકે છે, અને આખનું રક્ષણ કરવાની લડતના પ્રસંગોના નાટકો ભજવી બતાવે છે. તેઓ નીચલી બાબતો માટે પ્રચાર કાર્ય કરી શકે છે :—

(અ) શીતળા ટંકાવવાં. તેમના મગાવહાલા અને પાડોશીઓને શીતળા ટંકાવવાનું સમજાવીને અને તેમના બાળકોને શીતળા ટંકાવીને.

(આ) નવાં જન્મેલાં બચ્ચાંઓની આંખોમાં સિલ્વર નાઇટ્રેટના થોડાં દીપા નાખીને તેમની આંખોનું ચાંદીથી રક્ષણ કરી શકાય છે.

(ઇ) પાસ થએલા દાક્ટરો અને દાયણો પાસે આંખનાં દર્દોના ઇલાજ કરાવવા.

(ઈ) ઘરમાં સ્વચ્છતા અને હવા, ખુલ્લી જગ્યા અને રોશની-અજવાળાના લાભો.

(ઉ) ચોખ્ખા, માફક આવતો ખોરાક અને તેમાં કયા પદાર્થોનો સમાવેશ કરવો.

ઊંટવૈદ્ય અને નીમ'હકીમો, અભણ દાઢ્યો, લોકોમાં ઘર કરી બેઠેલા વહેમો વગેરે સંબંધમાં તેમના શ્રોતાઓને તેઓ ચેતવણી આપી શકે છે. જે ગરીબ બાળકોને પુરતો ખોરાક ન મળતો હોય તેમને દૂધ, ઈંડાં, તાજાં શાકભાજી પુરા પાડીને તે સીધી રીતે મદદ કરી શકે. પોપચાંમાં કાયમના ખીલનું દર્દ ફેલાવનારી માખોનો નાશ કરી શકે છે. કેનેડાના જુનિઅરોના દાંતના અને ગળાની ઝાલ જુનિઅરોના આંખના પોપચાંની અંદર કાયમી ખીલોના અવરોધ કરનારા કલીનીકો જેવા આંખના કલીનીકો વારંતે ખાસ વધારે રોકવા માટે ફંડ લેણું કરવું જોઈએ. સૌથી વિશેષમાં તેઓ પોતે તંદુરસ્તીના નિયમો પાળી શકે, અને પોતાની આંખો બચાવવાને સાવચેતીના યગ્જ્ઞમાં લઈ શકે. આંખોની જોવાની શક્તિ એ એવી ઈશ્વરી બક્ષીસ છે કે તેની ખરી કિંમત જેમની આંખ જાય છે તેમ કરી શકે છે.

જુનિઅર રેડક્રોસ સોસાયટી
લસ્ટ્રથ

}

ન. કં. દેસાઈ

શાળાનો વખત સવાર સાંજ રાખવાનો ફાયદાઓ

૧. વિદ્યાર્થીઓને સવારમાં વહેલા ઊઠવાની ટેવ પડે છે અને સાડા સાત કે આઠથી નિશાળમાં આવી શકે છે. છોકરીઓને માટે આઠ કે સાડા આઠથી વખત રાખવો કે જેથી તેઓ પોતાની માતાઓને ઘરકામમાં સવારના કેટલેક અંશે ઉપયોગી થઈ પડે. વળી છોકરીઓને માથું ઝાળવા ટાપટીપમાં વખત લાગે એટલે તેમને માટે આઠ કે સાડા આઠનો વખત અનુકૂળ પડે.

ઉપર પ્રમાણે શાળાનો વખત રાખવાથી આખા કુટુંબને વહેલા ઊઠવાની ટેવ પડે છે કે જે ટેવ આજકાલ ધણા કુટુંબમાં જુસાતી જાય છે.

૨. શાળાનો વખત બપોરના (૧૧-થી-૫) હોય તો છોકરાઓ મોડાં ઊઠે અને એક બે કલાકમાં બધું વાંચવા લખવાનું પુર્ણ કરવાનું હોય, તેથી તેઓ ઘરકામમાં ઉપયોગી ન થાય. છોકરીઓની માફક છોકરાઓએ પણ ઘરકામમાં ઉપયોગી થવું જોઈએ, તેથી કરીને નિશાળનો વખત સવારનો હોય તો ૧૦ કે ૧૦-૩૦ ના નિશાળથી આવ્યા પછી તેઓને ખાસ વાંચવાનું ન હોવાથી જમણું વગેરેની તૈયારી કરવામાં તેઓ પણ ઉપયોગી થઈ પડે. હાલના જમાનામાં છોકરાઓ બીગને ઘેર

હસીને કામ કરે છે, પણ પોતાના ઘરનું કામ કરવા અણુગમે ખતાવે છે, તેથી કરીને પોતાના ઘરનું કામ ગમે તેવું ફક્ત હોય તોપણ તે પહેલું કરવાનો અને ઘર કામ તરફનો વધતો જતા અણુગમે દૂર કરવાનો ઉપદેશ શિક્ષકો કરે એટલે તે અમલમાં મૂકવાની છોકરાઓને ઉત્તમ તક મળે છે.

૩. આપણા દેશની આબોહવા ગરમ હોવાને કારણે બગોરનું ભારે આણું ખાધા પછી થોડો વખત આરામ મળે તો ઘણું સાફ. ખાધા પછી તરતજ મગજમારીનું કામ કરવું તે નુકસાનકારક છે, કારણ કે તેથી કરીને પાચનશક્તિ ઉપર ખરાબ અસર થાય છે. વળી ખાધા પછી અન્ન પચાવવા લોહી હોબરી તરફ ધસે છે, અને મગજમા લોહીનો જથ્થો ઓછો થઈ જાય છે, તેથી આવે વખતે મગજ ખુબ સાફ કામ નથી આપતું. વળી જે છોકરાઓ દર ગામડાંમાંથી નિશાળે આવે છે તેઓ ગરમીમાં લાંબુ ચાલવાને લીધે થાકી ગયા હોય અને તેથી થાકેલી અવસ્થામાં કામ કરવું તેઓને પ્રતિકુળ નીવડે.

૪ સવાર સાંજ નિશાળ રાખવાનો નોંધ કાયદો તો એ છે કે વિદ્યાર્થીઓ સવારના નિયમસર કસરત કરવાની ટેવ પાડી શકે. સવારનો વખત કસરતને માટે ઘણોજ ઉત્તમ છે. વળી આપણી કેળવણીમાં શારીરિક વિકાસને માટે કંઈ પ્રયત્ન ન હોવાથી આપણા દેશના છોકરાઓ જુવાન અવસ્થામાં મરણ પામે છે અને છોકરીઓ પણ કુદરતે તેમને માટે મોટી ઉમરે નિર્માણ કરેલું કામ કરવા તૈન અશક્ત બને છે, તેથી કરીને સુવાવડનો બોલે સહન થતો નથી. શારીરિક કેળવણીના અભાવને કારણે આપણા દેશનું શારીરિક આયુષ્ય પ્રમાણ ફક્ત ત્રેવીસજ વર્ષનું છે. આયુષ્ય-પ્રમાણ અને તન્દુરતી વધારવા ઉત્તમ રસ્તા બાળપણથી નિયમસર કસરતજ છે. તે છોકરાઓ અને છોકરીઓ બન્નેને માટે છે. આખા દિવસના કામ પછી માણસ સાંજના થાકી ગયો હોય છે, તેથી તે વખતે કસરત કરવી તે ખુબ કાયદાકારક નીવડે. આ કાળને લીધે નિયમિત કસરતને માટે સવારનોજ વખત ઉત્તમ છે, અને આપણા બચ્ચાંઓની તન્દુરસ્તી અને આયુષ્યની ખાતર માખાપોને ગમે તે બોગ આપવો પડે તેની દરકાર ન કરવી જોઈ એ અને નિયમિત કસરત સારૂ સવારમાં વહેલા ઊઠવાની ટેવ બાળપણથીજ પાડવી જોઈ એ.

૬ ત્રણ ચાર મહીના પછી આ પ્રમાણે સવારના નિયમિત કસરત કરવાથી શરીરની અનેક વ્યાધિઓ જેવી કે માથાનો દુખાવો, અપચો, તાવ, પેટનાં દરદો દર થાય છે અને બચ્ચાંઓના વજનમાં દર માસે

વધારે થાય છે અને તન્દુરસ્તીની સાથે મગજશક્તિ પણ ખીલે છે; તેથી કરી લણ્ણતર તેઓને બોમ્બે નહિ લાગે.

૭ અભ્યાસ અને મગજમારીના સખત કામને માટે સવારનો દંડા પહોરજ બહુ અનુકૂળ વખત છે. ગ્રામીન કાળમાં આશ્રમોમાં પણ અભ્યાસ અને અધ્યાપન સવારના દંડા પહોરગાંજ કરવામાં આવતાં. આ વખતે મગજ સચિત્તા આરામ પછી તાજું અને દંડુ હોય છે, તેથી ચિત્તની એકાગ્રતા વધુ જળવી શકાય છે. તે માટે સવારનો કીમતી વખત નકામો ગાળી નાખવો અને બપોરની ગરમીમાં મગજમારી કરવી તે અકુદસ્તી છે.

૮ યુરોપના દંડા દેશોમાં પણ અભ્યાસનો વખત સવાર સાંજ દંડા પહોરનો રાખવામાં આવે અને બપોરના ગરમીના વખતમાં બે ત્રણ કલાક આરામનો વખત રાખવામાં આવે છે તો પછી હિંદ જેવા ગરમ દેશને માટે બપોરનો અભ્યાસની મહેનતનો વખત શરીરને અને મનને ઘણોજ નુકસાનકારક છે.

૯ જો કે છોકરાઓના અભ્યાસના હિતની દૃષ્ટિએ સવારનો વખત ઘણોજ લાભકારક છે, તોપણ તે વખત સામે વાંધો ઉઠાવનારાઓમાં મખ્ય વર્ગ શિક્ષકોનો છે; કારણ કે બે વખત નિશાળમાં હાજરી આપવાની હોવાથી તેઓ દયુક્તનો લાભ ખુવે છે. વળી છોકરાઓના માથાપોને પણ ગમે તેમ ઊંધું સમજવી ખુમારો ઉઠાવવા પ્રેરે છે, કારણકે ઘણાં માથાપો છોકરાઓના અભ્યાસની બાબતમાં એટલા બેદરકાર રહે છે કે છોકરાઓના ખરા હિતની બાબત પર પોતે જાતે લક્ષ આપતા નથી. શિક્ષકો અને માથાપોએ સમજવું જોઈએ કે “નિશાળો છોકરાઓ માટે છે. છોકરાઓ નિશાળો માટે નથી.” તેથી તેઓના ખરા હિત માટે જે અગવડ અને થોડું નુકસાન આપણે વેઠવું પડે તે માટે હંમેશાં તૈયારજ રહેવું જોઈએ.

૧૦ આસપાસનાં ગામડાઓમાંથી લણ્ણતા આવતા છોકરાઓને માટે બપોરના ભરે પેરે તડકામાં ચાલીને આવી લણ્ણવા એસવા કરતાં સવારના ચાલવાથી તેઓને ચાલવાની કસરત મળે, અને દંડા પહોરે હોવાથી થાક પણ ન લાગે. તેવા છોકરાઓ પોતાનું ભાથું ભેગું લાવે ને તેમને તે સાથે ખાવા તાજી શાકભાજી શાળા તરફથી પુર પાડવામાં આવે અને ખાધા પછી આરામ વગેરે માટે પણ ગોઠવણ થઈ શકે. પણ જો આસપાસનાં ગામડામાંથી આવતા છોકરાઓની સંખ્યા મોટી હોય એટલે વીસ ટકા કરતાં ઓછું હોય તો ત્યાં નિશાળોનો વખત ૧૧ થી ૫ રાખવો.

ઉપર બનાવેના કાગળો લક્ષમાં નેના દરેક માયાપને ખાતરી થશે કે નિગાળનો વખત મવાન માજ ગમવાથી હોડનાઓના શરીર અને મગજને ઘણો ફાયદો થશે તે અંગે નવી લાભમંદ દેવો પાડવા માટે જે અગવડ આપો ભોગવવી પડે તે માટે તૈયાર થવું જોઈએ, કાગળ કે હોડનાઓનું ખડ દિન તે માખાપોની પહેલી ફરજ, તેથી જુની નુકસાનકારક દેવો ઠોડી દેના આપણે બધાએ કટિબદ્ધ થવું જોઈએ.

હાન નિગાળે જતા હોડનાઓ ત્યની ભાવિ પ્રગ્ન છે તેમને માગી દેવો પાડવી તે ગભ્યની પહેલી પ્રગ્ન તેથી જુની નુકસાનકારક દેવો તરુ દર્ હોડનાઓને પહેલેથીજ આગ મગ્ન પાડવા જોઈએ કાગળ કે માળપણમાં પડેના મનકારો જિંદગીભર કાયમ રહે એ આપણે બૂનવું ન જોઈએ કે આજનો વિદ્યાર્થી ભાવિ પ્રવૃત્તિ ઉપર ની અગ છે અને તેમની ઉત્તમતા અને ઉપયાગના વધારના માટે કેળવણીની પ્રયામા જે મોટા અને મલક કેન્દ્રકારક કરના પડ તે કરનામાં, નવા પ્રયોગ અજમાવવામાં રુબુ ન જોઈએ.

P A Inamdai

૫ ઓક્ટ ૫ ૪ ૪૩૩ ૨૦૦

નપાને હિંદુસ્તાનના બજારમાં કરેલો ભગીરથ હુમલો

નપાને હિંદુસ્તાનના મજારોમાં મોટી ભગીરથ હુમલાઓ કરના મહત્વા છે, તેથી આ દેશના હુન-ઉદગ કરનાઓને યોગ્ય ભય ઉત્પન્ન થયો છે. મધી હગિર્મને બાલુએ મુખ દે તેના મનના દર નપાન હુમલો માયુઓ, પાઉંગ, અને બીજી ગાજેની જરૂરિયાતની સીને, ચિનાઈ માગીના ચામણ, રમરનો મામાન, રમ ના, મિગઈ, રાત્રકિયાને નગના માધનો, ઔરધો-દગાઓ, આયઓ, અને રેન્ડિડ બમ્સ હિંદુસ્તાનના મિનાગ ઉપર જુના જુદા મરેથી મોડનાવે છે, અને તેથી આખા રેનના તેનો વધારે ત્વગથી, અને વધાર મિનાગમાં ફેલાવો થાય છે.

મિગિન વેપારીઓ, જેઓ તેમના મમાનતી અન્યુત્તમતાને નીતે પ્રાનિત્તાન થયા છે, અને જેમને આપ રનારી જગતને બીધે ફાે થયો છે, તેઓને પણ મખન ફરેલા વાચ્યો છે. હિંદુસ્તાન એવો આમાન મનાગી નુ નથી એવા માનના વેપારમાં નપાનના હગિર્મને નનાગમે એ વહી અમર પટોચાડી છે નપનીઓ તેના માન રપ થી ૩૫ ટાન

સસ્તા લાવે આપે છે. યુરોપખંડ અને અમેરિકાના વેપારીઓને પણ તેઓજ ધોકો પહોંચ્યો છે.

હિંદુસ્તાને હમણાં ટોઇલેટને લગતી જરૂરિયાતની ચીજો, દવાઓ, કેમિકલ્સ, (રસાયણો,) મિદાર્થ વગેરે બનાવવામાં વિકાસ કર્યો છે. છેલ્લાં થોડાં વર્સો થયાં ટોઇલેટનો સામાન, અને મિદાર્થની બનાવટનો ધીકતો જતો ઉદ્યોગ બંધાયો છે. તેવામાં સ્વદેશની ચળવળના મહાન મોગને તે ઉદ્યોગને વધારાનું બળ અને ઉત્તેજન આપ્યું. “સ્વદેશી” વસ્તુઓની વધતી જતી માગણીનો લાભ લઈ, ખાનગી સાહસિક વેપારીઓએ કારખાનાં દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં સ્થાપી દવાઓના અને રસાયણી દ્રવ્યોના વધતા જતા ઉદ્યોગમાં વધારે મૂડી રોકી કે જેથી તેનો વધારે વિકાસ થાય, અને તેમાં ઘણા અંશે વિજય મળ્યો છે. આવી કંપનીઓએ લાખો માણસોને રોજ આપી, અને તેનો માત્ર સામાન્ય જનતાના સમૂહને ઘણો ગમતો. હવે જાપાને આજ જનતાનો હિંદુસ્તાનના બજારમાં, હિંદુસ્તાનના સામાનની કિંમત ઘટાડીને ટેકો મેળવી રહ્યું છે ?

દવાઓ, કેમિકલ્સ, મિદાર્થ, ટોઇલેટની ચીજો જાપાને ફક્ત ૭ માસ થયાં જ ધુસારવા માંડી છે, છતાં પારાવાર નુકસાન થયું છે. હિંદુસ્તાનના વેપારને બરાબર કેટલે અંશે નુકસાન થયું છે તેનો અંદાજ યાને ગણતરી કરવી તે લગભગ અશક્ય છે, પણ સંરક્ષક રાજપક્ષી ગણતરી પ્રમાણે જાપાનને ૫,૦૦,૦૦,૦૦૦ રૂપીઆનો ફાયદો થયો છે.

હવે તેના લાભો તરફ નજર નાખીએ—

- (૧) જાપાની સાપ્ત હિંદી સાપ્ત કરતાં ૪૦ ટકા સોંધી છે.
- (૨) જાપાની ટેલેફોન પાઉડર હિંદી ટોઇલેટ પાઉડર કરતાં ૬૦ ટકા મહેતો છે.
- (૩) જાપાની ઓષધ, રસાયણિક દ્રવ્યો, હિંદી દવાઓ તથા રસાયણો કરતાં ૩૦ ટકા જેટલાં સસ્તાં છે.
- (૪) જાપાની મિદાર્થ, હિંદી મિદાર્થ કરતાં ૪૦ ટકા સોંધી છે.

હવે આપણે જાપાની માલના છુટક લાભો, અને તેવીજ બ્રિટિશ વસ્તુઓના છુટક લાભોની સરખામણી કરીએ, તો તેની સરખામણીમાં બહુજ ઓછો તફાવત માલમ પડે છે, અને તે હિંદી માલ કરતાં તથા બીજા માલ કરતાં લગભગ ૨૦ થી ૧૫ ટકા સરેરાશ વધારે છે.

બ્રિટિશ બનાવટના ગૃહઉપયોગ માટેના ડઝન સાપુની ગોટીઓની કિંમત રૂ. ૨-૪-૦ પડે છે, બ્યારે જાપાની બનાવટના દરેક ડઝનની કિંમત

આઠથી બાર આના સુધી પડે છે. બ્રિટિશ બનાવટની બ્રિટિશ ટ્રાઇસેટ પાઉડરની બાર નાની પેટીના છ રૂપિયા પડે છે, ત્યારે તેવીજ પ્રકારના જાપાની પેટીની કિંમત એક ડઝન પેટીના ફક્ત રૂ. ૧-૨-૦ પડે છે. બ્રિટિશ અથવા અમેરિકન ટૂથ બ્રશનો એક રૂપિયા એસે છે, ત્યારે તમે જાપાની ટૂથ બ્રશ બે આનામાં ખરીદી શકો છો. બ્રિટિશ દૂધની શીશીઓની કિંમત એક રૂપિયા પડે છે, પણ જાપાન તેવીજ દૂધની શીશીઓ રૂ. ૧-૮-૦ માં ડઝન આપે છે. બ્રિટિશ ઉપલુ-જલ મીઠીઓ રૂ. ૩૦ લેખે ડઝન મળે છે, અને છુટકે એકના રૂ. ૨-૪-૦ લે છે, ત્યારે તેવીજ જાતની જાપાની શીશીના એક ડઝનના રૂ. ૬-૦-૦ લે છે, અને છુટકના આઠ આના પડે છે. બ્રિટિશ માલને ૧૦ ટકા રક્ષણાત્મક જકાતનું રક્ષણ મળે છે. આવી રીતે જાપાને હિંદી તેમજ બ્રિટિશ વેપારને ઘણું નુકસાન પહોંચાડ્યું છે.

જાપાન પોતાનો માલ સુંદર રીતે બનાવે છે; તેને સારી પેકે પેક કરવામાં આવે છે, અને આંખને ગમે તેવો બનાવવામાં આવે છે, છતાં તદ્દન રજા જેવી નજીવી કિંમતે વેચવામાં આવે છે. જાપાની માલ ખરીદવામાં જનતાને પોતાના પૈમાની પુરતી કિંમત મળે છે નહિ તેનો જવાબ તો જનમમૂઢ આપે ત્યારે ખરું! જાપાનની મામે આટલી સખત ૩૦ થી ૩૫ ટકા જકાતની નિવાસ ઉભી કરવામાં આવેલી હોવા છતાં આટલી ઘૂણ જેટલી કિંમતે સખ્તા ભાવે કેવી રીતે જાપાન પોતાનો માલ વેચી શકે છે! શું આવા વેચાણ માટે તેઓ શ્રેષ્ઠતમ સંગઠન કરતા હશે! શું તેઓને સોંઘા અને નેઈએ તેટલું કામ આપનારા મજૂરો મળતા હશે?

રમકડા, મિકાઈ, ચિનાઈ માટીના વાસણોને ધુસાડવાથી ફેટલી અમર થઈ છે તે કોઈપણ બજાર અથવા મહોલ્લામાં સારી પેકે દેખાઈ આવે છે. ફેરીઆઓ તેમની ગાડીમાં આવો સામાન ભરીને મહોલ્લાઓમાં ફરતા માલમ પડે છે, અને તેઓ તેમની વસ્તુઓની કિંમત ઉચ્ચારતા હોય છે. રસ્તા ઉપર ચોપ વખત માટે ઉભી કરેલી દુકાનોમાં અને બજારમાં ઓવા માલનું જાણે કે પૂર ન આવ્યું હોય તેમ જણાય છે! વિચિત્ર આકારનાં મોટાં તરબરનાં રમકડાં છ થી આઠ આનામાં આપવામાં આવે છે. પ્યાલા, રકાળી, પ્લેટ, વગેરેની જુદી જુદી જાતો તેમજ જુદા જુદા માપની અને કદની ફક્ત એક આનામાં મળે છે. ખાંડની પુરી, બિસ્કિટ, અથવા ખાટીમીઠીનાં પડીકાં ઉપર વેસોની સુંદર ડિઝાઈન છાપેલી હોય છે, અને તે દરેક અડધા આનામાં મળે છે. બ્રિટિશ માલ અથવા હિંદી માલ કરતાં તેના માલની કિંમત સરેરાશ ૫૦ ટકા જેટલી સોંઘી છે.

જાપાનના ઇલેક્ટ્રિકના ગોળાના વેચાણને લીધે, હિંદુસ્તાનમાં ખીજા દેશોમાંથી આવતા ગોળાઓના વેપારીઓ કે જેમણે અહીંના બજારો હાથ કરેલાં છે. તેમને પણ મોટો ફટકો લાગ્યો છે. આ ગોળા અત્યારસુધી બ્રિટન, દોલેન્ડ, જર્મની, અમેરિકા, ફ્રાન્સ (ચોડા પ્રમાણમાં) માંથી આવ્યા કરતા પણ આ દેશોના વેપારને જાપાને છેક બેંચ પર સુવાડી દીધો છે. જાપાને ગોળાને ફક્ત આ દેશમાં બે વરસથી મોકલવા માંડ્યા છે. બ્રિટિશ દીવાના જેવી આકારમાં અને કદમાં જાપાની દીવાઓની બનાવટ હોય છે, અને તેની બારની કિંમત રૂ. ૨-૪-૦ પડે છે, ત્યારે બ્રિટિશ, ડચ, અને જર્મન દીવાની કિંમત લગભગ એક ડઝનના રૂ. ૧૧-૮-૦ પડે છે. ગોળાના ગુણ અને જાનમાં તેના વોલ્ટેજ અને કેન્ડલ પાવરમાં ઘણોજ ફરક પડે છે, છતાં દરેક પ્રકારે જાપાની બંધન ૭૦ ટકા સોંધી પડે છે. હાસ્ય અને નવાઈ ઉપજાવે તેવી સસ્તી કિંમતને લીધે હિંદુસ્તાનમાં તેની માગણી ઘણી વધી છે, અને ત્યારથી તેનો ધુસરો અને આવક થવા લાગી છે ત્યારથી ૧૯૩૧ ની સાલમાં એક મહીનામાં ૨૦,૦૦૦ બંધન આવ્યા હતા ત્યારે આ વરસે એક મહિનામાં ૫૦,૦૦,૦૦ લગભગ આવ્યા છે.

આના વેપારને લીધે ખીજા દેશોનો વેપાર ૫૦ ટકા ઘટી ગયો છે. જાપાની બંધને કાગળના ખોખાઓમાં છુટક-વેચવામાં આવે છે, અને તે ઉપર ફક્ત વોલ્ટેજ અને કેન્ડલ પાવર લખેલું હોય છે, પણ કયા દેશમાં તેને બનાવવામાં આવ્યો છે તે જોળખવાને કંઈ પણ ચિહ્ન હોતું નથી. આથી વેપારીઓ આનો ઘણો ફાયદો ઉઠાવે છે અને તેઓ યુરોપ-ખંડની સારી બનાવટના બંધન જ હોય તેમ ગ્રાહકોને વેચે છે. જોકે વોલ્ટેજ અને કેન્ડલ પાવર બતાવેલાં હોય છે, છતાં ગોળાઓ તે પ્રમાણે કામ આપતા નથી, અને જલદી ખલાસ થઈ જાય છે. તેની કિંમત પ્રમાણે તેની ઉપર ૫૦ ટકા જકાત નાખવામાં આવી છે. કદાચ તેની અંદર ઓછી કિંમતના ફીલામેન્ટસ (તંતુ) નાખવામાં આવતા હશે અથવા જાપાની મજૂરોને ઓછી રોજી આપવામાં આવતી હશે અથવા તેઓ કામના વધારે કલાક આપતા હશે. આ બધા સવાલોનો જવાબ ફક્ત એક જ છે અને તે એ છે કે જાપાન આ બધું શાસ્ત્ર અને પ્રગતિના સહકારથી કરી શક્યું છે ?*

દલપતસિંહ પી. પરમાર. બી. એ.

હૅડમાસ્ટર એ. વી. રૂઢ. માણસા (મહીકાંડા)

ધોરણ ૪ થું.

વિષય—ઇતિહાસ.

સામાન્ય હેતુ—ઐતિહાસિક સત્યદ્વારા તુલનાશક્તિ ખીલવી
કરપનાશક્તિ કેળવવાનો.

વિશિષ્ટ હેતુ—રૂપસુંદરીનું જીવનચરિત્ર શીખવવાનો.
સાહિત્ય—નકશો, પ્રાગ્ભંગિક ચિત્રો, વગેરે.

શિક્ષક-દસસુખરામ ચુનીલાલ ત્રિવેદી.
આમિ. માસ્તર, ટ્રેક્ટિસિંગ રૂઢઢ.
તારીખ ૧૫-૭-૩૩, શનિવાર.
સમય—૪૦ મિનિટ.

પાઠના વિભાગ: મુદ્દા.

શિક્ષણ શૈલી.

કા. પા. ની નોંધ અને પ્રતિ.

૧. આરંભ અર્વાચન્યવસ્થા
ચ પૂર્વચાનની કસોટી

કાર્યોરંજો દિલ્હા: સાધનોની વ્યવસ્થિત વહેંચણી અને જોડણી
પ્ર. જ્યશિખરની રાજધાનીનું નામ શું ? પ્ર. રાજધાનિનું નામ
આપો. પ્ર. ભુવડનો મુખ્ય પદાવત કાણુ હતો ? પ્ર. મિહિસ્ત્રી
ચદ્ધાઈનું શું પરિણામ આવ્યું ? પ્ર. સુરપાળ જ્યશિખરનો શો
સગો યતો હતો ? પ્ર. જ્યશિખરની પટરાણીનું નામ આપો.

ક રજુઆત

૨. મુખ્ય વિષય

અ રૂપસુંદરીની

આત્મકથા.

આગળે આપણે રૂપસુંદરી વિષે વાતો કરીએ.

ગુજરાતની રાજધાની પંચામર, પાસેનું ખંદર ઝીંઢવાડા, અને
સોમનાથ મહાદેવની યાત્રા-ઝોની અગત્ય સમજતવધી. યાત્રાએ
નીકળેલા પંજાબના નૃપતિ, રાજપુત્ર સુરપાળ અને કુંવરી
રૂપસુંદરી-ગુર્જરનરેશનાં સેમાન. જ્યશિખર અને સુરપાળ

નકશાને બદલે નીચે મુ-
જબ લખવું.

શિક્ષકે નીચેના નકશા કા.

પા. ઉપર દોરવા.

(૧) હાલનું ગુજરાત.

(૨) જ્યશિખરના સમયનું
ગુજરાત.

મે. ઉ. વિ. ના એન્જ્યુ. કે. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ઓફિસમાં
તા. ૧૪-૨-૩૩ ના રોજ ૫-૧૫ કલાકે રા. બ. ગીરધર-
લાલ ચેરીટેબલ એન્ડાઉમેન્ટ ફંડના બોર્ડના વ્યવ-
સ્થાપકોની ભરાએલી મિટિંગનો અહેવાલ

x

x

x

x

(૨) રા. બા. ગીરધરલાલ ચેરીટેબલ એન્ડાઉમેન્ટ ફંડમાંથી અમદાવાદ જિલ્લામાં પ્રાથમિક શાળાઓ માટે મકાનો બાંધવાની અમદાવાદ જિલ્લા લોકલબોર્ડના પ્રમુખ સાહેબ અને કે. એન્જ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે તૈયાર કરેલી ચોજના મિટિંગમાં રજુ કરી હતી, અને સુધારા વધારા સાથે નીચે જણાવવા મુજબ મંજૂર કરી હતી.

(૧) ગામના લોકોએ તેમના ગામમાં બંધાવવાના મકાનની અડસદે નક્કી કરેલી કુલ રકમનો કે ભાગ આપવો, સિવાય કે ચોખ્ખા લાગે ત્યાં કમિટીનો તે રકમ ઓછી કરવાનો હક્ક કાયમ રહેશે.

(૨) બની શકે ત્યાંસુધી ગામ લોકોએ તેને માટે જમીન પણ પુરી પાડવી જોઈએ.

(૩) ઉપર (૧) માં જણાવેલી શરતો મુજબ જે લોકો ખર્ચનો આશરો કે ભાગ આપે તો હાલના જે મકાનોમાં પુરતી સગવડ ના હોય તેમને વધારવામાં તે નાણાં વાપરવામાં આવશે અને વધારેલા ભાગની સાથે રા. બ. ગીરધરલાલ પારખનું નામ જોડવામાં આવશે.

(૪) મકાન બંધાવવાનું કામ લોકલબોર્ડને સોંપવું પણ તેના નક-શાઓ તેમજ અંદાજપત્રો કમિટી પાસે કરશે.

(૫) જે જે ગામમાં શાળાના મકાન બંધાવવાની જરૂર હોય તેની એક યાદી સાથેના પત્રકમાં માગેલી વિગતો બરાબર ભરીને કમિટીને મોકલી આપવા ડિ. લો. બોર્ડના મે. પ્રમુખ સાહેબને વિનંતી કરવી.

(૧) ગામનું નામ

(૨) ગામની વસ્તી

(૩) છોકરાની સંખ્યા

છોકરીઓની સંખ્યા

} શાળામાં ભણતા અથવા શાળામાં
દાખલ થઈ શકે તેવા.

(૪) શાળાનો પ્રકાર:—પહેલી પાયરીની કે બીજી પાયરીની.

(૫) શક્ય ભંડોળ (ઉધરાણું) . -

(૬) ગામની આર્થિક સ્થિતિ -

(૭) મકાનની આશરે કિંમત

(૮) વસ્તીના પ્રકાર:—એટલે કે જુદી જુદી કોમોના પ્રકાર (જાત-વાર) જેવા કે પાટીદાર, વાણીઆ, કોળી, મુમલમાનો વગેરે.

સુધારેલી યોજના અમદાવાદ જિલ્લા લો. બોર્ડના પ્રમુખ સાહેબને તેમની અંમતિ માટે મોકલી આપવા પસાર કરવામા આવ્યું હતું.

x

x

x

x

(સહી) એસ. એસ. કેએચેન

એન્યુ કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર

અને ચેરમેન

જાહેરખબર

“ મીસીસ માસ્ટર મીવણ ગુપ્તા ફંડ ”ના વ્યાજમાંથી ઇનામ માટે ખેડા જિલ્લાની સરકારે માન્ય કરેલી સઘળી પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમા ભણતી બાળાઓએ બનાવેલા સીવણ ગુપ્તા વગેરેના નમુનાનું એક પ્રદર્શન ભરવાનું છે, માટે તેવા નમુનાઓ તા. ૧ લી ઓક્ટોબર ૧૯૩૩ પહેલા સીનીયર આસિસ્ટન્ટ ડેપુટિ એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ખેડા વિભાગ ઉપર નડીઆદ મુકામે મોકલી આપવા.

(૧) નમુનાઓ બાળાઓએજ બનાવેલા જોઈએ.

(૨) નમુનાઓ બાળાઓએ બનાવ્યા છે તેવું પ્રમાણપત્ર બે સદગૃહ-સ્થાનું નમુના સાથે મોકલવું.

(૩) નમુના મોકલવા લઈ જવાનો ખર્ચ નમુના મોકલનારને શીર છે. તા. ૩-૮-૩૩.

ગવર્નમેંટ હોસ્ટેલ બી. બ્લોક
સીનીયર આસિસ્ટન્ટ ડેપુટિ એન્યુ-
કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ખેડા વિભાગની
ઓફીસ, નડીઆદ.

N. L. Brahmachari
સીનીયર આસિસ્ટન્ટ ડેપુટિ એન્યુ-
કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ખેડા વિભાગ,
નડીઆદ.

ધનામપત્રક

મહીકાંડા એજન્સિ

આડપોદરા	આગીઓલના શા. સુનીલાલ લક્ષ્મીચંદે	૨-૦-૦	આજીઓને કાપડ વહેંચ્યું.
	આચાર્ય દલપતરામ પુરુષોત્તમે	૩-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને દૂધ પાચું તથા ચોપડીઓ તથા પેનો વહેંચી.
બાકેરાલ	ગિ. પુરુષોત્તમ કુબેરદાસ ગોરે મિસ્ત્રી જવેરચંદ કીશોરદાસે	૨-૦-૦ ૭-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયાં. બાંકડો સ્કૂલ ખાતે બ- ક્ષિસ આપ્યો.
	મહાજન તરફથી લીંબોઈના મિ. પુન્નલાલ મહેતા સાયરાનામિ. ગુલા- બચંદ કાળીદાસ ગાંધી બા- ચણવાડના મિ. બહેચરદાસ કાળીદાસ ગડીઆ	૨-૦-૦ } ૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં. "
લીહોડા	માતરવાળા શેઠ મગનલાલ હીરાલાલે	૪-૦-૦	પતાસાં, દૂધ તથા ર. ૨) બોયરકાઉટને રોકડા આપ્યા.
	શેઠ દયારામ બક્ષુરામે	૧-૪-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	અમદાવાદના મનસુરી હાસ- મલાઈ અમથાલાઈએ	૨-૦-૦	બોયરકાઉટને રોકડા આપ્યા.
	મે. થાણુદાર સાહેબ શંકર- લાલ એમ. વ્યાસે	૨-૦-૦	પતાસાં ને દૂધ પાચું.
	મે. હાંકેર સાહેબશ્રી માધુસિં- દણ ગેમસિંહજીએ	૧-૦-૦	કન્યાઓને ગરબા બદલ રોકડો આપ્યો.
	મે. હાંકેર સાહેબશ્રી માધુસિં- દણ ગેમસિંહજીએ	૩-૦-૦	પરબ ખાતે આપ્યા.
ખાનપુર	અમદાવાદના પટેલ ત્રેમચંદ- લાઈ મગનલાલે	૫૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	અમદાવાદ સ્વદેશી મીલના રોટકીપર મિ. લક્ષ્મણદાસ જોધપુરીએ	૮૦-૦-૦	બોયરકાઉટ નં. ૪૨ ને ચઢી તથા પહેરણું લુગડું આપ્યું.
	જનોડના શાહ મગનલાલ વલ્લવદાસે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પિત્તળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
	અમદાવાદ રાયપુર મીલના સુનીમ મિ. પટેલ કેશવલાલ હવસાલાઈએ	૧૦-૦-૦	બોયરકાઉટને મોર્મની જોડ નં. ૪૨ આપી.

લીહોડા	દહેગામના શાહ પુંજલાલ પ્રેમચંદ	૦—૦—૦	પરખ ખાતે આપ્યા.
	પટેલ ગોકળદાસ મકનદાસે	૩—૦—૦	
	શાહ છોટાલાલ લાલચંદ	૪—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં તથા કન્યાઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
	દહેગામના શાહ અમૃતલાલ મોતીલાલ	૨૧—૦—૦	શ્રીમાલના રેશમી કંકડા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
	શાહ અંબાલાલ લલ્લુભાઈ લીહોડાનાએ	૧—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	સાવલીના સોની હીરાલાલ જેઠાલાલ તરફથી	૧—૦—૦	”
	શાહ નંદાલચંદ અંબારામ જીતપુર (આંબલીઆરાસ્ટેટ)	૧—૦—૦	”
	લવાડના શા. મુળચંદ મહા- મુખલાલે	૧—૦—૦	} “ જોયરકાઉટસ ઓટેનીકલ ગાડન ” ખાતે (ફાળામાં) આપ્યા
	મોડાસાના શા. વાડીલાલ મથુરદાસ	૧—૦—૦	
	લીહોડાના શા. છોટાલાલ લાલચંદ	૧—૦—૦	
	હરખજીના મુવાડના કાકોર ખોડસીંગજી ધનાજી (અમદાવાદ)	૨—૦—૦	
	કાકોર મગનજી ગલાજી	૧—૦—૦	
	કાકોર ભટાજી ધીરાજી	૧—૦—૦	
	કાકોર રમજીભાઈ સરગુવાળા	૧—૦—૦	
	કાકોર ભટાજી ધીરાજી ને સંકરજી	૧—૦—૦	
	પટેલ ધનજીભાઈ ખુશાલદાસ	૧—૦—૦	
	પટેલ ગોકળદાસ મકનદાસ	૦—૦—૦	પરખ ખાતે આપ્યાં.

રાધનપુર સ્ટેટ

રાધનપુર	મે. ખુદાચંદ નવાળ સાહેબ બહાદુરની શુભ સાલગીરીના પ્રસંગે મે. જનાબ સુબા સાહેબ શ્રી મુર્તુખાનજી સા- હેબના શુભ હસ્તે	...	હાઈસ્કૂલ તથા તાલુકા સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને ધનામ, પતાસાં તથા પુસ્તકો વહેંચવામાં આવ્યાં. કન્યાશાળામાં પણ છોક- રીઓને પુસ્તકો, કપડાં તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.

સગી	"	"	...
મુંગપુર	"	"	...

થાણા જિલ્લો

સરોરા	શેઠ સોરાબજી માણેકજી બચ-૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	સારાએ	
	શેઠ દાશીલાલ મગનલાલ	૬૨ શુક્રવારે ચણા વહે-
	રામાણી	ચવાનું કમુદ્યું છે.

અમદાવાદ જિલ્લો

લોલીઆ	તાલુકદાર વેરલા નાણાએ	૬-૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ગાંધી	મહેતા પ્રાગજીભાઈ પુરુષોત્તમે	૨૪-૧૨-૦-૦	
હાંસોલ	ગોર મુળજી સોમનાથભાઈ ત્રવાડીએ	૧૭-૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીને તથા શિક્ષકોને રકાબી પચાસ વહેંચ્યા.
	જોધપુરના પા. ખોડાભાઈ	૧-૦-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	વણારગીએ	૧-૮-૦-૦	"
	પા. ચમદાસ ભગવાનદાસે	૨-૦-૦-૦	"
	પા. વેંદાભાઈ દલસુખરામે	૨૭-૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
પોર	પા. મોતીભાઈ મનોરભાઈએ	૪૫-૦-૦-૦	"
	પા. તળશીભાઈ ઓતમદાસ, તથા પા. મગનભાઈ દલાભાઈ, તથા પા. ગિરધરભાઈ બાપુભાઈએ મળી	૪૫-૦-૦-૦	"
મોયદ	ગામલોડોએ મળી	૧૫-૧૦-૦-૦	
ચોરવડોદરા	મિ. અલીખાન મોતીખાન પદાણ, માજી મુન્શી ઉર્દુ સ્કૂલનાએ	૫-૦-૦-૦	મને ઉર્દુ સ્કૂલોમાં ૫-તાસાં વહેંચ્યાં.

તાજપુર	પા. મગનદાસ માધવદાસની	૧૧-૦-૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
અમદાવાદ	કેલીકો મીલના વીર્વીગખાતાના દેડનેયર ખાસ્તર નનામીયાં સાહેબે	...	હુડું રૂઢલમાં મિદાઈ વહેંચી.
સોનાસણુ	મિ. હેમચંદ હરિચંદ કોટડીઆએ	૧૫-૦-૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કોખા	મિ. ચુનીલાલ સોનીએ ગામલોકોએ	૧૫-૦-૦ ૩-૮-૦	વડિઆળનો ડબો રૂઢલમાં ભેટ આપ્યો.
ચલોડા	મહુમ વાઘેલા હારશિંગ મેડ-છની પાછળ ફરટી શા. મોહનલાલ જોશભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	મને રૂઢલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મુંદી	શાહ મોહનલાલ ગુલાબચંદ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં તથા સાકર વહેંચી.
	ઝાલા મદારસંગ હાલુભાઈએ	૧૫-૦-૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	સોની કુંવરજી ભુરાભાઈ તથા શાહ હરિચંદ સુંદરજીએ	૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને સાકર તથા રસેટ, ચોપડીઓ વહેંચી.
સોળા	પટેલ લક્ષ્મીચંદ માધવજીએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પટેલ અંબાર શીવરામે	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પટેલ હંધ્યાલુદારા આપુભાઈએ	...	
ઈંદોડા	શાહ ગીરધરલાલ હાથીભાઈએ	૨૦-૦-૦	ઈંદોડ તથા ઘોળા કુવાની રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મખીઆવ	મિ. મગનલાલ ગુલાબચંદ	૭-૮-૦	મિદાઈ તથા લુગડાં વગેરે રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને વહેંચ્યાં.
	મિ. વીમળશી હીરાચંદ	૨-૦-૦	પતાસાં વગેરે વહેંચ્યાં.
ગાંધ	મુળજીભાઈનારણભાઈ દેવડાએ	૨૦-૧૨-૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ડૉ. ભાલચંદ નયુરાંકર ભટ્ટે	...	વિદ્યાર્થીઓને કાડંબોડ વહેંચ્યાં.
આગીઓડ	જેપી મણીલાલ જુલાશંકર	૩-૦-૦	છોકરા તથા છોકરીઓને ફુટ વહેંચ્યાં.
મખીઆવ	વાસણા દરબારને ત્યાં ગાદી વારસો જન્મ ચવાથી દરબાર પ્રલસિદજીએ	૧-૮-૦ ૫-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં તથા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.

પરબી	આસિ મગનલાલ ઝોઘડલાલ	૧—૦—૦	સાકર વહેંચી.
રાવલ	મિ. ઉમેદલાલ રામજીભાઈ	૨—૦—૦	ખેતે સ્કૂલોનાં પતાસાં
પરબી	પા. મોતીભાઈ ધર્મજીભાઈ	૩—૦—૦	ખેતે સ્કૂલના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
વગાદ	જોષી આદિતરામ જોશીકરભાઈ	૨—૮—૦	ખેતે સ્કૂલોનાં પતાસાં
વગાદ	મિ. શંકરભાઈ ગીરધરભાઈ	૪૬—૦—૦	ખેતે સ્કૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
દાંડીજી	ગામત સ્કૂલ કુંડમાંથી હસ્તે	૩—૦—૦	પરીક્ષા વખતે ચોપડી-
	વાડીલાલ માણેકલાલ જોશી	૨—૦—૦	ઓ તથા પેતની પેટી
	ગામલોદો તરફથી		તથા ચેક વાર ૮
	આસિ સોમેશ્વર ગગલભાઈ	૦—૧૨—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
વગાદ	મિ. મગનલાલ લલ્લુભાઈ દવે	૫૫—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને
કેચા	શાહ સ્તીલાલ વાડીલાલે	૩—૦—૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને
			રસોડા તથા પતાસાં
પરબી	ગામલોદો તરફથી	૨—૫—૬	હનામ વહેંચ્યાં.
ફતેપુર	મહેતા છોટાલાલ મગનલાલે	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	દેલવાડાના રહીશ શાહ રૂપચંદ	૧—૮—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	જેમદે		
સીઆજ	શેઠ જીવરાજ ત્રીભોવનદાસે	૧૨—૦—૦	છોકરા તથા છોકરીઓ-
			ને જમાડ્યાં.
કેચા	પા. કેશવલાલ પ્રભુદાસે પોતાની	૧૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પત્નીની મરણ તિથિને દિવસે		
સીઆજ	ગામના આગેવાન સદ્ગૃહસ્થોએ	૮—૦—૦	કપડાં તથા પતાસાં
	મળી		વહેંચ્યાં.
ધાવળ	પટેલ પ્રદેહાદેશ પરસોતમ લો-	૧૫—૦—૦	તમામ સાળાના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ખંડવાળાએ પોતાની દીકરી-		
	ના મરણ નિમિત્તે		
વાસણકેલી	નરોડાના પા. નારણભાઈ	૧૮—૦—૦	વાગતું ધડીઆળ ભેટ
આ	વાલદાસે		આપ્યું.
ચંડીસર	ગાંગડના મે. દાંદોર સાહેબ	૫—૦—૦	પતાસાં તથા ગરીબ
	પધારેલા તે પ્રસંગે ગામ-		વિદ્યાર્થીઓને ચોપડી-
	લોદોએ રા. પ) નજીવાળાં		ઓ લાવવા સાર
	તરીકે મહેલા તે રૂપીઆ તેમણે		આપ્યા.

ચંડીસર	ભાડેરવાળામિ.ચીનુભાકાળુભા.	૮-૭-૦	પિત્તળના ધ્યાલા વહેંચ્યા.
વિસલપુર	ચુવાણુ કતેસિદ્ધ વાવડભાઇએ	૫૦-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
હીરાપુર	પોતાની માતૃશ્રીની પાછળ		
	શના મેંદા ભોઇએ	૧-૧-૦	પતાસા વહેંચ્યાં.
	છોટાલાલ કાળીદાસની વિધવા	૧-૮-૦	જમદજ્ઞ વહેંચ્યાં.
	બાઈ કાલીએ		
વસાઇ	રઠૂલ કમિટીના મેમ્બર ચોહાણ	૧-૦-૦	મગજના લાકડુ વહેંચ્યા.
	ખોપટસોંગ કતેસંગે		
સોનાસણ	મિ. હવાલાદ વદાલચંદ	૫૧-૦-૦	રઠૂલ જમાડી તથા રૂમાલ
	ગાંધીએ		તથા મિદાઈ વહેંચ્યા.
	મિ. હરજીવનદાસ વજેરામ	૩૦-૦-૦	છોકરીઓને ઓઢણીઓ
	પંડ્યાએ		તથા પેંડા વહેંચ્યા.
	મિ. ચુવાળચંદ નાનચંદ ગાંધીએ	૧૦-૦-૦	માકર વહેંચ્યા.
	માણસાવાળા મિ. નાથાલાલ	૧૦૧-૦-૦	રઠૂલને વરડો કરાવવા
	શીવરામ પંડ્યાએ		મારૂ આપ્યા.
	મિ. કાલાભાઈ કાળીદાસ શાહે	૫૧-૦-૦	
અડવાળ	તાલુકદારભાઈ સાહેબભા મે-	...	કન્યાગાળામાં પતાસા
	રભાએ		વહેંચ્યાં તથા બાળા-
			ઓને સાકર વહેંચ્યા.
ખાગધોડા	પા. ગણેશભાઈ પીતાંબરદાસે	૧૦-૦-૦	રઠૂલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડ્યા.
	પા. ખોડીદાસ ત્રીકમદાસે	૧૦-૦-૦	
	પા. ગણેશભાઈ પીતાંબરદાસે	૩-૦-૦	કસરતનાં લાકડાં અ-
			પાડ્યાં.
કુણપુર	પા. રામદાસ નંદુએ	૧૫-૦-૦	રઠૂલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડ્યા.
	ગામલોટોએ	૧૮-૮-૦	રઠૂલને ઘડીઆળ ભેટ
			આપ્યું.
આકર	શા. ભાઈચંદ રણજોડે	૧૨-૮-૦	રઠૂલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડ્યા.
		૭-૧૦-૦	કપુસ્તકો વહેંચ્યાં.
	જદવ ગજભાઈ ભોજભાઈએ	૧૨-૦-૦	રઠૂલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડ્યા.
	આરણીઆરીના તાલુકદાર ગય-	૧-૦-૦	માકર વહેંચ્યા.
	લા ભત્રામજે		
વરગોર	મિ. લક્ષ્મીચંદ શીવરામ દાકરે	૩-૧૩-૦	ઝોટાળીના કકડા નં. ૧૭
			તથા મિદાઈ વહેંચ્યા.
બોયણી	રુડમાસતર કાલાભાઈ ખુશાલ-	૨-૦-૦	પતાંગ તથા પુસ્તકો
	રામ પંડ્યા પેન્શન ઉપર		વહેંચ્યાં.
	જવાબી તેમજે		

તાજપુર	પટેલ હવાભાઈ પ્રાણુદાસે	૧૦—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
મુંવાલા	પા. કચરદાસ ભુદરદાસે	૧૦—૦—૦	
ખસ	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરો તથા શુદ્ધરથોએ મળી	૩—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
અચેર	ગામના શુદ્ધરથોએ મળી	૪—૦—૦	શાળાઓને એક એક વારનો કકડો તથા છોકરાઓને થેલીઓ, પુસ્તકો, પેનો તથા પેન્સિલો વહેંચી.
		૧૧—૦—૦	
		૫—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
કાદ	મિ. મહોબતસિંહ સામંતસિંહ ચંડીસરાએ પ્રાનિજના મિ. મોતીભાઈ મનુભાઈ વાધેલાએ	૧૦—૦—૦	મેસતા વર્ષને દિવસે પતાસાં વહેંચ્યાં. સાકર વહેંચી.
લાંલા	મિ. મણીલાલ જગનેશ્વરે	૨—૦—૦	દર શુક્રવારે ચણા વહેંચ્યા.
	મિ. અમૃતલાલ જગનલાલે	૨—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
	મિ. દેવચંદ્ર લલ્લુરામે	૦—૮—૦	ચણા વહેંચ્યા.
	ગામલોકોએ	૧—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
	મિ. મહનલાલ હીરાચંદે	૨—૦—૦	દૂધ પાચું.
	મિ. પરસોતમ શંભુદાસે	૧—૦—૦	"
	મિ. નરસીંહગર લક્ષ્મણગરે	૨—૦—૦	"
	મિ. રવાભાઈ ખુરાલભાઈ		
	મિ. ખોડાભાઈ કાળીદાસ		
	મિ. બાપુભાઈ દાશીદાસ	૨૦—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. મગનભાઈ હરગોવિંદ		
	મિ. પરસોતમ શંભુદાસ		
	મિ. ચતુરભાઈ ખોડાભાઈ		
દાથીજળુ	મિ. મણીલાલ ચક્રાભાઈ પટેલે		
હીરાપુર	પા. પુનમભાઈ વિક્રમભાઈ એ	૨—૦—૦	બંને સ્કૂલોમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
તંગડી	મિ. તુલસીદાસ લલ્લુભાઈ		
	વિસનગરના શેઠ કરસનલાલ માણેકલાલે	૨—૦—૦	સાકર વહેંચી.
	વંધુકાના રાવ સાહેબ મોદી	૧—૦—૦	"
	જનમશીભાઈ એ		
	મિ. તખ્તસિંહ નારસિંહે	૩—૦—૦	
	મિ. કરસનદાસ વંદ્રાવનદાસે	૨—૦—૦	ખારેકા વહેંચી.
દાથીજળુ	મિ. ભાઈચંદ જગનલાલ શાહે	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીને જમાડ્યા.

ગોધા	મિ. જટુલા છડભાઈ મિ. જગજીવન દુલભદાસ મિ. જટુલા દેવીશંકર મિ. જટુરામ બહેચર મહે- તાજી ત્રિવેદી મિ. પરભાતસંગ વાઘાભાઈએ	૩૫-૦-૦	મિહાઈ તથા કપડાં વહેંચ્યાં.
ઓગાણુ	મુખી અણુભાઈ મુળાભાઈએ ગદવ કમાભાઈ મુળાભાઈએ	૩-૦-૦ ૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં. પતામાં. વૈયક્તના કડકા તથા કંડમા રોકડા આપ્યા.
	કલોતના શેઠ રતનચંદ વરજી ચનદાસે	૭-૦-૦	પતાસાં તથા કંડમાં આપ્યા.
ચક્ષોડા	વા. આશાભાઈ કીશોરભાઈએ	૮૦-૦-૦	મુખ્ય રફલ તથા કન્યા- શાળાની આગાઓને જમાવ્યાં.
ઉનેળીયા	કુમારશ્રી જયવંતસિદ્ધજી સુર સિદ્ધજીએ	૧૦-૦-૦ ૩-૦-૦	મુખ્ય રફલ તથા કન્યાશા- ળામાં પુસ્તકો વહેંચ્યાં. સાકર વહેંચ્યાં.
હાથીજળુ	શાહ હીગચંદ રણજોડદાસ તરફથી તેમનાં પુત્ર વધુ આઈ ભુરીએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાવ્યાં.
	દક્ષર શીવજી ગોરધનદાસે	૧૫-૦-૦	સેવમભરા વહેંચ્યાં.
	શાહ શકરચંદ ભાઈચિદે	૧-૦-૦	ચણા વહેંચ્યાં.
	મિ. ધુળા દારકાંદાસ વાળાંદે	૦-૮-૦	શેરડી વહેંચ્યાં.
	શાહ હરિલાલ મથુરભાઈએ	૧-૦-૦	આગાઓને લુગડાના ક- ડકા વહેંચ્યાં.
લાંબા	હિંદુભાસ્તર આશાભાઈજી. પટેલે	૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાવ્યાં.
	મિ. ચેલાભાઈ ખોડીદાસ પટેલે	૧૫-૦-૦	...
	મિ. મગનલાલ રણજોડદાસ પટેલે	૧૦-૦-૦	...
	મિ. રણજોડભાઈ નારણભાઈ પટેલે	૧૫-૦-૦	...
	ભોઈ લક્ષુ ગગાએ	૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને કંધ પાપું.
ચંડીમર	નાણુકદાર ગોરભાઈ પચાણુ છની વિનવા બાઈ રતનબાએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાવ્યાં.
ઉચારમદ	શાહ ચીમનલાલ મગનલાલે	...	મુખ્ય રફલ તથા કન્યા- શાળાની આગાઓને જમાવ્યાં.
પાવારપુર	મે. બીમનાથ મહંત સાહેબે	૩૫-૦-૦	ચાચનમાળાની એપ્રિએ, કપડાના કડકા વહેંચ્યાં.

જેરવાવતના	શાહ મોહનલાલ દેવળદાસે	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મે. સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરોએ	૨-૦-૦	"
	મિ. વિદ્યુલલાલ મનમુખલાલ	૧-૦-૦	"
	રાવળે		
	દરજી વિરજી ગંગારામે	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	પા. જગનદાસ દેવાલાલએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મલેક શ્રી અદેશંગ દેવજી	૪-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	જત દરબારે		
	પા. અમથાલાલ જુહાલાલ	૫૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	જનવાળાએ		
	પાટી સ્ટેટ નરકથી મિ. મુ.	૩૦-૦-૦	"
	જીલાઈ નાટી, તથા પા.		
	સાતાલાઈ ગંગારામ મુખીએ		
ગાંધી	વહીવટદાર વ્યાસ જગજીવન	૧૮-૧૨-૦	"
	જગનલાલે		
કુણપુર	મુખી પા. મોતીદાસ મનોરે	૧૫-૦-૦	"
	પા. ગોવા નરસિએ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	પા. નારણ ઘેલાએ	૦-૮-૦	"
જાવળા	પટેલ જગદેવલાલ દેસાઈલાલએ	૧૫૦-૦-૦	અધી સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
બાકરાલ-	અસલામીના પટેલ લાઈલાલ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
બાકરાબાદ	લાઈ નારણલાઈએ		
વસાઈ	પા. કીશોરલાઈ ખોડાલાઈએ	૨-૦-૦	પુસ્તકો, પેનો તથા બક્ર વહેંચ્યાં.
	પા. ખુશાલલાઈ નેહાલાઈએ	૧-૦-૦	"
	ચોડાણા કમળસંગ નંથમ-	૧-૦-૦	"
	લાઈએ		
	ચોડાણા કમળસંગ ખોડાજીએ	૧-૦-૦	"
	ચોડાણા રાયસંગ હરિસંગે	૧-૦-૦	"
	ચોડાણા બહેચરજી જગલજીએ	૦-૮-૦	"
રેવલ	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરો તથા	૬-૦-૦	સાગ્રાપયોગી પુસ્તકો
	ગામના સદસ્યોએ મળી	૧-૦-૦	તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
કેળીઆવા-	પટેલ દેવળલાલ રણજોડલાઈ	...	કન્યાશાળાની બાળાઓ-
સણા-	એ સ્કૂલના વારસુ નિમિત્તે	...	ને જમાડી તથા કન્યા-
	શ્રી. મો. ના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ	...	શાળામાં ધરિઆળ
	મોતીલાલલાઈએ		બેટ આપ્યું.
વાસણા	મોતીરામ રાયચંદ પટેલની	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
(કુણપુર)	વિધવા બાઈ કેસરના જીવતા		
	જગતીઆમાં પટેલ મવજી		
	દાસ આદ્યજીએ		

વિજય	કાંજના પા. અંબારામ અમ-૧૫—૦—૦	૨૬૬૫ મા પત્થર જડા- વવા માટે રોકડા આપ્યા.
	પા. આસરના શેઠ અમૃતલાલ ૩૧—૦—૦	તથા મિદાઈ વહેંચી.
	ખુશાલદાસે	
	અધારના પા. મગનલાલ બ ૧૦—૦—૦	પત્થર જડાવવા માટે આપ્યા.
	દેવરદાસે	
	અમદાવાદ નવગુપ્તાના પા. ૧૦—૦—૦	" "
	બાપુદાસ મુળદાસે	

૦ ખેડા જિલ્લો

શેલગઢ	રાજગાધી માણેકલાલ હરગો-૧૧—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને લુગડા ત- થા ટોપીઓ વગેરે વહેંચ્યું.
આત્રાલી	કપડવણુજના ગાધી માણેકલાલ ૨-૧૪—૦	" "
	હરગોવિંદે	
	શા. આશાગમ ભાઈચંદે ૭—૦—૦	બે મૂલોમા પેનો નવા પતાસા વહેંચ્યા
નવાગામ	કપડવણુજના રાજગાધી શા. ૭—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને ખમીર, કરક, ટોપી વગેરે વહેંચ્યા.
	માણેકલાલ હરગોવિંદદાસે	
	પા. અંબાલ રામભાઈએ ૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	તથા પુનભાઈ જીમભાઈએ	
ભાનેર	મિ. અંબાલાલ મગનલાલ ગોરે ૨—૮—૦	પતામા તથા પેનો વહેંચી
	શા. યુનીલાલ નંદલાલ ખીન ૩૧—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ગણુજોડદાસે	
દેવકી વણુ- સોલ	પગી માનાજી મગળજીએ ૧૦—૦—૦	અંધી મૂલો જમાડી તથા મિદાઈ વહેંચી.
અલવા	કપડવણુજના રાજગાધી મા- ૫—૦—૦	ગરીબ બાળકોને ખમી ર, ટોપી તથા ડનાવ વહેંચ્યા.
	ણેકલાલ હરગોવિંદદાસે	
રૂદાતળ	ડીલીઆના ઓઘડભાઈ કાશી ૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને દૂધ પાચુ.
	રામે	
સામરખા	પા. જેસંગભાઈ ખુશાલભાઈએ ૫—૦—૦	પતામા વહેંચ્યા.
	પા. ભાઈલાલ નારણભાઈએ ૫—૦—૦	
મરીડા	પટેલ ડાહ્યાભાઈ કીર્તીભાઈએ ૩—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
પિઠાઈ	કપડવણુજના રાજગાધી મા- ૩-૧૧—૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીને ખમી- ર, ટોપી, કરક વગેરે વહેંચ્યા.
	ણેકલાલ હરગોવિંદદાસે	
રંમુલપુર	પા. સીરાભાઈ ગીરધરે ૭—૮—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

આશાદર	મિ. આદમ રજબ હાજીએ	૩૫-૦-૦-૦	,, કળીનાં લાડુ વહે ચ્યા.
મંજુપુરા	મિ. મોતીગમ રામજી મુયારે	૭૫-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ગાધી છોટાલાલ પ્રેમચંદલા- ઈએ	૨૦-૦-૦-૦	,, તથા ટોપી- ઓ વહે ચી તથા બા- ળાઓને કબજના કકડા વહે ચ્યા.
કરમસદ	પટેલ સોમાલાલ મીંદાલાલએ	૫-૦-૦-૦	મુખ્ય રફૂલ ખાતે એ- શિયા ખંડનો નકશો બક્ષિસ આપ્યો.
	પટેલ ઠાલાભાઈ દાસભાઈએ	૫૦-૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં ઘડિયા- ભેટ આપ્યું.
વાઘાવર્ગ	મહાગજ ગોરધનદાસ કરશન દાસે	૧૫-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
લેટર	કપડવણુ જના પેન્શનર માસ્તર માણેકલાલ હરજોવિદદાસ રાજગાધીએ	- ૦-૦-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને કપ- ડા, ટોપીઓ વહે ચી.
ચામણા	મિ. મંગળભાઈ મનસુખભાઈ મિસ્ત્રીએ	૮-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને મિંદાઈ વહે ચી.
	મિ. રામજીભાઈ ઇચ્છાલાલ પટેલે	૮-૦-૦-૦	,,
	મિ. સુનીલાલ ડુંગરભાઈએ	૮-૦-૦-૦	,,
	મિ. મણીલાલ દવસુખગમે	૭-૦-૦-૦	,, દૂધ પાયું.
	મિ. પ્રભુદામ નારણભાઈએ	૬૦-૦-૦-૦	,, જમાડયા.
	મિ. માધાભાઈ શંકરભાઈએ	૬૦-૦-૦-૦	,,
	મિ. ગોરધનદાસ શીવલાલ શાહે	૬૦-૦-૦-૦	,,
	મુળજીભાઈ મંગળભાઈ ત્રવા ડીએ	૬૦-૦-૦-૦	,,
	મિ. મોમાભાઈ બાપુજી પટેલે	૮-૦-૦-૦	,, પેડા વહે ચ્યા.
	મિ. હીમાભાઈ પુગ્નભાઈએ	૭-૦-૦-૦	,, દૂધ પાયું.
	મિ. ભોગીલાલ ગીન્ધગદાસશાહે	૫૦-૦-૦-૦	,, જમાડયા.
	મિ. છોટાભાઈ ખુશાલભાઈએ	૪-૦-૦-૦	,, પનાસાં વહે ચ્યા.
	મિ. બીખાભાઈ મનોરભાઈએ	૪-૦-૦-૦	,,
	મિ. પુનમચ દ ગોર્વીદરામ ખંડ્યાએ	૪-૦-૦-૦	,,
	મિ. ઉમેદભાઈ ધુળાભાઈએ	૩-૦-૦-૦	,,
	મિ. રવિશંકર માણેકલાલ હાકરે	૮-૦-૦-૦	,, પેડા વહે ચ્યા.
	મિ. બકોરભાઈ શંકરભાઈએ	૫૦-૦-૦-૦	,, જમાડયા.
	મિ. સોમાભાઈ લાઈજીલાલએ	૫૦-૦-૦-૦	,,
	મિ. બેચરભાઈ મહીજીલાઈએ	૪-૦-૦-૦	,, પતામા વહે ચ્યા.

ધામણા	મિ. શીવાભાઈ મોઢમભાઈ બારિયાએ	૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને દૂધ પાણી
લાંબવેલ	મિ. લક્ષ્મણભાઈ ભગવાનભાઈ એ મિ. રવિદાસ ગીરધરભાઈ પટેલે મિ. રણજીભાઈ ભાઈભાઈ પટેલે	૭-૦-૦ ૧-૦-૦ ૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં. "
તોરણા	મિ. રવિદાસ શંકરભાઈ પટેલે મિ. માણેકલાલ સુનીલાલ દલાલે મિ. નાનાલાલ ગીરધરદાસ શાહે મિ. મગનલાલ નાગજીભાઈ બીજોલાએ	૩૫-૦-૦ ૫૦-૦-૦ ૫૦-૦-૦ ૫૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. " "
સોનીપુરા	પા. વનાર રણજીભાઈએ	૮-૧૧-૩	વિદ્યાર્થીને ચોપડીએ વહેંચી.
વાલી	પા. કેદારભાઈ ગીરધરભાઈએ માજી પે. આસિ. લક્ષ્મણભાઈ જેઠાભાઈ પટેલે	૨૦-૦-૦ ૩-૪-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. પતાસાં વહેંચ્યાં.
ગિદાઈ	ત્રિવેદી સુનીલાલ રણજીભાઈએ "	૩-૦-૦ ૫-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પુ- સ્તકો આપવા સાર દરમાં આપ્યા.
સુરકુવા	પા. લક્ષ્મણભાઈ જેઠાભાઈ પટેલે મિ. શીવાભાઈ જેઠાભાઈ બારિયાએ	૨૩-૧૩-૦ ૧૬-૭-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. "
ગોસેલ	મુચાર ધનજીભાઈ ખુશાલભા- ઈએ	૧૦-૮-૦	"
કંબોડા	શાહ મંગળદાસ ગીરધરદાસ તથા માહ અમૃતલાલ ગી- રધરદાસ	૧૭-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
મહુધા	રવે નુ હાલાલ મગનલાલે	૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં સીવજીકા સાહેબકા પડવારે ૩૫ આપ્યું
નેશ	મગનપતિ મજીજી બેચરે શાહ હિંમતલાલ (ઝવેરભાઈ ગીરધરજી દાસરા) શાહ મોહનલાલ છોટાલાલે	૩૧-૦-૦ ૫-૦-૦ ૬-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. પેરણ તથા ટોપીઓ વહેંચી. ટોપી, દુવાલ તથા પતા- સાં વહેંચ્યાં.
	પા. જેઠાભાઈ ત્રીકમભાઈવા દરદારમાંથી તથા મિ. માણે- કલાલ શામળ વગેરેના દરદ- માંથી	૨૩-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

સંધ્યાળા	પેન્ગનર માસ્તર તત્ત્વકથા	૧૦—૦—૦	મિશાઇ તથા ચોપડીઓ વહેંચી.
સાલી	ગુલાબચંદ સાહે સાટીના દરબાર શ્રી નાનુભાઇ જીભાઇ દરબાર શ્રી શિવસૂંગ જાતમસૂંગના લગ્ન પ્રસંગે	૫—૦—૦	પતાસાં તથા પ્યાસા વહેંચ્યા.
અગારી	સ્ફૂલ કમિટીના મેમ્બર મિ હરમાનભાઇ જીવાભાઇ પટેલ પરદેશી બાપુજી દાગાજીએ પા. જીભાઇ ગીરધરભાઇએ પા. મોતીભાઈ કીશાભાઇએ	૨—૦—૦ ૧૨—૦—૦ ૧—૮—૦ ૫—૪—૦	પતાસાં વહેંચ્યા. વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. દૂધ પાતું. જલેથી તથા સાકુવહેંચ્યા.
વાસળા ઝંકાર	આઇ સતોક સોની પ્રેમજી જીવજીની દીકરીએ	...	કન્યાશાળાની બાળાઓ- ને તથા જેન્ય સ્ફૂલ નં. ૨ જાતાં છોકરાને જમાડ્યાં.
મરીડા આમરોલ	ચોદાણ હાથીજી ભાથીજીએ મિ. રામાભાઇ સાભાઇએ મિ. શીવાભાઇ શંકરભાઇએ દોટવાર મહીજી બાવાજીએ મિ. ભારતસંગ મોકમમંગે	૩૦—૦—૦ ૨૦—૦—૦ ૨૦—૦—૦ ૨૦—૦—૦ ૨૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. " " " "
દાગજીપુરા	પા. મોતીભાઈ લક્ષુભાઇએ વિદ્યાર્થી જગનભાઇ હીરાભાઇએ મે. ભાઈલાલ વલ્લભભાઇએ	૧—૦—૦ ૧—૦—૦ ૧—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યા. " "
અહીમા	આઇ ચતુરબા ચવાણ ડાલા ભાઇ લલુભાઈની વિધવાએ	૨૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
અકલાયા	પટેલ હાથીભાઈ ભગવાનભાઇએ પટેલ ચતુરભાઇ લક્ષુભાઇએ	૨૫—૦—૦ ૧૦—૦—૦	મિશાઈ વહેંચી.
સાંભવેલ	મિ. દ્વિરભાઇ હાથીભાઇ પટેલ મિ. લક્ષુભાઈ વેવનસ પટેલ	૨૫—૦—૦ ૨—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. પતાસાં વહેંચ્યાં.
અકલાયા આમરબા	પટેલ નવશીભાઈ મોમાભાઈએ માસ્તર દેશવલાલ ઉમીઆસંકર નિવેદીએ	૨૫—૦—૦ ૪—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. પતાસાં વહેંચ્યાં.
નીરમાલી	પા. કુલાભાઈ ધોરીભાઈએ ચાલપુરના વિદ્યાર્થીઓના વા- લીઓએ પટેલ લક્ષુભાઈ દેવળદામે શાહ મંગળદામ ત્રીભોવનદામ શાહ જગદલાલ જ્ઞેશલાલે	૪—૦—૦ ૧૫—૦—૦ ૨—૦—૦ ૨—૦—૦ ૩૦—૦—૦	મોકું ચડિયાળ બેટ આપ્યું. મિશાઈ વહેંચી. વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
રામગા	પા. મોતીભાઇ ધરમદામ તથા પા. આશાભાઇ દેમાઇભાઇએ	૪૦—૦—૦	"

રાણાં	પટેલ દોદરભાઈ મંગળભાઈએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં તથા
		૫-૦-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
ચીજલોડ	પટેલ મંગળભાઈ નાથાભાઈએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
ઝોદર	મિ. કુલશંકર ચોતીરામ પુરોહિત હેડમાસ્તર તથા મિ. સુનીલાલ મનમુખરામ ત્રિવેદી હેડમાસ્તર તથા મિ. જટાશંકર ગણુપતરામ અધ્યપુ હેડમાસ્તર એ ત્રણે મળી	૫-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ, એ. સ્કૂલ નં. ૧ તથા નં. ૨ વિદ્યાર્થીઓને પતાર વહેંચ્યાં.
વણેલી	પટેલ દેસાઈભાઈ તલસીભાઈએ પોતાના કાકાશ્રીના મરણ પાછળ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
ચામરોલ	પાટોદના જઠવ પ્રતાપસિંહ ગળાભાઈએ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	મિ. રૂપસંગ લાપસંગે	૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
	મિ. અણુદાભાઈ રાધરભાઈએ	૨૦-૦-૦	
	ગલાબપુરાના સીધા અલેસંગ વાઘજીએ	૮-૦-૦	પિતાજીના ધ્યાલા વહેંચ્યાં
નવાગામ	પા. છોટાભાઈ આશાભાઈએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
કંબોડ	શાહ અમૃતલાલ ગીરધરદાસ તથા શાહ મંગળદાસ ગીરધરદાસે	૮-૧૫-૦	મજકુર સ્કૂલમાં કન્યા વર્ગને મદદરૂપે પુસ્તકો વહેંચ્યાં તથા છોકરાઓને મિહાઈ વહેંચી
માઝીએલ	બાઈ દિવાળી આરેયા રામા દાટની વિધવાએ	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
લાલી	પટેલ નરેન્દ્રભદ્રાસ રણુદોડભાઈએ	૨૫-૦-૦	"
કેનીજ	શાહ ત્રંગડલાલ ઉજમશીએ	૫-૦-૦	મિહાઈ વહેંચી.
	પટેલ ધંધરભાઈ ભુલાભાઈએ	૩૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
દેવદી	મિ. દયારામ અનોપરામ પુ. રાહિતે	૪-૫-૦	સ્કૂલમાં માલતી ચોપડીઓ વહેંચી.
	મિ. હમીર આલમ જોખરે	૧-૪-૦	જલેખી વહેંચી.
	મિ. માણેકલાલ પીતાંબર દક્ષે	૧-૪-૦	દૂધ પાચું તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. મંગળભાઈ જેઠાભાઈ દક્ષે	૦-૧૨-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
આણંદ	પા. ભાઈલાલભાઈ નાથાભાઈએ	૨૭૫-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ, જ્યેષ્ઠ સ્કૂલ. કન્યાશાળા, રોશન અને મંગળપરા સ્કૂલના વિ-

		૧-૦-૦-૦	પાણી પીવા માટે પિત્ત- જની ગોળી પરબમાં આપી.
લાંગડા	પહેલા આમિ. હરમાનભાઈ બુલાભાઈ પટેલે	૫-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સોડપુર	મોટી ખડોલના બાઈ ખાનજીએ	૨-૦-૦-૦	"
	મિ. શંકર ગણપતરામે	૧-૦-૦-૦	"
	મિ. જગનજી સોમાજીએ	૫-૦-૦-૦	"
	મિ. મંગળભાઈ દેસાઈભાઈએ	૨-૦-૦-૦	"
	તથા મિ. મગનભાઈ મધુર- ભાઈએ		

ભરૂચ જિલ્લો

હણપી	પા. મનોરભાઈ તુલસીભાઈએ	૫૦-૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	આઈ દાશી પા. ચતુરભાઈ ધનજીની વિધવાએ	૧૦-૦-૦-૦	" "
	પા. મોતીભાઈ તુલસીભાઈએ	૧-૦-૦-૦	"
	મોતી રણજીડ મોતીભાઈએ	૧૨-૦-૦-૦	મિલકત વહેંચી.
	પા. હોટાભાઈ નાગજીભાઈએ	૧-૦-૦-૦	માદર વહેંચી.
કેલોદ	પા. ગોદળભાઈ વસ્તાભાઈએ	૨૫-૧૨-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પા. ઈશ્વર વલ્લભે	૧-૦-૦-૦	"
	ગજ ભીમમિહ ભાવમિહ	૨-૦-૦-૦	નિશાગમા પેડા વહેંચ્યા.
	શાહ કુલચંદ દલીચંદ	૧-૦-૦-૦	"
	આઈ ગાંધી હજીવન જીભાઈની વિધવાએ	૫-૦-૦-૦	"
	આઈ સુરજ માધવ વિઠ્ઠલની દીકરીએ	૪-૦-૦-૦	"
	આઈ મંગળા હેડ મિસ્ત્રેમ જામુસર કન્યાશાળા	૨-૦-૦-૦	"
પણીઆકા	પટેલ ગમસંગ બાવાભાઈએ	૭-૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને
	ગામના આગેવાન શુદ્ધચૈત્ર મળી	૮-૦-૦-૦	જમાડ્યા. "
ઉમરવાડા	મુન્શી રફીક સાહેબ	૦-૮-૦-૦	ઉર્દુ સ્કૂલમાં રેવરી વહેંચી
	મિ. યુસુફજી મુમાજી પટેલે	૦-૪-૦-૦	"
	મિ. આદમજી ભાઈ પટેલે	૦-૪-૦-૦	"
અંદાડા	પા. મનોરભાઈ ગોદળભાઈએ	૩૦-૦-૦-૦	મને સ્કૂલ જમાડી.
ઉમરવાડા	અંબુમને ઇસ્લામ તરફથી મિ. હાજી ઇસાકજી અહમદજીએ	૩-૦-૦-૦	ઉર્દુ સ્કૂલની ગરીબ બા- ળાઓને ચોપડીઓ વહેંચી.

ઇનામ માટે વર્ગીકૃત યાદી :

ધોરણ સાતમું:—કુરસદ ૦-૪-૬; બાળવિદ્યાર (૧) ૦-૧૨-૦; અલ્લાહનો ભેદ ૩-૮-૦; બાળાવિદ્યાર (૨) ૦-૬-૦; પારસમણીની શોધ ૨-૦-૦; પાંડવ ગુપ્ત નિવાસ ૦-૧૨-૦; અખો ૦-૪-૦; જગતની ધર્મશાળામા ૦-૧૦-૦.

ધોરણ છઠું:—ટાલ્સટોયની ૩ વાર્તા ૦-૫-૦; મિ બાઉ ૦-૧-૦; જૂલજૂલામણી ૦-૧-૦; જલિદાન ૦-૫-૦; મેધધનુષ ૦-૪-૦; કોલસા કાકા ૦-૫-૦; દેવી ચૌધરાણી ૧-૮-૦; મધપૂડો ૦-૧૨-૦.

ધોરણ પાંચમું:—ભીષ્મ ૦-૪-૦; જયજયજય ૦-૬-૦; સરસ ૦-૩-૦; ખીરબલનો ખન્ધુ ૦-૮-૦; કીર્તિસ્તંભ ૦-૪-૦; ખરેખરી વાતો ૦-૩-૦; પુસ્તકાલય ૦-૨-૦; રસિદની પેટી ૦-૪-૦.

ધોરણ ચોથું:—બંગાળી ખીરબલ ૦-૬-૦ મૂરખરાજ ૦-૮-૦ કચુંખર ૦-૩-૦; સવાકાની આપતીતી ૦-૧-૦; બાગ કાચરી ૦-૩-૦; ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૨ ૦-૪-૦;

ધોરણ ત્રીજું:—અકુલ ૦-૬-૦; નીલમ ૦-૬-૦; દૂપસળા ૦-૪-૦; સોનાકુમારી ૦-૪-૦; સારંગીવાજો ૦-૨-૦; ખરશીપુરી ૦-૪-૦; મોતીના દાણા ૦-૫-૦; રિક્કટિક્કી ૦-૪-૦; તોફાની ટિપુડો ૦-૬-૦; જલકુલ હાર ૦-૪-૦.

ધોરણ બીજું:—કેરીનાં લાજ્યાં ૦-૩-૦; મોસાળની મોજ ૦-૩-૬; નવનીત ૦-૩-૦; ગંધકાનું રાજ ૦-૧-૦; રમટકાંતી દુકાન ૦-૧-૦; સિપાઈ દાદા ૦-૨-૬; મકનો મસ્તાનો ૦-૧-૬.

ધોરણ પહેલું:—ચોપગાંતી અતુરાઇ ૦-૪-૦. હાથી ધગધમ આસે ૦-૧-૦; નવનીત ૦-૩-૦; લાડકાંચો ૦-૪-૦; વાઘોનું વન ૦-૪-૦; એક હતો કુતરો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૧ ૦-૩-૦.

કન્યાઓ માટે:—ખાંચણાં ૦-૫-૦; બેટરી ૦-૬-૦, કાકી ૦-૩-૦, દરેક સ્ત્રી વાંચે ૦-૩-૦ અધ્યાગના ૦-૪-૦.

આ તમામ પુસ્તકો મંજુર છે. લખો:—

સાહિત્ય મંદિર, કેળાંપીઠ, સુરત

દેવપણીખાતાએ મંજુર કરેલાં

શાળોપયોગી પુસ્તકો

દરમિયાન આમુલખરાય દેસાઈ કૃત.		ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦	અલાઉદ્દીન અને	
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦	દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦
ખાળવીર (સ્કાઉટ વિધે)	૦-૮-૦	ખાળસ ગીતગાથા	૦-૩-૦
કસરત અને હિલ	૦-૧૨-૦	(હારમોનિયમ ગાથા)	
ધરમાં અને બહાર	૦-૧૨-૦	સાહિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૦
રમવાની રમતો		અમદાવાદ શહેરની જૂગોળ	૦-૩-૦
*આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨	૦-૧-૬	*રાજી ગુજરાતમાં તની જૂગોળ	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧	૦-૨-૦	શું ખર્ચ થયો (દિ દસ્તાવેજી)	૦-૫-૦
" " ભા. ૨	૦-૪-૦	ખાળગીત	૦-૧-૦
અનુદાન આખ્યાન	૦-૪-૦	ખાળકાગીત	૦-૧-૦
ભીમચાલુર્થ	૦-૪-૦	*શાળોપયોગી વાર્તાઓ	
વીર અભિમન્યુ અને		ભા. ૧ નીજ આવૃત્તિ	૦-૩-૦
મતલાઈ	૦-૮-૦	ગુજરાતના ઇતિહાસની	
		મહેતી વાર્તા,	૦-૪-૦

વ્યાકરણ જેવા કઠિન, શુષ્ક, અને નિરપયોગી લાગતા વિષયને
મજા, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર

આખ્યાન પ્રવેશ ભા. ૧ લે	૦-૩-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૨ ને	૦-૪-૦
આખ્યાન પ્રવેશ ભા. ૩ ને	(જપાય છે)

અનાગ — શંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
નાગભાઈ વાલજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. માધ્યમ શાળાવધાનું કે દરમિયાન શાળા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની
કેન ઉધારી છે જેમા પ્રાથમિક શાળાઓમા ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ
તથા કોપિ, ડ્રોઇંગ, નોટબુકો, રબર, પેન્સિલ, પ્રટ, કેપાસ, હોલર, કાગળ
ગ્રે ઇથર કીકાયત ભાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામા આવશે.
૧. કે શાળામા ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિંમત તથા કમિશન જેવા અને
૨. આપવા માટે આજેજ મગાવી ખાત્રી કરો. બીજેથી પુસ્તકો વગેરે
જરૂરતા પહેલા દમારી મુલાકાત લેવા વિનતી છે

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ | અગ્રિક પી. ડેહાડી
રીનીંગ — અમદાવાદ. | ખાણતા છુટીયો, રીનીંગ — અમદાવાદ

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યા છે

મુંબઈ ઇલાકાનાં કેળવણીખાતાએ પ્રાપ્ત-
 થયેલા શાળાઓમાં શિક્ષકોનાં ઉપયોગમાં
 લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
 ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
 નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
 દ્રષ્ટિથી ચોખ્ખાં કરેલું

સરળ બાળ અંગ્રંગણિત
 (ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

લોગીલાલ કેશવલાલ પટવા,
 બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
 અને

વસનજી હયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
 તથા વેસ્ટર્ન ઈડિઆ સ્ટેટ્સ એગ્રીમેન્ટ
 ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી
 બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

ફાઇનલ પરીક્ષા માટે ધણેજ ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ, અને
 મણુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.

કિંમત ૦-૧૧-૦

હાલના જમાનાને અનુસરી ઉત્તમ
 રીતે શિક્ષણ આપવું હોય
 તો આંચો

બાળઅભ્યાસ.

અને

શિક્ષણપદ્ધતિ.

આ પુસ્તકોમાં માનસશાસ્ત્રની તેમજ
 શિક્ષણશાસ્ત્રની છેલ્લામાં છેલ્લી દબની
 ચોખ્ખી કાઢવામાં આવેલી હકીકત સરળ અને
 સરિષ્ટ રીતીમાં મૂકવામાં આવી છે.

લેખક-મૃ. હી. ચોકસી એમ. એ
 રેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
 ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

બનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારોવધારો કરનાર

મૃણજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી
 એમ. એ.

રેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ
 પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-જુની-આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦
 વાળી જોઈશે તો વળી તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાનાં છૂટાં તથા સાતમા
 તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા
 ધોરણ સાર

આરોગ્યવિજ્ઞાન પ્રવેશપાથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ
 બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી
 છૂટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપાથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ
 બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

પ્રસ્તાવ ૬૨]

[અંક ૧૦-૧૧]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓક્ટોબર-નવેમ્બર સને ૧૯૩૩

“ નવા જન્મનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણુમની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-
ણાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરૂપયોગી નીવડે છે, અને અરેબર આપણા મૃત્યુ પછી
માત્રના દૃઢ અને ધીમા વિકાસને લાંબે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો
દાવાના કરતાં વધારે મારી યોજના ધરી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળશબ્દ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેકમાસ્તર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

પા 'ગાયમર ન્યુનિટી' પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ છબ્બલ લેખકાનુ.
સલાખાલ રોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	શિક્ષણમાં હાથનો ઉપયોગ ...	૩૫૭
૨.	વાણીની અશુદ્ધિ ...	૩૬૦
૩.	ગ્રામ્ય સુધારણા ...	૩૬૪
૪.	ત્રણસો વર્ષ પૂર્વનું સુરત ...	૩૬૭
૫.	નર્મદ શતાબ્દિ ...	૩૭૨
૬.	“કવિ નર્મદને” ...	૩૭૮
૭.	શ્રેષ્ઠ નગર રેલાવીવ ...	૩૭૯
૮.	પાટમાં રસ ...	૩૮૨
૯.	કાચોમાં શબ્દોનો અમલકાર ...	૩૯૦
૧૦.	શિક્ષકની યોગ્યતા ...	૩૯૨
૧૧.	‘એક શિક્ષકનો ચૂરોપ-આક્રિકનો પ્રવાસ’ ...	૩૯૫
૧૨.	ભરૂચ રોનિટરી એસોસિએશનનો ૧૯મા વર્ષનો અહેવાલ ...	૩૯૭
૧૩.	ભૌગોલિક પર્યટણા-શાહીબાગ ...	૪૦૦
૧૪.	મુંબઈ ઇલાકાની હિંદુ શાળાઓ માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી ...	૪૦૫
૧૫.	ધનાયપત્રક ...	૪૧૧
૧૬.	ખાનગી જાહેરખબરો ...	૫૩

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના

- ૧ પત્ર સંબંધી લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. જાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ એકમે એકરે લખવું. જો જાપવા યોગ્ય લાગશે તો જાપશે, અને પસંદ નહિ કરેલા લેખ ટિકિટ મોકલી દશે તો ખાજા મોકલવામાં આવશે.
- ૨ વિષયો લખી મોકલનારની પૈસા લેવાની ખુશી હશે તો પ્રથમથી જ ખબર આપેલી દર જાપેલે પાને યોગ્યતા પ્રમાણે રૂ. ૧) આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્ર માટે કંઈ આપવામાં નહિ આવે.
- ૩ લવાજમ-વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦. ટપાલ ખર્ચ સાથે અગાઉથી છુટકે અંકના રૂ. ૦-૨-૬; પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૦-૩ ભુદુ.
- ૪ શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજુર કરેલી જ હોય એમ હંમેશા હોતું નથી. માટે દરેકને મંજુર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.
- ૫ આ પત્ર સાથે કોઈપણ હેંડબીક વહેંચવામાં આવશે નહિ. તંત્રી.

ગુજરાત સાહ્યપત્ર

પુસ્તક ૭૨] ઓક્ટોબર-નવેમ્બર સને ૧૯૩૩ [અંક ૧૦-૧૨

શિક્ષણમાં હાથનો ઉપયોગ

સૃષ્ટિનાં બીજાં પ્રાણીઓ સાથે સરખાવતા મનુષ્યની જે એક ખાસી-અન લેવામાં આવે છે તે તેના હાથની હીલચાલ છે. તેના હાથના આંગળાં અને તેમાંજે અંગુઠા વડે જે જુદી જુદી ક્રિયા થાય છે તેને હીલે મનુષ્ય-મુદારાની અનેક પ્રવૃત્તિઓ થઈ શકે છે. આપણે દ્રાઈપણ ક્રિયા અંગુઠા સિવાય કરી શકતા નથી એ સહેજ વિચાર કરવાથી મમજી શકાય છે. મંચાળી રોધ પહેલા દરેક જાનના હુન્નર અને કળાઓ હાથના ઉપયોગથી કરવામાં આવતા હતા. હાલમાં આપણા મુખનાં સાધનો ઘણુંખર મંચાળી ઉપજાવવામાં આવે છે તોપણ તે અજાણવાને મારે તો હરનકોશવ્યની જરૂર પડે છે. કેટલીક સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ મારે તો હાથના આંગળી ખાસ તાકીમ આપવાની જરૂર પડે છે. મંસારવહેવારમાં એકે એવી વસ્તુ લેવામાં આવતી નથી કે જેમાં હાથનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો ન હોય. આપણા દરેક કામમાં હાથનો જોછોવતો ઉપયોગ હોય છે અને તે વડે મુદારામાં પ્રગતિ થઈ શકે છે.

હાલના જમાનામાં મુદારાની પ્રગતિને હીલે જાળવને તેની પરિ-સ્થિતિમાં આંખ અને હાથનો ઉપયોગ કરવાના જોછા પ્રગંજો મળે છે. જંગલમાં રહેનાર બીજ, ગામડામાં વખતા ખેડૂત અને શરેરમાં મીઠનું કામ

કરનાર મનુષ્યને હાથનો કેવો ઉપયોગ કરવો પડે છે તે સહેજ વિચાર કરતાં જણાઈ આવે છે; પણ બાળકોનાં સંનેગો તેનાથી બુદ્ધ હોય છે અને શાળામાં ઘણો વખત તે અભ્યાસ કરે છે તેને લીધે તેને હાથની જોઈતી તાલીમ મળતી નથી અને તેથી તેને જે યોગ્ય કેળવણી મળવી જોઈતી તે પ્રાપ્ત થતી નથી. મગજ, હૃદય, શરીર અને હાથ એ ચારે બાળકના સમગ્રમાણે કેળવણી મળે છે ત્યારેજ વિદ્યાર્થી સુશિક્ષિત કહેવાય છે અને તેનું શક્તિઓનો તે સારો ઉપયોગ કરી શકે છે. લેખન, વાચન અને સંખ્યા જ્ઞાન એ શિક્ષકોનાં ઉપયોગી અંગ છે એ નિઃસંશય છે, કારણકે સંસાર વહેવાર તેના વગર જસજસ ચાલી શકતો નથી. દરેક મનુષ્યને તેની જરૂર હોય છે અને પડે છે પણ તેનો સંબંધ બુદ્ધિ સાથે છે. બુદ્ધિની સાથે હાથનો ઉપયોગ આવશ્યક કરવાની જરૂર છે. બાલક્રિયાની જે કંઈ અસર બાળકના મગજમાં પડે તે તેનું પૂર્ણ જ્ઞાન હોતું નથી. તે છાપ સાધારણ રીતે સચોટ અને દૃઢ હોતી નથી તેથી તેનું જ્ઞાન આછું અને આભીવાણું જોવામાં આવે છે. બાળકોની મગજમાં પડેલા સંસ્કાર કોઈપણ જાતની બાલક્રિયા

જુન કિમતે મળી શકે એમ છે. ફેટલાંક સાહિત્યને માટે તો શિક્ષકના ફક્ત ઉત્સાહનીજ જરૂર પડે છે. સુશોભિત કાગળને બદલે સાદા કાગળો તથા સાહીના ઉપયોગથી ઘણા નમુના તૈયાર થઈ શકે છે. વળી ફેટલીક વસ્તુઓ તો ગામડામાં મળી આવે એમ છે. બ્યા મોટી શાળા હોય ત્યાં ખર્ચ કરીને સાધન મંગાવી શકાય છે, પણ ખર્ચનું બહાનું કાઢી હસ્તકામ કરવું નહિ એ ઇચ્છવા બેગ નથી. સુરેષ અને અમેરિકાની દરેક શાળામાં ઇતિહાસ, જૂગોળ કે વાચનની માફક હસ્તકામ કન્વિઆત હોય છે. તેનાથી બીજા વિષયોનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ થાય છે અને તે તેઓ સહેલાઈથી યાદ રાખી શકે છે.

હાલમાં આપણે ત્યાં હસ્તકામની પ્રવૃત્તિ વધતી જાય છે તે ખતાવી આપે છે કે તેને શિક્ષણનું એક જરૂરનું અંગ ગણવામાં આવે છે. હસ્તકામના ઘણા ફાયદા છે. તેને લીધે વિદ્યાર્થીના હાથના રનાયુ કેળવાય છે, એટલે તે કોઈપણ જાતનું કામ ઝડપથી સકારામ્ય કરી શકે છે. રનાયુની તાલીમની અસર મગજ ઉપર થાય છે. હસ્તકામ અને મગજના વિકાસને ધારો સંબંધ છે. હાથની ક્રિયાથી મગજમા પડેલા મંસ્કાર સચોટ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ તેથી બુદ્ધિની શક્તિ વિકાસ પામે છે. હાથના રનાયુની ક્રિયાથી મગજનાં તંતુસ્થાનમાં સુધારો થાય છે, અને તેથી વિચારશક્તિનો વિકાસ થાય છે. આની ખાતરી માટે જે બાળકો કમઅક્કલનાં કે મગજની ખામીવાળાં હોય છે તેમને કેળવવાની શાળાની પ્રવૃત્તિઓ જોવાની જરૂર છે. આવી શાળામાં લેખન, વાચન કે સંખ્યાજ્ઞાન આપવાને બદલે તેમની પાસે બાગકામ, ચિત્રકામ, જુદી જુદી જાતનું હસ્તકામ, મંગીત, રમત વગેરે શારીરિક ચપળતા વધે અને મગજને આરામ મળે તેવી ક્રિયાઓ કરાવવામાં આવે છે. થોડા સમયની આવી તાલીમ મળ્યા પછી તેમની મગજશક્તિ સુધરે છે અને ત્યારબાદ તેમને સાધારણ શાળામાં અભ્યાસ કરવા મોકલવામાં આવે છે. વળી બાળકનામાં જે શારીરિક અને માનસિક ચપળતા હોય છે તેને લીધે તેને જુદી જુદી ક્રિયા કરવાનું ગમે છે, તેથી હસ્તકામ એ બાળકને એક રીતે જોતાં આરામ આપે છે એટલુંજ નહિ પણ તેથી તેને તેમાં આનંદ મળે છે. આ ઉપરાંત તેનામાં ખંત, વ્યવસ્થા, સ્વચ્છતા, સ્વપ્રયાસ, ચોકસાઈ, આત્મવિશ્વાસ, જાતમહેનત, અવલોકન તથા પુણનાશક્તિ જેવા ઘણા ગુણો આવે છે. હસ્તકામથી તેની રચનાત્મકશક્તિનું પોષણ થાય છે અને તેનામાં સર્જનશક્તિ આવે છે. ફક્ત લખવામાં અને વાંચવામાં કાળ નિર્ગમન કરવા કરતાં તેને હાથનું કામ કરવાનું ગમે છે. અને તેથી કોઈપણ જાતનું મહેનતનું કામ કરવાનો તેને કંટાળો આવતો નથી. ખરી રીતે

દસ્તકામથી આપણી કેળવણીની એક ઓટી ખામી દૂર થાય છે અને તેને લીધે વિદ્યાર્થીની શારીરિક, માનસિક અને હૃદયની શક્તિઓનો યોગ્ય વિકાસ થાય છે અને તેથી નાગરિક તરીકે તે તેનું કર્તવ્ય વધારે સારી રીતે બજાવી શકે છે.

વાણીની અશુદ્ધિ

બીજાં પ્રાણીઓ સાથે સરખાવતાં મનુષ્યની ખાસીયત તેની ભાષા પરત્વે રપટ જણાઈ આવે છે. પશુપક્ષીઓ તેમની જરૂરિયાતો અમુક નીતના થોડા અવાજથી દર્શાવે છે. તેઓ આહાર વિહાર ભય વગેરેની લાગણી બતાવવાને માટે અમુક પ્રકારનો શ્વનિ ઉપજાવે છે, પણ રપટ અને સુરેખ વિચાર દર્શાવવાને માટે તે સાધન અપૂણુ છે. મનુષ્યના વિચાર તથા લાગણી જેવા જુદા જુદા ભાવ તો તે વાણીદ્વારા રપટ રીતે બહાર પ્રગટ કરી શકે છે. એક સમય એવો હતો કે મનુષ્ય એ પ્રાણીની માફક અરપટ શ્વનિથીજ તેનો મનોભાવ દર્શાવી શકતો હતો. કાળાંતરે ટકાર ઉભા રહેવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થતાં તેના મગજની રચનામાં અનન્ય પ્રકારનો ફેરફાર થયો. તેમાં ક્રમે ક્રમે વિકાસ થતાં તે હવે અથયુક્ત શ્વનિ વડે તેના મનના ઝીણા વિચારો બરાબર જાહેર કરી શકે છે. આજ દુનિયામાં થતા બનાવના જે સંસ્કાર તેના મન ઉપર પડે છે તેમનું પૃથક્કરણ કરી તે એક સામાન્ય વિચાર ઉપજાવી કાઢે છે. ભાષામાં પ્રાણી, પદાર્થ તથા ભાવ કે ક્રિયાનાં જે જુદાં જુદાં નામ છે તે તેના અનેક પ્રકારના અનુભવમાંથી તારવી કાઢેલા સામાન્ય વિચાર છે. આવા વિચારથી આપણે પોતે ચિંતન કરી તેને આધારે અનુમાન કરીએ છીએ, તેમજ તે બીજાને સહેજે લાઠ્યે દર્શાવી શકીએ છીએ. પ્રાણી અને પશુઓનો અનુભવશક્ત વ્યક્તિગત પદાર્થ કે બનાવને લગતો હોવાથી તેઓ મનુષ્યની માફક વિચાર કે તર્ક કરી શકતાં નથી. હાથી, કુતરો કે વાંદરા જેવાં કેટલાંક પ્રાણીઓમાં વિચારની ક્રિયા થતી હોય તેવાં કામ તેઓ કરતાં માલમ પડે છે; પણ ખરી રીતે તો તેઓ તેવી ક્રિયા એક યંત્રની માફક ટેવની સત્તાને આધારે કરે છે. તેમનામાં અણુધાર્થી નવીન સંજ્ઞેગોમાં જુદી રીતે કામ કરવાની શક્તિ જણાતી નથી. આ કારણેને લીધે તેમની ભાષા થોડા અરપટ અવાજમાં સમાપ્ત થાય છે. જે વ્યક્તિને સૂક્ષ્મ વિચાર કે તીવ્ર લાગણી દર્શાવવાની જરૂર પડે છે તે તેને અનુરૂપ શબ્દોદ્વારા રપટ રીતે સમજાવી

નિયમાનુસાર ભાષામાં કેટલાક અક્ષરો બોલતાં વધારે મહેનત પડવાને લીધે કુદરતી રીતે તે સહેલાઈથી બોલવા જતાં વાણી અશુદ્ધ થાય છે. મૂળાક્ષર, વ્યંજન કે જોડાક્ષરના જે ઉચ્ચાર સર્વ માન્ય રીતે સ્વીકારવામાં આવ્યા હોય છે તે પ્રમાણે તે નહિ બોલવાથી વાણીમાં અશુદ્ધિ થાય છે અને તેથી તેને લગતા વિચાર પણ ખરાબર સમજાતા નથી. કેટલાક અક્ષરો જેવા કે જ, ક્ષ, ટ, ધ, શ, બોલવામાં આપણને વધારે તરદી પડે છે તેથી તેને બદલે સહેલા અક્ષર મૂકી તેનો ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે. તેવા અશુદ્ધ ઉચ્ચારો દેશના અમુક જિલ્લા કે પ્રાંતમાં સાધારણ રીતે બોલાય છે. લીમડો-લેમડો, ખેતર-છેતર, ઘી-ઝી, શાક-હાક, લય-ભે, પછી-પછે, દૂધપાક-દૂપાક, રોઝર-કોલર, મળવું-મરવું, કહું-કીધું એવા ઘણા અશુદ્ધ પ્રયોગો ચતા જેવામાં આવે છે. વાણીની અશુદ્ધિના કેટલાક નિયમો શોધી કાઢવામાં આવ્યા છે તે નીચે મુજબ છે.*

(૧) તપેલી-પતેલી, લખની-નખલી-નારિકેલ-નાલિકેર, ડૂબવું-ખુડવું, આવા શબ્દોમાં ઉચ્ચારની ફેરબદલી કરવાથી તે શબ્દો બદલાઈ જાય છે. આવા શબ્દોમાં પાસે પાસેના વ્યંજનની ફેરબદલી કરીને બોલનારને જે સદત મળે છે તે તેનું મુખ્ય કારણ છે. કેટલીક વખત બોલવામાં બેદરકારીને લીધે પણ તેવા ફેરફારો થાય છે.

(૨) રેશન-ઈરેશન, રૂલ-ઈરૂલ, રોલર-ઈરોલર, વગેરે આવા શબ્દોમાં શરૂઆતમાં જોડાક્ષર હોવાથી તેનો ઉચ્ચાર કરવો કઠણ પડે છે, તેથી તેના આરંભમાં હરવ ધ મૂકવાથી તેનો ઉચ્ચાર કરવાનું સહેલું થઈ પડે છે. સં-સ્તા-નું ફારસીમાં ઇસ્તાદન (ઉભા રહેવું) થાય છે. મૂળ ગ્રીક ભાષામાં રોટો બોલાય છે. તેનો ઉચ્ચાર ફારસી અને ગુજરાતીમાં ઈદ-જાતુત થાય છે.

(૩) દીનનાથ=દીનાનાથ, બર્ફ=બરફ, મવતી-અવસ્તા-બવેતી, તરુણ-અવ-તૌરણ. આ શબ્દોનો સરળતાથી ઉચ્ચાર થાય તે માટે તેમની વચમાં એક વધારાનો સ્વર મૂકવામાં આવે છે.

(૪) રૂલ-સરૂલ, ધર્મ-ધરમ, પ્રકાર-પરકાર, લક્ષ્મ-લગત, ખોદા-ખખશ-ખોદાખખસ, ગ્લોબ-ગ્લોબ, કિસ્મીઅન-કિસ્તાન, વગેરે શબ્દોના જોડાક્ષરમાં વચ્ચે એક સ્વર વધારીને મૂકવામાં આવે છે. વળી સંસ્કૃતમાં સ્વર્ણ-સુવર્ણ, પૃથ્વી-પૃથ્વી એવાં રૂપો વપરાય છે. કેટલીક વખત બે વ્યંજન વચ્ચે એક વધારાનો વ્યંજન મૂકવાથી તે સહેલાઈથી બોલી શકાય છે. વાનર-વાંદરો, વક-વોકો, તાત્ર-તાંબડી. અને મમી-મુમ્મઈ.

ગ્રામ્ય સુધારણા

દક્ષિણના ખેતીવાડી મંડળ અને મુંબઈ દલાલના મરઘાં, બતકાંના ઉછેરના મંડળની પુના ખાને મળેલી સભામાં નીચે મુજબ નામદાર મત-
નાર સરકેડિક સાધકેસે બાળ્યુ કૃષ્ણ દત્તુ:—

સંખ્યાબંધ લોકો આ માટે ખેતીવાડી અને ઉદ્યોગ વચ્ચે તફાવત રાખે છે તેની મને સમજ પડતી નથી. ખેતીવાડી એ પણ ઉદ્યોગ છે. દિલમાં તો તે મોટામાં મોટો ઉદ્યોગ છે. ફક્ત દિલને દુનિયાની બીજી માત્ર નીપ-
જાવનારી પ્રવૃત્તિઓમાં આગલી દરેકમાં લાવવા માટેજ પણ આપણા લાખે બંધુઓ જેઓ માત્ર ખેતીવાડીનાં ઉદ્યોગ ઉપરજ હવે છે તેઓની સ્થિતિ બહુતર દરવા માટે આપણે આ ઉદ્યોગને ખીલવવા આપણાથી બનતુ સઘળું કરવું પડે છે. આ બંને સંસ્થાઓની બેગી મદદ વડે આપણે ખેતીવાડી અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવતા બીજા ઉદ્યોગોની પ્રગતિ કરીશું, એટલુંજ નહિ પણ ગ્રામ્ય ઉન્નતિની દિશામાં પણ સાફ કામ બજાવી શકીશું. આ મજબૂત દલાલમાં પગલાર બને અને અને સઘળે ફેલાય તે જોવા હું આતુર છું. આ હેતુ પારપાડવા માટે બહોળી લડત, દીલસોજ, સંગીન ઉત્સાહ અને ચોક્કસ બાબતના ખાસ જ્ઞાનની જરૂર છે. આપણને જો કે વાણીક બાબતોનું થોડું થોડું જ્ઞાન મેળવવાની ઉત્કૃષ્ટ છે, છતાં કંઈ નહિ તો ઓછામાં ઓછી એક બાબત માટે આપણે પુરી માહિતી ધરાવવી જોઈએ. આથી ગામડાંઓનો વિશ્વાસ મેળવી શકીશું.

મરઘાં બતકાંની ઉતરતી જાત

દલાલના મરઘાં બતકાંના ઉછેરનું મંડળ ૧૯૨૬ થી હયાતીમાં આવ્યું છે અને ત્યારથી તે આત્યારમુધીમાં તે સંખ્યા અને લોકપ્રિય-

તામાં ચટતું ગયું છે. તેની ચળવળોમાં હવે એક વાર્ષિક પ્રદર્શન, એક નાનું ચોપાનીયું, એક પુસ્તકાલય અને એક વાચનાલય સમાઈ જાય છે. જો કે તે મંડળ હજી નાનું છે, છતાં તે ઇલાકાની એક ખાસ જરૂરિયાત પુરી પાડે છે. પરદેશથી હિંદની મુલાકાતે આવતા એક આસામીને સાધારણ હિંદી મરઘાં, ખતકાં અને ઇલાતી ઉતરતી જાત માટે અચરતી ઉપજે છે, છતાં એક શુદ્ધિદોષ તરીકે આ ધંધાનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે. તે શરૂ કરવાને માટે જોઈતી મુડી નાની છે અને તેના કાયદાઓ અનેક છે. ખસુસ કરીને મોટાં શહેરોની નજીકના આ ધંધાની ઉન્નતિ કરવા માટે ઘણી તકી મળે તેમ છે, પણ સારી નીપજ સાથે તે ચીજો અપાવવાના ખર્ચો છે કે નહિ તે પણ એક અગત્યનો સવાલ છે. ગ્રામ્ય ઉન્નતિ સાથે આ સવાલ બહુ મોટો સંબંધ ધરાવે છે અને પ્રથમ ખેતીકારને, તેની મહેનતના બદલામાં નફોના સારો હિસ્સો મળે છે કે નહિ તે આપણે જોવું ઘટે છે.

આજથી લગલગ ચોવીસ વરસ ઉપર આજ મકાનમાં મુંબઈ ઇલાકાના તે વેળાના ના. ગવર્નર સર જ્યોર્જ ક્લાર્કે દક્ષિણના ખેતીવાડી મંડળની સ્થાપના કરી હતી. જેમ જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ તમારી આ મંડળીએ ચટતીપડતી જોઈ છે, પણ હેતુમાં થોડાંક વરસો થયા ને જે પ્રગતિ કરી શકી છે તે સંતોષ કારક છે. ખેડૂતોનાં દુઃખ તરફ મારી સંપૂર્ણ દીક્ષાછ છે. ખેડૂતના જીવનનો આધાર તેના જમીનના દુકાડા ઉપર છે હિંદમાં સૌથી વધારે અગત્યનું કામ ગામડાંઓની સ્થિતિની સુધારણા છે. ઇલાકાની આબાદીમાં ખેડૂનો જેટલો ફાળો આપી શકે છે તેથી ઓછો ફાળો મીલકતીદોષ આપે છે. આથી ખેતીવાડીમાં કાંઈક સુધારો થાય તો પ્રજાના મોટા ભાગને ફાયદો થાય. તેમની સુખાકારીમાં સુધારો થવાની જરૂર છે. ખેડૂતોની સ્થિતિ અને ખેતીવાડીની સુધારણા માટે મિ. કીટીંગ્સ, ડા. મેન, રાવબહાદુર સહસ્ત્રજુદે, મિ. કાનીટકર અને સર્વન્ટસ ઓફ ઇન્ડિયા મોસાઇટિએ જુદી જુદી દિશામાં કસોટી પ્રયાસો આપણી ધ્યાન બહાર નથી. હજો લઈને જ્યારે ગામડાંઓ ખેતરોમાં જાય છે ત્યારે તે મુંદર દેખાવ જોઈને કોણ રાજ થતું નહિ હોય ? ખેડૂતોને જો ખેતીના નવા નવા અખતરાઓ બતાવવામાં આવે તો તેઓ તે અખતરાઓ અમલમાં મૂકી પોતાની સ્થિતિ સુધારે.

વળી આ કામ કાંઈ એકલા પુતાં અને તેની આસપાસના વિસ્તાર સાથે સંબંધ ધરાવતું નથી. પંજાબમાં ગુરગાવતું ગામડું ગ્રામ્ય પુનઃરચનાના ક્ષેત્રમાં સારી રીતે જણાવતું છે. ખેલગામ નજદીક દેશુર ગામમાં લમકરે ગામડાની સુધારણામાં સારો ફાળો આપ્યો છે. ત્યાં ઇન્ડિયન આર્મી

રકૂલના ક્રેટલાક અમલદારોએ ગામડાંની રકૂલ અને હોલ બાંધવામાં મદદ કરી હતી અને ખેડુતોની ખેતી અને જીવન સુધારવામાં સારો ફાજો આપ્યો હતો. ઘણાં ખર્ચાં ખિસ્તી મિલનો ગામડાંની પુનઃરચનાના અગત્યનાં મથકો છે.

એકંદર રીતે આપણે ત્યાં ગ્રામ્યપુનઃરચના અને ખેડુતોની સ્થિતિની સુધારણા માટે લુદી લુદી દિશાઓમાં પ્રયાસો ચાલુ છે. તે માટે ચોપડીઓ અને ચોપાનીઓ પ્રગટ થાય છે, પણ આપણે આખા ઇલાકામાં ગ્રામ્ય-પુનઃરચનાની એક વિશાળ ચળવળ ઉપાડવાનો પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે. ગામડાઓના લલા માટે ખેતીવાડીને લગતાં રોયલ કમિશને કરેલી ભલામણો અને સૂચનાઓ અગત્યની છે અને તે તરફ એકરફારી બતાવવાનું પરવડી શકે એમ નથી.

આ વતનના કામમાં પડેલાઓ બધાજ કપ્પલ કરે છે કે બહારથી ઉત્તેજન મળતું બંધ થતાં કામપણુ બંધ પડે છે. દેશુરના લોકરી અમલદારોનાં, કટરનના કાર્યકર્તાઓનો અને મધ્ય પ્રાંતોની સરકારને એવોજ અનુભવ મળ્યો છે. ગામડાંમાં કામ કરવા માગનારાઓએ બીજાઓ તેવા દેવમાં કેવાં કામ કરે છે તે તપાસવું જોઈએ અને પોતે એવી રીતે કામ કરવું જોઈએ કે જે બીજાઓ પણ પાછળથી ચાલુ રાખે, નહિ તો મહેનત બરબાદ થાય છે. ગામડાંની અંદર કામ કરવાને એક મજબૂત સંસ્થા હોવી જોઈએ, પછી તે પંચાયત હોય, સહકારી મંડળ હોય કે ગમે તે હોય. ગામડાંના બધા લોકો એકઠા થઈ શકે એવી કોઈ જગ્યા હોવી જોઈએ. શ્રીમંત ગામમાં મોટો હોલ અને ગરીબ ગામમાં ચોરો હોલો જોઈએ. ગામના લોકો અને બહારનાઓ વચ્ચેના સંબંધ તાલુકા મંડળના બીનસરકારી સભાસદો મારફત થવો અને રહેવો જોઈએ. વડેવાર કામ બગાડવા કોઈ રચાનિક મંડળના સભાસદ થવાની તો જરૂરજ છે. સામાન્ય ખેડુત-મંડળ તથા કોઈ રચાનિક મંડળ, બંનેના સભાસદ હોવાથી કામ સાફ થઈ શકે. આપણને જોઈએ તેવાં મંડળો દવાતીમાં હશે તો તેઓનો પુરેપુરો ઉપયોગ કરવાની મારી સલાહ છે.

આ યોગ્યતામાંથી જે સરકારી અમલદારોને મુક્ત રાખ્યા છે. સરકાર તમને ફક્ત એવા બીનસરકારી કાર્યકર્તાઓ પુરા પાડશે કે જેઓ મદદ અને મસાદ આપવાની લાયકાત ધરાવના હશે. આ કામમાં ચાર વર્ગના લોકો મદદ આપી શકે. ગામના આગેવાનો, બીનસરકારી અને રચાનિક સ્વામ્ય બોમવની સંસ્થાઓના સભાસદો, બહારના લોકો અને સરકારીબતાઓના

પ્રતિનિધિઓ. આ દરેક વર્ગ પોતપોતાનો કાળો આપે એવું હું ખાહેશ રાખું છું. બધાના કાળાની જરૂર પણ છે.

ગામડાંઓમાં કેટલાં બધાં અગત્યના કામો કરવાનાં છે તે જુઓ: પ્રાથમિક કેળવણી, સ્વચ્છતા, માલ વેચવાની સગવડ, કરજદારી મટાડવાનું કામ, ગામડાંના ઉદ્યોગો—કે જેમાં મરઘા, બનકાં પાગવાનો ઉદ્યોગ આવે છે અને તે સંબંધી હું હમણાં બોલી ગયો છું. બાળાહિત, વહેવારના સાધનોની ખીલવણી, ધરોની હાલત સુધારવાનું કામ, શીતળા મેલાવવાની જોગવાઈ, ખેતરોમાંથી પાણી બહાર કાઢવાના રસ્તા વગેરે બીજાં કામો છે. ગામડાંના આગેવાનોજ એ બાબતમાં સાત મદદગાર થઈ શકે અને તમારા કાર્યકર્તાઓ જ્યાં કામ કરી શકે ત્યાં તેઓને મોકલવા જોઈએ. ખેતરોની પાળ બાંધવાના કામમાં અને વરસાદથી થતા ખોદાણુ અટકાવવાના કામમાં અને ગેલેરિઆ અટકાવવામાં મહેનત અને નાણાં બંનેનો વધારે ખર્ચ પડે છે, પણ સારી મદદથી અને દેખરેખથી જેહ બાબતમાં દરકારથી પણ અસરકારક પરિણામો લાવી શકાય. કામની પસંદગી વિચારપૂર્વક કરવી કે જેથી ગોટાળો ન થાય; અને વધારે પડતાં કામો એક વખતે હાથ ધરવા નહિ.

કવિ ગોદડ સ્મિથે કહ્યું છે કે દેશની મગરૂરીરૂપ બહાદુર ખેડુત પ્રજાનો નાશ થતાં તેવી પ્રજા ફરીથી નીપજવી શકાય નહિ—આ બોલો મહારાષ્ટ્રને બરાબર લાગુ પડે છે. ખેડુતોની આબાદી જળવળી એ દરેક સરકારની મુખ્ય રાજનીતિ હોવી જોઈએ.

ત્રણસો વર્ષ પૂર્વનું સુરત

આજથી ત્રણસો વર્ષ પર સુરત ભરતખંડની જૂનિ પર એક અગ્ર-ગણ્ય બંદર તરીકે લેખાતું હતું. સૂર્યપુત્રી તાપી નદીના કાંઠે આવેલા સૂર્ય-પુરના (સુરતના) ઓવારે ૮૪ બંદરોના વાવટાઓ ફરકતા હતા અને દેશ-વિદેશનાં અનેક જહાજો વિવિધ પ્રકારનો માલ લાવતાં અને લઈ જતાં. સુરતનું બંદર હિંદનું પ્રવેશદ્વાર ગણાતું. મહા શરીફની હજીનાં વહાણો સુરત-થી ઉપડતાં અને પરદેશના વેપારીઓ હિંદ ખાતેની તેમની પેટીઓ સુરત-માં રાખતા. સુરત શહેરમાં લક્ષ્મીની છાજો ઉડતી. શહેરની વસ્તી ચાર લાખ માણસોની હતી અને લોકો પૈસે રૂકે સુખી હતા. ભરતખંડના મુસ-લમાન કાળના મહાન સમ્રાટ અકબરશાહની આ વખતે શુજરાત પર આણુ

વર્તતી હતી. શિમથ કહે છે કે તેમની કીર્તિની સુવાસ મહાસાગરો ઓળંગીને પશ્ચિમમાં ટેક ક્રાન્સ, પોર્ટુગલ અને હોલેન્ડ વટાવીને ઇંગ્લંડના પાટનગર સુધી પ્રસરી રહેલી હતી.

ઇ. સ. ૧૪૫૩માં ઇસ્તંબુલ તુર્ક લોકોના કબજામાં આવ્યું ત્યારથી યુરોપ અને એશિયા વચ્ચેના જમીનના માર્ગો લયમાં આવી પડ્યા હતા, તેથી દરિયાઈ માર્ગોની શોધ થઈ ચૂકી હતી. ઇ. સ. ૧૪૯૮માં વાસ્કોડીગામાએ જળમાર્ગની શોધ કરી ત્યારથી પૂર્વ અને પશ્ચિમના દેશોનો દરિયાઈ વેપાર વધવા લાગ્યો હતો. પોર્ટુગીઝ લોકો વહાણવટામાં સર્વોત્તમ કુશળતા ધરાવતા હોવાથી પૂર્વ તરફના દરિયામાં તેમની સત્તા અત્યંત ગણાતી અને હિંદના પૂર્વ કિનારે કાલીકટ, ગોવા, સુરત વગેરે સ્થળોએ તેમણે કોલીઓ નાખી હતી. વાસ્કોડીગામાના શબ્દોમાં કહીએ તો પોર્ટુગીઝોનું આગમન ધર્મપ્રચાર અને તેજનાના અર્થે હતું. યુરોપની પ્રજા તેમનાનો ઉપયોગ કરતાં શીખી ત્યારથી તેજનાના ભાવોમાં તેજ આવી હતી.

અંગ્રેજ પ્રજામાંથી સૌથી પહેલાં હિંદમાં આવનાર—ઇ. સ. ૧૫૭૯ માં ટોમસ રીવિન્સ નામનો માણસ હતો. ગોવામાં રહીને હિંદના વૈભવ વિષે તે ઇંગ્લંડમાં પત્રો લખતો હતો, તેથી આકર્ષાઈને ઇ. સ. ૧૫૮૩ માં ન્યુબરી, શીય, લીડઝ અને રોટરી નામના વેપારીઓનું મંડળ જમીન માર્ગે ઇંગ્લંડથી હિંદ આવવા નીકળ્યું. રસ્તાઓની લયંકર, મુશ્કેલીઓ વટાવીને આ મંડળના બે માણસો રાષ્ટ્ર શીય અને વિલિઅમ લીડઝ ઇ. સ. ૧૫૮૫માં ફતેહપુર સિક્રીના દરબારગઢમાં શહેનશાહ અકબરની મુલાકાતે આવ્યા. ઇંગ્લંડના મહારાણી એલીઝાબેથનો તેમને ઓળખાણનો પત્ર આપ્યો હતો. બાદશાહે તેમનો સારો સતંકાર કર્યો.

ઇ. સ. ૧૫૯૧માં ન્યુબરી ઈંગ્લંડ પાછો ફર્યો. હિંદની સમૃદ્ધિના અને શીય તથા ન્યુબરી પ્રત્યે બતાવાવેલા આદરમાનનાં વર્ણનોથી પ્રેરાઈને ઇ. સ. ૧૫૯૯ની સાલમાં લંડનના મહાજને નગરશેઠના પ્રમુખપણા નીચે એક સભા ભરી અને ૩૦,૦૦૦ પાઉન્ડની થાપણ એકઠી કરી એક વેપારી મંડળની સ્થાપના કરી તથા મહારાણી એલીઝાબેથને રાજ પરવાનો આપવા વિનંતિ કરી. દરમિયાન વલંદાઓએ મસાલાના ભાવો બમણા કરી દીધા તથા અંગ્રેજોનાં વહાણો ખરીદી લીધાં. આથી એક વર્ષ સુધી પુખ્ત વિચાર કર્યા બાદ ઇ. સ. ૧૬૦૦ના ડિસેમ્બરની ૩૧ મી તારીખે મહારાણી એલીઝાબેથે પોતાના દેશની આખર ખાતર અને પ્રજાની દોલત

નિના નોકરો ધાર્મિક અને પવિત્ર જીવન ગુજરી અંગ્રેજ પ્રજાની આબરૂ વધારે અને તેમના ધર્મને આકર્ષક બનાવે એ તરફ ધ્યાન આપવાની પ્રમુખ સાહેબની મુખ્ય ફરજ ગણાતી.

પ્રમુખ સાહેબ અમદાવાદ, આગ્રા, અજમેર અને જુરાનપુરની શાળાઓના ઉપરી હતા. તેમને વરસ દહાડે ૫૦૦ પાઉન્ડ અને કારકુનોને ૧૦ પાઉન્ડ પગાર તરીકે મળતા. કંપનિના મંડળમાં એક પ્રમુખ, તેમનું સલાહકાર મંડળ, વેપારી લોકો, પાદરી સાહેબ, ડૉક્ટર સાહેબ અને કારકુનોનો સમાવેશ થતો હતો. દીવાળી જેવા દિવસે કારકુનોને સુરતના વેપારીઓ તરફથી મુંદર ભેટો મળતી હતી. પાદરી સાહેબને વાર્ષિક ૧૦૦ પાઉન્ડના પગાર ઉપરાંત મરણ તથા લગ્ન જેવા પ્રસંગોએ ફી મળતી હતી. ડૉક્ટર સાહેબને શ્રીમંત હિંદીઓ પાસેથી વિજિટ ફી અને દરદીઓની સારવારનું સારું મહેનતાણું મળતું હતું. આ પ્રમાણે પગાર તરીકે જૂજ રકમ મળતી હતી, છતાં તે વખતની સોંધવારી અને બીજી ખાનગી આવકનો ઉમેશ હોવાથી કંપનિના માણસોનું જીવન ગરીબ ગણાતું ન હતું. પ્રો. રોલીન્સન કહે છે કે કંપનિના નોકરો ખાનગી વેપાર પણ કરતા હતા. સુરતના શેડીઆઓ તેમને રૂપ ટકાના વ્યાજે નાણાં ધીરતા હતા. વિલાયતથી આવેલાં વહાણો પાછાં જાય તે દરમિયાન હિંદના કિનારા પરનાં બંદરોએ તથા ખીનમાં માલ લઈ જવા લાવવાનું કામ તેઓ કરતાં હતાં અને કરતાંને સમજાવીને કંપનિના નોકરો આ વહાણો મારફત તેમનો ખાનગી વેપાર કરી લેતા હતા. વહાણો સહીસલામત પાછાં આવે તો ૧૦૦ ટકાનો તેમને નફો થતો હતો.

અંગ્રેજ કંપનિના તે વખતના ડૉક્ટર ક્રાયર સાહેબ જણાવે છે કે કોહીના લોકો આખો દિવસ કામમાં રોકાએલા રહેતા હતા. સવારમાં છોટી હાજરી બાદ પ્રાર્થના થતી. દસથી બે વાગ્યા સુધી અને બપોરે ચારથી ઠેક રાત સુધી વાણીઆઓની આવ જ થતી હતી. વખાણમાં માલ લરતો અને ફલવાતો. આખો દિવસ ધમાલ ચાલ્યા કરતી. દરેક સફરે ચારથી પાંચ વહાણો આવતાં અને જતાં. સુરતથી સુવાળી સુધી હોડીઓમાં માલ લઈ જવાતો અને સુવાળીથી કંપનિનાં મોટાં વહાણોમાં માલ લરવામાં આવતો. મોટામાં મોટાં વહાણો ૩૦૦ ટનનાં આવતાં. હિંદુસ્તાનથી તેજના, રૂ, ગળી, હીરા માણેક વિલાયત ચઢતાં અને ત્યાંથી રમકડાં, કાપડ, ધાતુઓ વગેરે આવતાં.

તહેવારોના દિવસોએ કંપનિના માણસો આનંદ પર્વટો ઉપર નીકળી

પડતા. બહાર જતી વખત તેમનો લલકો ઝોર પ્રકારનો જણાતો. સથા-
રીના આગળના લાગમાં એ નિશાન વાળાઓ શણગારેલા ઘોડાઓ પર
નીકળતા. તેમની પછી પ્રમુખ સાહેબ પાલખીમાં બેસીને નીકળતા. પાલ-
ખીની આસપાસ બંદુકધારી નોકરો ચાલતા. પ્રમુખ સાહેબની પછવાડે
બગદારગાદીમાં સજાહકાર મંડળના સલાસદો અને છેવટે ઘોડાઓ પર બેસીને
કારકુનો નીકળતા. વિવિધ પ્રકારનાં બોજનો ચોકખી ચાંદીનાં વાસણોમાં
પીરસાતાં. ઓરિંગટન જણાવે છે કે આ વખતે સુરતમાં ચાનું પીણું કોઈપ્રિય
ચવા લાગ્યું હતું અને કોઈ પીવાની શરૂઆત થતી હતી.

ઉપર મુજબ અંગ્રેજ કંપનીના નોકરોનું નિત્યજીવન એકંદર આનંદ-
મય જણાતું હતું છતાં વિસાવતથી વહાણો પાછા આવે ત્યાં સુધીના સાંખ્યા
ગાળાના નવરાસના વખતમાં કંડી મોસમને લીધે વતનથી દૂર પડેલા કંપ-
નિના નોકરોને એકાંત જીવન કંટાળારૂપ જણાતું અને પરિણામે સખત
નિયમન હોવા છતાં તેમનામાં ઘરની બની, કંદાસ કહાળા અને જુગારનો
હંદ આવી જતાં અને પ્રતિકૂળ હવાપાણીવાળા પ્રદેશમાં આહારવિહારમાં
અનિયમિત ચર્ચ જવાથી નોકરોનું મરણ પ્રમાણ પણ વધી જતું હતું.

ઇ. સ. ૧૬૬૪ માં શિવાજી મહારાજે સુરત લૂટ્યું. ઇ. સ. ૧૬૭૨
માં તેઓએ ફરીવાર સુરતની અનિયંત્રિત લૂટ ચલાવી. નાણાંથી ઉભરાતું
નાણાવટ ખાલી થઈ ગયું. મુસલમાન સુબો કિલ્લામાં ભરાઈ ગયો અને
વેપારીઓનું પુષ્કળ ધન હરાઈ ગયું. આ બંને પ્રસંગોએ અંગ્રેજોએ પોતાની
કોઠીનું રક્ષણ કર્યું હતું. આ પ્રસંગ બાદ સુરતની પડતીના ગણેશ મંડાયા.

અંગ્રેજોને સુરત પ્રતિકૂળ જણાતું હતું. ઇ. સ. ૧૬૬૯ માં મુંબઈનું
બંદર પોર્ટુગલના રાજ પામેથી ઇંગ્લંડના રાજને પહેરામણીમાં મળ્યું હતું.
મુંબઈનું બંદર કુદરતી રચનામાં સુરતના બંદર કરતાં વધારે અનુકૂળ હતું.
છરાદુ એન્જલેરે તેને જોઈનેજ તેની ભાવી મદતનાં સ્વપ્નાં સેવ્યાં હતાં.
અંગ્રેજ કંપનિએ ઇંગ્લંડના રાજ પામેથી વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦ ના નામના
કિરાયાથી મુંબઈને બાકે રાખ્યું અને સુરતના પ્રમુખ સર જોન આર્મિસ્ટને
કંપનિની કોઠી સુરતથી મુંબઈ લઈ જવાનો દુક્રમ આપ્યો.

ઇ. સ. ૧૬૮૭ માં મુંબઈ વેપારનું મથક બન્યું અને સુરતની નદો-
જલાતી ઘટવા લાગી. હાલમાં પોર્ટુગીઝ અને અંગ્રેજ કોઠીઓના મદનો
છાનું નિયંત્રિતમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. નદીના ઓવારા પર આ રચણે અચ્ચારે
શ્રિમતી દેવળ, પાનાલીઆ હનુમાન અને પારસી અગ્નીઆરી આવેલાં છે

અને ત્રણ જુદા જુદા ધર્મના દેવતાઓ આ પુરાણ કાળના ઐતિહાસિક સ્થાનનું અસારે પણ જાણે રક્ષણ કરતા હોય એમ જણાય છે. પોર્ટુગીઝના દેવળમાં આર્યસમાજ મંદિર આવેલું છે. નાનપુરામાં આવેલી યોદ્ધાઓ અસલ હથેલી લોકોની કોડી હતી. આઠવા લાઈન્સની પોલીસ યોદ્ધા આગળ ફેરવેલી લોકોની કોડી આવેલી હતી. જહાંગીર બાદશાહે મુસાફર લોકોને માટે બાંધેલા હાલના મ્યુનિસિપાલિટીના મકાનની પાછળના ભાગમાં આર્મીનીઓની કોડી અને દેવળ હજી સ્થિતિમાં નજરે પડે છે. એજ લતામાં મુસલમાન સરદારોના પુરાણી બાંધણીનાં જુનાં મકાન અત્યારે પણ જોઈ શકાય છે. કતાર ગામના રસ્તે આર્મીનીઓ અને અંગ્રેજ લોકોનાં કબરસ્તાન વગેરે પુરાણ કાળનાં સમારકો ત્રણસો વર્ષ પૂર્વની સુરતની જાહેજલાલીનો ખ્યાલ આપે છે.

મનમુખરામ મણિશંકર દ્વેદી
સિનિઅર આસી૦ ૩૦ એન્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર, સુરત.

નર્મદ શતાબ્દિ

સાધારણ રીતે મહાપુરુષોની અવસાન તિથિ ઉજવવાનો ક્રમ આવ્યો આવ્યો છે. હવન તો અકરમાત છે અને મરણજ પ્રકૃતિ છે એમ માનીને તો મરણતિથિઓ નહિ ઉજવાતી હોય ? કદાચ એમ પણ હોય કે મહાપુરુષોનાં મરણ પછી તેમની જે કદર થાય છે તે તેમનાં હવન દરમિયાન થતી નથી. પણ આજે આપણે જે મહાપુરુષની જન્મતિથિના શતાબ્દિ જયન્તી ઉજવવા એકદમ મળ્યા છીએ. તેની ચોડીધણી કદર તો તેના હવન દરમિયાન પણ થઈ હતી. અને સમસ્ત ગુજરાતમાં ગામે ગામ આજે ઉજવાઈ રહેલા ઉત્સવો તેના મરણ પછી તેની કેવી કદર થઈ છે તે બતાવીજ આપે છે.

વિશ્વવિખ્યાત નાટકકાર અને કવિ શેક્સપીઅર એક સ્થળે લખે છે કે:-

The evil that men do lives after them;
The good is oft interred with their bones;

કવિ નર્મદની જન્મતિથિના શતાબ્દિ ઉત્સવ નિમિત્તે પ્રે. રા. ડ્રે. કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ સમગ્ર આપેલા ભાષણનો સાર.

“ મનુષ્યો જે ખોટાં કામ કરે છે તે તેમના મરણ પછી યાદ કરવામાં આવે છે, પણ જે કંઈ સુકૃત કર્યું હોય છે તે મરણની સાથે ભૂલી જવામાં આવે છે. પણ આજે આપણે કવિ નર્મદના મંથનમાં આથી ઉલટું અનુભવીએ છીએ. કવિની નજાગાઈઓ ભૂલાર્થ ગર્ભ છે. “વીરસત્યને રસિક ટેકીપણું” અત્યારે પણ આપણે મંભારીએ છીએ.

સમસ્ત મુખર્ષ નગરીને ડોલાવનાર મહાપુરુષોના નર્મદની ગણના થઈ છે. તેના જીવનકાળમાં કવિ નર્મદે મુખર્ષ નગરીને પોતાની રસિક બાનીથી ગાંડી કરી ડોલાવી દીધી હતી. આજે મનાબદ્ ઉત્સવ પ્રસંગે પણ મુખર્ષનાજ સાહિત્યરસિકો પ્રથમ ડોલી ઉઠ્યા છે. આના પડઘા આજે આખાએ ગુજરાતમાં પડશે. આજે ગુજરાતના ગામેગામ નર્મદ શતાબ્દિ ઉજવાશે— નર્મદ વાતાવરણ ઉભું કરાશે અને ગુજરાતના સાહિત્ય રસિક નગરજનો નર્મદ ઋણુ યથાશક્તિ ભરીને ઋણમુક્ત થશે. આ ઋણમુક્તિના કાળમાં આપણે પણ આપણો યથાશક્તિ ફાળો આપીએ.

કવિએ મ્હલસ્તે લખેલી આત્મકથાનો આધાર લઈને રવ. નવસગમ-લાર્થએ નર્મદના જીવનપ્રસંગો એટલી તો ઝીણવટથી આલેખ્યા છે કે તેમાં ઉમેરો કરવા જેવું કંઈ રહેતુંજ નથી. મહા પુરુષોના જીવનચારત્રો આલેખવાની પ્રથા ચાલી આવી છે. મહાપુરુષોના નામ અમર કરવાનીજ ઇચ્છા આવાં આલેખનો પાછળ હોતી નથી, અને જો કદાચ હોય તો તે અમુક હદ સુધીનીજ હોય છે. મહાપુરુષોના નામ જીવનપ્રસંગોની નોંધથીજ અમર થતા નથી એ સર્વ કોઈ સમજી માણસ સમજેજ છે. નામ અમર કરવાની આશાએ કરેલી કૃતિઓ કાળગળ આગળ ટકી શકતી નથી. “ કીર્તિ કેરા કોટડાં પાડ્યાં નવ પડંત” આ ઉક્તિ પણ મર્યાદિત અર્થમાંજ સમજવાની છે. કાળ કીર્તિને પણ શું નથી ભુલાવેલો ? મનુષ્યોનું અસ્તિત્વ તો લાખો વર્ષ પુરાતન છે પણ હજારો વર્ષ પૂર્વેની નોંધો પણ આપણી પામે નથી. અને જે છે તે પણ ફેટલી અધુરી ! અનેક મહાપુરુષોની કીર્તિ પોતાના સમયે પૂર્ણ પ્રકાશથી પ્રકાશી કાળક્રમે ઝાંખી નથી પડતી ? જો આમ હોય તો પછી આવાં જીવનચરિત્રોનું પ્રયોજન શું ? લોંગફોલો લખે છે તેમ મહાપુરુષોના જીવન-ચરિત્રો મુશ્કેલીઓની સામે ટક્કર ઝીલી આપણને મહત્તા મેળવવા પ્રેરે છે. આ પ્રેરક બળ અનેક જાતની પ્રવૃત્તિઓ દરાવે છે અને આ પ્રવૃત્તિ જન-સમુદાયને લાભદારી નીવડે છે. મહાપુરુષોના જીવન સર્વ દિશામાં મહા અને સર્વત્ર વિજ્યો હોતાં નથી. તેઓ પણ મનુષ્યોજ છે અને તેટલા અંશે તેઓ પણ મનુષ્યોની નજાગાઈઓથી પરિવ્રત્તજ હોય છે. માત્ર નજાગાઈ-

ઓળ બહાર લાવ્યાથી ઉપર દેહેલો દૃષ્ટાંતરૂપ બનવાનો આદર્શ સાધી શકતો નથી, એટલા માટેજ મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો લખનાર બધા પ્રસંગોને સરખી મહત્તા આપતા નથી. મૂળ આશયને પુષ્ટિ આપનાર પ્રસંગો ઉપર ભાર મૂકવામાં આવે છે ત્યારે નૃદીઓને ગીણુ બનાવી દેવામાં આવે છે. સત્યની સાથે આને વિરોધ તો ખરો પણ જનહિતાર્થે એ વિરોધ ક્ષમ્ય બને છે. આજે નર્મદની જયંતી વખતે પણ આપણને તેમજ કરવું-ધરે છે.

વ્યક્તિને યથાર્થ સમજવા તેનો જમાનો પણ યથાર્થ સમજવાજ નોઈએ. નર્મદની જીવનચર્યા સમજવા નર્મદનો જમાનો પણ ઓળખવો નોઈએ. નર્મદની જન્મસાલ એટલે ઇ. સ. ૧૮૩૩ નો સમય. વ્યવહારનાં આધુનિક સાધનો વગરનો જમાનો. જેમ વ્યવહારમાં તેમ કેળવણીના ક્ષેત્રમાં પણ સાધનોનો અભાવ. તે સમયે ન હતી વાચનમાળાઓ કે ન હતી સુવ્યવસ્થિત નિશાળો. સમાજ પણ જંતરખંતર અને ભૂતપ્રેતના વિચારોથી ગ્રસ્ત અને રૂઢિબંધનોથી જકડાયેલો હતો. ક્રાંતિકાર બળવાનીએ પહેલાં પા સૈદ્ધ અગાઉ કવિ નર્મદનો જન્મ થયો હતો.

સંસ્કૃતનો સંસ્કાર પામેલા, પ્રતિષ્ઠિત, ઉદ્યોગી ને સંતોષી પિતા લાલસાંકરને ઘેર લક્ષિત કળાઓની બાલુકાર, પૂજપાઠમાં શ્રદ્ધા રાખનાર અને યથાશક્તિ દાન કરનાર માતા નવદુર્ગાની કુખે કવિનો જન્મ થયો હતો. કવિ નાનપણમાં શરમાળ અને ચીડીઆ હતા પણ કવિનો બાંધો સુદૃઢ હતો. ગુજરાતી અભ્યાસ પૂરો કરી, અંગ્રેજી શાળામાં પરીક્ષા પસાર કરી કવિ કોલેજમાં દાખલ થઈ શક્યા હતા. રૂઢિબંધનના ભોગ થએલા કવિને અભ્યાસ છોડી, મુરત આવી ઘરસંસાર માંડવો પડેલો. કવિથી ન અભ્યાસ થઈ શક્યો કે ઘરસંસાર ભોગવાયો. આ સમય કવિના જીવનની મસ્તીનો સમય હતો. ઇ. સ. ૧૮૫૩ માં ઘરભંગ થતાં કવિ “વિદ્વાન બની પ્રાસિદ્ધિ મેળવવા” મુંબઈ પાછા ગયા. ઇ. સ. ૧૮૫૫ માં સ્થિર ચિત્તે કવિતા લખવાનો આરંભ કર્યો. ધીરાનાં પદોથી પ્રેરિત “પરબ્રહ્મ જગદ્ગતારિ રમરોની ભાઈ દરઘડી” લખાણું. પણ અભ્યાસની ઉણપ લાગતાંજ કવિ બનવાની યોગ્યતા સાધવા સંસ્કૃત અને કાવ્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ આદર્યો. આ અભ્યાસમાં પડેલી અડચણોને લીધે પિંગળપ્રવેશ, રસપ્રવેશ, અલંકાર પ્રવેશ ઉદ્ભવ્યા.

ઇ. સ. ૧૮૫૮ ના અંતે કવિએ એક એવું પગલું ભર્યું કે જેથી ચોતે શારદાની અણેપ લક્ષિત કરી શકે. પણ શારદા તરફના આ પદપાતથી

જાણે રીસાઈ હોય તેમ શ્રીદેવીએ કવિને તેમની ઉત્તરાવસ્થામાં ખૂબ રંગ-
ડ્યા. કવિએ “ કલ્પમના સામુ ભેઈ આખમાં ઝળઝળીઆં સાથે અરજ
કરી કે હવે હું તારે ખોજે છું. ” કવિની આ ઉચ્ચ મનોવ્રત્તિ આદરને પાત્ર
છે. નોકરીની લાલચે કોલેજ છોડ્યા પછી હાઇસ્કૂલમાં નામ નોંધાવી
રાખનાર, કલ્પમ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી, નોકરીનો ત્યાગ કરે છે ! શારદા પ્રસન્ન
થાય છે. લક્ષ્મી તેને વશ વર્તે છે, પણ તે છિદ્રો શોધતીજ. અંતે એક
છિદ્ર મળતાં જાણે પૂર્વની અવગણના મભારી સંતાપતી હોય તેમ કવિથી
વિમુખ રહે છે. અંતે વિજય મેળવી ઉચ્ચ ભાવનાથી કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું
પાલન પણ કવિને કરવા દેતી નથી. ટેક મૂકી ગોકળદાસ તેજપાળના
ધર્મોદ્ધા ખાતાના મેકેટરીની નોકરી કવિને લેવી પડે છે. આ વાત કવિને
મરણ પર્યંત ખૂબ સાલે છે. આ બનાવ પછી કવિના જીવનમાંથી આનંદ
જતો રહ્યો હોય તેમ લાગે છે.

ઉપર કહેલા અંથો ઉપરાંત નર્મદકવિનાના પ્રદાશનથી કવિની કીર્તિમાં
આ સમયે ખૂબ વધારો થાય છે. ઇ. સ. ૧૮૫૯ માં કવીશ્વર દલપતરામ
અને કવિ નર્મદનો મેળાપ થયો. બંનેએ પોતપોતાની કૃતિઓ ગાઈ સંભ-
ળાવી. સાહિત્યરસિકોમાં બે પક્ષ પડ્યા અને પોતાનો મત ખરો છે એમ
સ્થાપવા અનેક ચર્ચાઓ ઉદ્ભવી. આનું એક માફું અને એક સાઈ પરિણામ
આવ્યું. બંને કવિઓનાં મન સદાને માટે ઉઠ્યા થયાં; પણ સાહિત્યક્ષેત્રમાં
મંથન ખૂબ થયું. બંને પ્રતિસ્પર્ધીઓ એક બીજા ઉપર કટાક્ષ કરવા લાગ્યા.
કવીશ્વર દલપતરામને “ ગરબીભટ ” નું ઉપનામ મળ્યું ત્યારે દલપતરામે
“ દૂગચારી બિચારી લે વિચારી ” એ ગરબી ગાઈ. નર્મદે પુસ્તકમાં
પોતાની છબી મૂકી તો દલપતે

“ શું બેશો તનની છબી એમા નથી નવાઈ,
નીખેઈ મુજ મનની છબી ભલા પરીક્ષક ભાઈ,”

એ દુહો પોતાના અંથમાં છબીની જગાએ મૂક્યો.

આજ અરસામાં એટલે ૧૮૬૨ થી ૬૬ સુધીના ગાળામાં કવિએ
ભુદાજ બાનીનું રૂકિમળી હરણ, પંડિત શેલીનું ઋતુવર્ણન, નવીન શેલીનું
પ્રવાસવર્ણન, શામળની શેલીનું અનુકરણ કરતી વજ્રેશંગ ચાદ્યાની વાતો,
નાયિકા વિષય પ્રવેશ, લખી બદાર પાડ્યા. આ તેમજ અંથરૂપે બદાર
પડેલા નર્મગણના પ્રદાશનથી કવિની કીર્તિમાં ખૂબ વધારો થયો.

આ સમયે કવિએ કાશ્મી આવશ્યકતા ઉપર પોતાનું લક્ષ દોડાવ્યું.

લાંબા સમયના ધીર ઉદ્યોગને પરિણામે ભારે આર્થિક મુઝવણીમાં કવિ પોતાનો દોશ બહાર પાડી શક્યા. એમનાજ શબ્દોમાં કહીએ તો “પ્રગતિ વાળી સ્થિતિમાં તથા આશ્રય વગરની સ્થિતિમાં આ દોશ લખાયો અને છપાયો છે.” “ધર્મવિચાર” એ આ સમય પછીનો કવિનો મોટા પ્રયત્ન છે. આમાં કવિએ સુધારાના વિચારોનું “ઉચ્છેદકપણું છોડી સંરક્ષણપણું સ્વીકાર્યું છે.” આ પછી ઉદરનિર્વાહાર્થે લખેલાં નાટકો કવિની કીર્તિમાં વધારો કરે તેવાં નથી.

ઈ. સ. ૧૮૮૬ ના ફેબ્રુઆરિની ૨૫ ને ગુરુવારે આ દુઃખરૂપ સંસારનો કવિએ ત્યાગ કર્યો.

હવે કવિતામાં નવીન માર્ગદર્શક, સાચા દેશભક્ત, પ્રખર સુધારક, અને ધીર નર તરફ ખીજ દષ્ટિએ નેઠિએ. કવિની સાહિત્યસેવા અનેક દેશી હતી પણ કવિ મુખ્યત્વે કવિજ્ઞ હતા. તેમની કવિતાની કદર કરતાં એટલુંજ કહેવું બસ છે કે તેમની કવિતા અનિયમિત છુરસાના ઉભરાવાળા અને પોતાના તાનમાં મસ્ત હતી. કવીશ્વર દલપતરામની પેટે “સજન સંભળાવજોરે ધીરે ધીરે સુધારાનો સાર” ની તરફેણમાં કવિ નથી, પણ એ તો “ચાહોમ કરીને પડો ક્ષતેહ છે આગે” એવોજ ઉપદેશ કરે છે. બહેન પાસે પણ વિના સંકોચે વાંચી શકાય એ દલપતની કસોટીએ નર્મદની કેટલીએ કવિતા કથીર કરે છે. સુધારાના આવેશમાં, વિધવા દુઃખના ચિતારમાં, ને કુસુદયંદ્રના પ્રેમપત્રોમાં કવિની કવિતા તેની સ્વાભાવિક રસિકતામાંથી આડી વહી, અધમ માર્ગે વહેવા માંડે છે. “દાવ્યોમાં અનીતિનું વર્ણન પણ કોઈ કોઈ વાર જરૂરનું છે, પણ તે અનીતિ કેવી દયાપાત્ર કે તિરસ્કાર પાત્ર છે તે બહુવચ અને તેટલા માટે તે સર્વથા લાઘ્ય છે એમ સમર્થન કરવા પુરતુંજ, પણ ત્યાં અનીતિની મજા બતાવવાનો યત્ન હોય અને તેથી આત્માને હાનિ થતી નથી એવું સૂચન હોય ત્યાં હૃદયને ઉત્લાસ નથી અને તેથી કાવ્યમાં રસ ઉત્પન્ન ન થતાં આનંદ પણ નથી.”

“બાળક વાંચે તો તેની શુદ્ધિમાં ખીગાડ થાય,

છુવાન વાંચે તો તે જરૂર વહી જાય છે;

ટૂદ જન વાંચે તો તેને લાગે વિષ જેવી,

થુ થુ કહી જે કવિતા ઉપર યુક્તિય છે;

ભગનીએ સાંભળતાં ભાઈથી ભણાય નહિ,

લાજવાળા માણસો તો વાંચતાં લગ્નય છે;

કાણુ એવી કવિતાને કહેશે જે કવિતા છે,
કવિતા તો સૌને સુખદારક ગણાય છે. ”

કવિ દલપતની આ લીટીઓમાં એ અને કવિઓનો સંબંધ વિચારતાં, કવિ નર્મદની કવિતા ઉપર વ્યંગ હોય એમ લાગ્યા વગર રહેતું નથી. કવિની બીજી કેટલીક કવિતામાં પ્રેમમત વાણીને બદલે વિપયાંધનો છુસ્છોજ વ્તેવામાં આવે છે. “ માયાનું પૂર્ણચિત્ર તે ઉત્તમ કવિતા ” એમ કહી સ્વર્ગસ્થ નવલરામ નર્મદના લખાણમાં કયી જાતની કવિતા છે એમ કહે છે. ગુજરાતના પ્રથમ વર્ગના કવિઓને કનારી પાડી નર્મદની કવિતાને ઘણું ઉચ્ચ સ્થાન આપે છે. નરસિંહમાં બીજા વર્ગના શ્રંગાર છે એમ કહી પતાવે છે. દયારામે ઉઘાડે છેગે “અધીગપરકીયા”નું વર્ણન કર્યું છે, સામળને નવલકથાકાર કહી, નર્મદનીતિ બાધના ઉંડાણ આગળ એનો નીતિ-બોધ ક્ષણભર ઉભો રહેવા લાયક નથી એમ કહે છે પણ આ મન આત્મારે સર્વ ત્રાલ છે ? પાછળથી એમણે પોતે પણ આ મત બદલ્યો હતો ! કવિની કવિતા ઉપર અભ્યાસીઓએ સખત ટીકા કરી છે. અપૂર્ણાર્થ સ્વચ્છ શબ્દો, દ્વિત્વ વાક્યરચના, સંસ્કૃત અને ફારસી શબ્દોનું અયોગ્ય મિશ્રણ, કળા અને ચારના વગરના પ્રાસ અને વિપરિત વાક્યાન્યય આ એ ટીકાના અગત્યના મુદ્દા છે.

કવિ યુગસૃષ્ટા હતા. પૌરાણિક માતૃતિક ભાષાનો ત્યાગ કરી નવીન પણ સાદી ને સરળ ભાષામાં કવિતા કરવાની શરૂઆત કરવાનો જગ કવિને છે. ગદ્યના તો પિતા તરીકે તે મર્વ માન્ય છે. ગદ્યમાં તેમણે વિગિપ્ત શૈલી સ્થાપી છે. સામાજિક દલ અને મહાનું પ્રથમ દર્શન કરી તે દૂર કરવા જુડો ઉદાવનારના તે અગ્રણી છે. દેશભક્તિની ગુજરાતીમાં કવિના લખનારમાં તે મોખરે છે.

હવે ધીર કવિ નર્મદ તરફ નજર કરીએ. એમની આર્થિક મુશ્કેલીઓનો ઉલ્લેખ આગળ કર્યો છે. કવિના પાછલા જીવનમાં તે ઘણી વધી પડી હતી, છતાં એ સંબંધમાં કવિની ધીરજ એટલી તો હતી કે તેમના અંગત મિત્રોને મોટે પણ કવિએ કહીએ વાત કરી નથી. સમાજે કેશી તેમની અવગણનાથી ન કંટાળતાં કવિએ નર્મ-ક્રાંતિનો ઉદ્બોધ ગરી રાખ્યો તે પણ તેની ધીરજ અને ઉદ્યેગનો પુરાવો છે. ઉપમંદારમાં એટલુંજ કહીશું કે કવિ નર્મદ એક રમિક કવિ, આગલી મંચાર સુધારક, હાદિક દેશભક્ત, ગદ્યના પિતા, નીહર ઉદ્યોગી અને ધીર

નર હતા. મરણના કરુણ પ્રસંગ માટે લખેલા “ નવ કરશો ટોઈ શોક-
રસિકડાં નવ કરશો ટોઈ શોક ” કાવ્યમાં તેણે ખતાવેલી આશા કે ભવિ-
ષ્યવાણી આજે ખરી પડેલી આપણે અનુભવીએ છીએ. કવિના જીવન
દરમિયાન જન્મ પામેલા વિખવાદ અત્યારે જુલાઈ ગયા છે, અને આજે
સમસ્ત ગુજરાત તેનું “ વીર સત્યને રસિક ટેકીપણું ” દિલથી ગાય છે.
નર્મદનું સ્થૂળ શરીર તો ૫૩ વર્ષે ૫૩યું પણ “ હરિ કૃપાથી અને મમ લેખ
ચિત્રથી ” તે આજે સાક્ષાત્ આપણી વચ્ચે હાજર છે, એટલુંજ નહિ.
પણ ત્યાંસુધી ગુજરાતી ભાષા છે ત્યાંસુધી કવિ નર્મદ જીવતાજ છે.

પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ

રણજીતભાઈ

“ કવિ નર્મદને ”

(રાગ—આશાવરી)

ગાઓ “ પ્રેમ-શૌર્યનાં ગાન,

ગણીને જીવનની એ લ્હાણુ. —ગાઓ.

નમ્ર બની જે વિલસ્યો ક્ષિતિજે રસ ગુર્જરી આક્રમે;
રત્ન અમોહું પાણીવાણું નલ-તારક સમ ભાસે—ગાઓ.

મદભરી મીઠે સાગર ઉકળાટે ઘૂમી વળ્યો તું બાધે;
દાન અનેરાં અંજલિ ઉરનાં દઈ સર્વ પ્રસરિત સાધે—ગાઓ.

શંકરગણુ વીરભદ્ર સરીખો દક્ષ-ગુર્જરીના યજ્ઞે;
કહિન છતાં કરુણા રેલવતો દક્ષ બન્યો મર્મજે—ગાઓ.

રજનીનાં અંધાર ઉલ્લેખ્યાં બની સાહિત્ય-મયંક^૧;
લાલન શુભ તુજ અતિ રૂડેં કર્યું ગુજરાતે અંકર—ગાઓ.

લવણાબ્ધિ સમ ખારો છતાં પણ મીઠું સત્યજ કહેતો;
શંક જનતાનું કરવા ઇચ્છી અભિપિકત પ્રવાહજ વહેતો—ગાઓ.

કવન દેશનાં પ્રેમે અંકિત કરી ગુર્જરી અંગ^૪ બહલાવ્યાં;
રસિકતા એ શૌર્ય-ટેક સૌ ગુર્જર-હૃદય સહાવ્યાં—ગાઓ.

દર્પણ હણ્યો સમકાલીનોનો ભાત અખંડિત પાડી;
વેતસ^૬ રૂપ ધરી પરખી જનની જીવન-પ્રવાહની નાડી—ગાઓ.

૧. ચંદ્ર. ૨. ખોજો. ૩. કલ્યાણ. ૪. ગુજરાતી ભાષાનાં અનેક વિધ પાસાં.
૫. અભિમાન. ૬. જળમાં ઉગતો એક વેલો.

શાન્ત હૃદયનુ ભાવે વામ્યો ખીચવી શાન્દ-નાડી,
તગન સગન દાદિ પ્રેગતી ગત મર્નિ નીગખના ઢાંડી—ગાઓ
અર્ધિદ દેરા ઉત્તમ આને હૃદયે ભાન ઝગ્નતો,
ન્યુ હાઈસ્કૂલની અજનિઅર્પે, ભોગીન્દ્ર” વાલિગન્તો—ગાઓ

ન્યુ, હાઈસ્કૂલ (પચમહાવ) } પ્રયોજન: ગુણુ વિમુગ્ન -
તા ૧-૬-૩૩ }
દાહોદ } “ભોગીન્દ્ર” નહા. ભદ્ર.

ત્રેઠ નગર ટેનાવીવ

જેમા ફક્ત એકવા યાહુદીઓની જ ગતી હોય, તેવું પૃથ્વી પરનું એક જ શહેર ટેનાવીવ છે, તેમા ફક્ત એ જ ધર્મના સ્ત્રી અને પુરોનો વસ્તી છે મોટા ભાગના બદગતી આતુમાતુ આવેના એક વખતના ઇન્જીલ જમીનના દાળ ઉપર તે બાધવામા આ નુ જે નહેરમા અવાનવાર સાથા જતા આરમ મુમાર મિવાય, તેના બના મહાનાઓમા ફક્ત યાહુદીઓ જ નહેર પડે છે, અને તેઓ ચીદીશ ભાષા મોતે છે

આજથી વીસ વરસ પહેલા જ્યા અને ટેનાવીવના દર્શન થાય છે તે જગા પરના જમીન હતી આજે યોગ આદ્ય, મગ હરખટ મેમ્યુયન, પ્રેક્ષિત આદ્યનાર્ધન, અને બેગન હી રા મ ચાઈડ તે મહેરની અવત ન તાના અધિના છે ધ મ ૧૯૨૨મા તે નહેરની વસ્તી ૧૦૦૦૦ હતી, પરતુ હવે તેની વસ્તી ૪૫૦૦૦ની થઈ છે તે જામ મદગતી હરિકાઈ ડગી ગ્યુ છે ટેનાવીવ મપૂર્ણપણે પોતાના પગ પર થઈ ગયુ છે તેને તેના પોતાના બગચાણા છે તે રહેરને પોતાની પોલીસ છે તેને પોતાના રાજદા વર્તમાનપત્રો છે તેને પોતાની નિગાઓ અને દગખાના છે તેની સ્થાપના અને ગ્યના હેનુપૂર્ક નિયોજિત રવામા આવેની હોવાને લીધે, તેના સુદર પૂરોને લીધે તથા અગત્ય ધગવના તેના ‘વીના’ઓને લીધે, તે પૂર્વના દેશે ના રહેરમાનુ સીથી મુદર નહેર બની ગ્યુ છે

આજથી ત્રણેમા વરસ પહેલા એન ફેરામાથી યાહુદી પ્રગ્નને જુ મથી ડાદી મૂકવામા આવી હતી, લારપડી આખી ફુતીઆના બધા ભાગના યાહુદીઓ આતુ જમાનાની વૈમવનાત્રાતુ એક મહેર ગ્યાપવાન ગમ્મા મેરી રજા હતા આજે તેવું ટેનાવીવ શહેર ગ્યાપીને તેમણે તેમનું નવખ નિદ્ધ

છે. તેના મૂળના પાયામાંથી આપ્ત્ય ચહેર ફક્ત ચાહુદીઓએ જ બાંધ્યું છે !
 બીજાં વીસ વરસમાં કેવું પરિણામ આવશે તે કોઈ કહી શકે તેમ નથી;
 કારણકે કદી પહેલાં આવું “કૃત્રિમ” ચહેર કોઈ થયું નથી, કે જેમાં સો
 જુદી જુદી જાતની પ્રજાઓના પ્રતિનિધિઓ રહેતા હોય, સાથે કામ કરતા
 હોય, એકજ ભાષા બોલતા હોય, એકજ ધર્મ પાળતા હોય, અને તેઓ
 બધાં એકજ પ્રકારની તત્ત્વજ્ઞાનવાળી દષ્ટિ ધરાવતા હોય ! *

દલપતસિંહ પ્રભાતસિંહ પરમાર, બી. એ.
 હેડ માસ્ટર. એ. વી. સ્કૂલ. માણસા (મહીકાંડા).

પાઠમાં રસ

(પુ. ૭૨ ના પૃષ્ઠ ૨૭૪ થી ચાલુ)

(૪) સિદ્ધરાજ જયસિંહની ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ:—ગુજરાતના
 મહા પ્રતાપી રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમયના અનેક પ્રસંગોમાંના આ
 એક પ્રસંગનો પાઠ તેને લગતી સંપૂર્ણ હકીકત ઇતિહાસનાં જુદાં જુદાં
 પુસ્તકોમાંથી મેળવીને નીચે પ્રમાણે રસિક કરી શકાય:—

સિદ્ધરાજે જુનાગઢ ઉપર શા માટે ચઢાઈ કરી, તે સમજાવવાને માટે
 રાણકદેવીની વાત તેના જન્મથી લઈ સુધીની સવિસ્તર કહેવી જોઈએ.
 રાણકદેવીનો જન્મ સિંધના એક પ્રદેશના રાજાને ત્યાં થયો હતો. તેના
 જન્મ વખતે મૂળ નક્ષત્ર હતું. જોશીએ રાજાને જણાવ્યું કે આ કુંવરીનો
 જન્મ ખરાબ નક્ષત્રમાં થયો છે, તેથી જો તેનાં પગલાં તમારા મહેલમાં
 રહેશે તો તમારું રાજ્ય જશે ! આ સાંભળી વહેમી રાજા ગભરાયો. તેને
 પુત્રી ઉપર અભાવ થયો, અને સ્વાર્થને લીધે વાતસલ્ય વિસરી જઈને
 તેણે તે તરફથી મેલી નિર્દોષ કુંવરીને જંગલમાં મોકલી દીધી. આ
 પ્રમાણે મારી કુંવરી જંગલમાં આવી પડી. તે એક કુંભારના
 જોવામાં છે. પરદેશથી એ પોતાને ઘેર લઈ ગયો. તે રાજકુંવરી કુંભારને
 ઉદ્યોગની શરૂઆત થાય છે. રૂપ જોઈ તે પ્રાંતના રાજા લાખાએ તેનું માગું
 અથવા રૂમાનિઆમાં અને રસિયોતાનું વતન છોડી કુંવરીને લઈ સોરઠમાં
 કેળવણી આપવામાં આવે છે. તે આવીને રહ્યો.
 પસંદ કરવા આવેલાઓ હતા ” માંથી કરેલા અનુવાદ.

એક વખત સિદ્ધરાજના ચાર ભાટ ફરતા ફરતા મજેવડી ગામમાં આવ્યા. તેમણે કુંભારને ત્યાં પેલી ખૂબસૂરત કન્યા જોઈ. તે સિદ્ધરાજ પાસે ગયા, એને કહ્યું કે તમારી સોળે રાણીઓને પાણી ભરાવે એવી સુંદર કન્યા સોરઠમાં છે. આથી સિદ્ધરાજે તે કન્યાનું નામું કરાવ્યું. કેટલીક આનાકાની કર્યા પછી પેલા કુંભારે ગુજરાતના રાજાધિરાજની માગણી સ્વીકારી અને લગ્નનો દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો.

આ વાત જુનાગઢના રાજા રાખેંગારના જાણવામાં આવી. રાખેંગાર ઘણો બહાદુર રાજા હતો. તેના પિતાનું નામ રા'નવધણ હતું. ન્યારે રા'નવધણ મરવા પડ્યો, ત્યારે તેના ચારે દીકરાને તેણે પોતાની પાસે બોલાવ્યા. મરણ સમયે પિતાનો જીવ ગુંચવાનો જોઈ પુત્રોએ પૂછ્યું, કે તમારો જીવ કેમ ગુંચવાય છે ? રા'નવધણે કહ્યું કે મેં ચાર પ્રતિજ્ઞાઓ લીધેલી છે, તે પૂર્ણ થયા પહેલાં માફ મૃત્યુ આવી પહોંચ્યું છે, તેથી મારો જીવ ગુંચાય છે. તમારામાંનો કોઈપણ મારી પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરવાનું વચન આપે, તો મને શાન્તિ થાય અને મારો જીવ ગતે જાય. વળી તે પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરનાર મારી જુનાગઢની ગાદીએ બેસે. આ સાંભળી સૌથી નાના પુત્ર ખેંગારે ચારે પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરવાનું પોતાના પિતાને વચન આપ્યું. આથી મંત્રુષ્ઠ થઈને પિતાએ પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓ કહી સંભળાવી, અને તેના પ્રાણ ચાંચ્યા ગયા. રાખેંગારે પિતાને આપેલું વચન પાળ્યું. પછી તે પરાક્રમી પુત્ર જુનાગઢની ગાદીએ બેઠો.

આવા શરવીર રાજા રા'ખેંગારે વિચાર્યું કે મારા રાજ્યમાંથી આવું અનુપમ કન્યારત્ન ગુજરાતનો રાજા સિદ્ધરાજ લઈ જાય તો મારે નીચું જોવા જેવું થાય, તેથી તેણે રાણકદેવી સાથે લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને રા'ખેંગારે રાણકદેવીને જુનાગઢ તેડાવી, તેની સાથે ભારે ધામધુમથી લગ્ન કર્યું. થોડા દિવસ પછી સિદ્ધરાજને સમાચાર મળ્યા કે રાણકદેવીને જુનાગઢનો રાજા રા'ખેંગાર પરણ્યો. આ સમાચારથી તે ઘણો ગુસ્સે થયો. તેણે એક મોટું સૈન્ય તૈયાર કર્યું, અને પોતાનું અપમાન કરનાર રા'ખેંગારને શિક્ષા કરવા માટે તથા રાણકદેવીને લઈ આવવા માટે જુનાગઢ તરફ ક્રય કરી.

* (૧) મલીકાંડાના ઉમેડાના રાજકુંવર હંસરાજને મારવો. (૨) જસદણ પાસેના ભોંયરા ગામનો કિલ્લો તોડી પાડી ત્યાંના રાજાને મારવો (૩) અણહિલપુર પાટણનો દરવાજો પાડી નાખવો. (૪) સિદ્ધરાજના ભાટના ગાલ ચીરી નાખવા.

અસહના વખતમાં હાલનાં જેવાં મુસાફરીનાં સાધનો નહિ હોવાથી ધારેલે સ્થળે લશ્કરને પહોંચતાં વધારે વખત લાગતો. સિદ્ધરાજનું લશ્કર પાટણથી નીકળી રસ્તામાં મુકામ કરતું કરતું આસ્યું. સિદ્ધરાજ જેવા પ્રતાપી રાજાનાં પગલાં જે સ્થળે થતાં તે સ્થળે કંઈ પણ લોકોપયોગી કામ તેના તરફથી કરાવવામાં આવતું. વીરમગામ મુકામ કર્યો ત્યાં તળાવ બંધાવ્યું. વડવાણ મુકામે નવો કિલ્લો બંધાવ્યો. સાયસે પડાવ નાખીને ત્યાં તળાવ અને ટોટ બંધાવ્યાં. એવી રીતે તે જુનાગઢ આવી પહોંચ્યો. તેણે જુનાગઢને ઘેરો ઘાલ્યો. ઘેરો બાર વરસ સુધી રહ્યો, પણ સિદ્ધરાજનું કંઈ વળ્યું નહિ. આ બાર વરસ દરમિયાન રાણકદેવીએ બે પુત્રને જન્મ આપ્યો.

રા'ખેંગારની એક બેનને સિદ્ધરાજના કોઈ ભાયાત સાથે પરણાવી હતી. તેને બે દીકરા હતા. એકનું નામ દેશળ અને બીજાનું નામ વીશળ હતું. રા'ખેંગારના આ બે ભાણેજ જુનાગઢમાં મામાને ત્યાં ઉછર્યા હતા. બ્યારે સિદ્ધરાજે જુનાગઢને ઘેરો ઘાલ્યો ત્યારે આ બન્ને ભાઈ ત્યાંજ હતા. એક દિવસ રા'ખેંગારને પોતાના મોટા ભાણેજ દેશળ ઉપર કંઈ શક આવવાથી તેને તિરસ્કાર કરીને કાઢી મૂક્યો. દેશળ પોતાના નાના ભાઈ વીશળને લઈને કિલ્લામાંથી બહાર નીકળ્યો. મામાનું લાલુ પોતાના પેદમાં હોવા છતાં તે બન્ને નીમકહરામ ભાણેજ સિદ્ધરાજ પાસે ગયા. તેમણે સિદ્ધરાજને કહ્યું કે આપ અમારા કાકા છો. અમારા મામાએ અમને તિરસ્કાર કરીને કાઢી મૂક્યા છે. અમે આપને શરણે આવ્યા છીએ. આપના લશ્કરને અમે સહેલાઈથી જુનાગઢમાં દાખલ કરીશું, અને રાણકદેવી આપને મેળવી આપીશું. આ અણધાર્યા પ્રસંગથી સિદ્ધરાજ બહુ ખુશ થયો; અને જુનાગઢમાં દાખલ કરી આપે, તો દેશળની માગણી પ્રમાણે તેને જુનાગઢનું રાજ્ય આપવાનું કયુક્ત કર્યું.

‘ધર દૂરે ધર જાય’ એ કહેવત પ્રમાણે દેશળે સિદ્ધરાજનાં લશ્કરને જુનાગઢમાં દાખલ કર્યું. બન્ને લશ્કર વચ્ચે દારુણ યુદ્ધ મચ્યું, પણ સિદ્ધરાજના મોટા લશ્કર સામે લડતાં રા'ખેંગારનું લશ્કર ખપી ગયું. રા'ખેંગાર ક્યેવટ સુધી બહાદુરીથી લડ્યો, પણ અંતે રણમાં પડ્યો.

આ રીતે સિદ્ધરાજની છત થયા પછી તે દેશળ અને વીશળ સાથે રા'ખેંગારના મહેલમાં દાખલ થયો. રાણકદેવીને પોતાના પતિના મરણના સમાચાર મળ્યા હતા. તેણી આંખમાંથી અગ્નિ વરસતો હતો. સિદ્ધરાજ તેની પાસે આવ્યો, પણ સૂતી રાણકદેવીનો દષ્ટિપાત તેનાથી સહન થઈ શક્યો નહિ. થોડા વખત સુધી તો તે કંઈ બોલી શક્યો નહિ. પછી તેણે

રાણકદેવીને પોતાની સાથે લગ્ન કરવા આજીજી કરી. રાણકદેવીએ સિદ્ધરાજને તિરસ્કારપૂર્વક કહ્યું કે સતી સ્ત્રીને તો એકજ પતિ હોય. મારા પતિ મારી રાહ જોતા હશે, તેથી હવે હું જેમ અને તેમ ઉતાવળથી તેમની પાસે જવા માગું છું.

રાણકદેવી માટે બાર બાર વરસ સુધી અતિશય હેરાનગતિ ભોગવ્યા છતાં તેના તરફથી આવેા નિરાશાભર્યો જવાબ મળવાથી સિદ્ધરાજ ઘણો ક્રોધાયમાન થયો. ગુસ્સાના આવેશમાં તેણે રાણકદેવીના નાના કુંવરને તેની પાસેથી ખેંચી લઈ તેનું ડોકું તરવારથી ઉડાવી દીધું. આ ભયંકર દસ્ય જોઈ મોટા કુંવર માણસે ત્રાસથી તેની માની સોડમા ભરાઈને રડવા લાગ્યો. તેને તે શુરી ક્ષત્રાણીએ કહ્યું કે—

માણસ તું મ રોય, મ કર રાતી આંખડી;

કુળમા લાગે ખોડ, મરતાં મા ન મંભારીએ.

ખેટા માણસ તું સિંહનો પુત્ર છે, સિંહણને ધાવેલો છે. કાત્રીપુત્ર કંદો પણ મૃત્યુથી ડરતો નથી, માટે માણસ તું ન રોઈશ અને રાતી આંખ ન કરીશ. વળી મરતી ગપતે માને ન મંભારીએ. એમ કરવાથી કુળને કલંક લાગે. પોતાના પુત્રને રાતી આંખ કર્યા વિના મરણને શરણ થવાની રજપુતની રીત શીખવનારી આ રજપુતાણીને ધન્ય છે !

ક્રોધથી અંધ બનેલા સિદ્ધરાજે રાણકદેવીના બીજા કુંવરને પણ માના ખોળામાંથી ખેંચી લઈ મારી નાખ્યો. આ બન્ને નિર્દોષ બાળકુંવરની હત્યા સિદ્ધરાજની રાજ તરીકેની ઝળહળતી કાગ્નીર્દિમાં કલંકરૂપ છે. તેનું આ નિષક્રામ તેની ઉજ્જવળ કીર્તિમા કાળા ડાઘા રૂપ છે. રાણકદેવીને પોતાની કરવાની ઇચ્છામા નિરાશા નિહાળતા સિદ્ધરાજે પેલા બે રા'ખેંગારના નીમદ-હરામ લાણેજને જુનાગઢની ગાદી ન આપતા તેમનો ઘાત કરાવ્યો. આ રીતે તેમને તેમની દગલબાજીનું ફળ મળ્યું.

પછી સિદ્ધરાજ રાણકદેવીને બળાત્કારે પોતાની સાથે લઈ પાટણ તરફ રવાના થયો. ત્યારે રાણકદેવી જુનાગઢથી નીકળી ત્યારે તેણે ગિરનાર તરફ જોઈને તેને કહ્યું કે—

ફટ ! ફટ ! ગોઝારા ગિરનાર, ખરેડી ખાગો કા ન થયો !

મરતે રા'ખેંગાર, રંગપો રાણકદેવડી.

હે ! ધાનકી ગિરનાર, તને ધિક્કાર છે કે તું પડી ગયો નહિ અથવા વાંદો પણ રૂથો નહિ. મતલબ કે રા'ખેંગારના મરણે અને રાણકદેવીના રંગપાએ તારા ઉપર કંઈ પણ અસર કરી નહિ !

કવિની કંઠપના આટલેથી અટકતી નથી. રાણકદેવીએ દીધેલું મેલું
‘સાંભળી ગિરનાર પડવા લાગ્યો, ત્યારે સતીએ કહ્યું કે:—

મા પડ મારા આધાર, તારાં ચોસલ કોણ ચઢાવશે,
મરતે રા’ખેંગાર, રંગપો રાણકદેવડી.

હે! ગિરનાર, મારા આધાર, તું ન પડીશ. કારણકે રા’ખેંગાર મરણ
પામ્યા છે, એટલે તારાં ચોસલાં (મોટા પત્થર) કોણ ચઢાવશે!

આ પ્રમાણે આખે રસ્તે વિજ્ઞાપ કરતી રાણકદેવીને સિદ્ધરાજ પાટણ
લઈ ગયો. ત્યાં તેનો શોક ઓછો કરવાને અને તેને પોતાની કરવાને માટે
તેણે અનેક જાતના ઉપાય અજમાવ્યા, તોપણ રા’ખેંગાર ઉપર અપાર
સ્નેહવાળી તે પતિવ્રતા સ્ત્રી ઉપર કંઈ પણ અસર થઈ નહિ. તેના બધા
પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા, તેથી છેવટે કંટાળાને તેને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે વઢવાણ
લાવવામાં આવી. ત્યાં લોગાવાને તીરે તે પતિપ્રેમની પ્રતિમા સતી થઈ.
ધન્ય છે આવી પ્રતિવ્રતા સ્ત્રીને!

ઉપર જણાવેલા પ્રસંગમાં વિશેષે કરીને કરુણરસની જમાવટ કરી
શકાશે. ગુજરાતના ઇતિહાસના આર રસિક નમુના આપ્યા. હવે હિંદુસ્તાનના
ઈતિહાસના એકાદ બે રસિક પ્રસંગો જોઈએ.

(૫) મેવાડનો રાણા પ્રતાપસિંહ—પન્નાએ પોતાના પુત્રનો ભોગ
આપી જે ઉદેસિંહને બચાવ્યો હતો, તે ઉદેસિંહનો પુત્ર પ્રતાપસિંહ હતો.
ઉદેસિંહમાં બહાદુરીનો અભાવ હતો. તેના સમયમાં અકબરે ચિતોડ ઉપર
સવારી કરી. ઉદેસિંહ નાસી ગયો, પણ તેના બહાદુર સરદારોએ અતુલ
પરાક્રમ દાખવીને ચિતોડનો બચાવ કરવા પ્રયત્નો કર્યા, છતાં ચિતોડ અક-
બરના હાથમાં ગયું. ઉદેસિંહે અરવલ્લીની તળેટીમાં ઉદેપુર વસાવી ત્યાં
રાજવાની કરી. તેને ઘણી રાણીઓ હતી. તે રાણીઓથી તેને ૨૫ પુત્ર
થયા હતા. ઉદેસિંહે તેના મરણ પછી તેના જગમલ નામના પુત્રને ગાદી
આપવાનું નક્કી કર્યું હતું. તે પ્રમાણે જગમલ ગાદીએ બેઠો, પણ તેનામાં કંઈ
માલ નહિ હોવાથી પટાવતોએ તેને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકીને પ્રતાપસિંહને
ગાદીએ બેસાડ્યો. પ્રતાપ ગાદીએ બેઠો તે વખતે ઘણુંખડું મેવાડ મોગ-
લોના કબજામાં હતું, તેથી તેણે પોતાની રાજવાની કોમલમેરમાં કરી.
મેવાડની દુર્દશાના સમયમાં પ્રતાપ જેવા પ્રતાપી રાણાની ખાસ જરૂર હતી.
તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે જ્યાં સુધી મેવાડ અને ચિતોડનો કિસ્લો મોગલો પાસેથી
મેળવી ન શકાય ત્યાં સુધી મહેલ બંધાવવો નહિ, મલંગમાં મરવું નહિ અને
સોનારૂપાનાં વાસણમાં જમવું નહિ. શુરા પ્રતાપસિંહે આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા

કરીને બની શકે તેટલી તૈયારી કરી તેના પિતાએ શુભાવેલું રાજ્ય પાછું મેળવવાનો ઉદ્દેશ આરંભ્યો. મારવાડ, આબર, બિકાનેર વગેરે રજપુત રાજ્યો અકબરને તાબે થયાં હતાં. ઘણાખરા રજપુત રાજાઓએ પોતાની કુંવરીઓ અકબરને આપી હતી, માત્ર મેવાડના ટેકીલા રાણાએ પોતાની કન્યા મોગલને આપી ન હતી. આથી અકબરનો વિચાર મેવાડને જરૂર કરવાનો હતો.

એક વખત આબરનો રાજા માનસિંહ, પ્રતાપસિંહને લાં પરાણો અર્પિતે આવ્યો હતો. પ્રતાપે તેની પરાણાચાકરી કરી પણ તેની સાથે જન્મવા ન બેઠો. માનસિંહે તેને પોતાની સાથે જન્મવા બેસવા આગ્રહ કર્યો, ત્યારે તે ટેકીલા રાણાએ કહ્યું કે રજપુતની ટેક મૂકી મોગલને કન્યા આપનાર સાથે મારાથી જન્મવા બેસી શકાય નહિ. આથી માનસિંહને ઘણો ગુસ્સો થયો. તેણે અકબરને ઉશ્કેરી પ્રતાપને વશ કરવા આગ્રહ કર્યો. તેના બરિણમે હલદીઘાટનું પ્રખ્યાત યુદ્ધ થયું.

અકબરનું મોટું સૈન્ય સલીમની મરદારી નીચે મેવાડમાં આવી પહોંચ્યું. પ્રતાપ પોતાના બાવીસ હજાર શુભ રજપુતોને લઈને અરવલ્લી પહાડના હલદીઘાટના મેદાનમાં અકબરના લશ્કર સામે આવી પહોંચ્યો. પ્રતાપ ઉપર આક્રમક લાવનાર માનસિંહ પણ સલીમ સાથે આવ્યો હતો. આ યુદ્ધમાં પ્રતાપે ભારે શીર્ષ જતાવ્યું. સલીમના અંગરક્ષકોને કાર કરી તે તેના હાથી પાસે પહોંચી ગયો અને પોતાનો ઘોડો કૂદાવી તેના ભારે ભાલા વડે સલીમને મારવા યત્ન કર્યો. સલીમનો હોદ્દો લોઢાનાં પતરાંથી સુરક્ષિત કરેલો ન હોત તો અકબરનો વારસ પ્રતાપના ભાલાથી વિઘાઈ જાત. સલીમના હાથી પાસે ભારે યુદ્ધ મચ્યું. તે વખતે અનેક હાથી ઘવાએલો મરણીએ પ્રતાપ જયત નહિ, પણ આલો રાણો માનસિંહ મોગલ દળને બેઠીને પ્રતાપ પાસે આવ્યો. પ્રતાપને જદલે પોતાના પ્રાણ આપવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. પ્રતાપનું હૃદય ખેંચાવી લઈ તેણે પોતાના ઉપર ધરાવ્યું, એટલે મોગલોએ તેને પ્રતાપ સમજી તેના ઉપર હલ્લો કર્યો. આલો રાણો અતુલ પરાક્રમ કરીને રણમાં પડ્યો અને ઇતિહાસમાં તેણે પોતાનું નામ અમર કર્યું. જહી સોપડીમાં 'આલા રાણાનું પરાક્રમ' એ પાઠમાં આ જાખતનું રસિક વર્ણન કરેલું છે.

હલદીઘાટના યુદ્ધમાં બાવીસ હજાર રજપુતોમાંથી માત્ર આઠ હજાર રજપુતો છવતા રહ્યા. પ્રતાપ પોતાના એનક નામના ઘોડા ઉપર ત્યાંથી નાહો. તેની પાછળ એક ઘોડેસ્વાર પૂર વેગથી આવતો હતો. તે ઘોડેસ્વાર પ્રતાપનો બાઈ સહનો હતો. નાનપણમાં પ્રતાપ સાથે આનંદનાય યાત્રાથી તે અકબરને આશ્રયે ગયો હતો અને આ યુદ્ધમાં તે અકબર તરફથી લડવા

કાવ્યોમાં શબ્દોનો અમત્કાર

શબ્દ એક સ્વરૂપ પણ, ભિન્ન ભિન્ન અર્થો ધાય;
જ્યાં જોવો શોભે સદા, તેવો અર્થ કરાય.
દોહરા.

ગોવુભાની પાટીમાં, પાટી^૧ સરસ વણાય;

પાટી^૩ કાઢી જોવા જતાં, પાટી^૪ કુટી જાય.

૧ વાંટો; ભાગ. ૨ સુતરની પાટી. ૩ હડી; દોટ. ૪ સ્લેટ.

ભાવાર્થ:—ગોવુભાના વાંટામાં સારી પાટી વણાય છે. તે હડી કાઢી જોવા જતાં છોડશે પડી ગયો. અને તેની સ્લેટ કુટી ગઈ.

તારો આકાશે જોઈને, તારો^૨ કરે વિચાર;

તારો^૩ મુજને જાણી નાથ, તારો^૪ સિંધુ પાર.

૧ ધ્રુવનો તારો. ૨ તરીઓ. ૩ તમારો. ૪ ઉગારો.

ભાવાર્થ:—આકાશમાં ધ્રુવનો તારો જોઈને તરીઓ પુરુષ વિચાર કરે છે, કે હું દિશા ભૂલ્યો. માટે હે ઇશ્વર! મને તમારો ગણીને આ દરીઆમાંથી બચાવો.

નજ કુટથો પાણી વહું, નજ^૨ દમયંતી નાથ;

નજ^૩ કાંઠે વસનારના, બગડે બે નજ^૪ સાથ.

૧ પાણીનું ભુંગળું. ૨ નજ રાત્ર. ૩ નજ સરોવર જે આલાવાડની પૂર્વે છે તે. ૪ નજ=પેકુની અંદરના બે નજ.

ભાવાર્થ:—નજ કુટવાથી પાણી દડ દડ ચાલ્યું જાય છે. દમયંતીનો ધણી નજરાત્ર છે અને નજ કાંઠે રહેનાર માણસના (ત્યાંનાં હંવાં, પાણી નદારાં હોવાથી) બન્ને નજ એકી સાથે બગડે છે.

બાર વાગે ભાઈ બાર^૨ ગયા, દઈને ઘરનાં બાર^૩;

બાર^૪ ચલે ઘરમાં ગરી, વગાડ્યા ભાઈના બાર^૫.

ભાવાર્થ—બાર વાગે ઘરનાં કમાડ વાસી ભાઈ બહાર ગયા. પછવાડે-થી કોઈ હરામખોરે ઘરમાં પેસી ચોરી કરી, અને ભાઈના બાર વગાડી દીધા.

પાનું^૧ ફાટયું મેળનું,^૨ પાનું થયું નુકસાન;

પાનું^૩ ઢાર તો ચરી ગયું, મહનું^૪ પાનું જાણુ.

૧ ચોપડાનું પાનું. ૨ ના રૂપીઆનું, ૩ શેરીનું. ૪ મહની પાંદડી.

ભાવાર્થ—રોજમેળનું પાનું ફાટી જવાથી ના રૂપીઆનું નુકસાન થયું.

મહનું પાનું ખુદલું, રહેવાથી શેરીમાંનું ઢાર ચરી ગયું.

માન^૧ પૃથક્ક નકાર છે, સંયુક્તે^૩ સ્વમાન;

માન^૪ સરે જેમ હંસ છે, જાલામા^૫ નૃપ માન.

૧ નહિ. ૨ નહિ. ૩ આદરમાન. ૪ માનસરોવરને કહે. ૫ રાજ માનસિંહ.

ભાવાર્થ—માન શબ્દને છુટો પાડતા મા અને ન એ બન્નેનો અર્થ નકાર થાય છે અને બન્નેને ભેગા કરેા તો આદરમાન એવો અર્થ થાય છે. માન સરોવરને કહે જેમ હંસ વખણાય છે, તેમ જાલાઓમાં રાજ માન-સિંહ વખણાય છે.

વા^૧ આવ્યો પગને વિધે, ખેતર વા^૨ ન ચલાય;

મજે^૩ ઔપધ વા^૪ આશિય તો, શુદ્ધ વા^૫ મેળવાય.

૧ વાનો રોગ. ૨ જેટલું. ૩ અથવા. વાણ; હવા.

ભાવાર્થ—પગમાં વાનો રોગ થવાથી ખેતર જેટલું પણ ચલાવું નથી. હવે કાં તો સારી દવા મજે અગર કોઈનો સારો આશીર્વાદ મજે તો સારો વાણ મજે.

ધાતુ^૧ રાજ શરીરનો, ધાતુ^૨ વિષુ નહિ શબ્દ;

સપ્ત ધાતુ^૩ છે પૃથ્વીમાં, ધા^૪ તુજ^૫ લેવા સઘ;

૧ શુદ્ધ; વીર્ય. ૨ શબ્દનું મૂળ. ૩ સોનં રૂપું વગેરે. ૪ દોડ, ૫. તું

ભાવાર્થ—તમામ પ્રાણીઓના શરીરમાં ધાતુ એ રાજ છે. અને ધાતુ વગર કોઈ શબ્દ બનતો નથી, પૃથ્વીમાં માતે ધાતુ છે. તે લેવા તું જલદી દોડ.

૧ વળ કાઢ્યો ભામે ખરો, દઈ પાંસળીએ વળ;

૩ ૪ મૂછે વળ દઈ વળ હવે, ટેકી પ્રતાપ પ્રબળ.

૧ કામ કર્યું; અણીને વખતે કામમાં આવ્યો. ૨ ખૂંચ મહેનત કરી.
૩ મૂછે વળ દઈ=બહાદુરી બતાવી. ૪ પાછો વળ.

ભાવાર્થ:—ભામાશાના બાપદાદાએ પાંસળીએ વળ દઈ જે પૈસો
આવ્યો હતો તે પ્રતાપ રાણાને ખરે વખતે આપી તેનું કામ કાઢ્યું,
મને કહ્યું કે હે ટેકીલા અને બળવાન પ્રતાપ! તું બહાદુર પાછો વળ;
તત્કાળ કે મેવાડની ભૂમિ છોડીને જઈશ નહિ.

ત્રિભુવન દેવશી રાઘવાણી

ખી. આ. તા. સ્કૂલ નં. ૨. વઢવાણ સહેર.

શિક્ષકની યોગ્યતા

જે શિક્ષક બાળકોનું ધ્યાન સારી રીતે આકર્ષી શકે તે નથી, તે
શિક્ષકની યોગ્યતાને પામ્યો નથી એમ કહી શકાય.

બાળકોનું વિષય પરત્વે ધ્યાન ખેંચવા માટે, અને વિષયમાં રસ લેતા
કરવા માટે શિક્ષકની યોગ્યતા અગ્રસ્થાન ભોગવે છે. પ્રભાવશાળી શિક્ષક
વર્ગમાં જાય છે કે તરતજ વિદ્યાર્થીઓના મનમાં શિક્ષક આવ્યા, એવા
ભાસ થાય છે. આજસ જતાંની સાથેજ વિદ્યાર્થીઓ સ્વસ્થ થઈ જાય છે.
પોતાની ગમે તેવી આંતરઘર્ષણોને મંદેલી લે છે અને એકાગ્રચિત્તથી
શિક્ષકને સાંભળવા ઇતેમ્નર થાય છે. આ ઇતેમ્નરી બાળકનું ધ્યાન ખેંચે છે,
અને વિષયમાં રસ લેતા કરવા માટે તેને તત્પર બનાવે છે. આવી રીતે
સ્વેચ્છાનુસાર ગ્રહણ કરેલું જ્ઞાન બાળક કદી ભૂલતો નથી. મોટા મનુષ્યો
કરતાં બાળકનામાં તુલનાશક્તિ વધારે હોય છે. ગમે તેવા અજાણ્યો શિક્ષક
વર્ગમાં જાય તેની સાથેજ વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકની તુલના કરી લે છે, એટલે
પ્રથમ દિવસેજ જે વિદ્યાર્થીઓના મગજ ઉપર શિક્ષકનો સારો પ્રભાવ પડે
તોજ તે બાળકને શિક્ષણમાં રસ લેતા કરી શકે અને કોઈપણ પ્રકારની બેઠકારી
બતાવતાં બાળકો અચકાય. વિદ્યાર્થીઓ ઉપર પ્રભાવ પાડવા માટે અને
તેમને વિષય પરત્વે આકર્ષવા માટે નીચેની ખીના ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે:—

શિક્ષકની ઉચ્ચાઈ વિદ્યાર્થીઓની ઉચ્ચાઈના પ્રમાણમાં વધુ હોવી જોઈએ. ઉચ્ચાઈના પ્રમાણમાં શરીર ભરાવદાર હોવું જોઈએ, તેમજ કાઈપણ જાતની ખોડ વિનાનું હોવું જોઈએ. મુખાકૃતિ પણ લવ્ય જોઈએ, અને ચપળ નેત્ર જોઈએ. આવો સાધનરોપજ શિક્ષક ગમે તેવા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર પોતાનો પ્રભાવ પાડી શકે છે. બાળકો ઉપર પ્રભાવ પાડવાની શક્તિ એ શિક્ષકનું પ્રથમ પ્રમાણપત્ર છે. ઉપર્યુક્ત કુદરતી સાધનો ઉપરાંત શિક્ષક તરીકેની યોગ્યતા મેળવવા માટે શિક્ષકે યોગ્ય પહેરવેશ રાખવો જોઈએ. શિક્ષકનો યોગ્ય પહેરવેશ ન હોય તો બાળકો ઉપર તેની સારી છાપ પડતી નથી માટે પહેરવેશ પણ શિક્ષકને યોગ્ય જોઈએ. યોગ્ય એટલે મોંઘો કે ખર્ચાળ નહિ, પણ સાદો, સ્વચ્છ અને શિક્ષકને જાજે તેવો હોવો જોઈએ. પહેરવેશ પણ શિક્ષકની યોગ્યતાનું ખીન્નું પ્રમાણપત્ર છે.

શિક્ષકનો અવાજ એ શિક્ષકની યોગ્યતાનું ત્રીજું પ્રમાણપત્ર છે. શિક્ષકનો અવાજ જો ક્લિષ્ટ કે ખોખરો હોય તો બાળકો ધ્યાન આપતાં નથી; માટે અવાજ પણ મધુરો, ગીકો અને આકર્ષક જોઈએ. વળી સમયાનુસાર અવાજમાં ફેરફાર કરવાની શિક્ષકનામાં શક્તિ જોઈએ. અવાજમાં પણ મિઠાશ તથા ભય અને પ્રેમની લાગણી જોઈએ. અવાજ બાળકોનાં મન હરવામાં સાધનરૂપ છે. કેટલાક શિક્ષકો વર્ગમાં સોટી લેઈ આમતેમ ફરવામાં, વિદ્યાર્થીઓને ગમે તેવી રીતે ખોટાવવામાં, બાળકો સમક્ષ ક્લિષ્ટ ભાષા વાપરવામાં અને કાનપટ્ટી પકડવામાં પોતાને શિક્ષકની યોગ્યતાને પૂર્ણ દરજ્જે પહોંચ્યા હોય એમ માને છે. આવું વર્તન હોવા છતાંય "પરોપદેશે પાષિંદત્યં" કરવામાં અને બાળકના વિદ્યાતા તરીકે બાળકોને કુંકવામાં પાછી પાતી કરતા નથી. શિક્ષકોએ યાદ રાખવું જોઈએ કે બાળક એ અનુકરણ કરનાર પ્રાણી છે. શિક્ષકની જેવી રીતભાત તે જુએ છે તેવીજ રીતભાત, તેવીજ એષ્ટાંગો અને તેવુંજ વર્તન તે ગ્રહણ કરે છે અને તેવીજ જાતના સંસ્કાર તેના બંધાય છે; એટલે શિક્ષકે મનસા, વાચા અને કર્મણાથી આદર્શ અને યોગ્ય રીતભાત રાખવી જોઈએ. યોગ્ય રીતભાત પણ શિક્ષકની યોગ્યતાનું ચોથું પ્રમાણપત્ર છે.

હવે શિક્ષકના જ્ઞાન વિષે વિચાર કરીએ. શિક્ષક જ્ઞાની હોય પરંતુ શીખવવાની શૈલીથી અજાત હોય, બાળકોને સમજાવવાની કે માર્ગદર્શક થવાની શક્તિ તેનામાં ન હોય તો તે જ્ઞાન શા કામનું? શિક્ષકની બધી યોગ્યતાનો મૂળ પાથો જ્ઞાન છે. શિક્ષક સારો જ્ઞાની હોવો જોઈએ. જ્ઞાન સાથે

સરકાર તરફથી તેમજ ભરૂચ ડિ. લો. બો. અને મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી કેટલુંક ખર્ચ મળે છે, તેમજ અન્યસંસ્થા તેમજ વ્યક્તિઓ તરફથી મદદ મળતી રહે છે.

આરોગ્યસંગ્રહસ્થાન તથા આરોગ્યને લગતી લાયબ્રેરી:—આરોગ્ય-સંગ્રહસ્થાનમાં ૧૧૬ મોડેલો, ૮૦ પે.સ્ટેશ. ૨૦ નમુનાઓ, ૨૭૩ ચાર્ટ્સ અને ૭૬૩ મેનિક્સલેન્ટર્ન રક્ષાધડ તથા ટ્રાવેર્સીંગ એડિજંબીશન માટે મોડેલો, ચાર્ટ્સ વગેરેનો સેટ રાખવાનાં આવ્યો છે. આરોગ્યને લગતી લાયબ્રેરીમાં ૭૦૪ ચોપડીઓ છે. મ્યુજિઅમ હોલમાં એસોસિએશનના મેમ્બરો તથા વિદ્યાર્થીઓને તંદુરસ્તીને લગતી સિનેમા ફીલ્મો તથા મેનિક્સલેન્ટર્નની રક્ષાધડો બતાવવામાં આવે છે. વરસ દરમિયાન લેડી ઇન્સ્પેક્ટ્રેસ ઓફ ફેક્ટરીઝ તથા લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડ ઓફ આઇ. પી. મિશન સુરતે આરોગ્યસંગ્રહસ્થાનની સુલાકાત લઈ પોતાના ઉચ્ચ અભિપ્રાયોની નોંધ કરી છે. તેમજ આર. એસ. દલાલ હાઇસ્કૂલ, પીટીટ ગર્લ્સ સ્કૂલ તથા ગિલ્લાના વિદ્યાર્થીઓ, બાળાઓએ તથા બહાર પ્રગળે આ આરોગ્યસંગ્રહસ્થાનનો સારો લાભ લીધો હતો.

ભૌગોલિક પર્યટણ-શાહીબાગ

અમે તા. ૨-૯-૩૩ ના રોજે શનિવારે બપોરે ૪-૩૦ વાગતાં શાહીબાગ પહોંચ્યાં. અમારી દસ દસ સ્કૉલરોની ટુકડીઓ અનુક્રમે ગઈ હતી. તે દરેક ટુકડીને અમારા બુગોળના શિક્ષકે પ્લાન દોરવાનું કામ સોંપ્યું. કમિશનર સાહેબના બંગલાથી દરેક ટુકડી અનુક્રમે ૧૦૦-૧૦૦ ડગલાં આગળ વધી જે જગા નક્કી થાય તે જગાનો તેને પ્લાન દોરવાનો હતો. અમારી દસ ટુકડીઓ આખા શાહીબાગના વિસ્તારમાં દસ જગાએ વહેંચાઈ ગઈ, અને પોત પોતાનો પ્લાન દોરવાનું કામ શરૂ કરી દીધું. દરેકે સ્ટેચ્યુક; રબર, પેન્સિલ, માપવાનાં સાધનો વગેરે સાથે લઈ લીધાં હતાં. અમારી ટુકડીને લાગ એકે પૂલનો પ્લાન દોરવાનો આવ્યો હતો. પ્લાન દોરતાં પહેલાં અમે અમારી સ્ટેચ્યુકમાં તેનું ચિત્ર પાડી લીધું. પછી અમે નીચે પ્રમાણે તેનું માપ લીધું.

કમિશનર સાહેબના બંગલાથી અમે ૨૧૦૦ ફૂટ ઉત્તરમાં આવ્યા હતા. એ રસ્તો કેમ્પ તરફ જતો હતો. અમારા પૂલની ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઈ ૪૦' હતી અને પૂર્વપશ્ચિમ પહોળાઈ ૨૦' હતી. નીચેનું તળાવ

૨૦' ઊંડુ હતું. એ પૂલની નીચે કચેલા ચણતર વચ્ચેની પહોળાઈ ૧૦' હતી. એવા નાનકડા પુલ ઉપરથી મોટી મોટી નદીઓના પુલનો ખ્યાલ અમને આવતો હતો.

એ પુલ ઉપર હવા રહી પશ્ચિમ દિશાએ નજર કરતાં એક મોટી ખીણ માલમ પડી. એ ખીણની ઉપરની પહોળાઈ ૯૦' હતી. મધ્યની પહોળાઈ ૮૦' હતી અને તળાવોની પહોળાઈ ૩૦' હતી. એ ખીણ ઉપરની જમીનની સપાટીથી તળાવોની સપાટી સુધી ૫૦' ઊંડી હતી. એ ખીણની પેલીમેર સાબરમતી નદી વેવામાં આવતી હતી. સાબરમતી નદી સુધી એ ખીણની લંબાઈ ૧૫૦' હતી. એ ખીણમાં એક પગરસો માલમ પડતો હતો. પૂલથી ૫૦' દૂર એ ખીણનું તળાવ ૧૫' સાંકડું હતું. આગળ જતાં નદી પાસે તળાવોની પહોળાઈ ૨૦' હતી. સાબરમતી નદીનું વહેણ અમારા પુલને સમાંતર ઉત્તરથી દક્ષિણ વહેતું હતું અને આગળ જતાં તે વહેણ પશ્ચિમમાં વળ્યું હતું.

એ નદીની પહોળાઈ આસરે ૩૦૦ ફૂટ હતી. નદીની પેલી બાજુએ લગભગ ૫૦૦' પહોળું મેદાન હતું. તેમાં લીલું ધાસ ઉગેલું માલમ પડતું હતું. એ મેદાનમાં રેલવેના રસ્તા ઉપર આગગારીના ડબ્બાની દાર જણાતી હતી. એ ડબ્બાની પેલી બાજુનો પૃથ્વીનો કેટલોક ભાગ પણ દષ્ટિમર્યાદામાં આવતો હતો. ત્યાં નાનાં મોટાં પુષ્કળ ઝાડો હતાં. ત્યાં આકાશ અને પૃથ્વી ક્ષિતિજમાં મળી ગયાં હોય એમ લાગતું હતું. ખીણની દક્ષિણે કેટલાંક ખેતરો હતાં અને ઉત્તરે ધાસચારાની જમીન હતી.

ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ એકસ માપ લઈ ૨૦' = ૧" એ સ્કેલ લઈ તેનું માપચિત્ર (પ્લાન) એક મોટા કાગળમાં પાડ્યું, જેનો નમુનો આ સાથે આપવામાં આવ્યો છે.

એ સિવાય નદીની પાસે ગઈ નિદાનનાં ભૂગોળને લગતા ઘણી બાબતો શીખવાની મળી હતી. પાણીના વહેણથી જમીનના જુદા જુદા આકારો બન્યા હતા. જમીનની આણી લાંબી ચર્ચ નદીના પાણીમાં ગઈ હતી. તેમ પાણીનો કેટલોક ભાગ જમીનમાં ગમેલો જણાતો હતો. કાંઈ જગ્યાએ પાણીને ભાગ ત્રણે બાજુએ જમીનથી ઘેરાયેલો જણાતો હતો. તેનાથી ઉત્પન્ન જમીનનો મોટો ભાગ ત્રણે બાજુએ પાણીથી વીંટળાયેલો જણાતો. આ ઉપરથી મુશિર, અખાત, ઉપસાગર, હીપક્રંપ વગેરે ભૂગોળને

‘લગતી’ વ્યાખ્યાઓનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ થતો હતો. તેમજ ખેટ, સરોવર, તળાવ, ડુંગર, ધોધ, સંગમ, નદીનું મૂળ, મુખ, પાત્ર, સામુદ્ર્યની, સંયોગીભૂમિ, હેલ્ડા, શિખર, પર્વત, વગેરેની ભૌગોલિક વ્યાખ્યાઓનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ ત્યાં ખતેલા આધારો ઉપરથી આવતો હતો.

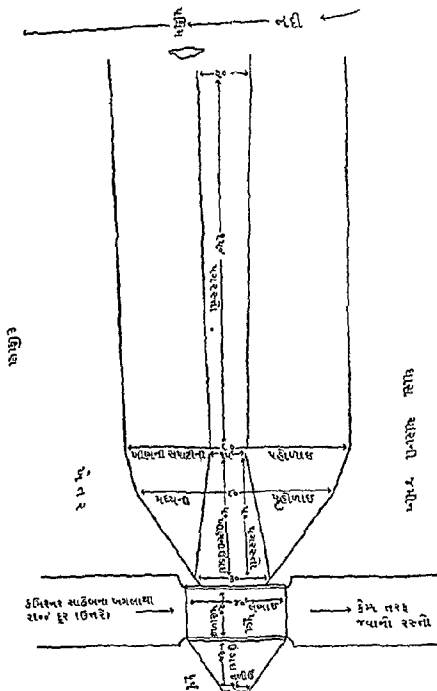
પત્થરો પાણીના ઘસારાથી ઘસાય છે એ વાળત ત્યાં શીખવાની મળતી હતી. ઘસાઈ ગયેલા પત્થરો ગોળમટાળ બની કિનારે પડી રહ્યા હતા. પાણીના ઘસારાથી મોટા મોટા પત્થરો ટૂટી તેના બૂકા ધર્ધ કાંકરીઓ બની તેમાંથી માટી તૈયાર થયેલી બારીક નગ્ગરે જણાતી હતી.

સૂર્યના તાપથી નદીના પાણી કરતાં જમીન વધારે તપવાથી જમીન ઉપરની હવા ઉપર ચઢતી હતી, અને તેની જગાએ નદી ઉપરનો દડો પવન ધસી આવતો હતો. એ ઉપરથી સમુદ્રની લહેરો તથા પવન વાવાનું કારણ સમજાતું હતું. સૂર્યના તાપથી નદીના પાણીની ધીમે ધીમે વરાળ ધર્ધ ઉપર જતી હતી. ઉપર ગયેલી વરાળનાં વાદળાં બંધાઈ તેમાંથી વરસાદ પડી તે પાણી જમીનમાં પચી ફરીથી એ નદીને મળતું, એ વાળત મગજમાં આપોઆપ સ્ફૂરી આવતી હતી.

નદી વડે જમીનની સપાટીમાં બે રીતે ફેરફાર કરે છે. એક ઉપર કંઈ તેમ નદી પોતાની સાથે કાંકરા, કાંપ, રેતી વગેરે લઈ જઈ નીચાણમાં ફેરે છે, અને આથી તેમના મુખ આગળ ત્રિકોણાકાર પ્રદેશો પડે છે. બીજું નદી તેના પાત્રમાં વહેણના બેસથી ખીણો અને ખાડા પોડી નાખે છે. પૃથ્વીની સપાટી ઉપર પાણી અને હવા નિરંતર ફેરફાર કર્યા કરે છે. એનો ઇતિહાસ તે જગા પુરવાર કરી આપતી હતી.

ત્યાંથી અમે અમારા બીજા મિત્રોના દોરેલાં માપચિત્રો લેવા આગળ ગયા. ગંગાઓનો, રસ્તાઓનો, બાગબગીચાઓનો તેમજ વોટરવર્ક્સનો પહાન કેટલાક દોરતા હતા. સર્વે પોતપોતાનું કામ પુરું કરી પાછા ફર્યા.

વિલાપતમાં આ પ્રમાણે પ્રાયોગિક ભૂગોળ પ્રથમ શીખવામાં આવે છે. તેમાં બાળકોને પ્રથમ કુદરતમાં થતા ફેરફાર અને શાળાની આસપાસની સ્થિતિનું નિરીક્ષણનું કામ અને માપચિત્ર કાઢવાનું શીખવે છે. નદી, સમુદ્ર, સરોવર, ધોધ, ડુંગર, ગુફા, વગેરે ભૌગોલિક સ્થળો આગળ ત્યાંના શિક્ષકો બાળકોને લઈ જાય છે. તે દેખાવોનું નિરીક્ષણ કરાવે છે અને તેનાં માપચિત્રો પણ લે છે. આપણે ત્યાંના પ્રથમ વર્ગમાં દિશા અને વ્યાખ્યા બોધવાની ભૂગોળ શીખવવામાં આવે છે.

આપણે આપણા બાળકોને તમાવ કે નહીં આગળ લઈ જઈ ત્યજી દેવા અને પાણીના કિનારા આગળ બનેલા અનેક આકારો ઉપરથી જૂગોળની વ્યાખ્યા શીખવીશું તો તેની છાપ બાળકોના મગજમાં સચોટ પડશે તેજ પ્રમાણે નિશાળ અને તેના ઓરડાનું માપ લઈ તેનું માપચિત્ર પ્રથમ દોરતાં શીખવીશું તો ગામના, તાલુકાના કે જિલ્લાના નકશાઓનો ખ્યાલ તેમના મગજમાં સ્પષ્ટ થશે, અને એવી રીતે આપેલા જૂગોળના પાંદે તેમણાં દુનિયાથી નીવડશે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ. સ્કોલર ગોવિંદજી ભાણાભાઈ ચાંપાનેરી

બહિરખખર

રાવસાહેબ માધવલાલ હરીલાલ સ્મારક ફંડની કોઈ નકી કરેલા વિષય ઉપર સૌથી સરસ પાઠ આપવા માટે પંચમહાલ જિલ્લો, પંચમહાલ એજન્સિસ, રેવાકાંડા, મહીકાંડા અને પાલણપુર એજન્સિસની કોઈ સ્ત્રીશિક્ષકને સ્મારક ઇનામ તરીકે રૂ. ૩૦) અંકે ત્રીસનાં ઇનામનાં પુસ્તકો અથવા સાહિત્યો આપવાની ધી શુભદાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ જોઈવણ કરી છે. પરીક્ષા તા. ૧૧-૧૨-૩૩ ને સોમવારના રોજ અમદાવાદની ધી મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં સદરજુ કોલેજનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ અને પ્રેમચંદ રાવચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના હેડમાસ્ટર સાહેબ લેશે. પાંદો રિપોર્ટ અને વર્ગનું નામ એક કલાક અગાઉ જણાવવામાં આવશે. સઘળાં અરજીઓ તા. ૫-૧૨-૧૯૩૩ સુધીમાં પોતાનાં ઉપરી અધિકારી મારફત મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ તરફ ઉમેદવારે મોકલવી. પાંચ વરસ ઉપરની અને પંદર વરસ અંદરની નોકરીવાળાં સ્ત્રીશિક્ષકો આ ઇનામ માટે હરિકામ કરી શકશે.

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ }
ફોર વીમેન. }
અમદાવાદ તા. ૬-૬-૨૩ }

મિસ બેપ્તિસ્ટા

લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ

મુખ્ય ઇલાકાની ઉર્દૂ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્રમ	પુસ્તકોનું નામ.	અંધકર્તાનું નામ.	પ્રગટકર્તા કે છુકસે- લારનું નામ.	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપ- વામાં આવી છે.	રિમ
૧	કનના ઉર્દૂ કોર્સ ડિરેસા- એ-અવ્વાલ, ૧૯૩૨	મોલવી પ્રિયજીવીન એન્ડ- સન્સ, લાહોર.	મોલવી પ્રિયજીવીન એન્ડ- સન્સ, લાહોર.	૦-૪-૦	છોકરીઓની ઉર્દૂ પ્રાથમિક સ્કોલમાં ધોરણ ૧ લા માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	
૨	" " ફુલુમ	" "	" "	૦-૭-૦	૨ " "	
૩	" " સેવુમ	" "	" "	૦-૮-૦	૩ " "	
૪	" " ચહરેમ	" "	" "	૦-૯-૦	૪ " "	
૫	" " પંજુમ	" "	" "	૦-૧૦-૦	૫ " "	
૬	" " શશુમ	" "	" "	૦-૧૨-૦	૬ " "	
૭	" " હરુમ	" "	" "	૦-૧૦-૦	છોકરીઓની ઉર્દૂ પ્રાથમિક સ્કોલમાં છતાંમ અને લાય- બેરી માટે અને સ્ત્રીઓ માટેના બુનિયર પહેલા વર્ષના ક્લાસમાં પાઠ્ય- પુસ્તક તરીકે.	
૮	" " હુદુમ	" "	" આનંદ એન્ડ આનંદ એન્ડ	૦-૧૩-૦	ઉર્દૂ પ્રાથમિક સ્કોલમાં અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં ઇ- નામ અને લાયબેરી માટે.	
૯	" " હુદુમ	" "	" આનંદ એન્ડ આનંદ એન્ડ	૦-૪-૦	ઉર્દૂ પ્રાથમિક સ્કોલમાં અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં ઇ- નામ અને લાયબેરી માટે.	
૧૦	" " હુદુમ	" "	" આનંદ એન્ડ આનંદ એન્ડ	૦-૪-૦	ઉર્દૂ પ્રાથમિક સ્કોલમાં અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં ઇ- નામ અને લાયબેરી માટે.	
૧૧	" " હુદુમ	" "	" આનંદ એન્ડ આનંદ એન્ડ	૦-૪-૦	ઉર્દૂ પ્રાથમિક સ્કોલમાં અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં ઇ- નામ અને લાયબેરી માટે.	

૧૨	સાધન-શકે દિગ્વિગ્રમે, ભાગ ૧	સાવા દીવતશમ મરણ્ય, કાકર પ્રોદેસર ડી. એ. વી. શન્સ, કોલેન્ડર, રાવળખોડી. અંદર, લાહોર.	આનંદ એન્ડ પ્રોરીગેટની	૦-૧૧-૦	દરેક ઉર્દુ ઇન્ડીયનનોમાં પ્રનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૧૩	"	"	"	૦-૧૦-૦	"
૧૪	"	"	"	૦-૧૩-૦	"
૧૫	ગુલસ્ત એ મુનાવરાતે ઉર્દુ	માલીક અબ્દુરરહેમાન સાહેબ, એમ. એ. પ્રોદેસર અવસેના-એ શરીફ અંગ્રેજી સ્ટેટ કોલેજ, મોલેર કોટલા મહમ્મદ બશીરદીન અનસારી	લેખક અંબુમન-એ-હિમાયત એ-ઇસ્લામ, લાહોર.	૦-૫-૦	ઉર્દુ પ્રાયમિક સ્કૂલોમાં પ્રનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૧૬	અદસનસ ખયાલ, પહેલી આવૃત્તિ, ૧૩૫૧ હિજરી	"	"	૦-૪-૦	દરેક ઉર્દુ ઇન્ડીયનનોમાં પ્રનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૧૭	દિનયાતક પદલા રિસાલા ૧૯૩૨ ની ૩૫ થી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧-૬	અદત્તસમાં અને ઉર્દુ પ્રાય- મિક સ્કૂલોમાં મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૧૮	ફિસલ " " ૨૦ "	"	"	૦-૨-૬	"
૧૯	તીસરા " " ૨૪ "	"	"	૦-૩-૦	"
૨૦	તુલુ-એ-ઇસ્લામ, તિરસા-એ અવ્વલ, ૧૯૩૦ ની બીજી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧-૬	ઉર્દુ પ્રાયમિક સ્કૂલોમાં પ્રનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૨૧	" ફરુમ, ૧૯૩૦ ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧-૫	"
૨૨	" ફરુમ, ૧૯૩૦ ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧-૫	"

૨૩	" " -સહકૃમ, ૧૯૨૯ ની પહેલી આવૃત્તિ	મહમ્મદ અશીફદીન અનસારી.	ગોલુમન-એ-હીમાયત એ-મસ્તામ, લાહોર.	૦-૧-૧૦	"
૨૪	અખવાકે મુહમ્મદી, હિસ્સા- એ-અખવાક વા ફુલુમ, ૧૯૩૦ ની બીજી આવૃત્તિ	" "	" "	ભાગ ૧ લાના ૦-૨-૧	"
૨૫	અલ અમીન, ૧૯૩૧ ની બીજી આવૃત્તિ	" "	" "	ભાગ ૨ જાના ૦-૨-૧૦	"
૨૬	અરીફ મંબિતિદાર્ કાપદ, ૧૯૨૯ ની પહેલી આવૃત્તિ	કરી અબ્બામહસેઇના એન્ડ કરી મરફુઝ હુસેઇન.	લાલા મુસતાનયાદ એન્ડ અમસ, મંદનીચોક, દિલ્હી.	૦-૪-૪ ૦-૧-૧-૬ બાળવર્ગ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	"
૨૭	અલીફ કા ફસરી કિતાબ, ૧૯૩૧ ની પહેલી આવૃત્તિ	" "	" "	૦-૮-૦ ધોરણુ ૨ જા માટે વધારાના લાયન તરીકે.	"
૨૮	" તીમરી " "	" "	" "	૦-૬-૦ " ૩ જા	"
૨૯	" ચોથી " "	" "	" "	૦-૮-૬ " ૪ થા	"
૩૦	મખમ્મને અદલ, હિસ્સા-એ- અન્વલ, ૧૯૩૨ ની પાંચમી આવૃત્તિ	ગીરજા મહમ્મદ મૈયદ સાહેબ અને શેખ મહ- મ્મદ અકશમ સાહેબ.	" પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ ચુક્રેગો, અનારકળી, લાહોર.	૦-૧૦-૦ દરેક ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમા ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે અને માધ્યમિક સ્કૂલોના ધો. ૪ થા અને પુરુષ તેમજ સ્ત્રી- ઓની ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશ- નોના પહેલા વર્ષ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	"
૩૧	" ફુલુમ " "	" "	" "	૦-૧૧-૨ " ૫ મા અને બીજા વર્ષ માટે.	"

૩૨	"	સેવુમ	"	"	૦—૬—૨૦	માધ્યમિક સ્કૂલોમાં ધો. ૬ માટે.	અને
૩૩	"	અદરમ	"	"	૦—૧૨—૦		
૩૪	પાટાળે આગતિ	પહેલી	આગદેશ દમીદ નોઆ-મની.	"	૦—૧૦—૦	દરેક ઉર્દુ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં ધનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	
૩૫	અધ્યારે અન્વેષણ પ્રાપ્ત થયેલ.	પહેલી	આગદેશ દમીદ નોઆ-મની.	સેખક	૦—૧—૬	આગતર્ગમાં પાઠ્યપુસ્તકો તરીકે.	
૩૬	"	ફલુમ	"	"	૦—૧—૦		
૩૭	મુશીફલ આકવામ, આકટાબર	૧૮૨૬	કરીમહમદસેઇન સાહેબ	"	૦—૩—૬	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં ધનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	
૩૮	સીરતે નમની, નોલુમ	૧	શીખલી-એ-નાઓખની	દારૂલ મુસાનીરીન આ-અમગદ.	૬—૦—૦	ઉર્દુ માધ્યમિક સ્કૂલોમાં અને દ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં ધનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	
૩૯	"	૨	"	"	૬—૦—૦		
૪૦	"	૩	"	"	૬—૦—૦		
૪૧	"	૪	"	"	૬—૦—૦		
૪૨	પ્રવક્ષ-એ-શહેદીન, પહેલી આગતિ	"	મુસનવીન નાઝરી	દારૂલ મુસનવીરીન, આ-અમગદ.	૩—૮—૦		
૪૩	મુદાનિરીન ફિરમા-એ-અગતિ	"	"	"	૪—૦—૦		
૪૪	તબકાતુલ ઉમમ	"	કાઝી અદમદમીયાં આ-અતાર	"	૧—૮—૦		

૨૫) ગેરો	"	મુશ્કેલીન નાડવી	"	૧-૦-૦	"
૨૬) લારીએ ફિક્કે હાથામ	"	આન્દુમ ગવામ નાડવી	"	૨-૦-૦	"
૨૭) તમો હે સગામ	"	અન્દુલ મઝીદ	"	૧-૬-૦	"
૨૮) અરજો હિદ કે તઅલ્લુકાત	"	મિયદ સુયેમાન નાડવી	હિફ્ટતાની એકેડેમી, આન્દાબાદ	૪-૦-૦	"
૨૯) મિદા યાએરી, પહેલી આયતિ	"	આઝમ કમ્વી	"	૨-૦-૦	"
૩૦) સુલરમ	"	મીવાલા વઝી	આલુમન-એ તરફી-એ ઉર્ફ, ચીર ગાબાદ	૨-૦-૦	"
૩૧) દલિલ	"	મુસ્તક આદમદ	"	૧-૬-૦	"
૩૨) આળે બકા	"	ખાગ્મ આન્દુગઉકે, 'ધશગત'	" કૃતપ્રદાન અહમદ, નામીત્રેસ, લખની	૨-૦-૦	"
૩૩) જુહરી હિરયા-એ-મવ્યાય, ચોથી આયતિ	"	મદમદ ઇનાયતુ'લાહ દારમ પ્રશાઅત, લાહોર ખાન	"	૧-૦-૦	"
૩૪) " ફવુમ, પીઠઆળતિ	"	"	"	૧-૦-૦	"
૩૫) દગારે આફમરી, પહેલી આયતિ	"	મદમદ-એન આમાન	મુરીદ-એ અઆમત્રેમ, લાહોર	૫-૦-૦	"
૩૬) નેગે બિયાલ	"	અન્નીન મીઝ	"	૦-૭-૦	"
૩૭) બિયાલાતે અન્નીન	"	મીઝન ફઝલુ'લા મેગ	અમાના પ્રેમ, કાલપુર ચેશવાપ્રેમ, હિલ્લી	૧-૦-૦	"
૩૮) અમીન ફરહત મોનુમ ૧	"	"	"	૨-૬-૦	ઉર્ફ માધ્યમિક મદ્રોસા અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમા પ્રનામ અને લાયજેરી માટે
૩૯) " " ૨	"	"	"	૨-૬-૦	"
૪૦) " " ૩	"	"	આઝમઢીગ ત્રેસ, હિદરાબાદ	૨-૬-૦	"

કે. ૧. ભાષાદીએ ફલસાદા	મીર હિમનંદન	મકતબા-એ-ઇઆલી- મીઆ, રોશનદોડ, હિદાબાદ, (રૂસ્ત)	૧-૦-૦	"
કે. ૨. હિદતાનદી મુઆશરતી હાલાત	અબ્દુલ્લાહ યુસુફઅલી	ઈરિયન પ્રેસ, અલ્લા- હાબાદ.	૧-૪-૦	"
કે. ૩. તારીએ અબ્દુલીયાતે ઇરિન	સયદ સબ્તુલ્હસેન	અલ્બુમતે-તરક્કી-એ ઉર્દુ- ઓરંગાબાદ.	૪-૮-૦	"

પુના, તા. ૧૪ મી જુલાઈ, ૧૯૩૩.

(સહી) એમ. એમ. ખાન

સેક્રટરી, ઉર્દુ સ્કૂલયુક કમિટી, પુના.

સંમે ૧૯૩૩-૩૪ ની સાલનું એન. પી. વકીલ શિષ્યવૃત્તિની પરિક્ષાનું પરિણામ

ક્રમાંક	નામ	ઉંમર	કઈ શાખામાં બહે છે	માસિક શિષ્યવૃત્તિની ક્રમ રકમ રૂ.
૧	પીરા એન. ઓફ "અ" વર્ગ	૧૩	સરકારી ગવર્સ હાઇસ્કૂલ અમદાવાદ	૪
૨	ખાલી "ક" વર્ગ			૫
૩	ધન જહાંગીર મોખેદજી "દ" વર્ગ	૧૫	સદર	૬
૪	ઇન્ફ ચાર. જોઈ	૧૬	ઉમરસદર	૭

મુનિસિપલ ઓફિસ,

અમદાવાદ તા. ૩૧-૮-૩૩

સહી: મળીલાલ ચવરભાઈ ઉપપ્રમુખ

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી

ધનામપત્રક

લઠુચ ત્રિલો

દીવી	લગત ગિરધર કાળીદાસે	૩-૦-૦	તીરમસાહમાં ઘડનો લોટ ૧ મણુ આપ્યો.
	પા. નાગજી મીઠાએ	૧-૦-૦	" ખાડ આપી.
	મિ. મોહન છીતાલાખએ	૨-૦-૦	" તેલ તથા ગોળ આપ્યો.
	મિ. મોરાર લગવાને	૨-૦-૦	" માખુચોખા તથા " મોરમ આપી.
	ખાધ લક્ષ્મી	૨-૦-૦	" ચોખા તથા લોટ આપ્યો.
લઠુચ	મિ. વમંતલાલ શેઠ માહેળ તરફથી	૭-૧૧-૯	મિશન સ્કૂલ નં. ૨ માં પુસ્તકો તથા સ્કેટો ધના- મમાં વહેંચી.
	"	...	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ખ- મીશ મીવડવવા માટે ખાદીના પાચ તાકા બેટ આપ્યા.
માંડવાખૂ- જર્ગ	શાહ સ્વરૂપચંદ પાનાચંદ તથા મિ. રાયજીભાઈ ઉકાખાઈ તથા ધામી ચીમન નાગજી લાખએ મળી	૩-૦-૦	સાકર વહેંચી.
કેરવાડા	મિ. લક્ષુ બાપુએ	૬-૦-૦	કન્યાશાળાની પરખમાં આપ્યા.
	મિ. મનોર દુલવે	૩-૦-૦	"
	મિ. મવઘચંદ સુનીલાલે	૩-૦-૦	"
	મે. દોશરમાહેળના પાટવી કુમારશ્રી માનસિદહજી માહેળે	૧૮-૦-૦	કન્યાશાળામાં રમતગમત- નો મેળાવડો કરવાથી રોકડ ધનામ વહેંચ્યું.
	મે. કારભારી માહેળ માધવ સિદહજી ખુમાનસિદહજી તરફથી	૨૪-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલમાં બારમાસ મુઢી પરખ બેમાડી.
અંદાડા	ગડખોવના પા. જગન કેશુર	૩૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા- શાળા જમાડી.
ઓરા	ગજ બાધરમંગ દુલાળાવાએ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
હાસોટ	અંકવેશ્વરના મે. મામલનદાર માહેળ તરફથી	૫-૦-૦	છત્રીશ કન્યાકલામ ખો- લતી વખતે મિદાઈ વહેંચી.
	ડા. બાપુભાઈ પી. શેઠ	૩-૦-૦	બાળાઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
આસરમા	દુકાનદાર હરકીશન નાયુભાઈએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

નવાબસાહેબે	૧૫—૦—૦	૪૮ વાસણો રૂઢના ફંડમાં આપ્યા.
ખાનસાહેબે	૫—૦—૦	૧૦
શેઠ દોલતરામ દલસુખરામ	૩—૦—૦	
શેઠ ચંદરલાલ તાપીદાસ	૩—૦—૦	
શેઠ નગીનલાલ દીપચંદ	૨—૦—૦	
કૃષ્ણલાલ પ્રાણલાલ દેસાઈ	૨—૦—૦	
હિંમતસિંહ છત્રસિંહ રાણા	૨—૦—૦	
આપુસાહેબ દીપસંગલ રાણા	૨—૦—૦	
અમલદાસ વેરીલાઈ	૨—૦—૦	
લાલચંદ કાળીદાસ	૧—૦—૦	
જીઆના દાજીઆના	૧—૦—૦	
પુરુષોત્તમ નરસિંહલાઈ પટેલ	૧—૦—૦	
રાહ ધનજીલાઈ	૧—૦—૦	
બાજીઆનજી અકત્યારખાન	૧—૦—૦	
અમલદાસ ગોકળદાસ પટેલ	૧—૦—૦	
અવેરલાઈ ધૃત્વરલાઈ પટેલ	૧—૦—૦	
હીરાલાઈ બહેચરલાઈ પટેલ	૧—૦—૦	
જેઠાલાઈ ગોરધન	૧—૦—૦	
અનનલાલ કુલચંદ	૧—૦—૦	
ડા. વલ્લુભાઈ નગીનલાલ	૧—૦—૦	
માણેકલાલ ગુલાબરાય દેસાઈ	૧—૦—૦	
મોતીલાલ ગીરધરલાલ	૧—૦—૦	
વેદ જગનલાલ લલ્લુભાઈ	૧—૦—૦	
વેદ પુરુષોત્તમ ખુસાલભાઈ	૧—૦—૦	
કાળીદાસ ગલાભાઈ	૧—૦—૦	
મોતી વમળચંદ ગુચચંદ	૧—૦—૦	
સોમચંદ જગજીઆન રાહ	૧—૦—૦	
નગીનલાલ વમળચંદ તલાટી	૧—૦—૦	
અંબાલાલ કાળીદાસ કદોઈ	૦—૮—૦	
કરકના રાજ કલાણુમંગ	૨૦—૮—૦	આજકોને પિતળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ વહેંચી,
સુરસંજે		વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પા. પરલુભાઈ કાલકઝે	૧૭—૧૨—૦	
પા. રાહજી હરિભાઈએ	૧૫—૮—૦	
ખાલપા પંચાતના પટેલ	૧૨—૦—૦	સાચરૂઢ નં. ૩ના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કાનજીલાઈ ધનજીભાઈએ		
અમલેશ્વરના રાજ હમીરસિંહજી લક્ષ્મણસિંહજી રાણાએ	૬—૮—૦	આજાએને પિતળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
કલાટીના પા. વલ્લભભાઈ	૧—૦—૦	
અવેરભાઈએ	૬૦—૦—૦	આજાએને જર્મનસિંધુનાં ટાટ તથા પત્તાસાં વહેંચ્યાં.

શીંગામ	પાટાદના કાંદોર દાદાભાવા મરખડસિંહ તરફથી	૭-૦-૦	આળાઓને પ્યાલા તથા પતામાં વહેંચ્યાં.
નાંદીડા	પીપળીઆના પા. હાથીભાઈ હારભાઈએ	૨-૦-૦	રૂઢામાં પતામાં વહેંચ્યાં.
	આઈ ચંચળ પા. કરશન હીરાની વિધવાએ	૩-૮-૦	પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યાં.
	તવરાના પરમાર ખૂમાનમંગ ભાઈએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ઉમેર	મિ. અમરદાસ નારણભાઈ પટેલ	૩-૮-૦	પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યાં.
	મિ. ઝવેરભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. ગીરધરભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૩૦-૦-૦	"
	મિ. નાથાભાઈ વિહારીભાઈ પટેલ	૩૦-૦-૦	"
દીવ્યનગર	કાપરાનાં પટલાણી બાઈ ડાહીએ	૪-૦-૦	કાપડ વહેંચ્યું.
કલાનવા	રૂઢા કમિટીના મેમ્બરોએ	૧૬-૭-૬	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
દીવી	મિ. ગીરધર કાળીદાસ પટેલ	૧-૦-૦	કાંદોરના રાસ કંડમાં આપ્યો.
	હિંદુમાસ્તર મગનભાઈ જેઠા- ભાઈ પટેલ	૧૫-૦-૦	વડતાલ કલાસના વિદ્યા- ર્થીઓને જમાડ્યા.
	"	૧૬-૦-૦	"
પારખેત	પાટીદાર હોટાભાઈ કેશવ- ભાઈએ	૧-૦-૦	આળાસાચમેરીમાં આપ્યો.
વાગરા	પા. કુશીરા ગોપાએ	૬-૦-૦	આર માસ મુધી નિશા- નમાં પરબ બેમાડી.
દેરાલ	પા. દુર્લભ રૂઢાએ	૨-૦-૦	વીરમંદીર દવાખાનામાં દવા લાગ્યા તેના.
લખીગામ	પા. પ્રતાપસિંહ જેસંગી	...	ઉર્દુ રૂઢાના વિદ્યાર્થીને જમાડ્યા.
	ગામલોકા તરફથી	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	રૂઢા કમિટીના ચેરમેન મિ. જગમલ કરમને	૧૨-૦-૦	"
	મિ. માવજીભાઈ કાળાભાઈએ	૨૫-૦-૦	"
હાંસોટ	મિ. વેણીલાલ માણેકલાલ દેસા- ઈએ ચોતાની પુત્રીના રમણીયે	૧૬-૧૨-૦	ધડિયાળ કવર સાથે ભેટ આપ્યું.
		૨૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૧૭-૦-૦	"
		૨૦-૦-૦	કન્યાશાળા માટે બાંટીલ નં. ૧૨ ભેટ આપી.

સારંગપુર	જિજ્ઞાસીના મિ. કરસન રામસંગે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
છીંદા	રાહ હીરાચંદ નાગરદાસે પટેલ કરીલાલ કાળીદાસે	૨-૦-૦ ૨૦-૦-૦	મિદાર્ધ વહેંચી. મુખ્ય સ્કૂલ તથા મિશન સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
હાંસોટ	મિ. અમરુદ્ધરભાઈ અમર્યાસ બી. એ. તથા શેઠ હાજીમોહમદ ગુલામચાંદે	૧-૦-૦ ૧-૦-૦	ધોરણ ૪ થાના વિદ્યાર્થી ગુલામરસુલ રહેમાનને ચાંદીનો મેડલ તથા રા. ૧) શેકડો આપ્યો.
રત્નાગ્ર	પટેલ જ્ઞેશંગભાઈ કાલક- ભાઈએ	૧૨-૮-૦	કલાસના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા દરેકને એક પેસા પેન લાવવા સાર આપ્યો.

સુરત જિલ્લો

હાંતી	ગામલોહો તરફથી	...	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વેસુ	મુંબઈના શેઠ પેરતનજી ડોસા- ભાઈ મારકડે	૫-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ચોર્યાસી	એડન ખાતેની શેઠ એદલજી ફત્તરજી પટેલની પેદીના મેનેજર શેઠ રતનજી પેસ્ત- નજી પટેલે આ સ્કૂલની ગુલાકાત કરી	...	હિંદુસ્તાનનો નકશો સ્કૂલ- ને ભેટ આપ્યો.
ધનગામી સ્નારગામ	મિ. દોલતરાય નીજાભાઈએ આઈ અંબા તે કંચણ દાજી- ભાઈની વિધવાના ફંડમાંથી અનાવીલ સમાજ તરફથી મિ. મણીભાઈ ગલ્લાભાઈ દેસાઈએ મિ. રામભાઈ જીવણજી દેસાઈએ મિ. જોવિંદજી ગલ્લાભાઈ દેસાઈએ	૧-૦-૦ ૨૫-૦-૦ ૧-૦-૦ ૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં. કન્યાશાળામાં અનાવીલ ખાણાઓને ધનામ તરીકે આપ્યા. પતાસાં વહેંચ્યાં.
ભારા	વકીલ ગલ્લાભાઈ ભગવાન- દાસ મોદીનાં ધણીઆણી અ. સો. મહેન રદમાણી	૭-૮-૦	ગરબા ગવડાવી કન્યા- શાળામાં પિત્તળના દાગડા વહેંચ્યાં.

ચીખલી	મિ. રતનજી રધનાથજી દેમા- ધએ	૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં ભરત તથા રીતજી કામમા બેટ આપ્યા.
ખરસાડ	મિ. વમનજી શુભાબલાજી દેમાધએ	૩-૦-૦	કન્યાશાળામાં મિડાઈ વહેચી.
	"	૩-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલમાં મિડાઈ વહેચી
	મિ. દયાળજી ગમભા- દેમાધએ	૩-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ માટે પુસ્તકો લાવવા સાડ આપ્યા.
મોર	મિ. કેશવભાઈ કાળિદામે	૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીને માકર વહેચી.
	"	૧૦-૦-૦	સુરનની હોરિપટલની હોટ- રી ખરીદવા માટે તથા ધનામ મળે તે છોકરાના હિનાથે વાપરવી.
વાઘઢીપા	મિ. સુજોષમા તરુધી તેમના મહંમ ધર્મપતિ બાદ મણીના પુન્યાર્થે	૮-૦-૦	પરખમાં આપ્યા.
	ધાર્મી કાલાભાઈ કન્યાજી તરુધી મહંમ નરુદુલ્લ- ભના રમણીયે	૬-૮-૦	પરખ માટે વારણો આપ્યા.
કીમ	મે. મામલતદાર માહેજે	૨-૦-૦	પતાસા વહેચ્યા.
ગોનવાડા	મિ. મંગીદામ મહેતાના મગા મિ. ધારગલગરે વીઝીટ કરી	૫-૦-૦	પતામાં વહેચ્યા.
આડાગધુ	મિ. જેટીમનદામ ધરજારામે પોતાની પુત્રીને નિગાળે જેસાડી તે પ્રમંજે	૮-૭-૦	કન્યાશાળામાં પતામાં વહેચ્યા.
ચીખલી	મિ. ચતુરભાઈ કાલાભાઈ અમીને	૫-૦-૦	"
	મિ. મગનવાલ લક્ષ્મીદામ કાયરથે	૧-૧૨-૦	"
	મિ. પગ્ગોત્તમ છીબાભાઈ અને હરગોવિંદદાસ નાગરજી ચુકારે	૧-૧૨-૦	"
માણેકપોર	મેડ હોરમમજી પેમ્તનજી કાસદ તરુધી	૫-૦-૦	ગરીબ છોકરાને એટ પેનો વહેચી તથા બાળ લાલજેરી માટે આપ્યા.
	"	૫-૦-૦	
	નામલોકો તરુધી	૨૫-૦-૦	

ગોઠ	મિ. રામભાઈ દરખાલાઈએ	૧૧-૦-૦	મોટું ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
આમધર	મેમ્બર શાહ નગીનચંદ પ્રેમચંદ	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
નીઝર	પથરાડીઆના ડાહ્યાભાઈ પ-રસોતમે	૭૦૧-૦-૦	પરખનું મકાન બાંધ્યું.
	પથરાણુના ગામલોઢો તરફથી	૧૦-૦-૦	બાળ લાયબ્રેરીના પુસ્તકો લઈ આપ્યાં.
	કણ્ણાઈના ગામલોઢો તરફથી	૫-૦-૦	બાળ લાયબ્રેરીના પુસ્તકો લઈ આપ્યાં.
	ગોઠવાના દેશવભાઈ ભગવાન	૪-૦-૦	બાળ લાયબ્રેરીના પુસ્તકો લઈ આપ્યાં.
	બારડોલીના મહેરબાન મામ-લતદાર સાહેબ કૃષ્ણલાલ લક્ષ્મીભાઈ મહેતા	૫-૦-૦	રકાઉટને કપડાં પટા વગેરે લેવા આપ્યાં.
	નસરવાનજી બીખાભાઈ મોટા તા. શે. બો. ના પ્રે. સાહેબ	૫-૦-૦	રકાઉટને મોળ લેવા આપ્યાં.
	પથરાડીઆના વલ્લભ પરભુમે	૧૦-૦-૦	પરખ માટે પિત્તળનું બેડું લઈ આપ્યું.
	પથરાડીઆના કારા વલ્લભ	૪-૬-૦	લોટો તથા પ્યાલા લઈ આપ્યાં.
	અનેના ડાહ્યાભાઈ છીતાભાઈ પોલિસપટેલે	૫-૦-૦	રકાઉટના કપડાં લેવા આપ્યાં.
	પથરાડીઆના ગોઠળભાઈ ભ-ગાભાઈ	૫-૦-૦	"
	સાલોડ નીઝરના કોળીપંચ	૫-૦-૦	"
	પથરાણુના દેવીબેન ખુશાલ કુંવરજી પેમાના માતૃશ્રીએ	૨-૦-૦	લોટો તથા પ્યાલા લઈ આપ્યાં.
જરવાડા	સ્કુલકમિટિના મેમ્બર મુખા-ભાઈ છીખાભાઈ પટેલે	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. લક્ષ્મીભાઈ દુર્લભભાઈ નાયકે	૧-૮-૦	"
ઉટડી	મિ. રમણલાલ છોટુભાઈ દેસા-ઈએ પોતાના પિતાના પુણ્યાર્થે	૭-૮-૦	બાળાઓને ૨૪ વારનો તાકો સીવણુ સાર આપ્યો.
તીચલ	ડૉ. ધનંજય શીરજીભાઈ પટેલ તરફથી	૧૦-૦-૦	ચણા વહેંચવા સાર આપ્યાં.
	"	૭-૦-૦	લાયબ્રેરી માટે કબાટ સાર આપ્યાં.
	શ્રી નરસિંહ આતમારામે	૮-૦-૦	દર સોમવારે ખીસ્કીટ વ-હેંચવા સાર આપ્યાં.

ત્રીય	સ્કૂલકમિટિના સભ્ય મિ. ભાણુભાઈ કાનજીએ મિ. રમણરાય એમ. તાતી- આએ પંડિત શિવકુમાર મહેશદત્તે	૧-૨-૦	બાળપોથી વહેંચી.
		૨-૦-૦	સ્લેટા વહેંચી.
		૪-૮-૦	ચોપડીઓ તથા પેન પે- ન્સિલો વગેરે વહેંચી.
ટાન્ડ	મિ. છોટુભાઈ પરાગજી દેશાઈએ	૮-૧૨-૦	પહેલા નખરે આવનાર દરેક વિદ્યાર્થીને ચોપ- ડીઓ આપી તથા ગરીબ વિદ્યાર્થીને પણ આપી.
સરાવ	મહેતાજી કશનજી ખંડુભાઈએ મિ. ડાહ્યાભાઈ લાલભાઈએ	૫-૧૫-૦	પાસ થએલી ૧૯ છોકરી- ઓને રંગીન ખાદીના કકડા વહેંચ્યા.
		૧-૦-૦	ચોથા ધોરણમાં પાસ થએલાને ધનામ આપ્યું.
વરેડી	ગામલોકો તરફથી સ્કૂલકમિટિના મેમ્બર મિ. મહમદ મુસેજી પટેલે	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
		૬-૦-૦	દરેક ધોરણમાં પહેલે નં. પાસ થનાર વિદ્યાર્થીને રૂ. ૧ નું ધનામ વહેંચ્યું.
	ખડુધાનના શેડ હાજીમહમદ મસૂદ કોટવાળે	૧૩-૨-૦	ચો. ૧ લાથી ધો. ૫ સુ- ધીમાં ગરીબ વિદ્યાર્થીને પુસ્તકો વહેંચ્યા.
અંચેલી અડાજી	મિ. કુંવરજી લાણુએ મિ. મગનલાલ ખહેચરલાલ રાવળ	...	વિદ્યાર્થીઓને જન્મોડયા.
		૧-૦-૦	બાળાઓ માટે ગરબા સાર પિત્તળતી પાઇપો કરાવવા માટે આપ્યા.
	પટેલ લાલભાઈ ગીરધરભાઈએ	૦-૮-૦	"
	મિ. દરિભાઈ નાગજીભાઈએ	૧-૦-૦	"
	શાહ હીરાચંદ કેશરજીએ	૦-૮-૦	"
	મિ. પ્રભુચંદર નગેરામ વ્યામે	૧-૦-૦	"
વેસુ	મુખ્યધના ગેટ પેસ્ટનજી ડાસા- ભાઈ મારકરે	૩૦-૦-૦	શાળાપયોગી પુસ્તકો વહેંચ્યા.
ઉમરા	સ્કૂલકમિટિના મેમ્બરો તથા ગામના સદગૃહસ્થોએ બાકડા કોઓપરેટીવ સોસાયટી તરફથી મળ્યા છે.	૨૫૬-૪-૦	૧૬ જોડી કેરો વિદ્યાર્થી- ઓને ખેસવા સાર કોટ આપી.
	ગામના સદગૃહસ્થો તરફથી	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જન્મોડયા.
ડોહરા	કલવાડાના દરજી ડાહ્યાભાઈ ફકીરભાઈ ટોપીવાલાએ	૧૮-૦-૦	મડિયાળ કોટ આપ્યું તથા વિદ્યાર્થીઓને મિ- ઠાઇ વહેંચી.

ખેરલાવ	શેઠ જ્યેષ્ઠ હિમેશ્વરે શેઠ અમરચંદ નરસંઘજીએ	૧૦—૦—૦ ૫—૦—૦	કાળાપરજના છોકરાઓને કપડાં વહેંચવામાં આ વ્યાં છે.
વેસુ	ધનામદાર સાહેબ મીર અબ્દુલ રહેમાન સાહેબે	૨—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ઉમરસાડી	મિ. બાવાભાઈ દુર્લભભાઈ દેસાઈએ	૨૦—૦—૦	છોકરાઓને ચાલતી ચો પડીઓ તથા સ્લેટપે વહેંચ્યાં.
	રાખીવાળા મિ. રૂઘનાથજી બાવાભાઈ દેસાઈએ	૨—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
કલશાણુ	મિ. રૂઘનાથજી મોરારજી દેસાઈએ	૨૨—૦—૦	ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
		૨—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
ઉમરસાડી	મિ. દયાળજી જુલાભાઈ દેસાઈએ	૫૭—૦—૦	છોકરાઓ માટે બાંકડા નં. ૮ ભેટ આપ્યા.
રાંદેર	મિ. આત્મારામ નારણદાસ દેસાઈએ	...	બાળાઓને જમાડી.
કમાલછોડ	પટેલ લક્ષ્મભાઈ નારણજીએ	૧૦—૦—૦	બુટવાડા કલાસના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વેસુ	શેઠ ધનજીભાઈ માણેકજીએ	૨૦—૦—૦	નામદાર શહેનશાહની શા- લગીરીના પ્રસંગે મિદાઈ વહેંચી.
ગણદેવી	ગૃહ કળાઓના લોકો તરફથી	૨૫—૦—૦	સ્કૂલનું મહેન બંધાવી આપ્યું તથા વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
	શ્રી. બો. મેમ્બર જુલાભાઈ નારણભાઈ પટેલે	૩—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.

રાજપીપળા સ્ટેટ

લાજરસ	પા. રામદાસ દેસાઈભાઈએ તેમના સ્વ. પિતાના સ્મરણાર્થે પટેલ દેસાઈભાઈ જેસંગભાઈની મરણકીયા પ્રસંગે	૫૫—૦—૦ ૪૦—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
ઉમરલા	શાહ દેવજીભાઈ મનજીભાઈએ શેઠ દેવજી મનજીએ	૧૦—૦—૦ ૩૦—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સોડગામ	મહંતરામ રત્નદાસજી રણુજી- ડદાસજીએ	૨૭—૧૩—૬	તથા પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
આમલેયા	દેસાઈ શંકરભાઈ પ્રાગદાસે પેતાનાં સ્વ. માતૃથીની ઉત્તરકીયા વખતે	૨૦—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

હરસ	મોટા કરારાના રાય બહેચર- ભાઇ નરસિંહભાઇએ	૧૫-૧૦-૦	બાળાઓને જર્મનસીવ- રના ખાલા વહેંચ્યા.
મરવા	રાજપીપળાના ધાત્રી ત્રીજો- વન પુરખોત્તમ તરફથી કારવણના પા. વિઠ્ઠલભાઇ નાથાભાઇએ	૮-૮-૦	બાળાઓને જર્મનસીવ- રના જામ વહેંચ્યા.
	બહાદરપુરના દેશાઇ શંકરભાઇ વિઠ્ઠલભાઇએ	૬-૧૫-૦	,, પિત્તળના જામ વહેંચ્યા.
	દેશાઇ ભાઇલાલભાઇ કારી- ભાઇએ	૧૮-૦-૦	,, જર્મનસીવરના જામ વહેંચ્યા.
	દેશાઇ શંકરભાઇ વિઠ્ઠલભાઇ તથા દેશાઈ ભાઇલાલભાઇ કશીભાઇએ	૧૮-૦-૦	,, ,,
	લીંબેટના પટેલ ગંબીરસિંહ કાળાભાઇના સહગત દીકરી સુરજ્યાના પૂન્યાર્થે	૫-૦-૦	પરખમા આપ્યા.
ઝગડીયા	મોશ્ત્રાના પા. મંગળભાઇ નાથાભાઇએ	૩૦-૦-૦	બાળાઓને મિઠાઈ તથા સુતરાઉ નાના ઉમાલ વહેંચ્યા.
ઓળી	,,	૧૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને ખાદીના રમાલ તથા સોનેરી સચનો નામતી ચોપ- ડીઓ વહેંચ્યા.
	,,	૧૨-૦-૦	બાળાઓને જર્મનસીવ- રના ખાલા રકાખી તથા ભગવદગીતાની ચોપડી- ઓ વહેંચ્યા.
લાહરસ.	બુવાના પટેલ લક્ષ્મીભાઇ બ- હેચરભાઇએ	૧૦-૮-૮	બાળાઓને જર્મનસીવ- રના જામ વહેંચ્યા તથા લમ ચએલી કન્યાને જર્મનનો પેચવાળો લોટો આપ્યો.
	કરારાના રાય ત્રીજોવનભાઇ બહેચરભાઇએ	૧૭-૨-૬	બાળાઓને જર્મનસીવ- રના ખાલા રકાખી નં. ૧૦૫ વહેંચ્યા તથા પર- ણનાર કન્યાઓને રૂ. ૩૦ ની દેકને સાડી આપી.
રાણીપરા	પટેલ દેશાઇ પરખોત્તમ ના- રણદાસે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	,,	૫-૭-૬	પરીક્ષા વખતે ચોપડીઓ વહેંચ્યા.
પાણ્યા	સીસોદરાના પટેલ મેરભાઇ પ્ર- ભુદાસના દીકરાના લમ પ્રસંગે	૨૦-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળના ખાલા રકાખી વહેંચ્યા.

રાજપારડી	ઉધરાતદાર પટેલ પરસોત્તમ ભવાનબાઇએ	૪૫-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
	ચુનીલાલ દરસનદાસને ત્યાં એમની દીકરી સંદનનું લગ્ન મહેશદાવાદના શા. ઓચ- વલાલ ભોગીલાલ સાથે થયેલું તે નિમિત્તે	૦-૬-૦	બાળાઓને ચાલા વહેંચ્યા.
	" "	૫-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા- શાળામાં ચાલા વહેંચ્યા.
ખાણેયા	પટેલ પુરુષોત્તમ ભવાનબાઇએ દેસાઇ ચીમનલાલ ધરભાઇએ પોતાના નાનાભાઇ ગુજરી ગયેલા તે નિમિત્તે	૧૮-૧૨-૦	બાળાઓને જમાડી.
ધારાલી	ગામશેઠાએ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
અશા	નિર્દોષી ભંકતરાજ શ્રી લક્ષ્મી- દાસજીએ જન્મગાદીમાં પા- રણું નિમિત્તે	૩-૦-૦	સાકર વહેંચી.
ધારાલી	પટેલ છીતાબાવા નાગજીબાવા તથા નદારસિદ્ધાબાવા હિમે- દયાવા તથા રૂપસીંગબાવા લક્ષ્મણ બાવાએ મળી	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને તથા બા- ળાઓને જમાડી.
ખાણેયા	પટેલ શંકરભાઇ કેશુરભાઇએ પોતાના દીકરાની વધુ ગુજરી જવાથી તે નિમિત્તે	૧૫-૦-૦	કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
	" "	૨૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીને જમાડ્યા.

મહિકાંકા એજન્સિ

અમીચેરા	શેઠ બાલાલાલ કુંગરસીએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
જાડેદરા	બેદોરા દલીચંદ લીલાચંદ મોદીલના શાસ્ત્રી કેશવલાલ અમૃતલાલે	૧૫-૦-૦	" "
	મોદીલના ઠાકર, કેશવલાલ સદાચીવે	૧૬-૦-૦	૫૨૫ માટે આપ્યા.
	કુન્જેડીઆના ત્રયાડી બાપુલાલ નયુરામે	૫-૦-૦	" "
	" "	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	" "	૫-૦-૦	૫૨૫ માટે આપ્યા.
	" "	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	" માંધી હાથીલાલ નાનચંદ અમદાવાદના મિ. ચમનલાલ લક્ષ્મણમે	૧-૪-૦	૫૨૫માં આપ્યા.
	" "	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.

સીદાવાડા	હાકોર હિદેસિંગ વળેસિદહ	૭-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	હાકોર નેસંગજી બેગરજી	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	હાકોર ગોપાળજી કર્નેજીએ	૧-૦-૦	"
	વાળંદ શંકર રણછોડે	૧-૦-૦	"
	દહેગામના દાણીનાચભાઈ	૩-૪-૦	માસિક પ્રમાણે આપી
	ધેલાભાઈએ		ગોમાસું આવતાં સુધી
	કરખજીના મુવાડાના હાકોર	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ગજભસિંગ હુમરભાઈ તથા		
	સદાભાઈ રતનસિંગે		
દેદરા	તાલુકદાર દરબારશી તખ્તસિ-	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	દહ મધાભાઈએ		
સીદાવાડા	પા. બાલાભાઈ મળજીએ	૧૦-૦-૦	"
	ગામના મતાદાર હાકોર સાહે-	૧૪-૮-૦	"
	ગોએ		
	વાળંદ શંકર રણછોડે	૧૦-૦-૦	"
		૧-૪-૦	દૂધ પાતું.
	પટેલ દાંભાભાઈ બેચરભાઈએ	૧૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મતાદાર હાકોર ગંગાભાઈ ધેલા-	૧૧-૦-૦	"
	ભાઈની વિધવાએન શ્રી શૂલ-		
	બાએ		
રણાસણ	મુયાર બીખાલાલ રામચંદ	૩૫-૦-૦	"
	તથા મુયાર સુનીલાલે મળી		
સીદાવાડા	રૂદ્રા કમિટીના મેમ્બર પટેલ	૧૦-૦-૦	"
	આદરભાઈ દેસાઈભાઈએ		
	પટેલ દોલ્લાભાઈ કીસોરભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
પેથાપુર	ગહુમ ઇલાભાઈ દકમચંદ	૩૦-૦-૦	બાળાઓને કાપડ તથા
	તરકવી સા. દેવવસાલ કચ		મિદાઈ વહેંચી.
	સદાસે		
પુનાદરા	મે. હાકોર સાહેબશી શિવ-	૨૫-૦-૦	અગ્રેની રૂદ્રા તથા કેરરીયા
	સિદહજીએ		રૂદ્રાના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડયા તથા મિદાઈ
			વહેંચી.
		૧૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
સાન્યળ	રવ. ડા. શ્રીકમલાલ અંબા-		કન્યાશાળા માટે ભાડાનું
	લાલના પૂરવાર્યે તેમનાં		મકાન વપાવવામાં આવ્યું
	વિધવાભાઈ શક્તિએ તેમના	૬-૦-૦	તથા બાળાને કાપડના
	દીકરા બચુલાલ શ્રીકમલાલ	૪-૦-૦	કપડા તથા પતરાસાં
	મારફતે		વહેંચ્યાં.

અમદાવાદ જિલ્લો

હિરમાનાખાદ	પા. ત્રંબકદાસ બહેચરદાસે	૨—૮—૦	મિદાઇ તથા અવાણ વહે'ચી
મુગલજ	હિતરમંજના પા. ડાહ્યાભાઈ	૨—૦—૦	મિદાઇ વહે'ચી.
	હાથીભાઈ એ		
	પીઝના પા. છોટાલાલ કાળી-	૨—૦—૦	"
	દાસ વગેરેએ		
	અસલાલીના પા. ભુલાભાઈ	૨—૦—૦	"
	મકનદાસે		
	વહેલાળના શા. કેશવલાલ પા-	૨—૦—૦	"
	નાચંદ તથા આંબલીઆરાના		
	શા. રણછોડલાલ હરગોવનદા-		
	સ તરફથી		
જેતલપુર	પા. નાથાભાઈ કેવળદાસે	૪૦—૦—૦	મુખ્ય રફૂલ તથા કન્યા-
			શાળાની બાળાઓને
			જમાડી.
	બાઈ અંબા ત્રવાડી શીવરામ	૪૦—૦—૦	"
	છગનલાલની વિધવાએ		
અગલજ	પા. પ્રભુદાસ વીદાભાઈએ	૪૫—૦—૦	કન્યાશાળાની બાળાઓને
			જમાડી.
	હિતરમંજના પા. ડાહ્યાભાઈ	૪૫—૦—૦	જર્મન સિલ્વરના રકાબી
	હાથીભાઈ એ		ખાલા બાળાઓને વ-
		૨—૦—૦	હે'ચ્યા તથા મિદાઇ વહે'ચી
	પીઝના પા. છોટાલાલ કાળી-	૪૫—૦—૦	જર્મન સિલ્વરના રકાબી
	દાસ તથા પા. ડાહ્યાભાઈ		ખાલા વહે'ચ્યા તથા
	અંબાલાલ તથા મિ. ચતુ-		
	રભાઈ મથુરભાઈએ	૨—૦—૦	મિદાઇ વહે'ચી.
	અસલાલીના પા. ભુલાભાઈ	૨૫—૦—૦	બાળાઓને પિત્તળના રકા-
	મકનદાસ તરફથી		બી. ખાલા વહે'ચ્યા તથા
	ગં. સ્વ. બહેન રૂપાળીબાએ	૨—૦—૦	મિદાઇ વહે'ચી.
	વહેલાળના શા. કેશવલાલ પા-	૨—૦—૦	બાળાઓને મિદાઇ વહે'ચી.
	નાચંદ તથા આંબલીઆરાના		
	શા. રણછોડલાલ હરગોવને		
હાંસોલ	અચેરનાં બાઇ નાથી પટેલ	૨૨—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
	લલાભાઈ ગોપાળદાસની		
	વિધવાએ		
હીરાપુર	પા. છવાભાઈ ત્રીકમદાસે	૨—૦—૦	પતાસાં વહે'ચ્યાં.
	પા. સોમાભાઈ વિઠ્ઠલભાઈએ	૨—૦—૦	"
	શા. છોટાલાલ 'સુરચંદ'	૨—૦—૦	"
	શા. શકરચંદ મળચંદ	૨—૦—૦	"

શા. કેશવલાલ બ્રહ્મરદાસે	૩૦—૦—૦	રફૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
પા. બહેચર મથુર બાપુજીએ	૨—૦—૦	દૂધ પાચું.
બાકરાલના પા. હથ્થરભાઈ ભુલાભાઈ એ	૩૦—૦—૦	રફૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા
ગામડીના પા. ઉમેદલાલ જ ગનભાઈએ	૨—૦—૦	પતામા વહેંચ્યાં.
	૨—૦—૦	પતાસા વહેંચ્યા તથા
	૧—૮—૦	કંડમાં આપ્યાં.
અગાલજ પરદોલ કુબડચલ	૮૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	૩૦—૦—૦	”
	૩—૦—૦	મુખ્ય રફૂલ તથા કન્યા-શાળામાં ચોપડીઓ તથા રહેટો લાવવા સાડે રોકડા આપ્યાં.
ઓગાલુ	૨—૦—૦	સાકર વહેંચી.
	૨—૦—૦	બાળાઓને કકડા વહેંચ્યાં.
	૩—૦—૦	ધનામ કંડમાં આપ્યાં.
મણીપુર	૧૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
રેથલ	૮—૦—૦	પિત્તળના પ્યાલા વિદ્યાર્થીઓને વહેંચ્યાં.
ધડી	૫૧—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	૫૧—૦—૦	”
તગડી	...	...
નરોડા	૧—૪—૦	સાકર વહેંચી.
	૧૦—૦—૦	મુખ્ય રફૂલના ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ વહેંચી તથા મુખ્ય રફૂલ તથા કન્યાશાળામાં પનાસાં વહેંચ્યાં.
જેતલપુર	૪૦—૦—૦	મુખ્ય રફૂલ તથા કન્યા-શાળાના બાળકોને જમાડયાં.
ધનવાડા	૧૦—૦—૦	પિત્તળના પ્યાલા રકબી વહેંચ્યાં.
	૧—૦—૦	સાકર વહેંચી.
	૨—૦—૦	બાળાઓને કકડા વહેંચ્યાં.
	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયાં.

નાદિગ	રક્ત કમિટીના મેમ્બર પા. સોમાલાઈ દાહલાઈને ત્યાં અમીન સારાલાઈ હવાલા- ઈની જન આવેલી તે પ્રસંગે	...	પ્યાલા તથા પતાસા વહે'ચ્યાં.
ખેરકટી	ગામના તાલુકદાર તથા ગૃહરથો, તરફથી (મિ. જડુભા હજી- લાઈ તાલુકદાર તથા મિ. જગજીવનદાસ દુર્લાલદાસ મહેતાએ)	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કેર	પટેલ અમયા મોરાર વરમોરાએ	૧૧-૪-૦	
પુંસરી	શા. મનમુખલાલ ગણપતદાસે પરીક્ષા વખતે	૨-૦-૦	પતાસાં વહે'ચ્યાં.

જોઈએ છે.

અનુસવી ટ્રેન્ડ શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ અને એક મેટ્રીક પાસ
યએત્ર. તાકીદે નીચેના શીરનામે પત્ર વહેવાર કરો.

અખબાસલાઈ અખદુલ્લાલાઈ-સેક્રેટરી.

(ટી. વી. રેલ્વે). એમ-એમ. રપે. રક્ત. રનાંત્રા.

શાળાપયોગી ક્રોક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ. આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦
- *૨. સરળ કન્યાનામું. આ. ૧ કી ૦-૨-૬
- *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી. ૦-૨-૦
- *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જો
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦
૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ધા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૧-૬-૭ એકઠીનાં કબજેની વ્યુત્પત્તિ સહિત)
૬. નવું સરળ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી. ૦-૪-૦
૭. ગુજરાત પ્રાંતની જુગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬
- જુગોળવિદ્યાના સપળા જાણીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.
મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,
ડે. પાનકોર નદિ—મુ. અમદાવાદ.
પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડાળના માણ ડે. એ. ઇ. મુ. કપાવંજ.

કમિશનમાં વધારો .

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિરાળમાં ટેક્ટરબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ કાળજી { શુભરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ થાનાં { દરેક નંબરની કિંમત બે આના }

શામ્લ, મ્યુનિસિપલ, ટ્રાફિકોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાખાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ બે બાળકો અને ગ્રિક્ષકોમા સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમેા નમ્રવાચે વિનંતિ કરીએ છીએ. હવેલી સરના વિદ્યાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક ભાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને રાતિને બેધ ચોખ્ખું મનસાફ આપશો.

૨૫૦ અને તે હપરાત કોપિ જરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલવે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને જાંઘલેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીટ જેને ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બેકસમાં એક નંબરની ટકન ખારની કિં. રૂ. ૧૫૫

મુંબઈ-કાદિલાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી ચાનાના મહિર સામે દુકાન, નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પન્ડિત નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ.

ગાંધી-એચ. વકીલ કાઠર્જી, સારા બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં ટેક્ટરબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

અ. નાનાં મેસર્સ-મેસર્સ એન. ડી. મલેતાની કું.

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

ડે. ૩૬૭ કાળવેળા-મુંબઈ

પ્રાથમિક શાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ ભાગ : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]

બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ ભાગ : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ ભાગ : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ થી : કિ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ થી : કિ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ થી : કિ. ૦-૩-૦

મફત : ધોરણવાર સામગ્રી પચીસ પ્રત ઉપર પદ્ધતિવિભાગનું પુસ્તક.

ગુજરાતની ગુણવત્તા, કર્તી-વડલભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ ૦-૪-૦

મુંબઈ દરજ્જાની ગુણવત્તા. } કર્તી-પ્રીતમરાય વગરણ દેસાઈ ૦-૫-૦

દિલ્હી મનની ગુણવત્તા. } કર્તી-પ્રીતમરાય વગરણ દેસાઈ ૦-૫-૦

વાનગીની ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દલસુખરામ ચુનીલાલ ત્રિવેદી ૦-૪-૦

વિદ્યા ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન. બાલુભાઈ લક્ષ્મણભાઈ કાજી ૦-૧૨-૦

શાળાગોષ્ઠી દિલ્હીસ્તાનનો ઇતિહાસ. (રાજ્યબંધારણ સાથે) ૦-૧૪-૦

કર્તી-મગનલાલ માણેકલાલ ધોળશીઆ.

વેપારવિજ્ઞાન અને દેશીનામું. કર્તી-દુર્ગાશંકર શિવશંકર યાચિક. ૦-૬-૦

ગુજરાતી કોપીયુક નંબર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

ગુજરાતી કોપીયુક નંબર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો.

અખો:-મેનેજર, શ્રી ગુજરાત એડિટિંગ-પ્રેસ બુકડીયા,

રતનપોળને નાદે, રીંગરોડ, અમદાવાદ.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[વિષય-સાદરલાલ અમૃતલાલ દવે]
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ધણી લખાયા છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને શૈલી એવા સુંદર છે કે બાળક ગુન્નવાયા સિવાય આ કદિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલોમાં લખાવ કરવું જોઈએ

પુસ્તક ૧ હ ૦-૩-૦

,, ૨ જી ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પ્રકળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઠાઈ પછી ભૌગોલિક થએલા

ફેરફારો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના બધાં વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. બીજાં જુની ઢગથી લખાએલો અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતા આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષે પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૦૦-૦૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેકે દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધાં વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું ધણું જરૂરનું છે

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

ગુજર્મી ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાય-
મિક યાજ્ઞાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દ્રષ્ટિથી ધ્યાનએલું

સરળ બાળ અંકગણિત
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

અનાર

કોગીલાલ હેશવલાલ પટવાડ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

અને

કમલનથ દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

ગુજર્મી ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા ગેસ્ટર્ન ઈડિશિયા સ્ટેટ્સ એજન્સિએ
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

કિંમત ૦-૩-૦

શબ્દનસ પરીક્ષા માટે ધણેજ ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભગાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ, અને
મણુલાલ સ્વમીલાલ કાકર.

કિંમત ૦-૧૨-૦

હાલના જમાનાને અનુસરી ઉત્તમ
રીતે શિક્ષણ આપવું હોય
તો વાંચો

બાળઅભ્યાસ.

અને

શિક્ષણપદ્ધતિ.

આ પુસ્તકોમાં ગાનસંસ્થાની તેમજ
શિક્ષણસંસ્થાની હેતુમાં હેતુની ટંખની
રોપી કાઢવામાં આવેલી હકીકત સરળ અને
સચ્ચ શૈલીમાં મૂકવામાં આવી છે.

લેખક-મૃ. હી. ચોકસી એમ. એ
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ

ગુજર્મી ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતંખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

બનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારાવધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી

એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-૧૨-૧૯૩૬ની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળા ભેંધશે તો વળી તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાના છઠ્ઠા તથા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા
ધોરણ સારે

આરોગ્યવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજ્ઞરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી
છઠ્ઠા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજ્ઞરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

ઇનામ માટે વર્ગીકૃત યાદી :

ધોરણ સાતમું:—કુરસદ ૦-૪-૬; ખાળવિકાર (૧) ૦-૧૨-૦; બ્રહ્માંડનો ભેદ ૩-૮-૦; ખાળવિકાર (૨) ૦-૬-૦; પારસમણીની શોધ ૨-૦-૦; પાંડવ યુદ્ધ નિવાસ ૦-૧૨-૦; અખો ૦-૪-૦; જગતની ધર્મશાળામા ૦-૧૦-૦.

ધોરણ છઠું:—ટોલ્સ્ટોયની ૩ વાર્તા ૦-૫-૦; મિખાઈલ ૦-૧-૦; ભૂલભૂલામણી ૦-૧-૦; બલિદાન ૦-૫-૦; મેધધનુષ ૦-૪-૦; કોલસા કાકા ૦-૫-૦; દેવી ચૌધરાણી ૧-૮-૦; મધપૂડો ૦-૧૨-૦.

ધોરણ પાંચમું:—ભીષ્મ ૦-૪-૦; જયજનરંગ ૦-૬-૦; સખરસ ૦-૩-૦; ખીરબલનો બન્ધુ ૦-૮-૦; કીર્તિસ્તંભ ૦-૪-૦; ખરેખરી વાતો ૦-૩-૦; પ્રસ્તકાલય ૦-૨-૦; રસિકની પેટી ૦-૪-૦.

ધોરણ ચોથું:—બંગાળી ખીરબલ ૦-૬-૦ મૂરખરાજ ૦-૮-૦ કસુંબર ૦-૩-૦; સવાકાની આપવીતી ૦-૧-૦; ખાળ ડાયરી ૦-૩-૦; ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૨ ૦-૪-૦;

ધોરણ ત્રીજું:—બકુલ ૦-૬-૦; નીલમ ૦-૬-૦; ધૂપસળી ૦-૪-૦; સોનાકુમારી ૦-૪-૦; સારંગીવાજો ૦-૨-૦; ખરશીપુરી ૦-૪-૦; મોતીના દાણા ૦-૫-૦; રિક્કિટિક્કી ૦-૪-૦; તોફાની ટિપુડો ૦-૬-૦; જાદુઈ દાર ૦-૪-૦.

ધોરણ બીજું:—કેરીનાં ભજ્યા ૦-૩-૦; મોસાળની મોજ ૦-૩-૬; નવનીત ૦-૩-૦; ગધેડાનું રાજ ૦-૧-૦; રમકડાંની દુકાન ૦-૧-૦; સિપાઈ દાદા ૦-૨-૬; મકનો મરતાનો ૦-૧-૬.

ધોરણ પહેલું:—ચોપગાંતી ચતુર્થાઈ ૦-૪-૦ હાથી ધમધમ ચાલે ૦-૧-૦; નવનીત ૦-૩-૦; લાડકાંચો ૦-૪-૦; વાધોનું વન ૦-૪-૦; એક હતો કુતરો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૧ ૦-૩-૦.

કન્યાઓ માટે:—ખાપણાં ૦-૫-૦; બેટરી ૦-૬-૦, કાકી ૦-૩-૦, દરેક ઝી વાચે ૦-૩-૦ અધીગના ૦-૪-૦.

આ તમામ પુસ્તકો મંજુર છે. લખો:—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, કેળાંપીઠ, સુરત

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં

શાળોપયોગી પુસ્તકો

તરણ અમુલખંડાય દેસાઈ કૃત.		ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦	અભાઉદીન અને	
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦	રેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦
બાળારીર (સ્કાઉટ વિષે)	૦-૮-૦	બાળસંગીતમાળા	૦-૩-૦
દસરત અને દિલ	૦-૧૨-૦	(દારમનિયમ ગાઈડ)	
ધરમાં અને ખડાર	૦-૧૨-૦	સાહિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૦
રમવાની રમતો		અમદાવાદ રાહરની ભૂગોળ	૦-૩-૦
આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨	૦-૧-૧	*સરળ શું/રાતમાં તની ભૂગોળ	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧	૦-૩-૦	મુંબઈલાકો (દિ'કુસ્તાનસહિત)	૦-૫-૦
" " ભા. ૨	૦-૪-૦	બાળગીત	૦-૧-૦
ચતુરદશ આખ્યાન	૦-૪-૦	બાળિકાગીત	૦-૧-૦
બીમસાતુર્ય	૦-૪-૦	*શાળોપયોગી વાર્તાઓ	
વીર અભિયાન્યુ અને		ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૦
મહલાક	૦-૮-૦	શું/રાતના પ્રતિદાસની	
		સહેલી વાર્તા.	૦-૪-૦

વ્યાકરણ જેવા કઠિન, શુષ્ક, અને નિરુપયોગી લાગતા વિષયને સરળ, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો.

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર

વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૧ લો	૦-૩-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૨ લો	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા. ૩ લો	(ઉપાય છે)

રચનાર:—શંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
નારણભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. માધે વ્યાપવર્તુ કે દગોએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની કાન કવાઈ છે જેમાં પ્રાર્થનિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાનની ચોપડીઓ ત્યાં કોપિ, કોઈંગ, નોટબુકો, રખર, પેન્સિલ, પૂટ, કંપાસ, હોલર, કાચ જે રે ધખાજ કીદાયત ભાગથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવશે રેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ ડિયન તથા કમિશન જેવા અને રખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાતી રો. બીજેથી પુસ્તકો વગેરે મરીતાં પડેલાં દગારી મુદ્દાકાત લેવા વિનતી છે.

ચંદુલાલ મળીલાલ પરીખ | રમણિક પી. કોઠારી
રીચીરોડ—અમદાવાદ. | અગમતા શુક્રદીપો, રીચીરોડ—અમદાવાદ.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

Examinent School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ડિસેમ્બર સને ૧૯૩૩

“ તવા જમાનામાં તવા મુધાગ અને પ્રગતિમાન માણુમની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-પદ્ધતિના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને જરૂર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યના દઢ અને ધીમા વિકાસને સીધે વધારે કાળા ધએલા હોડો હાલના કરતાં વધારે ચારી યોજતા ઘડી કાઢશે ”

✽

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)

મૂળભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે રા ટેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ દક સ્વાધીન ગણ્યા છે)

ધી “કાવમ ડ અયુજિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ જનવાલે બાપુ સલામીસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	કેળવણી સમાજ ૧૯૩૩ (ડિરેક્ટર સ્કૂલબોર્ડ બેરુચ) ...	૪૨૪
૨.	"રૂઠા શિક્ષક થવાથી શું થયું ?" ...	૪૭૫
૩.	લાવનગર સ્ટેટ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ તથા ટ્રેનિંગ કેમ્પ ...	૪૭૬
૪.	લાવનગર રાજ્યમાં શિક્ષક સહાયક ફંડ ...	૪૮૦
૫.	સને ૧૯૩૩ની છોકરીઓ માટેની વ. દા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીનીના કામની સમાલોચના ...	૪૮૦
૬.	શિક્ષકસંમેલન ...	૪૮૬
૭.	મિતિદાસ સંગની ચર્ચાપત્ર ...	૪૮૬
૮.	સરકારી જાહેરખબરો ...	...
	(૧) સરકારી સ્ટેશનરિયો માટેની દરિયાઈની પરીક્ષા ...	૪૮૭
	(૨) કન્યાઓ માટેની વ. દા. પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ ...	૪૮૨
	(૩) ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૩માં લેવાયેલી છોકરાઓ માટેની વ.દા. પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોના નામની યાદી:-	૪૮૪
	(૪) પાઠ્યપુસ્તક, ક્ષતામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી ...	૫૦૩
૯.	ક્ષતામપત્રક ...	૫૦૭
૧૦.	ખાનગી જાહેરખબરો ...	૫૮

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

ડિસેમ્બર ૧૯૩૩

[અંક ૧૨]

કેળવણી સપ્તાહ ૧૯૩૩

ડિસ્ટ્રિક્ટ સ્કૂલ બોર્ડ, ભરૂચ

ગુરુવાર તા. ૨૬-૧૦-૩૩

મમય ૮-૩૦ થી ૧૧

— કાર્યક્રમ —

૧. નવનવ ગરવી ગુજરાત ।
૨. હમ્દે ખુદા.
૩. સરસ્વતીને આવાહન
૪. ચેરમેન સાહેબનું આરભનું ભાષણ અને તેનો ગુજરાતી સારાંશ.
૫. પ્રમુખ સાહેબનું ભાષણ અને તેનો ગુજરાતી સારાંશ.
૬. ઇનામની વહેંચણી.
૭. ફૂલહાર.
૮. પ્રદર્શનમા જલું.

ભરૂચમાં ઉત્સાહભર્યા વાતાવરણમાં ઉજવાએલું

કેળવણી સપ્તાહ

એક વર્ષના ગાળાના દૃઢ વિચારો અને ક્રિયાના પરિણામરૂપે ભરૂચ જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડના ખંતીલા કાર્યવાહકો, શિક્ષકો અને શિક્ષકાઓ તથા વિદ્યાર્થીઓના પ્રયત્નોનું અંતીમ અને આશાભર્યું પ્રભાત.

સ્વર્ગનાથી અપસરાઓ પણ રમવા આવે એવા શિક્ષકોના તૈયાર કરેલા આલિશાન મંડપની શોભા (ભરૂચ સરકારી હાઈસ્કૂલમાં) તમામ નગરજનોને—જનસમૂહને આકર્ષી રહી હતી.

તા. ૨૬-૧૦-૩૩ નું પ્રભાત એ જિલ્લાના કેળવણીશિક્ષક આત્માના ઝોના અરણ્યોદયની આશાનું મૂર્ત સ્વરૂપ હતું.

દરાવેલા કાર્યક્રમ પ્રમાણે પ્રદર્શનમાં અને પ્રમુખસ્થાને દિવાન બહાદુર શ્રી. કંબલી સાહેબ પધારનાર હોવાથી સર્વનો ઉત્સાહ અધિક હતો; પરંતુ તેઓથી કંઈક કારણસર ન આવી શકવાથી પ્રેક્ષકોનાં મન નિરાશાનાં વાદળથી ઘેરાયાં, પરંતુ તે સ્થાન મેં કલેક્ટર સાહેબ શ્રીમાન મીરચંદાની સાહેબ લેનાર છે એમ જાણતાં એ વાદળ સહજમાં વિખરાયાં.

સભામંડપનું પ્રવેશદાર મે. કલેક્ટર સાહેબને માન આપવા ઉભેલા બાળવીરોના જયઘોષ અને અધિકારી તેમજ શિક્ષકવર્ગના ઉત્સાહી ચંદ્રેશથી પ્રદુર્લ્ભિત દેખાતું હતું.

મે. કલેક્ટર સાહેબ પધાર્યાં, અને આમોદ તથા જંગુસર તાલુકા સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ અને બાળાઓએ જય જય ગરવી ગુજરાતના જય ઘોષથી ગુર્જરી માતાને આનંદિત કરી.

ત્યારબાદ હાસાટ ઉર્દુ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓએ “ સૂન લે હુઆ હુમારી ” એ પ્રાર્થના કરી. ત્યારપછી આમોદ કન્યાશાળાની બાળાઓએ મયૂરવાદિની દેવી સરસ્વતીનું આવાહન કર્યું.

કેળવણી અને ખેતીવાડી ખાતાના પ્રધાન, કેટલાક અનિવાર્ય સંમેલોને લીધે હાજરી આપી શક્યા નથી, તે અતિશય શોચનીય વાત છે. તેમના આવેલા પત્રો અને તારોમાં તેઓથી સમાહ માટે શુભેચ્છા દર્શાવે છે.

પ્રાથમિક કેળવણીના લાભાર્થી આપણ સર્વે અત્રે મળ્યા છીએ. તે સંબંધી વિવેચન કરે તે પહેલાં મારી ઝાડ તથા મારા તરફથી પ્રાથમિક કેળવણીને લાભ થાય તેવા વિષયો ઉપર ભાષણો આપવા આવનાર તમામ બહેનો કેળવણીકારોનો હું સહૃદય સત્કાર કરું છું તથા તેમનો અંતઃકરણ-પૂર્વક આભાર માનું છું. આપ સર્વે સંપાદનના બધા દિવસ પધારવા તરફી લેશો એવી આશા રાખું છું.

ગુજરાતના નિષ્ણાત કેળવણીકારોના કેળવણી સંબંધી અગત્યના વિષયો પર વ્યાખ્યાનો સાંભળવાની સૌને તક મળશે. બીજીય શિક્ષણની આવશ્યકતા, પુખ્ત ઉંમરનાની કેળવણી, પરીક્ષાની નફાન પદ્ધતિ અને બુદ્ધિ બુદ્ધિ વિષયો ઉપર આપવામાં આવનાર કથિત પાઠોથી શિક્ષકોને શિક્ષણ-પદ્ધતિમાં સુધારો કરવા ધ્યાનું બાંધવાનું મળશે તથા કેળવણીના લક્ષ્યગિદ્ધ ઉપર સારી અસર થશે, એ કોઈ નાનોસુનો લાભ નથી.

ના. ગવર્નરના વિચારો

તા. ૧૬ મી સપ્ટેમ્બરના મુંબઈ ઇલાકાના નામદાર ગવર્નર સાહેબના લખેલા પત્રમાં આપણે જે સમારંભ ઉજવવાનું માથે લીધું છે તે સંબંધી જે વિચારો વ્યક્ત કર્યા છે તે અત્રે જણાવતાં મને આનંદ થાય છે.

તેઓથી જણાવે છે કે તમારા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓ માટે તમે કેળવણીસંપાદનની યોજના કરો છો, તે જાણી મને ખુશાલી ઉપજે છે. આવી જાતના સમારંભનું મહત્વ અમૂલ્ય છે, અને જેઓ પ્રાથમિક કેળવણીમાં રસ લે છે, તેમને આવા પ્રસંગોથી ભૂતકાળમાં કેટલું કાર્ય આ ક્ષેત્રમાં થયું છે અને ભવિષ્યમાં હજુ શું કરવાનું બાકી છે, તે જાણત ઉપર વિચાર કરવાની અણુભાલ તક રાંપડે છે. વળી જનસમૂહ પણ જે કાર્ય થઈ રહ્યું છે તે કેવી જાતનું છે, અને કેવી ધમસથી કરવામાં આવે છે, તે જાણવા શક્તિમાન થાય છે. હું આશા રાખું છું કે સમાહનો સમારંભ સફળ નીવડશે, અને તે માત્ર તમારા જિલ્લાના શિક્ષકોને અને વિદ્યાર્થીઓને જ નહિ પણ જિલ્લાના બધા જનસમૂહને પ્રેરણાદાતા નીવડશે.

સં. નં.	બો. બોડ		નોન એમ. બો. અનુનિમિયાયિત		માન્ય કરેલી		એક
	નિયાજ	વિદ્યાર્થી	નિયાજ	વિદ્યાર્થી	નિયાજ	વિદ્યાર્થી	નિયાજ
કોઠરાની નિયાજ							
ગુજગતી	૧૭૬	૧૧૬૫૪	૮	૧૨૧	૧૪	૩૫૦	૨૦૧
ઉદ્ધુ ગુજગતી	૨	૫૪૬	૦	૦	૦	૦	૨
ગુજરાતી ઉદ્ધુ	૬૦	૪૩૦૮	૩	૪૪૫	૦	૦	૬૩
એક દર	૨૪૧	૧૬૪૧૧	૧૧	૧૨૧	૧૪	૩૫૦	૨૬૬
કન્યાશાળા ગુજગતી ઉદ્ધુ	૨૪	૧૬૧૪	૨	૪૭૪	૧	૪૪	૨૭
	૭	૩૭૪	૨	૧૧૪	૩	૨૦૬	૧૨
એક દર	૩૧	૧૯૮૮	૪	૩૮	૪	૨૫૦	૩૯
કુલ એક દર	૨૭૨	૧૮૪૯૯	૧૫	૨૦૯	૧૮	૬૦૦	૩૦૬

વર્ણન એક જુદા લેખમાં આપવામાં આવે છે. પ્રદર્શનમાં ખાસ કરીને ભૂગોળ, સીવણ, ગ્રંથણ અને ખેતી વિભાગ પ્રેક્ષકોને આકર્ષક નીવડ્યા હતા.

પ્રદર્શનનો વિભાગ જનસમાજ, શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ માટે બધા દિવસ, અગાઉ નક્કી કરેલા નિયમ મુજબ ખુલ્લો હતો.

મહેરબાન કલેક્ટર સાહેબ પ્રદર્શનમાં જતાં અગાઉ આરંભમાં સ્તુતિ કરનાર બાળક અને બાળાઓને તેઓશ્રીના હાથે ધનામો વહેંચાયાં હતાં. ઉપરાંત ચેરમેન સાહેબ અને પ્રમુખ સાહેબને હારતોરા અર્પા હતા.

સાંજ તા. ૨૬-૧૦-૩૩ સમય ૪ થી ૬ સુધી

વક્તા:—શ્રી. મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, ટ્રે. કોલેજ, અમદાવાદ.

પ્રમુખ:—શ્રી. ભગુભાઈ પી. દેસાઈ.

વિષય:— બાળસ્વભાવ

શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં બાળસ્વભાવ અને તેનો આકર્ષક અભ્યાસ, એ શિક્ષક અને માબાપ માટે ઉપયોગી વિષય છે.

જે વિદ્યાર્થીઓ હાલ શાળામાં ભણે છે તે ભવિષ્યના નાગરિક છે, માટે દરેક વ્યક્તિએ તેમના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરવો જરૂરનો છે. તેમાં શિક્ષક અને શિક્ષિકાઓએ તો તે ખાસ જાણવો જોઈએ. બાળક એ દેખાવ અને વયમાં નાનું હોય છે, પણ બાળક એ નાનું માણસ છે એ ખ્યાલ હાલમાં માન્ય નથી. બાળકને નાનાં અને નહયાં ગણવા એ ખ્યાલ ખોટો છે. કુદરતને તેને માટે વિશેષ યાજણ હોય છે; છતાં મોટાનાં સ્વભાવ કરતાં તેનો સ્વભાવ જુદો હોવાથી તે ખાસ જાણવો જોઈએ. બાળકોના વિચાર, લાગણી અને કલ્પના મોટા માણસના કરતાં જુદાં છે, એવો ખ્યાલ રાષ્ટ્રીએ તો આપણે બાળકેળવણીને લગતી અનેક ભૂલો કરતા બચીએ.

બાળક અઢી વર્ષ સુધી શિશુ ગણાય છે; ત્યારબાદ ૭ વર્સ સુધી તે બાળક હોય છે અને ૮ થી ૧૧ વર્ષ સુધી કુમાર અને પછી ૧૪ વર્ષ સુધી ટિસોર અને ત્યારપછી યુવાવસ્થા એમ પાંચ અવસ્થાનું માનસ જુદું જુદું હોય છે, માટે તેને યોગ્ય રીતે કેળવવા માટે બાળસ્વભાવ એ વસ્તુ ખાસ શિક્ષકે સમજવી.

પૃથ્વીની પુરાણી માન્યતા હાલ ફરી ગઈ છે. આપણે સૂર્યને પૃથ્વીની આસપાસ ફરવાનું માનતા, પણ પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે એ માન્યતા હાલની છે. તેવી રીતે બાળકેળવણીમાં પણ અગાઉ બાળકને ગોલુ ગણી વ્યવસ્થા, ટાઇમટેબલ, પુસ્તકો વગેરે પ્રધાન ગણી અને બાળકને કેન્દ્ર માન્યા સિવાય

કામ કરતા. હાલ શિક્ષણમાં બાળકે મુખ્ય અને સાહિત્ય ગૌણ એ મોટો ફેરફાર છે, તેથી હાલ કિન્ડર્ગાર્ટન અને મોન્ટેસેરીની તાલીમ આપણને આજશિક્ષણના ક્રમમાં નવો જ માર્ગ ખતાવે છે.

“શાળા એ કેળવણીની પ્રવૃત્તિનું સ્થાન છે અને બાળક તેનું કેન્દ્રસ્થાન છે. બાળક એ કેવળ બાળક નહિ, પણ એક અનન્ય વ્યક્તિ છે અને તે અનંત શક્તિનો ભંડાર છે એ પ્રમાણે તેને કેળવણી આપનારે ખાસ સમજવું જોઈએ. એ શક્તિ અને માનસ ખીલવવા અને વધારવા એ શિક્ષકનો આદર્શ હોવો જોઈએ. બાળક એ કોઈ જુદી જ વ્યક્તિ અને અનંત શક્તિરૂપ છે. તેને વિકસાવવાની કાળજી શિક્ષકમા હોવી જોઈએ. મહાન પુરુષો પણ બાળક જ હતા. શિક્ષક સઘળામાં ઉચ્ચો કારીગર છે, એમ તેણે માનવું જોઈએ. જેમ સુધારે લાકડાના, લુહારે લોઢાના અને ખેડૂતે જમીનના ગુણદોષ જાણવાની જરૂર છે, તેમ શિક્ષકે બાળકના ગુણદોષ, રૂપ, અને બાળસ્વભાવને જાણવો-સમજવો જરૂરનો છે. આ રીતે શિક્ષક ઉત્તમ કારીગર હોવાથી બાળકનો આત્મા વિકસાવવો એ તેનું મુખ્ય કામ છે. આ બાબત અઘરી છે, અને આને માટે મળતી તાલીમ ઓછી છે. બાળક પોતાની જાતે શિક્ષણ લેવા તૈયાર થાય, એવી તાલીમ આપવી એ મુખ્ય વસ્તુ છે. તે માટે બાળસ્વભાવ જાણવાની જરૂર છે. વળી આંતર શક્તિને મજબૂત કરવી-કસવી એ ખરી કેળવણી છે, માટે શિક્ષક અને માબાપે બાળસ્વભાવ જાણવો ખાસ જરૂરનો છે.

બાળકને અંતે મહેરબાન ચેરમેન સાહેબે ફૂલહાર અર્પણ કરી હતા, તે પછી સભા વિસર્જન થઈ હતી.

રા. ભગુભાઈ પી. દેસાઈના પ્રમુખપણા નીચે રાતના જવાળામુખી અને ચાર્લી ચેપ્લીનની સિનેમાની દિલ્મ બતાવવામા આવી હતી. જેનો કાબ ધણી માણ્યોએ લીધો હતો.

તા. ૨૭-૧૦-૩૩.

બીજો દિવસ સમય ૮ થી ૧૧.

વક્તા:—રા. હરભાઈ, દક્ષિણમૂર્તિ, ભાવનગર.

પ્રમુખ—શ્રી. કે. એ બાલા, વાનપ્રસ્થ એન્યુ. ઇ. માહેબ.

પ્રારંભમાં પ્રાર્થના થયા બાદ પ્રાથમિક શાળામાં ત્રીતીય શિક્ષણ અને તેની આવશ્યકતા ઉપર દક્ષિણમૂર્તિભવનશાળા શ્રીમાન હરભાઈએ અંબાણપૂર્વક એક રસિક ભાષણ આપ્યું હતું.

વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થતાં પ્રમુખ શ્રી કે. એ. જાલા : વાનપ્રસ્થ એવડા
 જ. સાહેબે ભાષણની રસિક સમાલોચના સહિત શિક્ષકવર્ગને અનુદ
 શેક્ષણ આપવા સંબંધી વિચારો દર્શાવ્યા હતા. વચમાં શ્રી હરભાઈ
 શિક્ષકવર્ગ તરફથી વ્યાખ્યાનને લગતા પ્રશ્નો પુછાયા હતા. તેના વ્યાખ્ય
 કર્તા તરફથી ચોક્કસ અને સચોટ જવાબો અપાયા હતા. આ વ્યાખ્યા
 તમામ શિક્ષકવર્ગને ઘણા ગૂઢ પ્રશ્નોનો ઉકેલ આપનાર હતું. તેમાં હમ
 શિક્ષક, શિક્ષિકા અને નાગરિકોએ ભાગ લીધો હતો. વ્યાખ્યાનકર્તા
 પ્રમુખ સાહેબ તથા ચેરમેન સાહેબે આભાર માન્યો હતો. ત્યારબાદ
 દોલેજના હેડ માર્સર મિ. મૂળજીભાઈ એ કિન્ડરગાર્ટન અને મોન્ટેસો
 પદ્ધતિના તુલના એ વિષય ઉપર ભાષણ આપ્યું હતું અને છેવટે જિલ્લા
 એડ. એડિસર સાહેબ જી. આર્મી. શાહે ભૂગોળના શિક્ષણ સંબંધીનો પ
 આપ્યો હતો.

પ્રમુખ સાહેબ તથા ચેરમેન સાહેબે ભાષણ કર્યાંઓનો આભાર મા
 ફૂલદાર આપ્યા હતા.

સાંજના ૪ થી ૬

અંગકસરતની રમતો

સાંજના શહેરની ઉત્તર બાજુએ આવેલી ગવર્મેન્ટ હાઈસ્કૂલ
 હોસ્ટેલના યોગાનમાં જિલ્લાની લોકલબોર્ડ શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ અ
 બાળાઓની અંગકસરતના ખેલોની હરિદ્રાઈ થઈ હતી. જેમાં ખાસ કરી
 ત્રણ પગની સરત, ૪૪૦ વાર દોડવું, ઉંચું કૂદવું, લાંબું કૂદવું, ચમચા
 લીંબુ રાખી દોડવું, દોરી કૂદવી, દોડી આવી બખીઓ ભરવો તથા મિઠા
 ખાવાની વગેરે આકર્ષક રમતોમાં એકંદરે ૧૫૦ બાળકો તથા ૮૦ કન્ય
 ઓએ ભાગ લીધો હતો.

ઉત્તીર્ણ થનારને મુકરર કરેલા પ્રમુખ નહિ આવી શકવાથી તેમ
 બચ્ચાએ નિમાએલા પ્રમુખ શ્રીમતી કપિલાગૌરી દેસાઈ ડિ. સ્કૂલ બો
 ભરચના વાર્ધસ ચેરમેનના હસ્તે ધનામે વહેંચાયાં હતાં. નિયમ મુજ
 ઉપકાર અને ફૂલદાર થયા હતા.

હરિદ્રાઈ બોવા આવનાર માણસોની મેદની હાઈસ્કૂલનાં હોસ્ટેલ
 યોગાનમાં ચારે તરફ ગંગાના પ્રવાહ મુજબ ઉભરાતી હતી. આ મેળાવડા
 શિક્ષકો, શિક્ષિકાઓ, વિદ્યાર્થીઓ તથા ગ્રામ્યજનો મળી લગભગ ૬ થી
 હજાર માણસોએ ઉત્સાહભરેલા ભાગ લીધો હતો.

હાલના સુધરેલા દેશમાં દૂધ અને તેને 'ચોકખું' રાખવાની ક્રિયા, દેશ-
મર ખાતેના દૂધના વેપાર માટે કરવી જોઈતી આવશ્યક તૈયારીઓ વગેરે
ખાખતો ઉપર રમુજ સિનેમા ફિલ્મ બતાવવામાં આવી હતી. જેની નિરી-
ક્ષાર્થે માનવમેદની મંડપમાં ઉભરાઈ હતી.

પ્રદર્શન વિભાગમાં નિરીક્ષકોની રેલ—શિક્ષકો, શિક્ષિકાઓ આળકો,
ખાળાઓ, તથા શહેરી તેમજ ગ્રામ્યજનોથી નિયત વખતે વહેતી હતી:

તા. ૨૮-૧૦-૩૩—ત્રીજો દિવસ.

વક્તા—શ્રીયુત હરરાય એ. દેસાઈ, એડ. ઓફિસર. ડિ. સ્કૂલ બાડ. ખેડા.
પ્રમુખ—રા. સા. ખી. જે. શાસ્ત્રી. એન્યુ. ઇ. એન. ડી. અમદાવાદ.

સવારના આઠ વાગે નિયમ પ્રમાણે સપ્તાહનું કામ શરૂ થયું હતું.
પ્રથમ “જય જય જય જગદીશ હરે” એ ઈશ્વરપ્રાર્થના થયા બાદ
મેં એરમેન સાહેબના પ્રમુખપણા નીચે શ્રી હરરાય એ. દેસાઈ એડ. એ.
ડિ. સ્કૂલ બાડ. ખેડા, તેઓશ્રીએ ચક્રવર્તિ વ્યાજનો નમુનાનો પાઠ આપ્યો
હતો. જેમાં શિક્ષક વર્ગને નવું જાણવાનું મળ્યું હતું. ત્યારબાદ નિયત ચએલા
પ્રમુખશ્રી રા. સા. જૂપતરાય જમીયતરામ શાસ્ત્રી. એન્યુ. ઇ. ઉત્તર વિભાગ,
પધાર્થી હતા. વક્તા શ્રી. હરરાય. એ. દેસાઈએ “શાળામાં શારીરિક
કેળવણી અને ફિલ્” આ વિષયને અંગે નીચે મુજબની હકીકતનું
વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

પ્રથમ તેઓશ્રીએ લાપણી તક આપવા માટે સ્કૂલ બાડનો ઉપકાર
માન્યા બાદ જણાવ્યું કે મારો વિચાર ફિલ્ કરાવવાનોજ હતો. ખાળકેળવણી—
૧ શારીરિક, ૨ માનસિક, અને ૩ નૈતિક છે.

શારીરિક કેળવણીના વિભાગ—રમત અને કસરત છે. તેનાં સાધન—
૧ કિમતી અને ૨ ખર્ચ વગરનાં છે.

દેશની રિયલિને અનુકૂળ અને ખાળકોની સ્વાભાવિક ચેષ્ટાને અનુસરી
રમતો રમાવી જોઈએ.

મામાનું ઘર, સંતાકુકડી, સાતતાળી વગેરે રમતોનું પૃથક્કરણ કરવાથી
બુદ્ધી બુદ્ધી જાતની મળતી માનસિક કેળવણી—એ દ્વારા કેળવવાના શુભો અપજ-
તા, સિમત, સાધીને બચાવે, હરિદાઈ વગેરે છે.

હાલની રિયલિ—ગ્રામીન રમતો જુઝાઈ ગઈ, તેનાં નામ પણ જુઝાયાં
અને ખાળકોનું હીર અને આનંદ ગયાં, તે કેમ લાવી શકાય તે માટે સમાજ-
ને શિક્ષકોની જવાબદારી છે.

ગામડાં ને શહેરની શેરીઓ બાગ રૂપ હતી, તે હાલ રમશાનવત્ થવાનાં ઠારણાં; રમતનો અભાવ, મોટાઓ તરફથી રમત ઉપર થતી કુચલી વગેરે.

રમતોના અભાવે અટકતો બાળકનો વિકાસ, પ્રાચીન શિક્ષકોની બે-દરકારીનું આપણે કરવાનું પ્રાયશ્ચિત, ને તે માટે આપણે દેશી રમતો ખીલવવાની આવશ્યકતા. રમત શીખવવાની વિરુદ્ધ માબાપને ખરી સમજણો આપવી.

શાળામાં શિક્ષકે બાળકો સંબંધી નાની બાબતમાં કાળજી રાખવી જોઈએ. કેમ બેસવું, ઉભા રહેવું તથા અવયવોની કેળવણી અને દરેક અવયવને પુરતી કસરત અને આરામ આપવાં એ બાબતોની કાળજી રાખવાની છે.

કસરતનો ક્રમ કેમ સાચવવો. ઉંમરના પ્રમાણમાં પ્રથમ સહેલો દાવ કરાવી પછી જરા અઘરો, એમ આગળ વધવું.

અખાડાનો શિક્ષક, તેની લાયકાત, સાથે સાથે એક બે અવયવોને કેળવણી મળે એવા દાવ.

બાળક અને બાળાઓની કેળવણીમાં મર્યાદા સચવાય તેવી રીતે જરૂરી ફેરફાર રાખવા. નાનાં અને મોટાં બાળકોની કસરતોમાં તફાવત.

કસરતની હદ-ચાક અતિશય લાગે ત્યાંસુધી ન જવું. એકંદરે રમતો કસરતોથી લાભને બદલે નુકસાન ન થાય તે તરફ પુરતું લક્ષ્ય અપાવું જોઈએ. એ મુદ્દાઓ ઉપર લ'બાણથી વ્યાખ્યાન ઉપરાંત દેશના બાળકોને સશક્ત રાખવા માટે શિક્ષકોની જવાબદારી, વગેરે વિષયોની પુનરાવૃત્તિથી ભાષણ સમાપ્ત કર્યું હતું.

આ ભાષણ ઉપર પ્રો. બ. ક. દાકોરે કસરતમાંની ભૂલો દૂર કરવા, તથા પરદેશની અને આપણી રમતોમાં કેવો તફાવત જોઈએ, તે કેવી રીતે કરી સકાય વગેરે મુદ્દા ઉપર ચર્ચા ચલાવી હતી, તે રસદાયક ને અનુભવમાં ઉતરવા જેવી હતી.

આ પછી પ્રમુખ શ્રી શાસ્ત્રી સાહેબે આ વિષય મિ. દેસાઈનો પોતાનો છે, તે વિષે તેમણે સારો અભ્યાસ કર્યો છે અને આપેલી સૂચનાઓ અનુભવસિદ્ધ છે એમ જણાવ્યું હતું. બીજા દેશોના આ કેળવણીને લગતા આવતા વિચાર આપણે ત્યાં જુના છે. વિલાયતની શાળાઓ મેં જોઈ છે. તે દેશની ટ્રે. કો. અને હાઇસ્કૂલમાં હાલ આ વિષય ઉપર અપાતું લક્ષ્ય સાફ છે. આ કેળવણી માટે કરવાનાં નવાં સાધનોની રચના, રમતોની હરિકાઈઓ કરવી, અને અખાડાની જુની પદ્ધતિ, દક્ષિણમાં હાલ એ પ્રયાસ ચાલે છે તેના લાભાલાભ વગેરે બાબતો ઉપર સરસ ચર્ચા કરી હતી.

અમદાવાદમાં આ વિષયની પોપટ ઐસોસિએશન સ્થાપી છે. બધે આવી સંસ્થાઓ સ્થપાય, અને સમાજ તે ઉપર લક્ષ આપી મદદ કરે તો સાફ પારણામ આવે.

દેશની સ્થિતિ ગરીબ છે માટે ખર્ચાળ રમતો દાખલ ન કરી શકાય. ઓછે ખર્ચે રમાતી રમતો દાખલ કરવી. નવી શાળાઓની રચનામાં રમતો માટે જગા રાખવાની દરકાર વગેરે વિષયોથી ભરપુર નમુનેદાર ચર્ચા કરી હતી. ત્યારબાદ નીચેનું વ્યાખ્યાન આપવામાં આવ્યું હતું.

“ ગ્રામ્ય સુધારણામાં શિક્ષકોનું સ્થાન ”

વક્તા:—શ્રીયુત એચ. એચ. નાણાવટી. એ. એ. ડિ. સ્કૂલ ખોડા પંચમહાલ.

૧. ઉપર જણાવેલા વિષય ઉપર નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.
૧. શહેરની કેળવણી લીધા છતાં વીરા વર્ગનો ગામડાનો અનુભવ.
૨. આ વિષય ઉપર સરકારે હાલ લેવા માંડેલી મહેનત.
૩. ગામડાના શિક્ષકને મામુલી ગણતા, પરંતુ “ગ્રામ સુધારણા”માં તેનું સ્થાન. તે કામની જવાબદારી સમજવાની જરૂરિયાત વગેરે બાબતો.
૪. ગામડાના શિક્ષકોને જે મુસીબતો હોય છે, તે અનુભવીજ નહો. આપણા દેશની વસ્તીના ૯૦ ટકા ખેડુત છે. તેમની સુધારાની ગતિની મંદતા.

હાલ આપણાં જુનાં ગામડાંમાં અદ્યતન ફેરફાર થયો છે. જુનાં ઓળરો, અંધારાં ઘરો, સાહુકારની ગુલામી, છેવટે કપાળે હાથ દઈ નરણીય ઉપર આધાર રાખવાની ટેવ, ખેડુત વર્ગમાં સ્ત્રી જાતિની દુર્બળતા, ખેડુત દેવાના હુંગર તજે દબાએલા છે, વગેરે અનેક કારણોના માત્ર વિચાર કરેથી શું વજે ?

હાલનું શિક્ષણ ગામડાની સ્થિતિ સુધારવામાં નકામું છે; જરૂરિયાત કરતાં તે જુદુંજ છે.

આરોગ્ય અને ખેતીના પાકની વૃદ્ધિને વધારનાર શિક્ષણની જરૂર. ગ્રામ્યશિક્ષકો ઉપર દેશની જવાબદારી. પુખ્ત ઉંમરના પણ અક્ષરજ્ઞાન આપવું જોઈએ.

ઘરોનું વાતાવરણ સુધારવું જેથી બાળકોનું નાની વયમાં આરિત્ર ધડામ. શિક્ષણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ગ્રામ્યજીવન સુખી અને સતોષી બનાવવાનો હોવો જોઈએ. બાળકોમાં માન અને પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી તેમની શરીરની સુખાકારી

ને સ્વચ્છતા કેળવવી, સહકારી-મંડળ સ્થાપવાં, છેલ્લી ઢબનાં ઓળંગર, ખાતર વગેરે વાપરવાં—આવી બધી બાબતો માટે નવા અભ્યાસક્રમની જરૂર.

શાળાઓમાં હાજરી. તે માટે શિક્ષકોની નિરાશા.

મનુષ્ય જીવનના કોઈપણ ધંધામાંથી પોષણ મળે એ પ્રથમ વસ્તુ માટે ખેતી પોષણદાયક શાય, ત્યારપછી શિક્ષણ.

સ્થાન પ્રમાણે ફેરફાર કરવાની શિક્ષકને છૂટ. ગરીબ બાળકો રોટલા મેળવી શિક્ષણ લઈ શકે એવી ગોઠવણ.

પંચમહાલની દુર્દશાનો ચિતાર.

આ સુધારા માટે સ્પષ્ટ વાચન, સાદું ગણિત, સ્વચ્છતા એ વિષયના શિક્ષણ ઉપરાંત કામ કરવાની શક્તિ કેળવવી અને અભ્યાસમાં કૃપિશિક્ષણને અગ્રસ્થાન આપવું જોઈએ.

ધંધાનું પદ્ધતિસર શિક્ષણ આપવું અને નોકરી માટે વલખાં મારવાની દશા દૂર કરવી. વૈદકનું જ્ઞાન અને તેની ગ્રામ્યશિક્ષકને જરૂર. ધર્મચર્યા, વર્તમાનપત્ર, વાચન વગેરે બાબતોથી બાળકો શિક્ષકોની જરૂર છે. સાદું અને આદર્શ જીવન એ શિક્ષકનો દાખલો. મિશનરીઓ જેમ ધર્મ પ્રવર્તક છે, તેમ શિક્ષકોની ફરજો હોવી જોઈએ.

આ સંદેશીઆ જમાનામાં સરકારની બીજી મદદ ન મળે, ત્યાંસુધી આ બદલીઓ દૂર કરવી. સારા શિક્ષકોનો અભાવ, જ્ઞાન ને પુસ્તકસંચય એ શિક્ષકની પુછ, વગેરે બાબતો પર નમુનેદાર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

જે ઉપર કોટલાલા ગાંધીએ સખત ટીકા કરતાં રેડીઆનું ગામ-ડામાં સ્થાન ને તેની જરૂર, સહાયકારી મંડળીઓથી વધતી દેવાદારી, વૈદકમાં દેશી દવાઓને સ્થાન, રક્ષાઉર્ટિંગ કરતાં દેશી રમતોનું અગ્રસ્થાન, આરોગ્ય માટે શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓદ્વારા ગંદકી દૂર કરવાના દાખલા આપે, વગેરે બાબતો ઉપર ચર્ચા થઈ હતી.

આ ઉપર ચેરમેન સાહેબે નાણાવટી સાહેબનો અનુભવ, હિન્દુ ગ્રામીન ગૌરવ, નવા સુધારાથી દેશની ચએલી ત્રિશકું જેવી સ્થિતિ, લોકો અને રાજકર્તાની ફરજ, કેળવણી ઉપર વધુ ખર્ચ કરવાની આવશ્યકતા, તે માટે તેમનું દુર્લક્ષ તથા નોકરી કરવા માટેજ લાણુવું એ બાબતો ઉપર સચોટ વિવેચન કર્યું હતું.

૧. સાચું બોલવું. ૨. પ્રમાણિકતા. આ ગુણો શિક્ષકે ખાસ કેળવવા વગેરે બાબતની ચર્ચા કરી હતી.

બાદ પ્રમુખ શ્રી શાસ્ત્રી સાહેબે સુરતના દરબારમાં ગ્રામ્યકેળવણી માટે ચએલી ચર્ચા, ચારીરિક કેળવણીની જરૂર, જીલાખા ગામડાંની સ્થિતિ

સુધારવાની જરૂર, નીતિના વધુ પ્રચાર માટે અધિકારીઓની દરકાર, સમુદ્રના હોટલમાં જેવી શિક્ષકની દયા, દેશની ગરીબી માટે નાણાના અભાવે અટકતું કાર્ય, સામાજિક દૃષ્ટિને અંગે ખરયાના પૈસા, કેળવણી પાછળ ખરચવાની સમાજની ફરજ, કેળવણી એ દેશનું ધરોણું છે. સ્વતંત્ર ને પરતંત્ર દેશની કેળવણીની સરખામણી, સુધારા માટે દેશે વધુ કાળો આપવો વગેરે બાબતની ઉપર ચર્ચાને અંતે ભાષણ મમામ થયું હતું.

બાદ ચેરમેન સાહેબે ભાષણકર્તાઓનો તથા પ્રમુખ માહેબનો ઉપકાર માની કૃલહાર થયા પછી સભા વિસર્જન થઈ હતી.

સાંજ—૪ થી ૭.

સંગીતની સ્પર્ધા

સંગીતની હરિક્ષત્તિના માળદોના મેળાવડાના મંડપમાં માનવમેદની જગી હતી. ગ્રામ્યબાળદોએ ખાસ કરીને ખમાજ, સારંગ, ધનાશી, દેશ, ભીમપન્નાય, આશાવરી, પીયુ, ભૈરવ, ભૈરવી વગેરે રાગોની હરિક્ષત્તિમાં ભાગ લીધો હતો.

ઉત્તીર્ણ થએલા વિદ્યાર્થીઓને કમિટી નીમી ઇનામો અપાયાં હતા. નિયત પ્રમુખશ્રી જરૂર સાહેબ ન આવી ગડવાથી ચેરમેન સાહેબ સરદાર ભા સાહેબ પ્રમુખસ્થાને હતા.

રાત્રિએ બાળઉછેર અને ચાર્લી ચોલીનની રમુજ દ્વિત્વથી સિનેમા જતાવવામાં આવ્યો હતો. આ વખતે ૧૦,૦૦૦ માણસો (શિક્ષકો, શિક્ષિકાઓ અને ગ્રામ્યજનો) એ લાભ લીધો હતો.

તા. ૨૯-૧૦-૩૩

૪ થો દિવસ.

વક્તા:—શ્રીયુત બી. કે. પટવા વિષય:—ગણિતશિક્ષણ.

પ્રમુખ:—શ્રી. કે. એસ. વડોલ, વાનપ્રસ્થ એન્ડ્યુ ઇન્સ. દક્ષિણ વિભાગ.

સવારના કાર્યક્રમની સરખામ થતા અગાઉ રા. હરરાય દેશાઈએ શિક્ષકોને કૃત્ત કરાવી હતી. જેમાં ૭૫ ગિરજકોએ ભાગ લીધો હતો.

મધ્યારના પ્રાર્થના પછી શ્રીયુત ભોગીલાલ કે. પટવા, એસિ. શિક્ષક મહાસક્રમી ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ અમલો ગણિતશિક્ષણ ઉપર નીચેના મુદ્દાવાળું બ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

૧ ગણિતનાં સત્ય વિશ્વવ્યાપક છે તેથી મંગળના ગ્રહ સાથે વાનચીનની ભાષા માટે ઉપયોગ કરવાનો નિર્ણય કયોં હતો. ગણિતશિક્ષક સત્યના સ્વરૂપની જાતે ખાતરી કરી શિક્ષણ આપવું.

૨ ગણિતશિક્ષણમાં મુખ્યગણિતનો ઉપયોગ કેમ કરવો, ટેવની પ્રબળતા, વધુ ટેવથી બુદ્ધિનું ઘડાવું વગેરે બાબતો ઉપર વિવેચન કર્યું હતું.

ચાંક ગોળાવવાની મહત્તા. બુદ્ધિનો ઉપયોગ જરૂર પડે કરવો, નહિતો ટેવથી વ્યાવહારિક દષ્ટિએ હેતુપૂર્વક ગણિતશિક્ષણ આપવું.

૩ નાણુસત્તું કર્તવ્ય, ખોરાક મેળવવાની ફરજ એછે. એ લક્ષમાં રાખવું.

બીનગરૂરી (અવ્યવહાર) દાખલાઓ—

અપૂર્ણતા લાંબા દાખલા, વ્યાજમાં મુદત કાઢવાના દાખલા, મિશ્ર-
ણના દાખલા, નગરોંકીના દાખલા વગેરે અવ્યવહાર દાખલા શીખવવા નહિ.

અટકબંધી જવાબનો આસરો કઢાવવો, વિનયની ઇચ્છાથી છોડવા-
ગોનો ઉત્સાહ વધુ હોય છે. આ વિષય તેના કામમાં ઉત્તેજિત કરે છે.

ચોકસાઈનું જ્ઞાન કરાવવું. અસરકારક રીતે દિસાબ છોડવો તેમાં
ઝડપી મૌખિક (મોતાનું) કામ એ ગણિતની પદ્ધતિ. ત્રિગણિથી થએલી
માર્ગ અમર.

કેળવણી માટેની આપણામાં જે માન્યતા છે તે સંબંધી વિચાર, કેળવણીના વિકાસ માટે અનુકૂળ વાતાવરણ, એ જે કેળવણીમાં અમુકનું પ્રબળ સ્થાન, ઈંગ્લેન્ડની જુદી જુદી કેળવણી અને સંસ્થાઓના આંકડા, હિંદુસ્તાનમાં એવી સંસ્થાઓનો અભાવ એ વિશે લંબાણપૂર્વક ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો.

આપણા દેશની પાંત્રીસ કરોડની વસ્તી, સેંકડે કેળવાએલાના ૮ ટકા, સને ૧૯૨૧ થી ૩૧ સુધીમાં રહેલી તેની તેજ સ્થિતિ, કેળવણીમાં આપણા દેશનું પછાત સ્થાન, ત્રણ લાખ છત્રીસ હજાર શિક્ષકોની સંખ્યા, તેમણે નિરક્ષરતા ટાળવાની જરૂર, જનપાનની અઘ્ર કેળવણી, સેંકડે ૯૯-૪૩ છોકરા અને ૯૯-૧૯ છોકરીઓની કેળવણીના લાખલા વગેરે ઉપર પ્રમુખ શ્રી કે. એસ વકીલ સાહેબે રસપૂર્વક વિવેચન કર્યું હતું.

દરેક ભણેલો માણસ આજુબાજુના અભણોને ભણાવવાની દરજ સમજે તો નિરક્ષરતા વધુ પ્રમાણમાં દૂર થાય. આરામ એટલે કામનો કેરકાર, જનસમાજની બધી પ્રવૃત્તિ સફળ કરવા પ્રામ્યકેળવણીને અગ્રસ્થાન મળવું જોઈએ વગેરે બાબતો ઉપર ચર્ચા કરી હતી.

“ શિક્ષકોના કર્તવ્ય વિશે ”

વડોદરા કોલેજના સાયન્સના પ્રોફેસર ડૉ. નાયકે શિક્ષક તરીકેનો પોતાનો અનુભવ, કેળવણીની સંસ્થાઓ નિભાવવામાં પડતી અડચણો, અક્ષરજ્ઞાન ન હતું ત્યારે મળતી આદર્શકેળવણી, મહાભારત અને રામાયણના સમયમાં હાલનું અક્ષરજ્ઞાન ન હતું, પરંતુ સંસ્કારિતા તો હતીજ અને નીતિની કેળવણી હતી. યાત્રાત્ય કેળવણીકારો જે આવ્યા તે લગલગ અજ્ઞાન જેવાં હતા. બાળકનું માનસ ન સમજે એ શિક્ષક નથી. સંતતિનિયમનને સ્થાન, સમાજમાં. શિક્ષકની થતી હલકી ગણના, સમાજથી બાળકો તરફની બેદરકારી, પ્રાથમિકશિક્ષણ સંબંધમાં શોકલ સંસ્થાઓ અને તેના સભ્યોની જવાબદારી, શિક્ષક થવું તો સારા શિક્ષક થવું. કેળવણીની સંસ્થાઓની નાણાં ભીડ, પ્રજાને કેળવણીની દરકાર નથી, શિક્ષકોનો સત્કાર થતો નથી, વગેરે પ્રશ્નો ઉપર અનુભવી અને રસિક તેમજ અસરકારક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. ઉપસંહારમાં માનસિક કેળવણી અને હૃદયને ઉલ્લાસ આપનાર કેળવણી ન હોય, એ કેળવણી નકામી છે એમ અસરકારક રીતે જણાવ્યું હતું.

તે પછી પ્રમુખ શ્રી. વકીલ સાહેબે ડૉ. નાયકના ભાષણ ઉપર ખૂબ લાખ્યું હોય. નહિ એમ કહ્યું હતું. અત્યારનું શિક્ષણ નીચું છે, માટે

હતું કે મંડપમાં અને આભુઆભુ અસંખ્ય માનવ મેદની ઉભરાતી હતી. ત્યાં બધું સાફ છે ત્યાં અમુક ભાગને વખાણવો ઉચિત ન ગણાય.

ઉપરનો પ્રોગ્રામ વધુ સમય પહોંચવાને લીધે રાતના સિનેમા ૧૬મ ખતાવવાનો પ્રોગ્રામ બંધ રાખવામાં આવ્યો હતો.

તા. ૩૦-૧૦-૩૩

પાંચમો દવસ

સવારના પ્રાર્થના પછી પ્રાથમિક શાળામાં હસ્તકળાની આવશ્યકતા એ વિષય ઉપર લંબાણપૂર્વક ભાષણ આપ્યું હતું.

વક્તા:—શ્રી. કે. એ. ખાસા. વાનપ્રસ્થ એન્જી. ૯૦ એન. ડી.

પ્રમુખ:—પ્રો. મગનલાલ ગણપતરાય શાસ્ત્રી. સંસ્કૃતના વાનપ્રસ્થ પોદેસર, ડેકન કોલેજ, પુના.

વ્યાખ્યાનમાં ખાસ કરીને મોટા ખર્ચાળ સાધનોથી નહિ, પણ બાળકની કેળવણીમાં શારીરિક, માનસિક વિકાસ કરવા માટે ગામડામાં મળતી ચીજોથી હસ્ત ઉદ્યોગ કેવી રીતે શીખવી શકાય. દાખલા તરીકે શેરૂઆતમાં મોઢાળી મારીથી બાળક પેન, સ્લેટ અને એવા બીજા નમુના બનાવે.

વળી શિક્ષણના વિવિધ વિષયો પ્રયોગ કરી, પ્રખર શિક્ષણશાસ્ત્રી કૃષ્ણનો આદેશ કેમ સફળ થાય તે જણાવ્યું હતું.

હસ્તઉદ્યોગના શિક્ષણમાં ૧. મારીશામ, ૨. કાગળનું કામ, ૩. ચિત્રકામ, ૪. લાકડાનું કામ. આ ચાર સાધનો વડે બાળકોની ઇન્દ્રિયો કેળવવા ઉપરાંત વિષય પરત્વે કેવા નમુના ઉપજાવી શકાય તે સમજાવ્યું હતું. ૬. તરીકે, વાચનના પાઠોમાં ચિત્રો દોરવી ભાષાનો વિષય સચોટ કરવો.

ઉપરનું ભાષણ પૂરું થયા બાદ પ્રમુખ સાહેબ પ્રો. મગનલાલ ગણપતરાય શાસ્ત્રીએ ઉપરના શિક્ષણમાં કુદરતી સાધનો જેવાં કે, પાણી, મારી વગેરેનો ઉપયોગ કરવા તરફ શિક્ષકોનું લક્ષ્ય ખેંચ્યું હતું. શિક્ષણથી આર્થિક સ્થિતિ સુધરવી જોઈએ, એ બાબત ઉપર ખાસ વિવેચન કર્યું હતું. સાથે સાથે પ્રદર્શન અને તેના નિરીક્ષણમાં ફક્ત ઉપલક જોવું બસ નથી પણ નમુના તૈયાર કરવાની રીત ને શિક્ષણની તેમજ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ તેની ઉપયોગિતા, કળાની જીલ્લવટ વગેરે તરફ લક્ષ આપવાનું સૂચન કર્યું હતું.

પીર મોટા મીયાંનું વ્યાખ્યાન

વિષય:—ધર્મનીતિની કેળવણીને શાળામાં સ્થાન.

આ વિષય ઉપર રા. પીર મોટામીયાં સાહેબે નીચે મુજબનું હૃદય-સ્પર્શી વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તેઓશ્રીએ પોતાની નાદુરસ્ત તબીબત

છતાં ઈશ્વર સ્તવન અને સમાજ-સેવા કરતાં રોજ ઉપર મરવું એ માટે જીવનધ્યેય છે એ પ્રમાણેના ઉપોદ્ધાતથી શરીરના બે ભાગ ૧. દેહ અને ૨. આત્મા (જડ, અને ચેતન્ય) એના બેદ સમજાવ્યા હતા. અને દેહને નિલાવનાર (ગતિ આપનાર) અલૌકિક શક્તિનું ઓળખાણ કેટલું જરૂરનું છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું હતું. વળી અંતઃકરણના બે વિભાગ મગજ અને અંતઃકરણ (ધ્વજાઓનું સ્થાન) છે.

કેળવણીનું ધ્યેય ડીગ્રીઓમાં નહિ, પણ અંતઃકરણની કેળવણીમાં છે. જે કેળવણી નમ્રતા ને વિવેક ન શીખવે એ આદર્શ કેળવણી ન ગણાય. હાલમાં અંતઃકરણની કેળવણી તરફ અપાતું ઓછું લક્ષ.

મીરાંબાઈ અને નરસિંહ મહેતા જેવી આદર્શ વ્યક્તિઓને રોજ ઉપર આપવામાં આવતું સ્થાન અયોગ્ય છે. પણ તેમનું ખરું સ્થાન હૃદયમાં જ હોવું જોઈએ.

સાયન્સનો હું વિરોધી નથી, છતાં પૃથ્વીની ગતિ, સૂર્યથી તેનું અંતર વગેરે માપનારનું પોતાનું સ્થાન ક્યાં હશે તે માટે શંકા છે.

ધર્મ અને તેની યતી નિંદા માટેની આપણી અવૈજ્ઞતા. જેમ કોઈની કુરૂપ સ્ત્રીની નિંદા ન કરી શકાય તેમ પરધર્મની પણ.

ઈશ્વરના કાયદા માનનારને સરકારી કાયદાનો અંતરાય નથી આવતો. ઈશ્વરી કાયદાનું આદર્શ શિક્ષણ અપાય તો પિનલ કોડની જરૂર રહેતી નથી. પિનલ કોડથી કોણ સુધર્યું છે ?

ગીતા અને કુરાન હાથમાં લઈ ખોટી સાક્ષી આપનાર યુગ, પુરાણ યુગ કરતાં કેટલો અગણ છે ? શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક બાબતોમાં ન્યાયભેદ પાછળ પડ્યા છીએ, કારણકે અંતઃકરણની કેળવણીનો અભાવ છે. ગીતા ને કુરાનનો આધાર લીધા પછી ગ્રાણ્યનું પણ જુદું ન બોલાય, એવો દૃઢ નિશ્ચય થાન ત્યારેજ આપણે લાયક થયા ગણાઈએ. ભૂલો કાઢવી સહેલી છે, પણ સુધારવી મુશ્કેલ છે. મુસલમાનો કહે છે હિન્દુઓ આમ કરે છે અને હિન્દુઓ કહે છે મુસલમાનો તેમ કરે છે; પરંતુ પશ્ચિમ એશિયાનાં મુસ્લીમ યુધ્ધોમાં હિન્દુઓ ન હતા. તેમજ રામાયણ અને મહાભારતની લડાઈ-ઓમાં મુસલમાનો ન હતા છતાં ખુનખાર યુધ્ધો થયાં હતાં.

કુદરતની ખોડ કાઢવાનો દાખલો—‘કોણ અને આંખો’ નાના વેલાને મોટું ફળ અને મોટા ઝાડને નાનું ફળ.

જુદી જુદી જાતના મદ જેવાકે—ધન, મદ, વિદ્યા, મદ, આધકાર મદ, અને સુવાનીનો મદ વગેરે સંસ્કૃતિ અને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સાથે સંમિધ.

ધરાવતા પ્રશ્નો ઉપર રસદાયક વિવરણ કર્યું હતું. ત્યારબાદ ઉર્દુ સુપરવાઇઝર શેખ સાહેબે પોતાનું ભાષણ આપ્યું હતું. તે પછી શ્રીયુત પ્રેમચંદભગત-અંકલેશ્વર વૉકેશનલ ટ્રે. સ્કૂલના હેડમાસ્ટરે વાર્તાવાચનપદ્ધતિનો પાઠ આપ્યો હતો. છેવટે ચેરમેન સાહેબે ભાષણ કર્યું તથા પ્રમુખશ્રીનો ઉપકાર માની કૂલહાર અર્પણ કર્યા હતા.

ખાળકોનું સરઘસ

અગોરના ડિ. લે. બોર્ડની ઑફિસથી ખાળકોનું ગંગાવર સરઘસ આખા ભરૂચ શહેરના બજારને ઘરેનાદ અને જય ગીતાથી ગજવતું ડિ. સ્કૂલ બોર્ડની ઑફિસ સુધી આનંદભર્યું આવ્યું હતું.

રાતના ખાળ લગ્ન અને ચાર્લી ચેપ્લીનના તથા દાર્થી ચતી ખરા-ખીના વિષય ઉપર સિનેમાના દબ્બો બતાવવામા આવ્યાં હતાં.

તા, ૩૧-૧૦-૩૩

હફો દિવસ

પ્રભાતમાં “જય જય જય જગદીશ હરે” ની પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી.

વક્તા:—સ. કૃષ્ણલાલ એમ. દલાલ.

વિષય:—ચારિત્રશાળા શિક્ષકની શિક્ષણ ઉપર થતી અસર.

પ્રમુખ:—શ્રી. પ્રો. બ. ક. દાકોર.

નિયત વક્તા શ્રી પ્રહલાદજી ચંદ્રશંકર દેવાનજી વલસાડના સખ-જડજ ન આવી શકવાના સંભવે ઉપર જણાવેલા નિયત વિષય ઉપર નીચે મુજબની હકીકતનું લંબાણથી વક્તાએ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે જેમ સેવાભાવી વૈદ પૈસાને ગૌણ ગણી સ્વજન પેકે દરદની સારવાર કરવી એ વસ્તુ મૂળ માને છે, તેમજ સૈનિક-રાષ્ટ્ર-ભાવનાને સેવાનું ધ્યેય માની પગારની દરકાર સિવાય મરણાન્ત સુધી શુદ્ધ સેવા આપે છે. ચારિત્રશાળા શિક્ષકના ધર્મ અને ફરજને સંબંધી સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

આનોંડ, જોન રસિકન, રવિન્દ્રનાથ ટાગોર, ગાંધીજી, ગિજુભાઈ, નાનુભાઈ, તારાબેન વગેરે આદર્શ શિક્ષકોના દર્શાવેલા આપ્યાં હતાં.

માતા, પિતા અને આચાર્ય દેવરથાને કેવા સંજોગોમાં તે વિષે.

માઆપ અને સમાજની બેદરકારી, હાલમા મળતા પગાર, જીવનની જરૂરિયાતો, અભ્યાસક્રમનાં સાધનોનો અભાવ.—આવા સંજોગોમાં આદર્શ શિક્ષણ કેમ આપી શકાય ?

શિક્ષણની અર્થોગતિ માટે સમાજની જવાબદારી, શિક્ષક ઉપર શક્તી વધુ પડતી જવાબદારી, બાળકને પાસ કરાવવા ઉપરજ દાનત, હાલની કેળવણી સાચી, આવશ્યક ને જરૂરી છે કે કેમ, વગેરે બાબતો ઉપર લંબાણથી વિવરણ કર્યું હતું.

ભારપછી નર (અર્જુન) શિષ્ય, અને કૃષ્ણ શિક્ષક. સહના ઘઘત્તુ...શિક્ષક ને શિષ્યનું સાથે રક્ષણ કરે, સાથે બંનેને જમાડો, બંને સાથે જ્ઞાન પ્રાપ્તિ કરે એવા સંલેગો ઉભા કરવા વિશે વિવરણ કરી બાખ્યાન પૂર્ણ કર્યું હતું.

આ ભાષણ ઉપર પ્રમુખ શ્રી બ. ક. દાકેરે કેવા શિક્ષક ન જોઈએ, તથા શિક્ષકોમાં એકતાની જરૂર, શાળા એ સજીવન સંસ્થા, માધ્યમિક શાળાઓ અને કોલેજોમાં શિક્ષકોની એકતાનો અભાવ, આચાર્ય અને તેનું હૃદય, ધંધો પેટ માટે નહિ પણ એકાગ્રતાથી કરવાથી થતી અસર, માતાના ગર્ભ ઉપર પડતી છાપની અસર, (ગર્ભિણીને વીંછી કરડે તો ભાવિના બાળકને જિંદગી ભર વીંછી ન ચડે) વિષય માત્રને સચોટ તપાસ્યા સિવાય ખરો ન માનવો, પરીક્ષાના પરિણામ પાછળ બગડતા વાલીઓના પૈસા, શિક્ષકમાં પક્ષપાત ન જોઈએ વગેરે બાબતોની ચર્ચાથી આકર્ષક ખુલાસા આપ્યા હતા.

સહશિક્ષણ

શુદ્ધતીર્થ ગુરુકુળના પ્રિન્સિપલ મનુભાઈ વૈદ્યે સહશિક્ષણના વિષય ઉપર બહુ જીવન પ્રત્યો રજુ કર્યા હતા. તેમાં સ્ત્રી અને પુરુષના શરીરનો અંશ, તેનું મગજ, એકને બીજાથી હલકા માનવાની ભાવના વગેરે બાબતોના ધ્યાન વિના અને મનનીય પ્રત્યો રજુ કર્યા હતા, જે વિચારવા જેવા હતા.

સુન્દરમનો કાવ્ય રસારવાહ,

આ પછી ભરુચ જિલ્લાના વતની યુવાન કવિશ્રી ભાઈ ત્રિભુવનદાસ લુહારે (સુન્દરમ) પ્રોતે પ્રાથમિક શાળામાં શીખવાની કવિતાઓની અલ્પ સંખ્યા ને પદ્ધતિની ભાવના ઉપર રસદાયક ને લંબાણપૂર્વક વિવેચન કર્યું હતું. વધુમાં તેઓએ કવિતાની શિક્ષણપદ્ધતિનો કંઈક ખ્યાલ રજુ કરી પ્રોતાનાં રચેલ કાવ્યસંગ્રહના પુસ્તક “કાવ્ય મંગળા”, અને “કાવ્ય ભગતની કડવી વાણી”, માંથી જુદી જુદી શબ્દક્રમક, અર્થ, ગૌરવ અને ગ્રામ્ય ચિત્ર રજુ કરતાં વાઘરણ, ભંગડી, વાદળાં વગેરે કાવ્ય ગાયાં હતાં.

પ્રમુખશ્રી બ. ક. ઠાકોરે તેમના કાવ્યમાંથી “ દશાવતાર,” કાવ્ય વાંચી બતાવ્યું હતું. છેવટે ચેરમેન સાહેબે શ્રી પ્રમુખ સાહેબનો તથા વક્તાઓનો આભાર માની કૂલદાર કર્યા બાદ સભા વિસર્જન થઈ હતી.

બપોરના સરકારી હોસ્ટેલના યોગાનમા સ્કાઉટ રેલીનો પોગ્રામ થયો હતો તે નીચે મુજબ છે:—

સ્કાઉટ રેલીનો કાર્યક્રમ

સાંજના

૪ થી ૭

(૧) પ્રાર્થના—વૈદિક, ખરવામી અને ભારત.

(૨) ખજૂરવંદન, બટુકે હર્ષનાદ.

(૩) દર્યો:—(૧) આસન—હાંસોટ અને અમૃતપુરા.

(૨) તાત્કાલિક સારવાર.....સુણેવ

(૩) ગરબા.....વીરબાળા સંઘ.

(૪) લાડી, સેત્રીમ, નાદસંગી...અમૃતપુરા.

(૫) આગ હોલવાનું.....ઝાડેશ્વર.

(૬) દોરડાની ખેંચતાણુ.....હાંસોટ, ઉર્ફી.

(૪) માર્ચ પાસ્ટ.

(૫) હરિકાંઈ.

ખજૂરસંગી...સંદેશ લેવા.

સંદેશની આપ લે.

અ દોડ ચાલ

ચ અવલોકન.

ક કપડા પહેરવા.

(૬) કેમ્પફાયર

(૧) સ્તુતિ.

(૨) મંગ્લા, દનાયત, હીંકે વગેરે.

(૩) વચ્ચે વચ્ચે નામમુચક મૂળા દેખાવો.

(૪) નમ્રમ, હાંસોટ, ઉર્ફી,

(૫) મરથો, હાંસોટ.

(૬) દરબાર અને પટેલ, પાલેજ

(૭) કીરી અને પતંગીઉ, શુકલતીર્થ વીરબાળા

(૮) કાઝી અને ચોર, આમોદ.

(૯) ગાદવલી અને સરોઝની શુકલતીર્થની વીરબાળા.

(૧૦) પ્રાસની, રમન.

(૧૧) રાસ-લીલ ડાન્સ વગેરે.

(૧૨) દારૂડીઓ, ઝાડેશ્વર.

(૭) ધનામો—સંભાષણો, હાર તોરા વગેરે.

(૮) સમાપ્તિ, ગીત.

રકાઉટ રેલી

તા. ૩૧-૧૦-૩૩ની સાંજ

૭૬૦ દિવસ

કુળવણી સમાહ દરમિયાન જુદી જુદી દષ્ટિથી ચર્ચાએલા શિક્ષણના સિદ્ધાંતો, આદર્શો અને પદ્ધતિઓને વ્યવહાર તથા પ્રત્યક્ષ રૂપ આપવાને માટે જે જે પ્રયત્નો થયા છે તેમાં રકાઉટીંગનો—ખાસ પ્રવૃત્તિનો કાર્યક્રમ કેઈ ઓછા મહત્વનો ન હતો. જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડની ઉચ્ચ અભિલાષાઓને અંગે આ રેલીમાં સામાન્ય કાર્ય કરતાં તાલીમ વડે ભવિષ્યના ઉદાર, શિષ્ટ અને કાર્યદક્ષ નાગરિકોને તૈયાર કરવાની એક શિક્ષણયોજના છે; એટલે એક આદર્શ ગામ કેવું કોઈ શકે તેનો બાળકોને ખ્યાલ આપવાને યથારક્તિ પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હતા.

રેલીના કાર્યક્રમનાં ચાર મુખ્ય અંગો:—

૧. સરઘસ. (૨) રેલી. (૩) રકાઉટ નગર (૪) કેમ્પફાયર.

(૧) સરઘસ તા. ૩૧-૧૦-૩૩ના રોજ બપોરના ચાર વાગ્યાથી સરઘસના રૂપમાં ડિ. સ્કૂલ બોર્ડના સુપરવાઈઝર મી. શેખની સરદારી નીચે જિલ્લાની સઘળી રકાઉટ સેનાઓએ ડિ. લો. બોર્ડની ઓફિસથી માંડી ઝાડેશ્વર દરવાજા, હાથખાં બજાર, નવા દહેરા, ચકલા, જુના બજાર, લાલ દરવાજા, કનોબોર બજાર તથા ફૂરજ આગળ થઈને પારસી લતામાં થઈ ફૂચ કરી હતી અને આખું સરઘસ પ્રદર્શનના સભામંડપના ભવ્ય તંબુમાં થોભ્યું હતું.

આમોદ, હાંસોટ, ઝાડેશ્વર અને અમૃતપરાની સેનાઓએ પોતાના બેન્ડ (વાજાઓ)થી બાલવીરોની ફૂચમાં શૌર્ય અને ચપળતા આપ્યાં હતાં. અમૃતપરાનું બેન્ડનું કાર્ય સર્વોત્તમ હતું, આ સરઘસથી ભરુચની પ્રગતે જિલ્લાનાં ગામડાઓમાં ચાલતી રકાઉટ પ્રવૃત્તિનો અને પ્રગતિનો સારો ખ્યાલ આવી શક્યો હતો. સરઘસને મોખરે શુકલતીર્થની વીરબાળાઓને ડિ. સ્કૂ. બોર્ડના વાઇસ ચેરમેન શ્રીમતી કપિલાગૌરી ભગુભાઈ દેસાઈ તરફથી મિદાઈ વહેંચવામાં આવી હતી.

(૨) રેલી—અયોરના ચાર વાગે જિલ્લાના રકાઉટ કમિશનર નવાબ શ્રીમાન નહારસિંહજી સાહેબના પ્રમુખપદે જિલ્લાની રકાઉટ રેલી લાવવામાં આવી હતી. જેમાં લગ્ન-ડિ. લો. પ્રોડની શાળાઓની કુલ ૨૨ સેનાઓના ૫૩૮ બાલવીરોએ ભાગ લીધો હતો. શુકલતીર્થથી વીરબાળા સંઘની ૧૮ બાળાઓએ પણ રેલીના દરેક 'કાર્ય'માં સક્રિય ભાગ લીધો હતો. 'દરેક ધર્મની પ્રાર્થના થયા બાદ "ભારત ભાગ્ય વિધાતા"નું ડાં ૦ ટાગોરનું રચેલું રાષ્ટ્રગીત રકાઉટ સમૂહે ગાયું હતું. જિલ્લાના બાળવીર ખજને રકાઉટોએ વંદન કર્યું હતું. તે પછી જુદી જુદી સેનાઓ તરફથી લાડી, લેઝીમ, આસન, આગ હોલવવી, ગરબા વગેરેનાં દબ્બો રજુ કરવામાં આવ્યાં હતાં. પછી બખ્ખેની હારમાં સઘળી સેનાઓએ માર્ચ પાસ્ટ કર્યું હતું અને જિલ્લાના રકાઉટ કમિશનરે ખજ નીચે ઉભા રહી સલામ ઝીલી હતી. ત્યારબાદ રકાઉટ નગરમાં ઉભા કરેલા સીગનલિંગ ટાવર ઉપરથી ખજ સંજ્ઞા દ્વારા સંદેશ આપવામાં આવ્યો હતો, અને ચાર સેનાઓએ તે સંદેશ આપાદ જીલ્લો હતો. વળી રકાઉટની દોડ્યાલ ડ્રેસિંગ રેસની પણ હારફાઇ થઈ હતી.

(૩) રકાઉટ નગર—રેલી, અગાઉના એક અડવાડીઆથી ચાર પોલન્ટીઅર્સ રકાઉટ મારતરોની મદદથી રકાઉટ નગરની જુદી જુદી સંસ્થાઓ બાંધવાની તૈયારી કરી હતી. વાસ, વળી, ગુણપાટ વગેરેનાં સાધનથી દરબાગ, ધર્મશાળા, વિદ્યામંદિર, વ્યાયામશાળા, પોલિસ ચોટી, ન્યૉલિ-મંદિર, દવાખાનું, નર્સિંગ હોમ, લાયબ્રેરી, સલામુદ, મસ્જિદ, પૂલ વગેરે જાહેર સંસ્થાઓ બાંધી તૈયાર રાખ્યાં હતા. ગામની મધ્યે ૩૫' ઉંચો ટાવર પણ બાંધવામાં આવ્યો હતો. તેના ઉપર ટકોરખાનું બેસાડવામાં આવ્યું હતું. આ સંસ્થાઓને રાજ્યવારનું કામ જુદી જુદી સેનાઓને સોંપવામાં આવ્યું હતું, ચા, ફળ, કાપડ વગેરેની દુકાનો પણ ગોઠવવામાં આવી હતી. જિલ્લાના રકાઉટ કમિશનરના હાથે આ સરસ્વતી નગર ખુદ્દું મૂકવામાં આવ્યું હતું. રકાઉટોના આ સરસ્વતી નગરની આમ્મખંઆયત તરફથી રકાઉટ કમિશનરને માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું.

૪. કેમ્પફાયર—વંદે માતરમ્ના ગીતથી શરૂઆત કરવામાં આવી હતી. મેવાદો, હુચકાઓ, ગીતો, રાસ, નૃત્ય વગેરે મનોરંજક વાનીઓથી સાંને બહુ આનંદ ને સંતોષ થયાં હતા.

હનામો:—દરિદ્રાઈમાં સફળ થએલાઓને તથા નગરના બાંધકામમાં સાફ કામ કરનારાઓને, સંવાદ કરનારને તથા દરેક વીરબાળાને રકાઉટ

કમિશનર સાહેબને હાથે ધનામો આપવામાં આવ્યાં હતાં અને દરેક રકાઉટને મિશનરી વહેંચવામાં આવી હતી.

રકાઉટ કમિશનર સાહેબે બાળવીર પ્રતિતિની ઉપયોગિતા અને જ્વરિયાન સમન્વયતાં કહ્યું હતું કે “મા દેશો કરતાં હિંદુસ્તાનની પ્રજાને વ્યવસ્થા અને નિયમન શીખવનારી રકાઉટની તાલીમ અનિવાર્ય જરૂરની છે. આ તાલીમ બાળકોને આરિત્રવાન બનાવે છે. પોતાની જવાબદારી સમજતો બનાવે છે. પોતાના પગ ઉપર હિંમત રહી આપ બળથી જિંદગી ગુજારતાં શીખવે છે અને સાચો નેતા થવાના મંત્રકારો આપે છે; માટે સાળામાં શિક્ષણ સાથે રકાઉટિંગને સ્થાન મળે એવી ઉમેદ દર્શાવી હતી.” આ પ્રતિતિને પોપણ આપવા બદલ રકાઉટ કમિશનર સાહેબે ડિ. રફલ ખાનને ધન્યવાદ આપ્યો હતો.

ડિ. રફ. ખાનના વાઇસ ચેરમેન શ્રીમતી કપિલા ખેને ઉત્સાહપૂર્વક બાળ લઈ પોતાની હોંસ અને શક્તિની સાબીતી કરી આપી છે તે માટે સંતોષ જાહેર કર્યો હતો. સ્ત્રીઓના સહકાર વિના તથા આગળ પડતા સક્રિય કાળા વિના દેશનાં કેળવણીને લગતાં જરૂરી મહાભારત કાર્યો પાર પડી શકે નહિ. એમ જણાવ્યું હતું. પ્રત્યુત્તરમાં શ્રીમતી કપિલા ખેને પોતાને આગેવાની અમુક તક માટે અને આદરેલા પ્રયાસોમાં આપેલા સહકાર માટે સંતોષ આભાર માન્યો હતો. બાળવીર માફક ગર્લ્સ ગાઇડ કન્યાસાળામાં દાખલ કરાવવા બદલ ડિ. રફ. ખાનના ચેરમેન સરદાર સાહેબે ને ને ને હ અને ખાંત દર્શાવ્યાં છે તે બદલ તેમનો ઉપકાર માન્યો હતો. ચેરમેન સાહેબે, આ પ્રતિતિને અંગે કાર્ય કરનાર ઉર્દુ સુપર-વાઇસ ખેબ સાહેબનો, સ્વયંસેવકોનો, રકાઉટ મારસ્ત્રોનો તથા બીજા મદદનીશો-રકાઉટ ઓરગેનાઇઝર-વગેરેનો આભાર માન્યો હતો અને પ્રમુખ સાહેબને કૃતજ્ઞતા કયાં બાદ મેળાવડો વિસર્જન કરવામાં આવ્યો હતો.

કેળવણી સમાપ્ત.

ડિ. રફલ. ખાન ભરમ,

તા. ૧-૧૧-૩૩

સાતમો દિવસ

પૂર્ણાદિતિ.

કેળવણીસમાપ્તનો આજના કાર્યક્રમની સવારના પ્રથમ પ્રાર્થનાથી શરૂઆત કરવામાં આવી હતી.

વક્તા—પ્રો. બ. કે. દાકોર વિષય—ધર્મ, ધર્મના ઝઘડા અને ધર્મનું ભવિષ્ય.

પ્રમુખ—લેડી વિદ્યાગૌરી નીલકંઠે. ખી. એ.

લેડી વિદ્યાગૌરી નીલકંઠના પ્રમુખપદે મળેલી સભામાં પ્રો. બ. કે. દાકોરે ઉપરના વિષય ઉપર ભાષણ કર્યું હતું. તેમણે જણાવ્યું હતું કે:—
સને ૧૯૦૪થી ડિ. ૨૬લ બોર્ડના હાલના ચેરમેન સાહેબ જોડે મારો પરિચય છે. મારી ૬૫ વર્ષની જિંદગીમાં કેળવણીનો વ્યવસ્થિત આ પહેલ-વહેલોજ પ્રસંગ છે. હિન્દુ-મુસ્લીમ એકતા માટે શહેર અને ગામડામાં આવા પ્રસંગો વધુ થાય એ ઇચ્છવા લોગ છે. જુદા જુદા ધર્મના હોવા છતાં શાસ્ત્રી મગનલાલ તથા પીર મોટામીયા સાહેબનો એકજ સુર નીકળ્યો હતો.

વૃદ્ધોનો અધિકાર

ધર્મ જેવા વિષય ઉપર વૃદ્ધોને જોડવાનો આધકાર છે. ઘરડાના મુખમાં અધર્મ નીકળે, તેનું નામ નીચના. જેના શબ્દે શબ્દમાં એક પણ શબ્દ અધર્મનો ન નીકળે, તેજ ખરો વૃદ્ધ. એ મુજબ વૃદ્ધોનો અનુભવ સર્મ-ભવ્યો હતો. સત્તમંગ કરતાં સહદમંગ આગળ છે, અને તે કરતાં પણ વૃદ્ધોનો મંગ વધુ આગળ છે અને જરૂરનો છે, એ આવશ્યકતાનું આકર્ષક વિવરણ કર્યું હતું.

વીસમી સદીમાં ઘરડા તરફની માન્યુદ્ધિ હવે ઘટવા લાગી છે. શિક્ષક અને શિક્ષિકાઓએ પહેલા બાળકોની વૃદ્ધો તરફ માનલાગણી ફેરવવી જરૂરની છે. સત્ ચિત્ આનંદ બ્રહ્મ—એનો શ્રોતાજનોમાં સમન્વય તેવી સાદી સરળ ભાષામાં સ્પષ્ટ અર્થ સમજાવ્યો હતો.

મુંબઈની જૈનસભા અને કાશીની એક હિન્દુ સભા, મહાભારતમાં પિતરાઈની તકરાર, જર્મનીનાં પુસ્તકો, ફ્રાન્સ, યુરોપ અને અમેરિકાનાં યુધ્ધો, વાચનમાળામાં સાગ ધર્મનું તત્ત્વ આવવું જોઈએ, વગેરે ઉપર સુંદર દષ્ટાંતો આપી પ્રેક્ષકોનાં મનરંજન કરી ઝઘડાની ભાવના નષ્ટ થાય તે ઉપર અસરકારક વિવેચન કર્યું હતું.

પ્રમુખનું પ્રવચન

લેડી વિદ્યાગૌરીએ પોતાને પ્રમુખસ્થાને નીમવા માટે આભાર માન્યા બાદ જણાવ્યું, કે પ્રોફેસર બ. કે. દાકોરના વ્યાખ્યાનમાં મારે પ્રમુખસ્થાન હોઈ શકે નહિ. એઓશ્રીના વ્યાખ્યાનમાં મારે કોઈ વધુ કહેવાનું હોયજ નહિ. શ્રી બ. કે. દાકોર ઇતિહાસના પ્રખર અભ્યાસી છે. ધર્મ કેવળ શીત્સુશીયી ખમ નથી. શિક્ષકો ધર્મની એકતા માટે જેટલું ધારે એટલું કરી

સકે એમ છે. સ્વધર્મનો પક્ષ અને સામાના ધર્મનો તિરસ્કાર કરવો, એજ ધર્મનાઝઘડાનું બીજ છે. ધર્મની બાબતમાં સંકુચિત દષ્ટિ એજ અધોગતિનું બીજ છે. ધર્મ ઉપર આધાર રાખી આપણી ભાવનાઓને લઈને આપણે ઘણું ગુમાવ્યું છે. ત્યારપછી બીજા વક્તા મિસ નિધામ રોજ ઉપર આવ્યાં હતાં.

પરીક્ષાની નૂતન પદ્ધતિ

વક્તા—મિસ નિધામ.

મિસ નિધામ મદારાણી હાઈસ્કૂલના પ્રિન્સિપાલ છે. તેઓએ પરીક્ષાપદ્ધતિ ઉપર એક લંબાણપૂર્વક અંગ્રેજીમાં વિવેચન કર્યું હતું. જેનો તરલુમો અત્રેની (ભરૂચ) સ્કૂલખોડના સુપરવાઇઝર એ. એમ શાસ્ત્રીએ શ્રોતાનનોતે ગુજરાતીમાં કરી બતાવ્યો હતો. જેમાં નૂતન પરીક્ષા પદ્ધતિ કેવી હોવી જોઈએ તેનું દષ્ટાંત સહિત વિવેચન કરવામાં આવ્યું હતું. જુની પદ્ધતિથી મંદબુદ્ધિના છોકરા સફળ થાય છે અને હોશિઆર છોકરા નિષ્ફળ નીવડે છે. આમ વિદ્યાર્થીની શક્તિનું માપ બરાબર નીકળી શકતું નથી, માટે નૂતન પરીક્ષાપદ્ધતિ બાળકની બુદ્ધિનું અને શક્તિનું એકસ માપ લેવામાં કેટલેક અંશે સહાયબૂત નીવડે છે. વિષયને રસિક કરવા માટે (પરીક્ષાની) નૂતન પદ્ધતિના કેટલાક સુંદર દષ્ટાંતો આપવામાં આવ્યા હતા. ત્યારબાદ શ્રી મોતીલાલ અ. દેસાઈએ ભાષાશિક્ષણમાં બાળકોનું હસ્તકામ એ વિષય ઉપર ભાષણ કર્યું હતું.

વક્તા—શ્રી. મોતીલાલ અ. દેસાઈ.

વિષય—ભાષાશિક્ષણમાં બાળકોનું હસ્તકામ.

શ્રીયુત મોતીલાલ અ. દેસાઈએ પોતાનો વિષય સ્પષ્ટ કરવા માટે પાટીઆ ઉપર જઈ કાગ કર્યું હતું. મિસ નિધામે નૂતન પરીક્ષાપદ્ધતિમાં કેવા પ્રશ્નો પૂછવા તે સંબંધમાં દિગ્દર્શન કર્યું હતું, તે સંબંધમાં શ. મોતીલાલે શિક્ષકોએ તે જાતની તૈયારી કેમ કરવી, તેની સરળ રીતે સમજાવટ કરી હતી.

સાંજનો કાર્યક્રમ

માતા ગરવી ગુજરીનું સુંદર કાવ્ય ગાવામાં આવ્યું હતું. ત્યારબાદ વતરાજ અને જીવડ એ વિષેનો સંવાદ છોકરાઓએ સુંદર રીતે રોજ ઉપર ભજવી બતાવ્યો હતો. બીજા ધોરણની નાની બાળાઓએ હાવભાવ સાથે આરવાડીનું ગીત આકર્ષક રીતે ગાઈ બતાવી પ્રેક્ષકોનાં મન રંજન કર્યાં હતાં, તે વેળા પ્રેક્ષકોના હૃદય પણ આસ્વાદથી ઉભરાતાં હતાં. ત્યારબાદ વિદાય ગીત “મહેમાનો હો વહાલાં પુનઃ પધારજો” રોજ ઉપર ગવાયું હતું.

સ્કૂલ બોર્ડના સભ્ય અને ડિ. બોર્ડના વાઇસ પ્રેસિડેન્ટ રાં. ભગુભાઈએ ડિ. સ્કૂલબોર્ડ તરફથી સંપાદ દરમિયાન આવેલા પ્રમુખો, વક્તાઓ, પ્રદર્શન ગોઠવવામાં રોકાએલા સ્વયંસેવકો, સેવિકાઓ; તથા પ્રદર્શન કમિટિના સભ્યો, ઓફિસ સ્ટાફ વગેરેનો આભાર માની પ્રદર્શનને અંગે સાફ કામ ચલાવનાર શિક્ષક અને શિક્ષિકાઓ, સ્વયંસેવકો, સેવિકાઓ વગેરેને આપવાનાં ઇનામોની નામાવલિ વાંચી સભાગાવી હતી. છેવટે પ્રદર્શનમાં જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી મદદ મળી હતી તે સર્વનો ડિ. સ્કૂલબોર્ડ તરફથી આભાર માનવામાં આવ્યો હતો.

આભારદર્શન

લો. બોર્ડની શાળાના એક શિક્ષકે લો. બોર્ડની શાળાના શિક્ષકો સાથે હળવામળવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો, વ્યાખ્યાનકારોનાં ઉત્તમ વ્યાખ્યાનોથી શિક્ષકોને ઘણું ઘણું જાણવાનું તથા જોવાનું મળ્યું, તે સંબંધી તથા પ્રદર્શનની ઉપયોગિતા વિશે એક ટુંક અને અસરકારક વિવેચન કર્યું હતું તથા શિક્ષકોએ અંગત મુશ્કેલીઓને બાલુ મૂકી વફાદારીથી સંપાદનું કામ પાર પાડ્યું તેથી તેમના તરફથી ડિ. સ્કૂ. બોર્ડનો અને ચેરમેન સાહેબનો આભાર માન્યો હતો.

ચેરમેન સાહેબે જણાવ્યું હતું કે—સંપાદ દરમિયાન જે જે ભાષણો આપવામાં આવ્યાં હતાં તેનું સારાંશ રૂપે પુસ્તક પ્રગટ કરી પોતાને ખર્ચે સ્કૂલોમાં આપવા જણાવ્યું હતું. તદુપરાંત ઉર્દુ તેમજ ગુજરાતી શાળાના શિક્ષકોને બે મંડળો સ્થાપવા માટેની અપીલ કરી હતી. વ્યાખ્યાનકારો શ્રાતાઓ, પ્રદર્શન કમિટી, સુપરવાઇઝરો, ઓફિસસ્ટાફ, સ્વયંસેવકો, સેવિકાઓ તથા પ્રદર્શનને અંગે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી મદદ આપવામાં આવી હતી તે સર્વનો આભાર માન્યો હતો. છેવટે “વદેમાતરમ” નું ગીત ગવાયા બાદ સભા વિસર્જન થઈ હતી.

વિસર્જન

તા. ૨-૧૧-૩૩

ખીજે દિવસે સવારના સાત વાગે ડિ. સ્કૂ. બોર્ડના ચેરમેન સાહેબની ખાસ ઇચ્છાથી ઓફિસ સ્ટાફ, સુપરવાઇઝરો, કાર્યાવાહક કમિટિના સભ્યો, સ્વયંસેવકો તથા સેવિકાઓનો એકંદર રૂપનો ફોટો મંડપ વિભાગ પાસે લેવામાં આવ્યો હતો, જેની એકેક નકલ રૂપમાં હાજર રહેલી તમામ વ્યક્તિઓને પોતાને (સરદારભા સાહેબનો) ખર્ચે આપવાની જાહેરાત કરી ઉદારતા ચતાવી સર્વને આનંદિત કર્યો હતો.

સાંજના સ્વયંસેવકો અને સેવિકાઓને ડિ. સ્કૂલ બોર્ડ તરફથી એક પ્રીતિ ભોજન આપવામાં આવ્યું હતું. સ્વયંસેવકો અને સેવિકાઓના કામની પ્રશંસાની નોંધ લઈ છૂટા કરવામાં આવ્યા હતા.

ભરૂચ કેળવણી સમાદમાં વાંચવામાં આવેલાં ભાષણો
નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧)

ગણિત શિક્ષણ

વિચારોનું શાસ્ત્ર, સંખ્યાનું નહિ.

ગણિત એ વિચારોનું શાસ્ત્ર છે. અમુક વિચારોમાંથી ક્ષતિ થતાં સંખ્યા અને દિઠ સંબંધીના પ્રમાણભૂત અનુમાનો અને સિદ્ધાંતોને આપણા રોજના જીવનવ્યવહારમાં લાગુ પડવાનું કામ ગણિત કરે છે. એ રીતે ગણિત શાસ્ત્ર અને કળા બંને છે. જે ભૌતિક સ્ત્રોતોમાં આપણે છીએ છીએ તેનું વ્યાવહારિક નિરૂપણ તેજ ગણિત છે. તેનો અભ્યાસ વ્યાવહારિક તેમજ સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે. તે ન્યાયશાસ્ત્ર અને બુદ્ધિવાદ બંનેનું સામ્ય સાધે છે.

ગણિતના મૂળભૂત વિચારોની ઉત્પત્તિ.

નિર્ભેળ સત્ય.

વળી ગણિત એ નિર્ભેળ સત્યનું શાસ્ત્ર છે. ગણિતનાં સત્યો હમેશાં સનાતન સત્યો છે. $3+2=5$ તે હમેશાં ૪૦૦૦ વર્ષ પહેલાં કે ૧૦૦૦૦ વર્ષ પછી પણ સત્યજ રહેવાનું. સનાતન સત્ય—આખા વિશ્વમા વ્યાપી રહેલા સત્યનાં સિદ્ધાંતો ગણિતમાં સમાગ્નેલા છે. સહરાના રણમાં મહાન આગ્ર પાયથે ગોરાસના સિદ્ધાંતની આકૃતિ રૂપે સળગાવીને મંગળની સાથે વાતો કરવાનો પ્રયત્ન આના આધારેજ થયો હતો.

સત્ય કોઈનો અભિપ્રાય કે સત્તા સ્વીકારતું નથી. તેથી ગણિત શિક્ષકને માથે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને જાતે ચોક્કસ ખાતરી કરાવી આપવાની ફરજ પડે છે.

ગણિતનું સ્વરૂપ.

આ રીતે ગણિતના સ્વરૂપનું ઘડતર સત્યનું છે અને તેનો પ્રાણ વિચારોના નિયમો છે.

સત્ય—તેથી બને તેટલું હુંકામાં હુંકું કામ કરવું. તર્કશાસ્ત્રને અનુસરીને હોવાથી ક્રમે ક્રમે પગથીએ પગથીએ આગળ જવાનું છે અને વિષયમાં નિયમિત રીતે આગળ વધવાનું છે. જો ગણિત પદ્ધતિસર શિખવાય તો તે ચોક્કસાઈ, ઝડપ, સફાઈ અવલોકન શક્તિ, મૌલિકતા, સરળતા અને પ્રમાણિકતા જેવા ગુણો અને અમુક પદ્ધતિસર વિચાર અને આચાર કરવાની ટેવો કેળવે, પણ આવા ગુણો કેળવવાનો આદર્શ દષ્ટિ સમીપ રાખીને કાર્ય કરીએ તોજ ફળાજૂત થાય.

હાલના વિદ્યાર્થીઓની મુશ્કેલીઓ.

હાલમાં ગણિતશિક્ષણમાં કાંઈકે પક્ષઘાત જેવું માલમ પડે છે, તેનાં કારણો નીચે મુજબ લાગે છે:—

(૧) રસની ખામી.

(૨) વ્યવહારમાં અમુક વસ્તુઓનો શો અને ક્યાં ઉપયોગ છે તે, સમજાતું નથી તેમજ શોધી કઢાતું નથી તેથી

(૩) અવલોકનની ટેવની ખામી અને તેથી ક્યા સંજોગોમાં ગણિતના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાનો છે તે સમજી શકવાની અશક્તિ.

(૪) પોતે સાંભળેલી અને જાતે અનુભવેલી વાતો વચ્ચેનો તફાવત સમજી શકવાની ખામી.

(૫) મૂળજૂત સિદ્ધાંતો ગ્રહણ કરવાનું અને તેમનો ઉપયોગ કરવાનું કામ એકજ વખતે સાથે સાથે કરવાની જૂલ.

ગણિતશિક્ષણ સંબંધી થોડીક સામાન્ય સૂચનાઓ.

હવે આપણે ગણિતશિક્ષણ વધારે ફળદાયક અને સંપૂર્ણ અને તેને માટે થોડાક મુદ્દાઓનો વિચાર કરીશું.

(૧) મુખ્યગણિત અને તેની અગત્ય. ટેવનો ઉપયોગ—બ્રહ્મ વધે, સ્ફૂર્તિ આવે, ખીખના ઉપર સરસાઈ ભોગવીએ, વ્યાવહારિક લાભ, માનસિક દેગવણી મળે, લખાણ કામમાં સરળતા થાય, તેમાં વધારે ઓપ અને સંપૂર્ણતા આવે, કામ કાચું ન દેખાય, અને વિષયમાં રસ પડે.

ટેવ—વળી મૌખિક કામથી મોટો લાભ તો એ થાય છે કે તેથી માનસિક ટેવો પડી જાય છે. ટેવ પડવાથી શ્રમ ઓછો લાગે છે. મન, ટેવના બળને લીધે પોતાની મેજેજ બુદ્ધિબળના ઉપયોગ વગર કામ કરી નાખે છે. કામ યંત્રવત્ થઈ જાય છે. સાઈકલ ચલાવવાનો દાખલો લો. ચાલવાનો દાખલો જુઓ. ધીમે ધીમે અટપટી રીતે ટેવ બંધાતી જાય છે અને જેમ જેમ ટેવ મજબુત થતી જાય છે તેમ તેમ ઐચ્છિક કાંઈ નબળો પરતો જાય છે. અનૈચ્છિક સ્વયં યંત્રવત્ કામ જેમ જેમ વધે છે તેમ તેમ બુદ્ધિ-મગજ શક્તિનો ઉપયોગ ઓછો થાય છે. અને ત્યારે સંપૂર્ણ ટેવ પડી જાય છે ત્યારે તો વસ્તુ તદ્દન ધ્યાન કે ઇચ્છાશક્તિના ઉપયોગ વગરજ થયે જાય છે. ટેવ ધીમે ધીમે કાર્યશક્તિને છૂટી કરે છે, ફાળવ પાડતી જાય છે અને તે કાર્યશક્તિનો ઉપયોગ નવી દિશા-ઓમાં કરી શકાય છે.

કુદરતે પોતે જીવનનાં શારીરિક અગત્યનાં કર્તવ્યો બુદ્ધિને હવાલે કરવાની હિંમત કરી નથી. હૃદય ધબકે છે, લોહી ભ્રમણ કરે છે, એ બધું યંત્રવત્ સંપૂર્ણ રીતે આપો આપ ટેવને આધારેજ થયાં કરે છે. સ્વયંક્રિયા પોતાની મેજેજ શ્રેષ્ઠ કામ કરી શકે છે.

ઉપયોગી ટેવો પાડી હોય તો બુદ્ધિ વધારે ઉચ્ચ પ્રકારના કામમાં લઈ શકાય. ટેવ એ સેવક છે. તેની પાસેથી તેને લાયક કામ લેવાય. બુદ્ધિ માલિક છે. માલિકે હલકા મામુલી કામોમાં પોતાની શક્તિનો વ્યય કરવો ન જોઈએ.

આંક શીખવવા. ટેવ પડવાથી ચાલ રહે.

સરવાળા સળંગ કરવાની ટેવ પાડવી.

જાન જેમ જેમ ઓછું ઐચ્છિક થાય તેમ તેમ વધુ સંપૂર્ણ થઈ જાય છે. વિચાર કરી કરીને કામ કરનાર કંઈક કામ કરે છે. અનૈચ્છિક કામ પ્રવીણતા બતાવે છે.

ત્યારે પ્રિયારની જરૂર હોય ત્યારે પૂર્ણ જુમ્માથી કાર્યશક્તિનો ઉપયોગ કરો, પણ સાદી યાત્રિક ગણતરીઓમાં તેનો વ્યય ન કરવો.

(સર ઓલીવર લોન્)

જ્ઞાનનો સહીસલામત રીતે આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ તે પહેલાં તે ટેવથી મિદ્ધ થઈ જવું જોઈએ જરૂર પડે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરો પણ તેનો નડામો વ્યય ન કરો.

(સેમ્યુઅલ બટલર)

પૂનનો ઉપયોગ કરતા વિચાર કરવાની જરૂર નથી, પણ તેનો અથ એવો નથી કે તે વિચાર કર્યા વગર બાધવાનો છે.

સગવાળા, આક્રમોએ કરવા એટલે પેન્મિથ-ચાપુ જેવી ઉપયોગી વસ્તુઓ ખીમામાં ગળીએ છીએ, પણ કોર્ડ, મ્કુ કે ત્રાજવા નથી ગણતા.

૨ મૂર્તશિક્ષણ—મૂર્ત ઉપરથી અમૂર્ત ઉપર જવાનો નિયમ ગણિતમાં જેટલો વાપરીએ તેટલો ઓછો છે. વસ્તુકાગ શિક્ષણ દ્વારા વખતે હોતું જોઈએ. વસ્તુ, તેનો ઉપયોગ, તેના દૃષ્ટાંત ડગલે ને પગલે આવવા જોઈએ.

શિક્ષણના માધનો—૨ગીન ચાલ, ૨ગીન કાગળ, કાર્ડબોર્ડ, ચપ્પુ, કાતર, ત્રાજવા, હોકાયત્ર, મોડેલ—આ બધા શિક્ષણને તાદરશ બનાવવા જરૂરના છે. કાગળ પાટીઆનો જેટલો બને તેટલો જુદી જુદી રીતે ઉપયોગ કરો શિક્ષણ દૃશ્યમાન હોવું જોઈએ.

૩ હેતુપૂર્વક શિક્ષણ—હમેશા ધ્યાનમાં રાખવું કે ગણિત તો માત્ર રોજના વ્યાવહારિક જીવનની લેનડેવડનું પ્રતિબિંબ છે બાળકને પાછળથી મોટપણે ઉપયોગી થઈ પડે તેવું શિક્ષણ જોઈએ, નહિ તો કાર્યશક્તિનો નડામો વ્યય થયો ગણાય.

શિક્ષણ હમેશા હેતુપૂર્વકનું હોવું જોઈએ—યોજનાપદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો—વર્ગ આગળ અમુક યોજના કે હેતુ રજૂ કરવો, અને ત્યાં ભાગ લેવાવો.

૪ વ્યાવહારિકશિક્ષણ—વ્યાવહારિક જીવનમાંથી, બાળકોની કંપનામાંથી, તેમના રોજના અનુભવોમાંથી દાખલા પસંદ કરવા યોગ્ય, અર્થ અને માપના પ્રશ્નો કે જે જીવનમાં હમેશા તેમની માટે ખડા થાય છે તે તો જરૂર લેવા જોઈએ શરૂઆતથીજ ગણિતનું કામ વ્યાવહારિક જીવનના પ્રશ્નોની સાથે મળાએલુંજ રાખવું જોઈએ.

બાળક જે રીતે માહિતગાર હોય અથવા જે રીતે મહેવાઈથી તેઓ માહિતી મેળવી શકે અને મરજતાથી સમજી શકે તેના પ્રશ્નો ઉપગ્રિયત કરવા. દાખલા બનાવવાના આપણા ઉપયોગી માધનો તરીકે પ્રાથમ નિરૂપે,

પોસ્ટઓફિસ કે રેલવેગાઇડો, સૂચીપત્રો, બહિરખખરો, વગેરેનો ઉપયોગ કરી શકાય.

બાળકોને કેવા પ્રકારનું ગણિતનું જ્ઞાન તેમના જીવનમાં ઉપયોગી થવા સંભવ છે તેનો વિચાર કરીને અને તેટલી તેમને તેવી સામગ્રી આપવી. તેમનામાં ગણિતની દૃષ્ટિ કેળવવી અને ચોક્કસાઈ ઉપર ખાસ લક્ષ રાખવું. સહિતના કેટલાક ચમત્કાર—ઘણા મોટા તેમજ તદ્દન નજીવા—ની ખૂબી પિછાની શકે એવા દાખલા પણ લેવા.

કર વેરા, આવક વેરા, ભાડું, મિલ્કતોનાં વેચાણ કે ગીરો, બહિર કે ખાનગી લોનો, દેવાંલહેણાં, દરેક પ્રકારના વીમાના દાખલાનો ઉપયોગ કરવો. અંગત હિસાબ રાખવો, કરકસર, સેવિંગ બેન્ક, ચેક, પોસ્ટલ સર્ટિફિકેટ, સહકારી મંડળીઓ, રેલવે ટાઇમ ટેબલો, અને ભાડાં વગેરેના ચાલુ વ્યવહારના દાખલા અને તેમનું જ્ઞાન, અને તેટલું વ્યાવહારિક રૂપમાં આપવું.

ગણિતમાં લોન અને શેર તેમજ નાણાંની લેવડદેવડ જેટલી અગત્યની કોઈ વસ્તુ નથી, કારણકે દરેક માણસનો આદર્શ કાંઈક બચત કરવી અને પોતાની બચતને સદ્દર જગાએ રોકવી એવો હોવો જોઈએ.

દાખલામાં વ્યાવહારિક દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ. જે વસ્તુ બનવા જોગ નથી તેવા દાખલા બહુજ ઝોછા લેવા જોઈએ.

દા. અપૂર્ણાંકના લાંબા દાખલા, વ્યાજમાં મુદત કાઢવાના દાખલા ચોરસ માપના દાખલા ન લેવા. છ છ માસે લોનનું વ્યાજ મળે છે, તે પાત જૂલવી નહિ.

અવ્યવહાર દાખલા ન લેવા. નીતિવિરુદ્ધતા દાખલા ન લેવા. અને ત્યાં વર્ગને એક કંપનિના રૂપમાં શેરના કાગજો સાથે ફેરવી નાખવો. દુકાન મંડાવવી અને શિક્ષણ આદર્શ નહિ પણ વહેવાર ખંનાવવું.

૫ સિદ્ધાંતો પચાવવા—મૂળભૂત સિદ્ધાંતોનું જ્ઞાન પચે અને તેમનો વ્યવહાર થતો જુએ એ જરૂરનું છે; પછીથીજ તે સિદ્ધાંતોનો ઉપયોગ કરવાનું આવવું જોઈએ. પાયા બરાબર રચાયા હોય અને મજબૂત થયા હોય ત્યારે પછીજ તેના ઉપર ધર્મારત ચણાય.

વસ્તુઓના સંપૂર્ણ જ્ઞાન વગર રસોઈની જ્ઞાનીઓ ન બનાવાય. મકાનનો જ્ઞાન વગેરે કાટનારને પહેલાં વાપરવાના સામાનનું પાકું જ્ઞાન જોઈએ.

ગણિતનાં મૂળ તત્ત્વો—એકમ, ચાર સાડી રીતો, અપૂર્ણાંક, શૂન્ય, પ્રમાણ—(શૂન્યને જૂલવું નહિ. તેના ગુણાકાર સમજાવવા.)

આર સાદી રીતે તો ફક્ત ગણતરી કરવાની યોજનાઓ છે. આગળ-પાછળ-અથવા એક સરખી લંબાઈના થેકડા લેવાની ગણતરીઓ છે.

૬ વ્યાખ્યાનો ભાર ન લેઈએ.—વ્યાખ્યાઓનો ભાર બાળકો પર નાખવાની જરૂર નથી, આગળ ઉપર દૃષ્ટાંતો ઉપરથી તેમની મેળે સહેજે તારવી શકાશે.

૭ અડસટ્ટાની અજમાયેશ—દાખલાઓના જવાબ કાઢવામાં સામાન્ય બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવા માટે હમેશાં ઉત્તેજન આપવું. તદ્દન મૂર્ખાઈ-ભરેલા અને અફસ વગરના જવાબ ન આવે તેટલું જરૂર ધ્યાનમાં રાખવું લેઈએ. લાંબી ગણતરીઓ કરતાં પહેલાં સાદી ક્ષેત્રીઓ કરી ખાતરી કરવાની ટેવ હાલેને પગલે પાડવી લેઈએ અને છેવટે તેમણે આસરે કાઢેલા જવાબ અને ખરા જવાબની સરખામણી કરાવવી વહેવારમાં કોઈ જગાએ જવાબ તૈયાર આપેલા હોતા નથી. માટે પોતાની મેળેજ અડસટ્ટે તાળા મેળવી લેવા.

૮ તૂલનાશક્તિનો વિકાસ—શરૂઆતમાં પહેલેથીજ દાખલામાં શું આપેલું છે અને શું માગેલું છે તેનો ચોક્કસ ખ્યાલ બાળકોને હોય તેના ઉપર દાખલાનો આધાર છે. શરૂઆતમાં દાખલાનું પૃથક્કરણ કરીને તેના ઉપરથી એક સરખી મળતી આવતી વસ્તુઓ તારવી કાઢી એકમાં સમાએલો સિદ્ધાંત બીજાને લગાડવાનો હોય છે. એક વખત ગુંચનો છેડો જડે એટલે પછી તે છેડાને ખેંચી ખેંચીને આખી ગુંચ ઉઠેલી શકાય છે. આપણી રીત સંયોગી-કરણની બને છે અને કાર્યકારણોના સંયોગથી છેવટે માગેલી વસ્તુ શોધી દેવાય છે. આટલા માટેજ ગણિતના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં વસ્તુદારા અને દાખલા આપીને થીખવવાની જરૂર અનિવાર્ય છે. હંમેશાં બાળકોની પાસેથી સૂચનાઓ માગવી અને તે જે જે સૂચનાઓ કરે તેમનો ઉપયોગ કરના જવું. યોગ્ય રીતે દાખલા કરવાથીજ બાળકોની બુદ્ધિનો વિકાસ થાય છે, તેથી તૂલનાશક્તિને બળ મળે છે, બુદ્ધિને ઝોપ ચઢે છે અને સમજ-શક્તિ વધારે તીવ્ર બને છે. દાખલા ગણવાથી જેટલી બુદ્ધિ હોય તેનો તે ઉપયોગ કરતાં થાય છે.

૯ વિજયની વાંચના—સદ્ભાગ્યે એક વસ્તુ-વિજયની વાંચના-એવી છે કે જે બધા વિદ્યાર્થીઓને ગમે છે. વિજય મેળવ્યાનો આનંદ કદી પથ્થુ એછો થતો નથી. આ બાળસ્વભાવના લક્ષણનો ઉપયોગ ગણિતમાં બહુજ સરસ કરી શકાય ને. બાળકોને તેમના કામમાં ઉત્તેજિત કરી શકાય. બાળકોએ દાખલો ખરો કરવોજ લેઈએ. પહેલા પ્રયત્ને ન બને તો છેવટે પથ્થુ ખરો તો કરવોજ લેઈએ. કરેલો દાખલો હંમેશાં શિક્ષકે એકદમ

નેઈ લેવો. ખોટો હોય તો તે તુરતજ ફરીથી કરવા કહેવું. સહેજ સૂચના કરવી પણ દાખલો તો વિદ્યાર્થીએ પોતે જ ખરા કરવો નેઈએ.

દાખલો ખરા કરવાનો પ્રેમ વિદ્યાર્થીની શક્તિ ઉપરાંતના દાખલા કરવા આપીને કદી પણ દાખી દેવો નહિ. કેળવણીની દ્રષ્ટિએ સહેજ અધરા દાખલાની કિંમત ઘણા અધરા દાખલા કરવા તેના કરતાં વિશેષ છે. આગક કરી શકે તેમ હોય તેના કરતાં જરીકજ આગળ જવું પડે તેવા દાખલા-જરાકજ દેર હોય તેવા દાખલાઓ ઉત્તેજકરૂપ થઈ પડે છે.

મુશ્કેલીઓ એ પ્રકારની છે-ઉત્તેજક અને નાહિંમત કરનારી. બાળકોએ જે કામ કર્યું હોય તે તરફ શિક્ષકનું દૂર્લક્ષ ન રહે કે તે બેદરકારીથી જોવામાં ન આવે તે ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. જે વિદ્યાર્થી એમ ગાનનો ધાય કે 'હું સાફ કામ કરું કે ખરાબ તેની કોઈને પડી નથી' તો તે પોતે બહુજ બેદરકાર બની જશે. ગણિતની ઘણીખરી ભૂલો બેદરકારીને લીધેજ થાય છે અને તેનો ઉપાય વિદ્યાર્થી જાતેજ કાળજીપૂર્વક કામ કરતો ધાય તે છે; માટે વિદ્યાર્થીને કરવા આપેલું કામ તુરત કાળજી પૂર્વક તપાસવું નેઈએ અને તે કામ ઝીણી વિગતોમાં પણ ચોક્કસાઈવાળું હોવું નેઈએ. દરેક અચોક્કસ કે ખોટું કામ બાળકે પોતેજ મુશ્કારીને ખડું અને ચોક્કસ કરવું નેઈએ. તપાસ કરનાર અમલદાર નવારણુ રીતે વિદ્યાર્થીની વર્ષ દરમિયાન કરેલા કામની નોંધ ઉપરથીજ કામની આંકણી કર છે.

૧૦ કોલેક્ટરોજેજ નહિ પણ પાવર હાઉસ—જે વસ્તુ સૌથી વધુ અગત્યની છે તે શિક્ષક કેટલું કહે છે કે શીખવે છે—તે નથી પણ બાળકો કેટલું ગ્રહણ કરે છે તે છે. અમુક હિસાબ કાર્યકારણ પદ્ધતિથી સમજાવીને તેનો ઉકેલ કરી બતાવવો તેટલુંજ બસ નથી, તેથી વિદ્યાર્થીઓના અંતરમાં કાંઈ પ્રકાશ પડતો નથી. તેમને તો અસરકારક રીતે હિસાબનો પ્રશ્ન ઓડવાની યુક્તિ ઉપર પ્રભુત્વ મેળવવાની ઇચ્છા હોય છે. કેવી રીતે છુટી વિગતો પાડવી અને આપેલી વસ્તુઓનો તે પ્રશ્ન ઓડાવવામાં સફળ રીતે ઉપયોગ કરવો તે કળા હસ્તગત કરવાની અભિલાષી હોય છે. એ પ્રશ્નનો ઉકેલ શિક્ષકે શી રીતે શોધી કાઢ્યો તે સમજાવવાની ધગસ હોય છે.

બાળકો ફક્ત અમુક દાખલો સમજે ને કરે એટલુંજ બસ નથી પણ વખત આવતાં બીજા તેનાથી સહેજ દેરકારવાળા દાખલા પણ કેમ કરવા તે પોતાનો મેજે શોધી શકે તેવી શક્તિ મેળવવા ઇચ્છે છે.

તેમનાં મગજે વસ્તુઓ સંગ્રહી રાખવાની ઠંડી પેટી જેવાં નહિ પણ એકદમ પોતાની મેળે જરૂર પડે જોરબંધ યોગ્ય રીતે કામ શરૂ કરી દે તેવાં પાપર હાઉસ જેવાં જોઈએ. “કોઈ મૂર્ખ માણસ પણ જ્ઞાન તો મેળવી શકે.” રેમંડ.

ગણિતના કામ વિષે થોડીક સૂચનાઓ

આપણા ગણિતના કામમાં ત્રણ અંગોની ખામ જરૂર છે.

(૧) ઝંડપ—સંજ્ઞાઓ, ટુંકાં નામ, ટુંકામા ટુંકી રીતો, મૌખિક કામ વગેરેથી ઝંડપ વધારાય છે. ન્યા ન્યાં મોઝે થાય તેવું હોય ત્યાં લેખી કામ મુદ્દલ કરવું નહિ. (ત્રિરાશીએ કરેલું તુકસાન-સાદા ગુણાકાર ભાગાકાર માટે પણ ત્રિરાશી ?) અમુક આપેલા વખતમાજ કામ થાય તોજ ખડું ગણાય.

(૨) રચ્ચ કામ—લેખી કામ પદ્ધતિસર, રીતબંધ અને જરૂરી સમજુતી સાથે હોવું જોઈએ. હંમેશાં એકમ દર્શાવવો જોઈએ. જોનાર નજર નાખતાંજ સમજી શકે તેવું ચોક્કસ અને સાદું કામ પરીક્ષાની દૃષ્ટિએ પણ જરૂરી છે.

(૩) ચોક્કસાઈ—ગિફ્ટલુમાં તેમજ લેખી કામમા નાનામાં નાની, ઝીણામાં ઝીણી નજીવી બાબતોમાં પણ ખડૂજ કાળજીપૂર્વક ચોક્કસાઈ જાળવવી જોઈએ. પદ્ધતિ અને વિષય બંને સ્પષ્ટ અને ચોક્કસ જોઈએ.

બેન્કનો કલાર્ક સો કે હગ્ગર ખાતામાથી એકમાં પણ ભૂલ કરે તો તે યુનેઝાર ગણાય.

વેપારી અચોક્કસ ગણુતરીથી દેવાળું દાટે. ઉપરી અમલદારો ચોક્કસાઈ ખાસ તપાસે છે.

(૪) રીતો—ગણિતના લખાણ કામમા રીત સાદી, સહેલી, સરળ, ભૂલોનો સંભવ ન રહે તેવી, અને સામાન્ય રીતે બધે લાગુ પડે તેવી જોઈએ. નકામો શુંચવાડો થાય કે કામ અધર અને તેવી રીતો ન જોઈએ.

(૫) ભાષા—ગણિતની ભાષા કોઈ પણ બોલાતી કે લખાતી ભાષા કરતાં વધારે સર્વમાન્ય છે, વધારે ચોક્કસ અને સ્પષ્ટ છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓને ગણિતના પાઠ વખતે આ ગણિતની ભાષા સમજપૂર્વક અને સરળતાથી લખવાની બોલવાની ટેવ પાડવી જોઈએ અને એ રીતે ગણિતના પાઠના વખતમાં બને તેટલું વધારે ગણિતકામ કરવું જોઈએ.

ભોગીલાલ કેશવલાલ પટવા બી. એ.

(૨)

ગ્રામ્ય કેળવણીમાં શિક્ષકનું સ્થાન

આ વિષય એટલો વિશાળ છે, કે તેને માટે ઘણું કહી શકાય, ઘણું લખી શકાય, અને ઘણું વિચારી પણ શકાય. કેળવણી એ કળા છે, એટલુંજ નહિ પણ તે શાસ્ત્ર છે એમ પુરવાર થઈ ચુક્યું છે. ત્યાંસુધી તેને કળા તરીકે માત્ર વિચારવામાં આવતી હતી ત્યાંસુધી તે સંકુચિત વિષય ગણાતો હતો, પણ વખત જતાં તે કળા ઉપર વધુ ને વધુ સંસ્કાર પડવા લાગ્યા, એટલે તે ધર્મ ધર્મને એક શાસ્ત્રરૂપે અત્યારે સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. દિન પર દિન તેનો વિકાસ થતો જાય છે અને પ્રથમ જેમ દરેક મનુષ્ય કેળવણીદાર યા શિક્ષક થવાનો અખતીઆર ધરાવી શકતો હતો તેમ હાલ નથી. શિક્ષણ તથા શિક્ષણના અમુક નિયમો તથા તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવા માટે ખીજા ધર્મોએ માફક તેમાં તાલીમ લેવાની જરૂર પડે છે. હવે ગ્રામ્ય કેળવણી વિષે વિચાર કરવાને, લખવાને યા તેના વિષે નિયમો ઘડવાને ગ્રામ્યજીવનનો અનુભવ એ મુખ્ય વસ્તુ છે. ઉપલક્ષ્ય અનુભવ કરતાં ગ્રામ્ય વાસીઓનો નિકટનો સહવાસ યા ગામડાંઓમાં જન્મ લેવો એ મુખ્ય જરૂરિયાત છે. શહેરી જીવન અને તેનું શિક્ષણ યા કેળવણી તે ગ્રામ્યજીવન અથવા ગ્રામ્યશિક્ષણ કરતાં ઘણા જુદા પ્રકારની હોવી જોઈએ. ગ્રામ્યજીવન તંદુરસ્તી અર્પનારૂં તથા સખત મહેનતને અનુકૂળ છે, કેમકે ત્યાંના સંજોગો તેવા છે. માનસિક વિકાસ ઓછો હોય પરંતુ ઉપરનાં તરવો તેમાં વિશેષ હોવાથી તેને અનુકૂળ કેળવણી હોવી જોઈએ, તેથી ઘણે ભાગે તે શિક્ષણ આપવા માટે તેવા અનુકૂળ શિક્ષકો હોય તોજ તેમાં સફળતા મેળવી શકાય છે. ગામડાંની શાળાઓ એ હાઈસ્કૂલો યા કોલેજો નથી. તેમાં અભ્યાસ કરનારાં બાળકો શહેરી જીવન માટે નિર્માણ થએલાં નથી, તથા તેમની પાસે જે શહેરી જીવનમાં સામાન્ય માલમ પડે તેવા વિચારો તથા બુદ્ધિ-બળની અપેક્ષા રાખીએ, તો તે વ્યર્થ છે. મોટે ભાગે જે બાળકોને પોતાનું જીવન જે વાતાવરણમાં વ્યતિત કરવાનું છે, તે જીવનને અનુકૂળ શિક્ષણ મળે તોજ તે સફળ થાય એ ખાસ સમજવું જોઈએ. આ કારણને લીધે શિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ તે મુજબનો હોવો જોઈએ.

અભ્યાસક્રમ એ સામાન્ય રૂપરેખા હોય છે. આજનો અભ્યાસક્રમ કાલે જુનો જણાશે. કાળ એટલી ઝડપથી વહે છે કે આજની વસ્તુસ્થિતિ

કાને જુની ગણાય છે તેમ અભ્યાસક્રમ માટે પણ છે આ બાબતનો ધણી ઉદ્ધાપોહ ચર્ચા રહ્યો છે ધણી વખતથી તેમ આવે છે, છતાં દોઢ એવા નિશ્ચય ઉપર આની શક્ય નથી કે આ અભ્યાસક્રમ ઉત્તમ છે અને તે દોષ ગ્રહિત છે અરુ જોના દરેક મગ્યા માટે, દરેક ગામ માટે, દરેક મ્યળ માટે, દરેક કોમ માટે તથા દરેક દેશ માટે જુદા જુદા મન્નેગો હોય તોપણ જુદા અભ્યાસક્રમની અપેક્ષા રખાય તેમ બનવું મલનિત નથી મામાન્ય રૂપરેખા આપી અને શિક્ષકે પોતાને અનુકૂળ અભ્યાસક્રમ તૈયાર કરી પરીક્ષક અધિકારી સાથે તે બાબત સગ કરી શકાય એમ છે

કોઈ એક ગામમાં બને તેટલા વધારે બાળકોને શિક્ષકે ભેગા કરી જ્ઞાતિમત્રેય ગમ્યા મિગય તેમને શિક્ષણ આપવું એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે સખ્યા ઉપર શિક્ષકે ખામ લક્ષ રાખવું જોઈએ બાળકોની સખ્યા વધારી શિક્ષણ લેતા ક્રવા એ શિક્ષકની પ્રથમ કાળજી હોવી જોઈએ શિક્ષણ લેવા ઉત્સાહી હોય તેવાજ બાળકો ભેગા કરી શાળા ચલાવવી એમાં કોઈ ભારે મહત્તા નથી, પણ વધુ યાગડો ભેગા કરવા ને તેમનામાં શિક્ષણનો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરવો એ કોઈ સાધનથી પુરિત નામ નથી શિક્ષકને ત્યારેજ આમ્ય વાસીઓના મહત્તમમાં આવવાની કચ્છ પડશે, અને તેમની મુશ્કેલીઓની દદર થશે વળી ત્યારે લોકને સમજાવી તેમના બાળકોને કેળવણીની કેટલી જરૂર છે તે સમજાવી બાળકોને નિશાળમાં લાવી શકે

બીજી પગથીઉ—શાળાની હાજરી છે આ બાબતમાં ધણી વખત શિક્ષકે નિગશાજનક ઉદ્દગારો કાઢે છે અને તે વાસ્તવિક છે, પણ સાથે સાથે શિક્ષકે નિચાવું જોઈએ કે આમ્યજનોનો મુખ્ય ધધો ખેતીનો છે, તેથી તે બાબત પણ નિચારના જેવી છે પ્રથમ શરીરનું પોષણ પછી શિક્ષણ હોવું જોઈએ ગરીબમાં ગરીબ ખેડુત પણ પેતાના બાળક તથા દોળના પોષણ માટે પ્રથમ નિચાર કરે છે આવા સજોગોમાં કટાગો નહિ લાવતા શિક્ષકોએ પોતાના મર્યાદામાં ઘટતો ફેગફાર મ્યાનિષ્ટ મજોગો તપાસી કરી લેવો જોઈએ, અને તેમ કરવામાં મક્કલત થાય તો પોષણ માટે આખું વર્ષ નિષ્કૂળ થાય, માટે જે વખતે ખેતીનું કામ દોષ તે વખતે માબાપોને તેવી અનુકૂળતા આપવી અને પોતાનું કામ સગવડ કરી કરવું એ કાલા શિક્ષક નું લક્ષણ છે કેટલાક શિક્ષકો એમ પણ કહેશે કે ખેતીનું કામ તો આખું વર્ષ જેમનું તેમ ચાલ્યા રે છે, અને લોક બાળકોને અભ્યાસ માટે નનરાશ નહિ આવતા તેમાં રોકે છે આ બાબત પણ કેટલાક પ્રદેશો માટે ખરી છે તે પ્રદેશ તથા પ્રજા ધણી ગરીબ હોય છે તેને માટે આ વાત અ

કના ધંધા માટેની તાલીમ લીધેલા બધાજ ઉત્તમ શિક્ષકો છે એમ પુરવાર થતું નથી, કેમકે બધાની લાયકાત સરખી હોતી નથી. તેવુંજ બધા ધંધાઓ માટે છે. યુનિવર્સિટી અથવા કોલેજમાં શિક્ષણ લેનારા બધાજ વિદ્યાર્થીઓ માટે નોકરી મળી શકે નહિ અને નોકરી ન મળે માટે કેળવણી ન લેવી એ અજ્ઞાન છે. શિક્ષણ લઈ પ્રથમ પંક્તિમાં આવેલા તથા થોડા બીજી પંક્તિમાં આવેલા વિદ્યાર્થીઓ કે પદવીધરા ફક્ત નોકરી મેળવી શકે યા તેમને માટે નોકરીની સગવડ હોઈ શકે. શિક્ષક ખેતીકાર હોય તો તે વિષયનું જ્ઞાન પુસ્તકો વાંચી લોકની જાણ માટે ધણું કરી શકે છે. આ બાબતમાં ગ્રામ્યજનો ધણો રસ લેશે, કેમકે તેથી આવકમાં લાભ થાય છે. દરેક માણસ આર્થિક લાભ તરફ વધારે આકર્ષાય છે એ સ્વાભાવિક છે, તો આ અભ્યાસથી તે ધણો લોકપ્રિય થઈ શકશે. બીજું શિક્ષકે થોડું કામ ચલાઉ વૈદકજ્ઞાન પણ સંપાદન કરવું પડે છે, કેમકે તેથી તે ધણા મનુષ્યો ઉપર ઉપકાર કરી શકે છે. શહેરી મનુષ્યો દવાના ગરાડી થઈ જવાથી સારી દેશી દવા તેમને અસર કરતી નથી. ઔષધ વિના ચલાવી લેનાર મહેનતુ ગામડીઆ ઉપર તે જલદી અસર કરે છે. આ જમાનામાં મોટાં ગામોમાં હવે પાસ ચએલા ડોક્ટરો મળી શકે છે તથા રેડ ક્રોસના પ્રચારકાર્યથી અંગ્રેજ દવાનો પ્રચાર વધવા માંડ્યો છે. નવા જમાનાના શિક્ષકો દેશી વૈદ્ય નહિ જાણવાથી તથા જાણેલા ડોક્ટરોની સંખ્યા વધવાથી દેશી દવાનો ઉપયોગ ઓછો થતો જાય છે, તો જમાનાને અનુસરી જે દવાખાનાં તરફથી યા લોકલ બોર્ડ તરફથી મળતી હોય તેમાં પણ ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરી શિક્ષક વધુ લોકપ્રિયતા મેળવી શકશે.

સામાન્ય વાચન, ધર્મોપદેશ અથવા ધર્મશિક્ષણ, છાપાંઓ વાંચી જનતાને જાણવા જેવી બબ્બેથી માહિતગાર કરવા એ શિક્ષણ સાર્થક કરવાની ત્રીજી બાબત છે. ધર્મ—અર્થો યા ધર્મશાસ્ત્રોના પુસ્તકોનું નિયમિત વાચન ગ્રામ્યજનોમાં કરીને ખેતાની તેમજ જનતાની ધાર્મિકજીવિત સતેજ રાખવી એ શિક્ષકની ઉદારતાનું લક્ષ્ય છે. આ ઉપરાંત શિક્ષક એ સાચો સલાહકાર, સહકાર પદ્ધતિને ચલાવનાર તથા ટપાલ ખાતાનું કામ કરનાર હોઈ ત્રાયમ્બાસીઓ ઉપર અનેક ઉપકાર કરી શકે છે. તેની આવક જોનાં શિક્ષકને સાદું જીવન એ તો ફરજિયાત જેવું થઈ પડ્યું છે.

કોઈ એક શિક્ષક કહેશે કે આ બધો ઉપદેશ “પરોપદેશ પાંડિત્યમ” જેવો છે, કેમકે શિક્ષક જાણે બધાને માટે કામ કરવા સરળએલો એક સાધુ પુરુષ હોય એમ જણાય છે. તેને સંસાર નથી, છોકરાં છીયાં નથી,

ભૂખ નથી, તરસ નથી એ કહેવું તે વાત ખોટી નથી. આપણા દેશમાં મિશન-
 જેવી સંસ્થાઓ નથી. જેવી રીતે મિશનરીઓ પોતાનો દેશ છોડી લોકોપકાર
 કરવા શિક્ષણ તથા ધર્મપ્રચાર કરી રહ્યા છે, અને તે ઉત્તમ કામ કરી રહ્યાં
 છે, કેમકે તેમને તેવી સગવડ તથા સાધનો છે; તેવી રીતે આ પ્રચારકાર્ય
 માટે તેવી સંસ્થાઓ પૂરતાં સાધનો સહિત ન્યાંસુધી દેશ ઉત્પન્ન કરી
 શકે નહિ ત્યાંસુધી દેશનું કલ્યાણ કરે એવા શિક્ષકો મળી શકશે નહિ. વેતન
 માટે વૈતરું કરી રહેલા શિક્ષકો ઉંચા ગુણવાળા તથા પ્રભાવશાળી બની
 શકવા અસમર્થ છે, માટે સ્વામીશ્રી શંકરાચાર્ય ડેકન કોલેજ સ્થાપવા
 માટે જે માગણી કરી રહ્યા છે તે માગણી મુજબ ત્યાં ધર્મશિક્ષણ લઈ
 પદવીધરો થાય અને તેમને એકલા શિક્ષણકાર્ય માટે યોજવામાં આવે તો પૂરતા
 ફંડની સગવડ કરી શિક્ષણ સફળ કરી શકાય. જેટલે અંશે પુરુષ શિક્ષક
 માટે આ બાબત સત્ય છે તેટલેજ બાકી તેથી પણ વિશેષ કન્યાકેળવણી
 માટે સ્ત્રી શિક્ષિકાઓ માટે આ બાબત લક્ષમાં લેવા જેવી છે. રડવું બાળક
 કેડમાં લઈ યા પારણામાં બૂલાવનારી શિક્ષિકા બાળાઓને કન્યાશાળામાં
 કેટું શિક્ષણ આપશે એ કલ્પનાશક્તિની બહારનો વિષય નથી. માત્ર
 શિક્ષકો ઉપર કટાક્ષ રૂપે આ બાબતો નથી, પણ પ્રજા પણ તેવીજ છે.
 બાળકોને ભણવું નથી, અને શિક્ષકોને ભણાવવું નથી. જમાનોજ વિચિત્ર
 છે. આ સંદેશીઓ જમાનો છે. ઓછી મહેનત કે શ્રમ વગર લક્ષા-
 ધિપતિ થઈ મોજમજ કરવાના સ્વપ્નનો સેવકો આ જમાનાને અંકુશમાં લઈ
 શિક્ષણ સફળ કરવું એ રમત નથી. ન્યાંસુધી ઉત્તમ ચારિત્રવાન પુરુષો
 આ ધંધામાં જોડાય નહિ, પ્રજા કે સરકાર ન્યાંસુધી તેમની કદર
 કરી પૂરતી સગવડ અને સાધનો આપે નહિ, તેમની પ્રતિષ્ઠા બીજા અન્ય
 કોઈ પણ ધંધામાં કરતાં વિશેષ થાય નહિ, ત્યાંસુધી આ ક્ષેત્ર ઉભળડ
 રહેશે અને દેશ વકુન વધુ અધોગતિએ પહોંચશે એ નિર્વિવાદ છે. કોઈ
 એક ધારાસાસ્ત્રી જેમ હંમેશાં ઉંચી કક્ષા ઉપર રહેવા સતત કાયદાઓનો
 અભ્યાસ ચાલુ રાખે છે, જેમ ઉત્તમ વૈદ્ય યા ડોક્ટર વિવિધ વ્યાધિઓ ઉપર-
 ના ઉપચારના પ્રયોગો ચાલુ રાખે છે, તેમ પોતાના ધંધાને ઉંચી રિથ-
 તિએ લઈ જવાના દૃઢ નિશ્ચયવાળા શિક્ષકો ન્યાંસુધી દેશ પ્રાપ્ત કરશે
 નહિ, ત્યાંસુધી શિક્ષણના ધંધામાં ઘોર અંધારું રહેશે એ ચોક્કસ સત્ય છે,
 પછી તો લોડ ઈરવીન સાહેબ જેવા કોઈકેજ શાળાના અભ્યાસ સહિત-
 છતાં ઉંચી કોટિના નરેશ દેશ પેદા કરે તો તે નવાઈની વાત છે. ચોક્કસ
 એવાં કુટુંબો ભાગ્યશાળી હશે કે જે એવો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકશે, પણ તેથી
 દેશને સામાન્ય લાભ ભાગ્યેજ પ્રાપ્ત થાય.

ઉપર દર્શાવેલા વિચારો ઉપરથી કદાચ ગેરસમજાની હિમી થાય, કે શિક્ષક વર્ગ તદ્દન નિર્માત્મ્ય હશે. થોડા શિક્ષકો તો ખરેખર પૂજ્ય છે. તેઓ રાત્રે જાગે છે અને કોઈપણ ક્ષેત્રમાં અને કોઈપણ સંજોગમાં પોતાનાં કર્તવ્યો માટે પ્રાણની ઉપેક્ષા રાખ્યા સિવાય કસોટીમાં ઉતરે તેવા છે. તેઓ ખુદ્દિમાં કોઈ પણ રીતે ઉતરતા વર્ગના નથી. મહેનતુ તથા કાર્યદક્ષ તો ઘણા છે. બેશક પોતાથી બની શકે તેટલી અને તેવી કર્તવ્યનિષ્ઠ ખુદ્દિ સિવાય બીજી શી આશા તેમની પાસેથી રાખી શકાય ? એવા શિક્ષકો 'તો હંમેશાં તનમનથી સુખીજ છે. દ્રવ્યલોભે તેઓ દુઃખી નથી. આત્માનો સંતોષ એ તેમનું ધન છે, એવા શિક્ષકોની સખ્યા વધુ હોય તો દેશ કેટલો સુખી થાય, ને દેશને કેટલો લાભ થાય તે નાણાની કિંમતથી આંકી શકાય નહિ. હાલનું ઉત્તમ ધ્યેય તો દેશ માટે કવિવર ટાગોરના શાંતિનિકેતન સિવાય બીજું કોઈ ક્ષિતિજ ઉપર નજરે પડ્યું નથી. કેટલાક થોડા શિક્ષકો યા કેળવણીકારો પુસ્તકોને પોતાનું દ્રવ્ય ગણી સારો સંગ્રહ કરતા હશે ? ઉત્તમ કેળવણીકાર તો તેજ કે જેને ત્યાં વિશાળ વાચનાલય હોય. કેટલા પદવીધરો કે યુનિવર્સિટીનું શિક્ષણ લેનારાઓ પૈકી એમ કહી શકશે કે અમારી પાસે એકસો, પાંચસો યા હજાર, દશહજારની કિંમતનો અમૂલ્ય ખજાનો છે ? એજ પ્રમાણમાં કેળવણીકારોની સંખ્યાનો અડસટો કાઢી શકાય. શિક્ષકો તથા કેળવણીમાં રસ લેનારા માટે આ સિવાય બીજી કઈ ઉત્તમ કસોટી છે ?

આ લેખ લખ્યા પછી ગ્રામ્યપુનર્રચના સંબંધી નામદાર સરકાર તરફથી અનેક યોજનાઓ વર્તમાપત્રોમાં પ્રગટ થઈ છે અને તે સંબંધી વિવિધ ચર્ચાઓ તથા સૂચનાઓ જાહેર થઈ છે. તેનો અમલ થતાં ગ્રામ્ય-શિક્ષકોનું કાર્ય ઘણું સરળ થઈ શકશે. આશા છે, કે તે યોજના સત્વર અમલમાં મૂકાય અને કાર્ય સફળ થાય.

એચ. એચ. નાણાવટી બી. એ.

એ-એ-ડિ-રૂલ બોર્ડ ધંચમહાલ

(૩)

કિનડર્ગાર્ટન અને મોન્ટેસોરી પદ્ધતિ

“ ચાલો આપણે બાળકો માટે જીવન ગાળાએ. ”

કૃપલ

રમતનો અર્થ—જ્યારે બાળકનું પેટ ધરાએણું હોય છે, ત્યારે તે તેના હાથ પગ પહોંડે છે અને આમતેમ તે નજર ફેરવે છે. વળી ધુટ-

ણીએ ખેંચતાં આવડ્યા પછી તે ઘરમાં ફરે છે અને ચાલતું થાય છે ત્યારે આખા ઘરમાં અને બહાર તે જાય છે. થોડું મોડું થાય છે ત્યારે તે ખીજાં છોકરાં જોડે રમે છે. રમતદ્વારા તેની ઇન્દ્રિયો, શરીર, બુદ્ધિ તથા નીતિનો ધીમે ધીમે વિકાસ થાય છે. આવી રીતે નાનું બાળક તેના જીવનનો મોટો ભાગ રમતમાં ગાળે છે, કારણકે રમત એ એની એક પ્રેરણા છે. બાળકોને રમત બહુ ગમે છે. તેનામાં જે શારીરિક અને માનસિક અપજાતા હોય છે, તેનો વ્યય તેની જુદી જુદી રમતમાં થાય છે. રમતદ્વારા તે આરક્તરી રીતે ઘણું શીખે છે. કામમાં તેને કંટાળો આવે છે, કારણકે તેને ખીજાના કહેવાથી કામ કરવું પડે છે; પણ રમત તો તેની સ્વતઃ ક્રિયા હોય છે, તેથી તેને ઘણો આનંદ થાય છે. જે પ્રવૃત્તિ બીજા કોઈ અન્ય પ્રવૃત્તિના સાધનરૂપ હોતી નથી તેને રમત કહે છે; પણ ત્યારે તે ક્રિયા પૈસા, કીર્તિ કે કોઈને ખૂશ કરવા અથવા આદરવામાં આવે છે, ત્યારે તેને કામ કહેવામાં આવે છે. કામમાં રમતનું તત્ત્વ નહિ હોવાથી તેને તે વેદરૂપ લાગે છે.

રમત એ તેના વિકાસ માટે કુદરતી યોજના છે એવું તેનું રહસ્ય સમજીને જર્મનિના સુવિખ્યાત કેળવણીકાર ફ્રબેલે કિન્ડર્ગાર્ટન નામની બાળકેળવણીની શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ રચી છે. તેના સિદ્ધાંત મુજબ રમત એ દૈવી વ્યવસ્થા છે, તેથી બાળકોને ગમે તેમ કુદરતી રમતમાં જે કેળવણી મળે છે તેને બદલે વ્યવસ્થિત રમતદ્વારા શાસ્ત્રીય તાલીમ આપવાની પદ્ધતિ શોધી કાઢીને બાળકેળવણીમાં મોડું પરિવર્તન ફ્રબેલે કર્યું છે. બાળકોની રમત ઉપર યોગ્ય દેખરેખ નહિ રાખવાથી તેમને જોઈતો લાભ થતો નથી, તેથી તેની રમતની પ્રેરણાનો વ્યવસ્થિત ઉપયોગ કરી તેણે જુદી જુદી બકીસો અને ઉદ્યોગની યોજના કરી છે.

કિન્ડર્ગાર્ટનનો અર્થ—કિન્ડર એટલે બાળક અને ગાર્ટન એટલે બગીચો, તેથી કિન્ડર્ગાર્ટનને બાલવાટિકા કહે છે; કારણકે શાળારૂપ બગીચામાં બાળકને છોડતી ઉપમા આપવામાં આવી છે અને શિક્ષકને માળા સાથે સરખાવ્યો છે. જેમ માળા છોડને પોતે ઉગારી શકતો નથી, પણ તેના વિકાસ માટે હવા, અજવાળું, પાણી, ખાતર વગેરેની અનુકૂળતા કરી આપે છે, તેમ શિક્ષક બાળકને ખરી રીતે જ્ઞાન આપી શકતો નથી; પણ જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે તે યોગ્ય સંજોગો અને સાધન મેળવી આપે છે. તેનો સ્વતઃ ઉપયોગ કરી તે તેની શક્તિનો વિકાસ કરે છે, એટલે શિક્ષકે તો ફક્ત ભોખીઆનુંજ કામ કરવાનું હોય છે.

કેટલાક શિક્ષકો કિન્ડર્ગાર્ટનને ગણિત કે ઇતિહાસ જેવા એક વિષય ગણે છે. પણ ખરી રીતે તો રમતગમત અને આનંદદાર ચતી ક્રિયાવડે બાળકની શક્તિનો વિકાસ થાય તેવી તે કેળવણીની પદ્ધતિ છે. બાળકની શક્તિનો વિકાસ એ તેનો પ્રધાન હેતુ છે. જ્ઞાન કે માહિતી આપવી એ તેમાં બહુજ ગૌણ બાબત છે. તેની અવલોકન, કલ્પના તથા વિચારશક્તિ કેળવી તેનું હસ્તકૌશલ ખીલવવું એ તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. વળી તેની જિજ્ઞાસા ઉત્તેજિત કરી તે જાતે કેળવણી લે એ બાબત ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે.

માનસશાસ્ત્ર અને કિન્ડર્ગાર્ટન—માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જોતાં કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ તેના મૂળ સ્વભાવને અનુસરી રચવામાં આવી છે. (૧) તેનામાં સ્વાભાવિક ચપળતા હોય છે એ હરકોઈ જાણે છે. તે ચપળતાવડે તેની ઇન્દ્રિયોને કુદરતી રીતે તાલીમ મળે છે. તેનામાં કુદરતી ચપળતા અને સર્જન શક્તિ હોય છે. તેનો ઉપયોગ જુદા જુદા આકાર બનાવવામાં તથા ક્રિયા કરવામાં તે કરે છે. (૨) પદાર્થો હાથમાં લઈ તપાસવાની અને જુદી જુદી જાતની ક્રિયા કરવાની તેનામાં સહજ વૃત્તિ જોવામાં આવે છે. કિન્ડર્ગાર્ટનના જે જુદા જુદા ઉદ્યોગો છે તેમાં તેની આ વૃત્તિને ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. વસ્તુ હાથમાં લેવાથી તેની સ્પર્શન્દ્રિય તથા સ્નાયુની લાગણી કેળવાય છે. (૩) તેનામાં નકલ કરવાની પ્રબળ પ્રેરણા હોય છે. બાળક જન્મે છે ત્યારથી જે કંઈ તે શીખે છે તે નકલની પ્રબળ પ્રેરણાને લીધેજ છે. તેનું ખોલવું, ઊઠવું, બેસવું, ખાવું, પોશાક પહેરવો, તેની રીતભાત વગેરે પ્રવૃત્તિઓ કેવળ નકલનુંજ પરિણામ છે. વળી તેની રમત ગમતમાં તેમજ ખીજી ક્રિયામાં આ વૃત્તિ સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે.

(૪) તે લાંબો વખત કામ કરી શકતું નથી. શારીરિક ચપળતાની સાથે તેનામાં માનસિક ચપળતા હોય છે; તેથી તેનું ચિત્ત વારંવાર એક પદાર્થ ઉપરથી બીજા પદાર્થ ઉપર ચોટે છે. આ કારણને લીધે તેના જુદા જુદા કામના પાંદે ટુંકા રાખવામાં આવે છે.

(૫) તેને આકાર કરતાં રંગ વધારે ગમે છે. સાદી આકૃતિ કરતાં તે રંગીન હોય છે તો તેનું મન તે જોવા તરફ સહજ ખેંચાય છે. વળી સ્થાવર કરતાં જંગમ પદાર્થ તરફ તેનું ધ્યાન વધારે આકર્ષાય છે.

(૬) તેની કલ્પનાશક્તિ પ્રબળ હોય છે. તેની જુદી જુદી રમતોમાં

તેનો પ્રભાવ જણાઈ આવે છે. વળી તેની તરંગશક્તિ પ્રખર હોવાને લીધે તે સ્વપ્ન કે અદ્ભુત સૃષ્ટિમાં વિહાર કરે છે.

(૭) તેની વિચાર કે નીતિની શક્તિ હલકા પ્રકારની હોય છે. તે લાંબો વખત વિચાર કરી શકતું નથી. તેમજ તેને ખીજની વસ્તુ ના સેવાય તેનું જ્ઞાન હોતું નથી. તેનામાં શબ્દ યાદ રાખવાની સારી શક્તિ હોય છે.

દ્વાયદા—કિન્ડર્ગાર્ટનથી બાળકનું શરીર સુધરે છે. ગાવામાં, નાચવામાં અને રમત તેમજ તાલબંધ ગતિકારા તેના શરીરના અવયવોને કસરત મળે છે. તેની કુદરતી ચપળતા અને જિજ્ઞાસાનો ઉપર જણાવ્યા મુજબ જુદી જુદી પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આંખ, કાન, હાથ, પગ વગેરે ખીજ અવયવોને તાલીમ મળવાથી તેનું મગજ પણ સુધરે છે. વળી કુદરતી પ્રેરણાને આધારે તેનામાં વ્યવસ્થા, સુઘડતા, નિયમ તથા ઉદ્યોગ ઉપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. ચોક્કસાઈ, સમભાવ, સત્ય અને 'સૌંદર્ય' ઉપર પ્રેમ અને આત્માવીરતા જેવા ગુણ તેનામાં ખીલે છે. આ ઉપરાંત અવલોકન, કલ્પના અને તર્ક જેવી બુદ્ધિની ખીજરૂપ શક્તિઓ કેળવી તેને સારી ટેવો પાડવામાં આવે છે. ગણિત, ભૂગોળ ભૂમિતિ, પદાર્થપાઠ, ઇતિહાસ, શ્રેષ્ઠ વગેરે વિષયોનો પાથો આ પદ્ધતિથી નાખવામાં આવે છે.

મૂળભૂત વિચારો—કિન્ડર્ગાર્ટનના આધારરૂપ બાળસ્વભાવના લક્ષણોનું ઉપર અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે તે ઉપરાંત તેની કેળવણીના મૂળભૂત વિચારો નીચે મુજબ છે:—

(૧) એકતા—કુદરતમાં સર્વે એકતા છે. કુદરત અને મનુષ્યની એકતાનું પ્રજા સર્વશક્તિમાન પ્રભુ છે; તેથી એ નિયમને તેઓ આધીન છે. બાળકોના નીતી યોજના કુદરતના નિયમને અનુસરી હોવી જોઈએ. બાળકને કુદરતના સહવાસમાં ઉછેરવું જોઈએ. (૨) તેનો ખીજ તાત્વિક વિચાર એ છે કે કુદરતમાં સતત પ્રગતિ થયાં જાય છે. તેમાં પદાર્થ અને પ્રાણીના ચલિત્તરનો વિકાસ થતો જોવામાં આવે છે. તેમને સાંધનાર સાંકળના અંકોશ એક ખીજ સાથે જોડાએલા હોય છે. આ કારણને લીધે બચપણ, બાળપણ, કુમાર અવસ્થા તેમજ યુવાવસ્થાની કેળવણીની યોજના સંબંધપૂર્વક ઘડવી જોઈએ. (૩) ત્રીજી બાળકની સ્વતઃપ્રવૃત્તિ છે. તેનામાં આંતરપ્રેરણાને અનુસરી ક્રિયા કરવાની જે શક્તિ જોવામાં આવે છે તે કુદરતી છે. તે જે કંઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે તે તેના આંતર વેગને અનુસરી હોય છે. તેનામાં શારીરિક અને માનસિક ચપળતા છે. (૪) તેના

આંતરવિકાસ માટે તેને જે નિયમને કે વ્યવસ્થાને તાબે થવું પડે છે તે તેના હૃદયની વિશુદ્ધિ માટે છે. તેને લીધે તેને વાસ્તવિક શિસ્ત અને સ્વતંત્રતાની સમજણ પડે છે. (૬) બાળકનામાં કુદરતી ચપળતા છે તેથી નાનપણથી તેની ધન્દિયોને તાલીમ આપવી જોઈએ. (૭) દરેક બાળકમાં વ્યક્તિત્વ છે. શિક્ષકે તેને માન આપી શિક્ષણ આપવું જોઈએ. (૮) બાળકેળવણી માટે સ્ત્રી શિક્ષકની જરૂર છે; કારણકે તેનામાં સહૃદયતા, લાગણી કુનેહ, બાળક ઉપરનો પ્રેમ તથા સહજગ્જ્ઞાનની વૃત્તિ જોવામાં આવે છે. યોગ્ય તાલીમ આપી બાળકો કેળવવાનું કામ તેમને સોંપવું જોઈએ. (૯) આનંદ અને રસદ્વારા બાળકો પાસે કામ કરાવવું જોઈએ. તેની ક્રિયાશક્તિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાથી તેની પ્રેરણા સંતૃપ્ત થાય છે અને તેથી તેને આનંદ મળે છે. બાળકનું શાળાજીવન આનંદમય બને એ બાબત બાળકેળવણીના શિક્ષકે ખાસ યાદ રાખવાની છે.

બાળવર્ગમાં કેવી જાતનું કામ કરવું જોઈએ તે હવે જોઈએ. પ્રથમ બાળકો સાથે વાતચીત કરવી જોઈએ. તે બાબત સામાન્ય જ્ઞાન, સ્વચ્છતા અથવા આરોગ્ય સંબંધી હોય છે. વાતો, કુદરતનું સ્વતંત્ર અવલોકન, વાર્તા કહેવરાવવી, સંગીત, ચેષ્ટાસુક્ત ગીત, ચિત્રાવલોકન અને તે સંબંધી વાતચીત, હસ્તકામ, લેખન, ખેલ, ડ્રિલ, આરામ, ફોર્મિંગ, માટીના આકાર, ખેલવા સંબંધી પાક, વાચન, શબ્દ બતાવવા, શબ્દ લેખન, સંખ્યાજ્ઞાન, સ્વતંત્ર રમત, અને સૃષ્ટિજ્ઞાન—આ વિષયો ઓછા કે વધુ પ્રમાણમાં હોવા જોઈએ.

મોન્ટેસોરી પદ્ધતિ

જુની શિક્ષણ પદ્ધતિ—યોગ્ય કેળવણીની પદ્ધતિને અભાવે બાળકની સ્વાભાવિક શક્તિનો ઘણો દુરુપયોગ થાય છે એવી વિદ્વાનો ફરિયાદ કરે છે. શાળામાં બાળક જે દયાજનક સ્થિતિમાં તેનો વખત ગાળે છે; તે ફક્ત ટંગઘડા વગરના શિક્ષણની પદ્ધતિને લીધે છે. વળી વ્યવસ્થા, નિયમન અને નિયમિતપણાની જે ભાવના પરાપૂર્વથી આક્રમીતી આવે છે, તેથી શાળામાં બાળકનો ઘણો વખત નકામો જાય છે. તેમાંના થોડાનેજ ઉપયોગી અને સારી કેળવણી મળે છે. પાક આક્રમીતો હોય ત્યારે ત્રીસ કે પાંત્રીસ વિદ્યાર્થીના વર્ગમાં જેનો ધારો આવે છે તેને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, બાકીના વખતમાં તે શાંત રીતે સાંભળ્યા કરે છે. હાલની કેળવણીની વ્યવસ્થામાં બધાં બાળકોને એક સરખું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. મંદ અને હૃદયશીલ બાળકોને સાથે સાથે કામ કરવાનું હોવાથી, બુદ્ધિશાળી બાળકો આગળ વધી શકતા નથી. એકજ વર્ગમાં જુદી જુદી

ચક્તિવાળાં બાળકો હોવાથી તેમનું વ્યક્તિત્વ ખીલતું નથી. હાલના શિક્ષણની બીજી ખામી એ છે કે છોકરાં શાંત હાલ્યા આલ્યા વગર બેસી રહે તો તેને સારી વ્યવસ્થા ગણવામાં આવે છે.

તેનો ઇતિહાસ—કેળવણીના આવા દોષને ઉપાય ઇટલિની વિદુષી બાર્બોનાન્ડોસોરીએ શોધી કાઢ્યો છે. રોમના વિશ્વાવદ્યાલયમાં ઘણા વરસ સુધી તેણે માંદા અને ખોડવાળા માણસની મનની સ્થિતિનું અવલોકન કર્યું હતું. ગાંડાની ઇસ્ટિપતાલમાં ઇન્દ્રિયોની અને મગજની ખામીવાળાં જે મૂઠ બાળકોને રાખવામાં આવતાં હતાં તેનો સારો અનુભવ તેને થયો. તેની પહેલાં ફ્રાન્સના ઇટરડ અને સેગુઈન ડોક્ટરોએ ખામીવાળાં બાળકોને કેળવવાની જે પદ્ધતિ શોધી કાઢી હતી તથા તેમને કેળવવાનાં જે સાધનો તેમણે યોજેલાં હતાં તેનો તેણે બારીક અભ્યાસ કર્યો. તે ઉપરથી મોન્ટે-સોરીએ કમઅલ્પવાળાં અને કમનસીબ બાળકો કેળવવાનાં સાહિત્ય યોજી કાઢી તેમને શીખવવા માંડ્યું. તેનું પરિણામ એવું સરસ આવ્યું કે તે ખામીવાળાં બાળકો પ્રાયમિક શાળાંની પરીક્ષા પાસં કરી શક્યાં. હવે મોન્ટેસોરીને એવી ખાતરી થઈ કે જે પદ્ધતિ ખામીવાળાં બાળકોને કેળવવામાં કાર્યસાધક નીવડી તે સાધારણ બાળકોને પણ અનુકૂળ થવી લેખ્યે. ત્યારબાદ નીરોગી બાળકોને આ પદ્ધતિથી કેળવવામાં આવ્યાં. ૧૯૦૭માં પહેલવહેલી આવી શાળા ખોલવામાં આવી હતી.

વ્યક્તિનો ખરો અર્થ સ્વતંત્રતા છે, કાગળે તેને લીધે અમુક કામ કરવું કે ન કરવું તેની પરમદર્શી તેના હાથમાં હોય છે ત્યાંસુધી બાળકનામાં સ્વતંત્રતામાં ઉત્પન્ન થાય નહિ, ત્યાંસુધી તેને પ્રાપ્તિ બાળક સારી રીતે શીખવી શકાતી નથી બાળકના વ્યક્તિત્વનો વિચાર થવો જોઈએ અને તેણે જાતે જ જોતાને કેળવણી જોઈએ આ હેતુ બર લાગના માટે શિક્ષણના માહિત્યની વ્યવસ્થા તેના સ્વભાવને અનુકૂળ હોવી જોઈએ નેથી તેને જોતાને તાલીમ આપવામાં તે યોગ્ય આવું છે અને તેમાં તેને સારો રમ પડે

માનવજાતની દૃષ્ટિએ જોતા મોન્ટેસોરી પદ્ધતિનું ખરું મહત્ત્વ જાણતી સ્વતંત્રતા છે કેળવણીક્ષેત્રમાં પડેલી ૮ વાગ બાળકની તાલીમ માટે સ્વતંત્રતાને ખામ માધન તરીકે ગણનાના આગળ પડતો વિચાર તેણે લાગ મુકીને જણાવ્યો છે. બાળક જે ડર્જ રીડે છે તે આગળ ઉચ્ચતમ વિદ્યાય શીખી શકતું નથી ત્યાંસુધી તેની જિજ્ઞાસા મતે જ થાય નહિ ત્યાંસુધી તેને કેળવણી મહેનત નમના જેવી છે આ કાગળને લીધે તેની સ્વતંત્રતા જાગૃત હોવી જોઈએ અને તેથી તેને સ્વતંત્રતાને કામ કરવાની છુટ મળવી જોઈએ માતાપિતા તથા શિક્ષકના તંત્રને તામે થનાથી તેનું ખરું જ્ઞાન પ્રગટ થતું નથી આપણે સત્તાને લીધે તે પુત્રાની માફક વ્યવસ્થા કામ કરે છે જે હુકમની મત્તાને કે યાજ્ઞ દયાણુને લીધે તેની આત્મ જીતિને મતોસવાનો તેને કદાચ અવગણ મળતો નથી તો તેનો વિકાસ અમી જાય છે સ્વતંત્રતા એ નરજીદ આચાર છે એમ સમજવું નહિ તેની આસપાસના મનદોષો એવી રીતે જોવામાં આવે છે કે તે ખરી વસ્તુને જ પ્રમદ કરે છે અને યોગ્ય કામ કરે છે તેના શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક વિકાસ માટે સ્વતંત્રતા તેને કામ કરવા દેવામાં આવે છે, પણ જનમગળને હાનિકારક તેના વનણ હામી દેવામાં આવે છે મોન્ટેસોરી નાના બાળકની શાળાને બાળકમંદિર કહે છે તેમાં માધાગણુ શાળાની માફક વખતપત્રક હોતું નથી રમત રમવા કામ કરવાથી બાળકને થાક લાગે ત્યાંસુધી તે ક્રિયા કરે જાય છે શિક્ષક તેની ક્રિયાનું અવલોચન કરે છે બનતા સુધી તેના કામમાં અવગળીરી કરવામાં આવતી નથી, પણ જરૂર પડે તેને સૂચન કરવામાં આવે છે

તત્ત્વજ્ઞાન અને બુદ્ધિશક્તિ—નાના બાળકની તત્ત્વજ્ઞાન જાણ એવી નહિ હોવાથી તેની દરેક ક્રિયા અવલોકન અને નિર્દોષતા થાય છે. એમ તેને અનુભવ થતો જાય છે તેમ તેની તત્ત્વજ્ઞાન વ્યવસ્થિત થાય

છે અને તેનું કામ ચોક્કસ બને છે. મોન્ટેસોરીનો એવો નિશ્ચય છે કે હાથની ફેળવણી અને તંતુરચનાને ગાઢ સંબંધ છે; તેથી જો તેને હાથની સારી તાલીમ મળેલી હોય છે તો તેનું મગજ સારું કામ કરી શકે છે. આ કારણે લીધે બાળકના હાથના સ્નાયુ ફેળવવાની જરૂર છે. નિર્બળ મગજ-વાળું બાળક વસ્તુ બરાબર ઝાલી શકતું નથી તેમજ તે વડામી હીલચાલ કરે છે. હાથ ઉપરના કાચુની ખામી તેની તંતુરચનાને લીધે છે. જો બાળકના સ્નાયુ જલદીથી કામ કરે છે તેનો બુદ્ધિવિકાસ વિશેષ જોવામાં આવે છે. આવી રીતે હાથની ફેળવણી અને બુદ્ધિશક્તિનો સંબંધ છે. જંગલી મનુષ્યના પગનું બળ વિશેષ હોય છે, પણ મુઠ્ઠાવાળા મનુષ્ય હાથની શક્તિનો વધારે વિકાસ થયેલો હોય છે. એક વિદ્વાનનું એવું માનવું છે કે મનના આરોગ્ય માટે સ્નાયુને મજબુત કરવાની જરૂર છે. સ્નાયુની તાલીમથી બાળકના માનસિક શુષ્કોમાં તકાવત ઉત્પન્ન થાય છે. સ્નાયુ ઉપરનો કાચુ, શરીરનું સમતોલપણું, ચપળતા, વ્યવસ્થા અને નિયમનની તાલીમ આપવી એ બાળમંદિરમાં કસરત કરાવવાનો ઉદ્દેશ છે. મોન્ટેસોરી શાળામાં સ્નાયુની તાલીમથી શરીરનું સમતોલપણું, બુદ્ધિનો વિકાસ અને કર્તવ્યની જવાબદારીના શુભો ખીલવવામાં આવે છે. તેને માટે બાળકને ત્રણ મતની ફેળવણી આપવામાં આવે છે. (૧) ક્રિયાત્મક ફેળવણી, (૨) ઇન્દ્રિયોની ફેળવણી અને (૩) ભાષાશાસ્ત્ર (વંચવું, લખવું અને ગણિત).

લાગણી ખીલવા ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. અવાજના જુદા જુદા ભેદથી તેના ધ્વનિ કેળવવામાં આવે છે. આખ, ધ્વનિ અને સ્પર્શની લાગણી કેળવવા માટે જુદી જુદી રમતો રમાડવામાં આવે છે. આંખની તાલીમ માટે જુદા રંગના ભેદ શોધવાનું શીખવવામાં આવે છે. ઇન્દ્રિયોની તાલીમ મંથંધી મોન્ટેસોરીનો એક સિદ્ધાંત એ છે કે દરેક ઇન્દ્રિયને કેળવણી વખતે ખનતા સુધી તેની ક્રિયા અલગ રાખવી જોઈએ. લખાણ કામમાં સ્પર્શ શક્તિનો સારો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જ્યારે બાળક રેતીમાં કે ખેલણવાળા અક્ષર ઉપર આગળ ફેરવે છે, ત્યારે તેની આંખે પાટા બાંધવામાં આવે છે. અત્યારસુધીની કેળવણીની પદ્ધતિમાં આંખ અને ધ્વનિ ઉપર લક્ષ આપવામાં આવ્યું હતું, પણ સ્પર્શથી એટલે હાથથી બાળક જુએ છે એ સત્યનો વહેવાર ઉપયોગ થયો નથી. હુંકામાં મોન્ટેસોરી-પદ્ધતિમાં ચાર બાબત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે: (૧) સ્વતંત્રતા-સ્વયં સ્ફૂર્તિ; એટલે વ્યક્તિગત શિક્ષણ, (૨) ઇન્દ્રિયોની તાલીમ, (૩) સ્નાયુની કેળવણી અને (૪) સામાજિક કેળવણી. ચાલતી અને ખરી સામાજિક પ્રવૃત્તિઓદ્વારા તેની તાલીમ આપવામાં આવે છે.

ખંને પદ્ધતિનો મુકાબલો—કન્ડર્ગર્ટન તેમજ મોન્ટેસોરી-પદ્ધતિમાં બાળકની કુદરતી ચપળતાનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે અને તેથી ઇન્દ્રિયોની કેળવણી તેમની પદ્ધતિમાં જોવામાં આવે છે. મોન્ટેસોરી-યોજના વધારે શાસ્ત્રીય અને વિશાળ છે. તેમાં સ્પર્શોન્દ્રિય અને સ્નાયુ-શક્તિના વિકાસ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવે છે. મોન્ટેસોરી-સાધનો બાળકના ક્રમિક મનોવિકાસ માટે વધારે અનુકૂળ છે. મોન્ટેસોરીમાં બાળક સ્વતંત્ર રીતે કામ કરે છે. દ્રવ્ય શિક્ષકના નિયમનમાંથી બાળકને મુક્ત કરી શક્યો નથી. શિક્ષકના શીખવ્યાથી બાળક શીખે છે એ માન્યતા તેમાં સાધારણ રીતે જોવામાં આવે છે; પણ મોન્ટેસોરી બાળકમંદિરમાં બાળક પોતાની મેજેજ શીખે છે. તેને બીજું કોઈ શીખવી શકતું નથી એ તેનો મિદાંત છે. કન્ડર્ગર્ટનમાં બાળકને સમદ-શિક્ષણ મળે છે તેથી તેમાં વર્ગ, વખતપત્રક વગેરે યોજના હોય છે. તે શિક્ષકના હુકમને અનસરી જુદી જુદી ક્રિયા કરે છે. વણી વખત તે બાળક તેની ક્રિયાની કેવળ નકલ કરે છે, પણ તેથી ઉલટું મોન્ટેસોરી શાળામાં છે. દરેક બાળક તેની ઇચ્છા મુજબ સાધનનો ઉપયોગ કરે છે અને તે પોતાના અનુભવથી જ્ઞાન મેળવે છે. શિક્ષક ફક્ત નિયામક તરીકે હોય છે. તે બાળકશિક્ષણમાં વારંવાર હુકમ કરી ડખતગીરી કરતો નથી;

તેથી તેનામાં આત્મશ્રદ્ધા અને આત્મબળના ગુણો ખીણે છે. મુશ્કેલી-
લયો વિષયમાં હિંમતથી કામ કરવાની તેની વૃત્તિ ઘડાય છે. કિન્ડ-
ગાર્ટનમાં રમતદ્વારા બાળકને સામાજિક દેખવણી આપવામાં આવે છે
પણ તે રમતો કલ્પિત હોય છે અને તેમાં તેમને નિયમનું બંધન વિશેષ હોય
છે. મોન્ટેસોરી કલ્પિત રમતો તથા અદ્ભુત વાર્તાનો અનાદર કરે છે.
મોન્ટેસોરી શાળામાં બાળક ખરી સામાજિક સેવા બળવે છે. જમવાનું,
પીરસવું, ઝેરડો વાળવો, ઘર બનાવવા વગેરે ક્રિયાઓ બાળકો કરે છે. બાળકો
સ્વતંત્ર રમતો રમે છે. કામના કરતાં મોન્ટેસોરીએ લખવા તથા વાંચવા
ઉપર બહુ ધ્યાન આપ્યું છે. આ બંને પદ્ધતિમાં બાળકના શારીરિક વિકાસ
ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. બંનેમાં શાળાનું વાતાવરણ આનંદદાયક
અને સુખકર હોય છે અને શિક્ષક અને બાળક વચ્ચે મિત્રાચારીનો મીઠો
સંબંધ હોય છે. તેઓને એકબીજામાં સારો વિશ્વાસ હોય છે.

“ રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું ? ”

—હરિગીત—

- શિક્ષણ કળા શીખ્યા છતાં, શિક્ષણ સુધારો ના કર્યો,
બાળ માનસ સમજીને, ઉન્નતિ પથે પગ ના ધર્યો,
વળી વિવિધ વિષયે મગ્ન થઈ, આકર્ષ શિક્ષણ ના કર્યું.
શિક્ષણ કળા શીખી રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું !! ૧
- વેરાન વન વિશે વળી એરંડી દુમ ગણાય છે,
તેમ જ્ઞાન વિહિન ગ્રામમાં મહેતાજી મુખ્ય મનાય છે,
શાળા શિશુની ઉન્નતિ વિશે કદી દીક્ષ ના ધર્યું.
શિક્ષણ કળા શીખી રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું !! ૨
- જેમ તેમ કરી શિશુ વર્ગને, અભ્યાસ માંહી ધપાવતા,
મેળણ અને શિક્ષા તણા, સાહિત્યને શોભાવતા,
મંદ બુદ્ધિ બાળને પ્રેમાળ થઈ ના શીખવ્યું.
શિક્ષણ કળા શીખી રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું !! ૩
- નવીન પત્રો નવીન બુકો, પેટી મહો પધરાવતા
દોષ ધર્યો વાંચવા તો, તર્ત માથું ધુણાવતા
શાળાના હિતકારી બની સહકારમાં દીક્ષ ના દર્યું.
શિક્ષણ કળા શીખી રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું !! ૪

વિગ્રીટ કે સન્માન સમયે મિષ્ટ મોદક ખાય છે,
તેમ આત્મસ્લાધા ઉક્ત કંઠે અન્ય પાસ ગવાય છે.
શિક્ષણકળા શીખી રૂઝા શિક્ષક ચવાથી શું ચવું!! ૫
શિક્ષક ખરો તો એજ કે જે બાળને પ્રભુમય જુએ,
બાળનું આરિત્ર શક્તિ, ત્રિતિ તેની હર લહે,
મંત્રોપી ને અક્રોધી ધીરજ ધૈર્ય ને ગુણ ગ્રાહી છે,
એવા વિરલ શિક્ષક પ્રભુની પાસ પણ પેખાય છે. ૬

તા. ૧૯-૧૦-૩૩ } પ્રાણશંકર જટાશંકર વેદભૂતિ
તાલુકા સ્કૂલ વડવાણ કેમ્પ

લાવનગર સ્ટેટ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ તથા ટ્રેનિંગ કેમ્પ

જેમ વૈદ્ય દાકતર કે વકીલને પોતાના ધંધા માટે વિશિષ્ટ પ્રકારની તાલીમ લેવાની જરૂર પડે છે, તેજ પ્રમાણે શિક્ષકને પણ પોતાના ધંધા માટે લાયક બનવા સાફ તાલીમ લેવાની જરૂર છે, એ બાબતનો સ્વીકાર હવે સાધારણ રીતે થઈ ગયો છે. ગમે તે માણસ શિક્ષકનું કામ કરી શકે એ માન્યતા જૂલભરેલી છે. શિક્ષકે પોતાનું કાર્ય યોગ્ય રીતે કરવું હોય તો તેને માટે કેળવણીના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો, શિક્ષણની અદ્યતન પદ્ધતિઓ, શિક્ષણ રસિક કરવાની કેટલીક યુક્તિઓ, તથા બાળ માનસનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ; અને તેથીજ શિક્ષણ સફળ થાય છે. ઘણા બાળકો જે અત્યારે શાળાને બદીખાનું માને છે, શિક્ષકને દુસ્મન જેવો ગણે છે અને અભ્યાસના વિષયોને પોતાના ઉપર લાદવામાં આવતો બોળે સમજે છે તે બાળકો શાળાને ઉપવન સમાન પ્રિય જાણે, શિક્ષકને પોતાના હિતેષ્ટુ મિત્ર તરીકે સ્વીકારે, અને શાળામાં શીખવાના વિષયોને પોતાના જ્ઞાન અને આનંદના સાધનો તરીકે નિહાળે એ માટે હંચા પ્રકારની તાલીમ પામેલા શિક્ષકોની જરૂર છે. બાળકો જે દેશની અણુમોલી દોલત છે તેમનો સર્વાંગી વિકાસ કરવાની જવાબદારી આધુનિક કેળવણીકારોને શીરે છે, અને યોગ્ય રીતે તાલીમ પામેલા, સ્વમાનવાળા, બાળકો પ્રત્યે પ્રેમ રાખનારા, તથા સ્વાર્થ-ત્યાગી શિક્ષક હોય તોજ તેમનું કામ સફળ થઈ શકે એમ છે.

આ રીતે પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શાળાઓ માટે તાલીમ પામેલા શિક્ષકોની જરૂર સ્વીકાર્યા છતાં તાલીમ પામેલા શિક્ષકો ક્યાંથી લાવવા તે

પ્રશ્ન તો ઉભોજ રહે છે. આખા મુંબઈ જિલ્લામાં મધ્યમિક શાળાના શિક્ષકો માટે તાલીમ આપનારી માત્ર એક જ સંસ્થા — સેકન્ડરી ટ્રેનિંગ કોલેજ મુંબઈમાં છે. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોનું પ્રમાણ જોતાં તેમને તાલીમ આપવાની સગવડ પણ જોઈએ તેટલી નથી. એક જ ઉદાહરણ લઈએ. રાજકોટની પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં દરવરસે લગભગ ૩૦૦ ઉમેદવારો પૈકી પાસ થનાર આસરે બસો ઉમેદવારોમાંથી માત્ર ત્રીસેને જ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સ્થાન મળે છે. આવા સંનેગોમાં કાદિઆવાડમાં પ્રગતિશીલ ભાવનગર રોડે પોતાની પ્રવૃત્તિ બાળકોનું હિત હૈયે વસેલું હોવાથી આ પ્રશ્નનો નિવેશ ભાવનગર રોડ પૂરેના જ આવ્યો છે. પ્રાથમિક શાળાએ બધી કેળવણીના પાયારૂપ હોવાથી રોડે શરૂઆત પ્રાથમિક શાળાઓથી કરી છે. હવે પછી કોઈપણ અન્ટ્રેન્ડ શિક્ષકને દાખલ કરવાની જરૂર ન પડે તેટલા માટે ઇ. સ. ૧૯૩૨ ના નવન્યુઆરિ માસમાં એક નોર્મલ ક્લાર્ક — ટ્રેનિંગ સ્કૂલ-શિક્ષકને શિક્ષણની તાલીમ આપવાનો વર્ગ ખોલવામાં આવ્યો. આ ટ્રેનિંગ સ્કૂલની પૂર્વનિયારીરૂપ એક વર્ષ અગાઉ કર્વે યુનિવર્સિટીના એસ. ડી. સી. ના અભ્યાસક્રમ મુજબનો એક વર્ગ ખોલવામાં આવ્યો હતો. ટ્રેનિંગ સ્કૂલ માટે દરજારી યુ. શા. નં. ૫ નો એક જલોક રાખવામાં આવ્યો. જેના એક ઝોનમાં સ્કૂલની ઓફિસ, ખીમ્મમાં વર્ગ, અને ત્રીજામાં ક્ષાયગ્રેરી રાખવામાં આવ્યાં છે. દરજારી યુ. શા. નં. ૪ તથા ૬. યુ. શા. નં. ૫ ને પ્રેક્ટિસિંગ શાળા તરીકે રાખવામાં આવી છે. શાળામાં અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી પૈકી ૧૨ શિક્ષકો-ઉમેદવારો તથા ત્રણ જુદો હતો. શરૂઆતમાં એક વર્ષનો અભ્યાસક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે. તેમાં શિક્ષણશાસ્ત્ર, શિક્ષણપદ્ધતિ, સાહિત્ય, તથા આરોગ્યવિજ્ઞાન એ મુખ્ય વિષયો હોઈ ચિત્રકામ, સંગીત, વ્યાયામ, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત વગેરે વિષયોના શિક્ષણ માટે પણ પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રથમ શિક્ષક નમુનાના પાઠો આપે છે, અને સારપછી વિદ્યાર્થીઓ જુદા જુદા વિષયોના કથિત પાઠો આપે છે. ખીમ્મ સત્રમાં શિક્ષકોના નિરીક્ષણ નીચે પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં વર્ગો ચલાવે છે. વર્ષ દરમિયાન બહારગામના ખીમ્મ કેળવણીકરોનાં આજ્ઞાનો વખતોવખત રાખવામાં આવે છે. ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી પાસેથી કંઈપણ ફી લેવામાં આવતી નથી. ખાતામાં નોકરી કરનાર કોઈપણ શિક્ષક, પ્રાવેશિક પાસ થએલા ઉમેદવારો તથા જુદોને સ્કૂલમાં દાખલ કરવામાં આવે છે. તેમને રહેવા માટે સામળદાસ કોલેજની જુની રેસીડેન્સી રોડે તરફથી આપવામાં આવી છે અને સામાન્ય

રીતે લગભગ બીજા પુસ્તકો સ્કૂલની લાયબ્રેરીમાંથી આપવામાં આવે છે. એક વર્ષમાં દરેક સત્રને અંતે જ માસિક તેમજ વાર્ષિક પરીક્ષા લેવામાં આવે છે. તેમાં ઉત્તીર્ણ થનાર વિદ્યાર્થીને પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવે છે. ગયા ઓક્ટોબર માસમાં ગર્મ સાલના વિદ્યાર્થીઓની વાર્ષિક પરીક્ષા પુરી થઈ. પરીક્ષામાં પાસ થનાર સનાવીરા વિદ્યાર્થીઓ તથા ત્રણ બહેનોને પ્રમાણપત્ર આપવાનો પદવીદાન સમારંભ ઓક્ટો. તા. ૧૪મીએ થયો હતો. નવા વર્ષની શરૂઆત તા. ૧૫ મી નવેમ્બરથી થશે. વળી બહારના શિક્ષકો શાળામાં અભ્યાસ કરી શકે તેવી યોજના કરવામાં આવી છે. ખાતામાં નોકરી કરનાર શિક્ષકો પટ્ટા ચૂંટી દાદવામાં આવેલા લગભગ પાંત્રીસ શિક્ષકો આ કેમ્પમાં દાખલ થઈ શકે છે. તેઓને સ્કૂલની તેમજ ખાસગીવાની તમામ સગવડ રોટ તરફથી પુરી પાડવામાં આવે છે અને તેઓને પોતાના ગામથી જવા આવવાનો ખર્ચ પણ રોટ તરફથી આપવામાં આવે છે. એક વર્ષમાં પ્રાયમિક શાળાઓમાં બે વખત વેકેશન પડે છે, અને તે બન્ને વેકેશનમાં પંદર પંદર દિવસ સુધી આ કેમ્પ ચલાવવામાં આવે છે. ખાતામાં જુની ધરડથી કામ કરનાર શિક્ષકો, તેમજ નવા અન-ટ્રેન્ડ શિક્ષકોને શિક્ષણના સામાન્ય સિદ્ધાંતો સમજાવવા, શિક્ષણના આધુનિક પદ્ધતિનો ટુક પણ સચોટ ખ્યાલ આપવો, તથા અત્યારે ચાલતી શાળામાં કઈ કઈ રીતે શા શા સુધારા થઈ શકે તેનો ઉદાહરણ, વ્યાખ્યાનો કથિત પાઠ તથા અર્થોદાર કરવો તે આ કેમ્પનો ઉદ્દેશ છે.

ખાતામાં જત્રીસ શિક્ષકોએ આ બે કેમ્પનો લાભ ગત વર્ષ દરમિયાન લીધો છે. તે પૈકી ઉનાળાની રમના કેમ્પનો ટુકો રિપોર્ટ તો સીરાપ્ટ્ર શિક્ષકના ગયા અંકમાં જપાઈ ગયો છે. ત્યારપછીનો બીજો કેમ્પ તા. ૩૧-૬૩૩ થી તા. ૧૪-૧૦-૩૩ સુધી ખાસવામાં આવ્યો હતો. કેમ્પને માટે આ વખતે દ. ગુ. શાળા નં. ૪-૫ નું મકાન પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું. કાર્યક્રમ તથા દિનચર્યા ઘણીખરી અગાઉના કેમ્પને મળતી હતી. ગયા વખતે જેમ કરવામાં આવ્યું હતું તેમ આ વખતે અત્રેના તેમજ બહારના કેળવણીકારોએ કેળવણીના જુદા જુદા વિષય ઉપર વ્યાખ્યાનો કર્યા હતાં. તેમાં શિક્ષકનું દૃષ્ટિબિન્દુ, જીવન અને શિક્ષણ પૈકી વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ, અભ્યાસક્રમ, બાળકોની અંતઃસ્થિત શક્તિઓ, શિક્ષણ અને શિક્ષણપદ્ધતિ વગેરે વિષયો ઉપર પોતાના મનનીય વિચારો ઘણી અસરકારક રીતે દર્શાવ્યા હતા. આ કેમ્પની વિશિષ્ટતા એ હતી કે લગભગ દરેક એક એક કથિતપાઠ આપવાની ગોઠવણ રાખવામાં આવી હતી.

તેમાં ગણિત, વાચન, ભૂગોળ, વ્યાકરણ, પદાર્થપાઠ વગેરે જુદા જુદા વિષયો ઉપર ક્ષિત્ર પાઠ આપવામાં આવ્યા હતા, અને કેમ્પમાં દાખલ થએલા શિક્ષકો ખોડીઆર મંદિરનું પર્યટન કરી આવ્યા હતા.

ટ્રેનિંગ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓએ તેમના અભ્યાસ દરમિયાન તૈયાર કરેલા શિક્ષણસાહિત્યનું પ્રદર્શન લઈ હતું. આ પ્રદર્શન ચાર વિભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યું હતું. ટ્રેનિંગ કેમ્પમાં દાખલ થએલા એક શિક્ષક અંધુએ ગણિત તેમજ ભાષા શિક્ષણ માટે પેતે તૈયાર કરેલાં સાહિત્યો રજૂ કર્યા હતાં. દર વર્ષે શિક્ષણનાં સાહિત્યોનું એક પ્રદર્શન ભરવામાં આવે અને તેમાં જુદી જુદી શાળાના શિક્ષકો પોતાનો ફાળો મોકલી આપે એવી આશા રાખવામાં આવે તો તે અરથાને નહિ ગણાય. આ રીતે એક વર્ષમાં જે કેમ્પ દરમિયાન તાલીમ લેનાર શિક્ષકોને શિક્ષણશાસ્ત્ર તથા શિક્ષણ પદ્ધતિઓનો સામાન્ય ખ્યાલ આવવા ઉપરાંત તેઓની દૃષ્ટિમર્યાદા વિશાળ બને. શિક્ષણ વિષયમાં વધારે રસ લેતા થાય, અને તે બાબતનું સાહિત્ય વાંચવાને પ્રેરાય, તથા સારા કેળવણીકારો તથા અનુભવી શિક્ષકોના સીધા પરિચયમાં આવવાથી તેઓ પોતાનું શિક્ષણ સફળ કરવા માટે બનતા પ્રયાસો કરે તે સ્વાભાવિક છે. આ જે કેમ્પમાં તાલીમ પામેલા શિક્ષકોની મુકરર કરેલા સમયે ખાતા તરફથી પરીક્ષા લેવામાં આવશે, અને તેમાં ઉત્તીર્ણ થનારને આર્થિક લાભ પણ થાય એવી આશા છે. શિક્ષકોને તાલીમ આપનારી આ યોજના ક્રિતેદમંદ કરવાનું મુખ્યત્વે કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર એવ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન શ્રીયુત વિઠ્ઠલરાયભાઈ તથા આસિસ્ટન્ટ ડિરેક્ટર શ્રીયુત ગજનનભાઈને આભારી છે.

ભાવનગર સ્ટેટ આ રીતે પ્રાયમિક શાળાઓમાં જે જે સુધારાઓ કરી રહ્યું છે, તેમાં તે કાલિઆવાડના ખીર્ન રાજ્યો, તથા એન્જિનિસનો સંસ્કાર પામે તથા રાજકોટ, અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત, ભરૂચ, નડિયાદ તથા મુગ્ધ વગેરે રજ્યોના મુખ્યશિક્ષક કેળવણીકારો ટ્રેનિંગ સ્કૂલને તથા ટ્રેનિંગ કેમ્પને તેમના જ્ઞાનનો અવારનવાર લાભ આપે એટલું અંતમાં ઇચ્છું છું.

ભાવનગર } દિનકરાય વિદ્યનાથ જાની બી. એ. બી. ટી.
તા. ૩૦-૧૦-૩૩ } હેડ માસ્ટર ટ્રેનિંગ સ્કૂલ

ભાવનગર રાજ્યમાં શિક્ષક સહાય ફંડ

લગભગ દરેક રાજ્યમાં નિવૃત્ત થએલા શિક્ષકોને પેન્શન આપવામાં આવે છે; અને તેથી ઉતરતી અવસ્થામાં તેમને રાહત મળે છે; પણ કેટલીક વાર શિક્ષકના અચાનક મરણને લીધે તેનું કુટુંબ લાચાર સ્થિતિમાં આવી પડે છે. વળી કેટલાક શિક્ષકો કુટુંબના ભારે બોળને લીધે કંઈ અચાવી શકતા નથી. આવી સ્થિતિમાં જ્યારે તેમનું અકાળ મરણ થાય છે ત્યારે તેમના કુટુંબીજનની સ્થિતિ ઘણી કઠાડી થાય છે અને કોઈ કોઈ તો દુઃખદાયક પ્રમંગો હૃદયદાયક હોય છે. આપણા શિક્ષકવર્ગની ઉપર જણાવેલી હાડમારી ધ્યાનમાં રાખી ભાવનગરના સ્વ. વલ્લભદાસ ગોપાલજી સરૈયા તથા સ્વ. દેવશંકર પૈકુંદજી જેવા નાણુકા મારતરોએ શિક્ષકોને મદદ કરવા માટે એક ફંડની યોજના કરી છે. તેને ભાવનગર રાજ્ય તરફથી તથા ખીજા સદ્ગૃહસ્થો તેમજ શિક્ષકવર્ગ તરફથી સારી મદદ મળી છે. આ ફંડનો કારભાર શિક્ષકો પોતે કરે છે અને તેનો લાભ અત્યારસુધીમાં ઘણા શિક્ષકના કુટુંબીઓને મળ્યો છે.

સને ૧૯૩૩ ની છોકરીઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના

ભાષા:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓના પાઠની સમજૂતી એકંદર મંતોષકારક હતી, પણ પાઠના સમન્વયને લગતા પ્રશ્નોના ઉત્તર તેઓ આપી શક્યા નહોતા. તેમણે બેઠણીમાં ઘણી ભૂલો કરી હતી, ‘મ,’ ‘ર,’ ‘ધ,’ ‘પ,’ ‘શ,’ આવે એવા શબ્દોની બેઠણી ખોટી હતી. તેમનું પૃથક્કરણનું રાત કાચું હતું.

સૂચના:—શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓને પાઠ ગોખવા દેવા નહિ. દરેક પાઠ સંબંધી ખુદિના પ્રશ્નો થોડા વિદ્યાર્થીઓને લખાણ કામનો સારો મહાવરો થવાની જરૂર છે. આમ કરવાથી તેઓને દરેક પાઠ સંપૂર્ણ રીતે સમજવો પડશે અને તેથી તેઓ થોડા ભાષામાં તેમના વિચારો પ્રગટ કરી શકશે. આદરણુ અને પૃથક્કરણ, એ વિષયોને પ્રાથમિક શાળાઓમાં ઘણાખરા વિસારી દેવામાં આવે છે. આથી એમ જણાઈ આવે છે કે આ બે વિષયો ભાષાના અભ્યાસમાં ઘણા અગત્યના છે એ બાબતની શિક્ષ-

કોને માહીતી નથી. દરેક વાચન પાઠમાં પૃથક્કરણ અને વ્યાકરણ ભાષા-શિક્ષણના એક અંગ તરીકેજ શીખવવાં જોઈએ.

મુખપાઠ:—છોકરીઓના ઉચ્ચાર સાધારણ રીતે અશુદ્ધ હતા. સરળતા અને ભાવપૂર્વક વાચન થયું નહોતું. જોકે કવિતા ગાવાનું કામ એકંદર સંતોષકારક હતું, પણ તેમાં તાલ અને યોગ્ય રીતે અટકી ગાવામાં ખામીઓ જણાતી હતી. વાંચતી વખતે વિદ્યાર્થીઓએ વિરામચિહ્નો ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહોતું.

સૂચના:—શિક્ષકોએ વાચનનો બરાબર મહાવરો કરાવવાની ખાસ સંભાળ રાખવી જોઈએ. વારંવાર શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ નમુનાનું વાચન વાંચવું જોઈએ અને પછી તેનું અનુકરણ કરવા વિદ્યાર્થીઓને કહેવું જોઈએ. દરેક વિદ્યાર્થીને વર્ગ સમક્ષ મોટેથી વાંચવાની તક મળવી જોઈએ. વાંચતી વખતે વિદ્યાર્થીઓ શબ્દસમૂહ પાડીને, શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરીને અને વિરામચિહ્નો ઉપર ધ્યાન આપીને વાંચે છે કે નહિ તેની શિક્ષકે પુરેપુરી કાળજી રાખવી.

કાવ્યનો જે રસ છે તે કાવ્ય બોલીને પ્રકટ કરવો, એ કાવ્યના મુખપાઠનો હેતુ છે. જો કવિતા બરાબર સમજવામાં આવી હોય તો કવિતાનો મુખપાઠ યોગ્ય રીતે કરવામા મુશ્કેલી પડે નહીં; એટલા માટે વિદ્યાર્થીઓએ કવિતાનો મુખ્ય વિચાર બરાબર સમજવો જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ ફાઇલ બરાબર વાંચી શક્તા નહોતા.

વિદ્યાર્થીઓને હસ્તક્ષેપો વાંચવાનો સારો મહાવરો કરાવવો જોઈએ, પણ તે ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. હુંકાં મથાળાં અને મિતાક્ષરો જુદા જુદા પત્રવ્યવહારમાં શામાટે વપરાય છે તે બાબતની સમજુતી વિદ્યાર્થીઓને આપવી જોઈએ.

નિર્મંથ:—આ વિષય બરાબર સમજવામાં આવ્યો નહોતો તેમજ તે યોગ્ય સ્વરૂપમાં વિદ્યાર્થીઓએ લખ્યો પણ નહોતો. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ તેમના વિચાર આરામ્યવળા ગોઠવીને પ્રદર્શિત કર્યા હતા, અને યોગ્ય મથાળાં બાંધીને ગોઠવ્યા નહોતા. નિર્મંથ સર્જન લખાણ હોય એમ લખવાથી પરિચ્છેદનો અભાવ હતો, તેમ મુદ્દાની ગોઠવણ પણ બરાબર નહોતી, તેમજ અસંબંધતા અને પિષ્ટપેયણની ખામીઓ વિશેષ જણાતી હતી.

સૂચના:—નિર્મંથ લેખનનો વિશેષ મહાવરો વિદ્યાર્થીને થવો જોઈએ. ચર્ચો માટે જુદા જુદા વિષયો વિદ્યાર્થીઓને પહેલેથી આપવા જોઈએ, અને લખાણ કામ થાય તે પહેલાં રસભરી ચર્ચા વર્ગમાં થવી જોઈએ.

સને ૧૯૩૩ ની છોકરીઓ માટેની વ. કા. પ., બેરેલા વિ. કામની સમા. ૪૮૨

વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના વિચારો પ્રથમ રજુ કરવા જોઈએ, શિક્ષકે તેમાં યોગ્ય ઉમેરો કરી પછી વિદ્યાર્થીઓની સૂચનાઓ ધ્યાનમાં લઈ તેના મુદ્દાઓ બરાબર ગ્રાહ્યતા જોઈએ. જુદી જુદી રીતનું વિશેષ વાચન થવું જોઈએ. આથી વિદ્યાર્થીઓને જુદા જુદા વિષય સંબંધી માહિતી મળે છે. નમુનારૂપ નિબંધ હોય તે વખતે વખત વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ વાંચી બતાવવા જોઈએ. કોઈ સારો નિબંધ હોય તેમાંથી વિદ્યાર્થીઓને ટુંકી નોંધ કાઢી લેવા કહેવું જોઈએ અને પછી તે મુદ્દાનો વિસ્તાર કરી પોતાની ભાષામાં લખવા કહેવું જોઈએ. જોડણી અને વિરામચિહ્નો ઉપર પુરતું લક્ષ આપવું જોઈએ. અક્ષર સારા લખાય તે માટે બરની કલામનો ઉપયોગ કરાવવો જોઈએ.

શ્રતલેખન:—વિદ્યાર્થીઓએ તે સમજ્યા વગર લખ્યું હતું, અને તેમાં ભૂલો પણ હતી.

સૂચના:—વાચનના પાઠમાં આવના અઘરા શબ્દો ઉપર વિદ્યાર્થીઓએ ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ, અને તે આખ તથા યાદશક્તિની મદદ વડે ફરીથી લખી લાવવા જોઈએ. કલેન્ડ્રિયની મદદ વડે શબ્દસમૂહ સમજવાનો તેમને મહાવરો પડવો જોઈએ. તેમને યાદ રાખીને તે લખવાનો મહાવરો વિદ્યાર્થીઓને થવો જોઈએ. આવી રીતનો મહાવરો વર્ગમાં પડેલો ન હોય તો સારા કામની આશા રાખી શકાય નહિ. શુદ્ધ અને સારા અક્ષરનું લખાણ એ કેળવણીનું જરૂરી અંગ છે એ બાબત વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર બરાબર હંસાવવી જોઈએ.

ગણિત:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓનું ગણિતના મૂળતત્ત્વોનું જ્ઞાન પણ કાચું હતું. અપૂર્ણાંક, દશાંશ અને દ્વિભાજકના દાખલા ઘણા વિદ્યાર્થીઓ નહોતા કરી શક્યા એથી વિદ્યાર્થીઓ આ વિષયમાં સાધારણ રીતે કાચા હતા એમ જણાય છે.

સૂચના:—જો વિદ્યાર્થીઓમાં સુદૃઢ વિચાર અને તર્કબુદ્ધિ હોય તો ગણિતનું જ્ઞાન સચોટ થાય છે. વિદ્યાર્થીઓની આ શક્તિઓના વિકાસ માટે દરેક દાખલો શાસ્ત્રીય રીતે ક્રમિક પગથીયાં પાડી શીખવવો જોઈએ મૂળ સિદ્ધાંતો સ્પષ્ટ રીતે કાળજીથી શીખવવા જોઈએ. ગણિતના મુખ્ય સિદ્ધાંતો જેમાં આવતા હોય તેવા પ્રશ્નો અથવા દાખલા આપવા જોઈએ, અને વિદ્યાર્થી ક્યાં ભૂલ કરે છે તે શિક્ષકે શોધી કાઢવું જોઈએ. જે દાખલા આપવામાં આવે તેમાં ક્રમિકતા હોવી જોઈએ, અને દ્વિસાબ. ગણનામાં પદ્ધતિની યાંત્રિક રીતનો એકદમ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

દેશીનામું:—કામ એકંદર મંતોપકારક હતું, પણ કેટલાક વિદ્યાર્થી-ઓએ રકમે જમા ઉધાર પાડવામાં ભૂલો કરી હતી.

ભૂગોળ:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓને ભૂગોળની બાબતોનું અગ્નિ હતું. તેમને જે કંઈ આવડતું હતું તે માત્ર પુસ્તકોમાંથી નકશાનો યોગ્ય ઉપયોગ કર્યા વગર મેળવેલું જ્ઞાન હતું. તેઓ પ્રાકૃતિક કારણો સમજ્યા નહોતા. તેઓ નકશામાં રચજો યોગ્ય રીતે પુરી શક્યા નહોતા. ભૂગોળનું જ્ઞાન માત્ર જીવનના સંબંધ પરત્વે હોવું જોઈએ એ બાબત ઉપર લક્ષ આપવામાં આવ્યું નથી એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. પનામા અને સુવેઝની નહેરો ખેતીવાડી માટે છે એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું. આયાત અને નિકાસનો મનુષ્ય-જીવન સાથે સંબંધ છે એ સિદ્ધાંત સમજવામાં આવ્યો નથી. વળી એ ઉપરથી એમ પણ જણાઈ આવે છે કે આ બાબતમાં મનુષ્યની પ્રવૃત્તિનાં પ્રાકૃતિક સ્થિતિ કે પરિસ્થિતિ વગેરે કારણોરૂપ છે એ તેઓ સમજતા નથી. દા. તરીકે તેઓએ જણાવ્યું હતું કે માન્ચેસ્ટરમાંથી કાપડની આયાત થાય છે તેનું કારણ એ છે કે તે શહેરની આસપાસ કપાસનાં ખેતરો આવેલાં છે.

સૂચના:—ઉપર જે ભૂલો બતાવવામાં આવી છે તેના ઉપરથી એમ જણાઈ આવે છે કે ભૂગોળશિક્ષણ શાસ્ત્રીય રીતે અને પ્રુદ્ધિપૂર્વકનું થતું નથી. સામાન્ય રીતે શિક્ષકવર્ગ તેને શાસ્ત્રીય વિષયની દૃષ્ટિએ જોતા નથી. અમુક દેશના અમુક વિષયો લઈ શિક્ષકે તે અનેક દૃષ્ટિથી શીખવવા જોઈએ, અને કાર્યકારણોના સિદ્ધાંત ધ્યાનમાં રાખી કઈ ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ આ ભૂમિ ઉપર રહેતા અનેક લોકોના જીવનના નિયમક કારણરૂપ છે તે ઉપર ભાર દઈ શિક્ષણ આપવું જોઈએ. ભૂગોળશિક્ષણનો આ નવો આધુનિક સિદ્ધાંત શિક્ષકે ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ. આ વિષય શીખવતી વખતે ચિત્રો અને નકશા તેમજ ઓકૃતિઓનો છુટથી ઉપયોગ કરવો જોઈએ. કેવળ પાઠ્યપુસ્તકો ઉપર આધાર રાખવો જોઈએ નહિ. મુસાફરીના અહેવાલને લગતાં પુસ્તકો વિદ્યાર્થીઓ સહેલાઈથી મેળવી શકે અને તે તેઓ વાંચી એવી યોજના થવી જોઈએ. કેવળ યાદદાસ્તની દૃષ્ટિએ આ વિષય જોખીને શીખવાને બદલે તેનો શાસ્ત્રીય વિષય તરીકે અભ્યાસ થવો જોઈએ, એટલે કે ભૂમિરચના અને આબોહવાના પરિણામરૂપે થતી ભૌગોલિક અસર તેમને શીખવવી જોઈએ. એ દૃષ્ટિ ઉપરાંત વળી મનુષ્ય-ચલનથી કુદરત ઉપર કેવો કાણુ મેળવી શકાય છે તે પણ વિષયનિરૂપણમાં આવવું જોઈએ.

ઇતિહાસ:—આ વિષયમાં પ્રશ્નના ઉત્તર લાંબા અને સંબંધ વિનાના

સને ૧૯૩૩ ની છોટરીઓ માટેની વ. ક્ષ. પ. ખેડવા વિ. કામતી સમા. ૪૮૪

હતા. ઐતિહાસિક પુરુષોની યોગ્ય માહિતી નહિ હોવાને લીધે એકને બદલે બીજા વિશે લખી નાખ્યું હતું. જુદાં જુદાં રાજ્યોમાં રાજકીય વહીવટના કેવા કેવા સુધારા થયા હતા તેનો તેઓને કંઈ ખ્યાલ નહોતો. તેમજ તેમને સમયનું પણ ભાન નહોતું.

સૂચના:—આજ જગતની પ્રવૃત્તિનું નિયામક કારણ મનુષ્ય જીવનનાં આંતરિક બળો છે, એ સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ આ વિષય શીખવવો જોઈએ. જે જે રાજકીય બનાવો બને છે તે માનવ માનસની પ્રવૃત્તિનું બાહ્યસ્વરૂપ છે અને તેને અવલંબીને બનાવો બને છે એ યાદ રાખવું જોઈએ. આ વિષયનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન યાય તે માટે શિક્ષકે અમુક ઐતિહાસિક બનાવને કેન્દ્ર બનાવી ઐતિહાસિક નિરૂપણ કરવું જોઈએ એ વધારે સાફ છે, અને બને ત્યાં ચિત્રો વગેરેથી તે વિષય સ્પષ્ટ અને આકર્ષક કરવાની જરૂર છે. વિષય-નિરૂપણમાં સામાજિક અને નૈતિક તત્વોનો નિર્દેશ થવો જોઈએ. ઝીણી ઝીણી બાબતો વિદ્યાર્થીઓને જાતે શીખવા દેવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓએ નકશા બનાવવા જોઈએ અને તેમનો બરાબર ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ભૂગોળની માફક આ વિષયમાં પણ ગોખણપટ્ટી અનિષ્ટ છે. સમયના તખ્તતા અને વંશવૃક્ષો તૈયાર કરાવવાં અને તેનો ઉપયોગ કરાવવો કે જેથી વિદ્યાર્થીઓને સમય અને પુરુષોનો સચોટ ખ્યાલ મગજમાં રહે. જુદાં જુદાં રાજ્યોમાં જે જે વહીવટી સુધારા થયા હોય તે ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ કારણકે તેનાથી પ્રગતિની જે જુદી જુદી પ્રગતિ થઈ હોય તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ વિદ્યાર્થીઓને આવે છે.

શરીર આરોગ્ય:—આ વરસે કામ એકંદર સંતોષકારક હતું. રટોવ સળગાવતી વખતે શી શી સાવચેતીઓ રાખવાની છે તે સંબંધીના પ્રશ્નો ઉત્તર લાગ્યેજ કોઈએ આપ્યો હતો. રક્ષેગ અને મેક્સેરિઆનાં કારણો સળગેજ કરી દીધાં હતાં અને મેક્સેરિઆના કારણરૂપે માખીઓનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

સૂચના:—આ વિષય સમજાવવામાં મેજિક લેન્ટર્નનો ઉપયોગ થયો કીમતી થઈ પડે છે. દરેક રોગનું વિગતવાર સચોટ વર્ણન કરીને તેમજ તેનાં ચિહ્નો અને કારણોનો સ્પષ્ટ સ્ટ્રોટ પાડીને તે વિષય શીખવવો જોઈએ. તેને લગતા નકશા તૈયાર કરવા જોઈએ અને આરોગ્યભુવન તથા આરોગ્ય-પ્રદર્શન કે તેની દવાગ્રાણાઓના સ્થાને પર્યટન પણ થવાં જોઈએ.

સુદિનિરીક્ષણ:—ત્રીજા અને છઠ્ઠા પ્રશ્નોના ઉત્તર જોતાં એમ માત્રમ પડે છે કે વિદ્યાર્થીઓએ છોડનું નિરીક્ષણ કર્યું નથી. તેઓએ પ્રશ્નો ખરાબર વાંચ્યા નહોતા અને જવાબ અસંબદ્ધ લખ્યા હતા. આંખાના વૃક્ષનું વર્ણન ખરાબર કર્યું નહોતું. પક્ષીઓ વિષે લખવાને બદલે તેઓએ માછલીઓ તીક, દેડકું, પતંગીઆં અને કુતરા અને ગાય વિષે લખી નાખ્યું હતું.

સૂચના:—આ વિષયના અભ્યાસમાં અવલોકન એ મુખ્ય બાબત છે. તેમણે જે નિરીક્ષણ કર્યું હોય તેની વિદ્યાર્થીઓની પાસે નોંધ હોવી જોઈએ. અભ્યાસક્રમમાં જે જે રોપા તથા ઝાડ શીખવાનાં હોય તેનું વર્ણન કરવાની તેમને તક આપવી જોઈએ. તેમની નોંધપોથીઓ શિક્ષકે આરિ-કાર્પથી તપાસવી અને ભૂલ હોય તે તેમની પાસે સુધરાવી લેવી જોઈએ. જે બાબતની નિરીક્ષા કરવામાં આવે તેનું તેઓએ ખરેખર ચિત્ર કાઢી લેવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓએ તેમના ક્યારામાં જે વાન્યું હોય તે સંબંધી જે શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી વચ્ચે વાતચીત કરવામાં આવે તો તે વિષયનું જ્ઞાન તેમને જરૂર રસિક થઈ પડશે.

સોયકામ:—વેતરવાનું કામ ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ સંતોષકારક રીતે કર્યું નહોતું. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ ‘ઈચ’ ને બદલે ‘કુટ’ નો ઉપયોગ કર્યો હતો. થીગડાં મારવાના અને ગુંથણકામના નમુના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ રણુ કર્યા નહોતા.

સૂચના:—આખો અભ્યાસક્રમ સંપૂર્ણ રીતે શીખવવો જોઈએ. શિક્ષકે વિદ્યાર્થી ઉપર વ્યક્તિગત ધ્યાન આપવું જોઈએ. શિક્ષક તરફથી જે આ બાબતમાં કંઈપણ નરમાશ બતાવવામાં આવશે તો કામમાં બેદર-કારી અને અસ્વચ્છતા જોવામાં આવશે.

સંગીત:—આ વિષયનું કામ એકંદર સંતોષકારક હતું, પણ રાગો-ના સ્મરણી કમ્પોઝી ખરાબર શ્રાવ્ય છે કે નહિ તે તરફ ઓછું આગવતી જરૂર.

ચિત્રકામ:—કામ એકંદર સંતોષકારક હતું.

ઉર્દુ ઉમેદવારો:—

ઉર્દુ ઉમેદવારોનું કામ ઘણુંખરા વિષયોમાં સારું હતું, પણ વ્યાકરણ, દેશીનામું અને ગણિતના વિષયો વધારે કાળજીપૂર્વક શીખવાની જરૂર છે.

શિક્ષકસંમેલન

ખેડા જિલ્લા સ્કૂલબોર્ડના એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર શ્રી. રા. હર-
રાયભાઈએ માતર અને મહેમદાવાદ તાલુકાના શિક્ષકોનું સંમેલન ખેડામાં
ભર્યું હતું. તે પ્રસંગે જિલ્લાના સુપરવાઈઝરે ઉપરાંત બીજા કેળવણીકારે
હાજર હતા. પ્રિન્સ, સ્ટાઉટીંગ, ખોરાક, વચનની વાર્તાપદ્ધતિ વગેરે વિષયો
ઉપર સારાં વ્યાખ્યાનો આપવામાં આવ્યા હતાં. કાર્યક્રમમાં સ્ટાઉટની
રમતો, પ્રિન્સ, વાર્તા અને સંગીતશિક્ષણને લગતા વિષયની ચર્ચા તથા તેને
લગતાં ભાષણોનો પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો હતો.

એક શિક્ષકના ઇતિહાસ સંબંધીની ચર્ચાનો ઉત્તર નીચે મુજબ છે :—

પ્રશ્ન :—મારડન ઇતિહાસમાં જહાંગીર ઇ. સ. ૧૬૦૦ માં એટલે ૩૦
વર્ષની ઉંમરે ગાદી મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો, એ રીતે તેમનો જન્મ
ઇ. સ. ૧૫૭૦ માં થયેલો હોવો જોઈએ. ઇ. સ. ૧૬૨૬ ના
શાળાપત્ર પાનું ૭૭ બીજા પેરેગ્રાફમાં જહાંગીર રાજ્યાભિષેકના દિવસ
માટે પોતે કહે છે. ઇ. સ. ૧૬૦૫ માં તેની ઉંમર ૩૮ વર્ષની હતી.
એ રીતે તેમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૫૬૭ માં થયેલો હોવો જોઈએ.
હલદીઘાટની લડાઈ ઇ. સ. ૧૫૭૦ માં થઈ તો તે લડાઈ વખતે
સલીમની ઉંમર ૬ કે ૮ વર્ષની હોઈ શકે અને ૬ કે ૮ વર્ષનો
મલીમ પ્રતાપ જેવા બહાદુર રાણાને હરાવી જય મેળવે તે સંભ-
વિત છે કે ?

ઉત્તર :—જહાંગીરનો જન્મ ઇ. સ. ૧૫૬૬ ના ઓગસ્ટ માસમાં થયાની
હકીકતને ઇતિહાસકારો લેનપુત્ર અને રંગારવામી આયંગર ટેકા આપે છે.
હલદીઘાટનું યુદ્ધ ઇ. સ. ૧૫૭૬ માં થયું તે પણ ઐતિહાસિક
દૃષ્ટિએ સત્ય છે. મુસલમાની લખાણુ તેમજ અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો
તેની સાબીતી આપે છે. સલીમે તે યુદ્ધમાં લાગ લીધો હોય એ
સંભવિત નથી. મુસલમાની રિવાજ પ્રમાણે અકબરે પોતાના પુત્રને
યુદ્ધની તાલીમ આપવા પોતાના કાબેલ સરદારો માનસિદ્ધ અને
અસદખાનના હાથ નીચે યુદ્ધના મેદાનમાં મોકલેલો ખરો પરંતુ
ખરેખરી, લડાઈમાં તેણે લાગ લીધો નથી. લડાઈની છત્રનું માન તેને
આપવામાં આવ્યું છે.

સરકારી જાહેરખબરો

(૧)

હાઇ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલની સરકારી સ્કોલર્શિપ માટે હરિક્ષાઈની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

૧. ઉ. વિભાગના દરેક જિલ્લાની એક સરકારી સર્વે હરિક્ષાઈ કરી શકે એવી (આપન) સ્કોલર્શિપ માટેની હરિક્ષાઈની પરીક્ષા તા. ૫ અને તા. ૬ ફી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૪ ને સોમવારે અને મંગળવારે ૧૧ યાગે નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:

- (૧) અમદાવાદ
- (૨) નાડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)
- (૩) ગોધરા (પંચમહાલ)
- (૪) ભરૂચ
- (૫) સુરત

૨. સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિક્ષાઈ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યસ્થળે કમિટી આ પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તે મધ્યસ્થળની સરકારી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્ટર રહેશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મમાં મોકલવી. આ અરજી ઉમેદવારોએ પોતપોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને દાખલ શી તા. ૧ ફી જાન્યુઆરિ, ૧૯૩૪ મુધીમાં કમિટી સ્વીકારશે. તે દિવસ પછીથી અરજીઓ સ્વીકારાશે નહિ. પરીક્ષાની અરજીનું ફોર્મ પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી મળી શકશે.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને સ્કૂલ. પરીક્ષામાં બેસવા માટે ભરવાની શી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરેથી મફત મળશે. તે નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ડ લેટી તમામ એંગ્લોવર્નાક્યુલર (અંગ્રેજી-ગુજરાતી) શાળાઓનાં મેનિજિંગોર્ડ ઉપર મોકલવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના મે. એ. ઇ. સાહેબનો ઓફિસ, } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જી. ઇ. }
અમદાવાદ. } શાસ્ત્રી }
તા. ૧૪ મી નવેમ્બર સને ૧૯૩૩ } એમ. ઇ. ઇ. ઉત્તર ભાગ.

(૨)

મિડલ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોની સરકારી સ્કોલર્શીપો માટે હરિક્ષાર્ષની પરીક્ષા :—

ઉત્તર ભાગ

ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં જે મરકાગી સ્કોલર્શીપોની સર્વે હરિક્ષાર્ષ કરી શકે એવી (ઓપન) પરીક્ષા તા. ૭ મી અને તા. ૮ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૪ ને બુધવારે અને ગુરુવારે ૧૧ વાગે નીચેના અજોગે લેવામાં આવશે—

- (૧) અમદાવાદ
- (૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)
- (૩) ગોધરા (પચમહાલ)
- (૪) ભરૂચ
- (૫) સુરત

૨. સદરજુ સ્કોલર્શીપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિક્ષાર્ષ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યઅજોગે નીમાએલી કમિટી પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રમુખ તરીકે તે સ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અનુ નકી કરેલા જાહેવા ફોર્મમાં ડગની નોંધવું. જાહેવા ફોર્મની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેમિડેન્ટ પામેથી મળી શકશે. એ અરજી ઉમેદવારોએ પોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેમિડેન્ટ ઉપર મોકલી આપવી પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને ફી તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૪ સુધીમાં મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી કોઈપણ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શીપની રકમ અને મુદત, પરીક્ષા માટેની ફી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. તે નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેમિડેન્ટને અરજી કર્યેથી ફી લીધા વિના મોકલી આપવામાં આવશે. તે નકલો ઉત્તર ભાગની મરકાગી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ મુખ્યશાળામાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગનામે એ. ઈ. સાહેબની ઓફિસ, } (અગ્રેજમાં સહી) બી. જે. જી.
અમદાવાદ. } ગાસી
તા. ૪ થી નવેમ્બર ૧૯૩૩. } એન. ઇ. ઇ. સ. ઉત્તર ભાગ.

(૩)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો
માટેના હાઈસ્કૂલોમાં ખાસ આપવામાં આવતી સ્પેશિઅલ
સ્કોલારશીપો:—ઉત્તર ભાગ.

આથી નાહર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના જુદા જુદા જિલ્લાઓમાં
નીચે જણાવેલી વિગત મુજબ એન્ડ્રોવર્નોક્યુલર ધોરણ ૪ થી માટેની
સ્કોલરશીપો આપવા માટે હરિદ્વારની પરીક્ષા તા. ૫ મી અને તા. ૬ દી
ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૪ ને સોમવારે અને મંગળવારે ૧૧ વાગે નીચે જણાવેલાં
સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

(૧) આર. સી. હાઈસ્કૂલ,	અમદાવાદ.
(૨) સરકારી હાઈસ્કૂલ,	નડિઆદ.
(૩) તૈલંગ હાઈસ્કૂલ,	ગોધરા.
(૪) આર. એસ. દલાલ હાઈસ્કૂલ,	ભરુચ.
(૫) સોરાબજી જે. જે. હાઈસ્કૂલ,	સુરત.

૨. ઉત્તર વિભાગના પાંચ જિલ્લામાં જુદી જુદી કોમો માટે નક્કી
કરવામાં આવેલી સ્કોલરશીપોની સંખ્યા નીચે મુજબની છે:—

જિલ્લો	મધ્યમવર્ગ	પછાતવર્ગ	મુસલમાન
અમદાવાદ	૫	૪	૭
ખેડા (નડિઆદ)	૫	૨	૪
પંચમહાલ (ગોધરા)	૨	૪	૨
ભરુચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની ભાષા ગુજરાતી રાખવામાં આવી છે પણ મુસલમાન
વિદ્યાર્થીઓ વર્નોક્યુલર તરીકે (ભાષા વિષય તરીકે) ઉર્દુ ભાષાનો સ્વીકાર
કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દુ ભાષામાં આપી શકશે.

૪. સદરહુ પરીક્ષા દરેક મધ્યસ્થળે નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી
લેશે, અને તે પાંચ મધ્યસ્થળોમાંના દરેક મધ્યસ્થળની સરકારી હાઈ-
સ્કૂલના હેડમાસ્તર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં એસવા
માટેની અરજી નક્કી કરેલા જાપેલા ફોર્મ મુજબ કરવી, અને તે માટેનાં
જાપેલાં ફોર્મની નકલો ઉમેરવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક
કમિટીના પ્રમુખને અરજી કયેથી શી લીધા વિના મળી શકશે. અરજી

૧. જો તારીખ ૧ લી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૪ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં કરવી.
તે પછી મળેલી અરજી ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને મુદત, ભરવાની શ્રી વગેરે હકીકત નિયમોમા જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરવાથી મફત મળશે. વળી નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને પ્રાઇન્ટ લેતી તમામ ઑફિસોના કલેક્ટર સાથાઓમાં નોટિસબોર્ડ ઉપર જોડવામાં આવી છે.

૬. જાત અને પેટાજાત અને જન્મ તારીખ અરજીમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે, અને અરજદારનાં માળાપ ઇન્કમટેક્સ કે જમીનવેરા જેટલો ભરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં વધારાનું ખાતું પાડી દર્શાવવી. જે ઉમેદવારનાં માળાપ ઇન્કમટેક્સ અથવા જમીનવેરા પેટે વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હશે તેમને, પરીક્ષામાં ખેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

ઉ. જા. ના. મે. એન્ડુ. ઇન્સ. સાહેબની } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. ઇ.
ઓફીસ, અમદાવાદ. } શાસ્ત્રી
તા. ૪ થી નવેમ્બર ૧૯૩૩. } એન્ડુ. ઇન્સ. ઉ. જા.

(૪)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની મિડલ સ્કૂલોમાં ખાસ આપવામાં આવતી સ્પેશિઅલ સ્કોલર્શિપો:—

ઉત્તર ભાગ.

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે, ઉત્તર ભાગના જુદા જુદા જિલ્લાઓમાં નીચે જણાવેલી વિગત મુજબ ઑફિસોના કલેક્ટર ધોરણ ૧ લા માટેની સ્કોલર્શિપો આપવા માટે હરિક્ષાઈની પરીક્ષા તા. ૭ મી અને તા. ૮ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૪ ને ખુલ્લવારે અને શુરુવારે ૧૧ વાગે નીચે જણાવેલાં સમયોએ તેવામાં આવશે:—

(૧) આર. મી. હાઈસ્કૂલ,	અમદાવાદ.
(૨) સરકારી હાઈસ્કૂલ,	નડિયાદ.
(૩) તેલંગ હાઈસ્કૂલ,	ગોધરા.
(૪) આર. એસ. દલાલ હાઈસ્કૂલ,	ભરૂચ.
(૫) સોનાબજી જે. જે. હાઈસ્કૂલ,	સુરત.

ભરૂચ	ભરૂચ	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડ્યુકેશન ઇન્સ્પેક્ટર, ભરૂચ.
સુરત	સુરત	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડ્યુકેશન ઇન્સ્પેક્ટર, સુરત.
પારડી	„	„

૨. સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈની તા. ૨૭ મીની કેળવણીખાતાની સરકાર જાહેરખબર નં. ૨૬૩૬, જે તા. ૧ લી ઑગસ્ટ સને ૧૯૨૯ ના મુખ્ય ડાયરેક્ટર ગેઝેટ ભાગ ૧ નાં ૧૬૫૯-૧૬૬૩ એ પાનાં ઉપ જાહેરલી છે તે પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે.
 ૩. દરેક સ્થળે તે સ્થળની કમિટી પરીક્ષા લેશે. આ પરીક્ષક કમિટીન રમેન તરીકે જિલ્લા ડેપુટિ એન્ડ્યુકેશન ઇન્સ્પેક્ટર અને સાનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડ્યુકેશન ઇન્સ્પેક્ટર આ સ્થળોએ કામ કરશે.
 ૪. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જે જિલ્લાના સ્થળે પરીક્ષામાં એસવું હોય તે જિલ્લાના આર્જમાં જે અધિકારી હોય તેમને જાપેલા ફોર્મમાં અરજ તથા પરીક્ષાની શીના ૩. ૩) મોકલી આપવા. અરજ અધિકારીને મોકલ્યામાં મોકલી તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૩૪ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં મળી જવી જોઈએ. એ તારીખ પછી મોકલી અરજ સ્વીકારાશે નહિ.
 ૫. પરીક્ષામાં એસવા માટેની અરજીનું ફોર્મ જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીને રેરમેનને અરજ કરેલી શી લીધા વિના મળી શકશે.
 ૬. પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ તા. ૧ લી ઑગસ્ટ સને ૧૯૨૯ ના મુખ્ય ડાયરેક્ટર ગેઝેટ ભાગ ૧ ના ૫૪-૧૬૬૧-૧૬૬૩ ઉપર પરિશિષ્ટ ૬ તરીકે જાણ્યો છે.
 ૭. ઉર્દૂ લિખેલો માટે ઉર્દૂ વ. કા. પરીક્ષા પણ તેજ વખતે સધળા ગુજરાતી પરીક્ષાનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે.
 ૮. ભા. ના. મે. એન્ડ્યુ. ઇન્સ. સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ, } (કોચમાં સહી) બી. જે. જી. શાસ્ત્રી
તા. ૨૩-૧૧-૧૯૩૩. } એ. ઇ. ઉ. ભા.
- (ઉ. ભા. ના. મે. એન્ડ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૩-૧૧-૧૯૩૩ ના પત્ર નં. ૧૦૨૮૭ માં કરેલી સૂચનાનુસાર).

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્તીકયુત્તર ફાઇનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ ૪૯૪

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્તીકયુત્તર ફાઇનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ

ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૩ માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વ. કા. પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોના નામની યાદી:—

નેમ્બર	નામ	માર્ક	નેમ્બર	નામ	માર્ક
	અમલચાંદ સેન્ટર		૨૮	ગાભાઈ કાદરભાઈ ભુલાર	૩૨૫
૧	મનોહર સામકભાઈ સોલંકી	૪૨૧	૨૯	ગકરાલાલ છોટાલાલ પટણી	૩૨૫
૨	મણીલાલ કાળીદાસ પંડ્યા	૮૧૪	૩૦	કાશવલાલ રેવચંદ ગાધી	૩૨૪
૩	જય નિલાલ જ્ઞેશંકર શુક્લ	૩૭૯	૩૧	કોકરલાલ ગુલાબીદાસ ખગાર	૩૨૧
૪	ગુલાબમંગ સરતાનમંગ	૩૬૯	૩૨	દરગોવિંદ ભુદરજી પંડ્યા	૩૧૮
	ગરાસીઆ		૩૩	જેરામ લાણી સરવૈયા	૩૧૭
૫	પ્રભુદાસ કાશીભાઈ પટેલ	૩૬૮	૩૪	જેઠાલાલ તુળસીરામ દવે	૩૧૭
૬	જયંતિલાલ કૃશવલાલ ભટ્ટ	૩૬૬	૩૫	ભીખાજી ધ્રિજાજી સુરતી	૩૧૫
૭	લક્ષ્મીશંકર જોહરામ ઘોડા	૩૬૫	૩૬	વુજલાલ મણીલાલ શાહ	૩૧૫
૮	દેવશંકર અમૃતલાલ જોષી	૩૫૬	૩૭	વદાલા મંગા પટેલ	૩૧૫
૯	કાન્તિલાલ રેવચંદ શાહ	૩૫૪	૩૮	ધિરલાલ એલીઆસ સોમનાથ	૩૧૪
૧૦	ધુળજી ભુરજી પરમાર	૩૫૦		લલુરામ રાયગ	
૧૦	ગદ્યા બળદેવ પટેલ	૩૫૦	૩૯	જગનસિંહ અબેસિંહ રહેવર	૩૧૨
૧૨	ડાલાભાઈ લક્ષ્મણશંકર વ્યાસ	૩૪૮	૪૦	દરિશંકર ઉમેદરામ ત્રવાડી	૩૧૨
૧૨	મોતીલાલ જોહાભાઈ દેસાઈ	૩૪૮	૪૧	અમૃતલાલ દલગુખરામ દવે	૩૧૧
૧૪	કાશવલાલ ચતુરદાસ પટેલ	૩૪૩	૪૧	છોટાલાલ આશારામ પટેલ	૩૧૧
૧૫	ગુલાબખાન ખીરખાન પટ્ટાણુ	૩૪૨	૪૧	મનભાઈ ન્હાલાઈ પરમાર	૩૧૧
૧૫	સાંનિલાલ લાધશંકર પંડ્યા	૩૪૨	૪૪	હેન્રી ઉમેદજી પટેલ	૩૧૦
૧૭	અમૃતલાલ મગનલાલ મહેતા	૩૪૦	૪૪	મણીલાલ ઝવેરભાઈ પટેલ	૩૧૦
૧૮	જગન્નાથ પુરોષોત્તમ ભટ્ટ	૩૩૯	૪૬	જયા મુરમંગ મકવાણા	૩૦૯
૧૯	હીમતસીંહ રેવજી રહેવર	૩૩૮	૪૭	જોળાભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૩૦૫
૨૦	અમૃતલાલ એલીઆસ મુંદર	૩૩૭	૪૮	કાન્તિલાલ દરગોવિંદ જોષી	૩૦૪
	લાલ રેવચંદ શાહ		૪૮	કાળીદાસ ઉમેદભાઈ પટેલ	૩૦૪
૨૦	નાથજી લાલજી માનાત	૩૩૭	૫૦	ધિરલાલ જગજીવનદાસ પટેલ	૩૦૩
૨૨	અંબાશંકર ભવાનીશંકર	૩૩૫	૫૧	પ્રવિણચંદ્ર પ્રાણુલાલ ઉપાધ્યાય	૩૦૨
	ઉપાધ્યાય.		૫૨	ગોપાળ પાંચા છત્રાળા	૩૦૦
૨૩	બગલાભાઈ ભોગીલાલ કોઠારી	૩૩૩	૫૨	સુરજી ધરમ નાનમ	૩૦૦
૨૩	મનસુખભાઈ શંકરભાઈ રજપુત	૩૩૩	૫૪	લક્ષ્મણભાઈ ધિરલાલ પટેલ	૨૯૯
૨૫	નર્મદાશંકર મૂળશંકર ત્રવાડી	૩૨૯	૫૫	યુસુફ ગ્રેમાભાઈ મકવાણા	૨૯૮
૨૬	સોમચંદ લાધચંદ શાહ	૩૨૮	૫૬	નારાયણદાસ સાંકળચંદ સોની	૨૯૭
૨૭	સુરમહમદ ડોસાનમાંકજોજીઆ	૩૨૭	૫૭	દેવશંકર માંકજેશ્વર પંડ્યા	૨૯૬
			૫૮	લાલુભાઈ મકનભાઈ મકવાણા	૨૯૫

५८ मेघल गोतीलार्ध पटेल	२८५	६८ बालशंकर अम्बाशंकर दवे	२७४
६० केशवदास सुरजगल वदारीया	२८४	१०० मणीलाल भूषणदेवास पटेल	२७३
६० शिंदेदास मोतीलार्ध पटेल	२८४	१०० मोहनदास लाललार्ध शाह	२७३
६२ अणदेवदास अमृतदास भट्टे	२८२	१०२ मिमयंद टोकरशी शाह	२७१
६२ हरिशंकर नागेश्वर गोर	२८२	१०३ जयतिवाल मणीलाल व्यास	२७०
६२ रतीवाल परशोत्तमदास पटेल	२८२	१०३ छेसिंदल भगनसिंदल	२७०
६५ लुरालार्ध गोमाळ पटेल	२८१		मकुवाण
६६ अमरसिंग लक्ष्मलार्ध आरोट	२८०	१०५ गुणपतराय पोपटवाल यागिक	२६६
६६ रतीवाल कुलवंद शाह	२८०	१०५ नाथा ज्वा रोडोड	२६६
६८ आदरसंग बाधसंग रोडोड	२८६	१०७ क्षान्तिवाल छगेनवाल जनी	२६८
६८ दाडि टीसाळ कतार	२८६	१०७ रामल टोकरशी कण्ठरीया	२६८
६८ पोपटवाल जेसीलार्ध आरोट	२८६	१०७ वेणुलार्ध लक्ष्मलार्ध पटेल	२६८
७१ अम्बालार्ध जेधतराम पटेल	२८८	११० अम्बाराम नाथलार्ध पटेल	२६७
७२ मणीवाल जेधवाल शाह	२८७	११० हरिवाल नरसिंदलार्ध अमीन	२६७
७३ वलीपान लुरामीया गिदारी	२८६	११२ क्षानालार्ध मोहनदास पटेल	२६६
७४ सीदास क्षीराळ आर्या	२८४	११२ वीरमालार्ध नाथलार्ध पटेल	२६६
७५ देवरांकर दीनतराम दवे	२८३	११४ हरिशंकर हेमराज दवे	२६५
७६ माकमलार्ध मोनीलार्ध पटेल	२८२	११४ मणीवाल विष्णुदास साधु	२६५
७७ रामरांकर लक्ष्मीराम उपाध्याय	२८१	११६ क्षान्तिवाल देवरांकर दवे	२६४
७८ वल्ललदास शीववाल शाह	२८०	११६ रामयंद भगनवाल रावण	२६४
७८ दामोदर देसाईदास पटेल	२७८	११८ नरोत्तमदास वेणुलार्ध शर्मा	२६३
७८ दासु बीजा मीर	२७८	११८ पुरोत्तम क्षणीदास पुरोहित	२६३
७८ नानल मीरलार्ध मकुवाण	२७८	१२० श्रीमनवाल पुरोत्तम लक्ष्	२६१
७८ पुन्नलार्ध किशोरदास पटेल	२७८	१२० मोतीवाल शामलार्ध	२६१
७८ शंकरलार्ध धुणालार्ध रावण	२७८		मकुवाण
८४ आचार्यंकर सांजेश्वर पंडित	२७७	१२२ लवगतप्रसाद मणीलाल दंडनायक	२६०
८४ केशवदास रणुडेदास जेपी	२७७	१२२ धुणालार्ध तणसीलार्ध पटेल	२६०
८४ बालशंकर अम्बारांकर आभर्षु	२७७	१२२ नासुदेव अणदेवरांभ व्यास	२६०
८७ अलीलार्ध रहीमलार्ध मेमण	२७६	१२२ यिनयशंकर लवानीशंकर रावण	२६०
८७ हरिप्रसाद प्राणुनाथ लक्ष्	२७६	१२६ मदाशंकर परशोत्तम जेपी	२५६
८७ जगनाथ दीनतवाल जेपी	२७६	१२७ केशववाल भाळुकेवाल जेपी	२५८
८७ किशोरलार्ध त्रीकमलार्ध पटेल	२७६	१२७ रामयंद दालतराम परमार	२५८
८७ शांतिवाल पुरोत्तम पंड्या	२७६	१२८ केशववाल ज्वरांभ उपाध्याय	२५७
८२ अमृतवाल गुलाबयंद शेड	२७५	१२८ लाललार्ध बीजालार्ध देसाध	२५७
८२ सुनीवाल महीलार्ध परमार	२७५	१३१ भूषणंकर छगनवाल उपाध्याय	२५६
८२ दाबालार्ध सवालार्ध वीहोव	२७५	१३१ आत्माराम हरगोविंददास पटेल	२५६
८२ हरिगोविंद क्षणीदास दवे	२७५	१३३ अम्बालार्ध क्षानालार्ध परमार	२५५
८२ बालशंकर छमिआशंकर रावण	२७५	१३३ गुणपतराम गौरीशंकर पंड्या	२५५
८२ पिंडललार्ध देवालार्ध पटेल	२७५	१३५ नरसिंददास जेधवाल बावसार	२५४
८८ गजवत नारायणदास भट्टे	२७४	१३६ छिडरिड मोतीवाल सेवंडी	२५३

૧૩૬ ગલાળજી જેણાજી ખાંટ	૨૫૩
૧૩૮ મણીલાલ જેઠાલાલ ગોર	૨૫૦
૧૩૯ ગોવિંદ મજીતલાલ ચાવડા	૨૪૮
૧૩૯ જેઠાલાલ મીઠાભાઈ રોહોડ	૨૪૮
૧૪૧ મણીલાલ અંબારામ ભટ્ટ	૨૪૭
૧૪૧ રમણલાલ ચંદુલાલ મઝમુદાર	૨૪૭
૧૪૩ કાન્તિલાલ નારણભાઈ પટેલ	૨૪૬
૧૪૩ રમણલાલ પુમ્પોત્તમે શાહ	૨૪૬
૧૪૫ ઈશ્વરજી મહેતાજી ચાવડા	૨૪૫
૧૪૫ મૂળચંદ્ર ત્રિભોવન મહેતા	૨૪૫
૧૪૭ છોટાલાલ વિઠ્ઠલદાસ ભટ્ટ	૨૪૪
૧૪૮ પ્રભાચંદ્ર ખુશાલરામ નેપી	૨૪૨
૧૪૯ જવાભાઈ રામાભાઈ પટેલ	૨૪૧
૧૪૯ કનૈયાલાલ ગીરજાચંદ્ર અસ્તી	૨૪૧
૧૫૧ કાળાજી મયુરજી કોટવાળ	૨૩૮
૧૫૨ હરનારાયણ ધનેશ્વર ભટ્ટ	૨૩૭
૧૫૩ ચમનલાલ મોતીલાલ રાવળ	૨૩૩
૧૫૪ મીઠાલાલ પ્રેમચંદ અંભાતા	૨૩૨
૧૫૫ અંબાલાલ રેવાચંદ્ર ત્રિવેદી	૨૩૧
૧૫૫ સોમાલાલ મોહનલાલ શાહ	૨૩૧
૧૫૭ મુળજીભાઈ વગ્ગજી પટેલ	૨૩૦
૧૫૮ શાંતિલાલ કાજીલાલ ધાંચી	૨૨૯

ખેતીવાડી ખાચસ કોર્સ

૧ કાન્તિલાલ મૂળચંદ શાહ	૩૦૪
૨ કાજીભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૯૫
૩ સુનીલાલ શંકરભાઈ પટેલ	૨૮૯
૪ શીવાભાઈ મંગળદાસ વાળ	૨૮૮
૫ રમણલાલ સુનીલાલ શાહ	૨૮૨
૬ શીવાભાઈ દોલાભાઈ પટેલ	૨૮૦
૭ ગીરધરભાઈ જવાભાઈ વાળ	૨૭૮
૮ પુરપોત્તમ ગોરધનભાઈ પટેલ	૨૬૮

ઉર્દુ-ગુજરાતી

૧ અખંદુલ હરીઝ અખંદુલ મકુર	૪૩૦
૨ ભગવાનસીંગ હરીસીંગ રોહોડ	૩૫૪
૩ જમાલગીયા છોટુમીયા સૈયદ	૩૩૫
૪ ઉરમાનખાન ગુલામ દસ્તગીર	૩૩૧

૪ હાજીઅહમદ ફેઝુલાહ મલેક	
૬ ઇંદરમાધવ ઇચ્છાદીપ શેખ	
૭ કાસમઅલી હૈદરઅલી સૈયદ	
૮ અખંદુલકરીમ ઇંદરમાધવજી	
છીપા	
૯ નુરમહમ્મદ જાનમહમ્મદ શેખ	
૧૦ જવામીયાં સૈયદમીયાં સૈયદ	
૧૧ ખુરહાનુદ્દીન સુળહીદીન કાદરી	
૧૨ મહમ્મદ શરીફ કાસમજી છીપા	
૧૩ ઉરમાનગની અલ્લાખજી શેખ	
૧૩ કાસીમભાઈ અલ્લાખ શેખ	
૧૫ ઉરમાનગની અલ્લાખજી છીપા	
૧૬ શાહસુદ્દીન હુસેનુદ્દીન કાદરી	
૧૭ ગુલામહૈદર નુરુદ્દીન રાધન	
૧૮ હાજીભાઈ મહમ્મદહુસેન શેખ	
૧૯ ઉમરભાઈ હુસેનભાઈ શેખ	
૨૦ હાજીમહમ્મદ અલ્લાખજી છીપા	
૨૧ ઇનાયતુલ્લાહ મહમ્મદસીદીકુલા	
પહાણુ	

ગુજરાતી-ઉર્દુ

૧ જુમખભાઈ ગાડાભાઈ વાદીઆ	
૨ કરીદખાન રાહુતખાન શેખ	
૩ જવાભાઈ કાસમભાઈ મોદન	
૩ અજમમીયાં અહમદમીયાં	
સૈયદ	
૫ અલ્લાખ ઇચ્છાદીપ ખાંદી	
૫ અખંદુલરસુલ જાફરભાઈ પોરા	
૭ ગુલામરસુલ ઉમરભાઈ શેખ	
૮ કાલેખાન મહેબબખાન પહાણુ	
૯ અખંદુલગફર ગુલામહુસેન	
વહોરા	
૧૦ ઉસમાન યુસુફ કાળા શેખ	
૧૧ ગુલામહુસેન જમાલભાઈ	
મોમીન	
૧૧ જાવામીયાં જાફરઅલી સૈયદ	
૧૩ હસન શેરભાઈ કોરેશી	
૧૪ નાસીરુદ્દીન દીવાનમીયાં	
ટીરમીઝી	
૧૫ ચાંદમીયાં કાલુમીયાં મલેક	

१६२ सुवसाध अशीलाध योपरीया	३०४	१६३ अन्तिवात हरिप्रसाद लक्ष	३५२
१७ अन्तिवात अशीलाध कुशरी	३०३	१६४ नटवरवात आणकित्त शुद्ध	३५२
१८ मद्धमदलाध नवरगलाध	२६८	१६५ वल्लीलाध हरिभाधिल बोडरी	३४५
मलेक		१६६ अणुमद्धमदमीया हरिमाने	३४२
१९ उदुलाध टोयालाध मलेक	२६७	मीया मलेक	
२० अणुदुलाध गदुरलाध गणु	२६४	२० अंभावाल भूणल्लाध पीन	३४०
२१ मापुमीया आकरमीया सैयद	२६२	भयुरलाध पटेल	
२१ अणुदुलाध देहरमीया डात्री	२६२	२१ रामसंग क्षणीदास भांड	३३६
२३ महीपुदीन अणुदुलाध देसाध	२६७	२२ अंभुल उडालाध प्रिस्ती	३३८
२४ अणुमासनीया मद्धमदमीया	२६०	२३ मणीवाल अंभावाल पटेल	३३७
मीस्ती		२३ गदुरलाध सुलेमानलाध वेडोरा	३३७
२५ दावमीया शाहावमीया	२७६	२५ अलाभाध नानालाध पगी	३३६
सैयद		२६ अलाभाध नैसंगलाध आरिया	३३३
२६ सुतेनमीया मद्धमदमीया	२७७	२६ अलाभाध देवनदास पटेल	३३२
मलेक		२८ धाव अंगार देवोलीक	३३२
२६ महीक मद्धमद शेष	२७७	२८ सावरीन अंभोन किश्चिन	३३२
२८ दावमयली दावममीया	२७५	२८ दीरालाध आयरलाध क्षणीया	३३२
सैयद		३१ क्षणीदास वल्लवलाध पटेल	३३१
२९ पीरसाहेयमीया मद्धमदमीया	२७०	३२ भूणल्लाध गोविंदलाध कणुमी	३३०
दुसेनी		३२ हरिवाल भीमालाध वाणंद	३३०
३० देहमानभाध आपुल्लाध	२६८	३४ भगनल्लाध दुकाळ धाराणा	३२६
कुशरी		३५ सुलामीया आवदीनमीया	३२८

नटियाद सेन्टर.

१ पुरगोतम अमरतवाल शाह	५०७	३५ अणुदुलाध भूणल्लाध पटेल	३२८
२ रसिकवाल सोमालाध अलक्षनी	४४७	३७ मणीवाल त्रिभोवनदास दवे	३२७
३ आलाभाध मोतीलाध पीन	४४७	३७ नंदुप्रसाद आणकित्तवाल गोर	३२७
भयुरलाध पटेल		३८ मणीवाल त्रिभोवनदास हर्द	३२६
४ छोटालाध देवनदास लुहार	४३४	४० न्होन दीरालाध प्रिस्ती	३२५
५ भगुलाध क्षणीदास आरोट	४२०	४० भिरलाध भुणालाध पटेल	३२५
६ नरगुलाध पुनमलाध पटेल	४१२	४२ क्षीरालाध यतुरलाध पटेल	३२४
७ नरगुलाध मोमालाध आरोट	४०७	४३ नाथन उडालाध प्रिस्ती	३२१
८ नरगुलाध सुंदरलाध दुलार	३८३	४४ ललल भगनल्लाध आरिया	३२०
९ नरगुलाध अलाभाध पटेल	३७६	४४ पुनमसंद अमथाराग लुहार	३२०
१० नरगुलाध अलाभाध पटेल	३७८	४४ छोटालाध देसाधिल पटेल	३२०
११ पुरगोतमभाध साभगलाध पटेल	३६६	४७ भोगीवाल भूणल्लाध पटेल	३१६
१२ रणुडालाध शंकरलाध सुयार	३६२	४८ क्षणीलाध क्षणीदास पीन	३१६
१३ नरगुलाध देसाधिल शुद्ध	३५५	नाथालाध पटेल	
१४ रसिकवाल मोदनवाल शाह	३५४	४८ नानालाध भगनल्लाध दवे	३१५
१५ मणीवाल अवरलाध पटेल	३५३	४८ सोमालाध ललललाध तपोधन	३१५
		५१ सुलेमान भुणालाध प्रिस्ती	३१४

૫૧ ત્રીકમલાલ સાંકળચંદ કંસારા	૩૧૪	૮૯ જનસિંહ જસાભાઈ ચાવડા	૧૩૦૦
૫૧ આદતફુસેન છોટસાહેબ મેયદ	૩૧૪	૮૯ આદિત્ય બાબરજી પાટણુ-	૩૦૦
૫૧ ચાડીલાલ શંકરલાલ ત્રિવેદી	૩૧૪	વાડીઆ	
૫૫ રેમુંદ મીખાજોલ કેથોલીક	૩૧૩	૯૧ મુસા આશીર્વાદ ખિસ્તી	૨૬૬
૫૫ અંબાલાલ ગણેશભાઈ પટેલ	૩૧૩	૯૧ યુસુફમીઆ લાલમીઆં મલેક	૨૬૬
૫૫ રામભાઈ મનોરભાઈ પટેલ	૩૧૩	૯૧ રામજીભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૨૬૯
૫૫ રસિકલાલ ભોગીલાલ શાહ	૩૧૩	૯૧ જયંતિલાલ નેમચંદ શાહ	૨૬૯
૫૯ ધુળાભાઈ હાથીભાઈ બારૈયા	૩૧૨	૯૫ છોટાલાલ ગોરધનરામ	૨૬૮
૫૯ નટવરલાલ સોમાભાઈ શ્રમ-	૩૧૨	અધ્યાપક	
ક્ષત્રી		૯૬ અસીલ લાલા કેથોલીક	૨૬૭
૫૯ સોમેશ્વર રવિશંકર દવે	૩૧૨	૯૭ અમરુદેવભાન અકબરમીઆં	૨૬૬
૫૯ નટવરલાલ આશારામ બની	૩૧૨	મલેક	
૫૯ નરહરિલાલ હરિલાલ વૈષ્ણ	૩૧૨	૯૭ મણીભાઈ લક્ષુભાઈ પટેલ	૨૬૬
૬૪ જયંતિલાલ નરણજીભાઈ પંડ્યા	૩૧૧	૯૭ ગવજીભાઈ તુળશીભાઈ પટેલ	૨૬૬
૬૪ મંગુભાઈ મોતીરામ પંડ્યા	૩૧૧	૧૦૦ મિશ્રેલાલ શનાભાઈ કાઠીઓ	૨૬૫
૬૬ રવિશંકર મંગળભાઈ જોષી	૩૧૦	૧૦૦ કરપુરચંદ પ્રેમચંદ શાહ	૨૬૫
૬૭ કાળીદાસ મનોરભાઈ બારૈયા	૩૦૯	૧૦૦ પોપટલાલ પુરષોત્તમદાસ શાહ	૨૬૫
૬૭ જયંતિલાલ જેઠાલાલ ચોકસી	૩૦૯	૧૦૦ સાતિલાલ પુનમચંદ શાહ	૨૬૫
૬૭ કાન્તિલાલ નારણભાઈ દવે	૩૦૯	૧૦૪ મહીજીભાઈ દેસાઈભાઈ બારૈયા	૨૬૪
૬૭ ચંદુલાલ જજેશ્વર ત્રિવેદી	૩૦૯	૧૦૪ નારણભાઈ છોટાભાઈ રાણા	૨૬૪
૭૧ ઉમિયાશંકર મણીલાલ દવે	૩૦૮	૧૦૪ છોટાલાલ લક્ષુરામ વ્યાસ	૨૬૪
૭૧ રવિશંકર મોતીરામ પંડ્યા	૩૦૮	૧૦૭ મૂળજીભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૬૩
૭૧ સામંતસીંગ હીમતસીંગ રાવળ	૩૦૮	૧૦૮ ડાહ્યાભાઈ બાબરભાઈ પટેલ	૨૬૨
૭૪ ગોરધનભાઈ લક્ષુભાઈ ખીન	૩૦૬	૧૦૮ જગજીભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૨૬૨
પ્રભુદાસ પટેલ		૧૦૮ ગોવિંદલાલ છોટાલાલ શાહ	૨૬૨
૭૪ જયશંકર રણજીભાઈ વ્યાસ	૩૦૬	૧૧૧ જગનલાલ શંકરલાલ કુંભાર	૨૬૧
૭૬ દિગ્વિપ દગોબટ કિશ્વિચન	૩૦૫	૧૧૨ ચતુરભાઈ મંગળભાઈ બારોટ	૨૬૦
૭૬ રસિકલાલ રતનલાલ શાહ	૩૦૫	૧૧૨ છોટાભાઈ ધુલાભાઈ પટેલ	૨૬૦
૭૮ રસિકલાલ મણીલાલ ભટ્ટ	૩૦૪	૧૧૪ મોતીભાઈ મહીજીભાઈ બારોટ	૨૬૯
૭૮ અંબાલાલ ભાઈલાલભાઈ પંડ્યા	૩૦૪	૧૧૬ મણીશંકર સોમેશ્વર ભટ્ટ	૨૮૯
૭૮ અંબાલાલ બાબરભાઈ ખીન	૩૦૪	૧૧૪ જોગેશ્વરલાલ નાનાલાલ શાહ	૨૮૯
૭૮ શંકરભાઈ પટેલ		૧૧૭ ઉદેસીંગ મૂળજીભાઈ ગોહિલ	૨૮૮
ભાઈલાલ છોટાભાઈ શેખ	૩૦૪	૧૧૭ વામુદેવ નાગરદાસ મહેતા	૨૮૮
૭૮ ભાઈલાલ સોમાભાઈ મોની	૩૦૪	૧૧૭ રતનલાલ અંબાલાલ શાહ	૨૮૮
૭૮ જગજી ધનાજી વાધેજા	૩૦૪	૧૧૭ ડાહ્યાભાઈ કીશભાઈ વાળંદ	૨૮૮
૮૪ પ્રાણશંકર ગીરજશંકર દવે	૩૦૨	૧૧૭ ગનેન્દ્રરાય સોમેશ્વર વ્યામ	૨૮૮
૮૪ ડાહ્યાભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૩૦૨	૧૨૨ દીનુભાઈ ભાઈલાલભાઈ અગીન	૨૮૭
૮૪ રવિશંકર વિશ્વનાથ સેવક	૩૦૨	૧૨૨ શિવશંકર મણીલાલ ભટ્ટ	૨૮૭
૮૪ નિલાલ જયચંદદાસ શાહ	૩૦૨	૧૨૨ ભત્રાજી જવાજી ભોઈ	૨૮૭
૮૮ અદમદમીઆં સાહબામીઆં મ.	૩૦૧	૧૨૨ ચતુરભાઈ જવાબાઈ પટેલ	૨૮૭

૧૨૨ ગાલાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૮૭	૧૬૨ કાન્તિલાલ સોમાભાઈ દક્કર	૨૭૬
૧૨૭ રમણલાલ શંકરભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૮૬	૧૬૬ રાવજીભાઈ ધુલાભાઈ પટેલ	૨૭૭
૧૨૭ જીવણલાલ અંબાલાલ ગોર	૨૮૬	૧૬૬ કાન્તિલાલ ઈશ્વરભાઈ વેલ	૨૭૭
૧૨૭ ન્યતિલાલ વાડીલાલ પરીખ	૨૮૬	૧૬૮ માધાજી શીવાજી ચૌહાણ	૨૭૭
૧૨૭ મરમાઈ ઈરીમભાઈ વોહોરા	૨૮૬	૧૬૮ રાવજીભાઈ કાશીભાઈ પટેલ	૨૭૭
૧૩૧ અંબાલાલ જેઠાભાઈ પટેલ	૨૮૫	૧૭૦ મોતીભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ	૨૭૭
૧૩૨ રતિલાલ છોટાલાલ ભગત	૨૮૪	૧૭૧ અણુમદમદખાન હુસેનખાન	૨૭૭
૧૩૨ અંબાલાલ ગોરધનદાસ ભટ્ટ	૨૮૪		મલેક
૧૩૨ રતિલાલ જીવણલાલ દવે	૨૮૪	૧૭૧ ગુલામહુસેનભાઈ રમુલભાઈ	૨૭૭
૧૩૨ જયોતલાલ ઇન્જાલાલ શાહ	૨૮૪		મલેક
૧૩૬ આયુરાવ જીભાઈ આરોટ	૨૮૩	૧૭૧ શીવાભાઈ રેવનદાસ પટેલ	૨૭૭
૧૩૬ માનસિંહ ગાલાભાઈ દોડીઆ	૨૮૩	૧૭૪ સોમાભાઈ ઝેણાભાઈ ડાબી	૨૭૭
૧૩૬ જગજી રધાજી ખાંટ	૨૮૩	૧૭૪ સોમેશ્વર વિજયશંકર બની	૨૭૭
૧૩૬ ભીમસીંગ ખોડાભાઈ આરોટ	૨૮૨	૧૭૪ અંબાલાલ છોટાલાલ ઉપાધ્યાય	૨૭૭
૧૩૬ સોમાભાઈ શનાભાઈ ખાંટ	૨૮૨	૧૭૭ આશીર્વાદ કાળીદાસ ખિસ્તી	૨૭૭
૧૩૬ ગાલાભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૮૨	૧૭૭ મહાશંકર રવિશંકર વેળી	૨૭૭
૧૩૬ દેસાઈભાઈ ભગવાનભાઈ પટેલ	૨૮૨	૧૭૭ ગાલાજી મથુરજી વાઘેલા	૨૭૭
૧૩૬ મોતીભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૮૨	૧૮૦ દશરથલાલ સુનીલાલ	૨૬૬
૧૪૪ રમણલાલ કાળીદાસ આરોટ	૨૮૧		ખંભોળખા
૧૪૪ રાગાભાઈ લલ્લુભાઈ ખીન	૨૮૧	૧૮૦ નટવરલાલ મનમુખભાઈ શાહ	૨૬૬
		૧૮૨ જેસંગભાઈ સામળભાઈ આરેયા	૨૬૬
૧૪૪ ગોડળદાસ હરગોવિંદદાસ શાહ	૨૮૧	૧૮૨ ચંદુલાલ મૂળજીભાઈ ભટ્ટ	૨૬૬
૧૪૭ રેનીસલોઝ થોદાન કેથોલીક	૨૮૦	૧૮૨ રાયસંગ ભૂપતસંગ પરમાર	૨૬૬
૧૪૭ મંગળદાસ પીતાંબર ગોલા	૨૮૦	૧૮૨ અંબાલાલ નાગેશ્વર વ્યાસ	૨૬૬
૧૪૯ જયદેવલાલ મોતીલાલ આરોટ	૨૭૯	૧૮૬ નટવરલાલ નારણભાઈ પંડ્યા	૨૬૬
૧૪૯ વિલિઅમ શીરીસ કેથોલીક	૨૭૯	૧૮૬ જીવાજી સોમાજી પરમાર	૨૬૬
૧૪૯ રતનસિંહ ફુલસિંહ ગોહાણુ	૨૭૯	૧૮૬ સોમાભાઈ મોતીભાઈ ખીન	૨૬૬
૧૪૯ સુનીલાલ ઉમેદભાઈ પટેલ	૨૭૯		નાથાભાઈ પટેલ
૧૪૯ ગોરધનભાઈ આવાજીભાઈ પટેલ	૨૭૯	૧૮૬ શંકરલાલ ખુશાલદાસ પુરોહિત	૨૬૬
૧૪૯ મંગળભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૭૯	૧૮૬ ધુલચંદ પોપટલાલ શાહ	૨૬૬
૧૪૯ નટવરલાલ પુરોહતમદાસ રાણુ	૨૭૯	૧૯૧ નરોત્તમ સોમાભાઈ ધોશી	૨૬૬
૧૫૬ ચતુરભાઈ જેસંગભાઈ આરેયા	૨૭૮	૧૯૧ બળદેવપ્રસાદ શંકરલાલ પરીખ	૨૬૬
૧૫૬ સોમાભાઈ આત્મારામ દરજી	૨૭૮	૧૯૧ મણીલાલ મંગળભાઈ પટેલ	૨૬૬
૧૫૬ હરિન્દ્રલાલ ભાઈલાલ દેસાઈ	૨૭૮	૧૯૧ નંદાવન શંકરલાલ પાઠેક	૨૬૬
૧૫૬ વિલ્લભાઈ તગશીભાઈ પટેલ	૨૭૮	૧૯૧ ગાલાભાઈ કેશવલાલ શાહ	૨૬૬
૧૫૬ મોહનલાલ લલ્લુભાઈ પુરોહિત	૨૭૮	૧૯૬ અંસીલાલ દશરથરાય ભટ્ટ	૨૬૬
૧૬૧ હોરિન્સ આશા કેથોલીક	૨૭૭	૧૯૬ ગોપાળભાઈ મથુરભાઈ પટેલ	૨૬૬
૧૬૨ ઇન્જાશંકર જેશંકર પંડ્યા	૨૭૬	૧૯૬ રમણલાલ મણીલાલ ત્રિવેદી	૨૬૬
૧૬૨ મનુપ્રસાદ અંબાલાલ પંડ્યા	૨૭૬	૧૯૬ મોહનભાઈ ગગાજી આરેયા	૨૬૬
૧૬૨ મનોરભાઈ આબરભાઈ પટેલ	૨૭૬	૧૯૬ નરસિંહભાઈ લલ્લુભાઈ કણ્વી	૨૬૬

૧૯૯	સોમાભાઈ સાંકળચંદ પટેલ	૨૬૪	૨૩૬	સાયમન ડુંગરસિંહ કિશ્ચિઅન	૨૫૪
૨૦૨	ત્રિભોવન રામશંકર ભટ્ટ	૨૬૩	૨૩૬	અંબાલાલ બાબરભાઈ ખીન	૨૫૪
૨૦૨	કંચનલાલ ડાહ્યાભાઈ ડોશી	૨૬૩		અમથાભાઈ પટેલ	
૨૦૨	છોટાભાઈ રણછોડભાઈ ખીન	૨૬૩	૨૩૬	નારણભાઈ શનાભાઈ પટેલ	૨૫૪
	હીરજીભાઈ પટેલ		૨૩૬	રામાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ	૨૫૪
૨૦૨	કલ્યાણભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૬૩	૨૩૬	પીરસાહેબમીઆ હુસેનમીઆ	૨૫૪
૨૦૨	ઓમજીવલાલ નાથાલાલ મેવડ	૨૬૩		સેયદ	
૨૦૨	બાલુભાઈ શીવલાલ સોની	૨૬૩	૨૩૬	કાન્તિલાલ સુનીલાલ શાહ	૨૫૪
૨૦૮	પુરષોત્તમ મહીજીભાઈ પટેલ	૨૬૨	૨૪૩	યોદાન પાઉલ કિશ્ચિઅન	૨૫૩
૨૦૯	ભીખાભાઈ મોતીભાઈ	૨૬૧	૨૪૩	મોમાભાઈ પુરષોત્તમ ઘોષી	૨૫૩
	ભાવસાર		૨૪૩	કાન્તિલાલ ચંદુલાલ શાહ	૨૫૩
૨૦૯	લીલુભાઈ કીશોરભાઈ પટેલ	૨૬૧	૨૪૬	અહમદખાન હમીદખાન મલેક	૨૫૨
૨૦૯	રમણલાલ છોટાલાલ શાહ	૨૬૧	૨૪૬	આશાભાઈ મોતીભાઈ ખીન	૨૫૨
૨૧૨	અર્ધાનચંદ્ર ગમપ્રમાદ ભટ્ટ	૨૬૦		મથુરભાઈ પટેલ	
૨૧૨	વલ્લભભાઈ સકરચંદ ભાવસાર	૨૬૦	૨૮૬	ડાહ્યાભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ	૨૫૨
૨૧૨	કાન્તીમ મીઠા કેથોલીક	૨૬૦	૨૪૬	પરભુદાસ બાબરભાઈ પટેલ	૨૫૨
૨૧૨	અભેર્સેગ ધુળાભાઈ પરમાર	૨૬૦	૨૪૬	મીર અહમદઅલી આગાસેયદ	૨૫૨
૨૧૨	ખોડાભાઈ બાપુજી પરમાર	૨૬૦		સેયદ	
૨૧૨	ચતુરભાઈ તળશીભાઈ પટેલ	૨૬૦	૨૪૬	રહેમાનભાઈ ઈસખભાઈ વહેરા	૨૫૨
૨૧૨	વાવરહુસેન મીરસાખમીઆ	૨૬૦	૨૫૨	નાથાભાઈ હિમેદભાઈ પટેલ	૨૫૧
	સેયદ		૨૫૨	કાન્તિલાલ ફૂલચંદભાઈ સૂલાટ	૨૫૧
૨૧૨	હિકરડીઆ ચુંથીઆ વાઘરી	૨૬૦	૨૫૪	યુસુફ પીટર કેથોલીક	૨૫૦
૨૨૦	પૂનમચંદ મોતીગમ કાઠીઆ	૨૫૮	૨૫૪	પ્રભાતસીંગ ડાહ્યાભાઈ	૨૫૦
૨૨૦	અંબાલાલ ચતુરજી કોટવાળ	૨૫૮		મહીડા	
૨૨૦	મોતીજી બકોરજી પગી	૨૫૮	૨૫૪	સુનીભાઈ બકોરભાઈ પટેલ	૨૫૦
૨૨૦	ધનસ્યામલાલ મોતીલાલ શાહ	૨૫૮	૨૫૪	મંગળભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૫૦
૨૨૪	મોહનભાઈ મંગળભાઈ બારૈયા	૨૫૭	૨૫૪	માનમંગ ગેમલમંગ વાઘેલા	૨૫૦
૨૨૪	રમણલાલ સુનીલાલ ગોર	૨૫૭	૨૫૯	ગીરીશ કર છોટાલાલ વેપી	૨૪૯
૨૨૪	લક્ષ્મીપ્રસાદ માધવલાલ પંડ્યા	૨૫૭	૨૫૯	રામસંગ ખોડાભાઈ મહીડા	૨૪૯
૨૨૪	મણીલાલ મળજીભાઈ પટેલ	૨૫૭	૨૫૯	લખાજી જવાજી પઢીઆર	૨૪૯
૨૨૪	અંબાલાલ ઈશ્વરભાઈ દાકર	૨૫૭	૨૫૯	જેશંકર હરિલાલ પંડ્યા	૨૪૯
૨૨૯	હરમાનભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૫૬	૨૫૯	જય તિલાલ જગન્નાથ પંડ્યા	૨૪૯
૨૨૯	પૂનમભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૫૬	૨૫૯	અંબાલાલ વાઘજીભાઈ પટેલ	૨૪૯
૨૩૧	જયંતિલાલ જેયરભાઈ ભટ્ટ	૨૫૫	૨૫૯	મોમાભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૪૯
૨૩૧	પીટર રોડાઈ કેથોલીક	૨૫૫	૨૫૯	શીવાભાઈ રણછોડભાઈ પુરાણી	૨૪૯
૨૩૧	કાશીભાઈ જીભાઈભાઈ પટેલ	૨૫૫	૨૬૭	ત્રિભોવન પ્રતાપસીંગ બારોટ	૨૪૮
૨૩૧	મોમાભાઈ મોતીભાઈ ખીન	૨૫૫	૨૬૭	અહમદખાન ગુલાબખાન મલેક	૨૪૮
	બાબરભાઈ પટેલ		૨૬૭	રણછોડભાઈ ગોપાળભાઈ પટેલ	૨૪૮
૨૩૧	જીભાઈ અંબાલાલ પટેલ	૨૫૫	૨૬૭	કાન્તિલાલ અમરીતલાલ	૨૪૮
૨૩૬	ગાભાઈ ગજબાઈ બારૈયા	૨૫૪		ત્રિવેદી	

૨૭૧ મગનલાલ ન્યારાંકર ભટ્ટ	૨૪૭ ૩૦૭ સોમાલાઈ આશાલાઈ પટેલ	૨૪૦
૨૭૧ સલાલાઈ ધીરાલાઈ ધારાળા	૨૪૭ ૩૦૭ નારણલાઈ શીવલાલ દેસર	૨૪૦
૨૭૧ આબરલાઈ શંકરલાઈ ખાંડ	૨૪૭ ૩૦૭ ભાઈજીલાઈ સોમાલાઈ	૨૪૦
૨૭૧ જગનલાઈ મોતીલાઈ કુંભાર	૨૪૭	વાવરયા
૨૭૧ રણજીડલાઈ વળભાઈ પગી	૨૪૭ ૩૦૭ ભાતુપ્રસાદ વનમાળીદાસ વ્યાસ	૨૪૦
૨૭૧ છોટાલાઈ આબરલાઈ પટેલ	૨૪૭ ૩૧૩ શીવશંકર કુલશંકર જોષી	૨૩૬
૨૭૧ રાવજીલાઈ ડાલાલાઈ પટેલ	૨૪૭ ૩૧૩ મંગળલાઈ ભુગલલાઈ પટેલ	૨૩૬
૨૭૧ જોડાલાલ પ્રભુરામ પુરોહિત	૨૪૭ ૩૧૩ ચીમનલાલ વિદલદાસ શાહ	૨૩૬
૨૭૬ રમણલાલ મૂળજીભાઈ પ્રિયતી	૨૪૬ ૩૧૬ રવિશંકર કુલશંકર ત્રિવેદી	૨૩૮
૨૭૬ સાંતિલાલ પુરગોત્તમ જોષી	૨૪૬ ૩૧૭ પુનમલાઈ સોમાલાઈ લુંહાર	૨૩૯
૨૭૬ પુરગોત્તમલાઈ અવરલાઈ પટેલ	૨૪૬ ૩૧૭ કિંનલાલ વઢાલદાસ પટેલ	૨૩૯
૨૭૬ વિકુલરાય રામચંદ્ર શેઠત	૨૪૬ ૩૧૮ રણજીડલાઈ પ્રભુદાસ પગી	૨૩૬
૨૭૬ સાંતિલાલ મૂળજીભાઈ	૨૪૬ ૩૧૮ નટવરલાલ શંકરલાલ શાહ	૨૩૬
ઉપાધ્યાય		
૨૭૬ રસુલલાઈ મફ્તરલાઈ વહોરા	૨૪૬ ૩૨૧ ઝીણાજી વધાજી ધારાળા	૨૩૫
૨૭૬ આળકિંન નાગેશ્વર વ્યાસ	૨૪૬ ૩૨૧ બજોરલાઈ મયુલાઈ કણુખી	૨૩૫
૨૮૬ યજ્ઞાળપર્ણી શનાલાઈ આરૈયા	૨૪૫ ૩૨૧ મોતીલાઈ મગનલાઈ પટેલ	૨૩૫
૨૮૬ જયદેવલાલ મોહનલાલ આદેટ	૨૪૫ ૩૨૧ નવનીતલાલ હોમતલાલતપોધન	૨૩૫
૨૮૬ મોહનલાલ હરિલાલ કુધારા	૨૪૫ ૩૨૬ પુરગોત્તમલાઈ દેસાઈલાઈ	૨૩૪
૨૮૬ જડાલાઈ ચતુરલાઈ પટેલ	૨૪૫	પટેલ
૨૮૬ રણજીડલાઈ સોમાલાઈ પટેલ	૨૪૫ ૩૨૬ શનાલાઈ નાયાલાઈ પટેલ	૨૩૪
૨૮૬ નટવરલાલ હરિલાલ શાહ	૨૪૫ ૩૨૮ ચંદુલાલ છોટાલાલ ગુલલ	૨૩૩
૨૮૬ અમથાજી લખાજી વાધરી	૨૪૫ ૩૨૮ સુનીલાઈ ધર્મશરલાઈ પટેલ	૨૩૨
૨૮૬ ભુપતસિંહ વળતસિંહ રાજ	૨૪૪ ૩૨૮ પુરગોત્તમ અખાલાલ પટેલ	૨૩૨
૨૮૬ ઉદેશંગલાઈ બાજી રાજ	૨૪૪ ૩૨૮ અમરમીઆ પીરસાહેબમીઆ	૨૩૨
૨૮૬ ડાલાલાઈ પુનમલાઈ વ્યાસ	૨૪૪	સયદ
૨૮૬ દામાજી સુથાજી આરૈયા	૨૪૩ ૩૩૨ નરહરિ મણીલાલ ભટ્ટ	૨૩૧
૨૮૬ નરસિંહલાઈ ડાલાલાઈ પટેલ	૨૪૩ ૩૩૨ વાઘજીલાઈ ધનજીલાઈ પગી	૨૩૧
૨૮૬ દેસવલાલ શીવલાલ શાહ	૨૪૩ ૩૩૨ યજ્ઞાળખાન અમરુખાન પંદાણ	૨૩૧
૨૮૬ ગાળ્યાસમીઆ હસુમીઆ	૨૪૩ ૩૩૫ ગોંડલાઈ નાનાલાલ સોદાણ	૨૩૦
શેખ		
૩૦૦ ચંપડલાલ ચકાજી જોષી	૩૩૫ છોટાલાઈ રામલાઈ કણુખી	૨૩૦
૩૦૦ દત્તેશલાલ મગનલાલ જોષી	૨૪૨ ૩૩૫ પ્રેમજી ગગજી મોચી	૨૩૦
૩૦૦ મૂળશંકર ભીખાલાઈ જોષી	૨૪૨ ૩૩૫ આદમ અલીલાઈ પટેલ	૨૩૦
૩૦૦ હોમતલાલ ગોંડલાઈ રાણા	૨૪૨ ૩૩૫ ડાલાજી શનાજી વાઘેરા	૨૩૦
૩૦૦ હરિશંકર જોષી શંકર ત્રવાડી	૨૪૨ ૩૪૦ છોટાલાઈ સવદાસ કણુખી	૨૨૬
૩૦૫ દાઉદ મીસાલાઈ પ્રિયતી	૨૪૨ ૩૪૦ મૂળજીલાઈ ચતુરલાઈ પટેલ	૨૨૬
૩૦૫ શનોલાઈ ગોંડળલાઈ પટેલ	૨૪૧ ૩૪૦ ઉમેદલાઈ ડાલાઈ પટેલ	૨૨૬
૩૦૭ મુશાલલાઈ ચતુરલાઈ પટેલ	૨૪૧ ૩૪૩ રામાલાઈ શીવાલાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૨૮
૩૦૭ મંગળલાઈ ધણાલાઈ પટેલ	૨૪૦ ૩૪૪ રામાલાઈ સોમાલાઈ પટેલ	૨૨૭
	૨૪૦ ૩૪૫ લાઈશંકર આબરદાસ ભટ્ટ	૨૨૬

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્તીકયુલર કાઇનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ ૫૦૨

૩૪૫	આપાસાલ છોટાલાલ ઉપાધ્યાય	૨૨૬
૩૪૭	ખેચરસિંહ દાજીસિંહ રાવળ	૨૨૫
૩૪૮	હોમતભાઈ કાલાઈભાઈ ગારૈયા	૨૨૪
૩૪૮	મોહનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૨૨૪
૩૫૦	સાલુભાઈ શંકરલાલ વાઘેલા	૨૨૩
૩૫૧	લામુએલ દાઉદભાઈ ક્રિશ્ચિઅન	૨૨૨
૩૫૧	દરિનારાયણ કાળીદાસ જ્ઞેપી	૨૨૨
૩૫૧	રતિલાલ રવિશંકર શુક્લ	૨૨૨
૩૫૪	રાવજીભાઈ ધુલાભાઈ ખીન	૨૨૧
	મનોરભાઈ પટેલ	
૩૫૫	પ્રમોદરાય પ્રાણશંકર ભટ્ટ	૨૨૦
૩૫૫	ભાઈજીભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૨૦
૩૫૭	ચીમનલાલ ખેચરદાસ સોની	૨૧૯
૩૫૮	ધૈર્યભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૨૦૭

ખેતીવાડી-આયસ કોર્સ

૧	છોટાભાઈ લક્ષ્મીદાસ પટેલ	૩૨૦
૨	પ્રાણશંકર મોતીરામ પુરોહિત	૩૧૧
૩	ગણીભાઈ જીવાભાઈ વાઘરી	૩૦૩
૪	સોમાભાઈ માનાભાઈ વાઘરી	૨૯૬
૫	ઝવેરભાઈ ઝીણાભાઈ વાઘરી	૨૮૬
૬	ચનાભાઈ ધુલાભાઈ વાઘરી	૨૮૨
૭	ઝાલુભાઈ શીવાભાઈ વાઘરી	૨૮૦
૮	જરાભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૬૩
૯	ગણાભાઈ હાથીભાઈ પટેલ	૨૫૪
૧૦	વાત્રાભાઈ ઝીણાભાઈ વાઘરી	૨૪૬
૧૧	મગનભાઈ ગણાભાઈ આરૈયા	૨૪૫

ઉદ્-ગુજરાતી

૧	અખીદઅલી મહમદઅલી સૈયદ	૩૧૬
૨	અખદુલગની ગુલામહુસેન શેખ	૨૮૫
૩	ગુલામહુસેન મોરીનીમીઆંશેખ	૨૮૧
૪	અખદુલરહીમ ગુલામહુસેનશેખ	૨૭૫
૪	ગુલામનખી સુન્તાનભાઈ શેખ	૨૭૫
૬	છોટોસાહેબ બડાસાહેબ સૈયદ	૨૭૦
૭	અખદુલઅઝીઝ મહમદહુસેન	૨૬૩
	શેખ	
૮	મેહમુદમીઆં મહોમીમીઆં	૨૫૨
	સૈયદ	
૯	નન્તુમીઆ જીવામીઆં શેખ	૨૫૦
૧૦	મહમદહુસેન નાગુભાઈ શેખ	૨૪૪
૧૧	લાલમીઆં પોચુમીઆં શેખ	૨૩૪
૧૨	ઉરમાનભાઈ ગુલામમહમ્મદ	૨૩૨
	શેખ	

૧૩	અલીમીઆ સૈયદમહમ્મદ સૈયદ	૨૩૦
૧૪	અખદુરરેહમાન હાજીભાઈ શેખ	૨૨૮
૧૫	મદનલાલ કતેહચંદ રંગપુત	૨૨૫
૧૬	અહમદભાઈ તુરમહમ્મદ શેખ	૨૨૪
૧૭	મ્યાહીમ રેહમાનભાઈ પીનગર	૨૧૫

ગુજરાતી-ઉદ્

૧	હુદુમાન તોરેખાન પઠાણ	૩૩૯
૨	મહમદહુસેન રસુલભાઈ શેખ	૩૦૦
૩	અખદુલગની મ્યાહીમ શાલાઈ	૨૮૦

(અપૂર્ણ.)

નોંધ એ છે

“ મહરસહ તૈયબીયહ—ડૉ. નવાપુત્ર, કરવારોડ, મુ. સુરતમાં ગુજરાતી ટ્રેઇનિંગ શિક્ષકો નોંધ એ છે માટે તે જગાના ઉમેદવારોએ પોતાની લાયકાત, ઉંમર, સર્ટિફિકેટની નકલ, પગાર, અનુભવ વગેરે જણાવી લેખિત અરજી કરવી.”

નોંધ એ છે

ગુજરાતની પ્રાયમરી સ્કૂલો માટે અનુભવી ટ્રેઇનિંગ શિક્ષકો અને શિક્ષિકા નોંધ એ છે. અગ્રેજી જાણનારને પહેલી પર્મદગી આપવામાં આવશે. ઉંમર, અનુભવ, અને પગાર સાથે સર. જે. જે. સ્કૂલના સેક્રેટરીને (૨૦૯, હોન'બી રોડ-કોટ, મુંબઈ) અરજી કરવી.

પાઠ્યપુસ્તક, ધનામ અને લાયકેલી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	અધિકારીનું નામ	ગ્રંથકર્તા (રેકાર્ડમાં સહિત)	નકલ દીકરું કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવા માટે આવી છે	રિમાર્ક
તિલ્કાનનો સક્ષિય ક્ષતિ-હાસ (સને ૧૯૩૩ ની આવૃત્તિ)	મિ. સી. જે. વડીલ.	લોગનેન્સ ઓન્ડ ઓન્ડ ડૉ., લિમિટેડ, નીકોલ રોડ, મુંબઈ.	૧-૪-૦	પાઠ્યપુસ્તક	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે. આથી માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
૩ ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ (સને ૧૯૩૨ની આવૃત્તિ)	મિ. બી. જે. આકડ.	મંગળદાસ ઓન્ડ સન્સ, સુરત.	૦-૧૨-૦	"	માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
૪ ભૂગોળવિજ્ઞાનના મૂળતત્ત્વો ભાગ ૨. (સને ૧૯૩૧ ની સુધારેલી આવૃત્તિ)	મિ. જી. એમ. વૈષ્ણવ, સુધારો કરનાર મિ. પી. ડી. વ્યાસ.	દરસનદાસ નારાયણદાસ ઓન્ડ સન્સ, નાણાવટ, સુરત.	૦-૪-૬	"	માધ્યમિક અને પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૫ બાળા વિતોદ	મિ. એ. આર. દેસાઈ અને મિ. જી. એમ. દીવાનજી સુધારો કરનાર મિ. ડી. એમ. રોયી.	"	૦-૧૦-૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
	મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ, રોડર વિમેન, અમદાવાદ અને પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલનો વાદ.	મિ. ભોગીલાલ દુધાલાલ પટવા, અમદાવાદ.	૦-૨-૦	"	"

૬	શુદ્ધવિજ્ઞાન પ્રવેગચોથી (સને ૧૯૩૨ ની બીજી આવૃત્તિ)	મિ. પી. વી. દેમાઈ.	ઝોમ બી. શાહ એન્ડ કો, અમદાવાદ.	૦-૮-૦-૦	પાઠ્યપુસ્તક	ઝાકરીઓની પ્રા- થમિક મૂલો માટે, માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૭	જાનકર આખ્યાન (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. મી મોદી અને મિ. કે. એચ. કુવ.	ગુજરાત વર્તીકયુવર સો- માઇટી, અમદાવાદ.	૦-૧૨-૦-૦	"	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૮	મયુખ	મિ. સી. બી. ગાંધી.	મિ. સી. બી. ગાંધી, રાવપુરા, વડોદરા.	૦-૧૨-૦-૦	વિગેષ વાચન તરીકે	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૯	મહાકવિ કાળીદાસની પ્રમા દી (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જોન. એન. શાહ.	મિ. ડો. એ. મેહતા, પીરમહાલોડ, અમદાવાદ	૧-૮-૦-૦ ચિત્ર સાથે	"	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૦	ગ્રેટ બોન, (સને ૧૯૩૨ની આવૃત્તિ)	મિ. એ. પી. પટ્ટણી.	વી ટાઇમ્સ બોર્ડ ઇ ન્ડિયા પ્રેસ, મુંબઈ.	૬-૦-૦-૦ લુગપ્રાનુ પુસ્તક ૨-૮-૦-૦ કાગળનુ પુસ્તક	સ્કોલમ લાલચેરી માધ્યમિક મૂલો માટે.	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૧	ઉપનિષદ વિચારણા (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એન. ડી. મહેતા.	ગુજરાત વર્તીકયુવર સો- માઇટી, અમદાવાદ.	૧-૦-૦-૦	"	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૨	ધર્મ અને સામાજ પુસ્તક પહેલુ અને ૧૯૩૨ની પ હેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. એમ. નીલકંઠે.	"	૧-૦-૦-૦	"	"

૧૩	શુભરાત્ વળીપુત્ર ગોસા-મિ. એચ. ટી. પારેખ છટીનો દલિદાસ, વિભાગ ૧ (૧૮૪૮-૯૮) (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આગ્રતિ)	પુનરાત વળીપુત્ર ગોસાછટી, અમદાવાદ.	૧-૦-૦-૦-૦	રોડાક્સ સાયએરી અને ટ્રેનિંગ એસેન્સ માટે.
૧૪	અમરસિદ્ધ અશ્વત્થામી અ. યવા આપકૃત કાચો લાગ ૨. (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આગ્રતિ)	"	૧-૦-૦-૦-૦	"
૧૫	ઝોરી, અછમડા અને ખ. ળીઆ, (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આગ્રતિ)	"	૦-૩-૦-૦-૦	"
૧૬	પ્રાચીન જ્યોત. (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આગ્રતિ)	"	૦-૧૨-૦-૦-૦	"
૧૭	લિડુસ્તાનનો પ્રાચીન ઇતિ- દાસ પુર્વોદ્ધ (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આગ્રતિ)	"	૧-૦-૦-૦-૦	"
૧૮	મંથ અને મંથાકર પોસ્તુમ ર. (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આગ્રતિ)	"	૧-૦-૦-૦-૦	"
૧૯	લાક કાચો.	મિ. નરવશાલ વિભાગના, ગાંડિવ સાહિત્ય મંદિર મુસ્ત.	૦-૪-૦-૦-૦	પ્રાયશ્ચિક સ્કૂલ માટે.
૨૦	પ્રાચી પુરાણ ભાગ ૨. (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આગ્રતિ)	"	૦-૪-૦-૦-૦	"

મિ. એમ. એચ. ચોપ્રા. મિ. એમ. એચ. ચોપ્રા. ૧૯૨૨ - ૦૧ીયમ લાયબ્રેરી ગ્રાન્થનિક સંકલ્પ	હિન્દુસ્તાન, પી. આર. હૈનિંગ કોલેજ ફારમેન, અમદાવાદ.	અને કોલેજો માટે.

(અંગ્રેજીમાં સહી)

ચીન. એ. કાકરી

ફોર એન્ડ્રુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના ગે. એન્ડ્રુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૭-૮-૧૯૩૩ ના પત્ર નં. ૬૦૭૭ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

મુખર્ષી ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે જાહેરખબર

- " ઉર્દુ ગ્રન્થમુલ નવીસી " કતો ડૉ. અટા હુસેઇન આ પુસ્તક પુનાની ઉર્દુ સંસ્થાનું એક કમિટીએ મંજૂર કરેલું તે આથી કમી કરવામાં આવે છે.

(સહી) એ. એમ. ખાન

ડૉ. એ. ઇ. ઉર્દુ સંસ્થા, સી. ડી.,

અને સોફ્ટવેર ઉર્દુ સંસ્થાનું એક કમિટી,

પુના.

પુના, તા. ૨૭-૧૦-૩૩,

ઈનામપત્રક અમદાવાદ જિલ્લો

નાના એ. વર્ગશા.	ગીરધરલાલ ગોતીયદે	૧૨—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
પુસરી	પટેલ કોદર કાળાના સ્મરણીય	૨૦—૮—૦	
બાડીપડવા	ગામલોકો તરફથી પરીક્ષાવખતે	૪—૦—૦	સાકર વહેંચી.
	ગો. સામંતસિદ્ધજી નારસિ-	૩૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	દજી તરફથી		
અમદાવાદ	ટંકશાળમાં આવેલી હરકુવર-		
	બાતી કન્યાશાળામાં તેજ		રટાક સાથે બાળાઓ
	સ્કૂલના ભારતર વ્યાસ અમ-		જમાડી.
	રતલાલ ઉત્તમરામે		
ગોધાવી	સાણુદના મહેતા અંદલાણુ	૧૫—૦—૦	એ ધડિયાળો એક મુખ
	દેવદરણે		સ્કૂલમાં તથા બીજી
			કન્યાશાળામાં ભે-
			આપ્યાં.
પુસરી	મિ. પ્રેમશંકર રાજરામ	૩—૦—૦	હોકરોને દૂધ પાંચ તથ
	ભેધીએ		પરબમાં એક કોટ
			પવાલું આપ્યાં.
	મિ. નમદાશંકર પીતાંબર	૧૮—૦—૦	તા. ૧લી એપ્રિલ ૧૯૩૩
	ભેધીએ		થી ત્રણ વરસ મુધ
			પરબનું પાણી ભરાવ
			તથા કોટ પવાલું
			આપ્યાં.
ગોધા	મિસ્ત્રી જગનલાલ રતનજીના	૩૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	ભત્રીજા નારણભાઈ તરફથી		
		૧૦—૦—૦	પરબ ખાતે પિતળ
			મોટું પવાલું આપ્યું.
અરવાળ	ગોલાણાના પરમાર જગનભાઈ	૧૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	પથાભાઈએ		
કેરાળા	મુખી પ્રેમલાલભાઈ ગોપાળદાસે	૮—૦—૦	"
	અમદાવાદ જમાલપુરના પા.		
	આત્મારામ પુરુષોત્તમદાસ	૮—૦—૦	"
	દાળવાળાએ		
	"	૩—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
			૩૧. ૨૦૦) વ્યાજે મુક્ય
			છે તેના વ્યાજમાં દર
			સાલ વિદ્યાર્થીઓને જ
			માડવામાં તથા પતાસ
			વહેંચવામાં આવે છે.

ચંડીમર	અમદાવાદના પંચાયત ઉત્તમ- ભાઈ ભુદરભાઈએ	...	ખે રિવસ મુઠી વિદ્યા- ર્થીઓને જમાડયા તથા ગરીબ વિદ્યાર્થીની તેમ- જ બાળાઓને કપડાં વહેંચ્યાં.
બરવાળા	ચૌબટી મોટના અધિકારી વિનાયકગય લલમજીએ	૮-૦-૦ ૬-૦-૦	પ્રિયાળ માટે કાચનું કે કળાટ કરાવી આપ્યું.
પુંસરી	માદે સુનીલાલ શામળદામે	૩-૦-૦	વિદ્યાર્થીને દૂધ પાચું.
પોસારપુર	ભીમનાથ મહંતથી તરફથી	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
હાંસોલ	હેડમાસ્તર સુનીલાલ ગણુપત લાલ શાહે	૩-૦-૦	કૃષ્ણના ઉપયોગ માટે ચિત્રો લાવી આપ્યાં.
	કનીજના રજુછોડલાલ ભવા શંકરે	૩-૦-૦	"
	પા. મણીલાલ નથુભાઈએ	૧-૪-૦	પતાસા વહેંચ્યાં.
	પા. ત્રીકમલાલ ભલાભાઈએ	૪-૮-૦	પુરોપનો નક્શો લાવી આપ્યો.
	પા. નથુભાઈ બહેચરદામે	૪-૮-૦	દિદુસ્તાનનો ,, તથા
	પા. કાલાભાઈ મણીલાલે	૦-૧૧-૩	પુનઃ લાવી આપ્યાં.
	ગોર નાથલાલ મોતીગમે, શિક્ષકોએ ઉપગણ કરીને	૬-૮-૦	અમેરિકાનો નક્શો લાવી આપ્યો.
	બીજા આગિ. પુરગોતમ ભલા, મકર દવેએ	૪-૮-૦	આફ્રિકાનો ,,
	"	૧૦-૬-૦	ચિત્રો લાવ્યા.
	"	૫-૦-૦	પાટુ વહેંચ્યા.
	"	૩-૦-૦	ચણા વહેંચ્યા.
	"	૬-૦-૦	પરબ મેસાડી.
	પા. પ્રદલાલભાઈ જેમીંગ- ભાઈએ	૩-૦-૦	ચણા વહેંચ્યા.
કાવીઠા	મિ. રવચંદ્ર જગનલાલ શાહે	૧-૦-૦	ગાકરીઆ ચણા વહેંચ્યા.
ગુંદા	મિ. ઉમરશા મુલાબશા તરફથી	૦-૧૨-૦	પતામાં વહેંચ્યા.
	શાહ ચનુરભાઈ ગોકળભાઈની	...	તમામ વિદ્યાર્થીની શી
	મેડીનાવલીવટ કરનાર માદે		તા. ૧-૮-૩૨ થી તા.
	મોહનલાલ ગુલાબચંદે		૩૧-૭-૩૩ મુઠીની આપવામંદિ નક્કીકર્યું.
જમાવપુર	પટેલ ફકીરભાઈ દારભાઈએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
અમદાવાદ	પટેલ શંકર પ્રભુદામે	૧૨-૦-૦	"
	પટેલ આગિ. ભાઈલાલ છો- ટાલાએ	૧૨-૦-૦	"
ભાખડા	શાહ હીરાલાલ મંજીલાલે	૧૬-૦-૦	"

વિસલપુર	ડૉ. ચીમનલાલ દેશવજાલ પટેલે અમદાવાદના ડૉ. ચુનીલાલ ત્રી. બહેરાવાળાએ	૧૨-૦-૦	મહાધ વહેંચી.
	શા. દેશવજાલ ડાહ્યાભાઈએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શા. ચંદુલાલ બીખાભાઈએ	૬-૦-૦	"
	ત્રવાડી ગંગાશંકર જેઠારાએ	૫-૦-૦	"
	આઈ સુરજ પા. અમથા પું- ગતી વિધવાએ	૫-૦-૦	"
કાવીદા	તપોધન આલમ મગનરામ મનસુખરામે	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ
રૂપાલ	વહેરા નુરાભાઈ દાઉદભાઈએ	...	ઉર્દુ સ્કૂલના "
બોમણી	મિ. દિવેદી સાહેબનાં પત્નિ શ્રી શારદાબેને	૧-૦-૦	મહાધ વહેંચી.
તથુસા	ગેન્શનર ભારતર લક્ષ્મીશંકર હરિભાઈ મહેતાએ	૧-૮-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
	ભાવનગરના શેઠ રજબચાંદલી હાજીભાઈએ	૧-૪-૦	સાકર વહેંચી.
બાવસરવર્ગ	બાવજાના મે. રા. સા. પટેલ કેવળભાઈ અને પટેલ પર- શાંતમદાસે	૧૭-૦-૦	ધડિયાળ બેટ આપ

સ્કૂલબુકો પર ભરપુર કમિશન મેળવો

તમામ જાતની સ્કૂલોમાં ચાલતી અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી ટેક્સ્ટ બુક પર ભરપુર કમિશન મેળવવું હોય તો અમારું ટેક્સ્ટ બુકોનું કમિશન દર્શાવેલ 'પ્રાઈસલીસ્ટ' મંગાવી જાતી કરો.

વળી અમારે ત્યાં :—નિશાબોમાં ચાલતી ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી દરેક દરેક બુક્સ મળે છે; ટેક્સ્ટ બુકો પર સારામાં સારું કમિશન મળે. તમારી સગવડ સચવાતાં મુંદર ને સ્વચ્છ માલ જથ્થાબંધ ને છૂટક મળે. પુસ્તકો ઉપરાંત સ્કૂલોને લગતો સ્ટેશનરી સામાન પણ સસ્તોજ મળે. માટે બીજી પુસ્તકો ખરીદતાં પહેલાં તમારા જુના, જાણીતા ને વિશ્વાસપાત્ર સ્થળની પહેલી મુલાકાત લો.

ટેક્સ્ટ બુકોના જનરલ વ્યાપારી,

બુકસેલર રણછોડલાલ મોતીલાલ શાહ

ગાંધીરોડ-અમદાવાદ.

ખાતા તરફથી મંજુર થએલાં

મેસર્સ ભટ્ટ અને પંચાલી કૃત

પ્રાથમિક શાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ ભા : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]

બાળવર્ગ અને પહેલા ધોગણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ ભા : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોગણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ ભા : અભ્યાસવિભાગ [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોગણ ૨ ભા : દિ. ૦-૨-૬

ધોગણ ૩ ભા : દિ. ૦-૩-૦

ધોગણ ૪ ભા : દિ. ૦-૩-૦

મંજૂર : ધોગણવાર મામટી પચીસ ગ્રંથ ઉપર પદ્ધતિવિભાગનું પુસ્તક

ગુજરાતની જૂગોળ કર્તા-વચ્ચલભાઈ લ ગુભાઈ પટેલ ૦-૪-૦

મુખર્ષી ધનાનની જૂગોળ } કર્તા-પ્રીતમનાથ ગજરાય દેમાઈ ૦-૫-૦
હિંદુસ્તાનની જૂગોળ. } ૦-૫-૦

વાર્તારૂપી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દલસુખગમ સુનીલાલ નિવેદી ૦-૪-૦

હિંદના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન. બાબુભાઈ બાબુભાઈ ઢાળ ૦-૧૨-૦

શાળાપયોગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. (ગવ્યમધારણ સાથે) ૦-૧૪-૦

કર્તા-મગનનાથ માણેકલાલ ધોળકીઆ

વેપાગવિજ્ઞાન અને દેશીનામુ. કર્તા-કુંભીન દર નિવશંકર યાસિદ. ૦-૬-૦

ગુજરાતી કોપીયુક નમર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

ગજરાવાળા કોપીયુક નમર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

નમુનાની પત્રિકા ગંગાલો.

લખો—મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

રતનપોળને નાકે, રીચીંગડ, અમદાવાદ.

૨૫૦

ગ્રામ ૧૯૮૯ ની સાલ દરમિયાન વડોદરા રાજ્ય તરફથી મોતી શાળાઓની લાયબેરીઓ મોટેભાગે બાળસાહિત્યના અડીસો સટ ખરીદ કરવામાં આવ્યા છે તેજ એ સટની શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ કરે છે. તમારી શાળામાં એ ન હોય તો આજે એક કાડ લઈ ઓડર લખો. ૪૮ પુસ્તકોની કિંમત ૧૨ રૂપિયા છે.

ગાંડીવ-સુરત.

શાળાપયોગી ક્રેડિટલુક તરીકે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકો

- *૧. રાજ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦
- *૨. સરળ કન્યાનામ આ. ૧ લી ૦-૨-૧
- *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો (પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦
- *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ એ (પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦
- *૫ સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
- *૬-૬-૭ ચોપડીનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત
- *૭. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી) આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦
- *૮. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬
- *૯ ગુજરાતના સર્વળા નક્શીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.
- *૧૦ મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. સાહની કંપનિ,
- ડે. પાનકાર નાકે—મુ. અમદાવાદ.
- *૧૧ પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડલના માણુ ડે. એ. ઇ. મુ. કપડવાળ.

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના મનુષ્યારિથી જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેફ્ટટ્યુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કેપિયૂકે

ઉત્તમ કાળજી { શુભરાત્રી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોપીસ પાનાં દરેક નંબરની કિંમત બે આના

આમ, મ્યુનિસિપલ, પોસ્ટલ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કેપિ ને બાળકો અને ચિશ્તકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કેપિ વાપરવા અમો નમ્રસાથે વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી મુચના વિદ્યાના ઉપાસકો, આચાર્યકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક બાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને શોધ રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ થોડાક અપરોક્ષ રૂપે અને તે ઉપરાંત કેપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને દેશને ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતે તે કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ

લેખનકળા કેપિયૂકેને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેના ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની કલમધારની કિં. રૂ. ૧.૧૧

મુંબઈ-કાલકાદેવી જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનડોર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની.

ગાંધી-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, સરાફ બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટટ્યુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું દેશીહિસાબ-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કં.

બુકસેલર્સ એન્ડ પ્રિન્ટીંગ.

૬ ૩૬૭ કાલકાદેવી-૩- મુંબઈ

[પ્રકટ કર્તાને લખવાથી નમુનાની નકલ શાળાના હેડમાસ્ટર
મોકલી આપવામાં આવશે.]

અંગ્રેજી ધોરણ ૧ થી ૩ અને ગુજરાતી ધોરણ ૫ થી ૭ માં

દુનિયાની સરળ ભૂગોળ.

૧૧૫ ચિત્રો અને આકૃતિઓ સાથે.

કર્તા.

અમૃતલાલ મોહનલાલ પરિખ, ખી. એ. એસ. ડી. સી.,

હેડમાસ્ટર, બ્યુબિલી ઇન્સ્ટિટ્યુશન, હિંદુસ્તાન.

કિંમત રૂ. ૧—

ભૂગોળ શિક્ષણની આધુનિક ભાવના પ્રેરણા આપેલી અ
પ્રદેશીય પદ્ધતિ પ્રમાણે લખાએલી ભૂગોળ. પ્રથમ ગુજરાત અ
મુખર્ષી ઇલાકાનું અને પછી હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગોનું વર્ણન
કરેલું છે. વર્ણન સાથે જ્યાં જ્યાં દર્શાવેલાં આપી શકાય ત્યાં ત
ભૌગોલિક સિદ્ધાંતોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. હિંદુસ્તાન
જુદા જુદા વિભાગોના અભ્યાસ પછી સમસ્ત દેશની પુનઃ સમીક્ષા
કરેલી છે. પછી એશિયા અને ઈન્ડિયન ખંડોની હકીકત આપેલ
છે. તે સાથે હિંદુસ્તાનના પરદેશ સાથેના વેપારની હકીકત સર
ભાષામાં આપેલી છે. દુનિયાના કુદરતી વિભાગો, મનુષ્ય જીવ
અને મનુષ્યના ધંધા ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે.

ખીન્ન ભાગમાં પ્રાકૃતિક ભૂગોળની હકીકત આપેલી છે.

પ્રકટ કર્તા

લૅંગમૅન્સ, ગ્રીન ઍન્ડ કંપની લિમિટેડ.

નામ માટે વર્ગીકૃત યાદી :

ધોરણ સાતમું:—કુરસદ ૦-૪-૬, બાળવિહાર (૧) ૦-૧૨-૦, લ્હાણો મેદ ૨-૮-૦, બાળવિહાર (૨) ૦-૬-૦; પારસમણીની ૧૫ ૨-૦-૦; પાણ વ્રમ નિવાસ ૦-૧૨-૦; અખો ૦-૪-૦, જગતની ધર્મશાળા ૦-૧૦-૦

ધોરણ છઠું:—ટોલ્સટોયની ૩ વાર્તા ૦-૫-૦, મિમાઈ ૦-૧-૦ મૂલબૂધામણી ૦-૧-૦, બુધિદાન ૦-૫-૦; મેવધનુપ ૦-૪-૦; કાલસા કાકા ૦-૫-૦, દેવી ચૌધરાણી ૧-૮-૦, મધપૂડો ૦-૧૨-૦.

ધોરણ પાંચમું:—બીખ ૦-૪-૦; બબબબદેગ ૦-૬-૦, સખરસ ૦-૩-૦; ખીરબક્ષો બન્ધુ ૦-૮-૦, કીર્તિસ્તંભ ૦-૪-૦; ખરેખરી વાતો ૦-૩-૦, પુસ્તકાલય ૦-૨-૦; રસિદની પેટી ૦-૪-૦

ધોરણ ચોથું:—બગાળી ખીરબક્ષ ૦-૬-૦ મૂરખગજ ૦-૮-૦ કમુખર ૦-૩-૦, સવાકાતી આપવીતી ૦-૧-૦, બાળ ડાયરી ૦-૩-૦, ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪-૦, પ્રાણીપુરાણ ભા. ૨ ૦-૪-૦;

ધોરણ ત્રીજું:—મકુલ ૦-૬-૦, નીલમ ૦-૬-૦, ધૂપસા ૦-૪-૦, નાનાકુમારી ૦-૪-૦, સારગીવાલો ૦-૨-૦, ખરશીપુરી ૦-૪-૦, મોતીના દાણા ૦-૫-૦, રિઝકટિક્કી ૦-૪-૦; તોફાની ટિપુડો ૦-૬-૦, મકુલ દાર ૦-૪-૦.

ધોરણ બીજું:—કેરીના કાજીયા ૦-૩-૦, મોસાળની મોજ ૦ ૩-૬, નવનીત ૦-૩ ૦; ગધેડનું રાજ ૦-૧-૦; મકડાની દુકાન ૦-૧-૦, સિપાઈ દાદા ૦-૨-૬, મકનો મરતાનો ૦-૧-૬.

ધોરણ પ્રથમું:—ચોપાળાની ચતુરાઈ ૦-૪-૦ દાથી ધમધમ આલો ૦-૧-૦, નવનીત ૦-૩-૦, લાડ કાવ્યો ૦-૪-૦, વાઘોનું વન ૦-૪-૦; એક દનો કુતરો ૦-૪-૦, પ્રાણીપુરાણ ભા ૧ ૦-૩-૦

કન્યાઓ માટે:—ખાપણા ૦-૫-૦, ખંડરી ૦-૬-૦, કાકી ૦-૩-૦, દરેક બી વાંચે ૦-૩-૦ અર્ધાંગના ૦-૪-૦.

આ તમામ પુસ્તકો મંજુર છે. લખો:—

ગાંધીજી સાહિત્ય મંદિર, કેળાંપીઠ, સુરત